

Thomas d'Aquin (saint ; 1225-1274). (latin-français). 1906-1992]Sancti Thomae de Aquino Opera omnia . Tomus XXVI, Expositio super Iob ad litteram.... [2], Textus. 1995.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'œuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.

*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer [ici](#) pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

SANCTI THOMAE DE AQUINO

OPERA OMNIA

IUSSU LEONIS XIII P. M. EDITA

TOMUS XXVI

EXPOSITIO SUPER IOB
AD LITTERAM

CURA ET STUDIO
FRATRUM PRAEDICATORUM

TEXTUS

ROMAE, AD SANCTAE SABINAE

1965

EXPOSITIO SUPER IOB

AD LITTERAM

SIGLA CODICUM

F Firenze, Bibl. Laurenziana Plut. XX. 18

N Napoli, Bibl. Nazionale VII. AA. 15

F² Firenze, Bibl. Laurenziana, S. Croce Plut. XXVIII dext. 7

V¹ Bibl. Apost. Vaticana, Vat. lat. 801

V² Bibl. Apost. Vaticana, Vat. lat. 802

β consensus codd. F² V¹ V²

β¹ consensus codd. F² V¹

As Assisi, Bibl. Comunale 51

F³ Firenze, Bibl. Laurenziana, S. Croce Plut. XXXII dext. 9

Sv Sevilla, Bibl. Capitular y Colombina Y. 131. 18

γ consensus codd. As F³ Sv

γ¹ consensus codd. As F³ (inde a cap. 34 277 usque ad cap. 39 310)

Va Valencia, Bibl. Universitaria 627

R Roma, Bibl. Casanatense 445

Pd Padova, Bibl. Universitaria 665

π 'Exemplar' parisiense, restitutum ex codicibus quos in Praef. § 3 sub numeris 6, 20, 36, 46 et 58 descripsimus

δ consensus codd. Va R Pd

δ¹ consensus codd. R Pd

PROLOGUS

Sicut in rebus quae naturaliter generantur paulatim ex imperfecto ad perfectum pervenitur, sic accidit hominibus circa cognitionem veritatis; nam a principio parvum quid de veritate attigerunt, posterius autem quasi pedetentim ad quandam plenioram mensuram veritatis pervenerunt: ex quo contigit multos a principio propter imperfectam cognitionem circa veritatem errasse. Inter quos aliqui extiterunt qui divinam providentiam auferentes omnia fortunae et casui attribuebant: et priorum quidem intantum ad hoc invaluit opinio ut ponerent mundum casu factum esse et ea quae naturaliter generantur casui attribuerent, sicut perspicipotes ex positionibus antiquorum naturalium ponentium solum causam materialem; posteriorum etiam quidam, ut Democritus et Empedocles, plurima casui attribuebant. Sed posteriorum philosophorum diligentia perspicacius intuens veritatem, evidentibus indiciis et rationibus ostenderunt res naturales providentia agi: non enim tam certus cursus in motu caeli et siderum et in aliis naturae effectibus inveniretur nisi haec omnia a quodam intellectu supereminente ordinata gubernarentur.

Opinione igitur plurimorum firmata in hoc quod res naturales non casu sed providentia agerentur propter ordinem qui manifeste apparet in eis, emerisit dubitatio apud plurimos de actibus hominum, utrum res humanae casu procederent an aliqua providentia vel ordinatione superiori gubernarentur. Cui quidem dubitationi maxime fomentum ministravit quod in eventibus humanis nullus certus ordo apparet: non enim semper bonis bona eveniunt aut malis mala, neque rursus semper bonis mala aut malis bona, sed indifferenter bonis et malis et bona et

mala. Hoc igitur est quod maxime corda hominum commovet ad opinandum res humanas providentia divina non regi, sed quidam eas casualiter procedere dicunt nisi quatinus providentia et consilio humano reguntur, quidam vero caelesti fato eorum eventus attribuunt.

Haec autem opinio maxime humano generi nociva invenitur; divina enim providentia sublata, nulla apud homines Dei reverentia aut timor cum veritate remanebit, ex quo quanta desidia circa virtutes, quanta pronitas ad vitia subsequatur satis quilibet perpendere potest: nihil enim est quod tantum revocet homines a malis et ad bona inducat quantum Dei timor et amor. Unde eorum qui divino spiritu sapientiam consecuti < sunt > ad aliorum eruditionem, primum et praecipuum studium fuit hanc opinionem a cordibus hominum amovere; et ideo post Legem datam et Prophetas, in numero hagiographorum, idest librorum per Spiritum Dei sapienter ad eruditionem hominum conscriptorum, primus ponitur liber Iob, cuius tota intentio circa hoc versatur ut per probabiles rationes ostendatur res humanas divina providentia regi.

Proceditur autem in hoc libro ad propositum ostendendum ex suppositione quod res naturales divina providentia gubernentur. Id autem quod praecipue providentiam Dei circa res humanas impugnare videtur est afflictio iustorum: nam quod malis interdum bona eveniant, etsi irrationabile primo aspectu videatur et providentiae contrarium, tamen utcumque habere potest aliquam excusationem ex miseratione divina; sed quod iusti sine causa affligantur totaliter videtur subruere providentiae fundamentum. Proponitur igitur ad quaestionem inten-

1 Sicut] autem *add.* Pd π 4 quid] quidem F β 13 perspic] prospici F γ δ(-Pd) 18 intuens] —entes F V¹ Pd π innuens V² 49 < sunt > *suppl.* cum sV² δ π] ante sapientiam sN ante consecuti V¹ *om. cet.*

14 antiquorum naturalium: cf. Arist. *I Metaph.* 4 (983 b 7) et ipse Thomas *II Cont. gent.* cap. 39. 16 Democritus: cf. Avicenna *I Suffic.* cap. 14 (f. 21va) et ipse Thomas *Super II Phys.* 7 (196 a 24); Empedocles: cf. Arist. *II Phys.* 7 (196 a 20). 17 posteriorum philosophorum: scil. Cleanthes, Chrysippus et Zeno, sec. Tullium *II De nat. deorum* cap. 5-8; ipse Tullius *ibid.* cap. 21. 31 nullus certus ordo: cf. Moyses Maim. *III Dux neutr.* cap. 16 (ed. Paris. 1520, cap. 17). 37 quidam: Tullius *II De divin.* cap. 7 ut refert Thomas *III Cont. gent.* cap. 94 ex August. *V De civ. Dei* cap. 9 (PL 41,149); cf. etiam Tullius *De fato* cap. 17. 39 quidam: cf. August. *V De civ. Dei* cap. 1 (PL 41,141).

tam, quasi quoddam thema, multiplex et gravis affictio cuiusdam viri in omni virtute perfecti qui dicitur Iob.

Fuerunt autem aliqui quibus visum est quod iste Iob non fuerit aliquid in rerum natura, sed quod fuerit quaedam parabola conficta ut esset quoddam thema ad providentiae disputationem, sicut frequenter homines confingunt aliqua facta ad disputandum de eis. Et quamvis ad intentionem libri non multum differat utrum sic vel aliter fuerit, refert tamen quantum ad ipsam veritatem. Videtur enim praedicta opinio auctoritati sacrae Scripturae obviare: dicitur enim Ez. xiv¹⁴ ex persona Domini « Si fuerint tres viri isti in medio eius, Noe, Daniel et Iob, ipsi iustitia sua liberabunt animas suas »; manifestum est autem Noe et Daniele homines in rerum natura fuisse, unde nec de tertio eis conu-

merato, scilicet de Iob, in dubium debet venire. Dicitur etiam Iac. v¹¹ « Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt; sufferentiam Iob audistis et finem Domini vidistis ». Sic igitur credendum est Iob hominem in rerum natura fuisse.

Quo autem tempore fuerit vel ex quibus parentibus originem duxerit, quis etiam huius libri fuerit auctor, utrum scilicet ipse Iob hunc librum conscripserit de se quasi de alio loquens, an alius de eo ista retulerit, non est praesentis intentionis discutere. Intendimus enim compendiose secundum nostram possibilitatem, de divino auxilio fiduciam habentes, librum istum qui intitulatur *Beati Iob* secundum litteralem sensum exponere; eius enim mysteria tam subtiliter et diserte beatus papa Gregorius nobis aperuit ut his nihil ultra addendum videatur.

96 enim] om. F pN eum β(-V¹) 100 diserte] discrete pN β(-V¹) As δ π 101 nobis] secundum *praem.* F pN

72 aliqui: Moyses Maim. *III Dux neutr.* cap. 22 (ed. Paris. 1520, cap. 23); vide Praef. § 19. 101 *Moralium libri XXXV* (PL 75,509).

CAPITULUM I

¹ Vir erat in terra Hus nomine Iob, et erat vir ille simplex et rectus ac timens Deum ac recedens a malo. ² Natiq̄ue sunt ei septem filii et tres filiae.

Vir erat in terra Hus etc. Quia, sicut dictum est, intentio huius libri tota ordinatur ad ostendendum qualiter res humanae providentia divina regantur, praemittitur quasi totius disputationis fundamentum quaedam historia in qua cuiusdam viri iusti multiplex afflictio recitatur: hoc enim est quod maxime videtur divinam providentiam a rebus humanis excludere. Huius igitur viri primo persona describitur, et quantum ad sexum dum dicitur *Vir erat*: hic enim sexus ad perferendas molestias invenitur robustior; describitur etiam quantum ad patriam cum dicitur *in terra Hus*, quae est in partibus Orientis, et quantum ad nomen cum dicitur *nomine Iob*: et videntur haec duo posita esse ad insinuandum hoc quod dicitur non esse parabolam sed rem gestam.

Et ne aliquis adversitates quae postmodum inducuntur pro peccatis huius viri ei accidisse crederet, consequenter describitur eius virtus, per quam a peccatis demonstratur immunis. Sciendum siquidem est hominem tripliciter peccare: sunt enim quaedam peccata quibus peccatur in proximum, sicut homicidia, adulteria, furta et alia huiusmodi; quaedam quibus peccatur in Deum, sicut periurium, sacrilegium, blasphemia et huiusmodi; quaedam quibus unusquisque in se ipsum peccat, secundum illud Apostoli Cor. vi « Qui fornicatur, in corpus suum peccat ». In proximum autem quis peccat dupliciter, occulte per dolum et manifeste per vim; hic autem vir per dolum proximum non circumvenit, unde dicitur *et erat vir ille simplex*: simplicitas enim proprie dolositati opponitur; nulli violentiam intulit, sequitur enim *et rectus*: rectitudo enim ad iustitiam proprie pertinet, quae in aequalitate consistit, secundum illud Is. xxvi⁷ « Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad inambulandum ». Quod autem in Deum non peccaverit aperte ostenditur per hoc

quod subditur *ac timens Deum*, in quo reverentia ad Deum designatur. Quod etiam in se ipsum non peccaverit ostenditur in hoc quod subditur *ac recedens a malo*, quia malum odio habuit propter se ipsum, non solum propter nocumentum proximi vel offensam Dei.

Descripta igitur huius viri et persona et virtute, eius prosperitas consequenter ostenditur, ut ex praecedenti prosperitate gravior sequens iudicetur adversitas, simul etiam ad ostendendum quod ex prima Dei intentione iustis semper bona tribuuntur non solum spiritualia sed etiam temporalia; sed quod aliquando iusti adversitatibus premantur ac cedit propter aliquam specialem causam: unde et a principio homo sic institutus fuit ut nullis subiaceret perturbationibus si in innocentia permansisset. Principium autem prosperitatis temporalis, post bonam consistentiam personae propriae, consistit in personis coniunctis et praecipue in natis qui sunt quodammodo aliquid parentum. Describitur igitur primo eius prosperitas quantum ad fecunditatem proles, cum dicitur *Natiq̄ue sunt ei septem filii et tres filiae*. Convenienter numerosior multitudo mariorum quam feminarum ponitur quia parentes magis affectare solent filios quam filias, tum quia id quod perfectius est desiderabilius est, mares autem comparantur ad feminas sicut perfectum ad imperfectum, tum quia in auxilium rerum gerendarum solent esse parentes magis nati quam natae.

Deinde ostenditur prosperitas eius quantum ad multitudinem divitiarum et praecipue in animalibus: nam circa principium humani generis, propter hominum paucitatem, agrorum possessio non ita pretiosa erat sicut animalium, et maxime in partibus Orientis in quibus usque hodie sunt pauci habitatores prae latitudine regionis. Inter animalia autem primo ponuntur ea quae maxime deserviunt ad vic-

34 proprie] om. N Va ante ad iustitiam γ δ¹ π 36 inambulandum] ambulandum sN β¹ sVa R 51 et] om. β Sv Va etiam γ(-Sv) 66 parentes] —entibus N sV² sAs sF³ Sv Va sR potentes praem. sF potentes δ¹ π

1 dictum est: Prol. 55. 21 tripliciter peccare: cf. *Summa Sent.* tr. 3 c. 16 (PL 176, 113) et Petrus Lomb. *II Sent.* d. 42 c. 4; ipse Thomas *I-II* q. 72 a. 4. 27 I Cor. vi¹⁸. 52 nullis...perturbationibus: cf. August. *XIV De civ. Dei*, cap. 10 (PL 41, 417) et Thomas *I Pars* q. 97 a. 2. 57 aliquid parentum: sec. Arist. *VIII Ethic.* 12 (1161 b 18) ut refert Thomas *II-II* q. 57 a. 4. 64 sicut perfectum...: sec. Arist. *II De gen. animal.* cap. 3 (737 a 27) ut refert Thomas *Super II Sent.* d. 18 q. 1 a. 1 sed c. 1.

³ Et fuit possessio eius septem millia ovium et tria millia camelorum, quingenta quoque iuga boum et quingentae asinae, ac familia multa nimis. Eratque vir ille magnus inter omnes Orientales. ⁴ Et ibant filii eius et faciebant convivia per domos unusquisque in die sua, et mittentes vocabant tres sorores suas ut comederent et biberent cum eis vinum. ⁵ Cumque in orbem transissent dies convivii, mittebat ad eos Iob et sanctificabat illos,

⁷⁵ tum et vestitum personae, scilicet oves, unde dicitur *Et fuit possessio eius septem millia ovium*; secundo ponuntur ea quae maxime deserviunt ad onera deferenda, scilicet cameli, et hoc est quod subditur *et tria millia camelorum*; tertio ponuntur ea ⁸⁰ quae deserviunt ad culturam agrorum, et hoc est quod subditur *quingenta quoque iuga boum*; quarto ponuntur animalia quibus homines ad vecturam utuntur, unde sequitur *et quingentae asinae*, ex quibus muli generantur, quibus antiqui maxime inside- ⁸⁵ bant. Sub istis autem quatuor generibus animalium comprehenduntur omnia alia quae ad eosdem usus deserviunt, puta sub ovibus omnia victui et vestitui necessaria, et sic de reliquis. Et quia homines multas divitias possidentes ad eas gubernandas multitudine indigent famulorum, convenienter subditur *ac familia multa nimis*. Consequenter ponitur prosperitas eius quantum ad honorem et famam quae longe lateque diffundebatur, et hoc est quod dicitur *Eratque vir ille magnus inter omnes Orientales*, idest ⁹⁵ honoratus et famosus.

Ad maiorem autem ipsius Iob commendationem consequenter disciplina domus eius describitur, quae immunis erat ab illis vitiis quae opulentia gignere solet. Plerumque namque divitiarum abundantia ¹⁰⁰ discordiam parit, unde legitur in Genesi quod Abraham et Loth nequiverunt simul habitare, ad vitandum iurgium quod ex rerum abundantia proveniebat. Frequenter etiam homines multa possidentes, dum ea quae possident immoderate amant, eis tenacius utuntur, unde dicitur Eccl. vi¹ « Est et aliud malum quod vidi sub sole, et quidem frequens apud homines: vir cui dedit Deus divitias et substantiam et honorem, et nihil deest animae eius ex omnibus quae desiderat; nec tribuit ei Deus potestatem ut comedat ex eo ». Ab his igitur malis immunis erat domus beati Iob: erat enim ibi concordia et iocunda et aequa frugalitas, quod significatur cum dicitur *Et ibant filii eius et faciebant convivia per domos unusquisque in die sua*. Haec autem ¹¹⁵ caritas et concordia non solum inter fratres erat sed usque ad sorores extendebatur, quae frequenter de-

spiciuntur a fratribus propter superbiam quam opulentia plurimum gignit, unde subditur *et mittentes vocabant tres sorores suas ut comederent et biberent cum eis vinum*. Simul etiam designatur in hoc se- ¹²⁰ curitas quae de castitate filiarum habebatur; alias enim non circumducendae erant sed includendae, secundum illud Sapientis Eccli. xxvii¹³ « In filia non avertente se firma custodiam, ne inventa occasione abutatur se ».

¹²⁵ Sicut autem in domo Iob frugalitas et concordia vigeat, sic in ipso Iob vigeat sancta sollicitudo puritatis quam frequenter divitiae obruunt vel etiam minuunt, secundum illud Deut. « Incrassatus est dilectus et recalcitravit », et postea sequitur « Dereliquit Deum factorem » etc. Et quidem de sua puritate intantum sollicitus erat quod ab his quae inquinare poterant totaliter procul erat: dictum est enim supra quod « erat timens Deum et recedens a malo ». Sed etiam circa filiorum puritatem maxime ¹³⁵ sollicitus erat; mittebat siquidem eos convivia agere eorum indulgens aetati: quaedam enim in iuvenibus tolerantur quae in personis gravibus reprehensibilia sunt. Et quia in conviviis vix aut nunquam homines vitare possunt quin vel per ineptam ¹⁴⁰ laetitiam vel per inordinatam loquacitatem aut etiam immoderatum cibi usum offendant, filiis quos a conviviis non arcebat purificationis exhibebat remedium, unde dicitur *Cumque in orbem transissent dies convivii, mittebat ad eos Iob et sanctificabat illos*. ¹⁴⁵ Dicuntur autem in orbem dies transire convivii quia cum septem filii essent et unusquisque in die sua convivium faceret, per omnes dies septimanae seriatim huiusmodi consummabant convivia; postmodum quasi circulariter sive orbiculariter, sicut in diebus ¹⁵⁰ septimanae ita in conviviis ad principium rediebat. Notandum autem quod licet Iob filiis indulgeret ut convivia agerent, tamen ipse suam gravitatem conservans eorum conviviis se non immiscebat: unde dicitur quod *mittebat ad eos*, non quod ipse ad eos ¹⁵⁵ iret. Modus autem sanctificationis quo per internuntium sanctificabat potest intelligi dupliciter: vel quia salubribus monitis eos instrui faciebat ut si

123 Eccli. xxvii] om. N β pVa Eccli. etc. F³ 140 homines] immunditiam add. codd. et delevisimus

84 muli: cf. Isid. XII Etymol. cap. 1 (PL 82,433 C). 100 discordiam parit: cf. Glossa interlin. super Iob 1⁴ ex Gregor. I Moral. cap. 7 (PL 75,531 D). 100 Gen. xiii⁸. 129 Deut. xxxii¹⁵. 130 Ibid. 134 Vers. 1.

consurgensque diluculo offerebat holocausta per singulos. Dicebat enim: Ne forte peccaverint filii mei et benedixerint Deo in cordibus suis. Sic faciebat Iob cunctis diebus.

quid in conviviis deliquerant emendarent, vel etiam
160 expiationis aliquem ritum habebant quo huiusmodi
delicta expiabantur, sicut et sacrificia etiam ante
Legem datam fuerunt, et primitiarum et decimarum
oblatio.

In conviviis autem homines interdum non solum
165 impuritatem incurrunt modis praedictis, sed etiam
gravioribus peccatis immerguntur usque ad Dei con-
temptum, propter lasciviam ratione absorpta et a
reverentia divina abstracta, sicut in Exodo dicitur
« Sedit populus manducare et bibere et surrexerunt
170 ludere », idest fornicari vel idolis immolare. Iob igitur
non solum contra levia delicta filiis sanctificando
subveniebat, sed etiam contra graviora remedium
studebat apponere quo eis Deus placaretur, unde
sequitur *consurgensque diluculo offerebat holocausta*
175 *per singulos*. In quibus verbis ostenditur perfectio
devotionis ipsius, et quantum ad tempus, quia di-
luculo consurgebat, secundum illud Psalmi « Mane
astabo tibi » etc.; et quantum ad modum oblationis,
quia holocausta offerebat quae totaliter combu-
180 rebantur ad honorem Dei, nulla parte relicta in
usum offerentis vel eius pro quo offerebatur sicut
erat in hostis pacificis et pro peccato: dicitur enim
holocaustum « quasi totum incensum »; et quantum
ad numerum, quia per singulos filios holocausta
185 offerebat: singula enim peccata convenientibus satis-
factionibus sunt expianda.

Causam autem oblationis holocaustorum subiungit
dicens *Dicebat enim*, scilicet Iob in corde suo, non
quidem de peccatis filiorum certus sed dubitans, *Ne*
190 *forte peccaverint filii mei*, scilicet opere vel verbo,
et benedixerint Deo in cordibus suis. Quod quidem
dupliciter intelligi potest. Uno modo ut totum in-
telligatur coniunctum: quamvis enim benedicere Deum
sit bonum, tamen benedicere Deum de hoc quod
195 homo peccavit significat voluntatem in peccatis
quiescentem, et quantum ad hoc vituperatur, sicut
in Zacharia dicitur contra quosdam: « Pasce pecora
occisionis, quae qui possederant occidebant et non
dolebant et vendebant ea dicentes: Benedictus Do-
200 minus! divites facti sumus ». Alio modo ut intelliga-

tur divisim, et sic per hoc quod dicitur *benedixerint*,
intelligitur 'maledixerint': crimen enim blasphemiae
tam horribile est ut pia ora ipsum nominare proprio
nomine reformident, sed ipsum per contrarium si-
gnificant. Et convenienter pro peccato blasphemiae 205
holocausta offeruntur, quia ea quae in Deum com-
mittuntur honoratione divina sunt expurganda.

Solet autem contingere quod divinus cultus a
quibusdam devote perficiatur si rarus sit, cum autem
frequens fuerit in fastidium venit, quod est pecca- 210
tum accidia, cum aliquis scilicet tristatur de spiri-
tualis labore. Cui quidem vitio Iob subiectus non
erat, nam subditur *Sic faciebat Iob cunctis diebus*,
quasi perseverantem in divino cultu devotionem
conservans. 215

Quadam autem die cum venissent etc. Post prope-
ritatem beati Iob enumeratam ponitur adversitas
ipsius, et primo inducitur causa ipsius. Et ne quis
putaret adversitates iustorum absque divina pro-
videntia procedere et per hoc aestimaret res huma- 220
nas providentiae subiectas non esse, praemittitur
quomodo Deus de rebus humanis curam habet et
eas dispensat. Hoc autem symbolice et sub aenig-
mate proponitur secundum consuetudinem sacrae
Scripturae, quae res spirituales sub figuris rerum 225
corporalium describit, sicut patet Is. vi¹ « Vidi Do-
minum sedentem super solium excelsum et eleva-
tum », et in principio Ezechielis et in pluribus aliis
locis. Et quamvis spiritualia sub figuris rerum cor-
poralium proponantur, non tamen ea quae circa 230
spiritualia intenduntur per figuras sensibiles ad mys-
ticum sensum <pertinent> sed litteralem, quia
sensus litteralis est qui primo per verba intenditur,
sive proprie dicta sive figurate.

Sciendum est autem quod divina providentia tali 235
ordine res gubernat quod inferiora per superiora dis-
pensat; corpora enim generabilia et corruptibilia
subduntur motui corporum caelestium, et similiter
inferiores spiritus rationales mortalibus corporibus
uniti, scilicet animae, per superiores spiritus incor- 240
poreos administrantur. Hoc autem habet ecclesiasti-

162 datam scrips. (cf. supra Prol. 52)] data codd. 181 offerebatur] —bantur sV² Pd π 232 <pertinent> suppl. cum
sAs Pd π] trahuntur β referuntur sR referenda sunt post litteralem Va om. cet. 240 uniti scrips. cum F² Sv δ π] unitis
F N V¹ tertius V² iunctis pV² iuncti sV² unite As uniri F³

161 ante Legem: cf. Thomas I-II q. 103 a. 1. 168 Exod. xxxiii⁶. 177 Ps. v⁵. 183 'ut dicitur Lev. 1' sec. Thomam
III Pars q. 22 a. 2; revera Glossa interlin. super Lev. 17; cf. etiam Huguccio Liber derivationum s.v. olon (ms. Paris B.N.
lat. 17330, f. 147ra). 197 Zach. xi⁴. 211 accidia: cf. Thomas II-II q. 35 a. 1. 218 primo: cf. 'consequenter' lin. 587.
233 sensus litteralis: cf. Thomas I Pars q. 1 a. 10 ad 3. 238 motui corporum caelestium: cf. Thomas De verit. q. 5 a. 9 ct
I Pars q. 115 a. 3. 240 per superiores spiritus: cf. Thomas I Pars q. 111 a. 1.

⁶ Quadam autem die cum venissent filii Dei ut assisterent coram Domino, affuit inter eos etiam Satan. ⁷ Cui dixit Dominus: Unde venis?

ca traditio quod inter incorporeos spiritus quidam sunt boni qui, puritatem in qua creati sunt conservantes, divina gloria perfruuntur a Dei voluntate numquam recedentes: et hi quidem spiritus in Scripturis interdum dicuntur angeli, idest nuntii, quia divina hominibus annuntiant, interdum autem filii Dei dicuntur in quantum Deo per participationem gloriae assimilantur. Mali autem spiritus quidam sunt, non per naturam aut per creationem cum cuiusque naturae auctor sit Deus nec summum bonum potest esse causa nisi bonorum, sed sunt mali per propriam culpam; huiusmodi autem spiritus in Scripturis daemones dicuntur, et eorum primus dicitur diabolus, quasi deorsum cadens, vel etiam Satan, idest adversarius. Utrique igitur spiritus homines ad aliqua agenda movent, boni quidem ad bona mali autem ad mala. Et sicut homines moventur a Deo per spiritus supra dictos, ita etiam ea quae per homines aguntur dicuntur in Scripturis eisdem spiritibus mediantibus ad divinum examen referri. Ad ostendendum igitur quod tam bona quam mala quae homines agunt divino iudicio subsunt, dicitur *Quadam autem die cum venissent filii Dei ut assisterent coram Domino, affuit inter eos etiam Satan.* Sciendum vero est quod angeli, qui hic *filii Dei* dicuntur, assistere dicuntur Domino dupliciter: uno modo in quantum Deus ab eis conspicitur, sicut scriptum est in Daniele « Millia millium ministrabant ei et decies centena millia assistebant ei », alio modo in quantum ipsi angeli et eorum actus a Deo conspiciuntur; nam qui alicui domino assistunt, et eum conspiciunt et ab eo conspiciuntur. Primo igitur modo assistere non convenit angelis nisi beatis qui divina visione perfruuntur, nec his omnibus sed illis tantum qui inter eos superiores existunt, qui magis intime divina visione perfruuntur et ad exteriora ministeria, secundum Dionysii sententiam, non exeunt: unde et a ministrantibus in praedicta auctoritate Danielis assistentes distinguuntur. Secundo autem modo assistere convenit non solum omnibus bonis angelis sed etiam malis et etiam hominibus, quia quaecumque per eos aguntur divino conspectui et examini subduntur, et propter hoc dicitur quod

cum venissent filii Dei ut assisterent coram Domino, affuit inter eos etiam Satan. Et quamvis ea quae per angelos bonos vel malos administrantur continue divino conspectui et examini subdantur, et sic semper et filii Dei assistant et Satan adsit inter eos, dicitur tamen *quadam die*, secundum morem Scripturae quae ea quae supra tempus sunt interdum per tempore; sicut in principio Genesis dicitur Deus aliqua dixisse primo vel secundo die quamvis eius dicere sit aeternum, propter hoc quod ea quae ab ipso dicuntur fiebant in tempore. Ita et nunc, quia factum de quo nunc intenditur determinato tempore extitit, dicuntur administratores huius facti *quadam die* coram Domino astitisse quamvis coram Domino assistere numquam desistant.

Considerandum est etiam quod ad Dei iudicium aliter referuntur ea quae per bonos angelos aguntur, aliter ea quae per malos. Nam boni angeli hoc intendunt ut ea quae agunt referantur in Deum, et ideo dicitur quod filii Dei venerunt *ut assisterent coram Domino*, quasi proprio motu et intentione omnia divino iudicio subdentes; mali vero angeli non intendunt ea quae agunt referre in Deum, sed eis nolentibus hoc accidit ut quicquid agunt subdatur divino iudicio, et ideo non dicitur de Satan quod venit ut assisteret coram Domino sed solum quod *affuit inter eos*. Dicitur autem *inter eos* tum propter naturae parilitatem, tum ad insinuandum quod mala non sunt ex principali intentione sed superveniunt bonis quasi per accidens.

Est autem differentia inter ea quae per bonos angelos et malos aguntur: nam boni angeli nihil agunt nisi ad quod divino iussu et voluntate moventur, in omnibus enim voluntatem divinam sequuntur; mali vero sua voluntate discordant a Deo, unde ea quae ipsi agunt a Deo aliena existunt quantum ad eorum intentionem. Et quia non consuevimus interrogare de his quae nos facimus sed de his quae absque nobis fiunt, ideo non dicitur quod Dominus aliquid quaesierit a filiis Dei sed solum a Satan, et hoc est quod subditur *Cui dixit Dominus: Unde venis?* Et notandum est quod non dicit ei Dominus

²⁷⁹ a ministrantibus] administrantibus β F³ δ(-Pd) ²⁸¹ solum] solis F N β(-F²) ²⁹⁹ Domino² scrips. cum V²] deo F I² ipso N V¹ eo γ δ π

²⁴⁶ nuntii: cf. Isid. VII *Etymol.* cap. 5 (PL 82,272 A). ²⁵⁵ deorsum cadens: cf. Isid. VIII *Etymol.* cap. 11 (PL 82,316 A) ubi tamen habetur 'deorsum fluens'; Alan. de Insulis *Distinctiones* s.v. Diabolus (PL 210,766 C), 'deorsum ruens'. ²⁵⁶ adversarius: cf. Isid. l. c. ²⁶⁷ assistere... dupliciter: cf. Gregor. II *Moral.* cap. 4 (PL 75,557 B). ²⁶⁹ Dan. vii¹⁰. ²⁷⁸ De cael. hier. cap. 13 §2 (PG 3,300; Dion. 945); cf. ipse Thomas *Super II Sent.* d. 10 a. 2 et I *Pars* q. 112 a. 2. ²⁷⁹ praedicta: lin. 269.

Qui respondens ait: Circuivi terram et perambulavi eam.

'Quid facis?' aut 'Ubi es?' sed *Unde venis?*, quia ea ipsa facta quae per daemones procurantur interdum ex divina voluntateveniunt, dum per eos vel puniuntur mali vel exercentur boni; sed daemorum intentio semper mala est et a Deo aliena, et ideo a Satan quaeritur *Unde venis?*, quia eius intentio, a qua procedit tota ipsius actio, a Deo est aliena.

Sciendum autem est quod dicere dupliciter accipitur, nam quandoque refertur ad conceptum cordis, quandoque autem ad significationem qua huiusmodi conceptus alteri exprimitur. Secundum igitur primum modum dicere Dei est aeternum et nihil est aliud quam generare Filium qui est verbum ipsius. Secundo autem modo temporaliter Deus aliqua dicit, diversimode tamen secundum quod congruit eis quibus dicit: nam hominibus corporeos sensus habentibus aliquando Deus locutus est corporeo sono formato in aliqua subiecta creatura, sicut vox sonuit in baptismo et <in> transfiguratione Christi: « Hic est filius meus dilectus »; aliquando autem per imaginariam visionem, sicut multotiens legitur in Prophetis; aliquando autem intelligibili expressione, et hoc modo intelligendum est Deum ad Satan dixisse inquantum eum intelligere facit quod ea quae ipse agit a Deo conspiciuntur.

Sicut ergo dicere Dei ad Satan est ei notitiam praebere, ita respondere Satan Deo est non quidem alicuius rei Deo notitiam tradere sed considerare omnia sua divino conspectui aperta esse, et secundum hunc modum dicitur *Qui respondens ait: Circuivi terram et perambulavi eam*. Per hoc igitur quod Dominus dicit ad Satan *Unde venis?* intentionem et acta diaboli Deus examinat; per hoc autem quod Satan respondet *Circuivi terram et perambulavi eam*, quasi suorum actuum Deo rationem reddit, ut ex utroque ostendatur omnia quae per Satan fiunt divinae providentiae subiecta esse. Per circuitum autem Satan calliditas eius ostenditur ad explorandum quos decipere possit, secundum illud I Petri ult. « Adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit, quaerens quem devoret ». Convenienter autem per circuitum calliditas designatur, sicut per

rectum simplex iustitia, nam rectum est « cuius medium non exit ab extremis »: quia igitur actio iusti a suo principio quod est voluntas et fine intento non discrepat, convenienter iustis ascribitur rectitudo; callidorum autem est aliud praetendere et aliud intendere, et sic id quod demonstrant ex suo opere exit ab extremis dum nec voluntati concordat nec fini: unde recte callidi circuire dicuntur, propter quod scriptum est « In circuitu impii ambulant ». Sciendum vero est quod etsi diabolus erga cunctos tam bonos quam malos calliditatis suae studio utatur, effectum tamen calliditatis suae in solis malis consequitur; qui recte terra nominantur: cum enim homo compositus sit ex natura spirituali et carne terrena, malum hominis in hoc consistit quod, derelictis spiritualibus bonis ad quae secundum rationalem mentem ordinatur, terrenis bonis inhaeret quae sibi competunt secundum carnem terrenam: et ideo mali inquantum naturam terrenam sequuntur recte terra dicuntur. Huiusmodi igitur terram non solum circuit Satan sed etiam perambulatur, quia in eis effectum suae malitiae complet: in perambulatione enim complementum processus ipsius designatur, sicut e contrario de viris iustis dicitur quod in eis Deus perambulatur, unde Apostolus Cor. vi inducit « Inhabitabo in illis et inambulabo inter eos ».

Potest etiam et ex hoc aliud intelligi. Triplex enim est status viventium: quidam sunt super terram, idest in caelo, ut angeli et beati omnes, quidam in terra sicut homines mortali carne viventes, quidam autem sub terra ut daemones et damnati omnes. Primos igitur Satan neque circuit neque perambulatur, quia in caelestibus civibus nihil malitiae potest esse, sicut nec in caelestibus corporibus invenitur aliquod malum naturae; eos autem qui sunt in inferno perambulatur sed non circuit, quia eos totaliter suae malitiae subiectos habet, nec oportet ut ad eos decipiendos aliqua calliditate utatur; eos autem qui sunt in terra circuit et perambulatur, quia et calliditate eos decipere nititur et quosdam eorum ad suam malitiam trahit, qui maxime per terram designantur, ut dictum est.

Et quod per terram homines terreni designentur

347 <in> suppl. cum F sN Sv] om. cet. 371 simplex] simpliciter N γ(-As) sR et add. V¹ δ(-R) π iustitia] iustus F N V¹ δ π 400 mortali] naturali F δ π materiali N mortales ante homines F²

347 Matth. III¹⁷ et XVII⁵. 349 Prophetis: e.g. Ier. I¹³ et Zach. VI¹ sec. Thomam *De verit.* q. 12 a. 7. 367 I Petri V⁸. 371 Plato ut refert Albertus *I Post. anal.* tr. 2 c. 9; cf. Anaritus *In X lib. priores Element. Euclid.* interprete Gerardo Cremon. (ed. Curtze, Lipsiae 1899, p. 6) et ipse Plato *Parmenides* 137 E. Hanc vero sententiam iam profert ad verbum Philippus Cancellarius *Summa de bono* (ms. Vat. lat. 7669, f. 2ra). 379 Ps. XI⁹. 395 II Cor. VI¹⁶. 401 sub terra: cf. Thomas *Super IV Sent.* d. 44 q. 3 a. 2 qc. 3. 404 nec in caelestibus corporibus: sec. Avicen. *IX Metaph.* cap. 6 (f. 106ra) ut refert Thomas *De verit.* q. 5 a. 4. 412 dictum est: lin. 383.

⁸ Dixitque Dominus ad eum: Numquid considerasti servum meum Iob, quod non sit ei similis in terra? Homo simplex et rectus ac timens Deum et recedens a malo. ⁹ Cui respondens Satan ait: Numquid frustra Iob timet Deum?

satis aperte ostenditur per hoc quod Dominus Iob, ⁴¹⁵ quamvis in terra habitantem, a terra segregare videtur. Nam cum Satan dixisset *Circuivi terram et perambulavi eam*, subiungitur *Dixitque Dominus ad eum: Numquid considerasti servum meum Iob, quod non sit ei similis in terra?* Frustra enim quaesitum ⁴²⁰ videretur an Iob considerasset qui terram circuisset et perambulasse se asserebat, nisi servum suum Iob praeter terram esse intelligeret. Et manifeste ostendit in quo a terra segregetur in hoc quod dicit *servum meum Iob*. Homo enim quasi medius constitutus est ⁴²⁵ inter Deum et res terrenas, nam mente inhaeret Deo carne autem rebus terrenis coniungitur; omne autem medium duorum eo magis ab uno extremo recedit quo magis alteri appropinquat: homo igitur quanto magis Deo inhaeret tanto remotior est a terra; hoc ⁴³⁰ autem est servum Dei esse quod mente Deo inhaerere, nam servus est qui non sui causa est. Ille autem qui mente Deo inhaeret se ipsum in Deum ordinat, quasi servus amoris non timoris.

Et notandum est quod affectiones terrena aliquo ⁴³⁵ modo a remotis imitantur spirituales affectus quibus mens Deo coniungitur, sed ad eorum similitudinem nullo modo pervenire possunt: nam et amor terrenus ab amore Dei deficit, et per consequens omnis affectio, nam cuiuslibet affectionis est amor ⁴⁴⁰ principium. Unde convenienter postquam dixerat *Numquid considerasti servum meum Iob*, subditur *quod non sit similis ei in terra?*, quia nihil in terrenis spiritualibus aequari potest. Quamvis et possit aliter intelligi: nam in unoquoque sancto est aliqua ⁴⁴⁵ virtutis praeminentia quantum ad aliquem specialem usum, propter quod de singulis confessorum in Ecclesia canitur « Non est inventus similis illi qui conservaret legem Excelsi », nisi quod in Christo omnia secundum perfectissimam excellentiam fuerunt; et secundum hunc modum intelligi potest ⁴⁵⁰ quod nullus in terra habitantium similis erat Iob, in quantum Iob praeminebat quantum ad aliquem usum virtutis. In quo autem Iob fuerit servus Dei et nullus ei similis in terra, ostendit cum subdit ⁴⁵⁵ *Homo simplex et rectus ac timens Deum et recedens*

a malo, quae quia supra exposita sunt ad praesens dimittantur.

Considerandum autem quod Deus iustorum vitam non solum ad eorum bonum ordinat sed aliis eam conspicuam reddit; sed conspicientes eam non similiter afficiuntur ad ipsam: nam boni eam pro exemplo habentes ex ipsa proficiunt, mali vero si non corriguntur ut eius exemplo boni fiant, ex sanctorum vita inspecta deficiunt dum vel per invidiam torquentur vel falsis iudiciis eam pervertere conantur, secundum illud Apostoli Cor. II « Christi odor bonus sumus Deo, et in his qui salvi fiunt et in his qui pereunt: aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitae in vitam ». Sic igitur Deus sanctorum vitam non solum ab electis considerari ⁴⁷⁰ vult ad profectum salutis sed etiam ab iniquis ad cumulum damnationis, quia ex vita sanctorum condemnabilis ostenditur perversitas impiorum, secundum illud quod dicitur Sap. IV¹⁶ « Condemnat iustus mortuus vivos impios ». Et ideo Dominus ad Satan ⁴⁷⁵ dicit *Numquid considerasti servum meum Iob* etc., quasi dicat: terram quidem circuis et perambulas, sed servum meum Iob solum considerare potes et eius virtutem mirari.

Solet autem perversorum hominum, quorum princeps est Satan et eorum hic personam gerit, talis esse consuetudo ut, sanctorum vitam quia reprehendere non possunt, non ex recta intentione eos agere calumnientur, secundum illud Eccli. XI³³ « Bona in mala convertens insidiatur et in electis imponet maculam ». Et hoc apparet ex hoc quod subditur *Cui respondens Satan ait: Numquid frustra Iob timet Deum?*, quasi dicat: negare non possum quin bona faciat, sed hoc non agit ex recta intentione propter tuum amorem et honestatis, sed propter ⁴⁹⁰ temporalia quae a te consecutus est. Et ideo dicit *Numquid frustra Iob timet Deum?*, illud enim frustra facere dicimur ex quo id quod intendimus assequi non possumus; Iob autem tibi servit propter temporalia quae a te assecutus est, unde non est ⁴⁹⁵ frustra quod tibi serviendo te timet.

Et quod temporalem prosperitatem consecutus sit

⁴²¹ suum] om. F meum V² illum (ante servum R) δ π ⁴²² manifeste] maxime F β¹ δ π ⁴³⁶ eorum scrips. cum γ δ¹ π] earum cet. ⁴⁴² similis ei inv. V² γ(-As) Pd π (cf. supra lin. 419) ⁴⁴⁵ specialem scrips. cum sN γ δ¹ π] spiritualem cet. ⁴⁶⁰ reddit] reddat F N ⁴⁶⁴ vel om. F V¹ γ ⁴⁹⁰ honestatis] — tatem γ δ¹ π amorem add. Va (def. β¹) ⁴⁹⁵ assecutus] consecutus γ(-F²) δ(-R) π

⁴³¹ servus: cf. Thomas II-II q. 19 a. 4 ex Arist. I Metaph. 3 (982 b 26). ⁴⁴⁷ Graduale missae 'Statuit' conf. pont. in Missali romano, ex Eccli. XLIV²⁹. ⁴⁵⁶ supra: vers. I. ⁴⁶⁶ II Cor. II¹⁵.

¹⁰ Nonne tu vallasti eum ac domum eius et universam substantiam eius per circuitum? Operibus manuum eius benedixisti et possessio eius crevit in terra. ¹¹ Sed extende paululum manum tuam et tange cuncta quae possidet, nisi in faciem benedixerit tibi. ¹² Dixit ergo Dominus ad Satan: Ecce universa quae habet in manu tua sunt, tantum in eum ne extendas manum tuam.

ostendit quantum ad duo. Primo quantum ad immunitatem malorum, quia scilicet praeservatus erat a Deo ab omni adversitate, et hoc est quod dicit *Nonne tu vallasti*, idest protexisti sicut protegisti vallum aut murus, *eum*, quantum ad suam personam, *ac domum eius*, quantum ad prolem et familiam, *et universam substantiam eius*, quantum ad possessiones; et addit *per circuitum*, ut perfecta immunitas ostendatur, quia illud quod per circuitum vallatur ex nulla parte potest pati insultum. Secundo ostendit eius prosperitatem quantum ad multiplicationem bonorum, et hoc est quod dicit *Operibus manuum eius benedixisti*. Et quidem cum Deus dicendo omnia faciat, benedicere Dei est bonitatem rebus dare: tunc ergo Deus operibus alicuius benedicit quando ea ad bonum perducit ut finem debitum consequantur. Et quia quaedam bona homini proveniunt absque suo opere et intentione, propter hoc addit *et possessio eius crevit in terra*. Sic igitur Satan calumniatur facta beati Iob quasi ea ex intentione ageret bonitatis terrena; unde manifestum est quod bona quae agimus non referuntur ad prosperitatem terrenam quasi ad praemium, alias non esset perversa intentio si quis propter prosperitatem temporalem Deo serviret; et similiter e contrario adversitas temporalis non est propria poena peccatorum, de quo ferre in toto libro quaestio erit.

Vult autem ostendere Satan quod propter prosperitatem terrenam quam consecutus erat Iob Deo servierat per oppositum: si enim cessante prosperitate terrena Iob Deum timere desineret, manifestum fieret quod propter prosperitatem terrenam qua fruebatur Deum timebat; et ideo subdit *Sed extende paululum manum tuam et tange cuncta quae possidet*, scilicet ea auferendo, *nisi in faciem benedixerit tibi*, idest manifeste maledixerit, supple 'male mihi accidat'. Et notandum quod ex magna adversitate etiam vere iustorum interdum corda commoventur, sed simulate iusti ex modica adversitate turbantur velut nullam virtutis radicem habentes. Vult ergo Satan innuere quod Iob non vere iustus erat sed simulate, et ideo dicit quod si etiam paululum adversitate tangatur murmuraret contra

Deum, quod est Deum blasphemare. Et signanter dicit *nisi in faciem benedixerit tibi*, ut significet quia etiam in prosperitate in corde suo Deum quodammodo blasphemabat dum eius amori temporalia praeponebat, sed prosperitate sublata etiam in faciem blasphemaret, idest manifeste. Potest et aliter intelligi hoc quod dicit *nisi in faciem benedixerit tibi*, ut benedictio proprie sumatur et sit sensus: si tu paululum eum tangas prosperitatem terrenam auferendo, haec mihi accidant nisi manifestum fiat quod antea benedixerit tibi non in vero corde sed in facie, idest ad apparentiam hominum.

Et quia, sicut dictum est, Dominus sanctorum virtutem vult omnibus esse notam, et bonis et malis, placuit sibi ut sicut bona facta eius omnes conspexerant ita etiam recta eius intentio omnibus fieret manifesta: et ideo voluit Iob prosperitate terrena privare, ut eo in Dei timore perseverante manifestum fieret quod ex recta intentione et non propter temporalia Deum timebat. Sed sciendum est quod Deus malos punit et per bonos angelos et per malos, sed bonis numquam adversitatem inducit nisi per malos: et ideo super beatum Iob adversitatem non nisi per Satan induci voluit, et propter hoc subditur *Dixit ergo Dominus ad Satan: Ecce universa quae habet in manu tua sunt*, idest potestati tuae trado, *tantum in eum ne extendas manum tuam*. Ex quo manifeste datur intelligi quod iustis viris Satan non quantum vult sed quantum permittitur nocere potest. Considerandum etiam quod Dominus non praecepit Satan ut Iob offenderet sed solum ei potestatem dedit, quia « voluntas nocendi inest cuilibet malo ex se ipso sed potestas non nisi a Deo ».

Patet igitur ex praedictis hanc fuisse causam adversitatis beati Iob ut eius virtus omnibus fieret manifesta, unde et de Tobia dicitur quod « ideo Dominus ei tentationem evenire permisit ut posteris daretur exemplum patientiae eius sicut et sancti Iob ». Cavendum autem est ne credatur Dominum ex verbis Satan inductum esse ad permittendum Iob affligi, sed aeterna dispositione hoc ordinavit ad manifestandam virtutem Iob contra omnes calumnias

535 etiam] in F pN et V¹ F³ om. sN 556 etiam] om. pN δπ et sN (def. β¹) 583 manifestandam] — dum β γ(-As) δ¹ π
553 dictum est: lin. 459. 572 Glossa ordin. super Gen. iii¹ ex August. XI De Gen. ad litt. cap. 3 (PL 34,431). 577 Tob. ii¹².

Egressusque est Satan a facie Domini. ¹³ Cum autem quadam die filii et filiae eius comederent et biberent vinum in domo fratris sui primogeniti, ¹⁴ nuntius venit ad Iob qui diceret: Boves arabant et asinae pascebantur iuxta eos, ¹⁵ et irruerunt Sabaei tuleruntque omnia et pueros percusserunt gladio, et evasi ego solus ut nuntiarem tibi. ¹⁶ Cumque adhuc ille loqueretur venit alter et dixit: Ignis Dei descendit de caelo,

impiorum: et ideo praemittitur calumnia et subse-
quitur divina permissio.

Egressusque est Satan a facie Domini etc. Posita causa adversitatis beati Iob, consequenter ostenditur qualiter ei huiusmodi adversitas supervenit. Et quia tota inducta est per Satan, ideo de ipso primo dicitur *Egressusque est Satan a facie Domini*, quasi ad utendum potestate sibi permissa. Et signanter dicitur quod *egressus est a facie Domini*, nam Satan secundum quod potestas ei permittitur nocendi alicui coram facie Domini est, quia ex rationabili Dei voluntate hoc accidit, sed dum exequitur permissam sibi potestatem a facie Domini exit, quia ab intentione permittentis recedit; quod in proposito apparet: permissum enim fuit ei a Deo ut posset nocere Iob ad manifestandam eius virtutem, sed Satan non propter hoc eum afflixit sed ut eum ad impatientiam et blasphemiam provocaret. Simul autem in hoc manifeste apparet verum esse quod supra diximus, Satan affuisse inter filios Dei coram eo assistentes secundum quod assistere dicuntur Deo aliqui prout divino iudicio et examini subduntur, non secundum quod assistere coram Deo dicuntur qui Deum vident: unde et hic non dicitur quod Satan abiecerit a facie sua Deum sed quod *egressus est a facie Domini*, quasi ab intentione providentiae eius recedens licet ordinem providentiae effugere non valens.

Considerandum est autem quod in adversitate enarranda ordo contrarius observatur ordini quo fuerat prosperitas enarrata. Nam in prosperitate enarrata a potioribus ad minora processit incipiens a persona ipsius Iob, et post hoc posuit prolem et deinde animalia, primo oves et deinceps alia: et hoc rationabiliter quia perpetuitas quae in persona salvari non potest quaeritur in prole, ad cuius sustentationem possessionibus indiget. In adversitate autem proponitur e converso: nam primo narratur amissio substantiae, secundo oppressio prolis, tertio afflictio propriae personae, et hoc ad adversitatis augmentum, nam ille qui maiori adversitate oppressus est minorem non sentit, sed post minorem sen-

titur maior. Et ideo ut a singulis adversitatibus Iob propriam afflictionem sentiret et sic magis ad impatientiam commoveretur, incepit Satan a minori adversitate Iob affligere et paulatim processit ad maiora.

Considerandum est etiam quod ab his quae subito superveniunt hominis animus magis commovetur, nam praecogitata adversa facilius tolerantur; et ideo ut Iob magis commoveretur, in tempore maxime iocunditatis quando minus de adversitate cogitari poterat, ei Satan adversitatem induxit, ut etiam ex ipsa iocunditate praesenti adversitas gravior appareret: nam « contraria iuxta se posita magis elucescunt ». Et ideo dicitur *Cum autem quadam die filii et filiae eius comederent et biberent vinum*, quod specialiter ponitur ad iocunditatis indicium, secundum illud Eccli. xxxi³⁵ « Vinum in iocunditate creatum est, non in ebrietate, ab initio »; *in domo fratris sui primogeniti*, quod etiam ad maiorem solennitatem ponitur: probabile enim est quod in domo primogeniti solemnius convivium celebraretur; *nuntius venit ad Iob qui diceret: Boves arabant*, ut ex memoria fructus damnum intolerabilius videretur; *et asinae pascebantur iuxta eos*, quod etiam ponitur ad augmentum doloris, dum consideraret quod eo tempore hostes supervenerunt quo plura simul possent rapere; *et irruerunt Sabaei*, hostes scilicet a remotis venientes, a quibus non de facili recuperari possent quae rapuissent; *tuleruntque omnia*, ne si aliqua reliquissent, ea saltem sufficerent ad necessarium usum et ad propaginem; *et pueros percusserunt gladio*, quod viro iusto gravius fuit; *et evasi ego solus ut nuntiarem tibi*, quasi dicat: ideo hoc divina dispositione evenit ut ego solus evaderem, ut tu posses habere nuntium tanti damni, quasi Deus te dolore affligere intendit.

Hac autem adversitate nuntiata statim altera nuntiatur, ne si aliquod intervallum fieret interim ad cor suum rediret et se ad patientiam praepararet, et sic sequentia facilius sustineret; et propter hoc subditur *Cumque adhuc ille loqueretur venit alter et dixit: Ignis Dei*, id est a Deo missus, descen-

590 quasi... Domini hom. om. F N 598 ei] om. γ(-As) Pd π ante fuit N V¹ As Va 608 Deum] dominus F deus δ¹ π domini V² scilicet domini Sv 620 proponitur] procedit γ proceditur δ¹ π procedere Va ponimus (?) F² 627 minor] —re N β(-F²) δ¹ π maiori Sv 649 consideraret] —rarent F pN V²

602 supra: lin. 28r. 637 Arist. III Rhet. cap. 17 (1418 b 4) sec. transl. Hermannii Alemanni (ms. Paris B.N. lat. 16673, f. 145ra).

et tactas oves puerosque consumpsit, et effugi ego solus ut nuntiarem tibi. ¹⁷ Sed adhuc illo loquente venit alius et dixit: Chaldaei fecerunt tres turmas et invaserunt camelos et tulerunt eos necnon et pueros percusserunt gladio, et effugi ego solus ut nuntiarem tibi. ¹⁸ Adhuc loquebatur ille et ecce alius intravit et dixit: Filiis tuis et filiabus vescentibus et bibentibus vinum in domo fratris sui, ¹⁹ repente ventus vehemens irruit a regione deserti et concussit quatuor angulos domus, quae corruens oppressit liberos tuos et mortui sunt, et effugi ego solus ut nuntiarem tibi.

dit de caelo, ut quasi eius menti imprimeretur quod non solum ab hominibus sed etiam a Deo persecutionem pateretur, et sic facilius contra Deum provocaretur; ⁶⁷⁰ *et tactas oves puerosque consumpsit*, quasi divinitus hoc procuratum sit ut statim ad tactum ignis omnia consumarentur, quod est supra naturalem virtutem ignis; *et effugi ego solus ut nuntiarem tibi*. Sequitur *Sed adhuc illo loquente venit alius et* ⁶⁷⁵ *dixit: Chaldaei*, qui erant feroces et potentes; unde ad eorum potentiam ostendendam subditur *fecerunt tres turmas*, ut sic vindicta sperari non possit nec recuperatio damni; de quo damno subditur *et invaserunt camelos* etc. Sequitur de oppressione prolis: ⁶⁸⁰ *Adhuc loquebatur ille et ecce alius intravit et dixit: Filiis tuis et filiabus vescentibus et bibentibus vinum in domo fratris sui*, ut ex hoc eorum mors tristior foret quo Iob poterat dubitare eos in statu alicuius peccati fuisse morte praeventos: nam et ipse propterea sanctificabat eos et holocausta per singulos offerebat quia timebat ne in conviviis aliquod peccatum incurrissent. Et ne forte posset credi quod paeniterint et animae suae providerint, subditur ⁶⁸⁵ *repente ventus vehemens irruit a regione deserti et concussit quatuor angulos domus*, quod dicitur ad ostendendum vehementiam venti qui praeter consuetudinem totam domum simul subvertit, ut per hoc ostendatur ex divina voluntate processisse, et sic facilius contra Deum moveretur dum affligebatur ab ⁶⁹⁵ eo cui devota mente servierat. Et ad maiorem doloris cumulum subditur *damnum interemptae prolis*, cum dicitur *quae corruens oppressit liberos tuos et mortui sunt*, scilicet omnes, ne saltem in aliquo evadente ex liberis posteritatis spes remaneret. Et ⁷⁰⁰ hoc eo magis credebatur dolorosum quo liberis omnibus interemptis, aliquis famulorum evadere potuit ad concitandum dolorem, nam sequitur *et effugi ego solus ut nuntiarem tibi*.

Considerandum vero est quod cum omnis prae-

dicta adversitas sit per Satan inducta, necesse est ⁷⁰⁵ confiteri quod Deo permittente daemones possunt turbationem aeris inducere, ventos concitare, et facere ut ignis de caelo cadat. Quamvis enim materia corporalis non oboediat ad nutum angelis neque bonis neque malis ad susceptionem formarum sed soli ⁷¹⁰ creatori Deo, tamen ad motum localem natura corporea nata est spiritali naturae oboedire; cuius indicium in homine apparet, nam ad solum imperium voluntatis moventur membra ut opus a voluntate dispositum prosequantur. Quaecumque igitur solo ⁷¹⁵ motu locali fieri possunt, haec per naturalem virtutem non solum spiritus boni sed etiam mali facere possunt, nisi divinitus prohibeantur; venti autem et pluviae et aliae huiusmodi aeris perturbationes ex solo motu vaporum resolutorum ex terra et ⁷²⁰ aqua fieri possunt, unde ad huiusmodi procuranda naturalis virtus daemonis sufficit: sed interdum ab hoc divina virtute prohibentur ut non liceat eis facere omne quod naturaliter possunt. Nec est contrarium quod dicitur Ier. xiv²² « Numquid sunt in ⁷²⁵ sculptilibus gentium qui pluant? »: aliud enim est naturali cursu pluere, quod solius Dei est qui causas naturales ad hoc ordinavit, aliud vero est causas naturalibus a Deo ad pluendum ordinatis interdum artificialiter uti ad pluviam, vel ventum inter- ⁷³⁰ dum quasi extraordinarie producendum.

Tunc surrexit Iob etc. Enumerata adversitate beati Iob, agitur hic de patientia quam in adversitate monstravit. Sciendum autem est ad evidentiam eorum quae hic dicuntur quod circa corporalia bona ⁷³⁵ et circa animi passiones antiquorum philosophorum diversa opinio fuit. Nam Stoici dixerunt bona exteriora nulla bona hominis esse, et quod pro eorum amissione nulla tristitia animo sapientis poterat inesse; Peripateticorum vero sententia fuit quod bona exteriora sunt quidem aliqua hominis bona, non

⁶⁷¹ procuratum] procreatum F N β provocatum π ⁶⁷² consumarentur pro consumerentur ut habent V¹ γ δ π (cf. Thesaurus ling. lat. s.v. consummo) ⁶⁷⁹ etc.] om. F γ et tulerunt eos necnon et pueros percusserunt gladio et effugi ego solus ut nuntiarem tibi cum Vulg. Pd π ⁶⁸² sui] primogeniti add. cum Vulg. sV² δ(-R) π ⁷³⁰ interdum om. solus Va ⁷³¹ producendum] -dam F N γ(-As)

⁷¹⁰ ad susceptionem formarum: cf. Thomas I Pars q. 110 a. 2; ad motum localem: cf. ibid. a. 3. ⁷³⁶ antiquorum philosophorum: cf. August. IX De civ. Dei cap. 4 (PL 41,258) sec. Thomam I-II q. 59 a. 2.

²⁰ Tunc surrexit Iob et scidit tunicam suam, et tonso capite corruens in terram adoravit ²¹ et dixit: Nudus egressus sum de utero matris meae, nudus revertar illuc. Dominus dedit, Dominus abstulit;

quidem principalia sed quasi instrumentaliter ordinata ad principale hominis bonum, quod est bonum mentis: et propter hoc sapientem in amissionibus exteriorum bonorum moderate tristari concedebant, ita scilicet quod per tristitiam ratio non absorberetur ut a rectitudine declinaret. Et haec sententia verior est et ecclesiasticae doctrinae concordat, ut patet per Augustinum in libro De civitate Dei.

⁷⁵⁰ Hanc igitur sententiam Iob secutus, tristitiam quidem in adversitate monstravit, tamen sic moderatam ut rationi subiecta esset, et ideo dicitur quod *Tunc surrexit Iob et scidit tunicam suam*, quod apud homines solet esse tristitiae indicium. Notandum vero est quod dicit *tunc*, scilicet post mortem filiorum auditam, ut de eis magis quam de amissione rerum doluisse videatur. De amicis enim mortuis non dolere duri et insensibilis cordis esse videtur, sed virtuosi est hunc dolorem non immoderatum habere, secundum illud Apostoli Thess. iv « Nolumus vos ignorare de dormientibus, ut non contristemini sicut et ceteri qui spem non habent »: et hoc in beato Iob fuit, unde et status mentis eius per actum exteriorem apparuit. Quia enim ratio erecta stetit, congruenter dicitur quod *Iob surrexit*, quamvis homines dolentes magis soleant prosterni; quia vero tristitiam patiebatur sed non penetrantem usque ad intima rationis perturbanda, in exterioribus tristitiae signum ostendit quantum ad duo, scilicet quantum ad ea quae sunt extra naturam corporis, unde dicitur *et scidit tunicam suam*, et quantum ad ea quae de natura corporis procedunt, unde dicitur *et tonso capite*, quod apud eos qui comam nutriunt solet esse doloris indicium. Unde haec duo signa tristitiae convenienter praemissis adversitatibus respondent, nam scissio tunicae respondet amissioni rerum, tonsio capitis amissioni filiorum. Tunc autem mens erecta stat quando humiliter Deo subicitur: unumquodque enim tanto in maiori nobilitatis altitudine consistit quanto magis suo perfectivo substat, sicut aer dum subditur luci et materia dum subditur formae; quod igitur mens beati Iob per tristitiam delecta non erat sed in sua rectitudine

persistens, manifestatur per hoc quod Deo se humiliter subdidit, nam sequitur *corruens in terram adoravit*, ad humilitatis et devotionis indicium demonstrandum.

Et non solum factis statum suae mentis declaravit sed etiam verbis; rationabiliter enim demonstravit, etsi tristitiam pateretur, se tristitiae non debere succumbere. Primo quidem ex condicione naturae, unde dicitur *et dixit: Nudus egressus sum de utero matris meae*, scilicet terrae quae est communis mater omnium, *nudus revertar illuc*, idest in terram; et secundum hunc modum dicitur Eccli. xl¹ « Occupatio magna creata est hominibus, et iugum grave super filios Adam a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturae in matrem omnium ». Potest et aliter intelligi, ut quod dicitur *de utero matris meae* accipiatur ad litteram de utero mulieris quae genuit eum, quod autem dicitur *nudus revertar illuc* intelligitur quod haec dictio *illuc* facit simplicem relationem: non enim aliquis iterato in ventrem matris revertitur, sed revertitur in illum statum quem habuit in utero matris quantum ad aliud, scilicet quantum ad hoc quod est alienum esse a conversatione humana. Hoc igitur dicens rationabiliter ostendit quod propter amissionem exteriorum bonorum non debet homo tristitia absorberi, quia exteriora bona non sunt ei connaturalia sed accidentaliter adveniunt, quod ex hoc patet quia homo sine eis in hunc mundum venit et sine eis recedit: unde accidentalibus bonis sublatis, si substantiale remaneat, non debet homo tristitia superari etsi eum tristitia tangat.

Secundo ostendit idem ex divina operatione dicens *Dominus dedit, Dominus abstulit*: ubi primo consideranda est vera eius sententia de providentia divina circa res humanas. In hoc enim quod dixit *Dominus dedit*, confessus est prosperitatem mundanam hominibus advenire non casualiter neque ex fato stellarum nec ex solo humano studio sed ex dispensatione divina; in hoc vero quod dicit *Dominus abstulit*, confitetur etiam adversitates mundanas in hominibus divinae providentiae iudicio provenire.

744 amissionibus] — one γ δ¹ π 752 quod om. N β 768 perturbanda scrips.] — bande F N V² γ(-F²) δ¹ π — bandus V¹ — bandum F² — bando F² om. Va 795 xl.] 41 F xi N β δ¹ π 802 intelligitur] — gatur δ(-Pd) π 822 nec] neque β(-V¹) γ δ¹ π

749 Lib. XIV c. 9 (PL 41,413). 754 tristitiae indicium: cf. Gen. xxxvii³⁴, III Reg. xxi²⁷. 760 I Thess. iv¹³. 774 doloris indicium: cf. Gregor. II Moral. cap. 16 (PL 75,570 A). 793 terrae: Glossa interlin. super h. l. ex Gregor. II Moral. cap. 17 (PL 75,570 C).

sicut Domino placuit ita factum est. Sit nomen Domini benedictum! ²² In omnibus his non peccavit Iob labiis suis, neque stultum quid contra Deum locutus est.

Hoc autem inducit quod non habet homo iustam querelam de Deo si temporalibus bonis spoliatur, quia qui gratis dedit potuit vel usque ad finem vel ad tempus largiri: unde cum ante finem homini

⁸³⁰ temporalia aufert, homo conqueri non potest.

Tertio ostendit idem ex beneplacito divinae voluntatis dicens *sicut Domino placuit ita factum est*; est autem amicorum idem velle et nolle: unde si ex beneplacito divino procedit quod aliquis bonis temporalibus spoliatur, si Deum amat, debet voluntatem suam voluntati divinae conformare, ut hac consideratione tristitia non absorbeatur.

Hae igitur tres rationes debito ordine ponuntur: nam in prima ratione ponitur quod bona temporalia sunt homini extranea, in secunda quod a Deo homini dantur et auferuntur, in tertia quod hoc accidit secundum beneplacitum divinae voluntatis. Unde ex prima ratione concluditur quod homo propter amissionem temporalium bonorum non debet ⁸⁴⁵ tristitia absorberi, ex secunda quod nec etiam potest conqueri, ex tertia quod etiam debet gaudere. Non enim esset placitum Deo quod aliquis adver-

sitatem pateretur nisi propter aliquod inde proveniens bonum: unde adversitas, licet ipsa ex se amara sit et tristitiam generet, tamen ex consideratione ⁸⁵⁰ utilitatis propter quam Deo placet debet esse iocunda, sicut et de apostolis dicitur « Ibant apostoli gaudentes » etc.; nam et de sumptione medicinae amarae aliquis ratione gaudet propter spem sanitatis licet sensu turbetur. Et quia gaudium est materia ⁸⁵⁵ gratiarum actionis, ideo hanc tertiam rationem in gratiarum actionem concludit dicens *Sit nomen Domini benedictum!* Benedicatur quidem nomen Domini ab hominibus in quantum de eius bonitate notitiam habent, quod scilicet omnia bene dispenset et ⁸⁶⁰ nihil agat iniuste.

Sic igitur concluditur innocentia Iob cum dicitur *In omnibus his non peccavit Iob labiis suis*, ut scilicet per verba impatientiae motum exprimeret, *neque stultum quid contra Deum locutus est*, id est blasphemum, ut scilicet de divina providentia blasphemaret: stultitia enim sapientiae opponitur quae proprie est cognitio divinorum.

⁸⁶⁰ dispenset] — sent F N — sat γ ⁸⁶⁵ blasphemum] — mium γ — miam δ¹ π — mia V¹ — me F²

⁸³³ idem velle et nolle: Sallust. *Bellum Catil.* cap. 20; apud Thomam tamen e. g. *II-II* q. 29 a. 3 haec sententia Tullio tribuitur; cf. *Moralium dogma philos.* 22 (PL 171,1023 B). ⁸⁵² Act. v⁴¹. ⁸⁶⁸ cognitio divinorum: sec. August. *XIV De Trin.* cap. 1 (PL 42,1037) ut refert Thomas *II-II* q. 45 a. 1 arg. 2.

CAPITULUM II

¹ Factum est autem, cum quadam die venissent filii Dei et starent coram Domino, venisset quoque Satan inter eos et staret in conspectu eius, ² ut diceret Dominus ad Satan: Unde venis? Qui respondens ait: Circuivi terram et perambulavi eam. ³ Et dixit Dominus ad Satan: Numquid considerasti servum meum Iob, quod non est illi similis in terra? Vir simplex et rectus et timens Deum ac recedens a malo, et adhuc retinens innocentiam. Tu autem commovisti me adversus eum ut affligerem illum frustra.

Factum est autem, cum quadam die etc. Cum triplex sit hominis bonum, scilicet animae, corporis et exteriorum rerum, hoc modo ad invicem ordinantur ut corpus sit propter animam, res vero exteriores et propter corpus et propter animam. Sicut igitur est perversa intentio si quis bona animae ordinet ad prosperitatem exteriorum bonorum, ita est perversa intentio si quis bona animae ordinet ad corporis salutem. Et quidem quod Iob in actibus virtutum abundaret, quae sunt animae bona, sensibilibus cunctis poterat esse manifestum, unde et Dominus ad Satan supra dixerat «Numquid considerasti servum meum Iob» etc. Sed Satan calumniam inferebat quasi Iob actibus virtutum intendere propter temporalia bona, sicut et mali homines quorum Satan princeps est perniciose iudicant de intentione bonorum; sed haec calumnia repulsa erat per hoc quod post exteriorum bonorum amissionem adhuc in virtute stabilis permanebat, ex quo sufficienter ostensum est quod eius intentio non erat ad exteriora bona obliquata. Restabat igitur ostendere ad perfectam demonstrationem virtutis Iob quod nec etiam ad salutem proprii corporis incurvata erat eius intentio, et ideo rursus inducitur divinum iudicium quo hoc manifestatur: hoc est ergo quod dicitur *Factum est autem, cum quadam die venissent filii Dei et starent coram Domino, venisset quoque Satan inter eos et staret in conspectu eius, ut diceret Dominus ad Satan: Unde venis?* Quibus verbis quia supra exposita sunt diutius immorandum non est, nisi quod hoc notandum est quod propter aliud factum alia dies hic inducitur, sicut et in principio Genesis secundum diversa rerum genera quae insti-

tuebantur diversi dies describuntur. Quid autem Satan examinatus responderit ostenditur consequenter cum dicitur *Qui respondens ait: Circuivi terram et perambulavi eam.* Et hoc ut supra.

Et rursus Dominus virtutem Iob ei quasi conspicuam proponit ut supra, unde sequitur *Et dixit Dominus ad Satan: Numquid considerasti servum meum Iob, quod non est illi similis in terra? Vir simplex et rectus et timens Deum ac recedens a malo.* Sed quia iam quaedam virtus beati Iob manifestata erat quae prius manifesta non fuerat, scilicet constantia in adversis, ideo nunc addit *et adhuc*, scilicet post amissionem temporalium bonorum, *retinens innocentiam*; ex quo ulterius Dominus ostendit suspicionem Satan fuisse calumniosam et intentionem frustratam, unde sequitur *Tu autem commovisti me adversus eum ut affligerem illum frustra.* Ex hoc autem quod dicitur *commovisti me adversus eum*, non est intelligendum quod Deus ab aliquo provocetur ad volendum quod prius nolebat sicut est apud homines consuetum – dicitur enim Num. xxiii¹⁹ «Non est Deus ut homo ut mentiatur, neque ut filius hominis ut mutetur» –, sed loquitur hic Scriptura de Deo figuraliter more humano: homines enim quando facere aliquid volunt propter aliquem ab illo commoveri dicuntur; Deus autem vult quidem facere, sicut et facit, hoc propter illud, tamen absque omni mentis commotione quia ab aeterno in mente habuit quid propter quod facturus esset. Disposuerat igitur Dominus ab aeterno Iob temporaliter affligere ad demonstrandam veritatem virtutis eius, ut omnis malignorum excluderetur calumnia, unde ad hoc significandum hic dicitur *Tu autem commovisti me adversus eum.*

21 obliquata] obligata F β δ(-Pd) 28 eos] om. F pN F² lac. V² (def. V¹) 34 describuntur] distribuuntur F β distinguuntur Va describunt Pd 41 est] sit cum Vulg. F² δ(-R)π(def. γ) illi] ei (post similis Va) F Va π post similis F² Pd (def. γ) 50 illum] eum F² γ Pd π eius R (def. N V¹)

1 triplex...bonum: sec. Arist. *I Ethic.* 12 (1098 b 12) ut refert Thomas *II-II* q. 152 a. 2. 12 Cap. 1⁸ 30 supra: cap. 1 216. 37 supra: cap. 1 354. 39 supra: cap. 1⁸.

⁴ Cui respondens Satan ait: Pellem pro pelle, et cuncta quae habet homo dabit pro anima sua; ⁵ alioquin mitte manum tuam et tange os eius et carnem, et tunc videbis quod in faciem benedixerit tibi. ⁶ Dixit ergo Dominus ad Satan: Ecce in manu tua, verum tamen animam illius serva. ⁷ Egressus igitur Satan a facie Domini percussit Iob ulcere pessimo a planta pedis usque ad verticem eius. ⁸ Qui testa saniem radebat, sedens in sterquilinio.

Quod autem dicitur *ut affligerem illum frustra*, intelligendum est quantum ad intentionem Satan non quantum ad intentionem Dei: expetierat enim Satan adversitatem Iob intendens ex hoc eum in impatientiam et blasphemiam deducere, quod consecutus non erat; Deus autem hoc permiserat ad declarandam virtutem eius, quod et factum erat: sic igitur frustra afflicto est Iob quantum ad intentionem Satan ⁷⁵ sed non quantum ad intentionem Dei.

Repulsus autem Satan non quiescit sed adhuc calumniam instruit, ostendere volens quod omnia bona quae Iob fecerat, et etiam hoc ipsum quod patienter adversa toleraverat, non pro amore Dei fecerat sed pro sui corporis salute, unde sequitur *Cui respondens Satan ait: Pellem pro pelle, et cuncta quae habet homo dabit pro anima sua*. Considerandum est autem quod Iob dupliciter afflicto fuerat, scilicet in amissione possessionum et in amissione natorum: ⁸⁵ Intendit igitur Satan dicere quod utramque afflictionem Iob patienter toleraverat pro corporis sui salute, et hoc non erat magnae virtutis sed erat humanum et apud homines consuetum; et hoc est quod dicit homo, quasi quicumque etiam non virtuosus, dabit de facili *pellem pro pelle*, idest carnem alienam pro carne sua: sustinet enim homo non virtuosus ut quicumque alii etiam quantumcumque coniuncti potius corpore affligantur quam ipse; et similiter homo quicumque dabit cuncta exteriora quae ⁹⁵ possidet *pro anima sua*, idest pro vita sua conservanda: exteriora enim bona ad conservationem vitae quaeruntur, ut sint in subsidium victus et vestitus et aliorum huiusmodi quibus vita hominis commode conservatur.

¹⁰⁰ Et quia posset aliquis dicere ad Satan 'unde potest probari quod Iob amissionem natorum et possessionum patienter tulerit timens pelli suae et vitae suae?' quasi huic quaestioni respondens subdit *alioquin*, scilicet si verbo simplici non creditur, ¹⁰⁵ *mitte manum tuam*, idest exerce virtutem tuam, *et tange os eius et carnem*, idest affligas eum in corpore, non solum in superficie, quod posset significari per tactum carnis, sed etiam in profundum, quod

significatur per tactum ossis, ut scilicet tactus usque ad intima perveniat; *et tunc videbis*, idest manifeste ab omnibus conspici poterit, *quod in faciem benedixerit tibi*, quod exponendum est ut supra.

Voluit igitur Dominus ostendere quod Iob Deo non servierat propter corporis salutem, sicut supra ostenderat quod ei < non > servivit propter exteriora ¹¹⁵ bona, unde subditur *Dixit ergo Dominus ad Satan: Ecce in manu tua*, idest potestatem tibi trado eum in corpore affligendi, *verum tamen animam illius serva*, idest vitam ei ne auferas. Non enim totaliter Deus servos suos voluntati Satan exponit sed secundum mensuram convenientem, secundum illud Apostoli Cor. x « Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis ».

Egressus igitur Satan etc. Accepta potestate Satan ad eius executionem procedit, unde dicitur ¹²⁵ *Egressus igitur Satan a facie Domini percussit Iob*, percussione quidem turpi et abominabili, unde dicitur *ulcere*, incurabili et doloroso, unde dicitur *pessimo*, et universali, unde dicitur *a planta pedis usque ad verticem eius*. ¹³⁰

Solent autem aegrotantium afflictiones remediis exterius adhibitis et deliciis alleviari, sed Iob sic alleviatus non fuit, sequitur enim *Qui testa saniem radebat*, in quo ostenditur quod lenitiva medicamenta et delicata ei non adhibebantur; ¹³⁵ *sedens in sterquilinio*, ex quo ostenditur quod non recreabatur neque loci amoenitate neque stramentorum mollitie neque alicuius suavitatis odore, sed magis contrariis utebatur. Potest autem hoc dupliciter contigisse: vel quia percussus a Domino ipse etiam se magis spon- ¹⁴⁰ te affligebat et humiliabat ut misericordiam facilius obtineret, vel quia cuncta quae habebat amiserat, unde non poterat sibi convenientia remedia exhibere; et hoc satis probabile est ex hoc quod supra Dominus dixit; nec videtur quod Satan citra potestatem sibi datam aliquid egerit ad nocendum. ¹⁴⁵

Solent etiam afflictiones hominum verbis consolatoriis relevari, sed afflicto Iob verba exasperantia dicuntur, tanto magis provocantia quanto a perso-

67 illum] eum N F² γ Pd π 87 et] et quod N δ π 93 ipse] ipsi F pN β(-V¹) δ(-Pd) 115 < non > suppl. cum F² γ δ π] om. cet. 117 tua] est add. cum Vulg. sV² δ(-R) π sunt add. R 119 ne] non F F² γ δ¹ π

112 supra: cap. I 533. 114 supra: cap. I¹². 122 I Cor. x¹³. 144 supra: cap. I¹².

⁹ Dixit autem illi uxor sua: Adhuc tu permanes in simplicitate tua. Benedic Deo et morere. ¹⁰ Qui ait ad illam: Quasi una de stultis mulieribus locuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, mala autem quare non sustineamus? In omnibus his non peccavit Iob labiis suis. ¹¹ Igitur audientes tres amici Iob omne malum quod accidisset ei, venerunt singuli de loco suo, Eliphaz Themanites et Baldath Suites et Sophar Naamathites. Condixerant enim ut pariter venientes visitarent eum et consolarentur.

¹⁵⁰ na magis coniuncta proferuntur, sequitur enim *Dixit autem illi uxor sua*, quam solam diabolus reliquerat ut per eam viri iusti mentem pulsaret qui per feminam primum hominem deiecerat. Haec autem primo in verba irrisiois prorumpit dicens *Adhuc tu permanes in simplicitate tua*, quasi dicat: saltem post tot flagella cognoscere debes quia inutile tibi fuit simplicitatem servare, sicut etiam ex quorundam persona dicitur Mal. III¹⁴ « Vanus est qui servit Deo; et quod emolumentum quia custodivimus praecepta eius? ». Secundo procedit ad verba perversae suggestionis dicens *Benedic Deo*, idest 'maledic', quasi dicat: ex quo tibi benedicti Deo adversitas supervenit, maledic Deo ut prosperitate potiaris. Ultimo concludit in verba desperationis dicens *et morere*, quasi dicat: pro mortuo te habe quia nihil tibi residuum est in simplicitate remanenti nisi ut moriaris. Vel aliter *Benedic Deo et morere*, idest ex quo post tantam Dei reverentiam sic adversitate afflictus es, si adhuc Deo benedicas nihil restat nisi ut mortem expectes.

Sanctus autem vir qui sua incommoda patienter tulerat, iniuriam Dei ferre non potuit, sequitur enim *Qui ait ad illam: Quasi una de stultis mulieribus locuta es*. Recte eam stultitiae arguit quae contra divinam sapientiam loquebatur. Quod autem stulte locuta fuerit ostendit dicens *Si bona suscepimus de manu Domini, mala autem quare non sustineamus?*, in quo perfectam hominis sapientiam docet. Cum enim temporalia bona et corporalia non sint amanda nisi propter spiritualia et aeterna, istis salvatis quasi principalioribus, non debet homo deici si illis privetur nec elevari si eis abundet. Docet ergo nos Iob tantam animi constantiam habere ut et bonis temporalibus, si nobis a Deo dentur, sic utamur ut ex hoc in superbiam non elevemur, et contraria mala sic sustineamus ut ex eis noster animus non deiciatur, secundum illud Apostoli Phil. ult. « Scio humiliari, scio et abundare », et postea « Omnia possum in eo qui me confortat ». Deinde concluditur perse-

verans innocentia Iob cum dicitur *In omnibus his non peccavit Iob labiis suis*.

Non solum per uxorem diabolus mentem beati Iob exasperare nitebatur sed etiam per amicos, qui quamvis ad consolandum venerint tamen ad verba increpationis processerunt, de quibus dicitur *Igitur audientes tres amici Iob omne malum quod accidisset ei, venerunt singuli de loco suo, Eliphaz Themanites et Baldath Suites et Sophar Naamathites*. Et quia inter hos fere vertitur tota disputatio huius libri, considerandum est quod hi tres in aliquo eiusdem opinionis erant cum Iob, unde amici eius dicuntur, et in aliquo ab eo differebant inter se invicem concordantes, unde sibi invicem connumerantur et a Iob discernuntur. Conveniebant siquidem cum Iob quod non solum res naturales sed etiam res humanae divinae providentiae subiacerent, sed differebant ab eo quod putabant hominem pro bonis quae agit remunerari a Deo prosperitate terrena, et pro malis quae agit puniri a Deo adversitate temporali, quasi temporalia bona sint praemia virtutum et temporalia mala sint propriae poenae peccatorum. Hanc autem opinionem quilibet eorum propriis modis defendere nititur, secundum quod sibi proprium ingenium suggerebat: propter quod dicuntur *venisse singuli de loco suo*. Iob autem huius opinionis non erat, sed credebat bona opera hominum ordinari ad remunerationem spiritualem futuram post hanc vitam, et similiter peccata futuris suppliciis esse punienda.

Quod autem praedicti amici Iob ad consolandum venerint, ostenditur ex hoc quod sequitur *Condixerant enim ut pariter venientes visitarent eum et consolarentur*, in quo veros amicos se ostenderunt in tribulationibus sibi non deficientes, dicitur enim Eccli. XII⁹ « In tristitia et in malitia viri amicus agnitus est ». Et primo quidem ipsa visitatio consolativa erat: nam videre amicum et ei convivere delectabilissimum est. Consolantur etiam ipsum factis, compassionis suae ad eum signa ostendendo. Quibus

¹⁵⁴ prorumpit scrips. cum V¹ δ¹ π] irruit N prorupit cet.
¹⁹⁰ innocentia] in praem. V² γ(-Sv) Va

¹⁷⁷ sustineamus] suscipiamus pN V² su. As F³ (def. F Sv)

¹⁵² per feminam: Gen. III¹.
a 35) et 14 (1171 b 32).

¹⁸⁷ Phil. IV¹².

¹⁸⁸ Ibid. IV¹³.

²²⁷ videre...convivere: sec. Arist. IX Ethic. 13 (1171

¹² Cumque elevassent procul oculos suos non cognoverunt eum, et exclamantes ploraverunt, scissisque vestibus sparserunt pulverem super caput suum in caelum. ¹³ Et sederunt cum eo in terra septem diebus et septem noctibus, et nemo loquebatur ei verbum; videbant enim dolorem esse vehementem.

²³⁰ compassionis signis praemittitur provocativum ad compassionem cum dicitur *Cumque elevassent procul oculos suos non cognoverunt eum*: erat enim immutata facies ex ulcere, et habitus et reliquus cultus ex rerum amissione; quod autem dicit *procul* intelligendum est secundum eam mensuram qua homo a remotis potest cognosci. Haec autem immutatio amici eos provocavit ad tristitiam et compassionem quam per signa ostenderunt, sequitur enim *et exclamantes*, scilicet prae magnitudine doloris, *ploraverunt*, *scissisque vestibus sparserunt pulverem super caput suum* in signum humilitatis et deiectionis, quasi se ex deiectione amici deiectos reputantes. Addit autem *in caelum*, ut quasi hac humiliatio caelestem misericordiam provocarent. Considerandum est autem quod amicorum compassio consolativa est, vel quia adversitas quasi onus quoddam levius fertur quando a pluribus portatur, vel magis quia omnis tristitia ex admixtione delectationis alleviatur: delectabilissimum autem est experimentum sumere de amicitia alicuius, quod maxime

sumitur ex compassione in adversis, et ideo consolationem affert.

Non solum autem ex compassione ostensa eum consolabantur sed etiam ei societatem exhibendo, sequitur enim *Et sederunt cum eo in terra septem diebus et septem noctibus*; intelligendum tamen est non continue sed congruentibus horis, indigebat enim magna tristitia diuturna consolatione. Sed tertium quod maxime est consolatorium, scilicet verbum, non exhibebant, sequitur enim *et nemo loquebatur ei verbum*. Taciturnitatis autem causa ostenditur cum subditur *videbant enim dolorem esse vehementem*, quae causa magis redditur secundum consolantium opinionem quam secundum statum afflicti; cum enim mens alicuius fuerit dolore absorpta consolationis verba non recipit, unde et Poeta dicit « Quis matrem nisi mentis inops in funere nati flere vetat? »; Iob autem non sic erat dispositus ut prae tristitia consolationem recipere non posset, sed magis ipse secundum rationem consolabatur se ipsum, ut ex verbis eius supra inductis apparet.

²³⁹ prae] pro F β(-F²) As Pd π ²⁶⁹ non om. F pN

²⁴⁵ amicorum compassio: cf. Arist. *IX Ethic.* 13 (1171 a 28) ut refert Thomas *I-II* q. 38 a. 3. ²⁶⁶ Ovid. *Remedia amoris* 127. ²⁷¹ supra: vers. 10.

CAPITULUM III

¹ Post haec autem aperuit Iob os suum et maledixit diei suo.

Post haec autem aperuit Iob os suum etc. Sicut supra dictum est, circa passiones animae duplex fuit antiquorum opinio: Stoici enim dixerunt tristitiam in sapientem non cadere, Peripatetici vero dixerunt sapientem quidem tristari sed in tristitiis secundum rationem moderate se habere, et haec opinio veritati concordat. Ratio enim condicionem naturae auferre non potest; est autem naturale sensibili naturae ut et convenientibus delectetur et gaudeat et de nocivis doleat et tristetur: hoc igitur ratio auferre non potest sed sic moderatur ut per tristitiam ratio a sua rectitudine non divertat. Concordat etiam haec opinio sacrae Scripturae, quae tristitiam in Christo ponit, in quo est omnis virtutis et sapientiae plenitudo.

Sic igitur Iob ex praenarratis adversitatibus tristitiam quidem sensit, alias patientiae virtus in eo locum non haberet, sed propter tristitiam ratio a rectitudine non declinavit quin potius tristitiae dominabatur. Ad hoc igitur ostendendum dicitur *Post haec aperuit Iob os suum*. Dicit autem *Post haec*, idest post septem taciturnitatis dies; ex quo manifestum fit quod verba quae sequuntur sunt secundum rationem prolata per tristitiam non perturbata; si enim ex perturbatione mentis dicta fuissent, prius ea protulisset quando vis tristitiae vehementior erat: tristitia enim quaelibet longitudine temporis mitigatur et in principio magis sentitur; unde propter hoc tandiu tacuisse videtur ne perturbata mente loqui iudicaretur. Quod etiam ostenditur per hoc quod dicitur *aperuit os suum*; cum enim aliquis loquitur ex impetu passionis, non ipse aperit os suum sed agitur passione ad loquendum: non enim per passionem nostri actus domini sumus sed per solam rationem. Loquendo autem tristitiam quam patiebatur ostendit: consuetum est enim apud sapientes ut ex ratione loquantur passionum motus quos sentiunt, sicut et Christus dixit « Tristis est anima mea usque ad mortem », et Apostolus dicit Rom. VIII

« Non enim quod volo bonum hoc ago, sed quod odi malum illud facio »; sic etiam et Boetius in principio De consolatione tristitiam aperuit ut ostenderet quomodo eam ratione mitigaret: sic et Iob loquendo tristitiam suam aperuit.

Unde sequitur *et maledixit diei suo*, quod videtur esse contra illud Apostoli Rom. XIII¹⁴ « Benedicite et nolite maledicere ». Sed sciendum est quod maledicere multipliciter dicitur: cum enim maledicere nihil aliud sit quam malum dicere, totiens dicitur maledicere quotiens contingit malum dicere. Contingit autem aliquem alicui malum dicere primo dictione causante malum, sicut divinum dicere est causa eorum quae dicuntur, et sententia iudicis aliquem condemnantis est causa poenae eius qui condemnatur; et per hunc modum intelligitur quod Dominus dixit Gen. III¹⁷ « Maledicta terra in opere tuo », et Gen. X « Maledictus Chanaan, servus sit fratrum suorum »; et Iosue maledixit Achor qui de anathemate sustulerat. Secundo imprecando malum vel optando, sicut legitur in I Reg. quod « Philisthaeus maledixit David in viis suis ». Tertio contingit aliquem dicere malum simpliciter enuntiando vel in praesenti vel in praeterito vel in futuro, sive vere sive false. Prohibet igitur Apostolus maledicere tali maledictione qua quis imprecatur malum alicui vel eum falso diffamat, non autem eo modo quo iudex reum condemnat vel aliquis verax malum alicuius rei ordinate demonstrat, vel demonstrando praesens vel recitando praeteritum vel praenuntiando futurum. Sic igitur intelligendum est Iob suo diei maledixisse quia eum malum esse denunciavit, non secundum suam naturam qua a Deo creatus est, sed secundum illam Scripturae consuetudinem qua tempus dicitur bonum vel malum secundum ea quae in tempore aguntur, secundum illud Apostoli Eph. V¹⁶ « Redimentes tempus quoniam dies mali sunt »; maledixit igitur Iob diei suo in quantum mala sibi in ipso die accidisse commemorat.

9 et¹] om. β¹ γ(-As) δ¹ π de Va 24 perturbatam] -bata β(-V¹) γ(-F³) R turbatam Pd π 31 dicitur] dicit F β(-V¹) γ
61 viis] diis sN sV¹ V² Sv δ π 63 false] falso β γ(-F³) δ π

2 supra: cap. I 736. 13 Matth. xxvi²⁸, Marc. xiv³⁴. 27 tristitia: cf. Thomas I-II q. 42 a. 5. 38 Matth. xxvi²⁸.
39 Rectius Rom. vii¹⁵. 42 PL 63,581. 57 Rectius Gen. ix²⁵. 58 Ios. vii²⁵. 60 I Reg. xvii⁴³. 64 Rom. xii¹⁴.

² Et locutus est: ³ Pereat dies in qua natus sum, et nox in qua dictum est: conceptus est homo. ⁴ Dies ille vertatur in tenebras, non requirat eum Deus desuper,

Quomodo autem maledixerit subditur: *Et locutus est: Pereat dies in qua natus sum, et nox in qua dictum est: conceptus est homo.* Sciendum est autem quod licet esse et vivere secundum se sit appetibile, tamen esse et vivere in miseria est fugiendum secundum quod huiusmodi, licet interdum esse in miseria libenter sustineatur propter aliquem finem; unde illa misera vita quae non ordinatur ad aliquem finem bonum nullo modo est eligenda, secundum quod Dominus dicit Matth. xxvi²⁴ «Melius erat ei si natus non fuisset homo ille». Bonum autem quod ex aliqua miseria expectatur sola ratio apprehendit, vis autem sensitiva non percipit, sicut amaritudinem medicinae gustus percipit sed sola ratio in fine sanitatis delectatur; si quis igitur passionem sui gustus vellet exprimere denuntiaret medicinam esse malam, quamvis ratio iudicaret eam esse bonam propter finem; sic igitur miseria quam beatus Iob sustinebat rationi quidem poterat videri quantum ad aliquid utilis esse, sed inferior pars animae quae ex ea tristitia afficiebatur adversitatem totaliter repudiabat, unde et ipsum vivere sub tali adversitate odiosum ei erat. Quando autem est nobis aliquid odiosum, omnia abominamur per quae in illud devenimus; et ideo Iob secundum inferiorem partem animae, cuius passionem nunc exprimere intendebat, et nativitatem et conceptionem suam ex quibus in hanc vitam devenerat odio habebat, et per consequens diem nativitatis et noctem conceptionis, secundum illum loquendi modum quo ex his quae in tempore aguntur aliquid ascribitur temporibus bonum vel malum. Sic igitur Iob quia secundum partem sensibilem vitam sub adversitate repudiabat, volebat se numquam natum vel conceptum fuisse, et hoc est quod dicit *Pereat dies in qua natus sum, ac si diceret 'numquam natus fuisset!' et nox in qua dictum est, idest vere dici potuit conceptus est homo, idest 'utinam numquam conceptus fuisset!'* Et congrue ordinat, quia nativitate sublata conceptio non aufertur sed e converso; congruenter etiam conceptionem nocti ascribit et nativitatem diei, quia secundum astrologos nativitas diurna est laudabilior, principaliori sidere existente super terram, idest sole, conceptio autem nocturna est frequentior. Si-

milis modus loquendi habetur Ier. xx¹⁴: «Maledicta dies in qua natus sum, dies in qua peperit me mater mea non sit benedicta».

Posita ergo maledictione diei nativitatis et noctis conceptionis, prosequitur singillatim de maledictione utriusque, et primo de maledictione diei nativitatis dicens *Dies ille vertatur in tenebras.* Considerandum autem est quod, sicut Hieronymus dicit in Prologo, «a verbis Iob in quibus ait 'Pereat dies in qua natus sum' usque ad eum locum ubi ante finem voluminis scriptum est 'Idcirco ipse me reprehendo', hexametri versus sunt, dactylo spondeoque currentes»; et sic patet quod liber iste ex hoc per modum poematis conscriptus est, unde per totum hunc librum figuris et coloribus utitur quibus poetae uti consueverunt. Solent autem poetae, ut vehementius moveant, ad eandem sententiam diversa inducere, unde et hic Iob ad maledicendum diei suae secundum modum quem dicimus ea inducit quibus aliquis dies solet esse odiosus.

Dignitas autem diei est claritas eius, hac enim a nocte distinguitur; hanc igitur dignitatem excludit dicens *Dies ille vertatur in tenebras*, quae quidem sententia quantum ad superficiem litterae frivola videtur et vana. Dies enim nativitatis praeterierat et iam non erat; quod autem praeteriit immutabile est: quomodo igitur poterat dies qui praeterierat in tenebras verti? Sed sciendum est quod quaedam per modum optandi dicuntur ad exprimendum iudicium quod de aliqua re habetur; sic igitur nunc dicitur *Dies ille vertatur in tenebras* ac si diceretur: dies nativitatis meae debuisset esse tenebrosus ut congrueret tenebris miseriae quam patior. Quia enim aspectus luminis delectabilis est, secundum illud Eccl. xi⁷ «Dulce lumen, et delectabile est oculis videre solem», consuetum est in Scripturis ut per tenebras tristitia significetur, secundum illud Eccl. v¹⁶ «Comedit in tenebris et in curis multis et in aerumna atque tristitia».

Est autem aliquis dies clarus multipliciter: primo quidem ex Dei sanctificatione qui eum celebrem esse instituit, sicut habetur Exodi xx⁸ «Memento ut diem sabbati sanctifices»; hanc igitur claritatem a praedicto die removet dicens *non requirat eum Deus de-*

97 rationi] —onem F pN —one sN Pd π ratio pR 129 ille] illa N β δ(-Pd) π 145 ille] illa N V² δ(def. Pd) π
149 qui] que sN β¹ γ δ¹ π 153 diceretur] diceret N β(-F²) δ¹ π 162 multipliciter] multum F V² Va tripliciter in ras. sN

82 appetibile...fugiendum: sec. Arist. IX Ethic. II (1170 a 20) ut refert Thomas Super IV Sent. d. 44 q. 3 a. 1 qc. 2 ad 3.
120 astrologos: e. g. Leopoldus Compilatio de astrorum scientia tr. 7 (ed. Venetiis 1520, f. J). 128 primo: cf. 'consequenter' lin. 214. 131 Prol. in lib. Iob de hebr. transl. (PL 28,1140). 141 dicimus: lin. 136.

et non sit in recordatione nec illustretur lumine; ⁵ obscurent eum tenebrae et umbra mortis, occupet eum caligo et involvatur amaritudine. ⁶ Noctem illam tenebrosus turbo possideat, non computetur in diebus anni nec numeretur in mensibus; ⁷ sit nox illa solitaria nec laude digna, ⁸ maledicant ei qui maledicunt diei, qui parati sunt suscitare Leviathan.

super, quasi dicat: non exigit Deus ab hominibus ut hunc diem celebrem agant. Dies enim aliqui exiguntur a Deo ad celebritatem propter aliquod insigne beneficium in illa die hominibus collatum, sicut sabbatum in Veteri Lege propter beneficium creationis, et dies Paschae propter beneficium liberationis ex Aegypto; quod etiam manifestum est in diebus festis qui in Novo Testamento celebrantur. ¹⁷⁵ Vult ergo per hoc significare quod sua nativitas non debet computari inter insignia Dei beneficia, cum magis ad miseriam natus esse videatur quam ad laetitiam. Secundo aliquis dies clarus est ex hominum recordatione: solent enim homines aliquos dies celebres agere in quibus aliqua magna et iocunda eis contigerunt, sicut Herodes et Pharaos diem nativitatis celebrabant; hanc igitur claritatem a praedicto die removet dicens *et non sit in recordatione*, scilicet hominum, quia videlicet non aliquid iocundum in illa die accidit sed magis triste ut eventu apparet. Tertio dies clarus est ex corporali lumine, quae quidem claritas multipliciter aufertur: primo quidem ex subtractione radiorum solis illuminantium terram, ut patet quando sol eclipsatur, ¹⁹⁰ et quantum ad hoc dicit *nec illustretur lumine*; secundo ex oppositione nubium vel aliquorum huiusmodi occultantium radios solis, et quantum ad hoc dicit *obscurent eum tenebrae*; tertio ex defectu visus virtutis, cum enim aliquis moritur vel visu ¹⁹⁵ privatur, quantum ad eum claritas diei aufertur, et quantum ad hoc dicit *et umbra mortis*.

Modum autem obtenebrationis praemissae exponit dupliciter: primo quidem quantum ad ordinem in hoc quod dicit *occupet eum caligo*: tunc enim dies caligine occupatur quando diei prius splendenti subito et ex insperato tenebrae inducuntur, cuius simile in vita ipsius Iob apparet; secundo quantum ad genus tenebrarum in hoc quod dicit *et involvatur amaritudine*, per quod dat intelligere totum quod de ²⁰⁵ obtenebratione dictum est ad tenebras tristitiae esse referendum: hunc enim morem observare videtur ut parabolicam locutionem ex aliquo subsequenti exponat. Per omnia igitur haec nihil aliud dicere intendit quam quod dies suae nativitatis non debet

iudicari dies gaudii sed maeroris, cum per suam nativitatem ad vitam tantae adversitatis subiectam devenit.

Post maledictionem igitur diei suae nativitatis, consequenter maledicit noctem suae conceptionis secundum similem modum loquendi, et primo attribuit ei illud unde nox magis horribilis redditur. Cum enim nox propter tenebras secundum se ipsam horrida sit, quanto magis tenebrae noctis augmentantur tanto magis horrida redditur, quod contingit cum aliqua magna tempestas in nocte oboritur, et quantum ad hoc dicit *Noctem illam tenebrosus turbo possideat*, quasi diceret: congruum fuisset noctem illam tenebroso turbine possideri ut vitae meae congrueret, quae tanto adversitatis turbine involvitur.

Deinde removet ab ea illa quae pertinere videntur ad bonum noctis, et primo quantum ad opinionem hominum. Cum enim homines tempora distinguant secundum ea quae aguntur in tempore, in nocte autem pauca vel nulla fiant memoria digna, nox non notatur per se ipsam in hominum memoriis sed ex die coniuncta. Hoc igitur bonum a nocte praedicta removet dicens *non computetur in diebus anni nec numeretur in mensibus*, quasi dicat: nox illa non est memoria digna cum nihil insigne in ea acciderit sed magis aliquid dolorosum. Inter noctes ²³⁵ autem quae in memoriis hominum aguntur, quaedam non solum memorabiles sunt sed etiam celebres et festivae in quibus homines ad aliqua festa agenda congregantur, et hoc removet dicens *sit nox illa solitaria*. Huiusmodi autem hominum congregatio in aliqua nocte fit in laude et celebritate illius noctis propter aliquod celebre factum quod in illa nocte recolitur, sicut apud fideles agitur in nocte dominicae Resurrectionis, et ideo subdit *nec laude digna*: est enim aliqua nox digna laude propter aliquod ²⁴⁵ magnum factum in illa nocte contingens.

Ex hoc ergo nihil aliud intendit quam significare quod sua conceptio non fuit aliquid magnum nec ad bonum ordinata sed potius ad malum adversitatis quam sentiebat, unde subdit *maledicant ei qui maledicunt diei, qui parati sunt suscitare Leviathan*. Quod quidem secundum litteram dupliciter potest

¹⁷⁵ per] propter FN V¹ γ ²⁰⁴ dat] datur pN V¹ γ (-As) om. V³ pPd ²²⁹ memoria] — rie F V¹ γ δ¹ π ²³⁴ memoria] — rie As Pd π ²⁴¹ laude et celebritate] laudem et celebritatem γ δ π

¹⁷¹ beneficium creationis: Exod. xx¹¹ sec. Thomam II-II q. 122 a. 4. ¹⁷² beneficium liberationis: Exod. xiii³ sec. Thomam I-II q. 102 a. 2 arg. 1. ¹⁸¹ Herodes: cf. Matth. xiv⁶; Pharaos: cf. Gen. xl²⁰. ²²⁶ primo: cf. 'Deinde' lin. 277.

⁹ Obtenebrentur stellae caligine eius, expectet lucem et non videat nec ortum surgentis aurorae, ¹⁰ quia non conclusit ostia ventris qui portavit me, nec abstulit mala ab oculis meis. ¹¹ Quare non in vulva mortuus sum, egressus ex utero non statim perii?

exponi: uno modo secundum quod per Leviathan intelligitur aliquis magnus piscis, prout videtur con-
²⁵⁵ gruere his quae in fine huius libri de eo dicuntur: « An extrahere », inquit, « poteris Leviathan hamo? »; et secundum hoc intelligendum est quod illi qui huiusmodi magnos pisces piscantur de nocte eos invadunt in tenebris, et ideo quando dies incipit apparere ²⁶⁰ maledicunt diei quia per hoc eorum opus et intentio impeditur. Alio modo potest intelligi ut per Leviathan significetur draco antiquus, scilicet diabolus, secundum illud Is. xxvii¹ « In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro et gravi et forti super Leviathan, serpentem tortuosum ». Illi ergo parati sunt ²⁶⁵ suscitare Leviathan qui student ad suggestiones diaboli implendas operibus iniquitatis vacando, qui diei maledicunt quia, ut dicitur Ioh. iv, « Omnis qui male agit odit lucem », et infra xxiv¹⁵ dicitur « Oculus adulteri observat caliginem », et postea « Si subito ²⁷⁰ apparuerit aurora arbitratur umbram mortis ». Secundum hoc igitur, sicut per hoc quod dixerat « nec laude digna » vult praedictam noctem esse odiosam bonis, ita per hoc quod subdit *maledicant ei* etc. ²⁷⁵ vult eam esse odiosam malis: nam adversitatem et boni et mali abhorrent.

Deinde excludit a praedicta nocte quae videntur ad bonum noctis pertinere secundum naturam, quorum unum est quod nox decoratur aspectu stellarum, et hoc removet dicens *Obtenebrentur stellae caligine eius*; aliud est quod decoratur ex spe diei, et hoc removet dicens *expectet lucem et non videat*, quasi dicat: quamvis naturale sit ut in nocte lux diei expectetur, illa tamen nox habeat tenebras infinitas ²⁸⁵ quae numquam diurnae lucis successione terminentur. Noctis quidem tenebrae plena luce diei totaliter excluduntur, aurorae vero crepusculo diminuuntur; imprecatur autem praedictae nocti non solum ut eius tenebrae non excludantur per diem sed quod ²⁹⁰ nec minuantur per auroram, unde dicit *nec ortum surgentis aurorae*.

Sed quia id quod dixerat impossibile videbatur, ut scilicet nocti non succederet dies nec aurora, ostendit ex quo sensu id dictum sit subdens *quia* ²⁹⁵ *non conclusit ostia ventris qui portavit me*. Vita enim hominis in ventre matris abscondita est, unde tene-

bris noctis comparatur; cum autem per nativitatem in manifestum prodit, tunc clarae diei similitudinem habet; ideo ergo dixit quod nox illa <neque> diem neque auroram succedentem haberet, ut ostenderet se desiderare quod suus conceptus numquam ³⁰⁰ venisset ad partum neque ad pueritiam, quae per auroram intelligitur, neque ad iuventutem, quae per plenam lucem diei designatur. Dicit autem *quia non conclusit ostia* etc., non quod ipsa nox concludat ventrem, id est impediatur partum, sed quia in nocte hoc agitur: ex ipsa enim conceptione potest praestari impedimentum ne conceptus ad partum perveniat. Et quia hoc etiam videbatur irrationabile quod ³¹⁰ aliquis vitam abhorreret cum omnibus desiderabile sit esse et vivere, ostendit ex qua ratione id dixerit cum subdit *nec abstulit mala ab oculis meis*, quasi dicat: non ipsam vitam propter se abhorreo sed propter mala quae patior; etsi enim vita secundum se desiderabilis sit, non tamen vita miseris subiecta. Ubi considerandum est quod omnia quae supra figurative locutus est hac finali clausula exposuisse videtur, quod etiam in aliis eius dictis advertendum est.

Quare non in vulva mortuus sum? Postquam diei ³²⁰ nativitatis et nocti conceptionis suae maledixerat ut ostenderet initia suae vitae se abhorreere, nunc ostendit se abhorreere suam conservationem in vita, ut ex his manifestius ostendat quod vita eius est ei onerosa. Est autem duplex status vitae: unus occultus quo concepti vivunt in utero alius manifestus quo vivunt homines post nativitatem ex utero. Quantum ergo ad primum statum dicit *Quare non in vulva mortuus sum?*, quantum ad secundum *egressus ex utero non statim perii?*, et de hoc secundo primo prosequitur. Sciendum est autem quod exterior vita dupliciter tollitur: quandoque quidem ex aliquo nocimento supervenienti, vel intrinseco sicut est morbus, vel extrinseco sicut gladius aut aliquid huiusmodi, et ad hoc potest referri quod dixit ³³⁵ *egressus ex utero non statim perii?*; quandoque vero ex subtractione necessarii subsidii, quod quidem est vel extrinsecum ut sunt vehicula, fomenta et alia huiusmodi adiumenta, et quantum ad hoc

271 arbitratur] — antur *Vulg.* arbi. γ δ¹ π 299 <neque> *suppl. cum δ π*] nec F³ om. *cel.* 324 ostendat] — dit F N Sv R

256 Cap. xl²⁰. 262 draco antiquus: Apoc. xii⁹. 268 Rectius Ioh. iii²⁰. 270 Cap. xxiv¹⁷. 272 Vers. 7.
 315 miseris subiecta: cf. supra lin. 82 nota. 331 primo: cf. 'consequenter' lin. 388.

¹² Quare exceptus genibus, aut lactatus uberibus? ¹³ Nunc enim dormiens silerem, et somno meo requiescerem ¹⁴ cum regibus et consulibus terrae qui aedificant sibi solitudines, ¹⁵ aut cum principibus qui possident aurum et replent domos suas argento. ¹⁶ Aut sicut abortivum absconditum non subsisterem, vel qui concepti non viderunt lucem. ¹⁷ Ibi impii cessaverunt a tumultu, et ibi fessi robore requieverunt. ¹⁸ Et quondam vincti pariter sine molestia, non exaudierunt vocem exactoris.

³⁴⁰ dicit *Quare exceptus genibus?*, vel intrinsecum sicut est cibus, et quantum ad hoc dicit *aut lactatus uberibus?*: his enim adminiculis indiget vita nati in sui primordio.

Et quia cum aliquis dicit 'quare hoc factum est?' ³⁴⁵ dat intelligere hoc inutiliter esse factum, ideo consequenter ostendit inutile sibi fore se fuisse conservatum in vita, immo potius nocivum. Quod quidem ostendit primo quantum ad mala quae nunc patitur, dicens *Nunc enim dormiens silerem*: mortem ³⁵⁰ quidem somnum dicit propter spem resurrectionis, de qua postmodum plenius loquetur; per silentium autem intelligit quietem ab adversitatibus quas patiebatur, quasi dicat: si statim post ortum mortuus fuisset, his malis quae patior non inquietarer. ³⁵⁵ Secundo quantum ad bona quae primo habuerat; posset enim ei aliquis dicere 'si in vita conservatus non esses, non habuisses bona quae olim habuisti', sed quasi ad hoc respondens ostendit quod nec propter illa bona vitae conservatio sibi fuisset optanda: nam etiam illi qui in tota vita sua maximis prosperitatibus florent hoc fine concluduntur, scilicet mortis; hoc est ergo quod dicit *et somno meo*, idest morte, *requiescerem*, idest a vitae inquietudinibus immunis essem, *cum regibus et consulibus terrae*. ³⁶⁵ Sciendum est autem quod eorum qui in dignitatibus constituti sunt, qui maxime prosperari videntur, intentio est vel ad voluptatibus fruendum, et quantum ad hos dicit *qui aedificant sibi solitudines*, ad litteram causa venationis vel aliarum voluptatum solitarii esse volentes; vel ad divitias congregandum, et quantum ad hos dicit *aut cum principibus qui possident aurum et replent domos suas argento*, quasi dicat: si statim mortuus essem post ³⁷⁰ ortum, nihil nunc minus haberem quam habent illi post mortem qui in multis prosperantur. Considerandum est autem quod cum quiescere non sit nisi subsistentis, ex his verbis dat intelligere hominem secundum animam post mortem subsistere. Si autem aliquis obiciat quod huiusmodi reges aut principes

de quibus loquitur forte non quiescunt sed sunt in ³⁸⁰ poenis inferni, vel etiam quod ipsi Iob in hoc fuit utilis vita quod sibi meritum acquisivit, advertendum est quod, ut supra diximus, Iob nunc loquitur ex persona sensualis partis, exprimens eius affectum, quae non habet locum nisi ad corporalia et praesentia bona vel mala.

Sic igitur postquam ostendit sibi desiderandum non fuisse quod post ortum conservaretur, consequenter ostendit sibi desiderandum non fuisse quod conservatus in utero perveniret ad ortum, explicans ³⁹⁰ quod supra dixerat « Quare non in vulva mortuus sum? ». Considerandum est autem quod in vulva aliqui moriuntur ante infusionem animae rationalis quae sola immortalis est, et quantum ad hoc dicit *Aut sicut abortivum absconditum non subsisterem*: ab ³⁹⁵ huiusmodi enim abortivis fetibus nihil perpetuum remanet; aliqui vero moriuntur post infusionem <animae> rationalis, qui quidem post mortem subsistunt secundum animam sed lucem huius mundi non vident, et quantum ad hoc dicit *vel*, supple 'sicut', ⁴⁰⁰ *qui concepti non viderunt lucem*, scilicet vitae praesentis. Et quod hoc sibi fuisset optandum ostendit per hoc quod non esset subiectus malis huius vitae, unde dicit *Ibi*, scilicet in statu quem habent qui concepti non viderunt lucem, *impii cessaverunt a tumultu*, scilicet quem aliis inferebant eos affligendo, quod refertur ad immunitatem a malo culpae; *et ibi*, scilicet in statu mortuorum, *fessi robore*, idest viri bellatores qui bella gerendo fatigati sunt, *requieverunt*, idest caruerunt huiusmodi labore quia, ut dictum ⁴¹⁰ est, non loquitur nunc nisi de quiete a malis praesentis vitae; potest etiam et intelligi de fatigatione in quocumque labore quem quis patitur sua fortitudine operando. *Et illi qui fuerunt quondam vincti erunt ibi pariter sine molestia*, idest sine priori ⁴¹⁵ angustia, pariter cum eis qui eos vinctos detinebant; et ibi homines oppressi angustiis vel servitutibus *non exaudierunt vocem exactoris*, secundum illud quod dicitur Is. XIV⁴ « Quomodo cessavit exactor, quievit

341 aut] cur cum Vulg. γ 385 quae] quod β Sv δ π qui As 390 explicans] quod praem. F vel praem. N pro explanans Va 397 <animae> cf. Praef. § 67] om. F pN V² F³ post rationalis R 415 pariter] om. F R del. sN ante erunt δ(-R) π

351 postmodum: cap. XIV¹³ et XIX²⁵. 376 quiescere: cf. Arist. VIII Phys. 15 (261 b 12). 383 supra: lin. 103. 391 Vers. II. 410 dictum est: lin. 383.

¹⁹ Parvus et magnus ibi sunt, et servus liber a domino suo. ²⁰ Quare data est misero lux, et vita his qui in amaritudine animae sunt? ²¹ Qui expectant mortem et non venit, quasi effodientes thesaurum, ²² gaudentque vehementer cum sepulcrum invenerint. ²³ Viro cuius abscondita est via, et circumdedit eum Deus tenebris.

420 tributum ». Et quod hoc sit verum ostendit per hoc
quod subdit *Parvus et magnus ibi sunt* pariter, quia
parvitas et magnitudo est in hac vita secundum
inaequalitatem prosperitatis terrenae, qua sublata
remanent secundum naturam aequales; quod ergo
425 dicit *Parvus et magnus*, intelligendum est: idest illi
qui fuerunt in hac vita differentes secundum magni-
tudinem terrenae prosperitatis. Sciendum tamen est
quod differentia magnitudinis et parvitas secun-
dum spiritualia bona remanet etiam ibi, sed de his
430 nunc non loquitur, ut iam dictum est. Et ibi erit
servus liber a domino suo, unde non habebit locum
exactio aut aliquid huiusmodi.

Quare data est misero lux? Postquam Iob vitam
propriam detestatus fuerat multipliciter, nunc de-
435 testatur communiter totius humani generis vitam,
tam quantum ad eos qui in prosperitate sunt quam
quantum ad eos qui in adversitate, de quibus pri-
mo prosequitur quasi a manifestiori incipiens. Scien-
dum est autem quod in viventibus duo videntur
440 esse praecipua, scilicet vivere et cognoscere. Et qui-
dem ipsum cognoscere quamvis delectabilissimum sit
et nobilissimum, tamen cognoscere ea quae hominem
affligunt poenosum est, et ideo dicit *Quare data est
misero lux?*, quasi dicat: ad quid prodest homini
445 miseriis subiecto quod lucem cognitionis habet, cum
per eam consideret mala quibus affligitur? Vivere
autem nobile est propter animam; quod si anima
in amaritudine sit, ipsum vivere redditur amarum,
et ideo dicit *et vita his qui in amaritudine animae
450 sunt*, resume 'quare data?' Et quod inutiliter detur
ostendit hac ratione quia contrarium eius desidera-
tur a miseris, unde dicit *Qui*, scilicet in amaritu-
dine existentes, *expectant mortem et non venit*, scili-
cet tam cito sicut optant. Et ut ostendat quod ex-
455 pectant mortem non horrentes sed desiderantes eam,
subiungit *quasi effodientes thesaurum*, qui scilicet ma-
gno desiderio accenduntur ut fodiendo ad thesau-
rum perveniant. Et quia desiderium cum completur
gaudium parit, subiungit *gaudentque vehementer cum*

sepulcrum invenerint, idest cum vident se pervenire
460 ad mortem per quam sepulcrum inveniunt. Quidam
autem hoc referunt ad eos qui thesaurum effodiunt,
qui gaudent sepulcro invento, quia in sepulcris anti-
quis consueverunt thesauri inveniri; sed prima expo-
silio melior est. 465

Et quia posset aliquis dicere quod vita etsi inu-
tiliter detur miseris, utiliter tamen datur his qui
in prosperitate sunt, ad hoc removendum subdit *Vi-
ro cuius abscondita est via*, supple 'quare data est
lux et vita?' Viri enim via abscondita est quia ne-
470 scitur quo status praesentis prosperitatis perveniat,
dicitur enim Prov. XIV¹³ « Risus dolore miscebitur et
extrema gaudii luctus occupat », et Ier. X²³ dicitur
« Non est in homine via eius », Eccl. VII¹ « Quid ne-
cesse est homini maiora se quaerere cum ignoret
475 quid conducat sibi in vita sua? Aut quis potest
indicare quid post eum futurum sub sole sit? ». Quo-
modo autem sit via hominis abscondita exponit sub-
dens *et circumdedit eum Deus tenebris*, quod quidem
multipliciter manifestum est: quantum ad ea quae
480 sunt ante et post, secundum illud Eccl. VIII⁶ « Mul-
ta hominis afflictio quia ignorat praeterita et ven-
tura nullo scire potest nuntio »; et quantum ad ea
quae sunt iuxta, scilicet ad homines, secundum il-
lud Cor. II « Quis scit quae sunt hominis nisi spi-
485 ritus hominis qui in ipso est? »; et quantum ad ea
quae sunt supra, secundum illud Tim. ult. « Lucem
habitat inaccessibilem », scilicet Deus, « quem nullus
hominum vidit sed nec videre potest », et in Psal-
mo dicitur quod « posuit tenebras latibulum suum »; 490
et quantum ad ea quae sunt infra, dicitur enim
Eccl. I⁸ « Cunctae res difficiles, non potest homo eas
explicare sermone ». Dicitur autem Deus hominem
tenebris circumdedit, quia Deus ei talem intellec-
tum tribuit quod praedicta cognoscere non possit. 495

Ostenso igitur quod vita hominum difficilis est
propter miseriam et amaritudinem hominum, haec
quae communiter dixerat sibi adaptat, exprimens
suam amaritudinem cum dicit *Antequam comedam
suspiro*; sicut enim risus gaudii signum est, ita su- 500

421 pariter] scilicet *praem.* pN δ π supple *praem.* sN 450 detur] dentur F pN V² F³ δ¹ π dantur γ(-F³) 454 ostendat]
— dant F pN As (*def.* F³) 460 vident] viderint F³ As δ viderunt π 466 etsi] si F β 471 quo] quod F primo N
ad quid β 476 quis *scrips. cum Vulg. et Va*] quid F N β¹ (*def. cet.*) 477 sole *scrips. cum Vulg. et β¹*] se F N Va (*def. cet.*)
495 quod] qui F β

430 dictum est: lin. 383. 461 Quidam: Gregor. V *Moral.* cap. 6 (PL 75,684 D). 485 I Cor. II¹¹. 487 I Tim. VI¹⁶.
490 Ps. XVII¹².

²⁴ Antequam comedam suspiro, et quasi inundantis aquae sic rugitus meus, ²⁵ quia timor quem timebam evenit mihi, et quod verebar accidit. ²⁶ Nonne dissimulavi? Nonne silui? Nonne quievi? Et venit super me indignatio.

spirium amaritudinis animae: ostendit igitur ex modo suspirii suae amaritudinis modum. Suspirium igitur eius et tempestive incipiebat, dicit enim *Antequam comedam suspiro*, et continuum erat et magnum, unde subdit *et quasi inundantis aquae sic rugitus meus*; sicut enim suspirium moderatae tristitiae signum est ita rugitus vehementis et quae vix tolerari potest. Hic autem rugitus aquae rugitui comparatur: aqua enim de facili movetur et murmuris sonum facit, sic et homo in magna afflictione constitutus ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum. Addit autem *inundantis aquae* ut ostendat suae amaritudinis continuitatem: aqua enim inundans continue movetur et sonum facit.

⁵¹⁵ Sed quia animae amaritudo ex miseria nascitur, post amaritudinem animae de sua miseria subiungit dicens *quia timor quem timebam evenit mihi*. Et notandum est quod miseria hominis ad amaritudinem provocans in duobus consistere videtur: in ⁵²⁰ damnis rerum vel personae et in dehonorationibus. Quantum ergo ad primum dicit *timor quem timebam evenit mihi*, idest ea quae timebam mihi provenerunt, ubi magnitudo damnorum et poenarum exprimitur: quanto enim aliquis prudentior est, tanto in ⁵²⁵ statu prosperitatis magis recogitat quae in adversitatis tempore sibi accidere possunt, secundum illud Eccli. XI²⁷ «In die bonorum ne immemor sis malorum»; magnam igitur miseriam Iob prudentissimus patiebatur dum sibi quae timuerat evenerunt. Quantum autem ad secundum, scilicet ad dehonorationibus, dicit *et quod verebar accidit*: est enim verecundia secundum Philosophum «timor inhonorationis»; per hoc igitur ostendit quod ex magna gloria in multa opprobria et dehonorationes acciderat.

Solet autem aliquis miseriam et amaritudinem pati sed ex propria culpa, sed hoc removet Iob dicens *Nonne dissimulavi?* Et sciendum est quod aliquis offendit unde poenam meretur a Deo dupliciter: uno modo quando ex iniuriis sibi illatis ultra modum provocatur ad vindictam, secundum quod dicitur in ⁵⁴⁰ Psalmo «Si reddidi retribuendis mihi mala, decida merito ab inimicis meis inanis», hoc autem a se removet dicens *Nonne dissimulavi?*, scilicet iniurias mihi factas; alio modo dum ipse alium primitus offendit vel verbis, et hoc removet dicens *Nonne silui?*, quasi dicat: nulli contumeliosa aut iniuriosa verba protuli; vel factis, et hoc removet a se dicens *Nonne quievi?*, «impium enim quasi mare fervens quod quiescere non potest» Is. LVII²⁰. Et quamvis innocens sim tamen *venit super me indignatio*, ⁵⁵⁰ idest poena a Deo – ira enim in Deo non accipitur pro commotione animi sed pro punitione –, in quo recognoscit adversitates huius mundi non absque divino nutu provenire.

Si quis igitur colligere velit quae in hac deploratione Iob dicta sunt, sciendum est tria in ea contineri: primo enim ostendit sibi suam vitam esse taediosam, secundo magnitudinem miseriae quam patiebatur, ibi «Antequam comedam» etc., tertio ostendit suam innocentiam cum dicit «Nonne dissimulavi» etc. ⁵⁶⁰

504 continuum] quod suspirium δ¹ π et² om. F pN δ¹ π 518 est om. γ(-Sv) δ π 533 ex] om. N R est F² ei γ(-Sv) ei in Sv 533 in] om. Sv ei δ¹ ei in sR 534 acciderat] — dant F³ — derant Sv Pd π — derunt R inciderat β(-F²) Va incidere F² 548 fervens] fervent F N fluctuans V¹ fluens π 560 dicit] dixit F δ π

532 Arist. IV Ethic. 17 (1128 b 11) sec. Thomam II-II q. 144 a. 2 arg. 1. Translatio Lincolniensis habet tamen 'timor ingloriationis'. 541 Ps. VII². 551 ira...punitione: cf. August. XV De civ. Dei cap. 25 (PL 41,472); ipse Thomas I Pars q. 19 a. 11; infra cap. 9 145 et 357, cap. 13 159. 557 primo: vers. 3. 559 Vers. 24. 560 Vers. 26.

CAPITULUM IV

¹ Respondens autem Eliphaz Themanites dixit: ² Si coeperimus loqui tibi forsitan moleste accipies, sed conceptum sermonem tenere quis poterit? ³ Ecce docuisti multos et manus lassas roborasti. ⁴ Vacillantes confirmaverunt sermones tui, et genua trementia confortasti. ⁵ Nunc autem venit super te plaga et defecisti, tetigit te et conturbatus es.

Respondens autem Eliphaz Themanites etc. Amici Iob qui ad consolandum venerant, cum prius propter doloris magnitudinem tacuissent, post locutionem Iob audaciam sumpserunt loquendi. Et primo loquitur Eliphaz Themanites qui verba a Iob proposita non eo animo accepit quo erant dicta: nam odium praesentis vitae quod dixerat se pati desperationi imputabat, magnitudinem amaritudinis impatientiae, innocentiae confessionem praesumptioni. Primo igitur arguit eius impatientiam, et incipit loqui ad eum quasi ad hominem impatientiae vitio subiacentem qui ex verbis sibi prolatis indignatur, unde dicit *Si coeperimus loqui tibi forsitan moleste accipies*, ubi satis impatientis et irati consuetudinem exprimit, qui non suffert audire verba usque ad finem sed statim in ipso verborum exordio provocatur. Addit autem *forsitan* ne de temerario iudicio condemnetur, quamvis etiam in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda sunt. Sed dum ipse Iob de impatientia arguit, se ipsum impatientiae et fatuitatis reum ostendit dicens *sed conceptum sermonem tenere quis poterit?*, secundum illud Eccli. xix¹² «Sagitta infixi femori canis, sic verbum in corde stulti»; quamvis et iusti ex zelo divino interdum ea quae concipiunt ad honorem Dei dicenda tacere non possunt, secundum illud Ier. xx⁹ «Dixi: Non recordabor eius», scilicet sermonis Domini, «neque loquar ultra in nomine illius; et factus est in corde meo quasi ignis exaestuans claususque in ossibus meis, et defeci ferre non sustinens».

Ulterius autem procedit ad manifeste eius impatientiam ostendendam. Exaggerat autem eius impa-

tientiam ex duobus, scilicet ex praecedenti doctrina et ex praecedenti vita: ex praecedenti quidem doctrina quia turpe est homini cum non servat ad quod alios inducit, secundum illud Matth. xx «Dicunt enim et non faciunt»; Iob autem multos antea ab impatientia retraxerat, et diversimode secundum quod diversis congruebat. Sunt enim aliqui qui per impatientiam deficiunt ex ignorantia dum nesciunt adversis uti ad virtutem, et quantum ad hos dicit *Ecce docuisti multos*; quidam vero primo quidem in adversis virtuose agunt sed adversitate durante quasi recta actione fatigati deficiunt, et quantum ad hos dicit *et manus lassas roborasti*, scilicet bonis inductionibus; sunt etiam aliqui qui in adversis in dubitationem incidunt an ex divino iudicio proveniant, et quantum ad hos dicit *Vacillantes confirmaverunt sermones tui*; sunt etiam aliqui qui parvam quidem adversitatem sustinerent sed sub magna adversitate quasi sub magno pondere deficiunt, et quantum ad hos dicit *et genua trementia confortasti*, scilicet tuis sermonibus: tremunt enim genua homini magnum pondus portanti. Ad praedicta autem implenda exhortatur Dominus Is. xxxv³ dicens «Confortate manus dissolutas et genua debilia roborate».

Vult autem consequenter ostendere quod ea quae docuerat non implevit, unde subditur *Nunc autem venit super te plaga et defecisti*, a firmitate scilicet mentis quam habere videbaris et quam aliis suggerebas, et hoc referendum est ad adversitatem quam passus fuerat in exterioribus rebus; *tetigit te et conturbatus es*, idest quietem mentis quam habuisse videbaris amisisti, quod referendum est ad afflictio-

² consolandum] eum *add.* γ δ¹ π ²³ poterit *scrips. cum* sN Va] possit β¹ sV² potest Sv δ¹ π *lac.* pV² po. *cel.* ²⁶ possunt] possint F As δ(-R) ³⁶ ad] id ad F² δ¹ π illud ad Sv Va ⁴² dicit] —tur F β(-V¹) δ π

⁷ odium praesentis vitae: supra cap. iii³; desperationi: infra cap. 5 285. ⁸ magnitudinem amaritudinis: supra cap. iii²⁴; impatientiae: infra immediate. ⁹ innocentiae confessionem: supra cap. iii²⁸; praesumptioni: infra lin. 112. ¹⁹ in meliorem partem: cf. *Glossa ordin.* super Rom. xiv³ et *Glossa Petri Lomb.* ibid. (PL 191,1512 D) ut refert Thomas II-II q. 60 a. 4 sed. c. 35 ex praecedenti vita: infra lin. 73. ³⁷ Rectius Matth. xxiii³.

⁶ Ubi est timor tuus, fortitudo tua, patientia tua et perfectio viarum tuarum? ⁷ Recordare, obsecro te, quis umquam innocens periit, aut quando recti deleti sunt? ⁸ Quin potius vidi eos qui operantur iniquitatem et seminant dolores et metunt eos, ⁹ flante Deo perisse et spiritu irae eius esse consumptos.

nem corporis quam sustinebat: unde et supra Satan dixerat «Mitte manum tuam et tange os eius et carnem». Sic igitur Iob arguitur quod praecedentem doctrinam subsequenti patientia non confirmaverit, contra id quod scriptum est Prov. XIX¹¹ «Doctrina viri per patientiam noscitur».

Sed et <ex> vita praeterita quae in Iob videbatur subsequentem impatientiam exaggerat; videtur enim non fuisse vera virtus quae tam cito in tribulatione defecit quia, sicut scriptum est Eccli. II⁵, «In igne probabitur aurum et argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis». Multiplici autem virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat: primo quidem per reverentiam divinam, dum homines considerant mala quae patiuntur ex divina providentia provenire, sicut et Iob supra dixerat «Sicut Domino placuit ita factum est», et ad hoc excludendum inducit *Ubi est timor tuus?*, quo scilicet Deum revereri videbaris. Secundo aliqui conservantur animi firmitate, quae quidem duos gradus habet: in quibusdam enim tanta est animi firmitas ut eorum animus adversitatibus non nimium molestetur, et hoc ad fortitudinem pertinere videtur, unde dicit *Ubi est fortitudo tua?*, nec accipitur hic fortitudo secundum quod conservat hominem ne succumbat timori, sed ut non deiciatur per tristitiam; quidam vero gravem quidem tristitiae passionem ex adversitate patiuntur sed ab ea propter rationem bene dispositam non abducuntur, et hoc videtur ad patientiam pertinere, ut talis sit differentia inter patientiam et fortitudinem qualem assignant philosophi inter continentiam et castitatem, et ideo adiungit *patientia tua?* Tertio vero conservantur aliqui ex amore honestae actionis et ex eo quod horrent turpiter agere, qui etsi interius conturbentur in adversitatibus, tamen nec verbo nec facto in aliquid indecens prorumpunt, et propter hoc addit *et perfectio viarum tuarum?*: per vias enim actiones intelleguntur quibus quasi quibusdam viis pervenitur ad finem; vel per vias possunt intelligi excogitata consilia quibus aliquis se evadere confidit, unde adversitates facilius tolerat.

Recordare, obsecro te etc. Postquam Eliphaz arguerat Iob impatientiae occasione accepta ex eo quod dixerat «Antequam comedam suspiro», nunc intendit eum praesumptionis arguere eo quod se dixerat innocentem. Ad ostendendum autem eum non esse innocentem, ex eius adversitate argumentum assumit dicens *Recordare, obsecro te, quis umquam innocens periit, aut quando recti deleti sunt?* Ubi considerandum est hanc fuisse opinionem Eliphaz, et aliorum duorum, sicut supra dictum est, quod adversitates huius mundi non adveniunt alicui nisi in poenam peccati et e contrario prosperitates pro merito iustitiae; unde secundum eius opinionem inconveniens videbatur quod aliquis innocens temporaliter periret, aut quod aliquis rectus, idest iustus secundum virtutem, deleteretur per amissionem gloriae temporalis, quam credebat praemium esse iustitiae. Et hanc quidem opinionem intantum veram esse credebat quod etiam Iob ab ea discordare non posset; aestimabat tamen quod perturbata mente ipsius, veritatem quam aliquando cognoverat quasi oblitus esset, unde dicit *Recordare*.

Posito ergo quod innocentibus et rectis adversitas non contingat, consequenter adiungit quibus adversitas contingat dicens *Quin potius vidi eos qui operantur iniquitatem et seminant dolores et metunt eos, flante Deo perisse et spiritu irae eius esse consumptos*. In hoc autem quod dicit *vidi* dat intelligere se ista per experimentum probasse; per eos autem *qui operantur iniquitatem* intelligit eos qui manifeste iniustitiam faciunt et praecipue in nocumentum aliorum; per eos autem qui *seminant dolores et metunt eos* intelligit eos qui per dolum aliis nocent: hi enim dolores seminant dum calumnias praeparant quibus alios dolentes reddant, quos quidem dolores metunt dum malitiam suam ad effectum perducunt, et hoc pro magno fructu habent. Quam quidem metaphoram ulterius prosequitur quantum ad poenam: consueverunt enim segetes vento urente siccari et consumi, unde dicitur Mal. III¹¹ «Increpabo pro vobis devorantem», scilicet ventum, «et non corrumpet fructum terrae vestrae», et hoc est quod

⁷⁰ confirmaverit] — vit β — verat δ¹ π firmaverat γ ⁷³ <ex> suppl. (cf. supra lin. 35) om. codd. ⁷⁶ defecit] deficit
N V¹ δ om. π ⁷⁷ probabitur] probatur sN β¹ γ δ π

⁶⁸ Cap. II⁵. ⁸³ Cap. I²¹. ⁹¹ fortitudo: cf. Arist. III Ethic. I 8 (1117 a 29); Thomas II-II q. 136 a. 4 ad 2.
⁹⁶ ad patientiam: cf. Arist. IV Topic. cap 5 (125 b 22) ut refert Thomas I-II q. 59 a. 2 arg. I. ⁹⁸ philosophi: Arist. VII Ethic. 9 (1152 a 1) sec. Thomam Super III Sent. d. 34 q. 1 a. 5. III Cap. III²¹. I 18 supra: cap. 2 207.

¹⁰ Rugitus leonis et vox leaenae et dentes catulorum leonum contriti sunt. ¹¹ Tigris perit eo quod non haberet praedam, et catuli leonum dissipati sunt. ¹² Porro ad me dictum est verbum absconditum, et quasi furtive suscepit auris mea venas susurrii eius.

dicit quod flante Deo pereunt, quasi ipsum divinum iudicium ad vindictam iniquitatis procedens flatus quidam venti sit; ipsa autem Dei vindicta dicitur spiritus, idest ventus, irae eius. Non solum autem
155 dicit quod pereunt sed quod consumuntur, quia non solum in propriis personis puniuntur sed et eorum filii et familia tota perit ut nihil ex eis residuum videatur, in quo videbatur tangere Iob qui et in suo corpore flagellatus erat, et filios et familiam et
160 opes amiserat.

Sed quia videbatur hoc esse contra opinionem Eliphaz quod pro peccato parentis filii et familia puniretur, cum ipse intendat hanc opinionem defendere quod adversitates in hoc mundo sunt poe-
165 nae peccati, huic obiectioni respondens subiungit *Rugitus leonis et vox leaenae et dentes catulorum leonum contriti sunt*. Ubi primo considerandum occurrit quod homo ceteris animalibus praeminet ratione; cum igitur ratione praetermissa passiones brutales sequitur, efficitur similis bestiis, et illius bestiae nomen sibi competit cuius passionem imitatur, utpote qui subiacet concupiscentiae passionibus equo vel mulo comparatur, secundum illud Psalmi «Nolite fieri sicut equus et mulus quibus non est intel-
170 lectus»; propter ferocitatem autem vel iram leo aut ursus nominatur, secundum illud Prov. xxviii¹⁵ «Leo rugiens et ursus esuriens, princeps impius super populum pauperem», et Ez. xix³ «Leo factus est et didicit capere praedam hominemque comedere»: sic
180 igitur et nunc hominem ferocem leoni comparat dicens *Rugitus leonis*, rugitus enim est leoninae ferocitatis indicium. Contingit autem frequenter quod ferocitas viro additur ex suggestione uxoris, et sic ea quae vir ferociter agit uxori imputantur in culpam, sicut patet de uxore Herodis quae impulit
185 eum ad decollandum Iohannem, propter quod dicitur *et vox leaenae*. His autem quae tyrannus aliquis ferociter acquirit eius filii luxuriose interdum utuntur, et sic in rapina patris delectantur: unde et
190 ipsi a culpa immunes non sunt, propter quod subditur *et dentes catulorum leonum contriti sunt*, secundum illud Nah. ii¹² «Et leo cepit sufficienter catulis suis». Et sic obiectioni praemissae respondisse videtur, quia cum pro peccato viri punitur uxor et
195 filii non est iniustum, cum et ipsi culpae participes

fuerint; quod totum dicebat volens Iob et eius familiam de rapina notabilem reddere.

Videbatur tamen hoc quod dixerat ad Iob non pertinere quia eius uxor punita non videbatur, et ideo ad hoc removendum subiungit *Tigris perit eo quod non haberet praedam*: hi enim qui rapere consueverunt in hoc ipsum puniri se aestimant quod eis rapere non licet. Considerandum est autem quod mulierem et leaenae comparat propter ferocitatem irae, et tigridi propter promptitudinem sive velocitatem ad iram, dicitur enim Eccli. xxv²³ «Non est ira super iram mulieris», et iterum «Brevis omnis malitia super malitiam mulieris». Et quia filii Iob totaliter perierant, subiungit *et catuli leonum dissipati sunt*.
210

Porro ad me dictum est verbum absconditum etc. Quia asseruerat Eliphaz quod adversitates in hoc mundo non adveniunt alicui nisi propter eius peccatum, volens ex hoc arguere Iob et eius familiam fuisse peccatis subiectam, cuius contrarium vide-
215 batur ex his quae manifeste in Iob et in eius familia apparuerant, vult ostendere quod nec Iob nec eius familia fuerit a peccato immunis. Et quia, propter auctoritatem Iob et famam ipsius, eius verbum invalidum videbatur, recurrit ad auctoritatem
220 maiorem ostendens ea quae propositurus est se ex revelatione didicisse; et ad ostendendum altitudinem revelationis proponit eius obscuritatem: quanto enim aliqua sunt altiora tanto humano respectu sunt minus perceptibilia, unde et Apostolus dicit Cor. xii² quod «raptus est in paradysum Dei et audivit arcana verba quae non licet homini loqui», iuxta quem modum et Eliphaz hic vel vere vel fecte loquitur dicens *Porro ad me dictum est verbum absconditum*.

Considerandum est autem quod aliqua veritas,
230 quamvis propter sui altitudinem sit homini abscondita, revelatur tamen quibusdam manifeste, quibusdam vero occulte; ad effugiendam igitur notam iactantiae hanc veritatem abscondite dicit sibi esse revelatam, unde subdit *et quasi furtive suscepit auris mea venas susurrii eius*, ubi triplex modus occultationis innuitur qui solet in revelationibus contingere. Quorum primus est cum intelligibilis veritas alicui revelatur per imaginariam visionem, secundum

163 puniretur] —rentur β(-F²) Sv δ(-R) π 204 et om. N F² Sv δ π 224 respectu scrips. cum pF N] sensu cet.

173 Ps. xxxi⁹.

185 de uxore Herodis: cf. Matth. xiv⁸.

207 Eccli. xxv²⁴.

225 II Cor. xii⁴.

¹³ In horrore visionis nocturnae quando sopor solet occupare homines, ¹⁴ pavor tenuit me et tremor, et omnia ossa mea perterrita sunt. ¹⁵ Et cum spiritus me praesente transiret, inhorruerunt pili carnis meae. ¹⁶ Stetit quidam cuius non agnoscebam vultum, imago coram oculis meis,

²⁴⁰ quod dicitur Num. xii⁶ «Si quis fuerit inter vos propheta Domini, per somnium aut in visione loquar ad eum; at non talis servus meus Moyses: ore ad os loquar ei qui palam et non per aenigmata videt Deum»; Moyses igitur hoc verbum absconditum per ²⁴⁵ modum clarae vocis audivit, alii vero per modum susurrii. Secundus modus occultationis est quia in ipsa imaginaria visione proferuntur quandoque aliqua verba expresse continentia veritatem, sicut est illud Is. vii¹⁴ «Ecce virgo concipiet», quandoque vero sub quibusdam figuratis locutionibus, sicut est ²⁵⁰ illud Is. xi¹ «Egredietur virga de radice Iesse et flos» etc.; in hoc igitur quod Isaias audivit «Ecce virgo concipiet» percepit ipsum susurrium, in hoc autem quod audivit «Egredietur virga de radice ²⁵⁵ Iesse» percepit venas susurrii: nam figuratae locutiones sunt quasi quaedam venae ab ipsa veritate per similitudinem derivatae. Tertius modus est quod aliquando aliquis revelationem divinam frequentem et diutinam habet, sicut dicitur de Moyse Exodi ²⁶⁰ xxxiii¹¹ quod «loquebatur Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut solet homo loqui ad amicum suum»; aliquando autem aliquis habet revelationem subitam et transitoriam: hunc igitur subitum revelationis modum significat in hoc quod dicit *quasi* ²⁶⁵ *furtive*, nam ea quasi furtive audimus quae raptim et quasi pertranseundo ad nos perveniunt.

Sic igitur altitudine visionis ostensa, prosequitur de circumstantiis revelationis, et primo de tempore dicens *In horrore visionis nocturnae quando sopor* ²⁷⁰ *solet occupare homines*. Tempus enim nocturnum propter quietem magis est congruum revelationibus percipiendis: in die enim a tumultibus hominum et occupationibus sensuum mens quendam strepitum patitur ut susurrium verbi absconditi percipere nequeat. ²⁷⁵

Secundo ex dispositione percipientis, unde subdit *pavor tenuit me*: homines enim ad insolita pavere consueverunt, unde quando alicui fiunt insolitae revelationes in principio timorem patiuntur. Et ad ²⁸⁰ magnitudinem huius timoris ostendendam subiungit *et tremor*: est enim tremor corporis indicium magnitudinis timoris. Et ad magnificandum huiusmodi

tremorem subiungit *et omnia ossa mea perterrita sunt*, quasi dicat: tremor non fuit superficialis sed vehemens, qui etiam ossa concuteret; simile est ²⁸⁵ quod habetur Dan. x⁸ «Vidi visionem hanc grandem et non remansit in me fortitudo, sed et species mea immutata est in me et emarcui nec habui in me quicquam virium». Causam autem huius timoris consequenter ostendit dicens *Et cum spiritus me* ²⁹⁰ *praesente transiret, inhorruerunt pili carnis meae*: rationabile enim est quod ad praesentiam maioris virtutis minor obstupescat; manifestum est autem virtutem spiritus esse maiorem quam carnis, unde non est mirum si ad praesentiam spiritus carnis pili ²⁹⁵ inhorrescunt – quod ex subito timore procedit –, et praesertim cum praesentia spiritus aliquo corporali indicio insolito sentitur: quae enim insolita sunt admirationem et timorem inducere solent. Et <ut> huic terrori quem se passum esse commemorat tem- ³⁰⁰ poris dispositio conveniret, supra dixit «In horrore visionis nocturnae»: quia enim in tempore noctis res visu discerni non possunt, quaecumque modica commotio perturbationem inducere solet aestimantibus aliquid maius esse, et hoc est quod dicitur ³⁰⁵ Sap. xvii¹⁷ «Sive spiritus sibilans aut inter spissos ramos avium sonus suavis deficientes faciebat illos prae timore».

Tertio ponitur persona revelans cum dicitur *Stetit quidam cuius non agnoscebam vultum, imago* ³¹⁰ *coram oculis meis*, ubi tria ponit ad visionis certitudinem pertinentia. Sciendum est enim quod aliquando propter nimiam commotionem fumositatum et humorum, vel omnino non apparent somnia, phantasmatibus totaliter suffocatis, aut apparent somnia ³¹⁵ perturbata et instabilia sicut in febricitantibus solent accidere, et huiusmodi somnia cum parum vel nihil spiritualitatis habeant omnino absque significatione existunt; cum autem humores et fumositates resederint apparent somnia quieta et ordinata, ³²⁰ quae cum sint magis spiritualia, intellectiva parte in quendam vigorem erumpente, huiusmodi somnia solent esse veriora, et ideo dicit *Stetit quidam*, per quod stabilitatem visionis ostendit. Item considerandum est quod somnia etiam cum sunt quieta ple- ³²⁵

²⁷⁹ patiuntur] patitur γ Va ²⁹⁹ <ut> suppl. cum V² sAs] quod δ¹ π om. cet. ³⁰⁷ faciebat scrips. cum δ(-R) π] —bant Sv facit sN R fa. cet. (def. F²) ³¹⁶ solent] solet γ δ π

³⁰¹ Vers. 13. ³¹³ commotionem...: sec. Arist. *De insomn.* cap. 3 (461 a 15) ut refert Thomas *I Pars* q. 84 a. 8 ad 2.

et vocem quasi aurae lenis audivi: ¹⁷ Numquid homo Dei comparatione iustificabitur? Aut factore suo purior erit vir? ¹⁸ Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles,

rumque sunt reliquiae praecedentium cogitationum, unde homo frequentius in somno videt illos cum quibus consuevit conversari; et quia talia somnia causam habent ex nobis et non ab aliqua superiori natura, non sunt magnae significationis: ad hoc ergo removendum dicit *cuius non agnoscebam vultum*, per quod ostendit huiusmodi visionem non traxisse originem ex prius visis sed ex aliqua occultiore causa. Tertio considerandum est quod huiusmodi visa quae ex aliqua superiori causa oriuntur, quandoque apparent dormientibus quandoque autem vigilantibus, et veriora solent esse et certiora cum vigilantibus apparent quam cum dormientibus, eo quod in vigilando est ratio magis libera et quia in somno spirituales revelationes minus discerni possunt a somniis frivolis et consuetis; et ideo ut ostendat hanc revelationem non dormienti sed vigilantibus factam esse, subiungit *imago coram oculis meis*, per quod significat se hoc vidisse cum oculis per vigiliam apertis, quod etiam supra significavit cum diceret « Quando sopor solet occupare homines », ubi innuit se sopore occupatum non fuisse.

Deinde modum denuntiationis sibi factae narrat dicens *et vocem quasi aurae lenis audivi*. Ubi considerandum est quod huiusmodi apparitiones aliquando fiunt a spiritu bono, aliquando a spiritu malo: utroque autem modo in principio timorem patitur homo propter insolitam visionem; sed cum a bono spiritu apparitio procedit, timor in consolationem finitur, sicut patet de angelo confortante Danielem, Dan. x¹⁸, et de Gabriele confortante Zachariam et Mariam, Luc. i; sed malus spiritus hominem perturbatum relinquit. Per hoc igitur quod dicit *vocem quasi aurae lenis audivi*, consolationem quandam sedantem pavorem praeteritum demonstrat, ut per hoc visio demonstratur esse a spiritu bono non a spiritu malo, a quo frequenter visiones mendaces ostenduntur, secundum illud Reg. ult. « Egrediar et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius »; per hunc etiam modum III Reg. legitur de apparitione facta Eliae quod « post commotionem tenuis aurae sibilus, et ibi Dominus ». Sciendum tamen est quod etiam in visionibus quae a bono spi-

ritu procedunt interdum commotiones magnae et voces horribiles audiuntur, ut patet Ez. i⁴ ubi dicitur « Et vidi, et ecce ventus turbinis veniebat ab aquilone », et post multa subditur « Et audiebam sonum alarum quasi sonum aquarum multarum », et Apoc. i¹⁰ dicitur « Audivi post me vocem magnam tamquam tubae », sed hoc est ad designandum commotiones aut aliqua gravia pericula quae in huiusmodi revelationibus continentur; sed quia hic aliquid consolatorium dicendum erat, ideo inducitur loquentis vox similis aurae leni.

Ultimo autem ponuntur verba quae sibi asserit esse revelata cum dicit *Numquid homo Dei comparatione iustificabitur?*, quae quidem verba inducit ad confirmandum suam opinionem quam supra tetigerat, quod scilicet adversitates in hoc mundo non proveniant alicui nisi pro peccato. Ut igitur nullus posset se excusare quia adversa patitur per hoc quod se asserat a peccato immunem, inducit tres rationes, quarum prima sumitur ex comparatione ad Deum et est ducens ad impossibile: si enim homo absque culpa punitur a Deo, sequitur quod homo sit iustior Deo. Cum enim opus iustitiae sit reddere unicuique quod suum est, si Deus homini innocenti cui non debetur poena inferat poenam, homo autem qui a Deo patitur nulli homini absque culpa poenam intulerit – quod oportet dicere si innocens ponitur –, sequitur quod homo punitus a Deo sit iustior Deo, quod est hominem comparatione Dei iustificari, ut eum scilicet comparatione iustitiae ad Deum iustificari. Et quia forte alicui hoc non videretur inconveniens, ducit ad aliud apparentius inconveniens dicens *Aut factore suo purior erit vir?* Quaelibet enim res puritatem habet secundum quod in sua conservatur natura quam ex causis propriis habet; puritas igitur uniuscuiusque effectus a sua causa dependet, unde suam causam in puritate sustinere non potest: unde nec vir potest esse purior suo factore, scilicet Deo.

Secundam rationem ponit ex comparatione ad angelos, et est a maiori, cum dicit *Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles, et in angelis suis reperit pravitatem*, quae quidem sententia secundum doctrinam

327 in somno] in sompno (post illos F) F Va ante frequentius N post videt F² om. Sv 341 somniis] sompnis pN β Va π
344 cum om. β(-F²) γ δ π 375 tamquam] quasi F γ 396 ponitur] positus N punitur β Sv δ π 398 ut...iustificari]
ut deum Sv hom.om. δ(-sR) π 398 ut] aut sAs iustitiae] se F³ sui sR 399 iustificari] —ficemus V² —ficaret sR
rectificari ante ad pAs

326 reliquiae: cf. Arist. *De divin. per somn.* cap. i (463 a 23). 346 Vers. 13. 363 III Reg. xxii²². 365 III
Reg. xix¹². 372 Ez. i²⁴. 383 supra: vers. 7. 392 quod suum est: sec. Ambros. I *De officiis* cap. 24 (PL 16,62 A).

et in angelis suis reperit pravitatem. ¹⁹ Quanto magis hi qui habitant domos luteas, qui terrenum habent fundamentum:

catholicae fidei plana est: tenet enim fides catholica omnes angelos bonos fuisse creatos, quorum quidam per propriam culpam ceciderunt a rectitudinis statu, quidam vero ad maiorem gloriam pervenerunt. Quod autem angeli a statu rectitudinis ceciderunt mirum videtur propter duo, quorum unum pertinet ad vim contemplativam, aliud ad vim activam ipsorum. Ex vi enim contemplativa videtur quod in angelis esse deberet stabilitas. Manifestum est enim quod causa mutabilitatis est potentia, causa immutabilitatis est actus: est enim de ratione potentiae quod se habeat ad esse et non esse, sed secundum quod magis perficitur ab actu firmiter stat in uno, id vero quod secundum se actus est omnino immobile est. Sciendum est autem quod sicut materia comparatur ad formam ut potentia ad actum, ita voluntas ad bonum; id igitur quod est ipsum bonum, scilicet Deus, omnino immutabile est, ceterarum vero naturarum voluntates quae non sunt ipsum bonum comparantur ad ipsum ut potentia ad actum, unde quanto magis inhaerent ei tanto magis stabiliuntur in bono; et ideo cum angeli inter ceteras creaturas magis et propinquius Deo videantur inhaerere utpote ipsum subtilius contemplantes, stabiliores inter ceteras creaturas videntur, et tamen non fuerunt stabiles; unde multo minus inferiores creaturae, scilicet homines, quantumcumque Deo inhaerere videantur ipsum colendo, quod est ei servire, stabiles iudicari possunt. Ex vi vero activa videtur quod in angelis vel nihil vel minimum de pravitate esse possit: quanto enim regula propinquior est primae rectitudini minus habet de obliquitate; Deus autem in quo est prima rectitudo, sua providentia dirigens universa, inferiores creaturas per superiores disponit; unde in superioribus creaturis quae dicuntur angeli, quasi a Deo missi ad alia dirigenda, minimum videtur esse vel nihil de pravitate; unde cum in eis inventa sit pravitas, credendum est quod in quovis hominum quantumcumque magnus appareat pravitas possit inveniri. Cavendum autem est ne ex his verbis aliquis in errorem incidat Origenis qui etiam nunc quoscumque

spiritus creatos instabiles asserit et posse ad pravitatem perducere; hoc enim aliqui per gratiam assecuti sunt ut immobiliter Deo inhaereant ipsum per essentiam videntes; et secundum hoc, etiam aliquibus hominibus, quamvis sint inferioris naturae quam angeli, per gratiam conceditur etiam in hac vita quod sint a pravitate peccati mortalis immunes.

Tertiam rationem ponit sumptam ex conditione humana cui coniungitur conclusio praecedentis rationis, unde etiam posset ex duobus una ratio formari, et hoc cum dicit *Quanto magis hi qui habitant domos luteas*. Est autem humana condicio talis quod ex terrena materia corpus eius compactum est, quod designat cum dicit *Quanto magis qui habitant domos luteas*: corpus enim humanum luteum dicitur quia ex terra et aqua, gravioribus elementis, abundantius constat, quod eius motus declarat, unde Gen. I dicitur quod «formavit Deus hominem de limo terrae»; hoc igitur luteum corpus domus animae dicitur quia anima humana quantum ad aliquid est in corpore sicut homo in domo vel sicut nauta in navi, in quantum scilicet est motor corporis. Fuerunt autem aliqui qui propter hoc dixerunt quod anima non unitur corpori nisi accidentaliter sicut homo vestimento aut nauta navi, sed ut hanc opinionem excluderet subdit *qui terrenum habent fundamentum*, per quod datur intelligi quod anima humana unitur corpori etiam ut forma materiae: dicitur enim materia fundamentum formae eo quod est prima pars in generatione sicut fundamentum in constitutione domus. Utitur autem tali modo loquendi, ut id quod est animae attribuat homini, non ideo quod anima sit homo, ut quidam posuerunt dicentes hominem nihil aliud esse quam animam indutam corpore, sed quia anima est principalior pars hominis: unumquodque autem consuevit appellari id quod est in eo principalius. Haec autem duo quae de hominis infirmitate dicit videntur contraponi his quae supra de angelorum excellentia dixerat: nam hoc quod dicit *qui habitant domos luteas* videtur ponere contra id quod dixerat «Qui serviunt ei», quod est inhaerere ei et in ipso spiritualiter habitare;

440 possunt] non *praem. codd. et delevimus*

463 duobus] duabus $\gamma(-F^3) \delta \pi$

467 qui] hii qui $\gamma \delta(-R) \pi$

412 fides catholica: *I Decretal. tit. I c. I* (ed. Friedberg II,5); cf. supra cap. I 241 et infra cap. 40 226. 453 *I Peri Archon* cap. 6 (PG II,169 C); cf. August. *XXI De civ. Dei* cap. 17 (PL 41,731) ut refert Thomas *De verit.* q. 24 a. 10 et *De malo* q. 16 a. 5. 455 aliqui: scil. angeli et beati sec. Thomam *De verit.* q. 24 a. 8. 459 in hac vita: scil. Beata Virgo et Apostoli sec. Thomam ibid. a. 9 sed c. 470 quod eius motus declarat: cf. ipse Thomas *Super II Sent. d. I q. 2 a. 5 ad 4.* 471 Rectius Gen. 117. 476 aliqui: quorum Plato sec. Nemesium *De nat. hom.* cap. 3 (PG 40,593 B; transl. Burgund. ed. Burkhard p. [471] ut refert Thomas *Super III Sent. d. 22 q. I a. I* et *De spir. creat. a. 2*, ubi etiam allegatur Arist. *II De anima* 2 (413 a 9). 486 quidam: cf. nota praec. 489 id...principalis: cf. Arist. *II De anima* 9 (416 b 23) sec. Thomam *I Pars* q. 115 a. 2. 494 Vers. 18.

consumentur velut a tinea, ²⁰ de mane usque ad vesperam succidentur. Et quia nullus intelligit, in aeternum peribunt; ²¹ qui autem reliqui fuerint auferentur ex eis, morientur et non in sapientia.

Cap. v ¹ Voca ergo si est qui tibi respondeat, et ad aliquem sanctorum convertere.

quod vero dicit *qui terrenum habent fundamentum*, ei quod dixerat «In angelis suis»: angeli enim natura incorporei sunt, secundum illud Psalmi «Qui facit angelos suos spiritus».

⁵⁰⁰ Ex praemissa autem hominis condicione miserabilem eius eventum concludit dicens *consumentur velut a tinea*, et quidem potest hoc secundum superficiem litterae de morte corporali intelligi quam homo necessario patitur ex eo quod terrenum habet ⁵⁰⁵ fundamentum; et secundum hoc potest designari duplex mors, scilicet naturalis in hoc quod dicit *consumentur velut a tinea*: tinea enim sic vestimentum corrodit quod ex vestimento nascitur, ita et mors naturalis ex causis interioribus corporis exoritur; et ⁵¹⁰ mors violenta in hoc quod subditur *de mane usque ad vesperam succidentur*: succisio enim arboris ex causa exteriori procedit. Et satis signanter dicit *de mane usque ad vesperam*, quia mors naturalis potest quidem per aliqua naturalia signa praecognosci, sed ⁵¹⁵ mors violenta omnino incerta est utpote diversis casibus subiecta, unde non potest sciri si homo de mane perveniat usque ad vesperum. Sciendum tamen quod hoc non est intentio litterae: nam supra proposuit de defectu peccati cum diceret «In angelis suis reperit pravitatem»; unde ut conclusio praemissis respondeat oportet hoc etiam ad peccatum referre, per quod vita iustitiae in homine consumitur dupliciter: uno modo ex interiori corruptione, quod significat cum dicit *consumentur velut a tinea*; ⁵²⁵ sicut enim vestimentum consumitur a tinea quae ex eo nascitur, ita iustitia hominis consumitur ex his quae in homine sunt sicut est corruptio fomitis, malae cogitationes et alia huiusmodi; alio modo ex exteriori tentatione, quod notatur in hoc quod dicit *de mane usque ad vesperam succidentur*. Sed ⁵³⁰ considerandum est quod interior tentatio non subito hominem prosternit sed paulatim, dum per negligentiam aliquis in se ipso peccati initia reprimere non curat, secundum illud Eccli. «Qui minima negligit paulatim defluit», sicut etiam vestimentum quod ⁵³⁵ non excutitur, a tinea consumitur; exterior vero tentatio hominem plerumque subito prosternit, sicut

David ad aspectum mulieris in adulterium prorupit et etiam multi in tormentis fidem negaverunt.

Quocumque autem modo homo per peccatum ⁵⁴⁰ ruat, si peccatum suum recognoscat et paeniteat misericordiam consequetur; sed quia nullus est qui omnia peccata possit cognoscere, secundum illud «Delicta quis intelligit?», sequitur quod plurimi hominum peccata non cognoscentes eis remedia non ⁵⁴⁵ adhibent per quae liberentur, et hoc est quod subdit *Et quia nullus intelligit*, scilicet lapsus peccatorum, *in aeternum peribunt*, scilicet plurimi quasi a peccato numquam liberati. Sed quia aliqui sunt qui contra peccata remedia adhibent licet ea non ⁵⁵⁰ intelligant, sicut David qui dicebat «Ab occultis meis munda me, Domine», subiungit *qui autem reliqui fuerint*, scilicet de numero eorum qui in aeternum pereunt, *auferentur ex eis*, idest segregabuntur ex eorum consortio; *morientur* quidem quia ⁵⁵⁵ quamvis homo a peccato paeniteat a mortis tamen necessitate non liberatur, sed sapientia in eis non moritur, et hoc est quod dicit *et non in sapientia*. Vel hoc quod dicit *morientur et non in sapientia* non respondet ad immediate dictum sed ad id quod ⁵⁶⁰ supra dixerat «In aeternum peribunt», ut sit sensus quod morientur sine sapientia. Vel hoc quod dicit *qui reliqui fuerint* potest intelligi de filiis qui relinquuntur ex parentibus pereuntibus, qui propter peccata parentum quae imitantur et ipsi auferuntur sine ⁵⁶⁵ sapientia morientes. Vult ergo ex omnibus istis Eliphaz habere quod cum condicio hominis sit tam fragilis de facili cadit in peccatum, quod dum homo non cognoscit in perditionem vadit ipse et filii eius; et sic Iob licet se peccatorem non recognosceret, ⁵⁷⁰ credendum erat quod propter peccata aliqua ipse et filii eius perierint.

Sic igitur postquam revelationem sibi factam exposuerat, quia posset Iob hanc revelationem non credere ideo subiungit *Voca ergo si est qui tibi re-* ⁵⁷⁵ *spondeat*, quasi dicat: si mihi hoc esse revelatum non credis, tu ipse invoca Deum si forte ipse tibi ad hanc dubitationem respondere voluerit; et si per

507 sic] sicut (ante enim sN) sN V¹
sceret N β¹ As δ¹ π cognoscere Sv

508 quod] que sN
577 tibi om. F sN Va

517 vesperum] —ram β¹ F³ δ π 570 recognosceret] cogno-
578 respondere] tibi praem. F tibi add. N β(-F²) Va

497 Vers. 18. 498 Ps. ciii⁴. 508 ex vestimento nascitur: cf. Gregor. V Moral. cap. 38 (PL 75,718 C). 519 Vers. 18.
534 Eccli. xix¹. 538 David: cf. II Reg. xi². 544 Ps. xviii¹⁸. 551 Ibid. 559 Vel...: cf. Gregor. V Moral.
cap. 42 (PL 75,722 A). 561 Vers. 20. 575 Hic incipit cap. v sec. ed. Clementinam Vulg.; cf. Praef. § 145.

merita propria hoc a Deo obtinere non putas, *ad* occulta perquirere sed solum per Deum vel per sanctos Dei, secundum illud Is. viii¹⁹ «Cum dixerint ad vos: ⁵⁸⁵ Quaeite a pythonibus et a divinis qui strident in incantationibus suis, numquid non populus a Deo suo requirit visionem pro vivis aut mortuis?».

586 strident] student F β Sv δ(def. Pd) stridunt π

CAPITULUM V

² Virum stultum interficit iracundia, et parvulum occidit invidia. ³ Ego vidi stultum firma radice et maledixi pulcritudini eius statim. ⁴ Longe fient filii eius a salute et contentur in porta, et non erit qui eruat.

Virum stultum interficit iracundia. Quia in revelatione quam sibi factam esse commemoraverat Eliphaz inter cetera hoc continetur quod homines « qui terrenum habent fundamentum consumuntur velut a tineam », vult hoc ostendere per hominum diversas condiciones: non enim est aliqua condicio hominum cui non adsit pronitas ad aliquod peccatum. Sunt autem duae hominum condiciones: quidam enim sunt magni et elati animi qui facile provocantur ad iram, quod ideo est quia ira est appetitus vindictae ex praecedenti offensa proveniens; quanto autem aliquis est magis elati animi tanto ex leviori causa se putat offensum, et ideo facilius provocatur ad iram, et hoc est quod dicit *Virum stultum interficit iracundia*. Vocat autem eum qui est superbi et elati animi stultum, quia per superbiam homo praecipue metas rationis excedit et humilitas viam sapientiae parat, secundum illud Prov. xi² « Ubi humilitas ibi sapientia »; cum hoc etiam stultitia iracundiae competit: iracundus enim, ut docet Philosophus, utitur quidem ratione dum pro offensa intentat vindictam, sed perverse dum in vindicta modum rationis non servat: perversitas autem rationis stultitia est. Quidam vero sunt pusillanimes et hi proni sunt ad invidiam, unde subdit *et parvulum occidit invidia*, et hoc rationabiliter dicitur: invidia enim nihil aliud est quam tristitia de prosperitate alicuius in quantum prosperitas illius aestimatur propriae prosperitatis impeditiva; hoc autem ad parvitatem animi pertinet quod aliquis non se aestimet posse prosperari inter alios prosperantes. Sic igitur manifestum videtur quod homo, cuiuscumque conditionis existat, pronus est ad aliquod peccatum: facile enim esset his similia de aliis peccatis inducere. Sic igitur per omnia supra dicta Eliphaz probare

intendit quod adversitates in hoc mundo non adveniunt alicui nisi pro peccato. Contra quod videntur esse duae obiectiones, quarum una est ex hoc quod multi iusti videntur adversitatibus subdi, sed hanc obiectionem dissolvere visus est per hoc quod homines ostendit esse faciles ad peccandum; secunda obiectio est quod aliqui iniqui in hoc mundo prosperantur, cui consequenter satisfacere intendit per hoc quod prosperitas eorum in malum ipsorum redundat, unde dicit *Ego vidi stultum*, idest hominem in divitiis superbientem, *firma radice*, idest firmatum in prosperitate huius mundi, ut videbatur, sed eius prosperitatem non approbavi, quin immo *maledixi pulcritudini eius statim*. Ubi considerandum est quod loquitur de homine sub metaphora arboris, cuius cum radix fuerit firma, pulcritudinem habet in ramis et fructibus; comparat igitur prosperitatem hominis in divitiis firmati pulcritudini arboris, quam maledicit, idest malam esse pronuntiat et nocivam, secundum illud Eccl. v¹² « Est et alia infirmitas pessima quam vidi sub sole: divitiae conservatae in malum domini sui »; addidit autem *statim* ut ostendat se de hac sententia nullatenus dubitare.

Quae autem mala ex prosperitate stulti proveniant ostendit primo quantum ad filios. Frequenter enim contingit quod quando aliquis dives et potens filios sine disciplina nutrit, quod proprium est stulti, filii eius in multa pericula incidunt: et quandoque quidem propter odia quae contra se concitant absque iudicio perimuntur, vel etiam dum ipsi sibi non cavent inordinate delectabilibus utentes vitam amittunt, et quantum ad hoc dicit *Longe fient filii eius a salute*; quandoque vero dum calumnias et iniurias aliis inferunt coram iudicibus conveniuntur et

4 consumuntur] — mitur pN — mentur Sv δ π 21 intentat] intendit β δ π intendat F³

2 commemoraverat: cap. iv¹². 4 Cap. iv¹³. 10 appetitus vindictae: hanc diffinitionem pluribus tribuit Thomas: Arist. *I De anima* 2 (403 a 30), *I Pars* q. 20 a. 1 ad 2; Arist. *II Rhet.* cap. 2 (1378 a 31), *I-II* q. 46 a. 1; August. *II Confess.* cap. 6 (PL 32,681), *I-II* q. 46 a. 2 sed c.; Ioh. Damasc. *II De fide* cap. 16 (PG 94,932 D; Bt 122), *Super III Sent.* d. 15 q. 2 a. 2 qc. 2 arg. 3. 20 Arist. *VII Ethic.* 6 (1149 a 25) sec. Thomam *I-II* q. 46 a. 4 ad 3. 27 tristitia de prosperitate: sec. Ioh. Damasc. *II De fide* cap. 14 (PG 94,932 B; Bt 121) ut refert Thomas *II-II* q. 36 a. 1 sed c.

⁵ Cuius messem famelicus comedet, et ipsum rapiet armatus, et bibent sitientes divitias eius. ⁶ Nihil in terra sine causa fit, et de humo non orietur dolor. ⁷ Homo ad laborem nascitur et avis ad volandum. ⁸ Quamobrem ego deprecabor Dominum et ad Deum ponam eloquium meum,

ibi condemnantur, et quantum ad hoc dicit *et con-
terentur in porta*, idest per sententiam iudicum, nam
iudices olim in portis sedere solebant. Et quia ho-
mines stulti in prosperitatibus nullum dubitant of-
fendere, in adversitatibus non inveniunt adiutorem,
⁷⁵ et ideo subdit *et non erit qui eruat*.

Sed quia posset aliquis dicere 'non curo quicquid
accidat filiis meis dum ego prosperitate fruar in hoc
mundo', ideo secundo ponit mala provenientia ipsi
⁸⁰ stulto et in rebus et in persona dicens *Cuius mes-
sem famelicus comedet*: frequenter enim homines stul-
ti divitiis abundantes pauperes opprimunt, qui ple-
rumque gravamina sustinere non valentes quasi qua-
dam necessitate ad rapiendum bona divitum cogun-
⁸⁵ tur; et quia tales homines deliciose viventes solent
per vitae delicias vigorem animi amittere et imbel-
les esse, de facili a pauperibus bellicosis destruun-
tur, unde sequitur *et ipsum rapiet armatus*, quasi
absque omni resistentia. Et ut quod dixerat de mes-
⁹⁰ sibus generaliter intelligatur, subiungit *et bibent si-
tientes divitias eius*, idest homines cupidi.

Remotis igitur praedictis obiectionibus, finaliter
rationem inducit ad probandum principalem inten-
tionem, scilicet quod adversitates in hoc mundo non
⁹⁵ proveniant alicui nisi pro peccato, et est ratio ta-
lis: quaecumque fiunt in terra, ex propriis et deter-
minatis causis proveniunt; si igitur adversitates in
hoc mundo alicui accidant, hoc habet determinatam
causam, quae nulla alia videtur esse nisi peccatum;
¹⁰⁰ hoc est ergo quod dicit *Nihil in terra sine causa
fit*: videmus enim omnes effectus ex determinatis
causis procedere. Ex quo quasi concludens subdit *et
de humo non orietur dolor*, et est metaphorica locu-
tio: quaedam enim herbae sine semine producun-
¹⁰⁵ tur de quibus dicitur quod eas humus sponte pro-
fert; quicquid igitur sine causa propria contingeret
quasi sine semine, per quandam similitudinem me-
taphorice posset dici quod oritur de humo: dolor au-
tem, idest adversitas, non orietur de humo, idest non
¹¹⁰ est sine causa. Quod autem dixerat *Nihil in terra
sine causa fit*, ex hoc praecipue redditur manifestum
quod omnia habent dispositionem naturalem

congruam propriae operationi, ex quo apparet quod
dispositiones naturales rerum non sunt sine causa
sed propter determinatum finem, et ideo dicit *Ho-
mo ad laborem nascitur et avis ad volandum*. Mani-
¹¹⁵ festum est enim quod quia proprius motus quem
natura avis requirebat est volatus, oportuit avem
habere ex sua natura instrumenta congrua ad vo-
landum, scilicet alas et pennas; homo vero quia ra-
tionem habebat per quam proprio labore posset si-
¹²⁰ bi omnia necessaria adiumenta conquirere, natura-
liter productus est absque omnibus adiumentis quae
natura aliis animalibus dedit, scilicet absque tegu-
mento, absque armis et aliis huiusmodi quae sibi
¹²⁵ proprio labore parare poterat ex industria rationis.

Quamobrem ego deprecabor Dominum etc. Quia Eli-
phaz proposuerat omnia quae in terris fiunt deter-
minatam causam habere et hoc probaverat per hoc
quod res naturales apparebant esse dispositae prop-
¹³⁰ ter finem, hoc autem, scilicet quod res naturales
sunt propter finem, potissimum argumentum est ad
ostendendum mundum regi divina providentia et
non omnia agi fortuito, idcirco Eliphaz statim ex
praemissis concludit de regimine divinae providen-
¹³⁵ tiae. Sciendum est autem quod providentia divina
sublata, orationis fructus tollitur et cognitio Dei cir-
ca res humanas, quae tamen necesse est ponere ei
qui regimen providentiae concedit; et ideo Eliphaz
concludens dicit: ex quo omnia quae in terra fiunt
¹⁴⁰ sunt propter finem, necesse est concedere regimen
providentiae, *Quamobrem ego deprecabor Dominum*,
quasi oratione fructuosa existente utpote Deo dispo-
nente res humanas, *et ad Deum ponam eloquium
meum*, utpote Deo cognoscente facta et dicta et co-
¹⁴⁵ gitata humana; ad cuius confirmationem subiungit
ea quae maxime divinam providentiam ostendunt.

Est autem sciendum quod illi qui providentiam
negant omnia quae apparent in rebus mundi ex ne-
cessitate naturalium causarum provenire dicunt, ut-
¹⁵⁰ pote ex necessitate caloris et frigoris, gravitatis et
levitatis et aliorum huiusmodi. Ex his ergo potissi-
me providentia divina manifestatur quorum ratio

81 comedet] — dat F — dit β pVa commendet N co. γ(-Sv)
98 accidant] — dunt F β 132 sunt] sint F β sR (def. pR)

95 proveniant] proveniunt F β As perveniant Sv

73 in portis: cf. infra cap. xxix⁷, Deut. xvi¹⁸, Prov. xxxi²², Ps. lxxviii¹².
149 ex necessitate: cf. Thomas *De verit.* q. 5 a. 2 et *III Cont. gent.* cap. 64.

105 humus sponte profert: cf. Lev. xxv⁵.

⁹ qui facit magna et inscrutabilia et mirabilia absque numero, ¹⁰ qui dat pluviam super faciem terrae et irrigat aquis universa, ¹¹ qui ponit humiles in sublimi et maerentes erigit sospitate,

reddi non potest ex huiusmodi naturalibus principiis, inter quae unum est determinata magnitudo corporum huius mundi: non enim potest assignari ratio ex aliquo principio naturali quare sol aut luna aut terra sit tantae quantitatis et non maioris aut minoris; unde necesse est dicere quod ista dispensatio quantitatum sit ex ordinatione alicuius intellectus, et hoc designat in hoc quod dicit *qui facit magna*, idest qui res in determinata magnitudine disponit. Rursus si omnia ex necessitate principiorum naturalium provenirent, cum principia naturalia sint nobis nota haberemus viam ad inquirendum omnia quae in hoc mundo sunt; sunt autem aliqua in hoc mundo ad quorum cognitionem nulla inquisitione possumus pervenire, utpote substantiae spirituales, distantiae stellarum et alia huiusmodi; unde manifestum est non procedere omnia ex necessitate principiorum naturalium sed ab aliquo superiori intellectu res esse institutas, et propter hoc addit *et inscrutabilia*. Item quaedam sunt quae videmus quorum rationem nullo modo possumus assignare, puta quod stellae disponuntur secundum talem figuram in hac parte caeli et in alia secundum aliam; unde manifestum est hoc non provenire ex principiis naturalibus sed ab aliquo superiori intellectu, et propter hoc addit *et mirabilia*: sic enim differt inscrutabile et mirabile quod inscrutabile est quod ipsum latet et perquiri non potest, mirabile autem est quod ipsum quidem apparet sed causa eius perquiri non potest.

Sciendum est etiam quod aliqui posuerunt dispositionem rerum secundum quendam ordinem numeri a Deo procedere, utpote quod a primo uno simplici procedit tantum unus effectus primus in quo iam aliquid compositionis et pluralitatis habetur, et sic ex ipso procedunt duo vel tria quae sunt adhuc minus simplicia, et sic gradatim secundum eos progreditur tota rerum multitudo; secundum quam quidem positionem tota universi dispositio non est ex ordinatione intellectus divini sed ex quadam necessitate naturae; unde ad hanc positionem removendam adiungit *absque numero*: vel quia absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt, vel quia a Deo immediate innume-

rabilia nobis producta sunt, quod praecipue apparet in primo caelo in quo sunt plurimae stellae. Sic igitur Eliphaz ostendit productionem rerum esse a Deo et non ex necessitate naturae.

Consequenter ostendit et rerum factarum cursum divina providentia gubernari. Et primo in rebus naturalibus, ex hoc quod res naturales temperatae esse videntur ad hominum et aliorum animalium usum, licet naturalis elementorum ordo aliud requirere videatur: si quis enim in elementis gravitatem et levitatem consideret, manifestum est naturaliter terram aquae subiacere, aeri vero aquam, aerem autem igni. Invenitur autem aliqua pars terrae discoperta ab aquis immediate aeri subiacere: aliter enim animalia respirantia in terra vivere non possent; et rursus ne terra ab aquis discoperta sua siccitate infructuosa et inhabitabilis redderetur, dupliciter humectatur a Deo: primo quidem per pluviam qua superficies terrae infunditur, et quantum ad hoc dicit *qui dat pluviam super faciem terrae*; alio modo quantum ad fontes, rivos et flumina, quibus terra irrigatur, quorum principium sub terra est sicut pluviae in alto, et quantum ad hoc dicit *et irrigat aquis universa*.

Deinde ostendit operationem providentiae etiam in rebus humanis. Et quidem si res humanae curerent secundum quod earum dispositio videtur exigere, nullum vel parvum in eis divinae providentiae vestigium appareret; sed rebus humanis alio modo currentibus, stulti qui superiores causas non considerant hoc casui et fortunae attribuunt, ex quorum persona loquitur Salomon Eccl. ix¹¹ dicens «Vidi sub sole nec velocium esse cursum nec fortium bellum nec sapientium panem nec doctorum divitias nec artificum gratiam, sed tempus casumque in omnibus»; Eliphaz autem in altiorem causam hoc refert, scilicet in providentiam Dei. Et primo quantum ad oppressos qui et de infimo elevantur in altum, et quantum ad hoc dicit *qui ponit humiles*, idest deiectos, *in sublimi*, et de dolore transferuntur ad gaudium, et quantum ad hoc dicit *et maerentes erigit sospitate*. Secundo quantum ad opprimentes, quorum duplex est genus. Quidam enim manifeste alios opprimunt per potentiam, et quantum ad hos dici-

235 et om. sN β Sv δ π

184 aliqui: Avicen. IX *Metaph.* cap. 4 (f. 104vb) sec. Thomam *De pot.* q. 3 a. 16. 208 naturaliter...subiacere: cf. Arist. IV *Phys.* 8 (213 a 1) et IV *De caelo* cap. 5 (312 a 25); ipse Thomas *De pot.* q. 4 a. 1 ad 4 et 20, I *Pars* q. 69 a. 1 ad 4.

¹² qui dissipat cogitationes malignorum ne possint implere manus eorum quod coeperant, ¹³ qui apprehendit sapientes in astutia eorum et consilium pravorum dissipat. ¹⁴ Per diem incurrent tenebras, et quasi in nocte sic palpabunt in meridie. ¹⁵ Porro salvum faciet egenum a gladio oris eorum, et de manu violenti pauperem: ¹⁶ et erit egeno spes, iniquitas autem contrahet os suum. ¹⁷ Beatus homo qui corripitur a Domino. Inreparationem ergo Domini ne reprobos, ¹⁸ quia ipse vulnerat et medetur, percutit et manus eius sanabunt. ¹⁹ In sex tribulationibus liberabit te,

tur qui dissipat cogitationes malignorum ne possint implere manus eorum quod coeperant, quia scilicet in ipsa operis prosecutione impediuntur a Deo ne ini-
²⁴⁵ quam cogitationem possint perducere ad effectum; quidam vero per astutiam decipiunt, et quantum ad hos dicitur qui apprehendit sapientes in astutia eorum, inquantum scilicet ea quae astute cogitant in contrarium propositi eorum cedunt, et consilium
²⁵⁰ pravorum dissipat, dum scilicet ea quae ab eis sapienter consiliata videntur, aliquibus impedimentis superinductis, ad effectum perducere non possunt; quandoque vero non solum astute consiliata impediuntur in opere, sed etiam eorum mens obscuratur
²⁵⁵ ne in consiliando possint discernere meliora, unde subdit Per diem incurrent tenebras, quia scilicet in re manifesta omnino quid faciant nesciunt, et quasi in nocte sic palpabunt in meridie, idest in his quae nullo modo sunt dubia sic dubitabunt sicut in
²⁶⁰ rebus obscuris.

Et ut haec ex divina providentia provenire videantur, subiungit utilitatem ex praemissis provenientem. Dum enim malignorum astutia impeditur, pauperes ab eorum deceptionibus liberantur, et hoc
²⁶⁵ est quod subdit Porro salvum faciet egenum a gladio oris eorum: qui enim sunt astuti in malo blandis verbis et fictis alios seducere solent, quae quidem verba in nocendo gladio comparantur, secundum illud Psalmi «Lingua eorum gladius acutus». ²⁷⁰ Cum vero operationes malorum potentium impediuntur a Deo, manifestum est etiam quod pauperes salvantur, unde sequitur et de manu violenti pauperem. Et ex hoc duo sequuntur, quorum unum est quod homines, qui ex se ipsis impotentes sunt, de divina potentia confidunt, tamquam Deo de rebus humanis curante, unde subdit et erit egeno spes; aliud est quod homines potentes et iniqui se ipsos retrahunt ne ex toto malignentur, unde sequitur iniquitas autem contrahet os suum, ne scilicet se ex toto
²⁸⁰ effundat in perniciem aliorum.

Beatus homo qui corripitur a Domino etc. Sicut supra dictum est, Eliphaz in superioribus beatum Iob et impatientiae arguerat et praesumptionis super hoc quod se asseruerat innocentem, nunc autem desperationem ab eo nititur auferre ex qua verba ²⁸⁵ illa provenire credidit quibus Iob vitam suam fuerat detestatus. Sciendum est igitur quod ex supra dictis quibus divinam providentiam tam circa res naturales quam circa res humanas asseruerat, hoc accipit tamquam notum quod omnes adversitates ²⁹⁰ hominibus divino iudicio inducantur, sed quibusdam quidem ad ultimam condemnationem qui sunt incorrigibiles, quibusdam autem ad correptionem qui per adversitates emendantur, quos asserit esse beatos dicens Beatus homo qui corripitur a Domino: si enim ²⁹⁵ correptio ab homine salubris est, qui tamen perfecte scire non potest mensuram et modum secundum quem possit esse salubris correptio nec est omnipotens ad mala removenda et bona tribuenda, multo magis reputari debet salubris et felix Dei omnipo-
³⁰⁰ tentis et omnia scientis correptio. Ex qua sententia ad propositum concludit dicens Inreparationem ergo Domini ne reprobos, quasi dicat: licet hanc adversitatem patiaris a Deo propter tua peccata, tamen debes aestimare quod hoc sit quasi quaedam Domini increpatio ad te corrigendum, unde non debes hanc adversitatem intantum reprobare quod propter hoc vitam tuam habeas odiosam.

Et praedictorum causam subiungit dicens quia ipse vulnerat, graviore adversitate, et medetur, auferendo mala et restituendo bona; percutit, leviori adversitate, et manus eius, idest operationes ipsius, sanabunt, idest liberabunt. Non ergo Eliphaz eum qui corripitur a Domino beatum asseruit propter futuram vitam, quam non credebat, sed propter praesentem, in qua post correptionem homo a Deo obtinebat immunitatem a malis et abundantiam bonorum. Unde consequenter de immunitate a malis subiungit dicens In sex tribulationibus liberabit te,

249 propositi] -ta γ -to δ π cedunt scrips. cum Va] cedit F N β δ¹ reddunt γ(-As) reddit As om. π 279 se] om.
 pV¹ V² As δ(def. Pd) π post toto F² 280 effundat] -dant pN V¹ Sv δ¹ -det Va offendat F³ malignentur π 284 asse-
 ruerat coni. cum sN δ¹ π] arguerat F pN V² γ(-Sv) dixerat β¹ ostenderat Sv reputaverat Va 285 qua scrips. cum sN Va]
 quo cet. 299 ad om. F pN F²

269 Ps. LVI⁵.

282 supra: cap. 4 10 et 112.

315 non credebat: cf. infra cap. 7 12.

et in septima non tanget te malum. ²⁰ In fame eruet te de morte, et in bello de manu gladii. ²¹ A flagello linguae absconderis, et non timebis calamitatem cum venerit. ²² In fame et vastitate ridebis, et bestiam terrae non formidabis. ²³ Sed cum lapidibus regionum pactum tuum, et bestiae terrae erunt tibi pacificae. ²⁴ Et scies quod pacem habeat tabernaculum tuum, et visitans speciem tuam non peccabis.

³²⁰ *et in septima non tanget te malum*: quia enim septenario dierum omne tempus agitur, solet septenario numero universitas designari, ut sit sensus quod ei qui a Domino corripitur post emendationem nulla nocebit adversitas. Et quia secundum eius sententiam quanto aliquis magis fuerit depuratus a culpa tanto minus adversitatem patitur in hoc mundo, ideo dicit *in septima non tanget te malum*, quasi ante emendationem homo ab adversitate non liberetur, cum autem incipit liberari ab ea tangatur sed non opprimatur Deo liberante, post perfectam autem liberationem omnino non tangatur. Quod quidem verum est quantum ad mentem, quae dum finem suum in rebus mundanis constituit adversitatibus mundanis opprimitur; cum ab eis amorem suum revocans Deum amare coeperit tristatur quidem in adversitatibus sed non opprimitur, quia spem suam non habet in mundo; cum autem totaliter mundum contempserit tunc eum adversitates mundanae vix tangunt. Non est autem haec sententia vera quantum ad corpus, sicut Eliphaz eam intellexit, cum perfectissimi viri interdum gravissimas adversitates patientur, secundum illud Psalmi «Propter te mortificamur tota die», quod de apostolis inducitur.

³⁴⁵ Et quia septem tribulationes tetigerat, eas subsequenter enumerat. Sciendum est autem quod quandoque adversitas est ex aliquo periculo particulari alicuius personae, quod quidem quandoque est contra vitam corporalem eius, quae quandoque aufertur per subtractionem necessariorum, et quantum ad hoc dicit *In fame eruet te de morte*, quasi dicat: patieris quidem famem utpote increpatus a Domino sed ex hoc non pervenies ad mortem Deo te liberante; et haec est prima tribulatio. Quandoque vero aufertur per violentiam alicuius inferentis nocumentum, et quantum ad hoc dicit *et in bello de manu*, idest potestate, *gladii*, quasi dicat: superveniet tibi bellum sed in potestate gladii non deduceris; et haec est secunda tribulatio. Aufertur autem et vita corporalis per mortem naturalem, sed hoc inter tribulationes non computatur cum natu-

ra hominis hoc requirat. Quandoque autem personale periculum est contra famam hominis quae pertinet ad vitam civilem, et quantum ad hoc dicit *A flagello linguae absconderis*: dicitur autem flagellum linguae detractio graviter infamantis, a quo tunc homo absconditur quando facta sua de quibus posset infamari latent detrahentem; et haec est tertia tribulatio. Quandoque autem est adversitas ex aliquo periculo generali, quod quidem imminet vel personis vel rebus: personis quidem utpote quando alicui patriae exercitus hostium supervenit per quem timetur communiter vel mors vel captivatio, et quantum ad hoc dicit *et non timebis calamitatem cum venerit*, quasi dicat: imminente calamitate ab hostibus tuae patriae tu non timebis; et haec est quarta tribulatio. Rebus autem imminet commune periculum vel per sterilitatem terrae, quod est tempore famis, vel per aliquam devastationem fructuum ab hostibus, et quantum ad haec duo dicit *In fame et vastitate ridebis*, idest abundantiam habebis quae erit tibi materia gaudii; et sic tangitur quinta et sexta tribulatio. Quandoque autem est adversitas ab impugnatione brutorum animalium sive in communi sive in particulari, et quantum ad hoc dicit *et bestiam terrae non formidabis*; et haec videtur esse septima tribulatio in qua non tangit malum.

Post immunitatem autem a malis ponit abundantiam in bonis, et primo quantum ad fertilitatem terrarum dicens *Sed cum lapidibus regionum pactum tuum*, idest etiam terrae lapidosae et steriles tibi afferent fructum, secundum illud Deut. xxxii¹³ «Ut suggeres mel de petra» etc.; secundo quantum ad animalia bruta, et quantum ad hoc dicit *et bestiae terrae erunt tibi pacificae*, idest non te offendent – possent et haec duo aliter exponi, ut per lapides intelligantur homines duri et rudes, per bestias homines crudeles –; tertio quantum ad homines domesticos, cum dicit *Et scies quod pacem habeat tabernaculum tuum*, idest familia tua pacem habebit ad invicem; quarto specialiter quantum ad uxorem, et quantum ad hoc dicit *et visitans speciem tuam non peccabis*, quasi dicat: habebis uxorem honestam

393 suggeres] —ret F F² δ(-Pd) π suggeres V² 399 scies] scias F δ(-R) π om. R

321 septenario numero: sec. August. *II De cons. Evang.* cap. 4 (PL 34,1077) ut refert Thomas *III Pars* q. 31 a. 3 ad 3.
342 Ps. XLIII²². 343 de apostolis: cf. Rom. VIII³⁶.

²⁵ < Et scies quoniam multiplex erit semen tuum et > progenies tua quasi herba
 terrae. ²⁶ Ingredieris in abundantia sepulcrum sicut infertur acervus tritici in tempore suo.
²⁷ Ecce hoc ut investigavimus ita est. Quod auditum mente pertracta.

et pacificam cum qua conversari poteris sine pec- *in tempore suo*, quasi non praeventus intempe-
⁴⁰⁵ cato; quinto quantum ad filios, unde dicit *progenies* et subita morte.
tua quasi herba terrae, idest habebis multos filios et Ultimo autem approbat ea quae supra dixerat, di-
 nepotes; sexto quantum ad pacificam et quietam cens *Ecce hoc ut investigavimus ita est*. Et quia aesti-
 mortem, et quantum ad hoc dicit *Ingredieris in* mat Iob ita esse tristitia absorptum quod talia non ⁴¹⁵
abundantia sepulcrum, quasi in bona prosperitate multum cogitaret, eum reddit attentum dicens *Quod*
⁴¹⁰ non spoliatus rebus tuis, *sicut infertur acervus tritici* *auditum mente pertracta*.

⁴⁰⁵ progenies] et scies quoniam multiplex erit semen tuum *cum Vulg. praem. Pd π*

CAPITULUM VI

¹ Respondens autem Iob dixit: ² Utinam appenderentur peccata mea quibus iram merui et calamitas quam patior in statera! ³ quasi arena maris haec gravior appareret. Unde et verba mea dolore sunt plena, ⁴ quia sagittae Domini in me sunt, quarum indignatio ebibit spiritum meum, et terrores Dei militant contra me.

Respondens autem Iob dixit. Sicut ex superioribus patet, Eliphaz in lamento Iob tria notaverat: desperationem quidem quia videbatur appetere se non esse, impatientiam sive immoderatam tristitiam propter suspiria et gemitus quos se perpeti dicebat, praesumptionem quia se innocentem asseruerat. Et circa haec tria totus superior Eliphaz sermo versabatur, in quo ad ostendendum Iob peccato fuisse subiectum et ideo adversa tolerasse, proposuit inter cetera fragilitatem condicionis humanae ex qua nullus potest se praesumere immunem a peccato: hinc ergo Iob sumit suae responsionis initium. Certum est enim quod ex fragilitate condicionis humanae nullus homo est immunis a peccato quantumcumque iustus appareat, sed tamen in viris iustis non sunt peccata gravia et mortalia sed sunt in eis peccata levia et venialia quae ex negligentia et subreptione proveniunt; si autem hoc esset verum quod Eliphaz asserere nitebatur, quod propriae poenae peccatorum essent adversitates vitae praesentis, sequeretur quod propter gravia peccata graves adversitates homines paterentur et propter levia leves, et sic viri iusti numquam gravibus adversitatibus subiacerent, quod patet esse falsum. Hanc ergo rationem Iob contra disputationem Eliphaz proponit, unde dicitur *Respondens autem Iob dixit: Utinam appenderentur peccata mea quibus iram merui et calamitas quam patior in statera!* quasi dicat: dicere non possum in me nulla esse peccata, confido tamen in me non esse mortalia sed venialia; si ergo pro peccatis huiusmodi iram, idest poenam, a Deo merui, debuisset in statera iustitiae appendi calamitas et peccatum ut secundum aequalitatem unum alteri responderet. Sed adversitas apparet multo maior, et hoc est quod subdit *quasi arena maris*, idest incomparabiliter, haec, scilicet calamitas, *gravior appareret* si senten-

tia Eliphaz esset vera quod adversitates in hoc mundo infliguntur solum secundum peccata, cum appareat multos sceleratos, quorum peccatis peccata Iob comparata quasi nulla erant, quasdam leves adversitates sustinere.

Ex hoc autem ulterius procedit ad <se> excusandum a tristitia quam verbis expresserat, dicens *Unde et verba mea dolore sunt plena*, quod concludendo infert quia dolor ex adversitatis magnitudine causabatur. Causam autem doloris subiungit duplicem: causatur enim dolor interdum ex his quae aliquis iam perpessus est, interdum vero ex his quae perpeti timet. Primo igitur assignat causam sui doloris ex his quae perpessus iam erat, dicens *quia sagittae Domini in me sunt*, in quo ostendit ex improvise se fuisse afflictum, nam sagitta ex remotis et ex improvise venit; et ut ostendat percussiois magnitudinem subiungit *quarum indignatio ebibit spiritum meum*, idest me respirare non permisit, sed totaliter quicquid in me virium aut consolationis esse poterat sustulit. Deinde ostendit causam doloris ex his quae perpeti timebat, dicens *et terrores Dei militant contra me*: solent enim afflictis ex spe melioris status consolari, sed cum post afflictionem aliquis iterum similia vel maiora timet, nulla videtur esse consolatio residua.

Posset autem aliquis dicere: causam quidem doloris habes sed ex ea in verba doloris prorumpere non deberes. Contra quae respondet Iob ex his quae in aliis animalibus inveniuntur. Homo enim aliis animalibus similis est in natura sensitiva, unde ea quae naturam sensitivam consequuntur naturaliter adsunt homini sicut et aliis animalibus; quod autem naturale est non potest totaliter vitari; inveniuntur autem in aliis animalibus quod afflictionem cordis ore exprimunt, et hoc significat dicens *Numquid*

⁷ circa] contra β(-F²) γ(def. Sv) π ³¹ debuisset] —sent γ Va π deberet δ¹ ⁴² <se> suppl. cum γ π] post excusandum sN β¹ om. cet. ⁵⁸ Dei] domini cum Vulg. γ tui Pd om. sN R π

¹ ex superioribus: cf. cap. 4 7. ⁹ proposuit: cap. iv¹⁹. ³¹ idest poenam: cf. supra cap. 3 51 nota.

⁵ Numquid rugiet onager cum habuerit herbam? Aut mugiet bos cum ante praesepe plenum steterit? ⁶ Aut poterit comedi insulsum quod non est sale conditum? Aut potest aliquis gustare quod gustatum affert mortem? ⁷ Quae prius tangere nolebat anima mea, nunc prae angustia cibi mei sunt. ⁸ Quis det ut veniat petitio mea, et quod expecto tribuat mihi Deus, ⁹ et qui coepit, ipse me conterat, solvat manum suam et succidat me? ¹⁰ Et haec mihi sit consolatio ut affligens me dolore non parcat. Nec contradicam sermonibus Sancti. ¹¹ Quae est enim fortitudo mea ut sustineam? Aut quis finis meus ut patienter agam?

rugiet onager cum habuerit herbam? Aut mugiet bos cum ante praesepe plenum steterit?, quasi dicat 'non';
⁷⁵ rugit autem onager et mugit bos cum necessario victu caruerint, in quo apparet naturale esse animalibus quod interiorem afflictionem exprimant voce.

Rursus aliquis dicere posset naturale esse quod dolor conceptus voce exprimat, sed ad sapientem
⁸⁰ non pertinere quod ex quibuscumque causis tristitiam corde concipiat, ut Stoici posuerunt. Sed hoc ostendit Iob esse contra naturam sensitivam: nam sensus non potest non refugere id quod est nocivum vel inconveniens, et ideo dicit *Aut poterit comedi insulsum quod non est sale conditum?*, quasi dicat 'non',
⁸⁵ quia videlicet huiusmodi insipida non conveniunt ad delectationem gustus; et similiter ea quae non sunt delectabilia non potest cor hominis libenter acceptare, et multo minus illa quae sunt amara et noxia,
⁹⁰ unde subdit *Aut potest aliquis gustare quod gustatum affert mortem?*, quasi dicat 'non'; et sicut hoc est impossibile in sensu exteriori, ita impossibile est quod ea quae per sensus interiores apprehenduntur ut noxia, sine tristitia recipiantur.

⁹⁵ Sed quia sapiens licet tristitiam patiat, tamen ratio a tristitia non absorbetur, ostendit Iob consequenter quod licet tristitiam pateretur tamen ei maxima inerat sollicitudo et timor ut se contra tristitiam tueretur, ne per tristitiam deduceretur in
¹⁰⁰ aliquod vitiosum: quod ut vitaret praeoptabat mortem, et ad hoc exprimendum dicit *Quae prius tangere nolebat anima mea, nunc prae angustia cibi mei sunt*, quasi dicat: ea quae anima mea prius abhorrebat nunc delectabiliter appetit. Et quae sint ista
¹⁰⁵ ostendit dicens *Quis det ut veniat petitio mea?* Et ut hanc petitionem non oretenus tantum sed etiam ex intimo corde proponere ostendatur, subiungit *et quod expecto tribuat mihi Deus?* Et quae sit ista petitio ostendit subdens *et qui coepit*, scilicet me affligere, *ipse me conterat*, scilicet per mortem, et hoc
¹¹⁰ quod subdit *solvat manum suam et succidat me?*

Manum Dei dicit potentiam divinam qua ipsum Deus afflixerat, quae quidem manus quodammodo ligata videtur divina voluntate et misericordia dum affligere desistit, solvitur autem quodammodo dum
¹¹⁵ ad finem occisionis percussio divina perducitur.

Et quia dixerat ea quae prius tangere nolebat nunc cibos suos esse, ostendit quomodo hoc sit intelligendum, quia scilicet mors quae sibi fuerat horribilis nunc effecta est dulcis, unde subdit *Et haec mihi sit consolatio ut affligens me dolore*, scilicet Deus, *non parcat*, id est non retrahat manum suam sed me ad mortem perducatur. Et quare hoc optet ostendit per id quod subdit *Nec contradicam sermonibus Sancti*, id est Dei, hoc est eius iudicis sive sententiis qui
¹²⁵ bus me afflixit. Timebat enim Iob ne per afflictiones multas ad impatientiam deduceretur, ita quod ratio tristitiam reprimere non posset; impatientiae autem ratio est cum ratio alicuius adeo a tristitia deducitur quod divinis iudiciis contradicit; si vero
¹³⁰ aliquis tristitiam quidem patiat, secundum sensualem partem sed ratio divinae voluntati se conformet, non est impatientiae defectus, et sic frustra Eliphaz arguebat Iob ubi dixerat «Nunc venit super te plaga, et defecisti»: licet enim tristaretur non
¹³⁵ tamen defecerat.

Deinde assignat rationem ex propria fragilitate quare timebat ne ad hoc deduceretur ut contradiceret sermonibus Sancti. Huiusmodi enim timor ex duplici causa tolli posset: primo quidem si tanta
¹⁴⁰ sibi esset rationis fortitudo ut nullo modo superari posset, sicut est in illis quorum est liberum arbitrium per gratiam confirmatum, sed hanc fortitudinem in se non sentiebat, unde dicit *Quae est enim fortitudo mea ut sustineam?*, scilicet quascumque tri-
¹⁴⁵ bulationes; secundo si tribulationes et tristitias aliquo brevi tempore tolerare oporteret, et ideo ad hoc removendum adiungit *Aut quis finis meus ut patienter agam?*, quasi dicat: quis terminus tribulationibus meis positus est ut usque ad illum expectans
¹⁵⁰

86 ad om. γ δ¹ π
 126 per] propter β γ δ π

87 delectationem] —onis pN V¹ Va —ones V² —oni γ δ¹ π
 134 arguebat] —eret N —erat β Pd

104 sint] sunt β(-F²) γ(-Sv) δ π

77 exprimat voce: cf. Arist. I Polit. 1 (1253 a 10) ut refert Thomas I-II q. 35 a. 8.
 cap. 1 736 nota. 125 idest Dei: Glossa interlin. super h. l. 134 Cap. IV⁵.

81 Stoici: sec. August., cf. supra

¹² Nec fortitudo lapidum fortitudo mea, nec caro mea aenea est. ¹³ Ecce non est auxilium mihi in me, et necessarii quoque mei recesserunt a me. ¹⁴ Qui tollit ab amico suo misericordiam, timorem Domini derelinquit. ¹⁵ Fratres mei praeterierunt me, sicut torrens qui raptim transit in convallibus. ¹⁶ Qui timent pruina, irruet super eos nix. ¹⁷ Tempore quo fuerint dissipati peribunt, et ut incaluerint, solventur de loco suo. ¹⁸ Involutae sunt semitae gressuum eorum, ambulabunt in vacuum et peribunt.

possim praesumere me patientiam servaturum? Et ad horum expositionem subiungit dicens *Nec fortitudo lapidum fortitudo mea*: fortitudo enim lapidum sine sensu est; hominis autem fortitudo est cum sensu eorum quae noxia sunt, propter quod subdit *nec caro mea aenea est*, idest sine sensu, quia quantumcumque ratio mortalis hominis fortis sit tamen necesse est quod ex parte carnis experiatur sensum doloris. Et per hoc excluditur increpatio Eliphaz qui tristitiam in beato Iob arguebat: etsi enim inesset beato Iob fortitudo mentis aderat tamen ex parte carnis sensus doloris, quem tristitia consequbatur. Simul etiam per hoc confutatur opinio Stoicorum dicentium sapientem non tristari, cuius opinionis Eliphaz fuisse videtur; beatus autem Iob hoc defendere intendit quod sapiens tristatur quidem sed ad hoc studet per rationem ut ad inconveniens non deducatur, quod etiam Peripatetici posuerunt.

Ecce non est auxilium <mih> in me etc. Ostendit Iob in praecedentibus se rationabiliter dolorem sensisse et verba doloris protulisse, sed tamen dolore non esse absorptum propter ea quae passus erat; sed quia interdum homo licet aliqua adversa patiatur ita se suo et alieno auxilio et solatio contra adversa tuetur ut vel parvum vel nullum inde dolorem concipiat, vult ostendere beatus Iob se huiusmodi remediis esse destitutum, ut ex hoc appareat evidenter se rationabiliter verba doloris protulisse. Et primo quidem ostendit se praedictis remediis destitutum esse ex parte sua, cum dicit *Ecce non est auxilium mihi in me*: etsi enim bona eius aliqua direpta fuissent, posset hoc absque tristitia tolerare si se posset adiuvere ad recuperandum bona amissa et ad vindicandum iniuriam illatam, sed hoc non poterat, omnibus divitiis, filiis et proprii corporis sanitate destitutus.

Rursus multa per nos ipsos non possumus quae possumus per amicos; et ideo Iob secundo ostendit se etiam auxilio amicorum destitutum esse, cum di-

cit *et necessarii quoque mei*, idest familiares et domesticum, recesserunt a me. Et quod hoc non sine culpa illorum sit, ostendit subdens *Qui tollit ab amico suo misericordiam*, scilicet in tempore miseriae, timorem Domini derelinquit, idest reverentiam quam debet habere ad Deum, propter quem et in quo proximus diligendus est: « Qui non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt quomodo potest diligere? », ut dicitur Ioh. iv.

Deinde ostendit se etiam a consanguineis esse derelictum dicens *Fratres mei*, idest consanguinei, praeterierunt me: loquitur ad similitudinem simul in via incedentium, ac si uno cadente in foveam alii nihilominus praecedant eo dimisso. Et quidem aliquantulum excusabiles essent si, postquam aliquo tempore auxilium tulissent, eum dimisissent vel propter taedium vel propter desperationem adiuvandi; et ideo ut inexcusabiles sint, ostendit se statim et subito ab eis esse desertum, quod significat cum subdit *sicut torrens qui raptim transit in convallibus*, qui velocissime movetur. Et ne hoc se impune fecisse credant, subiungit *Qui timent pruina, irruet super eos nix*, quasi dicat: qui propter timorem minoris periculi a iustitia et misericordia discedit in maiora pericula deducetur; unde et fratres Iob qui eum praeterierunt compati nolentes, ipsi tristitiam in propriis damnis sustinebunt. Et quod eorum pericula sint futura sine remedio ostendit subdens *Tempore quo fuerint dissipati*, idest quo incurrent aliqua pericula, peribunt, scilicet totaliter, et ut incaluerint, solventur de loco suo. Loquitur sub metaphoram nivis, de qua fecerat mentionem, quae cum multum firmata fuerit per congelationem non statim ad primam calefactionem dissolvitur, sed cum adhuc non est congelata statim ad radium solis dissolvitur et fluit: hoc est ergo quod dicit *ut incaluerint, solventur de loco suo*, idest statim ad primum impetum adversitatis quasi cuiusdam caloris tota eorum prosperitas dissolvetur. Et causam ostendit subdens *Involutae sunt semitae gressuum eorum*: il-

¹⁶⁹ <mih> suppl. cum F² δ(-R) π (cf. infra lin. 181) meum γ om. cet. ¹⁹⁶ Qui] enim add. γ δ π (cf. Praef. § 90 circa finem) ²⁰³ praecedant] pretereant δ pretereunt π ²¹¹ timent] timet N V¹ γ(-Sv)

¹⁵⁶ sine sensu: cf. Gregor. VII Moral. cap. 22 (PL 75,779 B). ¹⁶³ Stoicorum: sec. August., cf. supra cap. I 736 nota. ¹⁶⁸ Peripatetici: cf. nota praec. ¹⁹⁸ I Ioh. iv²⁰.

¹⁹ Considerate semitas Theman, itinera Saba, et expectate paulisper: ²⁰ confusi sunt quia speravi, venerunt quoque usque ad me, et pudore cooperti sunt. ²¹ Nunc venistis, et modo videntes plagam meam timetis. ²² Numquid dixi: Afferte mihi et de substantia vestra donate mihi? ²³ Liberate me de manu hostis, et de manu robustorum eruite me? ²⁴ Docete me et ego tacebo, et si quid forte ignoravi, instruite me? ²⁵ Quare detraxistis sermonibus veritatis? Cum ex vobis nullus sit qui possit arguere me. ²⁶ Ad increpandum tantum eloquia concinnatis, et in ventum verba profertis. ²⁷ Super pupillum irruitis, et subvertere nitimini amicum vestrum. ²⁸ Verum tamen quod coepistis explete, praebete aurem et videte an mentiar.

²³⁰ lud enim quod involvitur, in se ipsum quadam tortuositate redit; illorum igitur semitae involutae sunt qui in consanguineis et amicis nihil nisi propriam utilitatem quaerunt, et propter hoc in tempore prosperitatis amicitiam simulant sed in tempore adversitatis derelinquunt. Sed homines qui fraudulenter propriam utilitatem quaerunt plerumque a sua spe deficiunt, et ideo subdit *ambulabunt in vacuum*: tunc enim aliqui in vacuum ambulare dicuntur quando a fine ambulationis deficiunt; et non solum eorum ²⁴⁰ spes evacuabitur sed etiam contrarium eis accidet, unde sequitur *et peribunt*, idest totaliter destruentur. Sic igitur neque in se ipso neque in domesticis neque in consanguineis auxilium habebat. Consequenter ostendit quod neque in aliis amicis, unde dicit ²⁴⁵ *Considerate semitas Theman, itinera Saba*, in quibus regionibus maxime videbatur habuisse amicos, nam et Eliphaz de Theman venerat, *et expectate paulisper*, considerantes scilicet utrum aliqui per has vias venerint ad auxilium mihi ferendum; et hoc non videbitis quia *confusi sunt*, scilicet venire ad me, quia ²⁵⁰ *speravi*, idest quia tempus erat in quo ab eis auxilium sperare debebam: homines enim qui auxiliari nolunt confunduntur visitare illos a quibus aestimant sibi rationabiliter posse peti auxilium; *venerunt quoque*, aliqui scilicet eorum, *usque ad me, et pudore cooperti sunt*, quia scilicet mihi non dederunt auxilium cum recognoscerent se debere. Nec est mirum de aliis cum etiam vos, qui sapientiores videmini, in hoc deficiatis, unde subdit *Nunc venistis,* ²⁶⁰ *et modo videntes plagam meam timetis*, ne forte scilicet oporteat vos mihi auxilium ferre; sed ne timeatis quia in nullo auxilium vestrum requisivi: neque enim requiro a vobis ut subveniatis mihi in denariis, et hoc est quod dicit *Numquid dixi: Afferte mihi et de substantia vestra donate mihi?*; neque ²⁶⁵ petii a vobis auxilium in bello contra hostes, et hoc est quod subdit *Liberate me de manu hostis, et de manu robustorum eruite me?*; neque petii a vobis

auxilium doctrinae, et hoc est quod dicit: numquid dixi *Docete me*, scilicet in speculativis, *et ego tacebo*, ²⁷⁰ *et si quid forte ignoravi, instruite me?*, scilicet in agendis. Nec solum vos mihi auxilium non praebetis, sed etiam quantum in vobis est me ulterius verbis affigitis, et hoc est quod subdit *Quare detraxistis sermonibus veritatis?*, quos scilicet primo protuli in mea ²⁷⁵ lamentatione, quam Eliphaz reprehendere visus est, ut dictum est. Et ut haec detractio inexcusabilis ostendatur, excludit omnia illa quibus aliquis reprehensor a detractioe potest excusari. Quorum primum est cum aliquis maioris auctoritatis alium pro culpa reprehendit, et hoc excludit dicens *Cum ex vobis nullus sit qui possit arguere me*. Secundum est cum aliquis contra aliquem verba dura profert ad eius utilitatem et non ad ipsum exacerbandum, et hoc est quod subdit *Ad increpandum tantum*, et non ²⁸⁵ ad utilitatem, *eloquia concinnatis*, idest studiose componitis ut non videantur leviter esse dicta. Tertium est cum aliquis verba quae profert contra aliquem efficacibus rationibus munit, et hoc removet dicens *et in ventum verba profertis*, quasi dicat: verba vestra ²⁹⁰ inania sunt nullum robur rationis habentia. Quartum est cum aliquis aliquem reprehendit eo tempore et in illo statu in quo praesumi potest quod non fiat inde deterior sed melior; sed si aliquis eo tempore aliquem reprehendere velit quo est consternatus animo et ad iram dispositus, videtur non velle correctionem sed subversionem, et ideo dicit *Super pupillum irruitis, et subvertere nitimini amicum vestrum*: se ipsum pupillum nominat quia in tristitia ³⁰⁰ positus omni auxilio destitutus erat.

Et ne quis putaret quod hoc diceret timens concertationem cum eis, quasi de veritate suae sententiae et iustitia suae causae non praesumeret, subiungit *Verum tamen quod coepistis explete*, ut ex mutua disputatione veritas elucescat; unde subdit *praebete* ³⁰⁵ *aurem*, idest auscultate, *et videte*, idest considerate, *an mentiar*: hoc est enim primum impedimentum

26x ne] non N β Pd π

275 primo protuli: cap. III^s. 277 dictum est: lin. 2.

²⁹ Respondete, obsecro, absque contentione, et loquentes id quod iustum est iudicate.
³⁰ Et non invenietis in lingua mea iniquitatem, nec in faucibus meis stultitia personabit.

veritatis inveniendae per disputationem, cum aliquis
 ea quae ab adversario dicuntur audire non vult. Se-
³¹⁰ cundum impedimentum est cum ad audita clamose
 et contumeliose respondet, et ad hoc removendum
 dicit *Respondete, obsecro, absque contentione*: est enim
 contentio, ut Ambrosius dicit, «impugnatio veritatis
 cum confidentia clamoris». Tertium impedimentum
³¹⁵ est cum aliquis in disputatione non intendit ad ve-
 ritatem sed ad victoriam et gloriam, ut accidit in
 disputationibus litigiosis et sophisticis: *et loquentes*
id quod iustum est iudicate, ut scilicet concedatis ea
 quae vobis videntur vera, et negetis ea quae viden-
 tur falsa. *Et*, si hoc feceritis, *non invenietis in lin-*
gua mea iniquitatem, scilicet aliquid contra iustitiam
 quae debetur proximo, *nec in faucibus meis stultitia*
personabit, idest aliquid contra sapientiam qua recte
 sentitur de Deo: intendebat enim et circa divina
 et circa humana defendere et probare veritatem. ³²⁵

³¹³ Hanc sententiam Ambrosio tribuunt communiter Scholastici, e. g. Albertus *Super I Sent.* in Prol. Magistri, Bonaventura
 ibid. dub. 7, ipse Thomas ibid. et *II-II* q. 38 a. 1; invenies autem in *Glossa ordin.* super Rom. 1° et *Glossa Petri Lomb.* ibid.
 (PL 191,1335 C). ³¹⁷ litigiosis et sophisticis: cf. Arist. *I De soph. elench.* cap. 11 (171 b 18).

CAPITULUM VII

¹ Militia est vita hominis super terram, et sicut dies mercennarii dies eius. ² Sicut servus desiderat umbram et sicut mercennarius praestolatur finem operis sui,

Militia est vita hominis super terram etc. Eliphaz in superioribus, volens beatum Iob a desperatione remove, ei quandam terrenam beatitudinem repromiserat si increpationem Domini non reproberet; unde beatus Iob, postquam tristitiae suae rationabiles causas ostendit, vult ulterius ostendere praedictam consolationem Eliphaz ex repromissione terrena felicitatis esse incongruam. Et primo hoc ostendit ex condicione praesentis vitae, postmodum vero id ostendet ex sua propria condicione.

Circa condicionem vero praesentis vitae diversa fuit hominum sententia: quidam enim posuerunt in hac vita ultimam felicitatem esse, et hanc sententiam videntur sequi dicta Eliphaz. Ibi enim est ultimus finis hominis ubi expectat finalem retributionem pro bonis aut malis: unde si in hac vita homo remuneratur a Deo pro bene actis et punitur pro malis, ut Eliphaz astruere nitebatur, consequens videtur quod in hac vita sit ultimus hominis finis. Hanc autem sententiam intendit Iob reprobare et vult ostendere quod praesens vita hominis non habet in se ultimum finem, sed comparatur ad ipsum sicut motus ad quietem et via ad terminum; et ideo comparat eam illis statibus hominum qui tendunt ad aliquem finem, scilicet statui militum qui militando ad victoriam tendunt, et hoc est quod dicit *Militia est vita hominis super terram*, ac si dicat: vita praesens qua super terram vivimus non est sicut status victoriae sed sicut status militiae; comparat etiam eam statui mercenariorum, et hoc est quod subdit *et sicut dies mercennarii dies eius*, scilicet hominis super terram viventis. Comparat autem praesentem vitam his duobus statibus propter duo quae imminent homini in praesenti vita, ut scilicet resistat impedimentis et nocivis et propter hoc comparatur militiae, et ut operetur utilia ad finem et propter hoc comparatur mercenario. Ex utroque au-

tem exemplo datur intelligi praesens vita divinae providentiae subdi: nam et milites sub duce militant et mercennarii a patrono mercedem expectant. Satis etiam in his duobus exemplis apparet falsitas sententiae quam Eliphaz defendebat. Manifestum est enim quod dux exercitus strenuis militibus non parcat a periculis aut laboribus, sed secundum quod militiae ratio exigit interdum eos et maioribus laboribus et maioribus periculis exponit, sed post victoriam adeptam magis strenuos plus honorat; sic et paterfamilias melioribus mercenariis maiores labores committit, sed in tempore mercedis eis maiora munera largitur; unde nec divina providentia hoc habet ut bonos magis ab adversitatibus et vitae praesentis laboribus eximat, sed quod in fine eos magis remuneret.

Quia igitur ex his verbis Eliphaz sententia tota subruitur, ad eorum confirmationem Iob intendit et ea efficaci ratione demonstrat. Manifestum est enim quod quaelibet res adepto ultimo fine quiescit, unde necesse est quod quando voluntas humana ultimum finem consecuta fuerit, in illo quiescat et ulterius ad alia desideranda non moveatur; huius autem contrarium in praesenti vita experimur, nam semper homo quasi non contentus praesentibus futura desiderat: unde manifestum est in hac vita ultimum finem non esse, sed hanc vitam ordinari ad alium finem sicut ordinatur militia ad victoriam et dies mercennarii ad mercedem. Sciendum est autem quod in praesenti vita praesentia non sufficiunt sed desiderium tendit in futura propter duo: scilicet propter afflictiones praesentis vitae, et propter hoc inducit exemplum servi desiderantis umbram dicens *Sicut servus*, ab aestu afflicto, *desiderat umbram*, qua refrigeretur; et propter defectum perfecti boni et finalis quod hic non habetur, et ideo ponit exemplum de mercenario dicens *et sicut mercennarius praes-*

10 ostendet] —dit β δ(def. R π) 18 nitebatur] videbatur sN V¹ δ π 31 dies¹ om. F δ(-Pd) 53 quando] ipsa pN δ¹ π
cum ipsa sN si ipsa Va 70 servi] cervi sN F² δ(-R) 71 servus] cervus F sN F² Pd

2 in superioribus: cap. v¹⁷. 9 postmodum: lin. 102.

³ sic et ego habui menses vacuos et noctes laboriosas numeravi mihi. ⁴ Si dormiero dico: Quando consurgam? Et rursum expectabo vesperam et replebor doloribus usque ad tenebras. ⁵ Induta est caro mea putredine et sordibus pulveris, cutis mea aruit et contracta est. ⁶ Dies mei velocius transierunt quam a texente tela succiditur, et consumpti sunt absque ulla spe. ⁷ Memento quia ventus est vita mea, et non revertetur oculus meus ut videat bona,

⁷⁵ *tolatur finem operis sui* – perfectum enim bonum est hominis finis –, *sic et ego habui menses vacuos*, idest reputavi menses praeteritos mihi vacuos praeterisse, utpote in quibus perfectionem finalem adeptus non eram; *et noctes*, deputatas quieti contra afflictiones, *laboriosas numeravi mihi*, idest reputavi ac si essent laboriosae, inquantum in eis retardabar a consecutione finis.

Quomodo autem habuerit menses vacuos et noctes laboriosas exponit subdens *Si dormiero*, idest cum fuerit tempus dormiendi de nocte, *dico: Quando consurgam?*, exoptans diem. *Et rursum*, facto die, *expectabo vesperam*, sic semper in futurum per desiderium tendens. Et hoc quidem commune est omni homini viventi super terram, sed plus et minus hoc ⁹⁰ sentiunt homines secundum quod magis aut minus gaudiis seu tristitiis afficiuntur: nam qui in gaudio est minus desiderat futurum, plus autem qui in tristitia; et ideo ut hoc desiderium Iob in se esse vehementer ostendat, subiungit *et replebor doloribus usque ad tenebras*, propter quos dolores praesens tempus fit mihi taediosum et futurum magis desidero.

Induta est caro mea putredine etc. Ostenderat supra beatus Iob consolationem Eliphaz ex promissione felicitatis in vita terrena fuisse ineptam ex generali ¹⁰⁰ condicione vitae hominis super terram, nunc autem intendit ostendere eandem consolationem ineptam esse ex sua propria condicione. Et proponit duo quae impediunt ipsum expectare prosperitatem super terram, quorum primum est infirmitas corporis quam patiebatur: homini enim gravi infirmitate ¹⁰⁵ detento nihil potest contingere quod eum in hac vita faciat esse felicem, et ideo dicit *Induta est caro mea putredine*, quasi dicat: undique corpus meum circumdatum est putredine ulcerum sicut corpus circumdatur vestimento. Et quia vulnera a principio ¹¹⁰ curata ad sanitatem perveniunt, ostendit ulcera sua fuisse neglecta, unde dicit *et sordibus pulveris*: non

enim erant debito modo curata quia ad litteram in sterquilinio sedebat, ut supra dictum est. Expectatur autem sanitas aliquando etiam si ulcera sint neglecta, quando natura est fortis, sed in Iob vigor naturae defecerat, unde dicit *cutis mea aruit et contracta est*, quia scilicet humor naturalis iam consumptus est vel propter senectutem vel propter infirmitatem, unde non videtur locus ut in hac vita ¹²⁰ ulterius felicitatem expectem. Secundum est quia plurimum tempus vitae suae iam praeterierat, unde modicum tempus restabat nec in eo poterat magnam felicitatem expectare, et propter hoc dicit *Dies mei velocius transierunt quam a texente tela succiditur*. ¹²⁵ Vita enim hominis quantum ad aliquid similis est texturae: sicut enim ille qui textit telam fila filis adiungit ut ad perfectionem telae perveniat, quae perfecta eam succidit, sic ad hoc quod vita hominis perfectata dies diebus adduntur, cum autem fuerit ¹³⁰ perfecta tollitur. Ideo tamen dicit quod velocius transeunt dies hominis quam tela succidatur quia in opere telae textor interdum quiescit, sed tempus vitae hominis absque quiete continuo labitur.

Sed posset aliquis dicere quod licet plurimum ¹³⁵ temporis vitae eius transierit, adhuc tamen posset expectare reditum ad statum vitae praeteritae: posuerunt enim aliqui quod post mortem, transactis plurimis annorum curriculis, homo rediturus erat ad eandem vitae seriem quam prius egerat, ut puta ¹⁴⁰ quod Plato in futuris temporibus lecturus erit Athenis et eadem acturus quae prius egit, et sic homo licet plurimum temporis vitae eius transierit posset expectare restitutionem beatitudinis in vita terrena; et ideo ad hoc removendum subiungit Iob *et consumpti sunt absque ulla spe*, redeundi scilicet ad ¹⁴⁵ pristinos dies. Et ad hoc probandum subiungit ad Deum loquens – ad quem ab illo loco « Militia est vita hominis super terram » videtur direxisse sermonem –, dicens *Memento quia ventus est vita mea*, ¹⁵⁰ idest vento similis: sicut enim ventus pertransit et

⁸⁰ numeravi] enumeravi cum Vulg. V¹ Sv δ¹ π 82 consecutione] prosecutione N δ(-Pd) persecutione Pd 115 etiam si] si β γ Va etsi δ¹ 121 quia] quod N γ(-As) Pd π

⁷⁵ perfectum...: sec. Arist. *I Ethic.* 9 (1097 a 29) ut refert Thomas *I-II* q. 3 a. 2 ad 2. ⁹⁷ supra: vers. 1. ¹¹⁴ supra: cap. 11⁸. ¹¹⁸ humor naturalis: cf. Avicen. *I Canon medic.* fen 1 doct. 4 c. 1 (ed. Venetiis 1555, f. 6v); vide Thomam *Super II Sent.* d. 30 q. 2 a. 1 et *I Pars* q. 119 a. 1 arg. 3. ¹³⁸ aliqui: antiqui gentiles sec. August. *XII De civ. Dei* cap. 13 (PL 41,361) ut refert Thomas *IV Cont. gent.* cap. 82. ¹⁴⁸ Vers. 1.

⁸ nec aspiciet me visus hominis; oculi tui in me, et non subsistam. ⁹ Sicut consumitur nubes et pertransit, sic qui descendit ad inferos non ascendet. ¹⁰ Nec revertetur ultra ad domum suam, neque cognoscet eum amplius locus eius.

ultra non revertitur, ita vita hominis cum pertransierit non redit, et hoc est quod subdit *et non revertetur oculus meus ut videat bona*, scilicet terrenae vitae quae quondam habui et nunc amisi. Et sicut cum vita mea praeterierit ego non revertar ut videam bona terrena, sic nec videbor ab oculo terreno, unde sequitur *nec aspiciet me visus hominis*; ponit autem haec duo ut significet quod non revertetur ad conversationem humanam quae maxime consistit in videre et videri: nam visus cum sit subtilior sensuum principatum tenet in vita sensibili. Sed quamvis post mortem ab oculo hominis se dixerit non videndum, confitetur tamen se videndum esse ab oculo divino in hoc quod subdit *oculi tui in me*, scilicet erunt: Deo enim mortui conspiciuntur qui spiritualia intuetur, quia mortui secundum spiritum vivunt, non secundum carnem quam visus hominis aspicere potest.

¹⁷⁰ Posset autem ex hoc aliquis intelligere quod oculi Dei ita respiciant mortuum non secundum statum praesentem sed sicut respicit futura, quasi homo mortuus iterum rediturus sit ad vitam quam dimisit, et ideo ad hoc excludendum subiungit *et non subsistam*, quasi dicat: sic dico quod oculi tui in me erunt post mortem, quod tamen ego postmodum iterato non subsistam in statu huius vitae terrenae. Et hoc probat per simile cum subdit *Sicut consumitur nubes et pertransit, sic qui descendit ad inferos non ascendet*. Dicuntur autem mortui ad inferos descendere, vel quia secundum animam ante Christi mortem omnes ad infernum descendebant, vel quia secundum carnem sub terra ponuntur; quantum enim ad praesens pertinet, nihil differt quomodolibet exponatur: nihil enim aliud vult dicere nisi quod mortui non redeunt ad vitam praeteritam, et hoc probat in quodam simili, probatione sufficienti. Sicut enim Philosophus docet in II De generatione, tam in corporibus corruptibilibus quam in corporibus incorruptibilibus quidam circularis motus apparet; sed haec est differentia quia in corporibus caelestibus secundum circulationem reiteratur idem nu-

mero, sicut idem sol numero qui occidit redit ad ortum, et hoc ideo quia substantia non corrumpitur in tali mutatione sed solum locus mutatur; in motu vero generabilium et corruptibilium non redit idem numero sed idem specie. Patet enim quod secundum circularem motum solis annum, circulatio quaedam fit in dispositione aeris: nam in hieme sunt nubes, et postmodum in aestate consumuntur, et iterum redeunte hieme redeunt nubes, non tamen eadem numero sed eadem specie quia illae nubes quae prius fuerunt omnino dispereunt. Et similiter est in hominibus: non enim iidem homines per generationes redeunt qui prius fuerunt secundum numerum sed solum secundum speciem.

Ex quo patet solutio rationis illorum qui ponebant reditum ad eandem vitam et ad eosdem actus: credebant enim quod inferiora disponuntur secundum motum corporum caelestium, unde cum redierit eadem constellatio post plurima temporum spatia credebant quod rediret eadem res numero; non est autem necesse quod redeant eadem numero, ut dictum est, sed solum similes secundum speciem. Ponebant autem isti quod homo mortuus, post certa temporum spatia non solum rediret ad vitam sed etiam ad easdem possessiones et domos quas prius habuit, et ideo ad hoc excludendum subiungit *Nec revertetur ultra ad domum suam*. Ponebant etiam quod eadem opera acturus erat quae prius egit et eadem officia et dignitates habiturus, unde ad hoc etiam excludendum subiungit *neque cognoscet eum amplius locus eius*, idest non redibit ulterius ad locum suum; et accipitur hic locus pro statu personae, illo modo loquendi quo dicere consuevimus: iste habet magnum locum in ista civitate.

Manifestum est autem ex his quod Iob hic resurrectionem quam fides asserit non negat, sed reditum ad vitam carnalem quem Iudaei ponunt et quidam philosophi etiam posuerunt. Nec hoc etiam contradicit narrationi Scripturae de hoc quod aliqui sunt resuscitati ad vitam praesentem, quia aliud est quod miraculose agitur, aliud est quod agitur secundum

179 descendit] —derit N Va —dunt β¹ descen. F As 198 annum] nubium in ras. sN om. γ δ¹ π 213 eadem scrips. cum V² γ(-Sv) Pd] eadem FN Sv δ(-Pd) eodem V¹ hee F² (def. π) 229 quem] om. pN quod sN quam β Sv δ¹ π ut Va 233 est om. F γ

161 subtilior sensuum: sec. Arist. I Metaph. 1 (980 a 26) ut refert Thomas I-II q. 83 a. 4 arg. 3; principatum: cf. Arist. De sensu 2 (437 a 3). 182 ad infernum: cf. Glossa ordin. super Iob xxx²³ ut refert Thomas Super IV Sent. d. 45 q. 1 a. 2 qc. 1 sed c. 1. 183 sub terra: cf. supra cap. 1 401 nota. 188 Cap. 11 (338 b 11). 207 illorum: cf. supra lin. 138 nota. 229 Iudaei: inter quos Pharisei sec. Thomam Lect. super Matth. xxii²⁸; philosophi: cf. supra lin. 138 nota. 231 E.g. III Reg. xvii²⁸, IV Reg. iv³⁵, Matth. ix²⁵ et xxvii⁵².

¹¹ Quapropter et ego non parcam ori meo: loquar in tribulatione spiritus mei, confabulabor cum amaritudine animae meae. ¹² Numquid mare sum ego aut cetus quia circumdedisti me carcere? ¹³ Si dixero: Consolabitur me lectulus meus, relevabor loquens mecum in stratu meo, ¹⁴ terrebis me per somnia et per visiones horrore concuties.

cursum naturae prout hic loquitur Iob. Considerandum est etiam quia quod supra dixit «Memento quia ventus est vita mea» non ideo dixit quasi in Deum oblivio cadat, sed loquitur ex hypothesi positionis adversariorum: si enim Deus reprobaret homini cuius vita iam quasi praeteriit bona in hac vita terrena, videretur quasi oblitus quod vita hominis ad modum venti sine reditu transit.

Quapropter et ego non parcam ori meo. Postquam ostendit Iob consolationem Eliphaz promittentis prosperitatem terrenam fuisse incongruam per rationes ostensivas, nunc ostendit deducendo ad inconvenientiam, quia si illi consolationi inniteretur quae ex spe terrenae prosperitatis sibi ab Eliphaz data erat, cum ista spes frivola sit, ut ostensum est, sequeretur quod oporteret eum adhuc in tristitia remanere et doloris verba proferre et penitus desperare. Et ideo quasi contra positionem disputans, concludit *Quapropter*, quia scilicet vanum est expectare prosperitatem terrenam, ut ostensum est, et vos aliunde non habeatis unde me consolemini, *et ego*, quasi consolatione destitutus, *non parcam ori meo* quin loquar verba lamentationis prout mens suggerit: et hoc est quod subdit *loquar in tribulatione spiritus mei*, idest secundum quod tribulatio quam patior spiritum meum impellit ad loquendum. Nec solum aderat ei tribulatio exterior sed tristitia interior exinde concepta, et ideo subdit *confabulabor cum amaritudine animae meae*, idest inania et quasi fabulosa verba loquar secundum quod amaritudo animae meae mihi ministrabit.

Inter cetera autem quae homines amaricati confabulari solent, praecipue solent inquirere de causis suae amaritudinis, quia vix est aliquis amaricatus quin videatur sibi vel penitus iniuste vel plus iusto afflictus esse: et ideo Iob, gerens personam hominis amaricati, inquit de causa suae afflictionis dicens *Numquid mare sum ego aut cetus quia circumdedisti me carcere?* Ubi notandum est quod aliter providentia Dei operatur circa creaturas racionales et aliter circa irracionales: in creaturis enim rationalibus in-

venitur meritum et demeritum propter liberum arbitrium, et propter hoc debentur eis poenae et praemia; creaturae vero irracionales cum non habeant liberum arbitrium, nec merentur nec demerentur poenas aut praemia, sed operatur Deus circa eas ad earum ampliationem vel restrictionem secundum quod competit ad bonum universi. Ex qua quidem provisione seu ratione contingit quod Deus mare coerces ne totam terrae superficiem occupet, ut sit locus animalibus et terraenascentibus; similiter etiam cetum infra mare oceanum coerces ne si in alia maria deduceretur aliquibus posset esse in nocuum. Et ideo inquit Iob utrum similis causa sit suae afflictionis causae propter quam coartatur mare aut cetus, ut scilicet afflictus sit non propter aliquod suum demeritum sed propter aliquam utilitatem exinde aliis provenientem.

Dicit autem se carcere circumdatum eo quod ita oppressus erat tribulatione quod ex nulla parte patebat sibi vel liberatio vel consolatio, et ideo consequenter ostendit se privatam esse illis remediis quibus afflictis solent consolari, quorum unum est somnus, nam post somnum tristitia mitigatur, et hoc notat cum dicit *Si dixero: Consolabitur me lectulus meus*, scilicet tempore dormitionis. Aliud remedium est cum homines sapientes per deliberationem rationis se ipsos consolantur, et hoc remedium tangit cum dicit *relevabor*, scilicet ab oppressione tristitiae, *loquens mecum*, per deliberationem rationis, *in stratu meo*: homines enim sapientes quando solitarii sunt et a tumultibus hominum et negotiorum semoti, tunc magis secum loqui possunt secundum rationem aliquid cogitando. Sed ista remedia eum iuvare non poterant, quia tempore quo his remediis uti debebat aderant sibi alia impedimenta quibus perturbabatur, scilicet somnia terribilia et visiones horribiles, et hoc est quod subdit *terrebis me per somnia*, quae scilicet dormienti apparent, *et per visiones*, quae scilicet apparent vigilanti ab usu exteriorum sensuum alienato, *horrore concuties*. Solent enim nocturna phantasmata conformia esse diurnis cogitationibus, unde quia Iob in die quae mae-

²⁶² inania et] in amaritudine N F² F³ δ(def. R) π ²⁷⁶ eis scrips. cum sN F² γ(-Sv) π] ei cet. ²⁷⁷ creaturae...irracionales scrips. cum β] creaturis...irrationalibus cet. ²⁷⁸ nec¹...poenas] non debentur pene γ nec merentur penas Va ²⁸⁰ earum] eorum F N β(-F²) R ³⁰² relevabor] et cum Vulg. praem. β γ(def. Sv) Va

²³⁵ Vers. 7. ²⁹⁷ post somnum: cf. August. IX Confess. cap. 12 (PL 32,777) ut refert Thomas I-II q. 38 a. 5 sed c. ³¹⁵ conformia...: cf. supra cap. 4 326 nota.

¹⁵ Quamobrem elegit suspendium anima mea, et mortem ossa mea. ¹⁶ Desperavi, nequaquam ultra iam vivam. Parce mihi, Domine, nihil enim sunt dies mei. ¹⁷ Quid est homo quia magnificas eum, aut quia ponis erga eum cor tuum? ¹⁸ Visitas eum diluculo et subito probas illum.

roris sunt cogitabat, similibus phantasmatis perturbabatur in nocte; infirmitas etiam corporis ad hoc operatur ut perturbata phantasmata dormientibus appareant.

Sic igitur undique consolatione exclusa, nullus modus mihi remanet tot angustias evadendi nisi per mortem, et ideo praeeligo mortem quantumcumque abiectam vitae tam miserae, et hoc est quod dicit ³²⁵ *Quamobrem elegit suspendium anima mea*. Et ne putaretur haec electio ex aliqua infirma cogitatione provenire, aliis fortibus cogitationibus repugnantibus, subiungit nihil esse in se tam forte quod mortem non desideret, et hoc est quod dicit *et mortem* ³³⁰ *ossa mea*: solet enim per ossa in Scriptura id quod est in homine roboris designari. Et quare hoc eligat, ostendit cum subdit *Desperavi*, scilicet a spe quam mihi dedisti ut iterum fruar prosperitate terrena; et quare desperaverit, ostendit subdens *nequaquam* ³³⁵ *ultra iam vivam*: in quo duo possunt intelligi quae supra posuerat, scilicet quod maius tempus vitae suae iam praeterierat et quod non erat reditus post mortem ad eandem vitam, ut scilicet viveret super terram. Hoc igitur inconveniens conseqebatur ipsi ³⁴⁰ Iob ex consolatione Eliphaz, quod scilicet desperaret, mortem eligeret et non haberet unde tristitiam reprimeret.

Parce mihi, Domine. Postquam ostendit Iob quod consolatio Eliphaz ex promissione felicitatis terrena inducebat eum ad desperationem et desiderium mortis, ostendit quid sibi sperandum relinquatur a Deo, ut scilicet tribulatio illata cesset, et hoc est quod dicit *Parce mihi, Domine*, quasi dicat: a spe prosperitatis terrena decidi, hoc mihi sufficit ut ³⁵⁰ parcas, idest flagellare desistas. Et quia ad parcendum inducere solet parvitas et miseria hominis, subiungit *nihil enim sunt dies mei*, quod videtur referri ad hominis parvitatem et ad vitae brevitatem: et communiter quantum ad omnes et specialiter quantum ad se ipsum cuius dies iam quasi praeterierant.

Utrumque autem consequenter prosequitur, et

primo de parvitate dicens *Quid est homo*, idest quam parvum quid et infirmum secundum corpus, *quia magnificas eum* honore quodam inter ceteras creaturas, *aut quia ponis erga eum cor tuum*, eum speciali cura custodiendo et protegendo? Ubi considerandum est quod licet omnia subsint divinae providentiae et omnia secundum statum suum magnitudinem consequantur a Deo, aliter tamen et aliter. ³⁶⁵ Cum enim omnia particularia bona quae sunt in universo ordinari videantur ad commune bonum universi sicut pars ad totum et imperfectum ad perfectum, eo modo aliqua disponuntur secundum divinam providentiam secundum quod habent ordinem ad universum; sciendum est autem quod secundum modum quo aliqua participant perpetuitatem, essentialiter ad perfectionem universi spectant, secundum autem quod a perpetuitate deficiunt, accidentaliter pertinent ad perfectionem universi et ³⁷⁵ non per se: et ideo secundum quod aliqua perpetua sunt, propter se disponuntur a Deo, secundum autem quod corruptibilia sunt, propter aliud. Quae igitur perpetua sunt et specie et individuo, propter se gubernantur a Deo; quae autem sunt corruptibilia individuo, perpetua specie tantum, secundum ³⁸⁰ speciem quidem propter se disponuntur a Deo, secundum individuum propter speciem tantum, sicut bonum et malum quod accidit in brutis animalibus, utpote quod haec ovis occiditur ab hoc lupo vel ali-

quid aliud huiusmodi, non dispensatur a Deo propter aliquod meritum vel demeritum huius lupi vel huius ovis, sed propter bonum specierum, quia divinitus unicuique speciei ordinatus est proprius cibus. Et hoc est quod dicit *aut quia ponis erga eum* ³⁹⁰ *cor tuum*, dum scilicet ei provides propter eius bonum; non ponit autem erga animalia singularia cor suum, sed erga bonum speciei quod potest esse perpetuum.

Quomodo autem ponat erga eum cor suum ostendit cum subdit *Visitas eum diluculo*, idest a principio nativitatis tuae providentia administras ei quae sunt necessaria ad vitam et magnificationem, tam corporalia quam spiritualia; *et subito probas illum*

334 desperaverit] — vit β γ δ π 361 quia ponis (cf. *infra* lin. 392 et 395) quid apponis F sN F² γ δ π 390 quia ponis] quid apponis F sN F² γ(-F²) δ π quia apponis V¹ 392 animalia coni.] alia V² eorum F eum pN F² om. sN V¹ aliorum γ Pd π aliorum R bonum Va 392 singularia] — lariter F² — larium Va

318 infirmitas...: cf. Arist. *De insomn.* cap. 3 (461 a 21); vide supra cap. 4 315 330 ossa: cf. Alan. de *Insulis Distinctiones* s. v. Os (PL 210,885). 336 supra: vers. 6. 358 primo: cf. 'aliam rationem' lin. 420.

¹⁹ Usquequo non parcis mihi nec dimittis me ut glutiam salivam meam? ²⁰ Peccavi, quid faciam tibi, o custos hominum? Quare posuisti me contrarium tibi, et factus sum mihimet ipsi gravis?

⁴⁰⁰ per adversa in quibus apparet qualiter se habeat ad virtutem quia, sicut habetur Eccli. xxvii⁶, «Vasa figuli probat fornax, et homines iustos tentatio tribulationis». Dicitur autem Deus hominem probare non ut ipse addiscat qualis est homo sed ut alios ⁴⁰⁵ eum cognoscere faciat et ut ipsemet se ipsum cognoscat. Haec autem verba Iob non sunt intelligenda tamquam improbantis divinam circa homines sollicitudinem, sed tamquam inquirentis et admirantis: id enim quod de homine videtur exterius parvum ⁴¹⁰ quid est, fragile et caducum, unde mirum videretur quod Deus tantam sollicitudinem haberet de homine nisi aliquid lateret in eo quod esset perpetuitatis capax. Unde per hanc inquisitionem et admirationem sententia Eliphaz excluditur, quia si non ⁴¹⁵ set alia vita hominis nisi quae est super terram, non videretur condignus homo tanta Dei sollicitudine circa ipsum: ipsa ergo sollicitudo quam Deus specialiter habet de homine demonstrat esse aliam vitam hominis post corporis mortem.

⁴²⁰ Deinde aliam rationem subdit ut sibi parcatur sumptam ex brevitate vitae, eam sub interrogatione proponens cum dicit *Usquequo non parcis mihi?*, quasi dicat: tempus vitae hominis breve est et temporis vitae meae maior pars iam transiit, quis ergo ⁴²⁵ terminus expectatur ut mihi parcas si modo non parcis, ut saltem aliquod breve spatium habeam in quo quiescam? Quod significat in hoc quod subdit *nec dimittis me ut glutiam salivam meam?* Homines enim dum verba proferunt salivam glutire non ⁴³⁰ sunt: necesse est ergo in loquendo aliquam modicam pausam fieri ut saliva vel expuatur vel glutiat; cui quidem horulae residuum tempus vitae suae comparat, ac si dicat: si parcere differas, non remanebit mihi a laboribus aliqua quies saltem illi ⁴³⁵ pausae similis qua loquentes salivam glutunt. Et haec etiam ratio procedit ex suppositione sententiae Eliphaz, quia si non sit vita alia hominis nisi quae est super terram, non restabit quando Deus parcat si in hac vita non parcat.

⁴⁴⁰ Posset autem aliquis dicere Iob indignum esse ut sibi parcatur a Deo, quia peccata sua merentur eum ulterius affligi, secundum sententiam Eliphaz qui

eum propter peccata flagellari putabat, et ideo subdit *Peccavi*, quasi dicat: esto quod peccaverim et propter hoc merear flagellari, adhuc remanet ratio ⁴⁴⁵ quare mihi parcere debeas. Et subiungit ad hoc tres rationes quare parcere debeat sumptas ex hominis infirmitate, quarum prima sumitur ex impotentia satisfaciendi. Homo enim nihil condignum facere potest propriis viribus ad recompensandum offensam ⁴⁵⁰ quam contra Deum commisit, et hoc est quod dicit *quid faciam tibi, o custos hominum?*, quasi dicat: si tantam sollicitudinem de hominibus habes quasi custos eorum ut de singulis eorum actibus rationem requiras, non suppetunt meae vires ad faciendum ⁴⁵⁵ aliquid propter quod peccata remittas, unde si hoc expectatur numquam mihi parceres; et ideo hoc non obstante mihi parcas.

Secunda ratio sumitur ex impotentia perseverandi. Homo enim post corruptionem humanae naturae ⁴⁶⁰ perseverare non potest sine gratia Dei, unde et in sacra Scriptura consuetum est dici quod Deus aliquem indurat vel excaecat ex hoc quod gratiam non largitur per quam emolliatur et videat; secundum ergo hunc modum et hic Iob loquitur dicens ⁴⁶⁵ *Quare posuisti me contrarium tibi*, idest quare mihi gratiam non dedisti per quam in hoc perseverarem ut tibi contrarius non essem per peccatum? Quicumque enim peccat Deo contrarius est, dum divinis mandatis repugnat sive quae sunt in Lege scripta ⁴⁷⁰ tradita sive quae sunt naturaliter indita hominis rationi. Sciendum est autem quod ratio fortior est inter omnes animae virtutes, cuius signum est quod aliis imperat et eis utitur ad suum finem; contingit tamen quod ratio interdum ad modicum absorbetur ⁴⁷⁵ per concupiscentiam vel iram aut alias inferiorum partium passiones, et sic homo peccat; non tamen inferiores vires sic possunt rationem ligatam tenere quin semper redeat ad suam naturam, qua in spiritualia bona tendit sicut in proprium finem. Sic igitur ⁴⁸⁰ pugna quaedam fit etiam hominis ad se ipsum dum ratio renititur ei quod per concupiscentiam vel iram absorpta peccavit; et quia ex peccato praeterito inferioribus viribus est addita pronitas ad similes actus propter consuetudinem, ratio non potest ⁴⁸⁵

401 xxvii] xxiii N δ 410 videretur] videtur N β¹ δ¹ π 430 necesse *coni.*] necessaria F N V² F³ necessarium V¹ Sv δ π
necessarie F² As 438 est] hominis *add.* N δ 457 expectatur] —tares Va —tas δ¹ 469 est] *om.* F pN *ante* Deo V¹
fit *post* Deo γ π 477 passiones *scrips. cum* Va] rationes F pN β¹ positiones V² vires sN γ δ¹ π

462 E.g. Exod. iv²¹ et x¹, Is. vi⁹ et Lxiii¹⁷, Rom. i²⁴ et ix¹⁸.

474 aliis imperat: cf. ipse Thomas I-II q. 17 a. 1.

²¹ Cur non tollis peccatum meum? Et quare non aufers iniquitatem meam? Ecce nunc in pulvere dormiam, et si mane me quaesieris non subsistam.

libere uti inferioribus viribus ut eas in superiora bona ordinet et ab inferioribus retrahat: et sic homo dum fit contrarius Deo per peccatum fit etiam sibi ipsi gravis, et hoc est quod subdit *et factus sum mihi ipsi gravis*,² in quo apparet quod peccatum statim suam poenam habet; et sic post hanc poenam facilius videtur homini esse parcendum.

Tertia ratio sumitur ex impotentia hominis ad purgandum peccatum. Homo enim per se ipsum in peccatum labitur, sed solius Dei est peccatum remittere, et ideo quaerit Iob: si poena mea cessare non debet quandiu peccatum manet, et tu solus peccatum auferre potes, *cur non tollis peccatum meum quod in Deum vel in me ipsum commisi? Et quare non aufers iniquitatem meam*, si qua est contra proximum commissa? Considerandum est autem quod huiusmodi quaestiones Iob non facit quasi temerarius divinorum iudiciorum inquisitor, sed ad falsitatem destruendam quam adversarii asserere nitentur, scilicet quod in hac vita tantum essent expectanda a Deo bona vel mala pro factis humanis: quo quidem posito, tota ratio divinorum iudiciorum turbatur, quibus homines in hac vita puniuntur propter peccata vel peccata remittit secundum quod eos praeordinat ad vitam futuram vel praedestinando vel reprobando. Si autem non esset vita futura sed

tantum praesens, non esset ratio quare Deus differret parcere his quibus parcere intendit aut eos iustificare et remunerare, et ideo Iob ut suam intentionem aperiat, subdit *Ecce nunc in pulvere dormiam*, quasi iam in promptu est finis vitae meae cum moriar resolvendus in pulverem; et propter incertitudinem mortis non potest expectari firmiter etiam dies crastinus, et ideo subdit *et si mane me quaesieris non subsistam*, quasi dicat: non possum repromittere mihi tempus vitae usque in mane, nedum longa vitae spatia in quibus expectare possim quod mihi parcas si alia vita non erit.

Considerandum est autem quod Iob procedit more disputatoris, cui a principio sufficit falsam opinionem refellere et postmodum aperit quid ipse de veritate sentiat. Notandum est etiam quod Iob in verbis praemissis tres rationes tetigit quare aliquis in hac vita flagellatur a Deo: prima est ut cohibeatur eius malitia ne aliis nocere possit, et hanc rationem tetigit cum dixit « Numquid mare sum ego aut cetus quia circumdedisti me carcere? »; secunda est ad hominis probationem ut virtus eius manifestetur, et hanc tetigit cum dixit « Visitas eum diluculo et subito probas illum »; tertia est in poenam peccatorum, et hoc tetigit cum dixit « Peccavi, quid faciam tibi, o custos hominum » etc.

490 sum om. N γ(-Sv) 517 pulverem] —re F pN β Va 521 nedum scrips. cum Sv Va] neque dum F² δ¹ necdum cel.
536 hoc] hanc sN F² Va sR om. pR

499 in Deum.. in me ipsum...contra proximum: cf. supra cap. I 21 nota. 531 Vers. 12. 534 Vers. 18. 536 Vers. 20.

CAPITULUM VIII

¹ Respondens autem Baldath Suites dixit: ² Usquequo loqueris talia, et spiritus multiplex sermonis oris tui? ³ Numquid Deus supplantat iudicium et Omnipotens subvertit quod iustum est? ⁴ Etiam si filii tui peccaverunt ei, et dimisit eos in manu iniquitatis suae.

Respondens autem Baldath Suites etc. In superioribus beatus Iob dictis Eliphaz responderat eius sententiam efficaciter et profunde evacuando; sed Baldath Suites in eadem sententia cum Eliphaz concordans profunditatem beati Iob non comprehenderat, et ideo contra responsionem beati Iob loquitur sicut solent homines loqui contra sententias non intellectas. Homines autem non comprehendentes mentes loquentium in duobus deficere solent, quorum unum est quia nesciunt quando ille qui loquitur ad finem propositum pervenerit, aliud est quia ordinationem sermonum loquentis capere non possunt. Et hoc in verbis Baldath manifeste apparet, dicitur enim *Respondens autem Baldath Suites dixit: Usquequo loqueris talia?*, videbatur enim ei quod nimis protraxisset sermonem, non considerans nec intelligens ad quem finem Iob suum sermonem perducere volebat; similiter etiam neque ordinationem eorum quae Iob dixerat, qualiter scilicet ad invicem compacta erant, capiebat, et ideo subiungit *et spiritus multiplex sermonis oris tui?*, reputabat enim, quia Iob multa protulerat quorum ordinem ipse non capiebat, quod essent verba dissuta et quasi hominis sine ratione ex impetu spiritus varia loquentis absque ordine rationis.

Et quia, ut dictum est, Baldath intentionem Iob non comprehenderat, eius verba in alia intentione accipiens ad inconueniens deducere conatur. Volens enim Iob superius excludere sententiam Eliphaz ponentis quod adversitates in hoc mundo pro peccatis hominum contingebant et quod peccatores flagellati a Deo si convertantur ad statum prosperitatis reducentur, contra utrumque locutus fuerat: nam contra primum, ut supra expositum est, dixerat «Utinam appenderentur peccata mea et calamitas quam patior in statera!», contra secundum dixerat «Desperavi, nequaquam ultra iam vivam», et

multa huiusmodi ut ex superioribus patet. Haec autem dicebat Iob intendens quod poena peccatorum et iustitiae praemium non sunt expectanda a Deo in hac vita; Baldath autem, qui aliam vitam nesciebat, sic accepit haec verba ac si Iob intenderet dicere quod Deus peccata non punit nec benefacta remunerat, quod videtur esse divinae iustitiae contrarium, et ideo Baldath proponit dicens *Numquid Deus supplantat iudicium et Omnipotens subvertit quod iustum est?*, quasi dicat: hoc sequitur ex tuis verbis si homines in hoc mundo absque peccato punit aut ultra mensuram peccati, vel si ad se reversis bona non reddit. Et notandum est quod iustitia dupliciter corrumpitur, scilicet per astutiam alicuius sapientis et per violentiam alicuius potentis; in Deo autem utrumque est, et perfecta sapientia et omnipotentia, nec tamen per sapientiam quae nomine Dei intelligitur quasi astute agens supplantat iudicium, neque per omnipotentiam quasi violenter subvertit quod iustum est.

Duo autem erant quae videbantur impedire Iob ne pristina prosperitas ei restitui posset etiam si converteretur ad Deum, ut Eliphaz dixerat, quorum unum erat quia filii quos amiserat mortui erant, nec expectari poterat quod resuscitarentur per suam conversionem ad vitam, et ideo Baldath dicit *Etiam si filii tui peccaverunt ei, et dimisit eos in manu iniquitatis suae*, quasi dicat: cum tu conversus fueris ad Deum, illa recuperabis quae pro peccatis tuis amisisti; filii autem tui morte oppressi sunt non propter peccata tua sed propter peccata eorum, unde non est contra sententiam Eliphaz – qua dixerat quod per conversionem redibis ad prosperitatem –, si filii tui te converso non resuscitentur. Et notandum est quod quia poenas praesentis vitae pro peccatis accidere credebat, ultima autem poenarum praesentium est mors, tunc homo videtur perfecte

24 varia] vana γ(-F³) δ π

59 converteretur] —terentur F

pN V²

60 Deum] dominum pN δ π

26 dictum est: lin. 5. 35 Cap. vi². 37 Cap. vii³.
(1115 a 26) ut refert Thomas II-II q. 64 a. 5 ad 3.

60 dixerat: cap. v²³.

73 ultima...: sec. Arist. III Ethic. 14

⁵ Tu tamen si diluculo consurrexeris ad Deum et Omnipotentem fueris deprecatus,
⁶ si mundus et rectus incesseris, statim evigilabit ad te et pacatum reddet habitaculum iustitiae tuae, ⁷ intantum ut priora tua fuerint parva et novissima tua multiplicentur nimis.
⁸ Interroga enim generationem pristinam et diligenter investiga patrum memoriam. ⁹ Hesterni quippe sumus et ignoramus, quoniam sicut umbra dies nostri sunt super terram.

⁷⁵ pro peccato punitus quando usque ad mortem pro peccato perducitur; et ideo signanter dicit *et dimisit eos in manu iniquitatis suae*, quasi in potestate peccatorum suorum, ut absque aliquo retinaculo usque ad ultimam poenam pro peccatis deducerentur.
⁸⁰ Aliud autem est, quod reditum ad pristinam prosperitatem impedire videbatur, quod plurimum tempus vitae Iob iam transierat et parvum restabat, ut Iob supra dixerat, unde non videbatur quod in illo modico tempore sufficienter sibi pristina prosperitas posset restitui etiam si converteretur ad Deum; et ideo Baldath ei promittit post conversionem recompensationem fiendam quantitatis ad tempus, ut scilicet multo maiora bona obtineat quam prius habuit per hoc quod modico tempore ea esset habiturus. Et ideo Baldath primo describit ei modum debita conversionis, ad quam tria requiruntur, quorum primum est ut peccator absque mora a peccato surgat, et hoc est quod dicit *Tu tamen si diluculo*, idest tempestive, *consurrexeris ad Deum*, relictis peccatis, secundum illud Eccli. v⁸ «Ne tardes converti ad Dominum»; secundum est ut homo pro peccatis satisfaciatur, et quantum ad hoc dicit *et Omnipotentem fueris deprecatus*: inter satisfactionis enim opera quasi praecipuum videtur esse oratio; tertium ¹⁰⁰ est ut homo perseveret cavens sibi a recidivo peccati, et ideo dicit *si mundus et rectus incesseris*, scilicet cavens tibi ab immunditiis carnis et ab iniustitiis quibus laeditur proximus. Sic autem perfecta conversione descripta, subiungit promissionem ¹⁰⁵ prosperitatis dicens *statim evigilabit ad te*: Deus enim quasi dormire videtur cum iustos affligi permittit, evigilare autem quando eos defendit, secundum illud «Exurge, quare obdormis, Domine?». Et effectum huius evigilationis subiungit dicens *et pacatum reddet habitaculum iustitiae tuae*, quasi dicat: ¹¹⁰ domus et familia tua tempore peccati tui fuit perturbata, sed tempore iustitiae tuae pacem habebit. Et ne posset conqueri de temporis brevitate, repromittit excessum prosperitatis dicens *intantum ut* ¹¹⁵ *priora tua fuerint parva*, scilicet comparatione se-

quentium, et hoc est quod subdit *et novissima tua multiplicentur nimis*, ita quod magnitudo prosperitatis recompenset tibi tempus quo in adversitate fuisti.

Interroga enim generationem pristinam etc. Baldath Suites in praecedentibus eandem sententiam cum Eliphaz Themanite defendens, proposuerat homines pro peccato in praesenti vita divinitus punitos post conversionem ad prosperitatis statum redituros, quod quidem ex nunc probare intendit. Probat autem dupliciter: primo quidem ex experimento, secundo ex similitudine. Experimentum enim in rebus particularibus maxime efficax est ad probandum, et tanto magis quanto diuturnius est observatum et infallibile inventum. Ea autem quae diuturnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur, et ideo ad propositi probationem recurrit ad antiquorum memorias, et quantum ad antiquos cum dicit *Interroga enim generationem pristinam*, et quantum ad immediate ¹³⁵ praecedentes cum dicit *et diligenter investiga patrum memoriam*, idest ea quae patres tui in memoria habent. Interrogatio autem generationis pristinae est considerando antiquorum gestorum scripta et ea quae de antiquis per famam feruntur; et quia de ¹⁴⁰ rebus antiquis multa fabulose et scribuntur et narrantur, ne ex hoc aliquis se falli reputaret, remittit ad patres qui narrare possunt ea quae viderunt. Necessitatem autem huius investigationis ostendit subdens *Hesterni quippe sumus*, quasi heri nati, ¹⁴⁵ *et ignoramus* propter hoc antiqua; et hoc quidem dicit ad ostendendam vitae nostrae brevitatem, unde subdit *quoniam sicut umbra dies nostri sunt super terram*: umbra enim cito transit, statim scilicet dum removetur obstaculum lucis, et dum corpus movetur ¹⁵⁰ ad cuius obiectum fit umbra, prior umbra transit et alia succedit: ita et dies hominis sunt in continuo transitu dum alii aliis succedunt. Quid autem ex praecedenti investigatione utilitatis assequatur, ostendit subdens *Ipsi*, scilicet pristini et patres in- ¹⁵⁵

88 habuit] habuerit F β¹ Sv habuerat γ(-Sv) 89 ea] eam F β(-V¹) F³ δ¹ om. N 94 Deum] dominum N Sv δ(-Pd)
 125 ex nunc] et nunc V¹ γ nunc V² π exinde N δ¹ exhinc Va ex inductione sPd 154 assequatur] quis praem. β γ sub-
 sequatur in ras. sN consequatur δ¹ π

83 supra: cap. vii⁶. 108 Ps. xliii²³.

¹⁰ Ipsi docebunt te, et de corde suo proferent eloquia. ¹¹ Numquid vivere potest scirpus absque humore, aut crescere carectum sine aqua? ¹² Cum adhuc sit in flore nec carpatur manu, ante omnes herbas arescit. ¹³ Sic viae omnium qui obliviscuntur Deum, et spes hypocritae peribit. ¹⁴ Non ei placebit vecordia sua, et sicut tela aranearum fiducia eius.

terrogati, *docebunt te* veritatem super praemissis, vel verbis patres, vel scriptis et fama antiqui; *et de corde suo proferent eloquia*, quod subdit ad ostendendam veritatem huius doctrinae, quasi dicat: non aliud ¹⁶⁰ docebunt quam quod corde senserunt quia nulla inest causa eis decipiendi.

Deinde inducit similitudinem ad propositi probationem ex rebus corporalibus sumptam. Et ponit exemplum de duobus terraenascentibus, quorum ¹⁶⁵ unum ad sui conservationem exigit humorem in terra, scilicet scirpus, idest iuncus, unde dicit *Numquid vivere potest scirpus absque humore?* Aliud autem requirit loca aquosa, scilicet carices, et sunt herbae latae et in summitate acutae quae non ¹⁷⁰ cresunt nisi in locis aquosis, unde subdit *aut crescere carectum sine aqua?*: dicitur enim carectum locus in quo huiusmodi herbae crescunt; et quod scirpus humorem requirat et carectum aquam, ostendit quia per solam subtractionem humoris aut aquae ¹⁷⁵ faciliter desiccantur, nulla alia causa desiccationis existente. Est autem duplex causa in aliis terraenascentibus desiccationis: una est naturalis propter antiquitatem, alia est violenta quando evelluntur; utraque autem causa cessante, scirpus et carectum ¹⁸⁰ arefiunt ex sola subtractione humoris et aquae, et hoc est quod dicit *Cum adhuc sit in flore*, idest cum adhuc sit in sua iuventute et suo vigore, per quod excluditur temporis antiquitas, *nec carpatur manu*, per quod excluditur violentia, *ante omnes herbas* ¹⁸⁵ *arescit*, idest prae omnibus aliis herbis facilius.

Hoc autem adaptat ad propositum. Ubi considerandum est quod adhaesionem hominis ad Deum hoc modo intellexit esse causam prosperitatis mundanae sicut humor est causa viriditatis herbae, et ¹⁹⁰ hoc ideo quia bonum hominis aestimabat esse prosperitatem terrenam; bonum autem hominis manifestum est <esse> ex hoc quod homo Deo inhaeret, et ideo credidit quod ex quo Deo non inhaeret eius prosperitas terrena deficiat: quod quidem verum est ¹⁹⁵ de felicitate spirituali quae est verum hominis bonum, non autem de prosperitate terrena quae inter

minima bona computatur utpote organice deserviens ad veram hominis felicitatem; et ideo subdit *Sic viae omnium qui obliviscuntur Deum, et spes hypocritae peribit*. Ubi considerandum est quod duobus ²⁰⁰ supra positis duo hic correspondentia subdit: carectum enim manifestam aquam requirit ad sui viriditatem et per eius subtractionem arescit, scirpus autem requirit aquam in terra occultatam et eam humectantem et per eius defectum siccatur; similiter et aliqui sunt qui secundum eius sententiam ²⁰⁵ pereunt propter hoc quod eis subtrahitur in manifesto adhaesio ad Deum, scilicet quia opera manifeste agunt Deo contraria, quos significat per eos *qui obliviscuntur Deum*: qui enim manifeste male ²¹⁰ agere non formidant, omnino Dei reverentiam postponere videntur et eum in memoria non habere; aliqui autem sunt qui secundum eius sententiam pereunt propter subtractionem occultae adhaesionis ad Deum, et hi sunt hypocritae qui exterius praetendunt ac si Deo inhaereant sed cor eorum est ad ²¹⁵ terrena: et ideo de hypocrita loquens nominavit spem, de obliviscentibus Deum nominavit vias, idest operationes, quia eorum opera sunt aversa a Deo, hypocritae autem spes. ²²⁰

Quomodo autem spes hypocritae pereat, ostendit cum subdit *Non ei placebit vecordia sua*, ubi considerandum est quod hypocrita cor habet vanum quidem et negligens ad spiritualia sed quantum ad temporalia sollicitum, et hoc quidem ei placet ²²⁵ quandiu sperat; si autem ei temporalia subtrahantur, tunc necesse est quod ei displiceat quod circa Deum cor verum et firmum non habuit. Dicit ergo *Non ei placebit vecordia sua*, idest adversitate veniente displicebit ei quod ad Deum cor rectum non habuit; et sollicitudo eius quam circa temporalia habuit omnino deficiet, et hoc est quod subdit *et sicut tela aranearum fiducia eius*, idest ea in quibus ²³⁰ confidebat de facili frangentur sicut aranearum tela: confidebat enim non in divino auxilio sed in domus suae fortitudine, idest in abundantia divitiarum,

157 et²] loquentur tibi cum *Vulg. praem.* Pd π 168 carices *scrips. cum* N Va] carepte F caretet β γ(-Sv) caretum Sv caraces R caretet Pd π 180 arefiunt] acrescunt pN arescunt sN δ π 192 <esse> *suppl. cum* sN γ δ¹ π] *om. cet.* 203 ad Deum *scrips. cum* sN F² γ(-As) (*cf. infra lin. 215*) a deo *cet.* 220 hypocritae autem spes *om. sN β Sv Va π*

166 idest iuncus: cf. Albertus VI *De veget. et plantis* tr. 2 c. 4. 168 carices: cf. Barthol. Anglic. XVII *De propriet. rerum* cap. 35. 171 carectum: cf. *ibid.* 196 inter minima bona: sec. August. II *De lib. arb.* cap. 19 (PL 32, 1267) quem allegat Thomas II-II q. 125 a. 4 ad 3; organice deserviens: cf. Arist. I *Ethic.* 14 (1099 b 28) ut refertur III *Cont. gent.* cap. 26.

¹⁵ Innitetur super domum suam et non stabit, fulciet eam et non consurget. ¹⁶ Humectus videtur antequam veniat sol, et in ortu suo germen eius egreditur. ¹⁷ Super acervum petrarum radices eius densabuntur, et inter lapides commorabitur. ¹⁸ Si absorberit eum de loco suo, negabit eum et dicet: Non novi te. ¹⁹ Haec est enim laetitia viae eius ut rursus de terra alii germinetur. ²⁰ Deus non proiciet simplicem nec porriget manum malignis, ²¹ donec impleatur risu os tuum et labia tua iubilo:

multitudine consanguineorum et aliis huiusmodi, sed haec ei de facili deficient, unde sequitur *Innitetur* ²⁴⁰ *super domum suam*, idest fiduciam habebit suae stabilitatis in prosperitate domus suae, et tamen non stabit, quia cum deerit ei divinum auxilium ruet. Contingit autem quod aliquis in futurum adversa prospiciens aliqua adminicula sibi et domui suae ²⁴⁵ contra adversa parat, sed et hoc ei non valebit, sequitur enim *fulciet eam*, aliquibus scilicet remediis contra adversa, sicut domui quae minatur ruinam fulcimenta aliqua adhibentur, et tamen non *consurget* vel ipse vel domus sua ad prosperitatis statum. ²⁵⁰ Ad hanc autem sententiam quam de fragilitate fiducia dixerat praemissam similitudinem de scirpo adaptat. Ex duobus enim de scirpo fiducia haberi videtur: primo quidem ex propria viriditate, quae tamen adveniente sole et desiccante terrae humorem cito deficit, et quantum ad hoc dicit *Humectus videtur*, scilicet scirpus, *antequam veniat sol*, qui eius viriditatem tollat; et in ortu suo, scilicet scirpi, *germen eius egreditur*: cito enim crescere et proprium fructum facere videtur; et similiter hypocrita quia a principio arridet sibi fortuna proficere ²⁵⁵ videtur, sed veniente sole, idest tribulatione, cito prosperitas eius deficit. Secundo potest haberi fiducia de scirpo ex aliis, scilicet vel ex multitudine aliorum scirporum ei coadhaerentium, vel ex soliditate ²⁶⁵ loci in quo crescit dum nascitur in loco lapidoso: et ideo consequenter dicit *Super acervum petrarum radices eius*, scilicet scirpi, *densabuntur*, in quantum simul coniunguntur multorum scirporum radices, quod dicit quantum ad primum; quantum ad secundum dicit *et inter lapides commorabitur*; ita etiam ²⁷⁰ et aliquis hypocrita potest habere fiduciam de sua stabilitate, non solum propter prosperitatem propriam sed etiam propter multitudinem consanguineorum et domesticorum, aut etiam propter fortitudinem regni aut civitatis in qua inhabitat. Sed haec fiducia eius deficit ei sicut et circa scirpum accidit, sequitur enim *Si absorberit eum*, scilicet scir-

pum, aliquis *de loco suo*, locus eius *negabit eum et dicet: Non novi te*, quasi dicat: ita scirpus de loco suo evellitur quod nec vestigium eius in loco apparet nec locus eius aliquid operatur ad hoc quod ille idem scirpus iterum inseratur. Et causam subiungit dicens *Haec est enim laetitia viae eius – vel vitae eius – ut rursus de terra alii germinetur*, quasi dicat: processus et vita scirporum in aliquo loco com- ²⁸⁰ morantium non ad hoc naturali appetitu tendit, nec per hoc conservatur, quod idem numero scirpus qui ereptus est reinsertur, sed ad hoc quod alii eiusdem speciei renascantur; ita etiam est cum aliquis per mortem aut alio modo ab aliqua fortium societate separatur, statim quasi oblivioni traditur, secundum illud Psalmi «Oblivioni datus sum tamquam mortuus a corde», sed huiusmodi societas gaudet in his qui ei succedunt, secundum illud Eccl. iv¹⁴ «Alius natus in regno inopia consumatur. Vidi cunctos vi- ²⁸⁵ vententes qui ambulant sub sole cum adolescente secundo qui consurgit pro eo». Haec autem ad hoc introducta sunt ut ostendat quod etsi aliqua prosperitas interdum malis eveniat, non tamen est firma de qua confidere possint, sed cito transit, unde pro ³⁰⁰ nihilo reputanda est.

Ex omnibus autem supra dictis ostendit consequenter quid intendat dicens *Deus non proiciet simplicem*, idest a se eum non elongabit ut eum non sustentet qui simplici corde ei adhaeret; *nec porriget* ³⁰⁵ *manum malignis*, idest non dabit eis auxilium ut eorum prosperitas confirmetur. Et quia posset dicere Iob: quicquid tu dicas et similitudinibus confirmare velis, tamen ego contrarium in me sum expertus, qui cum simplex essem adversitatem patior et maligni ³¹⁰ adversarii mei contra me praevaluerunt, ideo ad hoc excludendum subiungit *donec impleatur risu os tuum et labia tua iubilo*, quasi dicat: hoc quod dixi intantum verum est quod hoc in te senties, si tamen fueris simplex, ita scilicet quod ex prosperitate quae ³¹⁵ subsequetur laetitia tua prorumpet in risum et iubi-

242 deerit] defecerit N As δ π dederit pV¹ 263 scilicet om. F β 269 quantum] autem add. sN β γ(-F³) Va π
om. R 270 etiam om. N β 288 ereptus] erectus F β(-F²) γ eiectus F² 294 qui] que N δ (def. β¹) 314 hoc
om. N β δ π

261 tribulatione: cf. Alan. de Insulis *Distinctiones* s. v. Sol (PL 210,947 D). 267 scilicet scirpi: cf. *Glossa interlin.* super h. l.
283 vel...: cf. Praef. § 17. 292 Ps. xxx¹³.

²² qui oderunt te induentur confusione, et tabernaculum impiorum non subsistet.

lum, quae solent ex magnitudine gaudii provenire; et e contrario, *qui oderunt te induentur confusione*, idest manifeste ac multipliciter confundentur ut sic ³²⁰ sit eis confusio quasi vestimentum. Et ne hoc alicui videatur impossibile propter prosperitatem praesentem qua videntur florere, subiungit *et tabernaculum impiorum non subsistet*: per tabernaculum enim, in quo plurimi orientalium habitare consueverunt et suas divitias et suppellectiles habere, potest intelligi ³²⁵ omne illud quod pertinet ad prosperitatem vitae praesentis. Considerandum est autem quod ideo Baldath de hypocrita et simplici fecit mentionem quia aestimabat Iob non vere sanctum sed hypocritam fuisse, et quod propterea prosperitas eius firma non ³³⁰ fuerit, sed si simplex esse inceperit promittit ei prosperitatem affuturam.

³²⁵ et om. F N F² ³³¹ si om. N β R

CAPITULUM IX

¹ Et respondens Iob ait: ² Vere scio quod ita sit et quod non iustificetur homo compositus Deo. ³ Si voluerit contendere cum eo, non poterit respondere ei unum pro mille. ⁴ Sapiens corde est et fortis robore: quis restitit ei et pacem habuit?

Et respondens Iob ait: Vere scio quod ita sit. Beatus Iob in superiori responsione, qua verbis Eliphaz responderat, unum praetermisisse videbatur quod Eliphaz de Dei iustitia proposuerat cum dixerat ⁵ « Numquid homo comparatione Dei iustificabitur? »; quin immo quadam quasi contentiosa disputatione visus est ad Deum loqui cum dixit « Numquid mare sum ego aut cetus » etc., et iterum « Usquequo non parcis mihi » etc. Et ideo Baldath Suites replicans ¹⁰ contra responsionem beati Iob a defensione divinae iustitiae incepit dicens « Numquid Deus supplantat iudicium » etc., et in hoc idem suum sermonem terminavit cum dixit « Deus non proiciet simplicem » etc. Et ideo beatus Iob in hac responsione primo ¹⁵ ostendit se divinae iustitiae contradicere nolle nec contra Deum velle contendere, ut illi suspicabantur, et hoc est quod dicitur *Et respondens Iob ait: Vere scio quod ita sit*, scilicet quod « Deus non supplantat iudicium » et quod « non proiciet simplicem », quae ²⁰ Baldath proposuit; et scio etiam quod non iustificetur homo compositus Deo, idest comparatus ei, et hoc dicit respondens ei quod supra Eliphaz dixerat « Numquid homo comparatione Dei iustificabitur? ».

Et unde hoc sciat consequenter ostendit ex quodam ²⁵ signo. Cum enim aliquis comparatione alterius iustus est, libere et secure potest cum eo contendere, quia per mutuam disceptationem iustitia et veritas manifestatur; nulli autem homini tutum est cum Deo contendere, et ideo subdit *Si voluerit contendere cum eo*, scilicet homo cum Deo, *non poterit respondere ei*, scilicet homo Deo, *unum pro mille*. Sciendum siquidem est quod maior numerorum qui apud nos proprium nomen habeat est millenarius, nam omnes maiores numeri per replicationem inferiorum numerorum ³⁰ nominantur, ut puta decem millia, centum

millia; et hoc rationabiliter accidit, nam secundum quosdam antiquorum species numerorum usque ad decem protenduntur, postmodum enim priores numeri repetuntur – quod quidem secundum nominationem manifestum est quicquid sit secundum rei ⁴⁰ veritatem –; cubicus autem ex denario consurgens millenarius est: decies enim decem decies mille sunt. Millenarium igitur numerum quasi maximum numerorum nominatorum apud nos pro quantumcumque magno determinato numero sumpsit: idem est ⁴⁵ ergo quod dicit quod non potest homo Deo respondere *unum pro mille* ac si diceret quod nulla determinata numeri mensura metiri potest quantum divina iustitia humanam excedat, cum haec sit finita, illa autem infinita. ⁵⁰

Quod autem homo in contendendo nulla proportione possit ad Deum accedere, ostendit consequenter cum dicit *Sapiens corde est et fortis robore*, scilicet Deus. Duplex enim est contentio: una qua contenditur disputando et haec est per sapientiam, alia ⁵⁵ qua contenditur pugnando et haec est per fortitudinem; in utroque autem excedit Deus quia et fortitudine et sapientia omnem fortitudinem et sapientiam excedit. Et utrumque horum excessuum ostendit consequenter, et primo excessum fortitudinis, quem quidem ostendere incipit quantum ad homines cum dicit *quis restitit ei et pacem habuit?*, quasi dicat 'nullus'. Sciendum siquidem est quod aliter homo obtinet pacem a potentiori, aliter a minus ⁶⁰ potenti vel ab aequae potenti: manifestum est enim quod potentior a minus potenti pacem acquirat contra eum pugnando, sicut cum rex potens contra aliquem rebellem in suo regno bellum movet et victoriam obtinens pacem regni reformat; similiter etiam et ab aequae potenti quandoque aliquis pa- ⁷⁰

¹ Et om. N γ δ(-Pd) ¹¹ incepit] incipit F pN As δ(-R) π om. R ³³ habeat] habet sN β¹ As δ¹ π est Sv ⁴⁵ determinato] indeterminato sF sN ⁶⁵ potenti] – te F F² γ π (def. R) ⁷⁰ aequae potenti scrips. (cf. supra lin. 65)] eque potente F² γ equipotente cet.

⁵ Cap. iv¹⁷. ⁷ Cap. vii^{12,19}. ¹¹ Cap. viii³. ¹³ Cap. viii²⁰. ¹⁴ primo: cf. 'Postquam' lin. 508. ²³ Cap. iv¹⁷.
³³ millenarius: cf. Dionys. *De cael. hier.* cap. 14 (PG 3,321 A; Dion. 980) ut refert Thomas *I Pars* q. 112 a. 4 ad 2. ³⁷ quosdam: e.g. Plato sec. Arist. *III Phys.* 10 (206 b 32) ut refert Thomas *Super I Metaph.* 7 (986 a 9). ⁴² millenarius: cf. August. *XX De civ. Dei* cap. 7 (PL 41,668); Thomas *Super IV Sent.* d. 43 a. 3 qc. 1 ad 4. ⁶⁰ primo: cf. 'Postquam' lin. 194.

⁵ Qui transtulit montes, et nescierunt hi quos subvertit in furore suo. ⁶ Qui commovet terram de loco suo,

cem obtinet pugnando: licet enim eum superare non possit, tamen assiduitate pugnae eum fatigat ut ad pacem reducatur; sed a magis potente numquam aliquis pacem obtinet resistendo vel pugnando, sed se ei humiliter subdendo. Hoc est igitur evidens signum quod fortitudo Dei omnem humanam fortitudinem excedit, quia nullus cum eo pacem habere potest resistendo sed solum humiliter oboediendo, unde dicitur Is. xxvi⁸ «Servabis pacem, pacem, quia in te speravimus»; sed impii qui Deo resistunt pacem habere non possunt, secundum quod dicitur Is. lvii²¹ «Non est pax impiis, dicit Dominus», et hoc est quod hic dicitur *quis restitit ei et pacem habuit?*

Deinde ostendit quod fortitudo Dei omnem fortitudinem rerum naturalium excedit, et hoc quidem ostendit tam in corporibus superioribus quam inferioribus. In corporibus quidem inferioribus hoc ostendit ex hoc quod ea quae maxime videntur esse stabilia et firma in inferioribus corporibus pro sua voluntate movet. Inter corpora igitur mixta, ad quae post homines transitum facit, maxime videntur esse firma et stabilia montes, quorum stabilitati sanctorum stabilitas in Scripturis comparatur, secundum illud Psalmi «Qui confidunt in Domino sicut mons Sion»; et tamen montes Deus sua virtute movet, et hoc est quod subditur *Qui transtulit montes*, quod quidem etsi miraculose divina virtute fieri possit – cum hoc videatur firmitati fidei re promissum, secundum illud Matth. xxi²¹ «Si habueritis fidem et non haesitaveritis, si monti huic dixeritis: Tolle et iacta te in mare, fiet» et Cor. xiii «Si habuero omnem fidem ita ut montes transferam» –, tamen congruentius videtur ut hoc ad naturalem cursum rerum referatur. Hoc enim habet naturae ordo ut omne quod naturaliter generatur etiam determinato tempore corrumpatur: unde cum generatio montium sit naturalis, necesse est quod quandoque montes naturaliter destruantur; et hanc quidem naturalem montium corruptionem translationem vocat, eo quod dissolutio montium et ruina cum quadam translatione partium eius accidit. Nec autem irrationabiliter ea quae naturaliter contingunt di-

viniae virtuti attribuit: cum enim natura agat propter finem, omne autem quod ad finem certum ordinatur vel se ipsum dirigit in finem vel ab alio dirigente in finem ordinatur, necesse est quod res naturalis, quae finis notitiam non habet ut se in ipsum dirigere possit, ab aliquo superiori intelligente ordinetur in finem. Comparatur igitur tota naturae operatio ad intellectum dirigentem res naturales in finem, quem Deum dicimus, sicut comparatur motus sagittae ad sagittatorem: unde sicut motus sagittae convenienter sagittatori attribuitur, ita convenienter tota naturae operatio attribuitur virtuti divinae; unde si per operationem naturae montes subruuntur, manifestum est quod a virtute divina montium stabilitas superatur. Contingit autem quandoque apud homines quod aliquis rex sua virtute aliquam fortem civitatem expugnat, quod quanto citius et insensibilis fit tanto magis virtus regis demonstratur; hoc igitur quod montes transferuntur maxime virtuti divinae attestatur cum quasi subito et insensibiliter fiat, ut etiam ab his qui circa montes habitant et per subversionem montium pereunt praecognosci non possit, et hoc est quod subditur *et nescierunt hi quos subvertit in furore suo*, quasi dicat: adeo subito tantam rem Deus operatur quod etiam hi qui circa montes habitant praenoscerent, sibi caverent ut non subverterentur. Addit autem *in furore suo*, ad ostendendum quod Deus interdum naturales operationes moderatur secundum ordinem suae providentiae prout necessarium est ad hominum peccata punienda, quibus metaphorice irasci dicitur cum in eos vindictam exercet, quae apud nos solet esse irae effectus.

Ex corporibus autem mixtis transit ad elementa, inter quae firmissimum et stabilissimum videtur esse terra quae est immobilis sicut centrum motus totius, et tamen quandoque secundum aliquas partes suas movetur naturaliter ex vapore incluso, ut philosophi tradunt, et hoc est quod subdit *Qui commovet terram de loco suo*, non quidem totaliter secundum se totam sed cum aliquae partes eius agitantur, sicut

⁷⁹ pacem semel tantum N F² γ(-F³) δ π ⁸⁶ quam] in add. sN β F³ ¹¹¹ autem coni.] est F N Va enim F² F³ tamen δ¹ π om. β(-F²) γ(-F³) ¹¹³ attribuit] —bui F sN ¹¹⁸ intelligente] agente γ δ¹ π ¹³⁸ praenoscerent] praecognoscere N γ π ¹⁵³ totaliter] vel add. γ π se om. N β¹ γ δ¹ π ¹⁵⁴ totam] totum sN γ Pd π agitantur coni.] habitantur F N β¹ γ habitantur δ¹ mutantur V² moventur π om. Va

⁹⁴ Ps. cxxiv¹. ¹⁰¹ I Cor. xiii². ¹⁰⁶ corrumpatur: sec. Arist. I De caelo 28 (282 b 4) ut refert Thomas Super II Sent. d. 20 q. 1 a. 1 arg. 2. ¹¹⁴ propter finem: cf. Arist. II Phys. 8 (196 b 21) et 13 (199 a 7) sec. Thomam I-II q. 1 a. 2 sed c. ¹²¹ motus sagittae: exemplum sec. Arist. I Ethic. 2 (1094 a 23) ut videtur. ¹⁴⁵ irasci: cf. supra cap. 3 551 nota. ¹⁴⁹ immobilis: cf. Arist. II De caelo 26 (296 b 21). ¹⁵¹ philosophi: e. g. Arist. II Meteora cap. 8 (366 a 4).

et columnae eius concutientur. ⁷ Qui praecipit soli, et non oritur, et stellas claudit quasi sub signaculo. ⁸ Qui extendit caelos solus et graditur super fluctus maris.

¹⁵⁵ in terraemotu accidit; in quo quidem motu etiam montes concutiuntur, qui sunt quasi columnae super terram fundatae, unde sequitur *et columnae eius concutientur*. Possunt etiam per columnas ad litteram intelligi columnae et quaecumque alia aedificia ¹⁶⁰ videntur terrae adhaerere, quae in terraemotu concutiuntur; vel possunt intelligi per columnas terrae inferiores et intimae partes terrae, eo quod sicut domus stabilitas super columnas firmatur ita stabilitas terrae ex centro procedit, ad quod omnes ¹⁶⁵ partes terrae naturaliter tendunt, et per consequens omnes inferiores partes terrae sunt superiorum sustentatrices et quasi columnae: et sic cum terraemotus ex profundis partibus terrae procedat, videtur quasi ex concussione columnarum terrae causari.

¹⁷⁰ Ultimo autem ad corpora caelestia procedit, quae etiam virtuti divinae cedunt. Considerandum est autem quod sicut de natura terrae est immobilitas et quies, ita de natura caeli est quod semper moveatur; sicut ergo virtus terrae ostenditur superari a ¹⁷⁵ virtute divina per motum qui in ea apparet, ita virtus caelestis corporis ostenditur a virtute divina superari per hoc quod motus eius impeditur per quem fit solis et aliorum siderum ortus et occasus, et ideo subdit *Qui praecipit soli, et non oritur*. Quod ¹⁸⁰ quidem non dicitur propter hoc quod ortus solis impediatur secundum rei veritatem, cum motus caeli continuus sit, sed quia secundum apparentiam aliquando non oriri videtur, puta cum aer fuerit nubilosus intantum quod solis ortus habitantibus ¹⁸⁵ per terram in solita claritate apparere non possit; huiusmodi autem nebulositas, cum per operationem naturae fiat, convenienter divino praecepto attribuitur, a quo tota natura in sua operatione regulatur, ut dictum est. Et quod sic intelligat solem non oriri ¹⁹⁰ inquantum solis ortus occultatur, manifeste apparet ex hoc quod subditur *et stellas claudit quasi sub signaculo*: stellae enim quasi claudi videntur cum nubibus caelum obtegatur ne stellae inspicere possint.

Qui extendit caelos solus etc. Postquam beatus Iob ¹⁹⁵ ostendit robur divinae fortitudinis, hic incipit ostendere profunditatem divinae sapientiae. Procedit au-

tem contrario ordine nunc et prius: nam primo quidem inceptum ab ostensione divinae fortitudinis in rebus humanis et processit usque ad corpora caelestia, hic autem incipit a corporibus caelestibus et ²⁰⁰ procedit usque ad res humanas; et hoc rationabiliter, nam sapientia factoris ostenditur in hoc quod opera stabilia facit, et ideo in ostensione divinae sapientiae incipit a creaturis magis stabilibus, utpote ab habentibus evidentius divinae sapientiae indicium; ²⁰⁵ robur autem alicuius fortitudinis ostenditur ex hoc quod potest aliqua a suo statu mutare – unde homines consueverunt examinari in elevatione vel projectione lapidum, prostratione hominum et huiusmodi –, et propterea cum ostendebat robur divinae ²¹⁰ fortitudinis, inceptum ab his in quibus manifestius apparet mutatio.

Sic igitur ad ostendendam divinam sapientiam a corporibus caelestibus incipit dicens *Qui extendit caelos solus*. Sciendum autem est quod sapientia Dei ²¹⁵ in tribus praecipue commendabilis apparet, primo quidem in hoc quod aliqua magna suo intellectu et sapientia metiri potest, et quantum ad hoc dicit *Qui extendit caelos solus*: in extensione enim caelorum magnitudo quantitatis eorum exprimitur; sic igitur ²²⁰ Deus solus extendisse caelos dicitur inquantum ipse solus tantam quantitatem sua sapientia mensuratum caelis dare potuit. Secundo Dei sapientia commendabilis apparet in hoc quod res variables et quasi in incertum fluctuantes in certum ordinem ²²⁵ reducit et suae gubernationi subditas esse facit, et quantum ad hoc subdit *et graditur super fluctus maris*: fluctus enim maris inordinatissimi esse videntur utpote quia ventis variis nunc hac nunc illac circumferuntur, et tamen super eos Deus graditur ²³⁰ inquantum eos Deus suae gubernationi subdit. Tertio Dei sapientia commendabilis apparet ex hoc quod Deus multa condidit secundum suae sapientiae rationem quae mirabilia hominibus apparent, et eorum rationem investigare non possunt, et haec praecipue ²³⁵ sunt quae in situ et dispositione stellarum apparent, quae tamen a Deo sapientissime et rationabiliter sunt instituta. Et haec quidem enumerat incipiens a polo septentrionali et procedens usque ad polum

¹⁵⁶ super] supra F V² δ(-R) ¹⁵⁹ aedificia] quaecumque add. (et delevimus) F pN β que add. sN γ δ¹ π ¹⁶² inferiores] partes add. N δ π ¹⁷⁷ quod] si N β Va impeditur] – dicitur N β γ(-Sv) δ(-Pd) π ¹⁷⁸ ortus] motus N β¹ γ δ
¹⁷⁸ occasus] et ortus add. γ ²⁰⁸ examinari] –nare pN β(-V¹) δ¹ π –nare robur sue fortitudinis Va –nare se sR
²⁰⁹ huiusmodi] fortitudinem suam add. π ²¹⁰ propterea] propter hoc N β¹ δ¹ cum ostendebat] ostendens β¹ Iob
cum ostenderet γ π cum ostenderet Iob δ¹

¹⁸² continuus: cf. Arist. II De caelo 6 (287 a 23).

¹⁸⁹ dictum est: lin. 124.

²⁰¹ res humanas: infra lin. 292.

⁹ Qui facit Arcturum et Oriona et Hyadas et interiora Austri. ¹⁰ Qui facit magna et inscrutabilia et mirabilia, quorum non est numerus. ¹¹ Si venerit ad me non videbo, si abierit non intelligam eum.

²⁴⁰ meridionalem, unde dicit *Qui facit Arcturum*: Arcturus quidem est quaedam constellatio in caelo quae vocatur Ursa maior et habet septem stellas claras quae numquam nobis occidunt sed semper circueunt polum septentrionalem. Sequitur *et Oriona*: Orion ²⁴⁵ est quaedam constellatio multum evidens in caelo propter sui magnitudinem et claritatem stellarum quae dicuntur esse in Tauro et Geminis. Sequitur *et Hyadas*, quae sunt quaedam stellae in pectore Tauri, ut dicitur, existentes et sunt etiam multum ²⁵⁰ notabiles visu. Sequitur *et interiora Austri*, ubi considerandum est quod his qui sub aequinoctiali habitant, si tamen aliqui ibi habitant, uterque polus conspicuus est, cum horizon eorum ad rectos angulos aequinoctialem secet, et sic oportet quod transeat ²⁵⁵ per utrumque polum aequinoctialem, unde uterque polus redditur conspicuus habitantibus sub aequinoctiali, ut dictum est; recedentibus autem ab aequinoctiali et accedentibus versus polum septentrionalem, elevatur super horizontem polum septentrionalis et deprimitur polum australis secundum modum elongationis ab aequinoctiali: unde nobis qui in parte ²⁶⁰ septentrionali sumus polum australis numquam potest esse conspicuus, et similiter stellae ei vicinae occultae sunt nobis secundum quantitatem qua elongamur ab aequinoctiali, et haec dicuntur hic *interiora Austri* quia sunt nobis occulta, quasi sub horizonte abscondita et depressa.

Et ne aliquis credat quod in praedictis solum divina sapientia se manifestaverit, ostendit ²⁷⁰ consequenter quod multa alia similia innumerabilia nobis Deus fecit, dicens *Qui facit magna*, in quibus scilicet commendabilis apparet Dei sapientia ex commensuratione magnitudinis: et hoc respondet ei quod dixerat « Qui extendit caelos solus »; *et inscrutabilia*, quae scilicet homines scrutari non possunt ²⁷⁵ propter eorum instabilitatem, quae tamen divina gubernatione ordinantur: et hoc respondet ei quod dixerat « Et graditur super fluctus maris »; *et mirabilia*, quorum scilicet rationes homines considerare

non possunt licet a Deo secundum rationem sint ²⁸⁰ facta: et hoc respondet ei quod dixerat « Qui facit Arcturum » etc. Quod autem addit *quorum non est numerus* ad singula referendum est, ita tamen quod intelligantur divina opera innumerabilia esse hominibus, sed numerabilia Deo qui facit « omnia in ²⁸⁵ numero, pondere et mensura ».

Si venerit ad me non videbo. Beatus Iob volens ostendere suam intentionem non esse ut cum Deo contendat, per plura indicia profunditatem divinae sapientiae in rebus naturalibus ostendit; nunc autem ²⁹⁰ vult ostendere profunditatem divinae sapientiae in rebus humanis. Considerandum est autem quod ad rectorem humanarum rerum tria pertinere videntur: primum est ut suis subiectis iustitiae praecepta et alia beneficia dispenset, secundum est ut actus ²⁹⁵ subditorum examinet, tertium est ut quos culpabiles invenit poenis subiciat. In his ergo tribus immensam profunditatem divinae sapientiae ostendit: primo quidem quia tam profunde et subtiliter suis subditis providet sua beneficia quod etiam eis qui recipiunt incomprehensibile est, et hoc est quod dicit *Si venerit ad me non videbo, si abierit non intelligam eum*. Ubi considerandum est quod in Scripturis Deus venire ad hominem dicitur quando ei sua beneficia largitur, sive intellectum eius illuminando ³⁰⁰ sive affectum inflammando sive qualitercumque ei benefaciendo, unde dicitur Is. xxxv⁴ « Deus noster ipse veniet et salvabit nos »; e contrario vero Deus ab homine recedere dicitur quando ei sua beneficia vel suam protectionem subtrahit, secundum illud ³¹⁰ Psalmsi « Ut quid, Domine, recessisti longe, despicias in opportunitatibus, in tribulatione? ». Contingit autem quandoque quod Deus aliquibus vel tribulationes vel etiam aliquos spirituales defectus evenire permittit ad procurandum eorum salutem, sicut dicitur Rom. viii²⁸ « Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum »; sic ergo Deus ad hominem venit eius procurando salutem, et tamen homo eum non

²⁴⁴ Oriona] —nas β(-F²) δ¹ π —nam γ —nem Va oriona F² ²⁵² si...habitant hom. om. F β ²⁵⁹ polus] poli F pN β¹
²⁶⁶ quia] que F γ(def. As) ²⁶⁸ aliquis] quis β δ π ²⁸⁵ sed scrips. cum F] sunt tamen (in ras. sN) sN V¹ sint F² licet
sint δ(def. Pd) non γ π autem post numerabilia V² ²⁸⁵ numerabilia] innumerabilia γ π ²⁸⁷ non videbo] etc. F eum
add. F² γ(-F³) δ(-R) π ipsum add. F³ ²⁸⁹ contendat] contempnat F β(-F²) ²⁹⁴ suis om. N γ ³⁰² videbo] eum add. γ
δ(-R) π (def. F V²)

²⁴⁰ - ²⁴⁴ Arcturus...Orion: cf. Isid. III *Etymol.* cap. 71 (PL 82,179) et Barthol. Anglic. VIII *De propriet. rerum* cap. 35 et 36.
²⁴⁸ in pectore Tauri: cf. Isid. l. c. et Barthol. Anglic. ibid. cap. 37, ubi tamen habetur 'in fronte Tauri'. ²⁵² si...habitant:
cf. Arist. II *Meteora* 10 (362 b 25). ²⁵³ conspicuus est: cf. ipse Thomas *Super II De caelo* 3 (285 b 23) et 28 (297 b 31).
²⁵⁷ dictum est: lin. 251. ²⁷⁴ Vers. 8. ²⁷⁸ Vers. 8. ²⁸¹ Vers. 9. ²⁸⁵ Sap. xi²¹. ³¹¹ Ps. ix²².

¹² Si repente interroget, quis respondebit ei? Vel quis dicere ei potest: Cur ita facis?
¹³ Deus cuius irae resistere nemo potest, et sub quo curvantur qui portant orbem. ¹⁴ Quantus ergo ego sum qui respondeam ei et loquar verbis meis cum eo? ¹⁵ Qui etiam si habuero quippiam iustum non respondebo, sed meum iudicem deprecabor.

videt quia beneficium eius non percipit; e contrario
³²⁰ vero multis Deus manifesta beneficia non subtrahit
 quae tamen in eorum perniciem vergunt, et ideo
 dicitur quod Deus sic recedit ab homine quod homo
 eum non intelligit recedentem. Sic ergo apparet pro-
 funditas sapientiae divinae in dispensatione suorum
³²⁵ beneficiorum.

Ostenditur autem secundo divinae sapientiae pro-
 funditas in examinatione humanorum actuum, quia
 videlicet sic subtiliter et efficaciter examinat ut eius
 examinationem nullus per quamcumque cavillatio-
³³⁰ nem subterfugere possit, et hoc est quod dicit *Si
 repente interroget, quis respondebit ei?* Interrogat au-
 tem Deus hominem quando eum ad considerandum
 suam conscientiam reducit, vel interius inspirando
 vel exterius provocando beneficiis aut flagellis, se-
³³⁵ cundum illud Psalmi « Dominus interrogat iustum et
 impium »; tunc autem homo sufficienter Deo respon-
 deret quando in eo nihil inveniretur quod iuste a
 Deo reprehendi posset, quod nulli hominum in hac
 vita contingit, secundum illud Prov. xx⁹ « Quis po-
³⁴⁰ test dicere: Mundum est cor meum, purus sum a
 peccato? ». Signanter autem dicit *Si repente interro-
 get*, quia si homini spatium respondendi detur po-
 test per paenitentiam delicta diluere. Contingit au-
 tem quandoque quod aliquis in examinando aliorum
³⁴⁵ excessus remissus invenitur, timens ne et sui exces-
 sus versa vice ab aliis examinentur, sed hoc Deo
 formidandum non est ut in sua examinatione mol-
 lescaat, quia non habet superiorem qui de eius factis
 iudicare possit, et ideo subditur *Vel quis dicere ei*
³⁵⁰ *potest: Cur ita facis?*, quasi eum castigando.

Tertio autem ostenditur divinae sapientiae pro-
 funditas in punitione delictorum, quia quocumque
 se vertat homo, nulla astutia, nulla potentia Dei
 vindictam declinare potest, secundum illud Psalmi
³⁵⁵ « Quo ibo a spiritu tuo et quo a facie tua fugiam? »,
 et hoc est quod dicit *Deus cuius irae resistere nemo
 potest*: ira enim secundum quod Deo attribuitur in
 Scripturis non importat commotionem animi sed
³⁶⁰ vindictam. Huius autem probationem consequenter
 inducit: *et sub quo curvantur qui portant orbem*. In-

telligendi sunt autem portare orbem caelestes spi-
 ritus quorum ministerio tota corporalis creatura di-
 vinitus procuratur, ut Augustinus dicit III De
 Trinitate. Hi autem caelestes spiritus sub Deo cur-
 vantur quia ei per omnia oboediunt, secundum illud ³⁶⁵
 Psalmi « Benedicite Domino omnes angeli eius, mi-
 nistri eius, qui facitis voluntatem eius »; sic igitur
 angelis Deo oboedientibus, manifestum est quod to-
 tus cursus rerum corporalium qui per angelos ad-
 ministratur divinae subiacet voluntati, et sic ex nul-
³⁷⁰ la creatura homo potest habere auxilium ad effu-
 giendum Dei vindictam, secundum illud Psalmi « Si
 ascendero in caelum tu illic es, si descendero ad
 infernum ades »; quin immo, ut dicitur Sap. v²¹, « Pu-
 gnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos ». ³⁷⁵
 Possent etiam intelligi portare orbem reges et prin-
 cipes mundi qui sub Deo curvantur, secundum illud
 Prov. viii¹⁵ « Per me reges regnant », vel quia nec
 ipsi reges irae divinae resistere possunt, ut ex hoc
 a maiori idem de aliis concludi possit. ³⁸⁰

Sic igitur ostensa multipliciter immensitate divi-
 nae potentiae et profunditate divinae sapientiae,
 concludit propositum, quod scilicet suae intentionis
 non est cum Deo contendere, et hoc est quod dicit
Quantus ergo ego sum, idest quam potens, quam sa-
³⁸⁵ piens, *qui respondeam ei*, scilicet Deo interroganti
 potentissimo et sapientissimo, *et loquar verbis meis
 cum eo*, examinando facta eius et dicendo « cur ita
 facis? », ac si diceret: non sufficiens sum ut contem-
 dam cum Deo; contentio enim in respondendo et ³⁹⁰
 obiciendo consistit. Contingit autem quandoque
 quod aliquis, etsi non sit multum potens aut sa-
 piens, tamen propter securitatem suae conscientiae
 non formidat contendere cum quovis iudice; sed
 hanc etiam causam contendendi cum Deo a se ex-
³⁹⁵ cludit dicens *Qui etiam si habuero quippiam iustum
 non respondebo*, scilicet Deo examinanti quasi meam
 iustitiam defendendo, *sed meum iudicem deprecabor*,
 quasi non petens iudicium sed misericordiam. Si-
 gnanter autem dicit *si habuero quippiam iustum*, ad
⁴⁰⁰ designandum incertitudinem humanae iustitiae per
 hoc quod dicit *si habuero*, secundum illud Apostoli

336 responderet] — det N F² δ π — deretur V² 337 inveniretur] — nitur sN δ π 373 ad] in β(def. F²) Va om. R (def. F As Sv) 386 qui] quod β¹ γ(-Sv) R ut Pd π 389 sum] om. F pN ante sufficiens F² γ

335 Ps. x⁴. 354 Ps. cxxxviii⁷. 357 ira...vindictam: cf. supra cap. 3 551 nota. 361 caelestes spiritus: cf. Gregor. IX Moral. cap. 16 (PL 75,874 C). 363 Cap. 4 (PL 42,873). 366 Ps. cii²⁹. 372 Ps. cxxxviii⁸. 376 reges...: cf. Gregor. IX Moral. cap. 16 (PL 75,874 A). 383 propositum: cf. supra lin. 15. 388 Vers. 12.

¹⁶ Et cum invocantem exaudierit me, non credo quod audierit vocem meam; ¹⁷ in turbine enim conteret me et multiplicabit vulnera mea etiam sine causa, ¹⁸ non concedet requiescere spiritum meum et implet me amaritudinibus. ¹⁹ Si fortitudo quaeritur, robustissimus est; si aequitas iudicii, nemo pro me audet testimonium dicere. ²⁰ Si iustificare me voluero, os meum condemnabit me;

I ad Cor. iv⁴ «Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum», et ad ostendendum quod iustitia
405 hominis parva est et imperfecta ad divinum examen relata, propter quod dicit *quippiam*, secundum illud Is. LXIV⁶ «Omnes iustitiae nostrae quasi pannus menstruatae» sic sunt coram illo.

Quid autem ex sua deprecatione consequatur, ostendit cum subdit *Et cum invocantem exaudierit me, non credo quod audierit vocem meam*. Contingit enim quandoque quod Deus hominem exaudit non ad votum sed ad profectum: sicut enim medicus non exaudit ad votum infirmum postulantem amoveri
415 medicinam amaram, si medicus eam non removeat eo quod scit eam esse salutiferam, exaudit tamen ad profectum quia per hoc sanitatem inducit quam maxime infirmus desiderat, ita Deus homini in tribulationibus constituto tribulationes non subtrahit,
420 quamvis deprecanti, quia scit eas expedire ad finalem salutem; et sic licet Deus vere exaudiat, tamen homo in miseriis constitutus se exaudiri non credit. Et quare non credat ostendit subdens *in turbine enim conteret me*; et more suo quod metaphorice
425 dictum est exponit subdens *et multiplicabit vulnera mea etiam sine causa*: hoc enim est conterere quod multiplicare vulnera, idest tribulationes, et hoc est *in turbine*, idest in horribili obscuritate, quod dicit *sine causa*, scilicet manifesta et ab homine afflicto
430 perceptibili; si enim homo afflicto perciperet causam quare Deus eum affligit et quod afflictiones sunt ei utiles ad salutem, manifestum est quod crederet se exauditum, sed quia hoc non intelligit credit se non exauditum. Et ideo non solum exterius
435 affligitur sed etiam interius, sicut infirmus qui nesciret se per medicinam amaram sanitatem consequaturum non solum affligeretur in gustu sed etiam in animo, et ideo subdit *non concedet requiescere spiritum meum*: requiescit enim spiritus licet carne afflicta propter spem finis, secundum quod Dominus docet Matth. v¹¹ «Beati eritis cum maledixerint vobis homines», et postea subdit «Gaudete, quoniam merces vestra copiosa est in caelis»; et sic dum affligor exterius et interius non requiesco, *implet me*

amaritudinibus, scilicet intus et extra.

445

Et est considerandum quod ab illo loco «Et cum invocantem exaudierit» etc. evidenter exposuit quod supra occulte dixerat «Si venerit ad me non videbo»: hoc enim fere ubique in dictis Iob observandum est quod obscure dicta per aliqua consequentia exponuntur. Et quia supra breviter et summarie dixerat «Quantus ego sum qui respondeam ei?», hoc consequenter diffusius explicat, ubi etiam assignat causam quare non respondet sed iudicem deprecatur. Quod enim aliquis audacter iudici respondeat potest ex duobus contingere: primo quidem si iudex sit debilis qui subditum coercere non possit, sed hoc excludit dicens *Si fortitudo quaeritur*, scilicet in Deo ad subditos coercendum, *robustissimus est*, omne robur excedens; secundo aliquis audacter respondet iudici quia confidit de sua causa, quod aliquando contingit quia habet multos excusatores, sed hoc excludit dicens *si aequitas iudicii*, scilicet requiritur, secundum quam aliquis habens pro se multos testes absolvitur, *nemo pro me audet testimonium dicere*: intellectus enim hominis hoc non capit quod hominis iustitia maior sit quam veritas Dei redarguentis. Aliquando vero homo, etsi non habeat alios testes pro se, confidit tamen de causa sua innitens testimonio conscientiae suae; sed testimonium conscientiae non potest valere homini contra redargutionem divinam, et hoc ostendit per singulos gradus. Habet enim testimonium conscientiae tres gradus, quorum summus est quando alicui conscientia sua testimonium reddit quod sit iustus, secundum illud Rom. VIII¹⁶ «Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filii Dei»; sed hoc testimonium non valet contra divinam reprehensionem, unde dicit *Si iustificare me voluero*, idest si voluero dicere me esse iustum, Deo mihi obiciente quod sim impius, *os meum condemnabit me*, idest condemnabilem me reddet propter blasphemiam. Secundus gradus est quando aliquis, etsi non praesumat se esse iustum, tamen non reprehendit eum conscientia de aliquo peccato, secundum illud I ad Cor. iv⁴ «Nihil mihi conscius sum»; sed nec hoc testimonium valet contra

403 iv] x N β γ(-sv) δ π
om. pN habiturum sN

414 infirmum] hic et ante ad pN ante ad F sN F²

436 consecuturum] -cutum F β(-V¹)

442 Matth. v¹².

446 Vers. 16.

448 Vers. 11.

452 Vers. 14.

si innocentem ostendero, pravum me comprobabit. ²¹ Etiam si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea et taedebit me vitae meae. ²² Unum est quod locutus sum: innocentem et impium ipse consumit. ²³ Si flagellat, occidat semel, et de poenis innocentium non rideat. ²⁴ Terra data est in manus impii, vultum iudicum eius operit. Quod si ille non est, quis ergo est?

Deum, unde dicit *si innocentem ostendero*, idest si voluero me ostendere esse sine peccato, *pravum me comprobabit*, inquantum mihi vel aliis manifestabit
⁴⁹⁰ peccata quorum mihi non sum conscius quia, ut dicitur in Psalmo, « Delicta quis intelligit? ». Tertius gradus est quando aliquis, etsi sit sibi conscius de peccato, tamen praesumit vel quia non habuit malam intentionem aut quia non fecit ex malitia et
⁴⁹⁵ dolo sed ex ignorantia et infirmitate; sed nec hoc testimonium valet homini contra Deum, et ideo dicit *Etiam si simplex fuero*, idest sine dolo vel duplicitate pravae intentionis, *hoc ipsum ignorabit anima mea*: homo enim non potest ad liquidum motum
⁵⁰⁰ sui affectus deprehendere, tum propter variationem eius tum propter permixtionem et impetum multarum passionum, propter quod dicitur Ier. xvii⁹ « Pravum est cor hominis et inscrutabile; quis cognoscet illud? ». Et propter huiusmodi ignorantiam quod homo se ipsum non cognoscit nec statum suum, red-
⁵⁰⁵ ditur etiam iustis sua vita taediosa, et propter hoc subdit *et taedebit me vitae meae*.

Unum est quod locutus sum. Postquam beatus Iob ostendit non esse suae intentionis ut cum Deo contendat, proponit illud de quo cum adversariis ei disputatio erat. Dixerat enim Eliphaz quod poenae a Deo non nisi pro peccatis immittuntur, contra quod in superiori responsione Iob locutus fuerat; et quia Baldath sententiam Eliphaz asserere conatus fuerat, Iob iterato sententiam suam repetit dicens *Unum est quod locutus sum: innocentem et impium ipse consumit*, quasi dicat: non solum peccatoribus sed etiam innocentibus mors a Deo immittitur, quae tamen est maxima poenarum praesentium, et
⁵²⁰ sic non est verum quod vos dicitis, quod solum pro peccatis propriis homo puniatur a Deo. Quod autem mors a Deo sit dicitur Deut. xxxii³⁹ « Ego occidam et ego vivere faciam »; sed cum mors communiter omnibus immittatur a Deo, unum est quod durum
⁵²⁵ videtur, scilicet quod innocentes praeter mortem communem multiplices adversitates sustinent in hac

vita, cuius rei causam investigare intendit, et ideo subdit *Si flagellat, occidat semel*, quasi dicat: detur quod flagellum mortis omnibus sit commune, videretur tamen rationabile quod innocentibus, qui ex
⁵³⁰ propriis peccatis non sunt rei, praeter mortem quae debetur peccato communi aliam poenam infligere non deberet. Si enim, ut vos dicitis, nulla alia causa est quare iuste alicui infligi poena possit nisi peccatum, manifestum est autem innocentes pati poenam
⁵³⁵ in hoc mundo, videtur sequi quod sine causa puniantur ac si ipsae poenae propter se Deo placerent, et ideo subdit *et de poenis innocentium non rideat*: de illis enim ridere solemus quae nobis secundum se placent.

Si autem hoc est inconveniens quod poenae innocentium Deo secundum se placeant, inveniuntur autem innocentes frequenter in terris puniri, videtur sequi aliud inconveniens, scilicet quod istae poenae ex divino iudicio non procedant sed ex malitia
⁵⁴⁵ alicuius iniqui domini qui habeat potestatem in terra et puniat innocentes, unde sequitur *Terra data est in manus impii*, quasi dicat: si ipsi Deo non placent secundum se poenae innocentium qui tamen puniuntur in terra, oportebit dicere quod Deus re-
⁵⁵⁰ gimen terrae alicui impio commiserit, ex cuius iniquitate iudicium in terra pervertitur ut innocentes puniantur; et hoc est quod subdit *vultum iudicum eius operit*, idest rationem eorum obnubilat vel cupiditate aut odio aut amore, ne veritatem iudicii
⁵⁵⁵ in iudicando sequantur. *Quod si ille non est*, scilicet impius cui tradita est terra, a quo scilicet causatur innocentium punitio, *quis ergo est*, scilicet huius punitiois causa? Non enim dici potest, ut ostensum est, quod hoc sit a Deo, supposita vestra
⁵⁶⁰ positione quod solum peccatum sit causa poenarum praesentium. Hoc autem quod dixit *Terra data est in manus impii* est quidem secundum aliquid verum, inquantum scilicet terreni homines sub potestate diaboli a Deo relinquuntur, secundum illud
⁵⁶⁵ « Qui facit peccatum servus est peccati »; simpliciter autem est falsum: non enim diabolo absolute ter-

521 puniatur] punitur F γ(-F³) π 523 ego om. pN β(-V¹) (def. F) 529 videretur] videtur β¹ γ(-As) δ¹ π 534 possit] posset pN γ Pd π potuit R (def. β)

491 Ps. xviii¹³. 511 Dixerat: cap. iv⁷. 513 locutus fuerat: cap. vi². 519 maxima poenarum: cf. supra cap. 8 73 nota
560 ostensum est: lin. 520. 566 Ioh. viii⁸⁴.

²⁵ Dies mei velociore fuerunt cursore, fugerunt et non viderunt bonum, ²⁶ pertransierunt quasi naves poma portantes, sicut aquila volans ad escam. ²⁷ Cum dixero: Nequaquam ita loquar, commuto faciem meam et dolore torqueor. ²⁸ Verebar omnia opera mea, sciens quod non parceres delinquenti.

rae dominium est concessum, ut scilicet libere in ea
facere possit quod velit, sed quicquid facere permit-
titur ex divina dispositione procedit quae omnia ex
570 rationabili causa dispensat; unde hoc ipsum quod in-
nocentes puniantur non dependet absolute ex mali-
tia diaboli sed ex sapientia Dei permittentis. Unde
si peccatum non est causa punitionis innocentium,
575 non sufficit hoc ad malitiam diaboli reducere, sed
oportet ulterius aliquam rationabilem causam esse
propter quam Deus permittit, et ideo signanter dicit
Quod si ille non est, quis ergo est?, quasi dicat: si
malitia diaboli non est sufficiens causa punitionis
580 innocentium, oportet aliam causam investigare.

Ad investigandum igitur rationem quare innocen-
tes puniantur in hoc mundo, primo proponit defec-
tum quem sustinuerat in amissione bonorum, osten-
dens mutabilitatem prosperitatis praesentis ex simi-
585 litudine eorum quae videntur esse velocissima in hoc
mundo. Sed considerandum est quod ad prosperi-
tatem huius mundi aliqui diversimode se habent:
quidam enim ipsam pro fine habent nihil ultra ipsam
sperantes – ad quod videbatur declinare illorum opi-
590 nio qui omnia praemia et poenas in hac vita consti-
tuebant –, tales autem non pertranseunt prosperi-
tatem huius mundi, sed prosperitas huius mundi
fugit ab eis quando eam amittunt; quidam vero,
de quorum numero fuit Iob, in prosperitate huius
595 mundi finem non ponunt sed ad alium finem ten-
dunt, et tales prosperitatem huius mundi magis
ipsi pertranseunt quam pertranseantur ab ea. Ten-
dentibus autem ad aliquem finem tria sunt necessa-
ria: primum est ut in nullo alio cor suum figant per
600 quod retardari possint a fine, sed festinent ad finem
consequendum, et ideo primo ponit exemplum de
cursore qui sic tendit ad finem sui cursus quod in
via moram non contrahit, unde dicit *Dies mei ve-
lociores fuerunt cursore*, in quibus verbis et labilita-
605 tem praesentis fortunae et intentionem suam in
aliud tendentem demonstrat; *fugerunt*, quasi in re-
bus huius mundi requie cordis non inventa, unde
sequitur *et non viderunt bonum*, scilicet in quod mea
intentio ferebatur, quod est verum bonum: unde

pro iustitia me remuneratum non reputo; quod si
610 prosperitatem praesentem remunerationem putatis,
ea subtracta innocens punitus sum. Secundo requi-
ritur quod tendens in aliquem finem acquirat sibi
illa per quae possit ad finem pervenire, sicuti qui
vult sanari oportet quod acquirat medicinas quibus
615 sanetur; similiter qui vult ad verum bonum perve-
nire oportet quod conquirit virtutes quibus illud
consequi possit, unde subdit *pertransierunt quasi na-
ves poma portantes*, in quo etiam duo demonstrat: et
labilitatem praesentis fortunae, quia naves poma
620 portantes ad vendendum festinant ne per moram
putrescant, et studium tendendi in finem, quasi di-
cat: dies mei non pertransierunt vacui, sed virtutes
congregavi cum quibus tendo ad finem consequen-
dum. Tertium restat consecutio finis, unde dicit *sicut*
625 *aquila volans ad escam*, in quo etiam duo praedicta
designantur: nam aquila velocis volatus est praeci-
pue cum a fame impellitur, et escam habet pro fine
quo reficitur.

Quia ergo in his verbis quasi innuerat se esse ius-
630 tum et innocentem, quod praesumptuosum ab ad-
versariis reputabatur, incipit de sua innocentia con-
ferre cum Deo qui solus est conscientiae iudex, unde
subdit *Cum dixero*, scilicet in corde meo: *Nequa-
quam ita loquar*, ut scilicet sim iustus et innocens,
635 *commuto faciem meam*, scilicet a fiducia quam con-
ceperam de mea innocentia ad quandam sollicitu-
dinem investigandi peccata, *et dolore torqueor*, in
conscientiae propriae discussione recogitans ne forte
pro aliquo peccato sic puniar. Et causam doloris
640 subdit dicens *Verebar omnia opera mea*: est enim
alicui magna causa doloris quando magnam sollici-
tudinem habet de re aliqua et tamen incidit in illud
quod vitare studebat; ipse autem circa omnia opera
sua magnam sollicitudinem apponebat, timens ne
645 in aliquo a iustitia declinaret, et hoc est quod dicit
Verebar omnia opera mea. Et causa quare sic vere-
batur in omni suo opere erat timor de severitate
divini iudicii, unde subditur *sciens quod non parce-
res delinquenti*, nisi scilicet convertatur quia, sicut
650 in Psalmo dicitur, «Nisi conversi fueritis gladium

572 puniantur] —untur N γ 578 ille] post non cum Vulg. F β(-F²) post est N F² 617 conquirit] acquirat F sN F² Sv
624 finem coni. cum sN V²] virtutes F pN β¹ premium γ δ¹ π beatitudinem Va 634 subdit] —tur β γ Va
580 aliam causam: cf. infra cap. 10 8. 582 primo: cf. 'consequenter' lin. 728. 589 illorum opinio: cf. supra
cap. 7 12. 632 reputabatur: cf. cap. 4 112. 651 Ps. vii¹⁵.

²⁹ Si autem et sic impius sum, quare frustra laboravi? ³⁰ Si lotus fuero quasi aquis nivis et fulserint velut mundissimae manus meae, ³¹ tamen sordibus intinges me et abominabuntur me vestimenta mea. ³² Neque enim viro qui similis mei est respondebo, nec qui mecum in iudicio ex aequo possit audiri: ³³ non est qui utrumque valeat arguere et ponere manum suam in ambobus. ³⁴ Auferat a me virgam suam,

suum vibrabit». *Si autem*, post tantum studium innocentiae, *et sic impius sum* ut tam gravibus poenis a Deo puniri meruerim, *quare frustra laboravi* in tanta sollicitudine innocentiae conservandae? Frustra enim laborare dicitur qui suo labore tendit ad finem ad quem non pertingit.

Sed quia puritas hominis quantacumque sit ad divinum examen relata deficiens invenitur, ideo consequenter ostendit quod cum se purum et innocentem dicit, se purum et innocentem intelligit quasi hominem, non quasi in nullo penitus a rectitudine divinae iustitiae recedentem. Est autem sciendum quod duplex est puritas: una quidem innocentis altera paenitentis; utraque autem imperfecta est in homine si ad perfectam rectitudinem divinae regulae comparetur. Dicit ergo quantum ad puritatem paenitentis *Si lotus fuero*, idest si a peccatis meis me purgare studuero, *quasi aquis nivis*, quae bene ablutivae esse dicuntur; quantum vero ad puritatem innocentis subdit *et fulserint velut mundissimae manus meae*, idest et in operibus meis, quae per manus designantur, nulla inveniatur immunditia, sed fulgeat in eis iustitiae claritas – dicit autem *velut mundissimae* ad insinuandum quod in homine perfecta munditia esse non potest –; si, inquit, sic fuero mundus, *tamen sordibus intinges me*, idest sordidus demonstrabor tuae iustitiae comparatus et per tuam sapientiam convictus. Semper enim in operibus humanis aliquis defectus invenitur: quandoque quidem ex ignorantia propter debilitatem rationis, quandoque autem ex negligentia propter infirmitatem carnis; quandoque autem aliqua infectio alicuius terrenae affectionis etiam in bonis operibus admiscetur, propter volubilitatem humani cordis quod non fixum in eodem perseverat: unde semper aliquid in humanis operibus invenitur quod deficit a puritate divinae iustitiae. Cum autem aliquis immundus est qui tamen exterius aliquam iustitiae ostensionem habet, signa iustitiae quae de eo exterius apparent ei non competunt, et ideo subdit *et abominabuntur me vestimenta mea*: per vestimenta enim exteriora opera designantur quibus homo quasi contegitur,

secundum illud Matth. vii¹⁵ «Veniunt ad vos in vestimentis ovium»; tunc ergo vestimenta alicuius alicuius quem abominantur quando exteriora hominis quae iustitiam praetendunt interioribus non concordant.

Quare autem quantumcumque sit purus non potest se defendere quin a Deo vincatur impurus, consequenter ostendit ex duobus in quibus Deus hominem excellit, videlicet ex puritate iustitiae et ex auctoritate maiestatis. Quantum ergo ad primum dicit *Neque enim viro qui similis mei est respondebo*, quasi dicat: si aliquis homo me impurum vellet convincere, possem ei resistere, si mihi obiceret quae ipse sentiret in homine servari non posse de perfecta iustitiae puritate; sed sic respondere non possum Deo in quo nullus defectus invenitur. Quantum ad secundum dicit *nec qui mecum in iudicio ex aequo possit audiri*: cum enim duo homines ad invicem contendunt, iudicem possunt habere qui utriusque dicta examinet; sed hoc inter Deum et hominem esse non potest duplici ratione: una ratio est quia oportet quod in iudice sit altior sapientia quae sit quasi regula ad quam examinentur dicta utriusque partis; manifestum est autem quod divina sapientia est prima regula ad quam omnium veritas examinatur, et propter hoc subdit *non est qui utrumque valeat arguere*, quasi dicat: non est alius superior Deo ex cuius maiori sapientia divina sapientia corrigi possit. Alia ratio est quia oportet quod in iudice sit maior potestas qua possit utramque partem comprimere, et hoc excludit dicens *et ponere manum suam in ambobus*, idest coercere utrumque: hoc enim excluditur per immensitatem divinae potentiae, quam supra ostendit.

Et quia, ut dictum est, intendit perscrutari qua ratione innocentes puniantur in hoc mundo, consequenter ostendit quid eum impedire posset ab hac perscrutatione et qua intentione hoc perscrutari vellet. Impediri autem posset ab hac perscrutatione ex duobus, primo quidem ex afflictione quam patiebatur: homines enim quorum mens occupata est tristitia non possunt subtiliter perscrutari, et quantum ad hoc dicit *Auferat a me virgam suam*; secundo ex

673 immunditia] munditia F pN β(-F²) Sv 710 possit] posset N β δ¹ (def. F)

655 Frustra: cf. Arist. II Phys. 10 (197 b 25) ut refert Thomas De verit. q. 2 a. 10 ad 3. 727 dictum est: lin. 527.

726 supra: vers. 4-7.

et pavor eius non me terreat. ³⁵ Loquar et non timebo eum; neque enim possum metuens respondere.

reverentia quam ad Deum habebat: homines enim aliquando ex quadam reverentia quam ad Deum habent omittunt ea quae Dei sunt perscrutari, et quantum ad hoc dicit *et pavor eius non me terreat*,
⁷⁴⁰ quasi dicat: concedat spiritum meum requiescere ab afflictione quam patior, et non imputetur mihi ad irreverentiam quod de divinis disputo; et sic potero perscrutari, unde sequitur *Loquar et non timebo eum*, idest ac si non timerem eum; *neque enim possum*
⁷⁴⁵ *metuens respondere*, idest dum ex reverentia eius revocor a perscrutatione. Sciendum est autem quod timor Dei aliquando timentes Deum a perscrutatio-

ne divinorum non revocat, quando scilicet perscrutantur divina desiderio veritatis cognoscendae, non ut comprehendant incomprehensibilia sed semper eo ⁷⁵⁰ moderamine ut intellectum suum divinae subiciant veritati; revocantur autem per timorem Dei ne sic perscrutentur divina quasi comprehendere volentes et intellectum suum divina veritate non regulantes. Sic igitur per haec verba Iob intendit ostendere quod ⁷⁵⁵ eo moderamine de his quae ad divinam providentiam pertinent perscrutatur, ut intellectum suum divinae veritati subiciat, non ut divinam veritatem impugnet, quod esset contra reverentiam divini timoris.

⁷⁴⁵ ex con. (cf. supra lin. 737) om. F V² Va a cat. reverentia eius] om. F reverentiam eius considero Va
⁷⁴⁵ revocor] om. Sv revocor propter reverentiam eius post perscrutatione F 746 a] om. pN V¹ γ(-F³) R et F³ ab eius Va
⁷⁴⁶ perscrutatione] -tator pN V¹

CAPITULUM X

¹ Taedet animam meam vitae meae, dimittam adversum me eloquium meum, loquar in amaritudine animae meae. ² Dicam Deo: Noli me condemnare, indica mihi cur me ita iudices.

T aedet animam meam vitae meae etc. Postquam proposuit superius Iob quod tam innocentes quam impii in hoc saeculo tribulantur, et tetigit unam causam punitionis innocentium quae posset aestimari, scilicet quod terra quasi derelicta a Deo sit exposita voluntati quasi iniquae potestatis innocentes pro libitu punientis, hoc autem remoto quia manifestum inconveniens continet, inquisivit quis esset innocentium punitor et qua de causa, et hanc quaestionem hic prosequi intendit. Prius tamen quam ad investigationem procedat, ostendit quo animo hic loquatur: loquitur enim in persona hominis afflicti secundum conceptiones quas ei tristitia subministrat; unde primo ponit taedium quod patitur in hac vita propter tribulationes quas patitur, quae intantum graves sunt quod etiam ipsam vitam reddunt taediosam: licet enim vivere delectabile sit, tamen in angustiis vivere taediosum est, unde dicit *Taedet animam meam vitae meae*. Sicut autem homo cui delectabilis est sua vita optat se vivere, ita cui taediosa est sua vita optat se vita privari, et ideo subiungit *dimittam adversum me eloquium meum*; hoc enim est contra aliquem quod est peremptivum ipsius: tunc ergo homo adversum se loquitur quando se vita privari exoptat. Sed signanter dicit *dimittam*: multotiens enim homo aliquos motus in corde patitur propter aliquam passionem vel tristitiae vel concupiscentiae vel irae aut cuiuscumque alterius, sed tamen ita ratione omnes motus reprimat quod ad verbum exterius non procedit; quando autem ratio ostendere volens quid interius patiat occultos motus in verba producit, tunc eloquium dimittere dicitur quasi prius retentum, et propter hoc subdit *loquar in amaritudine animae meae*, quasi dicat: verba quae exterius proferam interiorum ama-

ritudinem ostendunt, ut det intelligere se in persona hominis amaricati loqui. Sed ne rursus intelligatur quod ista eloquii dimissio sit per hoc quod ratio a tristitia superatur, subiungit *Dicam Deo: Noli me condemnare*; cum enim ratio a passione vincitur, homo contra Deum remurmurat et quandoque usque ad blasphemiam procedit, sed dum inter tribulationes hominis ratio recta manet, Deo se subdit et ab ipso remedium praestolatur dicens Deo *Noli me condemnare*. Simul etiam in hoc ad quaestionem accedit: cum enim supra quaesivisset quis esset causa innocentium poenae in hoc mundo, hic iam confitetur Deum esse auctorem punitionis dum petit quod ab eo non condemnetur, secundum illud I Reg. 11⁶ «Dominus mortificat et vivificat», ex quo Manichaeorum haeresis confutatur.

His autem praemissis, supposito quod Deus sit punitionis auctor, inquit de causa suae punitionis ad Deum loquens: *indica mihi cur me ita iudices*, id est facias me cognoscere causam propter quam a te puniar: sciebat enim quod rationis investigatio ad veritatis terminum pervenire non potest nisi divinitus doceatur. Scire autem causam suae punitionis necessarium est homini vel ad correctionem vel ut patientius flagella sustineat. Ad inquisitionem autem huius quaestionis procedit sub quadam disiunctione: necesse est enim quod ipse qui punitur vel sit innocens vel peccator. Primo autem procedit supponendo quod sit innocens; et quia ad cognitionem divinorum per res humanas pervenimus, proponit duos modos quibus in humano iudicio quandoque innocentes puniuntur.

Primus modus est propter malitiam punientis, ex qua contingit tripliciter poenas innocentibus irrogari: aliquando quidem dum per astutiam innocenti-

²⁴ ergo] enim N V² γ π om. R ²⁹ omnes] eius N hos β Va omnis R ³⁰ procedit] —dunt pN β F² δ¹ π —dant As
43 et] om. F pN β¹ δ ante Deo γ(-Sv) sR

² superius: cap. ix²². ⁴ unam causam: cap. ix²⁴. ⁸ inquisivit: ibid. ¹⁷ delectabile...taediosum: cf. supra cap. 3
82 nota. ³³ prius retentum: cf. Gregor. IX Moral. cap. 43 (PL 75,896 C). ⁴⁶ supra: cap. ix²⁴. ⁵⁰ Manichaeorum:
cf. infra lin. 106 nota. ⁶³ Primo: cf. 'nunc' lin. 291. ⁶⁸ Primus: cf. 'secundum' lin. 122.

³ Numquid bonum tibi videtur si calumniaris et opprimas me opus manuum tuarum, et consilium impiorum adiuves? ⁴ Numquid oculi carnei tibi sunt, aut sicut videt homo ita et tu vides? ⁵ Numquid sicut dies hominis dies tui, et anni tui sicut humana sunt tempora,

bus calumnias ingerunt, et quantum ad hoc dicit *Numquid bonum tibi videtur si calumniaris*; aliquando vero per potentiam opprimunt, et quantum ad hoc subdit *et opprimas me opus manuum tuarum*; ⁷⁵ aliquando vero ipsi quidem ex proprio motu innocentes non puniunt, sed quia inordinate aliquos impios diligunt, eos etiam in oppressione innocentium iuvant, unde subditur *et consilium impiorum adiuves?* Sed considerandum est quod aliquando ⁸⁰ diversis naturis unum et idem potest esse bonum et malum, sicut iracundum esse cani quidem est bonum, homini autem malum; nullus autem sanae mentis hoc in dubitationem ducit si Deus ex malitia aliquid operetur: non enim potest in summo bono aliquid ⁸⁵ mali esse; sed potest contingere quod aliquid malum est in homine quod ad divinam pertinet bonitatem, sicut non misereri secundum quod misericordia in passionem sonat in homine quidem vituperatur, quod tamen divina bonitas ex sui perfectione requirit. Manifestum est autem quod tria praedicta, ⁹⁰ calumniari, opprimere et consilium impiorum adiuvere, in hominibus mala sunt: unde hoc in quaestionem inducit utrum Deo possint esse bona, unde non quaerit 'numquid calumniaris et opprimis?' sed ⁹⁵ *Numquid bonum tibi videtur ut calumniaris et opprimas?*, quasi supponens pro firmo quod Deus numquam aliquid facit nisi quod bonum sibi videtur, et hoc vere est bonum. Item considerandum est quod ea quae naturaliter sunt nulli imputantur in ¹⁰⁰ culpam vel in malum; naturale autem est quod unumquodque perdat suum contrarium, unde et Deus qui est summe bonus odit ea quae contra se fiunt et ipsa disperdit, secundum illud Psalmi «Odisti omnes qui operantur iniquitatem, perdes» etc.; si ¹⁰⁵ ergo homines non essent a Deo facti sed a principio contrario, ut Manichaei fabulantur, bonum videretur quod Deus homines opprimeret propter se ipsos: ad hoc igitur excludendum non simpliciter dicit *ut opprimas me*, sed addit *opus manuum tuarum*. Item ¹¹⁰ bonum videtur quod Deus iustorum voluntates ad-

impleat; qui autem innocentem calumniari aut opprimere volunt non sunt iusti sed impii, et praecipue si non ignoranter vel casu sed ex consilio et deliberatione hoc velint: unde cum se innocentem supponat in prima parte quaestionis, sequitur impios ¹¹⁵ esse qui eum ex deliberato consilio opprimere vel calumniari vellent, et ideo signanter dicit *et consilium impiorum adiuves*.

Hac igitur causa remota, quia Deo hoc bonum videri non potest, cum ipse sit opus manuum Dei ¹²⁰ et cum eius hostes qui ipsum opprimerant impii comprobentur, procedit consequenter ad secundum modum quo in humano iudicio quandoque innocentes affliguntur. Contingit enim quandoque quod ¹²⁵ quando aliquis innocens falso apud iudicem accusatur, iudex ad exquirendam veritatem eum tormentis subicit secundum iustitiam agens; sed huius rei causa est defectus cognitionis humanae, qui triplex est: unus quidem quia omnis cognitio hominis a sensu procedit et, quia sensus corporei et corporalia ¹³⁰ sunt, non potest iudex interiori conscientiam accusati cognoscere; ut ergo hoc excludat a Deo dicit *Numquid oculi carnei tibi sunt*, ac si dicat: numquid tu corporalibus sensibus cognoscis ut sola corporalia videas et interiora cognoscere non possis? ¹³⁵ Ponit autem oculos quia visus inter alios sensus excedit. Secundus defectus est quod homo per sensus corporeos nec etiam omnia corporalia conspiciere potest: non enim potest cognoscere quae a remotis et in abditis fiunt, quod a Deo removet dicens *aut sicut videt homo ita et tu vides*, ut scilicet non possis quae ubique fiunt etiam occulta cognoscere? Tertius defectus humanae cognitionis est ex tempore, tum quia homo de die in diem plura cognoscit ¹⁴⁰ tum etiam quia per temporis longitudinem obliviscitur eorum quae novit, ut sic oporteat eum iterato quasi addiscere: hoc ergo a Deo removet dicens *Numquid sicut dies hominis dies tui*, ut scilicet de die in diem tua crescat cognitio; *et anni tui sicut humana sunt tempora*, ut scilicet per cursum tempo- ¹⁵⁰

79 aliquando] aliquid add. pN δ¹ aliquid in add. sN V¹ aliud aliquid add. Va 94 numquid] utrum F γ π 95 ut] si cum Vulg. F sN Sv δ π (def. F³) 141 ita cum Vulg. om. δ¹ π (def. F) vides] videbis sN V² Sv R vi. As F³ (def. F)

81 sicut iracundum...: exemplum ex Dionys. *De div. nom.* cap. 4 § 25 (PG 3,728 B; Dion. 286) sec. Thomam *I Pars* q. 63 a. 4 ad 3. 99 nulli imputantur...: sec. Arist. *III Ethic.* 12 (1114 a 23) ut refert Thomas *I-II* q. 21 a. 2 arg. 1. 101 perdat suum contrarium: cf. Arist. *I Phys.* 15 (192 a 24) et *II De caelo* 4 (286 a 32). 103 Ps. v⁷. 106 Manichaei: cf. August. *De haeres.* 46 (PL 42,38). 129 a sensu: cf. Arist. *II Anal. post.* 20 (100 a 10) sec. Thomam *De verit.* q. 10 a. 6 sed c. 2. 136 visus: cf. supra cap. 7 161 nota.

⁶ut quaeras iniquitatem meam et peccatum meum scruteris? ⁷Et scias quia nihil impium fecerim, cum sit nemo qui de manu tua possit eruere. ⁸Manus tuae fecerunt me et plasmaverunt me totum in circuitu, et sic repente praecipitas me? ⁹Memento, quaeso, quod sicut lutum feceris me et in pulverem reduces me.

rum aliquid tuae cognitioni decrescat? Et subdit *ut quaeras iniquitatem meam et peccatum meum scruteris*, idest ut per flagella inquiras an ego peccaverim opere et iniquus sim mente, sicut homines per tormenta peccata exquirunt? Et sic, post inquisitionem huiusmodi in me peccata non inveniens, *scias quia nihil impium fecerim*, quasi hoc aliunde cognoscere non possis nisi per flagella peccata mea exquiras; et hoc libere facias absque contradictione, ¹⁶⁰*cum sit nemo qui de manu tua possit eruere*: aliquando enim ab hac inquisitione quae est per tormenta iudices deficiunt, dum hi qui torqueri debent ab eorum manibus eruuntur.

Et quia supra dixerat se esse opus manuum Dei, ¹⁶⁵ut ex hoc ostenderet quod bonum Deo videri non potest ut eum opprimat propter se, quasi in oppressione eius delectatus, quod supposuerat manifestat, unde subdit *Manus tuae fecerunt me*. Et ne aliquis credat, secundum Manichaeorum haeresim, ¹⁷⁰hominis animam a Deo factam corpus vero a contrario auctore formatum, subiungit *et plasmaverunt me totum in circuitu*. In *circuitu* dicit quia corpus videtur esse animae in circuitu sicut vestimentum vestito vel sicut domus habitatori; *totum* dicit ut ¹⁷⁵ad singula corporis membra referatur; *plasmaverunt* dicit ut alludat ei quod homo ex limo terrae dicitur esse formatus; per manus autem operatio divina intelligitur, unde dicit pluraliter *manus* quia licet sit una divina virtus operans, multiplicatur tamen eius ¹⁸⁰operatio in effectibus, tum propter diversitatem effectuum tum etiam propter varietatem causarum mediarum mediantibus quibus suos effectus producit. Subdit autem *et sic repente praecipitas me?*, quia repentinum esse videtur ut aliquis qui aliquam rem ¹⁸⁵produxit eam absque causa manifesta corrumpat: qui enim facit aliquid vult illud esse – ad hoc enim facit ut sit –, qui autem corrumpit vult illud non esse; videtur igitur si aliquis destruat quod prius fecit, videtur repentina mutatio voluntatis, nisi ali- ¹⁹⁰qua manifesta causa de novo oriatur ex qua appareat illud esse corrumpendum quod prius fuit fiendum; huiusmodi autem repentina mutatio voluntatis in

Deum cadere non potest, et ideo quasi admirative quaerit *et sic repente praecipitas me?*, quasi dicat: hoc inconueniens videtur si quem prius fecisti sine ¹⁹⁵causa nunc destruas. Vel quod dixit *fecerunt me* potest referri ad constitutionem substantiae, quod autem dixit *et plasmaverunt me totum in circuitu* potest referri ad ea quae substantiae adveniunt, siue sint bona animae sive corporis sive exterioris ²⁰⁰fortuna.

Et quia in generali se factum et plasmatum a Deo posuerat, in speciali prosequitur de modo suae factionis, ad similitudinem alicuius qui alicui vult reducere aliquid ad memoriam quod oblitus videtur: ²⁰⁵particulariter ei cuncta edisserit ut vel sic ei in memoriam reducat. Videtur autem Deus benevolentiae quam ad suam facturam habet oblivisci cum eam corruptioni exponit: ad modum enim obliviscens se habet, et secundum hunc modum dicitur ²¹⁰in Psalmo «Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem?», et ideo dicit *Memento, quaeso, quod sicut lutum feceris me*. Ubi considerandum est quod duplicem hominis factionem commemorat, primo quidem eam quae pertinet ad primam institutionem ²¹⁵naturae, alludens ei quod dicitur Gen. I «Deus hominem de limo terrae formavit», et ideo dicit *quod sicut lutum feceris me*, ubi etiam compositionem hominis ex primis elementis tangere videtur. Et quia etiam primo homini dictum est «Pulvis es et in ²²⁰pulverem reverteris», consequenter subiungit *et in pulverem reduces me*, quod etiam naturali materiae competit: nam ea quae ex terra generantur consequens est secundum naturae ordinem ut resolvantur in terram. Sed de hoc aliquis mirari potest, cum ²²⁵maius videatur de terra formare hominem quam hominem formatum retinere ne in pulverem redigatur, unde est quod Deus qui hominem de luto formavit eum in pulverem redigi permittit: utrum scilicet hoc sit solum ex necessitate materiae, ut homo in hoc ²³⁰nihil plus habeat aliis quae ex terra formantur, vel hoc sit ex divina providentia aliquam hominis culpam puniente.

Consequenter autem tangit factionem hominis

156 inveniens] —nies N γ(-As) δ(-R) π 176 ex] de F δ' π 188 videtur om. sN F² δ 189 videtur om. F γ π
190 appareat] prius (post π) add. codd. et deleuimus 206 edisserit] —rat N —rens γ
164 supra: vers. 3. 169 Manichaeorum: cf. supra lin. 106 nota. 176 ex limo terrae: Gen. II. 211 Ps. XII.
216 Rectius Gen. II. 220 Gen. III. 19.

¹⁰ Nonne sicut lac mulsisti me et sicut caseum me coagulasti? ¹¹ Pelle et carnibus vestisti me, ossibus et nervis compegisti me. ¹² Vitam et misericordiam tribuisti mihi, et visitatio tua custodivit spiritum meum. ¹³ Licet haec celes in corde tuo, tamen scio quia universorum memineris. ¹⁴ Si peccavi et ad horam pepercisti mihi,

²³⁵ quantum ad opus propagationis secundum quod homo ab homine generatur. Ubi considerandum est quod omnia naturae opera Deo attribuit non ut excludat naturae operationem sed eo modo quo principali agenti attribuuntur ea quae per causas
²⁴⁰ secundas aguntur, ut artificii operatio serrae: hoc enim ipsum quod natura operatur a Deo habet, qui ad hoc eam instituit. In hac autem hominis generatione primo occurrit seminis resolutio, et quantum ad hoc dicit *Nonne sicut lac mulsisti me?*: sicut
²⁴⁵ enim semen est superfluum alimenti ita et lac. Secundo autem occurrit compactio massae corporeae in utero mulieris, et quantum ad hoc subdit *et sicut caseum me coagulasti?*: ita enim se habet semen maris ad materiam quam femina ministrat in generatione hominis et aliorum animalium sicut se habet coagulum in generatione casei. Tertio autem occurrit distinctio organorum, quorum quidem consistentia et robur est ex nervis et ossibus, circumdantur autem exterius a pelle et carnibus, unde dicit *Pelle et carnibus vestisti me, ossibus et nervis compegisti me*. Quartum autem est animatio fetus, et praecipue quantum ad animam rationalem quae non infunditur nisi post organisationem; simul autem cum anima rationali infunduntur homini divinitus
²⁶⁰ quaedam seminaria virtutum, aliqua quidem communiter omnibus; aliqua vero specialiter aliquibus secundum quod homines quidam sunt naturaliter dispositi ad unam virtutem, quidam ad aliam: Iob autem dicit infra «Ab infantia crevit mecum miseratione, et de utero egressa est mecum», unde et hic dicit *Vitam et misericordiam tribuisti mihi*. Ultimum autem est conservatio vitae tam in materno utero quam post exitum ex utero, quae quidem conservatio est partim quidem per principia naturalia,
²⁷⁰ partim autem per alia Dei beneficia naturae superaddita, sive pertineant ad animam sive ad corpus sive ad exteriora bona, et quantum ad hoc subdit *et visitatio tua custodivit spiritum meum*: sicut

enim Deus ab aliquo recedere dicitur in Scripturis quando Deus ab eo sua dona subtrahit, sic eum ²⁷⁵ visitare dicitur quando ei sua dona largitur.

Ne autem ex hoc quod Deo dixerat «Memento, quaeso, quod sicut lutum feceris me» aliquis credere posset eum huius opinionis esse quod oblivio in Deum cadere posset, excusat se ab hoc subdens *Licet haec celes in corde tuo, tamen scio quia universorum memineris*; dicitur autem Deus ad similitudinem hominis aliquid in corde celare quando non ostendit per effectum quod habet in cognitione vel affectione: sic itaque Deum praedicta in corde celare dicit ²⁸⁵ quia in effectu non ostenditur quod eum pro sua factura recognoscat, quem sic repente praecipitare videtur.

Si peccavi et ad horam pepercisti mihi etc. Superius inquisivit Iob causam suae punitionis supposito quod innocens esset, nunc autem procedit ad inquirendum si propter hoc puniatur quia peccator est. Et quod pro peccato non puniatur primo ostendit utens tali ratione: si enim peccatum commisit, maxime hoc commisisse videtur tempore prosperitatis; ²⁹⁵ si autem peccatum est tota causa quare aliqui adversitates sustineant in praesenti, posita autem causa ponitur effectus, oporteret quod statim cum aliquis peccat adversitas sequeretur; manifestum autem erat quod Iob tempore suae prosperitatis eundem modum vivendi servavit: unde si peccavit hoc modo vivendo, diu ante peccaverat quam adversitatem pateretur; oporteret ergo dicere quod, cum statim post peccatum adversitas secuta non sit, quod Deus pro tempore illo ei pepercit quo adversitates non induxit; inconveniens autem est dicere quod peccatum quod Deus pepercit iterum imputet ad poenam: non ergo videtur quod pro peccato prius ab eo commisso nunc puniatur. Hoc est ergo quod dicit *Si peccavi*, scilicet tempore prosperitatis ³⁰⁰ meae, et ad horam pepercisti mihi, quia scilicet non

²⁵³ circumdantur] — datur F F³ δ π ²⁷⁵ Deus om. sN γ
credi (post posset F²) cet. ²⁷⁹ posset] possit γ π om. δ¹

²⁷⁸ aliquis credere scrips. cum N Va] quis credi pF crederet δ¹

²⁴⁵ semen...lac: cf. Arist. *I De gen. animal.* cap. 18 (725 b 3 et 726 a 26) quem recitat Thomas *Super II Sent.* d. 30 q. 2 a. 2 sed c. ²⁵⁰ sicut...coagulum: cf. Arist. *II De gen. animal.* cap. 4 (739 b 20). ²⁵³ ex nervis et ossibus: cf. Arist. *III Topic.* cap. 1 (116 b 21); ipse Thomas *Super Is.* III¹. ²⁵⁸ post organisationem: cf. Arist. *II De gen. animal.* cap. 3 (736 a 35) sec. Thomam *III Pars* q. 33 a. 2 arg. 3. ²⁶⁰ seminaria virtutum: cf. Arist. *VI Ethic.* II (1144 b 2) ut refert Thomas *Super III Sent.* d. 33 q. 1 a. 2 qc. 1, ubi insuper allegatur Tullius: vide *III Tuscul.* cap. 1 et *III De finibus* cap. 6. ²⁶⁴ Cap. xxxi¹⁸. ²⁷⁷ Vers. 9. ²⁸⁹ Superius: cf. lin. 63. ²⁹⁷ posita autem causa...: cf. Petrus Hispan. *Summulae logicales* tr. 5 n. 24 et 26 (ed. I. M. Bocheński, Taurini 1947, p. 51).

cur ab iniquitate mea mundum me esse non pateris? ¹⁵ Et si impius fuero, vae mihi est! et si iustus, non levabo caput, saturatus afflictione et miseria. ¹⁶ Et propter superbiam quasi leaenam capies me, reversusque mirabiliter me crucias. ¹⁷ Instauras testes tuos contra me et multiplicas iram tuam, et poenae militant in me. ¹⁸ Quare de vulva eduxisti me? Qui utinam consumptus essem ne oculus me videret. ¹⁹ Fuissem quasi non essem, de utero translatus ad tumulum.

statim adversitatem induxisti, *cur ab iniquitate mea mundum me esse non pateris?*, quasi dicat: cur ex quo reputasti me aliquo tempore quasi purum par-
³¹⁵ cendo mihi iniquitatem meam, nunc iterum me punis quasi non sim purus?

Aliam etiam rationem consequenter subiungit quae talis est: si peccatum est tota causa adversitatum praesentium, sequeretur quod non tam iusti
³²⁰ quam peccatores adversitates in hoc mundo patiantur; videmus autem et iustis et peccatoribus adversitates esse communes, et hoc est quod dicit *Et si impius fuero, vae mihi est!* idest adversitates sustineo; *et si iustus* vel prius fui vel modo factus, non
³²⁵ propter hoc *levabo caput*, quasi a miseria sublevatus: ego dico existens *saturatus afflictione*, quantum ad dolores, *et miseria*, quantum ad penuriam et confusionem. In saturitate autem abundantiam afflictionis et miseriae designat, et hoc videtur dicere contra
³³⁰ dictum Eliphaz et Baldath qui dixerant quod si converteretur ab adversitate liberaretur: contra quod dicit quod etiam si iustus effectus sit non tamen propter hoc a miseria relevatur, quamvis pro praecedentibus peccatis si qua fuerint iam sufficienter punitus sit, quod per saturitatem afflictionis et
³³⁵ miseriae designat.

Et quia hoc ei ad superbiam Eliphaz imputaverat quod se innocentem dicebat, subiungit *Et propter superbiam quasi leaenam capies me*: dixerat enim
³⁴⁰ supra Eliphaz in denotatione Iob «Rugitus leonis et vox leaenae et dentes catulorum leonum contriti sunt»; dicit ergo *propter superbiam quasi leaenam capies me*, quasi dicat: facis me reputari ab his qui capiunt verba mea quasi leaenam propter superbiam. Et hoc ipsum quod sic malus reputabatur
³⁴⁵ erat ei poena super poenam, unde subdit *reversusque mirabiliter me crucias*, quasi prius venisti affligens me per subtractionem rerum et corporis vulnera, et nunc iterato redisti et crucias me per amicos, quod
³⁵⁰ est mirabile quia ab amicis magis consolationem deberem accipere; vel hoc dicit quia maxime homo

affligitur cum ab amicis deridetur. Qualis autem sit iste cruciatus ostendit subdens *Instauras testes tuos contra me*: Eliphaz enim dum videbatur iustitiam Dei defendere et similiter socii eius, in quo quasi
³⁵⁵ testes Dei se demonstrabant, contra Iob loquebantur eum de peccato arguentes; *et sic multiplicas iram tuam*, idest effectum irae dum me multipliciter punis, *et poenae militant in me*, quasi cum quadam auctoritate et sine contradictione me impugnant: ³⁶⁰ milites enim consueverunt cum auctoritate regia et absque ulla contradictione aliquem qui reputatur reus invadere.

Quare de vulva eduxisti me etc. Terminaverat Iob inquisitionem suam in hoc quod, sive iustus sive peccator esset, tribulationibus multiplicibus subiacebat; et ne aliquis posset credere Deum in eius tribulationibus delectari, vult inquirere an hoc verum esse possit. Inconveniens autem videtur quod aliquis effectum suum producat ad hoc quod male se habeat, ³⁷⁰ cum potius omne agens in suo effectu bonum intendat; supponit autem, sicut ex praemissis patet, se esse opus Dei, et ideo ab eo quaerit *Quare de vulva eduxisti me?*, quasi dicat: numquid propter hoc me nasci fecisti ut tribulationibus subdas? Et
³⁷⁵ quia posset aliquis dicere quod etiam sic in tribulationibus esse melius est simpliciter quam natum non esse, excludit hoc dicens *Qui utinam consumptus essem*, scilicet in materno utero, *ne oculus me videret*, idest ne confusionem paterer ex tantis ma-
³⁸⁰ lis quae in me oculi hominum conspiciunt; et tamen si in materno utero consumptus essem, habuissem dignitatem essendi sine miseria quae mihi existenti accidit, et hoc est quod dicit *Fuissem*, quasi participans, idest participassem id quod boni est in esse, ³⁸⁵ *quasi non essem*, idest immunis forem a malis huius vitae ac si numquam fuissem; non est enim dignitas humani esse ut in perpetuum conservetur, sed ut tandem homo moriatur et transferatur ad tumulum qui mortuo praeparatur ad hoc quod ali-
³⁹⁰

314 quasi] non N F² om. β(-F²) As R 318 adversitatum] - tatis β(-F²) γ δ¹ π 319 praesentium] - tis As δ¹ π
 - tialiter F² om. Sv 324 factus] sum add. γ δ(-Pd) π 352 Qualis] et praem. N β 386 idest] et add. β γ(-Sv)
 330 Eliphaz: cap. vi¹⁸; Baldath: cap. viii⁵. 340 Cap. iv¹⁰. 371 bonum intendat: cf. Dionys. *De div. nom.* cap. 4 § 19 et 31 (PG 3,716 C et 732 C; Dion. 236 et 304) ut refert Thomas *I Pars* q. 103 a. 8. 372 ex praemissis: vers. 3 et 8.

²⁰ Numquid non paucitas dierum meorum finietur brevi? Dimitte ergo me ut plangam paululum dolorem meum, ²¹ antequam vadam et non revertar ad terram tenebrosam et opertam mortis caligine,

qualis eius memoria post mortem remaneat: et hoc etiam mihi non defuisset, unde sequitur *de utero translatus ad tumulum*.

Nullus autem in poenis alicuius delectatus ita crudelis invenitur qui vel non ad modicum ab affligendo cesset; dato ergo quod Deus causa nativitatis hominis non esset, tamen dies hominis breves sunt et praecipue in comparatione ad aeternitatem Dei, et ista etiam brevis, quando homo iam magnam partem vitae transivit, cito finienda expectatur, et hoc est quod dicit *Numquid non paucitas dierum meorum*, quia omnes dies vitae meae pauci sunt, *finietur brevi* iam ipsius paucitatis magna parte transacta? Non est ergo magnum si de cetero a percipiendo cesses, et hoc est quod concludit *Dimitte ergo me*. Et si tibi durum videtur quod vel ad horam absque afflictionibus sim, certum est quod etiam te cessante a percussione non mihi remanet unde gaudeam sed unde doleam, et hoc est quod subdit *plangam paululum dolorem meum*, scilicet quem ex praecedentibus percussionebus concepi; hoc autem dicit quia percipi se adhuc reputabat dum amici eum obiurgabant, de quibus dixerat «Instauras testes tuos contra me».

⁴¹⁵ Et quia posset sibi responderi 'immo potius hic modico tempore affligendus es, quando hinc transibis consolationem invenies', quod posset esse dupliciter: uno modo iterato redeundo ad hanc vitam, et hoc excludit cum dicit *antequam vadam*, scilicet ⁴²⁰ per mortem, *et non revertar*, ut iterum vivam – quod potest exponi dupliciter: uno modo ut dicat se non reverti ad similem modum vivendi, ut quidam fabulabantur; vel melius dicendum quod more disputatoris loquitur secundum id quod adversarii sentiunt antequam veritas manifestetur: infra autem ⁴²⁵ Iob manifeste veritatem resurrectionis indicabit, et ideo in omnibus praecedentibus loquitur de resurrectione supponendo opinionem eorum cum quibus disputabat, qui non credebant aliam vitam esse nisi istam, sed in hac sola homines aut puniri aut praemiari pro malis ac bonis quae agunt –; alio modo posset post finem huius vitae consolationem

expectare in ipso statu mortis, sed hoc excludit dicens *ad terram tenebrosam*, ad quam scilicet vadam post mortem.

Et potest hoc exponi dupliciter: uno modo de inferno ad quem animae omnium hominum descendebant etiam iustorum ante Christum, licet iusti ibi poenas sensibiles non paterentur sed solum tenebras, alii vero et poenas et tenebras; sed quia Iob sic locutus fuerat ac si dubium esset utrum ipse esset iustus ut rei veritas erat, vel peccator ut amici eius calumniabantur, describit infernum communiter et quantum ad bonos et quantum ad malos. Accipiendo ergo infernum sic communiter dicitur *terra tenebrosa* in quantum caret claritate divinae visionis; dicitur *operta mortis caligine* quantum ad peccatum originale quod est caligo inducens ad mortem; dicitur *terra miseriae* quantum ad poenas quas ibi reprobi patiuntur; dicitur *terra tenebrarum* quantum ad obscuritates peccatorum actualium quibus mali involvuntur; dicitur autem ibi esse *umbra*, id est similitudo, *mortis* quia sic affliguntur ac si semper morerentur; dicitur autem ibi *nullus ordo* esse vel propter confusionem mentium quam patiuntur damnati vel propter hoc quod ille ordo non ibi servatur qui hic: hic enim ignis ardet et lucet, quod ibi non est; *sempiternus* autem *horror* ibi *inhabitat* quia licet semper doleant de poenis praesentibus, semper tamen timent futuras.

⁴⁶⁰ Sed quia illi contra quos disputabat immortalitatem animae non ponebant ut sic post mortem remaneret, ipse autem adhuc loquitur secundum positiones eorum, melius quantum ad sensum litterae sic exponitur ut totum referatur ad corpus quod in terra sepelitur et in terram convertitur. Dicit ergo *ad terram tenebrosam* quantum ad ipsam proprietatem terrae, quae in se opaca est; sed licet in se sit opaca, tamen viventes qui super terram habitant illustrantur lumine aeris operientis terram, sed isto lumine mortui non perfruuntur, unde subdit *et opertam mortis caligine*, quasi dicat: mors facit ut post mortem aliquis non utatur lumine quo vivi utuntur. Contingit autem quandoque quod licet aliquis vivus

397 et om. F γ 399 ista] ita F F² δ¹ ita praem. pN 401 non om. F N β¹ 422 fabulabantur] – lantur F β As Pd π
444 quantum ad² om. F N Va (def. F² V²) 473 utatur] utitur β(-V¹) perfruatur N fruatur γ

413 Vers. 17. 422 quidam: cf. supra cap. 7 138 nota. 425 infra: cap. XIV¹⁸ et XIX²⁵. 429 non credebant: cf. supra cap. 5 315 et cap. 8 41. 436 de inferno: cf. Gregor. IX Moral. cap. 63 (PL 75,911 C). 437 descendebant: cf. supra cap. 7 182 nota. 454 vel...vel...: cf. Glossa ordin. super Iob x²². 457 hic enim...non est: cf. Gregor. IX Moral. cap. 65 et 66 (PL 75,912 C et 914 C). 462 non ponebant: cf. lin. 429 nota. 468 opaca: cf. Albertus I Mineral. tr. I c. 9; Thomas Super II De anima 14.

²² terram miseriae et tenebrarum, ubi umbra mortis et nullus ordo sed sempiternus horror inhabitat.

⁴⁷⁵ lumine circumdante terram non perfruatur, tamen in aliquo occulto loco terrae existens fruitur desideratis quoad appetitum et considerat veritates secundum intellectum, sed hoc mortui carent, unde subdit *terram miseriae* quantum ad carentiam omnium desiderabilium, *et tenebrarum* in quantum deficit consideratio veritatum. Inter alia etiam in quibus vivi delectantur, praecipuum est societas humana cum debito ordine quo quidam praesunt et alii subsunt et alii serviunt, sed hoc mortui privantur, unde subdit ⁴⁸⁵ *ubi umbra mortis*, quasi dicat: apud mortuos non sunt nisi umbrae secundum aestimationem viventium, ut dicitur Sap. xvii⁴ «Personae apparentes tristes pavorem illis dederunt»; *et nullus ordo*, quia absque differentia honoris et dignitatis similis est condicio ⁴⁹⁰ mortuorum; *sed sempiternus horror inhabitat*, quan-

tum ad viventes quibus horrore sunt mortui, quasi dicat: nihil est in statu mortuorum nisi quae homines horrent, et hoc in sempiternum apud eos erit si ad vitam non redeunt.

Sic igitur Iob inquirendo causam suae tribulationis ostendit hoc non esse ab aliquo impio in cuius manu data sit terra, non esse a Deo calumniose opprimente, non esse a Deo culpam inquirente, non esse a Deo peccata puniente, non esse a Deo in poenis sibi complacente: unde adhuc remanet sub ⁵⁰⁰ dubio causa tribulationis eius. Quae omnia prosequitur Iob ut de necessitate inducat eos ad ponendum aliam vitam in qua et iusti praemiantur et mali puniuntur, ex quo ea non posita non potest reddi causa tribulationis iustorum, quos certum est ⁵⁰⁵ quando in hoc mundo tribulari.

⁴⁸⁷ apparentes tristes *inv.* β γ Va

⁴⁹⁶⁻⁴⁹⁹ non esse ab aliquo impio: cap. ix²⁴; a Deo calumniose opprimente: supra vers. 3; culpam inquirente: vers. 4; peccata puniente: vers. 14; in poenis sibi complacente: vers. 18.

CAPITULUM XI

¹ Respondens autem Sophar Naamathites dixit: ² Numquid qui multa loquitur nonne et audiet? Aut vir verbosus iustificabitur? ³ Tibi soli tacebunt homines, et cum ceteros irriseris a nullo confutaberis? ⁴ Dixisti enim: Purus est sermo meus et mundus sum in conspectu tuo. ⁵ Atque utinam Deus loqueretur tecum et aperiret labia sua tibi! ⁶ Ut ostenderet tibi secreta sapientiae et quod multiplex sit lex eius,

Respondens autem Sophar Naamathites dixit etc. Superius Iob inter cetera mala quae patiebatur, mirabiliter cruciari se dixerat ab amicis suis qui contra eum insurgebant quasi testes pro Deo, a quo verbo tactus Sophar respondit, unde dicitur *Respondens autem Sophar Naamathites dixit: Numquid qui multa loquitur nonne et audiet?*, quasi dicat: tu multa locutus es inordinate, unde non est mirum si ab amicis tuis reprehensus es; quia si homo qui loquitur multa non reprehenderetur, sequeretur hoc inconueniens quod homines ex hoc ipso quod sunt loquaces iusti reputarentur, unde sequitur *Aut vir verbosus iustificabitur*, idest iustus reputabitur? Et quia posset dicere Iob sibi debere deferri propter suam dignitatem, excludit hoc subdens *Tibi soli tacebunt homines, et cum ceteros irriseris a nullo confutaberis?* Intelligebat enim et alios esse irrisos in hoc quod eos testes Dei vocaverat et in hoc quod supra dixerat «Quare detraxistis sermonibus veritatis?», et ideo dicit non esse mirandum si etiam alii contra ipsum loquantur. Sed forte posset dicere quod non haberent quid dicerent contra eum vel contra verba eius, et ad hoc excludendum subdit *Dixisti enim: Purus est sermo meus*: hoc accipit ab eo quod supra dixerat «Non inuenietis in lingua mea iniquitatem, nec in faucibus meis stultitia personabit»; *et mundus sum in conspectu tuo*: hoc Iob expresse non dixerat, sed ex verbis eius accipere volebat quia disputaverat se non pro peccato punitum, vel ex eo quod dixerat «Scias quia nihil impium fecerim», vel ex eo quod supra dixit «Nonne dissimulavi? Nonne silui?».

Considerandum est autem quod cum peccatum sit

obliquatio a lege Dei, non potest plene cognosci peccatum vel quantitas eius nisi lex Dei cognoscatur: ³⁵ «rectum enim est iudex sui ipsius et obliqui»; quod igitur Iob se diceret immunem a peccato vel non ita graviter peccasse sicut puniebatur, ex hoc reputabat Sophar accidere quod Iob legem Dei non perfecte cognosceret, et ideo dicit *Atque utinam Deus loqueretur tecum et aperiret labia sua tibi!* Hoc videtur in suggillationem Iob dicere, quia dixerat «Indica mihi cur me ita iudices»; et potest dici quod Deus simpliciter loquitur homini cum eius cordi aliquid de sua sapientia inspirat, secundum illud Psalmi *«Audiam quid loquatur in me Dominus Deus»*; labia autem sua aperit cum per aliquos effectus hominibus aliquid revelat: labiis enim formantur voces exterius quibus interiores conceptus cordis exprimimus. ⁵⁰

Considerandum autem quod ab intellectu divinorum duplici ratione deficiamus: primo quidem quia cum «invisibilia Dei» cognoscere non possimus nisi «per ea quae facta sunt», ea vero quae facta sunt multum deficiant a virtute factoris, oportet quod remaneant multa in factore considerata quae nobis occultantur, et haec vocantur secreta sapientiae Dei, de quibus dicit *Ut ostenderet tibi secreta sapientiae*. Secundo quia etiam ipsum creaturarum ordinem ad plenum comprehendere non possumus secundum quod a divina providentia dispensatur; aliter enim est in humano regimine et aliter in divino: nam apud homines quanto aliquis est superior in regendo tanto eius ordinatio ad universaliora solum se extendit, particularia vero relinquit inferioribus rectoribus dispensanda, et sic lex regiminis superioris rec-

7 nonne] non cum Vulg. Sv Va sPd 17 irrisos] — sores N β 36 ipsius om. sN γ δ¹ π 53 possimus] possumus pN β(-V¹) Sv δ¹ π 55 deficiant] — ciunt β γ δ π 61 dispensatur] — santur N β¹ γ(-As) R

2 Superius: cap. x¹⁵. 18 testes Dei: cap. x¹⁷. 19 Cap. vi²⁵. 25 Cap. vi³⁰. 29 disputaverat: cap. x¹⁴. 30 Cap. x⁷. 31 Cap. iii²⁶. 34 obliquatio...: cf. ipse Thomas I-II q. 21 a. 1 et Super Hebr. xii¹³. 36 Arist. I De anima 12 (411 a 5) ut refert Thomas Super II Sent. d. 42 q. 2 a. 4. 42 Cap. x². 46 Ps. lxxxiv⁹. 49 quibus...exprimimus: sec. Arist. I Periherm. 2 (16 a 3) ut saepe refert Thomas, e. g. I Pars q. 85 a. 2 arg. 3. 53 Rom. 1²⁰.

et intelligeres quod multo minora exigaris ab eo quam meretur iniquitas tua. ⁷ Forsitan vestigia Dei comprehendes et usque ad perfectum Omnipotentem reperies? ⁸ Excelsior caelo est, et quid facies? Profundior inferno, et unde cognosces? ⁹ Longior terra mensura eius et latior mari.

toris est universalis et simplex; sed Deus quanto est superior in regendo tanto eius ordinatio etiam usque ad minima se extendit: unde lex sui regiminis non solum est secreta, si respiciamus ad altitudinem rectoris excedentem universam proportionem creaturae, sed etiam est multiplex, universa etiam singularia et minima sub certo ordine dispensans, et ideo addidit *et quod multiplex sit lex eius*.

⁷⁵ Et hoc quidem non solum in rebus naturalibus est considerare, prout divino subduntur regimini, sed etiam in rebus humanis. Leges enim humanae, quia non potuerunt earum latores omnia singularia respicere, ad universalia quaedam respiciunt quae ut in pluribus accidunt; qualiter autem universalia statuta humana sint factis singularibus applicanda relinquitur prudentiae operantis: unde in multis homo potest deficere a rectitudine, in quibus tamen non contrariatur legi humanitus positae; sed lex divina secundum quod est in sapientia Dei ad omnia particularia et minima se extendit, et sic non potest contingere quod homo in aliquo a rectitudine discordet et non contrarietur legi divinae. Quia igitur homo ad ipsam legem divinam, prout est in secreto sapientiae Dei inspiciendam, pertingere non potest et per consequens nec eius multipliciter agnoscere, contingit quod aliquando non putet se contra legem Dei agere cum tamen agat, vel parum delinquere cum multum delinquat, unde subdit *et intelligeres*, scilicet si essent tibi ostensa secreta sapientiae et multipliciter legis Dei, *quod multo minora exigaris ab eo*, scilicet in sustinendo poenas, *quam meretur iniquitas tua*, quam vel non cognoscis vel aestimas parvam. Et in hoc videtur reprehendere quod Iob supra dixerat «Utinam appenderentur peccata mea quibus iram merui et calamitas quam patior in statera! quasi arena maris haec gravior appareret».

Et quia supposuerat in divina sapientia esse aliquod secretum quod nondum erat Iob ostensum, ¹⁰⁵ ne hoc posset negari, per sequentia confirmat dicens *Forsitan vestigia Dei comprehendes*. Vestigia si-

gna sunt per viam procedentis; opera autem Dei viae ipsius dicuntur, et productio creaturarum a Deo quidam processus Dei intelligitur in creaturas, prout divina bonitas ab eo in quo simpliciter et summe ¹¹⁰ existit gradatim ad effectus derivata procedit dum superiora inferioribus meliora inveniuntur: vestigia ergo Dei sunt signa quaedam in creaturis inventa, ex quibus per eas Deus aliquatenus cognosci potest. Sed cum humana mens nec ipsas creaturas totaliter ¹¹⁵ et perfecte cognoscere possit, multo minus et de ipso creatore perfectam notitiam habere potest, et ideo interrogando subdit *et usque ad perfectum Omnipotentem reperies?*, quasi dicat: si creaturas perfecte cognoscere non potes, multo minus nec creatorem; ¹²⁰ et signanter dicit *reperies* quia per quandam inquisitionem ratio ab effectibus procedit ad causam, quam dum per effectus cognoscit eam dicimur invenire.

Nec est mirum si creaturis non perfecte cognitis ¹²⁵ creator non perfecte cognoscitur, quia etiam creaturis perfecte cognitis adhuc creator non perfecte cognosceretur: tunc enim per effectus perfecte causa cognosci potest quando effectus adaequant causae virtutem, quod de Deo dici non potest, et ideo subdit *Excelsior caelo est, et quid facies? Profundior inferno, <et unde cognosces?> Longior terra mensura eius et latior mari*. Haec sub metaphora dicuntur: non enim debet intelligi quod Deus qui incorporeus est dimensionibus corporalibus distendatur, sed magnitudinem virtutis sub similitudine magnitudinis <corporalis> describit, quia quantumcumque <quantitates> corporeae videntur esse magnae vel altitudine vel profunditate vel longitudine vel latitudine, deficiunt tamen a magnitudine virtutis Dei quae ¹⁴⁰ iora facere posset, et ideo signanter Deum 'Omnipotentem' prius nominavit. Ex hoc ergo ostendit quod perfecte in creaturis inveniri non potest, quia dato quod omnes creaturae perfecte cognoscerentur, ex eis cognosci <non> posset virtus ei aequalis: ¹⁴⁵ quod ergo medium sumi potest ad cognoscendum

81 singularibus] singulis N γ 100 appenderentur] apprehenderentur N β(-V¹) As δ¹ 108 et om. F N 123 dicimur] — mus γ(-F³) — tur δ¹ π 132 <et unde cognosces> cf. lin. 149] om. F pN β¹ γ(-Sv) R 136 <corporalis> suppl. cum sN Va] om. cet. 137 <quantitates> con.] om. codd. 138 corporeae] om. sN β¹ post videntur V² corporea γ π corporales magnitudines Va 138 magnae] magna γ(-As) magnitudine F² As π 145 <non> suppl. cum sN] om. cet. ei] eius N F² γ π eis δ

79 ad universalia...accidunt: cf. I Digesta tit. 3 lege 3 (ed. Mommsen 34) ut refert Thomas I-II q. 96 a. 1 sed c.; vide etiam Arist. V Ethic. 16 (1137 b 13) cum expos. Thomae. 100 Cap. vi². 106 signa: cf. Isid. XV Etymol. cap. 16 (PL 82,558 B), 128 per effectus...virtutem: cf. ipse Thomas Super Boet. De Trin. q. 1 a. 2, III Cont. gent. cap. 49.

¹⁰ Si subverterit omnia vel in unum coartaverit, quis contradicet ei? Vel quis dicere ei potest: Cur ita facis? ¹¹ Ipse enim novit hominum vanitatem, et videns iniquitatem, nonne considerat? ¹² Vir vanus in superbiam erigitur, et tamquam pullum onagri natum se liberum putat. ¹³ Tu autem firmasti cor tuum et expandisti ad Deum manus tuas. ¹⁴ Si iniquitatem quae est in manu tua abstuleris a te, et non manserit in tabernaculo tuo iniustitia, ¹⁵ tum levare poteris faciem tuam absque macula, et eris stabilis et non timebis.

virtutem Dei secundum quod excedit omnem creaturam? Et hoc significat cum dicit *quid facies?* et *unde cognosces?*

¹⁵⁰ Non solum autem divina virtus excedit omnem creaturam in producendo sed etiam in conservando: non enim creaturae conservatio est nisi a Deo, nec est aliqua virtus in creatura quae divinae voluntati resistere posset si ipsam creaturam ulterius conservare non vellet, et ideo subdit *Si subverterit omnia, in nihilum redigendo, subtrahendo scilicet eis esse, vel in unum coartaverit*, confusionem inducendo per subtractionem ordinis quo res distinguit, *quis contradicet ei?*, id est quae virtus creaturae poterit esse ¹⁶⁰ contraria, contra eius voluntatem conservans vel se vel alia in esse? Sed ne aliquis dicat quod licet nihil posset conservari in esse nisi per eum, tamen quasi ex debito res in esse conservat, ad hoc excludendum subdit *Vel quis dicere ei potest: Cur ita facis?*, quasi ¹⁶⁵ ab eo exigens rationem de debito praetermisso.

Ipse enim novit hominum vanitatem etc. Postquam ostendit Sophar quod in divina sapientia est aliquid secretum quod homini incomprehensibile est, procedit ad aliud manifestandum quod prius supposuerat, scilicet quod Deus pro peccato ab homine exigat poenam et, ad hoc quidem manifestandum, quod Deus facta hominum cognoscat, unde dicit: recte dico quod exigeris a Deo minora quam mereatur tua iniquitas, *Ipse enim novit hominum vanitatem*, ¹⁷⁵ id est hominum facta vana. Vana autem dici consueverunt quae instabilia sunt eo quod debitis finibus non stabiliuntur: ex hoc igitur est vanitas hominis quod cor eius in veritate non figitur per quam solam potest stabiliri, et ex hoc quod a veritate recedit iniquitatem operatur, dum videlicet appetit illud quod apparet bonum loco eius quod est bonum, unde subdit *et videns*, scilicet Deus, *iniquitatem*, ex vanitate hominum prodeuntem, *nonne considerat*, scilicet ad puniendum? Tunc enim iudex

peccatum videns inconsiderate pertransire videtur ¹⁸⁵ quando dissimulat et poenam apponere non curat, quod de Deo videtur non esse dicendum: cum igitur ipse videat hominum vanitatem, pro iniquitate exigit poenam.

Sicut autem ex vanitate contingit quod homo ad ¹⁹⁰ iniquitatem declinat, ita ex eadem vanitate provenit quod homo divino iudicio se subiectum esse non reputat, et ideo subdit *Vir vanus in superbiam erigitur*, ut scilicet suo superiori se subditum esse non credat, et hoc est quod subdit *et tamquam pullum onagri natum se liberum putat*. ¹⁹⁵ Onager asinus silvestris est, cuius pullus ab hominis dominio liber nascitur; pulli autem asinorum qui ab hominibus possidentur in servitute hominum nascuntur: homines igitur qui se divino iudicio subiectos esse non ²⁰⁰ putant reputant se quasi pullos onagri natos, licet videant alios homines eiusdem condicionis divino iudicio coerceri. Hoc in suggillationem beati Iob dicere videbatur, intelligens ex verbis eius quod quasi de pari cum Deo vellet contendere quia dixerat ²⁰⁵ «Auferat a me virgam suam et pavor eius non me terreat; loquar et non timebo eum», et ideo subdit *Tu autem firmasti cor tuum*, ut scilicet defenderes iniquitatem tuam. Et tamen cum hac cordis obfirmatione, *expandisti ad Deum manus tuas* orando, ²¹⁰ supra scilicet cum dixit «Dicam Deo: Noli me condemnare»; et ideo inutilis est oratio tua: utilis enim oratio est quando homo primo iniquitatem dimittit et postea a Deo petit ut a puniendo cesset. Et hoc est quod subdit *Si iniquitatem quae est in manu tua* ²¹⁵ *abstuleris a te*, ut scilicet desistas ab opere iniquo quod adhuc prae manibus habes, *et non manserit in tabernaculo tuo iniustitia*, ut scilicet quae iniuste accepta reposita habes restituas, vel ut tuos familiares corrigas pro quorum delictis interdum domini ²²⁰ puniuntur propter negligentiam corrigendi, *tum levare poteris*, scilicet ad Deum orando, *faciem tuam absque macula*, scilicet culpae. Et sic cessabit con-

¹⁷¹ quod] ostendit *praem.* F² Sv δ¹ π supponit *praem.* V² est *praem.* F³ inducit *praem.* Va (def. As) ¹⁸³ prodeuntem] — te F β(-V¹) procedentem As δ π ¹⁹⁷ silvestris] — ter N γ(-Sv) Va ¹⁹⁹ servitute] — tem N V¹ F³ δ¹ π — tes Sv ²⁰² videant] inveniant N V¹ violenter V² dicant γ ²²¹ tum] tunc sN β¹ γ Va *ipse Thomas infra cap. 12 52 iterum δ¹ π*

¹⁷⁶ quae instabilia: cf. ipse Thomas *De malo* q. 9 a. 1, *Super Rom.* 1²¹ et *Super Gal.* v²⁸. ¹⁹⁶ asinus silvestris: cf. *Glossa ordin.* super Osee viii². ²⁰⁶ Cap. ix³⁴. ²¹¹ Cap. x².

¹⁶ Miseriae quoque oblivisceris et quasi aquarum quae praeterierunt non recordaberis. ¹⁷ Et quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam, et cum te consumptum putaveris, orieris ut Lucifer. ¹⁸ Et habebis fiduciam, proposita tibi spe, et defossus securus dormies; ¹⁹ requiesces et non erit qui exterreat, et deprecabuntur faciem tuam plurimi. ²⁰ Oculi autem impiorum deficient et effugium peribit ab eis, et spes eorum abominatio animae.

demnatio, primo quidem quantum ad futura, unde ²²⁵ subdit *et eris stabilis*, ut scilicet ulterius per tribulationes non commovearis, *et etiam non timebis* futura pericula; et quia aliquando licet non timeat de futuro, homo tamen affligitur pro his quae amisit vel passus est, subiungit *Miseriae quoque*, scilicet quam ²³⁰ hactenus passus es, *oblivisceris*, propter abundantiam bonorum supervenientium; et hoc exemplo confirmat cum subdit *et quasi aquarum quae praeterierunt non recordaberis*, quod dicit quia homo post tempestatem pluviae, cum serenitas advenit, pluviarum ²³⁵ praecedentium obliviscitur, vel propter hoc quod aquae fluviorum citissime <currunt>, et earum postquam transeunt nulla remanet memoria.

Sed quia contra promissionem prosperitatis in hac vita Iob supra duo opposuerat, scilicet devastationem ²⁴⁰ proprii corporis cum dixit «Induta est caro mea putredine», et praeteritionem dierum vitae suae cum dixit «Dies mei velocius transierunt» etc., ideo ad utramque obiectionem excludendam subiungit *Et quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam*, ²⁴⁵ ac si dicat: licet tibi videatur quod dies tui pertransierint et vita tua sit in fine quasi ad vesperam, tamen tanta poterit tibi supervenire prosperitas quod quasi reducet te ad gaudium iuventutis tuae: sicut enim per vesperam intelligitur senectus, ita ²⁵⁰ per meridiem iuventus; fulgorem autem vocat claritatem terrenaе prosperitatis. Contra hoc vero quod dixerat de consumptione proprii corporis subiungit *et cum te consumptum putaveris*, scilicet propter infirmitatem quam passus es, *orieris ut Lucifer*, idest ²⁵⁵ ad pristinum decorem revertetur corpus tuum.

Et quia iterum supra Iob dixerat quod dies sui consumpti erant «absque ulla spe», subiungit *Et ha-*

bebis fiduciam, proposita tibi spe. Et quia Iob supra improbaverat opinionem dicentium quod homo post mortem, transactis multis saeculis, iterum redit ad ²⁶⁰ hunc modum vivendi, non huius rei spem dicit ei esse propositam sed secundum quod homo post mortem vivit in memoriis hominum. Quod quidem ex duobus contingit: uno quidem modo ex tumulis in quibus corpora mortuorum conduntur ut conserve- ²⁶⁵ tur memoria defunctorum, unde et monumenta dicuntur, et quantum ad hoc dicit *et defossus securus dormies*, quasi nullus sepulcrum tuum violabit, nec etiam timendum erit quod aliquis attentet, unde subdit *requiesces et non erit qui exterreat*; alio modo ²⁷⁰ mortui vivunt in memoriis hominum propter bona quae fecerunt dum viverent, ex quibus eorum vita desideraretur, et quantum ad hoc subdit *et deprecabuntur faciem tuam plurimi*, idest plurimi exoptabunt praesentiam tuam vel reverentiam exhibebunt ²⁷⁵ tumulto tuo, memorantes beneficia tua.

Et quia haec promiserat si Iob ab iniquitate vellet discedere, ostendit consequenter quod iniquis ista non dantur, et ideo subdit *Oculi autem impiorum deficient*, quia videlicet bona quae exoptant non ob- ²⁸⁰ tinebunt: tunc enim oculi alicuius deficere dicuntur quando aspicit ad aliquod apprehendendum ad quod attingere non valet. Et sicut bona desiderata non adipiscuntur, ita etiam mala quae patiuntur vel timent vitare non possunt, unde sequitur *et effugium* ²⁸⁵ *peribit ab eis*, quia scilicet non poterunt fugere mala. Post mortem autem non erunt in veneratione vel desiderio sed in abominatione propter mala quae fecerunt, et hoc est quod subditur *et spes eorum abominatio animae*, idest illud quod de eis potest ²⁹⁰ sperari post mortem est quod sint in abominatione.

²³⁶ <currunt> con]. om. F pN β Va fluunt sN transeunt γ δ¹ π et earum] currentium Va ²⁷⁴ exoptabunt] expectabant β(-F²) γ Pd π ²⁸² aliquod] aliquid F As δ(-R) π

²⁴⁰ Cap. vii⁵. ²⁴² Cap. vii⁶. ²⁵⁶ supra: cap. vii⁶. ²⁵⁸ supra: ibid. ²⁶⁶ monumenta: cf. August. *De cura pro mort.* cap. 4 (PL 40,596) sec. Thomam *Super IV Sent.* d. 45 q. 2 a. 3 qc. 3.

CAPITULUM XII

¹ Respondens autem Iob dixit: ² Ergo vos soli estis homines, et vobiscum morietur sapientia? ³ Et mihi est cor sicut et vobis, nec inferior vestri sum: quis enim haec quae nostis ignorat? ⁴ Qui deridetur ab amico suo sicut ego invocabit Deum, et exaudiet eum. Deridetur enim iusti simplicitas, ⁵ lampas contempta apud cogitationes divitum, parata ad tempus statutum.

Respondens autem Iob dixit etc. Sophar in verbis praecedentibus conatus fuerat ostendere quod secreta sapientiae Dei homo comprehendere non potest, ad suggillandum Iob qui quasi cum Deo disputationem requirere videbatur. Et sicut ex verbis eius et aliorum amicorum perpendi potest, circa tria tota eorum versabatur intentio: primo enim studebant ad dicendum aliqua magnifica de Deo, extollentes eius sapientiam et potentiam et iustitiam, ut ex hoc eorum causa favorabilior appareret; secundo huiusmodi magnifica de Deo assumpta ad falsa quaedam dogmata applicabant, utpote quod propter iustitiam homines prosperarentur in hoc mundo et propter peccata tribularentur, et quod post hanc vitam non esset aliquid expectandum; tertio ex huiusmodi assertionibus, propter adversitatem quam patiebatur Iob, arguebant eum quasi iniquum et promittebant ei quaedam inania si iniquitatem desereret, utpote quod « defossus securus » dormiret et quod ad vesperam oriretur ei fulgor meridianus, quae Iob quasi irrisiones reputabat: et circa haec tota Iob responsio versatur. Primo ergo contra eos loquitur de hoc quod se extollebant, quaedam magnalia de Deo proponentes ac si soli ipsi ea scirent et Iob ea ignoraret, et ideo dicitur *Respondens autem Iob dixit: Ergo vos soli estis homines?*, quod sequitur si vos haec solos scire reputatis de magnitudine Dei quae omnes homines cognoscunt; et cum in cognitione magnitudinis Dei consistat sapientia, sequitur quod, si haec soli vos nostis, quod in vobis solum sit sapientia, et ita cessantibus vobis sapientia cessat, et ideo subdit *et vobiscum morietur sapientia?*, quasi dicat: inconveniens est vel quod vos soli sitis homines vel quod vos soli sitis sapientes.

³⁵ Sed quia possent dicere 'non soli nos scimus sed

tamen tu nescis', respondet subdens *Et mihi est cor*, scilicet ad haec scienda, *sicut et vobis, nec inferior vestri sum*, quantum scilicet ad hanc cognitionem. Et ne hoc arrogantiae posset ascribi, subiungit *quis enim haec quae nostis ignorat?*, quasi dicat: non est magnum si dico me scire ea quae scitis quia non est magnum ea scire, cum quilibet ea sciat; sed in hoc quod me haec ignorare reputatis, me contemptui habere videmini quasi ignorem ea quae omnes sciunt, unde subdit *Qui deridetur ab amico suo sicut ego*, a vobis scilicet dum me insipientem reputatis, *invocabit Deum, et exaudiet eum*, quia ubi deest auxilium humanum ibi maxime adest auxilium divinum, secundum illud Psalmi « Quoniam pater meus et mater mea dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me »; et in hoc videtur quasi respondere ei quod supra dixerat Sophar « Tunc levare poteris faciem tuam », ac si dicat: non oportet me amplius expectare ad fiducialiter orandum, quia ex hoc ipso quod ab amicis derideor datur mihi spes recurrendi ad Deum.

Quare autem irrisus ab amico a Deo exaudiatur, ostendit subdens *Deridetur enim iusti simplicitas*, ubi ostendit et qui sunt qui derideantur et quare, et etiam a quibus, cum subdit *lampas contempta apud cogitationes divitum*. Derideri enim deficientis est, deridere autem superabundantis; qui autem in virtutibus superabundant eos qui in virtutibus deficient non irrident, sed magis compatiuntur et iuvant si possunt, sed illi qui in temporalibus abundant maxime solent irridere eos qui in temporalibus deficient, et praecipue quando studium non adhibent ad temporalia conquirenda; studium autem iustum non est ad temporalia conquirenda sed ad rectitudinem sectandam, unde a fraudibus et dolis abs-

³ non om. pF pN F² ²⁹ sequitur] sequetur F V² F³ Pd π sequeretur As (def. F²) ⁴⁴ ignorem] ignorare pN V¹ Va
ignorarem V² Pd π ⁴⁵ suo] scilicet F N β(-V¹) pVa

³ secreta sapientiae: cap. xi⁶ ¹⁹ Cap. xi¹⁶⁻¹⁷. ²² Primo: cf. 'Postquam' cap. i3 i. ⁴⁹ Ps. xxvi¹⁰. ⁵² Cap. xi¹⁵.

⁶ Abundant tabernacula praedonum et audacter provocant Deum, cum ipse dederit omnia in manibus eorum. ⁷ Nimirum interroga iumenta et docebunt te, et volatilia caeli et indicabunt tibi; ⁸ loquere terrae et respondebit tibi, et narrabunt pisces maris. ⁹ Quis ignorat quod omnia haec manus Domini fecerit? ¹⁰ In cuius manu est anima omnis viventis et spiritus universae carnis hominis.

tinent quibus plerumque divitiae acquiruntur, et ex hoc simplices reputantur: ergo ut plurimum deridentur iusti. Causa autem irrisio est simplicitas, sed non sic irridetur quasi malum manifestum sed
⁷⁵ quasi bonum occultum, et ideo hic simplicitas vocatur *lampas* propter claritatem iustitiae, sed *contempta apud cogitationes divitum*, scilicet qui finem suum in divitiis ponunt – qui enim summum bonum in divitiis ponit, oportet quod cogitet quod intantum sunt aliqua magis bona in quantum magis pro-
⁸⁰ sunt ad divitias conquirendas –, unde oportet quod eis sit contemptibilis iustorum simplicitas per quam divitiarum multiplicitas impeditur. Sed licet ipsa simplicitas iustorum in cogitationibus divitum contemnatur, tamen suo tempore a fine debito non fraudatur, unde dicit *parata ad tempus statutum*; non autem dicit hoc quasi in aliquo tempore praesentis vitae iustis pro sua simplicitate aliqua terrena prosperitas sit reddenda, sed indeterminatum relinquit
⁹⁰ quod sit istud tempus statutum et ad quem finem iustorum simplicitas praeparetur: nondum enim ad hoc disputatio pervenit sed in sequentibus ostenditur. Sic igitur Iob occulte insinuat quare ab amicis irrideretur, quos divites vocat, quia prosperitatem
⁹⁵ huius mundi finem hominis ponebant quasi praemium iustitiae hominis; ipse autem sua simplicitate non hoc praemium quaerebat sed aliud in tempore statuto, et ideo fiduciam habebat ut si invocaret Dominum ab eo exaudiretur.
¹⁰⁰ <Et> quia divites iusti simplicitatem irridentes non in hoc sistunt sed usque ad contemptum Dei procedunt, unde subditur *Abundant tabernacula praedonum*: consequens enim est quod, ex quo aliqui finem suum in divitiis ponunt, quod omnes vias exquirant ad hunc finem ultimum consequendum vel fraudando vel quocumque alio modo, et sic efficiuntur praedones et dum praedantur divitiis abundant; ex hac autem abundantia sequitur contemptus Dei, unde subditur *et audacter provocant Deum*. Tunc
¹¹⁰ enim aliquis aliquid audacter facit quando credit hoc

esse bonum quod facit: cum enim conscientia remordet de malo, non sine timore homo perpetrat malum quia, ut dicitur Sap. xvii¹⁰, «Cum sit timida nequitia data est in omnium condemnationem»; qui autem finem ultimum in divitiis ponunt, ex hoc ipso
¹¹⁵ aestimant bona omnia esse per quae hunc finem consequuntur; manifestum est autem quod cum divitias acquirunt praedando, provocant Deum contra eius iustitiam facientes: unde consequens est quod audacter provocent Deum. Vel aliter: ex divitiis homo
¹²⁰ in superbiam erigitur reputans se per eas sibi sufficere, et ex hoc contemnit Deum audacter in divitiis suis confidens, secundum illud Deut. xxxii¹⁵ «Incrassatus est dilectus et recalcitravit».

Sed quia dixerat abundare praedonum tabernacula qui provocant Deum, ne forte responderetur quod talis abundantia non est a Deo, subiungit *cum ipse dederit omnia in manibus eorum*, id est in potestate eorum, quia potestas nocendi alicui non est nisi a Deo, voluntas autem malefaciendi non est nisi a se ipso, et ideo in hoc quod praedantur Deum provocant, sed abundantia consequens est eis a Deo. Et hoc consequenter probat cum subdit *Nimirum interroga iumenta et docebunt te, et volatilia caeli et indicabunt tibi; loquere terrae et respondebit tibi, et narrabunt pisces maris*; quid autem omnia ista interrogata respondeant, ostendit subdens *Quis ignorat quod omnia haec manus Domini fecerit?* Hoc ergo est quod omnia confitentur se a Deo esse facta; tunc autem homo creaturas interrogat quando eas
¹⁴⁰ diligenter considerat, sed interrogatae respondent dum per considerationem ipsarum homo percipit quod tanta ordinatio quae invenitur in dispositione partium, in ordine actionum, nullo modo posset esse nisi ab aliqua superiori sapientia dispensante. Si autem
¹⁴⁵ huiusmodi creaturae a Deo factae sunt, manifestum est quod in Dei potestate sunt sicut artificata in potestate artificis, et ideo subdit *In cuius manu, id est potestate, est anima omnis viventis, et non solum aliorum animalium sed et spiritus univer-*
¹⁵⁰

80 magis] magna N β(-F²) om. Va 83 multiplicitas scrips. cum F sN] simplicitas pN β¹ fertilitas Va acquisitio V²
 cumlatio γ δ¹ π 89 indeterminatum] – nate F pN F² Sv 94 irridetur] – detur N F² Sv deridetur δ π 100 <Et>
 con.] sed V² Va om. cat. 103 aliqui] aliquis pF pN β(-F²) γ 136 quid] quod N β(-V²) qui V² quomodo Va
 141 interrogatae scrips. cum F² π] – gata cat. 142 ipsarum] ipsorum As δ π

95 ponebant: cf. supra cap. 2 210. 129 potestas nocendi...: cf. supra cap. 1 572 nota.

¹¹ Nonne auris verba diiudicat, et fauces comedentis saporem? ¹² In antiquis est sapientia et in multo tempore prudentia. ¹³ Apud ipsum est sapientia et fortitudo, ipse habet consilium et intelligentiam. ¹⁴ Si destruxerit nemo est qui reaedificet, et si incluserit hominem nullus est qui aperiat.

sae carnis hominis; si autem in potestate eius sunt, manifestum est quod nullus <illas> habere potest nisi ab ipso, secundum illud Dan. iv¹⁴ « Dominatur Excelsus in regno hominum, et cuicumque voluerit dabit illud ». Manifestum est igitur quod et terram et animalia de quibus supra dixerat, in quibus humanae divitiae consistunt, nullus homo habere potest nisi Deus in manu eius dederit: et sic si praedones abundant, Deus dedit in manibus eorum; per hoc ergo confutatur illorum opinio qui ponebant divitias a Deo dari pro merito iustitiae, cum etiam praedonibus a Deo dentur.

Nonne auris verba diiudicat etc. Quia superius posuerat Iob ea quae Sophar de excellentia divinae magnitudinis dixerat esse omnibus manifesta, intendit hic ostendere quod hoc ad notitiam hominum pervenire potest per experimentum divinae potentiae et sapientiae in rebus humanis. Unde primo manifestat quomodo homines per experimentum in rerum cognitionem deveniant, dicens *Nonne auris verba diiudicat*, scilicet dum ea audit, *et fauces comedentis saporem* nonne diiudicant? Quia experimentum a sensu est, convenienter per iudicium sensuum virtutem experimenti manifestat, et praecipue per auditum et gustum, quia auditus inter omnes sensus est disciplinabilior, unde plurimum ad scientias contemplativas valet; gustus autem est perceptivus ciborum qui homini sunt necessarii ad vitam, unde per iudicium gustus experimentum significat quod de rebus activae vitae habetur. Et propter hoc ex iudicio duorum sensuum ostendit virtutem experimenti tam in speculativis quam in operativis, cum subdit *In antiquis est sapientia*, quae ad contemplationem pertinet, quia scilicet antiqui multa audierunt; *et in multo tempore prudentia*, quae ad actionem pertinet, quia scilicet in multo tempore homines multa degustant, utilia vel nociva.

Sic igitur manifestata experimenti virtute, subiungit quid homines de Deo experiri possunt cum di-

cit *Apud ipsum est sapientia et fortitudo, ipse habet consilium et intelligentiam*. Ubi quatuor Deo attribuit quae se per ordinem habent: nam primum quidem est occulta cognoscere, quod ad intelligentiam pertinet; secundum autem est, ex his quae homo intelligit, invenire in activis quidem vias accommodandas ad aliquem finem, quod ad consilium pertinet, sicut et in speculativis, per ea quae homo intelligit, rationes deducit ad aliquas conclusiones cognoscendas; tertium autem est ut de his quae homo adinvenit rectum iudicium habeat, quod ad sapientiam pertinet; quartum autem est ut ea quae aliquis iudicat esse facienda potenter exequatur, et ad hoc pertinet fortitudo.

Quia vero experimentum procedit a sensibilibus, quae licet sint priora secundum nos sunt tamen simpliciter et secundum naturam posteriora, ideo incipit ostendere quomodo homines experiri possunt fortitudinem divinam, et primo quidem in ipsis rebus humanis. Videmus enim quod aliqui homines totaliter destruuntur, vel per mortem quantum ad esse naturae vel per omnimodam abiectionem quantum ad esse civile cum tamen habeant multos mantentores; unde cum adiuvari per homines non possunt ne ad destructionem perveniant, manifestum est quod ab aliqua occulta causa et divina et excellente humanam virtutem hoc contingit, cum ei virtus humana resistere non possit, et hoc est quod dicit *Si destruxerit nemo est qui reaedificet*. Item videmus aliquos homines in suis processibus impediri, etsi non totaliter destruantur, licet habeant plures directores; unde manifestum est quod hoc etiam ab aliqua excellentiori virtute fit, unde subditur *et si incluserit hominem*, involvendo eum diversis difficultatibus, *nullus est qui aperiat*, idest qui expedire possit, unde Eccl. vii¹⁴ dicitur « Nemo potest corrigere eum quem Deus despexerit ».

Deinde ostendit quomodo possint homines experiri divinam potentiam in rebus naturalibus, praecipue quantum ad pluvias et siccitates, unde dicit

152 <illas> coni.] om. pN rerum habundantiam sN homo F gratiam β¹ divitias V² ea γ(-As) eam As π aliquid δ
159 manibus scrips. cum sN F² (cf. supra lin. 128)] manus cel. 181 ostendit] contingit F pN F² tangit sN concludit γ π
communiter tam δ¹ 216 ei] eis F pN β 218 reaedificet] re. F pN β¹ γ(-Sv) R rehedificat Sv e. Pd eum. π edifi-
ciet cum Vulg. sV² Va lac. pV²

156 supra: vers. 7 et 8. 163 superius: vers. 2. 175 disciplinabilior: cf. Arist. *De sensu* 2 (437 a 12) ut refert Thomas *De verit.* q. 7 a. 1. 191 quatuor: sapientia, lin. 242; fortitudo, infra immediate; consilium, lin. 258; intelligentia, lin. 366. 205 priora...posteriora: cf. Arist. *V. Metaph.* 13 (1018 b 30) et *I Anal. post.* 4 (71 b 34).

¹⁵ Si continuerit aquas omnia siccabuntur, et si emiserit eas subvertent terram.
¹⁶ Apud ipsum est fortitudo et sapientia, ipse novit decipientem et eum qui decipitur. ¹⁷ Adducit consiliarios in stultum finem et iudices in stuporem. ¹⁸ Balteum regum dissolvit et praecingit fune renes eorum; ¹⁹ ducit sacerdotes inglorios et optimates supplantat;

²³⁰ *Si continuerit aquas*, ne scilicet pluendo cadant, *omnia siccabuntur*, scilicet quae ex terra germinant, *et si emiserit eas*, in magna abundantia, *subvertent terram*, sicut in diluviis accidit. Et licet hoc ex aliquibus causis naturalibus proveniat quod aliquando
²³⁵ pluviae cessent usque ad omnimodam siccitatem, aliquando autem abundant usque ad terrae subversionem, non tamen hoc a divina potentia subtrahitur quae etiam ipsas naturales causas ad proprios ordinavit effectus: sic igitur quasi ex praemissis concludens, subdit *Apud ipsum est fortitudo*.

Deinde incipiens progredi ad secundum membrum, adiungit *et sapientia*, quasi proponens quod manifestare intendit. Est autem proprium sapientiae ut per eam rectum iudicium habeatur de rebus; ille autem recte iudicat de rerum veritate qui potest discernere quomodo aliquis decipiatur a veritate declinans: et ideo ad ostendendum quod in Deo sit sapientia, subdit *ipse novit decipientem et eum qui decipitur*, idest discernit recto iudicio deceptions, quibus aliquis praetermittit veritatem, a
²⁵⁰ recta veritatis cognitione. Et hoc quidem supponit ab eo quod communiter ipse et amici conveniunt in hoc quod res humanae divino iudicio subduntur, de quibus iudicare non posset nisi peccata cognosceret, inter quae magnum locum obtinent deceptions et fraudes.

Deinde ostendit per ea quae in rebus humanis apparent quod apud Deum sit consilium. Circa quod tamen considerandum est quod sicut Deus scit et
²⁶⁰ principia speculativarum scientiarum et conclusiones et ordinem eorum ad invicem, non tamen per principia conclusionum cognitionem accipit sed omnia primo et simplici aspectu cognoscit, ita et in operativis et fines et ea quae sunt ad finem novit et quae
²⁶⁵ viae ad fines aliquos consequendos expedit, non tamen vias ex finibus inquiri sicut nos dum consiliamur; sicut igitur in Deo dicitur esse ratio in quantum cognoscit ordinem principiorum ad sequentia, non tamen ei convenit investigare aliquid per modum rationis ut ratio facit, ita apud ipsum dicitur
²⁷⁰ esse consilium non per modum inquisitionis sed per modum simplicis et absolutae cognitionis. Profunditas autem alicuius in consiliis ex duobus perpendi potest: primo quidem quando subtilitate sui consilii adversarios, etiam si exercitati in consiliis videantur, ad hoc deducit eos quod necesse sit eis, deficientibus omnibus viis eorum, ad finem inconvenientem pervenire; et quantum ad hoc dicit *Adducit consiliarios in stultum finem*, impediendo scilicet profunditate sui consilii vias quas adveniunt ad finem huiusmodi evitandum. Secundo autem ostenditur profunditas alicuius in consiliis quando adversarios ad hoc deducere potest subtilitate sui consilii ut ignorent quid eos oporteat agere; et quantum ad hoc subdit *et iudices in stuporem*: dicit autem iudices sapientes qui de agendis rectum iudicium consueverunt habere. Sicut etiam et in disputationibus speculativis accidit quod aliquis efficax disputator habetur, qui adversarium ad inconveniens ducere potest vel propositum taliter firmare quod in contrarium nihil dici possit, sic autem et Deus contra suos adversarios facit, quia et per vias quas ipsi eligunt eos ad perditionem ducit et suam veritatem et opera sic firmat ut ab adversariis commoveri non possint.

Et quia hoc generaliter dixerat, consequenter per specialia exempla manifestat, ostendens quomodo omnia quae in rebus humanis excellere videntur profunditate divini consilii *in stultum finem et in stuporem* adducuntur. In rebus autem humanis excellent reges secundum potentiam, et quantum ad hos dicit *Balteum*, idest cingulum militare, *regum dissolvit*: in cingulo enim eorum potentia designatur, secundum illud Psalmi « Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime »; *et praecingit fune renes eorum*, dum in captivitatem trahuntur, in quo maximus defectus potentiae denotatur. Sacerdotes autem excellent quantum ad reverentiam in qua habentur, de quibus subdit *ducit sacerdotes inglorios*. Primarii autem et consilarii civitatis aut regni excellent videntur secundum prudentiam in consiliis, et de his subdit *et optimates supplantat*, idest decipit. Philosophi autem excellent in consideratione veri-

²⁶¹ eorum] earum sN β¹ γ
²⁹⁵ possint] possit N F² γ(-F³) R

²⁶³ et² om. F β δ(-R) π
 possunt π

²⁷⁶ eos om. V² δ π

²⁸⁷ Sicut] sic F β F³ Va

²⁵² conveniunt: cf. supra cap. 2 204.

³⁰⁴ Ps. XLIV⁴.

²⁰ commutans labium veracium et doctrinam senum auferens, ²¹ effundit despectionem super principes. Et eos qui oppressi fuerant relevat, ²² qui revelat profunda de tenebris et producit in lucem umbram mortis; ²³ qui multiplicat gentes et perdit eas, et subversas in integrum restituit. ²⁴ Qui immutat cor principum populi terrae, et decipit eos ut frustra incedant per invium: ²⁵ palpabunt in tenebris et non in luce, et errare eos faciet quasi ebrios.

tatis, et de his dicit *commutans labium veracium*,
³¹⁵ idest eorum qui ad veritatem loquendam student: aliquando enim Deus obnubilat eorum mentem per subtractionem suae gratiae, ut veritatem invenire non possint et per consequens nec loqui, secundum illud Rom. I²² « Dicentes se esse sapientes stulti facti sunt ». Excellunt etiam senes in directione iuvenum,
³²⁰ et de his subdit *et doctrinam senum auferens*, vel quia senes infatuantur, vel quia totaliter de medio subtrahuntur, secundum illud Is. III¹ « Auferet Dominus a Ierusalem iudicem et prophetam et ariolum et senem ». Excellunt autem principes in auctoritate quam habent aliis praeciendi, et de his subdit *effundit despectionem super principes*, ut scilicet despreciantur ab his qui eis oboedire debebant.

Haec igitur omnia pertinere videntur ad hoc quod
³³⁰ dixerat « Adducit consiliarios in stultum finem »; sed quod aliquando aliqui ex infimo statu provehantur ad summum, pertinere videtur ad hoc quod dixerat « et iudices in stuporem », et quantum ad hoc subdit *Et eos qui oppressi fuerant relevat*, ut hoc referatur ad impotentes potentia maiorum oppressos, qui oppressoribus deiectis interdum ad statum potentiae elevantur. Quantum vero ad eos qui nullius sunt gloriae sed in infimo statu latent, subdit *qui revelat profunda de tenebris*, idest homines in infimo
³⁴⁰ statu positos, et propter hoc ignotos quasi in tenebris existentes, in gloriam adducit, eos aliis revelando. Quantum vero ad eos qui ignorantes reputantur et stulti, subdit *et producit in lucem umbram mortis*: umbra enim mortis ignorantia esse videtur
³⁴⁵ vel stultitia, cum per cognitionem maxime viventia a non viventibus distinguantur; *producit ergo in lucem umbram mortis* quando vel ignorantibus sapientiam tribuit vel eos qui sapientes erant sapientes esse demonstrat quorum sapientia erat prius ignota. Ut sic quod dictum est *eos qui oppressi fuerant relevat*, dicatur quasi in oppositum eius quod dixerat « Balteum regum dissolvit »; quod vero subditur *qui revelat profunda de tenebris*, contra id quod dixerat « Ducit sacerdotes inglorios »; quod vero subditur *et producit in lucem umbram mortis*, contra omnia quae sequuntur. Sicut autem huiusmodi alternationem

sublimitatis et deiectionis circa singulares personas a Deo fieri dixerat, hoc idem et circa totam gentem ostendit subdens *qui multiplicat gentes*, ut scilicet numerositate hominum crescant, *et perdit eas*, idest destruit aut bellis aut pestilentis, *et subversas*, vel ex his casibus, vel ex oppressionem alicuius vel aliquorum qui inique praesident, *in integrum restituit*, idest ad bonum statum reducit.

Ostenso igitur quod in Deo sit fortitudo, sapientia et consilium, ultimo ostendit quod in eo sit intelligentia, quam diximus pertinere ad cognitionem occultorum, quae maxime videntur esse ea quae in corde latent: haec autem Deum cognoscere ostendit per hoc quod in cordibus hominum operatur, et sic
³⁷⁰ occulta cordium quasi suos effectus cognoscit. Dicit ergo *Qui immutat cor principum populi terrae*, quantum scilicet ad voluntatem, unde et Prov. XXI¹ dicitur « Cor regis in manu Domini, quocumque voluerit inclinabit illud »; et licet omnium hominum
³⁷⁵ voluntates Deus inclinet, tamen specialis mentio fit de regibus et principibus quia eorum voluntates maius pondus habent, utpote quorum voluntatem multi sequuntur. Quantum vero ad intellectum subiungit *et decipit eos*, quod quidem dicitur non quod
³⁸⁰ in falsitatem eos inducat, sed quia lumen suum eis subtrahit ne veritatem cognoscant, et eorum rationem obnubilat ne ad mala quae proponunt consequenda vias idoneas invenire possint, unde sequitur *ut frustra incedant per invium*, idest ut procedant
³⁸⁵ per vias non convenientes quibus ad finem suum pervenire non possint. Contingit autem aliquem errare in agendis dupliciter: uno modo per ignorantiam, et quantum ad hoc dicit *palpabunt in tenebris et non in luce*, ut per tenebras ignorantia, per lucem
³⁹⁰ cognitio designetur; palpant autem aliqui per ignorantiam ad modum caecorum dum non considerant nisi quae praesentialiter quasi tangendo sentiunt; alio modo errant aliqui in agendis propter passiones, quibus eorum ratio ligatur circa particularia ut ne
³⁹⁵ universalem cognitionem applicet ad agenda, et quantum ad hoc subdit *et errare eos faciet quasi ebrios*: sic enim passione ligatur ratio quasi quadam ebrietate.

389 palpabunt] quasi cum Vulg. add. V² Pd π (def. Sv)

330 Vers. 17. 333 Ibid. 352 Vers. 18. 354 Vers. 19. 367 diximus: lin. 193.

CAPITULUM XIII

¹ Ecce haec omnia vidit oculus meus et audivit auris mea, et intellexi singula. ² Secundum scientiam vestram et ego novi nec inferior vestri sum. ³ Sed tamen ad Omnipotentem loquar et disputare cum Deo cupio, ⁴ prius vos ostendens fabricatores mendacii et cultores perversorum dogmatum. ⁵ Atque utinam taceretis ut putaremini esse sapientes! ⁶ Audite ergo correctionem meam et iudicium labiorum meorum attendite.

Ecce haec omnia vidit oculus meus. Postquam ostenderat Iob quod per experimentum cognosci poterat divinae virtutis excellentia, quasi concludens subdit *Ecce haec omnia vidit oculus meus et audivit* ⁵ *auris mea*, quasi dicat: effectus praedictos, quibus divina fortitudo et sapientia ostenditur, partim visu partim auditu cognovi; nec in his sensibilibus effectibus mea cognitio requievit, sed ex eis ad intelligentiam veritatis ascendi, unde subdit *et intellexi* ¹⁰ *singula*, quid scilicet singuli effectus demonstrarent circa Deum vel eius sapientiam vel intelligentiam vel consilium vel fortitudinem. Unde eorum iactantiam excludens, qua magna de Deo proponendo se Iob praefere videbantur, subdit *Secundum scientiam vestram et ego novi*, ea scilicet quae ad Dei magnificentiam pertinent, *nec inferior vestri sum*, quasi vel minus vel imperfectius ea cognoscens vel a vobis modo addiscens.

Sed quia Sophar excellentiam divinam proposu- ²⁰ erat ad arguendum Iob de eo quod cum Deo disputare moliretur, subiungit *Sed tamen ad Omnipotentem loquar*, quasi dicat: quamvis intelligam ex diversis eius effectibus excellentiam divinae sapientiae et virtutis non minus quam vos, tamen per hoc ²⁵ rationabiliter a meo proposito non mutor quin Deum alloqui velim, motus cordis mei aperiendo ei qui est cordium scrutator et iudex, et ab eo qui totius veritatis est doctor veritatem exquirendo; unde subdit *et disputare cum Deo cupio*, non quidem ut eius iudicia improbare velim sed ut vestros errores destrua- ³⁰ m, quibus suppositis sequeretur quod esset iniustitia apud Deum, unde subdit *prius vos ostendens fabricatores mendacii*, quia hoc mendacium adinvenerant quod Iob iniquam vitam duxisset. In ³⁵ hoc autem mendacium devenerant propter hoc quod

circa fidem qua Deus colitur errabant, credentes quod in hac vita tantum fieret meritorum ac poenarum retributio, et ideo subdit *et cultores perversorum dogmatum*: quicumque enim a vera Dei cognitione declinat, non Deum sed sua falsa dogmata ⁴⁰ colit. Non autem sic intelligendum est quod dicit *prius vos ostendens*, quasi prius in ordine sequentis doctrinae destructurus sit prava eorum dogmata et postmodum cum Deo disputaturus, sed quia dum cum Deo disputare intendit, hoc primum est in in- ⁴⁵ tentione sua ut eorum dogmata destruat.

Contingit autem quandoque ut aliqui aliqua probabilia licet falsa proponant, sed dum ea verisimiliter defendere nesciunt aut probare, in loquendo suam insipientiam manifestant, quod amicis Iob ⁵⁰ contingebat, et ideo subdit *Atque utinam taceretis ut putaremini esse sapientes!* quia hoc ipsum quod vestra falsa dogmata inconvenienter defenditis et probatis vos insipientes esse demonstrat. Quia ergo falsa dogmata proponitis et ad eorum manifestatio- ⁵⁵ nem inconvenientia media assumitis, ideo correctione indigetis, et hoc est quod concludit subdens *Audite ergo correctionem meam*, qua vestrum processum corrigam, *et iudicium labiorum meorum attendite*, quo vestra falsa dogmata condemnabo. ⁶⁰

Primo autem intendit corrigere eorum inconvenientem processum. Quia enim ponebant bonorum et malorum operum praemia et poenas in hac vita retribui, ad iustitiam Dei defendendam oportebat quod quaedam mendacia assumerent: cum enim ma- ⁶⁵ nifestum sit quosdam innocentes et iustos in hac vita adversitatibus premi, necesse erat eis iustis imponere crimina ad Dei iustitiam defendendam, et sic Iob quem afflicto videbant impietatis argue- ⁷⁰ bant; non autem convenienti medio utitur qui ve-

²⁵ rationabiliter scrips. cum N] rationaliter δ¹ totaliter Va om. cet. ⁵⁴ demonstrat] —tratis F Sv δ π —trant N V¹ (def. F²) ⁵⁸ correctionem] —nes N V² Va correct. F meam] meas N Va m. F om. β Pd

11 sapientiam...fortitudinem: cf. cap. 12 191. 19 proposuerat: cap. xi⁶. 61 Primo: cf. 'Postquam' lin. 184.

⁷ Numquid Deus indiget mendacio vestro ut pro illo loquamini dolos? ⁸ Numquid faciem eius accipitis et pro Deo iudicare nitimini? ⁹ Aut placebit ei quem celare nihil potest? Aut decipietur ut homo vestris fraudulentis? ¹⁰ Ipse vos arguet quoniam in abscondito faciem eius accipitis. ¹¹ Statim ut se commoverit, turbabit vos et terror eius irruet super vos.

ritatem per mendacia defendit, et ideo dicit *Numquid Deus indiget mendacio vestro*, quasi dicat: numquid necessarium est quod ad defendendum divinam iustitiam mendacia assumantur? Quod enim non potest nisi per mendacia defendi impossibile est esse verum. Cum autem aliquis contra manifestam veritatem mentiri nititur, cogitur aliquas dolosas et fraudulentas vias adinvenire ut mendacium aliqua fraude coloret; sic et isti cum contra iustitiam Iob quae omnibus manifesta erat mentiri conarentur, quibusdam dolis utebantur, ostendendo scilicet fragilitatem humanam quae facile labitur in peccatum et comparando eam ad divinam excellentiam, ut sic probabilius reputaretur Iob iniquum fuisse quam Deum esse iniustum, et ideo subiungit *ut pro illo loquamini dolos?*, quia quasi pro Deo dolos loquebantur, dum dolose impietatem Iob conabantur imponere ut Deum esse iustum defenderent.

Possent autem dicere se non dolose contra Iob aliquid dicere, sed hoc tantum dicere quod putabant. Ostendit ergo Iob quod si hoc verum esset, a dolositate excusati in aliud vitium labebantur, scilicet in acceptionem personarum, quae iustitiam iudicantis excludit. Est enim personarum acceptio si aliquis iustitiam alicuius quae apparet contemnit aut negat propter magnitudinem alterius, licet iustitiam eius non cognoscat; si igitur amici Iob eum esse iniquum iudicabant, videntes in eo iustitiam manifestam ac sola divinae magnitudinis consideratione, licet intelligere non possent secundum sua dogmata qualiter Iob iuste puniretur a Deo, in suo iudicio quo Iob condemnabant quasi Dei personam accipere videbantur. Et ideo subdit *Numquid faciem eius accipitis et pro Deo iudicare nitimini?*, quod signanter dicit quia ille pro aliquo iudicare nititur, qui eius iustitiam non cognoscit et tamen conatur qualescumque vias adinvenire ad hoc quod eius causam iustam esse ostendat.

Contingit autem quandoque quod aliquis alicuius causam fraudulenter defendens ei placeat, etiam si sit iustus; quod potest esse dupliciter: uno modo quia ignorat suam causam esse iniustam, unde placeat ei quod ab aliquo defendatur, et hoc a Deo ex-

cludit dicens *Aut placebit ei*, scilicet Deo, quod pro eo iniuste iudicare nitimini cum hoc ei non possit esse ignotum, propter quod subdit *quem celare nihil potest?*; alio modo quando ille cuius causa per fraudem defenditur fraudibus defendentis decipitur ut eius defensionem reputet esse iustam, et hoc etiam a Deo excludit subdens *Aut decipietur ut homo vestris fraudulentis?* Sic igitur manifestum est quod divina bonitas et iustitia mendacio non indiget ad sui defensionem quia veritas sine mendacio defendi potest: ex quo etiam patet quod, si positus eorum dogmatibus hoc inconveniens sequitur quod iustitia Dei mendacio indigeat ad sui defensionem, manifestum fit dogmata proposita esse falsa.

Sed ulterius considerandum est quod ille qui ad ostendam Dei iustitiam vel bonitatem mendacio utitur non solum rem agit qua Deus non indiget, sed etiam hoc ipso contra Deum vadit: cum enim Deus veritas sit, omne autem mendacium veritati contrarietur, quicumque mendacio utitur ad Dei magnificentiam ostendam hoc ipso contra Deum agit. Et hoc manifeste patet per Apostolum Cor., ubi dicit « Invenimur autem et falsi testes Dei, quoniam testimonium diximus adversus Deum quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit si mortui non resurgunt »; dicere ergo quod Deus mortuum suscitavit, si verum non sit, contra Deum est quamvis videatur divinae virtutis ostensivum, quia est contra Dei veritatem. Sic igitur qui ad Deum defendendum mendacium assumunt non solum praemium non accipiunt quasi ei placentes, sed etiam poenam merentur quasi contra Deum agentes, et ideo subdit *Ipse vos arguet quoniam in abscondito faciem eius accipitis*; et dicit *in abscondito* quia licet viderentur exterius causam Dei agere quasi Dei iustitiam cognoscentes, tamen in conscientis eorum hoc erat quod nesciebant qua iustitia Iob punitus esset, et sic quantum ad cordis eorum absconditum faciem Dei accipiebant dum eius iustitiam falso defendere nitebantur.

Quomodo autem eos arguet, ostendit subdens *Statim ut se commoverit, turbabit vos*, quasi dicat: vos quia modo adversitatem non patimini tranquilla

133 contrarietur scrips. cum sN Va] —riatur cet. 137 quod] qui F F³ δ¹ π 138 suscitaverit] —tavit F γ(-Sv) δ¹ π
144 non om. pN β(-V¹) accipiunt] acquirunt N γ acceptum β(-V¹)

123 veritas...potest: cf. Gregor. XI Moral. cap. 13 (PL 75,970 C). 135 I Cor. xv¹⁵.

¹² Memoria vestra comparabitur cineri, et redigentur in lutum cervices vestrae. ¹³ Tacete paulisper ut loquar quaecumque mihi mens suggesserit. ¹⁴ Quare lacerō carnes meas dentibus meis et animam meam porto in manibus meis? ¹⁵ Etiam si occiderit me in ipso sperabo; verum tamen vias meas in conspectu eius arguam, ¹⁶ et ipse erit salvator meus: non enim veniet in conspectu eius omnis hypocrita.

mente de Dei iustitia disputatis, sed si super vos veniat tribulatio – quam commotionem Dei nominat eo modo loquendi quo punitio in Scriptura ira Dei nominatur – mens vestra conturbabitur, et praecipue cum in veritate solidata non sit. Et quia non alia bona vel mala reputabant nisi haec temporalia, dum a peccatis cavebant ne mala eis supervenirent, propter solum timorem praesentium malorum Deo servire velle videbantur, et ideo subdit *et terror eius irruet super vos*, quasi dicat: illud propter quod tantum Deum timetis vobis superveniet, scilicet adversitas praesens, secundum illud quod dicitur Prov. x²⁴ « Quod timet impius veniet super eum ». Et quia ipsi vane Iob promiserant quod etiam post mortem in memoria hominum remaneret, ipse contrarium eis promittit quasi eos irridens, dicens *Memoria vestra comparabitur cineri*: sicut enim cinis post consumptionem lignorum ad modicum durat, ita fama hominis post mortem cito pertransit, unde expectare famam post mortem vanum videtur. Promiserant etiam ei immunitatem et reverentiam quandam habendam ad eius sepulcrum post mortem, sed hoc etiam pro nihilo ducens contrarium eis promittit dicens *et redigentur in lutum cervices vestrae*, per cervices eorum potentiam et dignitatem designans, quas dicit esse redigendas *in lutum*, idest in rem contemptibilem et infirmam.

Tacete paulisper ut loquar etc. Postquam Iob correxerat amicorum processum qui mendaciis divinam iustitiam defendere nitebantur, nunc procedit ad eorum falsa dogmata destruenda sub figura divinae disputationis, et primo petit audientiam quasi grandia dicturus, dicens *Tacete paulisper ut loquar quaecumque mihi mens suggesserit*; hoc addit ne forte dicerent 'tu inania loqueris et ideo non es audiendus', sed paulisper audire quicquid aliquis loquatur non est durum; vel hoc addit ad designandum quod non componendo mendacia vel adinveniundo dolos locutus sit sed illud quod habet in mente.

Duo autem imposuerant Iob eius amici, scilicet

impatientiam et iactantiam, quorum utrumque a se excludit ne videatur in sequenti disputatione vel ex ira vel ex superbia locuturus. Considerandum est autem quod impatientia contingit ex tristitiae superabundantia non moderatae per rationem, superabundans autem tristitia desperationem inducit; ex desperatione autem contingit quod homo salutem et corporis et animae parvipendit: ut ergo a se impatientiam excludat, dicit *Quare lacerō carnes meas dentibus meis?*, quasi dicat: nulla est ratio quare de corporis salute desperem per impatientiam ad modum eorum qui, desperantes de corporali vita, fame oppressi carnes suas comedunt; *et iterum quare animam meam porto in manibus meis?*, idest nulla est ratio quare salutem animae meae parvipendam: illud enim quod in manibus portatur de facili amittitur, unde videtur quod eius amissio non multum timeatur: quae enim aliquis amittere timet diligenter abscondit. Et rationem quare nec per impatientiam carnem lacerare debeat nec animam in manibus portare, subdit dicens *Etiam si occiderit me in ipso sperabo*, quasi dicat: non credatis quod propter mala temporalia quae patior de Deo sperare cessaverim; si enim spes mea esset de Deo propter bona temporalia tantum, cogerer desperare – sicut supra dixit « Desperavi » –, sed quia spes mea de Deo est propter bona spiritualia quae manent post mortem, etiam si me usque ad occisionem affligerit spes quam de ipso habeo non cessabit. Sed quia inordinata spes in praesumptionem degenerat, propter hoc subdit *verum tamen vias meas in conspectu eius arguam*, quasi dicat: non sic spero in ipso quasi ab ipso liberandus etiam si in peccatis perseveravero, sed quia me liberabit si peccata mea reprehendero, et hoc est quod subditur *et ipse erit salvator meus*, si scilicet peccata mea mihi displicuerint. Quare autem salvet eos qui in conspectu eius vias suas arguunt, ostendit subdens *non enim veniet in conspectu eius omnis hypocrita*, idest simulator qui cum sit iniquus se tamen iustum profitetur et vias suas non arguit coram Deo: unde *non veniet in conspectu eius* ut Deum videat in

189 quaecumque] quodcumque cum Vulg. F Sv quicumque V² quod γ(-Sv) 217 si om. F occiderit] – deret F²
– dent V³ succident F succiderit N iustus ceciderit Va

159 Scriptura: e.g. Sap. xviii²⁰, Ez. xxxviii¹⁹; cf. supra cap. 3 551 nota. 170 promiserant: cap. xi¹⁸. 176 Promiserant: cap. xi¹⁹. 196 imposuerant: cap. iv²⁷. 222 Cap. vii¹⁶. 235 simulator: apud Isid. X *Etymol.* n. 119 (PL 82,379 C) ut refert Thomas II-II q. 111 a. 2 sed. c.; vel *Glossam ordin.* super Iob xxvii⁸ quam invocat etiam Thomas l.c. a. 3 arg. 3.

¹⁷ Audite sermonem meum et aenigmata percipite auribus vestris. ¹⁸ Si fuero iudicatus, scio quod iustus inveniar. ¹⁹ Quis est qui iudicetur mecum? Veniat! Quare tacens consumor? ²⁰ Duo tantum ne facias mihi, et tunc a facie tua non abscondar: ²¹ manum tuam longe fac a me, et fortitudo tua non me terreat. ²² Voca me et respondebo tibi, aut certe loquar et tu responde mihi

quo ultima salus hominis consistit, sicut infra magis exponet, veniet tamen in conspectu eius quasi ab eo iudicandus. Sic igitur non solum impatientiam a se exclusit sed etiam praesumptionem innocentiae, dum profitetur quod vias suas arguit coram Deo, ut sic omnis amicorum calumnia cesset.

Deinde ingressurus disputationem, primo reddit ²⁴⁵ auditores attentos dupliciter: uno quidem modo per occultationem dicendorum – cum enim ea quae dicenda sunt difficilia profitemur, auditores attentiores redduntur –, unde dicit *Audite sermonem meum et aenigmata percipite auribus vestris*: aenigma dicitur ²⁵⁰ sermo obscurus qui aliud praetendit in superficie et aliud interius significat; alio vero modo ex certitudine veritatis eorum quae dicenda sunt, unde subdit *Si fuero iudicatus, scio quod iustus inveniar*, quod quidem non dicit de iustitia vitae, cum supra dixerit ²⁵⁵ «Vias meas in conspectu eius arguam», sed de veritate doctrinae de qua quasi in iudicio contendebatur; ille autem in iudicio invenitur iustus pro quo sententia fertur: unde cum aliquis disputando verum dicere demonstratur, quasi in iudicio iustus ²⁶⁰ venit.

Postquam ergo auditores reddidit attentos, modum disputationis suae determinat: vult enim disputare quasi cum alio contendens, et hoc est quod subdit *Quis est qui iudicetur mecum*, idest cum quo ²⁶⁵ de veritate disputem? *Veniat*, idest ad disputandum accedat! Causam autem quare de veritate disputare intendit, subdit dicens *Quare tacens consumor?* Homo enim per decursum praesentis vitae paulatim consumitur, et praecipue cum est infirmitati subiectus sicut erat Iob; tacens autem consumitur qui sic praesentem vitam decurrit quod tamen suae sapientiae per doctrinam nullum vestigium relinquit: ne ergo Iob hoc pateretur, disposuit non tacere de veritate ut consumptus corpore post mortem viveret ²⁷⁵ in sua doctrina. Vel potest hoc ad aliam intentionem referri: cum enim aliquis dolorem quem in corde patitur exterius exprimit, quodammodo eius ani-

mus mitigatur, sed tacendo interius magis a dolore angustatur et quodammodo sua taciturnitate consumitur.

Quia ergo condisputatorem petierat dicens *Quis est qui iudicetur mecum?* et supra dixerat «Disputare cum Deo cupio», ex nunc loquitur quasi Deum habens praesentem et cum eo disputans. Videbatur autem disputatio hominis ad Deum esse indebita ²⁸⁵ propter excellentiam qua Deus hominem excellit; sed considerandum est quod veritas ex diversitate personarum non variatur, unde cum aliquis veritatem loquitur vinci non potest cum quocumque disputet; certus autem erat Iob quod veritatem loquebatur sibi a Deo per donum fidei et sapientiae inspiratam, unde de veritate non diffidens petebat se divina fortitudine non premi, neque per mala praesentialiter illata neque per timorem inferendorum, et hoc est quod dicit *Duo tantum ne facias mihi, et tunc a facie tua non abscondar*, quasi non timebo tecum disputare: timentes enim se abscondere solent a facie eorum quos timent. Quae autem sint ista duo ostendit subdens *manum tuam longe fac a me*, idest non me percutias per flagella praesentia; et ³⁰⁰ *fortitudo tua non me terreat*, quantum ad flagella futura: his enim duobus modis potest impediri homo ne etiam veritatem quam certissime novit disputando defendere possit, dum vel molestatur in corpore vel sollicitatur in anima timore aut aliqua alia pas-

sione. Est autem disputatio inter duas personas, scilicet opponentem et respondentem; ingrediens ergo disputationem cum Deo, dat ei optionem utramlibet personam eligendi vel opponentis vel respondentis, unde dicit *Voca me et respondebo tibi*, quasi dicat: obicias et respondebo, aut certe loquar, obiciendo, et tu responde mihi; hoc autem dicit aenigmatice ostendendo paratum se esse ad utrumque, sive ad defendendam veritatem quam profitetur sive ad impugnandum quod contra veritatem diceretur. Primo autem Deo dat partes opponentis dicens *Quantas*

²⁵⁴ dixerit] —rat N V² δ π ²⁶⁷ intendit] —dat N δ(-Pd) ²⁸¹ condisputatorem] cum disputatorem F N cum deo disputare V¹ condisputare F² cum disputatione Sv cum alio disputare Va cum disputare δ¹ cum aliquo disputare sR 3or fortitudo] formido V² γ(-Sv) δ(def. R) π

²³⁸ infra: cap. XIV¹³ et XIX²⁵. ²⁴⁹ aenigma: cf. Donatus III *Ars grammatica* 6 (ed. H. Keil, Gramm. lat. IV, Lipsiae 1864, p. 402) quem allegat Thomas *Super II Sent.* d. 23 q. 2 a. 1 ad 3; Cassiodorus *Super Ps.* xcvi⁸ (PL 70,685 D). ²⁵⁵ Vers. 15. ²⁸² Vers. 3.

²³ Quantas habeo iniquitates et peccata, scelera mea atque delicta ostende mihi. ²⁴ Cur faciem tuam abscondis et arbitraris me inimicum tuum? ²⁵ Contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam? Et stipulam siccam persequeris? ²⁶ Scribis enim contra me amaritudines, et consumere me vis peccatis adolescentiae meae?

habeo iniquitates et peccata, scelera mea atque delicta ostende mihi. Ubi considerandum est quod amici Iob ³²⁰ quasi causam Dei agentes contra Iob disputare videbantur, secundum illud quod supra dixit « Numquid faciem eius accipitis et pro Deo iudicare nitimini? »; amici autem Iob hoc contra ipsum opponebant quod pro peccatis suis punitus erat: hoc igitur ³²⁵ sibi a Deo obiciendum expetit dicens *Quantas habeo iniquitates et peccata, scelera mea atque delicta ostende mihi*, quasi dicat: si sic est quod pro peccatis meis me affligis, ut amici mei pro te loqui conantes calumniantur, peto ut mihi ostendas pro quibus peccatis ³³⁰ tam graviter me affligis. Unde non dicit 'quas habeo iniquitates' sed *quantas*, quia si non est alia ratio adversitatum praesentium quam peccata hominum, ut amici Iob opinabantur, necesse est maxima esse peccata quae maximis afflictionibus puniuntur. ³³⁵ Peccatorum autem quaedam sunt commissa quae contra praecepta legis negativa fiunt, quaedam ommissa quibus praecepta affirmativa negliguntur; committitur autem aliquid contra praeceptum legis tripliciter: uno modo quia est in nocumentum proximi, ut furtum, homicidium et huiusmodi quae proprie *iniquitates* dicuntur, quia aequitati iustitiae quae est ad alium contrariantur; alio modo secundum quod homo peccat in se ipso per deordinationem sui actus, ut apparet in peccatis praecipue gulae et ³⁴⁰ luxuriae, et haec dicuntur *peccata*, quasi deordinationes quaedam hominis; tertio modo committuntur aliqua directe contra Deum, ut blasphemiae, sacrilegium et huiusmodi, et haec propter sui gravitatem *scelera* dicuntur. Omissiones autem proprie nominantur *delicta*. ³⁵⁰

Deinde quasi tacente eo cui partes opponentis dederat, ipse partes obicientis assumit et inquirat de causis suae punitionis. Et primo quia posset aliquis dicere quod Deus eum punivit quasi inimicum, hanc ³⁵⁵ causam excludit dicens *Cur faciem tuam abscondis et arbitraris me inimicum tuum?* Iniquum enim videtur quod aliquis alium sibi inimicum arbitretur absque causa; causa autem inimicitiae conveniens esse

non potest nisi offensa: tunc igitur manifestum est quod Deus hominem inimicum sibi arbitratur quando eius peccata manifestantur; petiverat autem Iob sibi ostendi sua peccata, nec erant ei ostensa; non ergo apparebat ratio quare Deus sibi inimicaretur, et hoc est quod insinuat dicens *Cur faciem tuam abscondis*, quasi latenter et ex ratione occulta eum ³⁶⁰ odio habens? Facies enim hominis odientis aperta est quando rationem sui odii non occultat.

Secundo quia posset aliquis dicere quod Deus eum punivit ut in ipso ostenderet suam potentiam, hanc etiam causam excludit dicens *Contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam?* Non enim conveniens est quod aliquis fortissimus suam potentiam velit ostendere in re debilissima; comparatur autem humana condicio folio quod vento rapitur, quia et in se ipso homo fragilis est et infirmus ³⁷⁵ sicut folium quod de facili cadit, et nihilominus decursu temporis et varietate fortunae ducitur ut folium vento: unde <non> videtur convenienter dici quod Deus ad hoc solum aliquem hominem puniat quod in eo suam potentiam ostendat. ³⁸⁰

Tertio quia posset aliquis dicere quod Deus punivit eum propter peccata quae in sua iuventute commisit, etiam et hoc excludit dicens *Et stipulam siccam persequeris? Scribis enim contra me amaritudines, et consumere me vis peccatis adolescentiae meae?* ³⁸⁵ Homo enim in iuventute comparatur herbae virenti, sed in senectute comparatur quasi stipulae siccae: idem ergo videtur hominem in senectute punire pro peccatis adolescentiae ac si aliquis pro defectu herbae virentis desaeviret in stipulam. Sed considerandum est quod in hac inquisitione, ab hac sententia non recedit quod adversitates hominum ex divino iudicio inferuntur, ad quod significandum dicit *Scribis contra me amaritudines*, ac si amaritudines, idest adversitates hominum, ex scriptura divinae sententiae procedant. ³⁹⁰

Quarto quia posset aliquis dicere quod, licet Iob gravia peccata non commiserit, tamen aliqua peccata commisit sine quibus praesens vita non agitur,

318 atque] et β δ(-Pd) 326 et...mihi] etc. F F² γ atque scrips. cum N (cf. supra lin. 318)] et cel. (def. F F² γ)
 378 <non> suppl. cum V² As Va] om. cel. convenienter] inconveniēter δ¹ π 383 etiam et] inv. β. et γ δ¹ etiam Va π
 321 Vers. 8. 335 commissa...omissa: cf. August. *De perf. iust. hom.* cap. 5 (PL 44,296); ipse Thomas *I-II* q. 72 a. 6.
 339 tripliciter: cf. supra cap. 1 2: nota. 341 aequitati...contrariantur: cf. Alan. de Insulis *Distinctiones* s. v. Iniquitas
 (PL 210,819 A); ipse Thomas *Super Hebr.* viii¹². 349 Omissiones: cf. Thomas *Super II Sent.* d. 42 q. 2 a. 2 qc. 3 arg. 3,
 et littera Magistri ibid. allegans August.

²⁷ Posuisti in nervo pedem meum et observasti omnes semitas meas et vestigia pedum meorum considerasti, ²⁸ qui quasi putredo consumendus sum et quasi vestimentum quod comeditur a tineam?

Cap. XIV ¹ Homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis.

² Qui quasi flos egreditur et conteritur, et fugit velut umbra et numquam in eodem statu permanet. ³ Et dignum ducis super huiusmodi aperire oculos tuos et adducere eum tecum in iudicium. ⁴ Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? Nonne tu qui solus es?

⁴³⁰ et pro his sic punitus est, hoc etiam excludit dicens *Posuisti in nervo pedem meum et observasti omnes semitas meas et vestigia pedum meorum considerasti, qui quasi putredo consumendus sum et quasi vestimentum quod comeditur a tineam?* Ubi considerandum ⁴³⁵ est quod illi qui ponuntur in carceris nervo, sic ligantur quod a nervo divertere non possunt: sicut autem pes hominis constringitur nervo, ita processus hominis constringitur lege divinae iustitiae a qua divertere non licet, et hoc est quod dicit *Posuisti in* ⁴⁴⁰ *nervo pedem meum.* Ad divinam autem iustitiam pertinet ut facta hominum discutiat, non solum quid unusquisque faciat sed etiam quo animo vel quo fine, et ideo dicit *observasti omnes semitas meas*, quantum ad facta, *et vestigia pedum meorum considerasti*, quantum ad affectum facientis vel etiam ⁴⁴⁵ quantum ad quascumque circumstantias operis. Irrationabile autem videtur quod Deus tantam diligentiam de actibus hominum habeat, si totaliter esse desinunt per corporis mortem: quae quidem ⁴²⁰ doque est naturalis, quandoque autem violenta, unde de utraque subiungit dicens *qui quasi putredo consumendus sum*, quantum ad mortem naturalem, *et sicut vestimentum quod comeditur a tineam*, quantum ad mortem violentam, ac si dicat: si, ut amici mei ⁴²⁵ suspicantur, non est alia vita nisi praesens quam homo amittit vel per modum putredinis vel per modum succisionis, irrationabile videretur quod Deus tanta restrictione de actibus hominum curam haberet ut etiam pro minimis peccatis et negligentibus ⁴³⁰ hominem puniret.

Et quia hoc quod ultimo dictum est magnam viam praestat ad inquisitionem veritatis, circa hanc manifestandam magis insistit, et quod de se singulariter dixerat generaliter ad totum genus humanum ⁴³⁵ reducit. Ubi primo exponit fragilitatem humanae condicionis: et quantum ad originem cum dicit *Homo natus de muliere*, quasi de re fragili, et quantum ad durationem cum dicit *brevi vivens tempore*, et

quantum ad condicionem cum dicit *repletur multis miseriis*, ubi quasi exponere videtur quod supra dixerat «Contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam?».

Secundo excludit ea de quibus homo gloriari posset, quorum primum est corporis pulcritudo qua pollet in iuventute: sed ista gloria nulla est quia ⁴⁴⁵ cito transit ad modum floris, unde dicit *Qui quasi flos egreditur et conteritur*, scilicet de facili; secundum est fama quae diu non durat, unde dicit *et fugit velut umbra*: umbrae enim transeuntis nullum vestigium aut memoria manet; tertium est potestas et ⁴⁵⁰ virtus qua aliquis se et sua conservare conatur, et contra hoc dicit *et numquam in eodem statu permanet*. Et possunt haec tria ad tria superiora referri: homo enim natus de muliere quasi flos egreditur et cito conteritur, sic autem brevi vivit tempore ut ⁴⁵⁵ velut umbra fugiat cuius non restat vestigium, sic autem multis repletur miseriis ut si interdum prosperitate et gaudio potiatur numquam tamen in eodem statu permaneat.

Tertio admiratur diligentiam divinae providentiae ⁴⁶⁰ circa hominem: mirabile enim videtur quod de re tam fragili et despecta Deus tantam curam habet. Quamvis autem omnia divinae providentiae subsint, specialiter tamen sollicitudo divina circa hominem apparet in tribus: primo quidem quantum ad hoc ⁴⁶⁵ quod ei leges et praecepta vivendi dedit, et hoc tangit cum dicit *Et dignum ducis super huiusmodi aperire oculos tuos*, eo modo loquendi quo aliquis dicitur super aliquem oculos suos aperire cum eum dirigit et vias eius considerat; secundo quantum ad ⁴⁷⁰ hoc quod Deus hominem pro bonis praemiatur et pro malis punit, et hoc tangit cum dicit *et adducere eum tecum in iudicium*; tertio quantum ad hoc quod Deus eum virtutibus ornat quibus contra foeditates peccati se mundum conservat, et hoc tangit cum ⁴⁷⁵ dicit *Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine?* Semen quidem hominis immundum est

⁴²⁴ ut] sic N sicut δ π

⁴²⁰ naturalis...violenta: cf. infra cap. 14 67 nota.
⁴⁴¹ Vers. 25. ⁴⁵³ tria superiora: vers. praec.

⁴³⁶ Hic incipit cap. xiv sec. ed. Clementinam Vulg.; cf. Praef. § 145.

non secundum naturam sed secundum concupiscen-
tia infectionem; de hoc tamen immundo semine
480 homo conceptus interdum mundus invenitur per vir-
tutes. Sicuti autem de frigido facere calidum est
eius quod per se calidum est, ita de immundo fa-
cere mundum est eius qui per se mundus est, et

ideo subdit *Nonne tu qui solus es*, scilicet vere et
per te ipsum mundus? Puritas enim et munditia in 485
solo Deo perfecte invenitur, in quo nec potentialitas
nec defectus aliquis esse potest, unde quicquid quo-
cumque modo mundum vel purum est, a Deo mun-
ditiam et puritatem habet.

CAPITULUM XIV

⁵ Breves dies hominis sunt, numerus mensium eius apud te est, constituisti terminos eius qui praeteriri non poterunt. ⁶ Recede paululum ab eo ut quiescat donec optata veniat et sicut mercennarii dies eius. ⁷ Lignum habet spem si praecisum fuerit: rursum virescit et rami eius pullulant.

Breves dies hominis sunt etc. Admiratus fuerat Iob de dignatione divina circa homines, cum tamen homo sit tam fragilis et miserae condicionis considerato statu vitae praesentis, sed haec admiratio cessat si consideretur quod post hanc vitam homini alia vita reservatur in qua in aeternum permaneat: et ideo ad hoc ostendendum ex nunc conatur. Praemittit ergo, quasi supponens quod ostendere intendit, et brevitatem praesentis vitae, cum dicit *Breves dies hominis sunt*; et quod ipsa mensura vitae humanae determinatur a Deo, cum dicit *numerus mensium eius apud te est*, sicut apud nos numerum illorum esse dicimus quorum numerus a nobis stabilitur; et iterum immutabilitatem divinae determinationis, cum dicit *constituisti terminos eius qui praeteriri non poterunt*: divina enim dispositio non fallitur, unde hominem vel diutius vel minus vivere quam divina dispositio habet est impossibile, licet hunc hominem nunc vel prius mori sit contingens si in se consideretur. Sunt autem et termini humanae vitae praestituti ex aliquibus corporalibus causis, puta ex complexione vel ex aliquo huiusmodi, ultra quos vita hominis protendi non potest, quamvis ante possit deficere ex aliqua accidentalibus causa, sed terminos praestitutos secundum divinam providentiam, sub qua omnia cadunt, nec in plus nec in minus vita hominis potest praeterire.

Praemittit etiam alterius vitae expectationem cum dicit *Recede paululum ab eo ut quiescat donec optata veniat et sicut mercennarii dies eius*. Ubi considerandum est quod sicut sol est causa diei, ita Deus est auctor vitae; recedente autem sole, dies finitur et nox venit: per recessum ergo Dei intelligit terminationem praesentis vitae quae est homini a Deo. Vita autem praesens multis turbationibus repletur, secundum hanc enim dictum est de homine quod «re-

pletur multis miseriis»; et <quia> quies finis laboris esse videtur ideo mortem quietem vocat: dicit ergo *Recede paululum ab eo ut quiescat*, idest subtrahe virtutem tuam qua hominem vivificas, ut moriatur. Sed mors hominis non est in perpetuum, sed iterum reparabitur ad vitam immortalem; status ergo mortis humanae, quantocumque tempore resurrectio differatur, brevis est in comparatione ad statum futurae immortalitatis, unde signanter dicit *paululum*: ab aliis enim rebus quae non reditura intereunt non paululum sed in aeternum Deus recedit, sed ab hominibus qui sic intereunt ut resurgant, per modicum tempus. Dictum est autem supra quod vita hominis super terram est sicut dies mercennarii desiderantis tempus mercedis; tempus autem retributionis hominis non est in hac vita, ut amici Iob opinabantur, sed in illa vita ad quam homo resurgendo reparatur: dicit ergo *ut quiescat*, idest ut moriatur, non tamen in perpetuum sed *donec veniat optata dies eius*, sicut mercennarii dies est optata in qua mercedem recipit, ubi primo Iob suam intentionem aperuit: non enim sic negat adversitates praesentes <esse punitiones> quasi Deus hominum actus non remuneret vel puniat, sed quia tempus retributionis proprie est in alia vita.

Lignum habet spem si praecisum fuerit. Posita sententia sua, hic Iob ad eius manifestationem procedit, et primo ostendit quod homo secundum ea quae apparent in hac vita est peioris condicionis quibusdam etiam infimis creaturis quae post interitum reparantur, ut praecipue apparet in lignis. Dupliciter autem vita arboris deficit, sicut et vita hominis, scilicet per violentiam et per naturam: quantum ergo ad violentum defectum arboris dicit *Lignum si praecisum fuerit habet spem*, idest naturalem ap-

24 ante] autem N F² F³ δ π 33 Dei] diei β As δ π 37 <quia> suppl. cum F sN Va] qui post laboris β¹ om. cel.
37 quies post laboris F Va 46 reditura] -ture V¹ δ¹ π reducantur Sv 59 <esse punitiones> con.] esse a deo V² om. cel.

22 ex complexione: cf. Avicen. *I Canon medic.* fen 1 doctr. 3 c. 1 (ed. Venetiis 1555, f. 4r); vel ex aliquo huiusmodi: cf. Thomas *Super II Sent.* d. 19 q. 1 a. 4. 36 Vers. 1. 49 supra: cap. vii¹. 64 primo: cf. 'Postquam' lin. 137. 67 Dupliciter: cf. Arist. *De respir.* cap. 17 (478 b 24); vide supra cap. 8 176.

⁸ Si senuerit in terra radix eius et in pulvere emortuus fuerit truncus illius, ⁹ ad odorem aquae germinabit et faciet comam, quasi cum primo plantatum est. ¹⁰ Homo vero cum mortuus fuerit et nudatus atque consumptus, ubi, quaeso, est? ¹¹ Quomodo si recedant aquae de mari et fluuius vacuefactus arescat, ¹² sic homo cum dormierit non resurget; donec atteratur caelum, non evigilabit nec consurget de somno suo. ¹³ Quis mihi hoc tribuat ut in inferno protegas me <et abscondas me>.

titudinem ut iterum reparatur, quia *rursum virescit* ipsum in se ipso si plantetur; *et rami eius pullulant*, in quo ostenditur perfectam vitam recuperare sicut
⁷⁵ et prius. Quantum autem ad defectum naturalem arboris subdit *Si senuerit in terra radix eius*, cum non possit attrahere alimentum propter defectum virtutis naturalis, et sic consequenter *in pulvere emortuus fuerit truncus illius*, idest per putredinem
⁸⁰ in pulvere sit redactus secundum aliquam partem, *ad odorem aquae germinabit*, idest veniente pluvia, ex putredine ligni habente vim sementinam, *et faciet comam*, scilicet frondium, *quasi cum primo plantatum est*. Hoc autem in homine non invenitur secundum
⁸⁵ decursum praesentis vitae, unde subdit *Homo vero cum mortuus fuerit et nudatus atque consumptus, ubi, quaeso, est?* Et ponit tria quae gradatim homo amittit: primo enim anima separatur a corpore, et ad hoc pertinet quod dicit *cum mortuus fuerit*; se-
⁹⁰ cundo vero tegumenta et ornatus corporis, quae interdum post mortem homini remanent sed postea etiam his nudatur, et ad hoc pertinet quod dicit *et nudatus*; ad ultimum vero etiam ipsa compago corporis solvitur, et ad hoc pertinet quod dicit *atque*
⁹⁵ *consumptus*. Quae cum peracta fuerint, nihil sensibilibiter apparet de homine remanens, unde apud illos qui nihil nisi sensibilia et corporalia esse credunt videtur totaliter in nihilum redactus: horum igitur dubitationem exprimens dicit *ubi, quaeso, est?*
¹⁰⁰ Considerandum est autem quod ea quae non totaliter pereunt reparari posse videntur, sicut de ligno praeciso vel senescente dictum est, sed ea quorum nihil remanet impossibile videtur iterum reparari, sicut si totaliter aqua maris aut fluminis desiccaretur; homo autem, sicut iam dictum est, videtur sic per mortem consumi ut nihil eius remaneat, unde secundum hanc rationem apparet quod impossibile sit ipsum iterum reparari ad vitam, et hoc est quod subdit *Quomodo si recedant aquae de mari et*
fluuius vacuefactus arescat, sic homo cum dormierit, ¹¹⁰ idest cum mortuus fuerit, *non resurget* a morte. Eiusdem autem impossibilitatis esse videtur ut incorruptibilia corrumpantur et ut totaliter corrupta iterum reparentur; caelum autem incorruptibile est, et ideo subdit *donec atteratur caelum, non evigilabit,* ¹¹⁵ quasi reviviscens, *nec consurget de somno suo*, ad opera vitae peragenda, quasi dicat: sicut impossibile est caelum atteri, idest corrumpi, ita impossibile est hominem mortuum resurgere; et hoc quidem dicitur, ut dictum est, supposito quod de homine nihil ¹²⁰ remaneat post mortem, secundum hoc quod dictum est «ubi, quaeso, est?». Vel potest hoc referri ad opinionem illorum qui ponebant totum universum corporale istud corrumpendum et iterum reparandum, in qua quidem reparatione ponebant eosdem ¹²⁵ homines redituros, ut sit sensus: durante isto mundo, homo a morte non resurget; fides autem catholica non ponit substantiam mundi perituram, sed huius mundi statum qui nunc est, secundum illud I Cor. vii³¹ «Praeterit figura huius mundi»; haec ¹³⁰ ergo mundi immutatio secundum figuram potest hic intelligi per caeli attritionem: resurrectio enim mortuorum communis in fine mundi expectatur, secundum illud Ioh. xi²⁴ «Scio quia resurget in resurrectione, in novissimo die». ¹³⁵

Quis mihi hoc tribuat ut in inferno protegas me etc. Postquam Iob ostenderat quid ex his quae sensibilibiter apparent de resurrectione hominis conici possit, hic suam sententiam circa resurrectionem ponit. Esset autem valde horrendum et miserabile si homo ¹⁴⁰ per mortem sic deficeret quod numquam esset reparandus ad vitam, quia unumquodque naturaliter esse desiderat: unde Iob suum desiderium ostendit de resurrectione futura, dicens *Quis mihi hoc tribuat ut etiam post mortem in inferno protegas me*, idest ¹⁴⁵ sub speciali cura qua homines protegis me contineas,

79 emortuus] mortuus β δ π 80 pulvere] —rem γ δ π 82 ex con.] om. γ et Va idest cet. sementinam] —tivam Va sensitivam F N seminariam γ(-As) seminativam As δ¹ π 108 ipsum iterum] inv. δ(-Pd) iterum F β F³ ipsum Pd π 116 reviviscens] reminiscens N β(-F²) δ vivenscens Sv 137 quid] quod N V² γ(-Sv) 138 conici] amici N convici β convinci γ(-Sv) δ¹ π cogniti Sv

102 dictum est: vers. 7-9. 105 dictum est: lin. 98. 114 incorruptibile: cf. Arist. I De caelo 6 (270 a 12) ut refert Thomas III Pars q. 5 a. 2. 120 dictum est: lin. 106. 122 Vers. 10. 123 illorum: cf. supra cap. 7 138 nota. 142 naturaliter esse desiderat: cf. Arist. II De gen. et corr. cap. 10 (336 b 27) quem invocat Thomas Super III Sent. d. 22 q. 1 a. 1 arg. 5; vel Boetius III De consol. pr. 11 (PL 63,774 B) ut refert etiam Thomas Super IV Sent. d. 49 q. 1 a. 2 qc. 1.

donec pertranseat furor tuus et constituas mihi tempus in quo recorderis mei? ¹⁴ Putasne mortuus homo rursus vivet? Cunctis diebus quibus nunc milito expecto donec veniat immutatio mea. ¹⁵ Vocabis me et ego respondebo tibi; operi manuum tuarum porriges dexteram. ¹⁶ Tu quidem gressus meos dinumerasti, sed parce peccatis meis.

donec pertranseat furor tuus, idest tempus mortis — quia, sicut supra dictum est, mors hominis accidit per subtractionem divinae operationis conservantis vitam, unde dixerat «Recede paululum ab eo» —: videtur enim Deus homini esse iratus quando beneficium vitae ei subtrahit, et praecipue cum credamus mortem ex peccato primi hominis provenisse. Quomodo autem se protegi velit etiam in inferno, exponit subdens *et constituas mihi tempus in quo recorderis mei?* Videtur enim Deus hominis esse oblitus quando ei subtrahit beneficium vitae, tunc ergo eius recordatur cum ipsum ad vitam reducit: constituere ergo tempus in quo Deus hominis mortui recordetur nihil est aliud quam constituere tempus resurrectionis. Et satis convenienter hoc nominat protectionem: cum enim artifex, dissoluto artificio, ex eadem materia non intendit iterum aedificium reparare, utpote domum vel aliquid huiusmodi, de materia dissoluti aedificii nullam curam agere videtur; sed quando ex ea intendit aedificium reparare, diligenter custodit ne pereat: hanc ergo custodiam protectionem vocat.

Postquam igitur desiderium suum de resurgendo expressit, quia desideria quandoque sunt etiam impossibilia consequenter sub quaestione ponit utrum hoc quandoque futurum sit quod ipse desideravit, unde subdit *Putasne mortuus homo rursus vivet?* Et super hoc quid ipse sentiat, ostendit dicens *Cunctis diebus quibus nunc milito expecto donec veniat immutatio mea.* Ubi considerandum est quod supra vitam hominis super terram militiae comparaverat et diebus mercennarii, quia tam milites quam mercennarii aliquid post statum praesentem expectant, et ideo sicut supra resurrectionis statum per diem optatam mercennarii expressit, ita et nunc sub similitudine militis idem ostendit. Et notandum est quod optatum finem non expectat in aliqua parte temporis huius vitae, quia cunctos dies huius vitae statui militiae deputat dicens *Cunctis diebus quibus nunc milito.* Item notandum est quod non expectat aliam vitam huic similem, quia tunc et illa esset militia, sed expectat vitam in qua non militet sed

triumphet et regnet, et ideo dicit *expecto donec veniat immutatio mea*, quasi dicat: in hac tota vita milito, mutabilitati, laboribus et angustiis subiectus, sed expecto immutari in statum alterius vitae quae sit sine labore et angustia; et de hac immutatione dicit Apostolus I Cor. xv⁵¹ «Omnes quidem resurgemus sed non omnes immutabimur».

Et ne aliquis crederet quod naturali virtute homo in statum alterius vitae immutaretur, hoc excludit subdens *Vocabis me et ego respondebo tibi*, quasi dicat: futura immutatio ex virtute tuae vocis sive ex tuo imperio procedet, secundum illud Ioh. v²⁸ «Omnes qui in monumentis sunt audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent»; vocare enim ad imperium pertinet, sed respondere ad oboedientiam qua creatura Creatori oboedit. Sed quia mortui ad imperium Dei non solum resurgent ad vitam sed in quendam altiore statum immutabuntur, et hoc virtute divina, propter hoc subdit *operi manuum tuarum porriges dexteram*, quasi dicat: homo resurgens non erit opus naturae sed opus tuae virtutis, cui quidem operi adiutricem dexteram tuam porriges dum per auxilium tuae gratiae in gloriam novitatis exaltabitur. Vel quod dicit *Vocabis me et ego respondebo tibi*, potest referri ad corporis reparationem, quod autem subdit *operi manuum tuarum porriges dexteram*, ad animam quae naturaliter appetit uniri suo corpori, cui Deus adiutricem dexteram porriget dum quod sua virtute non potest consequi virtute divina consequetur.

Posita ergo sententia sua de resurrectione mortuorum futura, redit ad id quod supra admiratus fuerat, quod Deus tam sollicitè opera hominum considerat, cum dixit «Observasti omnes semitas meas et vestigia pedum meorum considerasti», unde subdit *Tu quidem gressus meos dinumerasti*, quasi dicat: iam non est mirum si facta hominum sic diligenter examinas ex quo eum ad aliam vitam reservas. Considerandum est autem quod circa humanos actus divina providentia secundum duo attenditur: primo quidem secundum hoc quod ea examinat et discutit, quod quidem significatur in hoc quod dicit *Tu qui-*

147 donec] et abscondas me cum Vulg. praem. V² (def. β¹) et abscondas me. quasi scilicet conservando. sicut abscondimus ea que conservare volumus praem. Pd¹ Pd² sV (cf. Praef. § 116 nota) 174 vivet] vivit V¹ vivat γ δ π vi. F F² 218 consequetur] — quatur F V¹ Sv R — quitur N Pd 229 ea (scil. facta ut supra lin. 225)] om. V¹ δ¹ eos Sv Va π

148 supra: lin. 39. 150 Vers. 6. 153 ex peccato...: Rom. v¹² ut refert Thomas I-II q. 85 a. 5 sed c. 177 supra: cap. vii¹. 180 supra: vers. 6. 222 Cap. xiii²⁷.

¹⁷ Signasti quasi in sacco delicta mea, sed curasti iniquitatem meam. ¹⁸ Mons cadens defluit et saxum transfertur de loco suo, ¹⁹ lapides excavant aquae et ablutione paulatim terra consumitur: et homines ergo similiter perdes? ²⁰ Roborasti eum paululum ut in perpetuum pertransiret? Immutabis faciem eius et emittes eum?

dem gressus meos dinumerasti: dinumeramus enim ea de quibus diligentiam habemus; et ne videretur alicui esse magnae severitatis quod Deus hominis fragilis facta tanta diligentia examinaret, innuit consequenter eius pronitatem ad parcendum cum dicit ²³⁵ *sed parce peccatis meis*, quasi dicat: licet dinumeres tamen hanc spem retineo quod parcas. Secundo vero secundum hoc quod facta hominum bona vel mala in sua memoria conservat ad retribuendum ²⁴⁰ pro eis bona vel mala, unde subdit *Signasti quasi in sacco delicta mea:* ea enim quae signantur in sacco diligenter conservantur; et ne ista signatio divinam misericordiam excluderet, subdit *sed curasti iniquitatem meam*, quasi dicat: sic pro peccatis ²⁴⁵ servas poenam quod tamen per paenitentiam delicta curas.

Mons cadens defluit et saxum transfertur de loco suo. Postquam Iob suam sententiam de futura resurrectione posuerat, hic probabilibus rationibus eam ²⁵⁰ munit, et prima ratio sumitur ex comparatione hominis ad inferiores creaturas, quae totaliter consumuntur absque spe reparationis. Omnia enim quae generantur corruptioni subiecta sunt, unde et montes, licet videantur firmissimi, tamen ex certis causis ²⁵⁵ post aliqua temporum curricula dissolvuntur, et hoc est quod dicit *Mons cadens defluit*; saxa etiam, licet videantur fortissima, tamen vel per violentiam vel ex aliqua causa naturali exciduntur, et hoc est quod sequitur *et saxum transfertur de loco suo*; lapides ²⁶⁰ etiam, licet videantur durissimi, tamen aquis excavantur, et hoc est quod subditur *lapides excavant aquae*; terra etiam, licet videatur stabilissima, tamen a sua dispositione paulatim immutatur, et hoc est quod subditur *et ablutione paulatim terra consumitur*. ²⁶⁵ Inconveniens autem esset si esset eadem ratio corruptionis hominis et rerum praedictarum, et ideo concludit, quasi inconveniens, *et homines ergo similiter perdes?*, quasi dicat: non est conveniens quod similiter corrumpantur homines sicut aliae creaturae ²⁷⁰ corporales; nam praedictae creaturae totaliter corrumpuntur, unde non reparantur eadem numero; homo vero, licet corrumpatur secundum corpus, re-

manet tamen incorruptibilis secundum animam quae totum genus corporalium transcendit, ut sic remaneat spes reparationis. ²⁷⁵

Deinde inducit ad idem rationes sumptas ex proprietatibus hominis. In duobus autem excellit homo omnes inferiores creaturas, quorum unum est virtus operativa: est enim dominus sui actus per liberum arbitrium, quod nulli alii creaturae corporali com- ²⁸⁰ petit, et secundum hoc homo est potentior qualibet creatura corporali, unde et aliis utitur propter se ipsum; aliud autem in quo excellit est cognitio intellectiva, quae cum sit in mente, aliquod tamen eius indicium apparet in corpore, et praecipue in facie ²⁸⁵ quam habet homo valde diversam ab aliis animalibus; et ex his duobus apparet quod homo non sic corrumpitur sicut alia ut in perpetuum non sint. Quantum ergo ad primum horum dicit *Roborasti eum paululum ut in perpetuum pertransiret?*, quasi dicat: ²⁹⁰ non est conveniens quod tantum robur homini praestiteris ad modicum tempus, sic quod postea in perpetuum non esset; stultum enim videretur si aliquis faceret fortissimum instrumentum ut ad modicam horam eo uteretur, et postea ipsum omnino ²⁹⁵ proiceret; virtus autem cuiuscumque creaturae corporeae est determinata ad finitos effectus, sed virtus liberi arbitrii se habet ad infinitas actiones: unde hoc ipsum attestatur virtuti animae ad hoc quod in infinitum duret. Quantum autem ad secundum, ³⁰⁰ scilicet ad intellectum, dicit *Immutabis faciem eius et emittes eum?*, quasi dicat: non est conveniens quod tu faciem eius immutaveris, id est diversificaveris ab aliis animalibus, et tamen emittas eum a statu vitae in perpetuum non rediturum sicut alia ³⁰⁵ animalia. Per faciem autem intellectiva cognitio accipi solet propter hoc quod est proprium rationalis creaturae; intellectualis autem cognitio non potest convenire nisi substantiae incorruptibili, ut a philosophis probatur. ³¹⁰

Posset autem aliquis dicere quod, licet homo post mortem ad vitam non redeat, tamen non in perpetuum pertransit, in quantum quodammodo vivit in suis filiis: quod etiam verba Baldath sonant, cum supra dixit «Haec est laetitia viae eius ut rursus ³¹⁵

262 etiam] autem N δ π 280 corporali] om. γ ante creaturae N β π 288 sint] sit F^a Sv Pd π fuit N sunt V¹ (def. R)

253 corruptioni: cf. supra cap. 9 106 nota. 307 proprium rationalis creaturae: cf. Arist. *I De hist. animal.* cap. 8 (491 b 9).
309 philosophis: cf. Arist. *III De anima* 7 (429 a 18, b 5). 315 Cap. VIII¹².

²¹ Sive nobiles fuerint filii eius sive ignobiles, non intelliget. ²² Attamen caro eius dum vivet dolebit, et anima illius super semet ipso lugebit.

alii de terra germinentur». Sed hanc responsionem
excludit Iob subdens *Sive nobiles fuerint filii eius*
sive ignobiles, non intelliget, quasi dicat: homo per
intellectum capit aeternum bonum, unde et natura-
³²⁰ liter ipsum desiderat; bonum autem quod est in
successione filiorum non potest satiare appetitum
intellectualem, si homo totaliter per mortem consu-
matur ut in perpetuum non sit, quia appetitus in-
tellectualis non quiescit nisi in bono intellectu; bo-
³²⁵ num autem quod est in successione filiorum non
intelligit homo neque dum vivit neque post mortem
si totaliter desinat esse per mortem. Non ergo ad
aeternitatem huius boni tendit appetitus intellecti-
vus hominis sed ad bonum vel malum quod in
se ipso habet, unde subdit *Attamen caro eius dum* ³³⁰
vivet dolebit, et anima illius super semet ipso lugebit,
ubi duplicem dolorem distinguit: unum quidem
carnis in apprehensione sensus, alium autem ani-
mae ex apprehensione intellectus vel imaginationis
qui proprie dicitur tristitia et hic luctus nominatur. ³³⁵

331 illius] ipsius N istius β eius δ π 335 qui] et F quod δ π

335 tristitia: sec. August. *XIV De civ. Dei* cap. 7 (PL 41,411) ut refert Thomas *De verit.* q. 26 a. 4 arg. 4 et *I-II* q. 35 a. 2 arg. 1.

CAPITULUM XV

¹ Respondens autem Eliphaz Themanites dixit: ² Numquid sapiens respondebit quasi in ventum loquens, et implebit ardore stomachum suum? ³ Arguis eum verbis qui non est aequalis tui, et loqueris quod tibi non expedit. ⁴ Quantum in te est evacuasti timorem et tulisti preces coram Domino. ⁵ Docuit enim iniquitas tua os tuum, et imitaris linguam blasphemantium. ⁶ Condemnabit te os tuum et non ego, et labia tua respondebunt tibi. ⁷ Numquid primus homo tu natus es et ante omnes colles formatus?

Respondens autem Eliphaz Themanites dixit. Auditis verbis Iob, Eliphaz non ad profunditatem sententiarum eius respondet sed nititur ad calumniose reprehendendum aliqua verba a Iob prolata, ⁵ secundum superficiem ipsorum verborum ea considerans et non secundum profunditatem intellectus eorum. Et primo quidem reprehendit hoc quod Iob dixerat in principio suae locutionis «Et mihi est cor sicut et vobis, nec inferior vestri sum», in quo quidem de duobus eum notat: primo quidem de inani gloria quia se ipsum commendat, et hoc est quod dicit *Numquid sapiens respondebit quasi in ventum loquens*: in ventum enim loqui videtur qui ad gloriam captandam verba componit; secundo autem de ¹⁵ iracundia, propter hoc quod obiurgando loqui inceperat cum dixerat «Ergo vos estis soli homines» etc., et ideo subdit *et implebit ardore stomachum suum*, idest iracundia animum suum?

Deinde reprehendit eum de hoc quod dixerat ²⁰ «Disputare cum Deo cupio», et iterum «Duo tantum ne facias mihi, et tunc a facie tua non abscondar» etc., in quo quidem eum notat multipliciter: primo quidem de superbia quia contra maiorem se contendit, et hoc est quod dicit *Arguis eum verbis qui non est aequalis tui*; secundo de stultitia quia Eliphaz talem disputationem nocivam reputabat, unde subdit *et loqueris quod tibi non expedit*, disputando scilicet cum Deo. Et quare non expediat cum eo disputare, ostendit per hoc quod huiusmodi disputatione ³⁰ duo valde necessaria excludere videtur, quorum primum est timor Dei: qui enim timet aliquem non praesumit cum eo contendere, unde etiam et Iob supra dixerat «Fortitudo tua non me terreat», et ideo Eliphaz hic subdit *Quantum in te est evacuasti* ³⁵ *timorem*, quia scilicet conatus es a te timorem Dei

excludere; secundum est oratio ad Deum: non enim est eiusdem contendere cum aliquo et eum rogare, et ideo subdit *et tulisti*, idest abstulisti, *preces coram Domino*, contra id quod supra Eliphaz dixerat «Quamobrem ego deprecabor Dominum». Disputaverat autem Iob cum Deo non ex superbia sed ex fiducia veritatis, sed Eliphaz temerarie iudicavit hoc ex iniquitate procedere, unde subdit *Docuit enim iniquitas tua os tuum*; et hoc ex effectu apparet quia blasphemias, unde sequitur *et imitaris linguam blasphemantium*. Blasphemans enim est qui Dei iustitiam negat, sed linguam blasphemantis imitari videtur qui cum Deo disputat de eius iustitia: disputare enim de aliquo videtur esse dubitantis de illo, dubitans autem propinquus est neganti. ⁵⁰

Volens ergo Eliphaz contra disputationem Iob loqui, primo dicit quod Iob tam manifeste male locutus est quod non indiget alio reprehensore sed ipsa verba eius indicant eius malitiam, et hoc est quod dicit *Condemnabit te os tuum et non ego, et labia tua respondebunt tibi*, quasi dicat: non indigent verba tua alio respondente sed ipsa se interimunt. Ostendit tamen multipliciter disputationem praedictam non fuisse convenientem: primo quidem per comparisonem eius ad omnes creaturas; si enim ⁶⁰ aliqua creatura cum Deo contendere posset, hoc praecipue competeret primae et excellentissimae creaturae, quod non conveniebat Iob, unde dicit *Numquid primus homo tu natus es et ante omnes colles formatus*, ut ex hoc scilicet competat tibi pro ⁶⁵ toto humano genere vel pro tota creatura disputare cum Deo? Secundo per comparisonem ad Deum: ille enim potest cum aliquo de factis eius disputare convenienter qui cognoscit rationem qua ille cum quo disputat operatur, quam quidem cognoscere po- ⁷⁰

⁷⁰ quidem om. N δ π

8 Cap. XII⁹. 16 Cap. XII⁹. 20 Cap. XIII⁹⁻²⁰. 33 Cap. XIII²¹. 40 Cap. V⁸.

⁸ Numquid consilium Dei audisti, et inferior te erit eius sapientia? ⁹ Quid nosti quod ignoremus? Quid intelligis quod nesciamus? ¹⁰ Et senes et antiqui sunt in nobis multo vetustiores quam patres tui. ¹¹ Numquid grande est ut consoletur te Deus? Sed verba tua prava hoc prohibent. ¹² Quid te elevat cor tuum, et quasi magna cogitans, attonitos habes oculos? ¹³ Quid tumet contra Deum spiritus tuus, ut proferas de ore tuo huiusmodi sermones? ¹⁴ Quid est homo ut immaculatus sit et ut iustus appareat natus de muliere? ¹⁵ Ecce inter sanctos eius nemo est immutabilis, et caeli non sunt mundi in conspectu eius. ¹⁶ Quanto magis abominabilis et inutilis homo qui bibit quasi aquam iniquitatem.

test dupliciter: uno modo ut ab eo addiscens, alio modo ut per superiorem sapientiam de factis alterius iudicans; sed neutrum competit Iob in comparatione hominis ad Deum, et hoc est quod dicit ⁷⁵ *Numquid consilium Dei audisti*, quantum ad primum, *et inferior te erit eius sapientia*, quantum ad secundum, ut sic cum Deo disputare possis? Tertio per comparationem ad alios homines, quibus non magis sciens apparet ut ex fiducia maioris scientiae ⁸⁰ cum Deo disputare praesumat, unde dicit *Quid nosti*, scilicet per fidem vel revelationem, *quod ignoremus? Quid intelligis*, naturali cognitione, *quod nesciamus?* Sed quia posset se Iob iactare de scientia accepta ab aliis, subdit *Et senes*, scilicet dignitate scientiae ⁸⁵ et vitae, *et antiqui tempore sunt in nobis multo vetustiores quam patres tui*, idest quam magistri tui a quibus scientiam accepisti vel, ad litteram, quam tui progenitores; per maiorem autem vetustatem maiorem sapientiam vult intelligi, quia per experimentum ⁹⁰ longi temporis aliquis sapientior redditur. Quarto ex parte ipsius Iob ostendit disputationem eius cum Deo fuisse inconvenientem, et primo quidem quia fuit ei nociva, explicans quod supra dixerat «Loqueris quod tibi non expedit», unde dicit ⁹⁵ *Numquid grande est ut consoletur te Deus?*, quasi dicat: facile est Deo ut te ad statum prosperitatis reducat, «quia ipse vulnerat et medetur», ut supra dixerat, *Sed verba tua prava hoc prohibent*, quibus iram Dei magis contra te provocas. Secundo ostendit quod ¹⁰⁰ fuit vana et superba, quasi exponens quod supra dixerat «Numquid sapiens respondebit quasi in ventum loquens?», unde subdit *Quid te elevat cor tuum*, scilicet per superbiam, ut intantum de tua sapientia praesumas? Et signum superbiae ostendit subdens ¹⁰⁵ *et quasi magna cogitans, attonitos habes oculos?*: cum enim aliquis aliqua magna et mirabilia considerat, in stuporem adducitur et exinde contingit quod

oculos attonitos habet. Tertio ostendit quod disputatione eius fuit praesumptuosa et impia, exponens quod supra dixerat «Arguis eum verbis qui non est ¹¹⁰ aequalis tui», unde subdit *Quid tumet contra Deum spiritus tuus, ut proferas de ore tuo huiusmodi sermones*, quibus scilicet Deum ad disputationem provocas?

Quid est homo ut immaculatus sit etc. Postquam ¹¹⁵ Eliphaz reprehenderat Iob de hoc quod Deum ad disputandum provocaverat, quod videbatur ad praesumptionem sapientiae pertinere, nunc reprehendit eum de praesumptione iustitiae quia dixerat «Si fuero iudicatus, scio quod iustus inveniar». Quod ¹²⁰ quidem Eliphaz impugnat, primo quidem ex fragilitate condicionis humanae per quam homo, et difficulter vitat peccatum, unde dicit *Quid est homo ut immaculatus sit?*, et etiam difficulter operatur bonum, unde subdit *et ut iustus appareat natus de muliere?*, quia, ut dicitur Prov., «In abundanti iustitia virtus maxima est», quae non videtur competere ei qui ex infirma re originem habet. Secundo impugnat idem ex comparatione sublimiorum creaturarum, unde subdit *Ecce inter sanctos eius*, idest angelos, ¹³⁰ *nemo est immutabilis*, scilicet per naturam propriam sed solum dono divinae gratiae, quin possit in peccatum deflecti; *et caeli*, qui tenent supremum locum puritatis inter corpora, *non sunt mundi in conspectu eius*, idest per comparationem ad ipsum, quia sunt ¹³⁵ materiales et corporei et mutabiles. Tertio impugnat idem ex propria condicione ipsius Iob, quasi a maiori concludens: *Quanto magis abominabilis*, per peccatum, *et inutilis*, per defectum iustitiae, *homo qui bibit quasi aquam iniquitatem*, idest qui pro nihilo ¹⁴⁰ et absque aliqua observatione iniquitatem committit; qui enim bibit vinum cum aliqua observatione bibit ne inebrietur, quod in potu aquae non obser-

⁸⁴ senes] senex F N β ⁹⁴ Loqueris] loquens β¹ γ(-As) δ(-Pd) π ¹¹¹ tui] tibi N γ t. π tumet] cumque N
timet β(-V¹) γ(-As) π contumet V¹ tumescit Va ¹²² et] om. pF N V¹ Sv δ¹ π he(!) Va ¹³² sed] scilicet F N
¹⁴⁰ qui om. β(-F²) γ Va

⁸⁹ experimentum...: cf. Arist. VI Ethic. 7 (1142 a 15). ⁹⁴ Vers. 3. ⁹⁷ Cap. v¹⁸. ¹⁰¹ Vers. 2. ¹¹⁰ Vers. 3.
¹¹⁹ Cap. XIII¹⁸. ¹²⁶ Prov. xv⁵.

¹⁷ Ostendam tibi, audi me, quod vidi narrabo tibi: ¹⁸ sapientes confitentur et non abscondunt patres suos, ¹⁹ quibus solis data est terra, et non transibit alienus per eos. ²⁰ Cunctis diebus suis impius superbit, et numerus annorum incertus est tyrannidis eius. ²¹ Sonitus terroris semper in auribus illius, et cum pax sit, ille insidias suspicatur. ²² Non credit quod reverti possit de tenebris ad lucem, circumspiciens undique gladium.

vatur: in hoc ergo ipsum Iob notat quod de facili
¹⁴⁵ ad iniquitatem declinaret, sicut aliquis de facili et in promptu habet quod aquam bibit.

Ostendam tibi, audi me etc. Postquam Eliphaz reprehenderit Iob quod Deum ad disputationem provocaverat et quod de sua iustitia praesumebat, nunc
¹⁵⁰ reprehendit eum de verbis quae disputando dixerat, et praecipue de illis « Arbitraris me inimicum tuum; contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam », et « Posuisti in nervo » etc. Et primo excitat attentionem dicens *Ostendam tibi*, scilicet illud quod
¹⁵⁵ a Deo quaerebas, *audi me* attente; unde autem ostendere possit, manifestat subdens *quod vidi*, scilicet ex proprio intellectu inveniens, *narrabo tibi*; et iterum non erubescam dicere quod ab aliis audivi, eos in auctoritatem inducens, quia *sapientes confitentur*
¹⁶⁰ *et non abscondunt patres suos*, a quibus scilicet sapientiam perceperunt: hoc enim insipientium et superborum est ut quae ab aliis acceperunt sibi ascribant. Et quare non sint abscondendi, ex eorum dignitate ostendit cum subdit *quibus solis data est*
¹⁶⁵ *terra*; et potest hoc indifferenter et sub eodem sensu referri vel ad sapientes vel ad patres sapientum, quos vult intelligi etiam sapientes: sapientibus enim solis terra data esse dicitur quia bonorum terrenorum ipsi sunt domini, utentes eis ad suum bonum,
¹⁷⁰ insipientes autem utuntur eis ad suum damnum, secundum illud Sap. xiv¹¹ « Creaturae factae sunt in muscipulam pedibus insipientium ». Et iterum ad eorundem dignitatem ostendendam subdit *et non transibit alienus per eos*, quia videlicet hi qui sunt
¹⁷⁵ a sapientia alieni consortio sapientum annumerari non possunt; vel quia sapientes ab extraneis non suppeditantur: per illos enim alienus transire dicitur qui ab aliquo alieno vincuntur et subiciuntur.

Postquam ergo auditorem attentum reddiderat,
¹⁸⁰ iam contra verba Iob disputantis respondere conatur, ex quibus duo intellexit: primo quidem quod Iob in angustia et timore vivebat, quasi Deo eum persequente et insidias ei ponente, quia dixerat « Ar-

bitraris me inimicum tuum » et « observasti omnes semitas meas »; secundo quia de sua consumptione cre-
¹⁸⁵ debat eum dubitare, quia dixerat « Scribis contra me amaritudines, et consumere me vis peccatis adolescentiae meae »: primo ergo loquitur contra primum et secundo contra secundum, ibi « Habitabit in civitatibus desolatis ». Ostendit ergo primo ex qua radice
¹⁹⁰ praedicta suspicio in corde Iob oriatur: quia ex eius impietate et voluntate nocendi, unde dicit *Cunctis diebus suis impius superbit*, idest extollitur contra Deum et in nocumentum hominum. Dies autem suos dicit non dies vitae eius sed dies potestatis vel pro-
¹⁹⁵ speritatis; sed quia voluntas nocendi est homini a se ipso, potestas autem a Deo, non potest scire quanto tempore ei detur potestas implendi suam impiam voluntatem, unde subditur *et numerus annorum incertus est tyrannidis eius*. Et ex ista incertitudine
²⁰⁰ sequitur suspicio et timor, quam consequenter describit dicens *Sonitus terroris semper in auribus illius*, quia scilicet ad quemlibet rumorem timet aliquid contra se parari, quasi de nullo confidens, propter quod subdit *et cum pax sit, ille insidias suspicatur*,
²⁰⁵ idest cum nullus contra eum aliquid molitur, ipse tamen de omnibus formidat propter suam impiam voluntatem qua paratus esset omnibus nocere.

Cum autem aliquis de aliquibus suis inimicis timet, potest sperare liberationem, etiam si ad horam
²¹⁰ succumbat, per adiutorium amicorum; sed ille qui de nullo confidit sed de omnibus timet, non potest sperare quod post oppressionem relevetur, et ideo subdit *Non credit quod reverti possit de tenebris ad lucem*, idest de statu adversitatis in statum prosperitatis,
²¹⁵ *circumspiciens undique gladium*, idest ex omni parte inimicos sibi imminere videns; et hoc specialiter dicit propter hoc quod Iob dixerat « Quasi putredo consumendus sum, et quasi vestimentum quod comeditur a tinea », per quod intellexit Eliphaz
²²⁰ Iob desperare de sua liberatione. Contingit autem quandoque quod aliquis tyrannus etsi ab omnibus extraneis timeat, habet tamen aliquos familiares et domesticos cum quibus secure conversatur; sed

¹⁷³ eorundem] eorum F F² γ δ¹ π ¹⁷⁹ reddiderat] reddidit F redderat N reddebat δ¹ π ²⁰² illius] istius N β(-F²)
 eius F² As ²¹⁵ in] ad N β(-V¹) δ π

¹⁵¹ Cap. xiii^{24,27}. ¹⁸³ Cap. xiii^{24,27}. ¹⁸⁶ Cap. xiii²⁵. ¹⁸⁹ Vers. 28. ¹⁹⁶ voluntas nocendi...: cf. supra cap. i
⁵⁷² nota. ²¹⁸ Cap. xiii²⁸.

²³ Cum se moverit ad quaerendum panem, novit quod paratus sit in manu eius tenebrarum dies. ²⁴ Terrebit eum tribulatio et angustia vallabit eum, sicut regem qui praeparatur ad proelium. ²⁵ Tetendit enim adversus Deum manum suam et contra Omnipotentem roboratus est. ²⁶ Cucurrit adversus eum erecto collo et pingui cervice armatus est. ²⁷ Operuit faciem eius crassitudo et de lateribus eius arvina dependet. ²⁸ Habitabit in civitatibus desolatis et in domibus desertis, quae in tumulos sunt redactae. ²⁹ Non ditabitur nec perseverabit substantia eius nec mittet in terra radicem suam. ³⁰ Non recedet de tenebris; ramos eius arefaciet flamma,

²²⁵ quando est superabundans malitia eius, etiam a domesticis suis timet cum quibus vivit, unde sequitur *Cum se moverit ad quaerendum panem, novit quod paratus sit in manu eius tenebrarum dies*, idest mortis, quasi dicat: non solum insidias suspicatur in ²³⁰ actibus exterioribus in quibus necesse habet cum extraneis conversari, sed etiam in actibus domesticis comedendo et bibendo et huiusmodi, a domesticis suis mortem sibi parari credens. Et cum ipse sic timeat de omnibus, non quiescit sed contra eos quos ²³⁵ timet semper aliquid machinatur, et sic crescit ei timoris occasio, unde subdit *Terrebit eum tribulatio, scilicet ab aliis sibi imminens, et angustia vallabit eum*, scilicet per cordis timorem ex omni parte, *sicut regem qui praeparatur ad proelium*: rex enim qui ²⁴⁰ praeparatur ad proelium sic angustiatur timore ne perdat quod tamen molitur inimicos destruere.

Quo autem merito in tantam miseriam timoris impius et tyrannus deveniat, ostendit subdens *Tetendit enim adversus Deum manum suam*, contra ²⁴⁵ Deum agendo, *et contra Omnipotentem roboratus est*, idest potentia sibi data usus est contra Deum. Et quomodo contra Deum egerit, ostendit subdens *Cucurrit adversus eum erecto collo*, idest superbiendo: per superbiam enim maxime homo Deo resistit cui ²⁵⁰ per humilitatem subici debet, secundum illud Eccli. x¹⁴ «Initium superbiae hominis apostatare a Deo»; et sicut ille qui Deum diligit in via eius currere dicitur propter promptitudinem voluntatis ad serviendum ei, ita et superbus propter praesumptionem ²⁵⁵ spiritus contra Deum currere dicitur. Superbia autem ex abundantia temporalium rerum oriri solet, et ideo sequitur *et pingui cervice armatus est*, scilicet contra Deum superbiendo: pinguedo enim ex abundantia humorum causatur, unde abundantiam ²⁶⁰ temporalium significat. Sicut autem humilitas principium est sapientiae, ita et superbia sapientiae est impedimentum, unde sequitur *Operuit faciem eius crassitudo*: per operimentum enim faciei impedi-

tum cognitionis designatur. Nec solum opulentia quae est superbiae causa in ipso invenitur, sed etiam ²⁶⁵ ad collaterales eius derivatur, unde sequitur *et de lateribus eius arvina dependet*. Per quae omnia significare intendit quod Iob ex opulentia in superbiam incidit, per quam contra Deum se erexit et tyrannidem in homines exercuit, et ideo in hanc suspi- ²⁷⁰ cionem devenit ut Deum sibi adversarium et insidiatorem suspicaretur.

Habitabit in civitatibus desolatis etc. Postquam ostendit Eliphaz angustias timoris quas impius patitur etiam in statu prosperitatis existens, nunc lo- ²⁷⁵ quitur de amaritudinibus quibus in adversitatem deiectus consumitur, propter hoc quod Iob dixerat «Scribis contra me amaritudines, et consumere me vis peccatis adolescentiae meae». Inter alias amaritudines primam ponit quod efficitur fugitivus; est ²⁸⁰ autem fugitivorum consuetudo quod loca occulta et inhabitata quaerunt, et ideo dicit *Habitabit in civitatibus desolatis et in domibus desertis, quae in tumulos sunt redactae*: huiusmodi enim loca consueverunt esse fugitivorum receptacula. Secundam, quod ²⁸⁵ suis divitiis spoliatur, unde dicit *Non ditabitur*, ut scilicet de novo divitias acquirat, *nec perseverabit substantia eius*, ut divitias prius acquisitas retinere possit. Tertiam ponit impossibilitatem recuperandi, dicens *nec mittet in terra radicem suam*: arbor enim ²⁹⁰ si extirpetur et iterum plantetur, convalescit si in terram mittat radicem, sed si in terram radicem mittere non possit, non potest iterum convalescere. Et quasi hoc exponens subdit *Non recedet de tenebris*, idest de statu adversitatis; et rationem non ²⁹⁵ redeundi ad lucem assignat subdens *ramos eius arefaciet flamma*: arbor enim si extirpata fuerit, ramis virentibus adhuc remanet spes reparationis quia possunt inseri vel plantari, sed si rami comburantur, nulla spes ultra remanet recuperationis; rami autem ³⁰⁰ hominis sunt filii et aliae personae coniunctae per

290 terra] terram V¹ γ 292 terram¹] terra F δ π terram²] terra F³ δ(-Pd)

255 Superbia: cf. *Glossa ordin.* super Iob xxv²⁴; vide supra cap. 12 120. 259 abundantiam temporalium: cf. Alan. de Insulis *Distinctiones* s. v. Pinguedo (PL 210,901 A). 260 humilitas...sapientiae: cf. Prov. xv³. 278 Cap. xiii²⁸.

et auferetur spiritu oris sui. ³¹ Non credat frustra errore deceptus quod aliquo pretio redimendus sit. ³² Antequam dies eius impleantur peribit et manus eius arescent. ³³ Laedetur quasi vinea in primo flore botrus eius, et quasi oliva proiciens florem suum. ³⁴ Congregatio enim hypocritae sterilis, et ignis devorabit tabernacula eorum qui munera libenter accipiunt. ³⁵ Conceptit dolorem et peperit iniquitatem, et uterus eius praeparat dolos.

quas homo interdum a statu adversitatis resurgit, sed filii Iob occisi erant et eius familia perierat; et ipsemet infirmitate oppressus erat, quod innuit sub-
³⁰⁵ dens *et auferetur spiritu oris sui*, idest superbia verborum suorum, ut non posset aliquo modo recuperationem sperare, nec etiam a Deo quem superbia verborum offendit, unde subdit *Non credat frustra errore deceptus quod aliquo pretio redimendus sit*, idest
³¹⁰ quod aliquo auxilio liberandus sit de tribulatione. Quartam amaritudinem ponit abbreviationem vitae, unde subdit *Antequam dies eius impleantur peribit*, idest morietur antequam perficiatur tempus aetatis eius, *et manus eius arescent*, idest eius filii et propinqui deficient. Et subdit exemplum dicens *Laedetur quasi vinea in primo flore botrus eius*, quae quidem laesio ex frigore solet accidere, unde significat
³¹⁵ exteriorem persecutionem; *et quasi oliva proiciens florem suum*, quod solet accidere ex aliqua interiori
³²⁰ causa, unde significat meritum adversitatis ex par-

te ipsius qui patitur. Unde de hoc merito subdit *Congregatio enim hypocritae sterilis*, idest illa quae congregantur ab hypocrita infructuosa redduntur, *et ignis devorabit tabernacula eorum qui munera libenter accipiunt*: fit enim interdum ex divino iudicio ut ³²⁵ ea quae male acquisita sunt de facili consumantur; et hoc dicit notans Iob de rapacitate et hypocrisi quasi propter huiusmodi peccata ei adversitas acciderit. Et addit tertium peccatum, scilicet dolositatem, unde sequitur *Conceptit dolorem*, idest praeex-
³³⁰ cogitavit in corde suo qualiter alii dolorem inferret; cuius quidem conceptus partus est nocumentum iniuste illatum, unde sequitur *et peperit iniquitatem*. Adiungit consequenter modum quo hoc perficiat dicens *et uterus eius praeparat dolos*: hypocritarum ³³⁵ enim est non manifeste sed dolose aliis nocumentum inferre; per uterum autem cor intelligitur in quo fiunt conceptus spirituales, sicut in utero conceptus corporales.

CAPITULUM XVI

¹ Respondens autem Iob dixit: ² Audivi frequenter talia, consolatores onerosi omnes vos estis. ³ Numquid habebunt finem verba ventosa? Aut aliquid molestum tibi est si loquaris? ⁴ Poteram et ego similia vobis loqui, atque utinam esset anima vestra pro anima mea: ⁵ consolarem et ego vos sermonibus et moverem caput meum super vos, ⁶ roborarem vos ore meo et moverem labia, quasi parcens vobis. ⁷ Sed quid agam? Si locutus fuero non quiescet dolor meus, et si tacuero non recedet a me.

Respondens autem Iob dixit etc. Eliphaz in sua responsione durius contra Iob locutus fuerat: unde Iob in principio sui sermonis eum arguit de indecenti consolatione, primo quidem quia frequenter eadem repetebat, tam ipse quam amici eius, unde dicit *Audivi frequenter talia*, quasi dicat: vestra locutio semper circa idem versatur. Diversis enim verbis ad idem intendebant, scilicet ad arguendum Iob quod pro peccatis suis in adversitates inciderat, et ideo subdit *consolatores onerosi omnes vos estis*: consolatoris enim officium est ea dicere quibus dolor mitigetur; onerosus ergo consolator est qui ea loquitur quae magis animum exasperant. Possent tamen haec excusationem habere quando ad utilitatem aliquam verba exasperantia proferrentur et veritatem continerent aut etiam breviter et pertranseundo dicerentur, sed si aliquis verba exasperantia contristatum falso, inutiliter et prolixè prosequatur, onerosus consolator videtur, unde subdit *Numquid habebunt finem verba ventosa?* In hoc enim quod dicit *Numquid habebunt finem*, ostendit quod prolixè immorabantur circa verba exasperantia; in hoc vero quod dicit *verba ventosa*, ostendit quod inutilia et falsa erant, soliditatem non habentia. Ostendit autem consequenter quod non erat paritas ex utraque parte in hac disputatione quia amici Iob absque molestia loquebantur, unde dicit *Aut aliquid molestum tibi est si loquaris?*, quasi dicat: ideo tam prolixè loqueris in meam calumniam quia ex hoc nullam molestiam sentis; Iob autem molestabatur. Et ne aliquis crederet quod haec disputatio esset facilis amicis Iob propter eminentem

scientiam, Iob autem molesta propter scientiae defectum, hoc excludit ostendens quod si adversitate non deprimeretur et esset in statu amicorum suorum, similia loqui posset, unde dicit *Poteram et ego similia vobis loqui*, scilicet si adversitate non gravarer. Et huius rei experiendae sibi facultatem desiderat dicens *atque utinam esset anima vestra pro anima mea*, ut scilicet vos adversitatem pateremini quam ego patior. Quod quidem dicit non affectu odii aut livore vindictae sed ut a crudelitate qua utebantur, suis verbis Iob exasperantes, revocarentur dum sentirent sibi esse aspera verba similia si eis dicerentur: unde subdit *consolarem et ego vos sermonibus*, scilicet similibus quibus vos me consolamini, *et moverem caput meum super vos*, in signum compassionis vel in signum reprobationis, sicut vos me arguitis; et etiam *roborarem vos ore meo*, ne per impatientiam deficeretis, *et moverem labia*, scilicet ad loquendum, *quasi parcens vobis*, idest simulans me ex misericordia quam ad vos haberem loqui, sicut vos circa me facitis.

Sic igitur leve esset mihi loqui sicut et vobis si in statu vestro essem, sed nunc impediore dolore qui non tollitur neque locutione neque taciturnitate, unde subdit *Sed quid agam? Si locutus fuero non quiescet dolor meus, et si tacuero non recedet a me*. Est autem duplex dolor: unus quidem interior qui tristitia nominatur, proveniens ex apprehensione aliquius mali inhaerentis; alius autem est dolor exterior qui est dolor secundum sensum, puta ex solutione continui proveniens vel ex aliquo huiusmodi. Primus quidem igitur horum dolorum colloquutione

⁷ semper om. N γ ¹⁸ contristatum] contra *prasm.* sV¹ F³ Sv δ¹ π ³⁶ posset] possent F N ³⁷ vobis] verba β¹ verbis V² vestri *cum Vulg.* Pd π ⁵⁷ quiescet] —scit N β(-F²) —sceret F³ quies. F As ⁵³ recedet] —dit N V² re. F γ(-Sv) ⁶² solutione] sublacione N ^{divisione} V¹ δ π ^{prepl'one} F² ^{divisione} prepl'ce V² ⁶⁴ igitur om. F V¹ Pd π

⁵⁹ duplex dolor: cf. supra cap. 14 335 nota. ⁶² ex solutione continui: cf. Avicen. *I Canon medic.* fen 2 doct. 3 c. 11 (ed. Venetiis 1555, f. 46v) et *II De anima* cap. 3 (ed. Venetiis 1506, f. 8rb); vel ex aliquo huiusmodi: scil. 'ex laesione corporis' ut usitatus habetur apud Thomam e.g. *De verit.* q. 26 a. 3.

⁸ Nunc autem oppressit me dolor meus, et in nihilum redacti sunt omnes artus mei. ⁹ Rugae meae testimonium dicunt contra me, et suscitatur falsiloquus adversum faciem meam, contradicens mihi. ¹⁰ Collegit furorem suum in me, et comminans mihi infremuit contra me dentibus suis. Hostis meus terribilibus oculis me intuitus est. ¹¹ Aperuerunt super me ora sua, exprobrantes percusserunt maxillam meam, satiati sunt poenis meis. ¹² Conclusit me Deus apud iniquum et manibus impiorum me tradidit.

⁶⁵ tolli potest, non autem secundus, et ideo consequenter ostendit quod intelligit de hoc secundo dolore qui verbis non tollitur, dicens *Nunc autem oppressit me dolor meus*, idest impedivit me ne faciliter et libere uti possim ratiocinatione sicut antea solebam: ⁷⁰ nam cum est dolor vehemens in sensu, oportet quod intentio animae avocetur vel impediatur ab intellectualium consideratione. Et quod de dolore corporali intelligat, ostendit subdens *et in nihilum redacti sunt omnes artus mei*: omnia enim membra ⁷⁵ eius ulcerata erant, sicut supra dictum est quod «Satan percussit Iob ulcere pessimo a planta pedis usque ad verticem».

Et non solum dissipationes membrorum dolorem sensibilem mihi ingerunt, sed etiam sunt in argumentum contra me. Amici enim Iob videntes eum sic ulceratum ex hoc argumentabantur quod graviter peccasset, putantes hoc ei in poena peccati accidisse, et hoc est quod sequitur *Rugae meae testimonium dicunt contra me*: ex infirmitatibus enim ⁸⁵ corrugatur corpus propter humidi consumptionem sicut et ex senectute. Quomodo autem rugae contra ipsum testimonium perhibeant, ostendit subdens *et suscitatur falsiloquus adversum faciem meam, contradicens mihi*: falsum enim dixerat Eliphaz quod propter peccatum in hanc infirmitatem incidisset. Vel potest dici quod Iob intellexit per Spiritum sanctum suam adversitatem a diabolo procuratam, Deo permittente; unde quicquid passus est vel in damnis rerum et filiorum vel in proprii corporis ulcere vel ⁹⁵ etiam in molestatione uxoris et amicorum, totum hoc diabolo attribuit quasi instiganti: ipsum ergo vocat falsiloquum contra suam faciem suscitatum quia intelligebat instigante diabolo amicos suos contradicentes ei. Et secundum hunc sensum planius ¹⁰⁰ est quod sequitur *Collegit furorem suum in me*: videtur enim diabolus totum furorem suum contra Iob collegisse dum omni modo nocendi ipsum impugnavit; et non solum in praeterito me affixit sed etiam in futurum mihi comminatur, et hoc est quod

sequitur *et comminans mihi infremuit contra me dentibus suis*. Et loquitur per similitudinem bestiae quae homini comminando dentes contra ipsum parat; hoc autem dicit propter hoc quod Eliphaz usque ad mortem ei sub persona impii mala imminere praenuntiaverat: intelligebat autem Iob huiusmodi ¹¹⁰ comminationes per os Eliphaz a diabolo esse procuratas, et ideo dicebat quod dentibus contra eum infremuerat.

Non solum autem Eliphaz verbis comminationis contra eum usus fuerat mala praenuntiando sed ¹¹⁵ etiam de factis eius male iudicaverat, eum impium et hypocritam nominans, et ideo subdit *Hostis meus terribilibus oculis me intuitus est*: placidis enim oculis aliquem aliquis intuetur quando facta eius benigne interpretatur, sed quando bona interpretatur in malum tunc terribilibus oculis intuetur, et ideo subdit *Aperuerunt super me ora sua*, scilicet amici mei ab hoste meo instigati; et hoc exponit subdens *exprobrantes percusserunt maxillam meam*: ille enim dicitur in faciem aliquem percutere qui ei improprium ¹²⁵ in facie dicit; amici autem Iob multa impropria contra eum dixerant, peccata multa ei exprobrantes. Et quia iusti homines videntes peccata puniri de iustitia laetantur, secundum illud Psalmi «Laetabitur iustus cum viderit vindictam», amici Iob se ¹³⁰ iustos reputantes, Iob autem peccatorem, de poenis eius gaudebant quodammodo quasi divinae iustitiae congratulantes, et ideo sequitur *satiati sunt poenis meis*.

Et ne aliquis crederet quod Iob opinaretur huiusmodi poenas sibi a Deo inflictas non esse quia dixerat ab hoste se esse afflictum, ad hoc excludendum subdit *Conclusit me Deus apud iniquum*, idest diabolum, concedendo me scilicet potestati ipsius, *et manibus impiorum me tradidit*, quantum ad eos qui ¹⁴⁰ instinctu diaboli eum vel factis vel verbis affixerant: intellexit enim Iob afflictiones suas sibi per diabolum quidem sed Deo permittente irrogatas. Et huius signum evidens ostendit quadruplex: primo quidem

⁷¹ avocetur] evocetur N V¹ γ π revocetur Va annotetur Pd 82 poena] penam V¹ γ δ π 126 facie] faciem β γ δ¹
143 sed] se F V² se sed N om. F² δ π

⁷¹ impediatur...: similiter in I-II q. 37 a. 1 allato August. I Solil. cap. 12 (PL 32,880). 76 Cap. 11⁷. 85 propter humidi consumptionem: cf. supra cap. 7 118 nota. 89 dixerat: cap. 14⁷. 110 praenuntiaverat: cap. xv³². 116 impium: cap. xv²⁹; et hypocritam: cap. xv³⁴. 129 Ps. LVII¹¹.

¹³ Ego ille opulentus quondam repente contritus sum. Tenuit cervicem meam, confregit me. Posuit me sibi quasi in signum: ¹⁴ circumdedit me lanceis suis, convulneravit lumbos meos, non pepercit et effudit in terram viscera mea. ¹⁵ Concidit me vulnere super vulnus, irruit in me quasi gigas. ¹⁶ Saccum consui super cutem meam et operui cinere carnem meam. ¹⁷ Facies mea intumuit a fletu et palpebrae meae caligaverunt.

¹⁴⁵ quia a maxima prosperitate non paulatim decedit, sicut consuetum est in rebus humanis, sed subito totaliter corrui, quod non videtur potuisse subito casu accidere sed ex sola divina ordinatione, et hoc est quod dicit *Ego ille opulentus quondam repente*
¹⁵⁰ *contritus sum*; et in hoc quod dicit *opulentus* designatur divitiarum abundantia, in hoc autem quod dicit *ille* designatur claritas famae eius qua ab omnibus demonstrabatur. Secundum autem signum est quod totaliter corrui, ad quod significandum subdit
¹⁵⁵ *Tenuit cervicem meam, confregit me*; et loquitur ad similitudinem alicuius fortissimi viri qui, alicuius debilis cervice apprehensa, eam confringeret et sic totaliter eum de vita auferret: sic enim Iob videbatur totaliter prosperitatis statum amisisse. Tertium signum est quod non una adversitate sed multis simul concurrentibus oppressus fuit, ut supra narratum est, et quantum ad hoc subdit *Posuit me sibi quasi in signum*, quod scilicet ponitur diversis sagittis feriendum, et ideo subdit *circumdedit me*
¹⁶⁵ *lanceis suis*, ubi tripliciter multitudinem suarum adversitatum describit: primo namque ostendit se exterius vulneratum in rebus possessis, et ad hoc pertinet quod dicit *circumdedit me lanceis suis*; res enim exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae:
¹⁷⁰ tunc ergo homo lanceis adversitatis circumdatur quando in rebus exterioribus damnificatur. Secundo autem dicit se percussum interius quantum ad personarum afflictionem, et hoc est quod subdit *convulneravit lumbos meos*, quasi dicat: non solum in
¹⁷⁵ circuitu lanceatus sum, sed vulnera pervenerunt usque ad interiora in quibus delectabatur, quae per lumbos significantur in quibus est delectatio vel etiam generationis origo, unde etiam per lumbos filii oppressi possunt designari; et insuper ostendit multiplicitatem percussio-
¹⁸⁰ nis ex acerbitate vulneris, cum subdit *non pepercit*, quasi retrahens manum suam a percussione ne gravius offenderet, sed gravissime laesit, et hoc est quod subdit *et effudit in terram viscera mea*, quia scilicet omnes filios suos et filias
¹⁸⁵ una ruina in mortem oppressit. Tertio ostendit mul-

titudinem percussio-
nis ex his quae in propria persona est passus, unde subdit *Concidit me*, in propria scilicet persona, *vulnere* ulceris pessimi, *super vulnus* mortis filiorum. Quartum signum est, quod eius tribulatio ex divina providentia processerit, quod
¹⁹⁰ resisti non potuit nec remedium adhiberi, secundum illud quod supra IX¹³ dictum est «Deus cuius irae resistere nemo potest», et hoc est quod subdit *irruit in me quasi gigas*, cui propter magnitudinem potestatis homo debilis resistere non potest. Et pos-
¹⁹⁵ sunt haec omnia intelligi vel de Deo qui conclusit, vel melius de iniquo, scilicet diabolo, apud quem conclusit.

Haec igitur omnia commemoravit Iob de magnitudine suae adversitatis ad ostendendum quod non
²⁰⁰ de pari poterat cum eis contendere, quia ab huiusmodi adversitatibus immunes erant. Verum Eliphaz eum de superbia notaverat dicens «Quid te elevat cor tuum» etc., quae tanto fuisset detestabilior quanto per graves adversitates emendari potuisset, se-
²⁰⁵ cundum quod contra quosdam in Psalmo dicitur «Dissipati sunt nec compuncti»; et ideo consequenter descripta sua adversitate, ostendit se humiliatum, primo quidem quantum ad exteriorem habitum, cum dicit *Saccum consui super cutem meam*:
²¹⁰ talis enim habitus est humilitatis signum, ut legitur ad recognoscendum propriam fragilitatem – unde Abraham dixit Gen. XVIII²⁷ «Loquar ad Dominum meum, cum sim pulvis et cinis» –, unde subdit *et*
²¹⁵ *operui cinere carnem meam*: legitur enim supra quod «in sterquilino» sedebat in signum humilitatis. Secundo ostendit suam humilitatem per multitudinem fletus, cuius duo signa ponit: primo quidem tumorem faciei, cum dicit *Facies mea intumuit a fletu*:
²²⁰ ascendens enim multa lacrimarum materia ad caput, facies plorantium intumescit; secundum vero impedimentum visus, et hoc est quod subdit *et palpebrae meae caligaverunt*, scilicet a fletu: ad litteram enim propter discursum humorum visus oculorum impe-
²²⁵ ditur.

¹⁵² omnibus] hominibus N V¹ γ(-F³) ¹⁶⁶ exterius] et *praem.* F N V¹ δ¹ π ¹⁹⁰ quod] cui β¹ γ δ π quia V²
²²¹ multa] multitudo V² material] rota N V¹ vero F² om. V² ante lacrimarum δ π ²²² secundum] —do As π

¹⁶¹ supra: cap. I et II. ¹⁷⁷ delectatio: cf. Isid. *XI Etymol.* cap. I (PL 82,409); generationis origo: cf. infra cap. 40 328 nota.
²⁰³ Cap. xv¹². ²⁰⁶ Ps. xxxiv¹⁵. ²¹³ fragilitatem: cf. *Glossa interlin.* super Esther iv¹. ²¹⁶ supra: cap. II⁵.

¹⁸ Haec passus sum absque iniquitate manus meae, cum haberem mundas ad Deum preces. ¹⁹ Terra, ne operias sanguinem meum, neque inveniatur in te locum latendi clamor meus. ²⁰ Ecce enim in caelo testis meus, et conscius meus in excelsis. ²¹ Verbosi amici mei, ad Deum stillat oculus meus. ²² Atque utinam sic iudicaretur vir cum Deo quomodo iudicatur filius hominis cum collega suo! ²³ Ecce enim breves anni transeunt, et semitam per quam non revertar ambulo.

Ex his autem quae de gravitate suae adversitatis praemisit et de magnitudine suae humiliationis, posset aliquis suspicari quod ipse, quasi recognoscens ²³⁰ gravitatem suorum peccatorum, se paenitendo humiliaverit reputans se pro suis peccatis afflictum, quod Eliphaz innuere volebat dicens «Ecce inter sanctos nemo immutabilis» etc., et ideo ad hoc removendum dicit *Haec passus sum absque iniquitate* ²³⁵ *manus meae*, per quod excludit a se peccata operum; subdit autem *cum haberem mundas ad Deum preces*, ut excludat a se peccatum indevotionis et omissionis, per quod videtur respondere ei quod supra ^{xr¹⁴} dixerat Sophar «Si iniquitatem quae est in manu tua abstuleris, levare poteris manum tuam absque macula». Sed ad excludendum innocentiam Iob Eliphaz iam bis usus fuerat argumento supposito ex fragilitate terrenae naturae: nam supra ^{rv¹⁸} dixerat «Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles, quanto magis hi qui habitant domos luteas», et postea supra ^{xv¹⁵} idem repetierat dicens «Caeli non sunt mundi in conspectu eius, quanto magis abominabilis et inutilis homo»; et ideo ad hoc excludendum subdit *Terra, ne operias sanguinem meum*, et intelligit per sanguinem sui corporis afflictionem: hic autem sanguis operiretur si pro culpa fuisset effusus, sic enim non haberet gloriam; operiretur autem a terra si occasione terrenae fragilitatis praesumptio de praecedenti culpa praesumeretur. Si autem sanguis eius ²⁵⁵ absque culpa fuit effusus, iustam querelam habuit contra effundentem, sicut Gen. ^{rv¹⁰} dicitur «Ecce vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra»; hic autem clamor lateret si iniusta conquestio sua videretur, quasi eius qui pro culpa fuerit punitus, et ²⁶⁰ ideo subdit *neque inveniatur in te locum latendi clamor meus*, ut scilicet ex terrenae conversationis fragilitate videar iniuste conqueri, quasi sim pro culpa punitus. Verum est autem quod difficile est hominem terrena conversatione absque iniquitate peccati mortalis uti, ²⁶⁵ non est tamen impossibile, Deo adiuvante per gra-

tiam, qui etiam interioris puritatis est testis, et ideo subdit *Ecce enim in caelo testis meus*, quasi dicat: ideo terra non potest operire sanguinem meum quia maius est testimonium caeli quam praesumptio de fragilitate terrae. Est autem hic testis caeli idoneus ²⁷⁰ quia etiam conscientiae secreta rimatur, unde subdit *et conscius meus in excelsis*, quasi dicat: ideo in infimo terrae non potest locum latendi clamor meus invenire quia conscientia mea nota est in excelso.

Verbosi amici mei etc. Postquam Iob descripsit ²⁷⁵ magnitudinem suae adversitatis et suam humilitatem et innocentiam, procedit ulterius ad improbandum vanam consolationem quam amici eius ei frequenter iterabant, scilicet de spe temporalis prosperitatis recuperandae, unde et Eliphaz supra dixerat ²⁸⁰ «Numquid grande est ut consoletur te Deus» etc. Unde huius consolationis vanitatem ostendere intendens, praemittit *Verbosi amici mei*, quasi dicat: verba inania mihi promittunt; non enim in temporalibus recuperandis est consolatio mea sed in Dei ²⁸⁵ fruitione adipiscenda, et hoc est quod subdit *ad Deum stillat oculus meus*, idest lacrimatur prae Dei desiderio, secundum illud Psalmi «Fuerunt mihi lacrimae meae panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: ubi est Deus tuus?». ²⁹⁰

Et ad expositionem eius quod dixerat subdit *Atque utinam sic iudicaretur vir cum Deo quomodo iudicatur filius hominis cum collega suo!* Iudicatur enim vir cum collega suo dum unus alteri praesentialiter adest et invicem sibi suas rationes promunt: desiderabat ergo Deo praesens existere et rationes ²⁹⁵ divinorum operum et iudiciorum cognoscere, in quo felicitas humana consistit, in cuius spe erat eius consolatio, non in vanis amicorum verbis quibus recuperationem temporalis prosperitatis promittent ³⁰⁰ bant; et ideo ad ostendendam vanitatem huius promissionis subiungit *Ecce enim breves anni transeunt*, quia scilicet «homo brevi vivit tempore», ut supra

²³¹ afflictum] et ideo *add.* γ et hoc est *add.* sAs secundum *add.* δ π ²³² volebat] voluerat F γ ²⁴⁰ manum *codd.* (def. R)] faciem *Vulg. et ipse Thomas supra cap. 11* ²²² ²⁴² supposito] sumpto γ δ π ²⁴⁵ et *om.* β(-V¹) γ(-Sv) δ π ²⁵⁸ conquestio] questio N γ ²⁵⁹ fuerit] *om.* β¹ esset *post* punitus V² fuit As fuerat δ π ²⁶⁰ inveniatur] -nias F N ²⁹⁵ promunt *scrips. cum* sF] promittunt *ut vid.* pF premitit N deponunt β R depromunt γ Pd depremunt Va π

²³² Cap. xv¹⁵. ²⁶⁵ Deo adiuvante: cf. Thomas *I-II* q. 109 a. 8. ²⁷⁶ adversitatis: vers. 14; humilitatem: vers. 16; innocentiam: vers. 13. ²⁸¹ Cap. xv¹¹. ²⁸³ Ps. xli⁴.

XIII dictum est; temporis autem vitae Iob iam trans-
 305 ierat magna pars, unde breves anni ei restabant in
 quibus si esset prosperitas non magnam consolatio-
 nem afferret propter temporis brevitatem. Fuerunt
 autem aliqui qui credebant hominem post mortem
 iterato ad praesentis vitae cursum redire, et sic videri
 310 posset quod in spe terrenae prosperitatis recuperan-
 dae saltem in illa futura vita, posset Iob consolatio-
 nem habere; et ideo ad hoc excludendum subdit *et se-*
mitam per quam non revertar ambulo: homo enim in
 hac mortali vita per aetatis processum tendit in
 mortem, nec in hoc processu iteratio potest esse, ut 315
 scilicet iterato homo sit puer et aetates huius vitae
 perambulet.

304 XIII scrips. cum V² et ipso Thoma supra cap. 13 438] 9 Va iiiii δ¹ xiiii cet. 315 processu scrips. cum sN F² Pd] processus cet.

304 XIII: XIV¹ sec. ed. Clementinam Vulg. 308 aliqui: cf. supra cap. 7 138 nota.

CAPITULUM XVII

¹ Spiritus meus attenuabitur, dies mei breviabuntur et solum mihi superest sepulcrum.
² Non peccavi, et in amaritudinibus moratur oculus meus. ³ Libera me et pone me iuxta te, et cuiusvis manus pugnet contra me.

Spiritus meus attenuabitur etc. Ostenderat superius Iob multipliciter suae afflictionis et mentis humilitatem <et> innocentiam et vitae irreversibilis breviter ex qua verborum amicum eius convincebatur, et ideo in hoc capitulo intendit manifestare praemissa et finaliter eorum ignorantiam concludere. Primo autem incipit manifestare quod dixerat de processu vitae humanae, et praemittit causam brevitatis vitae, cum dicit *Spiritus meus attenuabitur*: vita enim corporis est per vitales spiritus qui a corde ad omnia membra diffunduntur, qui quando in corpore durant corpus vivit; sed quando virtus caloris naturalis incipit debilitari in corde, huiusmodi spiritus minuuntur, quam quidem diminutionem et debilitationem per spiritus attenuationem designat. Et huius causae subiungit effectum dicens *dies mei breviabuntur*: debilitas enim vitalis spiritus abbreviat dies vitae. Et ne aliquis crederet quod attenuatus spiritus iterum roborandus esset secundum speciem huius vitae mortalis, ad hoc excludendum subdit *et solum mihi superest sepulcrum*, quasi dicat: finitis huius brevibus vitae diebus, nihil de praesenti vita mihi relinquitur nisi sepulcrum et ea quae sepulcro conveniunt.³

Deinde alio modo consolationis eorum vanum ostendit: consolabantur enim eum dicentes huiusmodi adversitates propter peccata ei provenisse, de quibus si paeniteret ad prosperitatem rediret; sed ipse hoc excludens dicit *Non peccavi*, quia scilicet non habebat conscientiam remordentem de aliquo gravi peccato propter quod tantas adversitates incurrisset, unde et infra xxvii⁶ dicit « Neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea » – et ideo non est contra id quod dicitur I Ioh. i⁸ « Si

dixerimus quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus » –, et per hoc exprimit quod supra dixerat de sua innocentia « Haec passus sum absque iniquitate manus meae ». Subdit autem *et in amaritudinibus moratur oculus meus*; pluraliter autem dicit *amaritudinibus*, propter multiplices adversitates quas supra⁴⁰ enumeravit; dicit autem *moratur*, quia quamvis inter amaritudines se humiliaverit saccum consuens super cutem suam, adhuc tamen amaritudines perseverant; attribuit autem amaritudines oculo propter fletum, de quo supra dixerat « Facies mea intumuit a fletu », et iterum « Ad Deum stillat oculus meus », quia sic oculus eius flebat inter amaritudines quod ad solum divinum auxilium intendebat, et ideo hic subditur *Libera me*: intelligebat enim se ab eo solo liberari posse qui eum apud iniquum concluserat. Non autem sic se liberari ab adversitate petebat sicut qui post adversitatem prosperitatem terrenam assequuntur, sed petit ut ad celsitudinem spiritualem perducatur, unde subdit *et pone me iuxta te*: quia enim Deus est ipsa essentia bonitatis, necesse est ut qui iuxta Deum ponitur a malo liberetur. Ponitur autem homo iuxta Deum in quantum ei mente appropinquat per cognitionem et amorem, sed hoc quidem imperfecte contingit in statu viae in quo homo impugnationes patitur, et quia est iuxta Deum positus ab eis non superatur; perfecte autem homo mente iuxta Deum ponitur in statu ultimae felicitatis in quo impugnationes iam pati non potest, et hoc est quod desiderare se ostendit dicens *et cuiusvis manus pugnet contra me*, quia scilicet quantumcumque aliqui me velint impugnare, si iuxta te perfecte positus fuero nullius impugnationis me molestabit: hoc est ergo in quo Iob inter

³ <et> suppl. cum F² F³ δ π] in sV¹ om. cet. ¹⁹ attenuatus] —atur F N V¹ —atio V² ²² brevibus] post diebus V² ante huius F² post vitae γ Pd π ²² vitae post diebus Va ²⁵ consolationis] —onem F V¹ δ π vanum] vanitatem F² γ vanam V¹ vanam esse δ π ³⁹ amaritudinibus] in praem. F² γ(-Sv) et in praem. Va amaritudines Pd π ⁴⁷ meus] eius F N V² om. V¹ Va (def. pPd)

² multipliciter suae afflictionis: cap. xvi¹¹; humilitatem: cap. xvi¹⁶; innocentiam: cap. xvi¹⁸; vitae...brevitatem: cap. xvi²³.
⁶ eorum ignorantiam: vers. 10. ¹⁰ per vitales spiritus: cf. Albertus I *De spiritu et respir.* tr. 2 c. 3; vide infra cap. 18 167 nota. ³⁷ Cap. xvi¹⁸. ⁴² saccum...suam: cap. xvi¹⁶. ⁴⁵ Cap. xvi^{17,21}. ⁵⁰ apud iniquum concluserat: cap. xvi¹². ⁵⁵ essentia bonitatis: sec. Dionys. *De div. nom.* cap. 1 § 5 (PG 3.593 D; Dion. 41) ut refert Thomas *De subst. separ.* cap. 17 (al. 19) circa finem.

⁴ Cor eorum longe fecisti a disciplina, propterea non exaltabuntur. ⁵ Praedam pollicetur sociis, et oculi filiorum eius deficient. ⁶ Posuit me quasi in proverbium vulgi et exemplum suum coram eis. ⁷ Caligavit ad indignationem oculus meus, et membra mea quasi in nihilum sunt redacta. ⁸ Stupebunt iusti super hoc, et innocens contra hypocritam suscitabitur. ⁹ Et tenebit iustus viam suam, et mundis manibus addet fortitudinem. ¹⁰ Igitur vos omnes convertimini et venite, et non inveniam in vobis ullum sapientem.

amaritudines consolationem habebat, sperans se iuxta Deum ponendum ubi impugnationes timere non posset.

Hanc autem spiritualem consolationem ipsius Iob amici eius verbosi non intelligebant, et ideo subdit *Cor eorum longe fecisti a disciplina*, scilicet tua spirituali, per quam doces spiritualia bona contemptis temporalibus sperare; et quia in solis temporalibus et infimis rebus <spem ponunt>, ad spiritualem altitudinem pervenire non possunt ut iuxta Deum ponantur, et hoc est quod subdit *propterea non exaltabuntur*. Et ex hoc quod longe facti sunt a disciplina spirituali, procedit quod sola temporalia Eliphaz Iob in consolationem promittebat, et hoc est quod subdit *Praedam pollicetur sociis*, idest temporalium adeptionem quae uni advenire non possunt nisi alio amittente, unde temporalium acquisitio depraedationi assimilatur. Non est autem hoc universaliter verum ut post paenitentiam homines temporalem prosperitatem recuperent, quia nec boni semper temporali prosperitate florent, unde subdit *et oculi filiorum eius deficient*; filios eius dicit illos qui eius promissioni credentes ex bonis quae agunt temporalia sperant, sed dum ea non assequuntur oculi eorum deficient, quasi a spe sua decedentes. Sicut autem bene agentibus temporalia Eliphaz promittebat, ita etiam omnes adversitates temporales propter peccata eius qui patitur asserebat provenire; et quia Iob multas adversitates passus erat, eum in exemplum apud vulgus ponebat, et hoc est quod subdit *Posuit me quasi in proverbium vulgi et exemplum suum coram eis*, quia scilicet ad suam sententiam asserendam de causa adversitatum Iob in exemplum ponebat, ac si esset pro peccato punitus.

Pertinet autem ad iustorum zelum ut videntes per falsam doctrinam rectitudinem divinatorum iudiciorum perverti indignentur, et ideo Iob consequenter magnitudinem sui zeli ostendit dupliciter: primo quidem per quandam mentis turbationem – « Ira enim per vitium oculum caecat, sed ira per zelum

oculum turbat », ut Gregorius dicit –, et ideo subdit *Caligavit ad indignationem oculus meus*, scilicet rationis, cuius acies est per iram zeli turbata; secundo per hoc quod ira per zelum etiam in corpore ex dolore quandam commotionem facit – unde dicitur I Mach. 11²⁴ quod Mathathias videns Iudaeum idolis sacrificantem « doluit et contremuerunt renes eius » –, et ideo hic subditur *et membra mea quasi in nihilum sunt redacta*, inquantum scilicet per dolorem corpus hominis tabescere videtur. Posset autem aliquis credere quod ista oculi caligatio contra iustitiam esset et indignatio contra innocentiam, et ideo ad hoc excludendum subdit *Stupebunt iusti super hoc*, quasi diceret: etiam ad iustos pertinet ut videntes malorum doctrinam obstupescant, et hunc stuporem supra caligationem dixit. Sequitur autem *et innocens contra hypocritam suscitabitur*, quasi dicat: non est contra innocentiam si aliquis contra hypocritam perversorem verae doctrinae per zelum iustitiae indignatus concitetur. Et quia, ut dictum est, ira per zelum animum turbat sed non caecat, sic vir iustus stupet vel caligat ex zelo quod tamen a iustitia non recedit, et hoc est quod subdit *Et tenebit iustus viam suam*, quia scilicet non deseret eam propter iram zeli: talis enim ira non praecedit rationem sed sequitur, et ideo non potest hominem a iustitia separare; utilis enim est ira per zelum quia facit hominem cum maiore animi fortitudine insurgere contra mala, et hoc est quod subdit *et mundis manibus addet fortitudinem*, concitatus scilicet per zelum, unde et Philosophus dicit in III Ethicorum quod ira fortitudinem iuvat.

Igitur vos omnes convertimini etc. Postquam Iob proposuerat ea ex quibus sententia Eliphaz confutatur, hic colligit praemissa et ordinat ea ad propositum ostendendum. Et primo excitat attentionem dicens *Igitur*, ex quo scilicet praedicta sunt vera, vos omnes, qui scilicet contra me convenistis et patres vestri, *convertimini* a vestris erroribus, *et venite*

77 <spem ponunt> conii.] positi sunt V² om. cet. (def. R) 78 ponantur] poni F non ponuntur F² ponatur δ¹ 84 adeptionem] adoptionem F N Pd 87 temporalem] –ralitatem F N V¹ 120 contra om. F N 133 iram] viam F N F² 78 pervenire] –rent F (def. R) ut] om. F N F² nisi γ π 135 enim] tamen N γ δ(-R) π cum add. R
82 promittebat: cap. v¹³. 109 V Moral. cap. 45 (PL 75,726 C). 128 dictum est: lin. 108. 134 sed sequitur: cf. Thomas II-II q. 153 a. 1 ad 2. 139 III Ethic. 17 (1116 b 31).

¹¹ Dies mei transierunt, cogitationes meae dissipatae sunt, torquentes cor meum.
¹² Noctem verterunt in diem, et rursus post tenebras spero lucem. ¹³ Si sustinero, infernus
domus mea est; in tenebris stravi lectulum meum. ¹⁴ Putredini dixi: Pater meus es;
mater mea et soror mea, vermibus. ¹⁵ Ubi est ergo nunc praestolatio mea? Et patientiam
meam quis considerat? ¹⁶ In profundissimum infernum descendent omnia mea; putasne
saltem ibi erit requies mihi?

ad veritatem considerandam, qua perspecta patebit quantum a vera sapientia longe sitis, et hoc est
¹⁵⁰ quod subdit *et non inveniam in vobis ullum sapientem*, et hoc dicit ad reprimendam iactantiam Eli-
phaz, qui supra xv⁹ dixerat «Quid nosti quod ignoremus» etc., et iterum «Sapientes confitentur» etc.

In hoc autem praecipue eorum insipientiam os-
¹⁵⁵ tendere intendit quod ei consolationem temporalis prosperitatis promittebant, contra quod primo pro-
ponit tempus vitae suae iam in magna parte esse elapsam, et hoc est quod dicit *Dies mei transierunt*.
Deinde proponit mala quae patitur cum subdit *cogitationes meae dissipatae sunt*, idest impeditae a
¹⁶⁰ quieta contemplatione sapientiae propter acerbissimam corporalis doloris, et hoc est quod subdit *tor-*
quentes cor meum, quia videlicet eius cogitationes a suavi consideratione veritatis erant deductae in
¹⁶⁵ amaritudinem qua cor torquebatur. Hoc autem tormentum cordis nec nox interrompebat quae est tem-
pus deputatum humanae quieti, unde subdit *Noctem verterunt in diem*, quia videlicet propter prae-
dictas cogitationes noctem ducebat insomnem sicut
¹⁷⁰ diem. Est autem gravius pati somni defectum in nocte quam in die, quia in die relevatur animus
hominis ex hominum societate et lucis aspectu: et ideo dum nox ei esset insomnis desiderabat eam cito
finiri, et hoc est quod subdit *et rursus post tenebras*
¹⁷⁵ *spero lucem*, idest spero quod lux diei post tenebras noctis rursus adveniat.

Sed quia Eliphaz eum inducebat ut omnia adversa patienter toleraret sub expectatione futuri, ideo con-
sequenter ostendit quid sibi in futurum de tempo-
¹⁸⁰ ralibus rebus residuum videatur, unde dicit *Si sustinero*, idest patienter portavero huiusmodi dolores,
nihil mihi restat nisi habitatio sepulcri, et hoc est quod dicit *infernus domus mea est*; vocat autem

infernum sepulcrum secundum opinionem eorum contra quos disputabat, qui non credebant animam ¹⁸⁵
hominis remanere post mortem sed solum corpus in sepulcro, quod vocabant infernum quia infra terram
situatur. Homo autem in sepulcro iacens tenebras patitur tum propter defectum sensus tum etiam
propter defectum exterioris lucis, <et ideo subdit *in* ¹⁹⁰
tenebris stravi lectulum meum>. Sicut autem homo nascens a parentibus originem sumit ex qua cum
eis affinitatem contrahit, ita post mortem in sepulcro iacens in putredinem et vermes resolvitur quae
ex eius corpore generantur, et ideo subdit *Putredini* ¹⁹⁵
dixi: Pater meus es; mater mea et soror mea, vermibus, quasi dicat: cum nulla alia re temporali remanebit
mihi affinitas in sepulcro nisi cum putredine et vermibus.

Ex his ergo quasi ad inconveniens deducens con- ²⁰⁰
cludit dicens *Ubi est ergo nunc praestolatio mea?*, quasi diceret: si propter expectationem temporalis
prosperitatis consolarer, vana esset expectatio mea. Et iterum ad maius inconveniens deducit subdens
Et patientiam meam quis considerat?, quasi dicat: si ²⁰⁵
sustinero per patientiam, nihilominus non restat nisi sepulcrum et eius tenebrae, putredines et ver-
mes; si ergo propter temporalia bona promerenda a Deo patientiam haberem, sequeretur quod Deus
patientiam non consideraret, quod est abnegare ²¹⁰
providentiam. Et ne forte aliquis diceret quod etiam in sepulcro temporalis prosperitas sibi da-
retur a Deo, ideo hoc quasi irridens subdit *In profundissimum infernum descendent omnia mea*,
idest quicquid meum est ad sepulcrum deducetur ²¹⁵
quod mihi solum superest; *putasne saltem ibi erit requies mihi*, idest numquid ibi etiam debeo ex-
pectare prosperitatem terrenam? Manifestum est hoc ridiculum esse.

¹⁷⁰ somni] sompnum F N ¹⁹⁰ <et...meum> suppl. cum V² Pd π] om. cet. ¹⁹⁷ re om. F N pV¹ F² ²⁰⁴ maius] magis N δ π

¹⁵³ Cap. xv¹⁸. ¹⁵⁶ promittebant: cap. v¹⁹, viii⁶, xi¹⁷. ¹⁷⁷ inducebat: cap. v¹⁷. ¹⁸⁵ credebant: cf. cap. io 429.
¹⁸⁷ infra terram: cf. supra cap. i 401 nota.

CAPITULUM XVIII

¹ Respondens autem Baldath Suites dixit: ² Usque ad quem finem verba iactabis? Intellige prius et sic loquamur. ³ Quare reputati sumus ut iumenta et sorduimus coram te? ⁴ Quid perdis animam tuam in furore tuo? Numquid propter te derelinquetur terra et transferentur rupes de loco suo? ⁵ Nonne lux impii extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius?

Respondens autem Baldath Suites etc. Quia praemissa verba beati Iob Baldath Suites comprehendere intellectu non potuit, putavit ut quae ipse non intelligebat etiam a dicente inaniter proferrentur, unde in principio suae responsionis dicit *Usque ad quem finem verba iactabis?* Ubi de tribus eum videtur arguere: primo quidem de inefficacia locutionis, ac si praemissa verba Iob ad nihil confirmandum efficaciam haberent, quod significatur in hoc quod dicit *Usque ad quem finem*; secundo arguit eum de vana multiplicatione verborum, ac si praemissis verbis Iob pondus sententiarum deesset, quod significatur in hoc quod dicit *verba*; tertio notat eum de inordinata connexione verborum, quod significatur in hoc quod dicit *iactabis*: ille enim dicitur verba iactare qui ea inordinate spargit, quamvis etiam possit hoc tertium ad iactantiam elationis referri. Haec autem tria proveniunt in locutione alicuius ex defectu intellectus; cum eo autem qui deficit intellectu inutilis est collatio, et ideo subdit *Intellige prius et sic loquamur*, quasi dicat: ex hoc quod inefficaciter, leviter et inordinate loqueris patet quod deficiis intellectu, unde prius insiste ut intelligas et postea poterimus conferre ad invicem. Deinde arguit eum de praesumptione quia eos non reputaverat sapientes cum dixit « Non inveniam in vobis ullum sapientem », et ideo ad hoc respondens subdit *Quare reputati sumus ut iumenta et sorduimus coram te?* Homo enim qui sapientia caret similis iumentis videtur et sordidus, quia in sapientia honor hominis et ornatus consistit. Consequenter reprehendit eum de iracundia quia dixerat « Caligavit ad indignationem oculus meus », quod prave intellexerat credens quod esset talis indignatio quae ei lumen sapientiae abstulisset, non attendens id quod postea dixerat « Et tenebit iustus viam suam », et ideo subdit *Quid*

perdis animam tuam in furore tuo? Ille enim in furore animam perdit qui propter furorem a sapientia et iustitia excidit quae sunt praecipue animae bona.

His igitur praemissis quibus personam Iob notavit de defectu intellectus, de praesumptione et de furore, accedit consequenter ad principale propositum de quo controversia vertebatur, scilicet quod adversitates praesentis vitae erant poenae peccatorum, contra quod Iob dixit « Non peccavi, et in amaritudinibus moratur oculus meus ». Sed quia Baldath ad assertionem suae sententiae rationibus uti non poterat, voluit suam sententiam astruere quasi ex communi opinione firmissimam, et ideo comparavit eam rebus quae amoveri non possunt, scilicet terrae et rupibus, unde dicit *Numquid propter te derelinquetur terra et transferentur rupes de loco suo?*, quasi dicat: haec sententia, quod adversitates accidunt pro peccatis, firma est sicut terra et rupes: numquid ergo poterit removeri propter tuas disputationes ut innocens comproberis?

Deinde prosequitur diffusius suam sententiam, enarrans per singula mala quae peccatoribus proveniunt, inter quae primo ponit cessationem prosperorum successuum, quos comparat luci quia « qui ambulat in luce non offendit », ut dicitur Ioh. XI⁹, unde videntur in luce ambulare quibus omnia prospere succedunt ad votum; de huius ergo lucis, idest prosperitatis, amissione dicit *Nonne lux impii extinguetur*, idest prosperitas cessabit? Sicut autem lux corporalis ex flamma ignis procedit, ita etiam claritas prosperitatis ex hominis affectu procedit dum sibi provenit quod optat, et ideo subdit *nec splendebit flamma ignis eius?*: per ignem enim ardor amoris significari solet, secundum illud Cant. VIII⁶ « Lampades eius, lampades ignis atque flammularum ». Est autem considerandum quod prosperitas successus

20 est] om. F N F² post collatio β(-F²) 38 qui] quia F N

17 elationis: cf. Gregor. XIV Moral. cap. 2 (PL 75,1042 D).
45 Cap. XVII⁹. 62 quibus...votum: cf. infra cap. 21 241 nota.

41 de¹] om. F N Sv ex Pd π

26 Cap. XVII¹⁰. 32 Cap. XVII⁷. 36 Cap. XVII⁹.
65 prosperitas: cf. Gregor. XIV Moral. cap. 7 (PL 75,1044 C).

⁶ Lux obtenebrescet in tabernaculo illius, et lucerna quae super eum est extinguetur.
⁷ Artabuntur gressus virtutis eius, et praecipitabit eum consilium suum. ⁸ Immisit enim in rete pedes suos, et in maculis eius ambulat. ⁹ Tenebitur planta illius laqueo, et exardescet contra eum sitis. ¹⁰ Abscondita est in terra pedica eius, et decipula eius super semitam. ¹¹ Undique terrebunt eum formidines, et involvent pedes eius.

humani ex duplici causa procedit: quandoque quidem ex humana providentia, puta cum homo prudenter et caute singula quaeque disponit, et quantum ad hoc de cessatione prosperitatis dicit *Lux obtenebrescet in tabernaculo illius*, quia scilicet tam ipse quam sui familiares prudentia in consiliis carebunt; quandoque vero prosperitas humani successus ex causa superiori procedit, scilicet ex divina providentia, et quantum ad hoc cessationem prosperitatis describens dicit *et lucerna quae super eum est extinguetur*, non quidem ut in se non luceat sed ut impium non illustret. Et bene providentiam hominis 'lucem' dixit quasi ab alio mutuam, providentiam Dei 'lucernam' quasi per se lucentem. Praemissit autem de luce humanae providentiae, quia per hoc quod homo lucem rationis dimittit videtur mereri ut luce divinae providentiae non protegatur.

⁹⁰ Consequenter post cessationem prosperitatis subiungit de adversitate, circa quam primo ponit impedimenta operationis et conatus; ex duobus autem homo nititur ad effectum suae operationis pervenire: uno modo per propriam fortitudinem, et contra hoc dicit *Artabuntur gressus virtutis eius*, quia videlicet conatus fortitudinis eius amplios processus habere non potuit; alio modo conatur homo ad aliquid obtinendum per sapientiam, et quantum ad hoc dicit *et praecipitabit eum consilium suum*, dum scilicet id quod excogitavit tamquam utile fiat ei damnosum. Horum autem impedimentorum causam ex ipso eius peccato dicit procedere cum subdit *Immisit enim in rete pedes suos*: sicut enim ille qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni, ita ille qui se sponte ingerit ad peccandum ad hoc se disponit ut processus eius impediatur, secundum illud Prov. v²² « Iniquitates suae capiunt impium »; et sicut in reti sunt diversae maculae, ita etiam in peccato sunt multae diversitates quibus homines diversimode illaqueantur, et ideo subdit *et in maculis eius ambulat*, dum scilicet procedit de uno genere peccati in aliud vel de uno modo peccandi in alium. Et quia ipse sponte ingerit se periculis et non desistit sed semper procedit ulterius, ideo quandoque impedi-

mentum sentiet, unde subdit *Tenebitur planta illius laqueo*, idest processus voluntatis et operationis eius aliquo contrario impeditur.

Huiusmodi autem nocumenta ex triplici causa proveniunt in peccato procedentibus: primo quidem ex parte ipsius peccantis qui quanto plus peccat tanto plus auget sibi desiderium peccandi, et quantum ad hoc subdit *et exardescet contra eum sitis*, quia videlicet quandoque homo peccator ex ratione considerat aliquid sibi esse nocivum, sed fervens desiderium peccandi compellit eum contra suam sententiam agere. Secundo, causa nocumenti est quandoque ex ipsis rebus in quibus peccat, sicut dicit Eccl. v¹² « Divitiae conservantur in malum domini sui »; huiusmodi autem nocumenta proveniunt <quandoque> ex rebus iam adeptis, et quantum ad hoc dicit *Abscondita est in terra pedica eius*, quia videlicet in ipsis terrenis rebus latet aliquod periculum unde pedes peccatoris capiantur; quandoque autem huiusmodi nocumenta proveniunt dum homo est in via acquirendi, et quantum ad hoc dicit *et decipula eius super semitam*, quia videlicet antequam adipiscatur peccator quod quaerit, in ipsa via latent eius pericula. Tertio causantur huiusmodi nocumenta ex parte aliorum hominum quorum insidiae et impugnationes formidantur, unde subdit *Undique terrebunt eum formidines*, quia, ut dicitur Sap. xvii¹⁰, « Cum sit timida nequitia, data est in omnium condemnationem »; cum autem homo ab omnibus sibi cavet, necesse est quod in multis actus eius impediuntur, unde subdit *et involvent pedes eius*, ut scilicet non possit quoquam libere procedere.

Attenuetur fame robur eius etc. Praemiserat Baldath poenas peccatorum ad exteriores adversitates pertinentes, hic autem incipit prosequi poenas pertinentes ad personas eorum. Est autem considerandum quod ipsa peccata exterioribus adversitatibus implicant, et ideo adversitates exteriores prosecutus est praenuntiando quasi cum quadam certitudine; poenae autem corporales non videntur directe causari ex ipsis peccatis nisi forte ex aliquibus, sicut

77 obtenebrescet] — scit N β R obten. F 100 utile] vale F N valde V¹ valens F² fiat] fit V² Pd fiet γ δ (-Pd) π
 102 subdit] dicit γ δ π 104 reti] rete sV¹ F² Sv δ(-R) π recti ut vid. pV¹ 107 impium] ipsum F N V² (def. pV¹)
 107 reti] rete F sV¹ Sv Pd recti pV¹ 126 Secundo] — da V¹ γ δ π 128 conservantur] consequantur N conserve F² γ δ¹ π
 129 <quandoque> suppl. cum γ δ π | om. cel. 139 hominum] nomen F nominum N V¹ om. V²

¹² Attenuetur fame robur eius, et inedia invadat costas eius. ¹³ Devoret pulcritudinem cutis eius, et consumat brachia illius primogenita mors. ¹⁴ Avellatur de tabernaculo suo fiducia eius, et calcet super eum quasi rex interitus. ¹⁵ Habitent in tabernaculo eius socii illius qui non est, aspergatur in tabernaculo illius sulphur. ¹⁶ Deorsum radices eius siccantur, sursum autem atteratur messis eius. ¹⁷ Memoria illius pereat de terra, et non celebretur nomen eius in plateis. ¹⁸ Expellet eum de luce in tenebras, et de orbe transferet eum. ¹⁹ Non erit semen eius, neque progenies in populo suo, nec ullae reliquiae in regionibus eius.

praecipue ex gula et luxuria quibus aliquis in proprium corpus peccat, et ideo corporales poenas non prosequitur denunciando sed magis imprecando. Praemittit autem poenas corporales praecedentes
¹⁶⁰ mortem, et quia per nutrimentum conservatur vita, primo imprecatur ei nutrimenti subtractionem ex qua primitus homo incipit debilitari, et quantum ad hoc dicit *Attenuetur fame robur eius*. Deinde autem deficiente nutrimento, etiam subtrahitur vita,
¹⁶⁵ et quantum ad hoc subdit *et inedia invadat costas eius*, per quod significatur debilitatio vitalium operationum, quarum principium est cor quod sub costis continetur. Corporis autem bona quae per famem attenuari incipiunt per mortem totaliter consumuntur; bona autem praecipua corporis videntur esse
¹⁷⁰ pulcritudo et fortitudo, et ideo subdit *Devoret pulcritudinem cutis eius*, quia scilicet pulcritudo in exteriori apparentia consideratur, *et consumat brachia illius*, in quibus praecipue attenditur fortitudo,
¹⁷⁵ *primogenita mors*, idest tempestiva, naturalis aetatis finem praeveniens. Mortuus autem homo a domo sua exportatur, et quantum ad hoc subdit *Avellatur de tabernaculo suo fiducia eius*, quia scilicet spem suam non in Deo posuit sed in opulentia et gloria
¹⁸⁰ domus suae, de qua post mortem eicitur. Eiectus autem de domo sua, sepulcro includitur ubi totaliter exterminatur a morte, et quantum ad hoc subdit *et calcet super eum quasi rex interitus*, quia scilicet mors quasi regis plena potestate eum in pul-
¹⁸⁵ verem conterit. Eo autem egresso de domo eius, remanent mortui domestici cum quibus in vita societatem habuit, et quantum ad hoc subdit *Habitent in tabernaculo eius socii illius qui non est*, idest mortui qui iam esse desiit in rebus humanis.
¹⁹⁰ Domestici autem, patrono mortuo, luctum agunt et aliqua signa tristitiae demonstrant vel quantum ad nigras et sordidas vestes vel etiam quantum ad aliquos fetidos odores, et quantum ad hoc

dicit *aspergatur in tabernaculo illius sulphur*, per quod intelliguntur omnia quae possunt esse signa ¹⁹⁵ tristitiae, sicut et boni odores assumuntur in signum laetitiae.

Homine autem mortuo, frequenter omnia quae fuerunt eius depereunt, quod consequenter ostendens primo incipit a terraenascentibus, quorum ²⁰⁰ quaedam eo mortuo remanent adhuc seminata, et quantum ad haec dicit *Deorsum radices eius siccantur*, ut scilicet si quid seminavit vel plantavit destruat ut fructum non ferat; quaedam vero iam sunt perducta ad fructum, et quantum ad haec ²⁰⁵ subdit *sursum autem atteratur messis eius*; et potest hoc referri ad quaecumque negotia inchoata vel iam pene perfecta. Deinde procedit ad famam quae de homine remanet post mortem, ex qua quidam desiderant se in memoriis hominum victuros et glo- ²¹⁰ riam habere etiam post mortem, unde quantum ad deletionem peccatoris de memoriis hominum subdit *Memoria illius pereat de terra*; quantum autem ad cessationem celebris famae ipsius subdit *et non celebretur nomen eius in plateis*, quod signanter dicit ²¹⁵ quia non est celebritas nominis nisi apud multitudinem, quae in plateis solet inveniri. Et sic cessante memoria et nominis celebritate, claritas gloriae eius commutabitur in tenebras perpetuae oblivionis, et hoc est quod subdit *Expellet eum de luce in tenebras*, ²²⁰ idest de gloria mundana in oblivionem. Cessante autem fama eius et corpore consumpto per mortem, iam nihil ipsius remanebit in mundo, quia Baldath et socii eius opinabantur quod anima non remaneret post mortem: *et de orbe transferet eum*, ut sci- ²²⁵ licet nihil eius in mundo remaneat. Sed quia parentes etiam in filiis vivunt, ideo ad hoc excludendum subdit *Non erit semen eius*, quia filii ipsius morientur, *neque progenies in populo suo*, quia nec nepotes aut pronepotes remanebunt, nec etiam aliqui ²³⁰ ad ipsum pertinentes, unde subdit *nec ullae reli-*

¹⁷⁷ subdit] —tur N β¹ γ Va ²⁰⁰ terraenascentibus scrips. cum γ(def. Sv)] terrenasreticibus F terrenibus testibus N terrenis testibus V¹ terrestribus F² terrenis V² terrenis redditibus δ terre vastantibus π ²⁰⁹ quidam coni.] quidem codd. ²²⁸ ipsius] eius N δ(-Pd)

¹⁶⁷ quarum principium est cor: cf. Avicen. *I Canon medic.* fen 1 doct. 6 c. 1 (ed. Venetiis 1555, f. 26r); ipse Thomas *De motu cordis*; vide supra cap. 17 10 nota. ²²³ opinabantur: cf. supra cap. 17 185.

²⁰ In die eius stupebunt novissimi, et primos invadet horror. ²¹ Haec ergo sunt tabernacula iniqui, et iste locus eius qui ignorat Deum.

quiae in regionibus eius, idest nec consanguinei nec domestici per quos de ipso memoria habeatur.

Quis autem effectus ex hoc sequatur in cordibus ²³⁵ aliorum, ostendit cum subdit *In die eius*, quae scilicet est dies perditionis ipsius, *stupebunt novissimi*, idest minores de populo, prae nimia admiratione, non valentes considerare quomodo tanta gloria peccatoris subito in nihilum sit redacta; et quantum ad ²⁴⁰ maiores subdit *et primos invadet horror*, timentes scilicet ne eis eveniat simile. Et videtur hoc induxisse ad respondendum ei quod Iob supra XIV²¹ dixerat «Sive nobiles fuerint filii eius sive ignobiles, non intelliget, attamen caro eius dum vivit dolebit», ex ²⁴⁵ quo videbatur Iob comminationes amicorum vel promissiones de eventibus futuris contingentibus

post mortem confutasse; sed hic Baldath respondet quod huiusmodi infortunia quae post mortem accidunt, etsi mortuus non cognoscat, infliguntur tamen a Deo – huiusmodi poenae – propter correptionem ²⁵⁰ aliorum.

Et quia praemiserat quasdam poenas peccatoris ad viam praesentis vitae pertinentes, quasdam vero ad finem viae, scilicet ad mortem vel ad ea quae post mortem eveniunt, ideo quasi epilogando subdit ²⁵⁵ *Haec ergo sunt tabernacula iniqui*, idest processus eius in via praesentis vitae: tabernaculis enim viatores utuntur; quantum autem ad ultimum finem qui est quasi terminus motus, subdit *et iste locus eius qui ignorat Deum*, vel per infidelitatem vel per ²⁶⁰ inoboedientiam.

²⁴⁰ timentes] curentes F orrentes β(-V¹)

²⁴³ intelliget] –gent F β

²⁴⁵ quo] qua F β

CAPITULUM XIX

¹ Respondens autem Iob dixit: ² Usquequo affligitis animam meam et atteritis me sermonibus? ³ En decies confudistis me et non erubescitis opprimentes me. ⁴ Nempe si ignoravi, mecum erit ignorantia mea, ⁵ at vos contra me erigimini et arguitis me opprobriis meis. ⁶ Saltem nunc intelligite quia Deus non aequo iudicio afflixerit me et flagellis suis me cinxerit. ⁷ Ecce clamabo vim patiens, et nemo exaudiet; vociferabor, et non est qui iudicet.

Respondens autem Iob dixit: *Usquequo affligitis animam meam* etc. Baldath in praemissis verbis ad duo intendisse videtur: primo quidem ad confutandum Iob de insipientia et superbia et furore, per quod eum affligere intendebat similiter aliis amicis suis, et ideo dicit *Usquequo affligitis animam meam?* Secundo ad confirmandum suam sententiam quod adversitates praesentis vitae pro peccatis proveniunt, quod quidem prolixè prosecutus fuerat enumerando diversas adversitates absque alia probatione inducta, et quantum ad hoc subdit *et atteritis me sermonibus*, idest verbis fatigatis, non probationibus convincitis? Est autem tolerabile si semel aliquis contra amicum suum loquatur, sed si homo multiplicet huiusmodi verba videtur esse malitiae confirmatae, unde subdit *En decies confudistis me*, et ipsi loquendo et me cum quadam indignatione audiendo: ante hanc autem responsionem quinquies Iob invenitur locutus si incipiamus ab hoc quod dixit «Pereat dies in qua natus sum», et quinque ei respondisse amici sui inveniuntur; saltem autem prae confusione etsi non propter amicitiam debuissent ab afflicti afflictione cessare, unde subdit *et non erubescitis opprimentes me*, scilicet tam opprobriis quam prolixitate verborum me gravantes. Inter cetera autem opprobria videtur eum Baldath de ignorantia notasse, cum dixit «Intellige prius et sic loquamur», quae quidem ignorantia toleranda ab amicis esset, et propter eam excusandus, non autem erat ei impropetanda maxime tempore adversitatis, et ideo subdit *Nempe si ignoravi, mecum erit ignorantia mea*, quasi dicat: nihil vos sed me solum gravat, unde ad vos non pertinebat inter adversa

mihî ignorantiam impropetare, et ideo subdit *at vos contra me erigimini*, scilicet excellentiam vestram ostentantes, *et arguitis me opprobriis meis*, idest quae ad me solum pertinent et alios non gravant.

Quibus praemissis ad confutationem amicorum pertinentibus, accedit ad principale propositum prosequendum, intendens ostendere falsum esse quod dicebant quod praesentes adversitates semper propter peccata praeterita proveniunt. Ex qua suppositione statim a principio ad inconveniens ducit dicens *Saltem nunc intelligite quia Deus non aequo iudicio afflixerit me*, quasi dicat: si adversitates non adveniunt nisi pro peccatis, non est aequum Dei iudicium quo me non graviter peccantem graviter afflixit; dicit autem *saltem nunc*, quia hactenus non ita particulariter enumeravit suas adversitates sicut nunc. Non solum autem se dicit adversitatibus afflicto, sed etiam eis conclusum ut viam evadendi invenire non possit, unde sequitur *et flagellis suis me cinxerit*, quia scilicet ipsa flagella remediorum viam subtraxerunt; et hoc secundum primo incipit prosequi. Potest autem in adversitatibus remedium inveniri primo quidem per auxilium humanum, et hoc dupliciter: uno modo in ipso facto, puta cum aliquis ab aliquo violenter opprimitur et ab alio succursum habet, et ad hoc excludendum dicit *Ecce clamabo vim patiens, et nemo exaudiet*, quasi dicat: si clamarem contra eos qui me violenter opprimunt nullus exaudiret ut auxilium ferret; alio modo post factum, puta cum aliquis iniuriam passus conqueritur iudici qui eum sententialiter restituit et vindicat, et hoc excludens subdit *vociferabor, et non est qui iudicet*, idest si vociferarer conquere-

⁶ aliis amicis suis] alii amici sui V² γ δ(def. R) π ⁹ proveniunt] —niant N γ π adveniunt R ⁴⁵ dicat om. β γ π
⁴⁸ non om. F N β¹ (def. Sv) ⁶⁶ idest] om. N β(-F²) quasi dicat F² et δ¹

³ primo: cap. xviii². ⁷ Secundo: cap. xviii⁴. ¹⁹ quinque: cap. iii, vi-vii, ix-x, xi-xiv, xvi-xvii. ²⁰ Cap. iii².
²¹ quinque cap. iv-v, viii, xi, xv, xviii. ²⁷ Cap. xviii².

⁸ Semitam meam circumsepsit, et transire non possum, et in calle meo tenebras posuit. ⁹ Spoliavit me gloria mea et abstulit coronam de capite meo. ¹⁰ Destruxit me undique, et pereo, et quasi avulsae arbori abstulit spem meam. ¹¹ Iratus est contra me furor eius, et sic me habuit quasi hostem suum. ¹² Simul venerunt latrones eius et fecerunt sibi viam per me et obsederunt in gyro tabernaculum meum. ¹³ Fratres meos longe fecit a me, et noti mei quasi alieni recesserunt a me. ¹⁴ Dereliquerunt me propinqui mei, et qui me noverant obliti sunt mei.

rendo non adesset iudex qui me suo iudicio liberaret. Secundo invenitur in adversitatibus remedium ab ipso homine qui adversitates evadit, et hoc dupliciter: uno modo per potentiam, et hoc excludit ⁷⁰ dicens *Semitam meam circumsepsit, et transire non possum*, quasi dicat: tot impedimenta processibus meis apposuit ut ea amovere non possim; alio modo per prudentiam, et ad hoc excludendum subdit ⁷⁵ *et in calle meo tenebras posuit*, ut scilicet non videam qualiter sit procedendum.

Deinde exclusis remediis, subiungit adversitates incipiens ab exterioribus bonis quae perdidit, inter quae primo ponit iacturam honoris et gloriae cum ⁸⁰ dicit *Spoliavit me gloria mea*, quia cum prius in honore et reverentia haberetur, tunc etiam eum iuniores tempore irridebant, ut dicitur infra xxx¹. Secundo ponit dispendium dignitatis cum subdit *et abstulit coronam de capite meo*, quia qui ante sedebat ⁸⁵ « quasi rex circumstante exercitu », ut dicitur infra xxix²⁵, nunc « sedens in sterquilinio testa saniem radebat », ut dictum est supra ii⁸. Tertio ponit damnum exteriorum rerum cum dicit *Destruxit me undique*, scilicet devastatis omnibus exterioribus bonis, ⁹⁰ *et pereo*, adversitate durante, quia non est spes recuperandi, unde subdit *et quasi avulsae arbori abstulit spem meam*: arbor enim quandiu radicibus terrae inhaeret habet spem si praecisi fuerint rami eius ut rursus virescat, sed si evellantur eius radices ⁹⁵ de terra necesse est ut siccetur et pereat; ita etiam ipse, quasi avulsis radicibus, nullam habebat spem prosperitatem temporalem recuperandi.

Radix autem spei est duplex: una quidem ex parte divini auxilii, alia vero ex parte auxilii humani; radix autem spei quae est ex divino auxilio videbatur esse avulsa per hoc quod Deus ei graviter videbatur iratus, secundum illorum opinionem qui divinam punitionem in solis adversitatibus huius

vitae ponebant, unde dicit *Iratus est contra me furor eius*, quod dicit ad designandum vehementiam ¹⁰⁵ irae: nam furor est ira accensa. Solet autem furor quo vehementior est eo citius transire, et sic potest in futurum remanere spes de irato, sed si ira in odium transeat iam non videtur spes ulla restare, et ad hoc significandum subdit *et sic me habuit quasi hostem suum*: ab inimico autem non speratur remedium. Divinae autem irae et odii signum ponit cum subdit *Simul venerunt latrones eius*: latrones nominat Sabaeos et Chaldaeos et daemones qui eius bona vastaverant simul quasi ex conducto; quos ¹¹⁵ nominat Dei latrones quasi hoc ex ordinatione divina contigerit, sicut etiam amici Iob dicebant. Praedicti autem latrones depraedati sunt Iob publice absque aliqua reverentia vel metu, unde subdit *et fecerunt sibi viam per me*, quasi: ita me sunt depraedati ¹²⁰ ut hostis qui invenitur in via. Infestaverunt etiam eum universaliter et perseveranter, et quantum ad hoc subdit *et obsederunt*, scilicet perseveranter, *in gyro*, idest universaliter quantum ad omnia, *tabernaculum meum*, idest bona domus meae. ¹²⁵

Deinde ostendit avulsam esse radicem spei quae est ex humano auxilio, ostendens quod nihil auxilii poterat expectare de quibus magis videbatur, et enumerat primo illos qui sunt habitatione domus separati, incipiens a fratribus, dicens *Fratres meos* ¹³⁰ *longe fecit a me*, ut scilicet mihi auxilium ferre vel non velint vel non possint; deinde ponit familiares amicos cum subdit *et noti mei quasi alieni recesserunt a me*, mihi scilicet auxilium non ferentes; quantum autem ad consanguineos vel quacumque alia ¹³⁵ necessitudine coniunctos subdit *Dereliquerunt me propinqui mei*, auxilium non ferentes; quantum vero ad illos cum quibus aliquando fuerat conversatus subdit *et qui me noverant*, scilicet olim quasi familiarem amicum, nunc in tribulatione ¹⁴⁰ *obliti sunt*

⁷¹ circumsepsit scrips. cum Vulg. γ R] non sen. F circumscripsit N hac non se sit pV¹ cumsepsit sV¹ ac. sper. F² non circum. V² circumsepsit Va π circumcepit Pd ⁸¹ tunc] nunc V² postea γ π ⁸⁸ dicit] dixit F N β(-F²) δ¹ ⁹⁴ virescat scrips. cum V² γ π] —scant cet. ¹¹³ subdit] —tur N γ Va π ¹¹⁵ vastaverant] —verunt β γ(-Sv) π devastaverant Pd ¹²⁶ Deinde] et praem. β δ(-Pd) ¹²⁹ sunt] non praem. V² γ(-Sv) π ¹³² possint] possunt pF β(-V¹) δ¹ possit V¹

⁹³ habet spem: cf. supra cap. xiv⁷. ¹⁰⁶ ira accensa: diffinitio sat frequens apud Thomam e.g. infra cap. 21 300 necnon *Super Is.* xiii⁹ et xxx²¹, et *Super Ps.* xxxvi⁸; Albertus *Super Dion. De cael. hier.* cap. 2 § 9 eam Gregorio tribuit: cf. *V Moral.* cap. 45 (PL 75,725 C). ¹¹⁴ Sabaeos: cf. cap. i¹⁵; Chaldaeos: cap. i¹⁷; daemones: cap. i 705.

¹⁵ Inquilini domus meae et ancillae sicut alienum habuerunt me, et quasi peregrinus fui in oculis eorum. ¹⁶ Servum meum vocavi et non respondit mihi, ore proprio deprecabar illum. ¹⁷ Halitum meum exhorruit uxor mea, et orabam filios uteri mei. ¹⁸ Stulti quoque despexerunt me, et cum ab eis recessissem detrahebant mihi. ¹⁹ Abominati sunt me quondam consilarii mei, et quem maxime diligebam adversatus est me. ²⁰ Pelli meae, consumptis carnibus, adhaesit os meum, et derelicta sunt tantummodo labia circa dentes meos. ²¹ Miseremini mei, miseremini mei, saltem vos, amici mei, quia manus Domini tetigit me. ²² Quare persequimini me sicut Deus, et carnibus meis saturamini?

mei, scilicet de me non curantes. Post hos accedit ad enumerandum domesticos dicens *Inquilini domus meae*, qui scilicet mihi servire consueverant, *et ancillae sicut alienum habuerunt me*, de meis scilicet afflictionibus non curantes, *et quasi peregrinus fui in oculis eorum*, me scilicet penitus contemnentis. Deinde de inoboedientia servorum subdit *Servum meum vocavi et non respondit mihi*; addit autem et superbum contemptum: *ore proprio deprecabar illum*, idest oportebat me ad eum agere non imperio sed precibus propter hoc quod me contemnebat. Deinde enumerat personas maxime coniunctas, scilicet uxorem et filios; solet autem uxori maxime delectabilis fieri praesentia viri, nisi forte ex aliqua gravi corruptione horribilis reddatur, et ad hoc significandum subdit *Halitum meum exhorruit uxor mea*, scilicet propter fetorem ulcerum ex quibus ei horribilis reddebatur. Filiorum autem est solo nutu parentis voluntatem implere; ex magno autem contemptu parentis provenit quod patrem, cui oportet a filio reverentiam exhiberi, oporteat suppliciter filium deprecari, et ad hoc ostendendum subdit *et orabam filios uteri mei*. Sed hoc videtur contra id quod dictum est supra ¹⁹, quod filii eius et filiae oppressi sunt per domus ruinam; sed potest dici quod aliqui parvuli remanserant qui non interfuerant illi convivio, vel forte aliqui filii filiorum, qui mortem propriorum parentum <pro> peccatis propriis imputantes peccatis Iob ipsum contemnebant. Postquam igitur se despectum dixit a domesticis et a forinsecis, ostendit consequenter se despectum esse et a stultis et a sapientibus. Est autem stultorum proprium quod eos despiciant quos in miseris vident, quia sola bona terrena honoranda putant, et ideo dicit *Stulti quoque despexerunt me*, scilicet corde, praesentem, *et cum ab eis recessissem detrahebant mihi*, scilicet ore pronuntiantes quae in

praesentia dicere verebantur. Deinde etiam se a sapientibus despectum dicit quos aliquando familiares habuerat, unde dicit *Abominati sunt me quondam consilarii mei*, quos scilicet propter eorum sapientiam ad meum consilium admittebam, *et quem maxime diligebam adversatus est me*: et forte hoc dicit propter aliquem eorum qui praesentes aderant, qui ei gravius adversabatur.

Sic igitur praemissis adversitatibus quae pertinent ad exteriora, subiungit de proprii corporis consumptione dicens *Pelli meae, consumptis carnibus, adhaesit os meum*, quia scilicet propter gravitatem aegritudinis carnes eius consumptae erant ita quod cutis eius ossibus adhaereret. Sed quia labia sunt carnea quae dentibus sicut ossibus adhaerent, ideo ad haec excipienda subdit *et derelicta sunt tantummodo labia circa dentes meos*, per quod videtur occulte innuere quod omnibus aliis officiis membrorum cessantibus, solum ei remanserat locutionis officium.

Enumeratis ergo adversitatibus suis, eos ad compassionem invitat geminans misericordiae petitionem propter multitudinem miseriarum, dicens *Miseremini mei, miseremini mei, saltem vos, amici mei*, ex quo ab aliis sum derelictus; causa autem miserendi est miseria, quae tanto gravior est quanto a fortiori inducitur, et ideo subdit *quia manus Domini tetigit me*: intelligebat enim se a Deo percussus. Non videtur autem decens ut homo afflicto afflictionem addat, et ideo subdit *Quare persequimini me sicut Deus?*, quasi dicat: sufficit mihi persecutio quae est a Deo, vestrum autem esset magis consolationem adhibere. Qualiter autem eum persequerentur ostendit subdens *et carnibus meis saturamini?*, quod proprie ad detractores pertinet, qui carnibus humanis vesci dicuntur inquantum in infirmitatibus aliorum delectantur: caro enim est infirmior pars animalis.

¹⁵³ uxori] —ribus N γ δ π

¹⁵⁸ solo] ex *praem.* N δ solum Sv (def. F²)

¹⁶⁶ aliqui] vel *praem.* β γ(-Sv) δ(-Pd) π

¹⁶⁸ <pro> suppl. cum δ] non sv¹ om. cet. peccatis propriis om. V²

¹⁸⁵ adversabatur] —bantur N δ(-R) π

²⁰⁵ homo] homini γ π homini add. δ

²⁰¹ causa...miseria: sec. August. *IX De civ. Dei* cap. 5 (PL 41,261) quem refert Thomas *II-II* q. 30 a. 1; vel et Bernardum *Epist.* 12 (PL 182,116 A) ut habetur apud Thomam *Super II Sent.* d. 29 a. 3 arg. 3; vide etiam Arist. *II Rhet.* cap. 8 (1385 b 13). ²¹¹ detractores...delectantur: cf. Gregor. *XIV Moral.* cap. 52 (PL 75,1070 D). ²¹³ caro: cf. Gregor. *XIV Moral.* cap. 49 (PL 75,1068 B).

²³ Quis mihi tribuat ut scribantur sermones mei? Quis mihi det ut exarentur in libro ²⁴ stilo ferreo, aut lamina plumbi, vel certe sculphantur in silice? ²⁵ Scio enim quod redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra surrecturus sum.

²¹⁵ *Quis mihi tribuat ut scribantur etc.* Dixerat superiorius Iob spem suam esse ablatam «quasi arboris avulsae», quod quidem dixit referens ad spem temporalis prosperitatis recuperandae, ad quam eum amici eius multipliciter incitabant; hanc autem spem ²²⁰ sibi habendam non esse supra multipliciter ostendit ad diversa inconvenientia deducendo, nunc autem manifeste suam intentionem aperit ostendens se praedicta non dixisse quasi de Deo desperans, sed quia altiore spem de eo gerebat non quidem ²²⁵ tam ad praesentia bona sed ad futura. Et quia grandia et mira et certa dicturus erat, praestendit desiderium suum ad hoc quod sententia quam dicturus erat in fide posterorum perpetuetur; transmittimus autem sensus et verba nostra in posteros per ²³⁰ scripturae officium, et ideo dicit *Quis mihi tribuat ut scribantur sermones mei*, quos scilicet dicturus sum de spe quam in Deo firmavi, ne oblivioni deleantur? Solent autem ea quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis deleri, et ideo quando volumus aliquam scripturam in longinquum servari, ²³⁵ non solum per modum scripturae eam describimus sed per aliquam impressionem sive in pelle sive in metallo sive in lapide; et quia illud quod sperabat non erat in proximo futurum sed in fine temporum ²⁴⁰ reservatur implendum, ideo subdit *Quis mihi det ut exarentur in libro stilo ferreo*, quasi impressione aliqua facta in pelle, aut, si hoc parum est, impressione facta fortiori in lamina plumbi, vel, si et hoc parum videtur, certe sculphantur stilo ferreo in silice? ²⁴⁵ Qui sunt autem hi sermones quos tanta diligentia velit conservari, ostendit subdens *Scio enim quod redemptor meus vivit*, et signanter hoc per modum causae assignat: ea enim quae pro certo non habemus non curamus mandare memoriae, et ideo signanter dicit *Scio enim*, scilicet per certitudinem ²⁵⁰ fidei. Est autem haec spes de gloria resurrectionis futurae, circa quam primo assignat causam cum dicit *redemptor meus vivit*. Ubi considerandum quod homo qui immortalis fuerat constitutus a

Deo mortem per peccatum incurrit, secundum ²⁵⁵ illud Rom. v¹² «Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors», a quo quidem peccato per Christum redimendum erat genus humanum, quod Iob per spiritum fidei praevidebat. Redemit autem nos ²⁶⁰ Christus de peccato per mortem, pro nobis moriendo; non autem sic mortuus est quod eum mors absorberet, quia etsi mortuus sit secundum humanitatem mori tamen non potuit secundum divinitatem; ex vita autem divinitatis etiam ²⁶⁵ humanitas est reparata ad vitam resurgendo, secundum illud II ad Cor. ult. «Nam etsi crucifixus est ex infirmitate nostra, sed vivit ex virtute Dei»; et vita autem Christi resurgentis ad omnes homines diffunditur in resurrectione communi, unde et ibidem ²⁷⁰ subdit Apostolus: «Nam et nos infirmi sumus in illo, sed vivemus in eo virtute Dei in nobis», unde et Dominus dicit Ioh. v²⁵ «Mortui audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent: sicut enim Pater habet vitam in semet ipso sic dedit et Filio ²⁷⁵ tam habere in semet ipso». Est ergo primordialis causa resurrectionis humanae vita Filii Dei, quae non sumpsit initium ex Maria, sicut Ebionitae dixerunt, sed semper fuit, secundum illud Hebr. ult. «Iesus ²⁸⁰ Christus heri et hodie, ipse et in saecula», et ideo signanter non dicit 'redemptor meus vivet' sed *vivit*. Et ex hac causa futuram resurrectionem praenuntiat, tempus ipsius determinans, cum subdit *et in novissimo die de terra surrecturus sum*, ubi ²⁸⁵ considerandum est quod quidam ponentes motum caeli et hunc statum mundi in aeternum duraturum, posuerunt quod post certas revolutiones annorum, redeuntibus stellis ad situs eosdem, homines mortui repararentur ad vitam; cum autem dies ex motu caeli causetur, si motus caeli in aeternum durabit ²⁹⁰ nullus erit novissimus dies: et ideo ad praedictum errorem tollendum signanter dicit *in novissimo die*, et concordat sententiae Domini, qui dicit Ioh. vi⁴⁰ «Ego resuscitabo eum in novissimo die».

²¹⁹ incitabant] invitabant F² γ δ π intrabant V² ²²⁴ quidem scrips. cum sV¹] quia F N β(-sV¹) F³ quasi γ(-F³) δ π
²²⁶ praestendit] prius ostendit F F² primo ostendit V² (def. F³ Va R) ²²⁸ erat] om. N est β Pd (def. F³ Va R)
²²⁸ in fide] in fidei F N pV¹ om. V² (def. R) posteriorum] — riorum V¹ As δ(def. R) π peccatorum N om. β(-V¹)
²⁴⁷ et om. N β ²⁵⁰ scilicet] quia praem. N δ(-Pd) quasi Pd ²⁵³ considerandum] est add. γ δ(-R) π ²⁶⁸ et om. V²
γ δ π ²⁷² virtute] vel praem. F² per virtutem V² scilicet in praem. δ(-Pd) scilicet praem. γ Pd π ²⁸⁷ post] om. F N V¹
secundum F² ²⁸⁹ repararentur] reparentur N β¹ As δ¹ π reparandos V² reparantur Sv

²¹⁶ Vers. 10. ²²⁰ supra: vers. 11-20. ²⁶⁷ II Cor. XIII⁴. ²⁷⁸ Ebionitae: apud Gennadium *De eccles. dogm.*
cap. 2 (PL 58,981 C) ut refert Thomas *Super III Sent.* d. 2 q. 1 a. 3 qc. 2; vide etiam August. *De haeres.* 10 (PL 42,27).
²⁷⁹ Hebr. XIII⁸. ²⁸⁵ quidam: cf. supra cap. 7 138 nota.

²⁶ Et rursum circumdabor pelle mea et in carne mea videbo Deum, ²⁷ quem visurus sum ego ipse et oculi mei conspecturi sunt et non alius. Reposita est haec spes mea in sinu meo. ²⁸ Quare ergo nunc dicitis: Persequamur eum et radicem verbi inveniamus contra eum? ²⁹ Fugite ergo a facie gladii, quoniam ultor iniquitatum gladius eius, et scitote esse iudicium.

²⁹⁵ Fuerunt alii qui dixerunt quod homines resurgent resurgendo non terrena sed quaedam caelestia corpora, sed ad hoc excludendum subdit *Et rursum circumdabor pelle mea*, quod signanter dicit quia supra dixerat solam pellem circa ossa remansisse; ex ipso autem modo loquendi rationem resurrectionis assignat, ne scilicet anima a proprio indumento semper remaneat denudata. Rursus fuerunt alii qui dicerent animam idem corpus quod deposuerat resumpturam sed secundum condicionem eandem, ut scilicet indigeat cibis et potibus et alia opera carnalia huius vitae exerceat, sed hoc excludit subdens *et in carne mea videbo Deum*. Manifestum est enim quod caro hominis secundum statum vitae praesentis corruptibilis est; « corpus autem quod corrumpitur aggravat animam », ut dicitur Sap. IX¹⁵, et ideo nullus in hac mortali carne vivens potest Deum videre; sed caro quam anima in resurrectione resumet eadem quidem erit per substantiam sed incorruptionem habebit ex divino munere, secundum illud Apostoli I ad Cor. xv⁵³ « Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem », et ideo illa caro huius erit condicionis quod in nullo animam impedit quin Deum possit videre, sed erit ei omnino subiecta. Quod ignorans Porphyrius dixit quod « animae, ad hoc quod fiat beata, omne corpus fugiendum est », quasi anima sit Deum visura non homo, et ad hoc excludendum subdit *quem visurus sum ego ipse*, quasi dicat: non solum anima mea Deum videbit sed ego ipse qui ex anima et corpore subsisto. Et ut ostendat quod illius visionis etiam suo modo erit particeps corpus, subiungit *et oculi mei conspecturi sunt*, non quia oculi corporis divinam essentiam sunt visuri sed quia oculi corporis videbunt Deum hominem factum; videbunt etiam gloriam Dei in creatura refulgentem, secundum Augustinum in fine De

civitate Dei. Et ut idem numero non solum specie reparandus homo credatur ad Deum videndum, subiungit *et non alius*, scilicet numero, ne credatur talem se vitae reparationem expectare qualem describit Aristotiles in II De generatione, dicens quod quorumcumque substantia est corruptibilis mota reiterantur eadem specie non eadem numero.

His igitur praemissis de causa resurrectionis, tempore et modo, et gloria resurgentis et identitate eiusdem, subiungit *Reposita est haec spes mea in sinu meo*, quasi dicat: non est spes mea in terrenis quae vane promittitis, sed in futura resurrectionis gloria. Signanter autem dicit *Reposita est in sinu meo*, ad ostendendum quod hanc spem non solum habebat in verbis sed in corde absconditam, non dubiam sed firmissimam, non quasi vilem sed quasi pretiosissimam: quod enim in sinu absconditur in occulto habetur et firmiter conservatur et carum reputatur.

Sic ergo ostensa altitudine spei suae quam habebat de Deo, excludit eorum calumnias quas contra eum quaerebant, quasi Dei spem et timorem abieceret quia in temporalibus spem non ponebat, unde subdit *Quare ergo nunc dicitis: Persequamur eum*, scilicet tamquam de Deo desperantem vel Deum non timentem, *et radicem verbi inveniamus contra eum*, improbando dicta mea quasi providentiam Dei negaverim? Quam non nego sed assero dicens praemia et poenas a Deo praeparari hominibus etiam post hanc vitam, et ideo subdit *Fugite ergo a facie gladii*, idest divinae ultionis in futura vita vobis reservatae, quamvis temporali prosperitate floreatis, *quoniam ultor iniquitatum gladius eius*, idest ultio quam ipse proprie inducet post mortem; *et scitote esse iudicium*, non solum in hac vita sed etiam post hanc vitam in resurrectione bonorum et malorum.

322 ipse] et non alius *add.* F γ π 327 sunt] sint β(-V¹) As Va (*def.* Pd) 336 reiterantur] —ratur β(-F²) γ π 352 timorem] amorem F N (*def.* F³) 363 eius] est *cum* *Vulg.* β¹ γ δ π

295 alii: quidam haeretici moderni sec. Thomam *Super IV Sent.* d. 44 q. 1 a. 1 qc. 1 et *De artic. fidei* art. 5; cf. Moneta Cremon. *IV Adversus Catharos* cap. 7 § 2 (ed. T.A. Ricchini, Romae 1743, p. 353). 298 supra: vers. 20. 302 alii: Iudaei (cf. supra cap. 7 229 nota) et Saraceni sec. Thomam *IV Cont. gent.* cap. 83; ipse Mahumetus 'ut patet eius legem inspicienti' sicut habetur *I Cont. gent.* cap. 6, cf. *Coran* Petro Venerab. interpr. azoara 23 et 54 (ed. L. Bibliander, Tiguri 1550, p. 82 et 154); Cerinthiani sive Chiliastae ut dicitur *III Cont. gent.* cap. 27, cf. August. *XX De civ. Dei* cap. 7 (PL 41,667) et *De haeres.* 8 (PL 42,27). 311 mortali carne: cf. Alcuinus *Super Ioh.* 1¹⁸ (PL 100,752 B). 319 Ut recitat August. *XXII De civ. Dei* cap. 26 (PL 41,794) quem allegat Thomas *I-II* q. 4 a. 6. 330 Lib. XXII c. 29 (PL 41,800). 335 Cap. 11 (338 b 16).

CAPITULUM XX

¹ Respondens autem Sophar Naamathites dixit: ² Idcirco cogitationes meae variae succedunt sibi, et mens in diversa rapitur. ³ Doctrinam qua me arguis audiam, et spiritus intelligentiae meae respondebit mihi. ⁴ Hoc scio a principio ex quo est positus homo super terram, ⁵ quod laus impiorum brevis sit, et gaudium hypocritae ad instar puncti. ⁶ Si ascenderit usque in caelum superbia eius et caput eius nubes tetigerit, ⁷ quasi sterquilinum in fine perdetur, et qui eum viderant dicent: Ubi est?

Respondens autem Sophar Naamathites dixit: Idcirco cogitationes meae etc. Sophar, audita sententia Iob de spe futurae vitae, acquievisse videtur, unde et post hanc responsionem secundam eius tertio nihil contradixit. Sed tamen adhuc erat aliquid in corde eius quod a priori sententia eum non permittebat omnino recedere: putabat enim quod etsi in futura vita fierent retributiones et punitiones pro meritis, ut a Iob didicerat, nihilominus tamen adhuc ei videbatur quod prosperitates et adversitates huius vitae hominibus dispensarentur a Deo pro merito virtutum vel peccatorum, et ideo quasi in parte convictus et in parte adhuc primam sententiam retinens dicit *Idcirco*, scilicet propter verba quae dicis de spe futurae vitae, *cogitationes meae variae succedunt sibi*. Et ut non intelligantur huiusmodi variae cogitationes ad eandem sententiam pertinere, sicut cum aliquis ad eandem conclusionem varias rationes excogitat, subdit *et mens in diversa rapitur*, scilicet violentia rationum quae induci possunt pro utraque sententia nunc ad unum nunc ad aliud ducor, quasi non sufficeret ad contrarias rationes solvendas. Videbatur enim ei quod sententiam Iob de spe futurae vitae repudiare non deberet, et ideo subdit *Doctrinam qua me arguis audiam*, credendo scilicet quod dixisti de resurrectione futura, sed tamen adhuc totaliter primam sententiam non dimitto, et hoc est quod subdit *et spiritus intelligentiae meae respondebit mihi*, quasi dicat: adhuc intellectus meus habet quid pro sententia sua respondeat.

Hoc autem videbatur ei certissimum et experimento probatum quod mali etsi aliqua prosperitate gaudeant, tamen illa sit brevis et cito in hac vita etiam finiatur vel per festinam mortem vel per ali-

quam subsequentem adversitatem, et hoc est quod subdit *Hoc scio*, considerans scilicet a principio ex quo est positus homo super terram, quasi diceret a principio humani generis, *quod laus impiorum brevis sit*: laudantur enim quandoque ad modicum propter aliqua bonitatis signa et initia quae in eis apparent, sed illa statim obnubilantur ex iniquis operibus quae in eis apparent, et ideo gaudium quod habent de favore quem capiunt ex sua simulatione in brevi pertransit, et hoc est quod subdit *et gaudium hypocritae ad instar puncti*, quasi in momento pertransiet, quia postea ex fructibus suis cognoscitur, ut dicitur Matth. vii¹⁶. Contingit enim quandoque quod ex illo favore quem brevi tempore ex sua simulatione captavit ad aliquem altum statum sublimatus est, unde consequenter ostendit quod nec hoc ei stabile erit, dicens *Si ascenderit usque in caelum superbia eius*, idest si propter altum statum quem adeptus est in tantam ascendat superbiam quod non reputet se caducum quasi terrenum sed immobilem quasi caelestem, *et caput eius nubes tetigerit*, ut scilicet ultra communem statum hominum promoveatur, *quasi sterquilinum in fine perdetur*, vel per festinam mortem ex qua redditur humanum cadaver vile et abominabile quasi stercus, secundum illud Ier. ix²² « Cadet morticinum hominis quasi stercus super faciem regionis », vel per hoc quod eius malitia detegatur et ab omnibus reputabitur vilis, secundum illud Eccli. ix¹⁰ « Omnis mulier quae est fornicaria quasi stercus in via conculcabitur ». Eius autem superbia deiecta, stupor in cordibus hominum orietur de tam subita deiectione, et reverentia quae habebatur ad ipsum cessabit, unde subditur *et qui eum viderant dicent: Ubi est?*, vel mirantes vel contemnentes.

9 didicerat] dixerat F discernat N audierat β(-F²) addiscerat F² scrips. cum V¹] in vitia F N om. cet. 48 enim] tamen γ δ π 18 ad] om. F N V¹ Sv circa γ(-Sv) π 41 et initia 50 altum] alium F N 52 ascenderit] absconditur N ascendit β ascen. F γ(-Sv) π 70

⁸ Velut somnium avolans non inveniatur, transibit sicut visio nocturna. ⁹ Oculus qui eum viderat non videbit, nec ultra intuebitur eum locus eius. ¹⁰ Filii eius atterentur egestate, et manus illius reddent ei dolorem suum. ¹¹ Ossa eius implebuntur vitiis adolescentiae eius et cum eo in pulvere dormient. ¹² Cum enim dulce fuerit in ore eius malum, abscondit illud sub lingua sua. ¹³ Parcet illi et non relinquit illud et celabit in gutture suo. ¹⁴ Panis eius in utero illius vertetur in fel aspidum intrinsecus.

Et ut ostendat eius deiectionem irreparabilem esse, subdit *Velut somnium avolans non inveniatur*: sicut enim avis faciliter avolando aufertur ab oculis hominum, ita etiam somnia de facili auferuntur a cognitione humana; et quia eorum nullum manet vestigium vel debile, neque ad aliquem testimonium per quod si perdatur possit requiri, ideo irreparabiliter transit eius cognitio: et similiter dat intelligere quod casus impiorum sit irreparabilis. Et huius irreparabilitatis causam ostendit multiplicem: primo quidem ex parte ipsius peccatoris qui perit, unde dicitur *transibit sicut visio nocturna*, quae quidem est visio phantasmatis non permanentis, et ideo postquam desierit ad eam reditus haberi non potest; visio autem diurna est alicuius rei permanentis, quam si aliquis videre desierit ad eam videndam rursus recurrere potest; et similiter quando peccator manet, si adversitas ei adveniat potest reparatio sperari, sed quando ipse ex hac vita transierit nulla ulterius reparatio speratur. Secundo autem ex parte aliorum hominum ostendit casum eius irreparabilem, cum subdit *Oculus qui eum viderat non videbit*: ea enim quae ab oculis recedunt de facili etiam a memoria transeunt, unde mortui qui subtrahuntur humanis aspectibus de facili oblivioni traduntur, ut sic nec in memoriis hominum gloriam habeant nec amici eorum amplius auxilium praestare curent. Tertio ostendit causam irreparabilitatis eius, quia non potest redire ad priorem statum, unde subdit *nec ultra intuebitur eum locus eius*: non enim potest redire homo post mortem ad eundem modum vivendi. Et non solum ipse deicietur et in propria persona transiens et oculis hominum subtractus proprio loco numquam restituentur, sed etiam filii pro peccato eius puniuntur, unde sequitur *Filii eius atterentur egestate*, iusto scilicet Dei iudicio, ut quia pro divitiis filiorum peccavit in hoc etiam spe sua frustretur, filii eius pauperibus effectis.

¹¹⁰ Deinde quasi acquiescens iam sententiae Iob, subiungit etiam de poenis futurae vitae dicens *et*

manus illius reddent ei dolorem suum, idest pro operibus peccatorum quae fecit dolorem patietur in poenis. Et quod ista retributio doloris sit intelligenda post mortem, apparet per hoc quod subditur *Ossa eius implebuntur vitiis adolescentiae eius et cum eo in pulvere dormient*, quasi dicat: etiam post mortem quando carnes eius in pulverem resolventur, solis ossibus in sepulcro remanentibus, poenam patietur pro peccatis, non solum quae in senectute sed etiam quae in adolescentia commisit quae est magis praecepta ad peccandum. Et causam quare etiam post mortem puniatur pro peccatis, ostendit subdens *Cum enim dulce fuerit in ore eius malum, abscondit illud sub lingua sua*, et loquitur ad similitudinem hominis dulcem cibum comedentis, qui non cito illum absorbet sed diu tenet in ore ut diutius delectetur. Unde hanc similitudinem exponens subdit *Parcet illi*, scilicet malo vel peccato quod est ei dulce, nolens illud destruere; quod quidem destrueret deserendo, unde sequitur *et non relinquit illud*; quare autem non relinquat, ostendit subdens *et celabit in gutture suo*, idest nulli manifestabit, et propter hoc nullus ei peccatum occultum dissuadebit neque aliquod remedium adhibebit quod adhibetur peccata sua confitentibus: haec est ergo causa quare peccata alicuius puniuntur post mortem quia ea in vita relinquere noluit.

Panis eius in utero illius etc. Quia dixerat quod ossa impii replenda sunt vitiis adolescentiae eius, ut scilicet pro eis puniatur post mortem, nunc de poenis eius prosequitur latius, et primo ostendit quod bona quae in hoc mundo habuit ei vertentur in mala. Et utitur similitudine comedentis cui cibus quandoque in malum convertitur, et hoc duobus modis: uno modo quando cibus indigestus interius manet et convertitur in humores venenosos, et quantum ad hoc dicit *Panis eius in utero illius vertetur in fel aspidum intrinsecus*, quasi dicat: sicut quandoque cibus comestus vertitur in humores venenosos, ita et bona quae in hoc mundo habuit

⁷⁶ ad aliquem] ad aliquod β(-V¹) γ δ¹ aliquod Va π
—quet Sv δ(-R) reliqui F² re. F derelinquet Vulg.

⁹⁷ eorum scrips.] eius codd.
¹³⁴ nullus scrips. cum δ] nullum cet.

¹³¹ relinquit] —quitur V¹

¹²² magis...peccandum: cf. *Glossa ordin.* super Ps. cxviii⁹ et *Glossa Petri Lomb.* ibid. (PL 191,1050 D).

¹³⁹ dixerat: vers. 11.

¹⁵ Divitias quas devoravit evomet, et de ventre eius extrahet eas Deus. ¹⁶ Caput aspidum surget, et occidet eum lingua viperarum. ¹⁷ Non videat rivulos fluminis torrentis mellis et butyri. ¹⁸ Luet quae fecit omnia, nec tamen consumetur. Iuxta multitudinem adventionum suarum, sic et sustinebit. ¹⁹ Quoniam confringens nudavit domum pauperis, domum rapuit et non aedificavit eam. ²⁰ Nec est satiatus venter eius, et cum habuerit quae concupierat, possidere non poterit.

perseveranter usque ad mortem ei vertentur in amaritudinem mortis. Secundo cibus comestus quandoque si digeri non potest per vomitum extra eicitur cum abominatione et dolore, ita etiam quandoque contingit quod homines peccatores bona temporalia quae in hoc mundo acquirunt, quia eis bene non utuntur, quasi indigesta divino iudicio cum dolore amittunt, unde subdit *Divitias quas devoravit*, idest rapaciter acquisivit, *evomet*, idest cum abominatione perdet, *et de ventre eius*, idest de eius dominio, *extrahet eas Deus*, quia scilicet divino iudicio per quandam violentiam ei auferentur.

Nec solum bona quae habuit ei vertentur in malum, sed etiam ab inimicis mala patietur et facto et verbo, et ideo duo exempla ponit: primum quidem de aspidem quae mordendo interficit, unde dicit *Caput aspidum surget*, scilicet contra eum ad eum mordendum, per quod significatur aliquis malefactorum princeps vel etiam diabolus eum invadens; secundum exemplum ponit de vipera quae lingua sua venena diffundit, unde sequitur *et occidet eum lingua viperarum*, per quam intelligitur quodcumque nocumentum proveniens ex lingua hominis quasi venenum ex lingua viperarum.

Deinde subiungit poenam ex privatione bonorum cum subdit *Non videat rivulos fluminis torrentis mellis et butyri*. Mel autem et butyrum in hoc conveniunt quod utrumque suave est ad edendum, sed mel officio apum ex floribus colligitur, butyrum autem ministerio hominum ex lacte domesticorum animalium sumitur; unde per mel potest significari quodcumque bonum delectabile proveniens absque industria hominum, per butyrum autem designatur aliquod bonum delectans ex studio humano proveniens. Torrens autem subito supervenit et ex insperato; in flumine abundantia designatur propter aquarum multitudinem; in rivulis autem distributio bonorum designatur: non enim omnes omnia habent neque temporalia neque spiritualia bona, sed quidam haec quidam illa. Datur ergo intelligi quod bonis, secundum Sophar sententiam, suavitas bono-

rum proveniat abundanter et ex insperato, tum ex humano ministerio tum ex providentia divina sine humana industria, secundum tamen quandam ordinatam distributionem, qua quidem distributione privandum asserit peccatorem. Et quia quandoque ex multitudine poenarum homo deficit ut posteriores poenas sustinere non possit, subiungit quod peccator quamvis in hac vita multipliciter puniatur tamen ulterius reservatur ad poenas futurae vitae, unde sequitur *Luet quae fecit omnia*, idest pro singulis peccatis suis poenam patietur, *nec tamen consumetur*, scilicet secundum animam quae futuris poenis reservatur.

Consequenter ostendit convenientiam poenarum ad culpas cum subdit *Iuxta multitudinem adventionum suarum*, idest peccatorum quae sollicitate excogitavit, *sic et sustinebit*, quia scilicet poena per quandam convenientiam culpa respondebit. Et primo hoc manifestat quantum ad culpam rapacitatis, in qua duo per ordinem ponit, quorum primum est violenta depraedatio quam significat subdens *Quoniam confringens nudavit domum pauperis*, in confractione quidem violentiam significans, in nudatione rapinam; secundo ponit restitutionis negligentiam, et quantum ad hoc subdit *domum rapuit et non aedificavit eam*, quasi dicat: ea quae de domo rapuit vel quae in domo confringendo destruxit recompensare neglexit. Huic autem culpa convenientem poenam subiungit dicens *Nec est satiatus venter eius*, quasi dicat: quia «nudavit domum pauperis» eum de bonis suis satiari non sinens, ideo appetitus eius non est satiatus neque de bonis quae iure possidet neque de his quae iniuste acquisivit, quia, sicut dicitur Eccl. v⁹, «avarus non implebitur pecunia, et qui amat divitias fructum non capiet ab eis», et quantum ad hoc secundum subdit *et cum habuerit quae concupierat, possidere non poterit*, quia vel ipse subtrahetur eis vel illa subtrahentur ei; et hoc conveniens est, ut quia ea quae rapuit sponte restituere noluit ea invitatus amittat.

Deinde manifestat idem in culpa voracitatis quam

¹⁵² vertentur] —tuntur F δ —tantur N F² —tatur V¹ ¹⁵⁹ amittunt] —tuntur N γ —tant Va ¹⁶⁵ et om. F β F³
¹⁷⁷ fluminis scrips. cum Vulg. V¹ Sv (cf. infra lin. 187)] fluvii N β(-V¹) δ π flu. F γ(-Sv) ²¹⁴ nudavit] mundavit V¹
denudavit γ δ(-Pd) π mutavit Pd ²¹⁹ confringendo] confligendo F N β¹ R consurgendo Sv ²²⁷ ab] ex F² γ δ

²¹ Non remansit de cibo eius, propterea nihil permanebit de bonis eius. ²² Cum satiatus fuerit, artabitur et aestuabit et omnis dolor irruet in eum. ²³ Utinam impleatur venter eius, ut emittat in eum iram furoris sui et pluat super illum bellum suum. ²⁴ Fugiet arma ferrea et irruet in arcum aereum: ²⁵ eductus et egrediens de vagina sua, et fulgurans in amaritudinem suam. Vadent et venient super eum horribiles. ²⁶ Omnes tenebrae absconditae sunt in occultis eius. Devorabit eum ignis qui non succenditur, affligetur relictus in tabernaculo suo.

ponit subdens *Non remansit de cibo eius*, quia scilicet quicquid habuit in suos usus convertit, nihil in aliorum necessitatem reservans. Et subiungit convenientem poenam dicens *propterea nihil permanebit de bonis eius*, scilicet ei quia omnia perdet, et hoc est conveniens poena quantum ad hoc quod de bonis suis aliis noluit reservare: unde iustum est ut nihil ei reservetur. Quantum vero ad hoc quod superflua in suos usus consumpsit, subiungit aliam convenientem poenam dicens *Cum satiatus fuerit, artabitur*, et loquitur ad similitudinem hominis qui nimis comedit, cuius viscera artantur ex nimio cibo compressa, per quod significatur quod homo qui superflua in suos usus expendit vel qui superflua sibi acquisivit artationem quandam patietur, non valens omnia acquisita recte disponere, sicut patet Luc. XII¹⁸ de divite cuius ager uberes fructus protulerat, quod voluit horrea sua destruere ut faceret ampliora. Ex artatione autem viscerum sequitur inordinatus calor et anxietas, unde subdit *et aestuabit*, et similiter illi qui multa sibi inordinate congregant nimia sollicitudine affliguntur; demum ex superfluo cibo ad omnia membra solet dolor pervenire, unde subdit *et omnis dolor irruet in eum*: similiter etiam his qui superflua congregaverunt multiplex dolor exoritur dum in pluribus dispendia patiuntur.

Considerans ergo Sophar quod saturitas impii est ei nociva, quasi ex zelo iustitiae optat ei saturitatem bonorum temporalium ut poenam patiat, unde sequitur *Utinam impleatur venter eius*, scilicet abundantia temporalium bonorum, *ut emittat in eum*, scilicet Deus, *iram furoris sui*, idest vindictam sine misericordia. Et modum irae ostendit subdens *et pluat super illum bellum suum*; et in hoc quod dicit *pluat* designat malorum abundantiam; in hoc quod dicit *super illum*, idest supra vires peccatoris, designat impotentiam resistendi; in hoc autem quod dicit *bellum suum* ostendit quod mala non inferuntur ei ad correctionem per modum disciplinae qua pater castigat filium, sed per modum exterminii

quo hostes perduntur; unde subdit *Fugiet arma ferrea*, idest poenas praesentes, impatienter eas sustinendo, quae ad modum gladii ferrei feriunt de propinquo; *et irruet in arcum aereum*, idest in poenas futurae vitae quae quasi feriunt a remotis ad modum arcus aerei, qui est infrangibilis, ut futurarum poenarum interminabilitas designetur. Exponit autem consequenter huius arcus processum dicens *eductus et egrediens de vagina sua*, supple 'erit arcus ille': quando enim arcus est in vagina non percutit, et similiter ultio futurae damnationis quando est in Dei praesentia quasi in quadam vagina non damnat, sed educitur de hac vagina per malitiam provocantem Deum, et tunc egreditur per dispositionem divinam. Et eius effectum ostendit subdens *et fulgurans in amaritudinem suam*: sicut enim fulgur de supernis et subito et cum violentia et claritate venit, ita illa ultio inferetur peccatori a Deo ex improvise cum tanta violentia quod resisti non poterit, et cum tanta claritate iustitiae quod excusationis locus non erit, et ex hoc peccator replebitur amaritudine.

Deinde poenas ultionis explicat per partes, et primo quantum ad hoc quod sub potestate daemonum tradetur, et quantum ad hoc subdit *Vadent et venient super eum horribiles*, idest liberam potestatem super eum accipient daemones. Deinde ponit poenam damni cum subdit *Omnes tenebrae absconditae sunt in occultis eius*, quia scilicet perfectas tenebras interiores et exteriores patietur, elongatus a claritate Dei; quod quidem in occulto dicit esse quia sicut sanctorum claritas in hac vita nobis occulta est, ita et tenebrositas impiorum. Deinde ponit poenam sensus cum dicit *Devorabit eum*, non quidem consumendo sed sua afflictione absorbendo, *ignis*, scilicet gehennae, *qui non succenditur*, scilicet humano studio sed divina virtute, secundum illud Is. xxx³³ «Flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam». In his autem poenis nullum auxilium sibi aderit, unde subdit *affligetur relictus in tabernaculo suo*, idest ex hoc quod relinquetur sine auxilio in loco poenarum sibi deputato.

²⁵⁰ protulerat] —lerit F N —lit β attulit δ¹ ²⁵¹ quod] qui β¹ γ δ¹ π ²⁵⁴ inordinate] immoderate N β(-F²) γ(-As) (in posterum a β discedit V², cf. Praef. § 41 in fine et § 42) ²⁷⁶ poenas praesentes] pena presentis F N pena presentis vite V¹ ²⁷⁶ eas] ea F N V¹ om. γ π ²⁸⁶ praesentia scrips. cum V² γ(-Sv) R] presentia cet. ²⁹⁸ tradetur] tradentur N γ δ π (def. F² V²)

²⁷ Revelabunt caeli iniquitatem eius, et terra consurget adversus eum. ²⁸ Apertum erit germen domus illius, detrahetur in die furoris Domini. ²⁹ Haec est pars hominis impii a Deo, et hereditas verborum eius a Domino.

Positis ergo poenis quas in se ipso patietur, subiungit poenas quae pertinent ad ipsum secundum quod post mortem remanet in hac vita, et primo quidem quantum ad hoc quod remanet in memoriis ³²⁰ hominum, dicens *Revelabunt caeli iniquitatem eius*, idest caelesti virtute fiet quod iniquitas eius reveletur post mortem quae latebat in vita, *et terra consurget adversus eum*, quia manifestata eius iniquitate, homines terreni etiam contra mortuum turbabuntur qui forte vivum reverebantur. Deinde ³²⁵ ponit poenam eius quantum ad hoc quod remanet in filiis, cum dicit *Apertum erit germen domus illius*, idest filii eius expositi erunt tribulationibus; et hoc

germen *detrahetur*, scilicet de hac vita, *in die furoris Domini*, idest in die vindictae divinae; quamvis ³³⁰ possit et hoc ad finale iudicium referri, in quo sancti revelabunt iniquitatem peccatoris et totus mundus «pugnabit contra insensatos» et germina, idest opera peccati, manifestabuntur et tandem impius detrahetur in infernum. ³³⁵

Deinde epilogando subdit *Haec est pars hominis impii a Deo*, idest quam sibi acquisivit impiis operibus, *et hereditas verborum eius a Domino*, quam scilicet sibi acquisivit pravis verbis. Et considerandum quod inter praemissa praesentibus poenis ³⁴⁰ turas commiscuit.

339 verbis *scrips.*] operibus F γ Va π et operibus *add.* N V¹ operibus et *praem.* V² sermonibus δ¹ (*def.* F²)

331 sancti revelabunt...: cf. Thomas *Super IV Sent.* d. 47 q. 1 a. 2 qc. 1. 333 Sap. v²¹. 334 opera peccati: cf. *Glossa interlin.* super Is. v²⁴.

CAPITULUM XXI

¹ Respondens autem Iob dixit: ² Audite, quaeso, sermones meos et agite paenitentiam; ³ sustinete me ut et ego loquar, et post mea, si videbitur, verba ridete. ⁴ Numquid contra hominem disputatio mea est ut merito non debeam contristari? ⁵ Attendite me et obstupescite et superponite digitum ori vestro. ⁶ Et ego quando recordatus fuero perstupesco, et concutit carnem meam tremor. ⁷ Quare ergo impii vivunt, sublevati sunt confortati- que divitiis? ⁸ Semen eorum permanet coram eis,

Respondens autem Iob dixit: *Audite, quaeso* etc. Quia Sophar in praemissis verbis quantum ad aliquid iam sententiae Iob consenserat ut poneret peccata puniri post mortem, quamvis adhuc in hoc suam sententiam retineret quod etiam in vita ista peccata temporaliter puniuntur, erectus fuit Iob in spem convertendi eos totaliter ad veram sententiam, et ideo primo humiliter inducit eos ad attentionem, cum dicit *Audite, quaeso, sermones meos*. Et quia hactenus cum quadam irrisione eius verba audierant, subdit *et agite paenitentiam*, scilicet de hoc quod verba mea irrisistis vel quod veritati contradixistis; et quia iam omnes bis locuti estis, *sustinete me ut et ego loquar*, respondendo scilicet ad ea quae ultimo proposita sunt. Et ne antequam audirent iudicium condemnationis proferant, subdit *et post mea, si videbitur, verba ridete*, quasi dicat: si iudicatis meam hanc sententiam derisibilem esse, prius tamen meam responsionem audiat, quae si vobis non satisfaciatur postea poteritis iustius irridere. Et ne videantur eius verba despicienda fore, ostendit quod de magnis locuturus est, scilicet de divinis iudiciis non de humanis, unde subdit *Numquid contra hominem disputatio mea est ut merito non debeam contristari?*, quasi dicat: si ad hoc tenderet meae disputationis intentio ut inquirerem an aliquis homo iuste vel iniuste me afflixerit, qualitercumque hoc accidisset, merito tristitia carerem; sed disputatio mea tendit ad inquirendum quomodo hoc iusto Dei iudicio acciderit. Et quia de magna re est ista disputatio, est audienda attente, unde

dicit *Attendite me*; est etiam audienda non leviter et cum irrisione sed magis graviter et cum stupore, unde subdit *et obstupescite*; est etiam audienda silenter et sine mussitatione, unde subdit *et superponite digitum ori vestro*. Et ne videatur hoc iactanter dicere quasi ad deferendum honorem suae auctoritati, ostendit se etiam in altitudine huius quaestionis stupere, unde subdit *Et ego quando recordatus fuero perstupesco*, ne scilicet in tanta quaestione aliquo a veritate deficiam aut irreverenter de divinis iudiciis loquar; timor autem iste non sistit in mente sed pervenit usque ad carnem, unde subdit *et concutit carnem meam tremor*: ex vehementi enim animi passione etiam caro immutatur.

Quibus praemissis sufficientibus ad attentionem excitandam, procedit ad quaestionem; et quia Sophar dixerat quod prosperitates malorum, si quae sunt, brevi finiuntur et in malum eis vertuntur, ideo haec statim Iob improbat dicens *Quare ergo impii vivunt*, scilicet diu? Quasi dicat: si impius sic, velut avis avolans et velut visio nocturna, cito transit, unde est quod multi impii habent vitae diuturnitatem? Item si «gaudium hypocritae est ad instar puncti» et eius ascensus cito deicitur, quare *sublevati sunt*, idest in honoribus promoti? Item si «divitias quas devoravit evomit», quare sunt *confortati divitiis*, idest quare eorum divitiae sunt eis confirmatae? Contra hoc etiam quod dixerat «Filii eius atterentur egestate», <dicit> *Semen eorum permanet coram eis*, idest filii, eis videntibus, perseverant; et idem subiungit de aliis personis coniunctis dicens

¹⁸ meam] post hanc β¹ V² δ(-Pd) post sententiam γ Pd π ²⁰ satisfaciatur] -faciam π sufficiat β¹ V² ³⁰ hoc] de add. F²
γ δ¹ π de praem. V¹ ⁴⁰ perstupesco] pertimesco cum Vulg. V² δ stupesco γ pertimesco stupesco π ⁴² loquar] loqua-
mur F N V¹ V² ⁴⁶ ad om. F N V¹ ⁵² sic scrips. cum F] sit β¹ V² om. cet. ⁵⁷ sunt] post confortati F γ om. π
confortati] -tique cum Vulg. V² Va π suis add. N in add. Pd confor. F ⁶⁰ <dicit> suppl. cum γ δ π] addit V² om. cet.
61 filii] filii β¹ Sv Va eis] eius pN β¹ γ(-As) R perseverant] -rent F N β¹

¹³ bis locuti: Eliphaz cap. iv-v et xv, Baldath cap. viii et xviii, Sophar cap. xi et xx. ⁴⁸ dixerat: cap. xx⁵. ⁵² velut
avis...: cf. supra cap. xx⁸. ⁵⁴ Cap. xx⁵. ⁵⁷ Cap. xx¹⁵. ⁵⁹ Cap. xx¹⁰.

propinquorum turba et nepotum in conspectu eorum. ⁹ Domus eorum securae sunt et pacatae, et non est virga Dei super illos. ¹⁰ Bos eorum concepit et non abortivit, vacca peperit et non est privata fetu suo. ¹¹ Egrediuntur quasi greges parvuli eorum, et infantes eorum exultant lusibus. ¹² Tenent tympanum et citharam, et gaudent ad sonitum organi. ¹³ Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt. ¹⁴ Qui dixerunt Deo: Recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus; ¹⁵ quis est Omnipotens ut serviamus ei, et quid nobis prodest si adoraverimus eum?

propinquorum turba et nepotum in conspectu eorum; per quod duplicem prosperitatem designat, quia nec
⁶⁵ eorum propinqui subtrahuntur per mortem, quod significat in hoc quod dicit *permanet*, nec elongantur per exilium vel aliquid huiusmodi, quod designat per hoc quod dicit *coram eis* et *in conspectu eorum*.

⁷⁰ Deinde prosequitur per partes praemissam prosperitatem impiorum, primo quidem quantum ad ipsos, praemittens immunitatem a malo cum dicit *Domus eorum*, idest familiae eorum cum necessariis rebus, *securae sunt*, scilicet ab insultu hostium, et
⁷⁵ *pacatae*, idest carentes interna dissensione; et etiam immunes sunt a divino flagello, et quantum ad hoc subdit *et non est virga Dei super illos*, quia scilicet pro peccatis suis non corriguntur in hac vita. Et subiungit de multiplicatione bonorum, quia scilicet
⁸⁰ bona eorum non sunt sterilia nec fructu suo privantur; et hoc manifestat in specie boum qui apud antiquos acceptissimi erant propter agriculturam, unde dicit *Bos eorum*, idest vacca, *concepit*, per quod tollitur sterilitas. Est autem conceptio primum in
⁸⁵ fructificatione animalium; secundum est formatio fetus concepti in ventre et perductio ad perfectum, quod impeditur per aborsum, et quantum ad hoc dicit *et non abortivit*; tertium autem est partus, et quantum ad hoc dicit *vacca peperit*, idem significans
⁹⁰ nomine bovis et vaccae, et utitur utroque vel propter ornatum sermonis vel propter necessitatem metri; quartum autem est educatio proles, et quantum ad hoc subdit *et non est privata fetu suo*, morte scilicet praeoccupante.

⁹⁵ Consequenter autem subdit de prosperitate quantum ad filios, circa quod primo ponit proles multitudinem cum dicit *Egrediuntur*, scilicet in plateis ambulantes, non praeveni morte, *quasi greges parvuli eorum*, scilicet in multitudine et mutua concordia; secundo ponit eorum incolumitatem cum
¹⁰⁰ subdit *et infantes eorum exultant lusibus*, quasi non gemunt infirmitatibus; tertio ponit eorum discipli-

nam qua apud antiquos liberi instruebantur in musicis, unde dicit *Tenent tympanum et citharam, et gaudent ad sonitum organi*, quasi instructi ad hoc
¹⁰⁵ quod et ipsi convenienter musica utantur et alios audiendo prudenter iudicent.

Sed ne aliquis dicat quod haec eorum prosperitas modicum durat «ad instar puncti», contra hoc subdit *Ducunt in bonis dies suos*, quasi dicat: omnes
¹¹⁰ dies vitae suae in prosperitate peragunt. Necesse est autem ex communi condicione quod finaliter sentiant mortem, sed tamen hanc patiuntur absque praecedenti angustia, unde subdit *et in puncto ad inferna descendunt*, idest in mortem: omnes enim
¹¹⁵ antiqui ante Redemptoris adventum, de quo supra locutus fuerat, ad inferna descendebant; sed quidam adversitatibus pressi in vita, non subito sed per multas amaritudines ad inferna descendebant, sicut Iacob dixit Gen. xxxvii³⁵ «Descendam ad filium
¹²⁰ meum lugens in infernum»; sed illi qui prosperitate vigent usque ad mortem quasi in puncto usque ad inferna descendunt.

Posset autem responderi quod impii inter multa mala quae faciunt, meruerunt a Deo prosperitatem
¹²⁵ terrenam vel eum amando vel cognoscendo vel ei qualibuscumque operibus serviendo vel saltem bona temporalia ab ipso petendo, sed hoc excludit subdens *Qui dixerunt Deo*, scilicet ex corde proposito quasi ex certa malitia peccantes: *Recede a nobis*,
¹³⁰ quod pertinet ad defectum amoris, *scientiam viarum tuarum nolumus*, quod pertinet ad defectum cognitionis per ignorantiam affectatam: viae autem Dei dicuntur praecepta et iudicia eius quibus ab ipso disponimur; *quis est Omnipotens ut serviamus ei?*,
¹³⁵ quod <pertinet> ad defectum bonorum operum provenientem ex Dei contemptu, *et quid nobis prodest si adoraverimus eum?*, quod pertinet ad contemptum petitionis propter defectum spei.

Sic ergo evidentissime confutavit eorum sententiam, ostendens quod prosperitas temporalis non
¹⁴⁰ semper est praemium virtutis nec adversitas tem-

¹²² usque² om. γ δ π ¹²⁹ ex] in δ π corde] cordis γ δ π toto F² et add. V² ¹³⁶ <pertinet> suppl. cum F² V² δ π] om. F N post contemptu V¹ post operum γ.

⁸² propter agriculturam: cf. Barthol. Anglic. XVIII De propriet. rerum cap. 12. ¹⁰⁹ Cap. xx⁵. ¹¹⁶ supra: cap. xix²⁵. ¹¹⁷ ad inferna: cf. supra cap. 7 182 nota. ¹³⁴ praecepta: Glossa interlin. super Gen. xviii¹⁹; iudicia: Glossa interlin. super Iob xxxvi²³.

¹⁶ Verum tamen quia non sunt in manu eorum bona sua, consilium eorum longe sit a me.
¹⁷ Quotiens lucerna impiorum extinguitur et supervenit eis inundatio et dividit dolores furoris sui, ¹⁸ erunt sicut paleae ante faciem venti et sicut favilla quam turbo dispergit.
¹⁹ Deus servabit filiis illius dolorem patris, et cum reddiderit, tunc sciet: ²⁰ videbunt oculi eius interfectionem suam, et de furore Omnipotentis bibet. ²¹ Quid enim ad eum pertinet de domo sua post se, aut si numerus mensium eius dimidietur? ²² Numquid Deum docebit quispiam scientiam, qui excelsos iudicat?

poralis est poena peccati, quia impii frequenter prosperantur in hac vita nihil boni merentes a Deo, et cum hoc nullas graves adversitates patiuntur. Posset autem aliquis obicere: si malis prospera eveniunt et adversitatibus carent, ergo nulla est ratio a malitia declinandi, unde Eccl. IX³ dicitur «Eadem cunctis eveniunt, unde et corda filiorum hominum implentur malitia»; sed huic obiectioni respondet dicens *Verum tamen quia non sunt in manu eorum bona sua, consilium eorum longe sit a me*. Circa quod sciendum est quod in manu hominis, idest in potestate ipsius, sunt quaedam bona, scilicet voluntaria virtutum opera quorum est dominus per liberum arbitrium gratia Dei iuvatum, et ideo huiusmodi bona semper possunt retinere virtuosus quoad volunt, et propter hoc consilium sectandi huiusmodi bona est acceptandum; sed bona temporalis prosperitatis non sunt in potestate habentium ut possint ea acquirere vel retinere cum volunt, et ideo abiciendum est eorum consilium quo Deum et iustitiam contemnunt ut prospere vivant, quia per hoc non possunt assequi quod intendunt sed quandoque adversitatibus premuntur.

Est autem considerandum ulterius quod adversitas impii gravior est quam iusti, quia cum iustus adversitatem patitur temporalem remanet ei fulcimentum virtutis et consolatio in Deo, unde non totaliter dissipatur; sed malis, amissis temporalibus bonis quae sola sibi quaesierunt, nullum remanet fulcimentum: unde subditur *Quotiens lucerna, idest prosperitas, impiorum extinguitur, idest finitur, et supervenit eis, scilicet divino iudicio, inundatio, idest est gravis tempestas adversitatis, et quotiens Deus dividit, idest sub certa mensura distribuit, dolores, idest afflictiones aliquas, furoris sui, idest ex eius furore provenientes, erunt, impii scilicet, sicut paleae ante faciem venti, quae scilicet propter levitatem resistere non possunt vento, et sicut favilla, quae scilicet remanet ligno combusto, quam turbo dispergit, quia scilicet non habet humorem ut simul se teneat:*

ita etiam impii, veniente adversitate, resistere non possunt quia carent fulcimento divinae spei, et per diversas cogitationes disperguntur carentes humore virtutis.

Et post hoc subdit de adversitate quantum ad filios cum dicit *Deus servabit filiis illius dolorem patris*, quia scilicet poena patris pertingit usque ad filios imitatores paternae malitiae. Nec differetur hoc usque post mortem patris sed vivente et cognoscen- te patre hoc erit, unde subdit *et cum reddiderit*, scilicet Deus poenam filiis, *tunc sciet*, scilicet pater, unde subdit *videbunt oculi eius interfectionem suam*, idest filiorum suorum, vel quamcumque adversitatem, et in hoc ipso *de furore Omnipotentis bibet*, quia hoc ipsum pertinet ad poenam patris quod filii eo vivente puniuntur, non autem si punirentur post eius mortem, unde subdit *Quid enim ad eum pertinet de domo sua post se?*, idest non affligeretur a futuris infortuniis posterorum, maxime cum peccator post mortem hoc ignoret, sicut supra XIV²¹ dictum est «Sive nobiles fuerint filii eius sive ignobiles, non intelliget»; aut etiam quid pertinet ad eum *si numerus mensium eius dimidietur?*: non potest de hoc dolere in vita quia hoc ignorabat futurum.

Numquid Deum docebit quispiam etc. Quia supra Iob proposuerat quod impiis in hac vita quandoque prospera quandoque adversa adveniunt, quod facit apud homines dubitationem, ideo ad huius dubitationis solutionem accedens praemittit quod hoc non provenit ex defectu divinae scientiae, quasi eum lateat malitia illorum quibus prospere cedit, et ideo dicit *Numquid Deum docebit quispiam scientiam?*, quasi dicat: non indiget ut ab aliquo instruat de meritis hominum ut sciat quibus prospera et quibus reddat adversa. Quod autem subdit *qui excelsos iudicat* potest dupliciter adiungi: uno modo ut sit sensus quod Deus non indiget instructione alicuius ad hoc quod possit excelsos iudicare, idest eos qui prosperantur in hoc mundo, sicut in rebus

167 cum] tamen N β¹ V² 170 dissipatur scrips. cum γ(-As) Va] —pantur cet. malis scrips. cum V¹ F³ π] mali cet.
195 quamcumque] quacumque N β¹ δ adversitatem scrips. cum γ π] —tate cet. 213 illorum] eorum N γ(-Sv) δ π
218 excelsos (cf. Praef. § 66)] —so N V¹ V² in excelso γ π excl'id' F² exce. F 220 excelsos] —so F N V¹ V² γ

²³ Iste moritur robustus et sanus, dives et felix: ²⁴ viscera eius plena sunt adipe, et medullis ossa illius irrigantur. ²⁵ Alius vero moritur in amaritudine animae suae, absque ullis opibus. ²⁶ Et tamen simul in pulvere dormient, et vermes operient eos. ²⁷ Certe novi cogitationes vestras et sententias contra me iniquas. ²⁸ Dicitis enim: Ubi est domus principis? Et ubi tabernacula impiorum? ²⁹ Interrogate quemlibet de viatoribus, et haec eadem illum intelligere cognoscetis,

humanis indigent iudices instrui per testes de meritis iudicandorum; alio modo potest intelligi ut inducatur quasi probatio praecedentis: quod enim ²²⁵ Deus omnia sciat et quod ab aliis instrui non indigeat patet per hoc quod ipse habet iudicium super quantumcumque excelsos; nullus autem iudicat quae ignorat: unde non potest esse quod alicuius quantumcumque excelsa scientia lateat ipsum. ²³⁰ Praemissa igitur sufficientia divinae scientiae, subdit dubitationis materiam quae potest accidere super diversa humanarum rerum dispositione, in qua quidam prosperantur usque ad mortem, quidam vero in miseria moriuntur. Consistit autem temporalis ²³⁵ prosperitas primo quidem in potestate, et quantum ad hoc dicit *Iste moritur robustus*, secundo in corporis sanitate, et quantum ad hoc subdit *et sanus*, tertio in exteriorum rerum opulentia, et quantum ad hoc subdit *dives*, quarto in consiliorum et operum ²⁴⁰ prospero successu, et quantum ad hoc subdit *et felix*: dicitur enim felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum. Ut autem non solum divitias sufficientes sed etiam superabundantes significet, subdit *viscera eius plena sunt adipe*: adeps enim ²⁴⁵ propter superabundantiam nutrimenti generatur. Et ut rursus ostendat eius potentiam multiplicibus auxiliis suffultam, subdit *et medullis ossa illius irrigantur*: per ossa enim fortitudo designatur quorum robur nutrimento medullarum sustentatur. Subiungit autem de aliorum adversitate dicens *Alius vero* ²⁵⁰ *moritur in amaritudine animae suae*, quod scilicet pertinet ad interiores dolores quos homines concipiunt vel de corporalibus nocementis vel ex infortunatis eventibus; addit autem *absque ullis opibus* ²⁵⁵ ad designandum exteriorum rerum defectum. Sed tamen cum sic diversificentur in vita cum aequalitate meritorum, non potest dici quod saltem in his quae sunt post mortem diversa ad corpus pertinentia eorum sors commutetur: aequaliter enim eorum

corpora disponuntur post mortem, unde subdit *Et* ²⁶⁰ *tamen simul in pulvere dormient*, idest aequaliter in terra sepelientur, *et vermes operient eos*, idest aequaliter eorum corpora putrescent: unde patet quod non potest assignari ratio differentiae quae est inter homines secundum prosperitatem et adversita- ²⁶⁵ tem, in his quae sunt aequalis meriti vel demeriti, ex diversa corporum dispositione post mortem.

Erat autem opinio amicorum Iob quod ratio praedictae diversitatis esset ex diversitate meritorum, quod est contra id quod experimento apparet ²⁷⁰ de hoc quod impiorum quidam prosperantur, quidam adversa patiuntur; unde quasi iam improbatam eorum opinionem vituperando commemorat cum subdit *Certe novi cogitationes vestras*, quibus scilicet Iob temerarie condemnabant, *et sententias*, scilicet ²⁷⁵ exterioribus verbis prolatas, *contra me iniquas*, quia scilicet iniquae impietatis me arguitis ex adversis quae patior; unde subdit *Dicitis enim: Ubi est domus principis? Et ubi tabernacula impiorum?*, quasi dicerent: tu simul cum familia tua ex altitudine ²⁸⁰ tanti principatus cecidisti sicut solent deficere tabernacula impiorum.

Sic igitur per ea quae supra dixerat ostensa iniquitate sententiae ipsorum, accedit ad determinandum veritatem. Et praemittit hoc quod dicturus ²⁸⁵ est non esse novum sed apud multos divulgatum, subdit enim *Interrogate quemlibet de viatoribus*, quasi dicat: non oportet me cum magno studio testimonium quaerere, quia haberi poterit a quibuscumque transeuntibus per viam; vel viatores dicit eos ²⁹⁰ qui hac vita utuntur non ut termino sed ut via; *et haec eadem illum intelligere cognoscetis*, quae scilicet dicturus sum vobis: unde inexcusabiles estis qui a veritate receditis quam omnes communiter tenent. Quam quidem veritatem exponit subdens ²⁹⁵ *quia in diem perditionis servatur malus*, quasi dicat: quod in hac vita non punitur sed prosperatur, hoc

²²⁹ excelsa] —si γ δ π excell'a N ²⁴⁹ sustentatur] —tantur F V² ²⁵³ infortunatis] fortuitis F² R infortuitis γ(-Sv)
Pd π infortuniis Sv infortunatibus Va ²⁵⁴ opibus] operibus N V¹ γ(-Sv) δ π eventibus praem. Sv

²⁴¹ quosdam: huius assertionis duplicem formam tradit Thomas I-II q. 5 a. 8 ad 3, cuius altera 'qui habet omnia quae vult' manat ex August. XIII De Trin. cap. 5 (PL 42,1020), alteram vero 'cui omnia optata succedunt' invenies apud Cassiodorum Super Ps. 1¹ (PL 70,27 D), ex quo Glossa interlin. super h. l. et Glossa Petri Lomb. ibid. (PL 191,61 B). ²⁴⁸ fortitudo: cf. Gregor. VIII Moral. cap. 25 (PL 75,828 B). ²⁴⁹ nutrimento medullarum: cf. Avicen. I Canon medic. fen 1 doctr. 5 c. 1 (ed. Venetiis 1555, f. 10v). ²⁹¹ ut via: cf. Gregor. XV Moral. cap. 57 (PL 75,1116 B).

³⁰ quia in diem perditionis servatur malus et ad diem furoris ducitur. ³¹ Quis arguet coram eo viam eius? Et quae fecit quis reddet illi? ³² Ipse ad sepulcrum ducetur et in congerie mortuorum vigilabit. ³³ Dulcis fuit glareis Cocyti, et post se omnem hominem trahit et ante se innumerabiles. ³⁴ Quomodo igitur consolamini me frustra, cum responsio vestra repugnare ostensa sit veritati?

ideo est quia reservatur eius punitio in aliud tempus quando gravius punietur, unde subdit *et ad diem furoris ducitur*: quia enim furor est ira accensa, nomine furoris acrior vindicta significatur. Quare autem in diem perditionis <et> furoris servetur, ostendit subdens *Quis arguet coram eo viam eius? Et quae fecit quis reddet illi?* Ubi duas rationes assignare videtur, quarum prima est quia intantum est sapientiae imperceptibilis ut nec per poenas erudiretur ut suam recognosceret culpam, sed inter flagella murraret quasi punitus iniuste, et hoc est quod dicit *Quis arguet coram eo*, idest ut ipse recognoscat *viam eius*, scilicet iniquam? Alia ratio est quia poenae huius vitae non sunt sufficientes ad tantarum culparum punitioem, quia si acerbae sunt cito interimunt, et hoc est quod dicit *Et quae fecit quis reddet illi*, scilicet in hac vita? Et ideo quasi concludit quod dies praedictus perditionis et furoris non est in hac vita sed post mortem, subdit enim *Ipse ad sepulcrum ducetur*, scilicet mortuus, et tamen secundum animam vivet, et hoc est quod subdit *et in congerie mortuorum vigilabit*, quia scilicet licet videatur dormire per corporis mortem, vigilabit tamen per animae vitam. Et ne videatur post mortem transire ad gaudium, subdit *Dulcis fuit glareis Cocyti*: quia enim testimonium etiam viatorum invocavit, veritatem de poenis malorum post mortem proponit

sub fabula quae vulgariter ferebatur, quod scilicet in inferno inter alios esset quidam fluvius nomine Cocytus, qui interpretatur luctus, quo animae malorum perducuntur; et sicut alii fluvii trahunt glareas, ita ille fluvius quodammodo involvebat animas impiorum: dicitur ergo impius *dulcis fuisse glareis Cocyti* quia eius conversatio acceptabilis fuit malis, et ideo inter malos qui sunt in luctu locum habebit. Effectum autem huius fluvii quantum ad homines subdit: *et post se omnem hominem trahit*, quia scilicet omnes homines cum quodam luctu moriuntur: quod enim est post mortem est quasi postremum huius fluvii, cuius antea est quod in hac vita agitur, et ideo subdit *et ante se innumerabiles*, quia scilicet plurimos etiam in hac vita praeoccupat luctus.

Sic igitur Iob per ordinem suam sententiam explicavit, primo quidem supra XIX²⁵ ostendens spem iustorum tendere in remunerationem futurae vitae, hic autem exprimit poenam reservari malis post mortem, et ideo ex utraque parte confutata adversariorum sententia subdit *Quomodo igitur consolamini me frustra*, scilicet promittendo temporalem prosperitatem, *cum responsio vestra repugnare ostensa sit veritati?*, in hoc quod dicitis hominibus deputari praemia et poenas in hac vita, quod supra multipliciter est improbatum.

298 reservatur] servatur F β¹ 302 diem] die V² Sv δ(-R) π <et> suppl. cum γ δ π] om. cet. 315 praedictus] - cte γ om. N β¹ 317 sepulcrum] -cra V² γ se. F et] om. N β¹ δ π nec V² 325 in om. F N V²
300 ira accensa: cf. supra cap. 19 106 nota. 326 Cocytus: cf. Gregor. XV Moral. cap. 60 (PL 75,1118 D).

CAPITULUM XXII

¹ Respondens autem Eliphaz Themanites dixit: ² Numquid Deo comparari potest homo, etiam cum perfectae fuerit scientiae? ³ Quid prodest Deo si iustus fueris? Aut quid ei conferes si immaculata fuerit vita tua? ⁴ Numquid timens arguet te et veniet tecum ad iudicium? ⁵ Et non propter malitiam tuam plurimam et infinitas iniquitates tuas? ⁶ Abstulisti enim pignus fratrum tuorum sine causa, et nudos spoliasti vestibus. ⁷ Aquam lasso non dedisti, et esurienti subtraxisti panem. ⁸ In fortitudine brachii tui possidebas terram et potentissimus obtinebas eam.

Respondens autem Eliphaz Themanites dixit: *Numquid Deo comparari potest homo* etc. Finitis sermonibus beati Iob, Eliphaz eius verba non ea intentione qua dicebantur accepit: primo namque quod Iob dixerat ad ostendendum altitudinem materiae «Numquid contra hominem disputatio mea?», Eliphaz sic accepit dictum ac si contentiose cum Deo disputare intenderet, unde eum praesumptionis arguit ex triplici consideratione. Primo namque aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo quando videt eum comparabilem sibi in scientia veritatis, ut ex mutua collatione aliquid occultum indagetur; est autem valde praesumptuosum quod homo suam scientiam divinam audeat comparare, unde dicit *Numquid Deo comparari potest homo, etiam cum perfectae fuerit scientiae?*, quasi dicat 'non', eo quod Dei scientia sit infinita. Secundo provocatur aliquis ad disputandum vel ratiocinandum cum aliquo propter aliqua quae ab eo accepit, ut fiat collatio datorum et acceptorum; est autem praesumptuosum quod homo putet bona quae facit esse Deo utilia, unde et Psalmista dicit «Dixi Domino: Deus meus es tu quoniam bonorum meorum non eges», unde subdit *Quid prodest Deo si iustus fueris*, scilicet recta opera faciendo? *Aut quid ei conferes si immaculata fuerit vita tua*, scilicet a peccatis abstinendo? Tertio provocatur aliquis ad hoc quod iudicio contendat cum aliquo propter timorem superioris potestatis eum in iudicium vocantis, quod nefas est cogitare de Deo, unde subdit *Numquid timens*, scilicet aliquem iudicem, *arguet te*, scilicet accusando, *et veniet tecum ad iudicium*, quasi de pari citatus?

Deinde quia Iob dixerat iniquas esse eorum sen-

tentias quibus dicebant domum eius perisse sicut ³⁵ «tabernacula impiorum», intendit suam sententiam rectam esse cum subdit *Et non propter malitiam tuam plurimam et infinitas iniquitates tuas?*, quasi dicat: Deus te arguit poenas infligendo non propter timorem sed propter amorem iustitiae, ut puniat tua peccata; unde malitia potest referri ad peccata quibus alios laesit, iniquitas autem ad peccata quibus iustitiae opera praetermisit; unde malitiam dicit *plurimam* sed iniquitates *infinitas*, quia in pluribus peccat homo omittendo quam committendo. Unde subiungit primo de nocentis proximis illatis, quae quandoque per modum calumniae inferuntur sub praetextu iustitiae, unde subdit *Abstulisti enim pignus fratrum tuorum sine causa*, scilicet necessaria, quia de fratribus tuis sine pignore ⁵⁰ confidere poteris; quandoque autem inferuntur nocentia sine aliquo colore iustitiae, et quantum ad hoc subdit *et nudos spoliasti vestibus*, quod potest intelligi dupliciter: uno modo quia spoliando, nudos reliquisti nihil eis reservans; alio modo quia cum ⁵⁵ essent nudi, idest non sufficienter vestiti, illud modicum quod habebant eis subtraxisti. Subiungit autem de omissione bonorum operum dicens *Aquam lasso non dedisti*, qui scilicet ea indigebat propter sitim ex labore viae ortam, quasi dicat: laborantibus et afflictis opem et solatium non tulisti; *et esurienti subtraxisti panem*, quasi dicat: indigenti non subvenisti. Et haec quidem dicta sunt quantum ad peccata quae commisit sicut privata persona.

Subiungit autem de peccatis pertinentibus ad ⁶⁵ principatum ipsius, inter quae primo ponit quod principatum non per iustitiam sed per violentiam obtinuit, unde dicit *In fortitudine brachii tui possi-*

37 non] primo β¹ V² si Pd π 46 proximis] —mo N β¹ V² Va
6 Cap. xxxi⁴. 23 Ps. xv². 36 Cap. xxxi²⁸.

⁹ Viduas dimisisti vacuas et lacertos pupillorum comminuisti. ¹⁰ Propterea circumdatus es laqueis, et conturbat te formido subita. ¹¹ Et putabas te tenebras non visurum et impetu aquarum inundantium non oppressurum. ¹² An cogitas quod Deus excelsior caelo sit, et super stellarum verticem sublimetur? ¹³ Et dicis: Quid enim novit Dominus? Et quasi per caliginem iudicat. ¹⁴ Nubes latibulum eius nec nostra considerat, et circa cardines caeli perambulat.

debas terram, idest per potentiam tuam dominium terrae acquisivisti. Secundo ponit quod subditos suos non gubernabat per iustitiam sed per potentiam, secundum illud Sap. II¹¹ «Sit fortitudo nostra lex iniustitiae», unde subdit *et potentissimus obtinebas eam*, quasi dicat: per excellentiam potestatis subditis utebaris ad nutum. Tertio ponit iniqua iudicia, quia scilicet infirmis personis iustitiam non reddebat, unde subdit *Viduas dimisisti vacuas*, scilicet dum non fecisti eis iustitiam de adversariis, secundum illud Is. I²³ «Causa viduae non ingreditur ad eos»; et iterum, quod amplius est, infimas personas opprimebat, unde subdit *et lacertos pupillorum comminuisti*, quasi dicat: si quid virium in eis erat adnullasti, contra illud quod dicitur in Psalmo «Iudicare pupillo et humili».

Et pro his culpis subdit sibi poenas provenisse, unde subdit *Propterea circumdatus es laqueis*, idest adversitatibus undique te opprimentibus ut evasione locus non pateat postquam in eis incidisti; nec etiam ante potueras quia subito tibi supervenerunt, unde subdit *et conturbat te formido subita*, quia scilicet mala ei subito supervenerunt ex quibus poterat etiam alia timere. Causam autem quare subito ei supervenerint ostendit subdens *Et putabas te tenebras non visurum*, idest non perventurum ad has dubitationes in quibus nescis quid facias, quod referunt ad laqueos; deinde quantum ad formidinem conturbantem subdit *et impetu aquarum inundantium non oppressurum*, quasi dicat: putabas quod nunquam ad hoc pervenires quod opprimereris violentia et multitudine adversitatum desuper venientium, secundum illud I ad Thess. V³ «Cum dixerint: Pax et securitas, repentinus eis superveniet interitus».

Quod autem pro peccatis non putet aliquis se poenas passurum, ad hoc pertinet quod non credit

Deum de rebus humanis providentiam habere; ad quod forte voluit retorquere quod Iob dixerat «Numquid Deum docebit quispiam scientiam?», quod ad defectum scientiae divinae prave interpretatus est, et ideo videtur ei consequenter imponere quod Iob Dei providentiam neget. Est autem considerandum quod aliqui negant Deum habere cognitionem et providentiam rerum humanarum propter altitudinem suae substantiae, cui proportionari dicunt suam scientiam ut nihil sciat nisi se ipsum, putantes quod scientia eius vilesceret si se ad inferiora extenderet, unde subdit *An cogitas quod Deus excelsior caelo sit*, idest tota universitate creaturarum, *et super stellarum verticem sublimetur*, idest supra altissimam creaturarum? Et huius cogitationis conclusionem subdit *Et dicis: Quid enim novit Dominus*, scilicet de istis inferioribus rebus? Non tamen huiusmodi homines rerum cognitionem Deo totaliter subtrahunt, sed dicunt quod eas cognoscit in universali, puta cognoscendo naturam entis vel universales causas, unde subdit *Et quasi per caliginem iudicat*: cognoscere enim aliquid solum in universali est cognoscere imperfecte, et ideo huiusmodi cognitionem vocat caliginosam, sicut contingit de eo quod a remotis videtur quasi caliginose, quia percipitur esse homo sed non quis homo sit. Et adhibet similitudinem ex his quae apud homines contingunt, apud quos qui in aliquo loco latet, sicut non videtur ab his qui extra locum sunt, ita nec eos videt: *Nubes latibulum eius nec nostra considerat*, quasi dicat: sicut ipse latet nos quasi nubibus occultatus inquantum ea quae supra nubes sunt plene cognoscere non valemus, ita e converso ea quae ad nos pertinent quasi sub nubibus existentia ipse non videt, sicut Ez. IX⁹ ex persona quorundam dicitur «Dereliquit Dominus terram, Domi-

74 dicat] scilicet N V² δ(-R) super pR om. sR 76 infirmis] infimis γ(-F³) π om. δ¹ 80 infimas] infirma F infirmas V² infirmas δ π 93 supervenerint] -nerunt F β¹ γ(-F³) -niunt F² -nerit δ(-Pd) pervenerint Pd 97 impetu] -tum β¹ γ R 98 oppressurum scrips. cum V¹ Pd] oppressum N oppressum iri F² V² perpressum iri Sv opprimendum Va oppressit R oppressuri π oppre. F γ(-Sv) 121 tamen] cum F ei V² enim γ quod δ π 123 subtrahunt] -hant δ π obtrahunt F attrahunt V² abstrahunt γ(-Sv) 129 quod] qui solus Va 132 in] tamen F V² 134 Nubes] unde dicit praem. γ δ π 137 converso] ipse add. Sv nec ipse add. cot.(-V¹) et delevimus 138 ea...non] nos F² existentia] essentia F V¹ V² R etiam in ras. sVa essemus Pd essent π (def. F²) 139 ipse non om. Sv

83 Ps. IX³⁹ (x¹⁸). 107 Cap. XXI²². 111 aliqui: Averroes XI (= XII) *Metaph.* comm. 51 (8,335 I). 124 cognoscendo naturam entis: cf. Averroes l. c. (8,337 A) sec. Thomam *Super I Sent.* d. 35 a. 3; vel universales causas: cf. Avicenn. VIII *Metaph.* cap. 6 C (f. roorb) et Algazel I *Metaph.* tr. 3 et 5 sent. 5 (ed. J. T. Muckle, Toronto 1933, p. 66 et 71) sec. Thomam *Super I Sent.* d. 36 q. 1 a. 1.

¹⁵ Numquid semitam saeculorum custodire cupis, quam calcaverunt viri iniqui? ¹⁶ Qui sublatis sunt ante tempus suum, et fluvius subvertit fundamentum eorum. ¹⁷ Qui dicebant Deo: Recede a nobis. Et quasi nihil possit facere Omnipotens, aestimabant eum, ¹⁸ cum ille implesset domos eorum bonis; quorum sententia procul sit a me. ¹⁹ Videbunt iusti et laetabuntur, et innocens subsannabit eos. ²⁰ Nonne succisa est erectio eorum?

nus non videt». Ponebant enim quod quia ea quae in terris sunt multis defectibus et inordinationibus subiacent, divina providentia non reguntur, sed solum caelestia, quorum ordo indeficiens perseverat, unde sequitur *et circa cardines caeli perambulat*; dicitur autem cardo in quo volvitur ostium, unde per hoc designat per Dei providentiam caelum moveri, ex cuius motu sicut ex quodam ostio providentia divina usque ad haec inferiora descendat: sicut enim dicunt quod Deus cognoscit humana sed in universali, ita dicunt quod gubernat humana sed per universales causas quas per se gubernat; et forte ad hoc referre voluit quod supra dixerat Iob « Qui excelsos iudicat ».

¹⁵⁵ *Numquid semitam saeculorum* etc. Quia Eliphaz in verbis praemissis imposuisse videtur Iob quod non crederet Deum habere providentiam de rebus humanis, nunc consequenter videtur ei imponere huius infidelitatis effectum: solent enim illi qui Deum res humanas curare non credunt, contempto Dei timore, in omnibus sequi propriam voluntatem, unde dicit *Numquid semitam saeculorum custodire cupis?*, idest processum eorum qui nihil credunt nisi ista temporalia quae vident, et ex hoc procedunt ad iniustitiae opera, unde subdit *quam calcaverunt viri iniqui*; illi autem calcare aliquam viam dicuntur qui frequenter et sine aliqua dubitatione et ex proposito viam terunt: sic autem illi qui non credunt divinam providentiam, frequenter et secure et ex proposito iniustitiae opera agunt; quod non contingit illis qui divinam providentiam credunt, quamvis quandoque ex infirmitate ad iniustitiam declinent. Et ne hoc impune fecisse videantur, subdit *Qui sublatis sunt ante tempus suum*, idest qui mortui sunt nondum completo naturali spatio vitae, et causam assignat subdens *et fluvius subvertit fundamentum eorum*; est autem uniuscuiusque hominis fundamentum id cui principaliter spes eius inniti-

tur: tales autem non in Deo spem suam ponunt sed in solis temporalibus rebus, quae corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum quem fluvium nominat.

Quae autem sit praedicta semita exponit subdens *Qui dicebant Deo: Recede a nobis*, scilicet contemnentibus ipsum et spiritualia bona eius quantum ad affectum; sed quantum ad intellectum incredulitatem eorum describit subdens *Et quasi nihil possit facere Omnipotens, aestimabant eum*, quia scilicet si ad eum non pertinet cura rerum humanarum nihil bene vel male homini facere potest, quod contrariatur omnipotentis rationi; et ad exaggerandum culpam subicit de eorum ingratitude dicens *cum ille implesset domos eorum bonis*, scilicet temporalibus quae a Deo dantur hominibus; et ad eorum assertionem improbandam subdit *quorum sententia procul sit a me*.

Et ne videretur quod simul cum impiis etiam iusti subverterentur, hoc excludit subdens *Videbunt iusti et laetabuntur*, per quod datur intelligi quod ipsi non subvertentur sed in laetitia erunt; et ne videretur quod ex hoc ipso a iustitia deficerent quod de subversione aliorum gauderent, subdit *et innocens subsannabit eos*, quasi dicat: salva innocentia, eos poterunt subsannare de hoc quod contra suam opinionem subvertuntur: in hoc enim iusti congaudent divinae iustitiae; et videtur hoc proprie respondere ad id quod Iob dixerat « Post mea, si videbitur, verba ridete », quasi conquerens se derideri ab eis.

Et ne aliquis dubitaret fundamentum impiorum a fluvio esse subversum, hoc quasi manifestum sub interrogatione proponit dicens *Nonne succisa est erectio eorum?* Videbantur enim per prosperitatem terrenam vel etiam per propriam elationem ad modum arboris erigi in sublime; sed sicut arboris erectio per succisionem subito impeditur, ita etiam eorum elevatio per eorum subtractionem subito cessat. Contingit autem quandoque quod arbor succisa

¹⁴⁷ designat] —atur F γ ¹⁵⁴ excelsos] —so N V² in excelso γ ex ecelso F ex *praem.* pV¹ ¹⁸⁸ cura] curam F V²
¹⁹¹ subicit] subdit F² γ δ π subiciuntur V² ¹⁹⁸ datur] dat F N sR (*def.* pR pPd) ²⁰⁶ videbitur] videte F V¹ V² As
videre N videbatur F³ ²¹⁴ sed] licet V² et γ δ¹ π *om.* Va ²¹⁵ et *om.* β¹ γ δ π

¹⁴¹ Ponebant: Arist. sec. Averroem, ut refert Thomas *Super I Sent.* d. 39 q. 2 a. 2: 'ista opinio imponitur Aristotili quamvis ex verbis suis expresse haberi non possit, sed Commentator suus expresse ponit eam in XI Metaph.'; cf. Averroes XI (=XII) *Metaph.* comm. 37 et 52 (8,320 K et 338 E), Moyses Maim. *III Dux neutr.* cap. 17 (ed. Paris. 1520, cap. 18) opinio 2^a.
¹⁴⁶ cardo: cf. Prov. xxvi¹⁴ ut refert Thomas *De virt. card.* a. 1. ¹⁵⁴ Cap. xxxi²². ¹⁸¹ cursu mutabilitatis: *Glossa ordin.* super h. l. ex Gregor. *XVI Moral.* cap. 10 (PL 75,1128 C). ²⁰⁶ Cap. xxxi².

Et reliquias eorum devoravit ignis. ²¹ Acquiesce ergo ei et habeto pacem, et per hoc habebis fructus optimos. ²² Suscipe ex ore illius legem, et pone sermones eius in corde tuo. ²³ Si reversus fueris ad Omnipotentem, aedificaberis; et longe facies iniquitatem a tabernaculo tuo, ²⁴ dabit pro terra silicem et pro silice torrentes aureos. ²⁵ Eritque Omnipotens contra hostes tuos, et argentum coacervabitur tibi. ²⁶ Tunc super Omnipotentem delicias afflues, et elevabis ad Deum faciem tuam. ²⁷ Rogabis eum et exaudiet te, et vota tua reddes. ²⁸ Decernes rem et veniet tibi, et in viis tuis splendeat lumen.

in altius quidem crescere non potest, sed tamen adhuc eius remanet longitudo; si tamen ignis apponatur, nullum vestigium praeteritae altitudinis restat: ita etiam si mortuo vel delecto homine peccatore, per ignem adversitatis etiam filii eius pereant et divitiae diripiantur, nihil residuum videbitur de altitudine praeterita remanere, unde sequitur *Et reliquias eorum devoravit ignis*, id est ardor tribulationis, secundum illud Iac. 1¹¹ «Exortus est sol cum ardore et arefecit fenum»; dicuntur autem reliquiae hominis vel filii vel quaecumque aliae res eius post eum remanentes.

Quia igitur huiusmodi subversionem impiis accidere dixerat ex hoc quod contra Deum nitebantur, ut similia Iob evitare posset, subdit *Acquiesce ergo ei et habeto pacem*, quasi dicat: propter hoc perturbatus es quia contra eum contendere voluisti; et per hoc, scilicet per pacem qua ei reconciliaberis, habebis fructus optimos, quasi dicat: quicquid optimum esse potest, quasi fructum huius pacis consequeris. Qualiter autem ei acquiescere debeat, ostendit subdens *Suscipe ex ore illius legem*, quasi dicat: non aestimes quod res humanae divina providentia non regantur, quin immo secundum legem regiminis eius tuam vitam disponas. Et quia quidam legem divini regiminis profitentur sed tamen eam opere non sequuntur, ideo subdit *et pone sermones eius in corde tuo*, ut scilicet mandata eius mediteris et ea servare disponas. Qualiter autem per hoc «fructus optimos» habiturus sit, ostendit subdens *Si reversus fueris ad Omnipotentem*, ut scilicet eius omnipotentiam credas et ei te subicias, *aedificaberis*, quasi dicat: domus tuae prosperitas quae destructa est reparabitur. Quomodo autem ad Deum perfecte reverti debeat, ostendit subdens *et longe facies iniquitatem a tabernaculo tuo*, et est subintelligendum 'si', ut littera sic legatur: si longe facias iniquitatem a tabernaculo tuo, *dabit*, scilicet Deus, *pro terra silicem et pro silice torrentes aureos*, ut hoc quod dicit lon-

ge facies iniquitatem a tabernaculo tuo sit expositivum eius quod dixerat «Si reversus fueris ad Omnipotentem». Et non dicit: si longe feceris iniquitatem a te, sed a tabernaculo tuo, volens innuere quod adversitas ei acciderat non solum pro peccato personae suae sed etiam pro peccato suae familiae. Quod vero dicit *dabit pro terra silicem* refertur ad hoc quod dixit «aedificaberis», ut scilicet detur intelligi quod restauratio sit futura, sed ad aliquid maius, ut scilicet pro amissis maiora reddat: silex enim pretiosior est quam gleba terrae et aurum quam silex.

Quae sint autem ista bona quae ei restituenda promittit enumerat consequenter, primo ponens securitatem ex Dei protectione cum subdit *Eritque Omnipotens contra hostes tuos*, ne scilicet iterato possint subripere quae tibi restituentur a Deo; secundo ponit divitiarum abundantiam cum dicit *et argentum coacervabitur tibi*: nomine enim argenti omnes divitiae significantur quia ex argento pecunia fieri solet. Et ne videatur solum corporalia bona promittere subiungit de spiritualibus bonis, inter quae primum ponit ut homo Deum diligat et delectetur in eo, unde sequitur *Tunc super Omnipotentem delicias afflues*, id est quando pacem cum eo habebis in eo delectaberis; et quia unusquisque libenter respicit id in quo delectatur subdit *et elevabis ad Deum faciem tuam*, id est mentem tuam ut ipsum frequenter contempleris; et ex hoc fiduciam accipies recurrenti ad ipsum, unde subdit *Rogabis eum*; et hoc non sine fructu, sequitur enim *et exaudiet te*; solent autem exauditi a Deo vota implere quae postulando promiserunt, unde subdit *et vota tua reddes*, quasi in signum exauditionis. Deinde promittit prosperum propositi successum cum subdit *Decernes rem*, id est ordinabis per tuam providentiam qualiter aliquid sit futurum, *et veniet tibi*, id est dispositio tua non frustrabitur; et ne dubites quid sit decernendum, hoc etiam tibi manifestabitur, unde subdit *et in viis tuis*

233 perturbatus] —batur F conturbatus F² δ π quod turbatus V² Sv 243 sequuntur] sequitur N V² δ¹ 249 dicat om. F N V² 252 facies] —as β¹ —et Sv fa. F γ(-Sv) 254 facias] —es V² δ(-R) 257 facies] —as F β¹ —at F² —et Sv om. Va fa. As 253 refertur] referatur F² V² γ(-Sv) 238 exauditi] —diri F V² γ(-As) Va (def. F²)

231 dixerat: vers. 17. 275 nomine...solet: cf. Alan. de Insulis *Distinctiones* s. v. Argentum (PL 210,710 A); August. *III De lib. arb.* cap. 17 (PL 32,1294).

²⁹ Qui enim humiliatus fuerit erit in gloria, et qui inclinaverit oculos suos ipse salvabitur. ³⁰ Salvabitur innocens, salvabitur autem munditia manuum suarum.

splendebit lumen, idest clare apparebit tibi per quas vias procedere debeas.

Rationem autem harum promissionum ostendit subdens *Qui enim humiliatus fuerit*, scilicet Deo se subiciendo per affectum, *erit in gloria*, quam scilicet consequetur a Deo; *et qui inclinaverit oculos suos*, ne scilicet per intellectum aliquid superbum et stultum contra Deum sentiat, *ipse salvabitur*, a malis scilicet liberatus et in bonis stabilitus. Non ³⁰⁵ solum autem requiritur ad salutem interior humili-

tas affectus et intellectus sed etiam exterior puritas operum, unde subdit *Salvabitur innocens*; et quo merito salvetur ostendit subdens *salvabitur autem munditia manuum suarum*, idest innocentia operum suorum. Et est considerandum quod hic ³¹⁰ Eliphaz non solum promittit Iob, si convertatur, bona temporalia quae possunt esse bonis et malis communia, sicut supra fecerat, sed etiam bona spiritualia quae sunt propria bonorum; sed tamen solum in hac vita.

³¹³ supra: cap. v¹⁷⁻²⁴.

CAPITULUM XXIII

¹ Respondens autem Iob dixit: ² Nunc quoque in amaritudine est sermo meus, et manus plagae meae aggravata est super gemitum meum. ³ Quis mihi tribuat ut cognoscam et inveniam illum et veniam usque ad solium eius? ⁴ Ponam coram eo iudicium et os meum replebo increpationibus, ⁵ ut sciam verba quae mihi respondeat et intelligam quid loquatur mihi. ⁶ Nolo multa fortitudine contendat mecum, nec magnitudinis suae mole me premat.

Respondens autem Iob dixit: Nunc quoque in amaritudine est etc. Eliphaz in verbis praemissis duo contra Iob proposuisse videtur: primo quidem quod propter malitiam suam plurimam fuerit punitus, secundo quod de Dei providentia dubitaverit vel eam negaverit; solent autem homines cum eis falso aliqua crimina imponuntur ex hoc contristari, unde quia Iob haec in se non recognoscebat dicit *Nunc quoque in amaritudine est sermo meus*, quasi dicat: sicut supra me contristastis opprobriis vestris ita etiam et nunc, ut cogar cum amaritudine loqui. Cum autem alicui afflicto de novo afflictio additur, priores afflictiones ad memoriam revocantur ex quibus praesens gemitus aggravatur, unde subdit *et manus*, idest potestas, *plagae meae*, idest adversitatis quam olim sum passus, *aggravata est super gemitum meum*, idest facit praesentem gemitum gravio-rem.

Incipit autem primo respondere ad hoc quod dixerat propter malitiam suam eum punitum. Recognoscebat autem se Iob punitum divino iudicio — unde supra xvi¹² dixerat «Conclusit me Deus apud iniquum» —, unde inquirere causam quare punitus sit est inquirere rationem divini iudicii, quam quidem nullus cognoscere potest nisi ipse Deus, ex quo patet praesumptuose Eliphaz asseruisse eum propter malitiam fuisse punitum; unde super hoc non vult cum Eliphaz contendere, sed disputationem suam vertit ad Deum qui solus sui iudicii rationem novit. Reputaret autem se divino iudicio praegravatum si propter malitiam plurimam esset punitus; solent autem qui ab aliquo iudice sunt gravati primo quidem ad iudicem accedere, quod facere non possunt nisi locum eius inveniant,

quod etiam non possunt nisi prius eum cognoscant: nullus enim potest quaerens invenire id quod omnino ignorat, unde dicit *Quis mihi tribuat ut cognoscam et inveniam illum et veniam usque ad solium eius?* Sciebat enim quod Deus eius cognitionem excederet, et ideo non poterat perfecte de se invenire viam per quam usque ad solium eius perveniret, idest usque ad plenam cognitionem iudiciorum ipsius. Solet autem gravatus a iudice cum ad eum pervenerit causae suae iustitiam demonstrare, unde subdit *Ponam coram eo iudicium*, quasi dicat: ponam ei quale debeat esse iustum iudicium causae meae; *et os meum replebo increpationibus*, idest conquestionibus, non quidem ut credam divinum iudicium esse iniustum sed per modum quaerentis, sicut solent disputantes contra dicta aliorum obicere ut plenius veritatem intelligant, unde subdit *ut sciam verba quae mihi respondeat*, quod pertinet ad veritatem responsionis cognoscendam, *et intelligam quid loquatur mihi*, quod pertinet ad percipiendam verborum intelligentiam: non enim potest homo scire an verum sit quod ei dicitur nisi intelligat quid ei dicatur.

Frequenter autem supra quasi ad divinum iudicium sustinendum proposuerant divinam fortitudinem et magnitudinem, sicut Sophar supra xi⁸: «Excelsior caelo est, et quid facies?» et cetera quae ibi sequuntur, et ideo hanc responsionem excludens subdit *Nolo multa fortitudine contendat mecum, nec magnitudinis suae mole me premat*, quasi dicat: non sufficit mihi ista responsio ut solum contra me legetur Dei potentia et magnitudo, quia sicut ipse est fortissimus et maximus ita etiam est iustissimus et aequitatis amator; unde subdit *Proponat aequita-*

59 proposuerant] —erat β¹ V² γ(-As) π 68 Proponat] —net N β¹ V² propo. F

3 duo: cap. xxxii^{5,12}. 19 primo: cf. 'nunc autem' cap. 24 4. 36 nullus...ignorat: cf. Arist. *I Anal. post.* I (71 a 1) sec. Thomam *De verit.* q. 11 a. 1 ad 3.

⁷ Proponat aequitatem contra me, et perveniet ad victoriam iudicium meum. ⁸ Si ad orientem iero non apparet, si ad occidentem non intelligam illum; ⁹ si ad sinistram, quid agam? Non apprehendam eum; si me vertam ad dextram non videbo illum.

tem contra me, idest assignetur ratio ad aequitatem ⁷⁰ pertinens, et ita apparebit quod non propter malitiam sum punitus, unde subdit *et perveniet ad victoriam iudicium meum*, quo scilicet contra vos contendo asserens me non pro peccatis punitum.

Et ne quis credat ex eo quod dixit «Quis mihi ⁷⁵ tribuat ut cognoscam et inveniam illum et veniam usque ad solium eius?» quod crederet Deum corporali loco concludi aut per creaturas sufficienter posse cognosci, subiungit *Si ad orientem iero non apparet*. Ubi considerandum est quod secundum ⁸⁰ Aristotilem in caelo distinguuntur sex positionis differentiae, scilicet sursum et deorsum, dextrorsum et sinistrorsum, ante et retro. Principium enim motus totius firmamenti manifeste apparet in oriente; est autem in quolibet animali principium motus a ⁸⁵ dextro: si ergo imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere dextrum caeli in oriente, sinistrum vero in occidente, sursum in meridie, deorsum vero in septentrione, anterius vero in superiori hemisphaerio, posterius vero in inferiori hemisphaerio; velut si imaginemur unum ⁹⁰ hominem qui sua dextra moveret caelum ab oriente versus superius hemisphaerium, consequens esset quod caput teneret versus meridiem et pedes versus septentrionem, et pars anterior hominis esset ⁹⁵ versus superius hemisphaerium, posterius vero hominis, idest dorsum, versus inferius. Quidam tamen non respicientes ad dispositionem humani corporis sed magis ad ordinem motus caeli posuerunt superius caeli esse partem orientalem eo quod ibi incipit ¹⁰⁰ motus, dextrum autem caeli in parte meridionali, versus quam partem quoad nos procedunt motus planetarum; unde per oppositum inferius caeli intelligitur occidens, sinistrum vero caeli intelligitur pars septentrionalis. Et hoc modo videntur hic ¹⁰⁵ procedere verba Iob: nam dextrum et sinistrum dividit contra orientem et occidentem. Potest ergo simpliciter intelligi quod in nulla parte caeli Deus localiter concluditur, ut sit sensus: *Si ad orientem iero non apparet*, quasi ibi vicinior existens, ac si ibi ¹¹⁰ localiter existeret; *si ad occidentem non intelligam*

illum, quasi propinquiorem et ibi conclusum; *si ad sinistram*, idest versus septentrionalem partem, *quid agam? Non apprehendam eum*, quia scilicet non est ibi corporaliter situatus; *si me vertam ad dextram*, idest versus partem meridionalem, *non videbo illum*, ¹¹⁵ quasi ibi existentem.

Vel possunt haec verba induci non ad excludendum a Deo localem situm sed ad ostendendum quod non potest sufficienter per inferiores effectus inveniri; inter omnes autem effectus in rebus corpora- ¹²⁰ libus apparentes universalior est et maior motus firmamenti, et quamvis manifeste appareat huius motus principium in oriente, tamen huius motus principium non sufficienter demonstrat infinitatem divinae virtutis, unde dicit *Si ad orientem iero*, scilicet ¹²⁵ progressu meae considerationis, quasi considerans principium motus firmamenti, *non apparet*, scilicet sufficienter per hanc considerationem. Secundum autem effectus divinae virtutis in rebus corporalibus est motus planetarum, qui est ex adverso motus fir- ¹³⁰ mamenti: unde principium est in occidente, ex quo etiam non sufficienter potest considerari virtus divina, unde subdit *si ad occidentem*, scilicet iero, considerans principium motus planetarum, *non intelligam illum*; et valde signanter loquitur: hic enim ¹³⁵ motus magis intelligitur ex diversitate situs planetarum quam appareat oculis. Ex parte vero septentrionali non videtur esse principium nobis nisi tenebrarum, quia versus illam partem sol numquam accedit; tenebrae autem impediunt actionem, secundum illud ¹⁴⁰ Ioh. IX⁴ «Venit nox quando nemo potest operari», unde subdit *Si ad sinistram*, scilicet per considerationem perrexero, *quid agam?*, idest non invenio ibi nisi defectum actionis, unde nullum vestigium dabitur ad eum cognoscendum, unde subdit *Non ap- ¹⁴⁵prehendam eum*, etiam qualitercumque. Ex parte vero meridionali est nobis principium luminis propter corpora luminarium ex illa parte nobis apparentium, unde subdit *si me vertam*, scilicet per considerationem, *ad dextram*, idest ad partem meridionalem ¹⁵⁰ caeli, *non videbo illum*, quasi dicat: inveniam ibi lumen corporale, per quod tamen ipse videri non

⁸⁹ inferiori scrips. cum sAs] superiori F³ posteriori cet. ⁹⁰ imaginemur] —nemur N β¹ Sv Pd π ⁹⁶ dorsum scrips. cum V¹ V²] deorsum cet. ¹²⁰ corporalibus] —rales F N V¹ V² ¹³¹ ex quo] eo quod F β¹ et quo V² et praem. Va

⁷⁴ Vers. 3. ⁸⁰ II De caelo 2 (284 b 21) sec. Thomam Super II Sent. d. 14 a. 3 ad 4. ⁸⁴ a dextro: cf. Arist. De progr. animal. cap. 4 (705 b 20) et II De caelo 3 (285 b 16). ⁹⁰ velut si imaginemur...: cf. Averroes II De caelo comm. 13 (5,102 H). ⁹⁶ Quidam: cf. Arist. II De caelo 3 (285 b 23) loquens 'more Pythagoricorum' vel 'magis aspiciens ad motus planetarum', ut dicit Thomas super h. l. ¹³⁰ ex adverso: cf. Arist. II De caelo 3 (285 b 31).

¹⁰ Ipse vero scit viam meam et probabit me quasi aurum quod per ignem transit.
¹¹ Vestigia eius secutus est pes meus, viam eius custodivi et non declinavi ex ea. ¹² A
mandatis labiorum eius non recessi, et in sinu meo abscondi verba oris eius. ¹³ Ipse enim
solus est, et nemo advertere potest cogitationes eius, et anima eius quodcumque voluit
hoc fecit. ¹⁴ Cum expleverit in me voluntatem suam, et alia multa similia praesto sunt ei,
¹⁵ et idcirco turbatus sum,

potest. Et quamvis ipse sic me lateat, eum tamen
non latent quae circa me aguntur, unde subdit *Ipse*
¹⁵⁵ *vero scit viam meam*, idest totum processum vitae
meae; quod videtur Iob dicere contra id quod Eli-
phaz supra induxerat ex persona impiorum quasi
imponendo illud Iob: «Nubes latibulum eius nec
nostra considerat».

¹⁶⁰ Et quia posset aliquis dicere 'si scit viam tuam
ergo propter peccata tua te punivit', ipse respondet
et probabit me quasi aurum quod per ignem transit,
ubi primo manifeste exponit causam suae adversita-
tatis, quae fuit ei inducta ut ex ea approbatus ho-
¹⁶⁵ minibus appareret, sicut aurum approbatur quod
potest ignem sustinere; et sicut aurum non fit ve-
rum aurum ex igne sed eius veritas hominibus ma-
nifestatur, ita Iob per adversitatem probatus est
non ut eius virtus appareret coram Deo, sed ut ho-
minibus manifestaretur; dicit autem *probabit* de fu-
¹⁷⁰ turo, quasi exhibens se per patientiam etiam ad fu-
turam examinationem. Quod autem non sit puni-
tus pro peccato praecedenti probat per rectitudinem
vitae suae. Ubi considerandum est quod unumquod-
¹⁷⁵ que ostenditur rectum per hoc quod suae regulae
conformatur. Est autem duplex regula humanae vi-
tae; prima quidem est lex naturalis a Deo menti-
bus hominum impressa, per quam naturaliter homo
intelligit quid est bonum ex similitudine divinae
¹⁸⁰ bonitatis. In quo primo attendendum est quod ho-
mo secundum suum posse imitetur in suis affecti-
bus et operibus divinae bonitatis operationem, se-
cundum illud Matth. v⁴⁸ «Estote perfecti sicut et
Pater vester caelestis perfectus est», et Eph. v¹
¹⁸⁵ «Estote imitatores Dei sicut filii carissimi»; unde
dicit *Vestigia eius*, idest aliquam licet ex parva par-
te similitudinem bonitatis divinae operantis, *secutus*
est, scilicet per imitationem, *pes meus*, idest affectus
meus, quo ad operandum procedimus. Secundo re-
¹⁹⁰ quiritur quod aliquis tota mente sollicitudinem ad-
hibeat ad Deum imitandum, unde subdit *viam eius*

custodivi, quasi sollicitus ne ab ea recederem. Tertio
requiritur quod homo in ea perseveret et totaliter
in ea maneat, non ex parte, unde subdit *et non de-*
clinavi ex ea, idest ex nulla parte recessi. Secunda ¹⁹⁵
autem regula humanae vitae est lex exterior divi-
nitus tradita, contra quam homo peccat dupliciter:
uno quidem modo per contemptum, et contra hoc
dicit *A mandatis labiorum eius non recessi*: fuerant
enim Noe aliqua praecepta divinitus data et forte ²⁰⁰
aliquibus aliis sanctis viris in quorum labiis Deus
loquebatur; secundo aliquis peccat contra legem Dei
per ignorantiam vel oblivionem, et contra hoc sub-
dit *et in sinu meo*, idest in occulto cordis, *abscondi*
verba oris eius, secundum illud Psalmi «In corde ²⁰⁵
meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi».

Et ne aliquis diceret hanc probationem quam in-
duxit ex rectitudine suae vitae non esse convenien-
tem, ostendit consequenter quod de divinis iudiciis
certissima et demonstrativa probatio induci non po-
²¹⁰ test propter incomprehensibilitatem divinae volun-
tatis, unde subdit *Ipse enim solus est*, quasi: non
habet aliquam creaturam similem vel aequalem quae
eum comprehendere possit, et per consequens nec
eius voluntatem, unde subdit *et nemo advertere po-*
²¹⁵ *test*, idest per certitudinem cognoscere, *cogitationes*
eius, idest dispositiones iudiciorum ipsius. Et sicut
non potest comprehendi eius dispositio, ita nec ei
potest ab ulla creatura resisti, unde sequitur *et ani-*
ma eius, idest voluntas eius, *quodcumque voluit hoc* ²²⁰
fecit, quasi nullo resistere valente. Contingit autem
quandoque, maxime in aliquo sapiente qui volun-
tatem suam moderatur secundum suam virtutem,
<quod> ultra facere non potest, sed hoc a Deo
excludit cum subdit *Cum expleverit in me voluntatem* ²²⁵
suam, et alia multa similia praesto sunt ei, quasi
dicat: quod in me ultra adversitatem non inducat,
non est quia ultra non possit sed quia ultra non
vult; *et idcirco*, quia scilicet considero quod ultra
facere potest et non possum advertere utrum ultra ²³⁰

¹⁵³ quamvis] om. F³ tamen add. F N V¹ V² As R et delevisimus
apparet F N V¹ ¹⁹² recederem scrips. cum γ sPd π] recedam cet. ¹⁵⁴ latent scrips. cum Sv Pd π] latet cet. ¹⁶⁵ appareret]
sPd π ²²⁴ <quod> suppl. cum sN] quam post ultra δ(-R) π om. cet. ²¹⁵ advertere] avertere Vulg. ²²² qui] quod γ(-Sv)
mihi sN γ δ π ²²⁹ idcirco] a facie eius cum Vulg. add. Pd π ²³⁰ advertere scrips. cum sN β¹ Sv π] adultere R avertere cet.

¹⁵⁸ Cap. xxii¹¹. ¹⁸⁸ idest affectus: cf. August. Enarr. in Ps. xciv¹ (PL 37,1217). ²⁰⁰ Noe: cf. Gen.vi¹⁴ et ix¹.
²⁰⁵ Ps. cxviii¹¹.

et considerans eum timore sollicitor. ¹⁶ Deus mollivit cor meum et Omnipotens conturbavit me. ¹⁷ Non enim perii propter imminentes tenebras, nec faciem meam operuit caligo.

facere velit, *turbatus sum*, scilicet turbatione timoris; unde subdit *et considerans eum*, idest potentiam eius, *timore sollicitor*, ne scilicet adhuc me probaturus sit adversitate graviori.

²³⁵ Causam autem huius sollicitudinis formidolosae assignat per hoc quod est expertus in se divinam percussione, unde subdit *Deus mollivit cor meum*, quasi liquefaciens ipsum, firmitate securitatis sublata, *et Omnipotens conturbavit me*, idest per omnipotentiam suam turbationem tristitiae de praesentibus ²⁴⁰ malis et timoris de futuris induxit. Quare autem timeat in futurum cum non sit sibi conscius de

culpa, ostendit subdens *Non enim perii*, idest adversitatem passus sum, *propter imminentes tenebras*, idest errores vel peccata, quae quidem imminere ²⁴⁵ dicuntur quando in mente hominis confirmantur, puta cum quis ex malitia peccat. Contingit autem quandoque quod malitia in homine non firmatur, sed ex aliqua subita passione, puta concupiscentiae vel irae, ad peccandum impellitur; et hoc a ²⁵⁰ se excludit subdens *nec faciem meam operuit caligo*: quasi enim caligat oculus rationis quando propter passionem iudicium eius in opere particulari decipitur.

²⁴⁷ peccat] peccata F pN pV²

CAPITULUM XXIV

¹ Ab Omnipotente non sunt abscondita tempora; qui autem noverunt eum ignorant dies illius. ² Alii terminos transtulerunt, diripuerunt greges et paverunt eos. ³ Asinum pupillorum abegerunt et abstulerunt pro pignore bovem viduae. ⁴ Subverterunt pauperum viam et oppresserunt pariter mansuetos terrae. ⁵ Alii quasi onagri in deserto egrediuntur ad opus suum, vigilantesque ad praedam praeparant panem liberis. ⁶ Agrum non suum demetunt, et vineam eius quem vi oppresserunt vindemiant.

A^b Omnipotente non sunt abscondita tempora etc. In praecedenti capitulo Iob ostendit se non esse propter malitiam punitum, ut Eliphaz asseruerat, nunc autem vult manifestare quod non existimat Deum non habere curam rerum humanarum, sicut Eliphaz ei imponebat. Est autem considerandum quod aliqui ponebant Deum humanarum rerum notitiam et curam non habere propter distantiam eius a nobis: credebant enim quod sicut propter huiusmodi distantiam nos eum cognoscere non valemus, ita nec ipse nos; sed hoc ipse primo excludit dicens *Ab Omnipotente non sunt abscondita tempora*, quasi dicat: quamvis Omnipotens sit extra temporum mutabilitatem ipse tamen temporum cursum cognoscit; illi vero qui sunt in tempore ita eum cognoscunt quod tamen modum aeternitatis eius comprehendere non valent, unde subdit *qui autem noverunt eum*, idest homines temporales eius notitiam qualemcumque habentes vel naturali cognitione vel per fidem vel aliqua maiori sapientiae illustratione, *ignorant dies illius*, idest comprehendere non valent modum aeternitatis eius.

Et quia dixerat temporalium cursum Deo ignotum non esse, consequenter ostendit qualiter temporalia iudicat, praemittens diversas hominum culpas, quorum quidam fraudulenter aliis inferunt nocumenta, unde dicit *Alii*, scilicet inter homines, *terminos transtulerunt*, furtive scilicet mutant possessionum confinia, et similia fecerunt in animalibus quae gregatim pascuntur, unde subdit *diripuerunt*, scilicet furtive, *greges*, scilicet alienos, *et paverunt eos*, ut sic videantur esse eorum. Et eorum culpam exaggerat ex condicione personarum quibus inferunt no-

cumenta: consueverunt enim homines misereri pupillorum propter defectum aetatis et carentiam sustentationis parentum, et contra hoc dicit *Asinum pupillorum abegerunt*, idest aberrare fecerunt ut eum raperent non miserantes pupillum. Similiter etiam viduarum consueverunt homines misereri propter fragilitatem sexus et quia destitutae sunt virorum solatio, sed contra hoc subdit *et abstulerunt pro pignore bovem viduae*, quasi sub quodam colore iustitiae eam gravantes. Consueverunt etiam homines misereri pauperum qui divitiarum sustentatione carent, et contra hoc subdit *Subverterunt pauperum viam*, idest abstulerunt eis facultatem sibi necessaria procurandi, eos multipliciter molestando. Solent etiam homines desistere a nocumento eorum qui aliis nocere non consueverunt sed inter alios suaviter conversantur, et contra hoc subdit *et oppresserunt pariter mansuetos terrae*, qui scilicet nec provocari nec provocare alios noverant.

Sunt autem quidam qui non fraudulenter ut praedicti sed per manifestam violentiam aliis nocent, qui ad mala facienda prorumpunt quasi nulla disciplina legis contineantur, de quibus subdit *Alii quasi onagri in deserto*, idest asini silvestres qui hominum servituti non subsunt, *egrediuntur ad opus suum*, scilicet ad latrocinium cui quasi proprio operi sollicitate intendunt, unde subdit *vigilantesque ad praedam*, scilicet diripiendam, *praeparant panem liberis*, scilicet suis ex praeda direpta. Deinde genus praedae determinat subdens *Agrum non suum demetunt*, per violentiam scilicet messes alienas colligentes, *et vineam eius quem vi oppresserunt vindemiant*, quia scilicet prius aliquem opprimunt ad hoc

⁸ distantiam scrips. cum sF sAs] duritiam Sv differentiam cel. FN β¹ V² R om. Sv

⁴⁶ sibi necessaria] om. N γ inv. Va

⁶² direpta] directa

³ asseruerat: cap. XXII⁵. cf. supra cap. 22 130-141.

⁶ imponebat: cap. XXII¹².

⁷ aliqui: haeretici apud Gregor. XVI Moral. cap. 8 (PL 75,1126 B); ⁵⁷ asini silvestres: cf. supra cap. 11 196 nota.

⁷ Nudos dimittunt homines, indumenta tollentes, quibus non est operimentum in frigore, ⁸ quos imbres montium rigant, et non habentes velamen amplexantur lapides. ⁹ Vim fecerunt depraedantes pupillos, et vulgum pauperem spoliaverunt. ¹⁰ Nudis et incedentibus absque vestitu et esurientibus tulerunt spicas. ¹¹ Inter acervos eorum meridiati sunt qui calcatis torcularibus sitiunt. ¹² De civitatibus fecerunt viros gemere, et animae verberatorum clamabunt, et Deus inultum abire non patitur. ¹³ Ipsi fuerunt rebelles lumini, nescierunt vias eius nec reversi sunt per semitas illius.

quod eius bona liberius rapiant. Nec solum exteriora bona per violentiam subtrahunt sed etiam ea quae iam sunt ad usum corporis fovendi assumpta, unde subdit *Nudos dimittunt homines*, idest nihil eis relinquunt, *indumenta tollentes*. Et ut magis exaggeret huius rapinae culpam, subiungit afflictiones quas ex nuditate patiuntur, unde dicit *quibus non est operimentum in frigore*: esset enim aliquantulum tolerabile si aliunde possent nuditati subvenire. Nec solum indumenta sunt necessaria ad calefaciendum contra frigus sed etiam ad tegumentum contra pluviam, unde oportet a latronibus denudatos non solum frigore perfligi sed etiam pluvia perfundi; et hoc est quod subdit *quos imbres montium rigant*: solent enim homines ad loca montana quasi munitiora confugere pro timore latronum vel hostium, ubi propter aeris frigiditatem et frequentiores et graviore sunt pluviae, maxime nudis hominibus. Est autem quaecumque nuditatis remedium si ille qui vestimentorum operimentum non habet saltem operimento domus non careat, sed contra hoc subdit *et non habentes velamen*, scilicet vestimenti nec domus, *amplexantur lapides*, idest abscondunt se in cavernis lapidum quae inveniuntur in locis montanis.

Ulterius autem exaggerat eorum culpam ex conditione miserabilium personarum quae gravant, unde subdit *Vim fecerunt depraedantes pupillos*, qui scilicet magis erant sustentandi, *et vulgum pauperem spoliaverunt*, cui scilicet magis erat subveniendum. Esset autem utcumque tolerabile si saltem habentibus sufficientiam subtrahere vellent; et ideo ad maiorem exaggerationem iniquitatum eorum subdit *Nudis*, idest non habentibus vestimenta, *et incedentibus absque vestitu*, idest prae nimia necessitate etiam ad publicum sine vestibus nudis prodeuntibus, quod pertinet ad magnam inopiam vestitus; et ut ostendat etiam in victu eos penuriam pati, subdit *et esurientibus*; his autem nihil magis auferre possunt, sed id modicum quod habent eis subripere non verentur, unde subdit *tulerunt spicas*,

quasi dicat: non tulerunt eis messem quam non habent sed aliquas paucas spicas quas sibi collegerant. Et si forte in aliquo abundare videantur, illud subtrahunt non pensantes quantam penuriam in aliis patiuntur, unde subdit *Inter acervos*, frugum scilicet, *eorum meridiati sunt*, idest in meridie quieverunt quasi lascivientes de bonis eorum *qui calcatis torcularibus sitiunt*, idest qui statim post vindemiam modicum habent de vino. Nec solum homines spoliant in rebus exterioribus sed etiam laedunt in personis, unde subdit *De civitatibus fecerunt viros gemere*, quia scilicet quibusdam laesis multi ex civibus conturbantur; et ipsi qui laesi sunt conquerruntur, unde subdit *et animae verberatorum clamabunt, et Deus*, a quo scilicet non sunt abscondita quae in tempore aguntur, *inultum abire non patitur*, quod scilicet non esset si de rebus humanis providentiam non haberet.

Causam autem quare Deus hoc inultum non patitur ostendit ex hoc quod non per ignorantiam sed per malitiam peccant, ex qua sapientiam odiunt ipsorum peccata arguentem; unde subdit *Ipsi fuerunt rebelles lumini*, scilicet ex proposito agentes contra id quod eis lumen rationis dictat. Sicut autem sapientia praeoccupat eos qui se concupiscunt, ita fugit ab eis qui ei renitentur, unde subdit *nescierunt vias eius*, idest habentes sensum per malitiam depravatum non potuerunt sapientiae processus cognoscere; vel *nescierunt*, idest non approbaverunt nec experiri voluerunt sapientiae mandata. Et impaenitentiam eorum demonstrat subdens *nec reversi sunt per semitas illius*: illi quidem per semitam sapientiae revertuntur qui etsi sapientiae peccando rebelles fuerunt, tamen paenitendo ad sapientiam revertuntur.

In signum autem quod spirituali lumini sapientiae repugnent, inducit quod etiam lumen exterius detestantur tenebras amantes, secundum quod Ioh. III²⁰ dicitur «Omnis qui male agit odit lucem»; unde et hic subditur *Mane primo*, adhuc scilicet exis-

67 solum] saltem β¹ V² 79 perfligi] affligi F F² γ δ π 81 munitiora] viciniora N V¹ Va tutiora F² R mitiniora V²
ad tutiora Pd ad tentiora π 89 abscondunt] —dant N V² —derunt δ¹ 97 sufficientiam] —tia N β¹ V² 120 verbera-
torum] vulneratorum cum Vulg. V² γ δ π 140 rebelles] —lent N V¹ fuerunt scrips. cum γ(-As) Va] om. N β¹ V²
fuerant As sint (ante rebelles F) F R sunt Pd π

¹⁴ Mane primo consurgit homicida et interficit egenum et pauperem; per noctem vero erit quasi fur. ¹⁵ Oculi adulteri observat caliginem dicens: Non videbit me oculus, et operiet vultum suum. ¹⁶ Perfodiunt in tenebris domos sicut in die condixerunt sibi, et ignoraverunt lucem; ¹⁷ si subito apparuerit aurora, arbitrantur umbram mortis. Et sic in tenebris quasi in luce ambulant; ¹⁸ levis est super faciem aquae. Maledicta sit pars eius in terra, nec ambulet per viam vinearum: ¹⁹ ad nimium calorem transeat ab aquis nivium.

tentibus tenebris, *consurgit homicida et interficit egenum et pauperem*, quia scilicet illa hora nondum communiter homines vadunt per viam, sed aliqui ¹⁵⁰ pauperes necessitate ducti praeoccupant tempus operis, quibus latrones insidiantur in via. Ad hoc autem quod de domibus aliquid furtive subripiant profundioribus indigent tenebris, unde subdit *per noctem vero erit quasi fur*, scilicet spolians domos, quod ¹⁵⁵ ei primo mane facere tutum non esset quia tunc homines evigilare incipiunt. Idem autem in adultero ostendit subdens *Oculus adulteri*, qui scilicet insidiatur alieno toro, *observat caliginem*, ut scilicet deprehendi non possit, unde subdit *dicens: Non videbit me oculus*, idest hoc proposito observat caliginem ne a cuiusquam oculo videatur; et quasi non ¹⁶⁰ sufficiat ei occultatio noctis adhuc alias occultandi artes assumit, unde subdit *et operiet vultum suum*, qualicumque scilicet mutatione habitus. Et sicut ad incipiendum opus observat caliginem, ita etiam ¹⁶⁵ et opus exequitur in tenebris, unde subdit *Perfodiunt in tenebris domos*, scilicet qualicumque fraude vel violentia obstacula auferentes, *sicut in die condixerunt sibi*, scilicet adulter et adultera, *et ignoraverunt lucem*, idest abiecerunt in tota executione nefarii ¹⁷⁰ operis; *si subito*, quasi ex impraemeditato, quia tempus eis breve videtur dum carnali delectationi vacant, *apparuerit aurora*, quae est diurnae lucis principium, *arbitrantur umbram mortis*, idest eam existimant odiosam sicut umbram mortis dum se ¹⁷⁵ vident suas lascivias ulterius non posse protrahere. Solent autem homines dupliciter a suis operibus impediri; uno modo quando non prospiciunt rei eventum, alio modo quando habent in suo proposito ¹⁸⁰ debile fulcimentum; sed adulteri, qui ex concupiscentia ducuntur, e contrario primo quidem inconsiderate se periculis ingerunt quamvis ignorent quid sequatur, et ad hoc significandum dicit *Et sic in tenebris*, idest in dubiis et obscuris, *quasi in luce*, ¹⁸⁵ idest in manifestis, *ambulant*, idest procedunt; se-

cundo ex re modica et fragili magnam fiduciam capiunt, unde subdit *levis est*, scilicet adulter, *super faciem aquae*, quasi dicat: adeo leviter movetur ut videatur ei quod per aliqua mollia, sicut est aqua, possit pertransire ad suum propositum prosequendum. Vel ad litteram, quod dicit *sic in tenebris quasi in luce ambulant* potest ad hoc referri quod ¹⁹⁰ uterque, scilicet adulter et adultera, sua opera in tenebris agere amant; quod vero subdit *levis est super faciem aquae* refertur specialiter ad adulterum, ¹⁹⁵ cui propter impetum concupiscentiae videtur quod etiam super aquam, idest super quamcumque difficultatem vel adversitatem, leviter pertransire possit ad hoc quod perveniat ad fruitionem rei concupitae.

Enarratis igitur diversis generibus peccatorum ²⁰⁰ subiungit de poena, et primo quidem quantum ad poenam praesentis vitae cum subdit *Maledicta sit pars eius in terra*: illud unicuique pars esse videtur quod quasi potissimum bonum desiderat; peccator autem in rebus terrenis quasi in sua parte ultimum ²⁰⁵ finem constituit, secundum illud Sap. « Haec est pars nostra et haec est sors », quae quidem maledicta est quia bona huius mundi quibus male utitur ei vertuntur in malum. Et hoc manifestat subdens *nec ambulet per viam vinearum*: solent enim viae vinearum ²¹⁰ umbrosae esse et per consequens temperatae; vineae etiam temperatum locum requirunt, nam in locis nimis frigidis destruuntur per glaciem et in locis nimis calidis aduruntur per calorem; impius ergo per viam vinearum non ambulat quia rebus ²¹⁵ huius mundi moderate non utitur, sed quandoque declinat ad unum extremum quandoque ad aliud, et quantum ad hoc subdit *ad nimium calorem transeat ab aquis nivium*, quasi a contrario vitio in contrarium transeat quia in medio virtutis non manet; ²²⁰ et ista poena consequitur omnes malos quia « inordinatus animus sibi ipsi est poena », ut Augustinus dicit in I Confessionum.

Deinde ponit poenam quae erit post mortem cum

¹⁴⁷ interficit] —fecit F V² δ¹ ¹⁵⁴ scilicet om. N β¹ ¹⁶⁸ condixerunt] —rant cum Vulg. Pd π condixerunt Sv contradixerant Va ¹⁷³ apparuerit] apparuit β¹ γ(-Sv) ²⁰³ illud] enim add. As δ π ²²⁰ quia] quod β¹ V² γ(-Sv) δ¹ π et Sv eo quod Va

²⁰⁶ Sap. II°. ²¹² vineae...calorem: cf. Albertus VII De veget. et plantis tr. 2 c. 4. ²²⁰ in medio virtutis: cf. Arist. II Ethic. 7 (1107 a 2). ²²³ Cap. 12 (PL 32,670).

Et usque ad inferos peccatum illius: ²⁰ obliviscatur eius misericordia, dulcedo illius vermis; non sit in recordatione sed conteratur quasi lignum infructuosum. ²¹ Pavit enim sterilem et quae non parit, et viduae bene non fecit. ²² Detraxit fortes in fortitudine sua, et cum steterit non credet vitae suae. ²³ Dedit ei Deus locum paenitentiae, et ille abutitur eo in superbiam. Oculi enim sunt in viis illius; ²⁴ elevati sunt ad modicum et non subsistent. Et humiliabuntur sicut omnia et auferentur, et sicut summitates spicarum conterentur.

²²⁵ subdit *Et usque ad inferos peccatum illius*, quasi dicat: non solum in terra pars eius maledicatur dum inordinate utitur rebus mundi, sed etiam pro hoc in inferno poenas patietur, ad quas etiam poenas referri potest quod dixerat « ab aquis nivium » etc.,
²³⁰ quia in inferno nulla erit temperies. Et ne crederet aliquis poenas illas per Dei misericordiam finiendas, subdit *obliviscatur eius*, scilicet peccatoris in inferno damnati, *misericordia*, scilicet Dei, ut numquam exinde liberetur. Qualis autem sit illa poena ostendit subdens *dulcedo illius vermis*, idest delectatio peccati convertetur ei in vermem, idest in conscientiae remorsum, de quo dicitur Is. ult. « Vermis eorum non morietur », unde et de huius poena interminabilitate subdit *non sit in recordatione*, idest
²⁴⁰ ita totaliter relinquatur a Deo sine remedio liberationis ac si eius esset oblitus. Et ponit similitudinem cum subdit *sed conteratur quasi lignum infructuosum*: « arbor enim quae non facit fructum bonum excidetur et in ignem mittetur », ut dicitur Matth.
²⁴⁵ III¹⁰, lignum autem fructuosum praeciditur ut purgetur, secundum illud Ioh. XVI « Omnem palmitem qui fert fructum purgabit eum, ut fructum plus afferat »; impii ergo puniuntur ad exterminium, iusti autem ad profectum.
²⁵⁰ Quare autem infructuoso ligno comparatur manifestat ex duobus: primo quidem quia bona sua in res inutiles consumpsit, unde dicit *Pavit enim sterilem et quae non parit*, et loquitur de eo qui bona sua in res inutiles consumpsit ad similitudinem eius
²⁵⁵ qui uxorem sterilem inutiliter nutrit; secundo quia indigentibus non subvenit, quod ei esse poterat fructuosum, unde subdit *et viduae bene non fecit*, per viduam omnes indigentes significans. Nec solum fuit infructuosus sed etiam fuit nocivus sicut lignum
²⁶⁰ proferens fructus venenosos, unde subdit *Detraxit fortes in fortitudine sua*, idest. potestate sua usus est non ad subveniendum oppressis sed magis ad opprimendum fortes. Et hoc quod aliis nocet etiam

in suum nocumentum redundat, quia scilicet in se securam vitam agere non potest, timens laedi ab eis ²⁶⁵ quos laeserat, unde subdit *et cum steterit*, idest cum nihil adversum passus fuerit, *non credet vitae suae*, idest non erit de vita sua securus secundum illud quod Eliphaz supra xv²¹ dixerat « Sonitus terroris semper in auribus eius, et cum pax sit ille semper ²⁷⁰ insidias suspicatur ».

Causam autem quare absque misericordia sit puniendus assignat ex hoc quod Dei misericordia noluit uti dum potuit, unde subdit *Dedit ei Deus locum paenitentiae*, scilicet differens poenam, et haec ²⁷⁵ est ratio quare permissus est in prosperitate aliquandiu vivere; sed hoc quod Deus exhibuit ei in bonum ipse pervertit in malum, unde subdit *et ille abutitur eo in superbiam*, non attribuens divinae misericordiae quod post peccatum non statim punitur, ²⁸⁰ sed ex hoc sumit peccandi audaciam usque ad Dei contemptum. Et quamvis peccator tenebras quaerat ad peccandum, non tamen potest facere quin videatur, unde subdit *Oculi enim*, scilicet Dei, *sunt in viis illius*, idest considerant processus eius quamvis ²⁸⁵ in tenebris ambulet. Et inde est quod *elevati sunt ad modicum*, idest ad aliquam terrenam sublimitatem et caducam, Deo dante eis locum paenitentiae, *et non subsistent*, scilicet finaliter, quia abutuntur Dei misericordia in superbiam. Et adhibet huius rei ²⁹⁰ similitudinem: omnia enim quae in tempore generantur, determinato tempore crescunt et postea incipiunt deici et tandem totaliter destruuntur, et ita contingit de impiis, unde subdit *Et humiliabuntur sicut omnia*, quae scilicet in tempore crescunt, *et ²⁹⁵ auferentur*, scilicet totaliter, quando ad summum pervenerint; et adhibet similitudinem subdens *et sicut summitates spicarum conterentur*: non enim conteruntur fruges quandiu sunt in herba et crescunt sed quando iam ad perfectam maturitatem perve- ³⁰⁰ nerint, et similiter impii non statim puniuntur a Deo sed quando ad summum pervenerint secundum

227 pro] per N β¹ Sv δ(-Pd) post Pd π 245 praeciditur] praescinditur F praescinditur F² R precidatur V¹ V² Va
 250 comparatur] —retur F γ Va π 253 viduam] —as β¹ γ 261 potestate] in praem. γ(-Sv) δ(-Pd) 264 in se om. sF
 β¹ V² γ δ π 284 enim] eius F² eius add. cum Vulg. Sv π autem illius Va autem Pd om. R 286 ambulet scrips. cum
 F² Sv Va] —lerit R —lent cet.

229 Hic supra. 236 conscientiae remorsum: cf. August. XX De civ. Dei cap. 22 (PL 41,694) quem refert Thomas Super
 IV Sent. d. 50 q. 2 a. 3 qc. 2 sed c. 237 Is. LXVI²⁴. 246 Rectius Ioh. xv².

²⁵ Quod si non est ita, quis me potest arguere esse mentitum et ponere ante Deum verba mea?

mensuram a Deo praevisam. Hoc autem induxit ad ostendendum quod hoc, quod impii temporaliter non puniuntur sed prosperam vitam agunt, non contingit ex <defectu> divinae providentiae, sed ex hoc quod differt Deus poenam in congruum tempus; et sic patet falsum esse quod Eliphaz ei calumniose imposuerat de negatione providentiae divinae, unde subdit *Quod si non est ita*, sicut praedixi de punitione malorum, sicut vos opinamini credentes semper hominem in hac vita puniri pro peccatis, *quis me potest arguere esse mentitum*, quasi scilicet divinam providentiam negem, *et ponere ante Deum verba mea*, idest verba mea in accusationem vertere contra Deo ac si sint contra eius providentiam dicta?

³⁰³ autem] ad hoc *add. codd.* (-F² As π), *quod coniecimus primam redactionem casu non cancellatam et delevisimus* ³⁰⁶ <defectu> *suppl. cum γ δ(-Pd)] om.* F N F² pV² *post providentiae V¹ post divinae Pd π dispositione post providentiae sV² 314 Deum] dicuntur pN β¹*

CAPITULUM XXV

¹ Respondens autem Baldath Suites dixit: ² Potestas et terror apud eum est qui facit concordiam in sublimibus suis. ³ Numquid est numerus militum eius? Et super quem non surgit lumen eius? ⁴ Numquid iustificari potest homo comparatus Deo? Aut apparet mundus natus de muliere?

Respondens autem Baldath Suites dixit: Potestas et terror etc. Iob in sua responsione duas calumnias quas ei Eliphaz iniecerat in praecedenti sua responsione iam repulit, ostendens se neque pro peccatis punitum neque divinae providentiae negatorem. Ostenderat autem valde expresse quod divinae providentiae non repugnabat si impii in hoc mundo prosperantur, quia reservatur eorum poena in alio tempore, et ideo contra hoc ulterius insistere non potuerunt; sed alterum, scilicet quod non fuerit pro peccatis punitus, non tam evidenter ostenderat quin potius debilitatem suae ostensionis significavit cum dixit «Nemo advertere potest cogitationes eius», et ideo contra hoc ulterius Baldath resistere nititur, redarguens Iob quod se asserebat non pro peccatis suis punitum.

Et quasi immemor verborum Iob quibus dixerat non sibi sufficere si contra eum ex Dei fortitudine contendatur, a divina potestate disputationis suae sumit exordium, et proponit magnitudinem divinae potestatis dupliciter: primo quidem quantum ad hoc quod potentiam exercet in superiores creaturas in summa pace eas conservans, unde dicit *Potestas et terror*, id est ex qua timeri debet, *apud eum est*, scilicet Deum, *qui facit concordiam in sublimibus suis*. In inferioribus enim creaturis discordia multiplex invenitur tam in creaturis rationalibus, ut patet per contrarios motus humanarum voluntatum, quam in creaturis corporalibus, ut ex earum contrarietate apparet per quam generationi et corruptioni subduntur; sed in superioribus corporibus nulla contrarietas reperitur, unde et incorruptibilia sunt: similiter et superiores intellectuales substantiae in summa concordia vivunt, unde absque miseria sunt. Haec autem summa concordia superiorum creatu-

rarum ex potestate divina procedit, quae superiores creaturas in perfectiori suae unitatis participatione constituit quasi sibi propinquiores, et ideo signanter dicit *in sublimioribus suis*, id est sibi magis conformibus.

Secundo commendat divinam potestatem ex his quae operatur in inferioribus creaturis, in quibus operatur per ministerium superiorum creaturarum, quarum multitudo homini est ignota, unde subdit *Numquid est numerus militum eius?* Milites quidem Dei vocat omnes caelestes virtutes quae divinum nutum sequuntur sicut milites oboediunt imperio ducis; harum autem caelestium virtutum numerus ignotus est homini, et simile est quod habetur Is. XL²⁶ «Qui educit in numero militiam eorum». Et ne aliquis crederet quod caelestes virtutes non se haberent sicut milites parentes alieno imperio sed sicut duces et principes ex suo arbitrio cuncta agentes, sicut aestimaverunt multorum deorum cultores, subiungit *Et super quem non surgit lumen eius?*, quasi dicat: omnes caelestes virtutes per illuminationem divinam diriguntur sicut homines per hoc quod super eos surgit lux solis.

Proposita ergo potestate divina, accedit ad propositum dicens *Numquid iustificari potest homo comparatus Deo?*, quasi dicat: ex quo Deus tam magnus est et in iustitia praecellens ut etiam in sublimibus concordiam faciat, quae est iustitiae effectus secundum illud Is. XXXIII «Opus iustitiae pax», omnis iustitia hominis divinae iustitiae comparata quasi nihil reputatur. Nec solum homo Deo comparatus non potest iustus videri, sed quod plus est ei comparatus apparet iniustus, sicut in comparatione ad res pulcherrimas res quae parum pulchritudinis habent videntur immundae, unde subdit *Aut appa-*

28 in] etiam F N β¹ V² etiam in Va 39 sublimioribus] —mibus cum Vulg. (cf. supra lin. 25) F² γ R π —mitatibus Pd
48 numerus] om. pN V² post homini V¹ γ post est F² δ¹ π 70 apparet] —rere cum Vulg. γ(-F²) δ(-R) π —res F²

3 iniecerat: cap. XXXII^{5,12}. 13 Cap. XXXIII¹³. 17 dixerat: cap. XXXII⁶. 32 incorruptibilia: cf. Arist. *I De caelo* 6 (270 a 12). 43 per ministerium...: cf. August. ut supra cap. 9 363. 54 deorum cultores: Platonici sec. August. XVIII *De civ. Dei* cap. 14 (PL 41,572) ut refert Thomas II-II q. 94 a. 1. 64 Rectius Is. XXXIII¹⁷.

⁵ Ecce etiam luna non splendet et stellae non sunt mundaе in conspectu eius, ⁶ quanto magis homo putredo et filius hominis vermis.

ret mundus natus de muliere?, quod signanter dicit quia ex hoc ipso quod homo de muliere per concupiscentiam carnis nascitur maculam contrahit.

Hoc autem quod dixerat consequenter per simile
⁷⁵ confirmat cum subdit *Ecce etiam luna non splendet et stellae non sunt mundaе in conspectu eius*; ubi considerandum est quod de sole mentionem non facit quia non apparet sensibiliter quod ad praesentiam maioris luminis lumen eius obtenebretur, sed
⁸⁰ luna et stellae etiam ad praesentiam corporalis solis obfuscantur, unde multo magis earum claritas quasi obscuritas quaedam est immensitati divini lu-

minis comparata. Et ex hoc concludit propositum subdens *quanto magis homo putredo et filius hominis vermis*, scilicet non potest reputari splendens splendore iustitiae si divinae iustitiae comparetur, neque mundus per innocentiam si comparetur puritati divinae; signanter autem hominem putredini comparat quasi ex materia existentem putrefactioni vicina, et filium hominis vermi quia vermis ex putredine generatur. Hoc autem inducit ad ostendendum quod homo non potest quantamcumque iustitiam et innocentiam suam proponere, quasi nihil reputatam in comparatione ad Deum, cum agitur de divino iudicio.

88 hominem] —ni F pN β¹ V² γ(-F³) — nes Pd π putredini] —nem F pN F² V² As pulcritudinem Sv 89 existentem]
 —te β¹ δ¹ —tes π extrahentem Sv 89 vicina] —nam F N V¹ V² γ R

⁷² ex hoc...contrahit: cf. August. *I De nupt. et conc.* cap. 24 (PL 42,429) ut refert Thomas *II-II* q. 153 a. 2 arg. 3. 90 ver-
 mis...generatur: cf. Gregor *XVII Moral.* cap. 17 (PL 76,23 A); vide supra cap. 17 194.

CAPITULUM XXVI

¹ Respondens autem Iob dixit: ² Cuius adiutor es? Numquid imbecillis? Et sustentas brachium eius qui non est fortis? ³ Cui dedisti consilium? Forsitan illi qui non habet sapientiam? Et prudentiam tuam ostendisti plurimam? ⁴ Quem docere voluisti? Nonne eum qui fecit spiramentum? ⁵ Ecce gigantes gemunt sub aquis et qui habitant cum eis.

Respondens autem Iob <dixit>: Cuius adiutor es etc. Baldath in verbis praemissis Iob convincere voluit ex consideratione divinae potestatis omnibus tremendae, respectu cuius nullus homo potest iustitiam aut innocentiam praetendere ut se asserat absque peccato punitum; unde Iob triplicem responsionem subiungit, quarum prima specialiter est contra Baldath qui Iob terrere conatus fuerat ex consideratione divinae potestatis. Solent autem homines non ratione contra aliquem condemnatum utentes, sed iudicis potentiam et sapientiam allegantes, hoc facere in iudicis favorem. Adhibetur autem favor alicui personae dupliciter: uno modo propter defectum potentiae illius cui favetur, alio modo propter defectum sapientiae; quantum ergo ad primum dicit *Cuius adiutor es? Numquid imbecillis?*, quasi dicat: haec quae locutus es non secundum viam rationis sed quasi in Dei favorem, numquid ad hoc dixisti ut Deo ferres auxilium quasi infirmo? Adiuvare autem videtur aliquem qui eius operationem defendit, unde subdit *Et sustentas brachium eius qui non est fortis?*, quasi dicat: numquid vis tu his verbis defendere Dei operationem qua punitus sum ab eo, ac si ipse non esset fortis ad se defendendum? Deinde quantum ad favorem qui alicui adhibetur propter defectum sapientiae, considerandum est quod hic favor est duplex: unus quidem ex hoc quod consilium datur alicui circa res agendas, et quantum ad hoc dicit *Cui dedisti consilium?* Videtur aliquis alicui consilium dare quando eius causam sine ratione defendit; non autem consilio indiget Deus, qui est in sapientia perfectus, unde subdit *Forsitan illi qui non habet sapientiam?*, quasi dicat: numquid dubitas Deum sapientiam non ha-

bere ut tam stulte pro eo loquaris? Qui autem sapientiam dat videtur hoc facere ad sapientiam ostendendam, unde subdit *Et prudentiam tuam ostendisti plurimam?*, quasi dicat: numquid per hoc voluisti tuae prudentiae abundantiam ostentare?

Alius autem modus favoris contra defectum sapientiae est ut quis instruat ignorantem circa scibilia, et quantum ad hoc subdit *Quem docere voluisti?* Visus es enim Deum docere dum eius potentiam contra me allegasti, sed ipse doceri non indiget qui est totius humanae scientiae causa, unde subdit *Nonne eum qui fecit spiramentum*, idest qui creavit humanam animam per quam homo et intelligit et spirat? Una enim et eadem anima est quae per intellectum scientiam percipit et per alias vires corpus vivificat.

Deinde ne videatur in aliquo potentiae Dei derogare, commendat ipsam multo diffusius quam Baldath enumerans multos effectus divinae potentiae, et incipit ab his quae potenter fecit in genere humano circa diluvium. Legitur enim Gen. vi⁴ quod «gigantes erant super terram in diebus illis», et postea subditur «Cumque vidisset Deus terram esse corruptam, omnis quippe caro corruerat viam suam super terram, dixit ad Noe: Finis universae carnis venit coram me», et postea subdit «Ecce ego adducam aquas diluvii super terram et interficiam omnem carnem». Hunc ergo effectum divinae potentiae ostendit subdens *Ecce gigantes*, scilicet antiqui, *gemunt*, scilicet in poenis inferni, *sub aquis*, idest qui fuerunt submersi aquis diluvii; et quia non soli ipsi perierunt sed multi alii cum eis et tunc et postea, subiungit *et qui habitant cum eis*, scilicet similiter gemunt, scilicet a virtute potestatis ipsius.

¹ <dixit> suppl. cum F² γ δ π] om. cet. ²⁸ circa] contra β¹ V² R ad Sv ²⁹ Videtur] autem add. F Va enim add. Sv
⁴⁷ et om. β¹ γ R π ⁵⁶ illis] om. F N noe V¹ Va (def. F²) ⁶⁰ coram] super pN V² ad V¹ del. sN ⁶⁸ scilicet
om. F As δ π

⁷ prima: cf. infra cap. 27 ⁸ iterato sermonem assumit', cap. 29 ¹⁹ iterato sermonem resumpsit'. ⁴⁸ eadem anima...: cf. Gennadius *De eccles. dogm.* cap. 15 (PL 58,984) ut saepius refert Thomas e. g. *II Cont. gent.* cap. 58. ⁵⁷ Gen. vi¹².
⁶⁰ Gen. vi¹⁷.

⁶ Nudus est infernus coram illo, et nullum est operimentum perditioni. ⁷ Qui extendit aquilonem super vacuum et appendit terram super nihilum. ⁸ Qui ligat aquas in nubibus suis ut non erumpant pariter deorsum. ⁹ Qui tenet vultum solii sui et expandit super illud nebulam suam. ¹⁰ Terminum circumdedit aquis usque dum finiantur lux et tenebrae.

Et ne aliquis crederet quod divina providentia se extenderet solum ad iudicandos homines in hac vita, non autem post mortem, sicut amici Iob sentire videbantur, ad hoc excludendum subdit *Nudus est infernus coram illo*, quasi dicat: ea quae in inferno aguntur conspicua sunt oculis eius et secundum eius iudicium aguntur; unde ad huius expositionem subdit *et nullum est operimentum perditioni*, idest his qui sunt perdit in inferno, ut possint ab oculis Dei occultari sicut occultantur a nobis.

Deinde enumerat effectus divinae providentiae in rebus naturalibus, et incipit ab extremis, scilicet a caelo et a terra, in quorum utroque aliquid apparet ex divina potentia institutum quod humanas vires excedit. Secundum autem id quod sensibiliter apparet, videtur caelum extensum esse super terram sicut quoddam tabernaculum, terram autem esse sub caelo sicut tabernaculi pavementum; quicumque autem tabernaculum erigit, aliquid supponit quo tabernaculum sustentatur, sed hoc in caelo non apparet: non enim videtur aliquid caelum sustentans nisi virtus divina, unde dicit *Qui extendit aquilonem super vacuum*. Per aquilonem intelligit superius hemisphaerium quoad nos: nobis enim aquilonaris polus supra horizontem elevatur, australis vero sub horizonte deprimitur, unde dicit aquilonem extendi *super vacuum*, quia sub superiori hemisphaerio caeli nihil nobis apparet nisi spatium aere plenum, quod vulgares homines reputant vacuum: loquitur enim secundum aestimationem vulgarem hominum, prout est moris in sacra Scriptura. Similiter etiam qui pavementum iacit super aliquid ipsum firmat; terra autem quae est quasi caeli fundamentum non apparet super aliquid firmata quod eam possit sustentare, sed sola Dei potentia sustinetur, unde subdit *et appendit terram super nihilum*. Haec autem non ita dicuntur quasi caelum sit ponderosum ut indigeat sustentamento ne cadat, aut terra possit descendere nisi usque ad centrum, sed ipsas naturales virtutes quibus corpora in suis lo-

cis naturaliter continentur ex divina potestate processisse significat: sicut enim motus violentus est a potestate humana, ita inclinatio naturalis est ex virtute divina quae est naturae principium.

Deinde enumerat effectus divinae potentiae in spatio medio quod est inter caelum et terram, et primo in aere, in quo hoc admirabile videtur quod aqua in aere suspenditur vaporabiliter elevata, et non tota simul cadit sed guttatim ut apparet in pluviis, unde dicit *Qui ligat aquas in nubibus suis*, idest eius virtute causatis, *ut non erumpant*, scilicet aquae pluviarum, *pariter deorsum* sed guttatim secundum quod expedit ad temperiem terrae, quasi divina virtute illud quod remanet in nubibus esse ligatum ut non a principio cadat: fit enim divina virtute ut vapores non simul condensentur ut oporteat eos simul in aquam conversos pariter cadere. Pluviis autem ex nubibus deorsum cadentibus, remanent quaedam vaporum reliquiae ex quibus nebulae generantur, per quas nobis tegitur caelum quod est quasi solium Dei, secundum illud Is. ult. «Caelum mihi sedes est», et quantum ad hoc subdit *Qui tenet vultum solii sui*, idest qui detinet quasi occultatam faciem caeli quod est solium eius, et hoc per nebulas quibus prohibemur caelum videre, unde subdit *et expandit super illud nebulam suam*, idest eius virtute productam.

Deinde ostendit effectum divinae potentiae in aquis cum subdit *Terminum circumdedit aquis*: aquae enim secundum naturalem elementorum ordinem undique terram operire deberent; sed quod aliqua pars terrae remanet discooperata ab aquis, hoc factum est divina virtute, quae usque ad certum terminum terram fecit operiri ab aquis; et hoc praecipue videtur ad oceanum pertinere qui undique terram circumdat, et propter hoc subdit *usque dum finiantur lux et tenebrae*: finitur enim nobis lux diei et tenebra noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori quod superponitur nostrae habitabili, quae quasi undique oceano concluditur; vel potest intel-

81 a² om. N β¹ V² γ Va 99 moris] mos N F² Va mox V¹ V² ante est As Pd π moras ante est R 116 suspenditur] —datur N β¹ V² δ π 119 causatis] creatis F² γ δ π 122 esse] esset F² sAs F³ δ¹ π sit Va 124 oporteat] —tet N V¹ V² om. R 145 tenebra] —bre F F³ π —bras V² 147 nostrae] terre in ras. sN ratione V¹ nostro V²

72 videbantur: cf. supra cap. 10 429 nota. 93 aquilonaris polus...: cf. supra cap. 9 253 nota. 97 vacuum: cf. Arist. IV Phys. 9 (213 a 27). 127 nebulae: cf. Arist. I Meteora 14 (346 b 32). 129 Is. Lxvi¹. 138 naturalem...ordinem: cf. supra cap. 5 208 nota. 141 divina virtute: cf. Gen. 1³, Ier. v²² et infra cap. xxxviii¹⁰ ut refert Thomas I Pars q. 69 a. 1 ad 4. 143 oceanum; cf. Isid. XIII Etymol. cap. 15 (PL 82,484 A).

¹¹ Columnae caeli contremiscunt et pavent ad nutum eius. ¹² In fortitudine illius repente maria congregata sunt, et prudentia eius percussit superbum. ¹³ Spiritus eius ornavit caelos, et obstetricante manu eius eductus est coluber tortuosus. ¹⁴ Ecce haec ex parte sunt dicta viarum eius, et cum vix parvam stillam sermonum eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis eius intueri?

ligi quod terminus aquarum intransmutabilis per-
150 manebit, manente hoc statu mundi in quo est successio lucis et tenebrarum.

Sic igitur enumeratis effectibus divinae potentiae in corporalibus creaturis, ostendit eius effectum in creaturis spiritualibus quas vocat columnas caeli,
155 quia scilicet eorum officio administratur motus caelorum, unde dicit *Columnae caeli*, scilicet angeli, *contremiscunt et pavent ad nutum eius*, idest oboediunt ei ad nutum, et loquitur ad similitudinem servi ad nutum oboedientis domino propter timorem et tremorem ipsius, ut timor referatur ad animam, tremor ad corpus. Non est autem putandum quod in sanctis angelis sit timor poenalis, sed eorum reverentia ad Deum hic timor nominatur, et sic pavor refertur ad affectum, tremor autem ad exteriorem
165 effectum.

Et quia in angelis aliqui sunt qui a debita Dei reverentia discesserunt, de quibus supra IV¹⁸ dictum est «In angelis suis reperit pravitatem», ideo consequenter de distinctione bonorum et malorum angelorum subiungit. Creditur autem simul cum distinctione creaturae corporalis etiam creaturae spiritualis distinctionem fuisse, et ideo ad insinuandam distinctionem creaturae spiritualis praemittit de creatura corporali dicens *In fortitudine illius repente maria congregata sunt*, secundum illud Gen. I⁹ «Congregentur aquae quae sunt super terram in locum unum, et appareat arida». Et sicut creaturae corporales sunt distinctae divina virtute ita etiam creaturae spirituales, unde subdit *et prudentia eius percussit*

superbum, idest per virtutem providentiae ipsius
180 diabolus superbiens est sua gloria privatus; et simul eo percusso bonis angelis sunt spiritualia dona augmentata, unde subdit *Spiritus eius ornavit caelos*, idest caelestes spiritus, ornamentis scilicet spiritualium donorum. Non erat autem conveniens ut percussus per privationem gloriae cum ornatis per Spiritum sanctum remaneret, et ideo subdit *et obstetricante manu eius eductus est*, scilicet a societate bonorum angelorum, *coluber tortuosus*, idest diabolus, qui colubro comparatur propter malignitatis venenum
190 et tortuosus dicitur propter calliditatem; signanter autem dicit eum eductum obstetricante manu Dei: sicut enim obstetrix sic educit infantem quandoque mortuum ut mater non laedatur, ita Deus sic eduxit diabolum de medio angelorum ut bonorum
195 angelorum societas in nullo detrimentum sit passa.

Et ne aliquis crederet hos effectus licet sint magni divinam potentiam adaequare, subdit *Ecce haec ex parte sunt dicta viarum eius*, idest operum eius quibus et nos in Dei cognitionem ascendimus et
200 Deus nobis se quodammodo communicat. Et ne videantur haec etsi non totam divinam potentiam adaequare tamen ex magna parte ad eius aequalitatem accedere, subiungit *et cum vix parvam stillam sermonum eius audierimus, quis poterit magnitudinem tonitruum eius intueri?*, quasi dicat: omnium quae nunc dicta sunt de effectibus divinae potentiae, minor est comparatio ad divinam potentiam quam unius parvi sermonis quasi silenter stillantis ad maximum tonitruum sonum.

163 hic] illud F id N V² que F² om. V¹ Va et] ut et F² γ(-Sv) ut V² Sv δ π 164 refertur] —ratur F² γ δ π
164 affectum] effectum N γ δ¹ (def. V¹) 180 providentiae] prudentie V² δ π 181 est] de N R ex pPd om. β¹ Va
sPd π 181 privatus] —tur F² est add. δ 193 sic] om. pF Sv δ(-R) π cum F² 204 vix parvam stillam scrips.
cum Vulg. sAs Sv Va (cf. Praef. § 61)] disparvant partem F N V² disp. partem F² vix parvulam stillam V¹ vix par. partem
γ(-Sv) iuxta partem parvam R idest partem add. Pd π 205 magnitudinem tonitruum] tonitruum Sv magne tonitruum R
tonitruum magnitudinis Vulg. et ipse Thomas infra cap. 40 67

155 eorum officio: cf. ipse Thomas post philosophos et sacros doctores, *Resp.* 36 *quaest.* q. 1-4, *Resp.* 42 *quaest.* q. 3-5 et passim.
156 scilicet angeli: ita *Glossa ordin.* super h. l. 160 timor...corpus: cf. *Glossa interlin.* super Ps. LIV⁶ et *Glossa Petri* Lomb. ibid. (PL 191,508 A). 161 Non est autem putandum...: cf. Gregor *XVII Moral.* cap. 29 (PL 76,31). 170 Creditur...: cf. Hugo de S. Victore *I De sacram.* pars 1 c. 10 (PL 176,194 D). 189 diabolus...calliditatem: cf. Gregor. *XVIII Moral.* cap. 32 (PL 76,35 C). 199 operum eius: cf. *Glossa ordin.* super Prov. VIII²²; vide supra cap. 11 107 et infra cap. 36 250.

CAPITULUM XXVII

¹ Addidit quoque Iob assumens parabolam suam et ait: ² Vivit Deus qui abstulit iudicium meum, et Omnipotens qui ad amaritudinem duxit animam meam. ³ Quia donec superest halitus in me et spiritus Dei in naribus meis, ⁴ non loquentur labia iniquitatem, nec lingua mea meditabitur mendacium. ⁵ Absit a me ut iustos vos iudicem; donec deficiam non recedam ab innocentia mea. ⁶ Iustificationem meam quam coepi tenere non deseram,

Addidit quoque Iob assumens parabolam etc. In praemissis verbis Iob confutaverat dicta Baldath qui contra eum divinam potestatem allegaverat, quasi Iob eius magnitudinem ignoraret; finita autem sua responsione, intelligitur expectasse ut tertius amicorum, scilicet Sophar, more solito suo ordine responderet, sed quia ille quasi convictus conticuit, Iob iterato sermonem assumit et per aliam rationem ostendit non esse contra divinam providentiam si mali in hoc mundo prosperantur et boni adversitates patiuntur; unde dicitur *Addidit quoque Iob*, postquam scilicet ei nullus respondebat, *assumens parabolam suam*, quia scilicet per similitudines loquebatur ad modum parabolas inducentium. ¹⁵ Ante autem quam propositum ostendat, se in amicorum sententiam numquam transiturum esse denuntiat, et ad huius firmitatem iuramentum praemittit, unde subditur *et ait: Vivit Deus qui abstulit iudicium meum*, supposita scilicet vestra sententia ²⁰ qua asseritis ad iustitiam divini iudicii pertinere ut adversitates praesentes non nisi peccatoribus inducat; et ideo ad exponendum in quo iudicium suum <ablatum> dixerit, subdit *et Omnipotens qui ad amaritudinem duxit animam meam*, idest qui absque culpa praecedente mihi adversitates exteriores induxit ²⁵ ex quibus amaritudinem in anima patior: nec tamen ab eius reverentia et amore discedo, <ut> patet ex hoc quod per ipsum iuro.

Inducit autem praedictum iuramentum ad hoc ³⁰ quod subditur *Quia donec superest halitus in me*, idest donec habebam vitam quae per respirationem conservatur; et ut ostendat se vitae beneficium a

Deo recognoscere, subdit *et spiritus Dei in naribus meis*: respiratio enim praecipue fit per nares, nam respiratio quae fit per os non est adeo congrua, ut ³⁵ Aristoteles dicit in libro *De historiis animalium*; respiratio ergo hominis, quae principaliter in naribus posita est, hic *spiritus Dei* dicitur quia hoc habet homo a Deo ut vivere possit respirando. Et huic beneficio ipse non vult esse ingratus peccando, ⁴⁰ unde subdit *non loquentur labia iniquitatem*, ut scilicet dicam omnes qui adversitates patiuntur esse iniquos, *nec lingua mea meditabitur mendacium*, ut scilicet dicam hoc pertinere ad divinam iustitiam ut iustorum merita praesenti prosperitate remuneret et ⁴⁵ iniquorum peccata temporali adversitate condemnet. Et quia amici Iob ista asserebant subiungit *Absit a me ut iustos vos iudicem*: non enim poterat eos iustos iudicare nisi eorum iniustam sententiam approbaret, per quod a iustitia sua recederet, unde ⁵⁰ subdit *donec deficiam*, scilicet per mortem, *non recedam*, idest propono non recedere *ab innocentia mea*, a qua scilicet recederem si sanctos adversitatem in hoc mundo patientes vobiscum impios iudicarem; et sicut ab innocentia ad nocendum transgredi non ⁵⁵ propono, ita nec iustitiae viam deserere, unde subdit *Iustificationem meam*, quod scilicet pertinet ad iustitiae executionem, *quam coepi tenere*, scilicet non approbando hominem pro prosperitate quam habet nec condemnando pro adversitate quam patitur in ⁶⁰ hac vita, *non deseram*, scilicet declinando in vestram sententiam. Solent autem qui semel peccaverunt prouiores esse ad iterato peccandum, qui vero peccatorum sunt inexperti difficilius ad peccata

¹⁵ autem om. V² δ π ²³ <ablatum> suppl. cum sAs (cf. ipse Thomas infra cap. 34 39)] om. cel. dixerit] abstulerit π ²⁴ duxit] adduxit cum Vulg. sAs Pd om. F² induxit Sv perduxit π ²⁷ <ut> suppl. cum γ δ¹ π] quod sN om. cel. ³¹ habeo] habeo β¹ As δ π ³⁷ respiratio] -tionem F pN V¹ V² γ(-Sv) ³⁹ vivere...respirando scrips.] vivendo... respirare codd. ⁴¹ loquentur] -antur F γ(-F²) -untur R ⁴⁸ vos] esse add. (praem. Va) β¹ V² γ δ π ⁵⁷ quod] que β¹ δ¹ π ⁵⁹ pro] om. N F² V² δ¹ π per V¹ prosperitate] -tem F β¹ Pd π

³¹ per respirationem: cf. Arist. *De respir.* cap. 5 (472 b 27). ³⁶ Cf. lib. I c. 11 (492 b 10) sec. transl. Scoti (ms. f. 4ra); vide Albertum I *De animal.* tr. 2 c. 8 n. 220 (St 1,79). ⁵⁸ iustitiae executionem: cf. Ambrosius *Expos. in Ps.* cxviii⁸ (PL 15,1396 C).

neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea. ⁷ Sicut impius inimicus meus, adversarius meus quasi iniquus. ⁸ Quae est enim spes hypocritae si avare rapiat et non liberet Deus animam eius? ⁹ Numquid Deus audiet clamorem illius cum venerit super illum angustia? ¹⁰ Aut poterit in Omnipotente delectari et invocare Deum omni tempore? ¹¹ Docebo vos per manum Dei quae Omnipotens habeat, nec abscondam. ¹² Ecce omnes nostis, et quid sine causa vana loquimini?

⁶⁵ prolabantur, unde subdit *neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea*, quasi dicat: ideo confido quod non recedam ab innocentia nec iustitiam deseram quia hoc per experientiam didici: non enim habeo conscientiam remordentem de aliquo ⁷⁰ gravi quod commiserim in tota vita mea. Vel aliter potest continuari: quia enim dixerat se non recesurum ab innocentia sua nec iustificationem quam tenere coeperat deserturum, posset aliquis dicere quod ipse ante hoc neque innocentiam neque iustitiam habuerat, sed ipse hoc excludit subdens *neque enim reprehendit me cor meum* etc. Declinare autem ab innocentia et deserere iustitiam si vobis ⁷⁵ faverem qui iniustitiam et impietatem sustinetis, unde subdit *Sicut impius inimicus meus*, in quantum scilicet contra veritatem divini iudicii loquitur, ⁸⁰ *adversarius meus quasi iniquus*, in quantum scilicet iniquam sententiam profert mihi adversando, dum dicit me impium esse quia graviter sum afflictus.

His igitur praemissis pertinentibus ad amicorum ⁸⁵ suorum confutationem et suae sententiae firmitatem, accedit ad principale propositum, ut scilicet ostendat non esse contrarium divinae providentiae si mali in hoc mundo temporaliter prosperentur et iusti temporaliter affligantur; et supra quidem hoc manifestaverat ex futuris praemiis et flagellis quae ⁹⁰ reservantur bonis et malis post hanc vitam, nunc autem hoc ostendit ex debilitate bonorum temporalium quae mali possident in hac vita et magnitudine bonorum spiritualium quae bonis conceduntur. ⁹⁵ Asserit ergo primo inutile esse peccatoribus si in hac vita bona temporalia consequantur absque animae bonis, unde dicit *Quae est enim spes hypocritae si avare rapiat*, idest si iniuste divitias congreget, *et non liberet Deus animam eius*, scilicet a ¹⁰⁰ peccato per gratiae dona, idest quid boni potest ex hoc <consequi>? Et loquitur de hypocrita, idest simulatore, loco omnium peccatorum quia «simulata aequitas est duplex iniquitas», et hypocritae tam-

quam falsarii virtutis videntur maxime esse abominabiles apud Deum, sicut infra xxxvi¹³ dicitur «Si-¹⁰⁵ mulatores et callidi provocant iram Dei».

Ostendit autem consequenter eos duplici spe privari, quarum una est quam habent iusti de Deo quod in tempore necessitatis eorum orationem exaudiat, sed hoc ab impiis excludit dicens *Numquid* ¹¹⁰ *Deus audiet clamorem illius cum venerit super illum angustia?*, quasi dicat 'non'; et ratio huius assignatur Prov. i²⁴ ex ore Sapientiae dicentis «Vocavi et renuistis», et post pauca subditur «Tunc», scilicet quando veniet super eos angustia, «invocabunt me ¹¹⁵ et non exaudiam»; et Prov. xxviii⁹ dicitur «Qui declinat aurem suam ne audiat legem, oratio eius fiet execrabilis». Secunda autem spes iustorum est quod cum deficit eis temporalis consolatio in tempore tribulationis, fruuntur delectatione divina et ¹²⁰ delectantur in laude ipsius, sed hoc ab impiis excludit subdens *Aut poterit in Omnipotente delectari*, quem scilicet non diligere ex operibus comprobatur, *et invocare Deum omni tempore?*: ex magna enim dilectione Dei provenit quod semper sit in aliquo-¹²⁵ rum ore laus Dei.

Et quia ostenderat parum valere bona temporalia quae impii possident sine spe iustorum quam sancti habent, ostendit consequenter temporalia bona quae interdum impii possident fragilia esse. Et ¹³⁰ ad assertionem eorum quae dicturus est duo praemittit: primo quidem quod ea quae dicturus est sapientiae divinae conveniunt, unde dicit *Docebo vos per manum Dei*, idest per virtutem ipsius, *quae Omnipotens habeat*, scilicet in sua sapientia quasi ¹³⁵ certum, *nec abscondam*, quae scilicet Deo instruite me didici. Secundo ostendit quod ea quae dicturus est tam sunt manifesta ut etiam ipsi ea ignorare non possint, unde subdit *Ecce omnes nostis*, scilicet ¹⁴⁰ vera esse quae dicturus sum, et ideo mirum est quod tam irrationabiliter contra veritatem manifestam loquimini; et hoc est quod subdit *et quid sine*

⁷⁵ nec] neque β¹ γ δ ⁷⁶ etc.] in omni vita mea γ δ(-R) π ¹⁰⁰ potest] ponit Va ¹⁰¹ <consequi> suppl. cum γ(sequi Sv) δ¹ π] om. cet. ¹¹⁹ cum] non F N V¹ γ (def. F²) ¹²⁵ dilectione] delectatione N Sv δ π ¹³⁹ omnes] nos praem. pN vos cum Vulg. praem. δ(-R) π

⁸⁹ supra cap. xix²⁵ et xxi²². ⁹³ magnitudine bonorum spiritualium: infra cap. xxviii. ¹⁰¹ idest simulatore: cf. supra cap. 13 235 nota. ¹⁰² Glossa ordin. super Col. iii²³ et Glossa Petri Lomb. ibid. (PL 192,285) sec. Thomam II-II q. 111 a. 4 arg. 1; ex August. Enarr. in Ps. 63 (PL 36,765). ¹¹⁴ Prov. i²⁸.

¹³ Haec est pars hominis impii apud Deum, et hereditas violentorum quam ab Omnipotente suscipient. ¹⁴ Si multiplicati fuerint filii eius, in gladio erunt, et nepotes eius non saturabuntur pane; ¹⁵ qui reliqui fuerint ex eo sepelientur in interitu, et viduae illius non plorabuntur. ¹⁶ Si comportaverit quasi terram argentum et sicut lutum praeparaverit vestimenta, ¹⁷ praeparavit quidem sed iustus vestietur illis et argentum innocens dividet. ¹⁸ Aedificavit sicut tinea domum suam, et sicut custos fecit umbraculum. ¹⁹ Dives cum dormierit nihil secum afferet,

causa vana loquimini, idest ea quae rationis fulcrum non habent? Solent enim homines hebetes cum cognoscant praemissa non advertere quid ex eis sequatur.

Est autem considerandum quod cum Deus sit creator omnium et gubernator, omnes ab eo suscipiunt aliquid quasi hereditatem suam a patre: mali autem homines quasi suam partem et suam hereditatem a Deo accipiunt bona temporalia huius mundi, unde ex eorum persona dicitur «Haec est pars nostra et haec est sors», e contrario autem boni percipiunt quasi suam partem et hereditatem spiritualia bona, secundum illud Psalmi «Funes ceciderunt mihi in praeclaris, etenim hereditas mea praeclara est mihi». Describens ergo quam fragilis sit et caduca pars impiorum quam in rebus temporalibus accipiunt, dicit *Haec est pars hominis impii apud Deum*, idest tale est quod eis in sortem venit dum bonis spiritualia et eis temporalia distribuuntur, et hereditas violentorum, idest iniuste acquirentium temporalia bona, quam ab Omnipotente suscipient, eo scilicet permittente et facultatem praebente, sicut supra xxii¹⁸ dictum est «Cum ille implesset domos eorum bonis». Ostendit autem hanc partem sive hereditatem esse caducam primo quidem quantum ad hoc quod plerumque circa impiorum prolem accidit, quae tamen inter temporalia bona potissimum reputatur; contingit autem quandoque quod impiorum filii qui in hoc mundo prosperati sunt occiduntur, unde dicit *Si multiplicati fuerint filii eius*, quod scilicet ad magnam prosperitatem computabatur, in gladio erunt, idest occiduntur. Et quamvis raro contingat quod divitum filii ad magnam paupertatem deveniant, tamen hoc circa nepotes et posteros frequenter contingit, unde subdit *et nepotes eius non saturabuntur pane*, scilicet propter inopiam. Quantum autem ad alios familiares eius subdit *qui fuerint ex eo*, scilicet domestici et amici, sepelientur in interitu, idest absque solemnitate quasi

occisi, unde et quantum ad uxores subdit *et viduae illius non plorabuntur*, quod scilicet fieri solet in solemnibus sepulturis.

Sicut ergo fragilis est et caduca eorum felicitas quantum ad filios et amicos, ita etiam quantum ad divitias possessas, inter quas quaedam sunt divitiae artificiales, scilicet pecunia quae est adinventata quasi mensura commutationis rerum, ut Philosophus dicit, et quantum ad hoc subdit *Si comportaverit quasi terram argentum*, idest si tantam copiam pecuniae acquirat quanta habetur terrae. Aliae vero sunt divitiae naturales, quae scilicet hominum naturali necessitati subveniunt, sicut panis et vinum, vestimenta et alia huiusmodi, et quantum ad hoc subdit *et sicut lutum praeparaverit vestimenta*, ut scilicet tantam eorum copiam habeat quantam et luti; praeparavit quidem, idest habuit sollicitudinem et laborem in praeparando, alius tamen habebit fructum, et quandoque bonus qui circa hoc non sollicitatur, unde subdit *sed iustus vestietur illis*, scilicet vestimentis ad suam necessitatem, et argentum innocens dividet, idest distribuet et dabit pauperibus: non reservabit coacervatum, quod contra innocentiam esset.

Pertinet etiam ad prosperitatem terrenam spatiositas domorum, sed et hoc ostendit esse caducum propter duo: primo quidem quia quandoque sibi domum aedificat per violentiam in loco alieno a qua depellitur, unde subdit *Aedificavit sicut tinea domum suam*, quae scilicet corrodingo vestem alienam praeparat sibi locum, a quo excussa veste deicitur; alio modo quia etsi in solo proprio domum aedificet, non tamen est sibi datum ut diu illius possessionis curam et dominium habeat, sed ad modicum tempus, unde subdit *et sicut custos*, scilicet vineae, fecit umbraculum, quod scilicet deicitur finito tempore custodiae eius. Quomodo autem acquisita bona amittat, ostendit subdens *Dives cum dormierit*, idest cum mortuus fuerit, nihil, ex his

163 eo] om. pF eos sF pN V¹ V² γ(-Sv) R 194 vinum] et add. N γ δ π (def. V²) 204 coacervatum] corvatum F
coadunatum β¹ V² pPd coacervum Sv donatum Va 209 a qua] de quo δ¹ π 214 diu] sicut add. F² sit add. V² δ π
217 deicitur] destruitur γ δ¹ π dentur Va

152 Sap. II⁹. 155 Ps. xv⁶. 187-193 divitiae artificiales...naturales...: cf. Arist. I Polit. 7 (1257 a 5) sec. Thomam II-II q. 188 a. 7 ad 5. 189 V Ethic. 9 (1133 a 20) et I Polit. 7 (1257 a 35) ut refert Thomas II-II q. 78 a. 1.

aperiet oculos suos et nihil inveniet. ²⁰ Apprehendet eum quasi aqua inopina, nocte opprimet eum tempestas. ²¹ Tollet eum ventus urens et auferet, et velut turbo rapiet eum de loco suo. ²² Emittet super eum, et non parcat; de manu eius fugiens fugiet. ²³ Stringet super illum manus suas et sibilabit super illum intuens locum eius.

quae possidet, *secum afferet*, scilicet in aliam vitam; *aperiet oculos suos*, scilicet in resurrectione, *et nihil inveniet*, quia scilicet non revertetur ad temporalia bona possidenda; quandoque etiam in hac vita subito ea perdit ad modum quo pluvia subito homini supervenit, unde subdit *Apprehendet eum quasi aqua*, scilicet pluvialis, *inopina*, idest subito superveniet ei; et quamvis pluvia in die aliquantulum praevideri possit, in nocte tamen omnino subito praecoepat hominem, unde subdit *nocte opprimet eum tempestas*, scilicet adversitatis, idest omnino ex improvise.

Ultimo autem ostendit fragilitatem mundanae prosperitatis quantum ad ipsam personam hominis, quae quandoque perit per aliquam febrem vel per aliquam persecutionem, et quantum ad hoc subdit

Tollet eum ventus urens, idest occidet eum febris, *et auferet*, scilicet a societate viventium; et hoc fiet subito et ex improvise, unde sequitur *et velut turbo rapiet eum de loco suo*, idest violenter et absque mora. Quandoque vero <non> ab interiori infirmitate sed ab exteriori persecutore occiditur, unde subdit *Emittet*, scilicet Deus, aliquem persecutorem *super eum*, idest qui potentior eo sit, cui non possit resistere, *et non parcat*, ipse scilicet persecutor; unde ipse impius *de manu eius*, idest de potestate eius, *fugiens fugiet*, vel per mortem quia «postquam occiderit non habet amplius quid faciat». Eo autem mortuo, amicis eius remanet stupor et luctus, unde subdit *Stringet super illum manus suas*, quasi prae stupore, *et sibilabit super illum*, quasi compatiens ei, *intuens locum eius*, idest considerans eius pristinam dignitatem.

²²⁷ inopina scrips. sec. expositionem Thomae] inopia cum Vulg. codd. ²³⁷ occidet] — dit F pN V¹ V² ²⁴¹ <non>
cf. Praef. § 67] om. F pN V¹ V² ²⁴¹ interiori] anteriori F N V² anteriorum V¹ ²⁵⁰ illum] eum cum Vulg. F δ π

²⁴⁷ Luc. xii⁴.

CAPITULUM XXVIII

¹ Habet argentum venarum suarum principia, et auro locus est in quo conflatur. ² Ferrum de terra tollitur, et lapis solutus calore in aes vertitur. ³ Tempus posuit tenebris, et universorum finem ipse considerat. Lapidem quoque caliginis et umbram mortis

Habet argentum venarum suarum principia etc. Supra Iob ostenderit quam fragilis et caduca sit pars impiorum quam a Deo recipiunt, nunc autem ostendere intendit e contrario dignitatem spiritualis boni quod homines iusti a Deo percipiunt etiam in hoc mundo, quod quidem spirituale bonum sub sapientia comprehendit; et ideo intendit praeferre sapientiam omnibus corporalibus rebus et quantum ad originem et quantum ad pretiositatem. Et incipit primo ostendere quod omnia quae in rebus corporalibus pretiosa videntur habent in certis locis originem, et incipit a metallis quae apud homines pretiosa habentur. Est autem considerandum quod metalla generantur ex vaporibus humidis resolutis a terra per virtutem solis et aliarum stellarum et in terra retentis – unde et metalla ductilia et liquabilia sunt –, sicut e contrario lapides et alia huiusmodi quae non malleantur neque funduntur generantur ex sicca exhalatione infra terram retenta. Diversificantur autem metallorum species secundum maiorem vel minorem puritatem vaporis resoluti et secundum differentiam caloris digerentis, inter quae aurum videtur purissimum et post hoc argentum et sub hoc aes, infimum autem ferrum; et secundum maiorem vel minorem puritatem metalla ut plurimum habent diversas origines: quia ergo aurum est purissimum, invenitur ut plurimum generatum in sua puritate inter arenas fluminum propter multitudinem evaporationis et caliditatem arenae; argentum autem invenitur ut plurimum in quibusdam venis vel terrae vel etiam lapidum; aes autem invenitur ut incorporatum lapidibus; ferrum autem, quasi in terra faeculenta nondum perfectam digestionem habente ut sit perventum usque ad generationem lapidis. Enumerans ergo diversa metallorum loca dicit *Habet argentum venarum suarum principia*,

scilicet in aliquibus determinatis locis, ex quibus tales vapores resolvuntur qui sunt apti ad generationem argenti: et sic dum immiscentur terrae vel lapidi praedicti vapores, efficiuntur ibi venae argenteae. Quantum autem ad aurum subdit *et auro locus est in quo conflatur*, quia scilicet ex multis arenis colliguntur quaedam granula auri quae in unum liquantur, quod quidem non fit in omni loco sed in aliquo determinato in quo concurrit debita proportio virtutis activae ad materiam proportionatam tali speciei. Deinde quantum ad ferrum subdit *Ferrum de terra tollitur*, quia scilicet in terra quasi indigesta invenitur. Deinde quantum ad aes dicit *et lapis*, cui scilicet vapor proportionatus naturae eius permiscetur, *solutus calore*, scilicet ignis vehementis, *in aes vertitur*, dum scilicet id quod est ibi de natura aeris per calorem ignis eliquatur.

Deinde prosequitur de aliis rebus quae habent determinatum tempus et locum ex dispositione divina, unde divinae cognitioni subiacent pleraque ipsorum quae ab hominibus sunt occulta. Occultantur autem a nobis et sol et multa alia per tenebras noctis, sed hoc fit per dispositionem divinam, unde dicit *Tempus posuit tenebris*; occultantur etiam quaedam a nobis per eorum corruptionem dum resolvuntur in sua principia quae Deo sunt nota nobis autem occulta, unde subdit *et universorum finem ipse considerat*, idest terminum resolutionis rerum. Inveniuntur etiam quaedam ab hominibus occulta propter locum invium, sicut quandoque sunt quidam montes inaccessibiles in quibus sunt quaedam invisae hominibus, et quantum ad hoc subdit *Lapidem quoque caliginis*, idest aliquam rupem aliquius excelsi montis quae quasi semper caligine nebularum obtegitur, *et umbram mortis*, idest aliquem locum umbrosam inter convalles montium

12 originem scrips. cum sF δπ] – nes cel.

16 retentis scrips. cum γ sVa] – torum cel.

51 eius] eris β¹ δ¹ π eri sVa

² Supra: cap. xxvii¹³.

⁹ ad pretiositatem: infra vers. 15.

¹⁴⁻¹⁹ metalla...lapides...: cf. Arist. III *Meteora* cap. 6 (378 a

26); Albertus III *Meteora* tr. 5 et III *Mineral*. tr. 1 c. 2 et 5.

20-35 metallorum species: cf. Albertus III *Mineral*. tr. 1 c. 5 et 10.

⁴ dividit torrens a populo peregrinante, et illos quos oblitus est pes egentis hominis et invios.
⁵ Terra de qua oriebatur panis in loco suo igni subversa est. ⁶ Locus sapphiri lapides eius, et glebae illius aurum. ⁷ Semitam ignoravit avis nec intuitus est oculus vulturis. ⁸ Non calcaverunt eam filii institorum, nec pertransibit per eam leaena. ⁹ Ad silicem extendit manum suam: subvertit a radicibus montes, ¹⁰ in petris rivos excidit. Et omne pretiosum vidit oculus eius, ¹¹ profunda quoque fluviorum scrutatus est et abscondita produxit in lucem. ¹² Sapientia vero ubi invenitur,

ad quem vitalis calor solis numquam pertingit, *dividit torrens a populo peregrinante*: solent enim in radicibus quorundam montium defluere immeabiles torrentes, ita quod ex una parte torrentis est via per quam peregrini transeunt et ad aliam partem ripae non patet accessus. Contingit autem quandoque quod in huiusmodi inaccessibilibus locis aliqui rari homines habitant, ad quos etiam pauperes qui omnia circueunt accedere non praesumunt propter accessus difficultatem, unde subdit *et torrens dividit a populo peregrinante illos homines quos in locis inaccessibilibus habitantes oblitus est pes egentis hominis*, ut scilicet ad eos non accedat, *et invios*, idest propter hoc quod ad eos via non patet.

Sunt etiam quaedam loca non propter situm sed propter aliqua accidentia inaccessibilia, puta quia per aliquam alterationem subvertuntur ut legitur Gen. XIX²⁴ de Sodoma et Gomorra, unde subdit *Terra de qua oriebatur panis in loco suo*, idest quasi in proprio et convenienti loco, *igni subversa est*, scilicet subversionis eius causa ex superabundantia caloris procedit; calore autem superabundante sequitur quod resolutiones tam siccae quam humidae ad magnam digestionem perveniant ut exinde generentur aliqua pretiosa, puta lapides vel metalla: unde quantum ad lapides pretiosos qui generantur ab exhalatione sicca subditur *Locus sapphiri lapides eius*, scilicet terrae subversae igni; quantum autem ad pretiosa metalla quae generantur ex evaporatione humida subdit *et glebae illius aurum*. Huiusmodi autem loca sic subversa propter corruptionem aeris ex abundantia sulphuris non solum homines vitant sed etiam animalia bruta; unde primo quantum ad aves de quibus minus videtur dicit *Semitam*, scilicet illius terrae, *ignoravit avis*, quia scilicet super eam volare non audet propter aeris corruptionem, nec etiam ei appropinquare, unde subdit *nec intuitus est*, scilicet eam, *oculus vulturis*, qui tamen valde a remotis solet videre; vel potest aliter exponi: terra

illa *ignoravit*, idest non est experta, *semitam avis*, quia scilicet nec avis per eam transit, *nec intuitus est*, scilicet aliquis in terra illa, *oculos vulturis*. Deinde quantum ad homines dicit *Non calcaverunt eam filii institorum*, idest mercatorum qui tamen difficilia loca solent adire ad lucrandum. Deinde quantum ad quadrupedia subdit *nec pertransibit per eam leaena*, quae scilicet silvestria loca inhabitat.

Haec autem quamvis hominibus sint occulta, Deum tamen non latent qui et in montibus et in fluminibus suam virtutem exercet, unde subdit *Ad silicem*, idest ad montes lapidosos, *extendit manum*, idest potestatem suam. Et hoc in duobus effectibus manifestat: primo per hoc quod montes quandoque funditus diruuntur, et hoc est quod subdit *subvertit a radicibus montes*; secundum autem est quod «inter medium montium pertranseunt aquae», quasi divina virtute esset eis via excisa a Deo in petris, unde subdit *in petris rivos excidit*, idest meatus rivorum. Et sicut potentia sua se extendit ad omnia magna facienda, ita eius sapientia se extendit ad omnia pretiosa cognoscenda, unde subdit *Et omne pretiosum vidit oculus eius*: si enim ipse potest montes subvertere, si potest petras excidere et similem potestatem exercere in totam terram, consequens est quod pretiosa videat quae ibi latent quamvis oculus hominis ea videre non possit; et non solum ea quae latent in terris oculus eius videt, sed *profunda quoque fluviorum scrutatus est*, idest ea quae in profundis fluviorum latent ita perfecte cognoscit sicut <si> ea scrutaretur, et huius signum est quia *abscondita produxit in lucem*, idest manifestationem hominum.

Sapientia vero ubi invenitur etc. Quia ostenderat omnia pretiosa quae in corporalibus inveniuntur determinatis locis contineri, quae si ignota sint hominibus sunt tamen cognita Deo, ad ostendendum eminentiam sapientiae primo inducit quod deter-

73 quem scrips. cum sN F² Va] quas Sv que cel. 79 inaccessibilibus] accessibilibus pN V¹ V² accessibus R 83 illos] eos cum Vulg. Pd π 93 scilicet] quia praem. β¹ V² γ δ π 101 evaporatione] vaporatione N V¹ δ(-Pd) 110 tamen om. β¹ V² 119 scilicet] om. N δ π tamen β¹ V² 142 sicut] ac F <si> suppl. cum F δ¹ π] om. cel. scrutaretur] -taret N V² 143 produxit] -xit cum Vulg. F Va

94-97 calore...metalla: vide supra lin. 14-19 nota. 127 Ps. ciii¹⁰.

et quis est locus intelligentiae? ¹³ Nescit homo pretium eius. Nec invenitur in terra suaviter viventium; ¹⁴ abyssus dicit: Non est in me, et mare loquitur: Non est mecum. ¹⁵ Non dabitur aurum obrizum pro ea, nec appendetur argentum in commutatione eius. ¹⁶ Non conferetur tinctis Indiae coloribus, nec lapidi sardonycho pretiosissimo et sapphiro. ¹⁷ Non adaequabitur ei aurum vel vitrum. Non commutabuntur pro ea vasa auri ¹⁸ excelsa et eminentia, nec commemorabuntur in comparatione eius.

¹⁵⁰ minato loco non continetur, unde dicit *Sapientia vero ubi invenitur?*, quasi dicat: nullo corporeo loco concluditur quia non est aliquid corporale; ea vero quae sunt in corporibus pretiosa non solum ipsa sed etiam eorum principia locis corporalibus concluduntur, sed hoc de sapientia dici non potest, unde ¹⁵⁵ subdit *et quis est locus intelligentiae?*: intellectus enim est principium scientiae et sapientiae; sicut autem sapientia non concluditur loco, ita etiam nec intelligentia quae est principium eius. Secundo ¹⁶⁰ ostendit dignitatem sapientiae eo quod pretio aestimari non potest, unde subdit *Nescit homo pretium eius*, idest nihil quod homo cognoscat est sufficiens sapientiae pretium.

Utrumque autem praemissorum per consequentiam manifestat, et primo quidem quod dixerat sapientiam in loco determinato non inveniri. Inveniuntur autem quae apud homines pretiosa reputantur, partim quidem apud homines deliciosos qui pretiosa lapidum et metallorum congregare nituntur, ¹⁷⁰ unde subdit *Nec invenitur in terra suaviter viventium*, idest deliciosorum, quia ipsi maxime a sapientiae perceptione impediuntur cor habentes deliciis occupatum. Partim autem inveniuntur huiusmodi pretiosa corporalium in aliquibus profunditatibus obscuris, sed non est ita de sapientia, unde subdit ¹⁷⁵ *abyssus dicit: Non est in me*, quasi scilicet ea quae in absconditis profundorum latent maxime sunt sapientiae humanae abscondita. Partim autem inveniuntur in mari, tum quia ibi generantur, sicut ¹⁸⁰ margaritae in conchis marinis, sive quia ibi deperunt in navibus ibi submersis, sed non est ita de sapientia, tum etiam quia per mare solent huiusmodi pretiosa deferri de loco ad locum, unde subdit *et mare loquitur: Non est mecum*, quin immo ea quae ¹⁸⁵ sunt in mari maxime latent sapientiam humanam.

Deinde manifestat id quod dixerat de hoc quod sapientia pretio aestimari non potest, et enumerat quae sunt apud homines pretiosissima, dicens *Non dabitur aurum obrizum*, idest purissimum, *pro ea*,

quia nullo auro potest pretium sapientiae aestimari; ¹⁹⁰ post aurum autem inter cetera pretiosius reputatur argentum, de quo subdit *nec appendetur argentum in commutatione eius*. Sunt etiam praeter metalla quidam pretiosissimi lapides diversorum colorum qui maxime nutriuntur in India, de quibus subdit ¹⁹⁵ *Non conferetur*, idest non comparabitur sapientia, *tinctis Indiae coloribus*, idest lapidibus pretiosis diversis coloribus naturaliter in India tinctis. Et subiungit de quibusdam pretiosis lapidibus qui etiam in aliis terris inveniuntur, unde subdit *nec lapidi ²⁰⁰ sardonycho pretiosissimo*, qui scilicet «est compositus ex duobus lapidibus», scilicet ex sardio, qui est rubei coloris «accendens animum ad gaudium et acuens ingenium», et onychino, qui ab eo ligatur quasi habens quasdam noxias virtutes, scilicet «excitandi ²⁰⁵ tristitias et timores», cuius nocumentum refrenatur per sardium: unde proprietatem habere dicitur quod «luxuriam depellit, hominem castum et pudicum reddens», unde et pretiosissimus nominatur; subdit ²¹⁰ autem *et sapphiro*, qui est caelestis coloris, qui etiam pretiosus est propter multas virtutes quas habet; nec refert quod aliqui alii lapides pretiosiores sunt, quia pretia lapidum non sunt eadem nec in omnibus locis nec in omnibus temporibus. Subdit autem de his quae habent pretiositatem ex pulcritudine ²¹⁵ dicens *Non adaequabitur ei aurum*, quod habet pulcritudinem ex splendore, *vel vitrum*, quod habet pulcritudinem ex perspicuitate quamvis non sit praecellens pretii aestimatione. Subdit autem de his quae habent pulcritudinem ex artificio cum dicit ²²⁰ *Non commutabuntur pro ea vasa auri excelsa*, scilicet quantitate, *et eminentia*, scilicet in compositione. Et sicut non possunt pro sapientia commutari, ita etiam omnia praedicta nihil reputantur in comparatione ad sapientiam, unde subdit *nec commemorabuntur in comparatione eius*, idest non est dignum quod etiam memoria de his habeatur cum fit de excellentia sapientiae mentio.

Et quia dixerat quaedam corporalia esse occulta

¹⁷⁰ invenitur] —nietur N β¹ V² Va ¹⁷⁷ sunt] in ras. sF autem N V¹ V² Va ²⁰⁴ onychino] cilichinum F N olichinum V² γ(-Sv) onichinum Sv cilichinum Va ²⁰⁶ nocumentum scrips. cum β¹ sR] nocumen F N V² nocumenta (in ras. sPd) γ sPd π nocivum Va notuum pR ²⁰⁶ refrenatur] —nantur N V² γ π ²¹⁰ et] et de F² γ(-Sv) R π de Sv Pd vel cum Vulg. Va ²²² compositione] comparatione F γ δ¹ π ²²⁷ etiam scrips. cum γ δ¹ π] om. F nec cet.

¹⁸⁰ in conchis marinis: cf. Albertus II Mineral. tr. 2 c. 11.

²⁰¹⁻²⁰⁹ Albertus II Mineral. tr. 2 c. 17 et 13.

Trahitur autem sapientia de occultis. ¹⁹ Non adaequabitur ei topazius de Aethiopia, nec tincturae mundissimae componentur. ²⁰ Unde ergo sapientia venit, et quis est locus intelligentiae? ²¹ Abscondita est ab oculis omnium viventium, volucres quoque caeli latet. ²² Perditio et mors dixerunt: Auribus nostris audivimus famam eius. ²³ Deus intelligit viam eius et ipse novit locum illius. ²⁴ Ipse enim fines mundi intuetur et omnia quae sub caelo sunt respicit.

²³⁰ et ob hoc pretiosa reputari, consequenter ostendit quod haec etiam pretiositas sapientiae <non> deest cum subditur *Trahitur autem sapientia de occultis*; est enim humanae sapientiae origo occulta dupliciter: uno modo ex parte intellectualis luminis quod ²³⁵ derivatur ad nos ab occultissima omnium causa, scilicet a Deo, alio modo ex parte rerum cognitarum quarum occultas proprietates et essentias sapientia inquirat, et ex his in divinorum cognitionem ascendit, quae maxime sapientiae appropriatur. Unde concludit quod neque ratione pretiositatis neque ratione occultationis aliquid potest ei comparari, neque in lapidibus pretiosis, unde subdit *Non adaequabitur ei topazius de Aethiopia*, qui scilicet «sic vocatur a loco primae suae inventionis, vel quia in colore auri similitudinem praetendit»; quantum autem ad pretiosas vestes subdit *nec tincturae mundissimae*, idest cuiuscumque panni serici vel lanei, *componentur*, idest comparabuntur sapientiae.

Quia ergo sapientiam sic incomparabilem dixerat ²⁵⁰ et occultam habere originem, inquirat unde sit eius principium cum subdit *Unde ergo sapientia venit*, idest unde derivatur? *Et quis est locus intelligentiae*, idest a quo principio homines lumen intellectus participant? Ostendit autem hoc principium excedere omnem cognitionem humanam, unde subdit *Abscondita est ab oculis omnium viventium*, quia «fons sapientiae est verbum Dei in excelsis», ut dicitur Eccli. 1⁵. Fuerunt autem aliqui auguriorum sectatores qui crederent quasdam aves augurales ²⁶⁰ quendam effectum sapientiae participare supra homines, inquantum scilicet ex eis ad homines pervenire credebant cognitionem futurorum; sed quod sapientia hanc coniecturam excedat ostendit subdens *volucres quoque caeli latet*, per quod potest ²⁶⁵ intelligi quod origo sapientiae excedit caelestia corpora a quibus huiusmodi aves moventur. Sunt etiam aliqui qui a mortuis futurorum cognitionem exquirerent, sed nec hoc attingit ad sapientiae originem,

unde subdit *Perditio et mors dixerunt: Auribus nostris audivimus famam eius*; et recte famam sapientiae morti et perditioni attribuit, quia perditio et mors important recessum et elongationem a bonis quae sapientiam consequuntur. Possunt tamen tria praedicta secundum metaphoram ad tria rationalis creaturae <genera> pertinere, ut quod dicit *Abscondita est ab oculis omnium viventium* referatur ad homines, quod vero subdit *volucres caeli latet* referatur ad angelos, quod vero additur *Perditio et mors dixerunt: audivimus famam eius* referatur ad daemones qui a Deo damnabiliter elongati, a remotis quasi ²³⁰ ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent.

Ut ergo ostendat sapientiae radicem subdit *Deus intelligit viam eius*, idest totum sapientiae processum, dum et ipse est et origo sapientiae et «locus intelligentiae»; et quia ipse se ipsum perfecte novit ²⁸⁵ ideo subdit *et ipse novit locum illius*, idest se ipsum in quo plene sapientia invenitur sicut in prima origine. Derivatur autem sapientia ab ipso in omnes creaturas quae per Dei sapientiam fiunt, sicut ars derivatur a mente artificis in opere eius, unde dicitur Eccli. 1¹⁰ quod «Deus effundit sapientiam super omnia opera sua»; unde etiam ipsa universitas creaturarum est quasi quidam secundarius sapientiae locus; et ideo ad ostendendum quod Deus cognoscit locum sapientiae, subiungit quod ipse cognoscit universitatem creaturarum: primo quidem hoc ostendit quantum ad extremas creaturas sub quibus aliae continentur, unde subdit *Ipse enim fines mundi intuetur*, idest excellentiores creaturas in quibus ordo creaturarum terminatur ab inferioribus ascendendo, ³⁰⁰ sicut sunt caelestia corpora et caelestes spiritus; deinde hoc ostendit quantum ad alias creaturas sub eis contentas, sicut sunt elementa, unde subdit *et omnia quae sub caelo sunt respicit*.

Et ne aliquis crederet quod notitiam rerum habeat a rebus acceptam sicut nos habemus, ostendit consequenter quod cognoscit res sicut omnium causa,

²³¹ pretiositas] est *praem. δ π* <non> *suppl. cum sAs*] *om. cet.* deest] dicitur Sv deinde Va *om. δ π* ²⁷⁵ <genera> *suppl.] om. codd.* ²⁷⁹ audivimus] auribus nostris *cum Vulg. praem. γ Va (def. F²)* ²⁸⁴ dum] unde F V² ²⁹¹ effundit] effudit γ δ π ³⁰³ elementa *scrips. cum γ δ π*] caelestia corpora et caelestes spiritus *cet. (def. Va)*

²³⁸ in divinorum cognitionem: cf. supra cap. 1 868 nota. ²⁴³ Albertus II *Mineral.* tr. 2 c. 18. ²⁵⁸ auguriorum sectatores: cf. Isid. *VIII Etymol.* cap. 9 (PL 82,312) et ipse Thomas II-II q. 95 a. 3. ²⁶⁷ a mortuis: cf. *ibid.* ²⁷⁴ secundum metaphoram: cf. *Glossa interlin.* super h. l. ²⁸⁴ Vers. 20.

²⁵ Qui fecit ventis pondus et aquas appendit in mensura, ²⁶ quando ponebat pluviis legem et viam procellis sonantibus. ²⁷ Tunc vidit illam et enarravit et praeparavit et investigavit, ²⁸ et dixit homini: Ecce timor Domini, ipse est sapientia, et recedere a malo intelligentia.

unde subdit quantum ad quasdam occultas creaturas, scilicet ventos et pluvias, *Qui fecit ventis pondus*,
³¹⁰ idest dedit eis inclinationem motus, ut scilicet quandoque moveantur ad hanc partem quandoque ad illam. Deinde loquitur de pluviis, et primo quidem secundum quod sunt vaporabiliter elevatae in nubibus, unde subdit *et aquas*, scilicet vaporabiles, ³¹⁵ *pendit*, idest appensas tenet in aere, et hoc *in mensura*, ne scilicet si superexcederent omnia submergerent, vel si plus debito diminuerentur omnia sicca-
 rentur; secundo quantum ad ipsam generationem pluviarum cum dicit *quando ponebat pluviis legem*,
³²⁰ ut scilicet certis temporibus et locis descenderent; tertio quantum ad effectum, et praecipue in mari quod maxime ex immutatione aeris commovetur, unde subdit *et viam*, scilicet ponebat, *procellis*, scilicet
 marinis, *sonantibus*, ex magna commotione, quia
³²⁵ etiam huiusmodi procellae certis temporibus et secundum certam quantitatem consurgunt.

Quia vero ex ipsis creaturis sapientiam non acquirit sicut nos sed potius ex sua sapientia creaturas produxit, ideo subiungit *Tunc*, scilicet quando creaturas faciebat, *vidit illam*, scilicet sapientiam in
³³⁰ se ipso, in quantum per actuale suae sapientiae considerationem res in esse produxit. Ab ipso autem sapientia derivata est primo quidem ad angelos qui facti sunt participes sapientiae divinae, et quantum
³³⁵ ad hoc dicit *et enarravit*, scilicet sapientiam suam eis manifestando; secundo vero ad universitatem

creaturarum eam per sapientiam suam disponendo, et ad hoc pertinet quod subdit *et praeparavit*, scilicet in sapientia sua orbem terrae; tertio ad homines qui non per simplicem apprehensionem percipiunt
³⁴⁰ sapientiam veritatis, sicut angeli quibus enarratur, sed per inquisitionem rationis ad eam perveniunt, unde subdit *et investigavit*, idest homines eam investigare fecit, et hoc est quod subdit *et dixit homini*, scilicet per interiorem inspirationem illuminando
³⁴⁵ ipsum et sapientiam communicando: *Ecce timor Domini*, quem scilicet praesentialiter tibi do, *ipse est sapientia*, quia per timorem Domini homo Deo inhaeret in quo est vera sapientia hominis sicut in altissima omnium causa; *et recedere a*
³⁵⁰ *malo*, idest a peccato quo homo amittit Deum, est *intelligentia*, quia scilicet intelligentia ad hoc praecipue est homini necessaria ut per intelligentiam discernat a bonis mala, quibus evitatis per executionem bonorum operum ad sapientiae di-
³⁵⁵ vinae participationem perveniat. Sic igitur quia *timor Domini est sapientia, et recedere a malo intelligentia*, consequens est quod iusti qui Deum timent et recedunt a malo habeant sapientiam et intelligentiam, quae praefertur omnibus bonis terrenis
³⁶⁰ quae mali homines possident: et sic manifestum est quod in hoc salvatur ratio providentiae divinae quod iustis dantur bona spiritualia tamquam meliora, malis autem bona temporalia tamquam caduca.

308 occultas] incultas F intelligentias Va om. N β¹ Pd π 325 etiam om. V² δ π

341 sicut angeli: sec. Dionys. *De div. nom.* cap. 7 § 2 (PG 3,868 B; Dion. 388) ut refert Thomas *De verit.* q. 8 a. 15 sed c. 1.

CAPITULUM XXIX

¹ Addidit autem Iob assumens parabolam suam et dixit: ² Quis mihi tribuat ut sim iuxta menses pristinos? Secundum dies quibus Deus custodiebat me, ³ quando splendebat lucerna eius super caput meum, et ad lumen eius ambulabam in tenebris, ⁴ sicut fui in diebus adolescentiae meae; quando secreto Deus erat in tabernaculo meo; ⁵ quando erat Omnipotens mecum, et in circuitu meo pueri mei; ⁶ quando lavabam pedes meos butyro, et petra fundebat mihi rivus olei;

Addidit autem Iob assumens parabolam suam et dixit: Quis mihi tribuat etc. Quia Iob in praemissis verbis in universali ostenderat rationem ex qua evidenter apparet non esse contra divinam iustitiam quod mali prosperantur et boni interdum in hoc mundo temporali prosperitate carent, quibus conceduntur maiora, scilicet spiritualia bona, manifestat hoc in se ipso quasi in exemplo, intendens eorum confutare sententiam etiam quantum ad hoc quod asserebant eum pro peccato adversitates passum. Et primo commemorat prosperitatem praeteritam qua virtuose utebatur, et deinde magnitudinem adversitatis in quam inciderat, et ad ultimum multipliciter suam innocentiam demonstrat.

¹⁵ Datur autem intelligi quod sicut postquam satisfecerat verbis Baldath, Sophar tacente processerit ad suum propositum ostendendum, ita etiam manifestato proposito expectavit si aliquis aliorum loqueretur: omnibus autem tacentibus ipse iterato sermonem resumpsit, unde dicitur *Addidit quoque Iob assumens parabolam suam*, quia scilicet metaphorice locuturus erat, et dixit: *Quis mihi tribuat*, quod ponitur ad desiderium designandum magis quam ad petitionem formandum, *ut sim iuxta menses pristinos*, idest ut in prosperitate vivam sicut olim? Et quia hanc prosperitatem non fortunae neque suis viribus sed divino attribuebat auxilio, subdit *Secundum dies quibus Deus custodiebat me*, protegendo scilicet contra adversa, et etiam dirigebat ad bona: ³⁰ in quibusdam quidem perducendo ad bonos effectus etiam supra meam intentionem, et hoc est quod dicit *quando splendebat lucerna eius*, idest providentia ipsius, *super caput meum*, idest mentem

meam, dirigens in multa bona ad quae mens mea non attingebat; in quibusdam vero dirigebatur a Deo quasi ab eo instructus de his quae erant agenda, unde subdit *et ad lumen eius*, idest ad instructionem ipsius, *ambulabam*, idest procedebam, *in tenebris*, idest in dubiis; et ut non attribuat hoc merito iustitiae praecedentis, subiungit *sicut fui in diebus adolescentiae meae*, quando scilicet adhuc non potueram tantam prosperitatem mereri.

Deinde seriatim exponit bona status praeteriti, et incipit quasi a praecipuo a familiaritate divina quam in oratione et contemplatione percipiebat, unde dicit *quando secreto Deus erat in tabernaculo meo*, idest Dei praesentiam sentiebam dum secreto in tabernaculo meo orabam et meditabar, quod pertinet ad contemplationem; quantum vero ad actionem subdit *quando erat Omnipotens mecum*, quasi scilicet mihi cooperans ad bene agendum. Deinde describit prosperitatem suam ex parte proles cum subdit *et in circuitu meo pueri mei*: adolescentis enim patris filios pueros esse oportet. Ulterius autem procedit ad affluentiam rerum quae pertinent ad usum vitae cum subdit *quando lavabam pedes meos butyro*: apud antiquos enim divitiae praecipue in pecudibus erant, a quibus propter hoc secundum Augustinum pecunia nominatur; inter fructus autem pecudum pretiosior videtur esse butyrum quod est lactis pinguedo, cuius affluentiam parabolice designat per pedum lotionem, puta si aliquis diceret se tantum sibi abundare aliquem pretiosum liquorem usque ad pedum lotionem. Et sicut butyrum videtur esse pretiosius inter fructus animalium, ita etiam oleum inter fructus terrarum; solent autem

¹ autem] que Sv quoque cum Vulg. δ(-R) π (cf. Praef. § 17) 24 sim] sint N V² 25 idest om. N β¹ V² γ Va
³⁰ perducendo] producendo N Sv δ π 38 ipsius] eius γ(-Sv) δ π 44 praecipuo] principio N F² δ(-R) π primitivo V¹
¹² magnitudinem adversitatis: infra cap. XXX; suam innocentiam: infra cap. XXXI. 15 satisfecerat: cap. XXVI; processerit: cap. XXVII. 59 De discipl. christ. cap. 6 (PL 40,672) ut refert Thomas II-II q. 117 a. 2 ad 2.

⁷ quando procedebam ad portam civitatis, et in platea ponebant cathedram mihi. ⁸ Videbant me iuvenes et abscondebantur, et senes assurgentes stabant. ⁹ Principes cessabant loqui et digitum superponebant ori suo. ¹⁰ Vocem suam cohibebant duces, et lingua eorum gutturi suo adhaerebat. ¹¹ Auris audiens beatificabat me, et oculus videns testimonium reddebat mihi, ¹² eo quod liberassem pauperem vociferantem et pupillum cui non erat adiutor. ¹³ Benedictio perituri super me veniebat, et cor viduae consolatus sum. ¹⁴ Iustitia indutus sum, et vestivi me sicut vestimentum, et diademate iudicio meo. ¹⁵ Oculus fui caeco et pes claudus,

olivae optimum oleum habentes in locis lapidosis et arenosis esse, unde subdit *et petra fundebat mihi rivus olei*, per quod abundantiam designat et fructus bonitatem.

Deinde exponit magnitudinem pristinae gloriae cum subdit *quando procedebam ad portam civitatis*, per quod dat intelligere se habuisse auctoritatem iudicandi, quia apud antiquos iudicia exercebantur in portis. Et ut ostenderet se non fuisse quasi unum ex pedaneis iudicibus, subdit *et in platea ponebant cathedram mihi*: per hoc ostenditur singularis dignitatis fuisse. Ostendit autem consequenter auctoritatem sui iudicii, primo quidem per signum acceptum ex parte iuvenum cum dicit *Videbant me iuvenes*, qui scilicet solent esse ad peccata proclives, et abscondebantur, quasi scilicet meum iudicium formidantes. Secundo quantum ad senes cum subdit *et senes assurgentes stabant*, quasi scilicet meo iudicio subiecti: habebat enim auctoritatem non solum ad iudicandum iuvenes sed etiam senes. Tertio quantum ad civitatum rectores qui eius iudicio reverentiam exhibebant, primo quidem quantum ad hoc quod verba inchoata dimittebant dum ille loqui volebat, unde subdit *Principes cessabant loqui*; secundo quia eo loquente ipsum interrumpere non audebant, unde subdit *et digitum superponebant ori suo*. Quarto quantum ad duces bellorum qui solent audaciores esse et promptiores ad loquendum, qui tamen coram eo praesumptuose et tumultuose loqui non audebant, unde subdit *Vocem suam cohibebant duces*, scilicet plane et humiliter loquendo; et quandoque intantum stupebant quod loqui penitus non auderent, unde subdit *et lingua eorum gutturi suo adhaerebat*, quasi loqui non valerent.

Et quia solent homines tam rigidae auctoritatis a populo potius timeri quam amari, ostendit se populo amabilem fuisse, quia ad magnanimum pertinet ut apud magnos auctoritatem servet et tamen

minoribus condescendat, unde subdit *Auris audiens*, scilicet ab aliis, recitari scilicet meam gloriam vel mea iudicia, non odiebat nec invidebat sed *beatificabat me*, idest beatum me reputabat et beatitudinem mihi optabat, et hoc pertinet ad absentes; quantum autem ad praesentes subdit *et oculus videns*, scilicet meam gloriam et iudicia, *testimonium*, scilicet de virtute, *reddebat mihi*, scilicet apud alios, et hoc propter opera misericordiae quae exercebam. Et hoc primo ostendit quantum ad pauperes, unde subdit *eo quod liberassem*, scilicet de manu opprimentis, *pauperem vociferantem*, idest conquerentem; secundo quantum ad pupillos, unde subdit *et pupillum cui non erat adiutor*, scilicet amisso patre; tertio quantum ad homines in periculis existentes, unde subdit *Benedictio perituri super me veniebat*, idest ille qui in periculis erat a me adiutus mihi benedicebat; quarto quantum ad viduas, unde subdit *et cor viduae consolatus sum*, quia scilicet solatium viri amiserat.

Non est autem sic in iudicio aliquibus miserendum quod iustitia relinquatur, unde subdit *Iustitia indutus sum*, idest undique in processibus meis iustitia apparuit: vestimento enim homo undique circumdatur; et ut ostendat se non esse coactum sed voluntarie fecisse iustitiam, subdit *et vestivi me*, quasi propria sponte, iustitiam <induens> *sicut vestimentum*, scilicet undique protegens et ornans. Sicut autem in concertatione bellorum victoribus datur corona, ita et iudex cum per iudicium suum iustitiae victoriam tribuit coronam meretur, unde subdit *et diademate iudicio meo*, ac si dicat: indutus sum iudicio meo sicut diademate. Et ut ostendat qualiter simul cum iustitia potuerit misericordiam conservare, subdit *Oculus fui caeco*, idest instruxi simplices qualiter in negotiis suis procederent ne per ignorantiam detrimentum paterentur; et quia non solum ignorantibus dabat consilium sed etiam

72 subdit] subiungit β¹ γ 76 ponebant] parabant cum Vulg. γ(-F³) π 123 quia] que γ δ π 130 vestivi] -vit V¹ Pd π vesti. γ(-Sv) 130 me] sicut vestimento add. Va 131 iustitiam] -tia F² Sv π <induens> con.] om. codd. 131 vestimentum] -to F² Pd π 138 potuerit scrips. cum F π] poterit N V¹ V² δ poterat F² γ

75 in portis: cf. supra cap. 5 73 nota. 76 pedaneis iudicibus: cf. III Codex Iustinianus tit. 3 (ed. Krueger 124). 103 magnanimum: cf. Arist. IV Ethic. 10 (1124 b 18) sec. Thomam II-II q. 129 a. 3 ad 5.

¹⁶ pater eram pauperum. Et causam quam nesciebam diligentissime investigabam. ¹⁷ Conterebam molas iniqui, et de dentibus illius auferebam praedam. ¹⁸ Dicebamque: In nidulo meo moriar et sicut palma multiplicabo dies. ¹⁹ Radix mea aperta est secus aquas, et ros morabitur in messione mea. ²⁰ Gloria mea semper innovabitur, et arcus meus in manu mea instaurabitur. ²¹ Qui me audiebant expectabant sententiam, et intenti tacebant ad consilium meum. ²² Verbis meis addere nihil audebant: super illos stillabat eloquium meum. ²³ Expectabant me sicut pluviam, et os suum aperiebant quasi ad imbrem serotinum.

impotentibus auxilium, subdit *et pes claudo*, idest illi qui non poterat procedere in suo negotio auxili-
¹⁴⁵ lium dedi ut posset procedere; tuebatur etiam illos qui tutela carebant, unde subdit *pater eram pauperum*, scilicet eos protegendo et fovendo. Contingit autem quandoque quod simplices, impotentes et pauperes aliqui per fraudulentiam calumniose lae-
¹⁵⁰ dunt, sed contra hoc adhibebat diligentem sollicitudinem ut calumniosos processus malignorum excluderet, unde subdit *Et causam quam nesciebam diligentissime investigabam*, ne scilicet aliquid fraudis ibi lateret. Quidam vero per violentiam pauperes
¹⁵⁵ opprimunt eos quodammodo per rapinam deglutientes, quorum violentiam Iob sua potentia destruebat, unde subdit *Conterebam molas iniqui*, idest destruebam violentiae rapacitatem ne scilicet posset ulterius rapere, *et de dentibus illius auferebam praedam*,
¹⁶⁰ quia scilicet eos restituere cogebat id quod iam acceperant per rapinam.

Ex praemissis autem bonis operibus confidebat quod eius prosperitas perduraret; cuius continuationem primo describit quantum ad propriam personam, unde subdit *Dicebamque: In nidulo meo moriar*, idest sperabam propter praecedentia merita quod in quiete domus meae moriturus essem, non exul a domo nec etiam domo mea perturbata; nec tamen credebatur se tempestiva morte praecoccupari, unde subdit *et sicut palma*, quae scilicet diutissime
¹⁷⁰ vivit, *multiplicabo dies*, scilicet per vitae longaevitatem. Secundo describit continuationem prosperitatis quantum ad divitias, quarum augmentum describit subdens *Radix mea aperta est secus aquas*: arbores
¹⁷⁵ enim quae secus aquas radices habent solent abundare in fructibus, unde per hoc designat temporalium fructuum multiplicationem; contingit autem quandoque quod fructus alicuius hominis multiplicantur, sed propter aliqua impedimenta supervenientia eos colligere non potest, unde ad hoc exclu-
¹⁸⁰ dendum subdit *et ros morabitur in messione mea*:

contingit enim in terris calidis quod propter vehementiam aestus messorum in agro consistere non possunt ad metendum, sed nubes roris eis refrigerium praestat ut a metendo non impediuntur, secundum illud Is. XVIII⁴ «Sicut nubes roris in diebus messis». Tertio describit processus continuitatem quantum ad gloriam cum subdit *Gloria mea semper innovabitur*, scilicet per bona opera quae multiplicare proponebat. Quarto quantum ad continuationem
¹⁹⁰ potentiae subdit *et arcus meus in manu mea instaurabitur*: per arcum enim potentia designatur, talibus enim armis maxime Orientales utuntur ad bella.

Sic igitur in praemissis descripsit et severitatem et misericordiam quam exhibebat in iudicando, nunc
¹⁹⁵ autem tertio ostendit quomodo etiam sapientia utebatur; et primo quidem in iudiciis, et quantum ad hoc dicit *Qui me audiebant*, quasi meo iudicio subiecti, *expectabant sententiam*, scilicet meam, credentes se aliquid sapientissimum audire; quantum vero ad
²⁰⁰ consilia subdit *et intenti tacebant ad consilium meum*, scilicet expectantes ipsum et avide audientes. Et postquam consilium dederam erant eo contenti, unde subdit *Verbis meis addere nihil audebant*, propter scilicet magnam sapientiam quam in me aestima-
²⁰⁵ bant; et non solum firmum tenebant meum consilium sed etiam in eo consolabantur, percipientes illud esse efficax ad suum propositum consequendum, unde subdit *super illos stillabat eloquium meum*, idest ad modum stillarum eos refrigerabat.
²¹⁰

Quia igitur iam dixerat qualis erat in iudiciis et in consiliis, consequenter ostendit qualis erat in communi hominum conversatione, et primo ostendit quod erat gratiosus, quia cum erat absens eius praesentia desiderabatur, unde dicit *Expectabant me
²¹⁵ sicut pluviam*, per quam scilicet homines refrigerantur; quando autem erat praesens ex eius aspectu et sermonibus consolabantur, unde subdit *et os suum*, idest suum animum, *aperiebant*, scilicet ver-
²²⁰ sus me ut consolationem reciperent, et hoc est quod

¹⁴⁵ posset] possit N V¹ V² (def. R) ¹⁶⁰ cogebat] —bant V¹ V² —bam F² δ(-R) π ¹⁶⁵ Dicebamque] —bantque F V²
—bant ergo quod N —batque V¹ —bam quia R ¹⁶⁵ nidulo] dominio F iudicio N V¹ F³ ydulo F² radiculo R ¹⁸⁰ potest
scrips. cum F²] possunt est. ¹⁹¹ potentiae] unde add. γ δ¹ π cum add. Va

¹⁷⁰ diutissime vivit: cf. Isid. XVII Etymol. cap. 7 (PL 82, 609 A). ¹⁹⁴ severitatem: vers. 8-10; misericordiam: vers. 11-16.
²¹¹ dixerat: vers. 21.

²⁴ Si quando ridebam ad eos, non credebant; et lux vultus mei non cadebat in terram.
²⁵ Si voluissem ire ad eos, sedebam primus; cumque sederem quasi rex circumstante exercitu, eram tamen maerentium consolator.

subdit *quasi ad imbrem serotinum*, qui scilicet refrigerium praestat post aestum diei. Secundo ostendit quod erat in conversatione moderatus: neque enim dissolvebatur gaudio, unde dicit *Si quando ridebam*
²²⁵ *ad eos*, scilicet aliqua signa laetitiae ostendens, *non credebant*, scilicet me esse risibus deditum; similiter etiam non erat per tristitiam depressus, unde subdit *et lux vultus mei non cadebat in terram*: solent enim homines maerore depressi oculos ad terram

demersos habere. Tertio ostendit quod non erat ²³⁰ immoderatus circa honores, quia scilicet neque eos cupiebat, unde subdit *Si voluissem ire ad eos*, quod tamen non de facili faciebam, *sedebam primus*, scilicet apud eos in honore existens; neque tamen erat in honoribus fastuosus, unde subdit *cumque sederem* ²³⁵ *quasi rex circumstante exercitu*, omnibus scilicet me hinc inde admirantibus, *eram tamen maerentium consolator*, quasi non despiciens eos.

CAPITULUM XXX

¹ Nunc autem derident me iuniores tempore, quorum non dignabar patres ponere cum canibus gregis mei; ² quorum virtus manuum mihi erat pro nihilo, et vita ipsa putabantur indigni, ³ egestate et fame steriles; qui rodebant in solitudine, squalentes calamitate et miseria, ⁴ et mandebant herbas et arborum cortices, et radix iuniperorum erat cibus eorum; ⁵ qui de convallibus ista rapientes, cum singula reperissent, ad ea cum clamore currebant; ⁶ in desertis habitabant torrentium et in cavernis terrae vel super glaream;

Nunc autem derident me iuniores tempore etc. Postquam enumeraverat multa ad prosperitatem pertinentia quae in tempore praecedenti habuerat, hic enumerat adversitates quas tunc patiebatur, et primo quidem contra gloriam et reverentiam pristinam ostendit se in praesenti contemptui haberi. Tanto autem aliquis gravius fert alicuius contemptum quanto fuerit persona contemnentis abiectior; unde ostendit eos a quibus contemnebatur esse abiectos multipliciter: primo quidem ex tempore, unde dicit *Nunc autem derident me iuniores tempore*, contra id quod supra dixerat «Videbant me iuvenes et abscondebantur et senes assurgentes stabant». Secundo ex ignobilitate cum subdit *quorum non dignabar patres ponere cum canibus gregis mei*, idest non reputabam eos dignos ut eos assumerem ad ministeria domus meae quantumcumque infima, puta ad custodiam canum, quod per oppositum respondet ei quod supra dixerat «Principes cessabant loqui». Tertio quantum ad modicitatem potentiae, unde subdit *quorum*, scilicet deridentium vel etiam patrum ipsorum, *virtus manuum mihi erat pro nihilo*, idest omnem eorum potentiam quasi nihilum parvipendebam, et hoc per oppositum respondet ei quod supra dixerat «Vocem suam cohibebant duces». Quarto quantum ad inhonestatem, unde subdit *et vita ipsa putabantur indigni*, scilicet propter multitudinem gravium peccatorum, et hoc per oppositum respondet ei quod supra dixerat «Auris audiens beatificabat me» etc. Quinto quantum ad paupertatem, unde subdit *egestate*, scilicet quantum ad rerum defectum, *et fame*, quantum ad afflictio-

nem inde consequentem, *steriles*, idest fructificare non valentes, contra id quod supra de se dixerat «Petra fundebat mihi rivus olei». Sexto quantum ad ³⁵ gravem vitam quam ducebant, unde subdit *qui rodebant in solitudine*, idest grossis cibis utebantur quos in desertis quaerebant, puta glandibus aut aliis huiusmodi, eo quod fructus agrorum non habebant prae egestate; et huius victus effectus ostendit sub- ⁴⁰ dens *squalentes*, idest deturpati, *calamitate*, quantum ad afflictionem proprii corporis, *et miseria*, quantum ad adversitates exteriores. Exponit autem consequenter quid rodebant cum subdit *et mandebant herbas*, scilicet agrestes et crudas, *et arborum cortices*, ⁴⁵ *et radix iuniperorum erat cibus eorum*, in quibus grossitiem et vilitatem cibi ipsorum demonstrat. Ostendit autem consequenter quod nec in huiusmodi tam vilibus cibis abundabant, ostendens quod huiusmodi cibos acquirebant et laboriose, quod significat ⁵⁰ cum dicit *qui de convallibus ista rapientes*, idest cum magna difficultate accipientes propter ascensum et descensum, et in parva quantitate, quod significat cum dicit *cum singula reperissent*, et cum quadam contentione, quod significat cum dicit *ad ea cum* ⁵⁵ *clamore currebant*, ut scilicet unus alium praeveniret; et omnia ista per oppositum respondent ei quod supra dixerat «Lavabam pedes meos butyro». Septimo ostendit eorum abiectiorem ex parte habitationis, quia scilicet domos non habebant ad manendum, ⁶⁰ quod significat subdens *in desertis habitabant torrentium*, idest in alveis torrentium desiccatis in quibus se protegebant a calore, *et in cavernis terrae*, scilicet propter umbram, *vel super glaream*, scilicet propter

4 tunc] modo R nunc Pd π
-catur N V² -catorum Va

5 et¹ om. F β¹

41 quantum] idest praem. N β¹ V² Va

62 desiccatis] -cantur F

12 Cap. xxix⁸.

19 Cap. xxix⁹.

25 Cap. xxix¹⁰.

29 Cap. xxix¹¹.

35 Cap. xxix⁶.

58 Cap. xxix⁶.

⁷ qui inter huiusmodi laetabantur, et esse sub sentibus delicias computabant: ⁸ filii stultorum et ignobilium, et in terra penitus non parentes. ⁹ Nunc in eorum canticum versus sum, et factus sum eis in proverbium. ¹⁰ Abominantur me et longe fugiunt a me et faciem meam conspuere non verentur. ¹¹ Pharetram enim suam aperuit et afflixit me et frenum posuit in os meum. ¹² Ad dexteram orientis calamitates meae illico surrexerunt.

⁶⁵ refrigerium aquae vicinae vel propter mollitiem arenae; et hoc etiam eis iocundum videbatur quando talia loca invenire poterant ad manendum, unde subdit *qui inter huiusmodi laetabantur*, quasi etiam talium locorum copiam non habentes; et si aliquando ⁷⁰ contingeret quod commodiora loca invenirent, hoc quasi deliciosum reputabant, unde subdit *et esse sub sentibus*, idest sub umbra parvarum arborum, *delicias computabant*, quia scilicet talis locus erat commodior ad manendum quam praemissa; hoc autem ⁷⁵ videtur respondere per oppositum ad id quod supra dixerat «In nidulo meo moriar». Enumeratis autem per singula eorum miseriis, quasi epilogando colligit quod dictum est subdens *fili stultorum*, scilicet mente, *et ignobilium*, scilicet genere, *et in terra penitus non parentes*, idest nulla dignitate vel gloria ⁸⁰ conspicui.

Consequenter exponit quid ab eis patiebatur, et primo quidem ostendit quod ab eis irridebatur ore, et in ludis, quod significat cum dicit *Nunc in eorum canticum versus sum*, quia scilicet de eo faciebant irrisorias cantilenas; et in seriis, et quantum ⁸⁵ ad hoc subdit *et factus sum eis in proverbium*, quia scilicet in communi quasi proverbii utebantur infortuniis Iob, inducentes eum in exemplum culpae ⁹⁰ et miseriae; secundo ostendit quomodo contemnebant eum corde cum subdit *Abominantur me*, scilicet quasi vilem et immundum; tertio ostendit quomodo contemnebant eum facto, primo quidem inquantum eius praesentiam horrebant, unde subdit *et longe fugiunt a me*, contra id quod supra dixerat «Expectabant <me> sicut pluviam»; secundo vero inquantum ei iniurias irrogabant: *et faciem meam conspuere non verentur*, scilicet in signum contumeliae et despectus. Et ne putaretur propter aliquam culpam ¹⁰⁰ commissam se in despectum venisse, ostendit causam praedicti contemptus ex parte divinae percussiois, ostendens primo quidem se divinitus afflicto cum dicit *Pharetram enim suam aperuit et afflixit me*: ex

pharetra sagittae extrahuntur quibus aliqui utuntur ad percutiendum; per sagittas autem intelliguntur ¹⁰⁵ divina flagella, secundum quod supra VI⁴ dixerat «Sagittae Domini in me sunt quarum indignatio ebibit spiritum meum»; pharetra ergo Dei est divina dispositio ex qua hominibus adversitates proveniunt, quam apertam esse dicit propter abundantiam ¹¹⁰ adversitatum ex quibus non solum exterius sed etiam interius se afflicto dicit. Secundo asserit se impeditum a Deo ne saltem verbo suas iniurias repellere possit, unde subdit *et frenum posuit in os meum*, quia scilicet per flagella divina auferebatur sibi fiducia ¹¹⁵ respondendi cum alii ex ipsis flagellis argumenta sumerent contra eum.

Ostendit autem consequenter huiusmodi adversitates esse sibi a Deo immisas ex eo quod praeter consuetum modum humanarum adversitatum ¹²⁰ advenerint, quod quidem primo ostendit ex loco unde adversitates advenerint. Solent enim, et praecipue in terris illis, impugnationes insurgere a parte septentrionali, in qua habitabant barbarae nationes et homines magis feroces et bellicosi, secundum illud ¹²⁵ Ier. I¹⁴ «Ab aquilone pandetur omne malum»; sed impugnatores beati Iob provenerunt ex parte meridiei ubi solent homines minus bellicosi et feroces habitare: dictum est enim supra quod eius adversitas incepit a Sabaeis qui tulerunt boves et asinas ¹³⁰ et pueros occiderunt, unde dicit *Ad dexteram orientis*, idest ex parte meridiei quae est dextrum respectu orientis – si quis enim se ad orientem convertat meridies erit ei a dextro –, *calamitates meae illico surrexerunt*, idest statim a principio Sabaeis ¹³⁵ irruentibus.

Secundo ostendit suas adversitates esse praeter communem modum quantum ad multiplicitatem impugnationis: impugnatus enim fuit et quantum ¹⁴⁰ ad amissionem bonorum ex quibus homo habet facultatem operandi, quae per pedes significatur, unde subdit *Pedes meos subverterunt*, idest omnes

82 quid] quod N V¹ F³ δ(-Pd) 86 in seriis scrips. cum N As sPd] miseriis F β¹ V² F³ in penis Sv versus in lac. sVa om. δ¹ π 88 communi] comitu F² conviciis γ contrarium Va conviviiis π 96 <me> suppl. cum Sv Va sPd (cf. supra cap. 29 216) om. cel. 97 irrogabant] unde dicit add. γ unde subdit add. Pd π 107 ebibit] edidit N V² Va (def. γ) 120 advenerint] —nerunt F V² —nerit β¹ —niunt As δ¹ π 122 advenerint] —nerunt F V² —nerant β¹ —niunt δ(def. Pd) π (def. Sv) 125 feroces scrips. cum N V¹ (cf. infra lin. 128)] fortes cel.

76 Cap. xxix¹⁸. 95 Cap. xxix²³. 122 - 128 Solent enim...: cf. Vegetius I Instit. rei militaris cap. 2 et Arist. VII Polit. cap. 7 (1327 b 23) quos allegat Thomas II De regno cap. 1. 129 supra: cap. 1⁵. 141 per pedes significatur: cf. supra cap. 23 188 et infra cap. 31 76.

Pedes meos subverterunt et oppresserunt semitis suis quasi fluctibus. ¹³ Dissipaverunt itinera mea, insidiati sunt mihi et praevaluerunt, et non fuit qui ferret auxilium. ¹⁴ Quasi rupto muro et aperta ianua irruerunt super me et ad meas miserias devoluti sunt. ¹⁵ Redactus sum in nihilum: abstulit quasi ventus desiderium meum, et velut nubes pertransiit salus mea. ¹⁶ Nunc autem in memet ipso marcescit anima mea, et possident me dies afflictionis. ¹⁷ Nocte os meum perforatur doloribus, et qui me comedunt non dormiunt. ¹⁸ In multitudine eorum consumitur vestimentum meum, et quasi caputio tunicae succinxerunt me. ¹⁹ Comparatus sum luto et assimilatus sum favillae et cineri. ²⁰ Clamabo ad te et non exaudies me, sto et non respicis me.

facultates meas destruxerunt, et hoc fecerunt facilliter et totaliter, unde subdit *et oppresserunt*, scilicet ¹⁴⁵ praedictos <pedes> meos, *semitis suis*, quasi in suo transitu sine aliqua difficultate; et exemplum addit cum dicit *quasi fluctibus*: fluctus enim maris et subito cooperiunt terram sive navem et totaliter eam absorbent. Subversis autem pedibus, idest facultatibus, per consequens sequitur quod eius processus fuerint impediti, unde sequitur *Dissipaverunt itinera mea*, idest omnes processus operum meorum. Ulterius etiam me in persona persecuti sunt, et dolose, quod significat cum subdit *insidiati sunt mihi*, et ¹⁵⁵ potenter, in hoc quod addit *et praevaluerunt*, et sine contradictione quia non fuit qui eos impediret in ipso facto, unde subdit *et non fuit qui ferret auxilium*, scilicet mihi dum ab eis opprimerer, nec etiam qui eos impediret ne ad me accederent, unde subdit ¹⁶⁰ *Quasi rupto muro et aperta ianua irruerunt super me*, idest ac si nullum obstaculum fuisset, neque ex ipsa substantia negotii, quod significatur per murum, neque ex sollicitudine humana, quod significatur per ianuam; ad me autem tam libere intrantes non sunt ¹⁶⁵ miserti, unde subdit *et ad meas miserias devoluti sunt*, idest totaliter ad hoc intenderunt ut me miserum redderent.

Tertio ostendit huiusmodi adversitates esse a Deo immixtas ex effectu earum, quia scilicet per eas totaliter erat destitutus, unde subdit *Redactus sum in nihilum*, quod dicit quia nihil ei de pristina prosperitate remanserat, quae quidem in duobus consistebat: uno quidem modo in exterioribus rebus quae per violentiam amiserat, unde subdit *abstulit* ¹⁷⁵ *quasi ventus*, scilicet per violentiam, *desiderium meum*, idest omne desiderabile quod in rebus exterioribus habebam; alio modo consistebat eius prosperitas in salute propriae personae, et quantum ad hoc subdit *et velut nubes*, idest subito et totaliter, ¹⁸⁰ *pertransiit salus mea*, scilicet meae personae. Ablatis

autem desiderabilibus bonis, eius anima in tristitia remanebat, unde subdit *Nunc autem in memet ipso marcescit*, scilicet per tristitiam, *anima mea*: non enim poterat non tristari, filiis et rebus amissis. Recedente autem salute corporali, consequens erat ¹⁸⁵ ut etiam corporalem dolorem sentiret qui nec in die dabat ei requiem, unde subdit *et possident me dies afflictionis*, idest corporalis doloris, qui etiam in nocte aggravabatur, unde subdit *Nocte os meum perforatur doloribus*, quasi dicat: ita in nocte incrementum doloris mei quod videtur mihi quod perveniant usque ad ossium perforationem. Causam autem doloris ex vulneribus putrefactis fuisse ostendit, unde subdit *et qui me comedunt*, scilicet vermes ex putredine vulnerum generati, *non dormiunt*, quia scilicet ¹⁹⁵ nullam requiem ei dabant; et ut eorum multitudinem ostendat, subdit *In multitudine eorum consumitur vestimentum meum*, quasi dicat: tanta est vermium multitudo quod non solum carnem comedunt sed etiam vestimenta corrodunt; et ut ostendat eos ²⁰⁰ non in una tantum parte corporis esse sed quasi per totum corpus usque ad caput diffundi, subdit *et quasi caputio tunicae succinxerunt me*, quasi dicat: prae multitudine non continentur sub velamine ligaturae et vestimenti sed prorumpunt in apertum et ²⁰⁵ circumdant collum. Ex huiusmodi autem poena ostendit se abominabilem hominibus factum, unde subdit *Comparatus sum luto*, ut scilicet mihi prae multitudine putredinis et vermium nullus appropinquare velit sicut nec luto, *et assimilatus sum favillae et cineri*, idest omnino deiectus et contemptui habitus.

Solent autem qui ab hominibus despiciuntur auxilium habere a Deo, sed ipse a Deo relinquebatur in temporali adversitate, unde subdit *Clamabo ad te*, scilicet continue petens liberari ab hac adversitate, *et non exaudies me*, scilicet tam cito; *sto*, idest persevero in orando, *et non respicis me*, scilicet ab

¹⁴⁵ praedictos] om. F² δ π post meos sPd
²⁰³ caputio] caputio cum Vwg. V¹ Sv Pd π ca. F²

<pedes> suppl. cum F² γ δ π | om. cet.
²¹⁸ in orando] morando F β¹ V²

¹⁷⁴ quae] quas Sv Pd π

¹⁹⁴ ex putredine: cf. supra cap. 25 90 nota.

²¹ Mutatus es mihi in crudelem, et in durtia manus tuae adversaris mihi. ²² Elevasti me et quasi super ventum ponens elisisti me valide. ²³ Scio quia morti trades me, ubi constituta est domus omni viventi. ²⁴ Verum tamen non ad consumptionem eorum emittis manum tuam, et si corruerint ipse salvabis. ²⁵ Flebam quondam super eo qui afflictus erat, et compatiebatur anima mea pauperi: ²⁶ expectavi bona et venerunt mihi mala, praestolabar lucem et irruerunt tenebrae. ²⁷ Interiora mea efferbuerunt absque ulla requie, praevennerunt me dies afflictionis. ²⁸ Maerens incedebam, sine furore consurgens in turba clamavi. ²⁹ Frater fui draconum et socius strutionum. ³⁰ Cutis mea denigrata est super me, et ossa mea aruerunt prae caumate.

adversitate liberando; et ita si considerarem tantum
²²⁰ temporalem statum reputarem te crudelem et durum hostem, unde subdit *Mutatus es mihi in crudelem*, secundum scilicet quod videtur ex exterioribus flagellis dum nec deprecanti parcis, *et in durtia manus tuae adversaris mihi*, scilicet graviter me
²²⁵ affligendo. Et secundum quod ex exterioribus apparet, videtur quod in malum meum mihi pristinam prosperitatem concesseris, unde subdit *Elevasti me*, scilicet tempore prosperitatis, *et quasi super ventum ponens*, idest in altissimo statu, instabili tamen ad
²³⁰ modum venti, *elisisti me valide*, idest graviter me laesisti quasi de alto in terram proiciens. Et ne videretur haec ex desperatione dixisse, subdit *Scio quia morti trades me*, quasi dicat: non patior haec quasi inexcogitata, scio enim quod adhuc ad ulteriorem
²³⁵ defectum deducar, scilicet usque ad mortem; hoc autem dicit se scire propter condicionem mortalis vitae, unde subdit *ubi constituta est domus omni viventi*, quia videlicet ad mortem omnes homines tendunt sicut homo ad suam domum; nec tamen per
²⁴⁰ mortem homo totaliter consumitur, quia remanet anima immortalis, unde subdit *Verum tamen non ad consumptionem eorum*, scilicet hominum viventium, *emittis manum tuam*, ut scilicet per tuam potentiam eos in nihilum redigas, *et si corruerint*, scilicet per
²⁴⁵ mortem, *ipse salvabis*, animas scilicet beatificando, et hoc de tua benignitate spero quantumcumque in temporalibus adversis mihi crudelis et durus videaris.

His igitur praemissis de pristina prosperitate et
²⁵⁰ subsequuta adversitate, quasi sub quodam compendio praemissa recolligit dicens *Flebam quondam*, scilicet prosperitatis tempore, *super eo qui afflictus erat*, secundum illud Apostoli Rom. XII¹⁵ «Flere cum flentibus»; et etiam compatiebar defectum patientibus,

quod ostendit subdens *et compatiebatur anima mea* ²⁵⁵ *pauperi*, scilicet non solum in affectu sed etiam in effectu, ut supra dixit; et pro his misericordiae operibus *expectavi bona*, scilicet prospera huius mundi secundum opinionem amicorum suorum, *et venerunt mihi mala*, idest adversa, per quod patet eorum ²⁶⁰ sententiam esse falsam; *praestolabar lucem*, idest consolationem vel consilium quo a malis eriperer, *et irruerunt tenebrae*, scilicet amaritudinum et dubitationum.

Exponit autem consequenter mala supervenientia, ²⁶⁵ et incipit ab interioribus malis cum dicit *Interiora mea efferbuerunt absque ulla requie*, quod potest referri ad infirmitatem interiorum viscerum procedentem ex inordinati caloris fervore, vel etiam ad afflictionem cordis procedentem ex fervore doloris; et ut ²⁷⁰ huiusmodi inquietudinem nimis tempestivam ostenderet, subdit *praevennerunt me dies afflictionis*: omnes enim homines senectutis tempore affliguntur propter invaliditatem, sed ipse in iuventute fuerat praeventus afflictionibus. Deinde quantum ad exteriora subdit ²⁷⁵ *Maerens incedebam*, idest cum inter homines ambulavi post miseriam tristitiam praetendebam; sed licet tristitia sit causa irae, haec tamen in me non fuit, unde subdit *sine furore consurgens in turba clamavi*, exponens scilicet meas miseras, quae sci- ²⁸⁰ licet partim erant ex defectu amicorum de quibus subdit *Frater fui draconum*, idest illi qui me debebant ut fratrem diligere mordebant me ut dracones, *et socius strutionum*, qui scilicet solent oblivisci etiam proprii fetus: ita et ipsi obliti sunt mei ut mihi non ²⁸⁵ subvenirent. Partim autem erat eius adversitas ex infirmitate corporali, unde primo quantum ad exteriora dicit *Cutis mea denigrata est super me*, scilicet propter interiorem corruptionem humorum; deinde quantum ad interiora subdit *et ossa mea aruerunt* ²⁹⁰ *prae caumate*, idest tanta vis inordinati caloris in

²²⁹ tamen] tantum N V¹ tum F² cum V² om. δ(-R) causa sVa
 om. β¹ δ¹ π vero Va ²⁴³ emittis] -tit N V² -tes δ -tens π
 erumpunt β¹ eruperunt cum Vulg. Sv Va π ruperunt Pd

²³⁴ scio] sed praem. codd. (-F) et delevisimus enim]
²⁵⁸ expectavi] -tabam cum Vulg. δ π ²⁶³ irruerunt] interioribus scrips. cum γ δ¹ π] inferioribus cet.

²⁴⁹ prosperitate: cap. xxxix; adversitate: supra vers. 1-24. ²⁵⁷ supra: cap. xxxix¹². ²⁷⁸ causa irae: cf. Arist. II Rhet.
 cap. 2 (1379 a 15) quem refert Thomas I-II q. 47 a. 3 arg. 1. ²⁸⁵ proprii fetus: cf. infra cap. xxxix¹⁵.

³¹ Versa est in luctum cithara mea, et organum meum in vocem flentium.

me irruit quod quasi medullae ossium aruerunt. Partim autem consistebat eius adversitas in exterioribus tristitiae signis, unde subdit in quae commutata erant signa gaudii, quae quidem sunt vel musica instrumenta, et quantum ad hoc dicit *Versa* *est in luctum cithara mea*, quasi dicat: succedit mihi luctus citharae qua ad iocunditatem utebar; vel sunt humanae vocis cantica, unde subdit *et organum meum*, quo scilicet utebar ad gaudium, *in vocem flentium*, scilicet versum est.

CAPITULUM XXXI

¹ Pepigi foedus cum oculis meis ut nec cogitarem quidem de virgine. ² Quam enim partem haberet Deus desuper in me, et hereditatem Omnipotens de excelsis? ³ Numquid non perditio est iniquo, et alienatio operantibus iniquitatem? ⁴ Nonne ipse considerat vias meas, et cunctos gressus meos dinumerat?

Pepigi foedus etc. Postquam Iob narrauerat pristinam prosperitatem et subsequentem adversitatem, hic consequenter innocentiam suam ostendit ne credatur propter peccata in adversitates incidisse. ⁵ Incipit autem innocentiam suam ostendere per immunitatem a peccato luxuriae quod plures involvit; quod quidem peccatum in lubrico positum est, ut nisi aliquis principia vitet vix a posterioribus possit pedem retrahere; primum autem in hoc peccato est ¹⁰ aspectus oculorum quo mulier pulcra aspicitur et praecipue virgo, secundum autem est cogitatio, tertium delectatio, quartum consensus, quintum opus. Voluit igitur Iob principia huius peccati excludere ut eo non involveretur, unde dicit *Pepigi foedus*, ¹⁵ idest in corde meo firmavi sicut pacta firmantur, *cum oculis meis*, ex quorum scilicet aspectu provenit concupiscentia mulierum, ita ab inspiciendis mulieribus abstinere *ut nec cogitarem quidem de virgine*, idest ut nec primum gradum interiorem attingerem, ²⁰ scilicet cogitationem: videbat enim esse difficile si in primum incideret, scilicet in cogitationem, quin in alia laberetur, scilicet in delectationem et consensum.

Deinde ostendit quare tam sollicito hoc peccatum ²⁵ vitaverit, et primo quidem rationem assignat ex hoc quod per peccatum luxuriae homo maxime videtur a Deo discedere: accedit enim homo ad Deum per spirituales actus, qui maxime impediuntur per delectationem veneream, unde subdit *Quam enim partem* ³⁰ *haberet Deus desuper in me?*, quasi dicat: intantum in me Deus partem habet in quantum ad superiora mea mens rapitur; si vero per luxuriam mens mea ad carnalem delectationem eiciatur, nullam partem in me Deus desuper habebit. Contingit autem ³⁵ doque quod etiam luxuriosi ad horam aliquid de

Deo spiritualiter cogitant, sed mox per delectationis concupiscentiam ad ima revocantur, unde pars Dei in eis firma esse non potest quasi hereditas, unde subdit *et hereditatem*, idest firmam possessionem, in me scilicet ad inferiora prolapso, habere non poterit ⁴⁰ *Omnipotens de excelsis*, idest qui in excelsis habitat; unde oportet quod hereditas eius sit in his qui sublimia petunt, scilicet spiritualia, non autem in his qui ad carnalia descendunt. Secundo ostendit causam quare luxuriae peccatum vitaverit ex damno quod ⁴⁵ homini infert, quod est duplex: unum quidem corporale, dum scilicet homo propter peccatum luxuriae incurrit periculum personae et rerum, unde subdit *Numquid non perditio est iniquo?*, quasi dicat: iniquus qui hoc peccato involvitur in perditionem ⁵⁰ vitaverit; aliud vero damnum est impedimentum a bonis operibus, unde subdit *et alienatio operantibus iniquitatem?*: quia enim vehemens delectatio magis animum ad se trahit, inde est quod homines luxuriae dediti a bonis operibus discedunt, et etiam a bonis ⁵⁵ praedicationibus. Tertio assignat causam quam considerat ex parte divinae providentiae quae omnia facta hominum prospicit, et sic nullus potest a poena esse immunis, unde subdit *Nonne ipse considerat vias meas*, idest processum meorum operum ad ⁶⁰ remunerandum? Nec solum totalem processum ipse cognoscit sed et singulas partes illius processus, unde subdit *et cunctos gressus meos dinumerat?*, idest omnia etiam modica quae in actibus meis reprehensibilia videntur suo iudicio examinat, et ita non ⁶⁵ transirem pro eis impunitus.

Secundo mundat se a vitio dolositatis, utens in hoc et in omnibus subsequentibus quodam iuramento quod fit per execrationem, dum scilicet homo si non est verum quod dicitur obligat se ad poenam, ⁷⁰

¹⁵ idest om. N β¹ V² δ(-Pd) ⁵⁶ quam] qui N V² que Va om. γ sPd π considerat] —ratur Va om. γ sPd π

² prosperitatem: cap. XXIX; adversitatem: cap. XXX. ⁷ in lubrico: cf. *Glossa interlin.* super Ps. xxxiv⁶ et *Glossa Petri Lomb.* ibid. (PL 191,348); vide August. *Enarr. in Ps.* ibid. (PL 36,328). ²⁸ per delectationem veneream: cf. Arist. *VII Ethic.* 11 (1152 b 18) sec. Thomam *I-II* q. 37 a. 1 ad 2; vel et August. *I Solil.* cap. 10 (PL 32,878) ut refert etiam Thomas *II-II* q. 180 a. 2 ad 3. ⁶⁹ per execrationem: cf. August. *Enarr. in Ps.* vii⁵ (PL 36,99) ex quo Petrus Lomb. *III Sent.* d. 39 c. 7.

⁵ Si ambulavi in vanitate et festinavit in dolo pes meus, ⁶ appendat me in statera iusta et sciat Deus simplicitatem meam. ⁷ Si declinavit gressus meus de via, si secutus est oculus meus cor meum et manibus meis adhaesit macula, ⁸ seram et alius comedat, et progenies mea eradicetur. ⁹ Si deceptum est cor meum super mulierem et si ad ostium vicini mei insidiatus sum, ¹⁰ scortum alterius sit uxor mea et super illam incurventur alii. ¹¹ Hoc enim nefas est et iniquitas maxima, ¹² ignis est usque ad consumptionem devorans et omnia eradicans germina.

unde dicit *Si ambulavi*, idest si processi, *in vanitate*, idest in aliqua falsitate: dicuntur enim vana illa quae soliditatem non habent, soliditas autem maxima est per veritatem. Quomodo autem ambuletur ⁷⁵ *in vanitate ostendit subdens et festinavit in dolo pes meus*, idest affectus meus et quaecumque alia virtus animae est motionis principium; signanter autem dicit *festinavit in dolo*, quia scilicet homo per aliquas vias dolosas intendit velociter obtinere quod per ⁸⁰ viam veritatis cum magna difficultate obtineretur. Quod autem aliquis absque dolo ambulet considerari potest ex inspectione rectitudinis iustitiae a qua dolosus declinat, unde subdit *appendat me in statera iusta*, scilicet Deus, ut ex eius iustitia discernatur ⁸⁵ an ego in dolo processerim. Cum autem dolus praecipue in intentione cordis consistat, ille solus potest de dolo iudicare cui patet cordis intentio, scilicet Deus, unde subdit *et sciat Deus simplicitatem meam*, quae scilicet duplicitati dolositatis opponitur; dicit ⁹⁰ autem *sciat Deus*, non quasi de novo cognoscitur sed quasi de novo alios scire facturus, vel quia in ratione suae iustitiae hoc ab aeterno cognovit.

Et quia universaliter a se dolum excluserat, descendit ad quaedam specialia peccata quibus aliquis dolose rebus alienis insidiatur, quod quidem ⁹⁵ contingit et in furto et in adulterio. In furto enim aliquis dolose insidiatur rebus possessis a proximo, et hoc excludit a se dicens *Si declinavit gressus meus de via*, scilicet iustitiae contemnendo ipsam; ex quo ¹⁰⁰ sequitur quod homo res proximi insidioso oculo videat ad rapiendum, unde subdit *si secutus est oculus meus cor meum*, idest desiderium meum, quasi dicat: si ad hoc habendum oculus meus intendit quod cor desideravit; tertio autem contingit quod homo, ¹⁰⁵ tempta iustitia et intentione directa ad acquirendum quod cor concupiscit, adhibet homo manum ad rapiendum aliena, unde sequitur *et manibus meis adhaesit macula*, scilicet per ablationem rei alienae. Iustum est autem ut si quis bona aliena rapit, etiam ¹¹⁰ bona eius ab aliis diripiantur, unde subdit *seram et*

alius comedat, quasi dicat: si bona aliena rapui, bona mea ab aliis rapiantur, quod est execrationis iuramentum. Solent autem homines aliena rapere ut filiis suis divitias congregent, secundum illud Nah. ¹¹² «Leo cepit sufficienter catulis suis», et ideo ¹¹⁵ iustum est ut homini qui aliena rapit non solum sua diripiantur sed etiam filii moriantur, unde subdit *et progenies mea eradicetur*, cui scilicet videretur rapina fuisse conservata.

In adulterio vero homo uxori proximi dolose ¹²⁰ insidiatur, in quibus insidiis quaedam cordis deceptio praecedit, dum scilicet ratio per concupiscentiam obtenebratur, unde subdit *Si deceptum est cor meum super mulierem*, scilicet alienam concupiscendam; ex quo autem cor a concupiscentia mulieris vincitur, ¹²⁵ consequens est ut mulierem concupitam quibuscumque dolis habere conetur, unde subdit *et si ad ostium vicini mei insidiatus sum*, ut scilicet eius uxore abuterer. Iuste autem puniri videtur qui alienam uxorem adulterio polluit quod etiam eius uxor ab aliis ¹³⁰ polluitur, unde subdit *scortum alterius sit uxor mea*, ut scilicet aliis se venalem exhibeat: ex quo sequitur quod alii ea abutantur, unde subdit *et super illam incurventur alii*, scilicet adulterium committendo. Quare autem hoc peccatum vitaverit ostendit ¹³⁵ subdens *Hoc enim nefas est*, quia scilicet est contra statutum Dei qui virum et mulierem in matrimonio coniunxit; *et*, si consideretur humana iustitia, est *iniquitas maxima*, quia scilicet quanto est maius bonum quod subripitur tanto est iniustitia maior: ¹⁴⁰ si quis enim furaretur bovem, maior esset iniquitas quam si furaretur ovem, unde et maiori poena punitur, ut habetur Exodi xxxii³; ille autem qui adulterium committit maximum quid ei subtrahit, scilicet uxorem quae est una caro cum ipso, et prolem ¹⁴⁵ certam et per consequens totam patrimonii successionem, quae propter adulterium quandoque ad extraneum pervenit, unde subditur *ignis est*, scilicet adulterium, *usque ad consumptionem devorans*, quia scilicet defraudat hominem in toto patrimonio, ut ¹⁵⁰

77 animae] eras. sF divine F² V² § exp. sR

106 homo om. solus F³ (cf. Praef. § 132 circa finem)

145 ipsol ipsa N V²

72 vana: cf. supra cap. 11 176 nota.

76 affectus...principium: cf. supra cap. 30 141 et cap. 23 188 nota.

112 exc-

crationis iuramentum: cf. supra lin. 68 nota.

137 in matrimonio: cf. Matth. xix⁶.

145 una caro: cf. Gen. ii²⁴.

¹³ Si contempsi iudicium subire cum servo meo et ancilla mea cum disceptarent adversum me. ¹⁴ <Quid enim faciam> cum surrexerit ad iudicandum Dominus Deus, et cum quaesierit, quid respondebo illi? ¹⁵ Numquid non in utero fecit me qui et illum operatus est, et formavit me in vulva unus? ¹⁶ Si negavi pauperibus quod volebant et oculos viduae expectare feci, ¹⁷ si comedi buccellam meam solus et non comedit pupillus ex ea. ¹⁸ Quia ab infantia mea crevit mecum miseratio, et de utero matris meae egressa est mecum. ¹⁹ Si despexi praetereuntem <eo quod non habuerit indumentum>, et pauperem

dictum est, *et omnia eradicans germina*, dum scilicet filiorum successionem facit incertam, unde dicitur Eccli. xxiii³² «Mulier omnis relinquens virum suum peccabit, statuens hereditatem ex alieno matrimonio».

Sic ergo postquam expurgavit se de iniustitia quantum ad hoc quod aliis iniuriam non fecit nec in rebus subripiendis nec in persona coniuncta abundanda, excusat se consequenter quod iniustitiam non incurrit per iustitiae defectum, unde subdit *Si contempsi iudicium subire cum servo meo et ancilla mea cum disceptarent adversum me*, quasi dicat: si minoribus meis iustitiam reddere contempsi, haec et illa gravia mihi accidant. Quare autem cum servis suis iudicium subire non contempserit, ostendit subdens *cum surrexerit ad iudicandum Dominus Deus*, id est cum apparuerit iudicaturus ipse cuius iudicium modo despicitur, non haberem ad cuius auxilium vel consilium refugerem; nec etiam possem Deo rationabiliter in iudicio respondere, unde subdit *et cum quaesierit*, id est cum facta mea examinaverit, *quid respondebo illi*, id est quam rationem reddere potero quare cum servis meis iudicium subire noluerim? Quasi dicat 'nullam'. Et hoc ostendit consequenter per hoc quod naturaliter est eadem condicio omnium hominum, unde subdit *Numquid non in utero fecit me qui et illum operatus est?*, quasi dicat: eandem animam cum servis meis habeo a Deo creatam; corpus etiam meum eadem divina virtute formatum est, unde subdit *et formavit me in vulva unus?*, scilicet Deus qui et illum formavit, et ideo manifestum est quod cura est Deo qualiter illum tractem.

Postquam igitur ostendit se non fuisse luxuriosum neque iniustum, consequenter ostendit se non fuisse immisericordem, quod quidem primo ostendit ex hoc quod beneficia miseris non subtrahit. Solent autem quidam pauperi eleemosynam petenti statim a principio negare quod petitur, quod a se excludit

dicens *Si negavi pauperibus quod volebant*; quidam vero non negant sed donum dare differunt, quod a se excludit dicens *et oculos viduae expectare feci*; alii vero non negant nec dare differunt quae petuntur sed nihil ex proprio motu darent, sed hoc a se excludit ostendens quod nec modicis solus voluit uti quin aliis communicaret, unde subdit *si comedi buccellam meam solus et non comedit pupillus ex ea*, et subintelligitur: haec vel illa gravia mihi accidant. Est autem considerandum quod valde signanter loquitur: pauperes enim non solum petere sed etiam instare solent, unde beneficium misericordiae non subtrahitur eis nisi per omnimodam negationem; viduae autem petunt quidem sed instare verentur, et ideo nisi cito eis subveniatur, misericordiae beneficio privantur; pupilli autem nec petere audent, unde oportet quod etiam eis non petentibus misericordia impendatur. Quare autem tam misericors fuerit ostendit ex duobus: primo quidem ex antiqua consuetudine quam a pueritia inchoavit, unde subdit *Quia ab infantia mea crevit mecum miseratio*: quanto enim magis crescebat in annis, tanto magis in misericordiae operibus exercebatur; secundo quia naturalem inclinationem habebat ad misericordiam, sicut diversi homines ad diversas virtutes quasdam naturales inclinationes habere solent, unde subditur *et de utero matris meae egressa est mecum*, quia scilicet ex primis generantibus sic dispositus fui ut essem ad miserendum promptus.

Solet autem duplex esse misericordiae impedimentum. Quorum primum est contemptus miserum quem non reputat miseratione dignum: consueverunt autem despici qui vilibus induuntur et honorari qui utuntur vestibus pretiosis, unde dicitur Eccli. xix²⁷ quod «amictus corporis enuntiat de homine»; sed hoc misericordiae impedimentum a se excludit subdens *Si despexi praetereuntem*, id est quemcumque extraneum per viam transeuntem, *et pauperem*, sci-

151 eradicans] —cant N V² Va —cat R 159 iniustitiam] —tia N V² F³ —tie Va 166 cum] quid enim faciam cum Vulg. praem. Sv Pd π 166 Dominus cum Vulg. om. Pd π (def. V¹) 174 nullam] nullum N γ(-As) nulla R 188 petitur] petit F γ(def. Sv) 191 dicens] subdens F β¹ (def. Sv) 194 solus] om. F solis N β¹ 210 quanto] quando N V² 213 homines] habent add. F N F² V² δ(-Pd) et delevisimus 214 habere solent om. F 220 quem] quam N V² 225 praetereuntem] eo quod non habuerit (haberet π) indumentum cum Vulg. add. Pd π

151 dictum est: lin. 146.

183 non fuisse luxuriosum: vers. 1; neque iniustum: vers. 5.

absque operimento. ²⁰ Si non benedixerunt mihi latera eius, et de velleribus ovium meorum calefactus est. ²¹ Si levavi super pupillum manum meam, etiam cum viderent me in porta superiorem, ²² humerus meus a iunctura sua cadat et brachium meum cum suis ossibus conteratur. ²³ Semper enim quasi tumentes super me fluctus timui Deum, et pondus eius ferre non potui. ²⁴ Si putavi aurum robur meum, et si obrizo dixi: Fiducia mea. ²⁵ Si laetatus sum super multis divitiis meis et quia plurima reperit manus mea. ²⁶ Si vidi solem cum fulgeret et lunam incedentem clare, ²⁷ et laetatum est in abscondito cor meum et osculatus sum manum meam ore meo: ²⁸ quae est iniquitas maxima et negatio contra Deum altissimum.

licet notum, eo quod esset *absque operimento*, subaudi: haec vel illa mihi accidant. Nec solum non despexi vestimentis carentem sed etiam de vestimentis providi, unde subdit *Si non benedixerunt mihi latera eius*, quae scilicet discooperta operui et sic fuerunt occasio quod mihi benediceret; et rationem huius exponit subdens *et de velleribus ovium meorum calefactus est*, scilicet per vestimenta sibi exhibita, et est subaudiendum idem quod supra. Aliud autem impedimentum misericordiae est fiducia propriae potestatis, ex qua homini videtur quod impune possit alios gravare et maxime inferiores personas, et hoc a se excludit dicens *Si levavi super pupillum manum meam*, ut scilicet eum opprimerem, *etiam cum viderent me in porta*, idest in loco iudicii, *superiorem*, idest magis potentem. Iustum est autem ut homo membris privetur quibus ad iniustitiam utitur, et ideo subiungit amissionem quasi poenam non solum manus sed etiam brachii in quo radicatur manus, et humeri cui brachium colligatur, unde subdit *humerus meus a iunctura sua cadat et brachium meum cum suis ossibus conteratur*, si scilicet manu mea sum abusus ad pauperum oppressionem. Ostendit autem consequenter quare licet esset superior super pupillos manum non levaret, quia scilicet etsi non dimitteret propter hominem dimitteret tamen propter Deum cuius et iudicia timebat, unde subdit *Semper enim quasi tumentes super me fluctus timui Deum*, et loquitur ad similitudinem in mari navigantium qui, intumescens fluctibus super altitudinem navis, timent ne ab eis submergantur: similiter timebat comminationes divinas quasi fluctus intumescens; et etiam auctoritati divinae cedebat ex qua prohibetur pupillorum oppressio, unde subdit *et pondus eius*, idest auctoritatem Dei protegentis

pupillos, *ferre non potui*, quin scilicet ei me inclinarem.

Si putavi aurum robur meum. Postquam Iob excusavit se de iniustitia et de immiser cordia, hic consequenter excusat se de inordinato affectu ad divitias, quod quidem contingit dupliciter: uno modo per hoc quod homo nimis de divitiis confidit, et hoc excludit dicens *Si putavi aurum robur meum*, ut in divitiis principaliter virtutem meam reputarem, *et si obrizo*, idest si auro purissimo, *dixi: Fiducia mea*, scilicet tu es, contra id quod Apostolus dicit I ad Tim. ult. «Divitibus huius saeculi praecipe non sperare in incerto divitiarum»; secundo deordinatur hominis affectus circa divitias per hoc quod nimis de divitiis gaudet, et ideo quantum ad divitias iam habitas subdit *Si laetatus sum*, scilicet inordinate, *super multis divitiis meis*, quas sicut propria possederam; quantum autem ad acquisitionem divitiarum dicit *et quia plurima reperit manus mea*: solent enim homines de his quae de novo acquirunt magis gaudere.

Deinde excusat se a peccato superstitionis, quod est contra Deum; colebant autem antiquitus idolatrae stellas caeli et praecipue luminaria propter maximam eorum claritatem, et hoc a se excludit dicens *Si vidi solem cum fulgeret et lunam incedentem clare*, propter quae scilicet ab idolatris coluntur, *et laetatum est in abscondito cor meum*, quasi interiori cultu eis devotus existens; et quantum ad exteriorem cultum subdit *et osculatus sum manum meam ore meo*, quasi in eorum reverentiam. Et quare hoc vitaverit ostendit subdens *quae est iniquitas maxima*: si enim iniquum est ut id quod est uni homini debitum alteri exhibeatur, maxime videtur esse iniquum ut cultus

232 benediceret] —xerunt N V¹ —cerent γ(-F³) Va —cent F³ 235 quod] est add. N F² V² Va 240 viderent] vident N viderem cum Vulg. F³ δ¹ π 250 esset] esse F pN V¹ γ(-As) π 253 et] etiam N V¹ δ π om. F² Sv 254 tumentes] timentes N F² V² δ¹ π timens V¹ timentes praem. Sv 265 iniustitia scrips. cum γ(-Sv) π (cf. supra lin. 156)] nocentia F in nocentia N V¹ V² δ iustitia F² iustitia et praem. Sv 278 propria] proprias γ δ¹ π 291 meam ore] in amore F F² V² meam in ore V¹

235 supra: lin. 227. 265 de iniustitia: vers. 5; de immiser cordia: vers. 16. 273 I Tim. vi¹⁷. 284 colebant: cf. Sap. xiii² ut refert Thomas *Super Rom.* 1²⁵ et II-II q. 94 a. 4.

²⁹ Si gavisus sum ad ruinam eius qui me oderat, et si exultavi quod invenisset eum malum: ³⁰ non enim dedi ad peccandum guttur meum ut expectarem maledicens animam eius. ³¹ Si non dixerunt viri tabernaculi mei: Quis det de carnibus eius ut saturemur? ³² Foris non mansit peregrinus, ostium meum viatori patuit. ³³ Si abscondi quasi homo peccatum meum et celavi in sinu meo iniquitatem meam. ³⁴ Si expavi ad multitudinem nimiam et despectio propinquorum terruit me, et non magis tacui nec egressus sum ostium. ³⁵ Quis mihi tribuat adiutorem ut desiderium meum audiat Omnipotens et librum scribat ipse qui iudicat? ³⁶ In humero meo portem illum et circumdem illum quasi coronam mihi.

Deo debitus exhibetur creaturae; et quia impossibile est quod homo simul Deo et creaturae exhibeat latriam, ideo subdit *et negatio contra Deum altissimum*: etsi enim quibusdam creaturis nomen Dei per participationem attribuitur soli tamen Deo altissimo latriae cultus debetur, qui negatur altissimus si etiam aliis talis cultus exhibeatur.

His igitur praemissis quae pertinent ad communem iustitiam, subiungit quaedam quae pertinent ad perfectionem virtutis, inter quae primo odium inimicorum excludit, quod maxime manifestatur quando aliquis gaudet, vel de totali ruina eius, et hoc excludit dicens *Si gavisus sum ad ruinam eius qui me oderat*, vel de aliquo malo ei superveniente, quod excludit subdens *et si exultavi quod invenisset eum malum*, idest ex insperato ei supervenisset. Et quare hoc vitaverit ostendit subdens *non enim dedi ad peccandum guttur meum ut expectarem maledicens animam eius*: naturaliter enim homo desiderat ea de quibus gaudet et desiderium interius explicat verbis; consequens igitur est ut si aliquis de malis alicuius gaudeat, quod ea desideret et per consequens quod maledicendo ei malum imprecetur.

Deinde perfectionem suae virtutis ostendit quantum ad superabundantiam bonorum quae aliis exhibuit, et primo quidem quantum ad domesticos suos dicit *Si non dixerunt viri tabernaculi mei: Quis det de carnibus eius ut saturemur?* Cum enim aliquod animal est delectabile ad usum comestitionis, desiderant homines eius carnibus saturari: per hoc ergo dat intelligere quod eius conversatio tam fuit suis domesticis grata quod eius carnali praesentia cupeant saturari. Quantum autem ad extraneos subdit *Foris non mansit peregrinus*, quin scilicet in domo mea reciperetur, *ostium meum viatori patuit*, ut scilicet ei non esset difficilis ingressus.

Ulterius <procedit> ad ostendendam suae virtutis perfectionem quantum ad exclusionem timoris inde-

biti. Solent autem homines propter confusionis timorem interdum contra iustitiam suam culpam occultare, vel eam negando, quod a se excludit dicens *Si abscondi quasi homo*, idest sicut homines solent facere, *peccatum meum*, illud scilicet indebite negando; vel excusando, vel etiam astutiis aliquibus palliando, unde subdit *et celavi in sinu meo*, idest per aliquam occultam simulationem, *iniquitatem meam*, cum scilicet eam confiteri tenerer. Consequenter autem excludit a se inordinatum timorem corporalium periculorum, qui quidem maxime solet procedere ex multitudine contra hominem insurgente, secundum illud Eccli. xxvii «A tribus timuit cor meum: zelaturam civitatis et collectionem populi» etc., unde dicit *Si expavi ad multitudinem nimiam*; additur autem ad hunc timorem si homo despiciatur a propinquis a quibus iuvare debuerat, unde subdit *et despectio propinquorum terruit me*. Solent autem homines impavidi in contrarium incedere per praesumptionem, et quandoque quidem saltem verbis loquuntur contra fortiores, et hoc a se excludit dicens *et non magis tacui*, quandoque autem ulterius procedunt ut praesumptuose multitudinem adversariorum invadant, sed hoc excludit dicens *nec egressus sum ostium*.

Et quia multa et magna de se dixerat, super his divinum testimonium invocat, unde subdit *Quis mihi tribuat adiutorem*, qui scilicet mecum interpellat ad Deum? Et ad quid adjuvari velit ostendit subdens *ut desiderium meum audiat Omnipotens*; et quod sit suum desiderium exponit subdens *et librum scribat*, scilicet meae accusationis vel commendationis super praemissis, *ipse qui iudicat*, scilicet omnes actus humanos, scilicet interiores et exteriores. Et si quidem per huius libri testimonium, idest per certam veritatis manifestationem, ego culpabilis appaream, volo portare poenam, unde subdit *In humero meo portem illum*; si vero manifestata veritate

299 etsi] si F N V¹ δ(-R) π 332 <procedit> suppl. cum sPd] om. cel. (def. Sv) 346 zelaturam] delaturam γ δ π (cf. Praef. § 90 in fine) 352 incedere] incidere N δ¹ intendere γ(-As) 354 loquuntur] loquitur F N β¹ V² loqui δ¹ 370 In] et in V² ut in cum Vulg. π

334 Solent...: cf. Gregor. XXII Moral. cap. 15 (PL 76,230) sec. Thomam II-II q. 69 a. 1 ad 3.

³⁷ Per singulos gradus meos pronuntiabo illum et quasi principi offeram illum. ³⁸ Si adversum me terra mea clamat et cum ipsa sulci eius deflent, ³⁹ si fructus eius comedi absque pecunia et animam agricolarum eius affixi, ⁴⁰ pro frumento oriatur mihi tribulus et pro hordeo spina. Finita sunt verba Iob.

commendabilis appaream, exinde praemii coronam accipiam, unde subdit *et circumdem illum quasi coronam mihi*, per quod dat intelligere suum desiderium esse ut qui iniuste condemnabatur ab amicis iusto Dei iudicio reservetur. Praedicto autem libro divini testimonii se non contradicturum promittit, unde subdit *Per singulos gradus meos*, idest processus operum meorum, *pronuntiabo illum*, idest confitebor veritatem divini testimonii; nec recusabo subire sententiam secundum testimonium divinum, unde subdit *et quasi principi offeram illum*, scilicet gratanter ferens ut secundum divinum testimonium cum eo agatur.

³⁸⁵ Deinde excludit a se vitium superfluae cupiditatis etiam in rebus acquirendis ex propriis possessionibus, quod quidem dupliciter manifestatur: uno modo per hoc quod homo per nimium cultum superfluos fructus a suis possessionibus extrahere nititur, ³⁹⁰ et ad hoc excludendum metaphoricè subdit *Si ad-*

versum me terra mea clamat, quasi non permiserim eam quiescere sed nimis eam coluerim, unde subdit *et cum ipsa sulci eius deflent*, et loquitur per similitudinem hominis qui nimis angariaretur. Alio modo manifestatur superflua cupiditas per hoc quod homo operariis denegat pretium laboris, unde subdit *si fructus eius comedi absque pecunia*, scilicet soluta operariis, *et animam agricolarum eius affixi*, scilicet vel nimis cogendo ad laborandum vel mercedem subtrahendo. Est autem debitum ut qui superflua et inconsueta cupit etiam debita et consueta perdat, unde subdit *pro frumento*, quod scilicet seminatur ad victum hominum, *oriatur mihi tribulus*, qui scilicet non solum est inutilis sed pungitivus, *et pro hordeo*, quod scilicet seminatur in cibum iumentorum, *spina*, quae scilicet etiam iumenta pungendo laedit. Quibus praemissis subditur epilogus cum dicitur *Finita sunt verba Iob*, quia scilicet ad suae sententiae assertionem nihil post hoc proposuit.

³⁷³ circumdem] — dam V¹ actendam F R acundam V² circum. F² (def. N) ³⁹² nimis] minus N β¹ ³⁹³ sulci] stulti N V² ⁴⁰⁶ etiam om. V² δ π

CAPITULUM XXXII

¹ Omiserunt autem tres viri isti respondere Iob eo quod iustus sibi videretur. ² Et iratus indignatusque est Eliud, filius Barachiel, Buzithes, de cognatione Ram. Iratus est adversus Iob eo quod iustum se esse diceret coram Deo. ³ Porro adversus tres amicos eius indignatus est eo quod non invenissent responsionem rationabilem sed tantummodo condemnassent Iob. ⁴ Igitur Eliud expectavit Iob loquentem eo quod seniores essent qui loquebantur. ⁵ Cum autem vidisset quod tres respondere non potuissent, iratus est vehementer, ⁶ respondensque Eliud, filius Barachiel, Buzithes, dixit: Iunior sum tempore vos autem antiquiores, idcirco demisso capite veritus sum indicare vobis meam sententiam.

Omiserunt autem tres viri isti etc. Finita disputatione Iob et trium amicorum eius, subditur disputatio Eliud contra Iob, qui quidem acutioribus rationibus contra Iob utitur quam priores et magis ad veritatem accedit, unde et Iob ei non respondet, licet tamen in aliquo a veritate deviet et verba Iob sinistre interpretetur, ut infra patebit.

Praemittitur autem causa ex qua motus fuit ad loquendum, scilicet ex indignatione contra Iob et contra amicos eius. Praemittit ergo ante amicorum silentium cum dicit *Omiserunt autem tres viri isti*, scilicet de quibus supra habitum est, *respondere Iob*, ubi notandum est quod eos viros non nominaret si non fuisset res gesta sed parabola conficta. Causam autem silentii ostendit subdens *eo quod iustus sibi videretur*: multa enim dixerat Iob quae ad suae iustitiae ostensionem pertinebant, quibus praedicti tres viri contradicere non valebant. Et ex utroque horum, scilicet ex silentio amicorum et ex hoc quod Iob iustus sibi videbatur, commotus fuit Eliud, qui astabat, ad iram, et ideo subditur *Et iratus*, scilicet in corde, *indignatusque*, ostendendo irae signa exterius, *est Eliud*, in quo describitur ex nomine, *filius Barachiel*, in quo describitur ex origine, *Buzithes*, in quo describitur ex patria, *de cognatione Ram*, in quo describitur ex genere: quae tota descriptio ad hoc valet ut ostendatur ad rem gestam pertinere.

Causam autem irae explicat consequenter, et primo quidem contra Iob cum dicit *Iratus est adversus Iob eo quod iustum se esse diceret coram Deo*, idest secundum divinum testimonium, quod maxime acci-

pi potest ex eo quod dixerat supra xxxiii¹⁰ « Ipse scit viam meam », et postea subdit « Vestigia eius secutus est pes meus ». Quantum autem ad amicos subdit *Porro adversus tres amicos eius indignatus est eo quod non invenissent responsionem rationabilem*, qua scilicet responderent verbis eius quibus se iustum asserebat, *sed tantummodo condemnassent Iob*, dicentes scilicet eum esse iniquum.

Ostendit autem consequenter causam quare Eliud prius in nullo responderat Iob, cum subdit *Igitur Eliud expectavit Iob loquentem*, in nullo scilicet contradicens eius sermonibus, *eo quod seniores essent qui loquebantur*, eis scilicet deferens quasi sapientioribus, quod aetas senectutis requirebat. Sed quia non videbatur ei quod alicui deberet reverentiam exhibere in praeiudicium veritatis, iratus contra tres seniores ipse iunior respondere incepit, unde dicitur *Cum autem vidisset quod tres respondere non potuissent*, scilicet rationibus Iob, *iratus est vehementer*, quasi aestimans quod per illorum ignaviam veritas deperiret; et ideo loco illorum voluit veritatem, ut credebat, defendere, et hoc est quod subditur *respondensque Eliud, filius Barachiel, Buzithes*, scilicet sermonibus et rationibus Iob.

In hac autem sua responsione primo excusat pristinum silentium, tum ex sua aetate, unde sequitur *dixit: Iunior sum tempore*, tum etiam ex illorum antiquitate, unde subdit *vos autem antiquiores*; iuvenes autem debent reverentiam deferre senioribus, unde sequitur *idcirco demisso capite*, scilicet in signum reverentiae et humilitatis, *veritus sum indicare*

10 ante] trium N V¹ V² om. δ π 11 isti] etc. add. F γ respondere add. Va 14 conficta] convicta F coniuncta N β¹ Va commota V² ficta Sv 20 qui astabat] quia stabat N β¹ V² δ 39 scilicet om. F² γ δ π 57 tum] om. N δ cum V² π cum subdit tum Sv 58 tum] cum N V² Va

7 infra cap. xxxiii¹⁰⁻¹³, xxxiv^{5,9} et xxxv^{2,3}. 14 parabola conficta: cf. supra Prol. 72 nota et cap. i 15. 45 quod... requirebat: cf. supra cap. xii¹².

⁷ Sperabam enim quod aetas prolixior loqueretur et annorum multitudo doceret sapientiam. ⁸ Sed ut video, spiritus est in hominibus, et inspiratio Omnipotentis dat intelligentiam. ⁹ Non sunt longaevi sapientes nec senes intelligunt iudicium, ¹⁰ ideo dicam: Audite me et ostendam vobis etiam ego scientiam meam. ¹¹ Expectavi enim sermones vestros, audiavi prudentiam vestram donec disceptaretis in sermonibus vestris, ¹² et donec putabam vos aliquid dicere expectabam. Sed ut video, non est qui possit arguere Iob et respondere ex vobis sermonibus eius. ¹³ Ne forte dicatis: Invenimus sapientiam, Deus proiecit eum et non homo.

vobis meam sententiam, ne scilicet praesumptuosus viderer impediendo meis sermonibus sapientiorum verba. Probabile autem videtur quod senes sapientius loquantur propter duo: primo quidem quia iuvenes ex fervore animi frequenter multa et inordinate proponunt, senes autem propter gravitatem aetatis maturius loquuntur, unde subdit *Sperabam enim quod aetas prolixior loqueretur*, scilicet gravius et efficacius; secundo vero quia senes per experientiam longi temporis multa cognoscere potuerunt et per consequens sapientius loqui, unde sequitur *et annorum multitudo*, propter quam scilicet experimentum accipi potest, *doceret sapientiam*, scilicet ex experimento acceptam.

Consequenter excusat se quare nunc loqui incipiat, quia scilicet expertus est quod aetas non est sufficiens sapientiae causa sed magis inspiratio divina, unde subdit *Sed ut video*, idest per effectum considero, *spiritus*, scilicet Dei, *est in hominibus*, in quantum scilicet in eis operatur, et hoc est quod subdit *et inspiratio Omnipotentis*, qua scilicet hominibus inspirat Spiritum sanctum qui est «spiritus sapientiae et intellectus», *dat intelligentiam*, scilicet veritatis quae est sapientiae principium his quibus inspiratur. Quod autem haec inspiratio sit sapientiae praecipua causa ostendit per hoc quod aetas non perfecte sapientiam causat, unde subdit *Non sunt longaevi sapientes*, quantum scilicet ad cognitionem divinae veritatis, *nec senes intelligunt iudicium*, quantum scilicet ad ordinationem humanorum actuum; et quia licet non esset senex confidebat tamen se inspiratum a Deo, ideo loqui audebat, unde subdit *ideo dicam*.

In hac autem sua locutione primo inducit eos ad audiendum ex auctoritate Dei cuius inspiratione loquebatur, unde dicit *Audite me*, ut scilicet eius sermonem non interromperent. Audientibus autem promittit scientiae dogmata, unde subdit *et osten-*

dam vobis etiam ego, scilicet quamvis sim iuvenis, scientiam meam, ex qua scilicet respondebo rationibus Iob. Iustum autem erat quod ipsi eum audirent quia etiam ipse eos audierat, unde subdit *Expectavi enim*, scilicet diu, *sermones vestros*, quos scilicet contra Iob protulisti. Et quia reputabat se posse discernere quid ab eis bene dictum esset et quid non bene, subdit *audiavi prudentiam vestram*, quasi dicat: audiendo diiudicavi quid in verbis vestris ad prudentiam pertineret. Non autem parum sed diu expectaverat; terminum autem expectationis suae determinat ex duobus: primo quidem ex illorum voluntate, unde subdit *donec disceptaretis in sermonibus vestris*, idest donec placuit vobis contra Iob disceptare; secundo ex spe quam de eorum sapientia doctrina habebat, unde subdit *et donec putabam vos aliquid dicere expectabam*. Non est autem amplius audiendus de quo non speratur quod aliquid utile sit dicturus; videbat autem quod verba eorum quibus contra Iob utebantur efficacia non erant, primo quidem quia eum rationibus convincere non poterant, unde subdit *Sed ut video, non est qui possit arguere Iob*, scilicet eum convincendo rationibus; secundo quia non poterant eius rationibus obviare, unde subdit *et respondere*, scilicet sufficienter *ex vobis*, idest ex vestro sensu – vel non est qui possit *ex vobis*, idest ex vestro numero –, *sermonibus eius*, quibus scilicet contra vos utitur. Praecipuae autem eorum rationes contra Iob fundabantur in hoc quod adversitates Iob attribuebant divino iudicio quod errare non potest, quam quidem responsionem esse insufficientem consequenter ostendit dicens *Ne forte dicatis: Invenimus sapientiam*, idest istud sufficit ad sapientem responsionem, *Deus proiecit eum*, scilicet in adversitates, qui errare non potest, *et non homo*, qui potest decipi et decipere; ipse autem intendebat efficacius respondere, unde subdit *Nihil locutus est mihi*, ex quo scilicet vult ostendere quod non loqui-

74 propter] per F As 75 doceret] —re F N β¹ V² —rem Sv ex om. β¹ Sv δ π 88 perfecte] perficit N β¹ δ π
89 causat] sed praem. N β¹ tantum δ 100 dogmata] decorata F² documenta γ δ π 117 expectabam] considerabam cum
Vulg. Pd π alias considerabam add. in marg. Va (def. F²) 128 scilicet om. β¹ γ δ¹ π

71 experientiam longi temporis: cf. supra cap. xii² et cap. 15 89 nota. 84 Is. xi².

¹⁴ Nihil locutus est mihi, et ego non secundum sermones vestros respondebo illi. ¹⁵ Extimuerunt nec responderunt ultra, abstuleruntque a se eloquium. ¹⁶ Quoniam igitur expectavi et non sunt locuti, <steterunt nec responderunt ultra>, ¹⁷ respondebo et ego partem meam et ostendam scientiam meam. ¹⁸ Plenus sum enim sermonibus, et coartat me spiritus uteri mei. ¹⁹ En venter meus quasi mustum absque spiraculo quod lagunculas novas dirumpit. ²⁰ Loquar et respirabo paululum. Aperiam labia mea et respondebo. ²¹ Non accipiam personam viri et Deum homini non aequabo. ²² Nescio enim quandiu subsistam et si post modicum tollat me factor meus.

tur quasi provocatus, et ego non secundum sermones
¹⁴⁰ vestros respondebo illi, idest non sequar vias vestras
 in respondendo sed alias efficaciores ad responden-
 dum vias inveniam.

Intendit autem se de futura responsione excusare
 non solum apud ipsos sed etiam apud alios, et ideo
¹⁴⁵ ad alios convertit sermonem suum dicens *Extimuerunt*,
 scilicet ulterius loqui ne manifestus convincerentur,
nec responderunt ultra, scilicet rationibus Iob. Et ut
 ostendat hoc fuisse propter eorum ignaviam, non propter
 efficaciam rationum Iob, subdit ¹⁵⁰ *abstuleruntque a se*
eloquium, scilicet negligenter tacendo: quando autem
 homo efficaci ratione convincitur, non ipse a se aufert
 eloquium sed potius ei ab alio aufertur. Quia ergo illi
 defecerant dicit se velle eorum supplere defectum, unde
 subdit ¹⁵⁵ *Quoniam igitur expectavi*, scilicet diu ut eis
 deferrem, *et non sunt locuti*, scilicet respondentes
 sermonibus Iob, *respondebo et ego partem meam*, quia
 scilicet defensio veritatis pertinet ad omnes et unusquisque
 debet ibi ponere quasi pro parte sua quod potest.
¹⁶⁰ Non autem solum zelo veritatis defendendae sed
 etiam ex inani gloria movebatur, unde subdit *et*
ostendam scientiam meam: quaerit enim inanis gloriae
 cupidus ut si quid in se excellens est manifestet;
 et ideo consequenter ostendit maximam sibi facultatem
 adesse ad respondendum cum subdit ¹⁶⁵ *Plenus sum enim*
sermonibus, quasi abundanter occurrit mihi quid respondeam;
 et quia facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab
 aliquo incitetur, ideo subdit *et coartat me spiritus uteri mei*:
¹⁷⁰ uterus est locus conceptionis, unde per uterum hic
 metaphorice significatur intellectus intelligibilia diversa
 concipiens; spiritus ergo uteri est voluntas impellens hominem

ad manifestandum conceptiones cordis per sermonem.
 Est autem homini molestum cum non implet quod desiderat,
 et ideo anxietatem quam patiebatur ¹⁷⁵ tacendo exponit
 per similitudinem subdens *En venter meus*, idest mens
 mea, *quasi mustum*, scilicet quod fervet, *absque spiraculo*
quod lagunculas novas dirumpit: nisi enim vapor musti
 ferventis ex parte aliqua evaporet, multiplicatur vapor
 interius ¹⁸⁰ quoadque usque ad vasis contractionem; ita etiam
 se musto propter iuventutem comparat, et ideo ex magno
 desiderio loquendi periculum sibi aestimat imminere nisi
 loquatur, unde subdit *Loquar et respirabo paululum*,
 quasi scilicet per verba evaporo ¹⁸⁵ internam fervorem
 ut ab anxietate desiderii quiescam.

Quid autem loqui velit ostendit subdens *Aperiam labia mea*
 et respondebo, scilicet verbis Iob. Quem autem modum in
 respondendo observare debeat ¹⁹⁰ ostendit subdens
Non accipiam personam viri: ille enim in respondendo
 personam hominis accipit qui veritatem relinquit ut
 homini deferat. Quare autem hoc ipse facere nolit
 ostendit subdens *et Deum homini non aequabo*: talis
 enim sibi videbatur esse ¹⁹⁵ disputatio praesens ut, si
 homini deferret, excellentiae divinae reverentiam
 debitam non servaret. Quod quidem quare facere
 timeat ostendit subdens *Nescio enim quandiu subsistam*,
 scilicet in hac mortali vita, ut possim mihi diuturna
 spatia temporis ad paenitentium ²⁰⁰ repromittere,
et si post modicum tollat me factor meus, scilicet
 per mortem assumat ad suum iudicium; ex quo patet
 quod Eliud in hoc concordabat cum Iob quod retributio
 peccatorum esset post mortem: alias enim frustra
 videretur timuisse ²⁰⁵ Deum offendere propter
 vicinitatem mortis.

¹⁵⁴ defectum] om. N δ(-Pd) ante eorum F ante supplere Pd π ¹⁵⁶ locuti] steterunt nec responderunt ultra cum Vulg. add. sVa Pd π ¹⁶⁷ quid] quod N V¹ V² γ(-Sv) δ¹ π ¹⁹⁴ nolit] velit F N β¹ noluerit Sv

¹⁷¹ intellectus...: cf. Gregor. XIII Moral. cap. 55 (PL 75,1018 A).

CAPITULUM XXXIII

¹ Audi igitur, Iob, eloquia mea et omnes sermones meos ausculta. ² Ecce aperui os meum, loquatur lingua mea in faucibus meis ³ Simplici corde meo sermones mei, et sententiam labia mea puram loquentur. ⁴ Spiritus Dei fecit me et spiraculum Omnipotentis vivificavit me. ⁵ Si potes, responde mihi et adversus faciem meam consiste. ⁶ Ecce et me sicut et te fecit Deus, et de eodem luto ego quoque formatus sum. ⁷ Verum tamen miraculum meum non te terreat et eloquentia mea non sit tibi gravis. ⁸ Dixisti ergo in auribus meis, et vocem verborum audivi: ⁹ Mundus sum ego et absque delicto, immaculatus, et non est iniquitas in me.

Audi igitur, Iob, eloquia mea etc. Dictum est supra quod Eliud indignatus fuit contra Iob et contra amicos eius; postquam locutus fuerat contra ignaviam amicorum Iob, nunc contra ipsum Iob incipit loqui, et ideo primo eum ad attentionem excitat dicens *Audi igitur, Iob, eloquia mea*, quia scilicet ego iam respondere intendo; et ut significet singula verba se cum pondere dicturum, subdit *et omnes sermones meos ausculta*, quasi nihil sit in vanum dicturus. Et ne Iob quaereret quare prius locutus non fuerit, subdit *Ecce aperui os meum*, quasi dicat: prius dum tacui os meum clauseram propter reverentiam seniorum, nunc quia ipsi deficiunt necessitas cogit me loqui, unde subdit *loquatur lingua mea in faucibus meis*, quasi dicat: non sequar verba aliorum, sed proprios conceptus enuntiabo. Et quia Iob in praecedentibus contra amicos suos dixerat quod eum verbis affligebant et confundebant, ideo hoc a se excludit subdens *Simplici corde meo sermones mei*, scilicet sunt, quasi dicat: non loquor ad calumniandum vel ad ridendum sed simplici animo ad veritatem manifestandam. Et quia tribus praedictis viris Iob imposuerat quod essent « fabricatores mendacii et cultores perversorum dogmatum », hoc a se excludit dicens *et sententiam labia mea puram loquentur*, idest absque admixtione alicuius falsitatis vel erroris. Unde autem fiduciam veritatis manifestandae acceperit, ostendit subdens *Spiritus Dei fecit me*, et ideo non est mirum si suam facturam movet et perficit, et hoc est quod subdit *et spiraculum Omnipotentis vivificavit me*, scilicet ad opera vitae movit et perficit inter quae praecipuum est

intelligentia veritatis. Et ne videatur hoc induxisse quasi praeiudicium, afferre intendens Iob ne contra divinitus loquentem responderet, subdit *Si potes, responde mihi*, quantum scilicet ad ea quae contra te dicam, *et adversus faciem meam consiste*, ut scilicet tu etiam contra me obicias si quid dixerero quod tibi non placet. Et ne Iob dedignaretur cum eo disputare propter suam famosam sapientiam et illius iuventutem, ad hoc excludendum subdit *Ecce et me sicut et te fecit Deus*, et ita ex parte factoris uterque nostrum eandem spem veritatis inquirendae potest habere; ex parte vero materiae utrique adiacet idem impedimentum, unde subdit *et de eodem luto ego quoque formatus sum*, ex cuius scilicet grossitie lumen intelligentiae obtenebratur. Videbat autem Eliud sibi posse responderi hoc ad miraculum pertinere si juveni tanta sapientia et facundia praeberetur ut contra sapientissimum senem sufficeret disputare, et ideo quasi innuens hoc miraculose se esse assecutum, subdit *Verum tamen miraculum meum non te terreat*, ut scilicet respondere non audeas miraculose scientiam adepti, *et eloquentia mea non sit tibi gravis*, ut scilicet ex ea obstupescas.

His igitur praemissis quasi prooemialiter, subiungit ea in quibus Iob reprehendere intendit, unde subdit *Dixisti ergo in auribus meis*, quasi dicat: excusare te non potes quin dixeris, *et vocem verborum audivi*, scilicet per sollicitudinem attentionis. Primo autem in verbis Iob notaverat quod se immunem esse dixerat a peccato, unde dicit *Mundus sum ego*, scilicet ab immunditiis carnis, *et absque delicto*, scilicet peccato omissionis, *immaculatus*, scilicet

4 contra] supra F N β¹ 9 sit] fuit V¹ sim γ π om. δ 20 loquor] —ar β¹ V² F³ Va 32 movit] movet N V¹ γ
32 perficit] —ficit N β¹ γ Va 44 vero] om. F δ(-Pd) autem Pd π
2 supra: cap. xxxii^{2,3}. 17 dixerat: cap. xix². 23 Cap. xiii⁴. 62 dixerat: e.g. cap. xiii¹⁸ et xvi¹⁸. 64 peccato omissionis: cf. supra cap. 13 349 nota.

¹⁰ Quia querelas in me reperit ideo arbitratus est me inimicum sibi. ¹¹ Posuit in nervo pedes meos, custodivit omnes semitas meas. ¹² Hoc est ergo in quo non es iustificatus. Respondebo tibi quod maior sit Deus homine. ¹³ Adversus eum contendis quod non ad omnia verba responderit tibi. ¹⁴ Semel loquitur Deus et secundo id ipsum non repetit, ¹⁵ per somnium in visione nocturna.

65 gravibus peccatis quae sunt contra Deum, puta idolatria vel aliquid huiusmodi, *et non est iniquitas in me*, ut scilicet iniuste proximos laeserim. Secundo notat in verbis eius quod Deo iniquitatem iudicii imposuerit. Iniquitas autem iudicii solet ex odio
70 iudicantis procedere, et quantum ad hoc commemorat Iob dixisse *Quia querelas in me reperit ideo arbitratus est me inimicum sibi*. Supra quidem XIII²⁴ Iob dixerat interrogative «Cur faciem tuam abscondis et arbitraris me inimicum tuum?», hoc autem
75 quod dicitur *querelas in me reperit* non invenitur dixisse, unde haec est additio Eliud prave interpretantis verba Iob. Iudicis enim odium iustum esse videtur si, certificatus de malitia alicuius, odio eum habeat ad puniendum; sed si ex levibus querelis
80 iudex provocetur ad odium alicuius, erit odium iniustum; et taliter interpretabatur quod Iob dixerat se a Deo inimicum reputatum esse. Secundo ad iniquitatem iudicis pertinere videtur si alicui facultatem iustae defensionis auferat, et quantum ad hoc
85 subdit *Posuit in nervo pedes meos*, idest compedivit quasi impediendo me a meis operibus. Tertio pertinet ad iniquitatem iudicii ut quaelibet levia ad condemnationem congreget alicuius, et quantum ad hoc subdit *custodivit omnes semitas meas*, quasi in
90 singulis operibus eum observans. Haec autem Iob non dixerat ad ostendendum <iniquitatem> divini iudicii, sed quasi figuraliter loquens ut supra XVI expositum est, unde et ibi praemittitur «Aenigmata percipite auribus vestris». Et quia hoc secundum
95 excludit primum, subdit *Hoc est ergo in quo non es iustificatus*, quasi dicat: non potes te iustum dicere, quia hoc ipsum ad iniustitiam tuam pertinet quod Deo iniustitiam imponis.

Respondebo tibi quod maior sit Deus homine. Pro-
100 posuerat supra Eliud ea de quibus contra Iob disputare intendebat. Verum quia Iob, antequam praemissa verba diceret, praemiserat supra XIII³ «Disputare cum Deo cupio», videtur autem inconveniens eum qui anhelat ad disputandum cum superiori

revocare ad hoc quod cum inferiori disputet, ante-
105 quam super praemissis cum Iob disputationem Eliud incipiat, de hoc ipso eum redarguit quod cum Deo disputare cupiebat. Et primo quidem quia hoc ipsum magnae praesumptionis videtur quod aliquis maiorem se provocet ad disputandum; unde dicit *Respon-*
110 *debo tibi*, idest tuo desiderio quo disputare cum Deo cupis, *quod maior sit Deus homine*, unde praesumptuosum est quod homo cupiat disputare cum Deo. Et in hoc quidem iuste Iob argueret si cum Deo disputare voluisset ad contradicendum quasi de pari; 115 Iob autem cum Deo disputare volebat quasi ad addiscendum sicut discipulus cum magistro, unde supra XXXIII⁴ dixit «Os meum replebo increpationibus ut sciam verba quae mihi respondeat»; quod tamen Eliud interpretabatur quasi hoc Iob contentiose con-
120 tra Deum dixerit, conquerendo quod ei non responderet, unde subdit *Adversus eum contendis quod non ad omnia verba responderit tibi*; quod quidem ex praedictis verbis Iob colligere voluit, et ex hoc quod etiam supra XIX⁷ dixerat «Ecce clamabo vim patiens
125 et nemo exaudiet, vociferabor et non est qui iudicet»; quae quidem verba et si qua similia superius dicta sunt, non per modum contentionis dicebantur, sed quia desiderabat rationes divinae sapientiae cognoscere. 130

Ad repellendum autem praedicta verba Iob quae interpretabatur Eliud ac si contentiose dicta, ostendit consequenter Eliud non esse necessarium quod Deus homini ad singula verba respondeat, sed unicuique sufficienter loquitur ad eius instructionem, 135 unde subdit *Semel loquitur Deus*, scilicet homini sufficienter ad eius instructionem; unde deinceps non oportet quod ad singulas hominis interrogationes respondeat, unde subdit *et secundo id ipsum non re-*
140 *petit*, quia quod sufficienter factum est iterare superfluum esset; quomodo autem loquatur Deus homini ostendit subdens *per somnium in visione nocturna*. Potest autem et alius esse sensus ut per hoc quod dixit *Semel loquitur Deus*, scilicet homini, referatur ad mentis instructionem quae est per lumen rationis 145

91 <iniquitatem> suppl. cum F² sR] perversitatem post iudicii γ sPd π om. cet.
129 desiderabat] —derat F N β¹ V²

95 es scrips. cum β¹ π] est cet.

92 supra XVI: rectius XIII²⁷.
107 incipiat: infra cap. XXXIV.

93 Cap. XIII¹⁷.

100 supra: vers. 9-11.

101 praemissa: cf. supra lin. 62, 73 et 93.

Quando irruit sopor super homines et dormiunt in lectulo, ¹⁶ tunc aperit aures virorum et erudiens eos instruit disciplinam, ¹⁷ ut avertat hominem ab his quae fecit et liberet eum de superbia. ¹⁸ Eruens animam eius de corruptione et vitam illius ut non transeat in gladium. ¹⁹ Increpat quoque per dolorem in lectulo, et omnia ossa eius marcescere facit. ²⁰ Abominabilis ei fit in vita sua panis et animae illius cibus ante desiderabilis.

naturalis, secundum illud Psalmi «Multi dicunt: Quis ostendit nobis bona?», et quasi respondens subdit «Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine», per quod scilicet discernere possumus bonum a malo; et quia naturalis ratio immobiliter in homine manet ut non sit necesse eam iterare, ideo subdit *et secundo id ipsum non repetit*; et deinde ostendit alium modum quo Deus homini loquitur per imaginariam visionem in apparitionibus somniorum, unde subdit *per somnium in visione nocturna*: quod quidem potest referri ad prophetica revelationem, secundum illud Num. XII⁶ «Si quis fuerit inter vos propheta Domini, per somnium aut in visione loquar ad eum», vel potest referri etiam ad communia somnia quae credebatur Eliud divinitus procurari.

Modum autem et ordinem somniorum consequenter exponit, primo quidem tangens naturalem causam cum dicit *Quando irruit sopor super homines*, quod quidem fit immobilitatis exterioribus sensibus per vapores ascendentes ad principium sentiendi. Secundo ponit dispositionem ex parte voluntatis humanae cum subdit *et dormiunt in lectulo*, quia scilicet homines maxime ordinata et significativa somnia vident quando quiete dormiunt: unde infirmis propter inquietudinem apparent distorta somnia, unde signanter dicitur Dan. II²⁸ «Somnium tuum et visiones capitis tui in cubili tuo huiusmodi sunt: tu rex coepisti cogitare in stratu tuo» etc. Tertio ponit operationem divinam circa dormientem, quae quidem attenditur primo quantum ad hoc quod, immobilitatis exterioribus sensibus per soporem et homine in lectulo quiescente, datur divinitus homini facultas quaedam percipiendi divinitus instructionem eo quod eius anima circa exteriora non occupatur, unde subdit *tunc aperit aures virorum*; et satis convenienter vim perceptivam divinae instructionis in somniis vocat aures, quia de huiusmodi instructione loquitur sicut de locutione quadam, eo quod non fit per inspectionem ipsarum

rerum sed per signa quaedam sicut et locutio. Data autem facultate audiendi consequens est ut doceat, unde subdit *et erudiens eos instruit disciplinam*; et sumitur hic disciplina pro instructione eorum quae homini occurrunt agenda vel vitanda, non pro cognitione scientiarum speculativarum quae non consueverunt in somnio revelari, unde subdit *ut avertat <hominem> ab his quae fecit*: frequenter enim homo in somniis corripitur de peccatis commissis; et quia principium peccatorum est superbia qua Dei praecepta contemnuntur, subdit *et liberet eum de superbia*. Per hoc autem quod homo liberatur a culpa consequens est ut evadat poenam, quod quidem consequenter ostendit quantum ad duplicem poenam: primo quidem quantum ad spiritualem poenam animae, unde subdit *Eruens animam eius de corruptione*, quae scilicet est per deordinationem potentiarum animae; secundo vero quantum ad poenam corporalem, unde subdit *et vitam illius*, scilicet corporalem, *ut non transeat in gladium*, puniendus scilicet pro suo peccato; vel potest utrumque referri ad mortem corporalem, quae quandoque accedit per interiorem corruptionem, sicut cum aliquis ex aegritudine moritur quam Deus immittit pro peccato, quandoque vero accedit ex violentia gladii.

Deinde subiungit alium modum divinae locutionis, quod scilicet corrigit hominem per aegritudinem corporalem, in qua primo notat dolorem sensibilem, unde dicit *Increpat quoque*, scilicet hominem de peccatis praeteritis, *per dolorem*, scilicet corporalem ex aegritudine proveniente, unde subdit *in lectulo*, secundum illud Psalmi «Super lectulum doloris eius». Secundo tangit debilitatem infirmorum cum dicit *et omnia ossa eius marcescere facit*, id est fortitudinem eius adnihilat quae in ossibus consistit. Tertio ponit amissionem appetitus cum subdit *Abominabilis ei fit in vita sua*, id est dum adhuc vivit, scilicet propter infirmitatem, *panis*, qui scilicet est cibus communis, *et animae illius cibus ante desiderabilis*, quod refertur ad alios cibos qui diversimode a di-

157 XII scrips. cum ipso Thoma (cf. supra cap. 4 240) et δ¹ π] xxiii N om. F³ xiii cet. 168 dormiunt] dormiit N dormit β¹ γ(-Sv) 173 visiones] visitationes N V² cogitationes γ 177 immobilitatis Cf. Du Cange s. v. immobilitari 183 in somniis] in sompnis F N γ Va om. δ¹ π 193 <hominem> suppl. cum Vulg. Sv sVa δ¹ π] om. cet. 194 somniis] sompnis F N V¹ V² Va π 217 lectulum] lectum F V¹ γ(-Sv) lectulo Sv δ¹ (def. π) 222 scilicet om. F δ(-R) π
146 Ps. IV⁶. 166 per vapores...: cf. Arist. De somno cap. 3 (456 b 17) ut refert Thomas I Pars q. 84 a. 8 ad 2. 173 distorta somnia: cf. supra cap. 4 313 nota. 195 superbia: cf. Eccli. x¹⁵. 217 Ps. xI⁴.

²¹ Tabescet caro illius, et ossa quae tecta fuerant nudabuntur. ²² Appropinquabit corruptioni anima eius, et vita illius mortiferis. ²³ Si fuerit pro eo angelus loquens, unus de millibus, ut enuntiet hominis aequitatem, ²⁴ miserebitur eius et dicet: Libera eum ut non descendat in corruptionem, inveni in quo ei propitier. ²⁵ Consumpta est caro eius a suppliciis, revertatur ad dies adolescentiae suae. ²⁶ Deprecabitur Deum, et placabilis erit ei, et videbit faciem eius in iubilo, et reddet homini iustitiam suam.

versis desiderantur. Quarto ponit maciem cum subdit *Tabescet caro illius*, idest deficient, et sic per consequens *ossa quae tecta fuerant*, scilicet carne, *nudabuntur*, idest manifestabuntur sola cute contacta.

²³⁰ Quinto ponit mortis periculum et timorem, unde subdit *Appropinquabit corruptioni anima eius*, idest vita ipsius quae est per animam, unde subdit *et vita illius mortiferis*, idest causis inducentibus mortem.

Notandum est autem quod haec proposuit ad respondendum conquestioni Iob quod Deus non ad singula ei respondeat; voluit enim per praedicta probare quod tripliciter ei Deus sit locutus: primo quidem per naturalem rationem sicut ad omnes homines, secundo arguendo per somnia, dixerat ²⁴⁰ enim supra «Terrebus me per somnia et per visiones horrore concuties», tertio per infirmitatem, dixerat enim supra xxx¹⁶ «Nunc in memet ipso marcescit anima mea» etc. Item considerandum est quod Eliud, sicut et tres alii, credebat infirmitates pro ²⁴⁵ peccato homini advenire, non tamen principaliter ad puniendum, sicut sonabant verba illorum trium, sed magis ad redarguendum.

Et quia Iob non solum videbatur conquestus fuisse quod Deus ei non loqueretur, sed etiam quod ²⁵⁰ ipse accedere non posset ad colloquendum Deo et ad ponendum iudicium suum coram ipso, ut patet supra xxxiii³, ideo huic questioni satisfacit: quia etsi homini non pateat manifeste accessus ad Deum, sunt tamen angeli medii inter Deum et homines, ²⁵⁵ qui iustitiam hominis Deo proponunt non quasi eum instruentes sed sicut suis desideriis homines adiuvantes, et sic nihil deperit homini quod ipse per se ipsum usque ad solium Dei non potest accedere ut ei iustitiam suae causae proponat. Unde ad hoc ²⁶⁰ ostendendum subdit *Si fuerit pro eo*, idest pro homine afflicto, *angelus loquens*, idest intercedens; et ne timeretur quod unus angelus non sufficeret ad interpellandum pro omnibus, subdit *unus de millibus*, secundum illud quod supra xxv³ dictum est ²⁶⁵ «Numquid est numerus militum eius?»; *ut enuntiet*

hominis aequitatem, idest coram Deo proponat si quid est ex parte hominis iustum; *miserebitur*, scilicet Deus, *eius*, scilicet hominis afflicti, *et dicet*, idest angelo imperabit: *Libera eum*, ut scilicet sicut ipse est allegator iustitiae hominis apud Deum ita etiam ²⁷⁰ ipse sit executor divinae misericordiae apud homines. Et a quo liberandus sit subdit *ut non descendat in corruptionem*, idest in mortem; et ut hanc liberationem Deo esse gratam ostendat, subdit ex persona Dei dictum *inveni in quo ei propitier*, idest ²⁷⁵ apparet in homine aliquid aequitatis ex quo ei misereri possum, quod quaerebam. Et quia Iob supra vii⁵, quasi reparari non posset, dixerat «Induta est caro mea putredine», ad hoc excludendum subdit *Consumpta est caro eius a suppliciis*, quasi ²⁸⁰ dicat: hoc meae potestati non praeiudicat, unde subdit *revertatur ad dies adolescentiae suae*, idest recuperet vigorem sicut in adolescentia.

Sic igitur positis Dei verbis liberantis, Eliud utens suis verbis describit modum liberationis humanae ²⁸⁵ dicens *Deprecabitur Deum*, quasi dicat: non sufficit quod angelus pro eo loquatur, sed ad hoc quod liberetur oportet quod ipse etiam pro se oret; vel aliter potest continuari: quia enim supra ostenderat quod homo non potest conqueri de hoc quod iudicium ²⁹⁰ suum coram Deo ponere non possit, quia angelus pro eo efficaciter proponit, nunc ostendit quod etiam ipse pro se proponere potest orando. Ut ostendat hoc etiam esse efficax sicut et primum, subdit *et placabilis erit ei*, scilicet Deus homini, secundum ²⁹⁵ illud Ioei. ii¹³ «Benignus et misericors est et placabilis super malitiam». Et ex hoc sequitur in homine fiducia cogitandi de Deo cum quadam spirituali laetitia, unde subdit *et videbit*, scilicet homo, *faciem eius*, idest considerabit bonitatem ipsius, in praesenti ³⁰⁰ quidem vita imperfecte in futura autem perfecte, *in iubilo*, idest in quodam inexplicabili gaudio; *et sic reddet*, scilicet Deus, *homini iustitiam suam*, idest remunerabit eum pro meritis, remoto impedimento peccati. Sed hoc esse non potest nisi homo humiliter ³⁰⁵

235 conquestioni] questioni F γ(-F³) 236 respondeat] — derat β¹ V² R 238 rationem] questionem F N V¹ timorem F²
 252 questioni] conquestioni V² δ(-Pd) π quia] que F N V¹ V² Va 256 suis om. N V¹ γ (def. F²) 265 enuntiet]
 — tiat As anuntiet cum Vulg. Va 277 quod] quem F N V¹ quid Sv quam Va (def. F²) 279 ad] ideo praem. sPd
 et praem. cel. (-F² π) et delevimus 297 malitiam] — tia β¹ δ¹ π ma. F

240 Cap. vii¹⁴.

255 qui...adiuvantes: cf. Glossa ordin. super Phil. iv⁴.

289 supra: vers. 23.

²⁷ Respiciet homines et dicet: Peccavi et vere deliqui et ut eram dignus non recepi. ²⁸ Liberavit enim animam suam ne pergeret in interitum sed vivens videret lucem. ²⁹ Ecce haec omnia operatur Deus tribus vicibus per singulos, ³⁰ ut revocet animas eorum a corruptione et illuminet in luce viventium. ³¹ Attende, Iob, et audi me et tace dum ego loquor. ³² Si autem habes quid loquaris, responde mihi, loquere; volo enim te apparere iustum. ³³ Quod si non habes, audi me, tace, et docebo te sapientiam.

suum peccatum recognoscat et confiteatur, unde subdit *Respiciet homines*, quasi ultro se offerens ad confessionem peccati, unde subdit *et dicet: Peccavi*. Et ut non credatur hoc ex humilitate dicere, subdit ³¹⁰ *et vere deliqui*, quod inducit contra Iob quia supra dixerat XVII² « Non peccavi et in amaritudinibus moratur oculus meus ». Et in sua confessione non murmurabit de poenae gravitate, unde subdit *et ut eram dignus non recepi*, quasi dicat: graviolem poenam ³¹⁵ merui, et hoc videtur dicere contra hoc quod Iob supra VI² dixerat « Utinam appenderentur peccata mea quibus iram merui » etc. Et fructum humilitatis ostendit subdens *Liberavit enim animam suam*, scilicet confitendo peccatum, *ne pergeret in interitum*, ³²⁰ idest in mortem, corporalem scilicet vel spiritualem, et ut ulterius bona consequeretur, unde subdit *sed vivens videret lucem*, scilicet vel corporalem vel spiritualem sapientiae.

Et quia Deus non statim hominem finaliter ³²⁵ damnat sed multotiens monet, ideo subdit *Ecce haec omnia*, scilicet quae pertinent ad instructionem per somnia et increpationem per dolores et sanationem, *operatur Deus tribus vicibus*, idest multotiens quando viderit expedire; sed utitur numero ternario ut ³³⁰ congruat humanae consuetudini per quam solent homines ter moneri vel citari. Et hoc facit non uni

tantum sed omnibus indigentibus, unde subdit *per singulos*, quos scilicet viderit instruendos et increpandos. Et assignat utilitatem subdens *ut revocet animas eorum a corruptione*, quod pertinet ad liberationem a malo, *et illuminet in luce viventium*, quod pertinet ad consecutionem bonorum: et potest utrumque exponi corporaliter vel spiritualiter. Quod autem dicitur hic de « tribus vicibus » referendum est ad duos secundos modos locutionis: nam de primo ³⁴⁰ dictum est quod « secundo id ipsum non repetit »; inducit autem hoc quasi ad ostendendum rationem quare aliquando peccatores sustinentur in prosperitate et non statim condemnantur.

Et quia videbatur ei quod efficaciter locutus esset, ³⁴⁵ inducit Iob ad tacite audiendum ea quae restant, unde subdit *Attende, Iob*, scilicet corde, *et audi me*, scilicet auribus, *et tace dum ego loquor*, scilicet ne me impedias. Et ne videatur ei auferre facultatem respondendi, subdit *Si autem habes quid loquaris*, ³⁵⁰ *responde mihi*; et quasi desiderans eius responsionem subdit *loquere*; et causam desiderii subdens dicit *volo enim te apparere iustum*, quod dicit ad ostendendum quod non intendebat eius confusionem. Et quia non credebat eum esse iustum subdit *Quod si non* ³⁵⁵ *habes*, quid scilicet pro tua iustitia dicas, *audi me, tace, et docebo te sapientiam*, quam scilicet ignoras.

317 Et om. F δ 329 viderit] videtur F δ π

331 ter moneri: cf. *I Decretal.* tit. 2 c. 11 et tit. 34 c. 1 (ed. Friedberg II, 14 et 203); vel citari: cf. *XLII Digesta* 1, 53 (ed. Mommsen 715) et *II Decretum* causa 24 q. 3 can. 6 (ed. Friedberg 1, 991). 341 Vers. 14.

CAPITULUM XXXIV

¹ Pronuntians quoque Eliud haec locutus est: ² Audite, sapientes, verba mea, et eruditi, auscultate me. ³ Auris enim verba probat et guttur escas gustu diiudicat. ⁴ Iudicium eligamus nobis et inter nos videamus quid sit melius. ⁵ Quia dixisti, Iob: Iustus sum et Deus subvertit iudicium meum. ⁶ In iudicando enim me est mendacium, et violenta est sagitta mea absque peccato. ⁷ Quis est vir ut est Iob? Qui bibit subsannationem quasi aquam,

Pronuntians quoque Eliud haec locutus est. Postquam Eliud reprehenderat Iob de hoc quod cum Deo disputare cupiebat, accedit ad disputandum contra illa duo quae supra praemiserat, et primo ¹⁵ disputat contra id quod, sicut sibi videbatur, Iob dixerat divinum iudicium esse iniustum; et quia haec materia est valde difficilis et sublimis, non est contentus in hac disputatione ad solum Iob verba dirigere, praecipue quia putabat in hac materia esse ¹⁰ erroneum, sed invocat sapientes ad hanc rem diiudicandam. Hominum autem quidam sapientiam per se ipsos considerant, et quantum ad hoc dicit *Audite, sapientes, verba mea*, quidam vero de his quae ad sapientiam pertinent instruuntur, et quantum ad ¹⁵ hoc subdit *et eruditi*, scilicet ab aliis, *auscultate me*. Quare autem alios ad audientiam invitet ostendit subdens *Auris enim verba probat*, quasi dicat: ad hoc vos invito quod verba mea audientes ea diiudicetis; et inducit similitudinem cum subdit *et guttur* ²⁰ *escas <gustu> diiudicat*, quasi dicat: sicut gustus habet iudicare de escis ita auditus de verbis. Ad quid autem haec pertineant exponit subdens *Iudicium eligamus nobis*, quasi dicat: ex communi consensu iudicemus quid verius sit, et hoc est quod ²⁵ subdit *et inter nos videamus quid sit melius*, utrum scilicet quod Iob dixit aut illud quod ego sum contra eum dicturus.

Unde consequenter proponit verbum Iob subdens *Quia dixisti, Iob: Iustus sum*; hoc idem dixerat supra ³⁰ xxvii⁶ « Iustificationem meam quam coepi tenere non deseram », et ulterius suam iustitiam manifestaverat quantum ad multa supra xxxi. Subdit autem *et Deus subvertit iudicium meum*, et hoc idem accipit ex hoc quod Iob supra xxvii² dixerat « Vivit Deus ³⁵ qui abstulit iudicium meum », et ad idem pertinere

videtur quod supra xix⁶ dixerat « Deus non aequo iudicio afflixit me ». Quae quidem verba Eliud in peius interpretatus est: Iob enim suum iudicium ablatum esse dixerat quia poenas sibi irrogatas esse aestimabat non ex iudicio punientis culpam sed ex ⁴⁰ providentia probantis iustitiam, unde supra xxiii¹⁰ dixerat « Probabit me quasi aurum quod per ignem transit »; non autem quicumque non utitur iudicio subvertit iudicium, sed solum ille qui iudicium profert iniustum: sic ergo interpretatus est quod Iob ⁴⁵ dixerat « Deus abstulit iudicium », ac si dixisset: Deus subvertit iudicium meum iniuste iudicando, unde subdit *In iudicando enim me est mendacium*, idest falsitas iudicii; quod quidem Iob numquam dixerat, sed Eliud hanc esse eius intentionem in verbis ⁵⁰ praemissis credit, ut diceret se esse iniuste punitum. Ideo autem hanc opinionem Eliud conceperat quia non videbat qualiter aliquis absque peccato posset affligi nisi iniuste; et quia Iob sine peccato se esse dicebat, aestimabat quod Iob sentiret se ⁵⁵ a Deo percussum per violentiam contra iustitiam, unde subdit *et violenta est sagitta mea absque peccato*, quasi dicat Iob dixisse: cum sim absque peccato, sagitta qua Deus me vulneravit, idest adversitas immissa, violenta fuit, non iusta; et videtur ⁶⁰ alludere verbis Iob quibus supra dixerat « Sagittae Domini in me sunt ».

Postquam igitur hanc perversitatem Eliud imposuerat ipsi Iob, eum super hoc vituperare incipit dicens *Quis est vir ut est Iob?*, quasi: nullus, ⁶⁵ qui vir videatur, est ita perversus ut ipse; maxima enim perversitas videtur ut aliquis Deum irrideat eius iudiciis detrahendo, unde subdit *Qui bibit subsannationem*, idest divinorum iudiciorum irrisionem et reprobationem, *quasi aquam*, quae scilicet et fa- ⁷⁰

¹ haec] et N V² et hec Va etiam hec cum Vulg. Pd π cum Vulg. π —git Va ⁶⁵ quasi] dicat add. pN γ δ π

³ cupiebat: cf. cap. 33 113. ⁴ supra: cap. xxxiii^{9,10}.

²⁰ <gustu> suppl. cum Vulg. et π] om. cel. ³⁷ afflixit] — xerit ⁶⁶ est] om. V² quis est sVa esse est δ¹ π

primo: cf. 'Postquam' cap. 35 1. ⁴⁶ Cap. xxvii². ⁶¹ Cap. vi⁴.

⁸ qui graditur cum operantibus iniquitatem et ambulat cum viris impiis. ⁹ Dixit enim: Non placebit vir Deo etiam si cucurrerit cum eo. ¹⁰ Ideo, viri cordati, audite me. Absit a Deo impietas et ab Omnipotente iniquitas. ¹¹ Opus enim hominis reddet ei, et iuxta vias singulorum restituet eis. <¹² Vere Deus non condemnabit frustra nec Omnipotens subvertit iudicium.> ¹³ Quem constituit alium super terram? Aut quem posuit super orbem quem fabricatus est?

ciliter et cum refrigerio bibitur, ac si ei imponeret quod hoc quod in contumelias Dei prorumperet, esset ei ad tribulationis refrigerium et absque obstaculo conscientiae contradicentis hoc ageret. Solet autem ⁷⁵ hoc esse proprium in peccatis perseverare volentium ut divina contemnant iudicia, unde subdit *qui graditur*, idest consentit, *cum operantibus iniquitatem*, qui scilicet iudicia divina despiciunt; homines autem contra pietatem divinae religionis agentes non solum ⁸⁰ despiciunt divina iudicia sed etiam ea negant vel asserunt iniusta, quorum participem Iob esse credebatur, unde subdit *et ambulat cum viris impiis*, qui scilicet pietatem divinae religionis abiiciunt. Quare autem eum cum eis consentire dicat ostendit sub- ⁸⁵ dens *Dixit enim: Non placebit vir Deo etiam si cucurrerit cum eo*, idest etiam si eum secutus fuerit per viam iustitiae. Hoc autem Iob non dixerat, sed verbis eius Eliud abutens hoc ei imponit; dixerat enim supra Iob xxiii¹¹ « Vestigia eius secutus est pes meus », et postea supra xxx²¹ dixerat « Mutatus es mihi in crudelem, et in duritia manus tuae adversaris mihi », ex quibus verbis credebatur Iob hoc sentire quod Deo displiceret quamvis eum fuerit secutus, sed Iob praedicta verba retulerat ad exteriorem ⁹⁰ persecutionem, non ad interioriorem reprobationem.

Quia ergo Eliud verbis Iob abutens ei imponere nitebatur quod ipse non sentiebat nec in suis verbis intellexerat, manifestum est quod tota sequens disputatio contra Iob non erat; quia tamen Eliud ¹⁰⁰ aestimabat Iob tantae perversitatis esse ut Dei iudicium reputaret iniustum, dedignatur eum super hoc ad disputationem provocare sed alios sapientes advocat ad iudicandum, unde subdit *Ideo viri cordati*, idest intelligentes, *audite me*: sicut enim cor est ¹⁰⁵ principium vitae corporalis, ita intellectus est principium totius intellectualis vitae, unde et supra xii³ cor pro intellectu posuerat dicens « Et mihi est cor sicut et vobis ».

In sua autem disputatione Eliud primo proponit

quod probare intendit, quod scilicet in divino iudicio ¹¹⁰ iniustitia esse non possit: ipse enim est Deus cui debetur pietatis cultus, et per suam omnipotentiam omnibus dominatur leges iustitiae statuens homini; et ideo contra divinitatem eius esset si impietati ¹¹⁵ faveret, et ideo dicit *Absit a Deo impietas*; esset etiam contra dominium omnipotentiae eius si ad iniustitiam declinaret, unde subdit *et ab Omnipotente iniquitas*, scilicet absit. Remota autem divina iniustitia, ostendit modum divinae iustitiae subdens *Opus enim hominis reddet ei*, idest retribuet ei bo- ¹²⁰ num vel malum pro eius operibus; et quia eorum qui bene operantur quidam aliis melius faciunt, et eorum qui male operantur quidam aliis magis peccant, ideo subdit *et iuxta vias singulorum restituet eis*, scilicet melius meliori et peius peiori. ¹²⁵

Quod autem in Deo non sit iniustitia probat primo quidem ex hoc quod si ipse iniustus esset nusquam iustitia reperiretur, quia ad ipsum pertinet universale iudicium omnium, unde subdit *Quem constituit alium super terram?*, quasi dicat: numquid ¹³⁰ credendum est quod aliquis sit constitutus a Deo qui iuste iudicet omnem terram, si apud ipsum sit iniquitas? Ideo autem dicit credendum non esse quod alius terram iudicet quia idem est factor mundi et gubernator; unde sicut nulli alii commisit ¹³⁵ quod faceret mundum, ita nullum alium praecepit gubernationi mundi, et hoc est quod subdit *Aut quem posuit super orbem quem fabricatus est*, idest totius orbis gubernatorem? Quasi dicat 'nullum', quia sicut ipse per se ipsum orbem fabricatus est, ita ¹⁴⁰ etiam per se ipsum orbem gubernat et iudicat; habet quidem gubernationis suae executores tamquam ministros, sed ipse est omnium ordinator: nullo autem modo possibile est quod universalis mundi gubernatio sit iniusta. ¹⁴⁵

Secundo ostendit quod apud Deum non sit violentia et iniquitas per experimentum: tanta est enim eius potentia qua res conservat in esse ut, si violentia

⁷² hoc quod scrips. cum V¹ δ¹ π] om. F F² γ(-F³) hoc N V² Va ipse F³ III est] et add. N V¹ V² γ(-Sv) 115 a Deo scrips. cum Vulg. γ δ π (et ipso Thoma Cont. gent. aulogr. Vat. lat. 9850, f. 140b lin. 15)] ab eo cet. 127 nusquam] nunquam V¹ γ δ π 129 Versus 12 omittitur ab omnibus testibus praeter π qui, lin. 127 post quod, ita supplevit: ipse non condemnat frustra. idest sine causa. nec subvertit iudicium. et ideo subdit. vere deus non condemnat frustra nec omnipotens subvertit iudicium. secundo ex hoc quod (cf. Praef. § 95) 148 qual] quam F N quod V¹ V² quanta Va

¹⁰⁴ cor: cf. supra cap. 18 167 nota.

¹³⁴ idem...gubernationi mundi: cf. Gregor. XXIV Moral. cap. 20 (PL 76,314 B).

¹⁴ Si direxerit ad eum cor suum, spiritum suum et flatum ad se trahet. ¹⁵ Deficiet omnis caro simul et homo in cinerem revertetur. ¹⁶ Si ergo habes intellectum, audi quod dicitur et ausculta vocem eloquii mei. ¹⁷ Numquid qui non amat iudicium sanari potest? Et quomodo tu eum qui iustus est intantum condemnas? ¹⁸ Qui dicit regi: Apostata! qui vocat duces impios, ¹⁹ qui non accipit personas principum nec cognovit tyrannum cum disceptaret contra pauperem: opus enim manuum eius sunt universi. ²⁰ Subito morientur, et in media nocte curvabuntur populi,

uti vellet contra iustitiam, omnes homines subito
¹⁵⁰ posset extinguere, unde subdit *Si direxerit*, scilicet
 Deus, *ad eum*, scilicet ad hominem conterendum, *cor*
suum, idest voluntatem suam, *spiritum suum*, idest
 animam eius, *et flatum*, idest corporalem vitam ex
 anima subsecutam, *ad se trahet*, eum scilicet sua
¹⁵⁵ virtute a corpore separans, secundum illud Eccl.
 ult. «Et spiritus revertatur ad Deum qui dedit
 illum». Ablato autem spiritu divinitus homini dato,
 consequens est ut carnalis vita deficiat, unde subdit
Deficiet omnis caro simul, idest species carnis ces-
¹⁶⁰ sabit, et ulterius in sua componentia resolvetur,
 unde subdit *et homo in cinerem revertetur*, secundum
 illud Psalmi «Auferes spiritum eorum et deficient et
 in pulverem suum revertentur». Pulverem autem in
 quem caro resolvitur cinerem nominat, vel quia
¹⁶⁵ apud antiquos corpora mortuorum igne combusta
 resolvebantur in cineres, vel quia ea in quae corpus
 mortuum resolvitur sunt quaedam reliquiae caloris
 naturalis qui in humano corpore vigeat. Quia ergo
 tam facile est Deo, si velit, in cinerem redigere
¹⁷⁰ totum genus humanum, ex ipsa hominum conser-
 vatione apparet quod ad eos violentia iniusta non
 utitur.

Quia ergo Eliud putavit praedictas rationes esse
 sufficientes, ad earum considerationem Iob invitat
¹⁷⁵ cum subdit *Si ergo habes intellectum*, ut scilicet vim
 mearum rationum percipere possis, *audi quod dicitur*,
 scilicet exterioribus auribus, *et interiori atten-*
tione ausculta vocem eloquii mei, ut scilicet iustitiam
 divini iudicii recognoscas; ad quod etiam eum indu-
¹⁸⁰ cit ex proprio periculo vel utilitate cum subdit
Numquid qui non amat iudicium sanari potest?, quasi
 dicat: tu qui sanari indiges, quasi multis infirmi-
 tatibus oppressus, hoc consequi non potes nisi ames
 divinum iudicium. Improbat autem consequenter
¹⁸⁵ eius sententiam, quam esse putabat de iniustitia
 divini iudicii, per multa evidentiā indicia divinae
 iustitiae, unde subdit *Et quomodo tu eum*, scilicet

Deum, *qui iustus est*, ut scilicet per multa apparet,
intantum condemnas, ut scilicet eum dicas iudicii
 subversorem? Ad commendationem autem divinae ¹⁹⁰
 iustitiae primo assumit quod potentum personas
 Deus non accipit sed eos arguit et punit pro suis
 peccatis. Inter potestates autem humanas praecellit
 regia dignitas, et quantum ad hoc primo dicit *Qui*,
 scilicet Deus, *dicit regi: Apostata!* idest non veretur ¹⁹⁵
 regem arguere de apostasia propriae professionis qua
 profitetur se iustitiam servaturum; secundum autem
 locum tenent duces exercituum, de quibus subdit
qui vocat duces impios, quasi dicat: non timet eos
 de crudelitate arguere; tertio loco ponit rectores ²⁰⁰
 civitatum, cum subdit *qui non accipit personas prin-*
cipum, quin scilicet eos et arguat et iudicet pro
 peccatis; quarto autem loco tangit eos qui non ha-
 bent legitimam sed usurpatam potestatem, scilicet
 tyrannos, et quantum ad hoc subdit *nec cognovit*, ²⁰⁵
 idest approbavit, *tyrannum*, ei scilicet deferendo,
cum disceptaret, scilicet tyrannus, *contra pauperem*,
 quasi dicat: non favet potentibus contra impotentes,
 quod ad eius iustitiam pertinet. Et quare eis non
 deferat subdit *opus enim manuum eius sunt universi*, ²¹⁰
 scilicet tam magni quam parvi, et ideo parvos non
 despicit sed amat sicut sua opera, nec potentes ti-
 met cum sint suae potestati subiecti.

Et ne crederet aliquis quod potentes Deus solum
 argueret, non autem eos ulterius puniret, subditur ²¹⁵
 de eorum duplici poena: primo quidem de morte
 ex improvise eis superveniente, unde subditur *Subito*
morientur, secundum illud Is. xxx¹³ «Subito dum
 non speratur veniet contritio eius»; si enim consueto
 modo eis mors expectata superveniret, non imputa- ²²⁰
 retur hoc divino iudicio sed inferioribus causis. Se-
 cundo ponit poenam rebellionis subditorum, per
 quam potestatem amittunt, unde subdit *et in media*
nocte curvabuntur populi, idest populi regibus et
 principibus subiecti subito incurvantur ex aliqua ²²⁵
 occulta machinatione ad hoc quod principes suos

¹⁵⁰ direxerit] dixerit N β¹ γ(-Sv) R direxit Pd ¹⁵² suum²] illius cum Vulg. δ(-R) π ¹⁶⁴ quem] quantum N V² Va qua
 V¹ (def. Sv) ¹⁹³ autem om. F γ R ²²⁵ incurvantur] morientur F inebriantur F² inclinantur V² om. δ turbantur π

¹⁵⁶ Eccl. xii⁷. ¹⁶² Ps. ciii²⁹. ¹⁶⁵ apud antiquos: cf. Plinius VII Nat. hist. cap. 54 (55); ipse Thomas Super IV Sent.
 d. 43 a. 4 qc. 2 ad 2.

et pertransibunt et auferent violentum absque manu. ²¹ Oculus enim eius est super vias hominum, et omnes gressus eorum considerat. ²² Non sunt tenebrae et non est umbra mortis ut abscondantur ibi qui operantur iniquitatem. ²³ Neque enim ultra in hominis potestate est ut veniat ad Deum in iudicium. ²⁴ Conteret multos et innumerabiles, et stare faciet alios pro eis. ²⁵ Novit enim opera eorum, idcirco inducet noctem et conterentur. ²⁶ Quasi impios percussit eos in loco videntium,

deserant, unde subdit *et pertransibunt*, scilicet dominium commutantes, *et auferent*, idest deponent a dominio vel etiam occident, *violentum*, idest eum ²³⁰ qui sprete iustitia violentiam subditis inferebat, *absque manu*, scilicet armatorum: cum enim aliquis princeps ab extraneis aufertur, requiritur quod habeat manum armatam contra ipsum, sed quando subditi in quibus erat tota eius potentia subito eum ²³⁵ deserunt, videtur auferri sine manu; quamvis et hoc possit referri ad poenam populorum, sed primum melius est quia nunc agitur de iustitia quam Deus exercet in magnos, postea autem dicitur de iustitia quam exercet in populos. Ut autem huiusmodi poenae ex divino iudicio provenire credantur, subdit *Oculus enim eius*, idest prospectus divinae providentiae, *est super vias hominum*, idest super opera eorum; et ut exprimat Deum singulariter omnia particularia operum humanorum cognoscere, ²⁴⁵ subdit *et omnes gressus eorum*, idest omnes processus operationum humanarum, *considerat*, scilicet distincte, non solum in generali.

Posset autem aliquis credere quod quia Deus lux est, impii autem in tenebris sunt, quod occultentur ²⁵⁰ a Deo, sed hoc excludit subdens *Non sunt tenebrae*, scilicet ignorantiae, *et non est umbra mortis*, idest obscuritas culpae ducens ad mortem, *ut abscondantur ibi qui operantur iniquitatem*, quasi scilicet sicut ipsi cognoscere Deum nolunt ita Deus eos non cognoscat; ²⁵⁵ dicitur tamen eos ignorare reprobando. Et quia dixerat principes pro suis peccatis subito mori et auferri, quod videtur esse irremediabilis poena, huius rationem ostendit consequenter ex hoc quod ex quo Deus hominem iudicat pro suis peccatis finaliter ²⁶⁰ condemnandum, non datur homini facultas ut ulterius quasi iudicio decertet cum Deo: et hoc est quod subdit *Neque enim ultra*, scilicet postquam Deus iudicat eum condemnandum, *in hominis potestate est ut veniat ad Deum in iudicium*, quasi scilicet ²⁶⁵ licet Deus sit propter eum suum iudicium retracta-

turus; et hoc praecipue videbatur dicere contra Iob qui postquam condemnatus erat ad poenam, supra *xxiii*³ dixerat « Veniam usque ad solium eius, ponam coram eo iudicium ».

Conteret multos et innumerabiles etc. Duo sunt ²⁷⁰ propter quae homines maxime solent a iustitia declinare, quorum primum est quia deferunt magnatibus, secundum est quia deferunt multitudini contra iustitiam; ostenderat autem supra perfectionem divinae iustitiae ex hoc quod magnatibus non de- ²⁷⁵ fert, unde nunc consequenter ad commendationem divinae iustitiae <ostendit> quod nec etiam multitudini peccantium defert, unde dicit *Conteret multos*, scilicet peccatores, eos occidendo vel aliter puniendo. Et ne credatur usque ad aliquam certam quantita- ²⁸⁰ tem multitudinis procedere divinam iustitiam et non ultra, subdit *et innumerabiles*, quasi dicat: certo numero comprehendi non possunt illi quos propter peccata Dei iustitia conterit. Sed ne ex hoc deperire credatur humani generis status, subdit *et stare fa-* ²⁸⁵ *ciet alios pro eis*, quia scilicet quibusdam morientibus alii succedunt, et quibusdam a prosperitate decidentibus alii sublevantur, ut sic quodammodo uniformitas in genere humano appareat. Solet autem contingere quod quando sunt multi puniendi, non ²⁹⁰ possunt iudices singulorum causas diligenter perscrutari; sed ne hoc de Deo credatur subdit *Novit enim opera eorum*, quid scilicet unusquisque mereatur; et ideo singulis secundum sua opera retribuit, unde subdit *idcirco inducet noctem*, idest subitam et ino- ²⁹⁵ pinatam adversitatem, *et conterentur*, scilicet ex improviso.

Quare autem in nocte opprimantur ostendit ex hoc quod, cum ipsi possent videre illud quod eis expediebat, hoc contempserunt, et ideo iustum est ³⁰⁰ ut non detur eis facultas praevidendi supervenientia mala ad cavendum: et hoc est quod subdit *Quasi impios*, idest pietatis notitiam respuentes, *percussit*

236 possit] posset F β¹ V² Va 241 Oculus] oculi cum Vulg. N γ δ π 245 omnes² om. γ δ π 254 cognoscat] —scit F recognoscat β¹ V² 277 <ostendit> suppl. cum δ¹ π] dicit γ(-Sv) om. cel. (ad hinc usque post medium cap. 39 circa lin. 310, relicta stirpe γ, cum codice N testatur Sv, cf. Praef. § 40; consensus vero As+F³ per γ¹ declaratur)

238 postea: vers. 24. 243 opera: cf. Glossa interlin. super Iob xxxiv²¹. 255 dicitur...reprobando: cf. Gregor. I Moral. cap. 5 (PL 75.557 D). 256 dixerat: vers. 20. 274 supra: vers. 18-23.

²⁷ qui quasi de industria recesserunt ab eo et omnes vias eius intelligere noluerunt, ²⁸ ut pervenire facerent ad eum clamorem egeni et audiret vocem pauperum. ²⁹ Ipso enim concedente pacem, quis est qui condemnet? Ex quo abscondit faciem suam, quis est qui contempletur eum? Et super gentem et super omnes homines, ³⁰ qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi. ³¹ Quia ergo ego locutus sum ad Deum, te quoque non prohibebo. ³² Si erravi, tu doce me. Si iniquitatem locutus sum, ultra non addam. ³³ Numquid a te Deus expetit eam, quia displicuit tibi?

eos, scilicet existentes *in loco videntium*, idest in statu in quo videre poterant, tum per naturalem rationem tum per sacram doctrinam, quid esset faciendum et quid esset vitandum; sed hoc ipsi respuerunt, unde subdit *qui quasi de industria recesserunt ab eo*, scilicet Deo, peccantes ex certa malitia. Unde ponit consequenter in eis ignorantiam affectatam cum subdit *et omnes vias eius*, idest mandata Dei, *intelligere noluerunt*, et sic patet quod propter ignorantiam non excusantur sed magis damnabiles redduntur. Effectum autem huiusmodi malitiae affectatae ostendit subdens *ut pervenire facerent ad eum clamorem egeni*, quasi dicat: intantum ostendunt se viarum Dei ignaros ut pauperes opprimerent quos Deus exaudit; unde sicut non exhorrent pauperum oppressionem, ita non timent Dei indignationem, unde subdit *et audiret vocem pauperum*, quasi dicat: parvipendunt quod Deus voluntatem suam adhibet ad pauperes exaudiendum.

Et quia multitudinis contritionem attribuerat divino iudicio, posset autem aliquis credere hoc non provenire ex divino iudicio quod aliqua multitudo conteritur et alia prosperatur, sed per alicuius potentis principis aut gubernationem aut impugnationem, ideo ad hoc excludendum subdit *Ipso enim concedente pacem, quis est qui condemnet?*, quasi dicat: ideo dico quod ipse est qui «conterit multos et innumerabiles», quia si ipse vellet eis pacem temporis et prosperitatis concedere, nullus posset multitudinem condemnare, et e contrario si ipse condemnare intendit, nullus est qui possit pacem praebere, unde subdit *Ex quo abscondit faciem suam, quis est qui contempletur eum*, idest qui possit in eo consolationem invenire quasi eius pulcritudinem videndo?

³⁴⁰ Est autem et alia poena multitudinis praeter contritionem, qua scilicet affligitur tyrannorum domi-

nio, et quantum ad hanc poenam subdit *Et super gentem et super omnes homines*, quasi dicat: non solum in una gente iudicia sua exercet per contritionem vel tyrannorum oppressionem, sed etiam in omnes homines; et subdit de tyrannorum oppressionem *qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi*, qui scilicet ex eius regimine affligitur, in quo etiam videtur respondere quaestioni quam Iob proposuerat supra *xxi* *«Quare impii vivunt, confortati sunt sublimatique divitiis?»*; hoc enim esse asserit non <propter> eorum merita, sicut ibidem Iob probaverat, sed propter aliorum demerita qui ex eorum prosperitate puniuntur.

Sic ergo ostenso quod in Deo iniustitia esse non potest et quod eius iustitia maxime manifesta est ex iudiciis quae exercet in principes et multitudinem, dat Iob locum respondendi, unde subdit *Quia ergo ego locutus sum ad Deum*, idest ea quae ad Dei honorem spectant, *te quoque non prohibebo*, dans scilicet tibi locum respondendi. Et ad quid debeat sua responsio tendere ostendit subdens *Si erravi*, scilicet sicut aliis amicis tuis imposuisti, scilicet quod essent «cultores perversorum dogmatum», *tu doce me*, scilicet veritatem ut possim ab errore liberari. Potest autem aliquis in loquendo deficere non solum errando contra veritatem doctrinae, sed etiam in particulari iudicio deficiendo contra veritatem iustitiae, unde subdit *Si iniquitatem locutus sum, ultra non addam*, ostendens scilicet se correctioni paratum. Et quia aestimabat quod Iob contra eum graviter turbaretur, consequenter ostendit eius turbationem esse iniustam subdens *Numquid a te Deus expetit eam?*, quasi dicat: etiam dato quod sim iniquitatem locutus, tu pro ea non tencri Deo respondere, unde non debes graviter per hoc turbari, unde subdit *quia displicuit tibi?*, scilicet per inordinatam animi turbationem. Ostendit autem secundo quod non debet inde graviter turbari quia ipsemet Iob verba ince-

³²⁴ autem om. Sv β¹ V² Va sPd ³²⁶ conteritur] —ratur F β¹ V² ³³¹ temporis et] temporalis N Sv δ¹ π ³³⁴ possit] posset F γ¹ Pd ³³⁵ faciem suam] vultum suum cum Vulg. Pd π ³⁵¹ confortati sunt sublimatique (cf. Praef. § 132)] sublevati sunt confortatique cum Vulg. Va (def. γ¹) ³⁵² <propter> suppl. cum γ¹ δ¹ π] per Sv om. cel. merita] —to β¹ V² ³⁵⁸ unde subdit om. β¹ V² ³⁵⁹ ea scrips. cum Sv γ¹] ad ea cel. ³⁷⁵ pro ea] pro eo N Sv γ¹ propterea β¹ 376 per] de F pro V¹ V² γ¹

³¹⁰ ignorantiam affectatam: cf. supra cap. 21 133.

³³⁰ Vers. 24.

³⁶⁴ Cap. xiii⁴.

Tu enim coepisti loqui, et non ego. Quod si quid nosti melius, loquere. ³⁴ Viri intelligentes loquantur mihi, et vir sapiens audiat me. ³⁵ Iob autem stulte locutus est, et verba illius non sonant disciplinam. ³⁶ Pater mi, probetur Iob usque ad finem, ne desinas ab homine iniquitatis. ³⁷ Qui super peccata sua addit blasphemiam, inter nos interim constringatur, et tunc ad iudicium provocet sermonibus suis Deum.

³⁸⁰ perat dicens «Pereat dies» etc., ex quibus tota disputatio habuit ortum, <unde subdit *Tu enim coepisti loqui, et non ego*>. Tertio ostendit eum non debere graviter turbari quia ipse etiam habet facultatem dicendi quod sibi placuerit, unde subdit *Quod si*
³⁸⁵ *quid nosti melius*, scilicet quam ego dixerim, *loquere*, scilicet ostendendo errorem vel iniquitatem meam.

Et ne videretur hoc dixisse quasi dubitans de sua iustitia et veritate suorum verborum, intendit asserere consequenter Iob et in sapientia et <in> intellectu deficere: et propter hoc reputabat eum indignum sua disputatione, cuius una pars pertinet ad opponentem, in quo maxime requiritur acumen intellectus ad inveniendum rationabiles vias ad propositum ostendendum, unde subdit *Viri intelligentes*
³⁹⁵ *loquantur mihi*, scilicet mihi obicientes; altera vero pars disputationis pertinet ad respondentem, in quo maxime requiritur sapientia ut bene iudicet de auditis, unde subdit *et vir sapiens audiat me*, scilicet opponentem, paratus ad respondendum. Horum autem defectum in Iob ex eius verbis collegerat, unde
⁴⁰⁰ subdit *Iob autem stulte*, idest contra sapientiam, *locutus est*, quantum scilicet ad hoc quod reputabat eum aliquid dixisse contra rectitudinem divini iudicii, et verba illius non sonant disciplinam, quae sci-

licet pertinet ad ordinatam intelligentiam, et hoc ⁴⁰⁵ videtur retulisse ad hoc quod Iob se iustum assererat.

Et quia Iob istos defectus in se non recognoscebat, convertit Eliud verba sua ad Deum postulans ut <probetur> Iob ad suos defectus recognoscendum, ⁴¹⁰ unde subdit *Pater mi*, idest o Deus quem patrem reputo propter reverentiam quam ad te habeo, iustitiam tuam in omnibus defendens, *probetur Iob*, idest ostendatur sibi per flagella suos defectus, *usque ad finem*, idest quousque se recognoscat iniustum; ⁴¹⁵ vel *usque ad finem*, idest usque ad mortem. Et huius petitionis iustitiam ostendit subdens *ne desinas ab homine iniquitatis*, quasi dicat: iniquitas sua hoc meretur ut flagella non cessent. Et ad maiorem exaggerationem subdit *Qui super peccata sua*, scilicet ⁴²⁰ praeterita pro quibus flagellatus est, *addit blasphemiam*, ut scilicet se iustum, Deum vero asserat iniustum; pro quo exoptat ei primo quidem poenam in praesenti, unde subdit *inter nos interim constringatur*, scilicet adversitatibus; secundo autem innuit ⁴²⁵ poenam futuram, unde subdit *et tunc*, scilicet iam temporaliter afflicto, *ad iudicium*, scilicet futurae ultionis, *provocet sermonibus suis Deum*, quibus scilicet contra eum blasphemavit.

³⁸¹ <unde...ego> suppl. cum V² sAs Pd π] om. cet. ³⁸⁹ <in> suppl. cum γ¹ sVa Pd] om. cet. ⁴¹⁰ <probetur> con-
cum sAs] om. cet. ⁴¹⁰ ad om. δ π recognoscendum] revocetur add. Sv reducatu (-cat F²) add. β¹ V² reducitur add. F³
recognosceret Va cognosceret δ¹ π ⁴²¹ praeterita] predicta β¹ V² peccata Pd

³⁸⁰ Cap. III^a. ³⁹²⁻³⁹⁶ opponentem...ad propositum ostendendum...respondentem: cf. Lambertus Altissiodor. *Summulae logicales* tr. de fallaciis: 'Disputatio est actus sillogisticus unius ad alterum ad propositum aliquod ostendendum. ad disputationem enim exigitur actus disputandi inter opponentem et respondentem' (ms. Paris B.N. lat. 16617, f. 103r); idem apud Petrum Hispan. initio *Tract. maiorum fallaciarum* (ms. Vatic. Regim. lat. 1731, f. 111rb); vide etiam supra cap. 13 307.

CAPITULUM XXXV

¹ Igitur Eliud haec rursus locutus est: ² Numquid aequa tibi videtur tua cogitatio ut diceret: Iustior Deo sum? ³ Dixisti enim: Non tibi placet quod bonum est, vel quid tibi prodest si ego peccavero? ⁴ Itaque ego respondebo sermonibus tuis et amicis tuis tecum. ⁵ Suspice caelum et intueri et contemplare aethera, quod altior te sit. ⁶ Si peccaveris, quid ei nocebis? Et si multiplicatae fuerint iniquitates tuae, quid facies contra eum?

Igitur Eliud haec rursus locutus est etc. Postquam Eliud improbaverat verba Iob quantum ad hoc quod, sicut ipse aestimabat, imposuerat iniquitatem divino iudicio, hic intendit improbare verba eius quantum ad hoc quod dixerat se esse iustum, unde dicitur *Igitur Eliud haec rursus locutus est*. Interrupto scilicet sermone, expectans si Iob responderet, quo non respondente iterato sermonem assumpsit dicens *Numquid aequa tibi videtur tua cogitatio ut diceret: Iustior Deo sum?* Hoc quidem numquam Iob dixerat, nec Eliud ei imponit quod haec verba protulisset sed quod verba quae protulit ex hac cogitatione provenirent, unde signanter fecit de cogitatione mentionem. Ex quibus autem verbis hanc cogitationem eum habuisse Eliud ostendit subdens *Dixisti enim: Non tibi placet quod bonum est — alia littera quod rectum est —, vel quid tibi prodest si ego peccavero?* Haec duo verba in praemissis Iob verbis numquam inveniuntur, sed primum horum, scilicet quod Deo non placeat quod bonum est, videtur accipere ab eo quod Iob supra x¹⁵ dixerat «Si impius fuero, vae mihi est! et si iustus, non levabo caput», quod Iob dixerat ad significandum quod temporalibus poenis iusti pariter et iniusti affliguntur, sed Eliud hoc interpretabatur esse dictum quasi Deo hominis iustitia non placeret. Hoc vero quod secundo proponit *quid tibi prodest si ego peccavero?*, nusquam legitur Iob dixisse, sed hoc accipere voluit ex hoc quod ibidem Iob dixerat ³⁰ «Si peccavi et ad horam pepercisti mihi, cur ab iniquitate mea mundum me esse non pateris?», quod Iob dixerat ad ostendendum quod prosperitas temporalis non semper innocentiam comitatur, alioquin

ipse prosperitatis tempore innocens fuerat, dimissis sibi peccatis, nec erat ratio quare post peccatorum remissionem iterato a Deo peccatis mundaretur; sed Eliud ad hanc sententiam haec verba retorsit quasi Iob putaverit peccatum suum aut poenam peccati Deum induxisse propter suam utilitatem. Ex his autem duobus, scilicet quod Deo non placeret quod bonum est, et quod ipse utile sibi reputaret peccatum, sequi videretur quod Iob iustior Deo esset, cum de se supra dixerit quod displicuerint ei mala et placuerint bona.

Concludit autem ex praemissis propter eorum absurditatem se compelli ad respondendum, unde dicit *Itaque ego respondebo sermonibus tuis et amicis tuis tecum*, qui scilicet te talia dicentem convincere non potuerunt. Et incipit ab eo quod ultimo dictum est, ostendens quod Deus non potest iuvare nec laedi ex operibus nostris bonis vel malis, et hoc propter eius sublimitatem, quam primo proponit dicens *Suspice*, idest sursum inspicere, *caelum*, quod scilicet est sedes Dei, *et intueri*, scilicet visu, *et contemplare*, scilicet mente, *aethera*, idest totum superius corpus, ex cuius non solum altitudine sed etiam magnitudine, motu et ornatu conicere potes hoc, scilicet *quod altior te sit*, intantum scilicet quod opera tua ei nec proficere nec nocere possunt, unde subdit *Si peccaveris*, scilicet in te vel in Deum, *quid ei nocebis?*, quasi dicat: in nullo ex hoc detrimentum patietur. Quantum autem ad peccata quae committuntur in proximum subdit *Et si multiplicatae fuerint iniquitates tuae*, quibus scilicet iniuste proximos laedis, *quid facies contra eum?*, quasi dicat: in nullo ex hoc laedetur. Quantum autem ad bona

18 prodest] — derit cum Vulg. δ(-R) π 36 mundaretur] immundaretur β¹ V² γ¹ δ(-R) immundantur R etiam praem. Sv
41 est om. F N Sv Va π 43 dixerit] — rat V¹ V² γ¹ δ π displicuerint] — cuerit V¹ — cuerunt F² γ¹ δ(-R) π displicuerant R
44 placuerint] — cuetur V¹ — cuerunt F² γ¹ δ(-R) π — cuerit R 57 conicere] convincere V¹ V² γ¹ pPd cognoscere π
66 autem om. N Sv δ(-Pd)

1 Postquam...hic: cf. supra cap. 34 3. 17 alia littera: cf. Praef. § 17. 30 Cap. x¹⁴. 43 supra: cap. xxxi. 54 sedes Dei: cf. Is. Lxvi¹. 55 totum superius corpus: cf. Arist. *I De caelo* 7 (270 b 20) et *I Meteora* 3 (339 b 21).

⁷ Porro si iuste egeris, quid donabis ei? Aut quid de manu tua accipiet? ⁸ Homini qui similis tui est nocebit impietas tua, et filium hominis adiuuabit iustitia tua. ⁹ Propter multitudinem calumniatorum clamabunt, et eiulabunt propter vim brachii tyrannorum. ¹⁰ Et non dixit: Ubi est Deus qui fecit me? Qui dedit carmina in nocte. ¹¹ Qui docet nos super iumenta terrae, super volucres caeli erudit nos. ¹² Illi clamabunt, et non exaudiet propter superbiam malorum. ¹³ Neque enim frustra exaudiet Deus, et Omnipotens singulorum causas intuebitur. ¹⁴ Etiam cum dixeris: Non considerat, iudicare coram illo et expecta eum.

quae in proximum fiunt subdit *Porro si iuste egeris*, scilicet ius suum proximis reddens, *quid donabis ei?*, quasi dicat: quid ipse ex hoc lucrabitur? Quantum ⁷⁰ autem ad opera divini cultus subdit *Aut quid de manu tua accipiet*, scilicet in sacrificiis et oblationibus? Quasi dicat 'nihil', secundum illud Psalmi «Non accipiam de domo tua vitulos».

Et quia posset aliquis credere quod ad Deum ⁷⁵ non pertineret utrum homo ageret iuste vel iniuste, ad hoc excludendum subdit *Homini qui similis tui est nocebit impietas tua*, qui scilicet susceptivus est nocumenti, *et filium hominis adiuuabit iustitia tua*, qui scilicet auxilio iustitiae indiget; propter hoc ⁸⁰ ergo prohibetur a Deo impietas et iustitia mandatur, quia Deo est de hominibus cura qui per hoc vel iuvantur vel laeduntur. Et ex hac fide contingit quod homines oppressi clamant ad Deum contra oppressores, quorum quidam dolose opprimunt per ⁸⁵ calumniam, unde subdit quantum ad hos *Propter multitudinem calumniatorum clamabunt*, scilicet ad Deum illi qui ab his oppressi sunt; quidam vero opprimunt manifeste per violentiam, et quantum ad hos subdit *et eiulabunt propter vim brachii tyrannorum*, idest plorabunt ad Deum propter violentam ⁹⁰ potentiam tyrannorum; ex quo datur intelligi quod non solum Deo non prodest quod aliquis peccat, sed ei displicet et punit, alioquin frustra clamarent oppressi.

⁹⁵ Deinde convertit se ad improbandum aliud verbum quod praemiseraat «Non tibi placet quod rectum est», quod divinae sapientiae repugnaret, quae primo quidem apparet in rerum creatione, unde dicit *Et non dixit*, scilicet Iob sentiens quod Deo ¹⁰⁰ bona non placerent: *Ubi est Deus qui fecit me?* Non enim Deus fecit res nisi propter bonum, unde dicitur Gen. 1²⁵ «Vidit Deus quod esset bonum» etc., unde

manifestum est quod Deo placet bonum. Secundo inducit beneficium humanae instructionis quo aliqui instruuntur ad bonum ex revelatione divina, unde ¹⁰⁵ subdit *Qui dedit*, scilicet per revelationem, *carmina*, idest humanae instructionis dogmata quae ab antiquis multotiens carminibus comprehendebantur, *in nocte*, idest ad litteram in somnio nocturno, vel in quiete contemplationis seu obscuritate visionis; non ¹¹⁰ autem erudiret homines ad bonum familiariter nisi bonum ei placeret. Tertio inducit infusionem naturalis luminis quo bonum a malo discernimus per rationem in qua excedimus bruta, unde subdit *Qui docet nos super iumenta terrae*, quae scilicet ratione carent; ¹¹⁵ et quia antiqui avium garritus et motus observabant quasi divinitus instructarum ac si rationem haberent, ideo ad hoc excludendum subdit *super volucres caeli erudit nos*, quae etiam rationem non habent.

Et quia odit malum et placet ei bonum, ideo ¹²⁰ oppressos clamantes audit, oppressores non audit, unde subdit *Illi clamabunt*, scilicet calumniatores et tyranni, quasi petentes a Deo desideriorum suorum impletionem, *et non exaudiet*, scilicet Deus, et hoc *propter superbiam malorum*, scilicet hominum, se- ¹²⁵ cundum illud Psalmi «Respexit in orationem humilium». Et ne aliquis crederet Deum indifferenter omnes exaudire, subdit *Neque enim frustra*, idest sine ratione, *exaudiet Deus*, quia scilicet iustissima ratione hos exaudit et non illos, unde subdit *et Omnipotens singulorum causas intuebitur*, ut scilicet dignos ¹³⁰ exaudiat, non indignos. Maxime autem videtur quod Deus singulorum causas non videat ex hoc quod quandoque impii prosperantur, sed ad hoc excludendum subdit *Etiam cum dixeris*, idest in corde ¹³⁵ tuo cogitaveris: *Non considerat*, scilicet Deus, facta hominum, *iudicare coram illo*, idest praepara te ut iudicium eius suscipias, *et expecta eum*, scilicet in

68 proximis] —mo N Sv β¹ V² Pd π 89 eiulabunt scrips. cum Vulg. β¹ sAs Va]iu. F iurabunt N γ¹ plorabunt Sv evi-
tabunt V² ululabunt R evigilabunt vel praem. Pd evigilabunt π 90 violentam] —tiam N V¹ pAs —tiam et F² Pd π
—tem F³ (def. R) 102 esset] est post bonum N Sv γ¹ 107 idest] om. N Sv δ(-Pd) scilicet Pd π 109 idest om. F γ¹
δ¹ π 109 somnio] sompno β¹ V² γ¹ δ π 113 luminis] hominis F N Sv Va 124 exaudiet] —dies F N Sv audies R
137 praepara te] preparare N Sv δ preparare te π

72 Ps. XLIX⁹. 96 Vers. 3. 107 humanae...comprehendebantur: cf. Tullius IV Tuscul. cap. 2. 116 antiqui: cf.
supra cap. 28 258 nota. 126 Ps. CI¹⁸.

¹⁵ Nunc enim non infert furorem suum nec ulciscitur scelus valde. ¹⁶ Ergo Iob frustra aperit os suum et absque scientia verba multiplicat.

futurum iudicantem etsi hic non puniat: tardat
¹⁴⁰ enim ut in futuro gravius damnet, unde subdit
Nunc enim, idest in praesenti vita, *non infert furo-*
rem suum, idest magnitudinem poenae, *nec ulciscitur*
scelus valde, idest non punit in praesenti secundum
quod exigit gravitas culpae, quia poenae praesentis
¹⁴⁵ vitae sunt ad correctionem et ideo illos quos correc-
tione indignos iudicat futurae damnationi reservat:
et haec est alia ratio quare impii in hoc mundo
prosperantur, in quo concordat cum opinione Iob.
Sed quia eius verba prave intellexerat ideo ea repre-
hendit concludens ex dictis: *Ergo Iob frustra*, idest ¹⁵⁰
sine ratione, *aperit os suum*, quasi prolixitatem ser-
monis in ipso reprehendens, *et absque scientia verba*
multiplicat, in quo arguit in ipso ignorantiam et
loquacitatem inutilem.

139 etsi) et F δ 145 illos scrips. cum Pd π] illi cel. (def. F² V²)

CAPITULUM XXXVI

¹ Addens quoque Eliud haec locutus est: ² Sustine me paululum et indicabo tibi, adhuc enim habeo quod pro Deo loquar. ³ Repetam scientiam meam a principio et operatorem meum probabo iustum. ⁴ Vere enim absque mendacio sermones mei, et perfecta scientia probabitur tibi. ⁵ Deus potentes non abicit cum ipse sit potens, ⁶ sed non salvat impios et iudicium pauperibus tribuit. ⁷ Non aufert a iusto oculos suos.

Addens quoque Eliud haec locutus est etc. Praemiserat Eliud supra duo in verbis Iob contra quae disputare intendebat, scilicet de hoc quod dicebat se esse iustum et quod Deo imposuerat iniquitatem ⁵ iudicii, prout Eliud verba Iob interpretatus fuerat, et contra haec duo Eliud in superioribus iam disputaverat; nunc iterato per aliam viam contra eadem disputare intendit, unde dicitur *Addens quoque Eliud*, scilicet subsequentes rationes ad praemissas, ¹⁰ *haec locutus est*, scilicet quae sequuntur. Inter quae primo eum ad attentionem excitat dicens *Sustine me paululum*, quia scilicet breviter sub una responsione contra duo praemissa disputare intendit, unde subdit *et indicabo tibi*, scilicet veritatem rei de qua ¹⁵ agitur; et ne videatur superfluum, quia scilicet iam supra ostendisse videbatur quod volebat, subdit *adhuc enim habeo quod pro Deo loquar*, quasi dicat: adhuc mihi aliae suppetunt rationes quibus aequitatem divini iudicii defendam. Et quia contra ²⁰ utrumque praemissorum iterato intendit rationes inducere, subdit *Repetam scientiam meam a principio*, quasi dicat: contra totum id quod est a principio dictum iterato secundum meam sententiam rationes adducam: et quod huius rei sit debitor ²⁵ subdit *et operatorem meum*, idest Deum qui me fecit, *probabo iustum*, excludens scilicet iniquitatem ab eius iudicio quam tu Iob ei imponere videris ut te asseras iustum. Et ne aliquis diceret quod ea quae dicturus erat non ex vera scientia sed ex falsa ³⁰ opinione procedebant, subdit *Vere enim absque mendacio sermones mei*, quasi dicat: non sum dicturus nisi vera quae rectae scientiae conveniunt, unde subdit *et perfecta scientia probabitur tibi*, idest pro-

bationes sequentes tibi concludent ex his quae videntur pertinere ad perfectam scientiam. ³⁵

His igitur quasi prooemialiter praemissis, incipit disputare super praemissis verbis quae Iob imponebat, et primo contra hoc quod Iob dixerat se esse iustum, ad quod excludendum hoc modo procedit. Iob prosperitatis tempore magnae potestatis erat; ⁴⁰ contingit autem quandoque quod aliqui potentes persequuntur vel propter invidiam vel propter timorem quo timent ne ab eis per potentiam opprimantur, quod quidem proprie est impotentium qui et potentibus invident et eorum oppressionibus ⁴⁵ timent; sed hoc de Deo dici non potest qui est in potentia excellens, unde subdit *Deus potentes non abicit cum ipse sit potens*, ex quo datur intelligi quod Deus nihil in homine odit in quo ei simulatur, quia cum Deus sit ipsa essentia bonitatis, non ⁵⁰ potest esse quod aliquid simuletur ei nisi in bono: ex quo patet quod Deus non persequitur aliquos quia sunt potentes sed quia in eis quandoque invenitur iniquitas, et pro hac puniuntur a Deo, unde subdit *sed non salvat impios*, idest damnat eos; et causam ⁵⁵ damnationis ostendit subdens *et iudicium pauperibus tribuit*, idest iudicium facit de potentibus iniquis pauperibus qui ab eis sunt oppressi. Non autem propter potentiam desistit a subventionem iustorum, unde subdit *Non aufert a iusto*, scilicet homine etiam ⁶⁰ potente, *oculos suos*, idest prospectum suae benignitatis et misericordiae, secundum illud Psalmi « Oculi Domini super iustos ».

Et quod a potentibus si sunt iusti non auferat suam misericordiam, manifestat per beneficia quae ⁶⁵ potentibus confert, primo quidem stabiliendo po-

¹⁷ quod] quid (post Deo F) F V² As Va
²⁵ idest] et F V²

²⁶ scilicet om. β¹ V²
² supra: cap. xxxiii^{9,10}.
⁵⁰ essentia bonitatis: cf. Dionys. ut supra cap. 17 55 nota.

²¹ scientiam] sententiam F Sv V¹
⁴⁵ eorum] de praem. β¹ γ¹ Va sPd π

⁶ in superioribus: cap. xxxiv et xxxv.
¹⁶ supra: ibid.
⁶² Ps. xxxiii¹⁶.

²³ sententiam] scientiam V² γ¹ δ π

³⁸ primo: cf. 'Postquam' lin. 232.

Et reges in solio collocat in perpetuum, et illi eriguntur. ⁸ Et si fuerint in catenis et vinciantur funibus paupertatis, ⁹ indicabit eis opera eorum et scelera eorum, quia violenti fuerunt. ¹⁰ Revelabit quoque aurem eorum ut corripiat, et loquitur ut revertantur ab iniquitate. ¹¹ Si audierint et observaverint, complebunt dies suos in bono et annos suos in gloria; ¹² si autem non audierint, transibunt per gladium et consumentur in stultitia. ¹³ Simulatores et callidi provocant iram Dei, neque clamabunt cum vincti fuerint. ¹⁴ Morietur in tempestate anima eorum, et vita eorum inter effeminatos.

testatem eorum, unde subdit *Et reges in solio collocat in perpetuum*, scilicet si fuerint iusti. Secundo quia eos promovet in maius, unde subdit *et illi*,
⁷⁰ scilicet in solio collocati, *eriguntur*, idest ad maiora exaltantur, dum scilicet Deus eis et potentiam et divitias auget. Tertio per hoc quod, etiam si puniti fuerint propter peccata, miseretur eorum si paenitere voluerint, unde subdit *Et si fuerint*, scilicet reges,
⁷⁵ *in catenis*, idest in carcere positi, *et vinciantur*, idest ligentur, *funibus paupertatis*, idest si in carcere positi paupertatem patiantur, quae est quoddam vinculum quo homines ligantur ne opera sua possint implere et insuper multis miseriis astringuntur: et tamen eis
⁸⁰ sic in miseria constitutis primo quidem Deus hoc beneficium confert quod eos recognoscere facit pristina peccata pro quibus puniti sunt, unde subdit *indicabit eis opera eorum*, idest faciet ut cognoscant ea quae fecerunt esse iniusta, unde subdit *et scelera*
⁸⁵ *eorum*, quasi dicat: faciet cognoscere quod opera quae fecerunt erant scelerata; et quantum ad quid peccaverint ostendit subdens *quia violenti fuerunt*: hoc enim est peccatum proprium potentum ut subditis violentias inferant, utentes sua potentia qua-
⁹⁰ si lege iustitiae. Nec solum facit eos peccata sua praeterita cognoscere sed etiam ostendit eis quod pro suis peccatis puniuntur, unde subdit *Revelabit quoque aurem eorum*, idest faciet ut intelligant quod eis Deus puniendo loquitur, quod scilicet propter
⁹⁵ sua peccata puniuntur, unde subdit *ut corripiat*, quasi dicat: hoc faciet eos recognoscere quod Deus eos punivit ad correptionem. Et ulterius persuadebit eis quod paeniteant, unde subdit *et loquitur*, scilicet interius vel per exteriorem admonitorem, *ut rever-*
¹⁰⁰ *tantur ab iniquitate*, paenitendo scilicet a pristinis peccatis. Et huius paenitentiae fructum ostendit subdens *Si audierint*, scilicet corde proponentes, *et observaverint*, scilicet opere implentes, reducentur ad statum pristinum et ita *complebunt dies suos in*
¹⁰⁵ *bono*, scilicet virtutis vel prosperitatis terrenae, *et annos suos in gloria*, scilicet terrena; *si autem non*

audierint, idest si non oboedierint interiori inspirationi ut paeniteant, *transibunt per gladium*, idest de carcere educuntur ad occisionem gladii, *et consumentur*, idest destruentur, *in stultitia*, idest propter suam stultitiam. Ubi considerandum est quod Eliud in hoc videtur cum amicis Iob convenire quod ponit adversitates praesentes esse poenas peccatorum et quod per paenitentiam aliquis redit ad pristinam prosperitatem: hoc autem etsi aliquando contingat, ¹¹⁵ non tamen semper, secundum opinionem Iob.

Sed quia quandoque contingit quod aliqui adversitates patiuntur quorum peccata non apparent, ne per hoc praedicta eius sententia elidatur, interpretatur eos simulatores esse quantum ad hoc quod ¹²⁰ praetendunt iustitiam quam non habent, et callidos in quantum scilicet astutiis quibusdam utuntur ad hoc quod sub colore iustitiae iniustitiam faciant, et ex hoc ipso gravius peccant, unde subdit *Simulatores et callidi provocant iram Dei*, quia scilicet hoc Deus ¹²⁵ magis detestatur; tales etiam non de facili paenitent etiam inter flagella quia se aestimant iustos sicut ab aliis laudantur, unde subdit *neque clamabunt*, scilicet ad Deum misericordiam petentes, *cum vincti fuerint*, scilicet catenis et funibus paupertatis: in ¹³⁰ quo dat intelligere quod aestimaverit Iob simulatorem et callidum fuisse, et ideo inter poenas peccatum suum recognoscat. Et quia tales non paenitent in poenis ideo ab adversitate non liberantur, unde subdit *Morietur in tempestate anima* ¹³⁵ *eorum*, quae scilicet usque ad mortem diversas angustias patietur, *et vita eorum*, scilicet deficiet, *inter effeminatos*, quibus scilicet non est virtus ut se de manu opprimentium liberent. Recte autem simulatores effeminatis comparat quia ex parvitate animi ¹⁴⁰ contingit quod homines sint simulatores: est enim proprium magnanimi esse manifestum, ut dicitur in IV Ethicorum. Et quia dixerat quod Deus potentibus in tribulatione constitutis subvenit, ne videatur Deum dicere acceptorem personarum ostendit ¹⁴⁵ quod idem etiam beneficium pauperibus confert,

⁷⁵ positi] peccati β¹ V² ⁸⁷ peccaverint] —verunt Sv β¹ γ¹ δ π ⁸⁹ violentias] —tiam N V² Pd π ⁹⁹ admonitorem] —tionem Sv δ π ¹⁰⁷ oboedierint] —diverint N V² γ¹ —diunt V¹ ¹³³ recognoscat] non praem. γ¹ sR sPd π

¹¹² cum amicis: cf. infra cap. 37 38o nota. ¹²¹ callidos: cf. supra cap. I 375. ¹⁴³ Arist. IV Ethic. 10 (1124 b 26).

¹⁵ Eripiet pauperem de angustia sua, et revelabit in tribulatione aurem eius. ¹⁶ Igitur salvabit te de ore angusto latissime et non habente fundamentum subter se. Requies autem mensae tuae erit plena pinguedine. ¹⁷ Causa tua quasi impii iudicata est; causam iudiciumque recipies. ¹⁸ Non te ergo superet ira ut aliquem opprimas, nec multitudo donorum inclinet te. ¹⁹ Depone magnitudinem tuam absque tribulatione, et omnes robustos fortitudine. ²⁰ Ne protrahas noctem ut ascendant populi pro eis. ²¹ Cave ne declines ad iniquitatem: hanc enim coepisti sequi post miseriam.

unde subdit *Eripiet pauperem de angustia sua*, scilicet eum ab adversitate liberando; et ordinem liberationis ostendit subdens *et revelabit in tribulatione aurem eius*, idest faciet eum intelligere quod pro peccatis suis punitur et ad paenitentiam eum inducit, sicut et supra de potentibus dixit.

Ea autem quae supra communiter dixerat applicat ad personam Iob; et primo quidem, quia dixerat quod Deus in tribulatione salutem affert et pauperibus et potentibus, concludit quod etiam Iob huiusmodi salutem sperare potest a Deo cum subdit *Igitur salvabit te de ore angusto latissime*, idest de tribulatione quae est sicut quoddam foramen angustum per quod homo in quandam latitudinem diversarum miseriarum intrat: unum enim malum fit homini causa diversorum malorum, et huiusmodi malorum multiplicatio procedere potest usque ad infinitum ut numquam sit pervenire ad statum quietis, et hoc est quod subdit *et non habente fundamentum*, scilicet in quo homo possit quiescere, *subter se*, idest cum descenderit in profundum malorum, quod praecipue pertinere videtur ad poenas quae sunt post mortem, quae in perpetuum durant sine quiete. Non solum autem promittit ei liberationem a malis si peccatum recognoscere et paenitere voluerit, sed etiam abundantiam bonorum, unde subdit *Requies autem mensae tuae erit plena pinguedine*, quasi dicat: cum securitate et quiete comedere poteris abundanter de bonis quae tibi divinitus restituentur.

Et quia ostenderat quod «Deus potentes non abicit» sed iniquos, Iob autem videbatur a Deo abiectus per multiplices adversitates, subdit *Causa tua quasi impii iudicata est*, quasi dicat: non es punitus quia potens eras sed quasi impius; et contra hoc recompensationem sibi promittit si paenituerit, cum subdit *causam iudiciumque <recipies>*, idest causa et iudicium> restituetur tibi ut possis aliorum causas discutere et de eis iudicare. Et quasi

iam hoc factum esset monet eum qualiter in statu illo se debeat habere: contingit autem quandoque quod iudices a iustitia declinant propter iram, et quantum ad hoc dicit *Non te ergo superet ira ut aliquem opprimas* iniuste, quando scilicet «causam iudiciumque recipies». Quandoque vero iudices a iustitia declinant propter cupiditatem munerum, et quantum ad hoc subdit *nec multitudo donorum inclinet te*, in illo scilicet statu futurae auctoritatis. Contingit etiam quandoque quod aliquis ex sola superbia aliis iustitiam facere contemnat, et quantum ad hoc subdit *Depone magnitudinem tuam*, idest superbiam animi tui, *absque tribulatione*, idest antequam tibi tribulatio immittatur a Deo ad tuam humiliationem. Quandoque vero contingit quod iudices a iustitia declinant deferentes aliquibus potentibus propter timorem, et quantum ad hoc subdit *et omnes robustos fortitudine*, scilicet tua, deponas; vel quantumcumque robustos in sua fortitudine tu non dubites deponere per iustitiam. Quandoque autem contingit quod aliqui iudices a iustitia deficient parcentes propter suam quietem, unde subdit *Ne protrahas noctem*, idest ne velis nimis dormire ut expeditioni iustitiae non intendas; vel *Ne protrahas noctem*, idest non permittas diu latere iustitiam causae sed festina ut veritas manifestetur; et causam ostendit subdens *ut ascendant populi pro eis*, scilicet robustis, quasi dicat: non ita protrahas iudicium quousque totus populus concitetur ex violentiis robustorum et pro eorum iniuriis ad te inquietandum accedant; vel aliter *Ne protrahas noctem ut ascendant populi pro eis*, quasi dicat: ne differas iudicium contra robustos exercere, ne forte per suam potentiam inveniant multos fautores qui pro eorum defensione consurgant, et sic tuum iudicium impediat. Omnia autem ista ad hoc tendunt ut in statu futurae prosperitatis iniustitiam vitet, unde subdit *Cave ne declines ad iniquitatem*, scilicet per aliquem praedictorum modorum vel aliquos alios. Posset au-

170 ei scrips. cum β¹ sAs Pd π] eis cet. 171 voluerit] —rint F F² γ¹ Va 181 quasi] quia pN Sv V¹ As δ π 183 causam] causa γ¹ R 183 <recipies..iudicium> con. cum Pd π] recipies β¹ Va om. cet. 184 restituetur tibi om. β¹ Va 208 Ne scrips. cum Vulg. β¹ Pd π] non Sv neque R nec cet.

152 supra: vers. 5-12. 154 dixerat: vers. 8 et 15. 177 Vers. 5.

²² Ecce Deus excelsus in fortitudine sua, et nullus ei similis in legislatoribus. ²³ Quis poterit scrutari vias eius? Aut quis audeat ei dicere: Operatus es iniquitatem? ²⁴ Memento quod ignores opus eius de quo cecinerunt viri. ²⁵ Omnes homines vident eum, unusquisque intuetur procul. ²⁶ Ecce Deus magnus vincens scientiam nostram, numerus annorum eius inaestimabilis. ²⁷ Qui aufert stillas pluviae et effundit imbres ad instar gurgitum

²²⁵ tem Iob dicere hanc admonitionem esse superfluum quia ipse solebat iustitiam diligenter exequi, sicut dixerat supra xxix¹⁴, et ideo Eliud subiungit *hanc enim*, scilicet iniquitatem, *coepisti sequi post miseriam*, scilicet in hoc quod te reputas Deo iustiozem, ²³⁰ et ideo cavendum est tibi ne ad iniustitiam declines si te contingat ad statum prosperitatis redire.

Ecce Deus excelsus in fortitudine sua etc. Postquam Eliud improbaverat verba Iob quantum ad hoc quod se iustum dicebat, hic nititur improbare ²³⁵ verba eius quantum ad hoc quod credebat eum locutum esse contra iustitiam divini iudicii. Unde primo proponit sublimitatem divinae potestatis cum dicit *Ecce Deus excelsus in fortitudine sua*, idest habet potestatem ceteris sublimiorem: non est autem rationi consonum ut maior potestas a minori ²⁴⁰ de iniustitia condemnetur. Secundo proponit eius auctoritatem cum subdit *et nullus ei similis in legislatoribus*, quia scilicet «legum conditores» per eius sapientiam «iusta decernunt», ut dicitur Prov. viii¹⁵, ²⁴⁵ unde nullius legibus potest ipse de iniustitia condemnari, quin potius sua sapientia est regula et mensura omnium legum. Tertio proponit incomprehensibilitatem operum eius cum subdit *Quis poterit scrutari vias eius?* idest sufficienter invenire rationes ²⁵⁰ operum ipsius? Et ex hoc quasi concludit quod non potest de iniustitia condemnari, unde subdit *Aut quis audeat ei dicere: Operatus es iniquitatem?* Ad hoc enim quod aliquis de iniquitate condemnetur, requiritur quod sit subiectus superiori potestati et quod ²⁵⁵ alienis legibus astringatur et quod eius opera cognoscantur, quae in Deo locum non habent, ut dictum est.

Consequenter manifestare incipit quod vias Dei, idest opera eius, homo scrutari non possit, dicens ²⁶⁰ *Memento quod ignores opus eius de quo cecinerunt viri*, idest sapientes, quos viros nominat propter animi virtutem; dicit autem *cecinerunt*, propter antiquam sapientum consuetudinem qui metriche divina et philosophica describebant. Quantumcumque au-

tem homines aliqui sint sapientes non possunt per- ²⁶⁵ tingere ad cognoscendam et enarrandam essentiam eius, sed tota hominis cognitio et sermo est de Deo per opera eius, quae tamen neque Iob neque aliquis alius homo perfecte cognoscere potest, et ideo subdit *Omnes homines vident eum*, scilicet per sua opera: ²⁷⁰ nullus enim adeo in sapientia deficit quin aliqua divinorum operum percipiat. Et rursus nullus est adeo sapiens cuius cognitio non multum vincatur ab excellentia claritatis divinae, unde subdit *unusquisque intuetur procul*, idest cognitio hominis longe ²⁷⁵ distat a perfecta comprehensione divinae essentiae, tum quia non potest homo nisi per opera cognoscere quae in infinitum distant ab excellentia essentiae eius, tum quia etiam opera eius perfecte homo non cognoscit. Et ex hoc concludit quod Deus per suam ²⁸⁰ excellentiam hominis cognitionem excedit, unde subdit *Ecce Deus magnus vincens scientiam nostram*: quod enim a nobis perfecte Deus cognosci non possit non contingit propter defectum ipsius, sicut contingit de motu et tempore, sed propter eius excel- ²⁸⁵ lentiam. Posset autem aliquis dicere quod quamvis de Deo non possimus cognoscere quid sit, possumus tamen cognoscere de Deo an est, quod pertinet ad eius durationem; sed quod hoc etiam excedat hominis cognitionem ostendit subdens *numerus annorum eius inaestimabilis*, quia videlicet aeternitas durationis ipsius humano intellectu comprehendi non potest.

Ostendit autem consequenter magnitudinem operum Dei quae humanam rationem excedunt, enume- ²⁹⁵ rans diversas aeris transmutationes, qui quandoque per siccitatem disponitur, et quantum ad hoc dicit *Qui aufert stillas pluviae*, scilicet impediendo ne pluat; quandoque vero in aere abundant pluviae, quarum magnitudinem describit dicens *et effundit* ³⁰⁰ *imbres ad instar gurgitum*, qui scilicet fluunt in terra. Et huiusmodi abundantia pluviae admirabilis apparet si consideretur pluviarum origo, ut scilicet tanta aqua prorumpat de nubibus quae soliditatem non habent, et quantum ad hoc subdit *qui*, scilicet gur- ³⁰⁵

²⁸⁷ possumus] possumus N Sv V² F³ δ π

²³² Postquam...hic: cf. supra lin. 38. ²⁵⁰ operum ipsius: cf. supra cap. 26 199 nota. ²⁵⁷ dictum est: lin. 239, 245 et 248.
²⁵⁹ opera eius: cf. lin. 250. ²⁶² propter antiquam...: cf. supra cap. 35 107 nota. ²⁷⁵⁻²⁸⁰ cognitio...cognoscit: cf. supra cap. 11 51. ²⁸⁵ de motu et tempore: cf. Thomas *Super II Metaph.* 1 (993 b 7). ²⁹¹ aeternitas...: cf. supra cap. 24 15.

²⁸ qui de nubibus fluunt, quae praetexunt cuncta desuper. ²⁹ Si voluerit nubes extendere quasi tentorium suum, ³⁰ et fulgurare lumine suo desuper, cardines quoque maris operiet. ³¹ Per haec iudicat populos et dat escas multis mortalibus.

gites, *de nubibus fluunt*, non tamen ita quod in actu tanta pluvia in nubibus existat sed quia ipsi vapores nubium successive in pluvias condensantur. Est autem et aliud in pluviis mirabile quod longo spatio terrarum superfunduntur, unde subdit *quae praetexunt cuncta desuper*, scilicet loca in regione in qua pluit ut nulla pars illius terrae remaneat non compluta. Consequenter de ipsis nubibus loquitur dicens *Si voluerit nubes extendere quasi tentorium suum*, quia scilicet per nubes occultatur caelum quod est sedes Dei sicut sedes alicuius hominis occultatur tentorio. De nubibus autem procedunt fulgura propter collisionem venti, unde subdit *et fulgurare lumine suo desuper*; nubes autem quandoque contegunt caelum usque ad horizontem alicuius regionis infra quam extremitates maris claudi videntur: *cardines quoque maris operiet*, scilicet tentorio nubium. Dicit autem *si voluerit* ut ostendat divinam voluntatem principium esse naturalium operum; est autem proprium voluntatis ut propter finem operetur, et ideo finem horum operum ostendit subdens *Per haec iudicat populos*, quantum scilicet ad eos qui per haec puniuntur, *et dat escas multis mortalibus*, quantum ad hoc scilicet quod pluviae sunt utiles ad terrae fecunditatem per quam hominibus cibaria nascuntur.

³⁰⁶ in actu *scrips. cum $\gamma^1 \delta^1 \pi$ (cf. proxima notatio) om. F² actu cel.* ³⁰⁷ pluvia] in actu *add. N β^1 V²* ³²⁰ infra quam] infra quem N Sv V² R ita quod Va ³²¹ videntur] iubentur F N V¹ V²

³¹⁶ sedes Dei: cf. Is. LXVI¹. ³¹⁷ propter collisionem venti: cf. Arist. *II Meteora* cap. 9 (369 a 28) et Albertus *III Meteora* tr. 3 c. 5.

CAPITULUM XXXVII

Cap. xxxvi ³² In manibus abscondit lucem, et praecipit ei ut rursus adveniat. ³³ Annuntiat de ea amico suo quod possessio eius sit et ad eam possit ascendere.

Cap. xxxvii ¹ Super hoc expavit cor meum et motum est de loco suo. ² Audiet auditionem in terrore vocis eius et sonum de ore illius procedentem.

In manibus abscondit lucem etc. Prosecutus est Eliud supra de mutatione aeris quae fit secundum siccitatem et pluviam, et secundum nubium superinductionem ex quibus Deus lumine suo fulgurat; nunc autem de ipso lumine quod a nubibus quandoque occultatur et quandoque reseratur, et de tonitruo quod ex nubibus oritur, latius prosequitur, et incipit a lumine dicens *In manibus abscondit lucem*, idest per opera virtutis suae facit ut quandoque lux solis et stellarum nubibus occultetur; sed quia haec occultatio non est perpetua sed ad tempus, subdit *et praecipit ei ut rursus adveniat*, videlicet discedentibus nubibus; vel possunt haec verba referri ad obtenebrationem et illuminationem aeris per solis occasum et reditum. Est autem considerandum quod sensibilia sunt quaedam intelligibilium signa, unde per effectus sensibiles in cognitionem intelligibilium devenimus; inter omnes autem sensibiles effectus spiritualior est lux, unde et efficacior est ad perducendum in intelligibilium cognitionem, in quantum scilicet visus, cuius cognitio per lucem perficitur, plurimum intellectualem cognitionem iuvat: quia igitur ista lux sensibilis ex potestate Dei hominibus occultatur et communicatur, datur per hoc intelligi quod apud ipsum sit quaedam excellentior lux, scilicet spiritualis, quam Deus in praemium virtutis hominibus reservat, unde subdit *Annuntiat de ea*, scilicet luce per corporalem significata, *amico suo*, scilicet virtuoso, quem Deus amat, *quod possessio eius sit*, idest quod illa lux spiritualis sit thesaurus quem Deus amicis suis reservat in praemium, *et ad eam possit ascendere*, scilicet per opera virtutum ipsam promerendo et ad eam possidendam se praeparando; quamvis etiam hoc posset exponi de luce corporali: posuerunt enim Platonici quod

animae hominum derivabantur ab animabus stellarum, unde quando animae humanae suam dignitatem servant secundum rationem vivendo, revertuntur ad claritatem stellarum unde defluerunt; unde in Somnio Scipionis legitur quod civitatum «rectores et servatores hinc profecti», scilicet a caelo, «huc revertuntur». In quo etiam dat intelligere quod non ponebat ultimam remunerationem virtutis in temporalibus bonis sed in bonis spiritualibus post hanc vitam. Hoc autem est inter omnia maxime admirandum quod homo terrenus et corruptibilis ad spiritualium vel caelestium possessionem promoveatur, et ideo subdit *Super hoc*, scilicet quod homo possit ascendere ad lucem possidendam, *expavit cor meum*, timore scilicet admirationis et stuporis, *et motum est de loco suo*, ut scilicet non solum desideret et concupiscat quae videntur ei connaturalia secundum sensibilem vitam sed etiam ad spiritualia et caelestia transferatur.

Post visum autem qui est cognoscitivus lucis corporalis, maxime deservit intellectui auditus in quantum est perceptivus vocum quibus intellectuales conceptiones exprimuntur; sicut autem per visionem lucis corporalis homo reducitur in cognitionem et expectationem cuiusdam altioris lucis, ita etiam per auditum corporalium sonorum divina virtute formatorum homo manuducitur ad audiendum spiritualem Dei doctrinam, unde subdit *Audiet*, scilicet homo a Deo, *auditionem*, scilicet spiritualis doctrinae, *in terrore vocis eius*, idest in signo tonitruum, quod est quasi quaedam terribilis vox Dei. Auditionem autem praedictam exponit subdens *et sonum de ore illius procedentem*: sonus enim tonitruum corporalis est quasi manu eius, idest potestate, formatus, sed sonus ex ore eius procedens est doctrina sapien-

13 discedentibus] descendentibus F Sv F² δ 20 in] om. β¹ V² ad F³ et pPd 41 a] e F² V² γ¹ (def. F) 52 connaturalia] corporalia β¹ δ

2 supra: cap. xxxvi²⁷⁻³⁰. 19 lux: cf. Thomas *Super IV Sent.* d. 49 q. 4 a. 5 qc. 3 ad 3. 21 visus: cf. supra cap. 7 r61 nota. 35 Platonici: cf. Macrobius *I In somn. Scipionis* cap. 14. 40 Ibid. cap. 9. 48 Hic incipit cap. xxxvii sec. ed. Clementinam Vulg.; cf. Praef. § 145. 56 auditus: cf. supra cap. 12 r76 nota.

³ Super omnes caelos ipse considerat, et lumen illius super terminos terrae. ⁴ Post eum rugiet sonitus, tonabit vocem magnitudinis suae, et non investigabitur cum audita fuerit vox eius. ⁵ Tonabit Deus in voce sua mirabiliter, qui facit magna et inscrutabilia, ⁶ qui praecipit nivi ut descendat super terram et pluviis hiemis et imbribus fortitudinis suae, ⁷ qui in manu omnium hominum signat ut noverint singuli opera sua. ⁸ Ingredietur bestia latibulum suum et in antro suo morabitur. ⁹ Ab interioribus egredietur tempestas et ab Arcturo frigus.

tiae eius, secundum illud Eccli. xxiv⁵ «Ego ex ore Altissimi prodii».

Et ne aliquis crederet Deum non habere aliam superiorem lucem quam sit lux corporalis caeli, hoc ⁷⁵ excludit subdens *Super omnes caelos ipse considerat*, quasi dicat: eius visio non est infra caelum sed supra caelum; nihil autem videtur nisi in aliquo lumine, quia «omne quod manifestatur lumen est», ut dicitur Eph. v¹³, unde necesse est quod lux Dei ⁸⁰ sit excellentior ista luce corporali quae primo invenitur in caelis, unde subdit *et lumen illius*, scilicet intelligibile, est *super terminos terrae*, idest super omnem corpoream creaturam. Et sicut lux corporea caeli est infra ipsum, ita etiam et sonus tonitruum corporalis est inferior ipso, unde subdit *Post eum*, idest ⁸⁵ sub ipso, *rugiet sonitus*, scilicet tonitruum corporalis. Habet autem aliam vocem spiritualem, scilicet sapientiae doctrinam, quae est homini incomprehensibilis, de qua subdit *tonabit vocem magnitudinis suae*, ⁹⁰ idest quae docet magnitudinem eius, et hanc vocem non omnes audiunt sicut tonitruum corporale; et illi qui aequaliter audiunt eam comprehendere non possunt, unde subdit *et non investigabitur*, scilicet perfecte, *cum audita fuerit*, idest percepta spiritualiter ⁹⁵ ab aliquo homine, *vox eius*, idest sapientiae doctrina.

Huiusmodi autem vox non solum ordinatur ad doctrinam hominum qui eam audiunt sed etiam ad perfectionem naturalium operum quae ex praecepto ¹⁰⁰ divinae sapientiae fiunt, unde secundo repetit *Tonabit Deus in voce sua*, idest in imperio sapientiae suae, *mirabiliter*, idest mirabiles effectus producendo, et hoc est quod subdit *qui facit magna*, scilicet secundum eorum naturam, *et inscrutabilia*, scilicet rationi humanae. Enumerationem incipiens subdit *qui praecipit nivi*, scilicet voce sapientiae suae, *ut descendat super terram*, quia scilicet ex eius imperio ¹⁰⁵ nives generantur, et etiam pluviae et imbres, unde

subdit *et pluviis hiemis*, quae scilicet in hieme abundant, *et imbribus fortitudinis suae*, qui scilicet ex ¹¹⁰ aliqua vehementiori causa generantur et cum impetu venti. Et quia omnia quae in rebus inferioribus fiunt ad homines quodammodo ordinantur, ideo subdit *qui in manu omnium hominum signat ut noverint singuli opera sua*; diversis enim hominum operibus ¹¹⁵ diversae dispositiones aeris congruunt: aliud enim est opus noctis et aliud diei, rursumque aliud opus exercet homo tempore serenitatis et aliud tempore pluvioso; quod autem opus cuilibet tempori congruat discernit homo secundum rationem sibi divinitus datam, et hoc est signum quod Deus posuit ¹²⁰ in manu, idest in operativa virtute, omnium hominum ut sciant congrue distribuere sua opera diversis temporibus. Et ista providentia usque ad animalia bruta protenditur quae quodam naturali instinctu ¹²⁵ diversis temporibus diversa operantur, unde subdit *Ingredietur bestia latibulum suum*, scilicet tempore pluvioso, *et in antro suo morabitur*, scilicet tempore congruo.

Deinde ostendit effectus diversorum ventorum; ¹³⁰ circa quod considerandum est quod meridionales venti pluvias et tempestates producant, venti autem septentrionales causant frigus in aere; meridionales autem venti oriuntur nobis ex parte quae est versus polum antarcticum, qui occultatur a nobis ¹³⁵ utpote depressus sub nostro horizonte secundum quantitatem qua polus arcticus super horizontem elevatur, et ideo dicit *Ab interioribus egredietur tempestas*, quasi dicat: tempestas apud nos causatur per ventum procedentem a parte caeli quae semper ¹⁴⁰ deprimitur sub nostro horizonte, qui quidem ventus dicitur auster. Et quantum ad aquilonem subdit *et ab Arcturo frigus*: Arctos enim in graeco dicitur pars septentrionalis, unde Arcturus vocatur ¹⁴⁵ constellatio Ursae quae semper elevatur super horizontem, et ex illa parte procedit aquilo qui causat

89 vocem] voce $\gamma^1 \delta \pi$ 90 docet] decet F V² δ (-Pd) 101 in² om. F Sv $\beta^1 \gamma^1$ Pd 105 Enumerationem] enumerari F enarrationem Sv et horum praem. β^1 et horum numerationem γ^1 quam actionem δ^1 et horum manifestationem π 120 secundum] per F $\delta \pi$ 123 sciant scrips. cum β^1 Va] sciat cet. 137 qua scrips. cum F² γ^1 quo cet.

112 omnia...ordinantur: cf. Arist. I Polit. 6 (1256 b 20) ut refert Thomas II-II q. 66 a. 1; vide supra cap. 14 28r. 132 venti: cf. Isid. De nat. rerum, cap. 37 (PL 83,1007) et Albertus III Meteora tr. 1 c. 2. 135 occultatur: cf. supra cap. 9 253 nota. 143 Arctos: cf. Isid. III Etymol. cap. 71 n. 6 (PL 82,179). 144 Arcturus: cf. supra cap. 9 240 nota.

¹⁰ Flante Deo concrescit gelu, et rursum latissimae fluunt aquae. ¹¹ Frumentum desiderant nubes, et nubes spargunt lumen suum. ¹² Quae lustrant cuncta per circuitum, quocumque eas voluntas gubernantis duxerit, ad omne quod praeceperit illis super faciem orbis terrae, ¹³ sive in una tribu, sive in terra sua, sive in quocumque loco misericordiae suae eas iusserit inveniri. ¹⁴ Ausculta enim, Iob,

frigus propter remotionem solis ab illa plaga caeli. Et ut hoc attribuat divinae sapientiae, subdit *Flante Deo concrescit gelu*, quasi dicat: ventus aquilo
¹⁵⁰ qui causat gelu oritur Deo flante, idest ipsum flatum causante; *et rursum*, scilicet Deo flante, idest producente ventum australem, *latissimae*, idest abundantissimae, *fluunt aquae*, scilicet pluviarum quae causantur ex austro.

¹⁵⁵ Et ut huiusmodi etiam effectus ad utilitatem hominum referri ostendat, subdit *Frumentum desiderant nubes*, quasi dicat: nubes ordinantur ad frumentum sicut ad quendam finem propter quem sunt utiles; quaelibet autem res desiderat suum finem,
¹⁶⁰ et pro tanto dicit quod nubes desiderant frumentum quia videlicet ex nubibus utilitas frumento provenit, vel ratione pluviae ex nube descendens quae irrigando terram fecundat eam ad productionem frumenti, vel etiam quantum ad hoc quod
¹⁶⁵ utile est frumento quod aliquando nubibus obumbratur ne desiccetur continuis solis ardoribus. Subiungit aliam utilitatem nubium cum dicit *et nubes spargunt lumen suum*, quod potest referri vel ad lumen coruscationum, secundum id quod supra in
¹⁷⁰ praecedenti capitulo praedixerat « Si voluerit extendere nubes et fulgurare lumine suo »; vel magis potest referri ad lumen quod resplendet in aere ex radiis solis reverberatis ad nubes et quodammodo contemperatis per ipsas: unde claritas solis apparet
¹⁷⁵ in aere ante ortum solis et etiam post occasum propter reverberationem radiorum solis ad nubes quae sunt in loco sublimiori, ad quas citius accedunt radii solares et tardius eas deserunt.

Posita autem utilitate nubium describit earum
¹⁸⁰ motum dicens *Quae lustrant cuncta per circuitum*: non enim nubes super unam tantum partem terrae resident ex qua vapores sunt elevati, sed ventorum impulsu ad diversas partes transferuntur; solent autem venti ut plurimum gyrum quendam facere se-
¹⁸⁵ quentes motum solis, unde in mane flant venti orien-

tales et postea meridionales et tandem versus vespere occidentales: unde et ex consequenti nubes circuitu quodam moventur. Et ut ostendat hoc ex providentia divina procedere, subdit *quocumque eas voluntas gubernantis*, scilicet Dei, *duxerit*, quia scilicet
¹⁹⁰ non semper ad omnes partes terrae nubes perveniunt sed quandoque ad hanc quandoque ad illam secundum Dei dispositionem. Procedunt autem ex nubibus diversi effectus, puta pluviae, nives, grandines, tonitrua et similia; et sicut ex divina dispo-
¹⁹⁵ sitione dependet ad quam partem terrae nubes perveniant, ita etiam ex ea dependet quis effectus ex nubibus consequatur, unde subdit *ad omne quod praeceperit illis super faciem orbis terrae*, quasi dicat: ex praecepto divino dependet quis effectus sequatur
²⁰⁰ ex nubibus super terram. Et quia dixerat « quocumque eas voluntas gubernantis duxerit », hoc exponit subdens *sive in una tribu*, quia scilicet contingit quandoque quod in uno territorio nubes apparent et in alio non apparent, secundum illud Amos iv⁷
²⁰⁵ « Plui super unam civitatem et super alteram civitatem non plui »; et hoc dupliciter contingit, quia quandoque nubes apparent in eadem regione ex qua vapores generantur, quod contingit quando ex impulsu venti ad loca remota vapores non transferun-
²¹⁰ tur, et quantum ad hoc dicit *sive in terra sua*, scilicet nubium unde sunt exortae; quandoque vero transferuntur ad aliam regionem, et quantum ad hoc subdit *sive in quocumque loco misericordiae suae eas iusserit inveniri*: ex magna enim Dei misericor-
²¹⁵ dia procedit quod nubes et pluvias alicui regioni provideat temporibus opportunis, et praecipue in terris calidis ubi sunt pluviae rariores.

Ausculta enim, Iob etc. Postquam Eliud multa mirabilia operum divinorum narraverat, hic invehi-
²²⁰ tur contra Iob qui Deum de iniustitia arguere videbatur cum tamen eius opera comprehendere non posset, et ideo dicit *Ausculta enim, Iob*, quae scilicet

¹⁵¹ Deo] de F V² Va (def. F³) ¹⁵³ fluunt] funduntur cum Vulg. δ(-R) π ¹⁵⁵ etiam] om. F V² F³ scilicet As ¹⁷⁴ unde] etiam add. β¹ V² δ(-Pd) et add. Pd π ¹⁷⁷ quas scrips. cum F² R π] quam F V¹ V² γ¹ Va quem N Sv aquas Pd ¹⁷⁹ earum scrips. cum F² F³ Va] eorum cet. ¹⁹¹ omnes partes] omnem partem N Sv β¹ V² δ(-Pd) perveniunt scrips. cum R (cf. lin. 196)] pervenerint Va proveniunt cet. ¹⁹⁶ perveniant] proveniant F γ¹ ¹⁹⁹ praeceperit] precepit β¹ V² Va perfecit Sv (def. R) ¹⁹⁹ illis scrips. cum Vulg. F² δ(def. R) π] i. F yris N Sv iris V² iri. γ¹ vel V¹ ²⁰⁹ quando] —doque F N Sv F² δ¹ ²¹¹ scilicet] om. N β¹ V² Va seu R (def. Sv Pd) ²¹⁹ enim] om. F hiis V¹ hoc Va hec cum Vulg. F² Pd π ²²³ enim] om. F δ¹ hec cum Vulg. β¹ Va π (def. F³)

¹⁷⁰ Cap. xxxvi²².

¹⁸⁴ sequentes motum solis: cf. Arist. II Meteora cap. 6 (364 b 14).

²⁰¹ Vers. 12.

sta et considera mirabilia Dei. ¹⁵ Numquid scis quando praecepit Deus pluviis ut ostenderent lucem nubium eius? ¹⁶ Numquid nosti semitas nubium, magnas et perfectas scientias? ¹⁷ Nonne vestimenta tua calida sunt cum perflata fuerit terra austro? ¹⁸ Tu forsitan cum eo fabricatus es caelos qui solidissimi quasi aere fundati sunt? ¹⁹ Ostende nobis quid dicamus illi, nos quippe involvimur tenebris. ²⁰ Quis narrabit ei quae loquor? Etiam si locutus fuerit homo devorabitur.

a me dicuntur de magnitudine divinorum operum, ²²⁵ *sta*, scilicet per mentis rectitudinem, *et considera*, scilicet per te ipsum, *mirabilia Dei*, quae scilicet in eius operibus manifestantur. Inter quae mirabilia a pluviis incipit, quas quidem sensibilibus homines percipiunt, sed tamen earum primam originem secundum quod a Deo sunt institutae scientia comprehendere non potest, unde subdit *Numquid scis quando praecepit Deus pluviis*, quae scilicet ex divina ordinatione super terram cadunt? Et post earum casum aer, qui prius erat tenebrosus ex densitate nubium, ²³⁵ eis rarescentibus redditur clarus, unde subdit *ut ostenderent*, scilicet pluviae cadentes, *lucem nubium eius?*, idest lucem solis per nubes rarefactas splendentem quae per nubes condensatas occultabatur. De quarum motu subdit *Numquid nosti semitas nubium*, quomodo scilicet et ex qua causa ad diversas partes propellantur flatu ventorum? Nubium autem cognitio est principium cognoscendi omnes aeris permutationes, puta ventos, pluvias, nives, grandines, tonitrua et cetera huiusmodi, et ideo subdit *magnas et perfectas scientias?*, magnas quidem propter hoc quod huiusmodi impressiones in sublimiori corpore fiunt, perfectas autem quia nubium scientia comprehendit omnem notitiam praedictarum impressionum et effectuum qui ex eis consequuntur in his inferioribus. Et quia nubes a ventis impelluntur, ²⁵⁰ consequenter de effectu venti subiungit dicens *Nonne vestimenta tua calida sunt cum perflata fuerit terra austro?*, ventus enim auster quia procedit ex regionibus calidis aerem calefacit, ex cuius calore vestimenta hominis magis eum calefacere possunt; et signanter facit mentionem de effectu austri quia ipse quasi ab imo veniens vapores congregando condensat in nubes et eas movet, aquilo vero quasi ab alto veniens magis eas dispergit. ²⁶⁰ Et quia ad omnes huiusmodi effectus virtus caelestium corporum operatur, ideo ulterius procedit usque ad caelestia corpora, unde subdit *Tu forsitan cum eo fabricatus es caelos?*, in quo metaphorice

causalitatem Dei super caelestia corpora exprimit; nam sicut artifex est causa fabricae ita Deus est ²⁶⁵ causa caelestium corporum, aliter tamen et aliter: nam artifex fabricam constituit ex materia praecedenti fieri non potuerunt sed simul in eorum productione fuit materia cum forma producta. Et ut ²⁷⁰ distingueret superiores caelos a caelis qui dicuntur aerei, subiungit *qui solidissimi quasi aere fundati sunt*; sciendum est autem quod apud nos quaedam corpora sunt quae cedunt tangenti et a transeuntibus dividi possunt, sicut aer et aqua et huiusmodi, ²⁷⁵ quaedam vero non cedunt tangenti nec pertransiri possunt, sicut corpora lapidum et metallorum: et ideo ut ostendat superiores caelos non esse divisibiles aut pertransibiles ad modum aeris et aquae, comparat eos aeri praecipue inter cetera metalla ²⁸⁰ quia eo ut plurimum homines ad talia opera utebantur.

Et ne forte praesumptuose Iob diceret se Dei opera perfecte cognoscere, irrisorie subicit dicens *Ostende nobis quid dicamus illi*, quasi dicat: si tu ²⁸⁵ es ita sapiens quod omnia Dei opera cognoscas et quod super his etiam possis disputare cum eo, doceas nos ut possimus ei respondere; et necessitatem ostendit subdens *nos quippe involvimur tenebris*, quasi dicat: multum indigeremus quod praedicta ²⁹⁰ nobis ostenderes quia nos ea penitus ignoramus. Et quia ipse multa de effectibus divinis locutus fuerat, ne hoc ei ad praesumptionem imputaretur quasi ipse aestimaret se praedicta perfecte cognoscere, ad hoc excludendum subdit *Quis narrabit ei quae lo-* ²⁹⁵ *quor?*, quasi dicat: haec quae de effectibus eius locutus sum nullus sufficienter narrare potest prout convenit ei, secundum excellentiam scilicet suae virtutis. Et si quis in tantam praesumptionem erigeretur ut sufficienter de Deo loqui se aestimaret, ex ³⁰⁰ hoc ipso sibi periculum immineret, unde subdit *Etiam si locutus fuerit homo*, scilicet quasi volens divinos effectus comprehendere, *devorabitur*, quasi

²⁷² fundati] fusi Sv β¹ δ(-Pd) π fulsi Pd fu. γ¹

²⁵³ ex regionibus calidis: cf. Arist. *II Meteora* 6 (358 a 29). ²⁵⁶⁻²⁵⁹ de effectu austri...dispergit: cf. Isid. *De nat. rerum* cap. 37 (PL 83,1007) et Barthol. Anglic. *XI De propriet. rerum* cap. 3. ²⁶⁸ caelestia autem corpora...: cf. Albertus *I De caelo* tr. 1 c. 8. ²⁷² aerei: apud Ioh. Damasc. *II De fide* cap. 6 (PG 94,884 C; Bt 82) ut refert Thomas *I Pars* q. 68 a. 4. ²⁷⁴ cedunt tangenti: cf. Arist. *III De caelo* 3 (299 b 13) et *IV Meteora* cap. 4 (382 a 11).

²¹ At nunc non vident lucem. Subito aer cogetur in nubes et ventus transiens fugabit eas. ²² Ab aquilone aurum veniet et a Deo formidolosa laudatio. ²³ Digne eum invenire non possumus, magnus fortitudine et iudicio et iustitia, et enarrari non potest. ²⁴ Ideo timebunt eum viri, et non audebunt contemplari omnes qui sibi videntur esse sapientes.

absorptus a magnitudine materiae de qua loquitur, ³⁰⁵ secundum illud Prov. xxv²⁷ «Qui perscrutator est maiestatis opprimetur a gloria». Vel potest aliter intelligi ut sit sensus: non solum homo <non> potest convenienter enarrare divinos effectus sed *etiam si* ipse Deus eos *locutus fuerit*, homini scilicet revelando, *homo devorabitur*, quasi tantam rem capere non valens, unde dicitur Ioh. xvi¹² «Multa habeo vobis dicere quae non potestis portare modo», et Deut. v²⁶ dicitur «Quid est omnis caro ut audiat vocem Dei viventis?».

³¹⁵ Sed ne aliquis crederet quod cognitio veritatis divinae in perpetuum esset homini subtrahenda, ad hoc excludendum subdit *At nunc*, idest in praesenti tempore, *non vident*, scilicet homines, *lucem*, idest claritatem divinae cognitionis: amico tamen Dei annuntiatur quod «ad eam» quandoque «possit ascendere», ut supra dictum est; et ad hoc similitudinem inducit dicens *Subito aer cogetur in nubes*, propter congregationem vaporum ab austro, et ex hoc redditur aer tenebrosus; sed huiusmodi tenebrae post-
³²⁵ modum transeunt nubibus fugatis, unde subdit *et ventus transiens*, scilicet aquilo, *fugabit eas*, quasi dicat: per hunc modum, licet nunc tenebris involvatur, tamen superveniente morte quae est quasi quidam transitus venti, praedictae tenebrae fuga-
³³⁰ buntur.

Contingit autem quandoque quod in aliquo loco tenebroso aliquid fulgidum invenitur, sicut pars septentrionalis tenebrosa dicitur propter elongationem eius a sole et tamen in septentrionalibus regionibus multum auri invenitur quod est inter cetera metalla fulgidius, et hoc ideo quia calore propter circum-
³³⁵ stans aeris frigus recurrente ad interiora viscera terrae efficacius ibi operatur ad auri generationem, et hoc est quod subdit *Ab aquilone aurum veniet*, quasi
³⁴⁰ dicat: in regione aquilonari aurum magis abundat. Et sicut in tenebris septentrionis invenitur fulgor auri, ita etiam inter tenebras ignorantiae huius vitae invenitur aliqua licet obscura refulgentia divinae

cognitionis, unde subdit *et a Deo formidolosa laudatio*: si enim nihil divinae lucis in nobis fulgeret, ³⁴⁵ nullatenus eum laudare possemus; rursus si fulgeret nobis divina veritas manifeste sicut in meridie, eum secure laudaremus, sed quia in nostra cum quadam obscuritate nobis aliquid de divina luce fulget, cum formidine ipsum laudamus, sicut cum ³⁵⁰ formidine homo facit illud quod scit se perfecte facere non posse, unde subdit *Digne eum invenire non possumus*, ut scilicet per nostram inventionem perveniamus ad eum cognoscendum sicuti est; quod quidem ex eius excellentia contingit, unde subdit ³⁵⁵ *magnus fortitudine*, quia scilicet eius virtus in infinitum excedit omnes suos effectus, unde ex eis inveniri digne non potest. Et ne credatur propter virtutis magnitudinem sola violentia uti in hominum gubernatione, subdit *et iudicio*, scilicet magnus est, ³⁶⁰ quia scilicet «incomprehensibilia sunt iudicia eius»; nec hoc est propter iustitiae defectum sed propter excellentem iustitiam, unde subdit *et iustitia*, scilicet magnus est. Et propter suam magnitudinem nec mente cogitare nec ore sufficienter de eo loqui pos-
³⁶⁵ sumus, unde subdit *et enarrari non potest*, scilicet digne ab homine. Et haec est causa quare est eius laudatio formidolosa, unde subdit *Ideo timebunt eum viri*, scilicet quantumcumque fortes, propter fortitudinis magnitudinem, *et non audebunt contemplari*, ³⁷⁰ quasi praesumentes ad plenum cognoscere, *omnes qui sibi videntur esse sapientes*: et hoc signanter dicit quia sapientia hominis, quantumcumque eis vel aliis videatur, divinae sapientiae comparata quasi nihil est.

Est autem considerandum ex praemissis Eliud ³⁷⁵ verbis quod partim cum Iob conveniebat, partim cum amicis eius: in hoc enim conveniebat cum Iob quod credebat remunerationem bonorum futuram post hanc vitam et punitionem malorum, cum amicis autem Iob conveniebat in hoc quod credebat ³⁸⁰ omnes adversitates praesentis vitae pro peccatis provenire, de quibus si quis paeniteat ad prosperitatem redibit. Conveniebat etiam cum amicis Iob quantum

³⁰⁷ <non> suppl. cum V¹ γ¹ Va π] om. cel. ³²⁷ involvatur (scil. amicus Dei) —vantur F Sv R —vatur V² γ¹ δ(-R) π
³⁴⁸ in nostra (scil. luce vel cognitione)] om. F in terra β¹ mente add. γ¹ π quasi add. R cognitione add. Pd ³⁶⁷ causal
ratio F δ ratio vel praem. π

³²¹ Cap. xxxvi³⁹. ³³³ tenebrosa: cf. Albertus *De nat. locorum* tr. 1 c. 8. ³³⁶ calore...generationem: sec. theoriam aristotelicam de antiperistasi, cf. *I. Meteora* 14 (347 b 6) et 15 (348 b 2) cum expos. Thomae; simili modo exponit Albertus *Super Iob* xxxvii²² (cf. Praef. § 23). ³⁶¹ Rom. xi³³. ³⁷⁷ cum Iob: cap. vii et xiv¹⁴; credebat: cap. xxxii²². ³⁷⁹ cum amicis: Eliphaz cap. iv⁷ et v⁶, Baldath cap. viii⁴ et xviii⁴, Sophar cap. xx⁴; credebat: cap. xxxiii²⁷. ³⁸³ cum amicis: Eliphaz cap. iv⁷, Baldath cap. xxv⁴, Sophar cap. xi⁶; putabat: cap. xxxvi¹³.

ad personam ipsius Iob, quia putabat eum pro peccato punitum et quod iustitia quae in eo primitus videbatur fuerit simulata. Verba etiam Iob prave accipiebat sicut et alii. Circa prosperitatem malorum in hoc mundo solus tangit hanc causam quod prosperantur pro peccatis aliorum; similiter etiam solus manifeste tangere videtur angelos esse medios inter Deum et homines.

Iob autem verbis eius non respondet, primo quidem quia in principalibus dogmatibus cum eo concordabat, in quibus amici eius errabant, quos supra

XIII⁴ vocaverat « perversorum dogmatum cultores ». ³⁹⁵ Quid autem de sua persona sentiret Eliud, non tantum cura erat ei quod propter hoc cum Eliud vellet contendere, praesertim quia puritatem conscientiae suae non aliter quam supra poterat probare, scilicet divino testimonio; secundo quia ex iuvenili quadam ⁴⁰⁰ praesumptione, more contentiosorum, Iob imponebat verba quae non dixerat vel quae aliter dixerat quam ipse acciperet: et ideo ut se a contentionibus separaret decrevit magis esse silendum et divino iudicio committendum.

³⁹⁶ tantum] tamen F Sv V¹ V² Va
comutandum Sv

⁴⁰² dixerat] —rit F N dixit δ π

⁴⁰⁵ committendum] convincendum N V² δ

³⁸⁶ prave accipiebat: e.g. cap. XXXIII¹⁰; sicut et alii: Eliphaz cap. XXI¹, Baldath cap. VIII³ et XVIII⁴, Sophar cap. XI⁴. ³⁸⁹ pro peccatis aliorum: cap. XXXIV³⁰. ³⁹⁰ medios: cap. XXXIII²³. ³⁹⁹ supra: cap. XIII¹⁰, cf. cap. 32 31.

CAPITULUM XXXVIII

¹ Respondens autem Dominus Iob de turbine dixit: ² Quis est iste involvens sententias sermonibus imperitis? ³ Accinge sicut vir lumbos tuos, interrogabo te et responde mihi.

Respondens autem Dominus Iob de turbine etc. Praemissa disputatione Iob et amicorum eius de providentia divina, Eliud sibi vices determinantis assumpserat, in quibusdam redarguens Iob, in quibusdam autem amicos ipsius; sed quia humana sapientia non sufficit ad veritatem divinae providentiae comprehendendam, necessarium fuit ut praedicta disputatio divina auctoritate determinaretur; sed quia Iob circa divinam providentiam recte sentiebat, in modo autem loquendi excesserat intantum quod in aliorum cordibus exinde scandalum proveniret dum putabant eum Deo debitam reverentiam non exhibere, ideo Dominus, tamquam quaestionis determinator, et amicos Iob redarguit de hoc quod non recte sentiebant, et ipsum Iob de inordinato modo loquendi, et Eliud de inconvenienti determinatione; unde dicitur *Respondens autem Dominus Iob*, quia scilicet propter eum ista responsio fiebat quamvis non fuerit ipse immediate ante locutus. Modum autem respondendi ostendit subdens *de turbine*, quod quidem potest et ad litteram intelligi ut dicatur formatam esse vocem Dei miraculose in aere cum quadam aeris turbatione, sicut in monte Sinai factum legitur Exodi xx¹⁸, vel sicut ad Christum vox facta est quando quidam dixerunt «tonitruum factum esse», ut legitur Ioh. xii²⁹; vel potest intelligi ut sit metaphorice dictum, ut haec responsio Domini sit inspiratio interior divinitus facta ipsi Iob, et sic dicitur Dominus ei *de turbine* respondisse tum propter turbationem quam adhuc patiebatur, tum etiam propter turbinis obscuritatem, quia scilicet divinam inspirationem in hac vita non possumus clare percipere sed cum quadam obumbratione sensibilibus similitudinum, ut Dionysius dicit i cap. Caelestis hierarchiae; et hoc etiam significavit Dominus si de turbine corporali vocem suam sensibilibus fecit audiri.

Determinata autem disputatione quasi per senten-

tiam iudicii, nihil ultra restat dicendum nisi determinationis sententia reprobetur, et ideo Dominus primo improbavit determinationem disputationis quam Eliud fecerat; improbat autem eam quia veras sententias quas proposuerat involverat multis falsis et frivolis verbis, unde sequitur *dixit: Quis est iste involvens sententias sermonibus imperitis?* Sententias quidem Eliud dixerat arguendo Iob de hoc quod dixerat se velle disputare cum Deo et de hoc quod intantum se iustum dixerat quod quasi videbatur iustitiae divini iudicii derogare, sed istas sententias involverat multis praesumptuosis et etiam falsis sermonibus, ut ex supra dictis patet, qui hic dicuntur sermones imperiti quia omnis inordinatio ex defectu rationis procedere videtur.

Sic igitur exclusa determinatione Eliud Dominus ipse incipit determinare disputationem, et primo excitat Iob ad attendendum cum dicit *Accinge sicut vir lumbos tuos*, quod metaphorice dicitur: homines enim solent lumbos praecingere ad hoc quod sint prompti ad iter vel ad quamlibet actionem, unde volebat Dominus eum esse promptum ad considerandum quae ei dicebantur, remotis quibuslibet impedimentis, unde signanter de praecinctione lumborum facit mentionem, quia per lumbos voluptas carnalis intelligitur quae praecipue impedit spirituales auditum, secundum illud Is. xxviii⁹ «Quem docuit scientiam, et quem intelligere faciet auditum? Ablactatos a lacte, avulsos ab uberibus».

Primo autem incipit in sua determinatione Iob arguere de hoc quod praesumptuose videbatur esse locutus dum Deum ad disputandum provocaret; et quia supra xiii²² videtur Deo dedisse duorum optionem cum dixit «Voca me et respondebo tibi, aut certe loquar et tu responde mihi», quia Iob iam satis locutus fuerat, Dominus quasi alteram partem eligit cum subdit *interrogabo te et responde mihi*, quae quidem interrogatio Dei non est ut addiscat

11 in aliorum] malorum N Sv δ π 15 sentiebant] —bat N Sv V² 21 et om. F V¹ V² R 28 Domini] dictum N V²
dicta Sv dei δ¹ π 36 si] scilicet F N Sv V¹ Va om. δ¹ 72 respondebo] ego *praem.* N Sv δ¹ π

2 disputatione: cf. supra cap. 32 2. 14 amicos Iob: cap. xlii⁷; ipsum Iob: infra vers. 3; Eliud: infra vers. 2. 34 § 2 et 3 (PG 3,121; Dion. 733 et 735). 46 arguendo: cap. xxxiii²², xxxiv⁵, xxxv². 51 ex supra dictis: e.g. cap. 34 96, cap. 37 401. 63 per lumbos: cf. supra cap. 16 177 nota. 64 praecipue impedit: cf. supra cap. 31 23 nota.

⁴ Ubi eras quando ponebam fundamenta terrae? Indica mihi, si habes intelligentiam, ⁵ quis posuit mensuras eius, si nosti, vel quis tetendit super eam lineam; ⁶ super quo bases illius fundatae sunt, aut quis demisit lapidem angularem eius, ⁷ cum me laudarent singula astra matutina,

sed ut hominem de sua ignorantia convincat. Interrogat autem ipsum de suis effectibus qui humanis sensibus praesto sunt, quos cum homo ignorare ostenditur multo magis convincitur sublimiorum scientiam non habere; inter alios autem sensibiles effectus incipit interrogare de principalibus partibus mundi, inter quas terra est nobis notior utpote propinquior, de qua interrogare incipiens dicit *Ubi eras quando ponebam fundamenta terrae?* Recte fundamento terram comparat quia sicut fundamentum est infima aedificii pars, ita etiam terra est infimum corporum quod subiacet omnibus. Et quia terra est praecipue materia humani corporis, materia autem ratio artificis qui materiam condidit, ideo signanter dicit *Ubi eras quando ponebam fundamenta terrae?*, ac si dicat: cognoscere rationem foundationis terrae non potes, quia cum terra fundata est nondum eras in rerum natura.

Est autem considerandum quod quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum non attribuerunt alicui rationi ordinanti sed necessitati materiae, secundum quod gravia levibus succident; ut autem haec opinio excludatur, Dominus consequenter comparat foundationem terrae foundationi aedificii quae fit secundum aedificatoris rationes: et similiter fundatio terrae facta est secundum providentiam divinam quam humana intelligentia comprehendere non valet, et hoc significat cum subdit *Indica mihi, si habes intelligentiam*, quasi dicat: ideo horum rationem indicare non potes quia ad haec capienda intelligentia tua non sufficit. Est autem considerandum quod artifex in aedificii fundatione quatuor disponit: primo quidem quantum debeat esse fundamentum, et similiter divina ratione dispositum est quod tanta debeat esse quantitas terrae, et non maior vel minor, et quantum ad hoc subdit *quis posuit mensuras eius*, scilicet secundum omnes dimensiones; et signanter dicit *posuit*: non enim species terrae ex necessitate talem quantitatem requirit,

sed haec quantitas est terrae imposita ex sola ratione divina, quam homo cognoscere non potest, et ideo subdit *si nosti*, quia scilicet hoc homo nec nosse nec indicare potest. Secundo artifex per suam rationem disponit determinatum situm fundamenti, quem comprehendit per extensionem lineae mensuralis, unde subdit *vel quis tetendit super eam lineam*, per quam scilicet significatur ratio divinae dispositionis designans determinatum situm terrae in partibus universi. Tertio excogitata quantitate fundamenti et ubi collocandum sit, disponit artifex in quo possit fundamentum firmiter collocari, et quantum ad hoc subdit *super quo bases illius*, scilicet terrae, *fundatae sunt*, quia fundata est super centrum mundi. Quarto autem praedictis tribus excogitatis, artifex iam incipit iacere lapides in fundamentum, et primo lapidem angularem ad quem diversi parietes congregantur, et quantum ad hoc subdit *aut quis demisit*, idest deorsum misit, *lapidem angularem eius*, per quem scilicet significatur ipsum centrum terrae cui diversae partes terrae coniectuntur.

Solet autem homo fundamentum aedificii collocare propter necessitatem habitationis, sed ut ostendatur Deus non ex indigentia fundamenta terrae iecisse, subiungit *cum me laudarent singula astra matutina*, quasi dicat: quamvis adesset mihi habitatio caeli cuius astra me laudant, terram tamen fundavi, non ex indigentia famulantium qui eam inhabitarent sed ex sola voluntate. Non autem hoc dicitur quasi caelum prius sit factum quam terra, praesertim cum in Genesi legitur «in principio Deum creasse caelum et terram», astra autem de quibus hic fit mentio leguntur facta fuisse quarta die, sed hoc dicitur ad ostendendum quod ordine naturae caelum et astra priora sunt terra sicut incorruptibile corruptibili et movens moto. Dicit autem *astra matutina*, idest de novo condita, sicut apud nos astra matutina dicuntur quae in principio diei solent apparere. Quod autem dicuntur astra matutina Deum laudare potest uno modo intelligi materialiter, in-

99 succident] subcident F succedent Sv subcedent V¹ succederent F² succedunt Va subsident δ¹π 102 rationes] —ni V¹ —nem F² V² γ¹ Pd π —nis R 105 cum] simul add. (praem. R) V² δ 130 fundatae] —dati Sv solidate cum Vulg. Pd π vel solidate add. sVa 130 super] supra F V¹ V² 135 demisit] dimisit Sv F² V² γ¹ Pd 141 singula] om. F³ simul cum Vulg. δ(-R) π 147 cum in] in F N Sv V² Va cum δ¹π legitur] legatur F² γ¹ δ¹π

85 Recte fundamento...: cf. ipse Thomas *Super Hebr.* 1°; simile habet Hugo de S. Charo ibid. (ed. Venetiis 1754, t. VII, f. 240ra). 96 quidam antiquorum: cf. Thomas *Super II Phys.* 15 (200 a 1). 130 centrum mundi: cf. Arist. *II De caelo* 26 (296 b 6 et 21). 147 Gen. 1°. 149 quarta die: Gen. 1°. 153 de novo condita: cf. Gregor *XXVIII Moral.* cap. 14 (PL 76,467 D).

et iubilarent omnes filii Dei. ⁸ Quis conclusit ostiis mare? Quando erumpebat quasi de vulva procedens, ⁹ cum poneret nubem vestimentum eius, et caligine illud quasi pannis infantiae obvolverem. ¹⁰ Circumdedi illud terminis meis, et posui vectem et ostia, ¹¹ et dixi: Hucusque venies et non procedes amplius et hic confringes tumentes fluctus tuos.

quantum scilicet propter sui claritatem et nobilitatem erant materia divinae laudis, etsi non hominibus qui adhuc non erant, saltem angelis qui iam erant; ¹⁶⁰ <alio modo> secundum illos qui dicunt corpora caelestia animata, astra in suae institutionis initio Deum laudabant non laude vocali sed mentali; quod etiam potest referri ad angelos quorum ministerio caelestia corpora moventur, ut quod subditur *et iubilarent* ¹⁶⁵ *omnes filii Dei* referatur ad angelos supremae hierarchiae, quos Dionysius dicit esse collocatos in vestibulis deitatis: et ideo signanter illis tamquam inferioribus laudem, istis autem tamquam superioribus attribuit iubilationem quae excellentiam quandam laudis importat. ¹⁷⁰

Praemisso igitur de foundatione terrae subiungit consequenter de aquis quae immediate superponuntur terrae; videtur autem naturalis ordo elementorum requirere ut aqua ex omni parte circumdaret ¹⁷⁵ terram sicut aer ex omni parte circumdat terram et aquam, sed divina dispositione factum est ad generationem hominum, animalium et plantarum ut aliqua pars terrae discooperata remaneret ab aquis, Deo sua virtute aquas maris sub certis limitibus ¹⁸⁰ retinente, unde subdit *Quis conclusit ostiis mare*, idest certis terminis? Fuerunt autem aliqui qui putaverunt per actionem solis aliquam partem terrae exsiccata esse, sed Dominus ostendit hoc a principio ita fuisse dispositum ut mare non undique ¹⁸⁵ terram operiret. Describit autem productionem maris sub similitudine nativitatis rei viventis, scilicet pueri, quia aqua est maxime formabilis in res vivas, unde et omnium semina humida sunt; puer autem primo quidem de utero matris egreditur, et hoc significat cum dicit *Quando erumpebat quasi de vulva procedens*. Utitur autem in productione maris verbo erumpendi, quia scilicet proprium est aquae quasi con-

tinue moveri; dicitur autem *quasi de vulva* procedere non quod ortum habuerit ex alia materia corporali, sed quia ex occulto divinae providentiae procedebat ¹⁹⁵ quasi ex utero quodam. Secundo autem puer natus induitur, et quantum ad hoc subdit *cum poneret nubem vestimentum eius*: quia enim nubes ex vaporibus resolutis ex aqua generantur, consequens est ut in locis maritimis huiusmodi nubes magis multiplicentur. Tertio autem puer natus quibusdam fasciis involvitur, et quantum ad hoc subdit *et caligine illud quasi pannis infantiae obvolverem*; et possunt per caliginem designari vapores non elevati neque condensati in nubes sed super maris superficiem aerem ²⁰⁵ obscurantes, et forte alludit ei quod dicitur Gen. 1² quod «tenebrae erant super faciem abyssi».

His igitur positis quae pertinent ad novam maris productionem, explicat eius conclusionem ac si dicat: quando mare de novo factum est, tunc *circum-* ²¹⁰ *dedi illud terminis meis*; et videtur tria ponere pertinentia ad conclusionem maris, quorum primum significatur cum dicit *terminis meis*, idest a me positus, secundum significatur cum dicit *et posui vectem*, tertium cum dicit *et ostia*. Haec autem tria pertinent ²¹⁵ ad imperium divinae virtutis, unde quasi exponens praedicta subdit *et dixi: Hucusque venies*, quod pertinet ad rationem terminorum, nam terminus est ultimum motus, *et non procedes amplius*, quod scilicet pertinet ad vectem <quo> processus alicuius ²²⁰ impeditur, *et hic confringes tumentes fluctus tuos*, quod pertinet ad ostia quae ad hoc ponuntur quod aliquis non passim egrediatur aut ingrediatur sed secundum certam regulam: ita etiam mare non passim transgreditur litus sed secundum quandam ²²⁵ mensuram fluctuum intumescantium.

Post terram autem et aquas ulterius procedit ad aerem qui secundum aspectum caelo continuatur;

¹⁶⁰ <alio modo> *suppl.*] *om. codd.* ¹⁶⁴ ut quod] unde F Sv pPd ut N ut cum As sPd π ¹⁶⁵ referatur] ut hoc *praem.* F ¹⁶⁸ autem *om.* F Sv β¹ (*def.* R) ¹⁸⁶ sub similitudine] ad similitudinem β¹ γ¹ ¹⁸⁹ quidem *om.* F N π ¹⁹⁴ habuerit] habuit γ¹ δ ¹⁹⁷ poneret] ponere V¹ ponerem cum *Vulg.* γ¹ δ(-R) π ponent R ²²⁰ <quo> *suppl.* cum Sv] *om.* N V¹ V² Va per quam F² per quem γ¹ δ¹ π (*def.* F)

¹⁵⁸ materia divinae laudis: cf. Ioh. Damasc. *II De fide* cap. 6 (PG 94,885; Bt 83) sec. Thomam *De spir. creat.* a. 6 ad 14. ¹⁵⁹ iam erant: cf. August. *XI De civ. Dei* cap. 9 (PL 41,324); ipse Thomas *De subst. separ.* cap. 16 (al. 17). ¹⁶⁰ qui dicunt: e. g. Pythagorici ut infra lin. 651; cf. Thomas *I Pars* q. 70 a. 3. ¹⁶³ quorum ministerio: cf. supra cap. 26 155 nota. ¹⁶⁶ *De cael. hier.* cap. 7 § 2 (PG 3,208 A; Dion. 844) ut refert Thomas *I Pars* q. 108 a. 1. ¹⁷³ naturalis ordo elementorum: cf. supra cap. 5 208 nota. ¹⁸¹ aliqui: Anaxagoras et Diogenes sec. Thomam *Super II Meteora* 1 (353 b 5); cf. Alexander Aphrodis. *ibid.*: 'huius autem opinionis fuerunt, ut narrat Theophrastos, Anaximandros et Diogenes' (ms. Vatic. Ottob. lat. 2165, f. 12va). ¹⁸⁷ maxime formabilis: cf. Arist. *III De gen. animal.* cap. 11 (761 a 32); item lib. IV c. 2 (767 a 31); ipse Thomas *III Pars* q. 66 a. 3. ¹⁸⁸ humida: cf. Arist. *I Metaph.* 4 (983 b 26). ¹⁹⁸ ex vaporibus: cf. Arist. *II Meteora* 7 (359 b 27) ut refert Thomas *Super II Sent.* d. 13 a. 4 arg. 5. ²¹⁹ ultimum motus: cf. Arist. *V Metaph.* 19 (1022 a 5).

¹² Numquid post ortum tuum praecepisti diluculo, et ostendisti aurorae locum suum? ¹³ Numquid tenuisti concutiens extrema terrae, et excussisti impios ex ea? ¹⁴ Restituetur ut lutum signaculum et stabit sicut vestimentum. ¹⁵ Auferetur ab impiis lux sua et brachium excelsum confringetur. ¹⁶ Numquid ingressus es profundum maris,

prima autem dispositio communis ad totum corpus ²³⁰ quod superiacet aquae et terrae est variatio noctis et diei, quae fiunt secundum motum diurnum qui est primus motuum, et ideo consequenter dicit *Numquid post ortum tuum praecepisti diluculo?*, quasi dicat: numquid ex praecepto tuo alternantur nox ²³⁵ et dies super terram? Diluculum enim est quoddam confinium diei et noctis. Et signanter dicit *Numquid post ortum tuum*, sicut et supra quando de terra loquebatur dixerat «Ubi eras?», quia sicut terra est principaliter materiale principium hominis, ita ²⁴⁰ etiam supremum caelum, quod suo motu variat diem et noctem, est principale principium humani corporis inter causas corporales. Est autem considerandum quod claritas diluculi sive aurorae diversificatur secundum diversas partes elevationis signorum quae sol perambulat, quia quando est in signo ²⁴⁵ velocis ascensionis, quo scilicet cito oritur, parum durat aurora, quando autem est sol in signo tardae ascensionis amplius durat; et est determinata mensura loci ex quo, sole ibi existente, incipit claritas ²⁵⁰ diluculi apparere, et hoc est quod subdit *et ostendisti aurorae locum suum?*, quasi dicat: numquid tu dispensasti loca in caelo ex quibus aurora illucescat? Quasi dicat 'non'. Et ex his omnibus datur intelligi quod tua ratio deficit a comprehensione ²⁵⁵ divinorum operum, unde patet quod tu non es idoneus ad disputandum cum Deo.

Numquid tenuisti concutiens etc. Postquam Dominus connumeravit principales partes creaturae corporalis, scilicet terram, mare et caelum, hic incipit ²⁶⁰ prosequi mirabilia divinorum operum quae in dispositione praedictarum trium partium mundi apparent. Et incipit a terra in qua praecipue admirandum apparet quod accidit circa terraemotum, de quo metaphorice loquitur ad similitudinem hominis qui ²⁶⁵ tenens corpus aliquod concutit ipsum, unde dicit *Numquid tenuisti*, idest virtute tua comprehendisti, *concutiens extrema terrae?*, quod non est sic intelligendum quasi tota terra simul concutiatur in terraemotu, sed quia aliquae extremitates terrae concu-

tiuntur. Omnia vero quae accidunt in corporali ²⁷⁰ creatura in utilitatem hominum redundant: terraemotus autem et alia huiusmodi terribilia utilia sunt ad hoc quod homines territi a peccatis desistant, unde subdit <et> *excussisti impios ex ea?*, et loquitur ad similitudinem hominis qui concutit vestimentum ²⁷⁵ ut ex eo excutiat pulverem seu tineam: ita etiam Deus videtur concutere terram ut excutiat peccatores ex ea, quandoque quidem per mortem, quandoque autem per emendationem vitae.

Solet autem in terraemotu contingere quod aliqua ²⁸⁰ aperte recluduntur, sicut parietes vel aliquid huiusmodi, et quantum ad hoc subdit *Restituetur ut lutum signaculum*: lutum enim quando dividitur de facili ad eandem dispositionem reintegratur, ita etiam aliquod signaculum, puta in pariete vel in quocum- ²⁸⁵ que alio huiusmodi, quod videbatur immutatum per apertionem parietis, quandoque divina virtute restituitur in pristinum statum. Contingit etiam quandoque quod turres et arbores et alia huiusmodi per terraemotum concutiuntur et non cadunt, et quan- ²⁹⁰ tum ad hoc subdit *et stabit sicut vestimentum*, quod scilicet si concutiatur pristinam integritatem non perdit. Contingit autem quandoque e contrario quod homines vel absorpti terra vel etiam oppressi parietibus per terraemotum cadentibus moriuntur, et ²⁹⁵ quantum ad hoc subdit *Auferetur ab impiis lux sua*, scilicet per mortem. Contingit etiam quandoque quod munitiones et turres fortissimae per terraemotum deiciuntur, et quantum ad hoc subdit *et brachium excelsum confringetur*, idest aliqua fortissi- ³⁰⁰ ma munitio vel aliquis potens amicus in quo homo confidit sicut in suo brachio.

His igitur praemissis de terraemotu et de effectibus eius, procedit ad dispositionem medii elementi, scilicet maris, in quo videntur hominibus occulta ³⁰⁵ et mirabilia, primo quidem ea quae sunt in profundo maris, puta piscium dispositiones in mari viventium, et quantum ad hoc dicit *Numquid ingressus es profundum maris*, ut scilicet cognosceres animalia quae in eo latent? Aliud autem quod in ³¹⁰ mari videtur occultum et admirandum est dispositio

²³¹ diurnum] diurnum N β¹ V² F³ Va divinum pPd ²⁴⁶ quo] quod F V² γ¹ sR que V¹ in quo Pd π (def. F² pR)
²⁶¹ praedictarum] —orum F N V¹ V² om. F³ ²⁷⁴ <et> suppl. cum Vulg. γ¹ sVa sPd] om. cet. ex scrips. cum Vulg. γ¹
 Va (cf. lin. 278)] ab cet. ³⁰¹ vel] etiam add. β¹ V² γ¹ δ π ³¹⁰ animalia] et alia N Sv V² ipsum et alia β¹ illa Va

²³² primus motuum: cf. Thomas *Super VIII Phys.* 23 (267 b 6). ²³⁸ Vers. 4. ²³⁹ materiale principium: cf. Gen. 117; vide supra lin. 88. ²⁴⁰ supremum caelum...corporales: cf. infra lin. 326. ²⁷¹ utilitatem hominum: cf. supra cap. 37 112 nota.

et in novissimis abyssi deambulasti? ¹⁷ Numquid apertae sunt tibi portae mortis et ostia tenebrosa vidisti? ¹⁸ Numquid considerasti latitudinem terrae? Indica mihi, si nosti omnia, ¹⁹ in qua via lux habitet et tenebrarum quis locus sit,

terrae sub aquis maris existentis, et quantum ad hoc subdit *et in novissimis abyssi deambulasti*, idest in infimis partibus eius?

³¹⁵ Post dispositionem autem terrae et maris procedit ad dispositionem caeli sub quo etiam continetur aer, et in hoc latius immoratur propter multa mirabilia quae in eo apparent; et primo incipit a dispositione lucis et tenebrarum quae communiter respicit totum superius corpus. Est autem considerandum ³²⁰ quod corpora caelestia per suam lucem agunt in ista inferiora, eo quod lux est quasi qualitas activa caelestium corporum, sicut calor et frigus elementorum, et ideo effectus caelestium corporum in istis inferioribus coniungit cum consideratione lucis et tenebrarum. Inter alios autem effectus caelestium corporum in istis inferioribus communior est generatio et corruptio, et ab hoc incipit dicens *Numquid apertae sunt tibi portae mortis?* Mors enim est corruptio corporis viventis, et sic proprie ad hominem pertinet cui praesens sermo dirigitur; portae autem mortis sunt causae corruptionis quantum ad virtutes caelestium corporum, per quas primo proceditur ad talem effectum; est autem difficillimum ³³⁵ cognoscere quis sit periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei, et ideo portae mortis nobis apertae non sunt quia non possumus in corporibus caelestibus cognoscere propriam causam corruptionis cuiusque rei. Morti autem competit tenebra, tum quia ³⁴⁰ per mortem homo privatur corporali visu cuius cognitio est per lumen, tum etiam quia homo post mortem in oblivionem quasi in tenebras quasdam vadit, et ideo subdit *et ostia tenebrosa vidisti?*, ut intelligatur idem appellare ostia tenebrosa propter ³⁴⁵ proprietatem mortis, quod prius appellaverat portas mortis; vel hoc quod dicit *ostia tenebrosa* potest referri ad alium effectum caelestium corporum qui est obtenebratio aeris, ut sic hoc quod dixit de portis mortis referatur ad sola viventia corpora, ³⁵⁰ quod autem dixit de ostiis tenebrosis ad corpora perspicua.

Subdit autem de diversitate caloris et frigoris circa terram, dicens *Numquid considerasti latitudinem terrae?*, ubi considerandum quod secundum astrologos longitudo terrae attenditur secundum progressum ab oriente in occidentem, latitudo autem eius attenditur a meridie in septentrionem, eo quod in qualibet re maior dimensio vocatur longitudo, minor autem dimensio vocatur latitudo; est autem experimento probatum quod dimensio terrae a nobis habitatae maior est ab oriente usque in occidentem quam a meridie usque in septentrionem, unde latitudo terrae accipitur secundum progressum a meridie usque in septentrionem, in quo quidem progressu diversitas caloris et frigoris <est>, quia quanto magis appropinquatur ad meridiem in nostro habitabili tanto locus calidior est propter solis propinquitatem: unde quod de latitudine terrae dicitur potest referri ad diversitatem locorum calidorum et frigidorum. ³⁷⁰

His ergo praemissis quae pertinent ad effectum caelestis lucis in his inferioribus, facit mentionem de ipsa luce cum subdit *Indica mihi, si nosti omnia*, ut scilicet sis idoneus ad disputandum cum Deo qui omnia novit, *in qua via lux habitet*; ubi considerandum est quod lux in luminaribus mundi invenitur, quae propter hoc luminaria dicuntur quia sunt luminis vasa; sed quia via ad motum refertur, quaesitio de via in qua lux habitet refertur ad luminarium motum; excedit autem humanam cognitionem ³⁸⁰ qualiter luminaria moveantur, quod ostenditur ex diversis opinionibus hominum circa motus eorum, dum quidam asserunt ea moveri per excentricos et epicyclos, quidam autem per motus diversarum sphaerarum. Et sicut lux ex motu luminarium causatur prout in superiori hemisphaerio moventur, ita etiam tenebrae procedunt ex motu eorum prout moventur in hemisphaerio inferiori, quod etiam habet eandem difficultatem, unde subdit *et tenebrarum quis locus sit*. Non potest autem perfecte mensurari ³⁹⁰ motus alicuius corporis nisi via per quam ambulat

314 in om. F N Sv δ¹ 365 <est> suppl. cum F Pd π] ante diversitas V¹ sAs ante caloris F³ om. cet. 371 effectum] tus N Sv δ π 375 habitet scrips. cum Vulg. et F² (cf. lin. 379)] habitaret V¹ habitat cet.

321 per suam lucem: cf. Averroes *De subst. orbis* cap. 2 (9,8 A) ut refert Thomas *Super IV Sent.* d. 48 q. 1 a. 4 qc. 2 arg. 2. 322 qualitas activa: cf. Thomas *I Pars* q. 67 a. 3 et *Super II De anima* 14 (418 b 20). 327 generatio et corruptio: cf. Arist. *II De gen. et corr.* cap. 10 (336 a 16) ut refert Thomas *I Pars* q. 115 a. 3 ad 2. 354-359 astrologos...latitudo: cf. Albertus *II De caelo* tr. 1 c. 6 et *De nat. locorum* tr. 1 c. 9; ipse Thomas *Super II De caelo* 3 (285 b 11). 360 experimento probatum: cf. Arist. *II Meteora* 10 (362 b 19). 378 luminis vasa: cf. Ioh. Damasc. *II De fide* cap. 7 (PG 94,888; Bt 86). 383 quidam: Ptolomaeus sec. Thomam *Super II Sent.* d. 14 expos. textus, *I Pars* q. 70 a. 1 ad 3; cf. *XIII Almagestum* cap. 2 (ms. Vat. lat. 2056 f. 89r). 384 quidam: Arist. sec. Thomam l. c.; cf. *II De caelo* 11 (289 b 30).

²⁰ ut ducas unumquodque ad terminos suos et intelligas semitas domus eius. ²¹ Sciebas tunc quod nasciturus esses, et numerum dierum tuorum noveras? ²² Numquid ingressus es thesauros nivis, aut thesauros grandinis aspexisti? ²³ Quae praeparavi in tempus hostis, in diem pugnae et belli. ²⁴ Per quam viam spargitur lux, dividitur aestus super terram? ²⁵ Quis dedit vehementissimo imbri cursum, et viam sonantis tonitruum?

cognoscatur, quia magnitudo mensuratur motu et motus magnitudine, ut dicit Philosophus in IV Physicorum, et ideo quia per certitudinem via motus ³⁹⁵ luminarium cognosci non potest ab homine, consequens est quod nec mensura motuum eorum perfecte sciri possit, unde subdit *ut ducas unumquodque*, scilicet lucem et tenebras, *ad terminos suos*, ostendendo scilicet rationem apparitionis et occultationis unius- ⁴⁰⁰ cuiusque luminarium quantum ad principium et finem; et etiam quantum ad medium, ad quod pertinet quod subdit *et intelligas semitas domus eius*, scilicet lucis: quando enim in meridie circa summum caeli movetur, tunc quasi perambulat semitas domus ⁴⁰⁵ suae; termini autem eius sunt apud ortum et occasum.

Secundum autem motus caelestium corporum mensurantur durationes inferiorum corporum et tempora generationis et corruptionis, ut Dionysius dicit IV ⁴¹⁰ cap. De divinis nominibus; et ideo ignoratis illis causis consequens est ut hi effectus ignorentur, et ideo subdit *Sciebas tunc quod nasciturus esses?*, quasi dicat: numquid praenoscerere potuisti per considerationem motus caeli tempus tuae nativitatis? ⁴¹⁵ Et tu quidem hoc non potuisti quia antequam nascereris non eras; sed nec alius homo hoc praenoscerere potuit propter debilitatem cognitionis humanae: loquitur enim Deus ad Iob in persona omnium hominum. Et sicut non potuisti praenoscerere tempus ⁴²⁰ nativitatis tuae ita non potes praenoscerere terminum vitae tuae, unde subdit *et numerum dierum tuorum noveras?*, quasi dicat: cognoscere hoc non potes ex computatione caelestium motuum, quorum certam mensuram ignoras.

⁴²⁵ His autem propositis quae pertinent ad immutationem lucis et tenebrarum, procedit ad diversas immutationes aeris secundum quod aer variatur per tempestatem et serenitatem, et incipit a nive et grandine dicens *Numquid ingressus es thesauros nivis,* ⁴³⁰ *aut thesauros grandinis aspexisti?* Thesauros nivis et grandinis vocat vapores sursum elevatos ex quibus nives et grandines generantur; sed quia grandines

grossioris substantiae sunt et in loco magis propinquo nobis generantur, frigore ad interiora nubis expulso a circumstante calore, ideo circa grandines facit ⁴³⁵ mentionem de visu quia magis visui subici possunt, circa nives autem de ingressu quia magis propter eorum tenuitatem possunt penetrari. Huiusmodi autem quandoque Deus utitur ad hominum correctionem, sicut supra xxxvi⁸¹ habitum est «Per haec ⁴⁴⁰ iudicat populos», unde subdit *Quae praeparavi in tempus hostis*, idest in tempus quo est ultio sumenda de hostibus; contra quos Deus his utitur quasi bellicis armis, unde subdit *in diem pugnae*, idest actualis conflictus, *et belli*, idest guerrae in qua ⁴⁴⁵ fit praeparatio ad pugnam.

Finita autem tempestate nivis et grandinis, subsequitur serenitas in qua claritas et calor aeris praeparatur, unde subdit *Per quam viam spargitur lux,* quod pertinet ad claritatem, *dividitur aestus super* ⁴⁵⁰ *terram?*, quod pertinet ad calorem. Ubi considerandum quod supra, ubi de luce loquebatur quantum ad ipsa luminaria in quibus habitat, fecit mentionem solum de via eius, quia scilicet lux per motum luminarium viam suam peragit sive sit tempestatem sive ⁴⁵⁵ serenitas, sed ad nos ex ea non pervenit claritas et calor nisi tempestate cessante; non autem sensibilibiter diversificatur claritatis intentio in diversis terris cum aer fuerit serenus, sensibilibiter autem diversificatur intentio caloris, et ideo lucem spargi dixit quasi ⁴⁶⁰ indifferenter effusam, aestum autem dividi quasi pro diversitate locorum diversimode distributum.

Consequenter autem procedit ad effectus quosdam ventorum in aere, ex quibus dum pluvia impellitur causatur imber, unde dicit *Quis dedit vehementissimo* ⁴⁶⁵ *imbri cursum?*: est enim vehementia cursus imbris ex forti impulsu ventorum quos divina virtus producit. Similiter autem dum ex ventis nubes impelluntur causatur sonus tonitruum, propter quod non auditur huiusmodi sonus in uno loco, scilicet quasi ⁴⁷⁰ alicuius corporis transeuntis, unde subdit *et viam sonantis tonitruum?* Subdit autem rationem quare pluviae et nubes a ventis impellantur, cum dicit *Ut*

⁴¹⁸ Deus] dominus N Sv δ π dominus post Iob γ¹ ⁴⁶⁰ intentio] incensus F² incensu V¹ V² accensio γ¹ ⁴⁷³ ventis] ventibus F N V²

³⁹³ IV Phys. 19 (220 b 28). ⁴⁰⁹ § 4 (PG 3,697 B; Dion. 159). ⁴³² nives et grandines: cf. Arist. I Meteora 15 (347 b 12). ⁴³³ in loco magis propinquo: cf. ibid. (348 a 29); frigore...expulso: cf. ibid. (348 b 16). ⁴⁵² supra: vers. 19. ⁴⁶⁰ intentio caloris: cf. supra lin. 365. ⁴⁶⁹ sonus tonitruum: cf. supra cap. 36 317 nota.

²⁶ Ut plueret super terram absque homine in deserto, ubi nullus mortalium commoratur, ²⁷ ut impleret inviam et desolatam et produceret herbas virentes. ²⁸ Quis est pluviae pater, vel quis genuit stillas roris? ²⁹ De cuius utero egressa est glacies, et gelu de caelo quis genuit? ³⁰ In similitudinem lapidis aquae durantur et superficies abyssi constringitur. ³¹ Numquid coniungere valebis micantes stellas Pliades, aut gyrum Arcturi poteris dissipare?

plueret super terram absque homine in deserto, quod scilicet habitari non potest propter terrae ariditatem: vapores autem pluviosi elevantur maxime ex locis humidis, unde si nubes et pluvia non impellerentur a ventis sequeretur quod numquam in locis siccis plueret. Contingit autem quandoque quod aliqua loca humana industria irrigantur, idest cessantibus pluviis, sed hoc ibi accidere non potest, unde subdit *ubi nullus mortalium commoratur*, et sic illi terrae per humanam industriam provideri non potest. Et propter hoc Deus ordinavit ut ventis impellerentur nubes et pluviae ut etiam in locis desertis plueret, unde subdit *ut impletet*, scilicet pluviis, *inviam*, idest terram per quam nec transire potest homo, *et desolatam*, idest destitutam humana procuratione; *et sic sola procuratione divina produceret herbas virentes*, scilicet ad decorem terrae et ad pastum animalium silvestrium quae etiam divina providentia procurantur.

Consequenter autem facit mentionem de pluviis absque vento cum dicit *Quis est pluviae pater?*, idest efficiens causa non ex necessitate sed ex ordine providentiae quae convenit patri: a Deo enim movetur sol et alia caelestia corpora quae sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum. Ros autem ex eadem causa generatur ex qua et pluvia, nec differt nisi secundum multitudinem et paucitatem materiae, unde subdit *vel quis genuit stillas roris?*: signanter stillas nominat ad designandum parvitatem guttarum. Est autem considerandum quod sicut pluviae congelatae sunt nives, ita ros congelatus est pruina, unde subdit *De cuius utero egressa est glacies?* Ubi notandum est quod glaciei causa est frigus quae est qualitas feminina, pluviarum autem et roris causa est calor resolvens et non permittens congelari vaporem: calor autem est qualitas masculina, et ideo signanter circa generationem pluviae et roris usus est nomine patris, circa generationem autem glaciei usus est nomine uteri qui

pertinet ad matrem. Ex frigore autem duplex glacies causatur: una quidem in aere, quod pertinet ad pruina de caelo cadentem, unde subdit *et gelu de caelo quis genuit?*, quod adhuc attribuit patri quia non apparet tanta virtus frigoris in pruina sicut in ulteriori glacie; alia vero est glacies quae generatur in inferioribus aquis, in qua maior vis frigoris apparet, unde subdit *In similitudinem lapidis aquae durantur*, scilicet per vehemens frigus in glaciem condensatae, et hoc quandoque intantum procedit quod in frigidissimis terris etiam maria congelantur, et hoc est quod subditur *et superficies abyssi constringitur*, scilicet aqua quae est in eius superficie per frigus condensata: non autem frigus aeris irrumpere potest usque ad maris profundum.

His ergo enarratis de variis mutationibus aeris, procedit ulterius ad immutabiles immutationes caelestium corporum, circa quae primo in stellis fixis consideratur immobilitas figurae, quia quaelibet earum conservat situm suum ita quod una alteri non appropinquat magis vel minus; et hoc praecipue apparet in stellis vicinis quae numquam coniunguntur, unde subdit *Numquid coniungere valebis micantes stellas Pliades?* Stellae Pliades dicuntur quaedam stellae quae lucent in capite Tauri, quarum sex apparent valde propinquae, septima autem obscurior. Secundo consideratur in caelestibus corporibus uniformitas primi motus, quo revolvitur totum caelum et omnes stellae in eo semel in die et nocte super polos mundi; hic autem motus sensibilis percipitur ex stellis propinquis polo septentrionali, quae sunt nobis perpetuae apparentiae propter elevationem poli super nostrum horizontem, inter quas stellae maxime notatur constellatio Arcturi, qui est Ursa maior, cuius stellae manifeste apparent uniformiter moveri in gyro circa polum mundi, et quantum ad hoc subdit *aut gyrum Arcturi poteris dissipare*, ut scilicet non circueat polum? Tertio admirabilis apparet in caelestibus corporibus motus

488 destitutam] —ta F N Sv V² post procuratione F² 504 sunt] fiunt Sv β¹ γ¹ π 546 notatur scrips. cum F π] vocatur cel.

498 causa efficiens...: cf. Arist. *I Meteora* 14 (346 b 20). 499 nec differt...: cf. ibid. 15 (347 b 17). 504 nives...pruina: cf. ibid. (347 b 23). 507-510 qualitas feminina...masculina: cf. Arist. *IV De gen. animal.* cap. 6 (775 a 6 et 14). 508 calor resolvens: cf. Arist. *I Meteora* 14 (347 a 16). 523 in frigidissimis terris: cf. Albertus *De nat. locorum* tr. 1 c. 8. 531 immobilitas figurae: cf. Ioh. de Sacrobosco *De sphaera* cap. 1 (ed. Thorndike, Chicago 1949, p. 80); Thomas *Super II De caelo* 9 (288 b 7). 537 in capite Tauri: cf. Isid. *III Etymol.* cap. 71 (PL 82,180 A) ubi tamen legitur 'ante genua Tauri'. 540 primi motus: cf. supra lin. 232 nota. 542-545 hic autem motus...horizontem: cf. Ioh. de Sacrobosco ut supra lin. 531 nota; Thomas *Super II De caelo* 28 (297 b 30). 546 Arcturi: cf. supra cap. 9 240 nota.

³² Numquid produces Luciferum in tempore suo, et Vesperum super filios terrae con-
surgere facis? ³³ Numquid nosti ordinem caeli, et pones rationem eorum in terra? ³⁴ Num-
quid elevabis in nebula vocem tuam, et impetus aquarum operiet te? ³⁵ Numquid mittes
fulgura et ibunt, et revertentia dicent tibi: Adsumus? ³⁶ Quis posuit in visceribus hominis
sapientiam,

planetarum, in quo cum sit omnino uniformis quae-
dam irregularitas ad sensum videtur, et hoc maxime
deprehendi potest in stella Veneris quae quandoque
555 oritur ante solem et tunc vocatur Lucifer, quando-
que autem occidit post solem et tunc vocatur Vesper-
us. Manifestum est autem quod stellae quae semper
sunt tardioris motus quam sol incipiunt primo appa-
rere in mane ante ortum solis, eo quod sol suo
560 proprio motu quo movetur ab occidente in orientem
deserit eas, sicut patet in Saturno, Iove et Marte;
luna autem quae habet velociorem motum quam
sol semper incipit apparere in sero quasi deserens
solem et praecedens ipsum versus orientem; Venus
565 autem et Mercurius quandoque incipiunt apparere
de mane, quandoque autem de sero, sed de Mercurio
quia raro videtur et est parvae quantitatis non ita
est manifestum; in Venere autem omnibus apparet,
unde manifestum est quod quandoque habet velo-
570 ciores motum quam sol, quandoque tardiores. Ex
quo manifeste apparet irregularitas in motu pla-
netarum, et ad hoc designandum subdit *Numquid
produces Luciferum*, idest Venerem mane apparen-
tem, *in tempore suo*, idest in determinato tempo-
575 re, quia haec diversitas semper certo contingit; *et
Vesperum*, idest eandem Venerem sero apparentem,
super filios terrae consurgere facis? Et notandum est
quod per hoc quod dicit *produces et consurgere facis*
designatur nova apparitio stellae. Quarto autem
580 admirabilis videtur in caelestibus corporibus ordo,
situs et motus ipsorum, unde dicit *Numquid nosti
ordinem caeli*, qui scilicet ab homine comprehendi
non potest? Quintum autem admirabile est dispo-
sitione inferiorum corporum secundum superiora, et
585 quantum ad hoc subdit *et pones rationem eorum in
terra*, ut scilicet cognoscas effectus proprios singu-
larum causarum caelestium?

Praedicti autem effectus divinae virtutis maximi
quidem sunt, non tamen in eis apprehenditur a
590 multitudine vulgi ita magnitudo virtutis divinae
sicut in tonitruo et fulgure, et ideo istos effectus

ultimo ponit; unde quantum ad tonitruum dicit
Numquid elevabis in nebula vocem tuam?: tonitruum
enim generatur in nube, cuius sonitus videtur quasi
vox Dei. Post tonitrua autem ut plurimum pluviae
595 magnae subsequuntur propter condensationem nu-
bium ex commotione ventorum ex quibus tonitruum
causatur, unde subdit *et impetus aquarum operiet te?*:
videtur enim multitudo pluviae quasi Deum operire
inquantum nobis occultatur caelum quod dicitur
600 sedes Dei. Consequenter subiungit de fulgure dicens
Numquid mittes fulgura, idest numquid per tuam
virtutem erit motus eorum? *Et ibunt*, quasi scilicet
oboediant tuo imperio? Solent autem motus fulgurum
repercuti ab uno loco in alium, et hoc designat sub-
605 dens *et revertentia dicent tibi: Adsumus*, quasi in sua
reversione parata esse ut iterum oboediant divino
imperio, ut ad alium locum mittantur? Haec autem
omnia inducuntur ad ostendendum quod homo non
potest attingere neque ad sapientiam neque ad vir-
610 tutem divinam.

Quis posuit in visceribus hominis sapientiam?
Postquam Dominus commemoravit mirabilia suorum
effectuum quantum ad principales partes mundi, quae
sunt terra, mare et caelum, et quantum ad dispo-
615 sitiones eorum, nunc accedit ad enarrandum mira-
bilia suorum operum specialiter quantum ad diver-
sas proprietates animalium. Inter quas praepollet
cognitio, quae quidem perfectius in homine quam
in ceteris animalibus invenitur, et ideo ab homine
620 incipiens dicit *Quis posuit in visceribus hominis sa-
pientiam?* Per viscera hominis intelliguntur intimae
vires animae ipsius, scilicet intellectus et ratio, qui-
bus Deus sapientiam indidit inquantum lumen rati-
onis homini dedit: quaedam <enim> seminaria sa-
625 pientiae et scientiae naturaliter indidit rationi ipsius
in cognitione primorum principiorum. In aliis autem
animalibus multa indicia apparent naturalis cuius-
dam prudentiae, sed praecipue hoc manifestatur in
gallo quasi in animali noto et domestico, unde dicit
630

564 et om. N Sv V^a γ¹ Va . . . 575 certo] tertio (ante semper F) F Sv V^a om. γ¹ sPd π tractus Va sero pPd 585 eorum] eius cum Vulg. F γ¹ Pd π 603 scilicet] si N Sv β¹ 609 homo om. β¹ γ¹ 625 <enim> suppl.] om. codd. 627 in¹ om. δ(-R) π 627 cognitione] generatione F peritione N participatione Sv precognitione β¹ cognitionem δ(-R) π

554 stella Veneris: cf. Tullius II De nat. deorum cap. 20. 557-570 stellae...tardiores: cf. Albertus II De caelo tr. 3 c. 11. 594 in nube: cf. supra cap. 36 317 nota. 601 sedes Dei: cf. Is. LXVI¹. 625 seminaria: cf. Petrus Lomb. Glossa super Hebr. 1³ (PL 192,404 A) ut refert Thomas De virt. in comm. a. 8 arg. 15; vide etiam supra cap. 10 260 nota.

aut quis dedit gallo intelligentiam? ³⁷ Quis enarravit caelorum rationem, et concentum caeli quis dormire faciet? ³⁸ Quando fundabatur pulvis in terra et glebae compingebantur. ³⁹ Numquid capies leaenae praedam, et animam catulorum eius implebis, ⁴⁰ quando cubant in antris et in specubus insidiantur? ⁴¹ Quis praeparat corvo escam suam quando pulli eius clamant ad Deum, vagantes eo quod non habeant cibos?

aut quis dedit gallo intelligentiam? Intelligentia hic sumitur pro naturali quadam aestimatione secundum quam ad modum intelligentis operatur, quia ipsa eius naturalis aestimatio ab intellectu divino ⁶³⁵ ei datur. In hoc autem videtur gallus quandam intelligentiae similitudinem habere quod determinatis horis in cantum prorumpit ac si cognosceret proportionem caelestium motuum, unde subdit *Quis enarravit*, scilicet gallo, *caelorum rationem*, idest ⁶⁴⁰ proportionem caelestium motuum ut possit ex hoc determinatas horas discernere ad cantandum? Solent autem vigiles quodam cantu aut alicuius instrumenti sono propinquitatem diei declarare et certarum horarum noctis; non autem potest dici quod aliquis ⁶⁴⁵ sonitus caeli determinatis temporibus audiatur et aliis temporibus sileat ut ex hoc gallus discernat ad cantandum, unde subdit *et concentum caeli quis dormire faciet?*, quasi dicat: concentus caeli non silet sicut vigilis dormientis ut ex eius auditu vel silentio ⁶⁵⁰ possit gallus instrui ad cantandum. Considerandum autem est hic quod ex motu caelorum Pictagorici posuerunt sonitum harmonizatum provenire propter convenientissimam proportionem caelestium motuum, et quia ponebant corpora caelestia animata ⁶⁵⁵ ideo talis consonantia sonorum possit concentus caeli vocari; sed Aristotiles probat in II De caelo quod ex motu caelestium corporum nullus sonitus procedit, et ideo hic concentus accipere possumus metaphorice positum pro sola convenientia caelestium motuum qui numquam requiescunt. Huiusmodi autem inspiratio sapientiae vel intelligentiae aut etiam concentus caeli ab initio foundationis terrae fuit, unde subdit *Quando fundabatur pulvis in terra*, quod refertur ad situm terrae quae in imo ponitur

sicut in fundamento, *et glebae compingebantur*, quod ⁶⁶⁵ refertur ad humorem continentem in unum partes terrae, ne scilicet terra propter sui siccitatem in pulverem resolvatur.

Deinde accedit ad aliam proprietatem animalium quae attenditur secundum acquisitionem nutrimenti, ⁶⁷⁰ circa quam admirabile aliquid apparet in leaena: cum enim leo multo cibo indigeat, mirabile videtur quomodo in aliqua regione tantum potest de praeda animalium capere quod sibi sufficiat et filiis suis, unde subdit *Numquid capies leaenae praedam?*, idest ⁶⁷⁵ numquid tantam abundantiam praedae ei praeparabis ut habeat sufficienter sibi et filiis suis, unde subdit *et animam catulorum eius implebis?* Hoc autem non videtur multum difficile quando per diversa loca discurrunt sed quando in eodem loco manent, ⁶⁸⁰ vel propter necessitatem nutritionis filiorum, ad quod pertinet quod dicit *quando cubant in antris*, vel quia insidiantur aliis animalibus: *et in specubus insidiantur*, scilicet animalibus capiendis.

Apparet etiam aliquid mirabile in avibus circa ⁶⁸⁵ corvum: dicitur enim quod «corvus pullos ovis educatos non pascit donec suos esse deprehendens plumis nigrescere viderit», unde septem diebus eis cibos non ministrat sed a Deo sustentantur per naturalem virtutem eis inditam, unde subdit *Quis praeparat* ⁶⁹⁰ *corvo escam suam quando pulli eius clamant ad Deum, vagantes*, idest huc et illuc prospicientes, *eo quod non habeant cibos*, quasi a parentibus derelicti? Hoc autem non est intelligendum quasi pulli corvorum Deum cognoscant, sed hoc dicitur quia quaelibet ⁶⁹⁵ res naturalis suo desiderio, in hoc ipso quod aliquod bonum appetit, quasi intendit aliquid a Deo acquirere qui est auctor bonorum.

⁶⁵⁵ possit] posset β¹ γ¹ sVa π potest Pd ⁶⁸⁰ manent scrips. cum Sv γ¹ Va] manet cel. ⁶⁸³ et] et etiam F V² unde subdit praem. F² et hoc est quod subdit praem. sPd ⁶⁸⁶ ovis] eius Sv β¹ V² γ¹ pR ovis eius sR suos Pd π ⁶⁹⁰ praeparat] parat F N

⁶⁵¹ Pictagorici: cf. Arist. II De caelo 14 (291 a 7). ⁶⁵⁶ II De caelo 14 (290 b 12). ⁶⁶⁴ in imo: cf. supra lin. 85 nota. 686-689 Thomas Cantimpr. V De nat. rerum (ms. f. 88ra).

CAPITULUM XXXIX

¹ Numquid nosti tempus partus ibicum in petris, vel parientes cervas observasti?
² Dinumerasti menses conceptus earum, et scisti tempus partus earum? ³ Incurvantur ad fetum et pariunt et rugitus emittunt. ⁴ Separantur filii earum et pergunt ad pastum, egrediuntur et non revertuntur ad eas.

Numquid nosti tempus partus ibicum? Commemoraverat Dominus in praecedentibus id quod pertinet ad vim cognoscitivam, loquens de sapientia hominis et intelligentia galli; commemoraverat etiam de praeda leonum et esca corvorum, quae pertinent ad vim nutritivam; nunc autem commemorat quaedam pertinentia ad vim generativam, et incipit agere de partu ibicum et cervarum in quibus aliquid occultum esse videtur. Ibices enim sunt quaedam animalia parva corpore quae in locis petrosis habitant, in quibus et pariunt: unde ad huiusmodi loca non de facili patet hominibus accessus, propter quod dicit *Numquid nosti tempus partus ibicum in petris?*, quasi dicat: hoc hominibus est ignotum propter asperitatem locorum in quibus pariunt. Cervae autem, ut dicitur, eligunt loca occulta in quibus pariant, ubi lupi accedere non solent, et ideo ad ostendendum occultationem partus ipsarum subdit *vel parientes cervas observasti?*, quod dicitur ad divinae providentiae commendationem: mulieres enim cum pariunt indigent obstetricum obsequio, sed animalibus quorum partus homines latet Deus sua providentia exhibet auxilium quod est eis necessarium ad pariendum, in quantum scilicet dat eis industriam naturalem ut cognoscant ea quae sunt in talibus cognoscenda, quorum primum est quod sciatur spatium temporis quo fetus in utero perficitur, et quantum ad hoc dicit *Dinumerasti menses conceptus earum*, ut scilicet eis indicares quando se deberent praeparare ad partum? Unde subdit *et scisti tempus partus earum*, ut scilicet eis indicares quando parere deberent? In his enim solent mulieres puerperae ab aliis instrui, sed animalia, quae etiam sunt longe a conversatione humana, per naturalem industriam eis divinitus inditam haec cognoscunt et determinato tempore se praeparant ad partum eo modo quo facilius possit partus emitti, unde subdit *Incurvantur ad fetum*, scilicet emittendum, *et pariunt*, scilicet per se ipsas instruente natura; et tamen partus non est eis delectabilis sed poenosus, unde subdit *et rugitus emittunt*, scilicet propter dolorem quem pariendo patiuntur. Et sicut matres naturali industria se praeparant ad partum, ita etiam et filii naturali industria divinitus indita sibi necessaria conquirunt, unde subdit *Separantur filii earum*, quod dicit ad differentiam fetus humani, nam puer mox natus non potest se movere ut discedat a matre, quod tamen in praedictis animalibus contingit: statim enim postquam nascuntur moventur, et primus eorum motus est ad escam quaerendam, unde subdit *et pergunt ad pastum*. Sed tamen in principio indigent pasci lacte matris, unde sic a matre separantur quod tamen ad eam redeunt, postmodum vero cum perfecti fuerint totaliter separantur a matribus, unde et subdit *egrediuntur et non revertuntur ad eas*, quia scilicet ulterius ab eis lactari non indigent.

His autem praemissis quae pertinent ad speciales quasdam animalium proprietates, pertinentibus scilicet ad cognitionem, escam et partum, commemorat ea quae pertinent ad totam conversationem vitae. Circa quam primo mirabile apparet quod quaedam animalia dum sunt domestica sustentari non possunt absque hominis cura, inveniuntur tamen aliqua ad illud genus pertinentia quae sunt silvestria et absque hominum providentia gubernantur; et hoc maxime mirabile apparet in asino qui cum est domesticus totaliter videtur humanae servituti deputatus, a qua tamen servitute asini silvestres qui onagri dicuntur liberi esse apparent, unde dicit *Quis dimisit onagram*, idest asinum silvestrem, *liberum*, scilicet ab hominum servitute? Quod quidem

5 leonum] leonis β¹ γ¹ 18 ipsarum] ipsorum F β¹ 19 parientes] parturientes F γ¹ δ(-R) π perites R 30 deberent] debent N Sv γ¹ (def. F Va) 48 contingit] non praem. Sv β¹ V² Va 58 His] in hiis F β¹

3 sapientia...galli: cap. xxxviii³⁶. 5 praeda...corvorum: cap. xxxviii^{39,41}. 9 Ibices: cf. Gregor. XXX Moral. cap. 10 (PL 76,543 D). 16 Cervae: cf. Thomas Cantimpr. IV De nat. rerum (ms. f. 56rb). 69 asini silvestres: cf. supra cap. 11 196 nota.

⁵ Quis dimisit onagram liberum, et vincula eius quis solvit? ⁶ Cui dedi in solitudine domum, et tabernacula eius in terra salsuginis. ⁷ Contemnit multitudinem civitatis, clamorem exactoris non audit. ⁸ Circumspicit montes pascuae suae, et virentia quaeque perquiri. ⁹ Numquid volet rinoceros servire tibi, aut morabitur ad praesepe tuum? ¹⁰ Numquid alligabis loro tuo rinoceronta ad arandum, aut confringet glebas vallium post te? ¹¹ Numquid fiduciam habebis in magna fortitudine eius et derelinques ei labores tuos? ¹² Numquid credes ei quod reddet sementem tibi et aream tuam congreget?

dicitur secundum quod id quod consuetum est apprehenditur ab hominibus quasi naturale, unde quia
⁷⁵ consueti sunt homines non videre asinos nisi servituti subiectos, videtur eis quod sint naturaliter servi, et ideo si aliquando inveniuntur liberi videtur eis quod sint a servitute dimissi; e contrario autem se habet, nam prius fuerunt huiusmodi animalia
⁸⁰ homini non subiecta per modum quo nunc sunt, postmodum autem humano artificio sunt domita et hominum servitiis deputata. Signa autem servitutis asinorum sunt vincula quibus ligantur, sicut camus vel aliquid huiusmodi, et quantum ad hoc subdit
⁸⁵ *et vincula eius quis solvit?*: onagri enim huiusmodi vinculis carent. Apparet etiam in asinis domesticis quod pereunt si remaneant absque habitaculis ab hominibus praeparatis, sed onagri habent sibi per divinam providentiam habitaculum praeparatum,
⁹⁰ unde subdit *Cui dedi in solitudine*, scilicet ad quam homo non accedit, *domum*, puta aliquod antrum vel cavernam quamcumque, *et tabernacula eius*, puta scilicet sub herbis aut arboribus, *in terra salsuginis*, idest in aliqua terra inhabitata propter siccitatem
⁹⁵ et solis exustionem, ex qua humor eius quasi in saporem salis convertitur. Et quamvis huiusmodi habitatio videatur incultior et horridior propter solitudinem, tamen eam praefert quantumcumque nobili civitati, unde subdit *Contemnit multitudinem civitatis*, scilicet in comparatione ad habitationem deserti. Et assignat duplicem rationem, quarum prima est quia ibi non exiguntur ab eo laboriosa opera, unde subdit *clamorem exactoris non audit*, idest domini exigentis ab eo portationem onerum vel aliquid
¹⁰⁵ huiusmodi; alia ratio est quia ibi liberius evagatur ad pastum quaerendum, unde subdit *Circumspicit montes pascuae suae*, quia scilicet patet ei liber aditus ad diversa loca pro pascuis quaerendis, et ipsa etiam pascua pro suo libitu accipit, unde subdit *et*
¹¹⁰ *virentia quaeque perquiri*: asinis autem domesticis non dantur optima pascua sed interdum viliora, melioribus pascuis nobilioribus animalibus reservatis.

Sicut autem asinus servit homini ad onera deferenda, loco cuius in silvestribus invenitur onager, ita etiam servit homini inter domestica animalia
¹¹⁵ bos ad arandum propter suam fortitudinem, cui comparat inter silvestria rinocerontem, idest unicornem, quod est animal quadrupes valde forte et ferum, habens unum cornu in media fronte; hoc autem animal propter sui feritatem non de facili potest domari sicut bos domatur, unde subdit *Numquid volet rinoceros*, idest unicornis, *servire tibi*, ut scilicet domesticatus sponte tibi oboediat? Animalia autem domesticata cibum libenter ab hominibus capiunt, ad quod excludendum subdit *aut morabitur*
¹²⁰ *ad praesepe tuum*, ut scilicet paratus sit comedere quod a te ei offertur? Boves autem domesticati ad hoc nutriuntur ut ministerio arationis applicentur, et ad hoc excludendum subdit *Numquid alligabis loro tuo rinoceronta*, idest unicornem, *ad arandum*,
¹²⁵ sicut scilicet aratur in bobus? Utuntur etiam homines bobus ad aliud ministerium, ut scilicet trahentes quoddam rastrum terram aratam complanent glebam comminuendo, unde subdit *aut confringet glebas vallium*, quae scilicet solent diligentius excoli propter
¹³⁰ maiorem fecunditatem, *post te*, idest postquam terram araveris? Vel *post te*, idest ut te praecedente ille sequatur glebas confringens? Dimittuntur etiam quaedam animalia fortia ad agrorum custodiam contra latrones vel animalia quae possent segetes devas-
¹⁴⁰ tare, sicut custodiuntur agri per aliquos canes feroces, sed hoc per unicornem fieri non potest quia non domesticatur, unde subdit *Numquid fiduciam habebis in magna fortitudine eius et derelinques ei labores tuos*, idest fructus agrorum ad custodiendum?
¹⁴⁵ Sic, ergo non potes hoc fortissimo animali uti nec sicut bove ad arandum nec sicut cane ad custodiendum. Similiter etiam non potes eo uti sicut forti agricola ad fructus terrae procurandos, unde subdit *Numquid credes ei quod reddet sementem tibi et aream*
¹⁵⁰ *tuam congreget?*, sicut scilicet facit operarius qui semen a domino susceptum serit et multiplicatum

82 servitiis] servitutis V¹ servituti F² γ¹ servitus R
 120 feritatem] ferocitatem N V² δ fortitudinem Sv π

112 nobilioribus] melioribus F β¹ γ¹ nobilibus Pd π om. Va
 124 domesticata] —tica F Sv F² As δ¹ om. π

73 consuetum...naturale: cf. Arist. *De memoria* 6 (452 a 27).

117 unicornem: cf. Isid. *XII Etymol.* cap. 2 (PL 82,435).

¹³ Penna strutionis similis est pennis herodii et accipitris. ¹⁴ Quae derelinquit in terra ova sua, tu forsitan in pulvere calefacies ea? ¹⁵ Obliviscitur quod pes conculcet ea aut bestia agri conterat. ¹⁶ Duratur ad filios suos quasi non sint sui: frustra laboravit, nullo timore cogente. ¹⁷ Privavit enim Deus eam sapientia nec dedit illi intelligentiam. ¹⁸ Cum tempus fuerit in altum alas erigit: deridet equitem et ascensorem eius. ¹⁹ Numquid praebebis equo fortitudinem, aut circumdabis collo eius hinnitum?

reddit, segetes congregando in aream et post tritum in horreum domini reportando.

¹⁵⁵ His igitur positis in quibus quaedam animalia silvestria a domesticis diversificantur, subdit quasdam proprietates quorundam animalium in quibus videntur ab omnibus aliis animalibus quaedam proprietates diversae. Et hoc praecipue apparet in strutione qui est avis quaedam appropinquans ad genus bestiarum, unde licet habeat pennas ad modum animalium alte volantium, non tamen per eas se potest in altum elevare, unde dicit *Penna strutionis similis est pennis herodii*, idest nobilissimi falconis qui gircus dicitur, *et accipitris*, qui est avis nota, et ambae sunt aves boni volatus. Est autem et alia proprietas strutionis diversa ab aliis avibus, quod scilicet sua ova non fovet sed fodiens in arena ea dimittit et operit sabulo, unde subdit *Quae derelinquit in terra ova sua*. Habet autem hanc naturalem industriam quod observat tempus calidum, scilicet quando incipiunt stellae apparere quae dicuntur Virgiliae, scilicet in mense Iulii, et tunc parit ova, et sic ex calore temporis et loci, quia scilicet non ¹⁷⁵ moratur nisi in locis calidis, ova vivificantur et ex eis pulli nascuntur, unde subdit *tu forsitan in pulvere calefacies ea?*, quasi dicat 'non', sed hoc agitur providentia divina per quam etiam ova in pulvere conservantur illaesa. Strutio enim est naturaliter ¹⁸⁰ animal obliviosum et nullam curam adhibet de conservatione ovorum, unde subdit *Obliviscitur quod pes*, scilicet hominis transeuntis per viam, *conculcet ea*, scilicet ova, *aut bestia agri conterat*, vel casu pertranseundo vel propter appetitum cibi. Et sicut non ¹⁸⁵ habet curam de conservatione ovorum ita non habet curam de nutritione pullorum, unde subdit *Duratur ad filios suos quasi non sint sui*, quia scilicet nullam curam habet de nutritione eorum, et ita quantum in se est perdit fructum generationis, unde subdit ¹⁹⁰ *frustra laboravit*, scilicet concipiendo et conceptum

portando, ex quo filios non nutrit; contingit etiam quandoque quod etiam alia animalia fetus suos deserunt propter timorem, sed strutio hoc facit *nullo timore cogente*. Facit autem hoc etsi non propter timorem tamen propter defectum naturalis industriae ¹⁹⁵ quam circa hoc alia animalia habent, unde subdit *Privavit enim Deus eam*, scilicet feminam strutionis, *sapientia*, scilicet ad ordinate nutriendum et gubernandum fetum, *nec dedit illi intelligentiam*, per quam scilicet sollicitudinem habeat de pullis suis: sapientiam ²⁰⁰ autem et intelligentiam nominat industriam naturalem. Et quia supra dixerat quod habet pennas similes pennis herodii et accipitris, consequenter ostendit ad quid ei huiusmodi penna prosint dicens *Cum tempus fuerit*, idest cum aliqua necessitas velocitatis motus sibi immineat, *in altum alas erigit*, ita tamen quod per alas corpus eius sursum elevari non potest, sed per eas iuvatur ad velociter currendum, unde subdit *deridet equitem*, quia scilicet velocius ²⁰⁵ currit quam equus hominem deferens, *et ascensorem eius*, scilicet equi, quia scilicet velocius curreret quam homo si suis pedibus iret.

Sicut autem strutio habet quasdam proprietates a pluribus animalibus diversas quibus ab aliis deficit, ita etiam equus habet quasdam proprietates ad ²¹⁵ nobilitatem pertinentes quibus ab aliis animalibus differt. Primo autem equi fortitudinem commemorat cum dicit *Numquid praebebis equo fortitudinem*, scilicet non solum corporis prout est potens ad onus ferendum, sed etiam animi prout audacter ad pericula vadit? Aliam autem proprietatem eius commemorat, quod scilicet ex exteriori ornatu ad libidinem provocatur: dicitur enim de equis quod iubarum decore ad coitum agitantur et «iubis tonsis eorum libido extinguitur», ad quod significandum subdit *aut circumdabis collo eius hinnitum?* Solent enim equi ²²⁰ hinnire propter libidinem, secundum illud Ier. v⁸ «Equi amatores in feminas et emissarii facti sunt,

¹⁵³ aream scrips. cum γ¹ δ¹ π] orrea F V¹ hoream N horrea F² V² orreum Sv Va ¹⁶³ Penna] pennas pN V¹ V²
¹⁷³ Virgiliae scrips. cum F sR sPd π] virgilie pR virgule pPd virgilie cet. ²⁰⁹ quia scrips. cum As sR Pd π] qui add. V¹
quis pR qui cet. ²¹⁴ deficit] differt γ¹ sPd π differunt Va deseruit pR (def. N β¹ pPd) ²²⁴ eorum] earum N β¹ V² F³
(def. δ¹) ²²⁶ hinnitum] ignitum N Sv β¹ V² lac. F³ ²²⁷ hinnire] ignire N Sv β¹ V² hinture F³

¹⁶⁰ appropinquans ad genus bestiarum: cf. Thomas Cantimpr. *V De nat. rerum* (ms. f. 104va). ¹⁶⁴ nobilissimi falconis...: cf. ibid. (ms. f. 90vb et 92ra). ¹⁶⁵ avis nota: cf. ibid. (ms. f. 92rb). ¹⁶⁶⁻¹⁷⁶ proprietas strutionis: cf. ibid. (ms. f. 104rb).
¹⁸⁰ animal obliviosum: cf. ibid. ²⁰² supra: vers. 13. ²⁰⁹ velocius currit...: cf. Thomas Cantimpr. l. c. (ms. f. 104va).
²²⁴ Ibid. lib. IV (ms. f. 60rb).

²⁰ Numquid suscitabis eum quasi locustas? Gloria narium eius terror: ²¹ terram ungula fodit, exultat, audacter in occursum pergīt armatis. ²² Contemnit pavorem nec cedit gladio. ²³ Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta et clipeus; ²⁴ fervens et fremens sorbet terram, nec reputat tubae sonare clangorem. ²⁵ Ubi audierit bucinam, dicit: Vah! Procul odoratur bellum, exhortationem ducum et ululatum exercitus. ²⁶ Numquid per sapientiam tuam plumescit accipiter expandens alas suas ad austrum? ²⁷ Numquid ad praeceptum tuum elevabitur aquila?

unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat»; ²³⁰ ergo hinnitus collo equi a Deo circumdatur quando iubae ei dantur a Deo, ex quarum consideratione ad libidinem provocatur. Est autem et alia equi proprietas quod vehementer salit contra morem multorum quadrupedum, unde subdit *Numquid sus-* ²³⁵ *citabis eum*, scilicet elevando in altum, quasi locustas, quae scilicet saliendo moventur?

Alia vero proprietas equi est audacia ipsius in bellis, quam diffusius describit quia est nobilis et admiranda, et primo manifestatur eius audacia ²⁴⁰ quando adhuc odoratu bellum percipit a remotis, unde sequitur *Gloria narium eius terror*, idest bellum quod est aliis ad terrorem, naribus ab equo perceptum est equo ad gloriam, idest ad quandam animi magnitudinem; et huius signum statim in eo ²⁴⁵ apparet, de quo subditur *terram ungula fodit*, quasi praeparans se ad pugnandum. Ex hoc autem quod bellum percipit interius gaudet, unde subdit *exultat*, scilicet percepta opportunitate pugnandi, et hoc per effectum ostendit cum subdit *audacter in occursum* ²⁵⁰ *pergit armatis*. Nec in ipso proelio existens terrore deicitur, unde subdit *Contemnit pavorem*, et quod est amplius, etiam vulnerum dolore non repellitur, unde subdit *nec cedit gladio*. Solent autem plura animalium ex solo strepitu terri, sed hoc equo non accidit, unde subdit *Super ipsum sonabit pharetra*, scilicet plena sagittis, dum concutitur ad motum militis equo insidentis; similiter etiam ex hasta et clipeo militis sonus aliquis procedit, unde subdit *vibrabit* ²⁶⁰ *hasta*, idest hasta dum vibratur sonum emittit; similiter clipeus dum movetur et ad arma colliditur sonum facit, unde subdit *et clipeus*, scilicet sonat; sed tamen ad hunc sonitum equus non stupescit, unde subdit *fervens*, scilicet interius per audaciam, *et fremens*, scilicet hinnitu, quem fremitum nominat, qui est proprie leonum, propter equi audaciam; ²⁶⁵ et non solum voce interiorem fervorem animi mons-

trat sed etiam exteriori actu, unde subdit *sorbet terram*, idest videtur eam sorbere pedibus fodiendo. Et non solum non obstupescit sonitu pharetrae, hastae et clipei, sed nec etiam sono tubae qua utuntur ²⁷⁰ in bellis, unde subdit *nec reputat tubae sonare clangorem*, ut scilicet propter hoc obstupescat; quin immo gaudere dicitur ad sonum bucinæ, unde subdit *Ubi audierit bucinam dicit: Vah!* idest emittit exultationis vocem, nam vah! est interiectio exul- ²⁷⁵ tantis. Et quia haec quae praedicta sunt pertinent ad equi audaciam, subiungit de perspicacitate ipsius dicens *Procul odoratur bellum*, idest cum adhuc hostes sunt procul, odoratu percipit bellum imminere et quasi videtur sentire belli praeparationem, dum ²⁸⁰ scilicet duces suis exhortationibus animant milites, et quantum ad hoc subdit *exhortationem ducum*, scilicet percipit, *et ululatum*, idest confusum clamorem et strepitum, *exercitus*, scilicet praeparantis se ad bellum. ²⁸⁵

His autem praemissis de animalibus quae gradiuntur in terra, accedit ad animalia quae volant in aere, et primo commemorat naturalem industriam accipitris qui tempore mutationis pennarum expandit alas suas ad austrum, qui est ventus calidus, ²⁹⁰ ut apertis poris veteres pennae decidant et novae renascantur, unde dicit *Numquid per sapientiam tuam plumescit accipiter*, scilicet quando pennae eius renovantur, *expandens alas suas ad austrum*, ut scilicet facilius pennas mutet? Ultimo autem loquitur ²⁹⁵ de aquila « quae ceteris avibus altius volat », unde dicit *Numquid ad praeceptum tuum elevabitur aquila*, scilicet sicut ad meum? Facit enim hoc aquila naturali instinctu: omnis autem naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praeceptum Dei, ³⁰⁰ secundum illud Psalmi « Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quae faciunt verbum eius ». Et sicut aquila habet motum in altum ita etiam et in altis conversatur, quod pertinet ad nobilitatem suae

²²⁹ hinniebat] igniebat N Sv β¹ V² (def. γ¹) ²⁵⁷ insidentis] incidentis F N V² ²⁷⁴ dicit] dicitur N V² dicit β¹ Va dicunt R ²⁷⁷ perspicacitate] perspicuitate N Sv perspicacitate V² prosperitate β¹ δ(-Pd) ²⁸⁹ qui] que N Sv V² As R ²⁹⁵ mutet] unites N immutet β¹ δ¹ π uniret Va ³⁰³ et om. N Sv β¹ δ¹ π

²⁶⁵ proprie leonum: cf. Prov. xix¹². ²⁷³ gaudere dicitur...: cf. Thomas Cantimpr. IV De nat. rerum (ms. f. 60ra). ²⁷⁵ interiectio exultantis: cf. Isid. I Etymol. cap. 14 (PL 82,89 A). ²⁸⁹ accipitris: cf. Thomas Cantimpr. V De nat. rerum (ms. f. 84rb). ²⁹⁶ Glossa ordin. super Ioh., Prolog. ps.-August., cf. PL 35,1377. ³⁰¹ Ps. cxlviii⁶.

Et in arduis ponet nidum suum, ²⁸ in petris manet, et in praeruptis silicibus commoratur atque inaccessibilibus rupibus. ²⁹Inde contemplatur escam, et oculi eius de longe prospiciunt. ³⁰Pulli eius lambunt sanguinem, et ubicumque cadaver fuerit statim adest. ³¹Adiecit Dominus et locutus est ad Iob: ³²Numquid qui contendit cum Deo tam facile conquiescit? Utique qui arguit Deum debet et respondere illi. ³³Respondens autem Iob Domino dixit: ³⁴Qui leviter locutus sum respondere quid possum? Manum meam ponam super os meum; ³⁵unum locutus sum quod utinam non dixissem, et alterum, quibus ultra non addam.

³⁰⁵ naturae, et ideo dicit *Et in arduis ponet nidum suum*, ut scilicet pulli eius statim nati consuescant in altis morari, et ideo subdit *in petris manet*, quasi gaudens aeris puritate eo quod in locis petrosis non sit multa vaporum resolutio; *et in praeruptis silicibus commoratur*, ad quas scilicet noxiis bestiis non patet accessus, *atque inaccessibilibus homini rupibus*, per quod scilicet eius securitati providetur. Habet autem aquila visum valde acutum ut possit ex longinquo videre necessarium cibum, unde subdit *Inde*, scilicet ³¹⁵ de locis altis, *contemplatur escam*, scilicet non solum propinquam sed etiam remotam, unde subdit *et oculi eius de longe prospiciunt*. Est autem et aquila potens in praeda sicut et leo inter quadrupedia, et ad hoc designandum subdit *Pulli eius lambunt sanguinem*, ³²⁰ scilicet animalium viventium quae aquila ad nidum defert. Pascitur autem aquila non solum animalibus vivis sicut falcones et accipitres, sed etiam cadaveribus animalium mortuorum, unde subdit *et ubicumque cadaver fuerit statim adest*, per quod etiam ³²⁵ velocitatem volatus eius designat.

Haec autem omnia sunt inducta ad ostendendum magnitudinem divinae sapientiae et virtutis per quam tam mirabiles effectus producuntur: unde datur intelligi quod Iob auditis tot mirabilibus divi- ³³⁰ norum effectuum stupens siluit; sed Dominus eum excitat ad considerandum quod homo non est idoneus ad disputandum cum Deo, unde subditur *Adiecit Dominus*, scilicet super verba praemissa, *et locutus est ad Iob*, eo scilicet tacente: *Numquid qui contendit cum Deo*, idest qui offert se disputaturum ³³⁵ cum eo, *tam facile conquiescit*, scilicet quasi sit superatus sicut tu qui taces? *Utique qui arguit Deum*, quasi de eius iudiciis disputans, *debet et respondere illi*: iustum est enim ut qui alium ad disputandum ³⁴⁰ provocat, etiam ipse paratus sit respondere.

Et ne videretur Iob, licet convictus, in sua sententia obstinatus permanere, in verba humilitatis

prorumpit, unde sequitur *Respondens autem Iob Domino dixit: Qui leviter locutus sum respondere quid possum?* Ubi considerandum est quod Iob coram ³⁴⁵ Deo et sua conscientia loquens non de falsitate locutionis aut de superba intentione se accusat, quia ex puritate animi fuerat locutus, sed a levitate sermonis: quia scilicet etiam si non ex superbia animi locutus fuerat, verba tamen eius arrogantiam sapere ³⁵⁰ videbantur, unde amici eius occasionem scandali sumpserant; oportet autem vitare non solum mala sed etiam ea quae habent speciem mali, secundum Apostolum I ad Thess. v²² «Ab omni specie mala abstinete vos», et ideo subdit *Manum meam ponam ³⁵⁵ super os meum*, ut scilicet ad similia verba de cetero non prorumpam; et de his quae dixi paeniteo, unde subdit *unum locutus sum quod utinam non dixissem*, scilicet quod dixi me velle disputare cum Deo, *et alterum*, scilicet quod meam iustitiam praetuli dum ³⁶⁰ de divinis iudiciis ageretur. Tertium autem quod ei Eliud imposuerat, ut scilicet diceret iudicium Dei esse iniustum, non recognoscit, quia hoc non pertinet ad levitatem locutionis sed ad blasphemiam. Sic autem de leviter dictis paenitet quod emenda- ³⁶⁵ tionem proponit, unde subdit *quibus ultra non addam*, ut scilicet alias verba levia proferam.

Est autem considerandum quod si praedicta locutio Domini ad Iob non fuit per exteriorem sonum prolata sed interius inspirata, Iob tripliciter in hoc ³⁷⁰ libro invenitur fuisse locutus: primo quidem quasi repraesentans affectum sensualitatis in prima questione cum dixit «Pereat dies», secundo exprimens deliberationem rationis humanae dum contra amicos disputaret, tertio secundum inspirationem ³⁷⁵ divinam dum ex persona Domini verba induxit; et quia humana ratio dirigi debet secundum inspirationem divinam, post verba Domini, verba quae secundum rationem humanam dixerat reprehendit.

³⁰⁵ ponet] ponit N β¹ V² Va ³¹⁰ quas] quos Sv γ¹ π (ab hinc cod. Sv denuo testatur cum γ; cf. supra cap. 34 277 nota)
³¹¹ inaccessibilibus] in accessibus F N V¹ V² R in excessibus Sv inaccessis cum Vulg. δ(-R) π ³³⁶ eo] deo F γ Pd π
³⁴⁸ a] de soli As F² (def. Sv pPd π) ³⁶³ quia] quod F N π ³⁶⁷ alias] alia V² δ(-Pd) ³⁷⁷ secundum] per F γ
³⁷⁸ verba] om. N F² δ Iob add. F scilicet praem. V¹

³¹³ visum valde acutum: cf. Barthol. Anglic. XII De propriet. rerum cap. i. ³⁵⁹ dixi: cap. xiii². ³⁶⁰ praetuli: cap. vi².
³⁶² imposuerat: cap. xxxiii¹⁰. ³⁷³ Cap. iii².

CAPITULUM XL

¹ Respondens autem Dominus Iob de turbine dixit: ² Accinge sicut vir lumbos tuos, interrogabo te et indica mihi. ³ Numquid irritum facies iudicium meum et condemnabis me ut iustificeris? ⁴ Si habes brachium sicut Deus et si voce simili tonas,

Respondens autem Dominus Iob de turbine etc. In praecedentibus Dominus per commemorationem mirabilium quae apparent in eius effectibus demonstravit suam sapientiam et virtutem, ut ex hoc manifestum sit quod nullus homo nec sapientia nec potestate potest cum Deo contendere; nunc autem ulterius procedit ad arguendum Iob de hoc quod suam iustitiam commemoraverat, quod aliquibus sonare videbatur in derogationem divini iudicii. Praemittitur etiam modus divinae locutionis cum dicitur *Respondens autem Dominus Iob de turbine dixit*, et excitatio attentionis cum subditur *Accinge sicut vir lumbos tuos*, et petitio responsionis cum subditur *interrogabo te et indica mihi*: quae quia supra exposita sunt, hic iterare non oportet expositionem eorum.

Est autem considerandum quod Iob suam iustitiam commemorando non intendebat imponere iniquitatem divino iudicio, sicut tres amici eius et Eliud perverse intelligebant, sed intendebat ostendere quod non erat punitus in ultionem peccatorum sicut ei imponebant, sed ad probationem sicut supra **xxiii**¹⁰ dixerat « Probabit me quasi aurum quod per ignem transit »; verum tamen hoc ipsum reprehensibile videbatur, quod sic suam iustitiam commendabat quod aliis videbatur hoc redundare in derogationem divinae iustitiae, unde subdit *Numquid irritum facies iudicium meum?*, quasi dicat: numquid hoc tibi videtur ut commendando tuam iustitiam facias ab hominibus reputari irritum, id est falsum, esse meum iudicium? Falsitas autem iudicii est condemnatio iudicantis qui iniquum iudicium profert vel ex ignorantia vel ex malitia, unde subdit *et condemnabis me ut iustificeris?*, quasi dicat: numquid intantum vis te ostendere iustum quod ego apud alios condemnabilis videar?

Est autem notandum quod si fuerint duo aequa-

les, si oporteat alteri culpam imponi, non est reprehensibile si alter eorum a culpa imposita se expurget quamvis alter culpabilis in aliorum opinione remaneat, quia homo plus se quam alium naturaliter diligit; sed ubi est tanta distantia quanta est Dei et hominis, potius homo debet pati culpam iniuste in se referri quam quod iniuste referatur in Deum: et ideo Dominus ad arguendum Iob proponit excellentiam Dei super homines, quae quidem excellentia ex eius effectibus manifestatur. Sed quia nunc agitur de comparatione iustitiae quae proprie non attenditur respectu irrationabilium rerum, ideo ad ostendendum divinam excellentiam accipit effectus quos Deus operatur in rationabilibus creaturis, qui quidem effectus secundum duo considerari possunt: uno modo secundum virtutis suae operationem, et quantum ad hoc dicit *Si habes brachium sicut Deus*: per brachium enim potentia divinae virtutis exprimitur, quo quidem brachio utitur et ad sustentationem bonorum, secundum illud Is. **xl**¹¹ « In brachio suo congregabit agnos », et ad punitionem malorum, secundum illud Luc. **i**⁵¹ « Fecit potentiam in brachio suo, dispersit superbos mente cordis sui ». Alio modo operatur Deus in rationabilibus creaturis per suae sapientiae doctrinam, quam propter eius excellentiam tonitruum nominat, et quantum ad hoc subdit *et si voce simili tonas*: hoc autem tonitruo utitur Deus ad instructionem bonorum, secundum illud supra **xxvi**¹⁴ « Cum vix parvam stillam sermonum eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis eius intueri? », et ad terribilem increpationem malorum, secundum illud Psalmi « Vox tonitru tui in rota », et postea sequitur « Commota est et contremuit terra ».

Ex huiusmodi autem effectibus excellentiam divinam demonstrat quantum ad tria: primo quidem quantum ad decorem cum dicit *circumda tibi deco-*

14 te om. N β¹ V² 28 numquid] iniquum F γ

2 praecedentibus: cap. xxxviii et xxxix. 8 commemoraverat: e. g. cap. xxviii⁶. aliquibus: e. g. Eliud cap. xxxiv. 14 supra: cap. xxxviii¹⁻³. 41 plus se quam alium: cf. Thomas II-II q. 26 a. 4. 69 Ps. Lxxvi¹⁹. 70 Ibid.

⁵ circumda tibi decorem et in sublime erigere et esto gloriosus et speciosus induere vestibus.

⁶ Disperge superbos in furore tuo, et respiciens omnem arrogantem humilia.

⁷⁵ *rem*, quasi dicat: si tam potens es in effectibus sicut Deus, attribuas tibi eius decorem, unde signanter dicit *circumda tibi*: Deus enim non habet circumdatum decorem quasi superadditum eius essentiae sed ipsa essentia eius est decor, per quem intelligitur ipsa claritas sive veritas, et puritas sive simplicitas, et perfectio essentiae eius; sed homo non potest habere decorem nisi circumdatum, quasi participando ipsum a Deo ut superadditum suae essentiae. Secundo tangit divinam altitudinem cum subdit *et in sublime erigere*: attenditur autem divina sublimitas non loco quia Deus loco non comprehenditur, sed perfectione et virtute quia quicquid de eo dicitur convenit ei in summo; huiusmodi autem sublimitas Deo essentialiter convenit, unde ad eam non erigitur sed in ea immobiliter manet; homo autem secundum suam naturam est infimae conditionis, unde ad illam sublimitatem divinam pervenire non posset nisi se supra se sublevando, et ideo signanter dicit *in sublime erigere*. Tertio tangit eius gloriam cum subdit *et esto gloriosus*: gloria quidem importat notitiam de bonitate alicuius, unde Ambrosius dicit quod gloria est « clara cum laude notitia »; bonitas autem Dei infinita est, cuius notitia perfecta non est nisi apud Deum, et ideo gloria in solo Deo est in quantum se ipsum cognoscit, ad quam gloriam homo pervenire non potest nisi participando cognitionem divinam, secundum illud Ier. ix²⁴ « In hoc gloriatur qui gloriatur, scire et nosse me », et ideo signanter dicit *esto gloriosus*, quia homo essentialiter hanc gloriam non habet.

His igitur positis quae pertinent ad excellentiam divinae potestatis et naturae, procedit ulterius ad commemorandum divinos effectus in rationabilibus creaturis et quantum ad bonos et quantum ad malos; sed sciendum est quod effectus quos Deus operatur in sublimationem iustorum magis attribuuntur misericordiae, quos autem operatur in punitionem malorum proprie attribuuntur iustitiae: et ideo quia nunc agitur de iustitia, primo breviter tangit effectum divinae operationis quantum ad bonos cum dicit *et speciosus induere vestibus*. Omnes enim boni tam angeli quam homines speciosi sunt ex partici-

patione divinae sapientiae et iustitiae, et sicut homo ornatur ex specioso vestimento, ita omnis decor sanctorum angelorum et hominum redundat in ornatum Dei in quantum ex hoc Dei bonitas commendatur, per modum quo dicitur Is. XLIX¹⁸ « His omnibus velut ornamento vestieris ». Est autem considerandum quod hoc ad misericordiam Dei pertinet quod sanctos suos faciat speciosos, sed quod eorum decore utatur ad suam gloriam ad iustitiam pertinet de qua nunc loquitur, et ideo non dicit 'speciosas fac vestes' sed *speciosus induere vestibus*.

Deinde diffusius <ostendit> effectus divinae iustitiae quos exercet in malos, et primo hoc prosequitur quantum ad homines. Sciendum est autem quod omnis malitia hominum a superbia initium habet, secundum illud Eccli. x¹⁵ « Initium omnis peccati superbia »; inter cuncta etiam vitia Deus maxime superbiam detestatur, unde dicitur Iac. iv⁶ quod « Deus superbis resistit », et hoc ideo quia superbi quasi Deo rebellant dum ei humiliter subditi non volunt, et ex hoc in omnia peccata incidunt divinis praeceptis contemptis — unde et terreni principes maxime detestantur rebelles —, et ideo Dominus specialiter commemorat effectum suae potentiae quem contra superbos exercet. Est autem duplex genus superbiorum: quidam enim ex bonis quae habent se super alios efferunt, sicut ille qui dicebat Luc. xviii¹¹ « Non sum sicut ceteri hominum », et hi proprie superbi dicuntur, ut ipsum nomen sonat; est autem propria superbiorum poena discordia, quia dum quilibet alii superesse nititur et subditi recusat, ad invicem concordare non possunt, unde dicitur Prov. xiii¹⁰ « Inter superbos semper iurgia sunt », et ad hoc designandum dicit *Disperge superbos in furore tuo*, quasi dicat: exerce officium Dei quod est dispergere superbos ut in unum convenire non possint; per furorem autem Dei intelligitur gravis vindicta. Aliud autem genus superbiorum est qui sibi arrogant id quod supra ipsos est, et hi proprie arrogantes dicuntur, unde dicitur Ier. XLVIII²⁹ « Arrogantiam et altitudinem cordis illius ego scio, ait Dominus, et quod non sit iuxta eam virtus eius »; horum autem poena propria est deiectio: cum enim volunt se eri-

91 autem] qui add. F V² pAs III sublimationem] sublimatione N V¹ V² δ π sublimitatem Sv 112 quos scrips. cum sF² sPd π] quod cet. (def. β¹ Va) 113 attribuuntur] —buitur V² γ δ¹ π (def. β¹ Va) 129 <ostendit> suppl.] prosequitur β¹ F² exequitur δ¹ π om. cet. 142 quem] quam β¹ Sv Va que R 145 hominum] —nes V² γ Pd π

96 Ambrosius: sic communiter Thomas e.g. I-II q. 2 a. 3, II-II q. 103 a. 1 ad 3: 'quaedam glossa Ambrosii'; cf. *Glossa ordin.* super Rom. xvi²⁷ et *Glossa Petri Lomb.* ibid. (PL 191,1532 C) ex August. II *Contra Maxim.* cap. 13 (PL 42,770). 154 gravis vindicta: cf. supra cap. 21 300 nota.

⁷ Respice cunctos superbos et confunde eos, et contere impios in loco suo. ⁸ Abscondes eos in pulvere simul, et facies eorum demerge in foveam. ⁹ Et ego confitebor quod salvare te possit dextera tua.

gere supra posse, consequens est quod periculose corruant, secundum illud Psalmi «Deicisti eos dum allevarentur», unde subdit *et respiciens omnem arrogantem humiliā*, idest deicias ex prospectu tuae pro-
165 videntiae.

Communis autem utrorumque prima poena est confusio, quia cum non possint consequi altitudinem quam praetendebant, confunduntur apparente defectu eorum, unde subdit *Respice cunctos superbos et confunde eos*, unde et supra xx⁶ dictum est «Si ascenderit usque in caelum superbia eius, quasi sterquilinum in fine perdetur». Secunda autem poena eorum est eorum destructio, quam designat subdens *et contere impios in loco suo*. Superbos impios nominat quia, sicut Eccli. x¹⁴ dicitur, «initium superbiae hominis est apostatare a Deo», quod repugnat divino cultui qui pertinet ad pietatem; conveniens autem poena est superbiorum quod conterantur: quod enim conteritur, quadam violentia fortioris
180 corporis in minimas partes resolvitur; iustum est autem ut superbi qui se inordinate magnos existimant, fortiori virtute, scilicet divina, ad minimum deducantur. Signanter etiam addit *in loco suo*, ut ostendatur quod id in quo confidunt eos liberare
185 non potest: unumquodque enim in suo loco conservatur, unde multitudo divitiarum vel status dignitatis, vel si quid aliud huiusmodi est in quo homo confidat, locus eius dici potest; quibus non obstantibus superbus a Deo conteritur, ut quasi in loco
190 suo contritus videatur. Tertia poena est quod postquam sunt ad minimum redacti claritas famae eorum cessat: iustum est enim ut qui gloriae pompam quaerebant ab hominum memoriis deleantur, secundum illud Prov. «Nomen impiorum putrescet», unde sequitur *Abscondes eos in pulvere*, idest facies eos obscuros propter statum vilitatis ad quem deducuntur. Quod autem addit *simul* potest ad duo referri, videlicet ad hoc quod omnes superbi simul talem finem patiuntur, et ad hoc quod non successive
200 superbi depereunt sed simul, idest subito, deiciuntur. Quarta autem poena eorum est ut non solum ipsi ab aliis non cognoscantur sed etiam bona de

quibus superbierunt agnoscere non sinantur, unde subdit *et facies eorum*, per quas scilicet virtutes eorum cognoscitivae significantur eo quod visus hominis in facie ponitur, *demerge in foveam*, idest in profundum inferni; et loquitur de damnatione mortis secundae per similitudinem mortis primae, per quam homines in corporalem pulverem reducuntur in foveam demersi.

Haec autem Dominus praemiserat quasi propria sua opera; eius autem proprium est ut non egeat alieno auxilio, quod homini convenire non potest sicut nec potest praedicta opera exercere, unde subdit *Et ego confitebor quod salvare te possit dextera tua*, quasi dicat: si praedicta opera facere potes quae sunt Dei solius, potes tibi rationabiliter attribuere quod divino auxilio non egeas ad salutem; sed sicut illud non potes, ita nec hoc; unde non debes de tua iustitia gloriari.

Ecce Vehemot quem feci tecum etc. Supra Dominus narraverat effectus virtutis suae quos in malis hominibus operatur, nunc autem accedit ad describendum malitiam diaboli. Manifestum est autem ex praemissis quod apud Iob et amicos eius eadem
225 erat opinio de daemonibus quam nunc Ecclesia catholica tenet, ut scilicet ex angelica dignitate per peccatum corruerint, unde supra iv¹⁸ dictum est «Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles». Et sicut homo per peccatum decidit a dignitate rationis et
230 contra rationem agens irrationabilibus comparatur, ita etiam diabolus per peccatum avertens se a superioribus et intelligibilibus bonis, dum principatum super inferiora et terrena appetiit, animalibus brutis comparatur, in quorum effigie frequenter daemones
235 apparent hominibus, Deo id providente ut tales figuras corporum sinantur assumere per quas eorum condicio designetur.

Est autem considerandum quod sicut angeli in sua dignitate remanentes excellentiam quandam habent supra hominum dignitatem, unde et in fulgentiori quadam claritate apparent hominibus, ita etiam daemones excellentiam quandam et principatum in

166 Communis] forte praemittendum est Consequenter autem ponit communes poenas eorum quod addunt lin. 169 post eorum V², lin. 170 post eos β¹, lin. 172 post perdetur N 167 possint] possunt N V¹ V² F³ δ(-R) π possit F² 195 Abscondes] — de cum Vulg. δ(-R) π 206 facie] faciem F β¹ γ(-F²) δ π 215 salvare (cf. ad salutem infra lin. 218)] servare F N V¹ V² 218 egeas] egeat N V² eges Pd 233 et om. F V² 237 sinantur] signantur N δ¹ signanter V² figurantur β¹

162 Ps. LXXII¹⁸. 180 in minimas partes: cf. Arist. IV *Meteora* cap. 9 (386 a 13) ut refert Thomas *Super IV Sent.* d. 17 q. 2 a. 1 qc. 1. 194 Prov. x⁷. 226 Ecclesia catholica: cf. supra cap. 1 241 et cap. 4 412 nota.

¹⁰ Ecce Vehemot quem feci tecum. Fenum quasi bos comedet.

malitia supra homines habent, et ideo sub figura
²⁴⁵ quorundam excellentium et quasi monstruosorum
 animalium describuntur. Inter omnia autem anima-
 lia terrestria excellit elephas magnitudine et virtute,
 inter animalia vero aquatica excellit cetus: et ideo
 Dominus describit diabolum sub figura elephantis et
²⁵⁰ ceti, ut hoc nomen *Vehemot*, quod significat 'animal',
 referatur ad elephantem qui inter cetera anima-
 lia terrestria, quae communius animalia dicuntur,
 quendam principatum tenet propter corporis ma-
 gnitudinem; nomen autem *Leviathan*, quod significat
²⁵⁵ 'additamentum eorum', referatur ad cete grandia
 quae habent magnitudinis additamentum supra om-
 ne animalium genus.

Posset autem forte alicui videri quod Dominus
 ad litteram intenderet exprimere proprietates ele-
²⁶⁰ phantis et ceti propter magnitudinem qua reliqua
 animalia superant; sed quod proprietates horum ani-
 malium in figuram alterius describantur manifestum
 est ex hoc quod, proprietatibus positis ad figuram
 pertinentibus, subditur veritas. Nam praemissis pro-
²⁶⁵ prietatibus Vehemot, idest elephantis, quasi expo-
 nendo veritatem subdit « Ipse est principium viarum
 Dei »; praemissis autem proprietatibus Leviathan,
 idest ceti, subdit « Ipse est rex super universos filios
 superbiae ». Et satis convenienter in descriptione
²⁷⁰ diaboli terminatur disputatio Iob, quae est de ad-
 versitate ipsius, quia etiam supra commemoratur
 Satan fuisse principium adversitatis ipsius; et sic
 dum amici Iob causam adversitatis eius ad ipsum
 Iob referre niterentur putantes eum propter sua pec-
²⁷⁵ cata fuisse punitum, Dominus, postquam Iob redar-
 guerat de inordinata locutione, quasi finalem deter-
 minationem disputationi adhibens, agit de malitia
 Satan quae fuit principium adversitatis Iob et est
 principium damnationis humanae, secundum illud
²⁸⁰ Sap. I « Invidia diaboli mors introivit in orbem
 terrarum ».

Primo ergo incipiens describere Satan sub figura
 Vehemot, assignat convenientiam eius ad hominem

dicens *Ecce Vehemot quem feci tecum*. Et si quidem
 hoc referatur ad tempus inchoationis utriusque ²⁸⁵
 quantum ad figuram, veritas apparet: nam sexto
 die simul cum homine terrena animalia sunt pro-
 ducta; si referatur ad diabolum, de quo figuratiter
 sive metaphorice haec dicuntur, non videtur simul
 diabolus factus cum homine: nam homo factus le- ²⁹⁰
 gitur die sexto, Satan autem inter angelos factus
 creditur in principio quo creavit Deus caelum et
 terram. Sed si illa dierum enumeratio non designat
 temporis successionem sed diversa genera rerum
 productarum, secundum sententiam Augustini, nulla ²⁹⁵
 repugnantia invenitur; si autem, secundum aliorum
 expositionem, angelorum creatio duratione praeces-
 sit hominis productionem, potest dupliciter hoc ver-
 bum intelligi: uno modo ut sit sensus *quem feci*
³⁰⁰ *tecum* idest quem feci sicut et te, et hoc dicit ad ex-
 cludendum errorem eorum qui considerantes mali-
 tiam diaboli aestimaverunt eum non esse Dei boni
 creaturam; alio modo ut sit sensus *quem feci tecum*
 idest similitudinem tecum habentem quantum ad
 naturam intellectualem. Et huius etiam similitudinis ³⁰⁵
 aliquod vestigium in elephante apparet: dicit enim
 Aristotiles in VIII De animalibus quod « maxime
 domesticabile silvestrium est elephas: ad multa
 enim eruditur et intelligit quoniam et adorare reges
 docentur », quod non dicitur quia habeat intellectum ³¹⁰
 sed propter bonitatem naturalis aestimativae.

Descripta igitur convenientia Vehemot cum ho-
 mine, describit proprietates ipsius, et ut hoc primo
 ad figuram referamus, tria videtur circa Vehemot
 describere: primo quidem cibum ipsius cum dicit ³¹⁵
Fenum quasi bos comedet: ad litteram enim non est
 animal comedens carnes sed herbas et alia huius-
 modi ad modum bovis. Et quia herbae nascuntur
 in terra, per hoc figuratur quod Satan pascitur, idest
 delectatur, in terrenorum dominio, unde et iactan- ³²⁰
 ter de se dicit Luc. IV⁶ « Mihi tradita sunt », scilicet
 regna orbis terrae, « et cui voluero do illa ».

Secundo describit coitum eius: in cibo enim et

²⁶⁸ universos] omnes N F² γ δ¹ π ²⁶⁹ in descriptione] in hoc disputatio (in hac disputatione As π) domini *praem. codd.*, quod
coniecimus primam redactionem casu non cancellatam et deletimus ²⁷⁰ disputatio] et *praem.* β¹ F³ sPd ²⁷⁷ disputationi]
 —onem F Sv R —onis N disputantium β¹ ³¹⁰ docentur ut in *transl. Guillelmi*] docetur solus F²

²⁵⁰ 'animal': cf. Gregor. *XXXII Moral.* cap. 12 (PL 76,644 C); Isid. *VIII Etymol.* cap. 11 (PL 82,317 A). ²⁵⁴ *Levia-*
than: infra vers. 20. ²⁵⁵ 'additamentum eorum': cf. Gregor. *XXXIII Moral.* cap. 9 (PL 76,682 C); Isid. *VIII Etymol.* cap. 11
 (PL 82,317 B). ²⁶⁶ Vers. 14. ²⁶⁸ Cap. XL²⁵. ²⁷¹ supra: cap. 1². ²⁸⁰ Rectius Sap. II²⁴. ²⁸⁶ sexto die: Gen.
 I²⁴. ²⁹² creditur: cf. August. *I De Gen. ad litt.* cap. 1 (PL 34,247); *Glossa ordin.* super Gen. 1¹. ²⁹⁵ *IV De Gen. ad litt.*
 cap. 26 et 33 (PL 34,314 et 318) et *XI De civ. Dei* cap. 9 (PL 41,324) ut refert Thomas *I Pars* q. 74 a. 2. ²⁹⁶ aliorum:
 e.g. Hieron. *Super Tit.* 1² (PL 26,594) et Ioh. Damasc. *II De fide* cap. 3 (PG 94,873; Bt 74) quos allegat Thomas *I Pars* q. 61
 a. 3 arg. 1 et *De subst. separ.* cap. 16 (al. 17). ³⁰² aestimaverunt: Manichaei apud Gregor. *XXXII Moral.* cap. 12 (PL 76,646 B).
³⁰³ alio modo: cf. Gregor. *ibid.* (PL 76,646 A). ³⁰⁷ *IX De hist. animal.* cap. 46 (630 b 18) sec. transl. Guillelmi (ms. f. 61va)
 quamvis sub titulo 'De animalibus' vel 'Animalium' hic et infra designatur; cf. Praef. § 13 et 145.

¹¹ Fortitudo eius in lumbis eius, et virtus illius in umbilico ventris eius; ¹² stringit caudam quasi cedrum, nervi testicularum eius perplexi sunt. ¹³ Ossa eius velut fistulae aeris, cartilago ipsius quasi laminae ferreae. ¹⁴ Ipse est principium viarum Dei.

coitu praecipuae delectationes animalium consistunt. ³²⁵ Describit autem coitum elephantis primo quidem quantum ad principium libidinis ex qua animalia commoventur ad coitum, cum dicit *Fortitudo eius in lumbis eius*: nam ex lumbis sive ex renibus semen ad membra genitalia derivatur. Secundo describit figuram coitus: nam, sicut Philosophus dicit in ³³⁰ V Animalium, «patitur coitum femella elephantis considens, et masculus ascendit», et hoc significat subdens *et virtus illius in umbilico ventris eius*, qui scilicet umbilicum superponit in coitu dorso femellae; et oportet quod sit in umbilico magna virtus ne frangatur propter collisionem corporum tam magnorum. Animalia autem in quibus talis figura coitus invenitur, dum coeunt caudam inter tibias posteriores stringunt, unde subdit *stringit caudam suam quasi cedrum*, quod dicitur propter magnitudinem eius. Tertio describit organa coitus deservientia cum subdit *nervi testicularum eius perplexi sunt*, idest revolutiones quasdam habent, ut Philosophus describit in III Animalium de testiculis omnium ³⁴⁵ animalium gressibilium et generantium animal.

Haec autem ad diabolum litteraliter referri non possunt, quasi ipsi <daemones> ad modum animalium corporaliter coeant quasi ipso coitu delectati: etsi enim, ut Augustinus dicit in XV De civitate Dei, ³⁵⁰ quidam «incubi saepe dicantur extitisse mulieribus improbi et earum appetisse ac peregissee concubitum», non tamen hoc agunt quasi coitu delectati, sed delectantur ad hoc quod homines ad peccata talia inducunt ad quae maxime sunt proni; unde ³⁵⁵ Augustinus dicit in II De civitate Dei «Quis non intelligat quantum moliantur maligni spiritus exemplo suo auctoritatem praebere sceleribus?», et propter hoc, ut ipse in eodem libro alibi dicit, «huiusmodi spiritus luxuriae obscenitatibus delectantur», quae ³⁶⁰ quidem eorum delectatio metaphorice in verbis praemissis exprimitur. Et quia propter concupiscentiam carnis secundum hoc vitium maxime possunt homi-

nes superare, ideo dicit *Fortitudo eius in lumbis eius*, ut hoc referatur ad viros, *et virtus illius in umbilico ventris eius*, ut hoc referatur ad mulieres; *stringit caudam suam quasi cedrum*, quia quos in hoc peccatum deicit dulcedine voluptatis finaliter ligatos tenet, *nervi testicularum eius perplexi sunt*, quia si aliquis in hoc vitium deiectus evadere nititur, diversis occasionibus iterato irretitur. ³⁷⁰

Tertio describit motum elephantum, de quibus dicitur quod habent inflexibiles pedes, tibias et crura propter pondus corporis sustentandum, et «habent ossa solida sine iuncturis»; et ad hoc designandum dicit *Ossa eius velut fistulae aeris*, quia flecti non ³⁷⁵ possunt sicut nec fistulae aeris, et hoc refertur ad exteriora organa motus quae sunt tibiae et crura; interiora autem organa motus sunt cartilagine quaedam et nervi, quae etiam in elephantibus non facile flectuntur, et quantum ad hoc subdit *cartilago ipsius quasi laminae ferreae*, quae scilicet incurvari et extendi non possunt: et per hoc significatur obstinatio diaboli qui a proposito suae malitiae retrahi non potest, et crudelitas eius per quam ab exteriori hominum nocimento non cessat. ³⁸⁵

Haec autem quae figuraliter dicta sunt exponit Dominus subdens *Ipse*, scilicet Satan de quo praedicta metaphorice dicta sunt, *est principium viarum Dei*, idest operum eius. Et si quidem hoc referatur ad opera creationis, hoc ea ratione dicitur quia ³⁹⁰ Satan inter primas creaturas est conditus, vel etiam quia secundum quosdam fuit excellentior inter ceteras creaturas; sed convenientius proposito videtur ut per vias Dei intelligamus opera providentiae eius. Considerandum est autem quod Deo unum solum ³⁹⁵ opus est proprium suae bonitati conveniens, scilicet benefacere et miserere; quod autem puniat et adversitates inducat, hoc contingit propter malitiam creaturae rationalis, quae primo est in diabolo inventa et per eius suggestionem est ad homines derivata, ⁴⁰⁰ et ideo signanter dicit quod *ipse est principium via-*

332 considens scrips. cum As π] concidens F F³ Va concides N V² concites β¹ consistens Sv concidentis R concitens Pd
347 ipsi] ipse F ipsa F² <daemones> suppl.] om. codd. 348 coeant] coeat F coeunt Sv delectati] -tatur F
-tentur F² -tanti V² delanti N 351 ac peregissee scrips. cum F V¹] ac percisse N ac pereisse V² et peccisse Va et perfe-
cisse δ¹ π om. F² γ 356 intelligat] -gant F N -git F³ 364 illius] eius F γ (def. F²) 371 elephantum scrips.]
-tium Va -tis cet. 371 quibus] quo F F² Sv δ¹ 372 habent] habet F F² Sv 373 habent] habet F F² 384 exteriori]
-orum F N β¹ V² 397 miserere] -reri β¹ γ δ π

328 ex renibus: cf. Albertus II De animal. tr. 2 c. 3 n. 112 (St 1,272). 331 V De hist. animal. cap. 2 (540 a 21), sec.
transl. Guillelmi (ms. f. 24vb). 344 III De hist. animal. cap. 1 (510 a 15). 349 Cap. 23 (PL 41,468). 355 Cap. 25
(PL 41,73). 358 Cap. 4 (PL 41,50). 372 habent...iuncturis: Thomas Cantimpr. IV De nat. rerum (ms. f. 59va-vb).
391 inter primas creaturas: cf. supra lin. 292 nota. 392 quosdam: Gregor. II In Evang. hom. 34 (PL 76,1250 B) sec.
Thomam I Pars q. 63 a. 7 sed c.; vide etiam XXXII Moral. cap. 23 (PL 76,665 C).

Qui fecit eum applicabit gladium eius. ¹⁵ Huic montes herbas ferunt, omnes bestiae agri ludent ibi. ¹⁶ Sub umbra dormit in secreto calami in locis humentibus. ¹⁷ Protegunt umbrae umbram eius, circumdant eum salices torrentis. ¹⁸ Absorbebit fluvium et non mirabitur, habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius.

rum Dei, idest quod Deus diversis viis utatur, scilicet beneficiendo et puniendo. Et ne credatur sic esse principium viarum Dei quod per se ipsum sit ⁴⁰⁵ potens ad nocendum, hoc excludit subdens *Qui fecit eum*, scilicet Deus, *applicabit gladium eius*, idest noxiam operationem ipsius; voluntas autem nocendi est diabolo a se ipso, propter quod dicitur gladius eius, sed effectum nocendi non habet nisi ex voluntate vel permissione divina. Et quia dixerat quod ⁴¹⁰ «fenum sicut bos comedit», ostendit unde fenum accipiat ad edendum, unde subdit *Huic montes herbas ferunt*, per quod intelligitur quod sublimes in hoc saeculo et superbi afferunt diabolo suae delectationis seu refectionis materiam. Et quomodo hoc sit, ostendit subdens *omnes bestiae agri ludent ibi*: sicut enim ad litteram in montibus silvestria animalia congregantur ad securitatem et otium, ita sub quadam sublimium virorum protectione homines bestialiter saevientes securi requiescunt, quod significatur ⁴²⁰ Dan. iv⁹ ubi dicitur quod «subter arborem», per quam significatur regia dignitas, «habitant animalia et bestiae».

Deinde describit mansionem ipsius. Ubi considerandum est quod, sicut Aristoteles dicit in V Animalium, «elephantes in solitudinibus manent et maxime circa fluvios»; et quia circa fluvios solent esse arundineta et salices et loca umbrosa, ideo ad designandam elephantis mansionem dicit *Sub umbra* ⁴³⁰ *dormit in secreto calami in locis humentibus*. Et quia hoc animal non qualemcumque umbram <quaerit> sed condensam, subdit *Protegunt umbrae umbram eius*, ut scilicet inferior umbra per superiorem umbram contra aestum defendatur; et causam facientem umbram designat subdens *circumdant eum salices torrentis*, nam salices densiorem umbram faciunt et frigidiorum quam arundines. Inhabitat autem ad litteram hoc animal umbrosa loca, quia est animal melancholicum et siccae complexionis et habitat in ⁴⁴⁰ terris calidis, unde <contra> calorem et siccitatem aestus quaerit refrigerium humiditatis et umbrae.

Per quod designatur quod gladius diaboli non solum effectum habet in montibus, idest in superbis, qui ei et ipsi herbas ferunt et bestias agri ludentes sustinent, sed etiam in hominibus qui in otio quasi in ⁴⁴⁵ umbra vivunt, quam sibi multiplici studio continuare procurant ut sic umbrae protegant umbras, et qui in deliciis quasi in locis humentibus nutriuntur.

Propter eandem autem causam propter quam hoc ⁴⁵⁰ animal humentia et umbrosa loca quaerit, etiam multum de aqua potat, unde Aristoteles dicit in VII De animalibus quod «iam quidam elephas bibit aquae metretas macedonicas quatuordecim pro semel et iterum sero alias octo»; et ideo ad describendum ⁴⁵⁵ magnitudinem potus eius subdit *Absorbebit fluvium et non mirabitur*, quia scilicet consuevit multum bibere, et iterum postquam multum bibit expectat alium multum potum, unde subdit *habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius*, qui scilicet ⁴⁶⁰ est fluvius notus in terra illa ubi haec dicebantur. Et haec quidem hyperbolice dicuntur secundum quod referuntur ad elephantem; secundum autem quod referuntur ad diabolum, in cuius figura haec dicuntur, significatur eius praesumptio qua se ⁴⁶⁵ confidit de facili sibi incorporare per consensum omnes homines instabiles, etiam si habeant aliquam Dei cognitionem; ad quod significandum inducitur specialiter de Iordane, qui est fluvius in terra in qua vera Dei cognitio habebatur: in his enim tribus ⁴⁷⁰ generibus hominum maxime gladius diaboli habet effectum, scilicet in superbis, voluptuosis et instabilibus seu curis saeculi deditis, qui possunt per fluvium designari.

Aliqui tamen sunt qui a diabolo non superantur ⁴⁷⁵ sed potius contra ipsum victoriam obtinent, quod quidem principaliter competit Christo, de quo dicitur Apoc. v⁵ «Ecce vicit leo de tribu Iuda»; consequenter autem convenit aliis per gratiam Christi, secundum illud I ad Cor. xv⁵⁷ «Deo autem gratias, ⁴⁸⁰ qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum

422 significatur] —cabatur N β¹ V² 428 designandam] —dum N F² γ δ¹ π 431 <quaerit> suppl. cum Sv] om. N V²
pAs diligit (post condensam F) F sAs requirit (—ret V¹) post condensam β¹ petit F² appetit post condensam Va habitat δ¹ π
440 <contra> suppl. cum γ R π] ob sF propter β¹ sPd om. cel. 453 iam] om. F γ(-F³) π mane F² 454 pro] quod N δ
460 influat] fluat N V² γ pluet R

407 voluntas autem nocendi...: cf. supra cap. i 572 nota. 411 Vers. 10. 425 V De hist. animal. cap. 2 (540 a 20) sec. transl. Guillelmi (ms. f. 24va). 439 melancholicum: cf. Albertus II Quaest. de animal. q. 14 (ed. Col. 12,115). 452 VIII De hist. animal. cap. 9 (596 a 7) sec. transl. Guillelmi (ms. f. 45va).

¹⁹ In oculis eius quasi hamo capiet eum, et in sudibus perforabit nares eius. ²⁰ An extrahere poteris Leviathan hamo, et fune ligabis linguam eius? ²¹ Numquid pones circulum in naribus eius, aut armilla perforabis maxillas eius?

Iesum Christum». Et hanc quidem victoriam describit Dominus sub similitudine venationis elephantis, dicens *In oculis eius quasi hamo capiet eum*, scilicet
⁴⁸⁵ venator, per quem Christus et sui significantur. Dicitur esse unus modus venationis elephantum quod «fit fovea subterranea in via elephantis, in quam incidit ignoranter, ad quam veniens unus venator percutit et pungit ipsum; alter autem venatorum
⁴⁹⁰ veniens percutit primum venatorem et amovet eum ne percutiat elephantem et dat ei comedere hordeum, quod cum ter vel quater fecerit diligit se liberantem et ei deinceps oboediens mansuescit», et sic capiuntur per cibum eis oblatum sicut pisces
⁴⁹⁵ hamo. Est autem et alius modus venationis elephantum, ut Aristoteles dicit in VIII De animalibus, ubi dicit quod «homines venatores domesticos elephantem equitant et persequuntur elephantem silvestres et pungunt eos cum quibusdam instrumentis»; et ad
⁵⁰⁰ hoc potest pertinere quod subditur *et in sudibus perforabit nares eius*, in quibus scilicet habent carnem magis sensibilem, et ideo magis ibi punguntur a venatoribus. Per hoc autem mystice designatur quod Christus diabolum superavit, ostendens ei
⁵⁰⁵ naturam infirmam ut sic quasi hamo ab eo caperetur, et postmodum virtutem suam in eum exercuit, secundum illud Col. II¹⁵ «Expolians principatus et potestates, traduxit confidenter».

An extrahere poteris Leviathan hamo etc. Postquam Dominus descripsit proprietates diaboli sub similitudine elephantis qui est maximum animalium terrestrium, describit ipsum sub similitudine Leviathan, idest ceti, quod est maximum animalium marinarum et, sicut Plinius dicit, est «magnitudinis
⁵¹⁵ quatuor iugerum»; et Isidorus dicit quod «habent corpora aequalia montibus», ad quod refertur nomen Leviathan quod interpretatur 'additamentum eorum'; et ut Isidorus dicit, hoc animal dicitur balena a 'balyn', quod est emittere, quia altius ceteris
⁵²⁰ animalibus emittit aquas. Et potest dici quod sicut diabolum comparatur elephantem, qui vivit in terris, propter effectus manifestos quos operatur in terre-

nis et corporalibus creaturis, ita comparatur ceto sive balenae in fluctibus maris degenti propter effectus quos operatur in fluctuatione interiorum motuum.

Et quia superius victoriam hominis contra diabolum expresserat sub figura venationis elephantis, ne credatur quod homo sua virtute diabolum possit superare, hoc incipit excludere sub figura Leviathan. ⁵³⁰ De quo primo ostendit quod non potest superari per modum quo capiuntur pisces, unde dicit *An extrahere poteris*, scilicet de aquis, *Leviathan hamo?* Quod quidem fieri non potest duplici ratione: primo quia tantae est magnitudinis quod nulla hominis virtute
⁵³⁵ aut instrumento sursum elevari possit, et ad hoc significandum dixit *An extrahere poteris?*; secundo quia tantae est fortitudinis quod hamo retineri non possit, et ad hoc significandum subdit *et fune ligabis linguam eius?*: pisces enim qui capiuntur hamo per funem cui hamus appenditur retinentur. Per quod significatur quod nullus homo potest diabolum neque a malitia sua extrahere neque etiam eum ligare ut in sua malitia non procedat.

Secundo ostendit quod non potest superari ab ⁵⁴⁵ homine per modum quo quaedam animalia terrestria magna superantur: retinetur enim bubalus ab homine per anulum ferreum qui naribus eius imponitur, per quem homo ducit ipsum quo vult, et ad hoc excludendum subdit *Numquid pones circulum in naribus eius?* Subicit etiam homo sibi equum aut asinum vel camelum imponendo frenum vel camum in ore eius, et ad hoc excludendum subdit *aut armilla perforabis maxillas eius?* Praedictorum enim animalium quasi perforantur maxillae armilla, ⁵⁵⁵ idest ferro quod ponitur in ore ipsorum: sicut autem circulo naribus imposito ducitur bubalus, ita etiam freno vel camo maxillis equi imposito regitur gressus equi ut hominem convenienter ferat. Per hoc ergo datur intelligi quod nullus potest diabolum ducere quo vult nec eum dirigere ut suae voluntati deserviat. ⁵⁶⁰

Tertio ostendit quod Leviathan superari non potest per modum quo homo subicitur homini, quod

⁴⁸⁶ elephantum] —tis N F² δ¹ π —tium Va
 (def. Pd π)

⁴⁸⁹ venatorum] —tor N F² γ(def. Sv) δ(-R) π

⁵³⁹ possit] posset F β¹

⁴⁸⁷⁻⁴⁹³ Barthol. Anglic. XVIII De propriet. rerum cap. 43. ⁴⁹⁶ IX De hist. animal. cap. 1 (610 a 24) sec. transl. Scoti (ms. f. 34vb) ut allatam a Thoma Cantimpr. IV De nat. rerum (ms. f. 58va). ⁵¹⁴ IX Nat. hist. cap. 3 (2); cf. Thomas Cantimpr. VI De nat. rerum (ms. f. 107va): 'quatuor iugerum magnitudinis'. ⁵¹⁵ XII Etymol. cap. 6 (PL 82,451 B). ⁵¹⁷ 'additamentum eorum' cf. supra lin. 255 nota. ⁵¹⁸ XII Etymol. cap. 6 (PL 82,451 B). ⁵²⁷ superius: vers. 19.

²² Numquid multiplicabit ad te preces, aut loquetur tibi mollia? ²³ Numquid feriet tecum pactum, et accipies eum servum sempiternum? ²⁴ Numquid illudes ei sicut avi, aut ligabis eum ancillis tuis? ²⁵ Concident illum amici, dividunt illum negotiatores? ²⁶ Numquid implebis sagenas pelle eius, et gurgustium piscium capite illius?

⁵⁶⁵ quidem fit dupliciter: uno modo per simplex verbum, puta cum aliquis intantum alteri humiliatur quod eum rogat, et hoc tangit cum dicit *Numquid multiplicabit ad te preces?*; vel etiam cum addit blanditiarum verba, et ad hoc pertinet quod subditur *aut loquetur tibi mollia?*, idest blanda verba ⁵⁷⁰ ad te placandum, secundum illud Prov. xv¹ «Responsio mollis frangit iram». Alio modo accedente aliqua obligatione, quae fit vel per aliquod particulare pactum, ad quod pertinet quod dicit *Numquid feriet tecum pactum?*; vel per servitatem perpetuam, ad quod pertinet quod dicit *et accipies eum servum sempiternum?* Et ista quatuor quandoque per ordinem se habent: nam quandoque aliquis primo quidem propter timorem preces porrigit victori, ⁵⁸⁰ secundo blanditur, tertio ad pactum suscipitur, quarto per pactum servituti perpetuo subiugatur. Per quae omnia datur intelligi quod diabolus non timet hominem ut ei quasi superiori aut fortiori preces ex timore aut blanditias aut pactum aut servitatem ⁵⁸⁵ exhibeat; et si huiusmodi simulet facit ad hominum deceptiones, ut potius eos sibi subiciat quam eis subiciatur.

Quarto ostendit quod non potest superari per modum quo aves ab homine superantur, circa quas ⁵⁹⁰ considerandum est quod aves primo quidem aliqua deceptione capiuntur per retia vel viscum vel aliquid huiusmodi, et hoc excludens subdit *Numquid illudes ei sicut avi*, ut scilicet decipiendo ipsum in tuam redigas potestatem? Secundo postquam iam captae ⁵⁹⁵ fuerint ligantur ne avolare possint, et exhibentur pueris et ancillis ad ludum, et hoc significatur cum subditur *aut ligabis eum ancillis tuis?* Per quae datur intelligi quod homo non potest sua industria decipiendo diabolus superare, nec eum aliis despiciendum exponere. ⁶⁰⁰

Sic igitur ostenso quod non potest subici per modum quo alia animalia subiciuntur, ostendit consequenter quod homo non potest uti eo, etiam si subiceretur, per modum quo utitur aliis animalibus ⁶⁰⁵ magnis quando sunt in potestate hominis redacta. Et primo hoc ostendit assumens modum quo homi-

nes utuntur animalibus terrestribus captis, puta cervis et apris et aliis huiusmodi, quorum carnes dividuntur dupliciter: uno modo gratis distribuendo amicis, et hoc excludit subdēns *Concident illum amici?*, ut ⁶¹⁰ hoc interrogative legatur; alio modo vendendo diversis, et quantum ad hoc subdit *dividunt illum negotiatores?*, quasi dicat 'non': tanta est enim huiusmodi animalis magnitudo quod si quandoque capiatur toti regioni sufficiat, unde nec particulariter ⁶¹⁵ dividitur inter amicos nec venditur in macello ad modum aliorum animalium. Per quod designatur quod homo non potest auxilium daemonis vel alteri gratis communicare vel etiam vendere.

Secundo ostendit quod non potest homo uti Levian- ⁶²⁰ than ad modum quo utitur piscibus captis, quorum maioribus piscatores implent magnas sagenas, et quantum ad hoc dicit *Numquid implebis sagenas pelle eius?* Et forte signanter dicit *pelle* ad exprimentum modum quo maximi ceti capiuntur, qui «longis- ⁶²⁵ sissimis culmis quos habent quando dormiunt in rupibus pendunt ad saxa», ut dicitur, «et tunc piscator appropinquans quantum potest de pelle solvit a lardo iuxta caudam»: est enim animal valde pingue, ita quod propter pinguedinem talem incisuram ⁶³⁰ non sentit; et sic immissis funibus quos ligat ad saxa vel arbores, excitat cetum lapidibus fundae, qui volens recedere pellem dimittit. Minoribus autem piscibus implent quaedam alia minora instrumenta, et quantum ad hoc subdit *et gurgustium* ⁶³⁵ *piscium capite illius?* Dicitur enim gurgustium quoddam instrumentum de viminibus factum quod piscatores in gurgite ponunt ad capiendum pisces; est autem tanta magnitudo ceti quod nec totus nec etiam una pars eius, puta caput, potest in gurgustio ⁶⁴⁰ quantumcumque magno contineri: dicitur enim habere tam magnum caput quod ab ipso quadraginta lagenae sagiminis effluent. Et hoc ponitur ad figuratiter ostendendum quod diabolus virtute humana includi non potest, sicut quidam nigromantici se ⁶⁴⁵ eum posse includere opinantur, sed hoc totum provenit ex eius astutia qua utitur ad homines decipiendos; et si quis recte consideret, omnia praemissa

⁵⁸⁵ simulet] silent F N ⁵⁹³ sicut] quasi cum Vulg. F Pd π ⁶⁰⁵ potestate] —tem F γ(-Sv) R ⁶²² maioribus] interioribus F V² carnibus F³ ⁶²⁵ quo] quidam F N V² Va quidem (—dam As) add. γ maximi] —me F² V² § magni Sv
⁶²⁷ pendunt] pendent F γ Pd π tendunt pR saxa] saga N β¹ sagax Va ⁶⁴³ sagiminis] sanguinis β¹ F² δ(-R) π sanguis R

⁶²⁵⁻⁶²⁹ Albertus XXIV De animal. n. 19 (St 2,1525). ⁶³⁶ gurgustium: cf. Alan. de Insulis Distinctiones (PL 210,806 D).
⁶⁴¹ dicitur: cf. Albertus XXIV De animal. n. 17 (St 2,1524). ⁶⁴⁵ nigromantici: cf. Isid. VIII Etymol. cap. 9 (PL 82,312 A).

²⁷ Pone manum tuam super eum. Memento belli, nec ultra addas loqui. ²⁸ Ecce spes eius frustrabitur eum, et videntibus cunctis praecipitabitur.

videntur pertinere ad praesumptionem nigromanti-
⁶⁵⁰ corum confutandam, qui nituntur cum daemonibus
 pactum inire aut eos sibi subicere vel qualitercum-
 que constringere.

Ostenso ergo quod homo non potest ullo modo
 sua virtute diabolum superare, quasi ex omnibus
⁶⁵⁵ praemissis concludit subdens *Pone manum tuam su-
 per eum*, subaudi 'si potes', quasi dicat: nullo modo
 tua virtute potes manum tuam ponere super eum
 ut eum tibi subicias. Sed quamvis non possit ab
 homine superari, superatur tamen virtute divina,
⁶⁶⁰ unde subdit *Memento belli*, quo scilicet ego contra
 eum pugno, *nec ultra addas loqui*, scilicet contra me,
 dum scilicet vides eum mea virtute superari quem

tua virtute superare non potes. Et de superatione
 qua superatur a Deo subditur *Ecce spes eius frus-
 trabitur eum*, quod quidem si referatur ad cetum ⁶⁶⁵
 manifestum est: dum enim cetus persequitur pisces
 sperans eorum capturam, impingit ad aliquod litus
 unde propter parvitatem aquae se eruere non po-
 test, frustratus spe sua quam habebat de piscium
 captura, et sic super aquam apparens praecipitatur ⁶⁷⁰
 in mortem, et hoc est quod subditur *et videntibus
 cunctis praecipitabitur*, quia undique homines eum
 videntes concurrunt ad eum occidendum. Per quod
 significatur quod spes diaboli quam habet de sub-
 versione sanctorum frustrabitur, et ipse cum omni- ⁶⁷⁵
 bus suis sequacibus, sanctis videntibus, in die iudicii
 praecipitabitur in infernum.

⁶⁶⁶ dum enim cetus...non potest: cf. Albertus XXIV *De animal.* n. 17 (St 2,1524).

CAPITULUM XLI

¹ Non quasi crudelis suscitabo eum. Quis enim resistere potest vultui meo? ² Et quis ante dedit mihi ut reddam ei? Omnia quae sub caelo sunt mea sunt. ³ Non parcam ei verbis potentibus et ad deprecandum compositis. ⁴ Quis revelabit faciem indumenti eius? Et in medium oris eius quis intrabit?

Non quasi crudelis suscitabo eum etc. Postquam Dominus enumeraverat virtutem Leviathan quantum ad hoc quod non potest superari ab homine sed solum a Deo, nunc enarrat potestatem ipsius quantum ad hoc quod ipse potest contra alios agere. Et quia «non est potestas nisi a Deo», ut dicitur Rom. xiii¹, posset aliquis ad crudelitatem Deo ascribere quod tam noxiae creaturae tantam potentiam dedit, et ideo ad hoc excludendum dicit *Non quasi crudelis suscitabo eum*, idest altum esse permittam per potentiam sibi datam; et videtur hoc respondere ad id quod supra Iob xxx²¹ dixerat «Mutatus es mihi in crudelem». Quod autem hoc sibi ad crudelitatem ascribi non debeat ostendit triplici ratione: primo propter potestatem ipsius Dei, cum dicit *Quis enim resistere potest vultui meo*, idest providentiae meae? Quasi dicat: quantumcumque Leviathan iste sit potens non potest providentiae meae resistere, ut potentia sua utatur nisi quantum mihi placuerit, et mea voluntas non ad perniciem sed ad salutem hominum tendit. Secundo ostendit idem ex largitate bonitatis ipsius qua gratis omnibus bona sua distribuit, unde subdit *Et quis ante dedit mihi ut reddam ei?*, quasi dicat 'nullus', ex quo patet quod omnia quae feci diligo quibus bona mea gratis communico, unde non habeo contra ipsa quae feci crudelitatis animum; et ad idem pertinet quod subdit *Omnia quae sub caelo sunt mea sunt*, quia scilicet sunt a me creata, conservata et gubernata: nullus autem rebus suis adversatur. Tertio ostendit se non esse crudelem permittendo Satanam in sua potentia exaltari, per hoc quod in nullo ei defert: videtur enim ad crudelitatem quandam pertinere quod aliquis dum vult alicui tyranno favere patienter tolerat afflictiones multorum. Duplici autem ra-

tionem homo alicui potenti favet: uno modo timens comminationes ipsius, sed hoc Dominus a se excludit dicens *Non parcam ei*, idest in nullo ei deferam quin ei resistam secundum quod oportet, *verbis potentibus*, idest propter aliqua comminationis verba quae eius praeferant potestatem; alio modo favet alicui potenti quasi allectus ab eo blanditiis, et ad hoc excludendum subdit *et ad deprecandum compositis*, quasi dicat: quamvis potenter vel deprecatorie loqueretur tamen in nullo ei defero, quia non est convenientia «lucis ad tenebras», ut dicitur II Cor. vi¹⁴.

His igitur praemissis ad removendum opinionem suae crudelitatis, accedit ad describendum virtutem Leviathan, et primo describit figuram eius a capite incipiens. Dicitur autem quod «super oculos ceti sunt quaedam additamenta cornea in figura magnae falcis et sunt ducenta quinquaginta super unum oculum et totidem super alterum, et utitur eis cetus pro coopertorio oculi tempore magnae tempestatis», et ad hoc exprimentum dicit *Quis revelabit faciem indumenti eius?*, idest quis homo potest accedere ita prope cetum ut a praedictis operculis possit faciem eius detegere? Per quod datur intelligi quod astutias diaboli nullus homo sufficit aperire. Dicitur etiam quod «in gutture habet quandam pellem in modum membranae, et haec multis meatibus perforata non sinit quicquam corpulentia magnum ingredi ventrem eius», quia scilicet per hoc impediretur eius digestio, scilicet si aliquod magnum animal integrum absorberet, et ad hoc designandum subditur *Et in medium oris eius quis intrabit*, ut scilicet perscrutetur strictos illos meatus quibus parvi pisces in eius ventrem descendunt? Per quod designatur quod intentionem daemonis qua ad homines spiri-

² enumeraverat] —ravit F γ(-As) enarravit As enarraverat π 52 falcis] fabe F falcsis N falisus Va frasis δ¹ (def. Sv)
62 haec] est add. F β¹ As hoc R 66 subditur] subdit γ δ π 70 quod intentionem] intentio F qua] quam habet F

51 Albertus XXIV De animal. n. 15 (St 2,1523).

61 Thomas Cantimpr. VI De nat. rerum (ms. f. 107va).

⁵ Portas vultus eius quis aperiet? Per gyrum dentium eius formido. ⁶ Corpus eius quasi scuta fusilia, compactum squamis sese prementibus. ⁷ Una uni coniungitur et nec spiraculum quidem incedit per eas. ⁸ Una alteri adhaerebit et tenentes se nequaquam separabuntur. ⁹ Sternutatio eius splendor ignis, et oculi eius ut palpebrae diluculi.

tualiter absorbendos <movetur>, nullus homo potest cognoscere. Dicitur etiam de cetio quod habet aperturam «oris dentatam valde magnis et longis dentibus, et praecipue duo dentes sunt aliis longiores ad ⁷⁵ modum dentium elephantis vel apri», ergo ad designandum hoc duos dentes extremos maximos dicit *Portas vultus eius quis aperiet?*: videntur enim illi duo dentes maximi quasi duae portae quibus os ceti aperiatur. Per quod designatur quod nullus homo ⁸⁰ potest os diaboli aperire ad extrahendum de potestate eius peccatores, quos absorbet quasi duabus portis, scilicet violentia et astutia. Quantum autem ad alios dentes ceti subdit *Per gyrum dentium eius formido*, quia scilicet in circuitu oris habet dentes ⁸⁵ tam magnos ut aspicientibus terrorem incutere possit. Per quod significatur terror quem daemon hominibus incutit ut per hoc eos impellat ad peccandum; et potest dici quod dentes eius sunt ceteri daemones, vel etiam mali homines qui potentia sua alios ⁹⁰ terrendo ad malum inducunt.

His igitur praemissis de dispositione capitis Leviathan, procedit ad dispositionem corporis eius quod describit ad modum piscium habentium squamas, unde secundum magnitudinem sui corporis ⁹⁵ debet habere maximas squamas ad modum scutorum, unde dicit *Corpus eius quasi scuta fusilia*, quae quidem sunt continua, nam scuta lignea per colligationem adunantur; comparatur autem diabolus ad omnes malos sicut caput ad corpus, unde peccatores ¹⁰⁰ qui alios in malitia defendunt sunt quasi scuta corporis diaboli. Ostendit autem consequenter quod squamae eius non solum sunt magnae sed etiam compressae ad modum piscium multas squamas habentium, et hoc est quod subdit *compactum squamis* ¹⁰⁵ *sese prementibus*, per quod designatur multitudo malorum. Et perversa eorum concordia in malo ostenditur consequenter cum subditur *Una uni coniungitur*, quia scilicet sicut in corpore alicuius piscis non quaelibet squama coniungitur cuilibet sed una uni ¹¹⁰ per ordinem, ita etiam in multitudine malorum non omnes omnibus socialiter concordant sed quidam quibusdam. Quandiu autem piscis est vivus et for-

tis et squamae eius sunt in suo vigore, ita ad invicem et cuti corporis stricte adhaerent quod nec aer potest inter eas transire; quando vero piscis ¹¹⁵ fuerit vel mortuus vel infirmus aut ex aliqua occasione eius squamae desiccantur, tunc paulatim praedicta coniunctio squamarum remittitur ita quod ipsae squamae incurvantur et potest etiam aliquid grossius inter eas transire: ad ostendendum ergo ¹²⁰ vigorem squamarum Leviathan subdit *et nec spiraculum quidem incedit per eas*, idest per intermedium squamarum; per quod designatur quod ad consensum malitiae non disiunguntur <mali> per aliquam spiritualem persuasionem aut inspirationem ¹²⁵ internam. Et ideo ad ostendendum obstinatum eorum consensum in malitia subdit *Una alteri adhaerebit*, per mutuum favorem et consensum, *et tenentes se nequaquam separabuntur*, propter obstinatum scilicet consensum eorum in malum, sicut nec squa- ¹³⁰ mae Leviathan humana virtute possunt ab invicem disungi.

Sternutatio eius splendor ignis. Postquam descripsit Dominus dispositionem Leviathan, hic describit operationem fortitudinis eius, et sicut primo descrip- ¹³⁵ serat dispositionem capitis quam corporis, ita etiam et prius incipit enumerare operationes ad caput pertinentes. Prima autem et principalior pars capitis est cerebrum, ex cuius commotione sternutatio animalis causatur, et ideo sternutationem Leviathan ¹⁴⁰ describens dicit *Sternutatio eius splendor ignis*, quia scilicet ex sternutatione Leviathan tanta fit aquarum commotio quod causatur quidam candor aquarum commotarum ad modum splendoris ignis; vel etiam potest referri ad hoc quod fortiter commoto ¹⁴⁵ capite vel oculis videtur nobis quod emicet quidam splendor ignis, unde cum multo maior sit commotio capitis Leviathan ex eius sternutatione, multo magis talis splendor procedit. Significatur autem per hoc quod per commotionem capitis diaboli, idest per ¹⁵⁰ tentationes ipsius, emicat splendor ignis, scilicet irae aut concupiscentiae aut etiam inanis gloriae. Inter alias autem partes capitis sunt praecipui oculi, unde

⁷¹ <movetur> con. cum β¹] molitur δ¹ π om. cel. ⁸¹ quasi duabus] quantum ad duos δ¹ ⁸² portis scrips. cum F² γ π] dentes δ¹ partibus cel. ¹²² quidem] quiddam F N Va quidam V² quodam V¹ quoddam F² quod F³ ¹²⁴ disiunguntur] -gitur γ(-As) δ ¹²⁴ <mali> suppl.] om. codd. ¹³⁵ primo] prius γ ¹⁵³ praecipui] -pue γ

⁷³ Albertus XXIV *De animal.* n. 14 (St 2,1522). ⁹⁹ caput ad corpus: cf. August. *Enarr. in Ps. cxxxix*⁵ (PL 37,1807). ¹³⁹ sternutatio: cf. Avicenna. *III Canon. medic.* fen 5 tr. 2 c. 13 (ed. Venetiis 1555, f. 244r).

¹⁰ De ore eius lampades procedunt sicut taedae ignis accensae. ¹¹ De naribus eius procedit fumus sicut ollae succensae aquae ferventis. ¹² Halitus eius prunas ardere facit et flamma de ore eius egreditur. ¹³ In collo eius morabitur fortitudo, et faciem eius praecedet egestas, ¹⁴ membra carniū eius cohaerentia sibi.

subdit *et oculi eius ut palpebrae diluculi*: oculus enim
¹⁵⁵ ratione suae levitatis lucidus est; habet autem cetus
 magnos oculos secundum magnitudinem capitis et
 totius corporis, et ideo in inspectione eorum apparet
 quaedam claritas diffusa sicut est claritas diluculi,
 per quam designatur temporalis prosperitas quam
¹⁶⁰ diabolus homini repromittit. Tertio autem describit
 operationem sive effectum oris eius cum dicit *De ore
 eius lampades procedunt sicut taedae ignis accensae*,
 ubi considerandum est quod taeda est quoddam li-
 gnum quod accensum suavem odorem emittit; di-
¹⁶⁵ citur autem de ceto quod «quando multum esurit,
 vaporem odoriferum ad modum odoris ambrae ex
 ore suo emittit, in quo pisces delectati os eius in-
 grediuntur et sic ab ipso devorantur»: vapores ergo
 emissi ab ore ceti lampades dicuntur propter magni-
¹⁷⁰ tudinem caloris qui ex interioribus eius egreditur,
 taedae autem accensae comparantur propter redo-
 lentiam, ut dictum est; per hoc autem designatur
 quod diabolus ad concupiscentiam peccati homines
 incendit per ostentationem alicuius boni quasi per
¹⁷⁵ redolentiam quandam. Quarto ponitur operatio na-
 rium eius: hoc enim animal habet pulmonem et
 respirat sicut delphinus, et ad hoc designandum sub-
 dit *De naribus eius*, quae scilicet sunt praecipua
 instrumenta respirandi, *procedit*, scilicet per respira-
¹⁸⁰ tionem, *fumus*, idest aer adustus ex multitudine ca-
 loris qui est necessarius huic animali ad tantam
 molem movendam; et ideo signanter subdit *sicut
 ollae succensae aquae ferventis*: aer enim qui respi-
¹⁸⁵ rando emittitur in pulmone continebatur, in quo
 calefiebat per calorem cordis qui pulmōni coniungi-
 tur, sicut aqua in olla calescit et fervet per hoc quod
 <ignis> apponitur. Et quia animal respirat non solum
 per nares sed etiam per os, ideo quinto subdit ope-
 rationem oris dicens *Halitus eius*, idest exhalatio de
¹⁹⁰ ore procedens, *prunas ardere facit*, idest tam calidus
 et vehemens est quod sufficeret ad prunas accenden-
 das: loquitur enim ad similitudinem eorum qui suf-
 flando prunas accendunt, unde subdit *et flamma de*

ore eius egreditur, quia scilicet tam calidus et ignitus
 est vapor de ore eius egrediens quod merito potest
¹⁹⁵ flammae comparari. Per haec autem omnia desi-
 gnatur quod diabolus sua occulta vel manifesta sug-
 gestionem perversae cupiditatis ignem in homine ac-
 cendit.

His igitur praemissis quae pertinent ad virtutem
²⁰⁰ capitis Leviathan, accedit ad narrandum ea quae
 pertinent ad virtutem aliorum membrorum ipsius.
 Est autem considerandum quod, sicut Aristoteles
 dicit in II Animalium, «nullus piscis habet collum»
 nisi illi qui generant animalia, sicut delphini, et ex
²⁰⁵ horum genere sunt etiam ceti; et ideo incipit descri-
 bere fortitudinem colli eius cum dicit *In collo eius
 morabitur fortitudo*, quae quidem necessaria est tanto
 animali ad pondus capitis eius portandum; et quia
 per collum caput coniungitur corpori, possunt per
²¹⁰ collum Leviathan designari illi per quos diabolus
 in alios malitiam suam exercet, qui ut plurimum
 sunt potentes quos alii reverentur aut etiam timent.
 Est autem manifestum quod hoc animal cum sit
 magni corporis multo indiget cibo, et ideo cum in
²¹⁵ aliqua parte maris fuerit cetus absorbet multitudi-
 nem piscium ibi existentium, ut quasi mare in con-
 spectu eius remaneat piscibus vacuum, et hoc est
 quod subdit *et faciem eius praecedet egestas*, quia
 scilicet attrahit ad se pisces, ut supra dictum est,
²²⁰ et mare remanet a piscibus vacuum ante eum; per
 quod significatur quod egestas virtutum in homini-
 bus causatur ante faciem diaboli, idest per suggestio-
 nem ipsius. Consequenter ostendit fortitudinem eius
 quantum ad alias partes corporis cum dicit *membra*
²²⁵ *carnium eius cohaerentia sibi*, scilicet propter earum
 spissitudinem, per quod designatur consensus mem-
 brorum diaboli in malum.

His igitur praemissis de fortitudine Leviathan ad
 agendum, consequenter agit de fortitudine eius ad
²³⁰ resistendum. Quamvis autem possit resistere virtuti
 humanae agenti, tamen virtuti actionis divinae
 usquequaque resistere non potest, et ideo primo

¹⁶⁸ devorantur] hugutio. ambra. bre. est species valde cara et est multum odorifera. unde papias dicit quod ambrosium est odor divinus et ambrosius odor celestis add. π ¹⁷⁹ scilicet om. γ δ π per respirationem] post adustus γ post aer δ π ¹⁸⁰ fumus] om. pV² post procedit F β¹ (sicut γ δ π, cf. nota praec.) ¹⁸⁷ <ignis> conī. cum sV² Pd π] ei post apponitur Sv om. cel. ²²¹ a om. F² γ δ¹ π vacuum] et hoc est quod subdit add. pN β¹

¹⁵⁵ ratione suae levitatis: cf. Thomas *Super De sensu* 3 (437 a 29). ¹⁶³ taeda: cf. Plinius *XVI Nat. hist.* cap. 10 (19). ¹⁶⁵ Barthol. Anglic. *XIII De propriet. rerum* cap. 26. ¹⁷⁷ respirat sicut delphinus: cf. Arist. *III De part. animal.* cap. 6 (669 a 8) et Albertus *XIII De animal.* tr. 1 c. 6 n. 45 (St 2,912). ²⁰⁴ *II De hist. animal.* cap. 13 (504 b 17) sec. transl. Guillelmi (ms. f. grb); cf. etiam Albertus *II De animal.* tr. 1 c. 7 n. 76 (St 1,256). ²²⁰ supra: lin. 167.

Mittet contra eum fulmina, et ad locum alium non ferentur. ¹⁵ Cor eius indurabitur quasi lapis et stringetur quasi malleatoris incus. ¹⁶ Cum sublatus fuerit, timebunt angeli et territi purgabuntur. ¹⁷ Cum apprehenderit eum gladius, subsistere non poterit,

ostendit quid Deus contra ipsum agat cum dicit
²³⁵ *Mittet contra eum fulmina*: manifestum est enim quod frequenter in mari fulmina cadunt quibus quandoque etiam naves periclitantur, unde etiam probabile est quod quandoque ceti fulmine feriantur, et hoc opus praecipue attribuitur Deo propter
²⁴⁰ magnitudinem et terrorem huius effectus, unde supra xxxviii⁹⁵ Dominus dixit «Numquid mittes fulmina, et ibunt» etc. Subdit autem *et ad locum alium non ferentur*, quod potest ad duas intentiones referri: primo quidem ad designandum magnitudinem
²⁴⁵ corporis eius: solet enim fulgur ad aliquem locum percutiens per quandam repercussionem ad alia loca reflecti propinqua tamen, sed corpus Leviathan tam magnum est ut fulmen in ipsum percutiens extra corpus eius non reflectatur; alio modo potest referri
²⁵⁰ ad infallibilitatem divinae operationis: sicut ergo sagittarius sapiens directe sagittas emittit <ita> quod non percutit nisi ad signum, ita cum Deus fulgura contra Leviathan sive quamcumque aliam creaturam quasi sagittas quasdam emittere vult, non ad
²⁵⁵ alium locum pergunt nisi quo ipse emittit, secundum illud Sap. v²² «Ibunt directe emissiones fulgurum». Per quod designantur divina flagella, quae Deus immittit contra diabolum et membra eius ita quod contra alios non feruntur: nam si quandoque boni
²⁶⁰ per temporales adversitates flagellantur a Deo, hoc tamen cedit in glorificationem sanctorum et in maiorem damnationem diaboli et impiorum.
 Secundo ostendit qualiter se habeat Leviathan ad ea quae Deus contra ipsum agit, cum dicit *Cor
²⁶⁵ eius indurabitur quasi lapis*; durum autem significat potentiam naturalem ut scilicet aliquid non facile corrumpatur ab exteriori agente: per hoc ergo designatur virtus naturalis quae est in corde ceti ut non de facili corrumpatur ab exteriori actione inferente
²⁷⁰ aliquod nocumentum. Et ad istam duritiam designandam sufficiebat exemplum lapidis quantum ad leves percussiones, non autem quantum ad graves: lapis etsi non confringatur manu confringitur tamen malleo ferreo; et ideo ad designandam virtutem ceti
²⁷⁵ etiam contra gravia nocumenta subdit *et stringetur*

quasi malleatoris incus, quae scilicet ex percussione malleorum non confringitur sed magis solidari videtur: per hoc ergo significatur obstinatio diaboli et membrorum eius, quia nulla percussione divina a sua malitia emolliuntur. ²⁸⁰

Tertio ostenditur finalis effectus divinae percussio-
 nis: quantumcumque enim flagellis divinis resistere videatur, oportet tamen quod finaliter ab eis superetur, unde subdit *Cum sublatus fuerit*, scilicet
²⁸⁵ virtute divina de loco suo, *timebunt angeli* admirando divinam virtutem; in qua admiratione multi effectus divinae virtutis eis innotescunt, et ideo subdit *et territi purgabuntur*: ut enim Dionysius dicit vi cap. De divinis nominibus, angeli purgari dicuntur non ab immunditia sed a nescientia. Sed
²⁹⁰ quia omnis creatura corporalis modicum aliquid est in comparatione sanctorum angelorum, non videtur principaliter hoc esse dictum ad significandum quod caelestes angeli multum admirentur de occisione alicuius corporalis ceti, nisi forte per angelos sanctos
²⁹⁵ homines intelligamus; sed melius est ut principaliter referatur ad spiritualem Leviathan, scilicet diabolum, qui sublatus fuit virtute divina quando de caelo cecidit per peccatum: et tunc angeli admirantes divinam maiestatem sunt purgati per separatio-
³⁰⁰ nem ab eius societate. Similiter etiam in die iudicii quando diabolus cum omnibus membris suis detrudetur in infernum, angeli et omnes sancti admirantur divinam potestatem et erunt de cetero purgati per totalem separationem a malis, et hoc si-
³⁰⁵ gnificatur Apoc. xii¹⁰, ubi postquam proiectus est diabolus auditur magna vox in caelo dicens «Nunc facta est salus et virtus et regnum Dei nostri».

Sic igitur ostenso qualiter se habeat ad impugnationem Dei, ostendit qualiter se habeat ad im-
³¹⁰ pugnationem creaturae, et primo qualiter se habeat ad impugnationem hominis. Impugnat autem homo et de propinquo et a remotis: de propinquo quidem munitus gladio et hasta ad percussio-
³¹⁵ nem, et thorace ad sui munitionem, et quantum ad hoc dicit *Cum apprehenderit eum*, scilicet Leviathan, *gladius*, scilicet hominis, *subsistere non poterit*, scilicet gladius,

234 quid] quod F γ(-As) δ π 241 fulmina] flumina β¹ δ¹ fulgura *Vulg.* (cf. *Praef.* § 132) 251 <ita> *suppl.*] ante directe Pd π *om. cet.* (def. Sv) 252 fulgura *om.* F² δ¹ π (def. Sv) 253 creaturam] fulgura (-rat Va) *add. codd. praeter V¹ γ* (def. Sv), et *delevimus* 267 exteriori] -re N V¹ V² δ¹ π 273 lapis] enim *add. sV² γ δ¹ π* 277 confringitur] constringitur F N F² 285 admirando] scilicet *praem.* V² γ δ π 292 non] modo N V² Va ideo non δ¹ π

289 Rectius *De ecclesiast. hier.* cap. 6 pars 3 § 6 (PG 3,537 B; Dion. 1404) sec. Thomam *I Pars* q. 106 a. 2 ad 1; vel *De cael. hier.* cap. 7 § 2 et 3 (PG 3,207 B et 209 D; Dion. 845 et 859) ut refert etiam Thomas *De verit.* q. 9 a. 3. 298 de caelo cecidit: Is. xiv¹².

neque hasta neque thorax. ¹⁸Reputabit enim ferrum quasi paleas et aes quasi lignum putridum. ¹⁹Non fugabit eum vir sagittarius, in stipulam versi sunt ei lapides fundae. ²⁰Quasi stipulam aestimabit malleum et deridebit vibrantem hastam. ²¹Sub ipso erunt radii solis et sternet sibi aurum quasi lutum. ²²Fervescere faciet quasi ollam profundum mare et ponet quasi cum unguenta bulliunt.

quin frangatur propter duritiem corporis eius, *neque hasta*, scilicet subsistere poterit, *neque thorax*, quo ³²⁰scilicet munitur pectus, subsistere poterit contra Leviathan. Et huius rationem assignat subdens *Reputabit enim ferrum quasi paleas*, quia scilicet sicut homo non potest laedi a paleis et de facili eas frangit, ita Leviathan non potest laedi a ferro gladii ³²⁵vel hastae, sed de facili huiusmodi frangit; et similiter reputabit *aes*, scilicet thoracis, *quasi lignum putridum*, quod scilicet resistere non potest percussioni. Per hoc autem significatur quod nulla virtus humana efficax est ad diabolum laedendum vel ad ³³⁰resistendum ei, sed omnis virtus humana pro nihilo a diabolo reputatur.

Impugnat etiam homo a remotis per sagittas et lapides fundae, sed nec ista contra cetum valent, unde subdit *Non fugabit eum vir sagittarius*, scilicet ³³⁵emissione sagittarum, quas non timet utpote ab eis laedi non valens. Sicut autem sagittae de longinquo emissae laedunt interius vulnerando, ita lapides fundae laedunt exterius atterendo; sed cetus sicut non potest perforari sagittis, ita non potest conteri lapidibus in eum proiectis, unde subdit *in stipulam versi sunt ei lapides fundae*, quia scilicet sicut stipula propter suam levitatem nullum contere potest, ita nec cetus potest lapidibus fundae aliquod nocementum pati. Per hoc autem significatur quod ³⁴⁵sicut diabolum non potest laedi virtute humana quasi quadam percussione propinqua, ita etiam non potest laedi hominis astutia quasi quadam percussione a longinquo. Sicut autem per lapides fundae aliquis atteritur a remotis, ita etiam per malleum aliquid ³⁵⁰atteritur de propinquo, sed nec sic etiam cetus ab homine laedi potest, unde subdit *Quasi stipulam aestimabit malleum*, quod etiam referri potest ad eandem significationem cum praemissis, nisi quod mallei est gravior percussura quam lapidum fundae: ³⁵⁵unde potest significari quod quantumcumque intendatur hominis fortitudo et conatus, a diabolo conternitur.

Solent autem homines aliquos superare non solum

percutiendo sed etiam percussione comminando, sed nec cetus nec diabolum aliquam hominis comminationem timet, unde subditur *et deridebit vibrantem hastam*: vibratio enim hastae videtur esse quaedam comminatio percussurae. Sicut autem homo quandoque alium superat comminando, ita etiam promissis alliciendo; maxime autem solent aliqua dona ³⁶⁵promissa allicere hominem propter pulcritudinem vel propter pretiositatem. Nihil autem videtur esse pulcrius in corporalibus rebus quam radii solares, quorum pulcritudine Leviathan vel corporaliter vel spiritualiter intellectus non allicitur, et ad hoc ³⁷⁰significandum subditur *Sub ipso erunt radii solis*, quia scilicet non appetiatur eos tamquam aliquid magnum; et per consequens datur intelligi quod nihil aliud praeclarum in rebus humanis appetiatur. Aurum autem reputatur valde pretiosum inter res ³⁷⁵quae in usum hominis veniunt, et quantum ad hoc subdit *et sternet sibi aurum quasi lutum*, idest quasi vile aliquid ipsum contemnet. Et sic patet quod ab homine allici non potest.

Sic ergo ostenso quod non potest superari ab ³⁸⁰homine, consequenter ostendit quod non potest superari neque a mari neque ab aliquo pisce maris, et hoc per fortes operationes quas in mari exercet. Dicit autem Plinius quod «quaedam beluae sunt in mari orientali tantae magnitudinis ut ab imo ver- ³⁸⁵tant maria» et faciant tempestates in mari, quae quidem beluae ad naturam ceti pertinere videntur; et ad hoc significandum subdit *Fervescere faciet quasi ollam profundum mare*: sicut enim quando olla fervet aqua fervens in ea commovetur, ita ex violentia ³⁹⁰huius piscis fluctus maris commoventur; et incipit haec commotio a profundo et pervenit usque ad aquae superficiem, unde subdit *et ponet quasi cum unguenta bulliunt*, quae scilicet faciunt maiorem spumam et commotionem in superficie quam simplex ³⁹⁵aqua in qua non tantum de aere continetur; per hoc autem significatur turbatio quam diabolum concitat in hoc mundo. Et sicut facit magnum effectum quando movetur in fundo maris, ita etiam facit

³²² enim] eum N pV²

³⁶¹ subditur] —dit γ δ π

pulcritudinem F N γ(-Sv) Va π

³⁴⁴ quod om. N V² Va

³⁶⁸ radii solares] radius solaris Va

³⁹⁹ fundo] profundo β¹ sV²

³⁴⁹ aliquid] aliquis γ (def. F² Va)

quorum scrips. cum δ¹ π] cuius cet.

profundum As (def. pV² F³ Sv)

³⁵⁹ etiam om. V² δ

³⁶⁹ pulcritudine]

³⁸⁴ Ex Thoma Cantimpr. VI De nat. rerum (ms. f. 107rb); cf. Plinius IX Nat. hist. cap. 3 (2).

²³ Post eum lucebit semita, aestimabit abyssum quasi senescentem. ²⁴ Non est potestas super terram quae ei comparetur. Qui factus est ut nullum timeret, ²⁵ omne sublime videt: ipse est rex super universos filios superbiae.

⁴⁰⁰ magnum effectum quando movetur in superficie, et ad hoc significandum subdit *Post eum lucebit semita*: sicut enim quando navis movetur per mare, ad longum spatium vestigium navis transeuntis relinquitur propter commotionem et spumam generatam in ⁴⁰⁵ aqua, ita etiam contingit ex motu istius piscis prae sua magnitudine; per hoc autem significatur quod effectus perturbationis <quam> diabolus in mundo concitat non statim aboletur sed quandoque diutius durat. Ex hoc autem quod tam fortes operationes ⁴¹⁰ cetus in mari operatur, in nullo timet maris profunditatem, unde subdit *aestimabit abyssum*, idest profundum maris, *quasi senescentem*, idest quasi finem habentem et quasi impotentem ad absorbendum ipsum: nam quod senescit, et debile est et fini ⁴¹⁵ pinquum; ex hoc autem significatur quod diabolus damnationem inferni non tantum aestimat ut propter eam desinat contra Deum niti ac si eius damnatio esset terminanda. Et sicut Leviathan non potest superari ab homine nec a mari aut ab aliqua creatura maris, ita etiam non potest superari a quacumque alia creatura terrestri, unde subdit *Non est potestas super terram quae ei comparetur*: non enim est in terra aliquod animal tam magnum sicut cetus maris, unde et Plinius dicit quod in mari sunt ⁴²⁵ «maiora animalia terrestribus, et causa evidens est humeris luxuria»; per hoc autem significatur quod nulla virtus corporalis potest adaequari potestati daemonis quae est potestas spiritualis naturae.

Quia igitur multa praemisera de proprietatibus Leviathan in figura diaboli, consequenter praedic- ⁴³⁰ tam metaphoram exponit. Et sicut dictum est, omnes praedictae proprietates ad duo pertinere videntur, quorum unum est quod ipse ab alio laedi non potest, et quantum ad hoc exponens subdit *Qui factus est ut nullum timeret*, idest hoc habet ⁴³⁵ diabolus ex condicione suae naturae in qua factus est a Deo ut neque hominem timeat neque aliquam creaturam corporalem; aliud autem est quod Leviathan habet facultatem ad magnas et fortes operationes exercendas, et hoc exponens subdit *omne* ⁴⁴⁰ *sublime videt*, idest intentio diaboli est ad quaecumque sublimia aggredienda. Et quia haec videntur ad superbiam pertinere, ostendit consequenter quod diabolus non solum in se superbus est sed omnes in superbia excedit et est aliis superbiendi ⁴⁴⁵ initium, unde subdit *ipse est rex super universos filios superbiae*, idest super eos qui superbiae subiciuntur, qui omnes sequuntur eius ducatum. Ubi considerandum est quod Dominus operationem suam quam exercet in malos circa superbos manifestare ⁴⁵⁰ incepit et in superbis narrationem terminat, ut ostendat hoc praecipue Iob fuisse timendum ne diabolus, qui eum expetierat ad tentandum, praecipue eum ad superbiam inducere conaretur ut sic transferretur in regnum ipsius, et ideo ca- ⁴⁵⁵ vere debebat affectum et verba quae superbiam saperent.

⁴⁰⁷ <quam> *suppl. cum* β¹ F³ δ¹ π] *om. cet. (def. Sv)* ⁴¹⁴ et²] et est β¹ est V² Va (*def. Sv*) ⁴⁴⁶ universos] omnes F² γ δ π
⁴⁵⁰ circa] contra F β¹ δ(-Pd) ⁴⁵¹ incepit] incipit γ(-F³) δ π ⁴⁵⁵ cavere *scrips. cum* F² Sv] orrere F tacere N V¹ As
carere V² F³ Va abicere δ¹ π

⁴²⁴ IX *Nat. hist.* cap. 2 (1). ⁴⁵¹ incepit: cap. XL⁶.

CAPITULUM XLII

¹ Respondens autem Iob Domino dixit: ² Scio quia omnia potes et nulla te latet cogitatio. ³ Quis est iste qui celat consilium absque scientia? Ideo insipienter locutus sum et quae ultra modum excedunt scientiam meam. ⁴ Audi et ego loquar, interrogabo te et responde mihi. ⁵ Auditum auris audivi te, nunc autem oculus meus videt te. ⁶ Idcirco ipse me reprehendo et ago paenitentiam in favilla et cinere. ⁷ Postquam autem locutus est Dominus verba haec ad Iob, dixit ad Eliphaz Themanitem: Iratus est furor meus in te et in duos amicos tuos, quoniam non locuti estis coram me rectum sicut servus meus Iob.

Respondens autem Iob Domino dixit etc. Postquam Dominus redarguit Iob de incauta locutione quae superbiam sapere videbatur, quia scilicet se intantum iustum asserebat quod hoc quibusdam videbatur in derogationem cedere divini iudicii, Iob humiliter se convictum reputans respondet: primo quidem confitendo divinam excellentiam quantum ad potentiam, unde dicit *Respondens autem Iob Domino dixit: Scio quia omnia potes*, et etiam quantum ad scientiam, unde subdit *et nulla te latet cogitatio*. Per quorum primum confitebatur quod Deus poterat adversitatem removere a diabolo inductam, quem Dominus sub figura Vehemot et Leviathan descripsit; per secundum autem recognoscit se interius fuisse aliqua cogitatione superba pulsatum, quod Deum non latuisse recognoscit, et ideo consequenter invehitur contra eos qui divinam providentiam negant dicens *Quis est iste qui celat consilium absque scientia?*, idest quis est tam praesumptuosus et stultus qui dicit humanum consilium posse celari a Deo absque hoc quod Deus illud cognoscat?

Ex consideratione autem divinae excellentiae procedit ad considerationem propriae culpae cum subdit *Ideo insipienter locutus sum*, scilicet debitam reverentiam non exhibens divinae excellentiae in meis verbis, *et quae ultra modum excedunt scientiam meam*, scilicet discutiendo divina iudicia. Et quia «insipienter locutus sum», de cetero loquar sapienter, unde subdit *Audi et ego loquar*, meam scilicet culpam confitendo; et quia «locutus sum quae excedunt scientiam meam», de cetero de ea non audeo loqui sed solum de his te interrogare, unde subdit *interrogabo te*, scilicet petendo, orando, pulsando, et

responde mihi, scilicet interius instruendo. Quare autem sic mutatus sit ostendit subdens *Auditum auris audivi te*, scilicet olim cum insipienter loquerer, *nunc autem oculus meus videt te*, idest plenius te cognosco quam prius, sicut id quod videtur oculis certius cognoscitur quam quod aure auditur: profecerat enim tum ex percussione tum ex revelatione divina. Quanto autem aliquis magis Dei iustitiam considerat tanto plenius culpam suam recognoscit, unde subdit *Idcirco ipse me reprehendo*, propriam culpam confiteri nisi sequatur satisfactio, ideo subdit *et ago paenitentiam in favilla et cinere*, in signum scilicet fragilitatis naturae corporeae: convenit enim humilis satisfactio ad expiendam superbiam cogitationis.

Quia ergo superius Dominus redarguerat Eliud et etiam Iob, nunc tertio redarguit amicos eius, inter quos praecipuus erat Eliphaz — quod patet ex hoc quod primo loqui inceperat —, unde dicitur *Postquam autem locutus est Dominus verba haec ad Iob, dixit ad Eliphaz Themanitem: Iratus est furor meus in te et in duos amicos tuos*, scilicet Baldath et Sophar. Ubi considerandum est quod Eliud ex imperitia peccaverat, Iob autem ex levitate, et sic neuter eorum graviter peccaverat: unde nec Dominus dicitur iratus fuisse contra eos, sed contra tres amicos Iob graviter dicitur fuisse iratus quia graviter peccaverant perversa dogmata asserendo, ut supra habitum est, unde subdit *quoniam non locuti estis coram me rectum*, idest fidelia dogmata, *sicut servus meus Iob*, qui scilicet a veritate fidei non recessit. Pro gravibus autem peccatis expiandis antiqui con-

² incauta] tanta F V² ¹⁶ recognoscit] cognoscit N pV²
et praem. N V² ⁶⁴ idest] scilicet β¹ γ

²⁶ excedunt] —derent cum Vulg. Pd π (def. pR) ⁴⁵ ideo]

³³ petendo...pulsando: Matth. vii⁷. ⁵⁰ superius: cap. xxxviii²⁻³. ⁶² supra: cap. xiii⁴. ⁶⁶ antiqui...offerre: cf. supra cap. i 161 nota.

⁸ Sumite igitur vobis septem tauros et septem arietes, et ite ad servum meum Iob et offerte pro vobis holocaustum. Iob autem, servus meus, orabit pro vobis. Faciem eius suscipiam ut non imputetur vobis stultitia. Neque enim locuti estis coram me rectum sicut servus meus Iob. ⁹ Abierunt ergo Eliphaz Themanites et Baldath Suites et Sophar Naamathites, et fecerunt sicut locutus fuerat Dominus ad eos, et suscepit Dominus faciem Iob. ¹⁰ Dominus quoque conversus est ad paenitentiam Iob, cum oraret pro amicis suis. Et addidit quoque Dominus omnia quaecumque fuerant Iob duplicia. ¹¹ Venerunt autem ad eum omnes fratres sui et universae sorores suae et cuncti qui noverant eum prius, et comederunt cum eo panes in domo eius, et moverunt super eum caput. Et consolati sunt eum super omni malo quod intulerat Dominus super eum, et dederunt ei unusquisque ovem unam et inaurem auream unam.

sueverunt sacrificia offerre, unde subdit *Sumite igitur vobis septem tauros et septem arietes*, quia scilicet ipsi erant duces populorum; septenarius autem est numerus universitatis, unde septenarius sacrificiorum competit ad gravium delictorum expiationem. Sed quia infideles per fideles Deo reconciliari debent, subdit *et ite ad servum meum Iob*, ut scilicet eo mediante mihi reconciliemini, *et offerte pro vobis holocaustum*, ut scilicet vos satisfaciatis qui peccastis. Sed vestra satisfactio indiget fidelis viri patrocinio, unde subdit *Iob autem, servus meus, orabit pro vobis*, qui scilicet dignus est exaudiri propter suam fidem, unde subdit *Faciem eius*, scilicet deprecantis, *suscipiam*, scilicet exaudiendo eius orationem, *ut non imputetur vobis stultitia*, scilicet infidelis dogmatis; et hoc exponit subdens *Neque enim locuti estis coram me rectum sicut servus meus Iob*.

Accepta autem spe veniae, impleverunt quod eis fuerat mandatum, unde sequitur *Abierunt ergo Eliphaz Themanites et Baldath Suites et Sophar Naamathites, et fecerunt sicut locutus fuerat Dominus ad eos*. Et ita per oboedientiam et humilitatem suam digni facti sunt ut pro eis oratio Iob exaudiretur, unde sequitur *et suscepit Dominus faciem Iob*, rogantis scilicet pro amicis suis. Nec solum humilitas amicorum efficaciam praestitit eius orationi sed etiam humilitas propria, unde subditur *Dominus quoque conversus est*, scilicet a furore in clementiam, *ad paenitentiam Iob, cum oraret pro amicis suis*: dignum enim erat ut qui pro suo levi peccato humiliter paenitebat etiam aliis graviter peccantibus veniam impetraret.

Plus autem prodest unicuique sua paenitentia quam aliis, unde si oratio et paenitentia Iob meruit amotionem indignationis divinae ab amicis, multo decentius fuit ut etiam ipse ab adversitate liberaretur. Et quamvis Iob spem suam non referret ad

prosperitatem temporalem recuperandam sed ad consequendam futuram felicitatem, Dominus tamen ex abundanti etiam prosperitatem temporalem ei restituit, secundum illud Matth. vi³³ «Primum quaerite regnum Dei et iustitiam eius, et haec omnia adicientur vobis». Et hoc quidem tempore congruum erat propter statum Veteris Testamenti in quo temporalia bona promittebantur, ut sic per prosperitatem quam recuperaverat aliis daretur exemplum ut converterentur ad Deum; erat etiam congruum personae ipsius Iob, cuius apud aliquos opinio laesa erat propter multiplices adversitates quae supervenerant ei, et ideo ut ei famam restitueret, ad statum maioris prosperitatis eum reduxit, unde sequitur *Et addidit quoque Dominus omnia quaecumque fuerant Iob duplicia*. Inter adversitates autem Iob quasi praecipua erat quod fuerat ab amicis suis desertus, et ideo huius adversitatis primo remedium ponitur cum dicitur *Venerunt autem ad eum omnes fratres sui et universae sorores suae et cuncti qui noverant eum prius*, in quo designatur recordatio pristinae amicitiae, *et comederunt cum eo panes in domo eius*, in quo designatur reditus ad antiquam familiaritatem, *et moverunt super eum caput*, scilicet compatiendo afflictioni ipsius. Et quia non solum oportet afflictis compati sed etiam eorum afflictioni remedium praebere, primo quidem praebuerunt remedium eius interiori dolori per consolatoria verba, unde subditur *Et consolati sunt eum super omni malo quod intulerat Dominus super eum*; secundo autem adhibuerunt subventionis remedium contra exteriorum inopiam, et quia amiserat et animalia in campis et suppellectilia in subversione domus, ideo in utroque ei subveniunt, sequitur enim *et dederunt ei unusquisque ovem unam*, quantum ad animalia, *et inaurem auream unam*, quantum ad suppellectilia.

Haec autem modicum fuissent ad reparationem

140 reparationem] recuperationem N γ

69 septenarius: cf. supra cap. 5 321 nota.

120 ab amicis suis desertus: cf. cap. xix³².

¹² Dominus autem benedixit novissimis Iob magis quam principio eius. Et facta sunt ei quatuordecim millia ovium et sex millia camelorum et mille iuga boum et mille asinae. ¹³ Et fuerunt ei septem filii et tres filiae. ¹⁴ Et vocavit nomen unius Diem et nomen secundae Cassiam et nomen tertiae Cornustibii. ¹⁵ Non sunt autem inventae mulieres speciosae sicut filiae Iob in universa terra, deditque eis pater suus hereditatem inter fratres earum. ¹⁶ Vixit autem Iob post flagella haec centum quadraginta annis, et vidit filios suos et filios filiorum suorum usque ad quartam generationem, et mortuus est senex et plenus dierum.

ipsius, sed Dominus manum suam adhibuit ut ex his in maiora proficeret, unde sequitur *Dominus autem benedixit novissimis Iob*, scilicet multiplicando ea, *magis quam principio eius*, idest quam primae eius prosperitati: est enim «potens plus facere quam intelligimus aut petimus», ut dicitur Eph. III²⁰. Desideraverat autem Iob supra XXIX² ut esset «iuxta menses pristinos», sed Dominus ei maiora restituit et in duplo, ut supra dictum est, unde sequitur *Et facta sunt ei quatuordecim millia ovium*: supra enim dictum est quod «fuit possessio eius septem millia ovium»; et *sex millia camelorum*: nam primo habuerat «tria millia camelorum», ut supra dictum est; fuerant etiam ei «quingenta iuga boum», unde hic duplum ponitur cum dicitur *et mille iuga boum*; supra etiam dictum est quod habuerat «quingentas asinas», sed hic duplum ponitur cum sequitur *et mille asinae*.

Amiserat autem non solum <possessiones sed etiam> filios, qui ei restituuntur sed non in duplum, sequitur enim *Et fuerunt ei septem filii et tres filiae*, cuius ratio duplex esse potest: una pertinens ad futuram vitam, quia scilicet filii quos habuerat non totaliter ei perierant sed reservabantur in futura vita cum eo victuri; alia ratio potest esse quantum ad vitam praesentem, nam si duplicatis ceteris rebus etiam numerus filiorum esset duplicatus, non videretur fortuna domus augmentata fuisse, quia eandem quantitatem in bonis eius unusquisque filiorum habuisset quam prius; et ideo decentius fuit ut proles ei augetur non numero sed magis in valore. Quod occulte insinuat in filiabus quae pulcherrimae fuisse leguntur, quarum pulchritudini etiam nomina conveniunt, sequitur enim *Et vocavit nomen*

unius Diem, scilicet propter claritatem eius, et *nomen secundae Cassiam*, quae est species aromatica, propter suavitatem ipsius, et *nomen tertiae Cornustibii*: est autem stibium quo mulieres utuntur ad ornatum oculorum, secundum illud IV Reg. IX³⁰ «Depinxit oculos suos stibio et ornavit caput suum», quod quidem stibium in cornu a mulieribus conservatur ut habeant ipsum paratum cum opus fuerit, unde vocavit eam Cornustibii ad designandam abundantem pulchritudinem oculorum; unde et de pulchritudine earum subditur *Non sunt autem inventae mulieres speciosae sicut filiae Iob in universa terra*. Per quod etiam datur intelligi quod filii eius erant in virtute praecellentes, sequitur enim *deditque eis pater suus hereditatem inter fratres earum*, scilicet ad designandum convenientiam virtutis in utrisque.

Et quia Iob etiam in proprio corpore fuerat flagellatus, additur ei ad prosperitatis augmentum longitudo dierum, unde sequitur *Vixit autem Iob post flagella haec centum quadraginta annis*. Et ut intelligatur toto hoc tempore in prosperitate vixisse, subdit *et vidit filios suos et filios filiorum suorum usque ad quartam generationem*. Et ista prosperitas datur intelligi durasse usque ad mortem, unde sequitur *et mortuus est senex*, quod pertinet ad diuturnitatem vitae, et *plenus dierum*, quod pertinet ad vitae prosperitatem, unde supra ad designandum suam adversitatem dixit «Sic et ego habui menses vacuos»; unde et per plenitudinem dierum designatur abundantia ipsius et quantum ad bona fortunae et quantum ad bona gratiae, quibus perductus est ad futuram gloriam quae durat per omnia saecula saeculorum. Amen.

¹⁴⁶ intelligimus] —gamus δ π petimus scrips. cum F² Sv] peccamus N F³ petamus cet. ¹⁵⁹ <possessiones sed etiam> suppl.] possessionem sed etiam π hec sed etiam sAs om. cet. ¹⁶¹ enim om. F β¹ R

¹⁴⁹ supra: vers. 10. ¹⁵¹ Cap. 1°. ¹⁵³ Ibid. ¹⁵⁴ Ibid. ¹⁵⁶ Ibid. ¹⁷⁶ species aromatica: cf. Isid. XVII Etymol. cap. 8 (PL 82,622 C). ²⁰³ Cap. VII°.

INDICES

Numeri in his indicibus occurrentes hoc modo
interpretandi sunt:

12₁₄ 209: cap. 12, vers. 14, linea 209

4(5₁) 582: cap. 4 (iuxta Vulgatam Clementinam =
cap. 5, vers. 1), linea 582

INDEX RERUM ET VERBORUM

A

- abditus:** quae in abditis fiunt homo non cognoscit 10, 139
- abiectio:** quidam totaliter destruuntur per omnimodam abiectionem quantum ad esse civile 12, 209
- abominatio, abominari, abominabilis:** omnia abominamur per quae in odiosum devenimus 3, 101; cibus comestus quandoque extra eicitur cum abominatione 20, 153; per festinam mortem redditur humanum cadaver abominabile quasi sterco 20, 59; hypocritae videntur maxime esse abominabiles apud Deum 27, 103; impii in abominatione post mortem 11, 20 287
- aborsus, abortivus;** formatio fetus concepti et perductio ad perfectum impeditur per aborsum 21, 85; ab abortivis fetibus ante infusionem animae rationalis nihil perpetuum remanet 3, 395
- abscondere:** timentes se abscondent a facie eorum quos timent 13, 297; a Deo non sunt abscondita quae in tempore aguntur 24, 121; in sinu absconditum 19, 347. — Abscondere se in cavernis lapidum: *amplexari lapides* 24, 89
- absorbere:** dulcem cibum comedens non cito illum absorbet 20, 126; cetus si magnum animal integrum absorberet 4, 64; homines terra absorpti 38, 294
- abundantia, abundare:** superbia ex abundantia temporalium rerum oriri solet 15, 255, et contemptus Dei 12, 108; qui in temporalibus abundant maxime solent irridere in eis deficientes 12, 65; abundantia praedonum consequens est eis a Deo 12, 131; pinguedo ex abundantia humorum causatur 15, 258. — Abundantia: *flumen* 20, 187, *pinguedo* 15, 258, *plenitudo dierum* 42, 204, *pluvia* 20, 268
- abyssus:** profundum maris 41, 411
- acceptio, accipere:** collatio datorum et acceptorum 22, 20; est personarum acceptio si aliquis iustitiam alicuius contemnit aut negat propter magnitudinem alterius 13, 94, si in respondendo veritatem relinquit ut homini deferat 32, 191, *vide* veritas; acceptio personarum iustitiam iudicantis excludit 13, 93; apud antiquos acceptissimi erant boves propter agriculturam 21, 81
- accidere:** omnia quae accidunt in corporali creatura in utilitatem hominum redundant 38, 270
- accidia:** peccatum accidia est cum aliquis tristatur de spirituali labore 1, 210, e.g. cum frequens cultus Dei in fastidium venit 1, 208
- accipiter:** est avis nota 39, 165 et boni volatus 39, 165, solis animalibus vivis pascitur 39, 321; tempore mutationis pennarum expandit alas ad austrum 39, 288
- accusare:** non potest iudex interiorem conscientiam accusati cognoscere 10, 131. — *Vide* iudex
- acquirere:** homines de his quae de novo acquirunt magis gaudent 31, 280; tendens in finem acquirit illa per quae ad finem perveniat 9, 612; male acquisita interdum de facili consumuntur 15, 325. — Acquirere rapaciter: *devorare* 20, 159
- actio, agere:** facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab aliquo incitetur 32, 167; actio iusti a suo principio quod est voluntas et fine intento non discrepat 1, 372; prudentia ad actionem pertinet 12, 185, *vide* consilium; contingit aliquem errare in agendis dupliciter, scilicet per ignorantiam et propter passiones 12, 387; fervens desiderium peccandi compellit peccatorem contra suam sententiam agere 18, 123; loquens ex impetu passionis agitur passione 3, 31; tenebrae impediunt actionem 23, 139; bona quae agimus non referuntur ad prosperitatem terrenam quasi ad praemium 1, 518; disciplina sumitur quandoque pro instructione agendorum et vitandorum 33, 189. — Actiones: *viae* 4, 104. — *Vide* agens, facere, operatio
- actus:** id quod secundum se actus est omnino immobile est 4, 425; causa immutabilitatis est actus 4, 422; per solam rationem nostri actus domini sumus 3, 33; actus spirituales maxime impediuntur per delectationem veneream 3, 28
- adepts:** propter superabundantiam nutrimenti generatur 21, 244. — *Vide* pinguedo
- adinventio: adinventiones:** peccata sollicitate excogitata 20, 207
- adiumentum, adiutorium, adiuvere:** homo per rationem proprio labore potest sibi necessaria adiumenta conquirere 5, 120; adiuvere videtur aliquem qui eius operationem defendit 26, 19; liberationem sperare per adiutorium amicorum 15, 209
- admiratio, admirari, admirabilis, admirative:** insolita admirationem inducere solent 4, 298; quasi admirative quaerere 10, 193. — Admirabilia quaedam: terraemotus 38, 262; dispositio terrae sub aquis 38, 310; aqua in aere suspensa 26, 115; abundantia pluviarum 36, 302; dispositio inferiorum secundum superiora 38, 583; leaena capiens sufficientem praedam 38, 671; caelestium corporum ordo, situs et motus 38, 550, 38, 580; terreni hominis ad spiritualia et caelestia promotio 37, 45; divina maiestas 41, 299; divina potestas 41, 301; divina virtus 41, 285. — *Vide* mirabilis
- adolescentia, adolescens:** adolescentia est magis praecepta ad peccandum 20, 121; adolescentis patris filios pueros esse oportet 29, 53. — *Vide* iuvenis
- adulterium, adulter:** adulteriis peccatur in proximum 1, 21; in adulterio homo uxori proximi dolose insidiatur 31, 120, cf. 24, 157; si consideretur humana iustitia, adulterium est iniquitas maxima 31, 138, detrahens viro uxorem, prolem certam et totam patrimonii successionem 31, 143; adulterium est

- contra statutum Dei 31, 136; iuste puniri videtur qui alienam uxorem adulterio polluit quod etiam eius uxor ab aliis polluatur 31, 129
- Adulter observat caliginem 24, 160, 24, 164, 24, 193, ei tempus breve videtur 24, 171, 174; adulteri ex concupiscentia ducuntur 24, 180, cf. 31, 121, inconsiderate se periculis ingerunt 24, 180, cf. 24, 196, ex re modica et fragili fiduciam capiunt 24, 186
- adversari, adversarius, adversum: nullus suis rebus adversatur 41, 30; efficax disputator adversarium ducit ad inconueniens 12, 287; ab adversario dicta non audire 6, 307; homo adversum se loquitur quando vita privari optat 10, 24. — Adversarius: *Satan* 1, 255
- adversitas, adversa: adversitas est ex periculis multis 5, 346, *vide* amaritudo, tristitia; adversitas ex se amara est et contristans 1, 849; adversitatem et boni et mali abhorrent 3, 275; maiori adversitate oppressus minore non sentit, sed post minorem sentitur maior 1, 623; praecogitata adversa facilius tolerantur 1, 632, 4, 106; aliqui nesciunt adversis uti ad virtutem 4, 41; quidam primo in adversis virtuose agunt sed adversitate durante deficiunt 4, 43; aliqui parvam adversitatem sustinerent sed sub magna deficiunt per impatientiam 4, 50; ex magna adversitate iustorum interdum corda commoventur, sed simulate iusti ex modica adversitate turbantur 1, 534; adversitas levius fertur quando a pluribus portatur 2, 246; in futurum adversa prospiciens quandoque adminicula parat 8, 243; interdum homo licet adversa patiat ita se tuetur ut parvum vel nullum inde dolorem concipiat 6, 173; in adversitatibus remedium invenitur multipliciter 19, 55, *vide* auxilium; a statu adversitatis resurgens homo per filios et familiam 15, 300; in statu prosperitatis magis recogitat prudentior quae in adversitatis tempore sibi accidere possunt 3, 524; homines stulti in adversitatibus non inveniunt adiutorem 5, 73; mens triplex hominis ad adversitates mundanas 5, 332; quorundam animus adversitatibus non nimium molestatur et hoc ad fortitudinem pertinere videtur 4, 87, quidam gravem tristitiae passionem patiuntur sed ab ea non abducuntur et hoc ad patientiam pertinet 4, 93, cf. 1, 534
- Videmus et iustis et peccatoribus adversitates esse communes 10, 321, 13, 65, cf. 5, 339; adversitas temporalis non est proprie poena peccatorum 10, 522, 6, 18, 6, 39, 10, 296, 10, 318, 21, 141, 36, 111; apparet multos sceleratos leves adversitates sustinere 6, 38; aliqui adversitates patiuntur quorum peccata non apparent 36, 117
- Adversitas impii gravior est quam iusti 21, 166; interdum perfectissimi viri gravissimas adversitates patiuntur 5, 341; durum videtur quod innocentes praeter mortem communem multiplices adversitates sustinent in hac vita 9, 523, 528; si quandoque boni per temporales adversitates flagellantur, hoc cedit in glorificationem sanctorum et maiorem damnationem diaboli et impiorum 41, 259, cf. 7, 50
- Adversitas: *amaritudo* 13, 394, *aqua* 24, 197, *dolor* 5, 108, *ignis* 22, 222, *plaga* 23, 15, *tempestas* 27, 231; adversitas immissa: *sagitta Dei* 34, 59, cf. 15, 214, 15, 294; adversitas subita et inopinata: *nox* 34, 295; gravis tempestas adversitatis: *inundatio* 21, 174
- Vide* afflictio, flagellum, poena, punitio, tribulatio; iustus, impius; Deus, Iob
- advertere: non advertere quid ex praemissis sequatur 27, 145. — *Advertere*: cognoscere per certitudinem 23, 215
- aedificium, aedificator: fundamentum est infima aedificii pars 38, 86; fundatio aedificii fit secundum aedificatoris rationes 38, 102; artifex in aedificii fundatione quatuor disponit 38, 109; homo fundamentum aedificii collocat propter necessitatem habitationis 38, 138; cum artifex, dissoluto aedificio, ex eadem materia non intendit iterum aedificium reparare, de materia nullam curam agere videtur 14, 162, sed si intendit, diligenter custodit eam ne pereat 14, 165. — *Vide* domus
- aegritudo, aegrotare: aliquis ex aegritudine moritur quam Deus immittit pro peccato 33, 208, cf. 33, 212, *vide* Deus; solent aegrotantium afflictiones remediis et deliciis alleviari 2, 131
- aeneus*: sine sensu 6, 156
- aenigma: dicitur sermo obscurus qui aliud praetendit in superficie et aliud interius significat 13, 249
- aequalitas, aequalis, aequaliter: in aequalitate consistit iustitia 1, 33; si fuerint duo aequales, si oporteat alteri culpam imponi 40, 37. — Aequaliter: *simul* 21, 261. — *Vide* vita, mors
- aequinoctialis: transit per utrumque polum 9, 254; si aliqui sub aequinoctiali habitant, eis uterque polus conspicuus est 9, 251. — *Vide* polus
- aequitas: simulata aequitas est duplex iniquitas 27, 102. — *Vide* iudicium
- aer: sublimius corpus 37, 246, cf. 1, 781; manifestum est naturaliter aeri aquam subiacere, aerem autem igni 5, 207; aer continetur sub caelo 38, 316, cf. 37, 270, cum quo secundum aspectum continuatur 38, 228; ex omni parte circumdat terram et aquam 38, 175; sub superiori hemisphaerio caeli apparet spatium aere plenum quod vulgares reputant vacuum 26, 95; est corpus molle 37, 273; non tantum de aere continetur in simplici aqua quantum in unguentis 41, 394
- Aeris prima dispositio communis est variatio noctis et diei 38, 229; perturbationes aeris, puta venti, pluviae, nives, grandines, tonitrua, (pruina, ros) etc. 37, 241, cf. 36, 295, 37(36), 2, 38, 427, *vide haec verba*; aqua in aere suspensa vaporabiliter elevata 26, 115; aeris perturbationes ex solo motu vaporum ex terra et aqua fieri possunt 1, 718; ad omnes aeris permutationes virtus caelestium corporum operatur 37, 260, cf. 38, 347; circulatio fit in dispositione aeris secundum motum solis annum 7, 197; mare maxime ex immutatione aeris commovetur 28, 322; diversae dispositiones aeris congruunt diversis hominum operibus 37, 115; Deo permittente possunt daemonesurbationem aeris inducere 1, 706
- Cum aer serenus fuerit, diversificatur intentio caloris, non claritatis 38, 457; aer in maiori nobilitatis altitudine consistit dum subditur luci 1, 781; lumen in aere ex radiis solis ante ortum et post occasum 37, 171; qui habitant terram illustrantur lumine aeris eam operientis 10, 469; aer tenebrosus vel clarus secundum nubes 37, 233, cf. 37, 322, 9, 182; vapores aerem obscurantes super maris superficiem 38, 203
- Ventus auster aerem calefacit 37, 253; in serenitate praeparatur

- claritas et calor aeris 38₂₁ 447; ex aeris calore vestimenta magis calefaciunt 37₁₇ 254; venti septentrionales causant frigus in aere 37, 132; in aere glacies ex frigore causatur ad pruinae pertinens 38₂₉ 513; propter aeris frigiditatem frequentiores et graviores sunt pluviae 24₈ 82; propter circumstans aeris frigus, calor recurrit ad interiora terrae 37₂₂ 336; frigus aeris irrumperere non potest usque ad maris profundum 38₃₀ 526
- Aerem corruptum ex abundantia sulphuris vitant homines et animalia bruta 28, 102; aer emissus respirando calefiebat in pulmone 41₁₁ 183; aer adustus de naribus ceti exiens dicitur fumus 41₁₁ 180
- aes: aurum videtur purissimum inter metalla et post hoc argentum et sub hoc aes 28₁ 23; aes invenitur ut incorporatum lapidibus 28₁ 31; quod est de natura aeris in lapidibus per calorem ignis eliquatur 28₂ 52; aere utebantur homines ad fundamenta 37₁₈ 281
- aestimatio, aestimativa: aestimatio naturalis in gallo 38₃₈ 631; bonitas aestimativae naturalis in elephante 40₁₀ 306; secundum aestimationem vulgarium hominum loqui 26, 98
- aestus: propter vehementiam aestus messorum quandoque in agro consistere non possunt 29₁₈ 182; imber serotinus refrigerium praestat post aestum diei 29₂₃ 221, cf. 40₁₇ 440
- aetas: homo per aetatis processum tendit in mortem 16₂₃ 313; senes propter gravitatem aetatis maturius loquuntur 32, 68; aetas non est sufficiens causa sapientiae 32, 78, 32, 88; pupillorum misereri propter defectum aetatis 24, 34
- aeternitas, aeternus: quidam posuerunt motum caeli et hunc statum mundi in aeternum duraturum 19₂₅ 285; illi qui sunt in tempore modum aeternitatis Omnipotentis comprehendere non valent 24, 15, 21, 36₂₆ 291, *vide* Deus
- aether: totum superius corpus 35, 55
- affectio, affectus: cuiuslibet affectionis est amor principium 1, 439; homo non deprehendit ad liquidum motus sui affectus 9₂₁ 499; ad salutem requiritur interior humilitatis affectus 22₃₀ 304; spiritualibus affectibus mens Deo coniungitur 1, 435, *vide* Deus; quandoque infectio terrena affectionis in bonis operibus admiscetur 9₃₁ 683; affectiones terrena a remotis imitantur spirituales affectus 1, 434; ab amore Dei deficit omnis affectio terrena 1, 437, *vide* Deus; inordinatus affectus ad divitias contingit dupliciter 31₂₄ 267; affectus sensualitatis 39₃₅ 372, cf. 31, 383. — Affectus: *pes* 23₁₁ 188, 31, 75
- affinitas: homo affinitatem cum parentibus contrahit ex origine 17₁₄ 191
- afflictio, affligere: afflictionem cordis animalia ore expriment 6, 70, 76; cordis afflictio ex fervore doloris procedit 30₂₇ 270, *vide* dolor; de amissis vel passis homo afflicto sine timore 11₁₆ 227; affligitur homo cum ab amicis deridetur 10₁₆ 351, cf. 42₁₁ 119, senectutis tempore propter invaliditatem 30₂₇ 272; afflictiones hominum verbis consolatoriis relevantur 2, 147, cf. 42₁₁ 128, spe melioris status 6, 59, remediis variis 2, 131, 7₁₃ 296, cf. 42₁₁ 129, *vide* consolatio; cum afflicto afflicto additur, prior ad memoriam revocatur 23, 12; homo in magna afflictione constitutus ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum 3₂₄ 510; non decet ut homo afflicto afflictionem addat 19₂₂ 205; sustinet homo non virtuosus ut alii potius corpore affligantur quam ipse 2, 91; iustorum afflicto videtur providentiam Dei circa res humanas impugnare Prol. 60, 66, 1, 6, est tamen divinae providentiae conformis 27, 86, *vide* Deus; afflicto homo si perciperet causam quare Deus eum affligit 9₁₇ 430, cf. 9₁₆ 413; affligi nimia sollicitudine 20₂₂ 254. — *Afflictio*: corporalis dolor 30₁₆ 188; afflictio corporis: *sagitta Domini* 6, 50. — *Vide* adversitas, flagellum, poena, punitio, tribulatio; iustus, impius
- agens: omne agens in suo effectu bonum intendit 10₁₈ 371, cf. 369; principali agenti attribuuntur ea quae per causas secundas aguntur 10₁₀ 239
- ager: dimittuntur animalia fortia ad agrorum custodiam 39₁₁ 138; circa principium humani generis agrorum possessio non ita pretiosa erat sicut animalium 1, 69
- agricultura: apud antiquos acceptissimi erant boves propter agriculturam 21₁₀ 81
- ala: instrumenta congrua ad volandum scilicet alae 5, 119; per alas iuvatur strutio ad velociter currendum 39₁₈ 207; accipiter expandens alas ad austrum 39₂₈ 289
- alienus: homines aliena rapiunt ut filiis divitias congregent 31, 113, *vide* rapere; per aliquos alienus transiens 15₁₉ 177
- alimentum: sicut semen est superfluum alimenti ita et lac 10₁₀ 244; radix arboris attrahens alimentum 14, 75
- aliqui: *vide* quidam
- allicere: alium superare promissis alliciendo 41₂₁ 363, 365; potenti favere quasi allectus ab eo blanditiis 41, 41
- alteratio: loca per alterationem subversa 28, 87
- altus: quanto aliqua sunt altiora tanto humano respectu sunt minus perceptibilia 4₁₂ 223; ad altum statum quandoque sublimatur hypocrita 20, 48
- amaritudo, amarus, amaricatus: amaritudinem medicinae gustus percipit 3, 92; amaritudo animae pertinet ad interiores dolores de corporalibus nocentis vel ex infortunatis eventibus 21₂₅ 252, nascitur ex miseria 3₂₅ 515, 518, ex propria culpa 3₂₆ 535, suspirium est eius signum 3₂₄ 500; amara non potest cor hominis libenter acceptare 6, 87; si anima in amaritudine sit, vivere redditur amarum 3₂₀ 447; homines amaricati inquirunt de causis suae amaritudinis 7₁₂ 265; per multas amaritudines ad infernum descendeant quidam ante Redemptoris adventum 21₁₃ 117. — *Amaritudines*: adversitates hominum 13₂₆ 394; amaritudo: *tenebrae* 30₂₆ 263. — *Vide* dolor, tristitia, etc.
- ambra: vapor ad modum odoris ambrae 41₁₀ 166
- ambulare: in luce ambulant quibus omnia prospere succedunt ad votum 18, 62; in vacuum ambulant qui a fine ambulationis deficiunt 6₁₈ 238. — *Ambulare*: procedere 24₁₇ 185, 29, 38
- amicitia, amicus: est amicorum idem velle et nolle 1, 833; delectabilissimum est videre amicum et ei convivere 2₁₁ 227, experimentum sumere de amicitia alicuius 2₁₂ 249; amicorum compassio consolativa est 2₁₂ 245; multa per nos ipsos non possumus quae possumus per amicos 6₁₃ 187, cf. 15₂₂ 209, 20, 97; in potente amico homo confidit sicut in suo brachio 38₁₈ 301; de amicis

- mortuis non dolere duri et insensibilis cordis est 120 757, virtuosus est hunc dolorem non immoderatum habere 120 758; est tolerabile si semel aliquis contra amicum loquatur 19, 13, sed multiplicare verba est malitiae confirmatae 19, 14; maxime homo affligitur cum ab amicis deridetur 1016 351, et deseritur cf. 4211 119; qui in amicis nihil nisi propriam utilitatem quaerunt 618 231, in tempore prosperitatis amicitiam simulantes 618 233; carnes gratis distribuere amicis 4028 608. — Amicus potens: *brachium excelsum* 3818 300
- amissio, amittere: quod in manibus portatur de facili amittitur 1314 212; quae aliquis amittere timet diligenter abscondit 1314 214; tria gradatim homo amittit 1410 87; peccato homo amittit Deum 2828 351, *vide* Deus, peccatum
- amor: cuiuslibet affectionis est amor principium 18 439; homo appropinquat Deo per cognitionem et amorem 173 58, *vide* Deus; amor terrenus ab amore Dei deficit 18 437, *vide* Deus. — Ardor amoris: *ignis* 18, 69
- amplexari: *amplexari lapides*, idest abscondere se in cavernis lapidum 248 89
- an est: cognoscere de Deo an est 3628 288, *vide* Deus
- angelus: superiores creaturae quae dicuntur angeli quasi a Deo missi ad alia dirigenda 418 446, angeli quia divina hominibus annuntiant 18 246; angeli natura incorporei sunt 419 497, facti sunt participes sapientiae divinae 2827 332, per simplicem apprehensionem percipiunt sapientiam veritatis 2827 339, assistere dicuntur Domino dupliciter 18 266, *vide* assistere; angeli in sua dignitate remanentes excellentiam habent supra hominum dignitatem 4010 239, unde eis apparent in fulgentiori claritate 4010 241; creatura corporalis modicum aliquid est in comparatione sanctorum angelorum 4118 291; angeli caelestes non admirantur multum de occisione alicuius corporalis ceti 4118 292
- Omnes angeli creati sunt boni 418 412; si angelorum creatio duratione praecessit hominis productionem 4010 296, cf. 38, 155; Satan inter angelos factus creditur 4010 291; ex vi contemplativa in angelis debuerit esse stabilitas 418 419, 433,
- ex vi activa nihil vel minimum de pravitate 418 440, 446, per naturam propriam possunt in peccatum deflecti 1518 131; quidam angelorum per propriam culpam ceciderunt a rectitudinis statu 418 413, 2612 166, 4010 225, quod mirum videtur propter duo 418 416, *vide* daemon, diabolus; quidam angelorum ad maiorem gloriam pervenerunt 418 415, 2613 181
- Angeli boni sunt super terram idest in caelo 1, 398, divina visione perfruuntur 18 274, hoc intendunt ut ea quae agunt referantur in Deum 18 303, nil agentes nisi ad quod divino iussu moventur 1, 317; speciosi sunt angeli boni ex participatione divinae sapientiae et iustitiae 40, 116, decor eorum redundat in ornatu Dei 40, 119; non est in sanctis angelis timor poenalis sed reverentia ad Deum 2611 161; purgantur non ab immunditia sed a nescientia (Dionysius) 4118 288, cf. 285, per separationem a societate diaboli 4118 299, a malis 4118 301; angeli supremae hierarchiae collocantur in vestibulis deitatis (Dionysius) 38, 165, angeli superiores magis intime divina visione perfruuntur Deo assistentes 18 276, nec ad exteriora exeunt sicut ministrantes 18 277, inde superioribus iubiliatio attribuitur, inferioribus vero laus 38, 167; angeli mali non intendunt acta sua referre in Deum 18 307, 1, 320, eis nolentibus accidit ut quicquid agunt subdatur divino iudicio 18 308
- Angelorum ministerio caelestia corpora moventur 38, 163, totus cursus rerum corporalium administratur 913 367; materia corporalis non oboedit ad nutum angelis 119 708; sunt angeli medii inter Deum et homines 3323 254, qui iustitiam hominis Deo proponunt homines adiuvantes 3323 255, 3324 269, 3328 290, non quasi Deum instruentes 3323 255, executores divinae misericordiae apud homines 3324 270; in die iudicii angeli et omnes sancti admirabuntur divinam potestatem 4118 301, erunt de cetero purgati per totalem separationem a malis 4118 304
- Angeli*: nuntii 18 246, sancti homines 4118 295; *angelus loquens*: intercedens 3323 261; angeli: *columnae caeli* 2611 156, *sancti Dei* 1518 130. — *Vide* creatura, spiritus, virtus; Deus
- angularis: artifex primo iacet in fundamentum lapidem angularem ad quem diversi parietes congregantur 38, 131
- angustia, angustare, angustiari, angustus: in angustiis vivere taedium est 101 18; tacendo interius magis a dolore angustatur homo 1319 278; rex angustiatur timore ne perdat 1524 239. — *Os angustum*: tribulatio 3618 158; angustiae: *tempestas* 3614 135
- anima, animatio, animare: inferiores spiritus rationales mortalibus corporibus uniti scilicet animae 18 239; anima humana quantum ad aliquid est in corpore sicut homo in domo vel nauta in navi 419 473, cf. 10, 172, unitur corpori etiam ut forma materiae 419 480, cf. 1927 324; per animam est vita 3322 232; una et eadem anima est quae per intellectum scientiam percipit et per alias vires corpus vivificat 264 48; anima est principalior pars hominis 419 488, cf. 2, 4, transcendens totum genus corporalium 1419 273; aliqui dixerunt quod anima non unitur corpori nisi accidentaliter sicut homo vestimento aut nauta navi 419 476; anima non est homo ut quidam posuerunt, dicentes hominem esse animam indutam corpore 419 485; Porphyrius: animae, ad hoc quod fiat beata, omne corpus fugiendum est 1927 319
- In generatione est animatio fetus 1012 256; anima rationalis non infunditur nisi post organisationem 1012 257, *vide* Deus, administratur per superiores spiritus incorporeos 18 239; secundum Manichaeorum haeresim hominis anima a Deo facta est, corpus vero a contrario auctore formatum 108 168
- Sola animalium immortalis est anima rationalis 318 393, 3024 239, cui attestatur virtus liberi arbitrii 1420 299; intimae vires animae sunt intellectus et ratio 3828 622, *vide* intellectus, ratio; animae bona substantiae hominis adveniunt 108 199, praecipue sunt sapientia et iustitia 184 38; est perversa intentio si quis bona animae ordinat ad prosperitatem exteriorum bonorum vel ad corporis salutem 2, 5; circa passionem animae duplex fuit antiquorum opinio 31 2, *vide* tristitia; amaritudo animae ex miseria nascitur 325 515, *vide* amaritudo
- Anima separatur a corpore (in morte) 1410 88, *vide* mors; anima naturaliter appetit uniri suo cor-

pori 14₁₅ 215, quod consequetur virtute divina 14₁₅ 217, cf. 19₂₅ 312; posuerunt Platonici quod animae hominum derivabantur ab animabus stellarum, revertendae ad illas 37 (36₃₃) 35; ad infernum animae omnium hominum descendebant etiam iustorum ante Christum 10₂₁ 437; secundum fabulam animae malorum fluvio nomine Cocyto perducebantur 21₃₃ 325

Duces suis exhortationibus animant milites 39₂₅ 280. — *Anima*: vita 2, 95; *animam perdere in furore*: a sapientia et iustitia excidere 18, 37; *anima*: *spiritus hominis* 34₁₄ 152; *intimae vires animae*: *viscera hominis* 38₃₈ 622; *animae quaecumque virtus est motionis principium*: *pes* 31, 75; *deordinatio potentiarum animae*: *corruptio* 33₁₈ 201. — *Vide* caro, corpus, spiritus, mens, vita

animal: animalia terrestria communius animalia dicuntur 40₁₀ 252, sexto die simul cum homine producta 40₁₀ 286; inter diversas proprietates animalium praepollet cognitio 38₃₈ 618, *vide* cognitio, sensus; longe sunt animalia a conversatione humana 39, 33, *vide* homo; caro est infirmior pars animalium 19₂₂ 213, *vide* caro; animal respirat non solum per nares sed etiam per os 41₁₂ 187, *vide* respiratio; est in quolibet animali principium motus a dextro 23, 83, *vide* motus; in animalibus apparent multa indicia naturalis prudentiae 38₃₈ 627, industria naturalis 39₁₇ 200, 39₁ 22, 39₂ 32, 39₄ 42, *vide* industria, instinctus naturalis 37, 124, cf. 39₂₇ 298; solent plura animalia ex solo strepitu terri 39₂₃ 253; interiorum afflictionem animalia exprimunt voce 6, 76, cf. 70; in cibo et coitu praecipuae delectationes animalium consistunt 40₁₁ 323; in fructificatione animalium quatuor 21₁₀ 84, *vide* coitus, generatio, semen; partus est animalibus poenosus 39, 40; ad animalium usus res naturales contemperatae sunt 5₁₀ 204; bonum et malum in brutis animalibus disponitur a Deo propter speciem tantum 7₁₇ 383

Animalium terrestrium maximum est elephas 40₂₀ 511, *vide* elephas; in mari sunt maiora animalia (Plinius) 41₂₄ 424, *vide* mare, inter quae excellit cetus 40₁₀ 248, 40₂₀ 513, habens magnitudinis additamentum supra omne animalium genus 40₁₀ 255, 41₂₄ 422, *vide* cetus, Leviathan;

eiusdem generis animalia domestica et silvestria 39, 62, *vide* domesticus, silvester; quaedam animalia fetus deserunt propter timorem 39₁₆ 191; fortia animalia ad agrorum custodiam dimittuntur 39₁₁ 138; nobilioribus animalibus reservantur pascua meliora 39, 110; animal emittens aquas 40₂₀ 518; testiculi animalium gressibulum et generantium animal 40₁₂ 342

In terra et animalibus humanae divitiae consistunt 12₁₀ 155, *vide* pecus, butyrum; circa principium humani generis non ita pretiosa erat agrorum possessio sicut animalium 1, 69; animalium captorum carnes dividuntur dupliciter 40₂₅ 606; carnibus animalis delectabilis desiderant homines saturari 31₃₁ 323

In effigie brutorum animalium frequenter daemones apparent hominibus 40₁₀ 235, cf. 244; si sicut motum unius animalis imaginemur motum firmamenti 23, 85. — **Animal**: *Vehemot* 40₁₀ 250

animus: a subito supervenientibus animus magis commovetur 11, 630; ex vehementi animi passione etiam caro immutatur 21, 44, cf. 120 735, *vide* passio; vehementis delectatio magis animum ad se trahit 31, 53, *vide* delectatio; exasperantia magis animum 16, 12; dolorem exterius exprimens, quodammodo eius animus mitigatur 13₁₀ 276; in die relevatur animus hominis 17₁₂ 171

Animi constantia habenda est ut et bonis temporalibus in superbiam non elevemur et ut ex contrariis malis animus noster non deiciatur 2₁₀ 182; animi firmitas duos gradus habet, quorum unus ad fortitudinem pertinet, alter ad patientiam 4, 85, *vide* fortitudo; inordinatus animus sibi ipsi est poena (Augustinus) 24₁₀ 221; quidam sunt magni et elati animi qui facile provocantur ad iram 5, 8; ad parvitatem animi pertinet quod aliquis non se aestimet posse prosperari inter alios prosperantes 5, 29; ex parvitate animi contingit quod homines sint simulatores 36₁₃ 140; iuvenes ex fervore animi frequenter multa et inordinate proponunt 32, 67; deliciose viventes solent vigorem animi amittere 5, 85; quo animo Iob loquens 10, 11

Animi commotio (ira) non est in Deo 3₂₆ 551, *vide* Deus; equi in bello magnitudo animi 39₂₀ 241,

fervor animi 39₂₄ 266; sardius accendit animum ad gaudium 28₁₆ 202

Animus: *os* 29₂₃ 218; *superbia animi*: *magnitudo* 36₁₀ 197; propter animi virtutem nominati: *viri* 36₂₄ 261

annulus: retinetur bubalus per annum ferreum 40₂₁ 547, 556

antarticus: *vide* polus

ante, anterior: ante, differentia positionis in caelo 23, 80, *vide* caelum; antarius et postremum fluvii Cocyti 21₃₃ 336

antiquitas, antiquus, antiquitus: in terraenascensibus est naturalis causa desiccationis propter antiquitatem 8₁₂ 176; ea quae diuturnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur 8, 130; antiqui sunt sapientes quia multa audierunt 12₁₂ 183, *vide* senectus, experientia; omnes antiqui ante Redemptoris adventum ad inferna descendebant 21₁₃ 115, cf. 10₂₁ 437; de rebus antiquis multa fabulose et scribuntur et narrantur 8, 140

Secundum quosdam antiquorum species numerorum usque ad decem protenduntur 9, 36; quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum attribuebant necessitati materiae secundum quod gravia levibus succident 38, 96; ab antiquis dogmata humanae instructionis multotiens carminibus comprehendebantur 35₁₀ 106, 36₂₄ 263; apud antiquos liberi instruebantur in musicis 21₁₂ 103, divitiae praecipue in pecudibus erant 29, 57, cf. 1, 69, boves erant acceptissimi propter agriculturam 21₁₀ 81; mulis maxime antiqui insidebant 1, 84, aere ut plurimum ad fundamenta utebantur 37₁₈ 281; colebant antiquitus idolatrae stellas caeli et praecipue luminaria 31₂₆ 284; apud antiquos iudicia exercebantur in portis 29, 74, cf. 5, 73; pro gravibus peccatis expiendis antiqui sacrificia offerebant 42, 66; apud antiquos corpora mortuorum igne comburebantur 34₁₅ 165. — **Antiqui**: *gigantes* 26, 63. — *Vide* quidam

antrum: domus onagri, puta aliquod antrum 39, 91

anxietas: ex artatione viscerum sequitur anxietas 20₂₂ 252

aper: duos dentes aliis longiores habet 41, 75; aprorum carnes 40₂₅ 606

apertura: apertura oris dentata in cetis 41, 72

- apis: mel officio apum ex floribus colligitur 20¹⁷, 180
- apostatatare: apostatare a Deo repugnat divino cultui 40, 176
- Apostolus: quonam sensu prohibeat maledicere 31, 63
- apparitio, apparere, apparentia: pulcritudo in exteriori apparentia consideratur 18¹³, 172; benedicere Deo ad apparentiam hominum 11, 551; apparens sensibiliter 25, 78, 26, 83; apparens oculis 23, 137; apparentia nobis luminaria 23, 148; Saturnus, Iupiter et Mars incipiunt primo apparere in mane, luna semper in sero, Venus autem et Mercurius quandoque de mane quandoque de sero 38³², 557; apparens claritas diluculi 38¹², 248; apparens bonum 11¹¹, 179, *vide* bonum; non apparentia peccata 36¹³, 117; visiones apparenti vigilantibus ab usu exteriorum sensuum alienato 7¹⁴, 312; apparitiones fiunt a spiritu bono et malo 4¹⁴, 350; angeli in fulgentiori claritate apparent hominibus 40¹⁰, 239; in animalium brutorum effigie frequenter daemones apparent hominibus 40¹⁰, 235. - *Vide* revelatio, visus
- appellare: unumquodque consuevit appellari id quod est in eo principaliter 41⁰, 489
- appetitus, appetibilis: appetitus intellectualis non quiescit nisi in bono intellectu 14²¹, 323, tendit ad bonum vel malum quod in seipso habet 14²², 328, *vide* bonum, voluntas; esse et vivere secundum se est appetibile 3², 82, *vide* vita, desiderium
- apprehensio, apprehendere: ex apprehensione mali inhaerentis provenit dolor interior sive tristitia 16⁸, 58, 6⁸, 92; homines non per simplicem apprehensionem percipiunt sapientiam veritatis sicut angeli 28²⁷, 339; bonum quod ex miseria expectatur sola ratio apprehendit 3⁸, 89, cf. 1²¹, 849
- appretiare: nihil praeclarum appetiari in rebus humanis 41²¹, 373
- approbare: aurum approbatur quod potest ignem sustinere 23¹⁰, 165
- appropinquare: homo Deo mente appropinquat per cognitionem et amorem 17³, 57, *vide* Deus
- aptitudo: naturalis aptitudo ad reparationem: *spes* 14⁷, 71
- aqua, aquosus, aquaticus: manifestum est naturaliter terram aquae subiacere, aeri vero aquam 5¹⁰, 207, 38⁸, 172, 38¹⁶, 310; aquae secundum naturalem elementorum ordinem debent undique terram operire 26¹⁰, 137, 38⁸, 173; factum est divina virtute quod pars terrae remanet discooperata ab aquis 26¹⁰, 139, 38⁸, 176, cf. 7¹², 282; *vide* mare
- Aqua de facili movetur et murmuris sonum facit 3²⁴, 509, 513; proprium est aquae quasi continue moveri 38⁸, 192; est aliquid molle 24¹⁸, 189, cf. 37¹⁸, 273; est maxime formabilis in res vivas 38⁸, 187, cf. 4¹⁹, 468; faciliter et cum refrigerio bibitur 34⁷, 70, cf. 15¹⁴, 145, sine observatione 15¹⁴, 142; elephas multum de aqua potat 40¹⁸, 451; arbores secus aquas radices habentes abundant in fructibus 29¹⁹, 174; carices requirunt loca aquosa 8¹¹, 167; carectum manifestam aquam requirit 8¹³, 201, scirpus autem in terra occultatam et eam humectantem 8¹³, 203
- Aquae nivis bene ablutivae dicuntur 9³⁰, 669; aquae fluviorum citissime currunt 11¹⁴, 236; nubes ex vaporibus resolutis ex aqua generantur 38⁸, 198, *vide* nubes; in aere suspenditur aqua vaporabiliter elevata et guttatim cadit 26⁸, 115, 120, cf. 123, *vide* pluvia, ros; per vehemens frigus in glaciem condensatur 38³⁰, 521, cf. 518, *vide* glacies, grando, nix, pruina
- Lapides aquis excavantur 14¹⁹, 259, cf. 28¹⁰, 127; aqua in olla calescit et fervet 41¹¹, 186, cf. 41²², 389, minorem spumam et commotionem in superficie faciens quam unguenta bullientia 41²², 394; inter animalia aquatica excellit cetus 40¹⁰, 248, *vide* cetus; balena altius ceteris animalibus emittit aquas 40²⁰, 518, cf. 41⁹, 142; si totaliter aqua maris aut fluminis desiccaretur 14¹¹, 102. - *Aqua*: quaecumque difficultas vel adversitas 24¹⁸, 197
- aquila: est velocis volatus 9³⁶, 627; ceteris avibus altius volat 39²⁷, 295, cf. 303, naturali instinctu 39²⁷, 298; in altis conversatur ex nobilitate naturae 39²⁷, 303, ibi nidificans ut pulli consuescant in altis morari 39²⁷, 305; aeris puritate gaudet in locis petrosis 39²⁸, 307; ex longinquo videt cibum 39²⁸, 312; potens est in praeda sicut leo inter quadrupedia 39³⁰, 317; pascitur animalibus vivis et mortuis 38³⁰, 321
- aquilo, aquilonaris: per aquilonem Iob intelligit superius hemisphaerium quoad nos 26⁷, 91, *vide* caelum; ex parte septentrionali procedit aquilo qui causat frigus propter remotiorem solis 37⁹, 146, qui quasi ab alto veniens nubes dispergit 37¹⁷, 258, cf. 37²¹, 326, *vide* ventus; nobis aquilonaris polus supra horizontem elevatur 26⁷, 92, *vide* polus; in regione aquilonari aurum abundat 37²², 340, cf. 334. - *Vide* septentrio
- aratio, arare: boves ministerio arationis applicantur 39¹⁰, 127, cf. 39⁹, 115, trahentes rastrum terram aratam complanant glebam comminuendo 39¹⁰, 132
- arbitrium: sicut duces et principes ex suo arbitrio cuncta agere 25³, 51. - *Vide* liber
- arbor: arboris cum radix fuerit firma, pulcritudinem habet in ramis et fructibus 5⁸, 51; secus aquas radices habens arbor abundat in fructibus 29¹⁹, 174; deficit vita arboris per violentiam et per naturam 14⁷, 67, *vide* mors; succisio arboris ex causa exteriori procedit 4²⁰, 511, impediens erectionem 22²⁰, 214, cf. 217; si ignis arbori succisae apponatur 22²⁰, 219; arbor si extirpetur et iterum plantetur 15²⁹, 290, si extirpetur et rami adhuc virentes plantentur 15³⁰, 297, si rami comburantur 15³⁰, 299; si radicibus terrae inhaerens praecisus fuerint rami eius 19¹⁰, 92; si evellantur eius radices de terra 19¹⁰, 94; arbores quandoque per terraemotum concutiuntur et non cadunt 38¹⁴, 288. - *Arbor*: regia dignitas 40¹⁵, 421. - *Vide* lignum
- Arctos: in graeco dicitur pars septentrionalis 37⁹, 143. - *Vide* polus
- Arcturus: constellatio in caelo circa polum septentrionalem, scilicet Ursa maior 9⁹, 240, 37⁹, 144, 38³¹, 546. - *Vide* stella
- arcus: arcus in vagina 20²⁵, 284; arcus maxime Orientales utuntur ad bella 29²⁰, 192; ferit arcus a remotis 20²⁴, 278. - *Arcus*: potentia 29²⁰, 192; *arcus ferreus*: poenae futurae vitae 20²⁴, 278
- ardor: ardor amoris: *ignis* 18⁸, 69; ardor tribulationis: *ignis* 22²⁰, 225
- arena, arenosus: caliditas arenae 28¹, 29; aurum generatur in sua puritate inter arenas fluminum 28¹, 26; ex multis arenis colliguntur granula auri 28¹, 42; in arena strutio ova dimittens 39¹⁴, 168; in locis lapidosis et arenosis sunt olivae optimum oleum habentes 29⁶, 66

- argentum: inter metalla videtur purissimum post aurum 28, 23, inter cetera reputatur pretiosius post aurum 28, 191, invenitur in venis terrae vel lapidum 28, 29, in determinatis locis ex quibus vapores resolvuntur apti ad generationem argenti 28, 36; ex argento pecunia fieri solet 22, 276. — *Argentum*: omnes divitiae 22, 275
- ariditas: desertum habitari non potest propter ariditatem terrae 38, 474. — *Vide* siccitas
- arma, armare: manus armata contra principem 34, 231. — *Arma ferrea*: poenae praesentes 20, 275
- aromaticus: cassia est species aromatica 42, 176
- arrogare, arrogans: superbi qui sibi arrogant id quod supra ipsos est, proprie dicuntur arrogantes 40, 155, quorum propria poena est delectio 40, 159. — *Vide* superbia
- ars, artifex, artificiatu: ars derivatur a mente artificis in opere eius 28, 289; ratio artificis qui materiam condidit, tempore praecedit id quod fit ex materia 38, 88; artificii attribuitur operatio serrae 10, 239; artifex est causa fabricae ex materia praeiacente 37, 265; in potestate artificis sunt artificata 12, 147. — *Vide* aedificium
- artatio: homo qui superflua in suos usus expendit vel sibi acquisivit artationem patietur 20, 246. — *Vide* viscera
- arundines: umbram facientes 40, 436, *vide* salix
- arundinetum: circa fluvios 40, 427
- ascensio: sol in signo velocis vel tardae ascensionis 38, 245
- ascribere: insipientes et superbi quae ab aliis acceperunt sibi ascribunt 15, 161
- asinus: asinus domesticus totaliter videtur humanae servituti deputatus 39, 67, servens ad vecturam 1, 81, ad onera deferenda 39, 113; signa servitutis asinorum sunt vincula quibus ligantur sicut canus 39, 82, vel et frenum 40, 551; asinis domesticis interdum dantur viliora pascua 39, 110; pereunt asini domestici absque habitaculis ab homine praeparatis 39, 86; de pullis asinorum 11, 196; ex asinis muli generantur 1, 83; asinus ex consueto videtur naturaliter servus, e contrario autem se habet 39, 74; silvestris asinus est onager 11, 196, 24, 57, 39, 69, 71, 39, 113, *vide* onager
- aspectus: primum in peccato luxuriae est aspectus oculorum 31, 9, ex quo provenit concupiscentia 31, 16; mortui humanis aspectibus subtrahuntur 20, 95
- aspis: mordendo interficit 20, 167. — *Caput aspidum*: aliquis malefactorum princeps vel diabolus 20, 168
- assistere: qui alicui domino assistunt, et eum conspiciunt et ab eo conspiciuntur 1, 272; inde angeli assistunt Domino uno modo inquantum Deus ab eis conspiciuntur 1, 266, cf. 1, 606, et hoc non convenit nisi angelis beatis, immo superioribus 1, 273; alio modo inquantum ipsi angeli et eorum actus a Deo conspiciuntur 1, 270, cf. 1, 604, et hoc convenit omnibus bonis angelis, et etiam malis, et etiam hominibus 1, 280. — *Vide* Deus
- astringere: alienis legibus astringi 36, 252; vinculo paupertatis multis miseris astringi 36, 77
- astrologus: secundum astrologos, nativitas diurna est laudabilior, conceptio autem nocturna frequentior 3, 120; secundum astrologos longitudo et latitudo terrae 38, 354
- astrum: ordine naturae caelum et astra priora sunt terra sicut incorruptibile corruptibili et movens moto 38, 150; leguntur facta fuisse quarta die 38, 148; secundum illos qui dicunt corpora caelestia animata, astra laudabant Deum laude mentali 38, 160; apud nos astra matutina dicuntur quae in principio diei solent apparere 38, 153. — *Astra matutina*: de novo condita 38, 152
- astutia, astutus: astuti in malo blandis verbis et fictis alios seducere solent 5, 266; astutiis utuntur callidi ad iniustitiam 36, 122; per astutiam alicuius sapientis interdum iustitia corrumpitur 8, 50; astutias diaboli nullus homo sufficit aperire 41, 60, *vide* diabolus
- atramentum: solent quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis deleri 19, 233
- attendere, attentus, attente: cum dicenda difficilia profitemur, auditores attentiores redduntur 13, 246; audienda est attente disputatio de magna re 21, 30; attendendum est quod homo imitetur divinae bonitatis operationem 23, 180
- attritio, atterere: exterius atterere 41, 338; atteri a remotis, de propinquo 41, 348. — *Atteri*: corrumpi 14, 118; *caeli attritio*: mundi immutatio 14, 131
- auctor: auctor bonorum 38, 698, *vide* Deus; contrarius auctor 10, 170, *vide* Manichaei
- auctoritas: excellunt principes in auctoritate 12, 325; ad magnanimum pertinet ut apud magnos auctoritatem servet 29, 103; homines rigidae auctoritatis solent a populo potius timeri quam amari 29, 101; deferre honorem suae auctoritati 21, 37; auctoritati divinae cedere 31, 259. — *Auctoritas*: *pondus* 31, 261
- audacia, audax, audacter: faciens aliquid audacter hoc credit bonum 12, 109; duces bellorum solent audaciores esse 29, 93; audacter iudici respondere ex duobus contingit 9, 455; audacia peccandi usque ad Dei contemptum 24, 277; audacia equi in bellis 39, 237
- audientia: petens audientiam quasi grandia dicturus 13, 188
- auditus, audire, auditor, auris: auditus est perceptivus vocum 37, 57, habet iudicare de verbis 34, 21, est disciplinabilior inter sensus 12, 175, post visum maxime deservit intellectui 37, 55, plurimum ad scientias contemplativas valet 12, 176; quod videtur oculis certius cognoscitur quam quod aure auditur 42, 38; cum aliquis ea quae ab adversario dicuntur audire non vult 6, 307, *vide* attendere; non est amplius audiendus de quo non speratur quod utile sit dicturus 32, 117; ea quasi furtive audimus quae raptim et quasi pertranseundo ad nos perveniunt 4, 265; voluptas carnalis praecipue impedit spirituales auditum 38, 63. — *Praebere aurem*: auscultare 6, 305
- augurium, auguralis: aliqui auguriorum sectatores credebant aves augurales effectum sapientiae participare supra homines 28, 258, cf. 35, 116; a caelestibus corporibus aves augurales moventur 28, 266
- aurora: sive diluculum 38, 243, *vide* diluculum; est diurnae lucis principium 24, 173; claritas aurorae diversificatur secundum ele-

- vationem signorum quae sol perambulat 38₁₂ 243; aurorae crepusculo diminuunt noctis tenebrae 3, 286; odiosam existimant auroram adulteri 24₁₇ 174. - *Aurora*: pueritia 3₁₀ 302
- aurum: inter metalla purissimum 28₁ 23, fulgidius 37₂₂ 335, *vide* metallum; multum auri invenitur in septentrionalibus regionibus 37₂₂ 334, 341, in regione aquilonari 37₂₂ 340, calore intra terram efficacius operante 37₂₂ 336; aurum invenitur generatum in sua puritate inter arenas fluminum 28, 26, cf. 42; aurum approbatur quod potest ignem sustinere 23₁₀ 165, 167, non quod fiat verum aurum ex igne 23₁₀ 166; reputatur valde pretiosum 41₂₁ 375, cf. 22₂₄ 266, 28₁₅ 191; habet pulcritudinem ex splendore 28₁₇ 216; topazius in colore auri similitudinem praetendit 28₁₉ 243. - *Aurum obrizum*: aurum purissimum 28₁₅ 189, 31₂₁ 271
- auscultare: *praebere aurem* 6₂₈ 305
- auster, australis: nobis australis polus sub horizonte deprimitur 26, 92, *vide* polus; ventus auster procedit a parte caeli quae semper deprimitur sub nostro horizonte 37₉ 139, ab imo 37₁₇ 257, ex regionibus calidis 37₁₇ 253, est ventus calidus 39₂₆ 290, aerem calefaciens 37₁₇ 254, vapores congregando condensat nubes et eas movet 37₁₇ 257, cf. 37₂₁ 322, ex eo pluviae causantur 37₁₀ 153, tempestas 37₉ 139, *vide* ventus; ad austrum expandit alas accipiter, tempore mutationis penarum 39₂₆ 289
- auxilium, auxiliari: homini convenire non potest ut non egeat alieno auxilio 40, 212; radix spei est duplex, scilicet ex parte divini auxilii et humani 19₁₁ 98, *vide* spes; in adversitatibus remedium invenitur per auxilium humanum dupliciter 19, 55; interdum homo se suo et alieno auxilio contra adversa tuetur 6₁₂ 173; ubi deest auxilium humanum ibi maxime adest auxilium divinum 12₁ 47, cf. 19₁₁ 98, qui ab hominibus despiciuntur auxilium habent a Deo 30₂₀ 213, *vide* Deus; amici mortuorum amplius auxilium praestare non curant 20, 97, *vide* amicus; per auxilium gratiae in gloriam novitatis exaltabitur homo resurgens 14₁₅ 210, *vide* gratia; homines qui auxiliari nolunt confunduntur visitare illos a quibus aestimant sibi posse peti auxilium 6₂₀ 252; auxilium daemonis homo alteri nec communicare nec vendere potest 40₂₅ 617. - Auxilium dare: *manum porrigere* 8₂₀ 305, *claudo pedem esse* 29₁₅ 143
- avis: oportuit avem habere ex sua natura instrumenta congrua ad volandum scilicet alas et pennas 5, 117, *vide* volatus; accipiter est avis nota 39₁₅ 165, *vide* accipiter; strutio est avis propinqua bestiis 39₁₅ 160, *vide* strutio; aves deceptione capiuntur 40₂₄ 590, ligantur et exhibentur ad ludum 40₂₄ 594; antiqui avium garritus et motus observabant 35₁₁ 116, *vide* augurium
- avolare: avolans avis 20₃ 73

B

Baldath: *vide* Iob

balena: cetus dicitur balena a 'baly' quod est emittere, altius ceteris animalibus emittens aquas (Isidorus) 40₂₀ 518, in fluctibus maris degens 40₂₀ 523. - *Vide* cetus, Leviathan

balteum: cingulum militare 12₁₈ 302

barbarus: in parte septentrionali habitabant barbarae nationes 30₁₂ 124

beatitudo, beatus, beatificare: quidam sunt super terram, idest in caelo, ut angeli et beati omnes 1, 398; animae, ad hoc quod fiat beata, omne corpus fugiendum est (Porphyrius) 19₂₇ 319. - *Beatificare*: beatum reputare, beatitudinem optare 29₁₁ 107. - *Vide* felicitas

bellum, bellicosus: bellum idest guerra in qua fit praeparatio ad pugnam 38₂₃ 445, *vide* pugna; arcubus Orientales utuntur ad bella 29₂₀ 192; duces bellorum solent audaciores esse et promptiores ad loquendum 29₁₀ 93, cf. 39₂₅ 281, *vide* dux; in bellis audacia equi 39₂₀ 237, perspicacitas 39₂₅ 277; in concertatione bellorum victoribus datur corona 29₁₄ 133; in parte meridionali solent homines minus bellicosi et feroces habitare 30₁₂ 127, cf. 124; pauperes bellicosi 5₅ 87

belua: beluae in mari orientali ab imo vertunt maria et faciunt tempestates (Plinius) 41₂₂ 384, ad naturam ceti pertinere videntur 41₂₂ 386, *vide* cetus

benedicere: benedicere Deum de hoc quod homo peccavit significat vo-

luntatem in peccatis quiescentem 1₅ 193; benedicuntur nomen Domini ab hominibus in quantum de eius bonitate notitiam habent 1₂₁ 858; benedicere Dei est bonitatem rebus dare 1₁₀ 510, *vide* Deus. - *Benedicere in facie*: ad apparentiam hominum 1₁₁ 551

benefacere, beneficium: Deo unum solum opus est proprium suae bonitati conveniens scilicet benefacere et miserere 40₁₄ 395, cf. 22₁₇ 187, *vide* Deus; dies aliqui exiguntur a Deo ad celebritatem propter insigne beneficium, sicut sabbatum et dies Paschae 3, 168

benigne: placidis oculis aliquem aliquis intuetur quando facta eius benigne interpretatur 16₁₀ 118

bestia, bestialiter: bestia comminando dentes contra hominem parat 16₁₀ 107; ad genus bestiarum appropinquat strutio 39₁₅ 160; homo passiones sequens efficitur similis bestiis, et illius bestiae nomen sibi competit cuius passionem imitatur 4₁₀ 169; homines bestialiter saevientes 40₁₅ 418. - *Bestiae*: homines crudeles 5₂₃ 397

bibere: aqua et faciliter et cum refrigerio bibitur 34₇ 70; qui bibit vinum cum observatione bibit ne inebrietur 15₁₆ 142; bibens elephas 40₁₈ 451

blanditia: potenti favere quasi allectus ab eo blanditiis 41₃ 41, cf. 40₂₂ 568

blasphemia, blasphemare: blasphemia committitur directe contra Deum 1, 23, 13₂₃ 346, et dicitur scelus propter gravitatem 13₂₃ 348; pia ora crimen blasphemiae per contrarium significant 1₅ 202; murmurare contra Deum est Deum blasphemare 1₁₁ 540; blasphemans est qui Dei iustitiam negat 15, 46, 39₂₅ 363; cum ratio a passione vincitur, homo quandoque usque ad blasphemiam procedit 10₂ 40; convenienter pro peccato blasphemiae holocausta offeruntur 1₅ 205. - *Linguam blasphemantis imitari*: cum Deo disputare de eius iustitia 15, 47

Boetius: in principio *De consolatione* tristitiam aperuit ut ostenderet quomodo eam ratione mitigaret 3, 41

bonitas: Deus est ipsa essentia bonitatis 17₃ 55, 36₅ 50, cf. 4₁₈ 428, *vide* Deus; bonitatis signa et initia in impiis 20₅ 40

bonum: Deus est ipsum bonum 4₁₈ 428, cf. 17₃ 55, 36₅ 50, *vide* Deus;

in summo bono non potest aliquid mali esse 10, 84; summum bonum non potest esse causa nisi bonorum 1, 251; bonum hominis manifestum est ex hoc quod Deo inhaeret 8, 191; perfectum bonum hominis finis 7, 75, *vide* finis, quod hic non habetur 7, 72, *vide* homo; non omnes omnia habent neque temporalia neque spiritualia bona 20, 17, 189; diversis naturis unum et idem potest esse bonum et malum 10, 79; bona particularia in universo ordinantur ad commune bonum universi 7, 17, 366; quaedam bona homini proveniunt absque suo opere et intentione 1, 10, 514; bona advenientia substantiae hominis 10, 199; ex bonis homo habet facultatem operandi 30, 12, 140; superbi ex bonis quae habent se super alios efferunt 40, 143, *vide* superbia; quanto est maius bonum subreptum tanto est iniustitia maior 31, 11, 139; eo qui summum bonum in divitiis ponit intantum sunt aliqua magis bona quod magis prosunt ad divitias conquirendas 12, 78, cf. 12, 114

Homo per intellectum capit aeternum bonum 14, 21, 318, per intelligentiam discernit a bonis mala 28, 28, 352, per legem naturalem intelligit quid est bonum ex similitudine divinae bonitatis 23, 11, 178; bonum ex aliqua miseria expectatum sola ratio apprehendit 3, 89; voluntas comparatur ad bonum ut potentia ad actum 4, 18, 427; appetitus intellectualis non quiescit nisi in bono intellectu 14, 21, 323, *vide* appetitus, desiderium; homo naturaliter aeternum bonum desiderat 14, 21, 319; illud unicuique pars esse videtur quod quasi potissimum bonum desiderat 24, 18, 203, *vide* hereditas, pars; bonum quod est in successione filiorum non satiat appetitum intellectualem 14, 21, 320; homo difficulter operatur bonum 15, 14, 124; qui vult ad verum bonum pervenire oportet ut conquirat virtutes ad illud 9, 28, 616, *vide* virtus

Sapientia et iustitia praecipue sunt bona animae 18, 38, *vide* anima; in potestate hominis sunt quaedam bona, scilicet voluntaria virtutum opera 21, 16, 153; ratio tendit in spiritualia bona sicut in proprium finem 7, 20, 479, 1, 386, *vide* spiritualis; differentia magnitudinis et parvitas secundum spiritualia bona remanet in statu mortuorum 31, 9, 428; diabolus aver-

tit se a supremis et intelligibilibus bonis 40, 10, 232

Circa corporalia bona opinio Stoicorum et Peripateticorum 1, 20, 735; bona praecipua corporis videntur esse pulcritudo et fortitudo 18, 13, 170, per mortem consumpta 18, 13, 168; corporalia bona non sunt amanda nisi propter spiritualia 2, 10, 179; pars sensualis non habet locum nisi ad corporalia bona vel mala 3, 15, 385. — *Vide* corpus

Exteriora bona non sunt homini connaturalia sed accidentaliter adveniunt 1, 21, 810, cf. 839, quaeruntur ad conservationem vitae 2, 4, 96; non debet homo tristitia absorberi propter eorum amissionem 1, 21, 808, cf. 843; homo cuncta exteriora dabit pro vita conservanda 2, 4, 94; bona exteriora sunt ad principale hominis bonum scilicet mentis 1, 20, 740

In statu Veteris Testamenti promittebantur temporalia bona 42, 10, 110; inter temporalia bona potissimum reputatur proles 27, 14, 169, cf. 14, 21, 320, 324; temporalia bona non sunt amanda nisi propter aeterna 2, 10, 179, 27, 8, 95; temporalia bona uni non adveniunt nisi alio amittente 17, 84; bona temporalis prosperitatis non sunt in potestate habentium 21, 16, 159, *vide* prosperitas; temporalia bona quaerunt mali 21, 17, 170, accipiunt mali quasi suam partem et hereditatem 27, 13, 149, quae sunt caduca 28, 28, 364, quandoque etiam in hac vita amissa 20, 15, 155, 27, 20, 224, 24, 18, 207; temporalia bona si a Deo nobis dentur, si auferantur 1, 21, 834, 843, 2, 10, 182. — *Vide* tempus

Terrena bona homini competunt secundum carnem terrenam 1, 7, 387, ea sola honoranda putant stulti 19, 18, 172; bonis terrenis utuntur sapientes ad suum bonum, insipientes ad suum damnum 15, 19, 168, cf. 1, 7, 385; bona terrena quae mali homines possident 28, 28, 360

Indifferenter bonis et malis eveniunt et mala et bona Prol. 32; ex prima Dei intentione iustis semper bona tribuuntur 1, 2, 47, *vide* Deus; iustis dantur bona spiritualia tamquam meliora, malis autem bona temporalia tamquam caduca 28, 28, 363, 27, 9, cf. Prol. 62. — *Vide* bonus, iustus; impius, malus, etc.

In rivulis bonorum distributio designatur 20, 17, 188. — Bonum delectans: *mel* 20, 17, 182, *butyrum*

20, 17, 184; abundantia bonorum fortunae et gratiae: *plenitudo dierum* 42, 16, 204

bonus: omnes boni speciosi sunt ex participatione divinae sapientiae et iustitiae 40, 116, *vide* Deus; boni ex vita iustorum proficiunt 1, 8, 461; boni percipiunt quasi suam partem et hereditatem spiritualia bona 27, 13, 153, cf. 29, 6; boni non semper temporali prosperitate florent 17, 8, 88; per daemones quandoque exercentur boni 1, 329. — *Vide* iustus

bos: est animal comedens herbas 40, 10, 317, de facili domatur 39, 120; apud antiquos acceptissimi erant boves propter agriculturam 21, 10, 81, cf. 1, 3, 79, nempe ad arandum propter suam fortitudinem 39, 115, cf. 39, 10, 127, et ut terram aratam complanent 39, 10, 131; si quis furaretur bovem 31, 11, 141. — *Bos*: vacca 21, 10, 83

brachium: in brachiis praecipue attenditur fortitudo 18, 13, 173; in potente amico confidit homo sicut in suo brachio 38, 15, 301. — *Brachium*: potentia 22, 8, 68, 40, 4, 54, munitio vel amicus 38, 15, 300

brevitas, brevis: dies hominis breves sunt et ista brevis cito finienda expectatur 10, 30, 397, *vide* homo; adulteri tempus breve videtur 24, 17, 171

brutus: bruta animalia, *vide* animal

bubalus: annulo ferreo naribus imposito retinetur et ducitur bubalus 40, 21, 547, 556

bucina: equus gaudens ad sonum bucinae 39, 28, 273

bullire: unguenta bullientia faciunt maiorem spumam et commotionem in superficie quam simplex aqua 41, 22, 394

butyrum: ministerio hominum ex lacte domesticorum animalium sumitur 20, 17, 180, est lactis pinguedo 29, 6, 60, inter fructus pecudum pretiosior videtur 29, 59, 64, suave est ad edendum 20, 17, 178. — *Butyrum*: bonum delectans 20, 17, 184

C

cadaver: per festinam mortem redditur humanum cadaver vile et abominabile quasi stercus 20, 59; pascitur aquila cadaveribus animalium mortuorum 39, 30, 321

cadere: diabolus, quasi deorsum cadens 1, 255, cf. 41, 298. - *Vide* pluvia

caducus: quasi terrenus 20, 55, cf. 24, 286; malis dantur bona temporalia tamquam caduca 28, 362

caecus: palpare ad modum caecorum 12, 391. - *Oculus esse caeco*: instruere simplices 29, 139

caelestis: caelestium ordo indeficiens perseverat 22, 144; ponebant aliqui solum caelestia a divina providentia regi 22, 141; caelestium virtutum numerus ignotus est homini 25, 48, *vide* virtus; in caelestibus civibus nihil malitiae potest esse 1, 403; admirandum est quod homo promoveatur ad spiritualium vel caelestium possessionem 37, 45; caelestium corporum immutabiles immutationes 38, 529 (immobilis quasi caelestis 20, 56), *vide* corpus; motus caelestes numquam requiescunt 38, 660; caelestium motuum certa mensura et computatio ignota est homini 38, 422; quidam caelesti fato humanos eventus attribuunt Prol. 39; contenta sunt elementa sub caelestibus creaturis 28, 302; sapphirus est caelestis coloris 28, 210

Caelestes virtutes: *milites Dei* 25, 45; caelestes spiritus: *caeli* 26, 183, *finis mundi* 28, 298; caelestia corpora: *finis mundi* 28, 298; proportio caelestium motuum: *caelorum ratio* 38, 639; caelestium motuum convenientia: *concentus* 38, 658

caelum: ordine naturae caelum et astra priora sunt terra 38, 150, non autem caelum prius est factum quam terra 38, 145; inter principales partes creaturae corporalis caelum computatur 38, 258, 38, 614, est unum extremorum in rebus naturalibus 26, 79; caeli sunt materiales et corporei et mutabiles 15, 135, tenent supremum locum puritatis inter corpora 15, 133; caelum est incorruptibile 14, 114; caelum non est ponderosum 26, 105; non videtur aliquid caelum sustentans nisi virtus divina 26, 89; multa mirabilia in caelo apparent 38, 317; in primo caelo sunt stellae 5, 198, *vide* stella; Arcturus plaga caeli 37, 143; lux corporalis primo invenitur in caelis 37, 80; ordo caeli ab homine comprehendi non potest 38, 582, cf. 5, 173, *vide* homo; caeli superiores a caelis

aereis distinguuntur 37, 270, cf. 38, 228, 38, 315; in caelo sex positionis differentiae secundum Aristotilem 23, 79, secundum quosdam 23, 96, vel et Iob 23, 105, 23, 150; sub superiori hemisphaerio caeli nihil apparet nisi spatium aere plenum 26, 95, *vide* aer, hemisphaerium

De natura caeli est quod semper moveatur 9, 172, motus eius continuus est 9, 181, cf. Prol. 20; motu primo uniformi totum caelum et omnes stellae in eo semel in die et nocte super polos mundi revolvitur 38, 539, cf. 9, 177, 19, 289, 38, 240; motus caeli in parte orientali incipit 23, 99, cf. 23, 90; ex motu caelorum Pictagorici posuerunt sonitum harmonizatum provenire 38, 651, *vide* sonus; quidam posuerunt motum caeli et hunc statum mundi in aeternum duraturum 19, 285; creaturis spiritualibus administratur motus caelorum 26, 154; supremum caelum est principale principium humani corporis inter causas corporales 38, 240

Per nebulas nobis tegitur caelum 26, 128, 133, *vide* nubes, et per pluviae multitudinem 38, 600; caelum videtur sicut quoddam tabernaculum super terram, terra autem sicut tabernaculi pavimento 26, 83; terra est quasi caeli fundamentum 26, 101; caelum idest tota universitas creaturarum 22, 117, cf. 41, 28; de caelo cecidit diabolus per peccatum 41, 298

Ex caeli motu sicut ex quodam ostio providentia divina usque ad haec inferiora descendit 22, 148

Caelum: universitas creaturarum 22, 117, cf. 41, 28; *caeli attritio*: mundi immutatio 14, 131; *columnae caeli*: angeli 26, 156, creaturae spirituales 26, 154, caelestes spiritus 26, 183; *caelorum ratio*: proportio caelestium motuum 38, 639; caelum: *sedes Dei* 35, 53, 36, 315, 38, 600, *solium Dei* 26, 128, 132. - *Vide* corpus, firmamentum

calcare: viam calcare dicuntur qui frequenter et sine aliqua dubitatione et ex proposito viam terunt 22, 166

caligo, caligare, caliginose: rupes excelsi montis caligine nebularum oblecta 28, 69; per caliginem designantur vapores super maris superficiem aerem obscurantes 38, 203;

quod a remotis videtur quasi caliginose, quia percipitur esse homo sed non quis homo 22, 127; caligat oculus rationis quando propter passionem iudicium eius in opere particulari decipitur 23, 252, *vide* passio; sic vir iustus ex zelo caligat quod a iustitia non recedit 17, 130, *vide* ira; peccatum originale est caligo inducens ad mortem 10, 448

calliditas, callidus: callidorum est aliud praetendere et aliud intendere 17, 375; callidi astutiis utuntur ad hoc quod sub colore iustitiae iniustitiam faciant 36, 122, ex hoc ipso gravius peccant 36, 124; aestimant se iustos sicut ab aliis laudantur 36, 127, inde non de facili paenitent 36, 126, 36, 133; diabolus tortuosus dicitur propter calliditatem 26, 189; recte callidi circuire dicuntur 17, 378; calliditatem Deus magis detestatur 36, 125, *vide* Deus. - Calliditas: *circuitus* 17, 369. - *Vide* hypocrita, simulatio

calor, caliditas, calidus: calor est qualitas activa elementorum 38, 322, masculina 38, 509; in serenitate claritas et calor aeris praeparatur 38, 447, *vide* aer, ad nos ex luce perveniens 38, 456, cf. 28, 72; in progressu a meridie usque in septentrionem diversitas caloris et frigoris est 38, 365, 38, 457; quidam omnia quae apparent in rebus mundi provenire dicunt ex necessitate caloris et frigoris 5, 148

Calor in generatione pretiosorum, puta lapidum vel metallorum 28, 94, 28, 20, aeris 28, 52, arenae 28, 26, auri 37, 336, *vide* aurum, grandinum 38, 432, pluviarum et roris 38, 507; ex calore temporis et loci ova strutionis vivificantur 39, 174; in locis nimis calidis vineae aduruntur per calorem 24, 213

Calor naturalis in humano corpore viget 34, 167, cf. 17, 13; ex artatione viscerum sequitur inordinatus calor et anxietas 20, 252, ex inordinati caloris fervore procedit infirmitas interiorum viscerum 30, 268; in ceto caloris magnitudo 41, 168, multitudo 41, 180, cf. 183. - *Vide* frigus

De frigiditate facere calidum est eius quod per se calidum est 13 (14) 481; tanto locus calidior est quanto magis appropinquatur ad meridiem in nostro habitabili 38, 366;

- in locis calidis moratur strutio 39₁₄ 174; ex regionibus calidis procedit auster ventus 37₁₇ 253; in terris calidis sunt pluviae rariores 37₁₃ 217, habitat elephas 40₁₇ 439; tempus calidum observat strutio 39₁₄ 171; calidus et ignitus vapor de ore ceti 41₁₂ 194
- calumnia, calumniari, calumniose: per modum calumniae nocumenta proximis inferre sub praetextu iustitiae 22₆ 47; per fraudulentiam calumniose laedere 29₁₆ 149; qui innocentem calumniari volunt sunt impii 10₃ 111; calumniari in hominibus malum est 10₃ 90. — Calumnias praeparare: *dolores seminare* 4₈ 142
- camelus: in ore cameli imponitur frenum vel camus 40₂₁ 551; cameli maxime deserviunt ad onera deferenda 1₃ 76
- camus: in ore equi aut asini vel cameli imponitur camus 40₂₁ 551; cf. 39₈ 82
- candor: candor aquarum commotarum 41₉ 142
- canis: iracundum esse cani est bonum, homini malum 10₃ 81; custodiuntur agri per canes feroces 39₁₁ 138
- canticum: inter signa gaudii cantica humanae vocis 30₃₁ 295
- cantilena: irrisoriae cantilena 30₈ 86
- cantus: cantus vigilum 38₃₇ 641; cantus galli 38₃₇ 635
- captio, captura, capere: aves deceptione capiuntur per retia vel viscum etc. 40₂₄ 590; captae ligantur et exhibentur 40₂₄ 594; cetus si quandoque capiatur toti regioni sufficit 40₂₅ 613; de usu animalium terrestrium captorum 40₂₅ 606; ille qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni 18₃ 103; cetus sperans piscium capturam 40₂₅ 666
- captivitas: in captivitatem trahi regem denotat maximum defectum potentiae 12₁₈ 306
- caput: per collum caput coniungitur corpori 41₁₃ 210; capitis prima et principalior pars est cerebrum 41₉ 138, inter alias partes capitis sunt praecipui oculi 41₉ 152; fortiter commoto capite emicat splendor ignis 41₉ 145; tondere caput est indicium doloris 12₀ 773; capitis ceti magnitudo 40₂₆ 638; in capite Tauri stellae Pliades 38₃₁ 536; comparatur diabolus ad omnes malos sicut caput ad corpus 41₆ 98. — *Caput*: mens 29₃ 33; *caput aspidum*: aliquis malefactorum princeps vel diabolus 20₁₆ 168
- carcer: in carceris nervo positi 13₂₇ 405. — In carcere: *in catenis* 36₈ 75
- cardo: in quo volvitur ostium 22₁₄ 145
- carectum: locus in quo crescunt carices 8₁₁ 171; manifestam aquam requirit 8₁₂ 201, per eius subtractionem arescens 8₁₁ 174, 8₁₂ 179
- carex: carices sunt herbae latae et summitate acutae, quae non crescunt nisi in locis aquosis 8₁₁ 168
- carmen: humanae instructionis dogmata ab antiquis multoties carminibus comprehendebantur 35₁₀ 106, *vide* metrice
- caro, carneus, carnalis: caro est infirmior pars animalis 19₂₂ 213, *vide* anima, animal, corpus; immutatur ex vehementi animi passione 21₆ 44, *vide* passio; organa a pelle et carnibus circumdantur 10₁₁ 251; labia sunt carnea quae dentibus sicut ossibus adhaerent 19₂₀ 191; ad praesentiam spiritus carnis pili inhorrescunt 41₆ 294; carni spissitudo in ceto 41₁₄ 225; de esu carni *vide* animal
- Homo componitur ex natura spirituali et carne terrena 1₇ 384, *vide* spiritus, terra; carne rebus terrenis coniungitur 1₈ 426; ablato spiritu, deficit carnalis vita 34₁₅ 157, *vide* vita; caro hominis est corruptibilis 19₂₆ 308, in pulverem resolvitur 20₁₁ 117, 34₁₅ 163; uxor est una caro cum viro 31₁₂ 145; carnibus humanis vesci dicuntur detractores 19₂₂ 211
- Virtus spiritus maior est quam carnis 41₆ 293; defectus ex negligentia propter infirmitatem carnis 9₃₁ 681; carnalis voluptas praecipue impedit spiritualem auditum 38₃ 63, *vide* delectatio, voluptas; adulteri carnali delectationi vacantes 24₁₇ 171; per concupiscentiam carnis homo nascitur de muliere 25₄ 72, propter illam maxime daemones hominibus superant 40₁₂ 361
- Nullus in hac mortali carne vivens potest Deum videre 19₂₆ 311; de carne quam anima in resurrectione resumet 19₂₆ 312, 316
- cartilago: cartilagine in organis interioribus motus 40₁₃ 378
- carus: quod in sinu absconditur carum reputatur 19₂₇ 347
- caseum: in generatione casei coagulum 10₁₀ 248
- castigare: ad correctionem per modum disciplinae pater castigat filium 20₂₃ 273, *vide* correctio
- castitas, castus: differentiam assignant philosophi inter continentiam et castitatem 4₆ 96; sardonix, ut dicitur, hominem castum reddit 28₁₆ 207
- casus: quidam casui attribuebant omnia Prol. 8, mundum et ea quae naturaliter generantur Prol. 10, plurima Prol. 15, res humanas Prol. 26, 37; stulti casui attribuunt quod res humanae non secundum dispositiones suas currant 5₁₁ 226; mors violenta diversis casibus subiecta est 42₀ 515
- catholicus: Ecclesia catholica 40₁₀ 226; fides catholica 41₈ 411, 141₂ 127
- cauda: elephantis et similia animalia dum coeunt caudam inter tibias posteriores stringunt 40₁₂ 337; de pelle solvere a lardo iuxta caudam 40₂₆ 627
- causa: omnes effectus ex determinatis causis procedunt 5₆ 101; posita causa ponitur effectus 10₁₄ 297; ratio ab effectibus procedit ad causam 11₇ 121, quae perfecte cognoscitur quando effectus adaequant causae virtutem 11₈ 128; principali agenti attribuuntur ea quae per causas secundas aguntur 10₁₀ 239; inter causas corporales supremum caelum est principale principium humani corporis 38₁₂ 240; sol et alia caelestia corpora sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum 38₂₃ 497; divina potentia naturales causas ad proprios ordinavit effectus 12₁₆ 237, *vide* Deus; antiqui naturales ponebant solum causam materialem Prol. 10; causae interiores 41₉ 509, 15₃₃ 318; primordialis causa 19₂₅ 276; vehementior causa 37₆ 110; servus est qui non sui causa est 1₈ 431. — *Vide* effectus
- Deus est causa occultissima 28₁₈ 235, *vide* Deus
- Confidens de sua causa audacter respondet iudici 9₁₉ 460; causae suae iustitiam demonstrare 23₄ 43; defendens causam alicuius fraudulenter 13₉ 109, sine ratione 26₃ 29
- Sine causa propria contingere quasi sine semine: *oviri de humo* 5₆ 106; causae corruptionis quantum ad virtutes caelestium corporum: *portae mortis* 38₁₇ 331

- cavere, caute: ex providentia homo prudenter et caute singula disponit 18, 74; homo ab omnibus sibi cavens, in multis actus eius impediuntur 18, 143; cavere sibi a recidivo peccati 8, 99
- caverna: cavernae lapidum in locis montanis 24, 89; caverna quaecumque, domus onagri 39, 91. – Abscondere se in cavernis lapidum: *amplexari lapides* 24, 89
- cavillatio: per cavillationem subterfugere examinationem 9, 329
- cedere: quaedam corpora cedunt tangenti 37, 273
- celare: in corde celans non ostendit per effectum quod habet in cognitione vel affectione 10, 282
- celebritas: non est celebritas nominis nisi apud multitudinem 18, 216. – *Vide dies*
- centrum: terra est immobilis sicut centrum motus totius 9, 149, *vide terra*
- cerebrum: est prima et principalior pars capitis 41, 138; ex cerebri commotione causatur sternutatio animalis 41, 139
- certitudo, certus: certus cursus in motu caeli et siderum et in aliis naturae effectibus Prol. 20; in eventibus humanis nullus certus ordo apparet Prol. 31; per certitudinem cognosci 38, 394; certius cognosci 42, 38; certissima et demonstrativa probatio 23, 209; certitudo fidei 19, 250. – Termini certi: *ostia* 38, 180; per certitudinem cognoscere: *advertere* 23, 215
- cerva: cervae eligunt loca occulta in quibus pariant, ubi lupi accedere non solent 39, 16; de cervarum mox natis 39, 42, 51; cervarum carnes 40, 606
- cervix*: potentia et dignitas 13, 180
- cetus: balena dicitur quia altius ceteris animalibus emittit aquas 40, 518; Leviathan idest cetus 40, 267, *vide Leviathan*; cetus in fluctibus maris deget 40, 523, infra mare Oceanum 7, 285; beluae in mari orientali ad naturam ceti pertinere videntur 41, 384; cetus excellit inter animalia aquatica 40, 248, 40, 513, non est in terra animal tam magnum sicut cetus maris 41, 422, cete grandia habent magnitudinis additamentum supra omne animalium genus 40, 255, tanta est eius magnitudo quod si quandoque capiatur toti regioni sufficiat 40, 613, nec totus nec una pars eius potest in gurgustio quantumcumque magno contineri 40, 638
- Cetus habet maximas squamas ad modum scutorum 41, 94, etiam compressas 41, 102; carnes eius spissae sunt 41, 225; ab eius magno capite quadraginta lagenae sagiminis effluunt 40, 641; magnos oculos habet in quorum inspectione apparet claritas diffusa 41, 155; super oculos ceti sunt additamenta cornea 41, 51; de naribus ceti aer adustus 41, 180; habet cetus aperturam oris dentatam magnis et longis dentibus 41, 72, cf. 84, et praecipue duo dentes aliis longiores 41, 74, cf. 77; exhalatio de ore eius procedens (halitus) est calida et vehemens 41, 189, cf. 41, 168, 41, 194; collum habet 41, 204, forte ad pondus capitis portandum 41, 207; in gutture habet pellem multis meatibus perforatam 41, 60; pulmonem habet et respirat sicut delphinus 41, 176; est animal valde pingue 40, 629
- Cetus multo indiget cibo 41, 214, esuriens vaporem odoriferum (calidum et ignitum 41, 194) ex ore emittit, in quo pisces delectantur 41, 164, sic attrahens pisces 41, 220, quorum parvi descendunt in ventrem 41, 68; ubi fuerit absorbet multitudinem piscium ibi existentium 41, 215; cetus non eruens se de litore ubi pisces persequitur 40, 666
- Calor multus ceto necessarius ad tantam molem movendam 41, 180; ex violentia ceti fluctus maris commoventur 41, 390, 41, 398, cf. 41, 384; ex motu ceti vestigium sicut quando navis movetur per mare 41, 402; cetus in nullo timet maris profunditatem 41, 409; ceti maximi dormientes in rupibus 40, 625; quandoque ceti fulmine feriuntur 41, 238
- In corde ceti virtus naturalis ut non de facili corrumpatur ab exteriori actione 41, 268, cf. 41, 380; cetus a sagittis laedi non valet 41, 335, nec lapidibus in eum proiectis conteri 41, 338, cf. 343, nec per malleum ab homine laedi 41, 348; nullam hominis comminationem timet 41, 360; de modo quo maximi ceti capiuntur 40, 624
- Caelestes angeli non admirantur multum de occisione corporalis ceti 41, 294; describitur diabolus sub figura ceti 40, 249, 40, 512, 523
- Chaldaei: erant feroces et potentes 17, 675
- Christus: in Christo omnia secundum perfectissimam excellentiam fuerunt 1, 448; in eo omnis virtutis et sapientiae plenitudo 3, 14; sacra Scriptura tristitiam in Christo ponit 3, 13; ante Christi mortem omnes ad infernum descendebant 7, 180, 10, 437; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum 19, 258; redemit nos Christus de peccato per mortem pro nobis moriendo 19, 260, non sic quod eum mors absorberet quia mori non potuit secundum divinitatem 19, 262; in Christo ex vita divinitatis etiam humanitas est reparata ad vitam resurgendo 19, 265; vita autem Christi resurgentis ad omnes homines diffunditur in resurrectione communi 19, 268; contra diabolum victoriam obtinere principaliter competit Christo 40, 475; Christus diabolum superavit ostendens ei naturam infirmam et postmodum virtutem suam in eum exercuit 40, 503. – Christus et sui ad diabolum: *venator capiens Vehemot* 40, 484
- cibaria: per terrae fecunditatem hominibus cibaria nascuntur 36, 329
- cibus: ad vitam subsidium est intrinsecum 3, 340, 12, 178; divinitus unicuique speciei ordinatus est proprius cibus 7, 388, cf. 31, 405, 40, 316; panis est cibus communis 33, 223; dulcem cibum comedens diu tenet in ore 20, 126; comedenti cibus quandoque in malum convertitur, sive interius manens convertatur in humores venenosos 20, 144, sive per vomitum extra eiciatur 20, 153; comedentis nimis viscera artantur ex nimio cibo compressa 20, 245; ex superfluo cibo ad omnia membra dolor pervenit 20, 255; gustus est perceptivus ciborum 12, 177; multo cibo indiget leo 38, 672, cetus 41, 214; animalia domestica cibum libenter ab hominibus capiunt 39, 123; in cibo et coitu praecipuae delectationes animalium consistunt 40, 323
- cingulum: in cingulo regis potentia designatur 12, 303. – Cingulum militare: *balteum* 12, 302
- cinis: pulvis in quem caro hominis resolvitur cinis nominatur 34, 163, *vide pulvis*; apud antiquos corpora mortuorum resolvebantur in cineres

- 34₁₅ 165; cinis adhibetur ad recognoscendum propriam fragilitatem 16₁₆ 212, cf. 42₈ 46; cinis post consumptionem lignorum ad modicum durat 13₁₂ 173
- circa: res exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae 16₁₄ 168
- circuitus: quod per circuitum vallatur ex nulla parte patitur insultum 1₁₀ 506; in circuitu oris habet cetus dentes 41₅ 84. — *Circuitus*: calliditas 1₇ 369, *vide* calliditas
- circularis: tam in corporibus corruptibilibus quam incorruptibilibus quidam circularis motus apparet, aliter et aliter 7₉ 189, cf. 197
- circulatio: in corporibus caelestibus secundum circulationem reiteratur idem numero 7₉ 191; circulatio quaedam fit in dispositione aeris 7₉ 197. — *Vide* reditus
- circumdare: oceanus undique terram circumdat 26₁₀ 142. — *Vide* aqua
- citari: solent homines ter moneri vel citari 33₂₉ 330
- civis, civitas, civilis: fama hominis pertinet ad vitam civilem 5₂₁ 363; aliqui homines totaliter destruuntur per omnimodam abiectioem quantum ad esse civile 12₁₄ 211; quibusdam violenter laesis, multi ex civibus conturbantur 24₁₂ 118; fortem civitatem expugnans 9₆ 127; in caelestibus civibus nihil malitiae potest esse 1₇ 403
- clamor, clamose: ad audita clamose respondere 6₂₉ 310. — Confusus clamor et strepitus: *ululatus* 39₂₅ 283
- claritas, clarus: dignitas diei est claritas eius 34 143, *vide* dies; claritas solis apparet ante ortum et post occasum 37₁₁ 174; claritas diluculi est diffusa 41₉ 158, diversificatur secundum elevationem signorum 38₁₂ 243, cf. 248; non sensibilibus diversificatur claritatis intentio in diversis terris 38₂₄ 457; aer nubibus rarescentibus redditur clarus 37₁₅ 234, *vide* aer; in serenitate claritas aeris praeparatur 38₂₁ 447, 456; in inspectione oculorum ceti apparet claritas diffusa 41₉ 157; angeli in fulgentiori claritate apparentes hominibus 40₁₀ 247; propter sui claritatem astra matutina erant materia divinae laudis 38₇ 157; claritas lunae et stellarum quasi obscuritas est immensitati divini luminis comparata 25₅ 81; colebant idolatrae luminaria propter maximam eorum claritatem 31₂₆ 284; ad claritatem stellarum animae revertentes (secundum Platonicos) 37 (36₃₃) 38; claritas sanctorum nobis occulta 20₂₆ 304; claritas prosperitatis 18₅ 65, gloriae 18₁₈ 217, iustitiae 20₂₅ 292, famae 40₈ 190. — Claritas prosperitatis terrena: *fulgor* 11₁₇ 250; claritas divinae cognitionis: *lux* 37₂₁ 318
- clipeus: clipeus dum movetur et ad arma colliditur sonum facit 39₂₃ 260, cf. 257
- coacervatum: coacervatum reservare esset contra innocentiam 27₁₇ 204
- coadhaerere: coadhaerentes scripi 8₁₇ 264
- coagulum: sicut coagulum in generatione casei, ita semen maris ad materiam quam femina ministrat 10₁₀ 248
- Cocytus: de fabula quod in inferno esset fluvius nomine Cocytus 21₃₃ 325; Cocytus interpretatur luctus 21₃₃ 326; Cocyti postremum et anterius 21₃₃ 336
- coercere: coercere utrumque: *ponere manum suam in ambobus* 9₃₃ 723
- cogitatio: somnia plerumque sunt reliquiae praecedentium cogitationum 41₆ 325, 71₁₄ 314; malae cogitationes in homine 42₀ 526; in peccato luxuriae cogitatio 31₁ 11; convenit humilis satisfactio ad expiendam superbiam cogitationis 42₆ 47
- cognitio, cognoscere, cognoscitivus: inter diversas proprietates animalium praepollet cognitio 38₃₆ 618; per cognitionem maxime viventia a non viventibus distinguuntur 12₂₂ 345; in viventibus duo praecipua sunt, scilicet vivere et cognoscere 32₀ 439; in homine cognitio perfectius invenitur quam in ceteris animalibus 38₃₆ 619, cf. 14₂₀ 283; cognoscere delectabilissimum et nobilissimum est 32₀ 441; cognitio visus per lucem perficitur 37 (36₃₃) 21, *vide* visus, lux; intellectualis cognitio non potest convenire nisi substantiae incorruptibili 14₂₀ 308; in cognitione primorum principiorum indita sunt seminaria sapientiae et scientiae 38₃₆ 625; cognoscere occulta ad intelligentiam pertinet 12₁₃ 193
- Cognitionis humanae defectus triplex est, quia omnis cognitio procedit a sensu 10₄ 128, 37 (36₃₃) 16, cf. 41₂ 223, nec homo per sensus omnia corporalia conspiciere potest 10₄ 137, et humana cognitio est ex tempore dum homo de die in diem plura cognoscit 10₅ 143, Prol. 1, ac per temporis longitudinem obliviscitur eorum quae novit 10₅ 145; cognoscere in universali est cognoscere imperfecte 22₁₃ 126, cf. 123, ut cum percipitur esse homo sed non quis homo 22₁₃ 128; ad cognitionem aliquorum in mundo non pervenimus 5₉ 166, *vide* homo; sapientia proprie est cognitio divinorum 12₂₂ 867, 12₂ 28, 28₁₃ 239, cf. 28₂₈ 348, *vide* sapientia, Deus; cognoscere ea quae affligunt hominem poenosum est 32₀ 442
- Universalem cognitionem non applicare ad agenda, ratione ligata passionibus 12₂₅ 394; defectus cognitionis per ignorantiam affectatam 21₁₄ 132
- Cognitio: *lux* 12₂₅ 390; cognitio intellectiva: *facies* 14₂₀ 306; virtutes cognoscitivae: *facies* 40₈ 204; per certitudinem cognoscere: *advertere* 23₁₃ 215; cognitio in universali: *cognitio caliginosa* 22₁₃ 127; impedimentum cognitionis: *operimentum faciei* 15₂₇ 263
- coitus: in cibo et coitu praecipuae delectationes animalium consistunt 40₁₁ 323, ex libidine animalia commoventur ad coitum 40₁₁ 326; equi iubarum decore ad coitum agitantur 39₁₉ 223; patitur coitum femella elephantis considens (Aristoteles) 40₁₁ 330; animalia in quibus figura coitus elephantis invenitur, dum coeunt caudam inter tibias posteriores stringunt 40₁₃ 337; de coitu daemonum ad modum animalium 40₁₂ 347
- collateralis: ad collaterales opulentia derivata 15₂₇ 264
- collatio: cum eo qui deficit intellectu inutilis est collatio 18₂ 19; ex mutua collatione aliquid occultum indagari 22₂ 12; disputare vel ratiocinari ut fiat collatio datorum et acceptorum 22₃ 20
- collocare: collocare fundamentum 38₆ 126, 38₇ 138; angeli collocati in vestibulis deitatis 38₇ 165
- collum: per collum caput coniungitur corpori 41₁₃ 210; nullus piscis habet collum nisi generans animalia: delphini, ceti (Aristoteles) 41₁₃ 203. — *Erecto collo*: superbiendo 15₂₈ 248
- color: sub colore iustitiae 36₁₃ 123; sine colore iustitiae 22₆ 52
- coluber: *coluber tortuosus*, idest diabolus 26₁₃ 189
- columna: domus stabilitas super columnas fundatur 9₆ 163; montes sunt quasi columnae super terram

- fundatae 9, 156. – *Columnae caeli*: creaturae spirituales 26₁₁ 154, angeli 26₁₁ 156; *columnae terrae*: inferiores et intimae partes terrae 9, 161
- coma: comam nutrientes 1₃₀ 773. – *Coma*: frondium 14, 83
- comburare: holocausta totaliter comburebantur ad honorem Dei 1, 179; apud antiquos corpora mortuorum igne comburebantur 34₁₅ 165
- comestio, comedere: dulcem cibum comedens illum diu tenet in ore 20₁₃ 126, *vide* cibus; nimis comedentis viscera artantur 20₂₂ 244; animal delectabile ad usum comestionis 31₃₁ 323
- comminatio, comminare: comminando superare alium 41₃₀ 358, 41₂₁ 363; homo potenti favet timens comminationes ipsius 41, 35; comminatio percussurae 41₃₀ 362; comminationes in revelationibus 41, 375; nec cetus nec diabolus comminationem hominis timet 41₂₀ 360
- committere: in pluribus peccat homo omittendo quam committendo 22, 45, *vide* peccatum
- commotio, commovere: a subito supervenientibus animus magis commovetur 1₁₃ 630; ira per zelum etiam in corpore commotionem facit 17, 112, *vide* ira; in tempore noctis quaecumque modica commotio perturbationem inducere solet 41₁₃ 302; commotiones magnae in visionibus 41, 368; homines quando facere aliquid volunt propter aliquem ab illo commoveri dicuntur 2, 57
- commutatio: pecunia est mensura commutationis rerum 27₁₆ 188
- compactio: compactio massae corporeae in utero mulieris 10₁₀ 246
- compago: compago corporis 14₁₀ 93
- comparabilis: aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo quando videt eum comparabilem sibi in scientia 22, 10. – *Comparationes hyperbolicae*: res parvae pulcritudinis ad res pulcherrimas 25, 68; puritas hominis ad divinum examen 9₃₀ 658, 664, ad puritatem divinam 25, 86; iustitia hominis ad iustitiam divinam 25, 65, 66, 25, 85; sapientia hominis ad sapientiam divinam 37₂₄ 373, cf. 22, 13; creatura corporalis ad sanctos angelos 41₁₄ 291; claritas lunae et stellarum ad immensitatem divini luminis 25, 81
- compassio, compati: ex compassione in adversis maxime sumitur experimentum de amicitia 2₁₂ 249, *vide* amicitia; afflictis oportet compati 42₁₁ 128, *vide* afflictio. – Signum compassionis: *movere caput super aliquem* 16, 47, 42₁₁ 127
- complanare: complanare terram aratam 39₁₀ 133
- complexio: termini vitae humanae sunt praestituti ex corporalibus causis, puta ex complexione 14, 20; animal siccae complexionis est elephas 40₁₇ 438
- compluere: pars terrae non compluta 36₂₈ 312
- comprehendere: pluviarum primam originem secundum quod a Deo sunt institutae scientia comprehendere non potest homo 37₁₃ 228, *vide* homo; homines non comprehendentes mentes loquentium in duobus deficiunt 8, 8. – Comprehendere sua virtute: *tenere* 38₁₃ 266
- comprimere: viscera artantur ex nimio cibo compressa 20₂₂ 245
- comprobare: hostes Iob impii comprobati 10, 121
- computatio: computatio caelestium motuum 38₂₁ 423
- conari: quandoque conatur homo ad aliquid obtinendum per sapientiam 18, 97; hominis conatus a diabolo contemnitur 41₂₀ 355
- concentus: *vide* caelum, sonus
- conceptio, concipere, conceptus: conceptio est primum in fructificatione animalium 21₁₀ 84; in utero fiunt conceptus corporales 15₃₃ 338, *vide* uterus; conceptio nocturna est frequentior 3, 122; ex ipsa conceptione potest praestari impedimentum ne conceptus ad partum perveniat 3₁₀ 307; nativitate sublata conceptio non auferitur 3, 117
- In corde fiunt conceptus spirituales 15₃₃ 337; vocibus exprimimus interiores conceptus cordis 11, 48, intellectuales conceptiones 37, 57, *vide* verbum, vox; dicere quandoque refertur ad conceptum cordis 1, 336. – Intellectus concipiens: *uterus* 32₁₈ 169
- concertatio: concertatio bellorum 29₁₄ 133
- concha: margaritae generantur in conchis marinis 28₁₄ 180
- conclusio, concludere: nostra habitabilis quasi undique oceano concluditur 26₁₀ 147; nullo corporeo loco concluditur sapientia quia non est aliquid corporeale 28₁₂ 151; in speculativis, per ea quae homo intelligit, rationes deducit ad aliquas conclusiones cognoscendas 12₁₃ 197
- concordia, concordare: concordia est iustitiae effectus 25, 63; superiores intellectuales substantiae in summa concordia vivunt 25, 33, quae ex potestate divina procedit 25, 35, 25, 61; in multitudine malorum non omnes omnibus socialiter concordant sed quidam quibusdam 41, 110; superbi ad invicem concordare non possunt 40, 147. – *Vide* discordia
- concupiscentia: ratio interdum ad modicum absorbetur per concupiscentiam et sic homo peccat 7₂₀ 474, 23₁₇ 247, *vide* ratio, peccatum; diabolus ad concupiscentiam peccati homines incendit per ostentationem alicuius boni 41₁₀ 173, *vide* diabolus; semen hominis immundum est secundum concupiscentiae infectionem 13(14) 477; homo de muliere per concupiscentiam carnis nascitur 25, 72; propter concupiscentiam carnis secundum luxuriam maxime daemones hominibus superant 40₁₂ 361; ex oculorum aspectu provenit concupiscentia mulierum 31, 16; cor a concupiscentia mulieris victum 31, 124; de concupiscentia adulteri 24₁₇ 180, 24₁₈ 196, *vide* adulter; qui subiacet concupiscentiae passionibus equo vel mulo comparatur 4₁₀ 172. – *Concupiscentia*: *ignis* 41, 151
- concutere: non tota terra simul concutitur in terraemotu 38₁₃ 267, *vide* terraemotus; homo concutit vestimentum ut ex eo excutiat pulverem seu tineam 38₁₃ 274
- condemnatio, condemnare: sententia iudicis condemnantis est causa poenae condemnati 3, 53, *vide* iudex, iudicium; non est rationi consonum ut maior potestas a minori de iniustitia condemnatur 36₂₂ 239; ad hoc quod aliquis de iniquitate condemnatur requiruntur tria 36₂₃ 252; homines iudicis potentiam et sapientiam allegantes contra condemnatum 26, 9
- condensare, condensus: aquae condensatae in glaciem 38₃₀ 521; vapores condensati in nubes 37₁₇ 257, cf. 38, 203, *vide* haec verba; elephas umbram condensam quaerit 40₁₇ 431
- condere: tempore praecedat materiam ratio artificis qui eam condidit 38, 89; Satan inter primas creaturas est conditus 40₁₄ 390. – *Astra* de novo condita: *astra matutina* 38, 152

- condescendere: ad magnanimum pertinet ut minoribus condescendat 29¹¹ 103
- condicio: ratio condicionem naturae auferre non potest 3, 7; naturaliter est eadem condicio omnium hominum 31¹⁵ 175, *vide* homo; homo secundum suam naturam est infimae condicionis 40, 90; est humana condicio talis quod ex terrena materia corpus eius compactum est 41, 465; sunt duae hominum condiciones; quidam sunt magni et elati animi, quidam vero sunt pusillanimes 5, 8; ex fragilitate condicionis humanae nullus homo est immunis a peccato 6, 13; non est aliqua condicio hominum cui non adsit pronitas ad aliquod peccatum 5, 6, 32; ex fragilitate condicionis humanae homo difficulter et vitat peccatum et operatur bonum 15¹⁴ 121; ex communi condicione impii finaliter sentiunt mortem 21¹³ 111; absque differentia honoris et dignitatis similis est condicio mortuorum 10²² 488; diabolus ex condicione naturae habet ut neque hominem timeat neque aliquam creaturam corporalem 41²⁴ 435; daemones tales figuras corporum sinantur assumere per quas eorum condicio designetur 40¹⁰ 235
- confessores: confessores in Ecclesia 1, 446
- confidere: ille qui de nullo confidit sed de omnibus timet non potest sperare quod post oppressionem releuetur 15²² 211; in potente amico homo confidit sicut in suo brachio 38¹⁵ 301; nimis de divitiis confidens 31²⁴ 267; aliquis confidit de sua causa quia habet multos excusatores vel innititur testimonio conscientiae suae 9¹⁹ 460; id in quo homo confidit locus eius dici potest 40, 187
- confingere: frequenter homines confingunt aliqua facta ad disputandum de eis Prol. 75
- confinium: diluculum est quoddam confinium diei et noctis 38¹² 235
- confirmare: malitia confirmata 19, 15, cf. 23¹⁷ 245
- confiteri: non sufficit culpam confiteri nisi sequatur satisfactio 42, 44
- conflictus: pugna, idest actualis conflictus 38²³ 444
- conformare: unumquodque ostenditur rectum per hoc quod suae regulae conformatur 23¹¹ 174; ratio divinae voluntati se conformans 6¹⁰ 132
- confractio, confringere: ex percussione malleorum non confringitur incus 41¹⁵ 276. — *Confractio*: violentia 20¹⁹ 214
- confugere: solent homines ad loca montana quasi munitiora confugere pro timore latronum vel hostium 24, 80
- confusio, confundere: homines propter confusionis timorem interdum contra iustitiam suam culpam occultant 31²³ 334; superbiorum et arrogantium prima poena est confusio 40, 166. — *Confusus* clamor et strepitus: *ululatus* 39²⁵ 283
- congaudere: iusti congaudentes divinae iustitiae 22¹⁹ 204
- congelatio, congelare: pluviae congelatae sunt nives, ros congelatus est pruina 38²⁹ 504; nix multum firmata per congelationem non statim dissolvitur ad primam calefactionem 6¹⁷ 221; quandoque in frigidissimis terris etiam maria congelantur 38³⁰ 522. — *Vide* glacies
- congregare: homines deliciose pretiosa nituntur congregare 28¹³ 168; illi qui multa sibi inordinate congregant nimia sollicitudine affliguntur 20²² 254, his multiplex dolor exoritur 20²² 258; congregantur homines in nocte ad aliqua festa agenda 3, 235; vapores congregati, *vide* vapor
- congruus: omnia habent dispositionem naturalem congruam propriae operationi 5, 112; congruum tempori et personae Iob 42¹⁰ 109
- coniungere: rami hominis sunt filii et aliae personae coniunctae 15³⁰ 300, cf. 1, 56
- conqueri: iniuriam passus conqueritur iudici 19, 63, cf. 16¹⁹ 258
- consanguineus: fratres, idest consanguinei 6¹⁵ 200
- conscientia: testimonium conscientiae tres gradus habet 9²⁰ 472, cf. 468; cum conscientia remordet de malo, non sine timore homo peccat malum 12, 111; propter securitatem suae conscientiae non formidat aliquis contendere cum quovis iudice 9¹⁵ 393; non potest iudex humanus interiorem conscientiam accusati cognoscere 10, 131, *vide* iudex, Deus. — Conscientiae remorsus: *vermis* 24²⁰ 236
- consecutio: consecutio finis, *vide* finis
- consensus: diabolus se confidit de facili sibi incorporare per consensum homines instabiles 40¹⁸ 465; ad consensum malitiae non disiunguntur mali 41, 123, cf. 41, 128
- conservare: unumquodque in suo loco conservatur 40, 185; quaelibet res puritatem habet secundum quod in sua conservatur natura 41, 402; vita per respirationem conservatur 27, 31; potestate et virtute aliquis se et sua conservare conatur 13(14) 451; multiplici virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 4, 78; ea quae signantur in sacco diligenter conservantur 14¹⁷ 241; quod in sinu absconditur firmiter conservatur 19²⁷ 347; Deus in summa pace superiores creaturas conservat 25, 22, *vide* Deus
- consideratio, considerare: philosophi excellunt in consideratione veritatis 12²⁰ 313; cum est dolor vehemens in sensu, intentio animae avocatur ab intellectualium consideratione 16, 70; quanto aliquis magis Dei iustitiam considerat tanto plenius culpam suam recognoscit 42, 41; ex iubarum consideratione equus ad libidinem provocatur 39¹⁹ 231; per actuale suae sapientiae considerationem Deus res in esse produxit 28²⁷ 331, *vide* Deus
- Considerare: *videre* 6²⁸ 306; vias alicuius considerare: *super eum oculos aperire* 13(14) 468; creaturas diligenter considerare: *eas interrogare* 12, 140
- considerare: considens femella elephantis 40¹¹ 331
- consiliarius: consilarii civitatis aut regni excellere videntur secundum prudentiam in consiliis 12¹⁹ 310
- consilium: invenire in activis vias accommodatas ad aliquem finem pertinet ad consilium 12¹³ 194, cf. 12¹⁷ 270, 26, 31, *vide* Deus; quidam dicunt res humanas casualiter procedere nisi quatinus providentia et consilio humano reguntur Prol. 37; temporalis prosperitas est in consiliorum prospero successu 21²³ 239, *vide* prosperitas; profunditas alicuius in consiliis ex duobus perpendi potest 12¹⁷ 272; videtur aliquis alicui consilium dare quando eius causam sine ratione defendit 26, 29; qui sapienti consilium dat videtur hoc facere ad sapientiam ostendendam 26, 35; consilium sectandi voluntaria virtutum opera est acceptandum 21¹⁶ 158. — Consilium: *lux* 30²⁸ 261; consilia excogitata: *viae* 4, 106
- consistentia: organorum consistentia est ex nervis et ossibus 10¹¹ 252; bona consistentia personae propriae 1, 54

- consolatio, consolare(-ri), consolator, consolatorius: remediis quibusdam afflicti solent consolari, quorum unum est somnus, aliud est cum homines sapientes per deliberationem rationis se ipsos consolantur 7₁₃ 295, *vide* remedium; afflictiones hominum verbis consolatoris relevantur 2, 147; solent afflicti ex spe melioris status consolari 6₄ 59; cum post afflictionem aliquis similia vel maiora timet, nulla est consolatio residua 6₄ 60; iustis deficiens temporalis consolatio in tempore tribulationis 27₁₀ 118, iustis remanens consolatio in Deo 21₁₇ 167; cum a bono spiritu apparitio procedit, timor in consolationem finitur 4₁₆ 353; consolatoris officium est ea dicere quibus dolor mitigetur 16₂ 11; onerosus consolator ea loquitur quae magis animum exasperant 16₂ 12, falso, inutiliter et prolixè verba prosequens 16₂ 17. — Consolatio: *lux* 30₂₆ 261
- consonantia, consonus: consonantia sonorum 38₂₇ 655; rationi consonum 36₂₂ 239
- consortium: a sapientia alieni consortio sapientum annumerari non possunt 15₁₉ 174
- conspicere: homo per sensus corporeos nec omnia corporalia conspicit 10₄ 137, *vide* homo
- constellatio: *vide* Arcturus, Orion
- consuetudo, consuetus: consuetum apprehenditur ab hominibus quasi naturale 39₃ 73; ex peccato praeterito inferioribus viribus est ad dita pronitas ad similes actus propter consuetudinem 7₂₀ 483; est debitum ut qui superflua et inconsueta cupit etiam debita et consueta perdat 31₄₀ 400; antiqua sapientum consuetudo 36₂₄ 262
- consumptio, consumere: interdum ea quae mala acquisita sunt de facili consumuntur 15₂₄ 325; homo per decursum praesentis vitae paulatim consumitur, et praecipue cum est infirmitati subiectus 13₁₉ 267; dolens taciturnitate consumitur 13₁₉ 278; consumptio humidi 16₈ 85, *vide* humor. — *Consumi*: destrui 36₁₂ 109
- contemperare: radii solis contemperati per nubes 37₁₁ 173
- contemplatio: sapientia ad contemplationem pertinet 12₁₂ 183; item orare et meditari 29₄ 48; angeli Deum subtilius contemplantes 4₁₈ 435, *vide* Deus. — Quies contemplationis: *nox* 35₁₀ 109
- contemptus, contemnere, contemptibilis: contemptus miseri est misericordiae impedimentum 31₁₉ 218; aliquis quandoque ex sola superbia aliis iustitiam facere contemnit 36₁₉ 195; ex magno contemptu parentis provenit quod patrem oporteat suppliciter filium deprecari 19₁₇ 159; proprium est in peccatis perseverare volentium ut divina contemnant iudicia 34₈ 74, *vide* Deus; tanto aliquis gravius fert alicuius contemptum quanto fuerit persona contemnentis abiectior 30₁ 7; cum mens totaliter mundum contempserit 5₁₉ 337; hominis fortitudo et conatus a diabolo contemnitur 41₂₀ 355, *vide* diabolus. — Res contemptibilis et infirma: *lutus* 13₁₂ 182
- contentio, contendere, contentiosus: duplex est contentio: una per sapientiam qua contenditur disputando, alia qua per fortitudinem contenditur pugnando 9₄ 54, *vide* disputatio; contentio in respondendo et obiciendo consistit 9₄ 390; non est eiusdem contendere cum aliquo et eum rogare 15₄ 36; aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo propter tria 22₉ 9; cum aliquis comparatione alterius iustus est, libere et secure potest cum eo contendere 9₂ 25; qui timet aliquem non praesumit cum eo contendere 15₄ 31; cum duo homines ad invicem contendunt, iudicem possunt habere qui utriusque dicta examinet 9₂₂ 710; aliquis quandoque non formidat contendere cum quovis iudice 9₁₅ 391; nulli homini tutum est cum Deo contendere 9₂ 28, cf. 40₁ 5, quod si aliqua creatura posset, hoc praecipue competeret primae et excellentissimae creaturae 15₇ 60, *vide* Deus; contentio est impugnatio veritatis cum confidentia clamoris ('Ambrosius') 6₂ 312; more contentiosorum imponere verba non dicta vel aliter dicta 37₂₄ 400
- continentia: differentiam assignant philosophi inter continentiam et castitatem 4₆ 96
- continuarè, continuum, continue: secundum aspectum aer caelo continuatur 38₁₂ 228, *vide* aer; proprium est aquae quasi continue moveri 38₈ 192; dolor exterior est dolor secundum sensum, puta ex solutione continui 16₈ 61
- contra: hoc est contra aliquem quod est peremptivum ipsius 10₁ 22; solent homines loqui contra sententias non intellectas 8₁ 7; solent disputantes contra dicta aliorum obicere 23₆ 50
- contrarietas, contrarius: contraria iuxta se posita magis elucescunt 1₁₃ 637; naturale est quod unumquodque perdat suum contrarium 10₃ 100; creaturae inferiores corporales sua contrarietate subduntur generationi et corruptioni 25₂ 28; in superioribus corporibus nulla contrarietas reperitur, unde et incorruptibilia sunt 25₂ 31; contrarii motus humanarum voluntatum 25₂ 28; corpus hominis a contrario auctore formato secundum Manichaeos 10₈ 168
- contristare: contristantur homines cum eis falso crimina imponuntur 23₂ 6
- contritio, conterere: quod conteritur, quadam violentia fortioris corporis in minimas partes resolvitur 40₇ 179; non conteruntur fruges in herba 24₂₄ 298, cf. 41₁₉ 341; mors hominem in pulverem conterit 18₁₄ 184, *vide* mors; conveniens poena superbiorum est quod conterantur 40₇ 177; Deus exercens iudicia per contritionem 34₂₉ 343, *vide* Deus
- contumelia, contumeliose: ad audita contumeliose respondere 6₂₉ 310; faciem conspuere in signum contumeliae 30₁₀ 97
- convalescere: convalescens arbor 15₂₉ 290
- convallis: ad locum umbrosum inter convalles montium vitalis calor solis numquam pertingit 28₃ 72
- convenientia: convenientia caelestium motuum 38₂₇ 659
- conversatio, conversari: conversatio humana maxime consistit in videre et videri 7₈ 160; homines desistunt a nocumento eorum qui inter alios suaviter conversantur 24₄ 47; tyrannus quandoque habet familiares et domesticos cum quibus secure conversatur 15₂₃ 221; difficile est hominem terrena conversatione absque iniquitate peccati mortalis uti 16₂₀ 263; animalia sunt longe a conversatione humana 39₃ 33; aquila in altis conversatur 39₂₇ 303
- conversio: ad conversionem peccatoris tria requiruntur 8₅ 91
- convincere: quando homo efficaci ratione convincitur, non ipse a se aufert eloquium sed potius ei ab alio aufertur 32₁₅ 151; hominem de sua ignorantia convincens Deus 38₃ 76, *vide* Deus

convivere: amico convivere delectabilissimum est 2₁₁ 227

convivium: in conviviis vix aut numquam homines vitare possunt quin vel per ineptam laetitiam vel per inordinatam loquacitatem aut etiam immoderatum cibi usum offendant 1₈ 139, etiam gravioribus peccatis immerguntur usque ad Dei contemptum 1₈ 164

coopertorium: coopertorium oculi in ceto 41₄ 51

cor, cordatus: cor est principium vitae corporalis 34₁₀ 104; vitales spiritus a corde ad omnia membra diffunduntur 17₁ 10; vitalium operationum principium est cor quod sub costis continetur 18₁₂ 166; quando virtus caloris naturalis debilitatur in corde, spiritus vitales minuuntur 17₁ 13; virtus naturalis in corde ceti 41₁₅ 268; aer in pulmone calefit per calorem cordis qui pulmone coniungitur 41₁₁ 183

In corde fiunt conceptus spirituales 15₃₅ 337, *vide* conceptus; ex hoc est vanitas hominis quod cor eius in veritate non figuratur 11₁₁ 177, *vide* veritas; propter volubilitatem humanum cor non fixum in eodem perseverat 9₃₁ 685; de amicis mortuis non dolere duri et insensibilis cordis esse videtur 1₂₀ 757

Tendentibus ad finem primum necessarium est ut in nullo alio cor suum figant 9₃₅ 599; dolus praecipue in intentione cordis consistit 31₆ 85; ea quae non sunt delectabilia non potest cor hominis libenter acceptare 6₈ 87, et multo minus amara et noxia 6₈ 89

Ex magna adversitate iustorum interdum corda commoventur 1₁₁ 534, *vide* adversitas; animalia afflictionem cordis ore exprimunt 6₈ 70; cordis afflictio procedit ex fervore doloris 30₂₇ 270; in insidiis apud uxorem proximi quaedam cordis deceptio praecedit 31₉ 121

Hypocrita cor habet vanum et negligens ad spiritualia sed quantum ad temporalia sollicitum 8₁₄ 223, circa Deum cor verum et firmum non habens 8₁₄ 228; deliciosi homines cor habent deliciis occupatum 28₁₃ 172; cor adulteri a concupiscentia mulieris vincitur 31₉ 124

Deus est cordium scrutator et iudex 13₃ 26, ei patet cordis intentio 31₆ 87, *vide* Deus. — *Cor*: desiderium 31₇ 102, intellectus 34₁₀ 106; *vivi cordati*: intelligentes 34₁₀ 103;

cor: *uterus* 15₃₅ 337; in occulto cordis: *in sinu* 23₁₂ 204

cornu, corneus: rinoceros, idest unicornis, habet unum cornu in media fronte 39₉ 118; super oculos ceti sunt additamenta cornea 41₄ 51; stibium in cornu a mulieribus conservatur 42₁₄ 181

corona: in concertatione bellorum victoribus datur corona 29₁₄ 133

corpulentia: quicquam corpulentia magnum 41₄ 63

corpus, corporeus, corporalis: tam in corporibus corruptibilibus quam in corporibus incorruptibilibus quidam circularis motus apparet, aliter et aliter 7₈ 187; totus cursus rerum corporalium qui per angelos administratur divinae subiacet voluntati 9₃ 367, cf. 1₁₉ 711; naturalibus virtutibus corpora in suis locis naturaliter continentur 26₇ 108, cf. 28₁₂ 152; nihil videtur pulchrius in corporalibus rebus quam radii solares 41₂₁ 367; admirabilis est dispositio inferiorum corporum secundum superiora 38₃₃ 583; determinatae magnitudinis corporum huius mundi ratio reddi non potest ex naturalibus principiis 5₉ 153; homo per sensus corporeos nec omnia corporalia conspiciat 10₄ 137, *vide* homo

Caelestia corpora sunt excellentiores creaturae 28₂₁ 299, *vide* creatio, ex materia praecedenti fieri non potuerunt sed simul fuit materia cum forma producta 37₁₈ 268; in superioribus corporibus nulla contrarietas reperitur, unde et incorruptibilia sunt 25₃ 31; in caelestibus corporibus non invenitur malum naturae 1₇ 404; ponebant quidam corpora caelestia animata 38₇ 160, immo Pictagorici 38₃₇ 654; lux est quasi qualitas activa caelestium corporum 38₁₇ 322, cf. 23₉ 146; in caelestibus corporibus est uniformitas primi motus 38₃₁ 539; per motum caelestis corporis fit solis et aliorum siderum ortus et occasus 9₇ 177; ex motu caelestium corporum nullus sonitus procedit (Aristoteles) 38₃₇ 656; a Deo movetur sol et alia caelestia corpora 38₂₈ 496; ministerio angelorum caelestia corpora moventur 38₇ 163; corpora caelestia per suam lucem agunt in ista inferiora 38₁₇ 321, eorum motui subduntur corpora generabilia et corruptibilia 1₆ 237, cf. 28₂₁ 265; inter alios effectus caelestium corporum in istis inferioribus communior est generatio

et corruptio 38₁₇ 326; ad aeris permutationes et harum effectus in inferioribus operatur virtus caelestium corporum 37₁₈ 260, cf. 38₁₇ 347, sol et alia caelestia corpora sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum 38₂₈ 497, *vide* aer; secundum motus caelestium corporum mensurantur durationes inferiorum corporum et tempora generationis et corruptionis 38₂₁ 407; virtus caelestis corporis a virtute divina superatur 9₇ 174; admirabilis apparet in caelestibus corporibus motus planetarum 38₃₃ 550, item ordo, situs et motus ipsorum 38₃₃ 580, *vide* planeta; non possumus in corporibus caelestibus cognoscere propriam causam corruptionis cuiusque rei 38₁₇ 337; secundum quosdam, homines resurgent resumendo quaedam caelestia corpora 19₂₆ 295. — *Vide* caelum, sol, luna, stellae, etc.

Prima dispositio communis ad totum corpus quod superiacet aquae et terrae est variatio noctis et diei 38₁₂ 229; dispositio lucis et tenebrarum communiter respicit totum superius corpus 38₁₇ 319, cf. 37₁₈ 246; terra est infimum corporum quod subiacet omnibus 38₄ 86; apud nos quaedam corpora cedunt tangenti et a transeuntibus dividi possunt, sicut aer et aqua etc., quaedam non 37₁₈ 273; inter corpora mixta maxime videntur firma et stabilia montes 9₉ 90, quae Deus movet pro sua voluntate 9₈ 88; pretiosa in corporibus cum sua principia locis corporalibus concluduntur 28₁₂ 152

Supremum caelum est principale principium humani corporis inter causas corporales 38₁₂ 240; est humana condicio talis quod ex terrena materia corpus eius compactum est 4₁₉ 465, terra est praecipue materia humani corporis 38₁ 88, 38₁₂ 238; corpus humanum ex terra et aqua abundantius constat 4₁₉ 468; corpus est propter animam 2₁ 4, *vide* anima, caro; corpus videtur esse animae in circuitu sicut vestimentum vestito vel sicut domus habitatori 10₈ 172; vita corporis est per vitales spiritus qui a corde ad omnia membra diffunduntur 17₁ 10, *vide* cor; calor naturalis in humano corpore viget 34₁₅ 167

Bona corporis substantiae hominis adveniunt 10₈ 199, praecipua videntur pulcritudo et fortitudo 18₁₃ 170, corporis sanitas 21₂₃ 234,

- vide* bonum; infirmitas corporis ad hoc operatur ut perturbata phantasmata dormientibus appareant 7₁₄ 318; ex infirmitatibus corrugatur corpus propter humiditatem consumptionem sicut et ex senectute 16, 84; mors est corruptio corporis viventis 38₁₇ 329, *vide* mors
- Tremor corporis est indicium magnitudinis timoris 4₁₄ 281; de corporalibus nocentibus interiores dolores concipiunt homines 21₂₅ 252; gula et luxuria aliquis in proprium corpus peccat 18₁₂ 156; Porphyrius: «animae, ad hoc quod fiat beata, omne corpus fugiendum est» 19₂₇ 319
- Omnis corporea creatura: *termini* *lervae* 37, 82; caelestia corpora: *finis mundi* 28₂₄ 298; virtutes caelestium corporum ut causae corruptionis viventium: *portae mortis* 38₁₇ 331; totum superius corpus: *aether* 35, 55; corpus hominis: *domus animae* 4₁₉ 472; corporis afflictio: *sanguis* 16₁₉ 249; corporalis dolor: *afflictio* 30₁₈ 188
- correctio, corrigere: correctio per modum disciplinae vel exterminii 20₂₃ 273; ad correctionem scire causam suae punitionis necessarium est 10, 58; propter negligentiam corrigendi interdum domini puniuntur 11₁₄ 220; divina locutio corrigit hominem per aegritudinem corporalem 33₁₉ 212, correctione indignos Deus futurae damnationi reservat 35₁₅ 145, *vide* Deus. — Correctio pro peccatis: *virga Dei* 21, 77
- correptio, corripere: frequenter homo in somniis corripitur de peccatis commissis 33₁₇ 193; si correptio ab homine salubris est, multo magis illa Dei omnipotentis et omnia scientis 5₁₇ 295, *vide* Deus
- corrodere: tinea vestimentum corrodens 4₁₈ 507, 27₁₈ 211
- corruere: arrogantes periculose corruunt 40, 161
- corrugare: ex infirmitatibus corrugatur corpus propter humiditatem consumptionem sicut et ex senectute 16, 84
- corruptio, corrumpere, corruptibilis: corruptibili incorruptibile prius est ordine naturae 38, 150, *vide* incorruptio; qui corrumpit aliquid vult illud non esse 10, 187; per corruptionem res resolvuntur in sua principia 28, 61; omnia quae generantur corruptioni subiecta sunt 14₁₈ 252; creaturae corporales per suam contrarietatem generationi et corruptioni subduntur 25, 28; quod naturaliter generatur etiam determinato tempore corrumpitur 9, 105, ipso cursu mutabilitatis rerum 22₁₆ 180; durum non facile corrumpitur ab exteriori agente 41₁₈ 265, cf. 268
- Communior effectus caelestium corporum in istis inferioribus est generatio et corruptio 38₁₇ 326, cf. 1, 237, *vide* caelum, corpus; quae sunt corruptibilia individuo, perpetua specie tantum, secundum speciem quidem propter se disponuntur Deo, secundum individuum propter speciem tantum 7₁₇ 380; eiusdem impossibilitatis esse videtur ut incorruptibilia corrumpantur et ut totaliter corrupta iterum reparentur 14₁₂ 112, cf. 14₁₉ 270; quorumcumque substantia est corruptibilis mota reiterantur eadem specie non eadem numero (Aristoteles) 19₂₇ 335
- Caro hominis secundum statum vitae praesentis corruptibilis est 19₂₄ 308; propter interiorem corruptionem humorum cutis denigratur 30₃₀ 288; uxori ex gravi corruptione horribilis redditur vir 19₁₇ 155; mors est corruptio viventis 38₁₇ 329, cf. 33₂₄ 273, quandoque per interiorem corruptionem 33₁₈ 207, *vide* mors; non corrumpuntur homines sicut aliae creaturae corporales 14₁₉ 268, 14₂₀ 287
- Ex interiori corruptione vita iustitiae in homine consumitur 4₂₀ 522; corruptio animae est per deordinationem potentiarum animae 33₁₈ 202; corruptio fomitis 4₂₀ 527
- Maxime admirandum est quod homo terrenus et corruptibilis ad spiritualium vel caelestium possessionem promoveatur 37₁ 45. — Corrumpti: *alteri* 14₁₂ 118; causae corruptionis quantum ad virtutes caelestium corporum: *portae mortis* 38₁₇ 331
- corvus: per septem dies pullos ovis eductos non pascit 38₄₁ 686
- crastinus: non potest expectari firmiter etiam crastinus dies 7₂₁ 517, *vide* homo
- creatio, creare, creatura: omnes creaturae per sapientiam Dei fiunt 28₂₈ 288, 35₁₀ 98, cf. 41₂ 28; creaturae conservatio non est nisi a Deo 11₁₀ 152, cf. 12, 145; omnis naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praeceptum Dei 39₂₇ 299, cf. 28₂₇ 336, creatura Creatori oboedit 14₁₅ 203, nec ei potest ab ulla resisti 23₁₃ 217, 11₁₀ 152; si aliqua creatura cum Deo contendere posset 15, 60
- Satan inter primas creaturas est conditus 40₁₄ 390, 40₁₀ 291, cf. 40₁₀ 301, excellentior inter ceteras creaturas secundum quosdam 40₁₄ 392, *vide* Satan, diabolus; angelorum creatio si duratione praecessit hominis productionem 40₁₀ 296, cf. 38, 158; creaturae corporales et spirituales distinctae sunt divina virtute 26₁₂ 177, simul cum distinctione creaturae corporalis fuit distinctio creaturae spiritualis 26₁₂ 170
- Excellentiores creaturae sunt caelestia corpora et caelestes spiritus 28₂₄ 299, quas Deus conservat in summa pace 25, 22, in summa concordia 25, 35, et constituit in perfectiori suae unitatis participatione 25, 36; per superiores creaturas Deus disponit inferiores 4₁₈ 444, 25, 42, in quibus invenitur discordia multiplex 25, 25; contenta sunt elementa sub caelestibus creaturis 28₂₄ 302, *vide* elementum
- Creaturae superiores quae dicuntur angeli 4₁₈ 446; creaturarum spiritualium officio administratur motus caelorum 26₁₁ 155; inferiores creaturae, scilicet homines 4₁₈ 437; in creaturis rationalibus invenitur meritum et demeritum 7₁₂ 274; propter malitiam creaturae rationalis Deus punit et adversitates inducit 40₁₄ 397, *vide* adversitas; effectus Dei in rationabilibus creaturis 40₁₄ 50; creaturae corporales principales partes 38₁₈ 258; creatura corporalis modicum aliquid est in comparatione sanctorum angelorum 41₁₄ 291; virtus creaturae corporeae est determinata ad finitos effectus 14₂₀ 296; creaturae irrationales nec merentur nec demerentur 7₁₂ 277; omnia quae accidunt in corporali creatura in utilitatem hominum redundant 38₁₈ 270, cf. 14₂₀ 282; inferiores creaturae totaliter consumuntur absque spe reparationis 14₁₈ 251, cf. 14₁₈ 270
- Universitas creaturarum est quasi secundarius sapientiae locus 28₂₃ 292, cf. 28₂₇ 327, 12, 141, *vide* sapientia; nulla creatura potest Deum comprehendere 23₁₃ 212, 217; creaturas totaliter et perfecte non cognoscit mens humana, et multo minus ipsum creatorem 11, 115, 11, 125, 11, 142; creaturarum ordinem ad plenum comprehendere non possumus ut a providentia divina dispensatur 11, 59; superio-

rum creaturarum multitudo homini est ignota 25, 44, *vide* homo; quibusdam creaturis nomen Dei per participationem attribuitur 31, 28, 299; productio creaturarum a Deo quidam processus Dei intelligitur in creaturas 11, 108; propter beneficium creationis exigebatur sabbatum in Veteri Lege 3, 171

Occultae creaturae, 28, 308; noxia creatura 41, 8; creatura maris 41, 419; creatura terrestris 41, 421. — Tota universitas creaturarum: *caelum* 22, 117; altissima creaturarum: *stellarum vertex* 22, 118; creaturae spirituales: *columnae caeli* 26, 154; super omnem corpoream creaturam: *super terminos terrae* 37, 82; creationis opera: *viae Dei* 40, 388. — *Vide* Deus, spiritus, angelus, corpus

credere: qui non credunt divinam providentiam, frequenter et secure et ex proposito iniustitiae opera agunt 22, 168; creditur simul cum distinctione creaturae corporalis etiam creaturae spiritualis distinctionem fuisse 26, 170; credimus mortem ex peccato primi hominis provenisse 14, 152; qui nihil credunt nisi ista temporalia procedunt ad iniustitiae opera 22, 163. — *Vide* fides

crepusculum: tenebrae aurorae diminuuntur crepusculo 3, 287

crescere: quae in tempore generantur determinato tempore crescunt 24, 291; non conteruntur fruges quando sunt in herba et crescunt 24, 298

crimen: contristantur homines cum eis falso crimina imponuntur 23, 6

crudelitas, crudelis: nullus in poenis alicuius delectatus ita crudelis invenitur qui vel non ad modicum ab affligendo cesset 10, 394; ad crudelitatem pertinet quod aliquis dum vult tyranno favere patienter tolerat afflictiones multorum 41, 33; per crudelitatem diabolus ab exteriori hominum nocumento non cessat 40, 384, *vide* diabolus; crudelitatis animus 41, 27. — Crudeles homines: *bestiae* 5, 397

crus: tibiae et crura sunt exteriora organa motus 40, 377; elephantibus habent inflexibilia crura 40, 372

cubicus: cubicus ex denario consurgens millenarius est 9, 41

culmus: culmi cetorum 40, 625

culpa, culpabilis: quae naturaliter sunt nulli imputantur in culpam

10, 99, *vide* natura; poena per quandam convenientiam culpae respondebit 20, 209; ad culpam graviorum punitionem poenae huius vitae non sunt sufficientes 21, 311; homo liberatus a culpa, consequens est ut evadat poenam 33, 197; non sufficit culpam confiteri nisi sequatur satisfactio 42, 44; solet aliquis miseriam et amaritudinem pati ex propria culpa 32, 535; homines propter confusionis timorem interdum contra iustitiam suam culpam occultant 31, 334; quanto aliquis magis Dei iustitiam considerat tanto plenius culpam suam recognoscit 42, 41; ad rectorem humanarum rerum pertinet ut culpabiles poenis subiciat 9, 292; si fuerint duo aequales et oporteat alteri culpam imponi 40, 37. — Obscuritas culpae ducens ad mortem: *umbra mortis* 34, 251. — *Vide* offensa, poena, satisfactio; Deus

cultus, colere: divinus cultus pertinet ad pietatem 40, 177, 34, 111; Deo inhaerere ipsum colendo, quod est ei servire 41, 438; a quibusdam divinus cultus devote perficitur si rarus sit, frequens autem in fastidium venit 1, 208; apostatare a Deo repugnat divino cultui 40, 176; maxime iniquum est ut cultus Deo debitus exhibeatur creaturae 31, 295; colebant idolatrae stellas caeli et praecipue luminaria 31, 284, cf. 25, 51; homo cupidus per nimium cultum superfluos fructus a suis possessionibus extrahere nititur 31, 388. — *Vide* Deus

cupiditas, cupidus: vitium superfluae cupiditatis dupliciter manifestatur 31, 385; quaerit inanis gloriae cupidus ut si quid in se excellens est manifestet 32, 162; quandoque iudices a iustitia declinant propter cupiditatem munerum 36, 191; diabolus cupiditatis ignem in homine accendit 41, 197

cura, curare: Deo est de hominibus cura 35, 81, 22, 187, aliqui ponebant Deum humanarum curam non habere propter distantiam a nobis 24, 7, *vide* Deus; vulnera a principio curata ad sanitatem perveniunt 7, 110. — Curis saeculi dediti: *fluviis* 40, 472

cursus, currere, cursor: naturalis cursus rerum est motio creaturae ad praeceptum Dei 39, 299; cursus rerum corporalium qui per angelos administratur divinae subiacet voluntati 9, 367; certus cursus in

motu caeli et in naturae effectibus non inveniretur nisi haec omnia gubernarentur Prol. 20; Omnipotens temporis cursum cognoscit 24, 13; res temporales corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum 22, 180; cursor sic tendit ad finem sui cursus quod in via non moratur 9, 602; cursus strutionis 39, 208; vehementia cursus imbris 38, 466; qui Deum diligit in via eius currit 15, 252, superbus autem currit contra Deum 15, 254. — Cursus mutabilitatis rerum: *fluviis* 22, 181. — *Vide* Deus, homo

custodia: ad agrorum custodiam dimittuntur animalia fortia 39, 138. — Custodia: *protectio* 14, 167

cutis: cutis aret et contrahitur quia humor naturalis iam consumptus est 7, 117, denigratur propter interiorum corruptionem humorum 30, 288; squamae ad invicem et cuti corporis stricte adhaerent 41, 113

D

daemon: Satan dicitur primus daemonum 1, 253, *vide* Satan, diabolus; ex angelica dignitate per peccatum corruerunt daemones 40, 225, 1, 253, cf. 28, 279, sub terra sunt 1, 401, a Deo damnabiliter elongati 28, 280, quasi ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent 28, 280, eorum intentio semper est mala et a Deo aliena 1, 331, excellentiam et principatum in malitia habent supra homines 40, 243; nulla virtus corporalis adaequatur potestati daemonis quae est spiritualis naturae 41, 427; facta per daemones procurata interdum ex divina voluntate procedunt 1, 329; ad aeris perturbationes procurandas naturalis virtus daemonis sufficit 1, 718, 706, qui interdum divina virtute prohibetur 1, 722; secundum luxuriam maxime possunt daemones hominibus superare 40, 361; terrorem daemon hominibus incutit ut eos impellat ad peccandum 41, 86

Intentionem daemonis ad homines spiritualiter absorbendos nullus homo cognoscit 41, 70; homo non potest auxilium daemonis vel gratis communicare vel vendere 40, 617; nigromantici nituntur cum daemonibus pactum inire 40, 650; in animalium brutorum effigie frequenter daemones hominibus apparent 40, 235, cf. 244; daemones

- corporaliter coeunt non quasi ipso coitu delectati sed ut homines ad peccata inducant 40₁₂ 347. — *Dentes daemones*: ceteri daemones vel mali homines 41, 88
- damnatio, damnare, damnabiliter: Deus non statim homines finaliter damnat 33₂₉ 324, quos correctione indignos iudicat futurae damnationi reservat 35₁₅ 145, *vide* Deus; si boni per temporales adversitates flagellantur, hoc cedit in maiorem damnationem diaboli et impiorum 41₁₄ 259; Satan est principium damnationis humanae 40₁₀ 277, *vide* Satan; diabolus damnationem inferni non tantum aestimat ut propter eam desinat contra Deum nisi 41₂₃ 415; quidam sunt sub terra ut daemones et damnati omnes 1, 401, daemones sunt a Deo damnabiliter elongati 28₂₂ 279, *vide* daemon; damnati patiuntur confusionem mentis 10₂₁ 455; peccatori damnato delectatio peccati convertetur in vermem 24₂₀ 235. — Ultio damnationis futurae: *arcus* 20₂₅ 284; profundum inferni: *fovea* 40₈ 206
- damnum, damnificare: miseria consistens in damnis rerum vel personae 3₂₅ 518; damnum peccati luxuriae est duplex: unum corporale, aliud est impedimentum a bonis operibus 31₃ 45; poena damni 20₂₆ 300. — In rebus exterioribus damnificari: *lanceis adversitatis circumdari* 16₁₄ 170
- Daniel: Noe et Daniel homines in rerum natura fuerunt Prol. 84
- dare: datorum et acceptorum collatio 22₂ 20
- debilitare, debilis: ex nutrimenti subtractione debilitari 18₁₂ 162; debilitas vitalis spiritus abbreviat dies vitae 17₁ 17; quod senescit, et debile est et fini propinquum 41₂₃ 414; debilitas cognitionis humanae 38₂₁ 416; debile fulcimentum in proposito 24₁₇ 179
- debitum: iniquum est ut id quod est uni homini debitum alteri exhibeatur 31₂₈ 293; debitum est ut qui superflua et inconsueta cupit etiam debita et consueta perdat 31₄₀ 400
- decem, decies: secundum quosdam species numerorum usque ad decem protenduntur 9, 36; decies decem decies mille sunt 9, 42
- deceptio, decipere: homo potest decipi et decipere 32₁₃ 136; discernere quomodo aliquis decipiatur a veritate declinans 12₁₈ 245; deceptio cordis, dum scilicet ratio per concupiscentiam obtenebratur 31, 121; inter peccata magnum locum obtinent deceptiones et fraudes 12₁₈ 255, *vide* fraus; aves deceptione capiuntur 40₂₄ 590
- decidere: paulatim decidere a maxima prosperitate consuetum est in rebus humanis 16₁₃ 145
- decimae: ante Legem datam fuit decimarum oblatio 1, 161
- declinare: impius quandoque declinat ad unum extremum quandoque ad aliud 24₁₈ 214; declinare a vera Dei cognitione 13₄ 39, a iustitia 34₂₄ 271, ad iniustitiam 22₁₅ 172
- decor, decorare: ipsa essentia Dei est decor 40₅ 77, *vide* Deus; decor sanctorum angelorum et hominum redundat in ornatum Dei 40₅ 119, cf. 125; homo non habet decorem nisi circumdatum 40₈ 81; nox decoratur aspectu stellarum 3, 279; herbae virentes ad decorem terrae 38₂₇ 489. — *Vide* ornatus, speciositas
- decursus: homo per decursum praesentis vitae paulatim consumitur 13₁₉ 267, *vide* homo
- deditus: dediti curis saeculi 40₁₃ 472
- defectus, deficere: in Deo defectus aliquis esse non potest 13 (14) 486, *vide* Deus; ea quae in terris sunt multis defectibus subiacent 22₁₄ 141; semper in operibus humanis defectus invenitur 9₃₁ 679; quandoque Deus spirituales defectus evenire permittit 9₁₁ 312; ex multitudine poenarum homo quandoque deficit 20₁₈ 197; multiplici virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 4₆ 78; oculi deficientes 11₂₀ 281, 17₅ 92; derideri est deficientis 12₄ 61. — A fine ambulationis deficere: *in vacuum ambulare* 6₁₈ 238
- defensio, defendere: adiuvare videtur aliquem qui eius operationem defendit 26₂ 19; veritas sine mendacio defendi potest 13, 123, 13, 70, 74, *vide* veritas; qui alios in malitia defendunt 41₄ 100; quandoque aliquis alicuius causam fraudulenter defendens ei placet etiam si sit iustus 13, 109; causam sine ratione defendere 26₃ 29; ad iniquitatem iudicis pertinet facultatem iustae defensionis auferre 33₁₁ 82
- deferre: in nullo Satanae defert Deus 41₃ 32; contra iustitiam deferre magnatibus 34₂₄ 270, multitudini 34₂₄ 273, potentibus 36₁₉ 200
- defraudare: adulterium defraudat hominem in toto patrimonio 31₁₂ 149
- defunctus: memoria defunctorum 11₁₈ 266, *vide* mors
- deglutire: pauperes deglutire per rapinam 29₁₇ 155
- dehonoratio: dehonorationes provocant ad amaritudinem 3₂₅ 518
- deiectio, deicere: quae in tempore generantur postea incipiunt deici 24₂₄ 291; arrogantium poena propria est deiectio 40₆ 159, cf. 20₇ 65, 22₂₀ 221
- delectatio, delectare, delectabile: unusquisque libenter respicit id in quo delectatur 22₂₄ 282; ea quae non sunt delectabilia non potest cor hominis libenter acceptare 6₄ 87; omnis tristitia ex admixtione delectationis alleviatur 2₁₂ 248; homo cui delectabilis est sua vita optat se vivere 10₁ 19; inter alia in quibus vivi delectantur, praecipuum est societas humana cum debito ordine 10₂₃ 481; naturale est sensibili naturae ut convenientibus delectetur 31 8, *vide* gaudium; in lumbis est delectatio 16₁₄ 177; vehemens delectatio magis animum ad se trahit 31₃ 53; spirituales actus maxime impediuntur per delectationem veneream 31₂ 28, 34, *vide* voluptas, adulterium; in cibo et coitu praecipuae delectationes animalium consistunt 40₁₁ 323, *vide* coitus; iusti fruuntur delectatione divina et delectantur in laude Dei 27₁₀ 118. — Delectari: *pasci* 40₁₆ 319; delectatio peccati: *dulcedo* 24₂₀ 235; delectabile bonum: *mel*, *butyrum* 20₁₇ 182
- delere: quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis delentur 19₂₃ 233
- deliciae, deliciosus, delizioso: aegrotantium afflictiones deliciis alleviantur 2₈ 131; homines deliciose pretiosa congregare nituntur 28₁₈ 168; deliciose viventes per vitae delicias vigorem animi amittunt et imbelles sunt 5₆ 85; maxime a sapientiae perceptione impediuntur cor habentes deliciis occupatum 28₁₃ 171. — Deliciae: *loca humentia* 40₁₇ 448; deliciose: *suaviter viventes* 28₁₃ 170
- delictum: omissiones proprie nominantur delicta 13₂₃ 349, 33, 63; pro familiarium delictis interdum domini puniuntur 11₁₄ 220
- delphinus: habet pulmonem et respirat 41₁₁ 176; generat animal et habet collum 41₁₈ 204
- demergere: oculi ad terram demersi 29₂₄ 229
- demittere: deorsum mittere 38, 135
- Democritus: plurima casui attribuebat Prol. 15

demonstrativus: de divinis iudiciis certissima et demonstrativa probatio induci non potest 23₁₃ 209

denarius: cubicus ex denario consurgens millenarius est 9₃ 41

denigrare: cutis denigratur propter interiorem corruptionem humorum 30₃₀ 288

denotatio: Iob denotatio 10₁₆ 340

dens: labia dentibus sicut ossibus adhaerent 19₃₀ 191; bestia homini comminando dentes contra ipsum parat 16₁₀ 107; dentes ceti 41₃ 72, 77, 84. — *Dentes daemonis*: ceteri daemones vel mali homines 41₃ 88

deorsum: differentia positionis in caelo 23₃ 79; septentrio 23₃ 88; diabolus, quasi deorsum cadens 1₆ 255. — Deorsum mittere: *demittere* 38₆ 135

depraedatio: in culpa rapacitatis est violenta depraedatio 20₁₉ 212

depravare: habentes sensum per malitiam depravatum 24₁₃ 133

deprecari: ex magno contemptu parentis provenit quod patrem oporteat suppliciter filium deprecari 19₁₇ 159

deridere: derideri deficientis est, deridere autem superabundantis 12₄ 61; maxime homo affligitur cum ab amicis deridetur 10₁₆ 351

descendere: ad infernum animae omnium hominum descendebant ante Christum 7₉ 181, 10₂₁ 437, 21₁₃ 115

describere: ad scripturam servandam non solum per modum scripturae eam describimus sed per aliquam impressionem 19₂₃ 234; sapientes metricae divina et philosophica describebant 36₂₄ 262

desertum: habitari non potest propter terrae ariditatem 38₂₆ 474; in desertis glandes 30₃ 37

desiccatio: est duplex causa desiccationis in terra nascentibus: una naturalis propter antiquitatem, alia violenta quando evelluntur 8₁₂ 176. — *Vide* corruptio, mors

desiderium, desiderare, desiderabilis: quod perfectius est desiderabilius est 1₂ 62; quaelibet res desiderat suum finem 37₁₁ 159; naturaliter homo desiderat ea de quibus gaudet 31₃₀ 314; unumquodque naturaliter esse desiderat 14₁₃ 142, vel et vivere 31₀ 310, *vide* appetitus; homo naturaliter desiderat aeternum bonum 14₂₁ 318; semper homo quasi non contentus praesentibus futura desiderat 7₂ 62, propter afflictiones

praesentis vitae et propter defectum perfecti et finalis boni 7₂ 67; qui in gaudio est minus desiderat futurum, plus autem qui in tristitia 7₄ 91; quaelibet res naturalis suo desiderio quasi intendit aliquid a Deo acquirere 38₄₁ 695; fervens desiderium peccandi 18₃ 123; desiderium cum completur gaudium parit 32₂ 458, molestum est homini cum non implet quod desiderat 32₁₉ 174; desideria quandoque sunt etiam impossibilia 14₁₄ 170; homo naturaliter desiderium interius explicat verbis 31₃₀ 314. — Desiderium: *cor* 31₇ 102

desidia: circa virtutes Prol. 44

desolare: *terra desolata*, idest destituta humana procuracione 38₂₇ 488

despectus, despiciere: stultorum proprium est despiciere quos in miseris vident 19₁₈ 172; ad timorem additur si homo a propinquis despiciatur 31₃₄ 348; qui ab hominibus despiciuntur auxilium habent a Deo 30₂₀ 213; consueverunt despici qui vilibus induuntur 31₁₉ 220; in signum despectus faciem conspuere 30₁₀ 97

desperatio: superabundans tristitia desperationem inducit 13₁₄ 201; ex desperatione contingit quod homo salutem et corporis et animae parvipendit 13₁₄ 202

destructio, destruere: si aliquis destruat quod prius fecit 10₈ 188; quae in tempore generantur tandem totaliter destruuntur 24₂₄ 291; poena superbiorum et arrogantium est eorum destructio 40₇ 172. — *Destru*: *consumi* 36₁₂ 109

determinator: quaestionis determinator 38₁ 13, cf. 38₂ 38

detestari: lumen exterius detestari 24₁₄ 143

detractio, detrahare, detractor: dicitur flagellum linguae detractio graviter infamantis 5₂₁ 365; detractores carnibus humanis vesci dicuntur 19₂₂ 211; quadrupliciter excusatur reprehensor a detractioe 6₂₅ 278; maxima perversitas videtur ut aliquis Dei iudicium detrahat 34₇ 66; impius detrahetur in infernum 20₂₈ 334, *vide* impius

detrudere: diabolus detrudetur in infernum 41₁₆ 301, *vide* diabolus

deturpare: *squalentes*, idest deturpati 30₃ 41

Deus, Dominus, divinitas, divinus, divinitus: Dei sublimitas attenditur perfectione et virtute 40₅ 85, ei

convenit essentialiter 40₅ 89; quicquid de Deo dicitur convenit ei in summo 40₅ 87; in Deo nec potentialitas nec defectus aliquis esse potest 13 (14₄) 486, 9₃₂ 708; puritas et munditia in Deo solo perfecte invenitur 13 (14₄) 485; Deus incorporeus est 11₉ 134, nulla parte caeli localiter concluditur 23₃ 107, 40₅ 86; extra temporum mutabilitatem est 24₁ 13; ipsa essentia Dei est decor 40₅ 79, per quem intelligitur ipsa claritas sive veritas, et puritas sive simplicitas, et perfectio essentiae eius 40₅ 79; Deus excellit hominem auctoritate maiestatis 9₃₂ 700; Dei excellentia manifestatur ex eius effectibus 40₄ 46, *vide infra*. — Deus: *Sanctus* 6₁₀ 124; modus aeternitatis Dei: *dies ipsius* 24₁ 21

Homines notitiam Dei qualemcumque habent vel naturali cognitione vel per fidem vel aliqua maiori sapientiae illustratione 24₁ 18; tota hominis cognitio et sermo est de Deo per opera eius 36₂₅ 267; nullus adeo in sapientia deficit quin aliqua divinorum operum percipiat 36₂₅ 271; divinis operibus nos in Dei cognitionem ascendimus 26₁₄ 200; ex vestigiis Dei in creaturis Deus aliquatenus cognosci potest 11₇ 112; ad cognitionem divinorum per res humanas pervenimus 10₃ 64; divinorum cognitio maxime sapientiae appropriatur 12₂₂ 867, 12₂ 28, 28₁₈ 239; divinorum perscrutatio omititur aliquando ex reverentia ad Deum 9₃₄ 736; quandonam timor Dei revocet a perscrutatione divinorum 9₃₅ 747; benedicuntur nomen Domini ab hominibus in quantum de eius bonitate notitiam habent 12₂₁ 858; in divinorum operum et iudiciorum cognitione consistit felicitas humana 16₂₂ 295. — Deus per suam excellentiam excedit cognitionem hominis 36₂₆ 280, 283, 286, 37₂₃ 352; quantumcumque homines sint sapientes non possunt pertingere ad cognoscendam et enarrandam essentiam Dei 36₂₅ 264, 272; propter Dei magnitudinem nec mente cogitare nec ore sufficienter de eo loqui possumus 37₂₃ 364, cf. 37₂₀ 296, 299; de Deo cognoscere an est, quod pertinet ad eius durationem, excedit hominis cognitionem 36₂₆ 288; modum aeternitatis Dei comprehendere non valemus 24₁ 15, 21, 36₂₆ 291; ad divinam sapientiam non attingit homo 38₃₅ 609, quae incomprehen-

sibilis est 9¹¹ 299, 37, 88, et imperceptibilis 21³¹ 305; daemones a remotis quasi ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent 28²² 279; 'iudicia Dei incomprehensibilia sunt' propter excellentem iustitiam 37²² 361, de eis certissima et demonstrativa probatio induci non potest propter incomprehensibilitatem divinae voluntatis 23¹³ 209, ab ulla creatura 23¹³ 212; non potest comprehendi Dei ratio 38, 118, dispositio 23¹³ 218, providentia 38, 5, 38, 103; opera Dei nullus perfecte cognoscit 11, 54, 11, 115, 36²⁴ 258, 36²⁵ 268, 279, cf. 37¹⁵ 228, 38, 77; etiam creaturis perfecte cognitibus, adhuc creator non perfecte cognoscitur 11, 59, 11, 125, 11, 144, 37²³ 356; aliqui credebant quod propter distantiam Dei a nobis nos eum cognoscere non valemus 24, 9. — Deum videre nullus potest vivens in hac mortali carne 19²⁶ 311; per lumen corporale videri non potest Deus 23, 152; Deus ab angelis conspicitur 1, 266; assistere coram Deo dicuntur qui Deum vident 1, 606; in resurrectione caro non impedit Dei visionem 19²⁶ 316, oculi corporis non divinam essentiam videbunt sed Deum hominem factum 19²⁷ 327. — Ad plenam cognitionem iudiciorum Dei pervenire: *ad solium Dei pervenire* 23, 42; signa in creaturis: *vestigia Dei* 11, 112; Dei bonitatem considerare: *faciem videre* 33²⁶ 299

Deus veritas est 13¹⁰ 132, errare non potest 32¹³ 135, suam veritatem et opera sic firmat ut ab adversariis commoveri non possint 12¹⁷ 293; quomodo divina veritas fulgeat nobis 37²³ 345; Dei claritas sive veritas, decor eius 40, 79; Deus totius veritatis est doctor 13, 27. — Deus lux est 34²² 248; lux Dei excellentior est ista luce corporali quae primo invenitur in caelis 37, 79; claritas lunae et stellarum quasi obscuritas quaedam est immensitati divini luminis comparata 25, 81; omnes caelestes virtutes per illuminationem divinam diriguntur sicut homines per hoc quod super eos surgit lux solis 25, 56; a Deo intellectuale lumen derivatur ad nos 28¹⁸ 234, cf. 32³ 494. — Claritas divinae cognitionis: *lux* 37²¹ 318; in Deo occultata: *secreta sapientiae eius* 11, 55

Deus in sapientia excedit omnem sapientiam 9, 57; in Deo plene sapientia invenitur sicut in prima

origine 28²³ 284, 286, cf. 8, 53, in tribus praecipue commendabilis est 9, 215; Deus ex sua sapientia creaturas produxit 28²³ 288, 28²⁷ 327, cf. 35¹⁰ 98; derivatur sapientia a Deo in omnes creaturas sicut ars a mente artificis in opere eius 28²³ 288, primo ad angelos, secundo ad universitatem creaturarum, tertio ad homines 28²⁷ 332; omnes boni angeli et homines speciosi sunt ex participatione divinae sapientiae et iustitiae 40, 116; Deus sapientiam indidit intellectui et rationi in quantum lumen rationis homini dedit 38²⁶ 622; divinae sapientiae comparata sapientia hominis quasi nihil est 37²⁴ 373; divina sapientia est prima regula ad quam omnium veritas examinatur 9³³ 716; est regula et mensura omnium legum 36²² 246; ostenditur divinae sapientiae profunditas in punitione delictorum 9¹³ 351; operatur Deus per suae sapientiae doctrinam ad instructionem bonorum et increpationem malorum 40, 60. — *Deus*: sapientia 8, 54. — Doctrina sapientiae divinae: *tonitruum* 40, 64, *vox Dei* 37, 70, 37, 87, 95, 37, 100

Deus se ipsum perfecte novit 28²³ 285; bonitatis divinae notitia perfecta non est nisi apud Deum 40, 98, inde gloria in solo Deo 40, 99; Deus solus sui iudicii rationem novit 23, 23, 29; doceri non indiget Deus 21²² 225, 26, 44, cf. 28²⁵ 305, 38, 76; quomodo Deo attribuuntur ratio et consilium 12¹⁷ 267, 270, cf. 26, 31. — Deus omnia novit 38¹⁸ 375, cognoscit res sicut omnium causa 28²⁵ 307; Dei visio est supra caelum 37, 76; Deus cognoscit ea quae in tempore aguntur 24¹² 121, temporum cursum 24, 14, principia corruptorum nobis occulta 28, 60, pleaque ab hominibus occulta 28, 56, 28¹⁰ 131, 134. — Deus facta hominum cognoscit 11¹¹ 172, 23¹⁰ 153, 31, 57, 61, 34²¹ 243, quae in sua memoria conservat 14¹⁷ 238; occulta cordium quasi suos effectus cognoscit 12²⁴ 371; testis est interioris puritatis 16²⁰ 266; conscientiae secreta rimatur 16²⁰ 270; cordium scrutator et iudex est 13, 26; nullus effugit eius examinationem 9¹² 328; ea quae per homines aguntur dicuntur in Scripturis spiritibus mediantibus ad divinum examen referri 1, 259, 262; spiritualia intuetur 7, 167, inde mortui eo conspicui 7, 166; angeli et eorum actus a Deo conspiciuntur 1, 270. — Aliqui ne-

gant Deum habere cognitionem rerum humanarum propter altitudinem suae substantiae 22¹² 111, aliqui propter distantiam eius a nobis 24, 7; dicunt quidam quod Deus res cognoscit in universali, puta cognoscendo naturam entis vel universales causas 22¹³ 121, 22¹⁴ 149; providentia divina sublata, tollitur cognitio Dei circa res humanas 5, 136. — Dei praescientia: *vagina* 20²⁵ 285

Dicere Dei aeternum nihil aliud est quam generare Filium qui est verbum ipsius 1, 340; temporaliter Deus aliqua dicit 1, 342, aliquando corporeo sono 1, 345, 38, 20, aliquando per imaginariam visionem 1, 348, aliquando intelligibili expressione 1, 350; dicere Dei ad Satan est ei notitiam praebere 1, 351, 354; dicere Dei angelo est ei imperare 33²⁴ 268; Deus dicendo omnia facit 1¹⁰ 510; divinum dicere est causa eorum quae dicuntur 3, 52; dicitur Deus aliqua dixisse primo vel secundo die propter hoc quod ea quae ab ipso dicuntur fiebant in tempore 1, 293; unicuique sufficienter Deus loquitur ad eius instructionem 33¹⁴ 134; simpliciter loquitur homini cum eius cordi aliquid de sua sapientia inspirat 11, 43, per interioriorem inspirationem illuminando ipsum et sapientiam communicando 28²⁸ 344, vel mentis instructione quae est per lumen rationis 33¹⁴ 143; alio modo loquitur homini per imaginariam visionem in apparitionibus somniorum 33¹⁵ 153, alio modo eum corrigendo per aegritudinem corporalem 33¹⁹ 211, vel puniendo 36¹⁰ 93; Deus loquitur interius vel per exterioriorem admonitorem 36¹⁰ 98, cf. 38, 27; Deus ad Iob loquitur in persona omnium hominum 38²¹ 418. — Instructio Dei: *lumen* 29, 37; Deus revelans hominibus per effectus: *labia sua aperiens* 11, 47, cf. 10¹³ 282; Deus puniendo loquens: *revelans aurem peccatoris* 36¹⁰ 92

Deus est summe bonus 10, 102, ipsum bonum immutabile 4¹⁸ 428, ipsa essentia bonitatis 17, 55, 36, 50; Dei bonitas infinita est 40, 98; non potest in summo bono aliquid mali esse 10, 84; divina bonitas mendacio non indiget ad sui defensionem 13, 121, gradatim ad effectus derivatur 11, 110; ex largitate sua Deus gratis omnibus bona sua distribuit 41, 22; non potest esse quod aliquid simulatur Deo nisi in bono 36, 50; a Deo creatore

et gubernatore omnes suscipiunt aliquid quasi hereditatem suam a patre: mali bona temporalia, boni spiritualia 27₁₃ 147; qui gratis dedit potuit vel usque ad finem vel ad tempus largiri 1₂₁ 828; Deus beneficia sua largitur pauperibus sicut et potentibus 36₇ 64, 36₁₅ 143, cf. 36₇ 79; commendatur divina bonitas ex decore sanctorum angelorum et hominum 40₃ 118; proprium opus bonitatis divinae est benefacere et miserere 40₁₁ 395, cf. 10₃ 87; voluntates creatae comparantur ad Deum bonum ut potentia ad actum 4₁₃ 430; per legem naturalem naturaliter homo intelligit quid est bonum ex similitudine divinae bonitatis 23₁₁ 178; quidam considerantes malitiam diaboli aestimaverunt eum non esse Dei boni creaturam 40₁₀ 301. — Deo placet bonum 35₁₀ 103, 110, 35₁₂ 120; Deus diligit omnia facta sua 41₂ 25, non adversatur suis rebus 41₂ 29, nihil in homine odit in quo ei simulatur 36₃ 49, virtuosum amat 37 (36₃₃) 29, parvos non despicit sed amat sicut sua opera 34₁₉ 211; num Deus benivolentiae quam ad suam facturam habet obliviscatur 10₃ 207; ad eius crudelitatem ascribi non debet quod Satan gaudeat tanta potentia 41₁ 13; Deus odit malum 35₁₂ 120, odit ea quae contra se fiunt et ea disperdit 10₃ 102. — Prospectus Dei bonitatis: *oculi* 36₇ 61; divinae bonitatis similitudo: *vestigia* 23₁₁ 186

Deus vult facere sicut et facit hoc propter illud, tamen absque omni mentis commotione 2₃ 59, non ab aliquo provocatur ad volendum quod prius nolebat 2₃ 51, repentina mutatio voluntatis ad destruendum quod prius fecit in Deum cadere non potest 10₃ 188; divina voluntas est principium naturalium operum 36₂₃ 322; ex sua voluntate Deus terram fundavit 38₇ 143, pro sua voluntate corpora movet 9₃ 88; Dei voluntas non ad perniciem sed ad salutem hominum tendit 41₁ 20; effectum nocendi non habet diabolus nisi ex voluntate vel permissione divina 40₁₄ 409. — Dei voluntas: *anima* 23₁₃ 219, *cor* 34₁₄ 151

Divina iustitia infinita est 9₃ 49; in Deo est prima rectitudo 4₁₃ 444; Deus tam est in iustitia praecellens ut etiam in sublimibus concordiam faciat 25₄ 61; ex participatione divinae iustitiae angeli et homines boni speciosi sunt 40₃ 116; Deus est aequitatis amator 23₃ 66, homi-

nem excellit puritate iustitiae 9₃₃ 700; omnis iustitia hominis divinae iustitiae comparata quasi nihil reputatur 25₄ 65; homo Deo comparatus apparet iniustus 25₄ 66; ad divinam iustitiam pertinet ut facta hominum discutiatur 13₂₇ 410; processus hominis constringitur lege divinae iustitiae 13₂₇ 406; non potest homo divinae iustitiae opera exercere 40₃ 214; effectus quos Deus operatur in punitionem malorum proprie attribuuntur iustitiae 40₃ 112, cf. 8₃ 44; Deus iustissima ratione dignos exaudit et non indignos 35₁₃ 130, cf. 34₁₁ 119; Deus non est acceptor personarum 34₁₇ 191, 36₁₅ 143, cf. 34₁₉ 208, 34₂₄ 274; in divino iudicio iniustitia esse non potest 34₁₀ 110, 34₁₃ 127, 34₁₄ 147, 34₁₅ 168; nullius legibus Deus potest de iniustitia condemnari 36₂₂ 245; Dei iustitia non indiget mendacio ad sui defensionem 13₃ 121; iusti dum vident rectitudinem divinatorum iudiciorum perverti indignantur 17₇ 103, in impiorum subversione congaudent divinae iustitiae 22₁₉ 204; quanto magis aliquis Dei iustitiam considerat tanto plenius culpam suam recognoscit 42₃ 41; quod Deus sanctorum decore utatur ad suam gloriam ad iustitiam pertinet 40₃ 125

Miserere est proprium opus bonitatis divinae 40₁₄ 395; non misereri secundum quod misericordia in passionem sonat divina bonitas ex sui perfectione requirit 10₃ 87; effectus quos Deus operatur in sublimationem iustorum magis attribuuntur misericordiae 40₃ 110; ad misericordiam Dei pertinet quod sanctos suos faciat speciosos 40₃ 124; angelus est executor divinae misericordiae apud homines 33₂₄ 271; a potentibus si sunt iusti Deus non aufert suam misericordiam 36₇ 64; quod malis interdum bona eveniant habere potest aliquam excusationem ex miseratione divina Prol. 62; Deus homini parcat propter eius infirmitatem 7₂₀ 446; peccatum quod Deus pepercit iterum non imputat ad poenam 10₁₄ 306; impius absque misericordia puniendus quia Dei misericordia noluit uti dum potuit 24₂₃ 272, ea abusus in superbiam 24₂₄ 289; divinae misericordiae attribuendum quod post peccatum statim non puniatur malus 24₂₃ 279, cf. 24₂₄ 288; ex magna Dei misericordia procedit quod nubes et pluviae alicui regioni pro-

videat temporibus opportunis 37₁₃ 215

Dei proprium est ut non egeat alieno auxilio 40₃ 212; Deus est in potentia excellens 36₃ 46, 36₂₃ 239, per suam omnipotentiam omnibus dominatur 34₁₀ 112, omnem fortitudinem excedit 9₄ 58; divina virtus excedit omnem creaturam in producendo et in conservando 11₁₀ 150, suos effectus excedit infinite 11₆ 54, 11₈ 128, 140, 36₂₃ 277, 37₂₃ 356, cf. 23₈ 122, 128, superat montium stabilitatem 9₃ 125, virtutem terrae 9₇ 174, virtutem corporis caelestis 9₇ 176, ei non potest ab ulla creatura resisti 23₁₃ 217; Dei fortitudo excedit omnem humanam fortitudinem 9₄ 75, 12₁₄ 216, 38₃₅ 609, omnes homines subito posset extinguere 34₁₄ 147, 168, potentes non timet cum sint suae potestati subiecti 34₁₉ 212. — Potentia divina superiores creaturas in summa pace conservat 25₂ 22, 35, per eas operatur in inferioribus 25₃ 42; divina virtute sunt distinctae creaturae corporales et spirituales 26₁₂ 177; creaturae in Dei potestate sunt sicut artificata in potestate artificis 12₁₀ 145; inclinatio naturalis est ex virtute divina quae est naturae principium 26₇ 111; virtus divina hominem vivificat 14₆ 40, ei attribuitur tota naturae operatio 9₃ 122, licet sit una, multiplicatur eius operatio in effectibus 10₃ 178, ex ea procedunt virtutes naturales 26₇ 108, naturales causae ad proprios effectus ordinatae 12₁₆ 237; homo resurgens erit opus divinae virtutis 14₁₃ 208; est praesumptuosum quod homo putet bona quae fecit esse Deo utilia 22₃ 21. — Potentia divina se extendit ad omnia magnifica facienda 28₁₀ 131, cf. 26₇ 81, sola videtur caelum sustentare 26₇ 89, terram sustinere 26₇ 101; virtus divina certum terminum aquis imponit 26₁₀ 137, 38₃ 176, 38₁₀ 215, ventos producit 38₂₅ 466, pluvias 26₈ 120, 123, in montibus et fluminibus operatur 28₃ 121, miraculose pro firma fide aliquando montes movet 9₃ 95; quandoque signaculum in pariete immutatum divina virtute restituitur in pristinum statum 38₁₄ 285; magnitudo divinae virtutis apprehenditur a multitudine vulgi in tonitruo et fulgure 38₃₄ 588; Deus sua virtute utitur ad sustentationem bonorum et ad punitionem malorum 40₄ 56; non ad ostendendam suam potentiam

hominem punit 13₂₅ 378; per omnipotentiam non violenter subvertit quod iustum est 8, 56; potentia divina quodammodo ligata per misericordiam 6, 112; Deus in nullo defert Satanae 41, 32; virtuti actionis divinae non potest resistere Leviathan 41₁₄ 231, *vide* diabolus; in die iudicii angeli et sancti admirabuntur divinam potestatem 41₁₆ 301, multi effectus divinae virtutis eis innotescunt 41₁₆ 285; divinae virtutis magnitudo magnitudine corporali descripta metaphoricè 11, 135. — Divina potentia, potestas, virtus, fortitudo: *manus* 6, 112, 10, 177, 12₁₀ 148, 27₁₁ 134, 27₂₂ 246, 28, 123, 37 (36₂₂) 8, 37, 69, *brachium* 40, 54

Deus altissima omnium causa est 28₂₈ 349, occultissima 28₁₈ 234, auctor naturae 1, 250, creator omnium 27₁₃ 147, 41, 28, auctor vitae sicut sol causa diei 14, 31, 34, auctor bonorum 38₁₁ 698, nonnisi propter bonum res fecit 35₁₀ 100, 10, 96, cf. 1₁₀ 510; productio creaturarum a Deo quidam processus Dei intelligitur in creaturas 11, 108; ex sua sapientia creaturas produxit 28₂₇ 327, 331, absque necessitate numeri, immediate innumerabilia producens 5, 194; superiores creaturas in perfectiori suae unitatis participatione Deus constituit quasi sibi propinquiores 25, 36, ipsum subtilius contemplantes 41, 433, *vide* angelus; Deus solus est factor mundi 34₁₃ 134, per se orbem fabricatus est 34₁₃ 140; sicut artifex est causa fabricae ita Deus est causa caelestium corporum, aliter tamen et aliter 37₁₈ 265; ipse solus tantam quantitatem sua sapientia mensuratam caelis dare potuit 9, 221, 9, 233; ex sola sua voluntate terram fundavit 38, 139, 143, ei imponens talem quantitatem 38, 111, 115, situm determinatum in partibus universi 38, 124; a principio fuit dispositum a Deo ut mare non undique terram operiret 26₁₀ 139, 38, 176, 183, cf. 7₁₃ 277; Deus creavit animam humanam 26, 46; hoc habet homo a Deo ut vivere possit respirando 27, 38; a Deo est potestas nocendi 11, 572. — Creaturae conservatio a Deo solo est 11₁₀ 152, 41, 28, non ex debito 11₁₀ 161; per divinam operationem vita homini conservatur 14₁₃ 148; ex ipsa hominum conservatione apparet quod ad eos violentia iniusta Deus non utitur 34₁₅ 170, 34₁₄ 147;

in nihilum redigere omnia: subtrahere eis esse 11₁₀ 155

Sub divina providentia omnia cadunt 14, 26, aliter et aliter 7₁₇ 363; aliter providentia Dei operatur circa creaturas racionales et aliter circa irracionales 7₁₃ 272; Deus sua providentia dirigens universa inferiores creaturas per superiores disponit 41, 444, cf. 1, 258, 41, 446, 25, 56, 33₂₁ 271; divina providentia procurantur etiam animalia 37, 124, 38₂₇ 491, 39, 22, ut pulli corvi 38₁₁ 688, ova strutionis 39₁₄ 178, onager 39, 88, gallus 38, 634. — Deus de actibus hominum magnam diligentiam habet 13₂₈ 416; mirabile videtur quod de homine Deus tantam curam habeat 13 (14₃) 461, cf. 7₁₃ 409, 414; ex exemplo militis et mercennarii datur intelligi praesens vita divinae providentiae subdi 7, 37; divina providentia non eximit ab adversitatibus sed in fine magis remunerat 7, 50; mala quae patiuntur homines ex divina providentia proveniunt 4, 81; providentia divina omnia facta hominum prospicit et sic nullus potest a poena esse immunis 31, 57, cf. 14₁₆ 227, 24₁₂ 122; omnia quae per Satan fiunt divinae providentiae subiecta sunt 17, 364, cf. 2, 119; in hoc salvatur ratio providentiae divinae quod iustis dantur bona spiritualia tamquam meliora, malis autem bona temporalia tamquam caduca 28₂₈ 362; permittit Deus malos in prosperitate aliquandiu vivere 24₂₃ 274, 27₁₃ 162; quod malis interdum bona eveniant primo aspectu videtur providentiae contrarium Prol. 62; quod indifferenter bonis et malis et bona et mala eveniant hoc maxime corda hominum commovit ad opinandum res humanas providentia divina non regi Prol. 35; id quod praecipue providentiam Dei circa res humanas impugnare videtur est afflictio iustorum Prol. 60, 66; ostendere intendit Iob non esse contrarium divinae providentiae si mali temporaliter prosperentur et iusti temporaliter affligantur 27, 86. — Divina providentia manifestatur ex hoc quod res naturales sunt propter finem 5, 131, ex his quorum ratio reddi non potest ex naturalibus principiis 5, 152; posteriores philosophi ostenderunt res naturales providentia regi Prol. 17; aliqui divinam providentiam auferentes omnia fortunae et casui attribuebant Prol. 8,

vel necessitati naturalium causarum 5, 148; aliqui ponebant Deum humanarum rerum curam non habere propter distantiam eius a nobis 24, 7, propter altitudinem suae substantiae 22₁₂ 111, dicentes sola caelestia regi providentia divina 22₁₄ 141, humana vero per universales causas quas per se Deus gubernat 22₁₄ 151; providentiae divinae negatio maxime generi humano nociva invenitur Prol. 41; qui eam negant, contempto Dei timore, in omnibus sequi solent propriam voluntatem 22₁₅ 159, iniustitiae opera agere 22₁₅ 168, in solis temporalibus spem suam ponere 22₁₆ 179; providentia divina sublata, orationis fructus tollitur et cognitio Dei circa res humanas 5, 136. — Divina providentia: *vultus* 41, 16, *lucerna* 18, 85, 29, 32; occultum divinae providentiae: *uterus* 38, 195; prospectus divinae providentiae: *oculus Dei* 34₂₁ 241

Idem est factor mundi et gubernator 34₁₃ 134; omnia sunt a Deo gubernata 41, 28; caelestes virtutes divinum nutum sequuntur sicut milites oboediunt imperio ducis 25, 45; a Deo regulatur tota natura in sui operatione 9, 186; omnis naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praeceptum Dei 39₂₇ 299; Deus suae gubernationi subditas esse facit res variabiles et in incertum fluctuantes 9, 223, ut fluctus maris 9, 230; tota naturae operatio comparatur ad Deum dirigentem sicut comparatur motus sagittae ad sagittatorem 9, 119; naturae opera Deo attribuuntur eo modo quo principali agenti attribuuntur ea quae per causas secundas aguntur, ut artifici operatio serrae 10₁₀ 237, cf. 12, 145; solus Deus ordinat cursum naturae 1, 726; per se ipsum Deus orbem gubernat et iudicat et ordinat 34₁₃ 140; materia corporalis soli Deo creatori oboedit ad nutum 1, 708; Deus habet gubernationis suae executores tamquam ministros 34₁₃ 141, in inferioribus creaturis operatur per ministerium superiorum creaturarum 25, 42. — Effectus Dei universalior et maior in corporalibus est motus firmamenti 23, 120, secundus est motus planetarum 23, 128; a Deo moventur sol et alia caelestia corpora 38₂₈ 496; ex divina dispositione occultantur a nobis sol et multa alia per tenebras noctis 28, 57; ex divina dispositione de-

pendet ad quam partem terrae nubes perveniant, quis effectus ex nubibus consequatur 37¹² 195, 200, 37¹³ 215, 38²⁷ 484; Deus omnia dispensat ex rationabili causa 9²⁴ 570; divina dispositio non fallitur 14⁵ 16, infallibiliter determinat mensuram vitae humanae 14⁵ 10, 17; Deus sua opera sic firmat ut ab adversariis commoveri non possint 12¹⁷ 293. – Operatio divina: *manus* 10⁸ 177; Dei opera: *viae* 11⁷ 107, 26¹⁴ 199, 36²⁴ 258, 40¹⁴ 388

Divinis operibus Deus nobis se quodammodo communicat 26¹⁴ 200; Deus hominem virtutibus ornat contra foeditates peccati 13 (144) 473; ratio humana dirigi debet secundum inspirationem divinam 39³⁵ 377, quae est causa sapientiae 32⁸ 78, *vide* ratio; aliqui instruuntur ad bonum ex revelatione divina 35¹⁰ 104, 110, quandoque dormientes 33¹⁸ 177, per signa quaedam sicut locutio 33¹⁸ 186; inspiratio divina percipitur cum quadam obumbratione sensibilibus similitudinum (Dionysius) 38¹ 32; per auditum corporalium sonorum homo manuducitur ad audiendum spirituales Dei doctrinam 37² 61; locutus est Iob secundum inspirationem divinam dum ex persona Domini verba induxit 39³⁵ 375. – Deus in cordibus hominum operatur 12²⁴ 370, omnium voluntates inclinans 12²⁴ 375; Deus cooperatur homini ad bene agendum 29⁵ 50, per gratiam adiuvans 16²⁰ 265, 21¹⁸ 153; quod sua virtute non potest consequi anima virtute divina consequetur 14¹⁵ 216; ubi deest auxilium humanum ibi maxime adest auxilium divinum 12⁴ 47; solent qui ab hominibus despiciuntur auxilium habere a Deo 30²⁰ 213; divinum auxilium est radix spei 19¹¹ 98; in Deo est ultima salus hominis 13¹⁶ 237; sola gratia divina servat angelum a peccato 15¹⁵ 131; per auxilium divinae gratiae in gloriam novitatis exaltabitur homo 14¹⁵ 210; Deus per subtractionem gratiae indurat vel excaecat 7²⁰ 462, decipit 12²⁴ 380, mentem obnubilat 12²⁰ 316; Deus oppressos clamantes audit, non oppressores 35¹² 121. – Deus posuit in manu hominum ut sciant congrue distribuere sua opera diversis temporibus 37⁷ 119; hereditas Dei est in his qui sublimia petunt, scilicet spiritualia, non autem in his qui ad carnalia descendunt 31² 42, cf. 31² 30

Deus non propter se ipsos homines opprimit 10³ 106, tribulationem vel spirituales defectus evenire permittit ad procurandum salutem 9¹¹ 313, 9¹⁸ 418, cf. 12¹ 847; adversitates inducit et punit propter malitiam creaturae rationalis 40¹⁴ 397; ex divino iudicio adversitates hominum inferuntur 13²⁶ 392; Deus hominem probat ut alios eum cognoscere faciat et ut ipsemet se ipsum cognoscat 7¹⁸ 403; tres rationes tetigit Iob quare aliquis in hac vita flagellatur a Deo 7²¹ 528; bonis adversitates inducit Deus per angelos malos 12¹³ 562; non totaliter Deus servos suos voluntati Satanae exponit 2⁸ 119; bonorum flagellatio a Deo cedit in glorificationem sanctorum et in maiorem damnationem diaboli et impiorum 41¹⁴ 259; divina flagella contra diabolum et membra eius praecise 41¹⁴ 257; Deus dormire videtur cum iustos affligi permittit, evigilare quando eos defendit 8⁸ 105. – Flagella divina: *sagitta* 6⁴ 50, 30¹¹ 105, 34⁶ 59, 41¹⁴ 252, *fulgura* 41¹⁴ 252, 257; dispositio divina ex qua adversitates: *pharetra* 30¹¹ 108; tribulatio: *commotio Dei* 13¹¹ 157

Deus quanto est superior in regendo tanto eius ordinatio etiam usque ad minima se extendit 11⁶ 67; lex Dei regiminis est secreta et multiplex 11⁶ 69, cf. 88, ad particularia et minima se extendit 11⁶ 84; Deus leges iustitiae statuit homini 34¹⁰ 113, *vide* lex; per praecepta et iudicia Dei disponimur ab ipso 21¹⁴ 133; a Deo prohibetur impietas et iustitia mandatur 35⁷ 79; adulterium est contra statutum Dei 31¹¹ 136; divina auctoritas prohibet pupillorum oppressionem 31²³ 259, *vide* peccatum. – Ad Deum pertinet universale iudicium omnium 34¹³ 128; Deus solus est conscientiae iudex 9²⁷ 633, ipse iudicat actus humanos interiores et exteriores 31²⁵ 366, etiam modica in eis reprehensibilia 31⁴ 61, iudicium habet super quantumcumque excelsos 21²² 226, ad hoc non indigens instructione alicuius 21²² 219; iudicium divinum errare non potest 32¹³ 130; Deus finaliter iudicat 34²³ 258, cf. 9¹² 343; Deus iudex videns peccatum non pertransit inconsiderate 11¹¹ 184; Deus iudicat intentionem cordis dolosi 31⁶ 85, iudicium facit de potentibus iniquis 36⁶ 57; in sua examinatione non mollescit quia non habet superiorem 9¹² 346. – Deus facta examinans: *quaerere* 31¹⁴ 170

Deus singulis secundum sua opera retribuit 34²⁵ 294, pro bonis praemiatur et pro malis punit 13 (14³) 470, 33²⁸ 303, 34¹¹ 120, per angelos et bonos et malos 12¹² 561; Deus homines in hac vita punit propter peccata vel peccata remittit secundum quod eos praedestinavit ad vitam futuram vel praedestinando vel reprobando 7²¹ 508; lucem spirituales Deus amicis suis reservat in praemium 37 (36³³) 30; erga iustos prima Dei intentio est quod eis semper bona tribuantur spiritualia et etiam temporalia 1² 47; iustorum vitam ad eorum bonum ordinat et aliis eam conspicuam reddit 1⁸ 458, electis ad profectum, iniquis ad cumulum damnationis 1⁸ 469; bonum videtur quod Deus iustorum voluntates adimpleat 10³ 110. – Deus pro peccato exigit poenam 7²¹ 508, 11¹¹ 170, 184, 35⁹ 92, 36⁸ 52, 36¹⁰ 90; Dei vindictam homo declinare non potest 9¹³ 353; Deus non punit ad solam potentiam ostendendam 13²⁵ 378, sed ad correptionem 36¹⁰ 97, quae salubris et felix est 5¹⁷ 299; interdum naturales operationes Deus moderatur ad hominum peccata punienda 9¹⁴ 141, cf. 34²⁰ 219; impii non statim puniuntur a Deo sed quando ad summum pervenerint secundum mensuram ab eo praevisam 24²⁴ 301; poenam differt Deus dans locum paenitentiae 24²³ 274, absque misericordia punit eum qui Dei misericordia noluit uti dum potuit 24²³ 272, adversarios suos per vias quas ipsi eligunt ad perditionem ducit 12¹⁷ 291, multotiens monet antequam damnet 33²⁹ 324, tardat ut gravius damnet 35¹⁴ 139, reservat impios damnationi futurae 35¹⁶ 145, cf. 24²⁴ 301; Deus peccatores excutit per mortem, per emendationem vitae 38¹³ 277; impii carent fulcimen to divinae spei 21¹⁸ 184, perfectas tenebras interiores et exteriores patientur 20²⁶ 302; per hoc quod homo lucem rationis dimittit videtur mereri ut luce divinae providentiae non protegatur 18⁸ 87; ultio Dei in peccatorem sicut fulgur 20²⁵ 290; ira in Deo non importat commotionem animi 32⁴ 551, 9¹³ 357; Deus metaphorice irasci dicitur cum in hominibus vindictam exercet 9⁵ 144, 9¹³ 357, quando beneficium vitae subtrahit 14¹³ 151; ultio futurae damnationis damnat quando educitur de Dei praescientia 20²⁵ 285. – Dei benefacere et punire:

viae 40₁₄ 402, largiri bona: *venire* 9₁₁ 304, cf. 317, *visitare* 10₁₂ 275, liberare ab adversitate: *respicere* 30₂₀ 218, reducere ad vitam: *recordari* 14₁₃ 157, subtrahere beneficia vel protectionem: *recedere* 10₁₂ 273, cf. 14₆ 33, 46, subtrahere beneficium vitae: *oblivisci* 14₁₃ 156, iudicare ad vindictam: *flare* 4₁₀ 151, reprobare impios: *ignorare* 34₂₂ 255, punire sine remedio: *non recordari* 24₂₀ 238; Dei vindicta, punitio, poena: *ira* 3₂₆ 551, 4₉ 153, 6₂ 30, 9₁ 144, 9₁₃ 357, 10₁₇ 357, 13₁₁ 159, gravis vindicta, magnitudo poenae, tempus mortis humanae: *furor* 14₁₃ 147, 20₂₈ 329, 40₆ 154, correctio pro peccatis: *virga* 21₉ 77

Bonum hominis manifestum est esse ex hoc quod Deo inhaeret 8₁₃ 191; quanto magis inhaerent voluntates creatae Deo tanto magis stabiliuntur in bono 4₁₈ 432, tanto remotiores sunt a terra 1₈ 428; requiritur quod homo imitetur divinae bonitatis operationem 23₁₁ 180, cum sollicitudine 23₁₁ 189, in qua perseveret et totaliter maneat 23₁₁ 192; si aliquis bonis temporalibus spoliatur, si Deum amat, debet voluntatem suam voluntati divinae conformare 1₂₁ 833; ille qui Deum diligit in via eius currere dicitur propter promptitudinem voluntatis ad serviendum ei 15₂₈ 252; accedit homo ad Deum per spirituales actus 31₂ 27; ad lucem spirituales Dei ascendimus per opera virtutum 37 (36₃₃) 32; ad sapientiae divinae participationem pervenit homo per executionem bonorum operum 28₂₈ 352; ponitur homo iuxta Deum in quantum ei mente appropinquat per cognitionem et amorem 17₃ 57, et tunc a malo liberatur 17₃ 55, ab impugnationibus non superatur 17₃ 60, quod imperfecte contingit in statu viae 17₃ 59, perfecte in alia vita 17₃ 61; de viris iustis dicitur quod in eis Deus perambulat 1₇ 394; tunc mens erecta stat quando humiliter Deo subicitur 1₂₀ 777; cum Deo pax habetur solum humiliter oboediendo 9₄ 77; divinam familiaritatem in oratione et contemplatione percipiebat Iob 29, 44, Dei praesentiam sentiebat in oratione et meditatione 29₄ 47; Deo praesens existere et eum cognoscere: felicitas humana 16₂₂ 296; ab amore Dei deficit amor terrenus 1₈ 437; infideles per fideles Deo reconciliari debent 42₈ 72

Cultus divinus pertinet ad pieta-

tem 40₇ 177; Deo debetur pietatis cultus 34₁₀ 111; soli Deo altissimo patriae cultus debetur 31₂₈ 300; 'apostatare a Deo' repugnat divino cultui 40₇ 176; hoc est servum Dei esse quod mente Deo inhaerere 1₈ 429, cf. 4₁₉ 494, ordinando se ipsum in Deum quasi servus amoris non timoris 1₈ 432, cf. 28₂₈ 348; Deo inhaerere ipsum colendo 4₁₈ 437; contra divinitatem suam esset si Deus impietati faveret 34₁₀ 114. - Per reverentiam divinam aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 4₈ 80; propter reverentiam ad eum, Deus 'Pater' dicitur 34₃₈ 411; in angelis aliqui sunt qui a debita Dei reverentia discesserunt 26₁₂ 166. - Cum formidine Deus laudandus est 37₂₃ 345, 37₂₄ 367; ex magna dilectione Dei provenit quod semper sit in aliquorum ore laus Dei 27₁₀ 124; iustus spem habet de Deo quod in tempore necessitatis eius orationem exaudiat 27₉ 108, in tempore tribulationis sperat delectari in laude Dei 27₁₀ 118; astra matutina propter sui claritatem et nobilitatem erant materia divinae laudis 38₇ 157, Deum laudabant non laude vocali sed mentali, secundum illos qui dicunt corpora caelestia animata 38₇ 160. - Deus exaudiens orationem: *faciem deprecantis suscipiens* 42₈ 79; reverentia ad Deum: *timor Domini* 6₁₄ 193, cf. 26₁₁ 162

Deus hominem inimicum sibi arbitratur quando eius peccata manifestantur 13₂₄ 360, *vide* peccatum; quidam legem divini regiminis profitentur sed eam opere non sequuntur 22₂₂ 242; quidam per ignorantiam affectatam nolunt Dei praecepta et iudicia 21₁₄ 132; qui manifeste male agere non formidant omnino Dei reverentiam postponere videntur 8₁₃ 210; ex vanitate provenit quod homo iudicio divino se subiectum esse non reputat 11₁₂ 191; maxima perversitas videtur ut aliquis Deum irrideat eius iudiciis detrahendo 34₇ 66; nullus cum Deo pacem habere potest resistendo 9₄ 77; per superbiam Dei praecepta contemnuntur 33₁₇ 195, 40₆ 136, maxime homo Deo resistit 15₂₈ 249, quam Deus maxime detestatur 40₆ 134; superbia verborum Deum offendit 15₃₁ 307; dicere iudicium Dei esse iniustum blasphemia est 39₃₅ 362; blasphemans est qui Dei iustitiam negat 15₈ 46, cum Deo disputans de eius iustitia 15₈ 47; Deum et iustitiam contemnunt impii ut

prosperare vivant 21₁₆ 162; contra Dei iustitiam agunt qui divitias acquirunt praedando 12₆ 117; qui a vera Dei cognitione declinat non Deum sed sua falsa dogmata colit 13₄ 39, cf. 34₈ 78; contra Deum est peccatum superstitionis 31₂₆ 283, idolatria 33, 65, cf. 31₂₈ 295; hypocritae tamquam falsarii virtutis videntur maxime esse abominabiles apud Deum 27₉ 103; simulationem et calliditatem Deus magis detestatur 36₁₃ 125; per superbiam ex divitiis homo contemnit Deum audacter in divitiis suis confidens 12₆ 120; qui divitias acquirunt praedando provocant Deum 12₆ 117; divites iusti simplicitatem irridentes usque ad contemptum Dei procedunt 12₆ 100; tristitia impatientiae divinis iudiciis contradicit 6₁₀ 128; per luxuriam homo maxime videtur a Deo discedere 31₂ 26, cf. 31₂ 34, 37; in conviviis homines etiam gravioribus peccatis immerguntur usque ad contemptum Dei 1₈ 164. - *Vide* impius, peccator, etc. - Dei praecepta, iudicia, mandata: *viae* 21₁₄ 133, 24₁₃ 132, 135, 34₂₇ 311; dispositiones iudiciorum Dei: *cogitationes* 23₁₃ 216

Deus hominem interrogat quando eum ad considerandum suam conscientiam reducit 9₁₂ 331, non ut addiscat sed ut eum, de sua ignorantia convincat 38₃ 76, 77. - Respondere Deo pertinet ad oboedientiam qua creatura Creatori oboedit 14₁₅ 203; tunc homo sufficienter Deo responderet quando in eo nihil inveniretur reprehensibile 9₁₂ 336; homo Deum interrogat petendo, orando, pulsando 42₄ 32; si homini spatium respondendi datur potest per paenitentiam delicta diluere 9₁₂ 342; respondere Satan Deo est considerare omnia sua divino conspectui aperta esse 1₇ 355. - Testimonium conscientiae non potest valere homini contra redargutionem divinam 9₂₀ 470; veritas Dei redarguentis maior est quam iustitia hominis 9₁₉ 466. - Nulli homini tutum est cum Deo contendere 9₃ 28; si aliqua creatura cum Deo contendere posset, hoc praecipue competeret primae et excellentissimae creaturae 15₇ 60; homo non est idoneus ad disputandum cum Deo, nec sapientia nec potestate 39₃₁ 330, 40₁ 5

Vita Filii Dei non sumpsit initium ex Maria sed semper fuit 19₂₅ 277, *vide* vita; nomen Dei quibus-

dam creaturis per participationem attribuitur 31₂₈ 299; spiritus boni interdum filii Dei dicuntur 1₆ 247; antiqui sapientes consueverunt divina metrice describere 36₂₄ 262; multorum deorum cultores aestimaverunt caelestes virtutes ex sua arbitrio cuncta agere 25₃ 51

Dei anima: voluntas 23₁₃ 219, *brachium*: potentia divinae virtutis 40₄ 54, *cogitationes*: dispositiones iudiciorum 23₁₃ 216, *commotio*: tribulatio 13₁₁ 158, *cor*: voluntas 34₁₄ 151, *dies*: modus aeternitatis 24₁ 20, *dormire*: permittere iustos affligi 8₆ 105, *evigilare*: defendere iustos 8₆ 107, *faciem videre*: considerare Dei bonitatem 33₂₆ 299, *fulgura*: flagella divina 41₁₄ 252, *furor*: vindicta 20₂₃ 329, gravis vindicta 40₆ 154, magnitudo poenae 35₁₅ 141, tempus mortis humanae 14₁₃ 147, *ignorantia*: reprobatio 34₂₂ 255, *ira*: poena 6₂ 30, punitio 32₆ 551, 10₁₇ 357, 13₁₁ 159, vindicta 4₉ 153, 9₃ 144, 9₁₃ 357, beneficium vitae homini subtrahere 14₁₃ 151, *lucerna*: providentia 29₃ 32, *lumen*: instructio 29₃ 37, *manus*: potentia 6₉ 112, potestas 12₁₀ 148, 27₂₂ 246, 28₉ 123, 37₂ 69, virtus 27₁₁ 134, operatio 10₈ 177, opera virtutis 37 (36₂₂) 8, *militēs*: caelestes virtutes 25₃ 45, *oblivisci*: exponere corruptioni 10₉ 207, subtrahere beneficium vitae 14₁₃ 156, sine remedio liberationis relinquere 24₂₀ 238, *oculi*: prospectus providentiae 34₂₁ 241, prospectus benignitatis et misericordiae 36₇ 61, *pharetra*: dispositio divina ex qua adversitates 30₁₁ 108, *quaerere*: facta examinare 31₁₄ 170, *recedere*: beneficia, dona, protectionem subtrahere 9₁₁ 308, 320, 10₁₂ 273, terminatio vitae 14₆ 33, cf. 46, *recordari*: ad vitam reducere 14₁₃ 157, *respicere*: liberare ab adversitate 30₂₀ 218, *respondere*: interius instruere 42₄ 34, *sagittae*: adversitas 34₆ 59, afflictio improvisa 6₄ 50, flagella divina 30₁₁ 105, 41₁₄ 252, *secreta sapientiae*: occulta in Deo factore 11₆ 55, *sedes*: caelum 35₅ 53, 36₂₃ 315, 38₂₄ 600, *solium*: caelum 26₉ 128, 131, *spiritus*: respiratio hominis 27₃ 38, *timor*: reverentia ad Deum 6₁₄ 193, *tonitruum*: doctrina sapientiae 40₄ 61, cf. 37₄ 87, *vagina*: praesentia 20₂₅ 285, *venire*: beneficia largiri 9₁₁ 303, salutem procurare 9₁₁ 317, *vestigia*: signa in creaturis 11₇ 112, *viae*: mandata 34₂₇ 311, sapientiae mandata 24₁₃ 135, praecepta et iudicia 21₁₄ 133, sapientiae processus 24₁₃ 132, opera

11₇ 107, 26₁₄ 199, 36₂₃ 249, 36₂₄ 258, 40₁₄ 388, benefacere et punire 40₁₄ 402, *virga*: correctio pro peccatis 21₉ 77, *visitare*: dona largiri 10₁₂ 273, *vox*: tonitruum 37₂ 65, 38₁ 21, 38₂₄ 594, cf. 37₄ 89, sapientiae doctrina 37₄ 95, 37₅ 100, cf. 37₂ 70, 37₄ 87, *vultus*: providentia 41₁ 16; *Deus labia aperiens*: revelans hominibus per effectus 11₅ 47, *celans in corde*: non ostendens per effectum quod habet in cognitione vel affectione 10₁₃ 281, *revelans aurem peccatoris*: puniendo loquens 36₁₀ 92

devorare: rapaciter acquirere 20₁₅ 159

dexter, dextrorsum: est in quolibet animali principium motus a dextro 23₈ 83; dextrorsum est differentia positionis in caelo 23₈ 79; ponitur dextrum caeli in oriente 23₈ 85, in parte meridionali secundum quosdam 23₈ 96, cf. 23₉ 114, 150; meridies est dextrum respectu orientis 30₁₂ 132; si imaginaremur hominem qui sua dextera moveret caelum ab oriente 23₈ 90; Deus adiutricem dexteram porrigens 14₁₅ 216

diabolus: primus daemonum dicitur diabolus 1₆ 253, quasi deorsum cadens 1₆ 255, *vide* daemon; quidam aestimaverunt diabolum non esse Dei boni creaturam 40₁₀ 301; diabolus avertit se a supremis bonis dum principatum super inferiora appetit 40₁₀ 232; per virtutem Dei diabolus superbiens est sua gloria privatus 26₁₂ 180, 41₁₆ 298; non erat conveniens ut percussus diabolus cum ornatis per Spiritum sanctum remaneret 26₁₃ 185, inde angeli sunt purgati per separationem ab eius societate 41₁₆ 299, cf. 26₁₃ 194, *vide* angelus, spiritus

Malitia primo est in diabolo inventa et ad homines derivata 40₁₄ 399, cf. 40₁₀ 243, 277; obstinatus diabolus a proposito malitiae retrahi non potest 40₁₃ 382, ne quidem percussione divina 41₁₅ 279, damnationem inferni non tantum aestimans ut propter eam desinat contra Deum niti 41₂₃ 415; intentio diaboli est ad sublimia aggredienda 41₂₅ 441; est in se superbus omnes excedens et aliis superbiendi initium 41₂₅ 444; comparatur diabolus ad omnes malos sicut caput ad corpus 41₆ 98, cf. 41₁₄ 225, confidit sibi incorporare homines instabiles 40₁₈ 465; qui superbiae subiciuntur ducatum diaboli sequuntur 41₂₅ 447

Diabolus hominem non timet 40₂₃ 582, 41₁₈ 330, 41₂₀ 355, vel nec

aliquam creaturam corporalem 41₂₄ 437; astutias diaboli nullus homo sufficit aperire 41₄ 60; diabolus virtute humana includi non potest sicut quidam nigromantici opinantur 40₂₆ 644, cf. 40₂₇ 653; nulla virtus humana efficax est ad diabolum laedendum vel resistendum ei 41₁₈ 328, 41₁₉ 345, cf. 40₂₀ 529, 542, 40₂₁ 560, 40₂₄ 598

Voluntas nocendi est diabolo a se ipso 40₁₄ 407; astutia utitur diabolus ad homines decipiendos 40₂₆ 646, cf. 40₂₃ 585, 41₅ 82, tortuosus dicitur propter calliditatem 26₁₃ 191, per feminam primum hominem deicit 2₉ 152; diabolus incendit homines ad concupiscentiam peccati 41₁₀ 173, accendit in homine ignem cupiditatis 41₁₂ 197; egestas virtutum causatur per suggestionem diaboli 41₁₃ 222; diabolus effectus habet in superbis, voluptuosis et instabilibus seu curis saeculi deditis 40₁₈ 470, cf. 40₁₇ 442, quos in peccatum luxuriae deicit finaliter ligatos tenet 40₁₂ 366; per crudelitatem ab exteriori hominum nocumento non cessat 40₁₃ 384; illi per quos diabolus malitiam exercet sunt ut plurimum potentes 41₁₃ 211

Diabolo non absolute concessum est dominium terrae, sed quicquid facere permittitur ex divina dispositione procedit 9₂₄ 567, cf. 1₁₉ 706, 722, 40₁₄ 409; effectum calliditatis suae diabolus consequitur in solis malis 1₇ 380; effectus perturbationis quam diabolus in mundo concitat quandoque diutius durat 41₂₃ 407; superatur diabolus virtute divina 1₁₉ 722, 40₂₇ 658, 41₁₆ 282; contra diabolum victoriam obtinere principaliter competit Christo et aliis per gratiam Christi 40₁₉ 475, 503; in die iudicii diabolus cum membris suis detrudetur in infernum 41₁₆ 301, 40₂₈ 674; adversitates bonorum cedunt in maiorem damnationem diaboli et impiorum 41₁₄ 259

Diabolus animalibus brutis comparatur 40₁₀ 232; elephantum comparatur propter effectus manifestos in terrenis et corporalibus creaturis 40₂₀ 520, cf. 510, inde nomen Vehement 40₁₀ 249; ceto sive balenae comparatur propter effectus in fluctuatione interiorum motuum 40₂₀ 523, inde nomen Leviathan 40₁₀ 254, 40₂₀ 512, cf. 3₈ 261, 41₁₆ 297. — Diabolus: *caput aspidum* 20₁₆ 168, *coluber tortuosus* 26₁₃ 189, *draco antiquus* 3₈ 262, *iniquus* 16₁₂ 138, 16₁₅ 197, *superbus* 26₁₂ 179; diaboli vo-

- luntas nocendi vel noxia operatio: *gladius* 40₁₄ 406; tentatio diaboli: *commotio capitis* 41, 150; studere ad suggestiones diaboli implendas: *suscitare Leviathan* 3, 265
- dicere: dicere quandoque refertur ad conceptum cordis, quandoque ad significationem 1, 336, *vide* conceptus; dicere malum contingit dictione causante malum, aut imprecando malum vel optando, aut simpliciter enuntiando 3, 48; quaedam per modum optandi dicuntur ad exprimentum iudicium de re 3, 151; non est amplius audiendus de quo non speratur quod aliquid utile sit dicturus 32₁₂ 117; homo non potest scire an verum sit quod ei dicitur nisi intelligat quid ei dicatur 23, 55; in meliorem partem dicta interpretanda sunt 4, 18. — *Dicere*: imperare 33₂₄ 268. — *Vide* maledicere
- dies, diurnus: nox et dies fiunt secundum motum diurnum qui est primus motuum 38₁₂ 231, 240, 38₃₁ 539, 19₂₅ 289, *vide* caelum; ad bonum noctis pertinet quod decoratur ex spe diei 3, 278, 283; in principio diei apparent astra matutina 38, 153; diluculum est confinium diei et noctis 38₁₂ 235, *vide* diluculum; noctis tenebrae plena luce diei totaliter excluduntur 3, 286, *vide* tenebrae; sol est causa diei 14, 31; dignitas diei est claritas eius 3, 143, cf. 42₁₄ 174, ex corporali lumine 3, 186, *vide* lumen, quae tripliciter aufertur 3, 187, vel ex Dei sanctificatione 3, 163, vel ex hominum recordatione 3, 178; finitur nobis lux diei et tenebra noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori 26₁₀ 145, cf. 14, 32, *vide* sol
- Solent vigiles propinquitatem diei declarare 38₂₇ 641; in die relevatur animus hominis ex hominum societate et lucis aspectu 17₁₂ 171; aliud est opus noctis et aliud diei 37, 116, *vide* tempus; secundum astrologos nativitas diurna est laudabilior 3, 120, cf. 3₁₀ 297; visio diurna est alicuius rei permanentis 20, 85; in die mens strepitum patitur 4₁₃ 272; dies hominis sunt in continuo transitu 8, 152, cf. 7, 129; non potest expectari firmiter etiam dies crastinus 7₂₁ 517; brevitates dierum hominis cito finienda expectatur 10₂₀ 397; solent homines dies celebres agere (Herodes, Pharao) 3, 179; dies aliqui exiguntur a Deo ad celebritatem propter insigne beneficium (sabbatum, Pascha, dies festi) 3, 168; septenario dierum omne tempus agitur 5₁₉ 320
- In principio Genesis secundum diversa rerum genera diversi dies describuntur 2, 32; si illa dierum enumeratio non designat temporis successionem sed diversa genera rerum productarum 40₁₀ 293; astra leguntur facta fuisse quarta die 38, 148; homo factus legitur die sexto 40₁₀ 290, et simul cum homine terrena animalia 40₁₀ 286; in die iudicii, quando diabolus cum suis detrudetur in infernum, angeli et sancti admirabuntur divinam potestatem 41₁₆ 301, 40₂₈ 675, cf. 19₂₉ 364, 20₂₈ 332, et erunt de cetero purgati 41₁₆ 304; si motus caeli in aeternum durabit, nullus erit novissimus dies 19₂₈ 289. — Iuventus per plenam lucem diei designatur 3₁₀ 303, *vide* iuventus; *plenitudo dierum*: abundantia quantum ad bona fortunae et gratiae 42₁₆ 204, cf. 201
- difficultas, difficulter: homo et difficulter vitat peccatum et difficulter operatur bonum 15₁₄ 122. — Difficultas: *aqua* 24₁₈ 197
- digestio, digerere: digestio ad metalla vel lapides 28₁ 20, 32, 28, 94; cibus comestus quandoque si digeri non potest per vomitum extra eicitur 20₁₈ 153; digestio ceti impediretur si magnum animal integrum absorberet 41, 64
- dignitas: angeli in sua dignitate remanentes excellentiam habent supra hominum dignitatem 40₁₀ 239; non est dignitas humani esse ut in perpetuum conservetur 10₁₉ 387; inter potestates humanas praecellit regia dignitas 34₁₈ 193; eorum qui in dignitatibus constituti sunt intentio est vel ad voluptatibus fruendum vel ad divitias congregandum 3₁₄ 365; dignitas diei est claritas eius 3, 143, *vide* dies; ex suis effectibus Deus digne non invenitur 37₂₃ 357, *vide* Deus. — Dignitas regia: *arbor* 40₁₆ 421; dignitatis status: *locus* 27₂₃ 251, 40, 185
- dilectio, diligere: ex magna dilectione Dei provenit quod semper sit in aliquorum ore laus Dei 27₁₀ 124; propter Deum et in Deo proximus diligendus est 6₁₄ 195; homo plus se quam alium naturaliter diligit 40₄ 41
- diligentia, diligenter: quae signantur in sacculo diligenter conservantur 14₁₇ 241; dinumeramus ea de quibus diligentiam habemus 14₁₆ 231
- diluculum: sive aurora 38₁₂ 243, *vide* aurora; diluculum est quoddam confinium diei et noctis 38₁₂ 235; est determinata mensura loci ex quo incipit claritas diluculi apparere 38₁₂ 248, *vide* claritas; in inspectione oculorum ceti apparet quaedam claritas diffusa sicut est claritas diluculi 41, 157. — *Diluculo*: tempestive 8, 93
- dimensio: in qualibet re maior dimensio vocatur longitudo, minor autem latitudo 38₁₈ 358. — *Vide* terra
- dimittere: dimittere lucem rationis 18, 88, eloquium 10₁ 30, 38
- dinumerare: dinumeramus ea de quibus diligentiam habemus 14₁₆ 231
- directio, dirigere, director: excellent senes in directione iuvenum 12₂₀ 320; videmus homines in suis processibus impediri licet habeant plurimos directores 12₁₄ 218. — Dirigere aliquid: *super eum oculos aperire* 13 (14₃) 468
- diripere: iustum est ut si quis bona aliena rapit, etiam bona eius ab aliis diripiantur 31, 109
- diruere: montes quandoque funditus diruuntur 28, 125
- disceptatio: per mutuam disceptationem iustitia et veritas manifestatur 9, 27
- discernere: per lumen naturalis rationis discernimus bonum a malo 33₁₄ 149, 35₁₁ 113, cf. 28₂₈ 352, item quod opus cuilibet tempori congruat 37, 119; in tempore noctis res visu discerni non possunt 4₁₆ 302; gallus discernens ad cantandum 38₂₇ 646
- disciplina, disciplinabilis: sumitur disciplina pro instructione eorum quae homini occurrunt agenda vel vitanda 33₁₆ 189, pro cognitione scientiarum speculativarum 33₁₆ 190; disciplina in musicis 21₁₂ 102; disciplina legis 24, 55; disciplina spiritalis 17, 74; ad correctionem per modum disciplinae pater castigat filium 20₂₃ 273, *vide* correctio; si aliquis dives et potens filios sine disciplina nutriat, quod est proprium stulti 5, 61; auditus inter omnes sensus est disciplinabilior 12₁₁ 175
- discipulus: cum magistro disputans ad addiscendum 33₁₂ 116
- discooperire: pars terrae discooperita ab aquis 26₁₀ 139, *vide* terra
- discordia: in inferioribus creaturis discordia multiplex invenitur tam rationalibus quam corporalibus 25,

- 25, *vide* creatio; plerumque divitiarum abundantia discordiam parit 14 99; est propria superbiorum poena discordia 40, 147
- discursus: propter discursum humorum visus oculorum impeditur 16, 17 225
- disiunctio: procedere sub quadam disiunctione 10, 60
- dispendium: in pluribus dispendia pati 20, 22 259
- dispensare: ad rectorem humanarum rerum pertinet ut iustitiae praecepta et alia beneficia dispenset 9, 11 292
- dispositio, disponere: dispositiones naturales rerum sunt propter determinatum finem 5, 114, inde sunt congruae propriae operationi 5, 112; non potest comprehendi Dei dispositio 23, 217, *vide* Deus; aliqui posuerunt dispositionem rerum secundum ordinem numeri a Deo procedere 5, 184; quod stellae sic disponantur non possumus rationem assignare 5, 173, *vide* homo; admirabilis est dispositio inferiorum corporum secundum superiora 38, 33 583; prima dispositio communis ad totum corpus quod superiacet aquae et terrae est variatio noctis et diei 38, 12 229, 38, 17 319, *vide* aer, caelum; a principio fuit dispositum ut mare non undique terram operiret 38, 183, *vide* terram; occulta et admiranda videtur dispositio terrae sub aquis maris existentis 38, 16 310, item piscium dispositiones in mari viventium 38, 16 305; aequaliter hominum corpora disponuntur post mortem 21, 26 259, cf. 264, *vide* mors; si res humanae currebant secundum quod earum dispositio videtur exigere 5, 11 223, *vide* res
- disputatio, disputare, disputator: disputatio est inter duas personas scilicet opponentem (cf. 34, 34 391) et respondentem (cf. 34, 34 395) 13, 22 307; est contentio per sapientiam 9, 54, *vide* contentio; disputatio est vel ad contradicendum quasi de pari vel quasi ad addiscendum sicut discipuli cum magistro 33, 12 115; aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo propter tria 22, 9; solent disputantes contra dicta aliorum obicere ut plenius veritatem intelligant 23, 50; disputatori sufficit a principio falsam opinionem refellere et postmodum aperit quid de veritate sentiat 7, 21 524; disputator loquitur secundum id quod adversarii sentiunt antequam veritas manifestetur 10, 31 423; iustum est ut qui alium ad disputandum provocat, etiam ipse paratus sit respondere 39, 33 339; efficax disputator adversarium ad inconveniens ducere potest vel propositum taliter firmare quod in contrarium nihil dici possit 12, 17 287; veritatem loquens vinci non potest cum quocumque disputet 13, 20 288; cum aliquis disputando verum dicere demonstratur, quasi in iudicio iustus invenitur 13, 18 258; quomodo audienda sit disputatio de magna re 21, 30
- Disputare de aliquo videtur esse dubitantis de illo 15, 48; frequenter homines confingunt facta ad disputandum de eis Prol. 75; ille potest cum aliquo de factis eius disputare qui cognoscit rationem qua ille cum quo disputat operatur 15, 68, quod fit dupliciter 15, 70; videtur inconveniens eum qui anhelat ad disputandum cum superiori revocare ad hoc quod cum inferiori disputet 33, 12 103; magna praesumptionis videtur quod aliquis maiorem se provocet ad disputandum 33, 12 108; homo non est idoneus ad disputandum cum Deo 39, 31 330, est etiam praesumptuosum quod hoc cupiat 33, 12 112, *vide* Deus; veritatis inveniendae per disputationem tria sunt impedimenta 6, 3 307; intendere ad gloriam et victoriam accidit in disputationibus litigiosis et sophisticis 6, 3 315; potest impediri homo ne veritatem quam certissime novit disputando defendere possit 13, 21 302. — *Vide* sententia
- dissimulare: iudex dissimulans peccatum 11, 11 184
- dissipare: iustus non totaliter dissipatus 21, 17 166
- dissuere: verba dissuta 8, 23
- distantia: distantias stellarum non possumus cognoscere 5, 166; aliqui ponebant Deum humanarum rerum notitiam et curam non habere propter distantiam eius a nobis 24, 7
- distinctio, distinguere: creditur simul cum distinctione creaturae corporalis etiam creaturae spiritualis distinctionem fuisse 26, 12 170; 177, *vide* creatio
- diurnitas, diuturnus, diutinus, diu: experimentum tanto magis est efficax ad probandum quanto diuturnus est observatum 8, 127; ea quae diurnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur 8, 130; palma diutissime vivit 29, 18 170; comedens dulcem cibum diu tenet in ore ut diutius delectetur 20, 12 126; diutina revelatio 4, 12 258
- divitiae, dives: nomine argenti omnes divitiae significantur 22, 25 275; quaedam sunt divitiae artificiales, scilicet pecunia, aliae vero naturales, quae hominum naturali necessitati subveniunt 27, 16 187, *vide* pecunia; in terra et animalibus humanae divitiae consistunt 12, 10 155; apud antiquos divitiae praecipue in pecudibus erant 29, 57; ad divitias gubernandas multitudine famulorum indigent possidentes 1, 3 88
- Fraudibus et dolis plerumque divitiae acquiruntur 12, 4 70; cf. 12, 117, etiam praedonibus a Deo dantur 12, 10 161; inordinatus affectus ad divitias contingit per hoc quod homo nimis de divitiis confidit vel gaudet 31, 24 267; ad divitias congregandas intendunt qui in dignitatibus constituti sunt 34, 365; qui finem ultimum in divitiis ponunt, omnia per quae hunc finem consequuntur aestimant bona 12, 114, cf. 103
- Plerumque divitiarum abundantia discordiam parit 14 99; frequenter homines stulti divitiis abundantes pauperes opprimunt 5, 81; divitiis est contemptibilis iustorum simplicitas per quam divitiarum multiplicitas impeditur 12, 81; puritatem frequenter divitiae obruunt vel etiam minuunt 1, 128; stulti divitiis abundantes deliciose viventes solent per vitae delicias vigorem animi amittere et imbelles esse 5, 85, *vide* deliciae; ex divitiis homo in superbiam erigitur 12, 120, *vide* superbia
- Quando aliquis dives filios sine disciplina nutrit, quod proprium est stulti 5, 61; raro ad magnam paupertatem deveniunt divitum filii, sed circa nepotes et posteros frequenter contingit 27, 14 174. — Multitudo divitiarum: *locus impii* 40, 185
- doctrina, docere: rationis investigatio ad veritatis terminum pervenire non potest nisi divinitus doceatur 10, 56; doctrina catholicae fidei de angelis 4, 18 411; doctrina spiritualis Dei 37, 62; doctrina sapientiae Dei 37, 87, 40, 62. — Sapientiae doctrina: *vox Dei* 37, 87, 95. — *Vide* Deus
- dogma: carmina, idest humanae instructionis dogmata quae carminibus comprehendebantur 35, 10 106; declinans a vera Dei cognitione sua falsa dogmata colit 13, 39, cf. 42,

- 60; dogmata scientiae 32¹⁰ 99. — Fidelia dogmata: *rectum* 42⁷ 64
- dolor, dolere: est duplex dolor, scilicet interior et exterior 16⁸ 58, carnis et animae 14²² 332; dolor interior proprie dicitur tristitia 14²² 335, 16⁸ 59, *vide* tristitia; amaritudo animae pertinet ad interiores dolores 21²⁵ 252, *vide* amaritudo; causatur dolor interdum ex his quae aliquis iam perpessus est, interdum ex his quae perpeti timet 6⁴ 47; est alicui magna causa doloris quando magnam sollicitudinem habet de re aliqua et tamen incidit in illud quod vitare studebat 9²³ 641; his qui superflua congregaverunt multiplex dolor exoritur dum in pluribus dispendia patiuntur 20²² 258; de amicis mortuis non dolere duri et insensibilis cordis esse videtur 12⁰ 757; est naturale sensibili naturae ut et de nocivis doleat et tristatur 31 8; cum aliquis dolorem cordis exterius exprimit, animus eius mitigatur, sed tacendo interius magis a dolore angustatur 13¹⁹ 276; consolatoris officium est ea dicere quibus dolor mitigetur 16² 11, *vide* consolatio
- Dolor exterior est in apprehensione sensus 14²² 332, est secundum sensum, puta ex solutione continui proveniens 16⁸ 61 (ex aegritudine cf. 33¹⁹ 215); quantumcumque ratio mortalis hominis fortis sit tamen ex parte carnis experitur sensum doloris 6¹² 156; cordis afflictio procedit ex fervore doloris 30²⁷ 270, *vide* afflictio; cum est dolor vehemens in sensu, intentio animae avocatur vel impeditur ab intellectualium consideratione 16⁸ 70; ex superfluo cibo ad omnia membra solet dolor pervenire 20²² 255; cibus comestus quandoque extra eicitur cum dolore 20¹⁵ 153
- Homines dolentes magis solent prosterni 12⁰ 765; mens dolore absorpta non recipit consolationis verba 2¹³ 264; tondere caput apud eos qui comam nutriunt solet esse doloris indicium 12⁰ 773. — *Dolores seminare*: calumnias praeparare 4⁸ 142
- dolus, dolositas, dolosus, dolose: in proximum quis peccat occulte per dolum 11 28; simplicitas proprie dolositati opponitur 11 31, duplicitati dolositatis opponitur 31⁸ 89; dolus praecipue in intentione cordis consistit 31⁸ 85; a rectitudine iustitiae dolosus declinat 31⁸ 82; dolose rebus alienis insidiari contingit et in furto et in adulterio 31⁷ 95; fraudibus et dolis plerumque divitiae acquiruntur 12⁴ 71, *vide* fraus; in adulterio homo uxori proximi dolose insidiatur 31⁸ 120, cf. 124; homo per vias dolosas intendit velociter obtinere quod per viam veritatis cum magna difficultate obtineretur 31⁸ 78; hypocritarum est non manifeste sed dolose aliis nocumentum inferre 15²⁵ 335, *vide* hypocrita; quidam dolose opprimunt per calumniam 35⁸ 84; solus potest de dolo iudicare Deus 31⁸ 86, *vide* Deus
- domari: rinoceros non de facili potest domari sicut bos 39⁸ 119, cf. 142
- domesticare, domesticus: domestici, patrono mortuo, luctum agunt et signa tristitiae demonstrant 18¹⁵ 190; contingit quod tyrannus habet domesticos cum quibus secure conversatur 15²³ 221, a quibus quandoque timet 15²³ 225; animalia domesticata cibum libenter ab hominibus capiunt 39⁸ 123; quaedam animalia dum sunt domesticata sustentari non possunt absque hominis cura 39⁸ 62; butyrum ex lacte domesticorum animalium sumitur 20¹⁷ 180, *vide* butyrum. — Domestici: *necessarii* 6¹³ 190. — *Vide* asinus, bos, elephas, gallus
- dominium, dominus: homo est dominus sui actus per liberum arbitrium 14²⁰ 279, cf. 21¹⁸ 155, per solam rationem 31 33; pro familiarium delictis interdum domini puniuntur propter negligentiam corrigendi 11¹⁴ 220; servus ad nutum oboedit domino 26¹¹ 158; est poena multitudinis qua affligitur tyrannorum dominio 34²⁹ 340. — Dominium: *venter* 20¹⁵ 161. — *Vide* Deus
- domus: fundamentum primum est in constitutione domus 4¹⁹ 483; domus stabilitas super columnas firmatur 9⁸ 162; pertinet ad prosperitatem terrenam spatiositas domorum 27¹⁸ 206; domui qui minatur ruinam fulcimenta adhibentur 8¹⁵ 247; de domibus furtive subripientes latrones 24¹⁴ 151, 155; anima humana est in corpore sicut homo in domo 4¹⁹ 472, 10⁸ 172, *vide* anima; ad mortem tendunt homines sicut homo ad suam domum 30²² 238, *vide* homo, mors. — *Domus*: familiae cum necessariis rebus 21⁸ 73, cf. 8¹⁵ 236. — *Vide* aedificium
- donum: maxime dona promissa alligunt hominem propter pulcritudinem vel propter pretiositatem 41²¹ 365; donum divinae gratiae 15¹⁸ 132, 27⁸ 99; dona spiritualia 26¹³ 182, 184. — *Vide* Deus
- dormire: homines maxime ordinata et significativa somnia vident quando quiete dormiunt 33¹⁵ 169; visa quae ex superiori causa oriuntur quandoque apparent dormientibus 41⁸ 334; ceti maximi quando dormiunt in rupibus 40²⁶ 625. — *Dormire*: mortuum esse 14¹² 110, 27¹⁹ 219
- draco: per Leviathan significatur draco antiquus, scilicet diabolus 3⁸ 261. — *Vide* diabolus
- dubitatio, dubitare, dubium: disputare de aliquo videtur esse dubitantis de illo 15⁸ 48, dubitans autem propinquus est neganti 15⁸ 50; dubitatio apud plurimos de actibus hominum, utrum res humanae casu procederent an gubernarentur Prol. 26; in adversis quidam in dubitationem incidunt an ex divino iudicio proveniant 4⁴ 47; quod impiis quandoque prospera quandoque adversa adveniunt facit apud homines dubitationem 21²² 208. — Dubia: *tenebrae* 24¹⁷ 183, 29⁸ 38, cf. 30²⁶ 263
- ductilis: metalla ductilia et liquabilia sunt 28¹ 16
- dulcedo: dulcedine peccati finaliter ligati 40¹² 367. — *Dulcedo*: delectatio peccati 24²⁰ 235
- duplicitas: simplicitas duplicitati dolositatis opponitur 31⁸ 89, *vide* dolus
- duratio, durare: cognoscere de Deo an est pertinet ad eius durationem 36²⁶ 288, *vide* Deus; secundum motus caelestium corporum mensurantur durationes inferiorum corporum 38²¹ 407
- durus: durum significat potentiam naturalem ut aliquid non facile corumpatur ab exteriori agente 41¹⁵ 265. — Homines duri et rudes: *lapides* 5²³ 396
- dux, ducatus: secundum locum inter potestates humanas tenent duces exercituum 34¹⁸ 197; milites sub duce militant 7¹ 39, 25⁸ 47, *vide* miles; duces suis exhortationibus animant milites 39²⁵ 281; dux exercitus strenuis militibus non parcat a periculis aut laboribus sed post victoriam magis strenuos plus honorat 7¹ 43; duces bellorum solent audaciores esse et promptiores ad loquendum 29¹⁰ 93, *vide* bellum; caelestes virtutes se habere sicut duces et principes aestimaverunt multorum deorum cultores 25⁸ 51; qui superbiae subiciuntur ducatum diaboli sequuntur 41²⁵ 447; amici Iob erant duces populorum 42⁸ 68

E

Ebionitae: vita Filii Dei non sumpsit initium ex Maria, sicut Ebionitae dixerunt 19₂₅ 277

ebrietas: passione ligatur ratio quasi quadam ebrietate 12₂₅ 398, *vide* passio

Ecclesia, ecclesiasticus: ecclesiastica traditio circa incorporeos spiritus et homines 1₄ 241; apud Iob et amicos eius eadem erat opinio de daemonibus quam nunc Ecclesia catholica tenet 40₁₀ 225; Peripateticorum sententia circa corporalia bona et animi passiones ecclesiasticae doctrinae concordat 1₂₀ 748; de singulis confessorum cantus in Ecclesia 1₈ 446

eclipsare: claritas diei aufertur ex subtractione radiorum solis illuminantium terram, ut patet quando sol eclipsatur 3₄ 187

edissere: particulariter alicui cuncta edissere 10₉ 206

educatio: in fructificatione animalium est educatio prolis 21₁₀ 92

educere: obstetrix educens infantem 26₁₃ 193

effectus: videmus omnes effectus ex determinatis causis procedere 5₆ 101; posita causa ponitur effectus 10₁₄ 297; inconueniens videtur quod aliquis effectum producat ad hoc quod male se habeat 10₁₈ 369; puritas effectus a sua causa dependet, nec suam causam in puritate superat 4₁₇ 404; per inquisitionem ratio ab effectibus procedit ad causam 11₇ 121; per effectus perfecte causa cognosci potest quando effectus adaequant causae virtutem 11₈ 128, *vide* Deus; per effectus sensibiles in cognitionem intelligibilium devenimus 37 (36₂₂) 16; inter omnes effectus in rebus corporalibus universalior est et maior motus firmamenti 23₈ 120; inter omnes sensibiles effectus spiritualior est lux 37 (36₃₃) 18. — *Vide* causa

effeminatus: effeminatis non est virtus ut se de manu opprimentium liberent 36₁₄ 138

effigies: in animalium brutorum effigie frequenter daemones apparent hominibus 40₁₀ 235

egestas, egere: Dei proprium est ut non egeat alieno auxilio 40₉ 212; egestas virtutum in hominibus causatur per suggestionem diaboli 41₁₃ 222

elatio, efferre: quidam ex bonis quae habent se super alios efferunt (superbi) 40₆ 143, cf. 22₂₀ 213; quidam sunt magni et elati animi qui facile provocantur ad iram 5₂ 8; iactantia elationis 18₂ 17

electus: Deus sanctorum vitam ab electis considerari vult ad profectum salutis 1₈ 469

eleemosyna: pauperi eleemosynam petenti responsio triplex 31₁₆ 186

elementum: contenta sunt elementa sub caelestibus creaturis 28₂₄ 302, *vide* creatio; si quis in elementis gravitatem et levitatem consideret, manifestum est naturaliter terram aquae subiaceret, aeri vero aquam, aerem autem igni 5₁₀ 207, *vide haec verba*; naturalis ordo elementorum requirit ut aqua circumdaret terram sicut aer circumdat terram et aquam 38₈ 173, 26₁₀ 137; inter elementa firmissimum et stabilissimum videtur esse terra 9₆ 148; terra et aqua, graviora elementa 4₁₀ 469; medium elementum scilicet mare 38₁₆ 304, cf. 38₁₃ 259; elementorum qualitates activae sunt calor et frigus 38₁₇ 322; res naturales temperatae sunt ad hominum et animalium usum, licet naturalis elementorum ordo aliud requirere videatur 5₁₀ 204, cf. 26₁₀ 139, 38₈ 176; quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum attribuebant necessitati materiae 38₄ 96

elephas: inter omnia animalia terrestria excellit elephas magnitudine et virtute 40₁₀ 246, 251, 40₂₀ 511, cf. 521; est animal melancholicum et siccae complexionis et habitat in terris calidis 40₁₇ 438, in solitudinibus et maxime circa fluvios 40₁₆ 425, quaerens umbrosa loca 40₁₇ 431, 437; elephantes in naribus habent carnem magis sensibilem 40₁₉ 501; dentes aliis longiores ad modum dentium elephantis 41₅ 74; nervi testicularum elephantis quasdam revolutiones habent 40₁₂ 343; elephantes habent inflexibiles pedes, tibias et crura, scilicet exteriora organa motus 40₁₃ 371; interiora autem organa motus sunt cartilagineae quaedam et nervi quae etiam in elephantibus non facile flectuntur 40₁₃ 378; elephas non est animal comedens carnes sed herbas et alia huiusmodi ad modum bovis 40₁₀ 315, cf. 40₁₉ 491, et etiam multum de aqua potat 40₁₈ 451; de coitu elephantis 40₁₁ 330, 40₁₂ 338; vestigium naturae intellectualis ap-

paret in elephante, maxime enim domesticabile silvestrium est elephas 40₁₀ 305; est unus modus venationis elephantum quod fit fovea subterranea etc. 40₁₉ 485; et alius modus quod homines venatores domesticos elephantes equitant etc. 40₁₉ 495

Dominus descripsit proprietates diaboli sub similitudine elephantis 40₂₀ 510, 520; Vehemot, idest elephas 40₁₀ 265, 250

elevatio, elevare: claritas diluculi sive aurorae diversificatur secundum diversas partes elevationis signorum quae sol perambulat 38₁₂ 243, *vide* sol; nobis aquilonaris polus supra horizontem elevatur 26₇ 92, *vide* polus; homines consueverunt examinari in elevatione lapidum 9, 208

Eliphaz, Eliud: *vide* Iob

eliquare: per calorem ignis eliquatum 28₂ 53

elongare: *proicere*, idest a se elongare 8₂₀ 303

eloquium: quando homo efficaci ratione convincitur, ei ab alio aufertur eloquium 32₁₅ 151; quando ratio occultos motus passionis in verba producit, tunc eloquium dimittere dicitur quasi prius retentum 10₁ 30

emicare: emicans splendor ignis 41₉ 146, 151

emittere: ut Isidorus dicit, cetus dicitur balena a 'balyn' quod est emittere 40₂₀ 518

Empedocles: plurima casui attribuebat Prol. 15

ens: aliqui dicunt quod Deus res inferiores cognoscit in universali, puta cognoscendo naturam entis 22₁₃ 121

epicyclus: quidam asserunt luminaria moveri per excentricos et epicyclos 38₁₉ 383

equus: habet proprietates ad nobilitatem pertinentes 39₁₉ 215, habet fortitudinem non solum corporis sed etiam animi 39₁₉ 219, ex exteriori ornatu (iubis) ad libidinem provocatur 39₁₉ 221, vehementer salit 39₂₀ 232, audaciam habet in bellis 39₂₀ 237, et perspicacitatem 39₂₅ 277; solent equi hinnire propter libidinem 39₁₉ 226, cf. 39₂₄ 264; subicit homo sibi equum imponendo frenum vel camum in ore eius 40₂₁ 551; qui subiacet concupiscentiae passionibus equo vel mulo comparatur 41₀ 172

erectio, erigere: arboris erectio per succisionem subito impeditur 22₂₀

- 214, *vide* arbor; erigens tabernaculum aliquid supponit quo tabernaculum sustentatur 26, 86; arrogantes volunt se erigere supra posse 40, 160. — *Erigi*: exaltari ad maiora 36, 70; *erecto collo*: superbiendo 15, 248
- error, errare: contingit multos a principio propter imperfectam cognitionem circa veritatem errasse Prol. 6; contingit aliquem errare in agendis dupliciter: per ignorantiam, propter passiones 12, 387. — Errores: *tenebrae* 23, 244
- esca: gustus habet iudicare de escis 34, 20
- esse: est de ratione potentiae quod se habeat ad esse et non esse 41, 422; qui facit aliquid vult illud esse, ad hoc enim facit ut sit 10, 186; unumquodque naturaliter esse desiderat 14, 142, esse et vivere secundum se appetibile 3, 82, omnibus desiderabile est esse et vivere 3, 310; esse et vivere in miseria est fugiendum secundum quod huiusmodi 3, 83; aliqui totaliter destruuntur vel per mortem quantum ad esse naturae, vel per omnimodam abiectioem quantum ad esse civile 12, 209
- essentia: occultas essentias rerum cognitivarum sapientia inquirat 28, 237, *vide* sapientia; Deus est ipsa essentia bonitatis 36, 50, *vide* bonum
- esurire: esurientibus nihil magni auferre possunt depraedantes, sed id modicum quod habent eis subripere non verentur 24, 104
- evaporatio: evaporatio humida 28, 101; multitudo evaporationis 28, 28
- evellere: in terraenascentibus causa desiccationis violenta est quando evelluntur 8, 176, cf. 19, 94
- eventus: solent homines a suis operibus impediri quando non prospiciunt rei eventum 24, 177; dolores concipiunt homines ex infortunatis eventibus 21, 252; quidam caelesti fato humanos eventus attribuunt Prol. 39
- evigilare: primo mane homines evigilare incipiunt 24, 155. — *Evigilare*: quasi reviviscere 14, 115
- exaltari: *erigi*, idest ad maiora exaltari 36, 70
- examinare: homines consueverunt examinari in elevatione vel proiectione lapidum, prostratione hominum etc. 9, 208; aliquis quandoque in examinando aliorum excessus remissus invenitur, timens ne et sui excessus versa vice ab aliis examinentur 9, 343; ad rectorem rerum humanarum pertinet actus subditorum examinare 9, 292; divina providentia actus humanos examinat 14, 227, cf. 31, 64, *vide* Deus
- exasperare: onerosus consolator loquitur ea quae magis animum exasperant 16, 12, exasperantia verba 16, 15, 17
- exaudire: solent exauditi a Deo vota implere quae postulando promiserunt 22, 287
- excaecare: Deus aliquem indurat vel excaecat ex hoc quod gratiam non largitur per quam emolliatur et videat 7, 462
- excellencia, excellere, excelsus: quaerit inanis gloriae cupidus ut si quid in se excellens est manifestet 32, 162; iublatio excellentiam quandam laudis importat 38, 169; excellunt angeli 40, 239, daemones 40, 243, Satan 40, 392, sacerdotes 12, 307, philosophi 12, 313, reges 12, 300, principes 12, 325, primarii et consilarii civitatis aut regni 12, 310, senes 12, 320, elephas et cetus 40, 246, *vide haec verba*; daemones sub figura excellentium animalium describuntur 40, 244. — *Excelsi*: qui prosperantur in hoc mundo 21, 220. — *Vide* Deus
- excentricus: quidam asserunt luminaria moveri per excentricos et epicyclos 38, 383
- excessus, excedere: aliquis quandoque in examinando aliorum excessus remissus invenitur, timens ne et sui examinentur 9, 343; in caelo et in terra aliquid humanas vires excedit 26, 81; diabolus omnes in superbia excedit 41, 444, *vide* diabolus
- excogitare: excogitata consilia quibus aliquis se evadere confidit: *viae* 4, 106; peccata quae sollicitate excogitavit impius: *adinventiones* 20, 207
- excolere: solent valles diligentius excoli 39, 135
- excusator: habere multos excusatores 9, 462
- execratio: iuramentum fit per execrationem dum homo si non est verum quod dicitur obligat se ad poenam 31, 69
- executio, exequi, executor: ad hoc pertinet fortitudo ut quis potenter exequatur ea quae iudicat esse facienda 12, 201; angelus est executor divinae misericordiae apud homines 33, 269, *vide* Deus; iustificatio pertinet ad iustitiae executionem 27, 57
- exhalatio: exhalatio sicca in generatione lapidum 28, 17, 28, 98. — Exhalatio de ore procedens: *halitus* 41, 189
- exhibere: aves captae exhibentur pueris et ancillis ad ludum 40, 594
- exoptare: adversum se loquitur homo quando se vita privari exoptat 10, 24
- experientia, experimentum: experimentum a sensu est 12, 172, procedit a sensibilibus 12, 204, eius virtus manifestatur per iudicium sensuum 12, 173, in rebus particularibus maxime efficax est ad probandum et tanto magis quanto diuturnius est observatum et infallibile inventum 8, 127; per experimentum longi temporis aliquis sapientior redditur 15, 89; senes per experientiam longi temporis multa cognoscere potuerunt 32, 71, *vide* antiquitas, senectus; est experimento probatum quod dimensio terrae maior est ab oriente usque in occidentem 38, 359
- expiatio, expiare: tempore Iob aliquem ritum expiationis habebant quo delicta expiabantur 1, 160; pro gravibus peccatis expiandis antiqui consueverunt sacrificia offerre 42, 66
- expressio: intelligibili expressione loqui 1, 350
- expurgere: expurgere se a culpa imposita 40, 39
- exquirere: ad exquirendam veritatem tormentis subicere 10, 126
- extensio: extensio caelorum 9, 219, cf. 26, 83, lineae mensuralis 38, 122
- exterior: res exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae 16, 168, *vide* res; id quod de homine videtur exterius 7, 409, *vide* homo; exteriora hominis 9, 696. — *Vide* bonum
- exterminium: impii puniuntur ad exterminium 24, 248; per modum exterminii hostes perduntur 20, 274
- extinguere: Deus homines subito posset extinguere 34, 149, *vide* Deus
- extirpare: arbor extirpata si iterum plantetur 15, 290, cf. 15, 297
- extraneus: sapientes ab extraneis non suppeditantur 15, 176; tyrannus ab omnibus extraneis timens 15, 222; princeps ab extraneis ablati 34, 231

extremum: omne medium duorum eo magis ab uno extremo recedit quo magis alteri appropinquat 1, 426; rectum est cuius medium non exit ab extremis 1, 371; id quod demonstrant callidi ex suo opere exit ab extremis 1, 375; extrema in rebus naturalibus, scilicet caelum et terra 26, 80; impius quandoque declinat ad unum extremum quandoque ad aliud 24, 216
exultare: vah! est interiectio exultantis 39, 275

F

- fabricari, fabrica: artifex est causa fabricae 37, 265; Deus orbem fabricatus est 34, 140, *vide* Deus
fabula, fabulari, fabulosus: de rebus antiquis multa fabulose et scribuntur et narrantur 8, 140; fabula vulgariter lata de Coccyto 21, 325; ut Manichaei fabulantur, homines essent non a Deo sed a principio contrario 10, 105
facere, factor, factum, factura: qui facit aliquid vult illud esse, ad hoc enim facit ut sit 10, 186; tunc aliquis aliquid audacter facit quando credit hoc esse bonum quod facit 12, 109; cum formidine homo facit illud quod scit se perfecte facere non posse 37, 350; contingit, maxime in sapiente, quod ultra facere non potest 23, 221; cum aliquis dicit 'quare hoc factum est' dat intelligere hoc inutiliter esse factum 31, 344; Deus pro sua factura hominem recognoscens 10, 285; ea quae facta sunt deficiunt a virtute factoris 11, 54, *vide* Deus; frequenter homines confingunt facta ad disputandum de eis Prol. 75; qualiter universalis statuta humana sint factis singularibus applicanda 11, 80; cum aliquo de factis eius disputare convenienter 15, 68; etiam in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem facta interpretanda sunt 4, 18. — Facta examinare: *quaerere* 31, 170
facies: faciem habet homo valde diversam ab aliis animalibus 14, 286, cf. 303, 306; facies hominis odientis aperta est quando rationem sui odii non occultat 13, 366. — *Facies*: intellectiva cognitio 14, 306, cf. 23, 251, 40, 204; *in facie*: ad apparentiam hominum 11, 552; *in faciem*: manifeste 11, 532, 545, cf. 13, 366, 16, 124; *operimentum faciei*: impedimentum cognitionis 15, 27, 263
facultas: facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab aliquo incitetur 32, 167; ex bonis homo habet facultatem operandi 30, 140. — *Facultas operandi*: *pedes* 30, 141, 30, 149; facultas sibi necessaria procurandi: *via* 24, 45
faeculentus: in terra faeculenta ferum 28, 32
falco: herodius, idest nobilissimus falco qui girfalcus dicitur 39, 164; solum animalibus vivis pascuntur falcones 39, 321
falsitas, falsus, falsarius: falsitas iudicii est condemnatio iudicantis qui iniquum iudicium profert 40, 31; hypocritae, falsarii virtutis 27, 103. — *Falsitas*: *vanitas* 31, 71; falsitas iudicii: *mendacium* 34, 48; falsum: *irritum* 40, 30
falx: in figura magnae falcis 41, 52
fama: fama hominis pertinet ad vitam civilem 5, 363, diu non durat 13 (14) 448, post mortem cito pertransit 13, 173, cf. 40, 190, *vide* homo; de antiquis quaedam per famam feruntur 8, 139; daemones quasi ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent 28, 279
fames: bona corporis per famem attenuari incipiunt 18, 168
familia, familiaris, familiariter: pro familiarium delictis interdum domini puniuntur 11, 220; habet quandoque tyrannus familiares cum quibus secure conversatur 15, 221; non erudiret Deus homines ad bonum familiariter nisi bonum ei placeret 35, 110. — *Familiares et domestici*: *necessarii* 6, 190; familia: *tabernaculum* 5, 399; familia cum necessariis rebus: *domus* 21, 73
famulari, famulus: non ex indigentia famulantium Deus terram fundavit 38, 143, *vide* Deus; homines multas divitias possidentes multitudine indigent famulorum 1, 88
fascia: puer natus quibusdam fasciis involvitur 38, 201
fatigatio, fatigare: in quocumque labore fatigationem aliquis patitur sua fortitudine operando 31, 412; quasi recta actione fatigatus 4, 43
fatum: quidam caelesti fato humanos eventus attribuunt Prol. 39
favilla: remanet ligno combusto 21, 180
favor, favere: adhibetur favor alicui personae propter defectum potentiae vel sapientiae 26, 12; homo alicui potenti favet timens comminationes ipsius, vel quasi allectus ab eo blanditiis 41, 35; de favore impii ex simulatione 20, 43; tyranno favere 41, 34
febris, febricitare: in febricitantibus solent accidere somnia perturbata et instabilia 41, 315. — *Febris*: *ventus urens* 27, 237
fecunditas: pluviae sunt utiles ad terrae fecunditatem 36, 329, 37, 162; valles diligentius excoluntur propter maiorem fecunditatem 39, 135
felicitas, felix: dicitur felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum 21, 241, *vide* optare, prosperitas; hominem gravi infirmitate detentum nihil in hac vita facit esse felicem 7, 105; felicitas spiritualis est verum hominis bonum 8, 195; prosperitas terrena organice deservit ad veram hominis felicitatem 8, 196; Deo praesens existere et rationes divinarum operum et iudiciorum cognoscere, in hoc felicitas humana consistit 16, 295; in statu ultimae felicitatis impugnationes iam pati non potest homo 17, 62; quidam posuerunt in hac vita ultimam felicitatem esse, et hanc sententiam videntur sequi dicta Eliphaz 7, 12
femella: femella elephantis 40, 331
femina, femininus: mares comparantur ad feminas sicut perfectum ad imperfectum 1, 63; semen maris ad materiam quam femina ministrat se habet sicut coagulum in generatione casei 10, 248; per feminam primum hominem deiecerat diabolus 2, 152; frigus est qualitas feminina 38, 507
ferocitas, ferus, ferociter: frequenter ferocitas viro additur ex suggestionem uxoris 41, 182; tyrannus ferociter acquirens 41, 187; in parte meridionali habitant homines minus bellicosi et feroces 30, 127, cf. 124; rugitus est leoninae ferocitatis indicium 41, 181; rinoceros, idest unicornis, est animal ferus 39, 118; propter ferocitatem vel iram homo nominatur leo aut ursus 41, 175
ferrum: infimum est ferrum inter metalla 28, 23, inventum quasi in terra faeculenta nondum perfectam digestionem habente 28, 32, 28, 48; in ore equorum, asinorum et camelorum ponitur ferrum 40, 554, cf. 547, 556. — *Arma ferrea*: poenae praesentes 20, 275
fervere, fervor: quando olla fervet aqua fervens in ea commovetur 41, 389; infirmitas viscerum ex

- inordinati caloris fervore 30₂₇ 268; fervens desiderium peccandi 18, 124; cordis afflictio procedit ex fervore doloris 30₂₇ 270; iuvenes ex fervore animi frequenter multa et inordinate proponunt 32₇ 67; interior fervor equi in bello 39₂₄ 266
- festinus: festina mors 20, 59
- festus: dies festi 34 174
- fetus: fetus formatio et perductio ad perfectum 21₁₀ 85, animatio 10₁₂ 256; fetus abortivi 31₆ 395; animalia fetus desertentia 39₁₆ 191, 30₂₉ 284, *vide* strutio
- fides, fidelis: infideles per fideles Deo reconciliari debent 42₈ 72, cf. 42₈ 76; transferre montes videtur firmitati fidei repromissum 9, 98; fidelium congregatio in nocte Resurrectionis 3, 240; fides catholica de angelis 41₈ 411, de statu mundi perituro 14₁₂ 127; multi in tormentis fidem negaverunt 42₀ 539. - *Fidelia* dogmata: *rectum* 42, 64
- fiducia: impedit misericordiam fiducia propriae potestatis 31₂₁ 236
- figurare: figuratae locutiones sunt quasi venae ab ipsa veritate per similitudinem derivatae 41₂ 255
- filius: rami hominis sunt filii et aliae personae coniunctae 15₃₀ 300, *vide* nativitas; filiorum est solo nutu parentis voluntatem implere 19₁₇ 158, *vide* parens; patri oportet a filio reverentiam exhiberi 19₁₇ 160, *vide* pater; quando aliquis dives et potens filios sine disciplina nutrit, filii eius in multa pericula incidunt 54 61; raro contingit quod divitum filii ad magnam paupertatem deveniant 27₁₄ 174; solent homines aliena rapere ut filiis divitias congregent 31₈ 113, iustum est ut filii eorum moriantur 31₈ 116, cf. 21₂₀ 197, 22₂₀ 221, 27₁₄ 170; a culpa immunes non sunt filii tyranni dum in rapina patris delectantur 41₀ 187, cf. 21₁₉ 180; bonum quod est in successione filiorum 14₂₁ 320; adulterium filiorum successionem facit incertam 31₁₂ 152, *vide* adulterium; de filiis cervarum mox natis 39₄ 44; est primordialis causa resurrectionis humanae vita Filii Dei 19₂₅ 276, *vide* Deus; spiritus boni interdum Filii Dei dicuntur 1₆ 247. - Filii: *semen* 21₈ 60; filii oppressi: *lumbi* 16₁₄ 178; filii remanentes: *reliquiae* 22₂₀ 227; filii relictii: *reliqui* 42₁ 562
- finis: quaelibet res desiderat suum finem 37₁₁ 159, *vide* desiderium; natura agit propter finem 9, 113, *vide* natura; quod ad finem certum ordinatur vel se ipsum dirigit in finem vel ab alio dirigente in finem ordinatur 9, 114; quod senescit, et debile est et fini propinquum 41₂₃ 414; est proprium voluntatis ut propter finem operetur 36₃₁ 324, *vide* voluntas; tendentibus ad finem tria sunt necessaria 9₂₅ 597
- Finis ultimus est quasi terminus motus 18₂₁ 259; quaelibet res adepto ultimo fine quiescit 7₂ 57; perfectum bonum est hominis finis 7₂ 75, *vide* bonum; praesens vita non habet in se ultimum finem 7₁ 21, cf. 7₂ 63, *vide* vita; ibi est ultimus finis hominis ubi expectat finalem retributionem 7₁ 14; peccator in rebus terrenis ultimum finem constituit 24₁₈ 204; qui finem ultimum in divitiis ponunt aestimant bona omnia esse per quae hunc finem consequuntur 12₆ 114, cf. 10₃; frustra laborat qui ad finem tendit et non pertingit 9₂₅ 655. - *Fines mundi*: excellentiores creaturae 28₂₄ 298; *finis universorum*: terminus resolutionis rerum 28₃ 63
- firmamentum: universalior et maior effectus corporalis est motus firmamenti 23₈ 120, cuius principium manifeste apparet in oriente 23₈ 82, 122; motus planetarum est ex adverso motus firmamenti 23₈ 130, *vide* planeta; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis 23₈ 85. - *Vide* caelum
- firmitas, firmiter: quod in sinu absconditur firmiter conservatur 19₂₇ 347; aliqui conservantur ne deficiant animi firmitate, quae duos gradus habet, scilicet fortitudinem et patientiam 4₆ 85
- flagellare, flagellum: scire causam suae punitionis necessarium est homini ut patientius flagella sustineat 10₂ 58; tres rationes tetigit Iob quare aliquis in hac vita flagellatur a Deo 7₂₁ 528; si quandoque boni flagellantur a Deo, hoc tamen cedit in glorificationem sanctorum et in maiorem damnationem diaboli et impiorum 41₁₄ 259; detractio graviter infamantis dicitur flagellum linguae 5₂₁ 365. - *Vide* adversitas, Deus
- flamma: lux corporalis ex flamma ignis procedens 18₆ 65
- flatus: *flatus hominis*: corporalis vita ex anima subsecuta 34₁₄ 153
- flos: mel officio apum ex floribus colligitur 20₁₇ 180; gloria transiens ad modum floris 13 (14₂) 445. - *In flore*: in iuventute et vigore 8₁₂ 181
- fluctus, fluctuatio: fluctus maris inordinatissimi videntur 9, 228, terram sive navem et subito cooperiunt et totaliter absorbent 30₁₂ 147, cf. 38₁₁ 224, ex violentia ceti commoventur 41₂₂ 390; fluctuatio interiorum motuum 40₂₀ 525
- flumen: fluminibus terra irrigatur, quorum principium sub terra est 51₀ 218; aurum inter arenas fluminum 28₁ 26. - *Flumen*: abundantia 20₁₇ 187
- fluvius: aquae fluviorum citissime currunt 11₁₆ 236, trahunt glareas 21₃₃ 328; circa fluvios solent esse arundineta et salices et loca umbrosa 40₁₆ 427, manentes elephantibus 40₁₆ 425; fluvius Iordanis 40₁₈ 469; in inferno fluvius inter alios nomine Cocytus 21₃₃ 325. - *Fluvius*: cursus mutabilitatis rerum 22₁₆ 181, curis saeculi dediti 40₁₈ 473
- folium: humana condicio folio comparatur 13₂₅ 373
- fomenta: subsidium extrinsecum, ut sunt fomenta 31₂ 338
- fomes: iustitia hominis consumitur ex his quae in homine sunt sicut corruptio fomitis 42₀ 526, *vide* iustitia
- fons: fontibus terra irrigatur, quorum principium sub terra est 51₀ 218
- foramen: tribulatio est sicut foramen angustum per quod homo in latitudinem diversarum miseriarum intrat 36₁₆ 159
- forinsecus: despici a forinsecis 19₁₈ 170
- forma, formatio, formabilis: materia comparatur ad formam ut potentia ad actum 41₈ 427, *vide* materia; formatio fetus concepti in ventre 21₁₀ 85; aqua est maxime formabilis in res vivas 38₈ 187
- formido: cum formidine homo facit illud quod scit se perfecte facere non posse 37₂₃ 350
- fortitudo, fortis: bona praecipua corporis videntur esse pulcritudo et fortitudo 18₁₃ 170; fortitudo in ossibus consistit 33₁₉ 220, *vide* os; robur alicuius fortitudinis ostenditur ex hoc quod potest aliqua a suo statu mutare 9, 206; in brachiis praecipue attenditur fortitudo 18₁₃ 173, *vide* brachium; per propriam fortitudinem homo nititur ad effectum suae operationis pervenire 18, 92; non convenit quod aliquis fortissimus suam potentiam velit ostendere in re debilissima 13₂₅ 371

- ut ea quae aliquis iudicat esse facienda potenter exequatur, ad hoc pertinet fortitudo 12₁₃ 201; quantumcumque ratio fortis sit, ex parte carnis experitur sensum doloris 6₁₂ 156, cf. 153, *vide* dolor; ira per zelum facit hominem cum maiore animi fortitudine insurgere contra mala 17, 135, 139; ut animus adversitatibus non nimium moleste- tur, ad fortitudinem pertinere videtur 4₆ 87, cf. 90; inter patientiam et fortitudinem differentia qualem assignant philosophi inter continentiam et castitatem 4₆ 96; servit bos ad arandum propter suam fortitudinem 39, 115; equi est fortitudo non solum corporis sed etiam animi 39₁₉ 219; fortitudo lapidum sine sensu est 6₁₂ 153. — Fortitudo: ossa 21₂₄ 248
- fortuna: abundantia quantum ad bona fortunae: *plenitudo dierum* 42₁₆ 204. — *Vide* casus
- fovea: fovea subterranea in via elephantis 40₁₉ 487. — *Fovea*: profundum inferni 40₈ 206
- fragilis, fragilitas: propter fragilitatem sexus homines miserentur viduarum 24₃ 39, cf. 13 (14₁) 437; ex fragilitate condicionis humanae homo et difficulter vitat peccatum 15₁₄ 121, 13, 82, et difficulter operatur bonum 15₁₄ 124, immo nullus homo est immunis a peccato 6₂ 13; cinis adhibetur ad recognoscendum propriam fragilitatem 16₁₆ 212, cf. 42₆ 46; ex re fragili magnam fiduciam capiunt adulteri 24₁₈ 186
- frater: sorores frequenter despiciuntur a fratribus 1₄ 116. — *Fratres*: consanguinei 6₁₅ 200
- fraus, fraudulentia, fraudulentus, fraudulenter: iustus a fraudibus et dolis abstinet quibus plerumque divitiae acquiruntur 12₄ 70, *vide* dolus; per fraudulentiam calumniose aliquos laedere 29₁₆ 149; fraudulentas vias adinvenire ut mendacium fraude coloretur 13, 77; causam fraudulenter defendens 13, 109; inter peccata magnum locum obtinent deceptiones et fraudes 12₁₆ 255, *vide* deceptio; qui fraudulenter propriam utilitatem quaerunt plerumque a sua spe deficiunt 6₁₈ 235
- fremitus: est proprie leonum 39₂₄ 265
- frenum: subicit homo sibi equum aut asinum vel camelum imponendo frenum in ore eius 40₂₁ 551, 557
- frigus, frigidus, frigiditas: frigus est qualitas activa elementorum 38₁₇ 323, qualitas feminina 38₂₉ 507; frigus est causa glaciei 38₂₉ 506, tum in aere 38₂₉ 513, tum in inferioribus aquis, in qua maior vis frigoris apparet 38₂₉ 518, intantum quod in frigidissimis terris etiam maria congelantur 38₃₀ 521, non tamen frigus aeris irrumpit usque ad maris profundum 38₃₀ 526; venti septentrionales causant frigus in aere 37, 132, cf. 142; frigore ad interiora nubis expulso a circumstante calore generantur grandines 38₂₂ 434; in locis montanis propter aeris frigiditatem et frequentiores et graviore sunt pluviae 24₈ 82; in progressu a meridie usque in septentrionem diversitas caloribus et frigoris est 38₁₈ 364; laesio vineae in primo flore ex frigore solet accidere 15₂₃ 316, in locis nimis frigidis vineae destruuntur per glaciem 24₁₈ 212. — *Vide* vapor, nubes; glacies, grando, nix, pruina
- frondium: *coma* 14₆ 83
- fructus, fructificatio: in fructificatione animalium est primum conceptio, secundum formatio fetus et perductio ad perfectum, tertium partus, quartum educatio prolis 21₁₀ 84, *vide haec verba*; strutio quantum est in se perdit fructum generationis 39₁₆ 188, *vide* generatio; pretiosius videtur butyrum inter fructus animalium 29₆ 64, oleum inter fructus terrarum 29₆ 66; quandoque homo propter impedimenta fructus multiplicatos non potest colligere 29₁₉ 177; superfluos fructus a suis possessionibus extrahere nitens 31₃₈ 388. — *Vide* arbor
- fruges: non conteruntur fruges quando sunt in herba et crescunt 24₂₄ 298
- frumentum: seminatur ad victum hominum 31₄₀ 402; nubes ordinantur duobus modis ad frumentum sicut utiles ad quendam finem 37₁₁ 157
- frustra: illud frustra facere dicimur ex quo id quod intendimus assequi non possumus 1₉ 492, 9₂₉ 655, cf. 12₂₄ 385. — *Frustra*: sine ratione 35₁₃ 128, 35₁₆ 150
- fugitivus: est fugitivorum consuetudo quod loca occulta et inhabitata quaerunt 15₂₈ 280, 284
- fulcimentum: domui quae minatur ruinam fulcimenta adhibentur 8₁₅ 247; habentes in suo proposito debile fulcimentum 24₁₇ 177; remanens iusto fulcimentum virtutis 21₁₇ 167, malis autem nullum 21₁₇ 170, cf. 21₁₈ 183. — Ea quae rationis fulcimentum non habent: *vana* 27₁₃ 143. — *Vide* fundamentum
- fulgidus: aurum est inter metalla fulgidius 37₂₂ 335, cf. 341
- fulgor: claritas prosperitatis terrena 11₁₇ 250
- fulgur: de nubibus procedunt fulgura propter collisionem venti 36₃₀ 317; fulgur de supernis et subito et cum violentia et claritate venit 20₂₅ 290; solent motus fulgurum repercuti ab uno loco in alium 38₃₅ 604, 41₁₄ 245. — *Vide* nubes, ventus
- fulmen: frequenter in mari fulmina cadunt quibus quandoque etiam naves periclitantur, unde probabiliter ceti fulmine feriuntur 41₁₄ 236
- fumositas: propter nimiam commotionem fumositatum vel omnino non apparent somnia, aut apparent perturbata et instabilia 41₆ 312, cf. 319
- funda: piscator excitans cetum lapidibus fundae 40₂₆ 632; impugnat homo a remotis per sagittas et lapides fundae 41₁₉ 332, cf. 41₂₀ 354
- fundatio, fundamentum: dicitur materia fundamentum formae 41₉ 481; terra in imo ponitur sicut in fundamento 38₃₈ 664, *vide* terra; est uniuscuiusque hominis fundamentum id cui principaliter spes eius innititur 22₁₆ 177. — *Vide* aedificium, domus
- fundere: lapides et alia quae non malleantur neque funduntur generantur ex sicca exhalatione infra terram retenta 28₁ 17
- funditus: montes quandoque funditus diruuntur 28₉ 125
- funis: cui hamus appenditur 40₂₀ 541
- furor: est ira accensa 19₁₁ 106, 21₃₀ 300; solet furor quo vehementior est eo citius transire 19₁₁ 106; nomine furoris acrior vindicta significatur 21₃₀ 300, cf. 20₂₈ 329, 40₆ 154
- furtum, furari, furtive: sunt quaedam peccata in proximum, sicut furta 1₁ 21, 13₂₃ 338, *vide* iniquitas; in furto aliquis dolose insidiatur rebus possessis a proximo 31₇ 96, cf. 24₁₄ 151; si quis furaretur bovem, maior esset iniquitas quam si furaretur ovem 31₁₁ 141; ea quasi furtive audimus quae raptim et quasi pertranseundo ad nos perveniunt 4₁₂ 265
- futurus: semper homo quasi non contentus praesentibus futura desiderat 7₂ 62, 7₄ 88, qui in gaudio est minus, plus autem qui in tristitia 7₄ 91, *vide* homo, vita; quidam

credebant ex avibus auguralibus ad homines pervenire cognitionem futurorum 28₂₁ 258; aliqui a mortuis futurorum cognitionem exquirebant 28₂₂ 266

G

- gallus: animal notum et domesticum 38₂₈ 630; in gallo apparent indicia naturalis prudentiae 38₂₈ 627, intelligentiae similitudo 38₂₇ 635, scilicet naturalis aestimatio 38₂₈ 631
- garritus: antiqui avium garritus observabant quasi divinitus instructarum ac si rationem haberent 35₁₁ 116
- gaudium, gaudere: est naturale sensibili naturae ut convenientibus delectetur et gaudeat 31 8, *vide* delectatio; desiderium cum completur gaudium parit 3₂₂ 458, cf. 31₂₀ 316; solent homines de his quae de novo acquirunt magis gaudere 31₂₅ 280; risus gaudii signum est 3₂₄ 500; risus et iubilum ex magnitudine gaudii proveniunt 8₂₁ 317; signa gaudii sunt vel musica instrumenta vel humanae vocis cantica 30₂₁ 295; gaudium est materia gratiarum actionis 1₂₁ 855; qui in gaudio est minus desiderat futurum 7₄ 91; sardius accendit animum ad gaudium 28₁₆ 202; interius gaudet equus bellum percipiens 39₂₁ 246, ad sonum bucinae 39₂₅ 273. – Inexplicabile gaudium: *iubilum* 33₂₆ 302
- Gemini: claritas stellarum quae dicuntur esse in Tauro et Geminis 9, 244
- gemitus: ex prioribus afflictionibus ad memoriam revocatis praesens gemitus aggravatur 23₂ 13, *vide* afflictio
- generatio, generare, genialis: per suam contrarietatem creaturae corporales generationi et corruptioni subduntur 25₂ 28; communior effectus caelestium corporum in istis inferioribus est generatio et corruptio 38₁₇ 326, cf. 1₆ 237, 38₂₁ 407, *vide* caelum, corpus; priores ea quae naturaliter generantur casui attribuebant, sic antiqui naturales Prol. 10; in rebus quae naturaliter generantur paulatim ex imperfecto ad perfectum pervenitur Prol. 1; hoc habet naturae ordo ut omne quod naturaliter generatur etiam determinato tempore corrumpatur 9, 104, 24₂₁ 291, cf. 14₁₈ 252, ipso cursu mutabilitatis rerum 22₁₆ 180; dispositione divina factum est ad generationem hominum, animalium et plantarum ut pars terrae discooperta remaneret ab aquis 38, 176; in hominis generatione quinque occurrentia 10₁₀ 242, *vide* fructus; in lumbis est generationis origo 16₁₄ 177, ex lumbis sive renibus semen ad membra genitalia derivatur 40₁₁ 328, *vide* semen. – *Vide* corruptio
- genu: tremunt genua homini magnum pondus portanti 4₄ 54
- genus: anima humana totum genus corporalium transcendit 14₁₉ 273; circa principium humani generis, agrorum possessio non ita pretiosa erat sicut animalium 1₃ 69; quibusdam morientibus alii succedunt et quibusdam a prosperitate decidentibus alii sublevantur, ut sic quodammodo uniformitas in genere humano appareat 34₂₄ 286; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum 19₂₅ 258
- gesta: considerare antiquorum gestorum scripta 8, 139
- gigantes*: antiqui 26, 63
- girfalcus: herodius, idest nobilissimus falco qui girfalcus dicitur 39₁₃ 164, est avis boni volatus 39₁₃ 166
- glacies: glaciæ causa est frigus 38₂₉ 506; ex frigore duplex glacies causatur: una in aere, quod pertinet ad pruina de caelo cadentem, alia quae generatur in inferioribus aquis 38₂₉ 513; vineae destruuntur per glaciem 24₁₈ 213. – *Vide* vapor, nubes, frigus, congelatio, pruina
- gladius: homo munitus gladio et hasta ad percussione 41₁₇ 313. – *Gladius diaboli*: eius noxia operatio 40₁₄ 406
- glans: grossi cibi in deserto, puta glandes 30₃ 37
- gleba: boves trahentes rastrum terram aratam complanant glebam comminuendo 39₁₀ 132
- gloria, gloriari, glorificatio: gloria importat notitiam de bonitate alicuius 40₅ 95, est clara cum laude notitia ('Ambrosius') 40₅ 97; homo gloriari posset de corporis pulcritudine, de fama, de potestate et virtute 13 (14₂) 443; quaerit inanis gloriae cupidus ut si quid in se excellens est manifestet 32₁₇ 162; intendere ad victoriam et gloriam, ut accidit in disputationibus litigiosis et sophisticis 6₂₉ 315; quidam desiderant gloriam habere etiam post mortem 18₁₇ 208; iustum est ut qui gloriae pompam quaerebant ab hominum memoriis deleantur 40₅ 192, cf. 18₁₈ 217, 20₉ 95; diabolus superbiens est sua gloria privatus 26₁₂ 181, cf. 26₁₃ 185; si quandoque boni flagellantur a Deo, hoc tamen cedit in glorificationem sanctorum 41₁₄ 259; per auxilium gratiae in gloriam novitatis exaltabitur homo resurgens 14₁₅ 210. – Gloria mundana: *lux* 18₁₈ 220; ad gloriam captandam verba componere: *in ventum loqui* 15₂ 13
- glutire: salivam glutire 7₁₉ 429
- graecus: Arctos in graeco dicitur pars septentrionalis 37₉ 143
- grandis: cete grandia 40₁₀ 255; petens audientiam quasi grandia dicitur 13₁₃ 188
- grando: ex vaporibus sursum elevatis nives et grandines generantur 38₂₂ 430, cf. 37₁₂ 193, 37₁₆ 241; grandines grossioris substantiae sunt quam nives et in loco magis propinquo nobis generantur, frigore ad interiora nubis expulso a circumstante calore 38₂₂ 432, unde magis visui subici possunt 38₂₂ 436. – *Vide* vapor, nubes, frigus, congelatio, nix
- granulum: ex multis arenis colliguntur granula auri 28₁ 42
- gratia: aliqui spiritus creati per gratiam assecuti sunt ut immobiliter Deo inhaereant 41₈ 455, aliquibus hominibus per gratiam conceditur quod sint a pravitate peccati mortalis immunes 41₈ 457, cf. 16₂₀ 263; per liberum arbitrium gratia Dei iuvatum homo est dominus operum virtutum 21₁₆ 154; aliquando Deus obnubilat philosophorum mentem per subtractionem suae gratiae 12₂₀ 316; per auxilium gratiae in gloriam novitatis exaltabitur homo resurgens 14₁₅ 210; gaudium est materia gratiarum actionis 1₂₁ 855. – Abundantia quantum ad bona gratiae: *plenitudo dierum* 42₁₆ 204. – *Vide* Deus
- gratiosus: Iob erat gratiosus, quia cum erat absens eius praesentia desiderabatur 29₂₃ 213
- gratis: gratis distribuere 40₂₆ 609, 41₂₂ 22
- gravare: solent gravati ab aliquo iudice primo ad iudicem accedere 23₃ 32, et causae suae iustitiam demonstrare 23₄ 43; ex fiducia propriae potestatis homini videtur quod impune possit alios gravare 31₂₁ 235
- gravitas, gravis: si quis in elementis gravitatem et levitatem consideret 5₁₀ 207; quidam antiquorum situm

- terrae et aliorum elementorum attribuebant necessitati materiae, secundum quod gravia levibus succident 38, 96, 5, 148; senes propter gravitatem aetatis maturius loquuntur 32, 68, *vide* senectus
- Gregorius papa: beati Iob libri mysteria subtiliter et diserte nobis aperuit Prol. 99
- gressus*: processus operationum 34₂₁ 245
- grossus*: grandines grossioris substantiae sunt 38₂₂ 432; aliquid grossius inter squamas piscis transiens 41, 119
- gubernatio, gubernare: omnia a quodam intellectu supereminente ordinata gubernantur Prol. 20; nullo modo possibile est quod universalis mundi gubernatio sit iniusta 34₁₂ 143. — *Vide* Deus
- guerra: *bellum*, idest guerra in qua fit praeparatio ad pugnam 38₂₂ 445
- gula: gula aliquis in proprium corpus peccat 18₁₂ 156, 13₂₂ 343, *vide* peccatum
- gurgus: *vide* gurgustium
- gurgustium: dicitur gurgustium instrumentum de viminibus factum quod piscatores in gurgite ponunt ad capiendum pisces 40₂₆ 636
- gustus: est perceptivus ciborum 12₁₁ 177, habet iudicare de escis 34, 20; amaritudinem medicinae gustus percipit, sed sola ratio in fine sanitatis delectatur 3, 92
- gutta, guttatim: guttarum roris parvitas 38₂₂ 502; aqua guttatim cadens 26, 117, 120. — *Vide* pluvia
- gyrus: venti ut plurimum gyrum faciunt sequentes motum solis 37₁₂ 183; stellae Arcturi uniformiter moventur in gyro circa polum mundi 38₂₁ 547
- H**
- habere: aliquis de facili et in promptu habet quod aquam bibit 15₁₆ 145
- habitabilis: hemisphaerium superius superponitur nostrae habitabili, quae undique oceano concluditur 26₁₀ 147; quanto magis appropinquatur ad meridiem in nostro habitabili tanto locus calidior est 38₁₈ 366
- habitatio, habitare: homo fundamentum aedificii collocat propter necessitatem habitationis 38, 138; his qui sub aequinoctiali habitant, si tamen aliqui ibi habitant, uterque polus conspicuus est 9, 251; desertum habitari non potest propter terrae ariditatem 38₂₂ 475; in inaccessibleibus locis habitantes 28, 78; Deo servire est inhærere ei et in ipso spiritualiter habitare 41, 494, *vide* Deus
- hagiographa: in numero hagiographorum, idest librorum per Spiritum Dei sapienter ad eruditionem hominum conscriptorum, primus ponitur liber Iob Prol. 52
- halitus*: exhalatio de ore procedens 41₁₂ 189
- hamus: pisces qui capiuntur hamo per funem cui hamus appenditur retinentur 40₂₀ 540
- harmonizare: ex motu caelorum Pictagorici posuerunt sonitum harmonizatum provenire 38₂₇ 651
- hasta: homo munitus gladio et hasta ad percussorem 41₁₇ 313; ex hasta et clipeo militis sonus procedit 39₂₂ 257; vibratio hastae videtur quaedam comminatio percussurae 41₂₀ 362
- hebes: solent homines hebetes cum cognoscant praemissa non advertere quid ex eis sequatur 27₁₂ 144
- hemisphaerium: si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere anterius in superiori hemisphaerio, posterius vero in inferiori hemisphaerio 23, 85; si imaginaremur unum hominem qui sua dextera moveret caelum ab oriente versus superius hemisphaerium, pars anterior hominis esset versus superius hemisphaerium, posterius vero, idest dorsum, versus inferius 23, 90; finitur nobis lux diei et tenebra noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori quod superponitur nostrae habitabili 26₁₀ 145; sicut lux ex motu luminarium causatur prout in superiori hemisphaerio moventur, ita etiam tenebrae procedunt ex motu eorum prout moventur in hemisphaerio inferiori 38₁₂ 385; per aquilonem intelligit Iob superius hemisphaerium quoad nos 26, 91; sub superiori hemisphaerio caeli nihil nobis apparet nisi spatium aere plenum 26, 95. — *Vide* caelum
- herba: herbae nascuntur in terra 40₁₀ 318; quaedam herbae sine semine producantur de quibus dicitur quod eas humus sponte profert 5, 104; non conteruntur fruges quandiu sunt in herba et crescunt 24₂₄ 298; elephas comedit herbas et alia huiusmodi ad modum bovis 40₁₀ 316; homo in iuventute comparatur herbae virenti 13₂₂ 386, *vide* iuventus
- hereditas: pars sive hereditas 27₁₄ 166, cf. 31, 37, 39, *vide* pars; mali et boni a Deo suscipiunt aliquid quasi hereditatem a patre 27₁₂ 147, cf. 31, 42. — *Vide* Deus
- Herodes: diem nativitatis celebrabat 3, 181
- herodius: nobilissimus falco qui girfalcus dicitur 39₁₂ 164; est avis boni volatus 39₁₂ 166
- hiems: pluviae in hieme abundant 37, 109; in hieme sunt nubes, et postmodum in aestate consumuntur, et iterum redeunte hieme redeunt 7, 199
- hierarchia: angelos supremae hierarchiae Dionysius dicit collocatos in vestibulis deitatis 38, 165
- hinnire: solent equi hinnire propter libidinem 39₁₂ 226
- holocaustum: holocausta totaliter comburebantur ad honorem Dei, nulla parte relicta 1, 179, dicitur enim holocaustum quasi totum incensum 1, 182
- homicidium: sunt quaedam peccata in proximum, sicut homicidia 1, 21, 13₂₂ 338, *vide* iniquitas
- homo, humanitas, humanus: homo ex limo terrae dicitur esse formatus 10, 176, cf. 10, 225, die sexto 40₁₀ 286, 290, post angelos 38, 158, cf. 40₁₀ 296; si homines essent a principio contrario ut Manichaei fabulantur 10, 104; homo immortalis fuerat constitutus a Deo 19₂₂ 254, nullis perturbationibus subiacendus 1, 51; per feminam diabolus primum hominem deiecerat 2, 151; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum 19₂₂ 258; praesens vita est homini a Deo 14, 34, cf. 14₁₂ 148; homo ex infirma re originem habet 15₁₄ 128; homo nascens a parentibus originem sumit ex qua cum eis affinitatem contrahit 17₁₄ 191. — *Vide* creatio, generatio, vita
- Homo compositus est ex natura spirituali et carne terrena 1, 384, *vide* spiritus, terra, ex materia putrefactioni vicina existens 25, 88; caro hominis corruptibilis est 19₂₂ 308, *vide* caro; quidam dixerunt hominem nihil aliud esse quam animam indutam corpore 41, 486, *vide* anima, corpus; homo aliis animalibus similis est in natura sensitiva 6, 66, *vide* animal, sensus;

faciem habet homo valde diversam ab aliis animalibus 1420 286; homo naturaliter productus est absque adiumentis quae natura aliis animalibus dedit 5, 120

Homo quasi medius constitutus est inter Deum et res terrenas 1, 424; quidam sunt in terra sicut homines mortali carne viventes 1, 399; homines multo minus quam angeli iudicari possunt stabiles 418 437; res exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae 1614 168; in duobus excellit homo omnes inferiores creaturas, scilicet virtus operativa et cognitio intellectiva 1420 277, cf. 279; omnia quae in rebus inferioribus fiunt ad homines quodammodo ordinantur 37, 112, 3813 270, cf. 510 204; homo ceteris animalibus praeminet ratione 410 168, cf. 392 33

Triplex est hominis bonum, scilicet animae, corporis et exteriorum rerum 21 1, cf. 108 199, 1012 268; divitiae naturales hominum naturali necessitati subveniunt 2714 193; homo quicumque dabit cuncta exteriora quae possidet pro vita sua conservanda 24 94, *vide* vita; in Deo ultima salus hominis consistit 1318 237. - *Vide* bonum, divitiae, pretiositas, prosperitas, finis, Deus

Intelligentia ad hoc praecipue est homini necessaria ut discernat a bonis mala 288 352; homo per intellectum capit aeternum bonum 1421 318; nullus in hac mortali carne vivens potest Deum videre 1928 311, cf. 3328 299; homines temporales Omnipotentis notitiam habent vel naturali cognitione vel per fidem vel aliqua maiori sapientiae illustratione 241 18; homo essentiam divinam cognoscit non nisi per opera quae in infinitum distant, et etiam opera perfecte non cognoscit 3625 275, 117 115, 118 125, 119 142, 3625 271; humana sapientia non sufficit ad veritatem divinae providentiae comprehendendam 381 5, cf. 114 59, *vide* Deus; ab homine ignorantur vel non perfecte sciuntur: innumerabilia nobis a Deo producta 5, 197, 910 284, substantiae spirituales 5, 168, superiorum creaturarum multitudo 253 44, 48, ordo caeli 3833 582, stellarum numerus 5, 198, distantia 5, 169, situs et dispositio 5, 173, 9, 233, qualiter luminaria moveantur 3819 380, 3820 394, tempus nativitatis et terminus vitae 3821 413, periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei 3817 334, propria causa corruptionis

cuiusque rei in corporibus caelestibus 3817 337, quantitas terrae 38, 115, ea quae sunt in mari 2814 184, 3818 305, ea quae in absconditis profundorum latent 2814 176, prima origo pluviarum 3718 229, omnia peccata 420 542, mensura et modus correptionis salubris 517 296, quaedam propter locum invium 28, 65, quaedam per eorum corruptionem 28, 60, sol et multa alia per tenebras noctis 28, 57, motus sui affectus 921 499, quae in corde latent 1224 368, intentio daemonis 414 70; quod opus cuiuslibet tempori congruat discernit homo secundum rationem 37, 119; homines non comprehendentes mentes loquentium in duobus deficere solent 81 8, et loqui contra sententias non intellectas 81 7, *vide* mens; homo lucem rationis dimittens videtur mereri ut luce divinae providentiae non protegatur 188 87. - *Vide* cognitio, intellectus, ratio, sapientia, scientia, etc.

Homo plus se quam alium naturaliter diligit 404 41; naturaliter homo desiderat ea de quibus gaudet 3130 314, aeternum bonum 1421 319; bonum quod est in successione filiorum non potest satiare appetitum intellectualem 1421 320; solent homines cum eis falso crimina imponuntur ex hoc contristari 232 6; homines ad insolita pavere consueverunt 414 277; cum homo ab omnibus sibi cavet, in multis actus eius impediuntur 1811 143. - *Vide* amor, delectatio, desiderium, dilectio, gaudium; afflictio, amaritudo, timor; appetitus, voluntas, etc.

Nihil est quod tantum revocet homines a malis et ad bona inducat quantum Dei timor et amor Prol. 46; omnis malitia hominum a superbia initium habet 408 132, cf. 4010 277, 4014 399; malum hominis in hoc consistit quod derelictis spiritualibus bonis inhaeret terrenis 17 385; est perversa intentio si quis bona animae ordinet ad prosperitatem exteriorum bonorum vel ad corporis salutem 21 5. - *Vide* bonum, bonus, impietas, malitia, malum, malus, etc.

Est homo dominus sui actus per liberum arbitrium 1420 279, cf. 2116 155, per solam rationem 31 33; ad solum imperium voluntatis moventur membra 119 713; facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab aliquo incitetur 3218 167. - *Vide* liber

In potestate hominis sunt quaedam bona scilicet voluntaria vir-

tutum opera 2116 153; ex duobus homo nititur ad effectum operationis pervenire scilicet per fortitudinem et sapientiam 18, 92; ex fiducia propriae potestatis homini videtur quod impune possit alios gravare 3121 235; homo est potentior qualibet creatura corporali unde et aliis utitur propter se ipsum 1420 281, e.g. asino 39, 67, 397 102, 39, 113, asino vel camelo vel equo 4021 551, bove 39, 115, 3910 131, bubalo 4021 547, 556, animali forti ad agrorum custodiam 3911 138, animalibus terrestribus captis 4025 606, solent homines dupliciter a suis operibus impediri 2417 177; in caelo et in terra aliquid apparet quod humanas vires excedit 26, 81; homo non est omnipotens ad mala removenda et bona tribuenda 517 298; Deo virtus humana resistere non potest 1214 216; non egere alieno auxilio homini convenire non potest 40, 213, *vide* auxilium; omnis virtus humana pro nihilo a diabolo reputatur 4118 330, *vide* diabolus. - *Vide* facultas, potentia, potestas, virtus, vis, etc.

Naturaliter est eadem condicio omnium hominum 3118 175, cf. 319 422; homo secundum suam naturam est infimae condicionis 40, 90; homo sine exterioribus bonis in hunc mundum venit et sine eis recedit 121 811; eorum qui bene operantur quidam aliis melius faciunt, et eorum qui male operantur quidam aliis magis peccant 3411 121; sunt duae hominum conditiones 52 8; quibusdam morientibus alii succedunt, et quibusdam a prosperitate decidentibus alii sublevantur ut sic quodammodo uniformitas in genere humano appareat 3424 286; in eventibus humanis nullus certus ordo apparet Prol. 31; id quod de homine videtur exterius parvum quid est, fragile et caducum 718 409, cf. 145 3, 1325 373; in statu viae homo impugnationes patitur 173 59, cf. 146 35; hominis fortitudo est cum sensu eorum quae noxia sunt 612 154; duo imminent homini, scilicet ut resistat impedimentis et nocivis et ut operetur utilia ad finem 71 34; in humanarum rerum dispositione quidam prosperantur usque ad mortem, quidam vero in miseria moriuntur 2123 232, mens triplex hominis ad res et adversitates mundanas 519 332, *vide* prosperitas, adversitas; miseria hominis ad amaritudinem provocans consis-

tit in damnis rerum vel personae et in dehonorationibus 3₂₅ 518, *vide* miseria; homini gravi infirmitate detento nihil contingit quod eum in hac vita faciat felicem 7₅ 105; in quovis hominum pravitas potest inveniri 4₁₈ 449, *vide* peccatum; plurimos in hac vita praeoccupat luctus 21₃₃ 339, *vide* afflictio; maxime admirandum est quod homo terrenus et corruptibilis ad spiritualium vel caelestium possessionem promoveatur 37₁ 45

Hominem diutius vel minus vivere quam divina dispositio habet est impossibile 14₅ 16, *vide* vita; dies hominis breves sunt 10₂₀ 397, in continuo transitu 8₉ 152, cf. 7₈ 129; ex hoc quod homo de muliere per concupiscentiam carnis nascitur maculam contrahit 25₄ 72, cf. 13 (14₄) 477, *vide* concupiscentia; corporis pulcritudine pollet homo in iuventute 13 (14₂) 444, tunc comparatur herbae virenti 13₂₅ 386, sed quasi stipulae siccae in senectute 13₂₅ 387, dum affligitur propter invaliditatem 30₂₇ 272; homo per decursum vitae paulatim consumitur 13₁₉ 267, per aetatis processum tendit in mortem nec iteratio potest esse 16₂₃ 313, reparatio vel recuperatio perfecta non invenitur secundum decursum praesentis vitae 14₅ 84, *vide* mors; non est dignitas humani esse ut in perpetuum conservetur 10₁₉ 387; utrum in pulverem redigi sit solum ex necessitate materiae vel ex divina providentia culpam puniente 10₉ 225; homo tria gradatim amittit 14₁₀ 87; homo licet corrumpatur secundum corpus remanet incorruptibilis secundum animam ut sic remaneat spes reparationis 14₁₉ 272, 14₂₀ 287, 30₂₄ 239; cf. 7₁₈ 409, *vide* reditus, resurrectio

Homo ad Deum generatim: *vide* Deus. — Humanae res, *vide* res

honestus: conservantur aliqui ne deficiant in tribulationibus ex amore honestae actionis 4₆ 99

honor, honorare, honoratio: in sapientia honor hominis consistit 18₃ 30; consueverunt honorari qui utuntur vestibus pretiosis 31₁₉ 220; ea quae in Deum committuntur honoratione divina sunt expurganda 1₅ 206

hordeum: seminatur in cibum iumentorum 31₁₀ 405, cf. 40₁₉ 491

horizon: horizon eorum qui sub aequinoctiali habitant aequinoctialem secant ad rectos angulos 9₉ 253;

nobis aquilonaris polus supra horizontem elevatur, australis vero sub horizonte deprimitur 26₉ 92, cf. 9₉ 257; stellae propinqua polo septentrionali sunt nobis perpetuae apparentiae propter elevationem poli super nostrum horizontem 38₃₁ 543, cf. 37₅ 143

horreum, horribilis, horridus: nox secundum se horrida est 3₆ 217; vir ex gravi corruptione horribilis redidit 19₁₇ 154; conservantur aliqui ne deficiant in tribulationibus ex eo quod horrent turpiter agere 4₆ 99.—Horribilis obscuritas: *turbo* 9₁₇ 428

horreum: segetes in horreum domini reportare 39₁₂ 153

horula: horulae residuum tempus vitae suae Iob comparat 7₁₉ 432

hostia: in hostiis pacificis et pro peccato relinquebatur pars in usum offerentis vel eius pro quo offerebatur 1₅ 179

hostis: correctione per modum exterminii hostes perduntur 20₂₃ 274; confugere pro timore hostium 24₈ 80

huc et illuc: *vagantes*, idest huc et illuc prospicientes 38₄₁ 692

humectare: terra dupliciter humectatur a Deo 5₁₀ 213, cf. 8₁₃ 204

humilitas, humilis, humiliter: humilitas viam sapientiae parat 5₂ 17, principium est sapientiae 15₂₇ 260; per humilitatem homo subici debet Deo 15₂₈ 250, cf. 12₂₀ 777, 40₆ 136; requiritur ad salutem interior humilitas affectus et intellectus 22₃₀ 304; a magis potente aliquis pacem obtinet se ei humiliter subdendo 9₄ 73; convenit humilis satisfactio ad expiendam superbiam cogitationis 42₆ 47, cf. 42₁₀ 95; humilitatis signum 16₁₆ 211; *demisso capite*, scilicet in signum reverentiae et humilitatis 32₆ 61

humor, humidus: humor continet in unum partes terrae, ne propter sui siccitatem in pulverem resolvatur 38₃₈ 666, cf. 21₁₈ 182; humor terrae 8₁₁ 165, 8₁₆ 254, 39₆ 95; metalla generantur ex vaporibus humidis resolutis a terra et in terra retentis 28₁₄ 28, 101, *vide* vapor; omnium semina humida sunt 38₈ 188; pinguedo ex abundantia humorum causatur 15₂₆ 258, cf. 41₂₄ 424; aret et contrahitur cutis quia humor naturalis iam consumptus est 7₅ 117, corrugatur corpus propter humidam consumptionem 16₉ 85; denigratur cutis propter interiorum cor-

ruptionem humorum 30₃₀ 288; propter nimiam commotionem humorum vel omnino non apparent somnia vel apparent perturbata et instabilia 4₁₆ 312; quandoque cibus indigestus convertitur in humores venenosos 20₁₄ 146; propter discursum humorum visus oculorum impeditur 16₁₇ 225; humore virtutis carent impii 21₁₈ 185

humus: herbas sine semine humus sponte profert 5₆ 104; per similitudinem oritur de humo quicquid sine causa propria contingit 5₆ 106

Hyadae: sunt quaedam stellae in pectore Tauri existentes et multum notabiles visu 9₉ 248

hypocrita: hypocritae exterius praetendunt ac si Deo adhaereant sed cor eorum est ad terrena 8₁₃ 215, 8₁₄ 223; hypocrita cum sit iniquus se tamen iustum profitetur 13₁₆ 234; adveniente adversitate displicebit hypocritae quod ad Deum cor rectum non habuit 8₁₄ 227, cf. 230; hypocritarum est non manifeste sed dolose aliis nocumentum inferre 15₃₅ 335; contingit quod ex favore quem captavit hypocrita ad altum statum sublimatur 20₆ 48; hypocrita quia a principio arridet sibi fortuna proficere videtur, cito tamen prosperitas eius deficit 8₁₆ 259, cf. 8₁₇ 271; hypocritae tamquam falsarii virtutis videntur maxime abominabiles apud Deum 27₈ 103.—*Hypocrita*: simulator 13₁₆ 234, 27₈ 101.—*Vide* calliditas, simulatio

I

iactare: ille dicitur verba iactare qui ea inordinate spargit 18₂ 15

ianua: obstaculum ex sollicitudine humana 30₁₄ 163

ibex: ibices sunt quaedam animalia parva corpore quae in locis petrosis habitant, in quibus et pariunt 39₁ 9

idolatria, idolatra: colebant antiquitus idolatrae stellas caeli et praecipue luminaria propter maximam eorum claritatem 31₂₆ 284; idolatria est peccatum contra Deum 33₉ 65

ignis, ignire: manifestum est naturaliter aerem subiacere igni 5₁₀ 207; lux corporalis ex flamma ignis procedit 18₃ 65; statim ad tactum ignis omnia consumi est supra naturalem virtutem eius 1₁₆ 671; id quod est in lapide de natura aeris per calorem ignis liquatur 28₂ 52; aqua in olla calescit et fervet per hoc

- quod ignis apponitur 41¹¹ 186; aurum approbatur quod potest ignem sustinere 23¹⁰ 165, 167, non quod fiat verum aurum ex igne 23¹⁰ 166; Deo permittente daemones possunt facere ut ignis de caelo cadat 1¹⁰ 706; hic ignis ardet et lucet, quod in inferno non est 10²¹ 457; fortiter commoto capite vel oculis, videtur nobis quod emicet quidam splendor ignis 41⁹ 145; ignitus est vapor de ore ceti 41¹² 194. — *Ignis*: adversitas 22²⁰ 222, ardor amoris 18⁵ 69, ardor tribulationis 22²⁰ 225, perversa cupiditas 41¹² 197, ira, concupiscentia aut etiam inanis gloria 41⁹ 151
- ignorantia, ignorare: nullus potest quaerens invenire id quod omnino ignorat 23³ 36; nullus iudicat quae ignorat 21²² 227; palpare per ignorantiam ad modum caecorum 12²⁵ 391; in operibus humanis defectus invenitur quandoque ex ignorantia propter debilitatem rationis 9³¹ 679, 12²⁵ 387, 23¹² 202; sunt qui per impatientiam deficiunt ex ignorantia dum nesciunt adversis uti ad virtutem 4³ 40; propter ignorantiam affectatam peccatores non excusantur sed magis damnabiles redduntur 34²⁷ 312, cf. 21¹⁴ 132; iniquum iudicium proferens ex ignorantia 40³ 32; inter tenebras ignorantiae huius vitae invenitur obscura refulgentia divinae cognitionis 37²² 342. — *Ignorantia*: *tenebrae* 12²⁵ 390, 34²² 250, *umbra mortis* 12²² 344
- illaqueare: diversitatibus peccati homines diversimode illaqueantur 18⁸ 108
- illustratio: illustratio sapientiae 24¹ 20
- imaginari, imaginarius: si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis 23⁸ 85; si imaginaremur unum hominem qui sua dextera moveret caelum ab oriente versus superius hemisphaerium 23⁸ 90; hominibus Deus locutus est per imaginariam visionem 1⁷ 348, *vide visio*
- imber: ex ventis dum pluvia impelitur causatur imber 38²⁵ 464, 466, cf. 37⁶ 110; imber serotinus refrigerium praestat post aestum diei 29²² 221
- imitari, imitator: filii imitatores paternae malitiae 21¹⁹ 190; attendendum est quod homo secundum suum posse imitetur in suis affectibus et operibus divinae bonitatis operationem 23¹¹ 180, 189
- immeabilis: in radicibus quorundam montium defluunt immeabiles torrentes 28⁴ 74
- immobilis, immobilitari: id quod secundum se actus est omnino immobile est 41⁸ 425; superbus reputat se immobilem quasi caelestem 20⁸ 55; sopor fit immobilitatis exterioribus sensibus 33¹⁵ 165, 33¹⁶ 177
- immortalitas, immortalis: homo immortalis fuerat constitutus a Deo 19²⁵ 254; homo reparabitur ad vitam immortalem 14⁸ 41; status mortis humanae brevis est in comparatione ad statum futurae immortalitatis 14⁸ 42, *vide mors*
- immunditia, immundus: in comparatione ad res pulcerrimas, res quae parum pulcritudinis habent videntur immundae 25⁴ 68; immundo non competunt signa iustitiae quae de eo exterius apparent 9³¹ 688; de immundo facere mundum est eius qui per se mundus est 13 (14) 482; angeli purgari dicuntur non ab immunditia sed a nescientia 41¹⁶ 288
- immutatio, immutabilitas, immutabilis: causa mutabilitatis est potentia, causa immutabilitatis est actus 41⁸ 421; quod praeteriit immutabile est 34 148; immutabiles immutationes caelestium corporum 38³¹ 529; immutatio in statum alterius vitae 14¹⁵ 196. — *Mundi immutatio*: *caeli attritio* 14¹² 130
- impatientia: contingit ex tristitia superabundantia non moderatae per rationem 13¹⁴ 200, cum ratio alicuius adeo a tristitia deducitur quod divinis iudiciis contradicit 6¹⁰ 128; impatientiae modi quatuor 4³ 40; homo impatientiae vitio subiacens ex verbis sibi prolatis indignatur 4² 12, 15
- impavidus: solent homines impavidi in contrarium incedere per praesumptionem 31²⁴ 351
- impedire: tenebrae impediunt actionem 23³ 139; solent homines dupliciter a suis operibus impediri 24¹⁷ 177; vecte processus alicuius impeditur 38¹¹ 220
- imperium: vocare ad imperium pertinet 14¹⁵ 202; milites oboedientes imperio ducis 25³ 47, parentes imperio alieno 25³ 52
- impietas, impius: impii pietatem divinae religionis abiciunt 34⁸ 83; Deus lux est, impii autem in tenebris sunt 34²² 248; propter hoc prohibetur a Deo impietas quia Deo est de hominibus cura 35⁸ 79; contra divinitatem eius esset si impietati Deus faveret 34¹⁰ 114; impius rebus huius mundi moderate non utitur sed ad extrema declinat 24¹⁸ 215, a contrario vitio in contrarium transit, in medio virtutis non manens 24¹⁸ 219; impii qui Deo resistunt pacem habere non possunt 9⁴ 80; in hac vita nobis occulta est tenebrositas impiorum 20²⁶ 305; ex vita sanctorum condemnabilis ostenditur perversitas impiorum 1⁸ 472; laudantur quandoque impii ad modicum propter bonitatis signa et initia, sed illa statim obnubilantur 20⁸ 40, cf. 22²⁰ 212
- Impii frequenter prosperantur nihil boni merentes a Deo, et cum hoc nullas graves adversitates patiuntur 21¹⁶ 143, cf. 21¹⁴ 124; impiorum quidam prosperantur, quidam adversa patiuntur 21²⁷ 270; quod impiis quandoque prospera quandoque adversa adveniant facit apud homines dubitationem 21²² 208, cf. 35¹⁵ 147; quandoque impii adversitatibus praemuntur 21¹⁶ 164, subito bona temporalia perdunt 27²⁰ 224; adversitas impii gravior est quam iusti 21¹⁷ 166; impii, veniente adversitate, resistere non possunt 21¹⁸ 183; quod aliis impius nocet etiam in suum nocumentum redundat 24²² 263; gaudium quod habent impii de favore quem capiunt in brevi pertransit 20⁸ 43
- Impii puniuntur ad exterminium 24²⁰ 248, absque misericordia 24²² 272; impii non statim puniuntur a Deo, sed quando ad summum pervenerint 24²⁴ 301; in finali iudicio impius detrahetur in infernum 20²⁸ 334; si quandoque boni flagellantur a Deo, hoc cedit in maiorem damnationem impiorum 41¹⁴ 259. — *Vide Deus*
- Qui innocentem calumniari aut opprimere volunt sunt impii 10³ 111; post mortem erunt impii in abominatione propter mala quae fecerunt 11²⁰ 287; quandoque impiorum filii qui in hoc mundo prosperati sunt occiduntur 27¹⁴ 170; secundum fabulam, Cocytus quodammodo involvebat animas impiorum 21²³ 328. — *Impii*: pietatis notitiam respicientes 34²⁶ 303, superbi 40⁷ 174. — *Vide iniquus, malus, peccator, etc.*
- impingere: cetus impingens ad litus 40²⁸ 667

- implicare: peccata exterioribus adversitatibus implicat 18₁₂ 151
- impossibile: desideria quandoque sunt etiam impossibilia 14₁₄ 170
- impotens: impotentum proprium est et potentibus invidere et eorum oppressionibus timere 36, 44, unde quandoque eos persequuntur 36, 41; homines ex se ipsis impotentes sunt 5₁₆ 274
- impraeditatus: *subito*, quasi ex impraeditato 24₁₇ 171
- imprecari: contingit aliquem alicui malum dicere imprecando 31 50, cf. 31₃₀ 318
- impressio: impressiones in aere 37₁₆ 246, 248, *vide* aer
- improperium: alicui improperium in facie dicere 16₁₁ 124
- impugnatio, impugnare: solent, et praecipue in Oriente, impugnationes insurgere a parte septentrionali 30₁₂ 122; impugnat homo et de propinquo et a remotis 41₁₇ 312; contentio est impugnatio veritatis cum confidentia clamoris ('Ambrosius') 6₂₉ 312; in statu viae homo impugnationes patitur 17₃ 59
- imputare: ea quae naturaliter sunt nulli imputantur in culpam vel in malum 10₃ 99
- imum: terra in imo ponitur sicut in fundamento 38₂₈ 664, *vide* terra; auster ab imo veniens 37₁₇ 257, *vide* auster
- inaccessibilis: sunt quaedam loca inaccessibleia non propter situm sed propter aliqua accidentia 28₅ 87, cf. 28₃ 66; in inaccessibleibus locis habitantes 28₄ 78
- inanis: inanis gloria: *ignis* 41₉ 151. — *Vide* gloria
- incendere: dicitur holocaustum quasi totum incensum 1₅ 182; diabolus ad concupiscentiam peccati homines incendit 41₁₀ 173
- incisura: incisura ceti 40₂₆ 630
- incitare: facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab aliquo incitetur 32₁₈ 167
- inclinatio: inclinatio naturalis est ex virtute divina quae est naturae principium 26, 111, *vide* natura; diversi homines ad diversas virtutes quasdam inclinationes habere solent 31₁₈ 213, *vide* virtus; Deus omnium hominum voluntates inclinat 12₂₁ 375, *vide* Deus
- inconsiderate: adulteri inconsiderate se periculis ingerunt 24₁₇ 180, cf. 11₁₁ 184
- inconsuetum: est debitum ut qui inconsueta cupit consueta perdat 31₄₀ 400
- inconveniens: sensus non potest non refugere inconveniens 6₈ 83; efficax disputator adversarium ducit ad inconveniens 12₁₇ 287
- incorporare: aes invenitur ut incorporatum lapidibus 28₁ 31; diabolus confidit sibi incorporare per consensum homines instabiles 40₁₈ 465, *vide* diabolus
- incorruptio, incorruptibile: ordine naturae incorruptibile prius est corruptibili 38₇ 150, *vide* corruptio; eiusdem impossibilitatis videtur ut incorruptibilia corrumpantur et ut totaliter corrupta iterum reparantur 14₁₂ 112; in superioribus corporibus nulla contrarietas reperitur, unde et incorruptibilia sunt 25₂ 31, 14₁₂ 114; caro quam anima in resurrectione resumet incorruptionem habebit ex divino munere 19₂₆ 312
- incredatio: divina incredatio malorum 40₄ 68, *vide* Deus
- incubus: quidam incubi dicuntur extitisse mulieribus improbi (Augustinus) 40₁₂ 349
- incurvare: squamae piscis incurvatae 41₇ 119
- incus: ex percussione malleorum magis solidari videtur 41₁₅ 276
- indagare: ex mutua collatione aliquid occultum indagari 22₂ 12
- indecens: nec verbo nec facto in aliquid indecens prorumpere 4₆ 102
- indevotio: peccatum indevotionis 16₁₈ 237
- India: quidam pretiosissimi lapides diversorum colorum maxime nuntiantur in India 28₁₆ 193
- indigentia, indigens: Deus non ex indigentia fundamenta terrae iecit 38₇ 139, cf. 143; indigentibus non subvenit malus 24₂₁ 256. — Omnes indigentes: *vidua* 24₂₁ 258
- indigestus: ferrum in terra quasi indigesta invenitur 28₂ 48; quandoque cibus indigestus interius manet 20₁₄ 146
- indumentum, induere: indumenta sunt necessaria ad calefaciendum contra frigus et etiam ad tegumentum contra pluviam 24₈ 75; consueverunt despici qui vilibus induuntur 31₁₉ 220. — *Vide* vestis
- indurare: Deus aliquem indurat vel excaecat ex hoc quod gratiam non largitur per quam emolliatur et videat 7₂₀ 462, *vide* Deus
- industria: industria naturalis animalium 39₁ 22, 39₂ 33, 39₄ 42, 39₁₇ 200, accipitris 39₂₆ 288, strutionis 39₁₄ 170; industria rationis 5₇ 120, 38₂₆ 479
- inebriari: qui bibit vinum cum observatione bibit ne inebrietur 15₁₆ 142
- inexpertus: peccatorum inexperti difficilius ad peccata prolabantur 27₆ 63
- infallibilis: infallibile inventum experimentum 8₈ 127
- infamare: dicitur flagellum linguae detractio graviter infamantis 5₂₁ 365
- infans: obstetrix sic educit infantem quandoque mortuum ut mater non laedatur 26₁₃ 193
- infectio: infectio terrena affectionis in bonis operibus admixta 9₃₁ 683
- inferior: apud quosdam inferius caeli intelligitur occidens 23₈ 102, *vide* caelum; diabolus principatum super inferiora et terrena appetit 40₁₀ 232. — *Vide* corpus, creatura, res, bonum, etc.; caelum, Deus
- infernus, inferni, inferna: ad infernum animae omnium hominum descendebant etiam iustorum ante Christum 10₂₁ 437, 21₁₈ 115, cf. 7₉ 181; fabula vulgariter ferebatur quod in inferno inter alios esset quidam fluvius nomine Cocytus 21₃₃ 325; in inferno confusionem mentium patiuntur damnati 10₂₁ 454, hic ignis ardet et lucet, quod ibi non est 10₂₁ 457, nulla erit temperies 24₁₉ 230, cf. 10₂₁ 458; diabolus damnationem inferni non tantum aestimat ut propter eam desinat contra Deum niti 41₂₃ 415; in die iudicii diabolus cum omnibus membris suis detruetur in infernum 41₁₆ 301, cf. 20₂₈ 334. — *Inferna*: mors 21₁₈ 114; infernus: *sepulcrum* 17₁₃ 183, *terra tenebrosa* 10₂₁ 436, 445; profundum inferni: *fovea* 40₈ 206
- infidelis: infideles per fideles Deo reconciliari debent 42₈ 72, cf. 76
- infinite: procedere usque ad infinitum 36₁₆ 163; in infinitum distare 36₂₅ 278
- infirmas, infirmus: humor naturalis consumitur propter infirmitatem 7₅ 118, cf. 13₁₉ 267, *vide* humor; infirmitas corporis ad hoc operatur ut perturbata phantasmata dormientibus appareant 7₁₄ 318, 33₁₅ 170; infirmitas interiorum viscerum procedens ex inordinati caloris fervore 30₂₇ 268; infirmus qui nesciret se per medicinam amaram sanitatem consecuturum 9₁₈ 435; homini de-

- tento gravi infirmitate nihil potest contingere quod eum faciat esse felicem 7, 105; quando piscis fuerit infirmus 41, 115
- Homo ex infirma re originem habet 15, 128; infirmis personis iustitiam non reddere 22, 76; detractores in infirmitatibus aliorum delectantur 19, 211. — Res contemptibilis et infirma: *lutum* 13, 182
- ingenium: sardius est acuens ingenium 28, 202
- inhaerere: inhaerere Deo 41, 432, 419, 494, 28, 348, *vide* Deus
- inhonoratio: verecundia est timor inhonorationis (Aristoteles) 32, 531
- inimicitia, inimicus: causa inimicitiae conveniens esse non potest nisi offensa 13, 358; odium inimici maxime manifestatur quando aliquis gaudet vel de totali ruina eius vel de malo ei superveniente 31, 305; ab inimico non speratur remedium 19, 111; iniquum videtur quod aliquis alium sibi inimicum arbitretur absque causa 13, 356; de suis inimicis timens potest sperare liberationem per adiutorium amicorum 15, 209
- iniquitas, iniquus: committitur aliquid contra praeceptum legis uno modo quia est in nocumentum proximi, ut furtum, homicidium et huiusmodi quae proprie iniquitates dicuntur, quia aequitati iustitiae quae est ad alium contrarian- tur 13, 338, cf. 22, 41; simulata aequitas est duplex iniquitas 27, 102; ex vanitate contingit quod homo ad iniquitatem declinat 11, 190; ex hoc quod a veritate recedit homo iniquitatem operatur 11, 179; maxime videtur iniquum ut cultus Deo debitus exhibeatur creaturae 31, 293; ad hoc quod aliquis de iniquitate condemnetur 36, 252. — *Iniquus*: diabolus 16, 138, 16, 197
- iniustitia, iniustus: ab iniustitiis laeditur proximus 8, 102; quanto est maius bonum quod subripitur tanto est iniustitia maior 31, 139; qui nihil credunt nisi ista temporalia quae vident procedunt ad iniustitiae opera 22, 163, 168; homo Deo comparatus apparet iniustus 25, 66
- innocentia, innocens: si in innocentia permansisset homo 1, 51; inveniuntur innocentes frequenter in terris puniri 9, 542, 13, 65; durum videtur quod innocentes praeter mortem communem multiplices adversitates sustinent in hac vita 9, 523, *vide* adversitas; quod innocen- tes puniantur non dependet absolute ex malitia diaboli sed ex sapientia Dei permittentis 9, 571; in humano iudicio quandoque innocentes puniuntur 10, 64; homo non potest reputari mundus per innocentiam si comparetur puritati divinae 25, 86. — *Vide* bonus, iustus
- innumerabilis: a Deo immediate innumerabilia nobis producta sunt 5, 197, 9, 282
- inordinatio, inordinare: omnis inordinatio ex defectu rationis procedere videtur 38, 52; ea quae in terris sunt multis defectibus et inordinationibus subiacent 22, 141; inordinatus animus sibi ipsi est poena (Augustinus) 24, 221
- inquisitio: homines per inquisitionem rationis ad sapientiam perveniunt 28, 339, cf. 12, 270; per inquisitionem ratio ab effectibus procedit ad causam 11, 121; inquisitio quae est per tormenta 10, 161
- inscrutabile: inscrutabile est quod ipsum latet et perquiri non potest 5, 180, cf. 9, 274
- insipiens: insipientium est ut quae ab aliis acceperunt sibi ascribant 15, 161; insipientes utuntur bonis terrenis ad suum damnum 15, 170; in loquendo suam insipientiam manifestantes 13, 47, 52
- insolitus: homines ad insolita pavere consueverunt 41, 277, 41, 298, 41, 352
- inspicere: *susplicere*, idest sursum inspicere 35, 53
- inspiratio: aetas non est sufficiens sapientiae causa sed magis inspiratio divina 32, 78, 32, 87, cf. 28, 344; divinam inspirationem in hac vita non possumus clare percipere 38, 32. — *Vide* Deus
- instabilis: vana dici consueverunt quae instabilia sunt eo quod debitis finibus non stabiliuntur 11, 175; instabiles seu curis saeculi dediti 40, 472; Origenes etiam nunc quoscumque spiritus creatos instabiles asserit 41, 452
- instinctus: animalia bruta quodam naturali instinctu diversis temporibus diversa operantur 37, 124, cf. 39, 298, *vide* animal
- institor*: mercator 28, 116
- institutio: astra in suae institutionis initio 38, 161, *vide* Deus; factio hominis quae pertinet ad primam institutionem naturae 10, 215
- instructio, instruere: instructio mentis est per lumen rationis naturalis 33, 145; aliqui instruuntur ad bonum ex revelatione divina 35, 104, cf. 42, 34, *vide* Deus, revelatio; indigent iudices instrui per testes de meritis iudicandorum 21, 221; quandoque sumitur disciplina pro instructione eorum quae homini occurrunt agenda vel vitanda 33, 189. — Humanae instructionis dogmata: *carmina* 35, 106
- instrumentum: stultum videretur si aliquis faceret fortissimum instrumentum ut ad modicam horam eo uteretur et postea ipsum omnino proiceret 14, 293
- insultus: ex nulla parte insultum pati 10, 506
- insurgere: ira per zelum facit hominem insurgere contra mala 17, 135
- intellectivus: cognitionis intellectivae hominis indicium apparet in corpore et praecipue in facie 14, 283; intellectiva pars in quendam vigorem erumpens 41, 321
- intellectualis: superiores intellectuales substantiae in summa concordia vivunt 25, 33; intellectuale lumen derivatur ad nos a Deo 28, 234; appetitus intellectualis non quiescit nisi in bono intellecto 14, 323, *vide* bonum, voluntas; visus plurimum intellectualem cognitionem iuvat 37 (36, 21); vocibus intellectuales conceptiones exprimuntur 37, 57, *vide* vox; cum est dolor vehemens in sensu, intentio animae avocatur vel impeditur ab intellectualium consideratione 16, 70; similitudo naturae intellectualis in elephante 40, 305
- intellectus: eadem anima est quae per intellectum scientiam percipit et per alias vires corpus vivificat 26, 48; intellectus est principium scientiae et sapientiae 28, 156, 34, 105; in opponente maxime requiritur acumen intellectus 34, 391; cum eo qui deficit intellectu inutilis est collatio 18, 19; tria proveniunt in locutione alicuius ex defectu intellectus 18, 18; ab intellectu divinorum duplici ratione deficiamus 11, 51; post visum maxime deservit intellectui auditus 37, 55; ad salutem interior humilitas affectus et intellectus requiritur 22, 30, 305; non tam certus cursus in naturae effectibus inveniretur nisi haec omnia a quodam intellectu supereminente ordinata gubernarentur Prol. 20, cf. 5, 170, 173, 9, 119. — Intellectus: *cor* 34, 107, cf. 12, 36; intellectus et ratio: *vis-*

cera hominis 38₈ 622; intellectus diversa concipiens: *uterus* 32₁₈ 170
 intelligentia: occulta cognoscere ad intelligentiam pertinet 12₁₈ 193, 12₂₄ 366; sicut sapientia non concluditur loco, ita etiam nec intelligentia quae est principium eius 28₁₂ 157; intelligentia ad hoc praecipue est homini necessaria ut per eam discernat a bonis mala 28₂₈ 352; ex luti grossitie lumen intelligentiae obtenebratur 33₄ 46; inter opera vitae praecipuum est intelligentia veritatis 33₄ 32; providentiam divinam humana intelligentia comprehendere non valet 38₄ 103; sapientia et intelligentia praefertur omnibus bonis terrenis 28₂₈ 360; intelligentia in gallo 38₃₆ 631, cf. 38₃₈ 660, in animalibus 39₁₇ 200. — *Vide* sapientia, Deus
 intelligere: per animam homo et intelligit et spirat 26₄ 47; solent disputantes obicere ut plenius veritatem intelligant 23₅ 50; non potest homo scire an verum sit quod ei dicitur nisi intelligat quid ei dicatur 23₅ 55. — Intelligentes: *viri cordati* 34₁₀ 103
 intelligibilis: sensibilia sunt quaedam intelligibilium signa 37 (36₃₃) 16; diabolus avertit se ab intelligibilibus bonis 40₁₀ 232; hominibus aliquando Deus locutus est intelligibili expressione 1₇ 350
 intentio, intendere: omne agens in suo effectu bonum intendit 10₁₈ 371; cum est dolor vehemens in sensu, intentio animae avocatur vel impeditur ab intellectualium consideratione 16₈ 70; est perversa intentio si quis bona animae ordinet ad prosperitatem exteriorum bonorum, vel et ad corporis salutem 2₁ 5; Deo patet cordis intentio 31₆ 87; eorum qui in dignitatibus constituti sunt intentio est vel ad voluptatibus fruendum vel ad divitias congregandum 34₄ 365; nullus homo cognoscit intentionem daemonis 41₄ 70; intentio diaboli est ad sublimia aggredienda 41₂₅ 441; non sensibilibus diversificatur claritatis intentio in diversis terris, bene autem intentio caloris 38₂₄ 457
 intercedere: *loqui* 33₂₃ 261
 interiectio: vahl est interiectio exultantis 39₂₅ 275
 interior: interiora: *lumbi* 16₁₄ 176. — *Vide* Deus
 intirere: homines qui sic intireunt ut resurgant 14₆ 47, *vide* mors, resurrectio

interpretari: etiam in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda sunt 4₂ 18; interpretari benigne, in malum 16₁₀ 118
 interrogare: non consuevimus interrogare de his quae nos facimus sed de his quae absque nobis fiunt 1₇ 322; homo creaturas interrogat quando eas diligenter considerat 12₈ 140
 intumescere: facies plorantium intumescens 16₁₇ 222; fluctus intumescens 38₁₁ 226
 inundatio, inundare: aqua inundans continue movetur et sonum facit 32₄ 513. — *Inundatio*: gravis tempestas adversitatis 21₁₇ 174
 inutiliter: cum aliquis dicit 'quare hoc factum est?' dat intelligere hoc inutiliter esse factum 3₁₈ 344; uxorem sterilem inutiliter nutriens 24₂₁ 255
 invalido: omnes homines senectutis tempore affliguntur propter invaliditatem 30₂₇ 272
 invenire: nullus potest quaerens invenire id quod omnino ignorat 23₅ 36
 investigatio, investigare: ratio per modum rationis investigans 12₁₇ 269; rationis investigatio ad veritatis terminum non pervenit nisi divinitus doceatur 10₂ 56
 invidia: est tristitia de prosperitate alicuius in quantum aestimatur propriae prosperitatis impeditiva 5₂ 26; pusillanimes proni sunt ad invidiam 5₂ 24
 invisus: invisus hominibus 28₈ 68, *vide* homo
 invius: terra invia, id est per quam nec transire potest homo 38₂₇ 487, cf. 28₈ 65
 Iob, Eliphaz, Baldath, Sophar, Eliud: post Legem datam et Prophetas, in numero hagiographorum primus ponitur liber Iob Prol. 52, cuius tota intentio circa hoc versatur ut per probabiles rationes ostendatur res humanas divina providentia regi Prol. 55, 1₁ 2, et proceditur ex suppositione quod res naturales divina providentia gubernentur Prol. 58; liber iste ex hinc (*Pereat dies* 3₃) per modum poematis conscriptus est, unde figuris et coloribus Iob utitur quibus poetae uti consueverunt 3₄ 135, loquens in persona hominis afflicti 10₁ 12, vel secundum aestimationem vulgarium hominum, prout est moris in sacra Scriptura 26, 98, vel per similitudines ad modum parabolas inducentium 27₁

13, parabolicam locutionem ex aliquo subsequenti exponens 3₅ 206; intendimus compendiose librum istum secundum litteralem sensum exponere Prol. 96

Proponitur, quasi quoddam thema, multiplex et gravis afflictio cuiusdam viri in omni virtute perfecti qui dicitur Iob Prol. 68; aliis visum est quod iste Iob non fuerit aliquid in rerum natura Prol. 72, praedicta tamen opinio videtur auctoritate sacrae Scripturae obviare Prol. 79; videntur haec duo *in terra Hus* et *nomine Iob* posita esse ad insinuandum hoc quod dicitur esse rem gestam 1₁ 14; Eliud viros non nominaret amicos Iob si fuisset parabola conficta 32₁ 13; credendum est Iob hominem in rerum natura fuisse Prol. 89

Iob prosperitatis tempore magnae potestatis erat 36₈ 40, cf. 30₁₅ 171, solebat iustitiam diligenter exequi 36₂₁ 226, habebat auctoritatem non solum ad iudicandum iuvenes sed etiam senes 29₈ 85; impugnatores beati Iob provenerunt ex parte meridiei 30₁₂ 127, inter eius adversitates quasi praecipua erat quod fuerat ab amicis suis desertus 42₁₁ 119, cf. 42₁₀ 114; per adversitatem probatus est non ut eius virtus appareret coram Deo sed ut hominibus manifestaretur 23₁₀ 168, intellexit per Spiritum sanctum suam adversitatem a diabolo procuratam, Deo permittente 16₉ 91, poenas sibi irrogatas aestimabat ex providentia probantis iustitiam 34₅ 39, cf. 40₂ 20; ex levitate peccaverat et sic non graviter 42₇ 57, 39₃₃ 345, dum verba sua arrogantiam sapere videbantur 39₃₃ 350, 40₂ 24, cf. 38₁ 10; a veritate fidei non recessit 42₇ 65, dignus est exaudiri propter suam fidem 42₈ 78, cf. 42₁₀ 100, profecerat tum ex percussione tum ex revelatione divina 42₈ 39; docet nos Iob animi constantiam habere tum in bonis cum in malis 2₁₀ 182

Secundum Iob poena peccatorum et iustitiae praemium non sunt expectanda a Deo in hac vita 8₃ 39, 14₆ 57, cf. 9₂₅ 593, prosperitas enim temporalis non semper innocentiam comitatur 35₃ 32, temporalibus poenis iusti pariter et iniusti affliguntur 35₃ 24, nec hoc est contra divinam providentiam si mali in hoc mundo prosperantur et boni adversitates patiuntur 27₁ 9; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum, quod Iob

per spiritum fidei praeviderat 19₂₅, 258; resurrectionem quam fides asserit Iob non negat sed reditum ad vitam carnalem quam Iudaei ponunt et quidam philosophi 7₁₀ 227; infernum vocat sepulcrum secundum opinionem eorum contra quos disputabat 17₁₃ 183, dextrum in caelo dividit contra orientem et occidentem 23, 105

Deus loquens ad Iob in persona omnium hominum 38₂₁ 418; si locutio Domini ad Iob non fuit per exteriorum onum prolata sed interiorum inspirata 39₂₅ 368; satis convenienter in descriptione diaboli terminatur disputatio Iob 40₁₀ 269; cur filii non in duplum restituantur 42₁₃ 162

Iob amici erant duces populorum 42, 68; communiter Iob et amici conveniunt in hoc quod res humanae divino iudicio subduntur 12₁₄ 252, vel et res naturales 2₁₁ 204, eadem erat opinio de daemonibus quam nunc Ecclesia catholica tenet 40₁₀ 225; amici Iob non credebant aliam vitam esse nisi istam 10₂₁ 429, 461, 17₁₃ 185, 18₁₃ 223, cf. 12, 14, non alia bona vel mala reputabant nisi haec temporalia 13₁₁ 161, putabant hominem pro bonis quae agit remunerari a Deo prosperitate terrena et pro malis puniri adversitate temporali 2₁₁ 207, 4, 117, 7₂₁ 504, 9₂₄ 560, 21₁ 12, 12₃ 94, 12₁₀ 160, 13, 161, 13₂₃ 331, 14, 51, 19, 41, 19₁₁ 102, 21₂₇ 268, 26, 69, 27, 44, cf. 9₂₅ 588, 13, 36, sic circa fidem qua Deus colitur errantes 13, 36, perversa dogmata asserendo 42, 61; duo imposuerant Iob, scilicet impatientiam et iactantiam 13₁₄ 196, contra ipsum opponebant quod pro peccatis suis punitus erat 13₂₃ 323, 29, 10, 40₁₀ 273, de quibus si paeniteret ad prosperitatem rediret 17, 26; per obedientiam et humilitatem suam digni facti sunt ut pro eis oratio Iob exaudiretur 42, 88, cf. 42₁₀ 100

Eliphaz futuram vitam non credebatur 5₁₈ 313, 7, 12, 16; bene agentibus temporalia promittebat 17, 93, 7, 16; hoc accipit tanquam notum quod omnes adversitates hominibus divino iudicio inducantur 5₁₇ 289, pro peccato 4₁₀ 163, 6, 36, 8, 29, propter peccata eius qui patitur 17, 95, 4₁₀ 161, 4₁₂ 212, 4₁₇ 382, 5, 35, 5, 93, 97, cf. 4, 121, quibusdam ad ultimam condemnationem, quibusdam ad correptionem 5₁₇ 291, nam peccatores flagellati a Deo si convertantur, ad statum

prosperitatis reducentur 8, 31, cf. 5₁₉ 324, 8, 120; Stoicorum opinionis fuisse videtur 6₁₃ 164. — Baldath aliam vitam nesciebat 8, 41; bonum hominis aestimabat esse prosperitatem terrenam 8₁₃ 190, inde ex quo Deo non inhaeret homo eius prosperitas terrena deficiet 8₁₃ 193; poenae praesentis vitae pro peccatis accidunt 8, 72, 18, 53, 19, 8, homines post conversionem ad prosperitatis statum redeunt 8, 124, cf. 8, 86. — Sophar, audita sententia Iob de spe futurae vitae, acquievisse videtur 20, 2, putans quod tunc fierent retributiones et punitiones pro meritis 20, 7, cf. 20₂₈ 199, quod tamen prosperitates et adversitates huius vitae hominibus dispensarentur a Deo pro merito virtutum vel peccatorum 20, 10, 20₁₇ 191, cf. 20, 32

Eliud in hoc cum amicis Iob convenit quod ponit adversitates praesentes esse poenas peccatorum 36₁₂ III, 37₂₄ 379, cf. 33₂₂ 244, 34, 52, non tamen principaliter ad puniendum sed magis ad redarguendum 33₂₂ 245, et quod per paenitentiam aliquis redit ad pristinam prosperitatem 36₁₂ III, 37₂₄ 382, cf. 36₁₆ 170; in principalibus dogmatibus cum Iob concordabat 37₂₄ 393, credens remunerationem bonorum futuram post hanc vitam et punitionem malorum 37₂₄ 377, 35₁₈ 145, 32₂₂ 203, cf. 37 (36₂₃) 42; circa prosperitatem malorum in hoc mundo solus tangit hanc causam quod prosperantur pro peccatis aliorum 37₂₄ 387, solus etiam manifeste tangit angelos esse medios inter Deum et homines 37₂₄ 389; dat intelligere quod aestimaverit Iob simulatorem et callidum fuisse 36₁₃ 131; ex imperitia peccaverat et sic non graviter 42, 57; communia somnia credebatur divinitus procurari 33₁₅ 160

Iordanis: fluvius in terra in qua vera Dei cognitio habebatur 40₁₈ 469

ira, irasci: tristitia est causa irae 30₂₈ 278; ira est appetitus vindictae ex praecedenti offensa proveniens 5, 10; furor est ira accensa 19₁₁ 106, 21₃₀ 300; ira per vitium oculum caecat (Gregorius) 17, 107; ratio interdum ad modicum absorbetur per iram et sic homo peccat 7₂₀ 474; ira per zelum oculum turbat (Gregorius) 17, 108, III, etiam in corpore commotionem facit 17, 112, animum non caecat 17, 129, sequitur rationem et ideo non separat hominem a iustitia 17, 133, immo fortitudinem iuvat 17, 140, cf. 135;

ira in Deo non accipitur pro commotione animi sed pro punitione 32, 551, vide Deus

Quidam sunt magni et elati animi qui facile provocantur ad iram 5, 8; iratus non suffert audire verba usque ad finem 4, 15; vindicta apud nos solet esse irae effectus 9, 146; si ira in odium transeat 19₁₁ 108; ratio renititur ei quod per iram absorpta peccavit 7₂₀ 482; propter ferocitatem vel iram homo nominatur leo aut ursus 4₁₀ 175, cf. 4₁₁ 204. — Ira: *ignis* 41, 151

iracundia, iracundus: iracundus utitur ratione sed perverse 5, 20; stultitia iracundiae competit 5, 19; iracundum esse cani est bonum, homini autem malum 10, 81

irrationalis: iustitia proprie non attenditur respectu irrationabilium rerum 40, 48; homo contra rationem agens irrationabilibus comparatur 40₁₀ 230

irretiri: diversis occasionibus iterato irretiri 40₁₂ 369

irridere: maxima perversitas videtur ut aliquis Deum irrideat eius iudiciis detrahendo 34, 66

irrigare: aliqua loca humana industria irrigantur 38₂₈ 479; pluvia irrigando terram fecundat 37₁₁ 162

irritus: *irritum*, idest falsum 40, 30

iter: *iterum*, idest omnes processus operum 30₁₃ 151

iteratio, iterare, iterato: quod sufficienter factum est iterare superfluum esset 33₁₄ 140, cf. 150; in processu ad mortem iteratio non est 16₂₃ 315; iterato redire ad hanc vitam 10₂₁ 418; iterato addiscere 10, 146

iuba: iubarum decore ad coitum agitantur equi 39, 223

iubilatio, iubilum: iubilum solet ex magnitudine gaudii provenire 8₂₁ 317; iubilatio excellentiam quandam laudis importat 38, 169. — *Iubilum*: inexplicabile gaudium 33₂₆ 302

Iudaei: reditum ad vitam carnalem ponunt Iudaei 7₁₀ 228

iudex, iudicare: nullus iudicat quae ignorat 21₂₂ 227; rectum est iudex sui ipsius et obliqui 11, 36; ille recte iudicat de rerum veritate qui potest discernere quomodo aliquis decipiatur 12₁₆ 245; per superiorem sapientiam de factis alterius iudicare 15, 72; oportet quod in iudice sit altior sapientia 9₂₃ 714, vide sapientia; cum duo homines ad

invicem contendunt, iudicem possunt habere qui utriusque dicta examinet 9³³ 710

Non potest iudex interiorem conscientiam accusati cognoscere 10⁴ 130; indigent iudices instrui per testes de meritis iudicandorum 21²³ 221; ad exquirendam veritatem quandoque iudex innocentem tormentis subicit secundum iustitiam agens 10⁴ 124, cf. 10⁷ 160; solet contingere quod quando sunt multi puniendi, non possunt iudices singulorum causas diligenter perscrutari 34²⁵ 289; sententia iudicis aliquem condemnantis est causa poenae condemnati 3¹ 53, *vide* condemnatio; iudex inconsiderate pertransiens 11¹¹ 184; iudicis odium iustum et iniustum 33¹⁰ 77; ad iniquitatem iudicis pertinet si alicui facultatem iustae defensionis auferat 33¹¹ 82; iudices quandoque a iustitia declinant propter multa 36¹⁸ 187; iudex cum per iudicium suum iustitiae victoriam tribuit coronam meretur 29¹¹ 134; iudices olim in portis sedere solebant 5¹ 73; Iob non erat quasi unus de pedaneis iudicibus 29⁷ 75

Qui ab aliquo iudice sunt gravati 23³ 32; quod aliquis audacter iudici respondeat ex duobus contingit 9¹⁹ 455; aliquis iniuriam passus potest conqueri iudici qui eum sententialiter restituit et vindicat 19⁶ 63; solent homines iudicis potentiam et sapientiam allegantes contra condemnatum, hoc facere in iudicis favorem 26¹ 9; pro aliquo iudicare 13⁸ 105; iudicari virum cum collega suo 16²² 293. — *Vide* Deus iudicium: est proprium sapientiae ut per eam rectum iudicium habeatur de rebus 12¹⁶ 243, cf. 12¹³ 199; quasi caligat oculus rationis quando propter passionem iudicium eius in opere particulari decipitur 23¹⁷ 252; quaedam per modum optandi dicuntur ad exprimendum iudicium quod de re habetur 3¹ 151

Provocatur aliquis ad hoc quod iudicio contendat cum aliquo propter timorem superioris potestatis eum in iudicium vocantis 22⁴ 27; cum aliquis disputando verum dicere demonstratur, quasi in iudicio iustus invenitur 13¹⁸ 258; ille in iudicio invenitur iustus pro quo sententia fertur 13¹⁸ 257; secundum aequitatem iudicii aliquis habens pro se multos testes absolvitur 9¹⁹ 464; non est in iudicio sic aliquibus miserendum quod iustitia relin-

quatur 29¹⁴ 125; duobus modis in iudicio humano quandoque innocentes puniuntur 10³ 66; iudicium subvertit solum ille qui iudicium profert iniustum 34⁵ 43; iniquitas iudicii solet ex odio iudicantis procedere 33¹⁰ 69; pertinet ad iniquitatem iudicii ut quaelibet levia ad condemnationem congreget alicuius 33¹¹ 86; falsitas iudicii est condemnatio iudicantis qui iniquum iudicium profert vel ex ignorantia vel ex malitia 40³ 31; apud antiquos iudicia exercebantur in portis 29⁷ 74, cf. 31²¹ 241

Maxima perversitas videtur ut aliquis Deum irrideat eius iudiciis detrahendo 34⁷ 66; proprium est in peccatis perseverare volentium ut divina contemnant iudicia 34⁸ 74; contra pietatem divinae religionis agentes negant divina iudicia vel ea asserunt iniusta 34⁸ 78; in die iudicii quando diabolus cum suis detrudetur in infernum, angeli et sancti admirabuntur divinam potestatem 41¹⁶ 301, 40²⁸ 675, cf. 19²⁹ 364, 20²⁸ 332, et erunt de cetero purgati 41¹⁶ 304. — Falsitas iudicii: mendacium 34⁶ 48. — *Vide* Deus

iugerum: cetus est magnitudinis quatuor iugerum (Plinius) 40²⁰ 514

Iulius: tempus calidum, scilicet quando incipiunt stellae Virgiliae apparere, scilicet in mense Iulii 39¹⁴ 171

iumentum: homo qui sapientia caret similis iumentis videtur 18³ 29, cf. 35¹¹ 115; hordaeum seminatur in cibum iumentorum 31⁴⁰ 405

iunctura: ossa solida sine iuncturis 40¹⁸ 372

iuncus: ad sui conservationem exigit humorem in terra scirpus, idest iuncus 8¹¹ 165

Iupiter: sol proprio motu deserit stellas tardioris motus, sicut patet in Iove 38²⁸ 557, *vide* sol

iuramentum: fit per execrationem, dum homo si non est verum quod dicitur obligat se ad poenam 31⁵ 69

ius, iustitia, iuste: iuste agere, scilicet ius suum proximis reddere 35⁷ 67; opus iustitiae est reddere unicuique quod suum est 41⁷ 391; iustitia est ad alium 13²³ 341, non attenditur proprie respectu irrationabilium rerum 40⁴ 48, in aequalitate consistit 1¹ 34; ad iustitiam rectitudo proprie pertinet 1¹ 33, 1⁷ 370, 31⁶ 81; sapientia et iustitia sunt praecipue animae bona 18⁴ 39; concordia est iustitiae effectus 25¹ 63; per mutuam disceptationem inter iustos

iustitia manifestatur 9³ 27; ira zeli non potest hominem a iustitia separare 17⁹ 133; non est sic in iudicio aliquibus miserendum quod iustitia relinquatur 29¹⁴ 125; ad rectorem humanarum rerum pertinet ut suis subiectis iustitiae praecepta dispenset 9¹¹ 292; immundo non competunt signa iustitiae quae de eo exterius apparent 9³¹ 688; propter hoc a Deo iustitia mandatur quia Deo est de hominibus cura 35⁸ 79; omnis iustitia hominis divinae iustitiae comparata quasi nihil reputatur 25¹ 65, cf. 9³ 49; angeli iustitiam hominis Deo proponunt 33²³ 253, 33²⁴ 269. — *Vide* Deus

Vita iustitiae consumitur dupliciter: ex interiori corruptione, ex exteriori tentatione 42⁰ 522; aliquis quandoque ex sola superbia aliis iustitiam facere contemnit 36¹⁹ 195; iustitia dupliciter corrumpitur, scilicet per astutiam sapientis et per violentiam potentis 8³ 51; nocumenta quandoque proximis inferuntur sub praetextu iustitiae, quandoque sine colore iustitiae 22⁸ 47, *vide* simulator, hypocrita; astutiis utuntur callidi ad hoc quod sub colore iustitiae iniustitiam faciant 36¹⁸ 122, *vide* calliditas; a rectitudine iustitiae declinat dolus 31⁶ 81, *vide* dolus; iudices quandoque a iustitia declinant propter multa 36¹⁸ 187, *vide* iudex; propter confusionis timorem homines interdum contra iustitiam occultant suam culpam 31³³ 334; potentes utuntur sua potentia quasi lege iustitiae 36⁹ 89

iustificatio: pertinet ad iustitiae executionem 27⁶ 57, cf. 7²¹ 511

iustus: actio iusti a suo principio quod est voluntas et fine intento non discrepat 1⁷ 372; convenienter iustis ascribitur rectitudo 1⁷ 374, 4⁷ 123, cf. 12⁴ 68; in viris iustis non sunt peccata mortalia et gravia sed levia et venialia 6³ 15; per mutuam disceptationem inter iustos manifestatur iustitia 9³ 25; ille in iudicio invenitur iustus pro quo sententia fertur 13¹⁸ 257; cum aliquis disputando verum dicere demonstratur, quasi in iudicio iustus invenitur 13¹⁸ 258; a potentibus si sunt iusti non aufert Deus suam misericordiam 36⁷ 64; de viris iustis dicitur quod in eis Deus perambulat 1⁷ 394; conspicientes iustorum vitam non similiter afficiuntur ad ipsam 1⁸ 460; iusti simplices reputantur et ut plurimum deridentur

12, 72, 12, 81; iusti interdum ea quae concipiunt ad honorem Dei dicenda tacere non possunt 4, 25; pertinet ad iustorum zelum ut videntes rectitudinem divinatorum iudiciorum perverti indignentur 17, 103, cf. 17, 130; iusti homines videntes peccata puniri de iustitia laetantur 16, 11, 128, 22, 19, 199; ex magna adversitate etiam vere iustorum corda commoventur 11, 534, simulate iusti ex modica adversitate turbantur 11, 536

Iustis viris Satan quantum permittitur nocere potest 1, 569; iustos certum est aliquando in hoc mundo tribulari 10, 22, 505, 13, 65; quod iusti sine causa affligantur totaliter videtur subruere providentiae fundamentum Prol. 60, 66; ex prima Dei intentione iustis semper bona tribuuntur, sed quod aliquando adversitatibus premantur accidit propter specialem causam 1, 47; in hoc salvatur ratio providentiae quod iustis dantur bona spiritualia tamquam meliora, malis autem bona temporalia tamquam caduca 28, 362, 27, 92; in alia vita et iusti praemiantur et mali puniuntur 10, 22, 502, 27, 89; adversitas impii gravior quam iusti 21, 17, 166, vide adversitas; impii puniuntur ad exterminium, iusti autem ad profectum 24, 20, 248; spes duplex quam habent iusti de Deo 27, 108

Homo Deo comparatus apparet iniustus 25, 66, cf. 25, 85; ad infernum animae omnium hominum descendebant etiam iustorum ante Christum 10, 21, 437. - Vide bonus, innocens; Deus

Iuventus, iuvenis: iuvenes solent esse ad peccata proclives 29, 80; quaedam in iuvenibus tolerantur quae in personis gravibus reprehensibilia sunt 1, 137; iuvenes ex fervore animi frequenter multa et inordinate proponunt 32, 67; iuvenilis praesumptio 37, 24, 400; excellunt senes in directione iuvenum 12, 20, 320; iuvenes debent reverentiam deferre senioribus 32, 59. - Iuventus: *meridies* 11, 17, 249, cf. 310, 303, *flos* 8, 12, 181

L

labia: sunt carnea quae dentibus sicut ossibus adhaerent 19, 20, 191; labiis formantur voces exterius 11, 48

labor, laborare: fatigatio in quocumque labore quem quis patitur sua

fortitudine operando 3, 18, 412; quies finis laboris esse videtur 14, 37; frustra laborare dicitur qui suo labore tendit ad finem ad quem non pertingit 9, 29, 655

lac, lactare: lac est superfluum alimenti 10, 10, 244; uberibus lactari indiget vita nati in sui primordio 3, 12, 342, 39, 51; butyrum est lactis pinguedo 29, 60, ex lacte domesticorum animalium sumitur 20, 17, 180

lacrima, lacrimari: ascendens multa lacrimarum materia ad caput, facies plorantium intumescit 16, 17, 221

laedere: laedere interius vulnerando, exterius atterendo 41, 19, 336; impius timet laedi ab his quos laeserat 24, 22, 263; quandoque simplices, impotentes et pauperes aliqui per fraudulentiam calumniose laedunt 29, 16, 147; quibusdam laesis multi ex civibus conturbantur 24, 12, 118

laetitia: boni odores assumuntur in signum laetitiae 18, 15, 196; in conviviis per ineptam laetitiam offendere 1, 139

lagena: a capite ceti quadraginta lagena sagiminis effluunt 40, 26, 641

lancea: *lanceis adversitatis circumdari*: in rebus exterioribus damnificari 16, 14, 170

lapis, lapidosus: corpora lapidum non cedunt tangenti nec pertransiri possunt 37, 18, 273; lapides generantur ex sicca exhalatione infra terram retenta 28, 17, 28, 94, cf. 28, 32; fortitudo lapidum sine sensu est 6, 12, 153; lapis etsi non confringatur manu confringitur tamen malleo ferreo 41, 13, 273; lapides licet durissimi aquis excavantur 14, 19, 259; aes invenitur ut incorporatum lapidibus 28, 31, cf. 28, 49; argentum invenitur in quibusdam venis etiam lapidum 28, 29, cf. 39; sunt quidam pretiosissimi lapides diversorum colorum qui maxime nutriuntur in India 28, 16, 193, 197, et etiam in aliis terris 28, 16, 199; lapides pretiosi generantur ab exhalatione sicca 28, 98; pretia lapidum non sunt eadem in omnibus locis et temporibus 28, 16, 213; lapides fundae, vide fundae

Cavernae lapidum in locis montanis 24, 89; scirpus nascitur in loco lapidoso 8, 17, 265; solent olivae optimum oleum habentes in locis lapidosis et arenosis esse 29, 66; homines consueverunt examinari in elevatione vel projectione lapidum 9, 208; scripturam describere per

impressionem in lapide 19, 23, 234; artifex iacens lapides in fundamentum 38, 131, et primo lapidem angularem ad quem diversi parietes congregantur 38, 133. - *Lapides*: homines duri et rudes 5, 23, 396; *lapis angularis terrae*: centrum terrae 38, 136; montes lapidosi: *silex* 28, 122

lardum: pellem solvere a lardo iuxta caudam 40, 26, 628

lascivia: propter lasciviam ratio absorpta et a reverentia divina abstracta 1, 167

latere: inscrutabile ipsum latet 5, 180; qui in aliquo loco latet, sicut non videtur ab his qui extra locum sunt, ita nec eos videt 22, 14, 132

latitudo: in qualibet re minor dimensio vocatur latitudo 38, 18, 358; latitudo terrae accipitur secundum progressum a meridie usque in septentrionem 38, 18, 356, 363; in quandam latitudinem diversarum miseriarum intrare 36, 16, 160

latria: soli Deo latriae cultus debetur 31, 28, 300, cf. 296

latro, latrocinium: latrocinio quasi proprio operi intendunt nocentes per violentiam 24, 59; ad hoc quod de domibus aliquid furtive subripiant latrones profundioribus indigent tenebris 24, 14, 151; pauperibus latrones insidiantes in via 24, 14, 151, cf. 24, 78; solent homines ad loca montana confugere pro timore latronum 24, 80; dimittuntur animalia fortia ad agrorum custodiam contra latrones 39, 11, 138; *latrones Dei*: Sabaei, Chaldaei, daemones 19, 12, 113

laus: iubilatio excellentiam quandam laudis importat 38, 169; ex magna dilectione Dei provenit quod semper sit in aliquorum ore laus Dei 27, 10, 124. - Vide Deus

leo, leaena: potens est in praeda leo inter quadrupedia 39, 30, 317, multo cibo indiget 38, 9, 672, mirabile videtur quomodo in aliqua regione sibi et filiis sufficientem praedam capiat 38, 9, 672, cf. 38, 40, 678; rugitus est leoninae ferocitatis indicium 4, 10, 181; fremitus est proprie leonum 39, 24, 265; leaena silvestria loca inhabitat 28, 119; propter ferocitatem vel iram leo aut ursus nominatur homo 4, 10, 175; mulier leaenae comparatur propter ferocitatem irae 4, 11, 204

Leviathan: significat additamentum eorum 40, 10, 254, 40, 20, 516; per Leviathan intelligitur magnus piscis 3, 253, cetus grandis 40, 10, 254, cetus

- 40₁₀ 267, 40₂₀ 512, *vide* cetus; Leviathan habet facultatem ad magnas et fortes operationes exercendas 41₂₅ 438; tanta est eius magnitudo quod si quandoque capiatur toti regioni sufficiat 40₂₅ 613; superari potest nec ab homine, nec a mari aut a creatura maris, nec a quacumque creatura terrestri 41₂₄ 418, squamae eius humana virtute non possunt ab invicem disiungi 41₈ 130; virtuti actionis divinae usquequaque resistere non potest 41₁₄ 231, cf. 41₁ 17. — Per Leviathan significatur draco antiquus, scilicet diabolus 3₈ 261, 40₁₀ 249, 41₁₈ 297, 40₂₀ 512. — *Vide* diabolus
- levitas, levis: si quis in elementis gravitatem et levitatem consideret 5₁₀ 207; quidam antiquorum situm elementorum necessitati materiae attribuerunt secundum quod gravia levibus succident 38₄ 96
- lex: Dei sapientia est regula et mensura omnium legum 36₂₂ 246, *vide* Deus; per legem naturalem a Deo mentibus hominum impressa homo naturaliter intelligit quid est bonum 23₁₁ 177; apud homines lex regiminis superioris rectoris est universalis et simplex 11₆ 63; leges humanae ad universalia respiciunt quae ut in pluribus accidunt 11₆ 77; in multis homo deficit a rectitudine quin contrariatur legi humanitatis positae 11₆ 82
- Secunda regula humanae vitae est lex exterior divinitus tradita 23₁₂ 195, cf. 13 (14₄) 464, 34₁₀ 112; lex regiminis divini est secreta 11₆ 69, multiplex, universa etiam singularia et minima sub certo ordine dispensans 11₆ 72, 84; homo ad ipsam legem divinam prout est in secreto sapientiae Dei inspiciendam non pertingit 11₆ 88; non potest plene cognosci peccatum vel quantitas eius nisi lex Dei cognoscatur 11₆ 34; non contingit quod homo in aliquo a rectitudine discordet et non contrarietur legi divinae 11₆ 86; aliquando homo non putat se contra legem Dei agere cum agat, vel parum delinquere cum multum delinquat 11₆ 92; quidam legem divini regiminis profitentur sed tamen eam opere non sequuntur 22₂₂ 242
- Ad hoc quod aliquis de iniquitate condemnetur, requiritur quod alienis legibus astringatur 36₂₂ 252; potentes utuntur sua potentia quasi lege iustitiae 36₈ 88; quasi nulla disciplina legis contineri 24₅ 55;
- sacrificia etiam ante Legem datam fuerunt 1₆ 161; sabbatum in Veteri Lege exigebatur propter beneficium creationis 3₄ 171
- liber: hagiographa, idest libri per Spiritum Dei sapienter ad eruditionem hominum conscripti Prol. 53
- liber, libenter, liberi: homo est dominus sui actus per liberum arbitrium 14₂₀ 279, cf. 21₁₆ 153, *vide* dominium; in creaturis rationalibus invenitur meritum et demeritum propter liberum arbitrium 7₁₂ 274; virtus liberi arbitrii se habet ad infinitas actiones 14₂₀ 297; unusquisque libenter respicit id in quo delectatur 22₂₆ 282; apud antiquos liberi instruebantur in musicis 21₁₂ 103
- liberatio: sperare liberationem per adiutorium amicorum 15₂₂ 209; ad hoc quod liberetur homo oportet quod ipse etiam pro se oret 33₂₆ 287; dies Paschae propter beneficium liberationis ex Aegypto 3₄ 172
- libido: ex libidine animalia commoventur ad coitum 40₁₁ 326, cf. 39₁₉ 221
- lignum, ligneus: lignum fructuosum praeciditur ut purgetur 24₂₀ 245; senescens lignum 14₈ 76; lignum putridum resistere non potest percussioni 41₁₈ 326; arbor germinans ex putredine ligni habente vim sementinam 14₈ 82; favilla remanet ligno combusto 21₁₈ 180; taeda est lignum quod accensum suavem odorem emittit 41₁₀ 163; scuta lignea per colligationem adunantur 41₆ 97. — *Vide* arbor
- linea: extensio lineae mensuralis 38₈ 122
- lingua: dicitur flagellum linguae detractio graviter infamantis 5₂₁ 365; nocumentum ex lingua hominis quasi venenum ex lingua viperarum 20₁₆ 173
- liquor, liquidum, liquare, liquabilis: metalla liquabilia sunt 28₁ 16; granula auri in unum liquantur 28₁ 42; ad liquidum deprehendere 9₂₁ 499; pretiosus liquor 29₆ 63
- litigiosus: intendere ad victoriam et gloriam ut in disputationibus litigiosis et sophisticis 6₂₉ 314
- litteralis: sensus litteralis, *vide* sensus
- livor: livor vindictae 16₆ 42
- locus: unumquodque in suo loco conservatur 40₇ 185; latens in aliquo loco 22₁₄ 132; pretiosa et eorum principia locis corporalibus concluduntur 28₁₂ 152; occulta propter
- locum invium 28₆ 65; loca subversa propter corruptionem aeris ex abundantia sulphuris 28₇ 102; fulgur ad locum percutiens ad alia loca reflectitur 41₁₄ 245; est determinata mensura loci ex quo incipit claritas diluculi apparere 38₁₂ 248; caeli tenent supremum locum puritatis inter corpora 15₁₅ 133; nullo corporeo loco concluditur sapientia 28₁₂ 151; universitas creaturarum est quasi quidam secundarius sapientiae locus 28₂₃ 292. — *Locus*: status personae 7₁₀ 224, pristina dignitas 27₂₃ 251, cf. 40₇ 186; in loco iudicii: *in porta* 31₂₁ 241
- locutio, loqui: necesse est in loquendo modicam pausam fieri ut saliva vel expuatur vel glutiat 7₁₉ 428; per signa quaedam fit locutio 33₁₆ 186; secum loqui secundum rationem aliquid cogitando 7₁₃ 306; duces bellorum solent esse promptiores ad loquendum 29₁₀ 93; senes sapientius loquuntur propter duo 32₇ 65; cum aliquis loquitur ex impetu passionis, agitur passione ad loquendum 3₁ 31; tria proveniunt in locutione alicuius ex defectu intellectus 18₂ 18; solent homines loqui contra sententias non intellectas 8₁ 7, in duobus deficientes 8₁ 8; adversum se loquitur homo quando se vita privari exoptat 10₁ 24; contra amicum loqui 19₈ 13; in ventum loquitur qui ad gloriam captandam verba componit 15₂ 13; figuratae locutiones sunt quasi venae a veritate per similitudinem derivatae 4₁₂ 255, cf. 246
- longaevitas: longaevitas vitae 29₁₈ 171
- longitudo: in qualibet re maior dimensio vocatur longitudo 38₁₈ 358; longitudo terrae attenditur secundum progressum ab oriente in occidentem 38₁₈ 355
- loquacitas, loquax: in conviviis vix aut numquam homines vitare possunt quin per inordinatam loquacitatem offendant 1₈ 139; si multa loquens non reprehenderetur, homines ex hoc ipso quod sunt loquaces iusti reputarentur 11₂ 9
- lubricum: peccatum luxuriae in lubrico positum 31₁ 7
- lucerna: prosperitas 21₁₇ 172; providentia Dei 29₃ 32, 18₆ 85
- Lucifer: stella Veneris quandoque oritur ante solem et tunc vocatur Lucifer 38₂₂ 554, 573, *vide* Venus
- lucrari: mercatores difficilia loca solent adire ad lucrandum 28₈ 116

luctus: plurimos in hac vita praeoccupat luctus 21₃₃ 339; omnes cum quodam luctu moriuntur 21₃₃ 335. *vide* mors; Cocytus interpretatur luctus 21₃₃ 326. — **Luctus:** dolor animae 14₂₂ 335

ludus: aves captae exhibentur ad ludum 40₂₄ 594

lumbi: in lumbis est delectatio vel etiam generationis origo 16₁₄ 177; ex lumbis sive ex renibus semen ad membra genitalia derivatur 40₁₁ 328; homines lumbos praecingunt ad hoc quod sint prompti ad iter vel quamlibet actionem 38₃ 57. — **Lumbi:** interiora 16₁₄ 176, voluptas carnalis 38₃ 63, filii oppressi 16₁₄ 178

lumen: nihil videtur nisi in aliquo lumine 37₃ 77, 38₁₇ 340; habitantes super terram illustrantur lumine aeris operientis terram 10₂₁ 469; dies clarus est ex corporali lumine 3₄ 186, *vide* claritas; ex parte meridionali est nobis principium luminis 23₃ 146; ad praesentiam maioris luminis non obtenebratur lumen solis 25₃ 78; lumen resplendens in aere ex radiis solis reverberatis ad nubes 37₁₁ 171; lumen a nubibus quandoque occultatur et quandoque reseratur 37 (36₃₂) 5; aspectus luminis delectabilis est 3₄ 156; peccantes per malitiam etiam lumen exterius detestantur 24₁₄ 143

Lumine naturali bonum a malo discernimus per rationem 35₁₁ 113, cf. 33₁₄ 145; ex luti grossitie lumen intelligentiae obtenebratur 33₃ 46; a Deo derivatur ad nos lumen intellectuale 28₁₈ 234, lumen rationis 38₃₈ 624

luminaria: luminaria sunt vasa luminis 38₁₉ 377; corpora luminarium ex parte meridionali nobis apparent 23₃ 148; sicut lux ex motu luminarium causatur prout in superiori hemisphaerio moventur, ita tenebrae prout moventur in hemisphaerio inferiori 38₁₉ 385, *vide* lux; quidam asserunt luminaria moveri per excentricos et epicyclos, quidam autem per motus diversarum sphaerarum 38₁₉ 383; excedit humanam cognitionem qualiter luminaria moventur 38₁₉ 380, nec mensura motuum eorum perfecte sciri potest 38₂₀ 394; colebant antiquitus idolatrae praecipue luminaria propter maximam eorum claritatem 31₂₆ 284

luna: non assignatur ratio ex aliquo principio naturali quare luna sit

tantae quantitatis 5₃ 156; luna habet velociorem motum quam sol 38₃₂ 562, semper incipit apparere in sero quasi deserens solem et praecedens ipsum versus orientem 38₃₂ 563; luna ad praesentiam corporalis solis obfuscat 25₃ 80; claritas lunae quasi obscuritas est immensitati divini luminis comparata 25₃ 81

lupus: quod haec ovis occidit ab hoc lupo dispensatur a Deo propter bonum specierum 7₁₇ 385; cervae eligunt loca occulta ubi lupi accedere non solent 39₁ 16

lutum, luteus: lutum quando dividitur de facili ad eandam dispositionem reintegratur 38₁₄ 283; corpus humanum luteum dicitur 41₉ 468; ex luti grossitie lumen intelligentiae obtenebratur 33₃ 46. — **Lutum:** res contemptibilis et infirma 13₁₂ 182; luteum corpus: *domus* animae 41₉ 472

lux, lucidus: lux corporalis primo invenitur in caelis 37₃ 80, in luminaribus mundi 38₁₉ 376, ex motu luminarium causatur prout in superiori hemisphaerio moventur 38₁₉ 385, 38₂₄ 454, 26₁₀ 145, cf. 38₂₀ 403, *vide* luminare; lux est quasi qualitas activa caelestium corporum 38₁₇ 322; inter omnes sensibiles effectus spiritualior est lux 37 (36₃₂) 18; corpora caelestia per suam lucem agunt in ista inferiora 38₁₇ 321; dispositio lucis et tenebrarum communiter respicit totum superius corpus 38₁₇ 319, *vide* corpus; aurora est diurnae lucis principium 24₁₇ 173; lux corporalis ex flamma ignis procedit 18₃ 65; hic ignis ardet et lucet 10₂₁ 457, cf. 38₂₄ 456; umbra statim transit dum removetur obstaculum lucis 8₃ 149; lux corporea est infra Deum 37₄ 83; lux sensibilis ex potestate Dei hominibus occultatur et communicatur 37 (36₃₂) 23, cf. 37 (36₃₂) 10

Cognitio visus per lucem perficitur 37 (36₃₂) 21, cf. 37₂ 55, *vide* visus; oculus ratione suae levitatis lucidus est 41₉ 154; in nocte lux diei expectatur 3₃ 283; homines diriguntur per hoc quod super eos surgit lux solis 25₃ 57; in die relevatur animus hominis ex lucis aspectu 17₁₂ 171; lux est efficacior ad perducendum in intelligibilem cognitionem 37 (36₃₂) 19; per visionem lucis corporalis homo reducit in cognitionem et expectationem altioris lucis 37₂ 58, 37 (36₃₂) 23; per hoc quod homo lucem rationis

dimittit meretur ut luce divinae providentiae non protegatur 18₃ 87; excellentior lux, scilicet spiritualis, quem Deus in praemium amicis suis reservat 37 (36₃₂) 25, 30

Per plenam lucem diei iuventus designatur 31₀ 303; in luce ambulat quibus omnia prospere succedunt ad votum 18₃ 62. — **Lux:** claritas divinae cognitionis 37₂₁ 318, cognitio 12₂₅ 390, consolatio vel consilium 30₂₆ 261, gloria mundana 18₁₈ 220, prosperitatis status 15₂₂ 214, 18₃ 63, providentia hominis 18₃ 84; *in luce:* in manifestis 24₁₇ 184

luxuria, luxuriose, luxuriosus: luxuria aliquis in proprium corpus peccat 18₁₂ 156, 13₂₃ 343, dicitur peccatum, quasi deordinatio quaedam hominis 13₂₃ 345; in luxuria quinque 31₁ 9; peccatum luxuriae plures involvit 31₁ 6, cf. 40₁₂ 353, in lubrico positum est 31₁ 7; luxuria homini infert damnum corporale, scilicet periculum personae et rerum 31₃ 45, cf. 18₁₂ 154; per luxuriam homo maxime a Deo discedit 31₂ 26, a bonis operibus et etiam a bonis praedicationibus 31₃ 54, in perditionem vadit 31₃ 49; secundum luxuriam maxime possunt daemones hominibus superare 40₁₂ 361, cf. 352, *vide* diabolus; quandoque luxuriosi ad horam de Deo spiritualiter cogitant, sed mox ad ima revocantur 31₃ 34, 40₁₂ 368; acquisitis a tyranno interdum filii luxuriose utuntur 41₀ 187; sardonix proprietatem habere dicitur quod luxuriam depellit 28₁₆ 207; humoris luxuria in animalibus maris (Plinius) 41₂₄ 424

M

macedonicus: metretae macedonicae (Aristoteles) 40₁₈ 454

macellum: cetus non venditur in macello 40₂₅ 616

machinari: tyrannus contra quos timet semper aliquid machinatur 15₂₄ 233

macula: in reti sunt diversae maculae 18₃ 107; homo de muliere nascens maculam contrahit 25₁ 72

magnalia: magnalia de Deo proponere 12₁ 23

magnanimus: est proprium magnanimi esse manifestum 36₁₄ 141; ad magnanimum pertinet ut apud magnos auctoritatem servet et tamen minoribus condescendat 29₁₁ 103

magnates: deferre magnatibus 34₂₁, 272

magnitudo, magnus: quantumcumque quantitates corporeae videntur esse magnae vel altitudine vel profunditate vel longitudine vel latitudine, deficiunt a magnitudine virtutis Dei 11₈, 137; magnitudo mensuratur motu et motus magnitudine 38₁₉, 392; ex naturalibus principiis ratio reddi non potest determinatae magnitudinis corporum huius mundi 5₉, 153; cete grandia habent magnitudinis additamentum supra omne animalium genus 40₁₀, 255; parvitas et magnitudo est in hac vita secundum inaequalitatem prosperitatis terrena 3₁₉, 422, cf. 428; quidam sunt magni et elati animi qui facile provocantur ad iram 5₂, 8; bellum est equo ad gloriam, idest ad quandam animi magnitudinem 39₂₀, 241; cum aliquis magna et mirabilia considerat in stuporem adducitur 15₁₂, 105.—*Magnitudo*: superbia 36₁₉, 197; ad maiora exaltari: *erigi* 36₇, 70

maledicere: cum maledicere nihil aliud sit quam malum dicere, totiens dicitur quotiens contingit malum dicere 3₁, 47; maledicere, idest malum esse pronuntiare et nocivum 5₃, 54; si quis de malis alicuius gaudeat, ea desiderat et per consequens maledicendo ei malum imprecatur 31₃₀, 316; prohibens Apostolus maledicere vel non 3₁, 63

malefacere, malefactor: potestas nocendi alicui non est nisi a Deo, voluntas malefaciendi non est nisi a se ipso 12₆, 129.—Malefactorum princeps: *caput aspidum* 20₁₈, 168

malitia: primo est in diabolo inventa et per eius suggestionem ad homines derivata 40₁₄, 399, cf. 40₁₀, 277, 243; omnis malitia hominum a superbia initium habet 40₅, 132, *vide* superbia; peccantes per malitiam odiunt sapientiam ipsorum peccata arguentem 24₁₃, 127, etiam lumen exterius detestantur tenebras amantes 24₁₄, 143; quandoque malitia in homine non firmatur 23₁₇, 247, cf. 19₃, 13; ad consensum malitiae non disiunguntur mali 41₇, 123, cf. 41₆, 98, 41₁₅, 279; quod Deus puniat et adversitates inducat, contingit propter malitiam creaturae rationalis 40₁₄, 397; in caelestibus civibus nihil malitiae potest esse 1₇, 403

malleus, malleare: lapides et alia huiusmodi quae non malleantur neque funduntur 28₁, 17; lapis confringitur malleo ferreo 41₁₅, 273;

per malleum aliquid atteritur de propinquo 41₂₀, 349; mallei est gravior percussura quam lapidum fundae 41₂₀, 354

malum, male: non potest in summo bono aliquid mali esse 10₃, 84; in caelestibus corporibus non invenitur malum naturae 1₇, 404; mala supervenientia bonis quasi per accidens 1₆, 313; unum malum fit homini causa diversorum malorum, et huiusmodi multiplicatio potest procedere usque ad infinitum 36₁₆, 161; mala quae patiuntur homines ex divina providentia proveniunt 4₆, 81; ea quae naturaliter sunt nulli imputantur in culpam vel in malum 10₃, 99; contingit quod aliquid malum est in homine quod ad divinam pertinet bonitatem, sicut non misereri 10₃, 85

Dolor interior qui tristitia nominatur provenit ex apprehensione mali inhaerentis 16₃, 58, *vide* tristitia; bonum a malo discernimus per naturalem rationem 33₁₄, 149, per intelligentiam 28₂₈, 352; si aliquis de malis alicuius gaudeat 31₃₀, 316; non sine timore homo perpetrat malum 12₆, 111; quidam ad mala facienda prorumpunt quasi nulla disciplina legis contineantur 24₅, 53; qui manifeste male agere non formidant 8₁₃, 210; oportet vitare non solum mala sed etiam ea quae habent speciem mali 39₃₄, 352; nihil tantum revocat homines a malis et ad bona inducit quantum Dei timor et amor Prol. 46; bona huius mundi quibus peccator male utitur ei vertuntur in malum 24₁₈, 208; ex his quae in tempore aguntur aliquid ascribitur tempori bonum vel malum 3₁, 108

malus: voluntas nocendi inest cuilibet malo ex se ipso sed potestas non nisi a Deo 11₂, 572; mali homines perniciose iudicant de intentione bonorum 2₁, 15; mali, si non corriguntur, ex sanctorum vita inspecta deficiunt dupliciter 1₈, 462; a contrario vitio in contrarium transire est poena consequens omnes malos 24₁₉, 219; comparatur diabolus ad omnes malos sicut caput ad corpus 41₆, 98, cf. 2₁, 15; in multitudine malorum non omnes omnibus socialiter concordant 41₇, 110; ad consensum malitiae non disiunguntur mali 41₇, 123, cf. 41₈, 128; interdum per daemones puniuntur mali 1₇, 329

Quod malis interdum bona eveniant, utcumque habet excusationem ex miseratione divina Prol. 62,

ex debilitate bonorum temporalium quae mali possident in hac vita 27₈, 92, 27₁₃, 149, 28₂₈, 362, 29₁, 4, cf. 8₁₉, 298, 21₁₆, 146, 21₁₇, 170, ex futuris flagellis quae reservantur malis post hanc vitam 27₈, 90, cf. 10₂₂, 502; 41₁₆, 301; secundum fabulam animae malorum perducebantur fluvio nomine Coccyto 21₃₃, 325.—Mali: *terra* 1₇, 383, 389, 410; mali homines qui alios terrendo ad malum inducunt: *dentes daemonis* 41₅, 88.—*Vide* impius, iniquus, peccator, etc.

mane: stellae apparentes in mane 38₂₂, 557, de mane 38₂₂, 564, *vide* matutinus; in mane flant venti orientales 37₁₂, 185; mane primo nondum communiter homines vadunt per viam 24₁₄, 148, spoliare domos tutum non esset 24₁₄, 155

Manichaei: si homines non essent a Deo facti sed a principio contrario ut Manichaei fabulantur 10₃, 104, cf. 10₂, 50; ne aliquis credat, secundum Manichaeorum haeresim, hominis animam a Deo factam, corpus vero a contrario auctore formatum 10₃, 169

manifestare, manifestus, manifeste: est proprium magnanimi esse manifestum 36₁₄, 141; quaerit inanis gloriae cupidus ut si quid in se excellens est manifestet 32₁₇, 162; qui manifeste male agere non formidant 8₁₃, 210; ex igne veritas auri manifestatur 23₁₀, 166; caretum manifestam aquam requirit 8₁₃, 201.—In manifestis: *in luce* 24₁₇, 184; *manifeste: in faciem* 11₁₁, 532, 545

manus: illud quod in manibus portatur de facili amittitur 13₁₄, 212; princeps habens manum armatam contra ipsum 34₂₀, 231.—*Manus*: potestas 11₂, 566, 520, 357, 8₁, 77, 21₁₆, 153, 23₂, 15, potentia 30₂, 22, operativa virtus 37₇, 122, cf. 27₁₁, 134; *ponere manum in ambobus*: coercere utrumque 9₃₃, 723; *porrigere manum*: dare auxilium 8₂₀, 305

manutentor: habere multos manutentores 12₁₄, 212

mare, maritimus: mare, pars principalis creaturae corporalis 38₁₃, 258, 38₃₆, 614, medium elementum 38₁₆, 304; hoc a principio ita fuit dispositum ut mare non undique terram operiret 38₈, 183, cf. 7₁₂, 282, 38₈, 176, *vide* aqua, oceanus; pretiosa inventa in mari 28₁₄, 178; in mari videntur hominibus occulta et mirabilia 38₁₆, 305

- Mare maxime ex immutatione aeris commovetur 28₂, 322; frequenter in mari fulmina cadunt 41₁₄ 236; mare non passim transgreditur litus sed secundum mensuram fluctuum 38₁₁ 224, *vide* fluctus; quandoque in frigidissimis terris maria congelantur 38₃₀ 522, in superficie 38₃₀ 525, *vide* frigus
- In mari sunt maiora animalia terrestribus (Plinius) 41₂₄ 424; beluae in mari orientali quae ab imo vertunt maria (Plinius) 41₂₂ 384, cf. 389; cetus infra mare Oceanum coactus 7₁₂ 285, *vide* cetus; in locis maritimis nubes magis multiplicantur 38, 198, *vide* nubes
- margarita: margaritae generantur in conchis marinis 28₁₄ 180
- Maria: vita Filii Dei non sumpsit initium ex Maria 19₂₅ 277
- Mars: sol proprio motu deserit stellas tardioris motus, sicut patet in Marte 38₂₂ 557, *vide* sol
- mas: mares comparantur ad feminas sicut perfectum ad imperfectum 1, 63; semen maris ad materiam quam femina ministrat 10₁₀ 248
- masculus, masculinus: patitur coitum femella elephantis considens, et masculus ascendit (Aristoteles) 40₁₁ 331; calor est qualitas masculina 38₂₉ 509
- massa: compactio massae corporeae in utero mulieris 10₁₀ 246
- mater: uterus pertinet ad matrem 38₂₉ 512, cf. 38, 188, *vide* uterus; vita hominis in ventre matris abscondita est 310 295; obstetrix sic educit infantem quandoque mortuum ut mater non laedatur 26₁₃ 193; terra quae est communis mater omnium 1, 21 793
- materia: tempore praecedit id quod ex ea fit 38, 89; comparatur ad formam ut potentia ad actum 41₈ 427; in maiori nobilitatis altitudine consistit dum subditur formae 1, 20 781; dicitur fundamentum formae eo quod est prima pars in generatione 41₈ 481; artifex fabricam constituit ex materia praeiacente 37₁₃ 267, *vide* aedificium; quidam antiquorum situm elementorum attribuerunt necessitati materiae 38, 96; materia corporalis non oboedit ad nutum angelis ad susceptionem formarum sed soli Deo 1, 19 708
- matrimonium: Deus virum et mulierem in matrimonio coniunxit 31₁₁ 137
- maturitas, maturus: fruges continentur quando iam ad perfectam maturitatem pervenerint 24₂₄ 298; senes maturius loquuntur 32, 68, *vide* senectus
- matutinus: apud nos astra matutina dicuntur quae in principio diei solent apparere 38, 153, *vide* mane. — *Astra matutina*: de novo condita 38, 152
- meatus: pellis perforata multis meatibus 41₄ 60, 68
- medicina, medicus: qui vult sanari oportet quod acquirat medicinas quibus sanetur 9₂₄ 614; de sump-tione medicinae amarae aliquis ratione gaudet propter spem sanitatis licet sensu turbetur 1, 21 853, 3, 92; medicus infirmum non ad votum sed ad profectum exaudiens 9₁₆ 413
- meditari: pertinet ad contemplationem 29, 48
- medium, medius: omne medium duorum eo magis ab uno extremo recedit quo magis alteri appropinquat 1, 426; rectum est cuius medium non exit ab extremis 1, 371; homo quasi medius constitutus est inter Deum et res terrenas 1, 424; impius in medio virtutis non manet 24₁₉ 219; medium ad cognoscendum virtutem Dei 11, 146
- medulla: ossium robur nutrimento medullarum sustentatur 21₂₄ 248
- mel: officio apum ex floribus colligitur 20₁₇ 180, suave est ad edendum 20₁₇ 178
- melancholicus: elephas est animal melancholicum 40₁₇ 438
- melior: etiam in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda sunt 4, 18
- membrana: pellis in modum membranae 41₄ 61
- membrum: ad solum imperium voluntatis humanae moventur membra 1, 19 713; ex superfluo cibo ad omnia membra solet dolor pervenire 20₂₂ 255; iustum est ut homo membris privetur quibus ad iniustitiam utitur 31₂₂ 242
- memoria: ea quae pro certo non habemus non curamus mandare memoriae 19₂₅ 248; homo in magna afflictione constitutus ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum 32, 510, cf. 23, 12; ea quae ab oculis recedunt de facili etiam a memoria transeunt 20, 93; qui alicui vult reducere aliquid ad memoriam quod oblitus videtur 10, 204; ea quae diuturnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur 8, 130; in nocte pauca vel nulla fiunt memoria digna 3, 228; post mortem vivere in memoriis hominum contingit ex tumulis 11₁₈ 263, 10₁₉ 390, propter bona facta 11₁₉ 270
- mendacium, mentiri, mendax: omne mendacium veritati contrariatur 13₁₀ 132, *vide* veritas; cum aliquis contra manifestam veritatem mentiri nititur 13, 76; qui ad ostendam Dei iustitiam vel bonitatem mendacio utitur 13₁₀ 128, 139; a spiritu malo frequenter visiones mendaces ostenduntur 41, 362. — *Mendacium*: falsitas iudicii 34, 48
- mens: in die a tumultibus hominum et occupationibus sensuum mens quendam strepitum patitur 41₈ 272; mentis instructio est per lumen rationis naturalis 33₁₄ 145; lex naturalis a Deo mentibus hominum impressa 23₁₁ 177; cum humana mens nec ipsas creaturas totaliter et perfecte cognoscere possit, multo minus et ipsum creatorem 11, 115; cum mens fuerit dolore absorpta consolationis verba non recipit 2₁₃ 264, *vide* tristitia; homo mente inhaeret Deo 1, 425, cf. 17, 57, 23₁₁ 189, 31, 30, *vide* Deus; mens dum finem suum in rebus mundanis constituit, vel ab eis amorem revocans Deum amare coeperit, vel totaliter mundum contempserit 5₁₉ 332; mens erecta stat quando humiliter Deo subicitur 1, 20 777; confusio mentium quam patiuntur damnati 10₂₁ 455; non comprehendentes mentes loquentium in duobus deficiunt 8, 8. — *Mens*: *caput* 29, 33, *venter* 32₁₉ 176. — *Vide* anima, ratio, spiritus, etc.
- mensura, mensurare, mensuralis: non potest perfecte mensurari motus corporis nisi via per quam ambulat cognoscatur 38₁₉ 390; mensura vitae humanae determinatur a Deo 14, 10; linea mensuralis 38, 122
- mercator: mercatores difficilia loca solent adire ad lucrandum 28, 116. — *Mercator*: *institor* 28, 116
- mercennarius: mercennarii a patrono mercedem expectant 7, 40, cf. 14₁₄ 177; paterfamilias melioribus mercennariis maiores labores committit, postea largiens maiora munera 7, 48
- Mercurius: est parvae quantitatis 38₃₂ 567, raro videtur 38₃₂ 567,

- quandoque incipit apparere de mane, quandoque de sero 38₂₂ 564
- meridies, meridionalis: meridies est dextrum respectu orientis 30₁₂ 132; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere sursum caeli in meridie 23₈ 85; quidam posuerunt dextrum caeli in parte meridionali 23₈ 96, cf. 23₈ 114, 150, *vide* caelum; ex parte meridionali est nobis principium luminis 23₈ 146; versus partem meridionalem quoad nos procedunt motus planetarum 23₈ 101, *vide* planeta; latitudo terrae attenditur a meridie in septentrionem 38₁₈ 356, 363, *vide* terra; quanto magis appropinquatur ad meridiem in nostro habitabili tanto locus calidior est 38₁₈ 366; impugnatores beati Iob provenerunt ex parte meridiei 30₁₂ 127, ubi solent homines minus bellicosi et feroces habitare 30₁₂ 128. — *Meridies*: iuventus 11₁₇ 249
- meritum: in creaturis rationalibus invenitur meritum et demeritum propter liberum arbitrium 7₁₂ 274; de meritis iudicandorum instrui per testes 21₂₂ 221
- messis, messor: messores in terris calidis 29₁₉ 182. — *Messis*: quaecumque negotia inchoata vel iam pene perfecta 18₁₆ 206
- meta: metas rationis excedere 5₂ 16
- metallum: metalla generantur ex vaporibus humidis resolutis a terra per virtutem solis et aliarum stellarum et in terra retentis 28₁ 14, 28₈ 94, 101, ductilia et liquabilia sunt 28₁ 16; corpora metallorum non cedunt tangenti nec pertransiri possunt 37₁₈ 276; diversificantur metallorum species secundum puritatem vaporis resoluti et differentiam caloris digerentis 28₁ 20; diversas origines habent metalla 28₁ 24; inter metalla aurum videtur purissimum (fulgidius 37₂₂ 335) et post hoc argentum et sub hoc aes, infimum autem ferrum 28₁ 23, *vide haec verba*; metalla apud homines pretiosa habentur 28₁ 12; scripturam describere per impressionem in metallo 19₂₃ 234
- metreta: metretae macedonicae (Aristoteles) 40₁₈ 453
- metrice: sapientes metrice divina et philosophica describebant 36₂₄ 263, *vide* carmen
- miles, militaris: milites sub duce militant 7₁ 39, 25₃ 47, cf. 51, militando ad victoriam tendunt 7₁ 25, *vide* dux; milites aliquid post statum praesentem expectant 14₁₄ 178; milites consueverunt cum auctoritate regia et absque contradictione aliquem qui reputatur reus invadere 10₁₇ 361. — Cingulum militare: *balteum* 12₁₈ 302
- mille, millenarius: cubicus ex denario consurgens millenarius est 9₃ 41; maior numerorum qui apud nos proprium nomen habeat est millenarius 9₃ 32, 43
- ministerium: angelorum ministerio caelestia corpora moventur 38₁ 163; cf. 25₃ 42, 34₁₃ 141, *vide* angelus
- minor: ad magnanimum pertinet ut minoribus condescendat 29₁₁ 103
- mirabilis: mirabile est quod ipsum apparet sed causa eius perquiri non potest 5₉ 182, cf. 9₁₀ 278; cum aliquis magna et mirabilia considerat in stuporem adducitur 15₁₂ 105. — Mirabilia quaedam: in profundo maris 38₁₆ 305; in caelo 38₁₇ 317; in pluviis 36₂₈ 308; in avibus circa corvum 38₄₁ 685; circa animalia domestica et silvestria 39₆ 62. — *Vide* admiratio
- misereri: causa miserendi est miseria 19₂₁ 201; consueverunt homines misereri pupillorum 24₃ 34, viduarum 24₃ 39, pauperum 24₄ 43; non est sic in iudicio aliquibus miserendum quod iustitia relinquatur 29₁₄ 125; non misereri secundum quod misericordia in passionem sonat in homine quidem vituperatur, quod tamen divina bonitas ex sui perfectione requirit 10₃ 85
- miseria, miser: esse et vivere in miseria est fugiendum secundum quod huiusmodi 3₈ 83, 86; miseria hominis in damnis rerum vel personae et in dehonorationibus consistere videtur 3₂₅ 518; tanto gravior est miseria quanto a fortiori inducitur 19₂₁ 202; solet aliquis miseriam pati sed ex propria culpa 3₂₆ 535; animae amaritudo ex miseria nascitur 3₂₅ 515; homo in magna afflictione constitutus ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum 3₂₄ 510; ad parcendum inducere solet miseria hominis 7₁₈ 350, cf. 19₂₁ 201; in humanarum rerum dispositione quidam in miseria moriuntur 21₂₃ 232; superiores intellectuales substantiae absque miseria sunt 25₂ 33. — *Vide* afflictio
- miseriordia: solet duplex esse misericordiae impedimentum, scilicet contemptus miseri 31₁₃ 218 et fiducia propriae potestatis 31₂₁ 235; beneficium misericordiae erga pauperes, viduas et pupillos 31₁₆ 199
- modicus: omnis creatura corporalis modicum aliquid est in comparatione sanctorum angelorum 41₁₆ 291
- mollescere: in examinatione mollescere 9₁₂ 347
- monere: solent homines ter moneri vel citari 33₂₉ 330
- mons, montanus: inter corpora mixta maxime videntur firma et stabilia montes 9₈ 90, qui sunt quasi columnae super terram fundatae 9₈ 156; cum generatio montium sit naturalis, quandoque montes naturaliter destruuntur 9₈ 106; montes ex certis causis post aliqua temporum curricula dissolvuntur 14₁₈ 253; quandoque funditus diruuntur 28₈ 125; rupes alicuius excelsi montis quasi semper caligine nebularam obteguntur 28₃ 69; in radicibus quorundam montium defluunt immeabiles torrentes 28₄ 74; cavernae lapidum inveniuntur in locis montanis 24₈ 89; in locis montanis frequentiores et graviore sunt pluviae 24₈ 82; in montibus silvestria animalia congregantur ad securitatem et otium 40₁₅ 417; solent homines ad loca montana confugere pro timore latronum vel hostium 24₈ 80. — *Mons*: superbus 40₁₇ 443, cf. 40₁₈ 412
- monstruosus: daemones sub figura quasi monstruosorum animalium describuntur 40₁₀ 244
- mors, mori, mortuus: mors est corruptio corporis viventis 38₁₇ 329, cf. 14₁₀ 87, 33₂₃ 273, 12₁₄ 209, *vide* corruptio; mors communiter omnibus immittitur a Deo 9₂₃ 523, per subtractionem divinae operationis conservantis vitam 14₁₃ 148, cf. 14₄ 39; homo necessario patitur mortem corporalem ex eo quod terrenum habet fundamentum 4₁₉ 503, cf. 4₂₁ 556, 5₂₀ 361, 10₁₉ 387, 21₁₃ 111, 38₁₇ 330, per aetatis processum tendit in mortem 16₂₃ 313, cf. 3₁₃ 360, sicut ad suam domum 30₂₃ 238; propter incertitudinem mortis non potest expectari etiam dies crastinus 7₂₁ 517; credimus mortem ex peccato primi hominis provenisse 14₁₃ 152, 19₂₅ 254, cf. 10₉ 225
- Mors quandoque est naturalis quandoque violenta 4₁₉ 505, 13₂₈ 419, 14₇ 67, cf. 27₂₁ 235, 27₂₂ 241, 33₁₈ 207; mors naturalis potest per aliqua signa praecognosci sed mors violenta omnino incerta est 4₂₀ 513;

in vulva aliqui moriuntur ante infusionem animae rationalis 316 392; quidam prosperantur usque ad mortem, quidam in miseria moriuntur 2123 232, cf. 313 360; quidam absorpti terra vel oppressi parietibus per terraemotum cadentibus moriuntur 3815 293; per mortem homo privatur corporali visu 3817 340, *vide* tenebrae, totaliter consumuntur corporis bona 1813 168, cf. 1214 209, 1410 87, 1814 180; mors quasi regis plena potestate hominem in pulverem conterit 1814 184, cf. 2011 117; corpus mortuum resolvitur in quasdam reliquias caloris naturalis 3415 166, idest cinerem et pulverem 3415 163, corporalem pulverem 408 208; apud antiquos corpora mortuorum igne comburebantur 3415 165; post mortem homo in putredinem et vermes resolvitur 1714 193; per festinam mortem redditur humanum cadaver vile et abominabile quasi sterco 207 59; absque differentia honoris et dignitatis similis est condicio mortuorum 1022 488, cf. 2126 259; homo videtur sic per mortem consumi ut nihil eius remaneat 1410 95, quasi impossibile sit ipsum iterum reparari ad vitam 1411 107; homine mortuo, frequenter omnia quae fuerunt eius depereunt 1814 198; non potest redire homo post mortem ad eundem modum vivendi 207 101, ad vitam praeteritam 77 186, *vide* reditus; quidam posuerunt quod post certas revolutiones annorum mortui repararentur ad vitam 1925 285; aliqui a mortuis futurorum cognitionem exquirebant 2822 266; quod est post mortem est quasi postremum Coecyti 2133 336

Omnes homines cum quodam luctu moriuntur 2133 335; mors est ultima poenarum praesentium 87 73, et maxima 922 519, inter tribulationes non computatur 520 361; de amicis mortuis dolendum est non immoderate 120 757; mortui de facili oblivioni traduntur 207 95, cf. 819 289, 1818 217, 3817 341, *vide* tenebrae; quidam desiderant se in memoriis hominum victuros etiam post mortem 1817 209, quod contingit ex tumulis (ad aliqualem mortui memoriam 1019 390) vel propter bona quae fecerunt 1118 263; per mortem homo non totaliter consumitur 3024 239, cf. 713 414, 1328 416; Deo mortui conspicui sunt quia secundum spiritum vi-

vunt 78 166; differentia magnitudinis et parvitas secundum spiritualia bona remanet in statu mortuorum 319 428; mors hominis non est in perpetuum 146 41, hoc esset valde horrendum et miserabile 1413 139; status mortis humanae brevis est in comparatione ad statum futurae immortalitatis 146 42; non sic mortuus est Christus quod eum mors absorberet 1925 262; resurrectio mortuorum communis in fine mundi expectatur 1412 132, *vide* resurrectio; de morte prima et secunda 408 207

Mortis caligo: peccatum originale 1021 447; *mortis umbra*: ignorantia vel stultitia 1222 344, obscuritas culpae ducens ad mortem 3422 251; mors: *inferna* 2113 114, *somnus* 313 362; mortuum esse: *dormire* 1412 110, 2719 219

motio, movere, motus: finis ultimus est quasi terminus motus 1821 259, *vide* finis; terminus est ultimum motus 3811 218; via ad motum refertur 3819 378; non mensuratur perfecte motus corporis nisi via per quam ambulat cognoscatur 3819 390; propter ipsius defectum motus perfecte non cognoscitur 3628 283; ordine naturae movens prius est moto 387 150; motus violentus a potestate humana 267 110; tam in corporibus corruptibilibus quam in corporibus incorruptibilibus quidam circularis motus apparet, sed aliter et aliter 77 189; omnis naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praecceptum Dei 3927 299; motus diurnus est primus motuum 3812 231, uniformis 3831 539, quo revolvitur totum caelum et omnes stellae in eo semel in die et nocte super polos mundi 3831 540, cf. 3812 231, sensibilius percipitur ex stellis propinquis polo septentrionali 3831 542, *vide* caelum, corpus; proprium est aquae quasi continue moveri 388 192; quod gravioribus elementis constet corpus humanum eius motus declarat 419 468; est in quolibet animali principium motus a dextro 238 83; exteriora organa motus sunt tibiae et crura, interiora autem sunt cartilagineae quaedam et nervi 4013 377; homo motus in corde patiens propter passionem 107 26; motus contrarii humanarum voluntatum 252 27

mulier: res fragilis 13 (141) 437, infirma 1514 128; in utero mulieris occurrit compactio massae corporeae 1010

245, *vide* uterus; mulieres cum pariunt indigent obstetricum obsequio 391 20, cf. 392 32; homo de muliere nascens maculam contrahit 254 72, *vide* concupiscentia

multiplicatio: multiplicatio malorum homini procedere potest usque ad infinitum 3616 161

multitudo: non est celebritas nominis nisi apud multitudinem, quae in plateis solet inveniri 1817 216; a iustitia homines declinant quia defecerunt multitudini contra iustitiam 3424 270; poenae multitudinis peccantium 3424 277; multitudo vulgi 3834 590

mulus: ex asinis muli generantur 183 83; mulis antiqui maxime insidebant 183 84; qui subiacet concupiscentiae passionibus mulo comparatur 410 172

munditia, mundus: munditia in solo Deo perfecte invenitur 13 (141) 485, cf. 256 86, *vide* Deus; quicquid quocumque modo mundum vel purum est, a Deo munditiam et puritatem habet 13 (141) 487, *vide* puritas; de immundo facere mundum est eius qui per se mundus est 13 (141) 482

mundus, mundanus: principales partes mundi sunt terra, mare et caelum 3838 614; terra fundata est super centrum mundi 388 130, *vide* terra; idem est factor mundi et gubernator 3413 134; hoc quod res naturales sunt propter finem ostendit mundum regi divina providentia et non omnia agi fortuito 58 131; impossibile est quod universalis mundi gubernatio sit iniusta 3413 143; antiqui naturales ponebant mundum casu factum esse Prol. 10; mundi cognitio imperfecta 58 153, *vide* homo; mens triplex hominis ad res mundanas 519 332; fides catholica non ponit substantiam mundi perituram sed huius mundi statum qui nunc est 1412 127; quidam posuerunt hunc statum mundi in aeternum duraturum 1925 285; resurrectio mortuorum communis in fine mundi expectatur 1412 132. - *Vide* Deus, universum

munitio, munire: homines ad loca montana quasi munitiora confugiunt pro timore latronum vel hostium 248 80; quandoque munitio per terraemotum deiciuntur 3815 297. - Fortissima munitio: *brachium excelsum* 3815 300

murmur, murmurare: aqua murmuris sonum facit 324 509; murmurare

contra Deum est Deum blasphemare 11, 540
murus: obstaculum ex ipsa substantia negotii 30, 161
 musica, musicus: signa gaudii sunt musica instrumenta 30, 295; apud antiquos liberi instruebantur in musicis 21, 103
 mussitatio: sine mussitatione 21, 35
 mustum: nisi vapor musti ferventis evaporet, multiplicatur quandoque usque ad vasis contractionem 32, 179
 mutabilitas: causa mutabilitatis est potentia 41, 421; res temporales corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum 22, 180. — Cursus mutabilitatis rerum: *fluvius* 22, 181
 mysterium: mysteria libri Beati Iob Prol. 99

N

nares: respiratio praecipue fit per nares 27, 34, 41, 178, cf. 41, 187
 natio: in parte septentrionali habitabant barbarae nationes 30, 124
 nativitas, nasci, natus: vita hominis per nativitatem in manifestum prodit 30, 297; nativitate sublata conceptio non auferitur sed e converso 3, 117; homo nascens a parentibus originem sumit 17, 191; homo de muliere nascens maculam contrahit 25, 72, *vide* concupiscentia; nati sunt quodammodo aliquid parentum 1, 56, in auxilium rerum gerendarum solent esse parentes magis nati quam natae 1, 65, *vide* filius, parens, pater; Herodes et Pharaonem diem nativitatis celebrabant 3, 179; secundum astrologos nativitas diurna est laudabilior 3, 120
 natura, naturalis, naturaliter: quaelibet res naturam ex causis propriis habet 41, 402; quod naturale est non potest totaliter vitari 6, 69; ratio condicionem naturae auferre non potest 3, 7; id quod consuetum est apprehenditur ab hominibus quasi naturale 39, 73; ea quae naturaliter sunt nulli imputantur in culpam vel in malum 10, 99; naturale est quod unumquodque perdat suum contrarium 10, 100; natura agit propter finem 9, 113; non omnia procedunt ex necessitate principiorum naturalium 5, 170, cf. 163; res naturalis quae finis notitiam non habet ab aliquo superiori intelligente ordinatur in finem 9, 116, cf. Prol. 20, ut sagitta a sagittatore 9, 119
 Ordine naturae caelum et astra priora sunt terra sicut incorruptibile corruptibili et movens moto 38, 150, *vide* caelum; ad motum localem natura corporea nata est spirituali naturae oboedire 11, 711, *vide* corpus; in rebus quae naturaliter generantur paulatim ex imperfecto ad perfectum pervenitur Prol. 1; diversis naturis unum et idem potest esse bonum et malum 10, 79; hoc habet naturae ordo ut quod naturaliter generatur etiam determinato tempore corrumpatur 9, 104; est naturale sensibili naturae ut et convenientibus delectetur et gaudeat et de nocivis doleat et tristetur 3, 8, *vide* sensus; quando natura est fortis 7, 114
 Inclinatio naturalis est ex virtute divina quae est naturae principium 26, 111, cf. 1, 250, 26, 108, non ut excludatur naturae operatio 10, 237; a divino praecepto tota natura in sua operatione regulatur 9, 188, cf. Prol. 24, 36, 322, 37, 97; omnis naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praeceptum Dei 39, 297; cognoscere naturam entis 22, 124. — *Vide* Deus
 Antiqui naturales ponebant solum causam materialem Prol. 14, et mundum casu factum esse Prol. 10. — Naturalis aptitudo: *spes* 14, 71
 nauta: anima humana quantum ad aliquid est in corpore sicut nauta in navi 41, 473, *vide* anima
 navis, navigare: quando navis movetur per mare, ad longum spatium vestigium navis transeuntis relinquitur 41, 402; naves poma portantes ad vendendum festinant ne per moram putrescant 9, 620; frequenter in mari fulmina cadunt quibus quandoque etiam naves periclitantur 41, 236; in mari navigantes timent ne ab intumescensibus fluctibus submergantur 31, 255; inveniuntur in mari pretiosa corporalia quia ibi depereunt in navibus ibi submersis 28, 178
 nebula: pluviis ex nubibus deorsum cadentibus, remanent vaporum reliquiae ex quibus nebulae generantur 26, 126; per nebulas nobis tegitur caelum 26, 128, 133; rupes excelsi montis quasi semper caligine nebularum obteguntur 28, 69. — *Vide* nubes
 necessitas, necessarius: non omnia procedunt ex necessitate principiorum naturalium 5, 170, cf. 163; species terrae ex necessitate talem quantitatem non requirit 38, 115;
 absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt 5, 196; quidam situm elementorum attribuerunt necessitati materiae 38, 96; illi qui providentiam negant omnia quae apparent in rebus mundi ex necessitate naturalium causarum provenire dicunt 5, 148
 Homo fundamentum aedificii collocat propter necessitatem habitationis 38, 138; divitiae naturales hominum naturali necessitati subveniunt 27, 193; prae nimia necessitate ad publicum sine vestibus nudus prodire 24, 100; mane primo aliqui pauperes necessitate ducti praecoccupant tempus operis 24, 148; spem habent iusti de Deo quod in tempore necessitatis eorum orationem exaudiat 27, 108. — *Necessarii*: familiares et domestici 6, 190, cf. 21, 73
 negare: dubitans propinquus est neganti 15, 50
 negligentia: quandoque defectus in operibus humanis invenitur ex negligentia propter infirmitatem carnis 9, 681; sunt in viris iustis peccata levia et venialia quae ex negligentia et subreptione proveniunt 6, 16; per negligentiam peccati initia reprimere non curans 4, 531; pro familiarium delictis interdum domini puniuntur propter negligentiam corrigendi 11, 220
 negotium: negotia inchoata vel iam pene perfecta: *messis* 18, 206; obstaculum ex ipsa substantia negotii: *murus* 30, 161
 nervus: interiora organa motus sunt cartilagineae quaedam et nervi 40, 378; organorum consistentia et robur est ex nervis et ossibus 10, 252; qui ponuntur in carceris nervo, sic ligantur quod a nervo divertere non possunt 13, 405
 nescientia: angeli purgari dicuntur a nescientia (Dionysius) 41, 288
 nigromanticus: nigromantici nituntur cum daemonibus pactum inire aut eos sibi subicere vel qualitercumque constringere 40, 650, cf. 645 (28, 266)
 nihil: in nihilum redigere, subtrahendo scilicet esse 11, 156, *vide* Deus
 niti: ex duobus homo nititur ad effectum operationis pervenire 18, 92
 nix: pluviae congelatae sunt nives 38, 504, quae procedunt ex nubibus 37, 193, cf. 37, 241, 38, 430, *vide* pluvia, nubes; nives magis propter eorum tenuitatem possunt penetrari 38, 437; nivis dissolutio per

- caefactionem 6₁₇ 221; aquae nivis bene ablutivae dicuntur 9₃₀ 669
- nobilitas, nobilis: unumquodque tanto in maiori nobilitatis altitudine consistit quanto magis suo perfectivo substat 1₂₀ 779; ipsum cognoscere est nobilissimum 3₂₀ 441; meliora pascua nobilioribus animalibus reservantur 39₈ 112
- nocere, nocivus, noxius: qui aliis nocent per dolum 4₈ 141, cf. 24₂ 26, *vide* dolus, vel per manifestam violentiam 24₅ 53, latrocinio intendentes 24₅ 59; hoc quod aliquis aliis nocet etiam in suum nocumentum redundat 24₂₂ 263; solent homines desistere a nocumento eorum qui aliis nocere non consueverunt 24₄ 47; voluntas nocendi est homini a se ipso, potestas autem a Deo 1₁₂ 572, 12₆ 129, 15₂₀ 196, cf. 40₁₄ 404; sensus non potest non refugere id quod est nocivum 6₈ 83, *vide* sensus; amara et noxia non potest cor hominis libenter acceptare 6₈ 89, 92. — *Vide* nocumentum
- nocumentum: in peccato procedentibus ex triplici causa proveniunt nocumenta 18₈ 118; nocumenta proximis illata quandoque per modum calumniae inferuntur sub praetextu iustitiae, quandoque sine colore iustitiae 22₄ 47; hypocritarum est dolose aliis nocumentum inferre 15₂₅ 335, *vide* dolus, hypocrita; onychini nocumentum refrenatur per sardium 28₁₆ 206. — *Vide* nocere
- Noe: manifestum est Noe hominem in rerum natura fuisse Prol. 84
- nomen: non est celebritas nominis nisi apud multitudinem 18₁₇ 216; homini nomen bestiae competit cuius passionem imitatur 4₁₀ 170
- novitas, novus: si motus caeli in aeternum durabit nullus erit novissimus dies 19₂₅ 290, *vide* dies; in gloriam novitatis exaltabitur homo resurgens 14₁₅ 210. — *Novissimi*: minores de populo 18₂₀ 236
- nox, nocturnus: nox et dies fiunt secundum motum diurnum qui est primus motuum 38₁₂ 231, 240, 38₂₁ 539, *vide* caelum; ad bonum noctis pertinet secundum naturam quod decoratur aspectu stellarum et ex spe diei 3₈ 278; finitur nobis lux diei et tenebra noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori 26₁₀ 145, cf. 14₆ 32, *vide* sol, tenebrae; diluculum est quoddam confinium diei et noctis 38₁₂ 235
- In tempore noctis res visu discerni non possunt 4₁₅ 302, quaecumque modica commotio perturbationem inducere solet 4₁₅ 303; aliud est opus noctis et aliud diei 37₇ 116; nox est tempus deputatum humanae quieti 17₁₂ 166; nox propter tenebras secundum se ipsam horrida est 3₈ 216; in nocte pauca vel nulla fiunt memoria digna 3₈ 228; nox non notatur per se ipsam in hominum memoriis sed ex die coniuncta 3₈ 230; quaedam noctes sunt celebres et festivae 3₇ 235, cf. 240; tempus nocturnum propter quietem magis est congruum revelationibus percipiendis 4₁₃ 270; vigiles cantu aut instrumenti sono propinquitatem certarum horarum noctis declarant 38₂₇ 641
- Nox: subita et inopinata adversitas 34₂₅ 295, quies contemplationis seu obscuritas visionis 35₁₀ 109
- nubes: ex vaporibus resolutis ex aqua generantur 38₈ 198; soliditatem non habent 36₂₈ 304; per nubes occultatur caelum 36₂₉ 315, cf. 3₈ 191, 9₇ 192, 36₃₀ 319, 37 (36₂₈) 5, 10, 37₁₅ 233; quandoque in uno territorio nubes apparent et in alio non, et hoc dupliciter 37₁₃ 203; in locis maritimis nubes magis multiplicantur 38₈ 200; nubes ventorum impulsu ad diversas partes transferuntur 37₁₂ 181, cf. 37₁₇ 250, 37₂₁ 322, 38₂₆ 476, circuitu quodam 37₁₂ 183, secundum Dei dispositionem 37₁₂ 191, 37₁₃ 215, 38₂₇ 484, *vide* ventus; in hieme redeunt nubes non eadem numero 7₈ 199; radii solis reverberantur ad nubes 37₁₁ 173
- Ex divina dispositione dependet quis effectus ex nubibus consequatur 37₁₂ 197, 200; procedunt ex nubibus diversi effectus, puta pluviae, nives, grandines, tonitrua et similia 37₁₂ 193; vapores nubium successive in pluvias condensantur 36₂₈ 307, cf. 26₉ 126, 28₂₅ 312, 36₂₈ 302, *vide* vapor, pluvia; dum ex ventis nubes impelluntur causatur sonus tonitruum 38₂₅ 468, cf. 37 (36₂₈) 7, 38₂₄ 593, 597, *vide* tonitruum; de nubibus procedunt fulgura propter collisionem venti 36₃₀ 317
- Nubes ordinatae ad frumentum 37₁₁ 157; nubes roris messoribus refrigerium praestans 29₁₉ 184; nubium scientia comprehendit omnem notitiam impressionum quae aerem perturbant et effectuum in his inferioribus 37₁₆ 247, cf. 241, *vide* aer. — *Vide* nebula
- nuditas, nudus, nudatio: est quaecumque nuditatis remedium si nudus saltem operimento domus non careat 24₈ 84. — *Nudatio*: rapina 20₁₉ 215; *nudus*: non sufficienter vestitus 22₆ 56, non habens vestimenta 24₁₀ 99
- numerus, numeralis: secundum quosdam species numerorum usque ad decem protenduntur, postmodum priores numeri repetuntur 9₃ 36, quod secundum nominationem manifestum est 9₃ 39, cf. 33; maior numerorum qui apud nos proprium nomen habeat est millenarius 9₃ 32, 43; apud nos numerum illorum esse dicimus quorum numerus a nobis stabilitur 14₅ 12; solet septenario numero universitas designari 5₁₉ 320, 42₈ 69; caelestium virtutum numerus ignotus est homini 25₃ 48, *vide* homo; absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt 5₉ 196
- nunc: in praesenti tempore 37₂₁ 317
- nuntius: angeli, idest nuntii, quia divina hominibus annuntiant 1₆ 246, *vide* angelus
- nutritio, nutrire, nutrimentum: per nutrimentum conservatur vita 18₁₂ 160; adeps propter superabundantiam nutrimenti generatur 21₂₄ 244; strutio non curat de nutritione pullorum 39₁₆ 185; ex nutrimenti subtractione primitus homo incipit debilitari 18₁₂ 162, et etiam subtrahitur vita 18₁₂ 164; pretiosissimi lapides maxime nutriuntur in India 28₁₆ 193

O

- obfirmatio: cum cordis obfirmatione 11₁₃ 209
- obfuscare: luna et stellae ad praesentiam corporalis solis obfuscantur 25₈ 80
- obicere: contentio in respondendo et obiciendo consistit 9₁₄ 390, *vide* contentio; solent disputantes contra dicta aliorum obicere 23₅ 50, *vide* disputatio
- oblatio, offerre: ante Legem datam fuerunt primitiarum et decimarum oblatio 1₆ 161, *vide* hostia
- obligatio, obligare: obligare se ad poenam 31₅ 70; alio subici accedente aliqua obligatione 40₂₃ 572
- obliquatio, obliquare, obliquitas, obliquus: intentio Iob non erat ad exteriora bona obliquata 2₁ 20; quan-

to regula propinquior est primae rectitudini minus habet de obliquitate 418 442; peccatum est obliquatio a lege Dei 118 33; rectum est iudex sui ipsius et obliqui 118 36

oblivio, oblivisci, obliviosus: per temporis longitudinem homo obliviscitur eorum quae novit 108 145; volens alicui reducere aliquid ad memoriam quod oblitus videtur 108 204; per oblivionem peccans contra legem Dei 2312 202; mortui de facili oblivioni traduntur 208 95, cf. 818 289, 1818 217, 3817 341; strutio est naturaliter animal obliviosum 3918 179. — Oblivio: *tenebrae* 1818 220, cf. 3817 339

oboedientia, oboedire: materia corporalis non oboedit ad nutum angelis ad susceptionem formarum sed soli creatori Deo 118 708, ad motum localem natura corporea nata est spirituali naturae oboedire 118 711; 'respondere' pertinet ad oboedientiam qua creatura Creatori oboedit 1418 203; servus ad nutum oboedit domino 2611 158; milites oboediunt imperio ducis 258 47

obrizum: aurum purissimum 3124 271, 2818 189

obscuritas, obscurus: claritas lunae et stellarum quasi obscuritas est immensitati divini luminis comparata 258 81. — Obscuritas visionis: *nox* 3510 109; dubia et obscura: *tenebrae* 2417 183; obscuritas horribilis: *turbo* 917 428, cf. 381 29; obscuritas culpae ducens ad mortem: *umbra mortis* 3422 251

observatio, observare: qui bibit vinum cum aliqua observatione bibit ne inebrietur, quod in potu aquae non observatur 1514 142

obstaculum: *murus*, *ianua* 3014 161

obstetrix: mulieres cum pariunt indigent obstetricum obsequio 391 20; obstetrix sic educit infantem quandoque mortuum ut mater non laedatur 2613 193

obstupescere: rationabile est quod ad praesentiam maioris virtutis minor obstupescat 418 291

occasio: diversis occasionibus iterato irretiri 4018 369

occidens, occidentalis: si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere sinistrum caeli in occidente 238 85; apud quosdam inferius caeli intelligitur occidens 238 102; principium motus planetarum est in occidente 238 130, cf. 133, *vide* planeta; sol

suo proprio motu movetur ab occidente in orientem 3822 559, *vide* sol; longitudo terrae attenditur secundum progressum ab oriente in occidentem 3818 354, *vide* terra; versus vespere fiant venti occidentales 3712 186, *vide* ventus. — *Vide* caelum

occisio, occidere: quandoque ab exteriori persecutore occiditur homo 2722 241; quandoque impiorum filii qui in hoc mundo prosperati sunt occiduntur 2714 170; de carcere educi ad occisionem gladii 3612 108, cf. 2718 180; concurrentes homines ad cetum occidendum 4028 672

occultatio, occultare, occultus: humanae sapientiae origo occulta est ex parte intellectualis luminis et ex parte rerum cognitarum 2818 233, *vide* sapientia; triplex modus occultationis solet in revelationibus contingere 412 236; adulter quasi non sufficiat ei occultatio noctis adhuc alias occultandi artes assumit 2418 161; solent homines propter confusionis timorem contra iustitiam suam culpam occultare 3133 334

Occultissima omnium causa scilicet Deus 2818 235, cf. 381 195, *vide* Deus; loca occulta quaerunt fugitivi 1528 280, eligunt cervae in quibus pariant 391 16; quod in sinu absconditur in occulto habetur 1927 347; quaedam occultae creaturae scilicet venti et pluviae 2825 308; occulta maxime videntur esse ea quae in corde latent 1224 368; remanent multa in factore consideranda quae nobis occultantur 118 55

Occulta cognoscere ad intelligentiam pertinet 1213 193, 1224 367; divinae cognitioni subiacent pleraque ipsorum quae ab hominibus sunt occulta 283 56, *vide* homo; ex mutua collatione aliquid occultum indagari 222 12; non licet per imundos spiritus occulta perquirere sed solum per Deum vel per sanctos 4 (51) 582. — In occulto cordis: *in sinu* 2312 204

oceanus: undique terram circumdat 2610 143, 148, *vide* mare

oculus: inter alias partes capitis sunt praecipui oculi 418 152; oculus ratione suae levitatis lucidus est 418 154; propter discursum humorum visus oculorum impeditur 1617 225; est stibium quo mulieres utuntur ad ornatum oculorum 4214 178; fortiter commoto capite vel oculis videtur quod emicet splendor ignis 418 145; id quod videtur oculis cer-

tius cognoscitur quam quod aure auditur 428 38, *vide* visus; solent homines maerore depressi oculos ad terram demersos habere 2924 228; oculi ceti 418 51, 418 155; ex oculorum aspectu provenit concupiscentia mulierum 318 16, cf. 318 9, 2418 157; ea quae ab oculis recedunt de facili a memoria transeunt 208 93; oculi corporis visuri sunt non divinam essentiam sed Deum hominem factum 1927 326, etiam gloriam Dei in creatura refulgentem 1927 329

Oculi alicuius deficere dicuntur quando aspicit ad aliquod apprehendendum ad quod attingere non valet 1120 281, cf. 178 92; aliquis dicitur super aliquem oculos aperire cum eum dirigit et vias eius considerat 13 (148) 468; placidis oculis aliquem aliquis intuetur quando facta eius benigne interpretatur 1610 118, terribilibus oculis quando bona interpretatur in malum 1610 120; quasi caligat oculus rationis quando propter passionem iudicium eius in opere particulari decipitur 2317 252. — Oculus rationis: *facies* 2317 251

odium, odiosus: si ira in odium transeat 1911 108; quando est nobis aliquid odiosum, omnia abominamur per quae in illud devenimus 38 101; odium inimicorum maxime manifestatur quando aliquis gaudet vel de totali ruina vel de malo superveniente 3129 305; iudicis odium iustum vel iniustum 3310 77, cf. 69; facies hominis odientis aperta est quando rationem sui odii non occultat 1324 366

odor, odoriferus: boni odores assumuntur in signum laetitiae 1818 196; signa tristitiae demonstrare quantum ad aliquos fetidos odores 1818 190; taeda suavem odorem emittens 4110 163; vapor odoriferus ex ore ceti 4110 164

offensa, offendere: causa inimicitiae conveniens est offensa 1324 358; ira est appetitus vindictae ex praecedenti offensa proveniens 58 10; aliquis offendit unde poenam meretur a Deo vel provocatus ad vindictam vel ipse primitus offendens 328 537; homo nihil condignum facere potest propriis viribus ad recompensandam offensam quam contra Deum commisit 720 449. — *Vide* culpa, poena, satisfactio; Deus

oleum: videtur pretiosius inter fructus terrarum 298 64

- oliva: solent olivae optimum oleum habentes in locis lapidosis et arenosis esse 29, 66
- olla: quando olla fervet, aqua fervens in ea commovetur 41, 23, 389, cf. 41, 11, 186
- omissio, omittere: omissiones proprie nominantur delicta 13, 23, 349, cf. 33, 63; in pluribus peccat homo omitendo quam committendo 22, 45, *vide* peccatum
- Omnipotens: qui sunt in tempore modum aeternitatis Omnipotentis comprehendere non valent 24, 15, *vide* homo
- onager: asinus silvestris est 11, 12, 196, 24, 57, 39, 69, 71, 39, 113, a servitute humana liber 39, 69, 82; onagri habitaculum 39, 88, 91, 93, 96. - *Vide* asinus
- onus: adversitas quasi onus quoddam levius fertur quando a pluribus portatur 2, 12, 246
- onychinus: noxias virtutes habet, scilicet excitandi tristitias et timores 28, 16, 204; nocumentum eius refrenatur per sardium 28, 16, 206
- opacus: terra in se opaca est 10, 21, 468
- operarius: operarius semen a domino susceptum serit et multiplicatum reddit, segetes congregando in aream et post trituram in horreum domini reportando 39, 12, 151; homo operarius denegans pretium laboris dupliciter 31, 33, 395
- operatio, operari, operativus: omnia habent dispositionem naturalem congruam propriae operationi 5, 112; ex bonis homo habet facultatem operandi 30, 12, 140; vitalium operationum principium est cor quod sub costis continetur 18, 12, 166, *vide* cor; est proprium voluntatis ut propter finem operetur 36, 21, 324; ad effectum suae operationis nititur homo pervenire per propriam fortitudinem vel per patientiam 18, 92; rationem operantis aliquis cognoscit dupliciter 15, 70; adjuvare videtur aliquem qui eius operationem defendit 26, 19. - Operatio: *manus* 5, 13, 312, 10, 8, 177, cf. 37, 122, *via* 8, 12, 218; operandi facultas: *pedes* 30, 12, 141. - *Vide* opus
- opponens: est disputatio inter duas personas, scilicet opponentem et respondentem 13, 23, 307, *vide* disputatio, contentio; in opponente maxime requiritur acumen intellectus 34, 34, 392
- oppressio, opprimere, oppressor: opprimere in hominibus malum est 10, 30; opprimentium quidam opprimunt per potentiam, quidam decipiunt per astutiam 5, 12, 240, cf. 35, 84, 29, 17, 154; qui innocentem opprimere volunt non sunt iusti sed impii 10, 111; homines oppressi clamant ad Deum contra oppressores 35, 83
- optare: quaedam per modum optandi dicuntur ad exprimendum iudicium quod de aliqua re habetur 34, 151; contingit aliquem alicui malum dicere imprecaando vel optando 31, 50; claritas prosperitatis ex hominis affectu procedit dum sibi provenit quod optat 18, 66, *vide* felicitas, prosperitas
- opulentia: ad temporalem prosperitatem pertinet exteriorum rerum opulentia 21, 23, 238, *vide* prosperitas; superbiam opulentia plurimum gignit 1, 117, *vide* superbia
- opus: inter opera vitae praecipuum est intelligentia veritatis 33, 32; diversis hominum operibus diversae dispositiones aeris congruunt 37, 115, cf. 119; solent homines dupliciter a suis operibus impediri 24, 17, 177; semper in operibus humanis aliquis defectus invenitur scilicet ex ignorantia vel negligentia vel infectione terrena affectionis 9, 31, 679, semper etiam aliquid deficit a puritate divinae iustitiae 9, 31, 686; per vestimenta exteriora opera designantur 9, 31, 692. - Opera: *viae* 11, 7, 107, 26, 14, 199, 34, 21, 242, 36, 23, 249, 36, 24, 258, 40, 14, 388; operum processus: *gradus* 31, 37, 378, *itineraria* 30, 13, 151, *viae* 31, 4, 59; opera virtutis: *manus* 37 (36, 22) 8; opera peccati: *germina* 20, 2, 333. - *Vide* operatio
- oratio, orare: homo pro se proponere coram Deo potest orando 33, 26, 292; ad hoc quod liberetur oportet quod homo pro se oret 33, 26, 286, cf. 27, 108; utilis est oratio quando homo iniquitatem dimittit et postea a Deo petit ut a puniendo cesset 11, 14, 212; inter satisfactionis opera quasi praecipuum videtur esse oratio 8, 98; providentia divina sublata, orationis fructus tollitur 5, 136
- orbiculariter: circulariter sive orbiculariter 1, 150
- ordo, ordinare: absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt 5, 196; creaturarum ordinem ad plenum comprehendere non possumus secundum quod a divina providentia dispensatur 11, 4, 59, *vide* homo; ordine naturae caelum et astra priora sunt terra sicut incorruptibile corruptibili et movens moto 38, 150; caelestium ordo indeficiens perseverat 22, 14, 144; ordo elementorum 38, 173, cf. 26, 10, 137; quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum non attribuerunt rationi ordinanti 38, 96; in eventibus humanis nullus certus ordo apparet Prol. 31; dubitatio de actibus hominum utrum ordinatione superiori ordinentur Prol. 26. - *Vide* Deus
- organum, organice, organisatio: anima rationalis non infunditur nisi post organisationem 10, 12, 257; organorum consistentia et robur est ex nervis et ossibus 10, 11, 252; organa circumdantur exterius a pelle et carnibus 10, 11, 253; exteriora organa motus sunt tibiae et crura, interiora vero cartilaginea quaedam et nervi 40, 13, 377; prosperitas terrena organice deservit ad veram hominis felicitatem 8, 13, 196
- oriens, orientalis: principium motus totius firmamenti manifeste apparet in oriente 23, 82, 23, 122, cf. 23, 99; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere dextrum caeli in oriente 23, 85; quidam posuerunt superius caeli esse partem orientalem 23, 96; si imaginemur unum hominem qui sua dextera moveret caelum ab oriente versus superius hemisphaerium 23, 90; meridies est dextrum respectu orientis 30, 12, 132; longitudo terrae attenditur secundum progressum ab oriente in occidentem 38, 13, 354, *vide* terra; in mane flant venti orientales 37, 12, 185, *vide* ventus. - *Vide* caelum
- In partibus Orientis usque hodie sunt pauci habitatores prae latitudine regionis 1, 72; in tabernaculo plurimi Orientalium habitare consueverunt et suas divitias et suppellectiles habere 8, 22, 324; maxime in partibus Orientis agrorum possessio non ita pretiosa erat sicut animalium 1, 69; solent in Oriente impugnationes insurgere a parte septentrionali 30, 12, 122; arcubus maxime Orientales utuntur ad bella 29, 20, 192
- Origenes: etiam nunc quoscumque spiritus creatos instabiles asserit et posse ad pravitatem perducere 4, 13, 453
- Orion: constellatio multum evidens in caelo 9, 244
- ornatus, ornare: homo ornatur ex specioso vestimento 40, 118, cf.

29₁₄ 131, *vide* speciositas; est stibium quo mulieres utuntur ad ornatum oculorum 42₁₄ 178; ornatus corporis interdum post mortem homini remanent, sed postea etiam his nudatur 14₁₀ 90; in sapientia honor hominis et ornatus consistit 18₃ 30; equus ex exteriori ornatu ad libidinem provocatur 39₁₉ 222. — *Vide* decor, speciositas

os (oris): animal respirat etiam per os 41₁₂ 187; respiratio quae fit per os non est adeo congrua (Aristoteles) 27₃ 35; animalia afflictionem cordis ore exprimunt 6₅ 70; subicit homo sibi equum aut asinum vel camelum imponendo frenum vel camum in ore eius 40₂₁ 551; de ore ceti, *vide* cetus. — *Os*: animus 29₂₃ 218; *os angustum*: tribulatio 36₁₆ 158

os (ossis): ossium robur nutrimento medullarum sustentatur 21₂₁ 248; organorum consistentia et robur est ex nervis et ossibus 10₁₁ 252; labia sunt carnea quae dentibus sicut ossibus adhaerent 19₂₀ 191; elephantis habent ossa solida sine iuncturis 40₁₃ 372. — *Ossa*: fortitudo 21₂₄ 248, 33₁₉ 219 id quod est in homine roboris 7₁₅ 330

ostium: ostia ad hoc ponuntur quod aliquis non passim egrediatur aut ingrediatur sed secundum certam regulam 38₁₁ 222; dicitur cardo in quo volvitur ostium 22₁₄ 145. — *Ostium*: certus terminus 38₃ 180

ovis: oves maxime deserviunt ad victum et vestitum personae 1₃ 73; quod haec ovis occidatur ab hoc lupo dispensatur a Deo propter bonum specierum 7₁₇ 385

ovum: *vide* strutio

P

paenitentia, paenitere: potest homo per paenitentiam delicta diluere 9₁₂ 342; quocumque modo homo per peccatum ruat, si peccatum suum recognoscat et paeniteat misericordiam consequetur 42₀ 540, 36₈ 72; plus prodest unicuique sua paenitentia quam aliis 42₁₀ 99; non est universaliter verum ut post paenitentiam homines temporalem prosperitatem recuperent 17₈ 86; quamvis homo a peccato paeniteat a mortis tamen necessitate non liberatur 42₁ 556; simulatores et callidi de facili non paenitent etiam inter flagella 36₁₃ 126

palea: paleae propter levitatem resistere non possunt vento 21₁₈ 178; homo non potest laedi a paleis et de facili eas frangit 41₁₈ 322

palma: diutissime vivit 29₁₈ 170

panis: est cibus communis 33₂₀ 223, cf. 27₁₆ 193

parabola: per similitudines loqui ad modum parabolas inducentium 27₁ 12, cf. 3₃ 206, 29₁ 20

parcere: ad parcendum inducere solet parvitas et miseria hominis 7₁₆ 350, *vide* misericordia

parens: homo nascens a parentibus originem sumit ex qua cum eis affinitatem contrahit 17₁₄ 191; nati sunt quodammodo aliquid parentum 1₂ 56; parentes in filiis vivunt 18₁₉ 226, cf. 14₂₁ 313; parentes magis affectare solent filios quam filias 1₂ 61; ex magno contemptu parentis provenit quod patrem oporteat suppliciter filium deprecari 19₁₇ 159. — *Vide* nativitas, pater, filius

paries: ad lapidem angularem diversi parietes congregantur 38₆ 133

pars: quod conteritur, quadam violentia fortioris corporis in minimas partes resolvitur 40₇ 179; principales partes mundi sunt terra, mare et caelum 38₃₆ 614, 38₁₃ 258, cf. 38₄ 82, *vide* meridies, occidens, oriens, septentrio; anima est principalior pars hominis 41₉ 488, *vide* homo; sensualis pars non habet locum nisi ad corporalia et praesentia 3₁₅ 385, *vide* sensus; prima et principalior pars capitis est cerebrum 41₉ 138, deinde sunt oculi 41₉ 152; fundamentum est infima aedificii pars 38₄ 86, *vide* aedificium; etiam in praesumptionibus seu suspensionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda sunt 4₂ 18

Pars sive hereditas 27₁₄ 166, cf. 31₂ 37, 39, *vide* hereditas; illud unicuique pars esse videtur quod quasi potissimum bonum desiderat 24₁₈ 203; boni percipiunt quasi suam partem spiritualia bona 27₁₃ 153, cf. 31₂ 30; peccator in rebus terrenis quasi in sua parte ultimum finem constituit 24₁₈ 204, cf. 27₁₃ 149

particularis: apud homines, superior in regendo relinquit particularia inferioribus rectoribus dispensanda 11₆ 63

partus, parere: mulieres cum pariunt indigent obstetricum obsequio 39₁ 20; animalibus quorum partus homines latet Deus exhibet auxilium per naturalem industriam 39₁ 22,

39₂ 33, cf. 39₄ 42; partus non est animalibus delectabilis sed poenosus 39₃ 40

parvipendere: ex desperatione contingit quod homo salutem et corporis et animae parvipendit 13₁₄ 202

parvitas: parvitas et magnitudo est in hac vita secundum inaequalitatem prosperitatis terrenae 3₁₉ 422, cf. 428; ad parcendum inducere solet parvitas hominis 7₁₆ 350; ad parvitatem animi pertinet quod aliquis non se aestimet posse prosperari inter alios prosperantes 5₂ 29, *vide* pusillanimitas; ex parvitate animi contingit quod homines sint simulatores 36₁₄ 140

Pascha: dies Paschae celebranda propter beneficium liberationis ex Aegypto 3₄ 172

pascua: asinis domesticis non dantur optima pascua sed nobilioribus animalibus 39₈ 110

passio, pati: multotiens homo aliquos motus in corde patitur propter passionem 10₁ 26; homo non potest ad liquidum motum sui affectus deprehendere propter permixtionem et impetum multarum passionum 9₂₁ 499; ex vehementi animi passione etiam caro immutatur 21₆ 44; non per passionem nostri actus domini sumus sed per solam rationem 3₁ 33, cf. 31₁, *vide* liber; passionibus ratio ligatur circa particularia 12₂₈ 395, 23₁₇ 252, cf. 13₂₁ 302, *vide* ratio; consuetum est apud sapientes ut ex ratione loquantur passionum motus quos sentiant 3₁ 36, cf. 10₁ 30; circa passiones animae duplex fuit antiquorum opinio 3₁ 2, *vide* tristitia

pater: adolescentis patris filios pueros esse oportet 29₅ 53; ad correctionem per modum disciplinae pater castigat filium 20₂₃ 273; patri oportet a filio reverentiam exhiberi 19₁₇ 160; ex magno contemptu parentis provenit quod patrem oporteat suppliciter filium deprecari 19₁₇ 159. — *Vide* nativitas, parens, filius

paterfamilias: melioribus mercennariis maiores labores committit, sed eis maiora munera largitur 7₁ 48

patientia, patienter: quidam gravem tristitiae passionem patiuntur sed ab ea non abducuntur, et hoc videtur ad patientiam pertinere 4₆ 93; inter patientiam et fortitudinem differentia qualem assignant philosophi inter continentiam et castitatem 4₆ 96. — Patienter portare dolores: *sustinere* 17₁₃ 180

patria: alicui patriae exercitus hostium superveniens 5₂₁ 371

patrimonium: adulter subtrahit totam patrimonii successionem 31₁₁ 146, 31₁₂ 149

patronus: mercennarii a patrono mercedem expectant 7₁ 40; domestici patrono mortuo luctum agunt 18₁₅ 190

paupertas, pauper: paupertas est vinculum quo homines ligantur ne opera sua possint implere et insuper multis miseriis astringuntur 36₈ 77; pauperes omnia circueunt 28₄ 80; mane primo aliqui pauperes necessitate ducti praecoccupant tempus operis 24₁₄ 149; pauperi eleemosynam petenti responsio triplex 31₁₄ 186; pauperes instare solent 31₁₆ 199; pauperes plerumque gravamina stultorum divitiis abundantium sustinere non valentes quasi coguntur ad rapiendum bona divitum 5₈ 82

pavimentum: qui pavimentum iacit super aliquid ipsum firmat 26₁ 100

pavor, pavere: homines ad insolita pavere consueverunt 4₁₁ 277; pavor in angelis refertur ad affectum 26₁₁ 163

pax: aliter homo obtinet pacem a potentiore, aliter a minus vel aequae potenti 9₄ 63; nullus cum Deo pacem habere potest resistendo sed solum humiliter oboediendo 9₄ 77. - *Vide* Deus

peccatum, peccare, peccator: principium peccatorum est superbia 33₁₇ 195, 40₆ 132, *vide* superbia; peccator in rebus terrenis quasi in sua parte ultimum finem constituit 24₁₃ 204; homo per peccatum decidit a dignitate rationis et contra rationem agens irrationabilibus comparatur 40₁₀ 230; per peccatum vita iustitiae in homine consumitur vel ex interiori corruptione vel ex exteriori tentatione 4₂₀ 522; peccatum est obliquatio a lege Dei 11₃ 33; quicumque peccat Deo contrarius est 7₂₀ 468, 487, cf. 35₉ 92; non potest plene peccatum cognosci vel quantitas eius nisi lex Dei cognoscatur 11₃ 34; nullus est qui omnia peccata possit cognoscere 4₂₀ 542

Non est aliqua condicio hominum cui non adsit pronitas ad aliquod peccatum 5₂ 6, 32; homo per se ipsum in peccatum labitur 7₂₁ 494; fragilitas humana facile labitur in peccatum 13₇ 82, 6₂ 13, 15₁₁ 121; difficile est hominem terrena conversatione absque iniquitate peccati mortalis uti 16₂₀ 263; adoles-

centia est magis praecipua ad peccandum 20₁₁ 121, 29₈ 80; in viris iustis non sunt peccata gravia et mortalia sed levia et venialia 6₃ 15; qui peccatorum sunt inexperti difficiliter ad peccata prolabantur 27₆ 63; ex peccato praeterito inferioribus viribus est addita pronitas ad similes actus 7₂₀ 483, 27₆ 62, 18₉ 120, 123; ratio interdum ad modicum absorbetur per inferiorum partium passiones et sic homo peccat 7₂₀ 474, cf. 18₉ 123, 23₁₇ 247, *vide* ratio; peccantes per malitiam etiam lumen exterius detestantur tenebras amantes 24₁₄ 143, cf. 23₁₇ 245, 24₂₃ 282, sapientiam odiunt ipsorum peccata arguentem 24₁₃ 127, 138; propter ignorantiam affectatam peccatores non excusantur sed magis damnabiles redduntur 34₂₇ 312

In peccato sunt multae diversitates quibus homines diversimode illaqueantur 18₉ 107; peccatorum quaedam sunt commissa quae contra praecepta legis negativa fiunt, quaedam omissa quibus praecepta affirmativa negliguntur (*delicta*: 13₂₃ 347) 13₂₃ 335; commissa peccata sunt in nocentem proximi (iniquitates), vel in se ipsum per deordinationem actus (peccata), vel directe contra Deum (scelera) 13₂₃ 338; in pluribus peccat homo omitendo quam committendo 22₆ 45; homo tripliciter peccat scilicet in proximum, in Deum, in se ipsum 1₁ 20, in proximum vero occulte per dolum et manifeste per vim 1₁ 28; contra legem divinam exterioriorem homo peccat dupliciter, scilicet per contemptum aut per ignorantiam vel oblivionem 23₁₂ 197

Peccata exterioribus adversitatibus implicant 18₁₂ 151; ille qui se sponte ingerit ad peccandum ad hoc se disponit ut processus eius impediatur 18₁₂ 104, cf. 18₁₂ 112; nocentia ex triplici causa proveniunt in peccato procedentibus, scilicet ex parte ipsius peccantis, vel ex ipsis rebus in quibus peccat, vel ex parte aliorum 18₁₂ 118; peccato homo amittit Deum 28₂₈ 351; homo per peccatum fit sibi ipse ipse gravis, inde peccatum statim suam poenam habet 7₂₀ 487; poenae corporales non videntur directe causari ex ipsis peccatis nisi forte ex aliquibus 18₁₂ 154; adversitas temporalis non est propria poena peccatorum 1₁₀ 522, nec semper poena peccati 21₁₆ 141, cf. 7₂₁ 508, 9₆ 141, 21₉ 77, 24₂₃ 274, 33₃₀ 343,

vide adversitas; peccator non attrahit divinae misericordiae quod non statim punitur, sed ex hoc sumit peccandi audaciam usque ad Dei contemptum 24₂₃ 279, in malum pervertens bonum exhibitum 24₂₃ 277; poenae multitudinis peccantium 34₂₄ 276; si propriae poenae peccatorum essent adversitates vitae praesentis 6₂ 18; si peccatum est tota causa adversitatum praesentium 10₁₅ 318

Quocumque modo homo per peccatum ruat, si peccatum suum recognoscat et poeniteat misericordiam consequetur 4₂₀ 540, *vide* poenitentia; solius est Dei peccatum remittere 7₂₁ 495, *vide* Deus; ad conversionem tria requiruntur, scilicet ut peccator absque mora a peccato surgat, ut homo pro peccatis satisfaciat, ut homo perseveret cavens sibi a recidivo peccati 8₉ 91, cf. 33₂₈ 304, 36₁₀ 99, 20₈ 87, 20₁₃ 136; singula peccata convenientibus satisfactionibus sunt expianda 1₅ 185, *vide* satisfactio; plurimi hominum peccata non cognoscentes eis remedia non adhibent 4₂₀ 544, cf. 4₂₁ 549; pro gravibus peccatis expiandis antiqui consueverunt sacrificia offerre 4₂₈ 66

Inter peccata magnum locum obtinent deceptiones et fraudes 12₁₆ 255; simulators et callidi gravius peccant 36₁₃ 124; peccatum proprium potentum est ut subditis violentias inferant 36₉ 88; solet hoc esse proprium in peccatis perseverant iudicia 34₈ 74; delectatio peccati convertitur peccatori damnato in vermem 24₂₀ 235; in finali iudicio sancti revelabunt iniquitatem peccatoris 20₂₈ 331

Peccatum originale est caligo inducens ad mortem 10₂₁ 448; credimus mortem ex peccato primi hominis provenisse 14₁₃ 152, 19₂₅ 254; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum 19₂₅ 258

Peccata: *tenebrae* 23₁₇ 244, cf. 10₂₁ 450; peccata sollicite excogitata: *adinventiones* 20₁₈ 207; opera peccati: *germina* 20₂₈ 333; delectatio peccati: *dulcedo* 24₂₀ 235

pecunia: a pecudibus pecunia nominatur (Augustinus) 29₆ 58; quaedam sunt divitiae artificiales, scilicet pecunia quae est adinventata quasi mensura commutationis rerum (Aristoteles) 27₁₆ 187; ex argento pecunia fieri solet 22₂₅ 276

pecus: inter fructus pecudum pretiosior videtur esse butyrum 29, 59; apud antiquos divitiae praecipue in pecudibus erant, a quibus propter hoc pecunia nominatur 29, 57

pedaneus: pedanei iudices 29, 76

pellis: organa circumdantur exterius a pelle et carnibus 10, 253; de pelle solvere a lardo iuxta caudam 40, 627; scripturam describere per impressionem in pelle 19, 234

penna: instrumenta congrua ad volandum scilicet alae et pennae 5, 117, *vide* ala; pennae accipitris 39, 288, strutionis 39, 161

perceptibilis: quanto aliqua sunt altiora tanto humano respectu sunt minus perceptibilia 4, 223

percussio, percutere, percussura: solent homines aliquos superare, non solum percutiendo sed etiam percussione comminando 41, 358; ille dicitur in faciem aliquem percutere qui ei improprium in facie dicit 16, 124; mallei vel lapidum fundae percussura 41, 354; comminatio percussurae 41, 363

perditio: perditio et mors important recessum et elongationem a bonis quae sapientiam consequuntur 28, 271; iniquus qui luxuria involvitur in perditionem vadit 31, 49

peregrinus: via per quam peregrini transeunt 28, 76

peremptivus: hoc est contra aliquem quod est peremptivum ipsius 10, 22

perfectus, perfectivus: id quod perfectius est desiderabilius est 1, 62; perfectum bonum est hominis finis 7, 75; cum formidine homo facit illud quod scit se perfecte facere non posse 37, 350; unumquodque tanto in maiori nobilitatis altitudine consistit quanto magis suo perfectivo substat 1, 779; perfectissimi viri interdum gravissimas adversitates patiuntur 5, 341, *vide* adversitas

perfligere: frigore perfligi 24, 79

periculum: peccator sponte ingerit se periculis et non desistit 18, 112, cf. 18, 132, 136; homo propter peccatum luxuriae incurrit periculum personae et rerum 31, 47, cf. 24, 180; arrogantes cum volunt se erigere supra posse periculose corruunt 40, 160; si quis sufficienter de Deo loqui se aestimaret, ex hoc ipso sibi periculum immineret 37, 299; timor corporalium periculorum maxime solet procedere ex

multitudine contra hominem insurgente 31, 344; dux exercitus strenuis militibus non parcat a periculis 7, 43; gravia pericula in revelationibus contenta 4, 376; pericula personalia et generalia 5, 346; equus audacter ad pericula vadit 39, 220

periodus: difficillimum est cognoscere quis sit periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei 38, 334

Peripatetici: posuerunt quod bona exteriora sunt aliqua hominis bona non quidem principalia 1, 740, sapientem in amissionibus exteriorum bonorum moderate tristari concedebant 1, 744, cf. 3, 4, 6, 165, quae sententia verior est et ecclesiasticae doctrinae concordat 1, 747

perire: ea quae non totaliter pereunt reparari posse videntur 14, 100. — *Perire*: adversitatem pati 23, 243

permanencia, permanere: est difficillimum cognoscere quis sit periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei 38, 334; visio diurna est rei permanentis 20, 85

perpetuitas, perpetuus: secundum modum quo aliqua participant perpetuitatem, essentialiter ad perfectionem universi spectant 7, 371; secundum quod aliqua perpetua sunt, sive specie et individuo sive specie tantum, propter se disponuntur a Deo 7, 376; perpetuitas quae in persona salvari non potest quaeritur in prole 13, 617

perscrutari: homines quorum mens occupata est tristitia non possunt subtiliter perscrutari 9, 733

persecutio, persequi: persona hominis quandoque perit per aliquam persecutionem 27, 235, 27, 241; quandoque aliqui persequuntur potentes propter invidiam vel timorem 36, 41. — Exterior persecutio: *laesio vineae in primo flore* 15, 315

perseverare: requiritur quod homo in sollicitudine ad Deum imitandum perseveret 23, 193; ad conversionem requiritur ut homo perseveret cavens sibi a recidivo peccati 8, 99; homo post corruptionem humanae naturae perseverare non potest sine gratia Dei 7, 460; solet hoc esse proprium in peccatis perseverare volentium ut divina contemnant iudicia 34, 74. — Perseverare in orando: *stare* 30, 217

persona: principium prosperitatis temporalis, post bonam consistentiam personae propriae, consistit in per-

sonis coniunctis et praecipue in natis 1, 54, cf. 15, 300; veritas ex diversitate personarum non variatur 13, 287; ille in respondendo personam hominis accipit qui veritatem relinquit ut homini deferat 32, 191, *vide* acceptio; quaedam in iuvenibus tolerantur quae in personis gravibus reprehensibilia sunt 1, 137; periculum personae et rerum 31, 48; Iob loquens ex persona sensualis partis 3, 383. — Status personae: *locus* 7, 224

perspicacitas: perspicacitas equi in bello 39, 277

perspicuitas: vitrum habet pulcritudinem ex perspicuitate 28, 217

perstupescere: *perstupesco*, ne in aliquo a veritate deficiam 21, 40

pertransire: prosperitatem huius mundi pertransire, ab ea pertransiri 9, 588; tunc iudex peccatum videns inconsiderate pertransire videtur quando dissimulat et poenam apponere non curat 11, 184

perturbatio, perturbare: a principio homo sic institutus fuit ut nullis subiaceret perturbationibus si in innocentia permansisset 1, 51; in tempore noctis modica commotio perturbationem inducere solet aestimantibus aliquid maius esse 4, 302; apparitio a spiritu malo hominem perturbatum relinquit 4, 357; effectus perturbationis quam diabolus in mundo concitat quandoque diutius durat 41, 407

perversitas, perversus: perversitas rationis est stultitia 5, 23; maxima perversitas videtur ut aliquis Deum irideat eius iudicii detrahendo 34, 66; perversi homines solent non ex recta intentione sanctos agere calumniari 1, 480; ex vita sanctorum condemnabilis ostenditur perversitas impiorum 1, 472. — *Vide* intentio

pes: qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni 18, 103. — *Pes*: affectus et quaecumque virtus animae est motionis principium 3, 75, cf. 23, 188, facultas operandi 30, 141, 30, 149

petrosus: in locis petrosis non est multa vaporum resolutio 39, 308; ibices in locis petrosis habitant in quibus et pariunt 39, 9; ad petrosa loca non de facili patet hominibus accessus 39, 11

phantasma: visio nocturna, idest visio phantasmatis non permanentis 20, 82; solent nocturna phantasmata conformia esse diurnis cogitationi-

- bus 7₁₄ 314; infirmitas corporis ad hoc operatur ut perturbata phantasmata dormientibus appareant 7₁₄ 318; aliquando propter nimiam commotionem fumositatum et humorum totaliter suffocantur phantasmata 4₁₆ 312. - *Vide* somnium Phrao: diem nativitatis celebrabat 3₄ 181
- pharetra: pharetra plena sagittis concutitur ad motum militis equo insidentis 39₂₃ 256; ex pharetra sagittae extrahuntur 30₁₁ 103
- philosophus, philosophicus: philosophi excellunt in consideratione veritatis 12₂₀ 313; aliquando Deus obnubilat philosophorum mentem 12₂₀ 316; terra quandoque secundum aliquas partes movetur naturaliter ut philosophi tradunt 9₆ 150; circa corporalia bona et animi passiones antiquorum philosophorum diversa opinio fuit 1₂₀ 735; differentia qualem assignant philosophi inter continentiam et castitatem 4₆ 96; intellectualis cognitio non convenit nisi substantiae incorruptibili ut a philosophis probatur 14₂₀ 308; posteriorum philosophorum diligentia perspicacius intuens veritatem, ostenderunt res naturales providentia agi Prol. 17; reditum ad vitam carnalem quidam philosophi posuerunt 7₁₀ 228; metrica philosophica describere 36₂₄ 263
- Pictagorici: ponebant corpora caelestia animata 38₃₇ 654; ex motu caelorum posuerunt sonitum harmonizatum provenire 38₃₇ 651
- pietas: ipse est Deus cui debetur pietatis cultus 34₁₀ III, 40, 177; impii pietatem divinae religionis abiciunt 34₈ 83, cf. 34₂₈ 303, *vide* Deus
- pinguedo, pinguis: pinguedo ex abundantia humorum causatur 15₂₆ 258; butyrum est lactis pinguedo 29₆₀; pinguedo ceti 40₂₆ 629. - *Pinguedo*: abundantia temporalium 15₂₆ 259. - *Vide* adeps
- piscis, piscator: hominibus occultae et mirabiles sunt piscium dispositiones in mari viventium 38₁₆ 305; nullus piscis habet collum nisi illi qui generant animalia (Aristoteles) 41₁₃ 203; in corpore piscis una squama uni coniungitur per ordinem 41₇ 108; quandiu piscis est vivus et fortis et squamae eius sunt in vigore 41₇ 112, aut non 41₇ 115; pisces capiuntur hamo 40₁₉ 494, per funem cui hamus appenditur retinentur 40₂₀ 540, cf. 40₂₆ 622, 633; maioribus piscium captorum piscatores implent magnas sagenas 40₂₆ 622, minoribus autem alia minora instrumenta 40₂₆ 633, ut gurgustium 40₂₆ 636; piscator ceti 40₂₆ 627; per Leviathan intelligitur aliquis magnus piscis 3₈ 253. - *Vide* cetus
- plaga: sol remotus est a plaga caeli septentrionali 37₉ 147
- planeta: motus planetarum est ex adverso motus firmamenti, unde principium est in occidente 23₈ 130; versus partem meridionalem quoad nos procedunt motus planetarum 23₈ 101; admirabilis apparet motus planetarum in quo cum sit omnino uniformis quaedam irregularitas ad sensum videtur 38₂₈ 550, 570, *vide* sol; motus planetarum magis intelligitur ex diversitate situs planetarum quam appareat oculis 23₈ 135. - *Vide* stella
- plantare: arbor si extirpetur et iterum plantetur 15₂₉ 290; rami virentes possunt plantari 15₃₀ 299
- platea: in plateis multitudo solet inveniri 18₁₇ 216
- Plato, Platonici: posuerunt Platonici quod animae hominum derivabantur ab animabus stellarum 37 (36₂₃) 35; Plato in futuris temporibus lecturus Athenae et eadem acturus quae prius egit 7₆ 141, *vide* reditus
- plenitudo: in Christo est omnis virtutis et sapientiae plenitudo 3₁ 14. - *Plenitudo dierum*: abundantia bonorum 42₁₆ 204, cf. 201
- plerique: divinae cognitioni subiacent pleraque hominibus occulta 28₅ 56
- Pliades: dicuntur stellae quae lucent in capite Tauri, quarum sex apparent valde propincae, septima autem obscurior 38₃₁ 536
- plorare: ascendens multa lacrimarum materia ad caput, facies plorantium intumescit 16₁₇ 221; in solemnibus sepulturis plorantur viduae 27₁₅ 182
- pluvia, pluere, pluviosus: principium pluviae est in alto 5₁₀ 219; pluviae ex motu vaporum resolutorum ex terra et aqua fiunt 1₁₉ 718, *vide* vapor; ex nubibus procedunt diversi effectus, puta pluviae 37₁₂ 193, cf. 26₉ 126, 36₂₈ 302, 37₁₆ 241; pluviarum et roris causa est calor resolvens et non permittens congelari vaporem 38₂₉ 507, cf. 38₂₈ 498, nec differunt nisi secundum multitudinem et paucitatem materiae 38₂₈ 499
- Ex causis naturalibus provenit quod pluviae cessent usque ad omnimodam siccitatem aut abundant usque ad terrae subversionem 12₁₆ 233, cf. 28₂₅ 316; sol et alia caelestia corpora sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum 38₂₈ 497; pluviae ex divina ordinatione super terram cadunt 37₁₅ 232, cf. 26₈ 120, 28₂₅ 312, 37₁₃ 215; aliud est naturali cursu pluere quod solius Dei est, aliud est causis naturalibus artificialiter uti ad pluviam 1₁₉ 726; meridionales venti pluvias et tempestates producunt 37₉ 131, 37₁₀ 153; si nubes et pluviae non impellerentur a ventis numquam in locis siccis plueret 38₂₆ 477, in locis desertis cf. 38₂₇ 484; ex ventis dum pluvia impellitur causatur imber 38₂₅ 464; post tonitrua ut plurimum pluviae magnae subsequuntur 38₃₄ 595, *vide* tonitruum. - *Vide* ventus
- Mutatio aeris fit secundum siccitatem et pluviam 37 (36₂₃) 2; quandoque in aere abundant pluviae 36₂₇ 299, quod admirabile apparet 36₂₈ 302; per pluviam multitudinem nobis occultatur caelum 38₃₄ 599; per pluviam superficies terrae infunditur 5₁₀ 215, cf. 36₂₈ 308; aquae pluviarum guttatim cadunt 26₉ 120, cf. 116; pluvias ex nubibus cadentibus, remanent vaporum reliquiae ex quibus nebulae generantur 26₉ 126; pluviae congelatae sunt nives 38₂₉ 504
- In terris calidis sunt pluviae rariores 37₁₃ 217, cf. 38₂₆ 477; in locis montanis frequentiores et graviore sunt pluviae 24₈ 82; pluviae in hieme abundant 37₆ 109; pluviae sunt utiles ad terrae fecunditatem 36₃₁ 329, ad productionem frumenti 37₁₁ 162; per pluviam homines refrigerantur 29₂₃ 216; aliud opus exercet homo tempore pluvioso 37₁₁ 117
- Occultae creaturae scilicet venti et pluviae 28₂₅ 308; nubium cognitio est principium cognoscendi aeris permutationes, puta pluvias 37₁₆ 241, *vide* nubes; pluvia in die aliquo praevideri potest 27₂₀ 228; pluvias sensibilibus homines percipiunt, sed earum primam originem a Deo non comprehendunt 37₁₅ 228. - *Vide* vapor
- poena, poenalis, poenosus: creaturis rationalibus debentur poenae et praemia 7₁₂ 274; poena per convenientiam culpae respondebit 20₁₈ 209; a contrario vitio in contrarium transire est poena consequens omnes malos 24₁₉ 219; poenae cor-

- porales non videntur directe causari ex ipsis peccatis nisi forte ex aliquibus 18₁₂ 154
- Nullus potest esse a poena immunis 31₄ 58; aliquis offendit unde poenam meretur a Deo dupliciter 3₂₆ 537; poenae praesentis vitae sunt ad correctionem 35₁₅ 144, si acerbae sunt cito interimunt 21₃₁ 312; adversitas temporalis non est poena peccati 21₁₆ 141, cf. 36₁₂ 111; si propriae poenae peccatorum essent adversitates vitae praesentis 6₂ 18, *vide* adversitas; mors est poenarum praesentium maxima 9₂₂ 519, ultima 8₄ 73, irremediabilis 34₂₃ 256, cf. 36₁₆ 167, 20₂₁ 280, 24₂₀ 238; ad rectorem humanarum rerum pertinet ut quos culpabiles invenit poenis subiciat 9₁₁ 292; propter malitiam punientis tripliciter contingit poenas innocentibus irrogari 10₃ 68; quandoque ex multitudine poenarum homo deficit ut ulteriores sustinere non possit 20₁₈ 197; per hoc quod homo liberatur a culpa consequens est ut evadat poenam 33₁₈ 197, cf. 36₁₄ 133; poena damni 20₂₆ 300, poena sensus 20₂₆ 306; cognoscere ea quae hominem affligunt poenosum est 3₂₀ 442; in sanctis angelis non est timor poenalis 26₁₁ 161. — Poena: *ira* 6₂ 31; poenae magnitudo: *furor* 35₁₅ 141; poenae praesentes: *arma ferrea* 20₂₄ 275, poenae futurae vitae: *arcus aereus* 20₂₄ 278. — *Vide* culpa, offensa, satisfactio
- poeta: poetae consueverunt figuris et coloribus uti 3₄ 137, ad eandem sententiam diversa inducere 3₄ 138
- polus: totum caelum et omnes stellae in eo semel in die et nocte revolvitur super polos mundi 38₃₁ 540; aequinoctialis transit per utrumque polum 9₂ 254, inde uterque polus conspicuus est his qui sub aequinoctiali habitant 9₂ 251; accedentibus versus polum septentrionalem, elevatur super horizontem polus septentrionalis (polus aquilonaris 26₇ 92) et deprimitur polus australis 9₂ 257; stellae septem Arcturi sive Ursae maioris semper circueunt polum septentrionalem 9₂ 240, 38₃₁ 543, uniformiter in gyro 38₃₁ 547; nobis polus australis numquam est conspicuus 9₂ 261, 37₂ 135; venti meridionales oriuntur nobis ex parte quae est versus polum antarcticum 37₂ 133, *vide* ventus
- pomum: naves poma portantes 9₂₆ 620
- pondus: tremunt genua homini magnum pondus portanti 4₄ 54
- porta: iudices olim in portis sedere solebant 5₄ 73, 29₇ 74, cf. 31₂₁ 241
- positio: in caelo sex positionis differentiae 23₈ 79, 96
- possessio, possidere: frequenter multa possidentes, dum ea immoderate amant, eis tenacius utuntur 1₄ 103; per nimium cultum superfluos fructus a suis possessionibus extrahere 31₃₈ 388. — Firma possessio: *hereditas* 31₂ 39
- posterius: sensibilia simpliciter et secundum naturam sunt posteriora 12₁₄ 205; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere posterius in inferiori hemisphaerio 23₈ 85
- potens: peccatum proprium potentum est ut subditis violentias inferant, utentes sua potentia quasi lege iustitiae 36₈ 88; quando aliquis dives et potens filios sine disciplina nutrit, filii eius in multa pericula frequenter incidunt 5₄ 61; quandoque aliqui persequuntur potentes propter invidiam vel timorem 36₈ 41; illi per quos diabolus in alios malitiam exercet sunt ut plurimum potentes 41₁₃ 211; in potentibus quandoque invenitur iniquitas, et pro hac puniuntur a Deo 36₈ 52, cf. 36₇ 64, 34₁₇ 191; si consueto modo potentibus mors expectata superveniret, non imputaretur hoc divino iudicio 34₂₀ 219
- potentia, posse, potenter: est de ratione potentiae quod se habeat ad esse et non esse 41₈ 422, secundum quod magis perficitur ab actu firmissimo stat in uno 41₈ 424; causa mutabilitatis est potentia 41₈ 421; sicut materia comparatur ad formam ut potentia ad actum, ita voluntas ad bonum 41₈ 427; multa per nos ipsos non possumus quae possumus per amicos 6₁₃ 187; ut ea quae aliquis iudicat facienda potenter exequantur, ad hoc pertinet fortitudo 12₁₃ 201; non conveniens est quod aliquis fortissimus suam potentiam velit ostendere in re debilissima 13₂₃ 371; adhibetur favor alicui personae quandoque propter defectum potentiae illius cui favetur 26₁₂ 12; in rebus humanis excellunt reges secundum potentiam 12₁₈ 300. — Potentia: *arcus* 29₂₀ 192, *brachium* 40₄ 55, cf. 22₈ 68, *cervix* 13₁₂ 180, *cingulum* 12₁₈ 303, *manus* 6₂ 112, cf. 30₂ 22
- potestas: consistit temporalis prosperitas primo in potestate 21₂₃ 234; inter potestates humanas praecellit regia dignitas 34₁₈ 193, secundum locum tenent duces exercitum 34₁₈ 197; qui non habent legitimam sed usurpatam potestatem scilicet tyranni 34₁₉ 203; oportet quod in iudice sit maior potestas qua possit utramque partem comprimere 9₃₃ 721, cf. 36₂₃ 252; motus violentus est a potestate humana 26₇ 110; non est rationi consonum ut maior potestas a minori de iniustitia condemnatur 36₂₂ 239; impedimentum misericordiae est fiducia propriae potestatis 31₂₁ 235, ex qua homini videtur quod impune possit alios gravare et maxime inferiores personas 31₂₁ 237; potestas nocendi alicui non est nisi a Deo 12₆ 129, 15₂₀ 196, cf. 40₁₄ 404. — Potestas: *manus* 1₁₂ 566, 5₂₀ 357, 8₄ 77, 12₁₀ 149, 21₁₆ 153, 23₂ 15, 27₂₃ 246, 28₉ 123, 37₂ 69
- potissimus: illud unicuique pars esse videtur quod quasi potissimum bonum desiderat 24₁₈ 203; proles inter temporalia bona potissimum reputatur 27₁₁ 169
- praeceps: adolescentia est magis praecipua ad peccandum 20₁₁ 121
- praeceptum: peccatorum quaedam sunt commissa quae contra praeccepta legis negativa fiunt 13₂₃ 335, quaedam omnia quibus praeccepta affirmativa negliguntur 13₂₃ 336, *vide* peccatum
- praedicatio: homines luxuriae dediti a bonis praedicationibus discedunt 31₃ 53
- praedo: ex quo aliqui finem suum in divitiis ponunt, efficiuntur praedones 12₆ 103; in hoc quod praedones praedantur Deum provocant, sed abundantia consequens est eis a Deo 12₆ 131, 12₁₀ 158
- praemissum: solent homines hebetes cum cognoscant praemissa non advertere quid ex eis sequatur 27₁₂ 144
- praemium: creaturis rationalibus debentur poenae et praemia 7₁₂ 274; prosperitas temporalis non semper est praemium virtutis 21₁₆ 141, cf. 1₁₀ 518, *vide* prosperitas
- praeoccupare: pluvia subito praeoccupans hominem 27₂₀ 229; aliqui pauperes praeoccupantes tempus operis 24₁₄ 149; plurimos in hac vita praeoccupat luctus 21₃₃ 339
- praescientia: ultio futurae damnationis quandiu est in Dei praescientia

- quasi in quadam vagina non dam-
nat 20₂₅ 285. - *Vide* Deus
- praesens: pars sensualis non habet
locum nisi ad praesentia 3₁₅ 385;
semper homo quasi non contentus
praesentibus futura desiderat 7₁ 62.
- In praesenti tempore: *nunc* 37₂₁
317
- praestolari: remedium praestolari 10,
44
- praesumptio, praesumere, praesump-
tuosus: etiam in praesumptionibus
seu suspicionibus in meliorem par-
tem dicta vel facta interpretanda
sunt 4₂ 18; etsi sit sibi conscius
de peccato aliquis quandoque prae-
sumit vel quia non habuit malam
intentionem aut quia fecit ex igno-
rantia et infirmitate 9₂₁ 492; iuven-
nilis praesumptio, more contentio-
sorum 37₂₄ 400; praesumptio nigromanticorum 40₂₆ 649; inordinata
spes in praesumptionem degenerat
13₁₅ 225; solent homines impavidi
in contrarium timoris incedere per
praesumptionem 31₂₄ 351; qui timet
aliquem non praesumit cum eo
contendere 15₁ 31, cf. 33₁₂ 108
- Est valde praesumptuosum quod
homo suam scientiam divinae audeat
comparare 22₂ 13, quod putet
bona quae facit esse Deo utilia 22,
21, quod cupiat disputare cum Deo
33₁₂ 112; si quis in tantam prae-
sumptionem erigeretur ut sufficien-
ter de Deo loqui se aestimaret, ex
hoc ipso sibi periculum immineret
37₂₀ 299
- praetendere: simulatores praetendunt
iustitiam quam non habent 36₁₃
121; hypocritae exterius praeten-
dunt ac si Deo inhaereant 8₁₃ 215
- pravitas: secundum Origenem, qui-
cumque spiritus creati possunt
etiam nunc ad pravitatem perducere
4₁₈ 452. - *Vide* angeli
- preces: propter timorem preces por-
rigere victori 40₂₃ 579
- pretiositas, pretiosus: de generatione
aliquorum pretiosorum 28₂ 94, de
eorum inventione 28₁₃ 166; quoniam
sunt apud homines pretiosissima
28₁₅ 188, cf. 41₂₁ 375; propter pre-
tiositatem solent dona promissa
allicere hominem 41₂₁ 365
- pretium: pretia lapidum non sunt
eadem nec in omnibus locis nec in
omnibus temporibus 28₁₄ 213; vi-
trum non est praecellens pretii
aestimatione 28₁₇ 217; operariis de-
negare pretium laboris 31₂₃ 396
- primarius: primarii civitatis aut regni
excellere videntur secundum pru-
dentiam in consiliis 12₁₉ 310
- primitiae: ante Legem datam fuit
primitiarum oblatio 1₅ 161
- primitus: primitus offendere 32₆ 544
- princeps: excellunt principes in auc-
toritate quam habent aliis prae-
cipiendi 12₂₁ 325, cf. 12₂₁ 376, 25,
53; terreni principes maxime detes-
tantur rebelles 40₂ 139; cum prin-
ceps ab extraneis aufertur requiritur
quod habeat manum armatam con-
tra ipsum 34₂₀ 231. - Malefactorum
princeps: *caput aspidum* 20₁₆ 168
- principium, principalis: virtus divina
est naturae principium 26, 112, *vide*
Deus; non omnia procedunt ex
necessitate principiorum naturalium
5₂ 163; seminaria sapientiae et
scientiae in cognitione primorum
principiorum 38₃₆ 625; unumquod-
que consuevit appellari id quod
est in eo principalius 4₁₀ 489
- probare, probabilis: experimentum in
rebus particularibus maxime efficax
est ad probandum 8₃ 127; aliqui
quandoque aliqua probabilia licet
falsa proponunt 13₃ 47
- processus, procedere: vestigia signa
sunt per viam procedentis 11₇ 106;
vecte processus alicuius impeditur
38₁₁ 220; homo per aetatis proces-
sum tendit in mortem, nec iteratio
potest esse 16₂₃ 313, *vide* homo;
productio creaturarum a Deo qui-
dam processus Dei intelligitur in
creaturas 11₇ 108. - Procedere: *am-
bulare* 24₁₇ 185, 29, 38; processus:
gradus 31₃₇ 378, *gressus* 31₄ 62,
34₂₁ 245, *itineraria* 30₁₃ 151, *semita*
22₁₅ 162, *via* 23₁₀ 155, 24₁₃ 132,
24₂₃ 284, 28₃₃ 282, 31₁ 59
- proclivis: iuvenes solent esse ad pec-
cata proclives 29₈ 80
- productio, producere: productio crea-
turarum a Deo quidam processus
Dei intelligitur in creaturas 11₇
108, cf. 28₂₇ 331; a Deo immediate
innumerabilia nobis producta sunt
5₂ 197, 9₁₀ 284; in caelestium cor-
porum productione fuit materia
cum forma producta 37₁₈ 268;
sexto die simul cum homine terrena
animalia sunt producta 40₁₀ 286;
si angelorum creatio duratione prae-
cessit hominis productionem 40₁₀
296. - *Vide* Deus, creatio
- proelium: rex qui praeparatur ad
proelium 15₂₄ 239
- profectus: iusti puniuntur ad profec-
tum 24₂₀ 248; Deus quandoque
hominem exaudit non ad votum
sed ad profectum 9₁₆ 411, *vide* Deus;
medicus infirmum ad profectum
exaudiens 9₁₆ 413
- profunditas, profundum: profunditas
alicuius in consiliis ex duobus per-
pendi potest 12₁₇ 272. - Profundum
infernium: *fovea* 40₂ 206; profundum
maris: *abyssus* 41₂₃ 411
- prolabi: ad peccata prolabi 27₆ 64
- proles: perpetuitas quae in persona
salvari non potest quaeritur in
prole 1₁₃ 617; proles inter tempo-
ralia bona potissimum reputatur
27₁₄ 169; ad prolis sustentationem
possessionibus indiget 1₁₃ 618; qui
adulterium committit prolem cer-
tam subtrahit 31₁₂ 143
- promittere, promissum: homo quan-
doque alium superat promissis alli-
ciendo 41₂₁ 363, cf. 365; solent
exauditi a Deo vota implere quae
postulando promiserunt 22₂₇ 287;
in statu Veteris Testamenti tempo-
ralia bona promittebantur 42₁₀ 110
- promptitudo, promptus: homines so-
lent lumbos praecingere ut sint
prompti ad iter vel ad quamlibet
actionem 38₃ 57; duces bellorum
solent esse promptiores ad loquen-
dum 29₁₀ 93
- pronitas, pronus: non est aliqua con-
dicio hominum cui non adsit pro-
nitas ad aliquod peccatum 5₂ 6,
32, *vide* peccatum; sublata reve-
rentia aut timore ad Deum subse-
quitur pronitas ad vitia Prol. 44
- proportio, proportionare: Deus excedit
universam proportionem creaturae
11₄ 71; concurrens debita proportio
virtutis activae ad materiam pro-
portionatam tali speciei 28₁ 45;
convenientissima proportio caelestium
motuum 38₃₇ 651, cf. 637.
- Proportio: *ratio* 38₃₇ 639
- propositum: solent homines a suis
operibus impediri quando habent
in suo proposito debile fulcimentum
24₁₇ 177; a proposito suae malitiae
diabolus retrahi non potest 40₁₃
382; efficax disputator quandoque
propositum taliter firmat quod in
contrarium nihil dici potest 12₁₇
287
- prosperitas, prosperari, prosperus,
prosperare: prosperitas successus hu-
mani quandoque procedit ex hu-
mana providentia, quandoque ex
causa superiori scilicet divina pro-
videntia 18₂ 72, *vide* prudentia,
Deus; principium prosperitatis tem-
poralis, post bonam consistentiam
personae propriae, consistit in per-
sonis coniunctis et praecipue in

natis 1, 54; consistit temporalis prosperitas in potestate, in corporis sanitate, in exteriorum rerum opulentia, in consiliorum et operum prospero successu 21, 23, 234; qui in dignitatibus constituti sunt maxime prosperari videntur 3, 11, 365; pertinet ad prosperitatem terrenam spatiositas domorum 27, 18, 206; videntur in luce ambulare quibus omnia prospere succedunt ad votum 18, 62, 66, *vide* felicitas, optare; parvitas et magnitudo est in hac vita secundum inaequalitatem prosperitatis terrenae 3, 19, 422, cf. 21, 26, 264; homines stulti in prosperitatibus nullum dubitant offendere 5, 73; invidia est tristitia de prosperitate alicuius in quantum aestimatur propriae prosperitatis impeditiva 5, 26

Prosperitas terrena inter minima bona computatur utpote organice deserviens ad veram hominis felicitatem 8, 13, 196; bona temporalis prosperitatis non sunt in potestate habentium ut possint ea acquirere vel retinere cum volunt 21, 16, 159; nescitur quo status praesentis prosperitatis perveniat 3, 23, 470; quidam prosperitatem huius mundi pro fine habent, quidam ad alium finem tendunt 9, 25, 586; bona quae agimus non referuntur ad prosperitatem terrenam quasi ad praemium 1, 10, 518. — *Vide* bonum, divitiae

Quidam prosperantur usque ad mortem, quidam in miseris moriuntur 21, 23, 232; prosperitas temporalis non semper est praemium virtutis 21, 16, 141, 17, 88; impii frequenter prosperantur in hac vita 21, 16, 143, num ergo sit ratio a malitia declinandi 21, 16, 146, *vide* impius; non est contrarium divinae providentiae si mali in hoc mundo temporaliter prosperentur 27, 87, nec contra divinam iustitiam 29, 4, cf. 21, 14, 124, *vide* malus; aliquando peccatores sustinentur in prosperitate et non statim condemnantur 33, 30, 343, cf. 8, 19, 298, 24, 23, 274, *vide* peccator; non est universaliter verum ut post paenitentiam homines temporalem prosperitatem recuperent 17, 86, cf. 36, 12, III. — Prosperitas: *lucerna* 21, 17, 172, *lux* 18, 63, 15, 22, 214; claritas terrenae prosperitatis: *fulgor* 11, 17, 250. — *Vide* adversitas; Iob

prospicere: aliquis in futurum adversa prospiciens aliqua adminicula sibi et domui suae contra adversa parat 8, 15, 243; solent homines a suis operibus impediri quando non pro-

spiciunt rei eventum 24, 17, 177. — Prospicientes huc et illuc: *vagantes* 38, 11, 692

prostratio, prosternere: homines consueverunt examinari in prostratione hominum 9, 208; homines dolentes magis solent prosterni 1, 20, 765

protectio, protegere: vestimentum undique protegit et ornat 29, 14, 131. — *Protectio*: custodia 14, 13, 167; protegere: *vallare* 1, 10, 501

providentia: prosperitas successus humani quandoque procedit ex humana providentia, puta cum homo prudenter et caute singula quaeque disponit 18, 72; quidam res humanas casualiter procedere dicunt quatinus providentia et consilio humano reguntur Prol. 37. — Providentia hominis: *lux* 18, 84. — *Vide* Deus

provocare: aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo tripliciter 22, 9; iustum est ut qui alium ad disputandum provocat, etiam ipse paratus sit respondere 39, 22, 339; hoc magnae praesumptionis videtur quod aliquis maiorem se provocet ad disputandum 33, 12, 108

proximus: propter Deum et in Deo proximus diligendus est 6, 14, 195; ab iniustitiis laeditur proximus 8, 102; in proximum quis peccat occulte per dolum et manifeste per vim 1, 28; nocumenta proximis illata quandoque per modum calumniae inferuntur sub praetextu iustitiae, quandoque sine aliquo colore iustitiae 22, 47

prudencia, prudens, prudenter: prudentia ad actionem pertinet 12, 12, 185; qualiter universalis statuta humana sint factis singularibus applicanda relinquitur prudentiae operantis 11, 80; humana providentia, puta cum homo prudenter et caute singula quaeque disponit 18, 73; quanto aliquis prudentior est, tanto in statu prosperitatis magis cogitat quae in adversitatis tempore sibi accidere possunt 3, 25, 524, cf. 19, 73; primarii et consilarii civitatis aut regni excellere videntur secundum prudentiam in consiliis 12, 19, 310; indicia naturalis cuiusdam prudentiae in animalibus 38, 38, 627

pruina: ros congelatus 38, 29, 504; ex frigore una glacies causatur in aere, quod pertinet ad pruina de caelo cadentem 38, 29, 513, in qua non apparet tanta virtus frigoris sicut

in glacie quae generatur in inferioribus aquis 38, 29, 517

pudicus: sardonix, ut dicitur, hominem pudicum reddit 28, 16, 207

puer, pueritia: puer nascens 38, 188; puer mox natus non potest se movere ut discedat a matre 39, 46; adolescentis patris filios pueros esse oportet 29, 53. — Pueritia: *aurora* 31, 302

puerpera: in necessariis ad pariendum solent mulieres puerperae ab aliis instrui 39, 32

pugna, pugnare: est una contentio qua contenditur pugnando et haec est per fortitudinem 9, 54; in guerra fit praeparatio ad pugnam 38, 23, 445; pugnando pacem acquirens a minus vel aequae potenti 9, 66; pugna fit hominis ad se ipsum dum ratio renititur ei quod per concupiscentiam vel iram absorpta peccavit 7, 20, 481. — *Pugna*: actualis conflictus 38, 23, 444

pulcer, pulcritudo: pulcritudo in exteriori apparentia consideratur 18, 13, 172; nihil videtur esse pulcrius in corporalibus rebus quam radii solares 41, 21, 367; bona praecipua corporis videntur esse pulcritudo et fortitudo 18, 13, 170; in iuventute homo pollet corporis pulcritudine 13 (14), 444, quae nulla est quia cito transit ad modum floris 13 (14), 445; propter pulcritudinem solent dona promissa allicere hominem 41, 21, 365; in comparatione ad res pulcherrimas res quae parum pulcritudinis habent videntur immundae 25, 68

Arboris cum radix fuerit firma pulcritudinem habet in ramis et fructibus 5, 31; aurum pulcritudinem habet ex splendore 28, 17, 216, vitrum ex perspicuitate 28, 17, 217

pullus: de pullis asinorum 11, 12, 198, corvorum 38, 11, 685, onagri 11, 13, 196, strutionis 39, 16, 184

pulmo: aer qui respirando emittitur in pulmone continebatur 41, 11, 183, in quo calefiebat per calorem cordis qui pulmone coniungitur 41, 11, 185; cetus habet pulmonem et respirat sicut delphinus 41, 11, 176

pulvis: mors mortuum hominem in pulverem conterit 18, 14, 184, 20, 11, 117, cf. 10, 225, in corporalem pulverem 40, 208, qui cinis nominatur 34, 15, 163; in pulverem reduci competit etiam naturali materiae 10, 221, cf. 14, 3, 79; terra propter sui siccitatem in pulverem resoluta 38, 38, 666. — *Pulvis*: terra 21, 26, 261

punitio, punire: necesse est quod ipse qui punitur vel sit innocens vel peccator 10, 62; quando sunt multi puniendi, non possunt iudices singulorum causam diligenter perscrutari 34, 289; scire causam suae punitiois necessarium est homini vel ad correctionem vel ut patientius flagella sustineat 10, 58; iusti homines videntes peccata puniri de iustitia laetantur 16, 128; ira in Deo accipitur pro punitioe 3, 551, *vide* Deus

Iusti puniuntur ad profectum 24, 248; hoc quod innocentes puniuntur non dependet absolute ex malitia diaboli sed ex sapientia Dei permittentis 9, 571, 574; duplex punitio innocentis in humano iudicio 10, 63; impii puniuntur ad exterminium 24, 248, quando ad summum pervenerint secundum mensuram a Deo praevisam 24, 301, absque misericordia 24, 272, cf. 20, 136; pro iniquitate potentes puniuntur a Deo 36, 52; iuste puniri videtur qui alienam uxorem adulterio polluit quod etiam eius uxor ab aliis polluat 31, 129. — *Vide* adversitas

pupillus: pupilli non audent petere 31, 204; consueverunt homines misereri pupillorum propter defectum aetatis et carentiam sustentationis parentum 24, 34; ex auctoritate divina prohibetur pupillorum oppressio 31, 260

purgare: lignum fructuosum praeciditur ut purgetur 24, 245; angeli purgari dicuntur non ab immunditia sed a nescientia (Dionysius) 41, 288; angeli purgati sunt per separationem a societate diaboli 41, 299, in die iudicii angeli et omnes sancti erunt de cetero purgati per totalem separationem a malis 41, 301

puritas, purus: puritas uniuscuiusque effectus a sua causa dependet 41, 404, secundum quod res in sua conservatur natura 41, 402; effectus suam causam in puritate superare non potest 41, 405; caeli tenent supremum locum puritatis inter corpora 15, 133; secundum maiorem vel minorem puritatem metalla ut plurimum habent diversas origines 28, 24, et diversificantur eorum species 28, 20; duplex est puritas, innocentis scilicet et paenitentis 9, 664; requiritur ad salutem etiam exterior puritas operum 22, 304; puritatem frequenter divitiae obruunt vel etiam minuunt 1, 128;

quicquid quocumque modo mundum vel purum est, a Deo munditiam et puritatem habet 13 (14), 487, *vide* munditia; vir non potest esse purior suo factore, scilicet Deo 41, 406; puritas hominis quantumcumque sit ad divinum examen relata deficiens invenitur 9, 658, 665, 13 (14), 485, cf. 25, 86. — *Vide* Deus

pusillanimitas: pusillanimes proni sunt ad invidiam 5, 24, *vide* parvitas

putredo, putrefactio: truncus arboris per putredinem in pulvere redactus 14, 79; germinans arbor ex putredine ligni habente vim sementinam 14, 82; homo quasi ex materia existit putrefactioni vicina 25, 89; ex hominis mortui corpore putredo et vermes generantur 17, 193; vermis ex putredine generatur 25, 90, cf. 30, 194

Q

quadrupes: equus vehementer salit contra morem mutorum quadrupedum 39, 232

quaerere: nullus potest quaerens invenire id quod omnino ignorat 23, 36; homines qui fraudulenter propriam utilitatem quaerunt plerumque a sua spe deficiunt 6, 235. — *Quaerere*: facta examinare 31, 170

qualitas: lux est quasi qualitas activa caelestium corporum sicut calor et frigus elementorum 38, 322; calor est qualitas masculina 38, 509, frigus vero feminina 38, 507

quantitas: quare sol aut luna aut terra sit tantae quantitatis 5, 156, cf. 38, 111, 115; quantumcumque quantitates corporeae videntur magnae, deficiunt tamen a magnitudine virtutis Dei 11, 137

querela: non habet homo iustam querelam de Deo si temporalibus bonis spoliatur 1, 826; si ex levibus querelis iudex provocetur ad odium alicuius, erit odium iniustum 33, 79

quidam: quidam dicunt quod Deus res inferiores cognoscit in universali, puta cognoscendo naturam entis vel universales causas 22, 121; aliqui negant Deum habere cognitionem et providentiam rerum humanarum propter altitudinem suae substantiae 22, 111, propter distantiam eius a nobis 24, 7; quidam dicunt quod Deus gubernat humana per universales causas quas per se gubernat 22, 149; aliqui posuerunt

dispositionem rerum secundum quendam ordinem numeri a Deo procedere 5, 184; aliqui extiterunt qui divinam providentiam auferentes omnia fortunae et casui attribuebant Prol. 8, ponentes mundum casu factum esse et ea quae naturaliter generantur casui attribuentes Prol. 10, 15; qui providentiam negant omnia quae apparent in rebus mundi ex necessitate naturalium causarum provenire dicunt 5, 148; quidam ponebant quod ea quae in terris sunt divina providentia non reguntur sed solum caelestia 22, 141; emersit dubitatio utrum res humanae casu procederent an aliqua providentia vel ordinatione superiori gubernarentur Prol. 26; quidam res humanas casualiter procedere dicunt nisi quatinus providentia et consilio humano reguntur Prol. 37, quidam caelesti fato humanos eventus tribuunt Prol. 39

Quidam ponunt motum caeli et hunc statum mundi in aeternum duraturum 19, 285; quidam dicunt corpora caelestia animata 38, 160; caelestes virtutes se habere sicut duces et principes ex suo arbitrio cuncta agentes aestimaverunt mutorum deorum cultores 25, 51; quidam posuerunt superius caeli esse partem orientalem, dextrum autem in parte meridionali 23, 96; quidam asserunt luminaria moveri per excentricos et epicyclos 38, 383, quidam autem per motus diversarum sphaerarum 38, 384; quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum attribuerunt necessitati materiae secundum quod gravia levibus succident 38, 96; aliqui putaverunt per actionem solis aliquam partem terrae exsiccata esse 38, 181; spatium aere plenum vulgares homines reputant vacuum 26, 96

Secundum aliquorum expositionem, angelorum creatio duratione praecessit hominis productionem 40, 296; secundum quosdam fuit excellentior Satan inter ceteras creaturas 40, 392; quidam aestimaverunt diabolum non esse Dei boni creaturam 40, 301; aliqui dixerunt quod anima non unitur corpori nisi accidentaliter sicut homo vestimento aut nauta navi 41, 475; quidam posuerunt quod anima est homo dicentes hominem nihil aliud esse quam animam indutam corpore 41, 486; aliqui au-

guriorem sectatores credebant aves augurales effectum sapientiae participare supra homines 28₂₁ 258; aliqui a mortuis futurorum cognitionem exquirebant 28₂₂ 266

Quidam posuerunt in hac vita ultimam felicitatem esse 7₁ 11, cf. 14₁₀ 96; alii dixerunt quod homines resurgent resumendo non terrena sed caelestia corpora 19₂₆ 295; alii dicebant animam idem corpus quod deposuerat resumpturam secundum condicionem eandem 19₂₆ 302, 7₁₀ 228, cf. 10₂₁ 422; quidam ponebant totum universum corporale istud corrumpendum et iterum reparandum 14₁₂ 123, credebant quod rediret eadem res numero 7₁₀ 210, ponebant hominem rediturum ad eandem vitae seriem quam prius egerat 7₆ 137, 7₁₀ 207, 14₁₂ 125, 16₂₃ 307, 19₂₅ 286, cf. 11₁₈ 258

Secundum quosdam antiquorum species numerorum usque ad decem protenduntur 9₃ 36; dicitur felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum 21₂₃ 241; aliquibus visum est quod iste Iob non fuerit aliquid in rerum natura Prol. 72; quidam *gaudentque vehementer cum sepulcrum invenerint* referunt ad eos qui thesaurum effodiunt 3₂₂ 461

quies, quiescere: quaelibet res adepto ultimo fine quiescit 7₂ 57; quies finis laboris esse videtur 14₈ 37, cf. 36₁₆ 164; quiescere non est nisi subsistentis 3₁₅ 376; nox est tempus deputatum humanae quieti 17₁₂ 166; malorum multiplicatio procedere potest usque ad infinitum ut numquam sit pervenire ad statum quietis 36₁₆ 163. — *Quiescere*: mori 14₈ 54; quies ab adversitatibus: *silentium* 3₁₃ 351; quies contemplationis: *nox* 35₁₀ 109

R

radius: nihil videtur esse pulcrius in corporalibus rebus quam radii solares 41₂₁ 367

radix: solent in radicibus quorundam montium defluere immeabiles torrentes 28₄ 74; radix spei est duplex, scilicet ex parte auxilii divini et humani 19₁₁ 98. — *Vide arbor*

ramus: rami hominis sunt filii et aliae personae coniunctae 15₃₀ 300. — *Vide arbor*

rapina, rapere, rapacitas, rapaciter: in rapacitatis culpa duo 20₁₉ 212; solent homines aliena rapere ut filiis suis divitias congregent 31₈ 113; contingit quod homo adhibet

manum ad rapiendum aliena 31₇ 104; pauperes quasi quadam necessitate ad rapiendum bona divitum coacti 5₈ 82; hi qui rapere consueverunt in hoc ipsum puniri se aestimant quod eis rapere non licet 41₁ 201; iustum est ut si quis bona aliena rapit, etiam bona eius ab aliis diripiantur 31₈ 109, 20₂₀ 230, et etiam filii moriantur 31₈ 116. — Rapina: *nudatio* 20₁₉ 215; rapaciter acquirere: *devorare* 20₁₅ 159

rastrum: boves trahentes rastrum terram aratam complanant glebam comminuendo 39₁₀ 132

ratio 1.: in speculativis, per ea quae homo intelligit, rationes deducit ad aliquas conclusiones cognoscendas 12₁₃ 197; quando homo efficaci ratione convincitur 32₁₅ 151; rationem qua disputans operatur cognoscere 15₇ 68, et quidem dupliciter 15₇ 70; causam sine ratione defendere 26₃ 29; homines non ratione contra aliquem condemnatum utentes 26₁ 9. — *Caerorum ratio*: proportio caelestium motuum 38₃₇ 639

ratio 2.: naturalis ratio immobiliter in homine manet ut non sit necesse eam iterare 33₁₄ 150, cf. 38₃₆ 622, 625; in vigilando est ratio magis libera 41₈ 339; per solam rationem nostri actus domini sumus 31₃₃, *vide liber*; ratio fortior est inter omnes animae virtutes, cuius signum est quod aliis imperat 7₂₀ 472; in ratione excedimus bruta 35₁₁ 113, 41₀ 168

Ratio condicionem naturae auferre non potest 31₇; ratio mortalis hominis quantumcumque fortis ex parte carnis experitur sensum doloris 6₁₂ 156; ratio hominis occultos motus passionum in verba producit 10₁ 30, cf. 26; per rationem homo potest proprio labore sibi necessaria adiumenta conquirere 5₇ 120; quod opus cuilibet tempori congruat discernit homo secundum rationem sibi divinitus datam 37₇ 119

Per inquisitionem ratio ab effectibus procedit ad causam 11₇ 121; homines per inquisitionem rationis ad sapientiam veritatis perveniunt 28₂₇ 339; ratio per modum rationis investigans 12₁₇ 269; rationis investigatio ad veritatis terminum non pervenit nisi divinitus doceatur 10₂ 56, 39₃₅ 377; bonum quod ex aliqua miseria expectatur sola ratio apprehendit 3₈ 89; homines sapientes per deliberationem rationis se ipsos

consolantur 7₁₃ 299, secum loqui possunt secundum rationem aliquid cogitando 7₁₃ 304

Omnis inordinatio ex defectu rationis procedere videtur 38₃ 52; per superbiam homo praecipue metas rationis excedit 5₂ 16; perversitas rationis stultitia est 5₂ 23; homo lucem rationis dimittens 18₆ 87

Per naturalem rationem discernere possumus bonum a malo 33₁₄ 149, 35₁₁ 113; semper ratio redit ad suam naturam qua in spiritualia bona tendit sicut in proprium finem 7₂₀ 479; quod natura sensibilis patitur gaudiis et doloribus ratio sic moderatur ut a sua rectitudine non divertat 31₁₀, cf. 4₈ 93, 6₁₀ 130; dum inter tribulationes hominis ratio recta manet, Deo se subdit et ab ipso remedium praestolatur 10₂ 42, *vide* rectitudo

Quandoque defectus invenitur in operibus humanis ex ignorantia propter debilitatem rationis 9₃₁ 680; ratio interdum ad modicum absorbetur per inferiorum partium passionem et sic homo peccat 7₂₀ 474, *vide* peccatum; passionibus ratio ligatur circa particularia ut ne universalem cognitionem applicet ad agenda 12₂₅ 394, cf. 398, et tunc quasi caligat oculus rationis 23₁₇ 252; ratio per concupiscentiam obtenebratur 31₉ 122; acies rationis est per iram zeli turbata 17₇ 111, cf. 5₂ 20; impatientiae ratio est cum ratio alicuius adeo a tristitia deducitur quod divinis iudiciis contradicit 6₁₀ 128; cum ratio a passione vincitur, homo contra Deum remurmurat et quandoque usque ad blasphemiam 10₂ 40; ratio renititur ei quod per concupiscentiam vel iram absorpta peccavit 7₂₀ 481; quia ex peccato praeterito inferioribus viribus est addita pronitas, ratio non potest libere eis uti 7₂₀ 483, non tamen sic possunt rationem ligatam tenere quin semper redeat ad suam propriam naturam 7₂₀ 477. — Ratio: *vultus* 9₂₄ 553; rationis oculus: *facies* 23₁₇ 251

ratiocinari: provocatur aliquis ad ratiocinandum cum aliquo ut fiat collatio datorum et acceptorum 22₃ 18

rationalis: in creaturis rationalibus invenitur meritum et demeritum propter liberum arbitrium, et propter hoc debentur eis poenae et praemia 7₁₂ 274. — *Vide* creatura

- rebellare, rebellis: terreni principes maxime detestantur rebelles 40, 139, cf. 34²⁰ 222; superbi quasi Deo rebellant 40, 136, cf. 24¹³ 138
- recidivum: perseverare cavens sibi a recidivo peccati 8, 100
- recludere: in terraemotu contingit quod aliqua aperte recluduntur 38¹⁴ 280
- recordatio: aliquis dies clarus est ex hominum recordatione 3, 178
- rectitudo, rectus, recte: rectum est cuius medium non exit ab extremis 1, 371, *vide* obliquatio; rectum est iudex sui ipsius et obliqui (Aristoteles) 11, 36; unumquodque ostenditur rectum per hoc quod suae regulae conformatur 23¹¹ 174, *vide* regula
- De his quae homo adinvenit rectum iudicium habere ad sapientiam pertinet 12¹³ 199, 12¹⁸ 243, cf. 34²⁴ 397, *vide* sapientia; ille recte iudicat de rerum veritate qui discernit quomodo aliquis decipiatur a veritate declinans 12¹⁴ 245, cf. 31, 81
- Rectitudo ad iustitiam proprie pertinet 1, 33, 1, 370, *vide* ius; convenienter iustis ascribitur rectitudo 1, 374, 4, 123; studium iustorum est ad rectitudinem secandam 12, 68; ratio a sua rectitudine non divertens 3, 11, *vide* ratio; in multis homo potest deficere a rectitudine quin contrarietur legi humanitus positae 11, 82, tunc tamen contrariatur legi divinae 11, 86. — *Rectum*: fidelia dogmata 42, 64
- rector, regimen: aliter est in humano regimine et aliter in divino 11, 61; ad rectorem humanarum rerum tria pertinere videntur 9¹¹ 292; quidam legem divini regiminis profitentur sed eam opere non sequuntur 22²³ 242
- recuperatio: arboris extirpatae si rami comburantur, nulla spes ultra remanet recuperationis 15³⁰ 299, *vide* arbor
- reddere: opus iustitiae est reddere unicuique quod suum est 4¹⁷ 391
- redimere, redemptor: a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum 19²⁵ 258, pro nobis morientem 19²⁵ 260; omnes antiqui ante Redemptoris adventum ad inferna descendent 21¹³ 115
- reditus, redire: non iidem homines per generationes redeunt qui prius fuerunt secundum numerum sed solum secundum speciem 7, 204, cf. 186; non potest redire homo post mortem ad eundem modum vivendi 20, 101; reditus ad vitam carnalem quem Iudaei ponunt et quidam philosophi posuerunt 7¹⁰ 228, cf. 10²¹ 422, 19²⁶ 302, 27¹⁹ 222; quidam ponebant hominem rediturum ad eandem vitae seriem quam prius egerat 7, 137, 7¹⁰ 207, 14¹² 125, 16²³ 307, 19²⁵ 286, cf. 11¹⁸ 258. — *Vide* reparatio, resumere
- redolentia: ad concupiscentiam peccati incendere quasi per redolentiam quandam 41¹⁰ 173
- redundare: omnia quae accidunt in corporali creatura in utilitatem hominum redundant 38¹³ 270; hoc quod iniquus aliis nocet etiam in suum nocumentum redundat 24²² 263
- refrigerium, refrigerare: aqua cum refrigerio bibitur 34, 70; imber serotinus refrigerium praestat post aestum diei 29²³ 221; per pluviam homines refrigerantur 29²³ 216; nubes roris messoribus refrigerium praestat 29¹⁹ 184, cf. 7² 71, 40¹⁷ 441
- regio: auster procedit ex regionibus calidis 37¹⁷ 253; horizon alicuius regionis infra quam extremitates maris claudi videntur 36³⁰ 320; cetus si capiatur toti regioni sufficit 40²⁵ 613, cf. 38³⁹ 672
- regula: quanto regula propinquior est primae rectitudini minus habet de obliquitate 4¹⁸ 442, *vide* rectitudo; est duplex regula humanae vitae, scilicet lex naturalis et lex exterior divinitus tradita 23¹¹ 176, *vide* lex; oportet quod in iudice sit altior sapientia quasi regula ad quam examinentur dicta utriusque partis 9³³ 714; Dei sapientia est prima regula ad quam omnium veritas examinatur 9³³ 716, regula omnium legum 36²² 246, *vide* Deus
- reinsere: idem numero scirpus non reinsertur 8¹⁹ 287
- relevare: qui de omnibus timet non potest sperare quod post oppressionem relevetur 15²² 211; in die relevatur animus hominis ex hominum societate et lucis aspectu 17¹² 171
- religio: impii pietatem divinae religionis abiciunt 34, 82; homines contra pietatem divinae religionis agentes non solum despiciunt divina iudicia sed etiam ea negant vel asserunt iniusta 34, 78. — *Vide* Deus
- reliquia, reliquus: vaporum reliquiae ex quibus nebulae generantur 26, 126; somnia plerumque sunt reliquiae praecedentium cogitationum 4¹⁶ 325; ea in quae corpus mortuum resolvitur sunt quaedam reliquiae caloris naturalis 34¹⁵ 166. — *Reliquiae hominis*: filii vel quaecumque aliae res post eum remanentes 22²⁰ 227, cf. 4²¹ 562, 27¹⁵ 179
- remedium: ab inimico non speratur remedium 19¹¹ 111; solent aegrotantium afflictiones remediis exterius adhibitis alleviari 2, 131; remediis quibusdam afflicti solent consolari 7¹³ 296, cf. 42¹¹ 128; in adversitatibus remedium invenitur dupliciter 19, 55, cf. 10, 42; de remediis contra peccata 42⁰ 544, 42¹ 549. — *Vide* afflictio, consolatio
- remittere: solius Dei est peccatum remittere 7²¹ 495, *vide* Deus
- remorsus, remordere: cum conscientia remordet de malo, non sine timore homo perpetrat malum 12, 111. — Conscientiae remorsus: *vermis* 24²⁰ 236
- remotus: vultur valde a remotis solet videre 28, 110; homo non cognoscit quae a remotis fiunt 10, 139, cf. 22¹³ 127; daemones a remotis quasi ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent 28²² 279; a remotis impugnare 41¹⁰ 332, atteri 41²⁰ 348
- remurmurare: homo contra Deum remurmurans 10, 40
- renes: ex lumbis sive ex renibus semen ad membra genitalia derivatur 40¹¹ 328, *vide* lumbi
- reparatio, reparare: ea quorum nihil remanet impossibile videtur iterum reparari 14¹¹ 102, cf. 14¹⁸ 251, 14¹¹ 107, 14¹⁹ 270; ea quae non totaliter pereunt reparari posse videntur 14¹¹ 100, cf. 15³⁰ 297, 14¹⁹ 272, 20, 87; quidam posuerunt quod post certas revolutiones annorum homines mortui repararentur ad vitam 19²⁵ 286, cf. 14¹² 123, *vide* reditus
- repentinus: repentinum esse videtur ut aliquis qui aliquam rem produxit eam absque causa manifesta corrumpat 10, 184, 188
- replicatio: omnes maiores numeri per replicationem inferiorum numerorum nominantur 9, 33
- reprehensor: quadrupliciter excusatur reprehensor a detractioe 6²⁵ 278

res (aliquid, quaedam, quaelibet, omnia, unumquodque, etc.): quaelibet res puritatem habet secundum quod in sua conservatur natura 4₁₇ 402; unumquodque in suo loco conservatur 40, 185; nullus rebus suis adversatur 4₁ 30; in comparatione ad res pulcherrimas res quae parum pulchritudinis habent videntur immundae 25, 68; quaelibet res desiderat suum finem 37₁₁ 159, adepto ultimo fine quiescit 7₂ 57; aliquid non simulatur Deo nisi in bono 36, 50; absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt 5, 196; quidam posuerunt dispositionem rerum secundum quandam ordinem numeri a Deo procedere 5, 184; aliqua sunt in hoc mundo ad quorum cognitionem nulla inquisitione possumus pervenire 5, 166, vel quorum rationem nullo modo possumus assignare 5, 173, *vide* homo; si omnia ex necessitate principiorum naturalium provenirent 5, 163, ut dicunt illi qui providentiam negant 5, 148; est difficillimum cognoscere quis sit periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei 38₁₇ 334; non possumus in corporibus caelestibus cognoscere propriam causam corruptionis cuiusque rei 38₁₇ 337; in tempore noctis res visu discerni non possunt 4₁₈ 302; pecunia est adinventata quasi mensura commutationis rerum 27₁₆ 188; rebus imminens commune periculum 5₂₂ 377

Res naturales temperatae esse videntur ad hominum et aliorum animalium usum 5₁₀ 204; in rebus quae naturaliter generantur paulatim ex imperfecto ad perfectum perveniunt Prol. 1; res naturalis quae finis notitiam non habet ab aliquo superiori intelligente ordinatur in finem 9, 116; quod res naturales sint propter finem ostendit mundum regi divina providentia et non omnia agi fortuito 5, 131; quaelibet res naturalis suo desiderio quasi intendit aliquid a Deo acquirere 38₄₁ 695. — Res exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae 16₁₄ 168; res exteriores sunt propter corpus et propter animam hominis 2₁ 1; in exteriorum rerum opulentia consistit temporalis prosperitas 21₂₃ 234. — Omnia quae in rebus inferioribus fiunt ad homines quodammodo ordinantur 37, 112. — Res temporales corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum 22₁₆

180; superbia ex abundantia temporalium rerum oriri solet 15₂₈ 255; in solis temporalibus rebus spem suam ponentes 22₁₆ 179; *vide* tempus. — In ipsis terrenis rebus latet aliquod periculum unde pedes peccatoris capiuntur 18₁₀ 132; peccator in rebus terrenis quasi in sua parte ultimum finem constituit 24₁₈ 204

Ad cognitionem divinorum per res humanas pervenimus 10₃ 64, *vide* Deus; in rebus humanis excellent reges secundum potentiam 12₁₈ 300, sacerdotes quantum ad reverentiam 12₁₉ 307, primarii et consilarii civitatis aut regni secundum prudentiam 12₁₉ 310, philosophi in consideratione veritatis 12₂₀ 313, senes in directione iuvenum 12₂₀ 320, principes in auctoritate 12₂₁ 325; ad rectorem humanarum rerum tria pertinere videntur 9₁₁ 292; in rebus humanis indigent iudices instrui per testes 21₂₂ 221; in humanarum rerum dispositione quidam prosperant usque ad mortem quidam vero in miseria moriuntur 21₂₃ 232; si res humanae currerent secundum quod earum dispositio videtur exigere 5₁₁ 223; multiplex afflictio maxime videtur divinam providentiam a rebus humanis excludere 1₁ 6, cf. 5₈ 136; quidam res humanas casualiter procedere dicunt Prol. 37, quidam caelesti fato eorum eventus attribuunt Prol. 39

De rebus antiquis multa fabulose et scribuntur et narrantur 8₈ 140; homo ex infirma re originem habet 15₁₄ 128; ex re modica et fragili magnam fiduciam capiunt adulteri 24₁₈ 186; experimentum in rebus particularibus maxime efficax est ad probandum 8₈ 127; visio diurna est alicuius rei permanentis 20₈ 85; aqua est maxime formabilis in res vivas 38₈ 187; de magna re disputatio 21₃ 30; periculum personae et rerum 31₃ 48; non prospicere rei eventum 24₁₇ 178

resistere: Deo virtus humana resistere non potest 12₁₄ 216, cf. 20₂₅ 292, 23₁₃ 217; per superbiam maxime homo Deo resistit 15₂₆ 249, *vide* superbia; ad resistendum diabolo nulla virtus humana efficax est 41₁₈ 328, *vide* diabolus; resistens Leviathan virtuti hominis sed non Dei 41₁₄ 231, cf. 41₁₆ 282. — *Vide* Deus

resolutio, resolvere: in locis petrosis non est multa vaporum resolutio 39₂₈ 308; calore superabundante

resoluciones tam siccae quam humidae ad magnam digestionem perveniunt et exinde generantur lapides vel metalla 28₆ 94, cf. 28₁ 14, 36, *vide* lapis, metallum; in hominis generatione primo occurrit seminis resolutio 10₁₀ 242. — Terminus resolutionis rerum: *universorum finis* 28₃ 63

respectus, respicere: quanto aliqua sunt altiora tanto humano respectu sunt minus perceptibilia 4₁₂ 223; unusquisque libenter respicit id in quo delectetur 22₂₆ 282

respiratio, respirare: vita per respirationem conservatur 27₃ 31, cf. 38; respiratio praecipue fit per nares 27₃ 34, 41₁₁ 178, et etiam per os 41₁₂ 187, quae non est adeo congrua 27₃ 35; aer qui respirando emittitur 41₁₁ 183; cetus habet pulmonem et respirat sicut delphinus 41₁₁ 176; animalia respirantia vivere non possent in terra non discooperata ab aquis 5₁₀ 210. — Respiratio: *spiritus Dei* 27₃ 37

respondens, respondere: contentio in respondendo et obiciendo consistit 9₁₄ 390, *vide* contentio; est disputatio inter duas personas, scilicet opponentem et respondentem 13₂₂ 307, *vide* disputatio; in respondente maxime requiritur sapientia ut bene iudicet de auditis 34₃₁ 395; cum ad audita clamose et contumeliose aliquis respondet 6₂₉ 309; quod aliquis audacter iudici respondeat ex duobus contingit 9₁₀ 455; quandonam homini respondeant creaturae interrogatae 12, 141; Deo respondere pertinet ad oboedientiam qua creatura Creatori oboedit 14₁₈ 203, *vide* Deus

restituere: cum aliquis iniuriam passus conqueritur iudici qui eum sententialiter restituit et vindicat 19, 63

resumere: quidam dixerunt animam idem corpus quod deposuerat resumpturam secundum condicionem eandem 19₂₆ 302. — *Vide* reditus

resurrectio, resurgere: resurrectio mortuorum communis in fine mundi expectatur 14₁₂ 132; mortui ad imperium Dei in quendam altiores statum immutabuntur 14₁₅ 204, cf. 196; caro quam anima resumet eadem erit per substantiam sed incorruptionem habebit ex divino munere 19₂₆ 312; ex vita divinitatis etiam humanitas Christi reparata est ad vitam resurgendo 19₂₅ 265; est primordialis causa resurrec-

- tionis humanae vita Filii Dei 19₂₅, 276; vita Christi resurgentis ad omnes homines diffundetur in resurrectione communi 19₁₅, 268; congregatio fidelium in nocte Dominicae resurrectionis 3, 240; quidam dixerunt quod homines resurgent resumendo quaedam caelestia corpora 19₂₆, 295. - *Vide* mors, reditus, vita
- resuscitare: non contradicit narrationi Scripturae de hoc quod aliqui sunt resuscitati ad vitam praesentem 7₁₀, 230
- rete: in reti sunt diversae maculae 18₈, 107; ille qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni 18₈, 103; aves deceptione captae per retia 40₂₄, 590
- retinaculum: absque retinaculo deduci 8₄, 78
- retributio: ibi est ultimus finis hominis ubi expectat finalem retributionem pro bonis aut malis 7₁, 14; tempus retributionis hominis est in illa vita ad quam resurgendo reparatur 14₄, 51, 60
- retro: differentia positionis in caelo 23₈, 79
- revelatio, revelare: aliqui instruuntur ad bonum ex revelatione divina 35₁₀, 104; aliqua veritas revelatur quibusdam manifeste, quibusdam vero occulte 4₁₂, 230; triplex modus occultationis solet in revelationibus contingere 4₁₂, 236; quandoque aliquis revelationem frequentem et diutinam habet, quandoque subitam et transitoriam 4₁₂, 257; tempus nocturnum magis est congruum revelationibus percipiendis 4₁₂, 270; in somno spirituales revelationes minus discerni possunt a somniis frivolis et consuetis 4₁₂, 339; quando alicui fiunt insolitae revelationes in principio timorem patitur 4₁₂, 278. - *Vide* apparitio; Deus
- reverberare: radii solis ad nubes reverberati 37₁₁, 172, etiam ante ortum et post occasum solis 37₁₁, 174
- reverentia: patri oportet a filio reverentiam exhiberi 19₁₇, 160; iuvenes debent reverentiam deferre senioribus 32₄, 59; sacerdotes excellunt quantum ad reverentiam in qua habentur 12₁₉, 307; divina providentia sublata nulla apud homines Dei reverentia aut timor cum veritate remanebit Prol. 42, cf. 4₈, 80, 6₁₄, 193; homines aliquando ex quadam reverentia omittunt ea quae Dei sunt perscrutari 9₂₄, 736.
- *Demisso capite*, scilicet in signum reverentiae et humilitatis 32₄, 61
- revolutio: quidam posuerunt quod post certas revolutiones annorum redeuntibus stellis ad situs eosdem homines mortui repararentur ad vitam 19₂₅, 286, *vide* reditus; testicularum revolutiones 40₁₂, 342
- rex, regius: excellunt reges secundum potentiam 12₁₈, 300; inter potestates humanas praecellit regia dignitas 34₁₈, 193; regum voluntates maius pondus habent, utpote quorum voluntatem multi sequuntur 12₂₄, 376; rex qui praeparatur ad proelium sic angustiat timore ne perdat quod tamen molitur inimicos destruere 15₂₁, 239; rex potens bellum movens in suo regno contra rebellem 9₄, 67, cf. 10₁₇, 361; quanto citius et insensibilis rex fortem civitatem expugnat tanto magis virtus regis demonstratur 9₅, 127; in cingulo regum potentia designatur 12₁₈, 303; mors quasi regis plena potestate mortuum hominem in pulverem conterit 18₁₄, 184. - Regia dignitas: *arbor* 40₁₅, 421
- rinoceros: idest unicornis 39, 117; est animal quadrupes valde forte et ferum, habens unum cornu in fronte 39, 118
- risus, ridere: de illis ridere solemus quae nobis secundum se placent 9₂₃, 539; risus gaudii signum est 32₄, 500, 8₂₁, 317
- rivus, rivulus: rivis terra irrigatur quorum principium sub terra est 5₁₀, 218. - *Rivuli*: distributio bonorum 20₁₇, 188
- robur: robur alicuius fortitudinis ostenditur ex hoc quod potest aliqua a suo statu mutare 9, 206. - *Vide* os (ossis)
- rogare: non est eiusdem contendere cum aliquo et eum rogare 15₄, 36; cum aliquis intantum alteri humiliatur quod eum rogat 40₂₂, 566
- ros: roris causa est calor resolvens et non permittens congelari vaporem 38₂₉, 508; ros ex eadem causa generatur ex qua et pluvia, nec differt nisi secundum multitudinem et paucitatem materiae 38₂₈, 498; ros congelatus est pruina 38₂₉, 504; nubes roris messoribus refrigerium praestans 29₁₉, 184
- rudis: homines duri et rudes: *lapides* 5₂₃, 396
- rugitus: rugitus est leoninae ferocitatis indicium 4₁₀, 181; rugitus signum est vehementis tristitiae et quae vix tolerari potest 32₄, 507; homo ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum 32₄, 510
- ruina: domui quae minatur ruinam fulcimenta aliqua adhibentur 8₁₅, 247
- rupes: rupes excelsi montis quasi semper caligine nebularam obtegitur 28₃, 69

S

- Sabaei: hostes a remotis venientes 1₁₅, 651, quos Iob latrones nominat 19₁₂, 113
- sabbatum: exigebatur a Deo in Veteri Lege propter beneficium creationis 3₄, 171
- sabulum: strutio ova sua operit sabulo 39₁₄, 168
- sacculus: ea quae signantur in sacculo diligenter conservantur 14₁₇, 241
- saccus: talis habitus est humilitatis signum 16₁₆, 211
- sacerdos: sacerdotes excellunt quantum ad reverentiam in qua habentur 12₁₉, 307
- sacrificium: sacrificia etiam ante Legem datam fuerunt 1₅, 161; pro gravibus peccatis expiandis antiqui sacrificia offerebant 42₈, 66; septenarius sacrificiorum competit ad gravium delictorum expiationem 42₈, 69
- sacrilegium: est peccatum in Deum 1₁, 23, 13₂₃, 346, et dicitur proprie *scelus* propter gravitatem 13₂₃, 348
- saeculum: instabiles seu curis saeculi dediti: *fluvius* 40₁₈, 472
- sagena: piscium captorum maioribus piscatores implent magnas sagenas 40₂₆, 621
- sagimen: a capite ceti quadraginta lagenae sagiminis effluunt 40₂₆, 641
- sagitta, sagittarius, sagittator: impugnat homo a remotis per sagittas 41₁₉, 332; sagitta ex remotis et ex improvise venit 6₄, 52, ex pharetra extrahitur ad percutiendum 30₁₁, 103; sagittarius sapiens directe sagittas emittit ita quod non percutit nisi ad signum 41₁₄, 250; sagittae laedunt interius vulnerando 41₁₉, 336; cetus non potest perforari vel laedi sagittis 41₁₉, 335, 338; motus sagittae convenienter sagittatori attribuitur 9₅, 122; comparatur tota naturae operatio ad Deum sicut comparatur motus sagittae ad sagittatorem 9₅, 119; fulgura a Deo missa quasi sagittae 41₁₄, 252. - *Vide* Deus. - *Sagittae Dei*: divina flagella

30¹¹, 105, 41¹⁴, 257, adversitas 34, 59, afflictio improvisa 6, 50
 salire: est equi proprietas quod vehementer salit 39²⁰, 232
 saliva: necesse est in loquendo aliquam modicam pausam fieri ut saliva vel expuatur vel glutiat 7¹⁰, 428
 salix: circa fluvios solent esse salices 40¹⁶, 427; salices densiorem umbram faciunt et frigidiorum quam arundines 40¹⁷, 436
 salsugo: salsuginis terra est cuius humor in saporem salis vertitur 39, 93
 salus: ad salutem requiritur interior humilitas et exterior puritas operum 22³⁰, 304; ex desperatione quandoque homo salutem et corporis et animae parvipendit 13¹⁴, 202; Dei voluntas non ad perniciem sed ad salutem hominum tendit 41¹, 20, quandoque ex tribulationibus vel spiritualibus defectibus 9¹¹, 312. — *Vide* Deus
 sanctificatio: est aliquis dies clarus ex Dei sanctificatione qui eum celebrem esse instituit 3, 162
 sanctus: sanctorum claritas in hac vita nobis occulta est 20²⁸, 304; Dominus sanctorum vitam vult omnibus esse notam 1, 553; in unoquoque sancto est aliqua virtutis praeminentia 1, 444; ad misericordiam Dei pertinet quod sanctos suos faciat speciosos 40, 124; sanctorum angelorum et hominum decor redundat in ornatum Dei 40, 118, quod hoc decore utatur ad suam gloriam ad iustitiam pertinet 40, 125; in glorificationem sanctorum cedit bonorum flagellatio a Deo 41¹⁴, 259; sanctorum vitam conantur pervertere mali 1, 462, eam calumniantur 1, 480; spes diaboli de subversione sanctorum frustranda 40²⁸, 674; stabilitas sanctorum in Scripturis comparatur montium stabilitati 9, 92; in die iudicii, sancti revelabunt iniquitatem peccatoris 20²⁸, 331, admirabuntur divinam potestatem et erunt purgati per totalem separationem a malis 41¹⁴, 301, videbunt diabolum cum sequacibus praecipitari in infernum 40²⁸, 675. — *Sanctus*: Deus 6¹⁰, 124; *sancti Dei*: angeli 15¹⁵, 130; sancti homines: *angeli* 41¹⁶, 295
 sanguis: per *sanguinem* Iob intelligit sui corporis afflictionem 16¹⁹, 249
 sanitas, sanare: sanitas corporis ad temporalem prosperitatem pertinet 21²², 234; qui vult sanari oportet

quod acquirat medicinas quibus sanetur 9²⁸, 614; expectatur sanitas aliquando etiam si ulcera sint neglecta, quando natura est fortis 7, 114; de sumptione medicinae amarae aliquis ratione gaudet propter spem sanitatis 1, 21, 853, sola ratio in fine sanitatis delectatur 3, 92
 sapiens: per experimentum longi temporis aliquis sapientior redditur 15¹⁰, 89, inde probabile videtur quod senes sapientius loquantur 32, 65; sapientes solitarii secum loquuntur 7¹³, 304; sapientis cognitio non pertingit ad essentiam Dei 36²⁵, 264, multum vincitur ab excellentia claritatis divinae 36²⁵, 272; sapiens voluntatem suam moderatur secundum virtutem 23¹⁴, 221; sapientes bonorum terrenorum sunt domini, utentes eis ad suum bonum 15¹⁹, 168; sapientes ab extraneis non suppeditantur 15¹⁹, 176; hi qui sunt a sapientia alieni consortio sapientum annumerari non possunt 15¹⁹, 174
 Sapiens ex ratione loquitur passionum motus quos sentit 3, 36, licet tristitiam patiat eum tamen ratio ab ea non absorbetur 6, 95, in afflictione per deliberationem rationis se ipsum consolatur 7¹³, 299; Stoici dixerunt tristitiam in sapientem non cadere 1, 20, 737, 31, 3, 6, 79; Peripatetici vero dixerunt sapientem tristici sed in tristitiis secundum rationem moderate se habere 1, 20, 740, 31, 4, 6, 166; sapientes antiqui metrica divina et philosophica describere consueverunt 36²⁴, 263. — *Sapientes*: *viri* 36²⁴, 261. — *Vide* Iob
 sapientia: proprie est cognitio divinatorum 1, 22, 867, 12, 28, 28¹⁸, 239, cf. 28²⁸, 348; ei opponitur stultitia 1, 22, 867, ad contemplationem pertinet 12¹², 183; sapientia et iustitia sunt praecipue animae bona 18, 39; in sapientia consistit honor et ornatu hominis 18, 30; praefertur sapientia et intelligentia bonis terrenis 28²⁸, 360; sapientia pretio aestimari non potest 28¹³, 160, 28¹⁵, 190, 28¹⁶, 196, non est aliquid corporale 28¹², 151, cf. 157
 In Deo plene sapientia invenitur sicut in prima origine 28²³, 284, 286, cf. 8, 53, 26, 32; in Christo est omnis virtutis et sapientiae plenitudo 31, 14; sapientia Dei est regula et mensura omnium legum 36²², 246

Derivatur sapientia a Deo in omnes creaturas sicut ars derivatur a mente artificis in opere eius 28²³, 288; per actualem suae sapientiae considerationem Deus res in esse produxit 28²⁷, 328, 331; ab ipso sapientia derivata est primo ad angelos 28²⁷, 332, quibus enarratur 28²⁷, 341, secundo ad universitatem creaturarum 28²⁷, 336, quae est quasi secundarius sapientiae locus 28²³, 292, tertio ad homines 28²⁷, 339, quibus indita est cum lumine rationis 38³⁸, 622, ab initio foundationis terrae 38³⁸, 660; quaedam seminaria sapientiae et scientiae naturaliter indidit Deus rationi hominis in cognitione primorum principiorum 38³⁸, 625

Sapientiae humanae origo est occulta dupliciter: ex parte intellectualis luminis, ex parte rerum cognitarum 28¹⁸, 233; sapientia hominis in Deo est sicut in altissima omnium causa 28²⁸, 349, et occultissima 28¹⁸, 235; acquiritur ex ipsis creaturis 28²⁷, 327, per inquisitionem rationis 28²⁷, 339, inquirendo occultas proprietates et essentias rerum 28¹⁸, 237, ex quibus ascendit in divinorum cognitionem 28¹⁸, 238, cf. 36²⁵, 271; ea quae in absconditis profundorum latent maxime sunt sapientiae humanae abscondita 28¹⁴, 176, 184, *vide* homo; humana sapientia non sufficit ad veritatem divinae providentiae comprehendendam 38¹, 5, quasi nihil est divinae sapientiae comparata 37²⁴, 373

Est proprium sapientiae ut per eam rectum iudicium habeatur de rebus 12¹⁸, 243, 12¹³, 199, cf. 34²⁴, 395; intellectus (*intelligentia*) est principium sapientiae 28¹⁹, 156; divina inspiratio est sapientiae praecipua causa 32, 87, cf. 24, 18; aetas non est sufficiens sapientiae causa 32, 78, 32, 88; humilitas est via sapientiae 5, 17, principium sapientiae 15²⁷, 260; homines non per simplicem apprehensionem percipiunt sapientiam veritatis sicut angeli 28²⁷, 340; hominum quidam sapientiam per se ipsos considerant, quidam de his quae ad sapientiam pertinent instruuntur 34², 11

Sapientia quos praeoccupat, a quibus fugit 24¹³, 130; iusti sapientiam habent 28²⁸, 358; superbia sapientiae est impedimentum 15²⁷, 261; a sapientiae perceptione impediuntur cor habentes deliciis occupatum 28¹³, 171, habentes sensum per malitiam depravatum 24¹³,

- 133; peccatores sapientiam odiunt 24₁₃ 127, ei rebelles sunt 24₁₃ 138, ad eam revertuntur paenitendo 24₁₃ 140
- Aliqui auguriorum sectatores credebant aves augurales quendam effectum sapientiae participare supra homines 28₂₁ 258. — *Sapientia*: industria naturalis 39₁₇ 200; sapientia: *Deus* 8₃ 54, *lux* 33₂₈ 322, *velustas* 15₁₀ 88; sapientiae doctrina: *tonitruum Dei* 37₄ 87, 40₄ 61, *vox Dei* 37₂ 70, 37₄ 87, 95; sapientiae mandata: *viae luminis* 24₁₃ 136; sapientiae processus: *viae luminis* 24₁₃ 134, 28₂₃ 282. — *Vide Deus*
- sapphirus: est caelestis coloris 28₁₆ 210, pretiosus propter multas virtutes quas habet 28₁₆ 211
- sardius: est rubei coloris 28₁₆ 202, accendens animum ad gaudium et acuens ingenium 28₁₆ 203; per sardium nocumentum onychini refrenatur 28₁₆ 206
- sardonyx: est compositus ex sardio et onychino 28₁₆ 201; proprietatem habere dicitur quod luxuriam depellit, hominem castum et pudicum reddens 28₁₆ 207
- Satan: inter primas creaturas est conditus 40₁₄ 390; inter angelos factus creditur in principio 40₁₀ 291; secundum quosdam fuit excellentior inter ceteras creaturas 40₁₄ 392; in Scripturis dicitur primus daemonum 1₆ 253, sub figura Vehementis describitur 40₁₀ 282
- Intentio Satanae a Deo est aliena 1₇ 333, delectatur in terrenorum dominio 40₁₀ 319, *vide terra*; malitia Satanae fuit principium adversitatis Iob 40₁₀ 277, cf. 271, et est principium damnationis humanae 40₁₀ 278; Satan est princeps perversorum hominum 1₆ 480, 2₁ 15, omnibus damnatis dominatur 1₇ 406; calliditas Satanae ad explorandum quos decipere possit 1₇ 365; Satan circuiens et perambulans terram 1₇ 390; omnia quae per Satan fiunt divinae providentiae subiecta sunt 1₇ 364; Deus in nullo defert Satanae 41₃ 32; iustus viris Satan non quantum vult sed quantum permittitur nocere potest 1₁₂ 568, cf. 2₄ 119
- Dicere Dei ad Satan est ei notitiam praebere 1₇ 354, cf. 352; respondere Satan Deo est considerare omnia sua divino conspectui aperta esse 1₇ 355. — *Satan*: adversarius 1₆ 255; *Satanae pasci*: delectari eius 40₁₀ 319; *Satanae circuitus*: calliditas eius 1₇ 365. — *Vide Deus*, diabolus
- satisfactio, satisfacere: ad conversionem requiritur ut homo pro peccatis satisfaciatur 8₆ 96; non sufficit culpam confiteri nisi sequatur satisfactio 42₆ 44; singula peccata convenientibus satisfactionibus sunt expianda 1₈ 185; convenit humilis satisfactio ad expiandam superbiam cogitationis 42₆ 47; inter satisfactionis opera quasi praecipuum videtur esse oratio 8₆ 98; satisfactio infidelium indiget patrocinio fidelis 42₆ 76. — *Vide culpa*, offensa, poena; *Deus*
- Saturnus: motus stellae Saturnae tardior quam solis 38₂₂ 557
- saxum: saxa etiam fortissima exciduntur 14₁₈ 256; ceti maximi pendentes ad saxa 40₂₄ 625
- scelus, sceleratus: peccata commissa directe contra Deum scelera dicuntur 13₂₃ 346, cf. 36₈ 85, *vide peccatum*; scelerati leves adversitates sustinentes 6₃ 39
- scientia, scire, scibile: sapientiae et scientiae seminaria 38₂₄ 625; intellectus est principium scientiae 28₁₂ 156; anima per intellectum scientiam percipit 26₄ 48; ad scientias contemplativas plurimum valet auditus 12₁₁ 175, *vide auditus*; scientiae contemplativae non consueverunt in somnio revelari 33₁₄ 191; scientia non attingit originem pluviarum ut a Deo sunt 37₁₅ 229; sublimiorum scientiam non habet homo 38₄ 79; scientia humana quantumcumque excelsa non latet Deum 21₂₂ 228; non potest homo scire an verum sit quod ei dicitur nisi intelligat quid ei dicatur 23₆ 55; scire per certitudinem fidei 19₂₅ 250; scientiae dogmata 32₁₀ 99. — *Scientia speculativa: disciplina* 33₁₄ 190. — *Vide Deus*
- scindere: scindere tunicam solet esse tristitiae indicium 1₂₀ 753
- scirpus: idest iuncus 8₁₁ 166, cito crescit et fructificat 8₁₆ 258, ad sui conservationem exigit humorem in terra 8₁₁ 165, requirit aquam in terra occultatam 8₁₃ 203, desiccatur ex subtractione humoris 8₁₁ 174, 8₁₂ 179, 8₁₃ 205, 8₁₄ 254; scirporum processus et vita ad speciem tendit 8₁₉ 285; potest haberi fiducia de scirpo dupliciter 8₁₇ 262
- scriptura, scribere: solent ea quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis deleri 19₂₃ 233; transmittimus sensus et verba nostra in posteros per scripturae officium 19₂₃ 228; scriptura in longinquum servatur per aliquam impressionem 19₂₃ 234
- Scriptura: est moris in sacra Scriptura loqui secundum aestimationem vulgarium hominum 26₈ 98, per tempus designare ea quae supra tempus sunt ex aliquibus quae dicuntur in tempore 1₆ 290, tempus dici bonum vel malum secundum ea quae in tempore aguntur 3₁ 72, res spirituales sub figuris rerum corporalium describere 1₆ 224; sacrae Scripturae concordat opinio Peripateticorum de tristitia 3₁ 12
- scrutator, scrutari: vias Dei homo non potest scrutari 36₂₄ 258; Deus est cordium scrutator et iudex 13₂₆, *vide Deus*
- scutum: scuta lignea per colligationem adunantur 41₆ 97; scuta fusilia sunt continua 41₆ 96; squamae ceti ad modum scutorum 41₆ 94, peccatores alios in malitia defendentes sunt quasi scuta corporis diaboli 41₆ 98
- secretum: conscientiae secreta rimatur Deus 16₂₀ 271. — *Vide Deus*
- sectare: consilium sectandi opera virtutum est acceptandum 21₁₆ 158
- securitas, securus, secure: qui aliis nocet in se securam vitam agere non potest 24₂₂ 263; tyrannus cum quibusdam secure conversans 15₂₃ 221; secure cum alio contendens 9₃ 26; in montibus silvestria animalia congregantur ad securitatem et otium 40₁₅ 417
- sedes, sedere: iudices olim in portis sedere solebant 5₄ 73; per nubes occultatur caelum sicut sedes alicuius hominis occultatur tentorio 36₂₉ 315. — *Sedes Dei*: caelum 35₆ 53, 36₂₉ 315, 38₂₄ 600
- seducere: qui sunt astuti in malo blandis verbis et fictis alios seducere solent 5₁₅ 266
- seges: segetes vento urente sicari et consumi consueverunt 4₉ 147; contra animalia quae possent segetes devastare custodia 39₁₁ 138; segetes in horreum domini reportandae 39₁₁ 153
- semel: qui semel peccaverunt proniores esse solent ad iterato peccandum 27₆ 62. — *Semel*: sufficienter 33₁₄ 136
- semen, seminare, sementinus: omnium semina humida sunt 38₈ 188; quaedam herbae sine semine producantur 5₆ 104; agricolans operarius semen a domino susceptum serit et multiplicatum reddit 39₁₂ 151; sementina vis 14₈ 82

Semen est superfluum alimenti 10,10 244, ex lumbis sive ex renibus ad membra genitalia derivatur 40,11 328; in generatione hominis primo occurrit seminis resolutio 10,10 242; se habet semen maris ad materiam quam femina ministrat sicut coagulum in generatione casei 10,10 248; semen hominis immundum est non secundum naturam sed secundum concupiscentiae infectionem 13 (14) 477. — *Semen*: filii 21,8 60; *dolores seminare*: praeparando calumnias 4,8 142

seminarium: simul cum anima rationali infunduntur divinitus quaedam seminaria virtutum 10,13 258; quaedam seminaria sapientiae et scientiae naturaliter indita rationi in cognitione primorum principiorum 38,8 625

semita: quorumnam sint semitae involutae 6,18 231. — *Semita*: processus 22,15 162

senectus, senex, senescere: quod senescit debile est et fini propinquum 41,23 414; humor naturalis consumitur propter senectutem 7,8 118; ex senectute corrugatur corpus 16,84, *vide* humor, spiritus; lignum senescens non potest attrahere alimentum 14,8 76, cf. 14,11 100; omnes homines senectutis tempore affliguntur propter invaliditatem 30,27 272; in senectute comparatur homo quasi stipulae siccae 13,25 387

Senes propter gravitatem aetatis maturius loquuntur 32,7 68, per experientiam longi temporis multa cognoscere potuerunt 32,71, excellunt in directione iuvenum 12,20 320; iuvenes debent reverentiam deferre senioribus 32,8 59; *mori senex* pertinet ad diuturnitatem vitae 42,16 200. — *Senectus*: *vespera* 11,17 249. — *Vide* antiquitas, experientia

sensus, sentire, sensualis, sensitivus, sensibiler: homo aliis animalibus similis est in natura sensitiva 6,8 66; naturale est sensibili naturae gaudere et tristari 3,1 8; sensualis pars non habet locum nisi ad corporalia et praesentia 3,15 385; sensus corporei et corporalia sunt 10,130; homo per sensus corporeos nec omnia corporalia conspicit 10,137, *vide* homo; inter alios sensus excedit visus 10,136, qui principatum tenet in vita sensibili 7,8 161, *vide* visio; auditus inter omnes sensus est disciplinabilior 12,11 175; experimentum a sensu est 12,11 172, *vide* experientia; ab occupationibus sensuum in die mens quendam

strepitum patitur 4,18 272; visiones apparentes vigilantibus ab usu exteriorum sensuum alienato 7,14 313; somnus fit immobilitatis exterioribus sensibus per vapores ascendentibus ad principium sentiendi 33,15 165; vis sensitiva non percipit bonum ex miseria 3,8 89; sensus fugit nocivum vel inconveniens 6,8 83; ea quae per sensus interiores apprehenduntur ut noxia cum tristitia recipiuntur 6,92; dolor exterior est secundum sensum 16,61, *vide* dolor; poena sensus per ignem gehennae 20,26 306

Sensibiliter homines percipiunt pluvias 37,15 228; vox Dei sensibiliter audita 38,1 35; intentio claritatis et caloris diversificata sensibiliter vel non 38,24 457; non apparet sensibiliter quod ad praesentiam maioris luminis lumen solis obtinebretur 25,78; secundum id quod sensibiliter apparet quomodo videatur esse caelum ad terram 26,83

Sensibilia sunt priora secundum nos, posteriora simpliciter et secundum naturam 12,14 205, sunt quaedam intelligibilia signa 37 (36,33) 16; per effectus sensibiles in cognitionem intelligibilem devenimus 37 (36,33) 17; inter omnes sensibiles effectus spiritualior est lux 37 (36,33) 18; divinam inspirationem percipimus cum obumbratione sensibilibus similitudinum (Dionysius) 38,1 32

Sensus et verba nostra transmittimus in posteros per scripturae officium 19,23 228; sensus litteralis est qui primo per verba intenditur, sive proprie dicta sive figurate 1,8 233; ea quae circa spiritualia intenduntur per figuras sensibiles non ad mysticum sensum pertinent sed litteralem 1,8 229; secundum litteralem sensum hic exponitur liber Iob Prol. 96

Sensum per malitiam depravatum habentes 24,18 133; ex persona sensualis partis Iob loquens 3,15 383, 39,25 370. — *Sine sensu*: *aeneus* 6,12 156

sententia, sententialiter: fervens desiderium peccandi compellit peccatorem contra suam sententiam agere 18,124; solent homines loqui contra sententias non intellectas 8,1 7; disputatio determinatur quasi per sententiam iudicii 38,2 38, tunc nihil restat dicendum nisi determinationis sententia reprobetur 38,2 39, *vide* disputatio; ille in iudicio invenitur iustus pro quo sententia fertur 13,18 257; sententia iudicis

est causa poenae condemnati 3,1 53; iudex sententialiter restituens et vindicans aliquem iniuriam passum 19,7 63

sepelire: sepeliri in terra: *dormire in pulvere* 21,26 261

septenarius: septenario dierum omne tempus agitur 5,19 320; septenarius est numerus universitatis 5,19 321, 42,8 69; septenarius sacrificiorum competit ad gravium delictorum expiationem 42,8 70

septentrio, septentrionalis: Arctos dicitur in graeco pars septentrionalis. 37,143; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere deorsum caeli in septentrione 23,85; quidam posuerunt sinistrum caeli in parte septentrionali 23,103, *vide* caelum; versus partem septentrionalem sol numquam accedit 23,139, inde tenebrosa dicitur 23,137, 37,22 332; in tenebris septentrionis invenitur fulgor auri 37,22 341, *vide* aurum; solent impugnationes insurgere a parte septentrionali 30,12 122, ubi habitabant barbarae nationes et homines magis feroces et bellicosi 30,12 124; venti septentrionales causant frigus in aere 37,132, cf. 38,18 364, *vide* ventus. — *Septentrionalis pars*: *sinistra* 23,112. — *Vide* aquilo

sepulcrum: sepulcro includitur mortuus homo 18,14 180, in quo iacens tenebras patitur propter duo 17,13 188; in sepulcris antiquis consueverunt thesauri inveniri 32,4 463. — *Sepulcrum*: *infernum* 17,13 183

sepultura: in sepulturis solemnibus solent viduae plorari 27,15 182

sequax: sequaces diaboli 40,28 675

serenitas, serenus: immutationes aeris diversae secundum quod aer variatur per tempestatem et serenitatem 38,22 427; sive sit tempestatem sive serenitas lux suam viam peragit 38,24 454; intentio claritatis et caloris cum aer fuerit serenus 38,24 457; serenitas subsequens tempestatem 38,24 447; aliud opus exercet homo tempore serenitatis et aliud tempore pluvioso 37,117

sermo: aenigma dicitur sermo obscurus 13,17 249. — *Sermones imperiti*: sermones praesumptuosi et falsi 38,2 51

sero, serotinus: in sero luna semper incipit apparere 38,32 562, Venus et Mercurius quandoque de mane, quandoque de sero 38,32 564; imber

- serotinus refrigerium praestat post aestum diei 29₂₃ 221
- serra: artifici attribuitur operatio serrae 10₁₀ 239
- servare: scriptura servata in longinquum per aliquam impressionem 19₂₃ 234; turpe est homini cum non servat ad quod alios inducit 4₃ 36
- servitus, servire, servus: servus est qui non sui causa est 1₈ 431; asinus domesticus videtur totaliter humanae servituti deputatus 39₃ 67, *vide* asinus; per servitutum perpetuam homo homini subiectus 40₂₃ 572; servus ad nutum oboediens domino propter timorem et tremorem 26₁₁ 158; Deo servire est inhaerere ei et in ipso spiritualiter habitare 41₉ 494, *vide* Deus
- sexus: sexus virilis ad perferendas molestias invenitur robustior 1₁ 10; viduarum consueverunt homines misereri propter fragilitatem sexus 24₃ 39
- siccitas, siccare, siccus: aer quandoque per siccitatem disponitur 36₂₇ 296, 37 (36₂₃) 2; ex sicca exhalatione generantur lapides 28₁ 17, 28₈ 98; terra propter sui siccitatem in pulverem resoluta 38₃₈ 666; terra saluginis inhabitata propter siccitatem 39₈ 93; si evellantur radices arboris de terra necesse est ut sicceat et pereat 19₁₀ 94; elephas est animal siccae complexionis 40₁₇ 438. - *Vide* ariditas
- sidus: siderum ortus et occasus fit per motum caeli 9, 177, *vide* caelum; siderum cursus certus intellectum gubernantem probat Prol. 20
- signare: ea quae signantur in sacculo diligenter conservantur 14₁₇ 241
- significatio: dicere quandoque refertur ad significationem qua conceptus cordis alteri exprimitur 1, 336
- signum: vestigia signa sunt per viam procedentis 11, 106; signa gaudii sunt musica instrumenta et humanae vocis cantica 30₃₁ 295; sensibilia sunt quaedam intelligibilium signa 37 (36₂₃) 16; bonitatis signa et initia in impio 20₈ 40; signa iustitiae in immundo 9₃₁ 688
- Sagittarius sapiens non percutit nisi ad signum 41₁₄ 250; claritas aurorae diversificatur secundum diversas partes elevationis signorum quae sol perambulat 38₁₂ 243. - Signa tristitiae: *sulphur* 18₁₅ 194; signum exauditionis: *vota reddere* 22₂₇ 289
- silentium, silenter: disputatio de re magna silenter audienda 21₅ 30. - *Silentium*: quies ab adversitatibus 31₃ 351
- silex: silex pretiosior est quam gleba terrae et aurum quam silex 22₂₄ 266. - *Silex*: montes lapidosi 28₉ 122
- silvester: silvestria animalia divina providentia procurantur 38₂₇ 491, absque hominum providentia 39₆ 65, in montibus congregantur ad securitatem et otium 40₁₅ 417; asini silvestres a servitute hominis liberi 39₆ 69, *vide* asinus; maxime domesticabile silvestrium est elephas (Aristoteles) 40₁₀ 306, *vide* elephas; silvestria loca inhabitat leaena 28₈ 119; inter silvestria rinoceros 39₁₁₇. - Asinus silvester: *onager* 24₅ 57, 39₆ 69, 71
- similitudo: naturaliter homo intelligit quid est bonum ex similitudine divinae bonitatis 23₁₁ 178; cum quadam obumbratione sensibilibus similitudinum divina inspiratio percipitur in hac vita (Dionysius) 38₁ 32; locutio per similitudines: parabola 27₁ 13. - Similitudo: *umbra* 10₂₁ 452. - *Vide* Deus
- simplicitas, simplex: simplicitas proprie dolositati opponitur 1₁ 31, 31₈ 89; iustorum simplicitas a divitibus contemnitur 12₈ 81, tamen suo tempore a fine debito non fraudatur 12₈ 83; quandoque simplices per fraudulentiam calumniose laeduntur 29₁₆ 147
- Homines non per simplicem apprehensionem percipiunt sapientiam veritatis 28₂₇ 339. - Simples instruere: *caeco oculum esse* 29₁₅ 139
- simul: in productione caelestium corporum simul materia cum forma producta 37₁₈ 268; aqua non tota simul cadens sed guttatim 26₈ 115, cf. 123; favilla non habens humorem ut simul se teneat 21₁₈ 180. - *Simul*: aequaliter 21₂₆ 261, non separatim 40₈ 197, non successive sed subito 40₈ 199
- simulatio, simulare, simulator: simulatores praetendunt iustitiam quam non habent 36₁₈ 120, cum sint iniqui se iustos profitentur 13₁₆ 235, ex hoc ipso gravius peccant 36₁₃ 123; ex parvitate animi contingit quod homines sint simulatores 36₁₄ 140, inde effeminatis comparantur 36₁₄ 139; simulatores non de facili paenitent 36₁₃ 126, ab adversitate non liberantur 36₁₄ 133
- Simulata aequitas est duplex iniquitas 27₈ 102; favor captus ex simulatione 20₆ 43, 20₈ 48; in tempore prosperitatis amicitiam simulantes 6₁₈ 231; simulationem Deus magis detestatur 36₁₃ 125, *vide* Deus; diabolus simulans homini subici 40₂₃ 582. - Simulator: *hypocrita* 13₁₆ 234, 27₈ 101. - *Vide* calliditas, hypocrita
- singularis: lex divini regiminis universa et singularia et minima sub certo ordine dispensat 11₈ 72
- sinistrorsum, sinistrum: sinistrorsum est differentia positionis in caelo 23₈ 79; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere sinistrum caeli in oriente 23₈ 85; secundum quosdam sinistrum caeli intelligitur pars septentrionalis 23₈ 96, *vide* caelum. - *Sinistra*: pars septentrionalis 23₈ 112
- sinus: quod in sinu absconditur in occulto habetur et firmiter conservatur et carum reputatur 19₂₇ 347. - *In sinu*: in occulto cordis 23₁₂ 204
- situs: situm suum conservant stellae fixae 38₃₁ 530; ex diversitate situs planetarum magis intelligitur earum motus 23₈ 135; ratio divinae dispositionis designat determinatum situm terrae in partibus universi 38₁₂₄; quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum non attribuerunt rationi ordinanti sed necessitati materiae 38₄ 96; situm fundamenti comprehendit artifex per extensionem lineae mensuralis 38₈ 120
- societas, socialiter: delectantur vivi in societate humana ordinata 10₂₂ 481; in die relevatur animus hominis ex hominum societate 17₁₂ 171; non omnes mali omnibus socialiter concordant 41₁ 110; societas hominum obliviscitur mortui, gaudet in successoribus 8₁₈ 289; bonorum angelorum societas in nullo detrimentum est passa ex educatione diaboli 26₁₃ 194; per separationem a societate diaboli purgati sunt angeli 41₁₆ 299
- sol: solis magnitudo non potest assignari ex aliquo principio naturali 5₈ 156; sol a Deo movetur 38₂₈ 496, suo proprio motu movetur ab occidente in orientem 38₂₈ 559, numquam accedit versus septentrionem 23₈ 139; solis motus ad alias stellas planetas 38₂₃ 557, *vide* stella, planeta; sol est causa diei 14₆ 31, *vide* dies; per motum caeli fit solis ortus et occasus 9, 177, *vide* caelum; secundum apparentiam tantum sol

aliquando non oriri videtur 9, 182; quando sol est in signo velocis ascensionis cito oritur 38₁₂ 245, cf. 243, *vide* diluculum; claritas solis apparet in aere ante ortum solis et etiam post occasum, propter reverberationem radiorum solis ad nubes 37₁₁ 174; ex dispositione divina sol occultatur a nobis per tenebras noctis 28, 57, *vide* tenebrae

Nihil videtur esse pulchrius in corporibus quam radii solares 41₂₁ 367; ex radiis solis reverberatis ad nubes resplendet lumen in aere 37₁₁ 171; solis lumen non obtenebratur sensibilibus ad praesentiam maioris luminis 25, 78; luna et stellae ad praesentiam corporalis solis obfuscantur 25, 80; claritas diei aufertur ex subtractione solis, ut patet quando sol eclipsatur 3, 187, ex oppositione nubium occultantium radios solis 3, 190, 37 (36₂₂) 10; calor solis numquam pertingit inter convalles montium 28, 72; aquilo causat frigus propter remotionem solis a plaga caeli quae vocatur Arcturus 37, 146; pars meridionalis calidior est propter solis propinquitatem 38₁₈ 366; viriditas scirpi deficit sole desiccante terrae humorem 8, 254; propter solis exustionem humor terrae in saporem salis conversa 39, 95; utile est frumento quod aliquando nubibus obumbretur ne desiccetur continuus solis ardoribus 37₁₁ 165; aliqui putaverunt per actionem solis aliquam partem terrae exsiccata esse 38, 181

Metalla generantur ex vaporibus humidis resolutis a terra per virtutem solis et aliarum stellarum 28, 14; sol et alia caelestia corpora sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum 38₂₈ 497; solent venti gyrum quendam facere sequentes motum solis 37₁₂ 183; secundum circularem motum solis annuum, circulatio quaedam fit in dispositione aeris 7, 197

Caelestes virtutes per illuminationem divinam diriguntur sicut homines per hoc quod super eos surgit lux solis 25, 56; secundum astrologos nativitas diurna est laudabilior, principaliori sideris existente super terram, idest sole 3, 120. — *Sol*: tribulatio 8, 261

solatium: solatium in adversis minuit dolorem 6₁₃ 173; solatio virorum destitutae viduae 24, 39

soliditas, solidare: soliditas maxima est per veritatem 31, 73; dicuntur

vana illa quae soliditatem non habent 31, 72; nubes soliditatem non habent 36₂₈ 304; ex percussione malleorum incus magis solidari videtur 41₁₅ 276

solitudo, solitarius: elephantibus in solitudinibus manent (Aristoteles) 40₁₈ 425; solitudo habitationis onagri 39, 96; sapientes quando solitarii sunt magis secum loqui possunt 7₁₃ 304; Dei solitudo 23₁₃ 212, *vide* Deus

sollicitudo, sollicitate: requiritur quod aliquis tota mente sollicitudinem adhibeat ad Deum imitandum 23₁₁ 189; sollicitudo divina demonstrat esse aliam vitam hominis 7₁₈ 414, cf. 409, *vide* Deus; illi qui multa sibi inordinate congregant nimia sollicitudine affliguntur 20₂₂ 254; sollicitudo inefficax causat dolorem 9₂₈ 641.—Obstaculum ex sollicitudine humana: *ianua* 30₁₄ 163; sollicitate excogitata peccata: *adventiones* 20₁₈ 207

solutio: dolor secundum sensum, puta ex solutione continui proveniens 16, 61

somnium: somniorum causa naturalis est sopor 33₁₅ 163; somnia dormienti apparent 7₁₄ 312, plerumque sunt reliquiae praecedentium cogitationum 4₁₆ 325, nec sunt magnae significationis 4₁₆ 328, irreparabiliter transit eorum cognitio 20, 75

Aliquando propter nimiam commotionem fumositatum et humorum omnino non apparent somnia 4₁₆ 312, vel apparent somnia perturbata et instabilia sicut in febricitantibus 4₁₆ 315, 33₁₅ 170, et absque significatione existentia 4₁₆ 318; cum humores et fumositates resederint apparent somnia quiete et ordinata 4₁₆ 319; homines maxime ordinata et significativa somnia vident quando quiete dormiunt 33₁₅ 169; huiusmodi somnia solent esse veriora 4₁₆ 322; scientiae speculativae non consueverunt in somnio revelari 33₁₇ 191; frequenter homo in somniis corripitur de peccatis commissis 33₁₇ 193. — *Vide* phantasma

somnus: fit immobilitatis exterioribus sensibus per vapores ascendentes ad principium sentiendi 33₁₅ 165, per soporem 33₁₆ 177; frequentius in somno homo videt illos cum quibus consuevit conversari 4₁₆ 327; in somno spirituales revelationes minus discerni possunt a somniis frivolis et consuetis 4₁₆ 339; est gravius pati somni defectum in nocte quam in die 17₁₂ 170; post

somnum tristitia mitigatur 7₁₃ 297. — *Somnus*: mors 3₁₃ 349

sonare: misereri secundum quod misericordia in passionem sonat 10, 87
sonus, sonitus: sonus tonitruum causatur dum ex ventis nubes impelluntur 38₂₅ 468, *vide* tonitruum; aqua maris sonum facit 3₂₄ 509; sono instrumenti vigiles declarant propinquitatem diei 38₃₇ 641; sonus hastae et clipei equum non stupefacit 39₂₈ 257; Deus loquens corporeo sono formato in subiecta creatura 1, 344, cf. 37₂ 61, *vide* Deus

Sonitus caeli ex quo gallus discerneret ad cantandum 38₃₇ 644; ex motu caelorum Pictagorici posuerunt sonitum harmonizatum provenire 38₃₇ 651; talis consonantia sonorum vocari posset contentus caeli 38₃₇ 654; Aristoteles probat quod ex motu caelestium corporum nullus sonitus procedit 38₃₇ 656

Sophar: *vide* Iob

sopor: causatur somnus immobilitatis exterioribus sensibus per soporem 33₁₆ 177, quod fit per vapores ascendentes ad principium sentiendi 33₁₅ 164

sordidus: homo qui sapientia caret videtur sordidus 18, 29; signa tristitiae demonstrare quantum ad nigras et sordidas vestes 18₁₅ 190

soror: sorores frequenter despiciuntur a fratribus 1, 116

sors: sors hominum post mortem quantum ad corpus aequalis erit 21₂₈ 257; sors peccatoris maledicta 24₁₈ 207

spargere: *lux sparsa*: indifferenter effusa 38₂₄ 460; verba inordinate spargere: *iaclare verba* 18, 15

spatium, spatiositas: sub superiori hemisphaerio caeli nihil nobis apparet nisi spatium aere plenum, quod vulgares homines reputant vacuum 26, 95; in pluviis mirabile est quod longo spatio terrarum superfunduntur 36₂₈ 308; ad longum spatium vestigium navis transeuntis relinquitur 41₂₃ 402; pertinet ad prosperitatem terrenam spatiositas domorum 27₁₈ 206

species: speciei bonum propter se intentum in corruptibilibus 7₁₇ 380, 8₁₉ 285, potest esse perpetuum 7₁₇ 393; divinitus unicuique speciei ordinatus est proprius cibus 7₁₇ 388; cassia est species aromatica 42₁₄ 176; oportet vitare non solum mala sed etiam ea quae habent speciem mali 39₂₄ 352

speciositas, speciosus: homo ornatur ex specioso vestimento 40, 118; omnes boni angeli et homines speciosi sunt ex participatione divinae sapientiae et iustitiae 40, 116, hoc ad misericordiam Dei pertinet 40, 124. - *Vide* decor, ornatus

speculativus: in speculativis, per ea quae homo intelligit, rationes deducit ad conclusiones 12, 197

spes: radix spei est duplex: una ex parte divini auxilii, alia vero ex parte auxilii humani 19, 98, *vide* auxilium; est hominis fundamentum id cui principaliter spes eius innititur 22, 177; liberationem sperare per adiutorium amicorum 15, 209; inordinata spes in praesumptionem degenerat 13, 225; qui fraudulentè propriam utilitatem quaerunt plerumque a sua spe deficiunt 6, 235; qui providentiam negant spem suam ponunt in solis temporalibus 22, 179; impii carent fulcimento divinae spei 21, 184; potest remanere spes de irato 19, 107, si ira in odium transeat iam non restat spes 19, 108; ab inimico non speratur remedium 19, 111, cf. 15, 222; spes iusti de Deo in tempore necessitatis vel tribulationis 27, 108, 27, 118; ad bonum noctis pertinet quod decoratur ex spe diei 3, 281. - *Spes ligni*: naturalis aptitudo ut iterum reparatur 14, 70

sphaera: quidam asserunt luminaria moveri per motus diversarum sphaerarum 38, 384

spina: spina etiam iumenta pungendo laedit 31, 406

spirare: per animam homo et intelligit et spirat 26, 47

spiritus, spiritualis: nihil in terrenis spiritualibus aequari potest 1, 442; virtus spiritus maior est quam carnis 4, 293; ad motum localem corpus spiritui oboedit 1, 711, 715; spiritualior inter effectus sensibiles est lux 37 (36, 38) 18

Spiritus caelestes sunt creaturae excellentiores, in quibus terminatur ordo creaturarum ab inferioribus ascendendo 28, 299; substantiae spirituales nobis sunt ignotae 5, 166; caelestium spirituum ministerio tota corporalis creatura divinitus procuratur (Augustinus) 9, 361; caelestes spiritus sub Deo curvantur quia ei per omnia oboediunt 9, 364; spiritus homines ad aliqua agenda movent, boni quidem ad bona mali autem ad mala 1, 256; ea quae per homines aguntur dicuntur

in Scripturis eisdem spiritibus mediantibus ad divinum examen referri 1, 259; apparitiones fiunt a spiritu et bono et malo 4, 350; ad praesentiam spiritus carnis pili inhorrescunt 4, 294; Origenes quoscumque spiritus creatos etiam nunc instabiles asserit et posse ad pravitatem perducere 4, 452

Inter incorporeos spiritus quidam sunt boni qui, puritatem in qua creati sunt conservantes, divina gloria perfruuntur 1, 242; per gratiam assecuti sunt ut immobiliter Deo inhaereant ipsum per essentiam videntes 4, 455; a Deo ornati sunt caelestes spiritus ornamentis donorum spiritualium 26, 183; spiritus boni in Scripturis interdum dicuntur angeli, idest nuntii, quia divina hominibus annuntiant 1, 245, interdum autem filii Dei dicuntur in quantum Deo per participationem gloriae assimilantur 1, 247, *vide* angelus; etiam in visionibus quae a bono spiritu procedunt interdum commotiones magnae et voces horribiles audiuntur 4, 368; cum a bono spiritu apparitio procedit, timor in consolationem finitur 4, 353

Mali spiritus quidam sunt per propriam culpam 1, 249, in Scripturis daemones dicuntur 1, 253, *vide* daemon; a spiritu malo frequenter visiones mendaces ostenduntur 4, 362, in apparitione hominem perturbatum relinquit 4, 357; non licet per immundos spiritus occulta perquirere 4 (5) 582; spiritualis Leviathan scilicet diabolus 41, 297, *vide* diabolus

Homo compositus est ex natura spirituali et carne terrena 1, 384; inferiores spiritus rationales, scilicet animae, per superiores spiritus incorporeos administrantur 1, 239; ablato spiritu divinitus homini dato, deficit carnalis vita 34, 157; requiescit spiritus licet carne afflicta propter spem finis 9, 439; superbus propter praesumptionem spiritus contra Deum currere dicitur 15, 254

Accedit homo ad Deum per spirituales actus 31, 27; mens Deo coniungitur spiritualibus affectibus 1, 435; spirituales actus maxime impediuntur per delectationem veneream 31, 28; spiritualem auditum praecipue impedit voluptas carnalis 38, 63

Ad spiritualia bona secundum rationalem mentem ordinatur homo 1, 386; boni percipiunt quasi suam

partem et hereditatem spiritualia bona 27, 153, *vide* iustus; per disciplinam spiritualem Deus docet spiritualia bona sperare 17, 75; maxime admirandum quod homo terrenus ad spiritualium possessionem promoveatur 37, 45; hypocrita cor habet negligens ad spiritualia 8, 223. - *Vide* bonum

Vita corporis est per vitales spiritus qui a corde ad omnia membra diffunduntur 17, 10, quando in corpore durat corpus vivit 17, 12, quando virtus caloris naturalis incipit debilitari in corde, huiusmodi spiritus minuuntur 17, 13; debilitas vitalis spiritus abbreviat dies vitae 17, 17

Spiritus sanctus est spiritus sapientiae et intellectus 32, 84; Iob intellexit per Spiritum sanctum suam adversitatem a diabolo procuratam Deo permittente 16, 91; non erat conveniens ut percussus diabolus per privationem gloriae cum ornatis per Spiritum sanctum remaneret 26, 185

Spiritus: ventus 4, 154; *spiritus Dei*: respiratio hominis 27, 37; *spiritus hominis*: anima 34, 152; *spiritus uteri*: voluntas loquendi 32, 172; spiritus caelestes: *caeli* 26, 183, *finis mundi* 28, 298; spirituales creaturae: *columnae caeli* 26, 154. - *Vide* Deus, angelus, anima, caelestis

spissitudo: spissitudo carni in ceto 41, 225

splendor: non potest homo reputari splendens splendore iustitiae si divinae iustitiae comparetur 25, 85; aurum habet pulcritudinem ex splendore 28, 216; fortiter commoto capite vel oculis videtur nobis quod emicet quidam splendor ignis 41, 145; splendor ignis, scilicet irae aut concupiscentiae aut inanis gloriae 41, 151, *vide* diabolus

spoliare: spoliare domos primo manentium non esset 24, 154

sponte: quaedam herbae sine semine producuntur de quibus dicitur quod eas humus sponte profert 5, 104; qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni 18, 103; ille qui se sponte ingerit ad peccandum ad hoc se disponit ut processus eius impediatur 18, 104, 18, 112

spuma: unguenta bullientia faciunt maiorem spumam in superficie quam simplex aqua 41, 394; propter commotionem et spumam generatam in aqua ad longum spatium

vestigium navis transeuntis relinquitur 41₂₃ 402

squalere: *squalentes*, idest deturpati 30, 41

squama: in corpore alicuius piscis non quaelibet squama coniungitur cuilibet sed una uni per ordinem 41, 108; quandiu piscis est vivus et fortis et squamae eius sunt in vigore, inter eas aer non potest transire 41, 112, quando vero squamae desiccantur, earum coniunctio remittitur 41, 115; squamae cetus sunt compressae ad modum piscium multas squamas habentium 41, 102, *vide* cetus, Leviathan

stabilitas, stabilire, stabilis: sicut domus stabilitas super columnas firmatur ita stabilitas terrae ex centro procedit 9, 162; montium stabilitati sanctorum stabilitas in Scripturis comparatur 9, 92; quanto magis voluntates inhaerent Deo tanto magis stabiliuntur in bono 41₈ 428, inde angeli stabiliores videntur 41₈ 433

stare: secundum quod potentia magis perficitur ab actu firmiter stat in uno 41₈ 422. — *Stare*: perseverare in orando 30₂₀ 217

status: triplex est status viventium: super terram, in terra, sub terra 17, 397; est duplex status vitae: occultus in utero, manifestus post nativitatem 31₁ 325; caro hominis secundum statum vitae praesentis corruptibilis est 19₂₈ 308; in statu viae homo impugnationes patitur 17, 59, imperfecte Deo appropinquat per cognitionem et amorem 17, 57; status mortis humanae brevis est in comparatione ad statum futurae immortalitatis 14, 42; in statu ultimae felicitatis homo mente iuxta Deum perfecte ponitur 17, 61, impugnationes iam pati non potest 17, 63. — *Vide* homo

In statu Veteris Testamenti temporalia bona promittebantur 42₁₀ 110, propter hunc statum congruum erat ut restituere Iob temporalis prosperitas 42₁₀ 109, status maioris prosperitatis 42₁₀ 116; quidam posuerunt hunc statum mundi in aeternum duraturum 19₂₅ 285. — *Status* adversitatis: *tenebrae* 15₃₀ 294; *locus*: status personae 7₁₀ 224, status dignitatis 40₇ 186

statutum: qualiter universalis statuta humana sint factis singularibus applicanda relinquitur prudentiae operantis 11, 80; adulterium est contra statutum Dei 31₁₁ 136

stella: in primo caelo sunt plurimae stellae 5, 198; in stellis fixis est immobilitas figurae 38₃₁ 530, inde stellae vicinae numquam coniunguntur 38₃₁ 534; stellae in caelo revolvuntur semel in die et nocte super polos mundi 38₃₁ 539, *vide* caelum; stellae tardioris motus quam sol mane apparent ante ortum solis, sicut patet in Saturno, Iove et Marte 38₃₁ 557, *vide* luna; stellae propinqua polo septentrionali sunt nobis perpetuae apparentiae 38₃₁ 544, ex quibus motus primus sensibilis percipitur 38₃₁ 542; stellae vicinae polo australi occultae sunt nobis secundum quantitatem qua elongamur ab aequinoctiali 9, 263; stellae septem contellationis Arcturi numquam occidunt sed semper circueunt polum septentrionalem 9, 240, uniformiter moventur in gyro circa polum mundi 38₃₁ 547; stellae Pliades dicuntur quae lucent in capite Tauri, quarum sex apparent valde propinqua, septima autem obscurior 38₃₁ 536; Hyadae sunt quaedam stellae in pectore Tauri multum notabiles visu 9, 248; stellae clarae in Tauro et Geminis 9, 244; stellae Virgiliae incipiunt apparere mense Iulii, et tunc tempus calidum est 39₁₄ 171; virtus stellarum in generatione metallorum 28₁ 14

Stellarum situs et dispositionis rationem assignare non possumus 5, 173, 9, 233, distantiae stellarum nulla inquisitione cognita 5, 166; nox decoratur aspectu stellarum 3, 279; quandoque lux stellarum nubibus occultatur ad tempus 37 (36₃₃) 10, 9, 192; stellae ad praesentiam solis obfuscantur 25, 80; stellarum claritas quasi obscuritas est immensitati divini luminis comparata 25, 81; colebant antiquitus idolatrae stellas caeli 31₂₈ 284; Platonici posuerunt quod animae hominum derivabantur ab animabus stellarum et revertuntur ad claritatem stellarum unde defluerunt 37 (36₃₃) 35; quidam posuerunt quod post certas revolutiones annorum, redeuntibus stellis ad situs eosdem, homines mortui repararentur ad vitam 19₂₅ 285, *vide* reditus. — *Stellarum vertex*: altissima creatura 22₁₂ 118

stercus: per festinam mortem redditur humanum cadaver vile et abominabile quasi stercus 20₇ 59

sternutatio: ex cerebri commotione

sternutatio animalis causatur 41, 139

stibium: est stibium quo mulieres utuntur ad ornatum oculorum 42₁₄ 178, quod conservant in cornu 42₁₄ 181

stilla: parva gutta 38₂₈ 502

stipula: propter suam levitatem stipula nullum contere potest 41₉ 341; homo in senectute comparatur stipulae siccae 13₃₅ 387

Stoici: dixerunt bona exteriora nulla bona hominis esse 1₂₀ 737, tristitiam in sapientem non cadere 1₂₀ 739, 3, 3, 6, 79, 6₁₂ 163

strepitus: in die a tumultibus hominum et occupationibus sensuum mens quendam strepitum patitur 41₃ 272; plura animalia ex solo strepitu terrentur, non tamen equus 39₂₃ 253. — *Strepitus et clamor confusus*: *ululatus* 39₂₃ 283

strutio: non moratur nisi in locis calidis 39₁₄ 174, est avis appropinquans ad genus bestiarum 39₁₂ 160, habens proprietates a pluribus animalibus diversas quibus ab aliis deficit 39₁₂ 157, 39₁₂ 213; per suas pennas non potest se in altum elevare 39₁₂ 161, per alas suas iuvatur ad velociter currendum 39₁₂ 205, habet hanc naturalem industriam quod observat tempus calidum ad pariendum ova 39₁₄ 170, est naturaliter animal obliviosum 39₁₂ 179, 30₂₈ 284, ova sua non fovet 39₁₄ 166, nullam curam adhibet de conservatione ovorum 39₁₂ 180, nec de nutritione pullorum 39₁₂ 185, inde quantum in se est perdit fructum generationis 39₁₂ 188, propter defectum naturalis industriae 39₁₇ 194

stultitia, stultus: perversitas rationis stultitia est 5, 23, quae sapientiae opponitur 1₂₂ 867; stulti non considerantes causas superiores casui et fortunae reducunt providentiam 5₁₁ 227; proprium est stultorum despiciere miseros, sola bona terrena honoranda putantes 19₁₈ 172; frequenter homines stulti divitiis abundantes pauperes opprimunt 5, 81, per vitae delicias vigorem animi amittunt et imbelles sunt, inde de facili destruuntur 5, 85, filios sine disciplina nutriunt 5, 62, in prosperitatibus nullum dubitant offendere 5, 73, in adversitatibus non inveniunt adiutorem 5, 75. — *Stultus*: qui est superbi et elati animi 5, 15, in divitiis superbiens 5, 45; *consumi in stultitia*: propter

- stultitiam destrui 36₁₂ 109; stultitia: *umbra mortis* 12₂₂ 344
- stupor, stupere: qui aliqua magna et mirabilia considerat in stuporem adducitur 15₁₂ 105; disputatio de re magna cum stupore audienda 21, 30; stupor in cordibus hominum oritur de subita deiectione hypocritae 20, 65; sic vir iustus stupet vel caligat ex zelo quod tamen a iustitia non recedit 17, 130
- suavitas, suavis, suaviter: mel et butyrum in hoc conveniunt quod utrumque suave est ad edendum 20₁₇ 178; suavem odorem emittit taeda 41₁₀ 163; propter suavitatem Cassia nominata filia Iob 42₁₄ 175; suaviter conversantes 24, 47. — *Suaviter viventes*: delicioosi 28₁₃ 170
- subdere, subditus: dum inter tribulationes hominis ratio recta manet, Deo se subdit 10, 42; superbi Deo humiliter subdi non volunt 40, 136; actus subditorum examinare ad rectorem humanarum rerum pertinet 9₁₁ 292; est peccatum proprium potentum ut subditis violentias inferant 36, 88; per rebellionem subditorum potestatem amittunt potentes 34₂₀ 222, 233
- subiectio, subicere: tunc mens erecta stat quando humiliter Deo subicitur 1₂₀ 777, cf. 15₂₆ 250; homo subicitur homini multipliciter 40₂₂ 564; ad hoc quod aliquis de iniquitate condemnetur requiritur quod sit subiectus superiori potestati 36₂₃ 252; in resurrectione caro erit animae omnino subiecta 19₂₆ 316. — Subiecti superbiae: *filii superbiae* 41₂₅ 447; subici ab alieno: *per illum transiri* 15₁₉ 177
- subitus, subito: fulgur subito venit 20₂₅ 290; subito mori et auferri videtur esse irremediabilis poena 34₂₃ 256; ab his quae subito superveniunt hominis animus magis commovetur 1₁₂ 630; de subita deiectione hypocritae stupor 20, 65; ex subita passione quandoque homo impellitur ad peccandum 23₁₇ 247. — *Subito*: quasi ex improaeditato 24₁₇ 171; subito: *simul* 40, 200; subita adversitas: *nox* 34₂₅ 295; subito supervenire: *apprehendere quasi aqua* (pluvialis) 27₂₀ 226
- sublimitas, sublimare, sublimatio, sublimis: sublimitas Deo essentialiter convenit, homini per sublevationem 40, 89, *vide* Deus; in sublimibus Deus concordiam facit 25, 61; sublimatio iustorum ex Dei misericordia 40, 110; sublimes in hoc saeculo 40₁₅ 413, 418; sublimitas terrena et caduca peccatoris 24₂₄ 286, cf. 22₂₀ 212; quandoque hypocrita ad aliquem altum statum sublimatur 20, 48; scientiam sublimiorum non habet homo 38, 79; intentio diaboli est ad quaecumque sublimia agredienda 41₂₅ 441. — Sublimes in hoc saeculo: *montes* 40₁₅ 412
- subreptio: sunt in viris iustis peccata levia et venialia quae ex negligentia et subreptione proveniunt 6, 16
- subsidium: est vel extrinsecum ut sunt vehicula, fomenta, etc. vel intrinsecum sicut est cibus 3₁₂ 337; ex subtractione necessarii subsidii tollitur vita 3₁₂ 336
- subsistere: quiescere non est nisi subsistentis 3₁₅ 376
- substantia: altitudo divinae substantiae 22₁₂ 111, *vide* Deus; superiores intellectuales substantiae in summa concordia vivunt, unde absque miseria sunt 25, 33; intellectualis cognitio non convenit nisi substantiae incorruptibili, ut a philosophis probatur 14₂₀ 308; substantias spirituales cognoscere non possumus 5, 166; substantia corruptibilis reiteratur eadem specie (Aristoteles) 19₂₇ 335; substantiae hominis bona advenientia 10, 199; grandines grossioris substantiae sunt 38₂₂ 432. — Obstacleum ex substantia negotii: *murus* 30₁₄ 161
- substare: unumquodque tanto in maiori nobilitatis altitudine consistit quanto magis suo perfectivo substatur 1₂₀ 779
- substractio, subtrahere: claritas diei aufertur ex subtractione radiorum solis 3, 187; subtrahere habentibus sufficientiam utcumque tolerabile 24, 96; mortui subtrahuntur humanis aspectibus 20, 95; Deus obnubilans philosophorum mentem per subtractionem gratiae 12₂₀ 316, *vide* Deus
- subvenire: divitiae naturales hominum naturali necessitati subveniunt 27₁₈ 193; indigentibus subvenire malo esse poterat fructuosum 24₂₁ 256; propter potentiam non desistit Deus a subventionem iustorum 36, 58, cf. 36₁₅ 143, *vide* Deus
- subversio, subvertere: loca subversa per aliquam alterationem 28, 87, propter corruptionem aeris ex abundantia sulphuris 28, 102; subvertit iudicium qui profert iniustum iudicium 34, 43; subversionem vult qui reprehendit importune 6₂₇ 294; in subversione impiorum iustus congaudet divinae iustitiae 22₁₉ 204; spes diaboli de subversione sanctorum frustrata 40₂₈ 674
- successio, successus, succedere: successio hominum in vita, in prosperitate 34₂₄ 286; bonum quod est in successione filiorum 14₂₁ 324; successio filiorum fit incerta per adulterium 31₁₂ 151; successio patrimonii subtrahitur ab adultero 31₁₁ 146
- Prosperitas successus humani ex duplici causa procedit 18, 72; successus prosperus consiliorum et operum ad temporalem prosperitatem pertinet 21₂₃ 234; dicitur felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum 21₂₃ 241. — Quibus omnia prospere succedunt ad votum: *in luce ambulantes* 18, 62
- succidere: quidam antiquorum situm elementorum necessitati materiae attribuerunt secundum quod gravia levibus succident 38, 96
- succisio: succisio arboris ex causa exteriori procedit 4₂₀ 511, eius erectio per succisionem subito impeditur 22₂₀ 214, 217, tamen adhuc eius remanet longitudo 22₂₀ 218
- succursus: succursus ab alio in adversitate remedium 19, 55
- sufficientia, sufficienter: quod sufficienter factum est iterare superfluum esset 33₁₄ 140; ore sufficienter de Deo loqui non possumus 37₂₃ 364, *vide* Deus; habentibus sufficientiam subtrahere utcumque tolerabile 24, 96. — Sufficienter: *semel* 33₁₄ 136
- sufflare: sufflando prunas accendere 41₁₂ 192
- suggestio: frequenter ferocitas viro additur ex suggestionem uxoris 41₀ 182; diabolus sua suggestionem per-versae cupiditatis ignem in homine accendit 41₁₂ 197. — Per suggestionem diaboli: *ante faciem diaboli* 41₁₂ 222
- sulphur: loca subversa propter corruptionem aeris ex abundantia sulphuris 28, 103. — *Sulphur*: tristitiae signa 18₁₅ 194
- summus: quicquid de Deo dicitur convenit ei in summo 40, 87; impii puniuntur a Deo quando ad summum pervenerint secundum mensuram a Deo praeviam 24₂₄ 301; summum bonum non potest esse causa nisi bonorum 1, 251. — *Vide* Deus

superabundantia, superabundare: derideri deficientis est, deridere autem superabundantis 12, 61; calore superabundante, ex resolutionibus tam siccis quam humidis in terra generantur aliqua pretiosa, puta lapides vel metalla 28, 94; adeps propter superabundantiam nutrimenti generatur 21, 24; 244; superabundantes in virtutibus 12, 62

superare: homines aliquos superant percutiendo et percussionem comminando 41, 20; 358, promissis alluciendo 41, 21; 363; Leviathan a nulla creatura terrestri superatur 41, 24; 418; diabolus finaliter superandus a divinis flagellis 41, 16; 282

superbia, superbire, superbus: principium peccatorum est superbia 33, 17; 195, vide peccatum; omnis malitia hominum a superbia initium habet 40, 132, vide malitia; est superbia sapientiae impedimentum 15, 27; 261; per superbiam homo praecipue metas rationis excedit 5, 16, maxime homo Deo resistit 15, 28; 249, Deum et divina praecepta contemnit 12, 122; 33, 17; 195; superbus propter praesumptionem spiritus contra Deum currere dicitur 15, 28; 254; superbi Deo rebellantes in omnia peccata incidunt 40, 136; inter cuncta vitia Deus maxime superbiam detestatur 40, 134, vide Deus

Oritur superbia ex opulencia 1, 117, ex divitiis 12, 120, ex abundantia temporalium 15, 28; 255; superbi se inordinate magnos existimant 40, 181, sibi ascribunt quae ab aliis acceperunt 15, 18; 161; ex sola superbia quandoque aliquis aliis iustitiam facere contemnit 36, 195; superborum duplex est genus: superbi proprie et arrogantes 40, 142-157, quorum sunt quatuor poenae communes 40, 7-8; 166-210; quidam ex bonis quae habent se super alios efferunt et hi proprie superbi dicuntur ut ipsum nomen sonat 40, 143, quorum propria poena est discordia 40, 147

Diabolus est in se superbus omnes excedens et aliis superbiendi initium 41, 25; 444, qui superbiens est sua gloria privatus 26, 12; 180; superbi afferunt diabolo materiam delectationis seu refectionis 40, 15; 413, in his maxime gladius diaboli habet effectum 40, 18; 470; qui superbiae subiciuntur ducatum diaboli sequuntur 41, 25; 447

Superbus: diabolus 26, 12; 179; superbiae filii: superbiae subiecti 41, 25; 447; superborum locus: id in quo confidunt 40, 183; superbi: impii 40, 174, montes 40, 15; 412, 40, 17; 443; superbire: collum erigere 15, 28; 248; superbia animi: magnitudo 36, 19; 197; in divitiis superbiens: stultus 5, 45

superfluus: quod sufficienter factum est iterare superfluum esset 33, 14; 140; sicut semen est superfluum alimenti ita et lac 10, 10; 244; ex superfluo cibo ad omnia membra solet dolor pervenire 20, 22; 255; homo qui superflua in suos usus expendit vel sibi acquisivit artationem quandam patitur 20, 22; 246, dolorem multiplicem 20, 22; 258, nimiam sollicitudinem 20, 22; 254; est debitum ut qui superflua et inconsueta cupit etiam debita et consueta perdat 31, 40; 400

superfundere: est in pluviis mirabile quod longo spatio terrarum superfunduntur 36, 28; 308

superinductio: mutatio aeris secundum nubium superinductionem 37 (36, 22) 2

superior: apud homines quanto aliquis est superior in regendo tanto eius ordinatio ad universaliora solum se extendit 11, 63; ad superiora mens rapta 31, 2; 30; quidam posuerunt superius caeli esse partem orientalem 23, 96, vide sursum, caelum. — Totum superius corpus: aether 35, 55

supernus: de supernis venit fulgur 20, 290

superponere: quae immediate superponuntur terrae 38, 172; hemisphaerium superius superponitur nostrae habitabili 26, 10; 147

superstitio: est peccatum contra Deum 31, 28; 283

suppeditare: sapientes ab extraneis non suppeditantur 15, 19; 176

supremus: diabolus per peccatum avertit se a supremis bonis 40, 10; 232

surgere: absque mora a peccato surgere 8, 91

sursum: est differentia positionis in caelo 23, 79; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere sursum in meridie 23, 85. — Sursum inspicere: suspicere 35, 53. — Vide superius, caelum

suscipere: omnes a Deo suscipiunt aliquid quasi hereditatem 27, 13; 147. — Suscipere faciem deprecantis: exaudire eius orationem 42, 79

suspendere: admirabile videtur quod aqua in aere suspenditur 26, 11; 5

suspicere: sursum inspicere 35, 53

suspicio: in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda sunt 4, 18

suspirium: signum amaritudinis animae 32, 500, tristitiae moderatae 32, 506

sustentatio, sustentare, sustentamentum: terra non apparet super aliquid firmata quod eam possit sustentare 26, 101; non videtur aliquid caelum sustentans nisi virtus divina 26, 89; caelum non est ponderosum ut indigeat sustentamento ne cadat 26, 105; aliquid supponere quo tabernaculum sustentatur 26, 86; carentia sustentationis parentum 24, 34; divitiarum sustentatione carentes 24, 43; divina virtus operatur ad sustentationem bonorum 40, 56, vide Deus

sustinere: aurum approbatur quod potest ignem sustinere 23, 16; 165; terra sola Dei potentia sustinetur 26, 103. — Sustinere: patienter portare 17, 13; 180

susurrum: modus occultationis in revelationibus 4, 12; 238, 253; in die mens susurrum verbi absconditi percipere nequit 4, 13; 272

T

tabernaculum: tabernaculis viatores utuntur 18, 21; 257; est habitatio Orientalium 8, 22; 324; qui tabernaculum erigit aliquid supponit quo sustentatur 26, 86; secundum quod sensibilibus apparet, videtur caelum extensum esse super terram sicut quoddam tabernaculum 26, 83, terram autem esse sub caelo sicut tabernaculi pavimentum 26, 85. — Tabernaculum: familia 5, 24; 399, quae pertinent ad prosperitatem vitae praesentis 8, 22; 323; tabernaculum iniqui: processus eius in via praesentis vitae 18, 21; 256

tacere, taciturnitas: tacendo interius magis a dolore angustatur homo 13, 19; 278, et quodammodo sua taciturnitate consumitur 13, 19; 279

taeda: est lignum quod accensum suavem odorem emittit 41, 10; 163; taedae accensae comparantur vapores emissi ab ore ceti propter redolentiam 41, 10; 171

taediosus: in angustiis vivere taediosum est 10, 18; ille cui taediosa est sua vita optat se vita privari 10, 20

tangere: corpora quae cedunt tangenti vel non 37₁₈ 273

Taurus: Hyadae sunt stellae in pectore Tauri 9, 248, cf. 9, 244; stellae Pliades dicuntur quae lucent in capite Tauri 38₂₁ 536

tegere: per nebulas nobis tegitur caelum 26, 128, *vide* nubes

tegmentum: indumenta sunt necessaria etiam ad tegumentum contra pluviam 24, 75; tegumentum corporis post mortem 14₁₀ 90

tela: ille qui texit telam fila filis adiungit ut ad perfectionem telae perveniat, qua perfecta eam succidit 7, 127

temperies, temperatus: aquae pluviarum guttatim cadunt secundum quod expedit ad temperiem terrae 26, 120; locum temperatum requirunt vineae 24₁₈ 212; viae vinearum temperatae esse solent 24₁₈ 210; in inferno nulla erit temperies 24₁₉ 230

tempestas: immutationes aeris diversae secundum quod aer variatur per tempestatem et serenitatem 38₂₂ 427, *vide* aer; tempestate magna nox magis horrida redditur 3, 216; tempestas apud nos causatur per austrum 37, 139, *vide* ventus; sive sit tempestas sive serenitas, lux suam viam peragit 38₂₄ 454; ad nos ex luce non pervenit claritas et calor nisi tempestate cessante 38₂₄ 456, cf. 38₂₄ 447; beluae sunt in mari orientali tempestates facientes (Plinius) 41₂₃ 384. - *Tempestas*: adversitas 27₂₀ 230, angustiae 36₁₄ 135; gravis tempestas adversitatis: *inundatio* 21₁₇ 174

tempestive: *diluculo* 8, 93

tempus, temporalis: omnia quae in tempore generantur, determinato tempore crescunt, deiciuntur et destruuntur 24₂₄ 291, cf. 22₁₆ 180; tempora generationis et corruptionis mensurantur secundum motus caelestium corporum (Dionysius) 38₂₁ 407; septenario dierum omne tempus agitur 5₁₉ 320; in sacra Scriptura ea quae supra tempus sunt interdum per tempus designantur ex aliquibus quae dicuntur in tempore 1, 291; tempus in quo Deus hominis mortui recordatur est tempus resurrectionis 14₁₃ 159

Cognitio de tempore a nobis imperfecta 36₁₄ 283, cf. 38₂₁ 416;

tempus dicitur bonum vel malum secundum ea quae in tempore aguntur 3, 72, 3, 108; homines tempora distinguunt secundum ea quae aguntur in tempore 3, 227; quod opus cuilibet tempori congruat discernit homo secundum rationem sibi divinitus datam 37, 119, cf. 115; tempus nocturnum magis est congruum revelationibus percipiendis 4₁₈ 270; adulteris breve videtur tempus 24₁₇ 171; animalia bruta quodam naturali instinctu diversis temporibus diversa operantur 37, 124, cf. 39₁₄ 171; tempus calidum observat strutio, scilicet cum apparent Virgiliae, mense Iulii 39₁₄ 171

Per experimentum longi temporis aliquis sapientior redditur 15₁₀ 89, 32, 71; in multo tempore homines multa degustant, utilia vel nociva 12₁₈ 186; ea quae diurnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur 8, 130; longitudine temporis tristitia mitigatur 31 27; per temporis longitudinem homo obliviscitur eorum quae novit 10, 145; ea quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis solent deleri 19₂₃ 233; montes ex certis causis post aliqua temporum curricula dissolvuntur 14₁₈ 253

Temporalis prosperitas in quatuor consistit 21₂₃ 234, incerta est 21₁₆ 159, *vide* prosperitas; temporalia uni advenire non possunt nisi alio amittente 17, 84; res temporales corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum 22₁₈ 180, *vide* res; studium iustorum non est ad temporalia conquirenda 12₄ 68; qui nihil credunt nisi ista temporalia quae vident procedunt ad iniustitiae opera 22₁₅ 163; acquisitio temporalium depraedationi assimilatur 17, 85; in temporalibus abundantes irridet eos qui in temporalibus deficiunt 12₄ 65; hypocrita cor habet quantum ad temporalia sollicitum 8₁₄ 223; in statu Veteris Testamenti temporalia bona promittebantur 42₁₀ 110, *vide* bonum. - Tempus mortis humanae: *furor Dei* 14₁₃ 147; in praesenti tempore: *nunc* 37₂₁ 317; temporalium abundantia: *pinguedo* 15₂₆ 258

tendere: tendentibus ad aliquem finem tria sunt necessaria 9₂₅ 597; tendere in futurum per desiderium commune est omni homini super terram 7, 88

tenebrae (-a), tenebrositas, tenebrosus: dispositio lucis et tenebrarum communiter respicit totum superius corpus 38₁₇ 319; tenebrae procedunt ex motu luminarium prout moventur in hemisphaerio inferiori 38₁₈ 385; ex parte septentrionali non videtur esse principium nobis nisi tenebrarum 23, 137; pars septentrionalis tenebrosa dicitur propter elongationem eius a sole 37₂₂ 332; finitur nobis lux diei et tenebra noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori 26₁₀ 145, *vide* sol; noctis tenebrae plena luce diei totaliter excluduntur, aurorae vero crepusculo diminuuntur 3, 286, *vide* nox; tunc dies caligine occupatur quando ei subito tenebrae inducuntur 3, 199, *vide* dies; tenebrosus redditur aer ex congregatione vaporum ab austro 37₂₁ 322, ex densitate nubium 37₁₅ 234, *vide* aer; huiusmodi tenebrae postmodum transeunt nubibus fugatis 37₂₁ 324, *vide* nubes; in aliquo loco tenebroso quandoque aliquid fulgidum invenitur, puta aurum in septentrionalibus regionibus 37₂₂ 331

Tenebrae impediunt actionem 23, 139; profundioribus tenebris indigent latrones 24₁₁ 151; adulteri sua opera in tenebris agere amant 24₁₆ 164, 24₁₈ 193; impii in tenebris sunt 34₂₂ 248, eorum tenebrositas nobis occulta est 20₂₆ 305; peccator tenebras quaerit ad peccandum 24₂₃ 282, tenebras amat 24₁₄ 143, in tenebris ambulat 24₂₃ 284, in eius mente confirmantur tenebrae 23₁₇ 245

Tenebra morti competit privatione visus corporalis et oblivione 38₁₇ 339; tenebrae in sepulcro 17₁₃ 188; tenebrae perpetuae oblivionis 18₁₈ 217; tenebrae perfectae interiores et exteriores: poena damni 20₂₆ 300; ante Christum omnes in inferno tenebras patiebantur 10₂₁ 437

Tenebrae: adversitatis status 15₂₂ 214, 15₃₀ 294, amaritudines et dubitationes 30₂₆ 263, dubia 29, 38, dubia et obscura 24₁₇ 183, errores vel peccata 23₁₇ 244, obscuritates peccatorum actualium 10₂₁ 450, ignorantia 34₂₂ 250, 12₂₅ 390, oblivio 18₁₈ 220, cf. 38₁₇ 339, 342, tristitia 3, 158; *terra tenebrosa*: infernus 10₂₁ 436, 444

tenere: simul se tenere 21₁₈ 182. - *Tenere*: comprehendere virtute sua 38₁₈ 266

tentatio: interior tentatio non subito prosternit hominem sed paulatim 4₂₀ 531, exterior vero plerumque subito 4₂₀ 536; vita iustitiae in homine consumitur ex exteriori tentatione 4₂₀ 522. — Tentationes diaboli: *commotio capitis ipsius* 41, 150

tentorium: quo occultatur sedes alicuius hominis 36₂, 315

tenuitas: nives magis propter tenuitatem possunt penetrari 38₂₂ 437

ter: solent homines ter moneri vel citari 33₂, 330

terere: calcare viam dicuntur qui frequenter et sine dubitatione et ex proposito viam terunt 22₁₅ 166

terminus, terminare, terminatio: terminus est ultimum motus 38₁₁ 218; finis ultimus est quasi terminus motus 18₂₁ 259; in creaturis excellentioribus ordo creaturarum terminatur ab inferioribus ascendendo 28₂₁ 299; usque ad certum terminum divina virtus terram fecit operiri ab aquis 26₁₀ 139; termini vitae humanae sunt praestituti ex aliquibus corporalibus causis 14, 20. — *Termini terrae*: omnes corporeae creaturae 37, 82; termini certi: *ostia* 38, 180; terminus resolutionis rerum: *universorum finis* 28, 63; terminatio vitae praesentis: *recessus Dei* 14, 33. *vide* Deus

terra, terrenus, terrestris: ordine naturae caelum et astra priora sunt terra 38, 150, cf. 145; principales partes creaturae corporalis: terra, mare et caelum 38₁₃ 258, 38₂₈ 614; in rebus naturalibus extrema: caelum et terra 26, 79; terra nobis est notior utpote propinquior 38, 83; ex sola voluntate Deus terram fundavit 38, 143, secundum suam providentiam 38, 103, cf. 26, 81, secundum quatuor 38, 109; ratio divinae dispositionis designat determinatum situm terrae in partibus universi 38, 124; quidam antiquorum situm terrae attribuerunt necessitati materiae 38, 96. — *Vide* Deus.

Inter elementa firmissimum et stabilissimum videtur esse terra 9, 148; de natura terrae est immobilitas et quies 9, 172; terra non apparet super aliquid firmata sed sola Dei potentia sustinetur 26, 101; in imo ponitur sicut in fundamento 38₂₈ 664, fundata est super centrum mundi 38, 130, cf. 26, 105, est immobilis sicut centrum motus totius 9, 149;

est infimum corpus quod subiacet omnibus 38, 87; stabilitas terrae ex centro procedit, ad quod omnes partes terrae naturaliter tendunt 9, 162, cui diversae partes terrae conectuntur 38, 137; inferiores partes terrae sunt superiorum sustentatrices et quasi columnae 9, 166; aquae immediate superponuntur terrae 38, 172; oceanus undique terram circumdat 26₁₀ 143; dispositio terrae sub aquis maris occulta et admiranda 38₁₆ 310; terra est quasi caeli fundamentum 26, 101, sub caelo sicut tabernaculi pavementum 26, 83; terrae magnitudo non assignatur ex principio naturali 5, 156; species terrae ex necessitate talem quantitatem non requirit 38, 115, sed divina ratione hoc dispositum est 38, 111; terrae longitudo et latitudo secundum astrologos 38₁₈ 354; terra in se opaca est 10₂₁ 468

Secundum naturalem elementorum ordinem aquae undique terram operire deberent 26₁₀ 137, 38, 173, terra aquae subiacere 5₁₀ 207, cf. 38, 172; divina virtute factum est quod aliqua pars terrae remanet discooperata ab aquis 26₁₀ 139, 38, 183, immediate aeri subiacens 5₁₀ 210, ad generationem hominum, animalium et plantarum 38, 176, 5₁₀ 211, 7₁₂ 282; aliqui putaverunt per actionem solis aliquam partem terrae exsiccata esse 38, 181; terra licet videatur stabilissima tamen a sua dispositione paulatim immutatur 14₁₉ 262; quandoque terra secundum aliquas partes movetur naturaliter ex vapore incluso 9, 150; in terrae motu aliquae extremitates terrae tantum concutiuntur 38₁₃ 267, 9, 148

Terra dupliciter humectatur a Deo: per pluviam (secundum quod expedit ad temperiem terrae 26, 120), per fontes, rivos et flumina 5₁₀ 213, *vide* pluvia; humore continentur in unum partes terrae 38₂₈ 666; herbae nascuntur in terra 40₁₀ 318, ad decorem terrae 38₂₇ 489; inter fructus terrarum oleum videtur esse pretiosius 29, 66; arbor quandoque radicibus terrae inhaeret 19₁₀ 92, *vide* arbor; humor terrae desiccatur a sole 8₁₄ 254; propter circumstans aeris frigus calor recurrit ad interiora viscera terrae 37₂₂ 336; inde in terra metalla 28, 14, aurum 37₂₂ 336, argentum 28, 29, ferrum 28, 48, lapides 28, 17, *vide haec verba*; ea quae ex terra

generantur naturaliter resolvuntur in terram 10, 223, 229

Viventes qui super terram habitant illustrantur lumine aeris operientis terram 10₂₁ 468; diversitas caloris et claritatis in diversis terris 38₂₁ 457; in frigidissimis terris etiam maria congelantur 38₂₀ 522; messorum in terris calidis 29₁₉ 182; in terris calidis elephas habitat 40₁₇ 439, cf. 40₂₀ 521; desertum habitari non potest propter terrae ariditatem 38₂₈ 474; in terris calidis sunt pluviae rariores 37₁₃ 217; triplex est status viventium: super terram, in terra, sub terra 1, 397

Homo compositus est ex natura spirituali et carne terrena 1, 384, *vide* spiritus, caro; ex terrena materia eius corpus compactum est 4₁₉ 465, ex terra et aqua gravioribus elementis 4₁₉ 469, *vide* corpus; terrena bona homini competunt secundum carnem terrenam 1, 387, *vide* bonum; in terrenis rebus latet periculum peccandi 18₁₀ 132, *vide* res, item in terrena conversatione 16₂₀ 263; amor terrenus ab amore Dei deficit et per consequens omnis affectio 1, 437, *vide* affectio; Satan principatum super inferiora et terrena appetit 40₁₀ 232, delectatur in terrenorum dominio 40₁₀ 319, propter effectus quos operatur in terrenis et corporalibus creaturis comparatur elephanti 40₂₀ 521; terreni homines sub potestate diaboli a Deo relinquuntur 9₂₁ 564, cf. 37₁ 45, *vide* diabolus

In terra et in animalibus humanae divitiae consistunt 12₁₀ 155; terrestria animalia communius animalia dicuntur 40₁₀ 253, *vide* animal; ea quae in terris sunt multis defectibus et inordinationibus subiacent 22₁₄ 141; caducus quasi terrenus 20, 55; terra est communis mater omnium 1₂₁ 793; terra data est solis sapientibus 15₁₉ 167; nihil in terrenis spiritualibus aequari potest 1, 442

Terra: homo terrenus 1, 413, 9₂₁ 562, 20₂₇ 322, mali 1, 383, 410; *terra desolata*: destituta humana procuratione 38₂₇ 488; *terra invia*: intransibilis etiam ab homine 38₂₇ 487; *terra salsuginis*: cuius humor in saporem salis vertitur 39, 93; *terra tenebrosa*: infernus 10₂₁ 436; *lapis angularis terrae*: centrum terrae 38, 136; *termini terrae*: corporeae creaturae omnes 37, 82. — *Terra*:

- pulvis* 21, 261; terrae prosperitatis claritas: *fulgor* 11, 17, 250; sub terra poni: *ad inferos descendere* 7, 180
- terraemotus: in terraemotu aliquae partes terrae agitantur 9, 154, ex vapore incluso ut philosophi tradunt 9, 150, non tota simul concutitur terra sed aliquae extremitates eius 38, 267; cum terraemotus ex profundis partibus terrae procedat, videtur quasi ex concussione columnarum terrae causari 9, 167; in terraemotu multa contingunt 38, 280, cf. 9, 155; terraemotus utiles sunt hominibus ut a peccatis desistant 38, 271; de terraemotu loquens Dominus metaphorice 38, 263
- terraenascens: Deus mare coercet ut sit locus animalibus et terraenascensibus 7, 282; terraenascensium quaedam requirunt humorem in terra, quaedam loca aquosa 8, 164; in terraenascensibus duplex causa desiccationis 8, 176
- territorium: quandoque nubes in uno territorio apparent et in alio non 37, 203
- terror, terrere, terribilis: plura animalia ex solo strepitu terrentur 39, 253; equus in proelio terrore non deicitur 39, 250, cf. 39, 241; terribilia utilia sunt ad hoc quod homines terri a peccatis desistant 38, 271; terrorem incutere potest cetus 41, 84, daemon 41, 86
- Testamentum: in statu Veteris Testamenti temporalia bona promittebantur 42, 110, inde congruum erat ut restitueretur Iob temporalis prosperitas 42, 109; dies festi in Novo Testamento celebrantur 3, 174
- testiculus: testiculi gressibilium et generantium animalium revolutiones habent (Aristoteles) 40, 342
- testis, testimonium: testimonium ad aliquem de somnio nullum manet 20, 75; indigent iudices instrui per testes 21, 221, *vide* iudex; testimonium conscientiae certior facit de propria causa 9, 468, non valet contra redargutionem divinam 9, 470, tres gradus habet 9, 472; Deus interioris puritatis est testis 16, 266, est testis idoneus 16, 270, *vide* Deus
- textura, texere, textor: ille qui textit telam fila filis adiungit 7, 127; textor in opere telae interdum quiescit 7, 133; vita hominis similis texturae telae 7, 126
- thema: quasi quoddam thema Prol. 69, cf. 74
- thesaurus: in sepulcris antiquis consueverunt thesauri inveniri 3, 463. – *Thesauri nivis et grandinis*: vapores elevati ex quibus nives et grandines generantur 38, 430
- thorax: thorace munitur pectus 41, 313, 319
- tibia: exteriora organa motus sunt tibiae et crura 40, 377; elephantibus habent inflexibiles tibias 40, 372, dum coeunt caudam inter tibias stringunt 40, 337
- tigris: mulier tigridi comparata propter velocitatem ad iram 41, 204
- timor, timere: timor ad animam refertur 26, 160, cum vehemens est, pervenit usque ad carnem 21, 42; tremor corporis est indicium magnitudinis timoris 41, 281; ex subito timore etiam carnis pili inhorrescunt 41, 295; quae insolita sunt timorem inducere solent 41, 298, cf. 41, 277, ut insolitae revelationes 41, 278, vel visiones 41, 352; cum a bono spiritu apparitio procedit timor in consolationem finitur 41, 353; ut plurimum timentur potentes 41, 212; tyrannus ab omnibus timet 15, 222, 225, 15, 233; rex proelians angustiat timore perendi 15, 239; timor periculorum solet procedere ex multitudine contra hominem insurgente 31, 344, cui additur si homo despiciatur a propinquis 31, 348
- Timentes solent se abscondere a facie eorum quos timent 13, 297, 24, 80; propter timorem animalia fetus suos deserunt 39, 191; servus ad nutum obedit domino propter timorem 26, 158; timor potestatis superioris incitat ad contentionem 22, 27, ad oppressionem 36, 41; iudices propter timorem deferentes potentibus a iustitia declinant 36, 200, cf. 41, 35; timor quandoque a contentione avertit 15, 31, impedit defensionem veritatis 13, 302; propter confusionis timorem aliqui contra iustitiam suam culpam occultant 31, 334; verecundia est timor inhonorationis (Aristoteles) 3, 531; timens de inimicis potest sperare liberationem per adiutorium amicorum 15, 209, timens de omnibus revelationem sperare non potest 15, 211; fortitudo conservat hominem ne succumbat timori 4, 90
- Iusti Deum timent 28, 358; per timorem Domini homo Deo inhaeret 28, 348, quasi servus amoris non timoris 1, 432, revocatur a malis et inducitur ad bona Prol. 46;
- timor Dei quamnam divinatorum perscrutationem excludat 9, 747 providentia sublata, nulla Dei timor cum veritate remanet Prol. 42, cf. 22, 159; timent angeli admirando divinam virtutem 41, 285, in eis non est timor poenalis 26, 161; diabolus ex condicione naturae neque hominem neque aliquam corporalem creaturam timet 41, 435; onychini noxia virtus scilicet excitandi tristitias et timores 28, 204. – *Timor Domini*: reverentia ad Deum 6, 193, 26, 161. – *Vide* Deus
- tinea: sic vestimentum corrodit quod ex vestimento nascitur 41, 507, 4, 525, corrodingo vestem alienam praeparat sibi locum 27, 211; a tinea consumitur vestimentum quod non excutitur 4, 535, cf. 38, 274
- tolerare, tolerabile: ad favendum tyranno patienter tolerare afflictiones multorum 41, 33; quaedam in iuvenibus tolerantur quae in personis gravibus reprehensibilia sunt 1, 137; esset utcumque tolerabile si saltem habentibus sufficientiam subtrahere vellent depraedantes 24, 96
- tollere: diabolus sublatus virtute divina 41, 298, *vide* diabolus
- tondere: apud eos qui comam nutriunt solet caput tonsum esse doloris indicium 1, 773
- tonitruum: ex nubibus oritur 37 (36, 7), 37, 193, 38, 593, *vide* nubes, ex commotione ventorum causatur 38, 597, *vide* ventus; tonitruus sonus causatur dum ex ventis nubes impelluntur 38, 468, quasi alicuius corporis transeuntis 38, 470, quasi Dei potestate formatus 37, 68, Deo inferior 37, 84; post tonitrua ut plurimum pluviae magnae subsequuntur 38, 595, *vide* pluvia; tonitruum et fulgur ut effectus Dei magis apprehenduntur a multitudine vulgi 38, 588. – *Tonitruum*: doctrina sapientiae divinae 40, 61, *vide* Deus
- topazius: sic vocatur a loco primae suae inventionis, vel quia in colore auri similitudinem praetendit 28, 243
- tormentum: homines per tormenta peccata exquirunt 10, 154; quandoque iudex ad exquirendam veritatem tormentis subicit innocentem falso accusatum 10, 124; multi in tormentis fidem negaverunt 4, 539
- torrens: velocissime movetur 6, 210, subito supervenit et ex insperato

20,17 186; in radicibus quorundam montium defluere solent immeabiles torrentes 28,4 74

tortuosus: diabolus tortuosus dicitur propter calliditatem 26,13 189. — *Coluber tortuosus*: diabolus 26,13 189

torus: oculus adulteri insidiatur alieno toro 24,15 157

totus: terra est immobilis sicut centrum motus totius 9, 149, *vide* mundus, universum

traditio, traditus: traditio ecclesiastica circa incorporeos spiritus et homines 1, 241; secunda regula humanae vitae est lex exterior divinitus tradita 23,12 195

transgredi: mare non passim transgreditur litus sed secundum mensuram 38,11 224

transire, transibilis: ea quae ab oculis recedunt de facili a memoria transeunt 20, 93; somniorum cognitio irreparabiliter transit 20, 75; umbrae transeuntis nullum vestigium aut memoria manet 13 (14,2) 449; postquam transeunt nulla remanet memoria aquarum fluviorum 11,16 236; solet furor quo vehementior est eo citius transire 19,11 106; sonus tonitruum ut sonus transeuntis corporis 38,25 468; corpora transibilia vel non 37,18 273; impius a contrario vitio in contrarium transit 24,19 219. — *Transire per aliquem*: eum vincere et subicere 15,19 177; *transire per gladium*: de carcere educi ad occisionem gladii 36,12 108; transiens per viam: *viator* 21,29 287; terra quam nec transire potest homo: *terra invia* 38,27 487

transmittere: transmittimus sensus et verba nostra in posteros per scripturae officium 19,23 228

tremor, tremere: tremor refertur ad corpus 26,11 160, indicat magnitudinem timoris 4,14 281, cf. 21, 42; tremunt genua homini magnum pondus portanti 4, 54; servus ad nutum domino oboedit propter timorem et tremorem 26,11 158; tremor in angelis refertur ad exteriorum effectum 26,11 164

tribulatio, tribulari: tribulatio est sicut quoddam foramen angustum ad latitudinem miseriarum 36,16 159; certum est iustos aliquando in hoc mundo tribulari 10,22 505; multiplici virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 4, 78; dum inter tribulationes hominis ratio recta manet, Deo se subdit et ab ipso remedium praestolatur

10, 42; spes iusti de Deo in tempore tribulationis 27,10 118; quandoque Deus aliquibus tribulationes evenire permittit ad procurandum eorum salutem 9,11 312; si non ponitur alia vita non potest reddi causa tribulationis iustorum 10,22 502. — Tribulationis ardor: *ignis* 22,20 225; tribulatio: *sol* 8,16 261, *os angustum* 36,16 158, *vulnera* 9,17 427, *commotio Dei* 13,11 157. — *Vide* afflictio

tribulus: inutilis est et pungitivus 31,40 403

tristitia, tristari, tristis: dolor animae proprie dicitur tristitia 14,22 335, 16, 59, proveniens ex apprehensione intellectus vel imaginationis 14,22 334, ex apprehensione alicuius mali inhaerentis 16, 60, *vide* dolor; adversitas tristitiam generat 1,21 849; ea quae per sensus interiores apprehenduntur ut noxia cum tristitia recipiuntur 6, 92; suspirium signum est moderatae tristitiae, rugitus vehementis 3,24 506; aliqua signa tristitiae demonstrare quantum ad nigras et sordidas vestes vel etiam fetidos odores 18,15 191, scindendo tunicam 1,20 753; homines quorum mens occupata est tristitia non possunt subtiliter perscrutari 9,24 733; tristitia est causa irae 30,28 278, impatientiae 13,14 200, desperationis 13,14 201; plus desiderat futurum qui in tristitia est 7, 92, cf. 88; omnis tristitia ex admixtione delectationis alleviatur 2,12 248, mitigatur post somnum 7,13 297, longitudine temporis 3, 27

Est naturale sensibili naturae ut et de nocivis doleat et tristetur 3, 8; propter amissionem bonorum exteriorum non debet homo tristitia absorberi 1,21 808, conformando voluntatem suam voluntati divinae 1,21 833; non deici per tristitiam ad fortitudinem pertinet 4, 90, ad patientiam 4, 92, *vide* patientia, impatientia; utrum tristitia sapienti conveniat: opinio Stoicorum et Peripateticorum 1,20 737, 3, 3, 6, 78; sapiens licet tristitiam patiat eum tamen ratio ab ea non absorbetur 6, 95, quod Iob defendere intendit concordans cum Peripateticis 6,12 165

Tristitia de prosperitate alterius invidia est 5, 26; est peccatum accidia cum aliquis tristatur de spirituali labore 1, 210; onychini virtus noxia excitandi tristitias et timores 28,16 204. — Tristitia: *tenebrae* 3, 158; signa tristitiae: *sulphur* 18,15 194. — *Vide* amaritudo, luctus

tuba: tuba utuntur in bellis 39,24 270, cuius sono non obstupescit equus 39,24 269

tumultus: in die a tumultibus hominum mens quendam strepitum patitur 4,13 272

tumulus: mortuo praeparatur ad hoc quod aliquis eius memoria post mortem remaneat 10,19 390, 11,18 265; monumentum dicitur 11,18 266

tunica: tunicam scindere solet esse tristitiae indicium 1,20 753

turbatio: aeris turbatio 38,1 20, *vide* aer; vita praesens multis turbationibus repletur 14, 35

tyrbo: horribilis obscuritas 9,17 428

turpis, turpiter: turpe est homini cum non servat ad quod alios inducit 4, 36; conservantur aliqui ne deficiant in tribulationibus ex eo quod horrent turpiter agere 4, 99

turris: quandoque turres per terrae motum concutiuntur et non cadunt 38,14 288, quandoque etiam fortissimae deiciuntur 38,18 297

tyrannus: usurpatam potestatem habent tyranni 34,19 203; quandoque tyrannus habet cum quibus secure conversatur 15,23 221, sed pessimus etiam a domesticis timet 15,23 225, vel et de omnibus 15,24 233; ad favendum tyranno patienter tolerans afflictiones multorum 41, 33; filii tyranni luxuriose utuntur his quae ferociter acquirit et sic in rapina patris delectantur 4,10 187; est poena multitudinis affligi tyrannorum dominio 34,29 340; per tyrannorum oppressionem Deus sua iudicia exercet 34,29 343

U

uber: uberibus lactari indiget vita nati in sui principio 3,12 342

ulcus: expectatur sanitas aliquando etiam si ulcera sint neglecta, quando natura est fortis 7, 114

ultimus: terminus est ultimum motus 38,11 218. — *Vide* finis

ultio: ultio futurae damnationis comparatur arcui 20,25 284, *vide* Deus

ultra: quandoque sapiens ultra facere non potest 23,14 221

ululatus: confusus clamor et strepitus 39,25 283

umbilicus: in umbilico elephantis magna virtus 40,11 335

- umbra, umbrosus: umbra refrigerium praestat 7, 71; viae vinearum umbrosae esse solent et per consequens temperatae 24, 210; salices densiorem umbram faciunt et frigidiorum quam arundines 40, 17, 436; circa fluvios inveniuntur loca umbrosa 40, 16, 427, inter convalles montium 28, 72; elephas umbram condensam quaerit 40, 17, 431, loca humentia et umbrosa 40, 18, 437, 450; homines in otio quasi in umbra vivunt 40, 17, 445
- Umbra cito transit, statim scilicet dum removetur obstaculum lucis 8, 149; umbrae transeuntis nullum vestigium aut memoria manet 13 (14, 2) 449. — *Umbra mortis*: similitudo mortis 10, 21, 452, ignorantia vel stultitia 12, 22, 344, obscuritas culpae ducens ad mortem 34, 22, 251
- unicornis: est animal quadrupes valde forte et ferum, habens unum cornu in media fronte 39, 118, non domesticatur 39, 120, 39, 11, 142. — *Vide* rhinoceros
- universalis: inter omnes effectus in rebus corporalibus apparentes universalior est et maior motus firmamenti 23, 120, *vide* caelum; universalis solum respicit humanus rector superior 11, 63; leges humanae ad universalis quaedam respiciunt quae ut in pluribus accidunt 11, 77; cognoscere aliquid solum in universali est cognoscere imperfecte 22, 13, 126, *vide* Deus
- universum, universitas: universitas creaturarum est quidam secundarius sapientiae locus 28, 23, 292, *vide* sapientia; omnia particularia bona in universo ordinantur ad commune bonum universi sicut pars ad totum et imperfectum ad perfectum 7, 17, 366; ad perfectionem universi aliqua spectant essentialiter aut accidentaliter secundum quod perpetuitatem participant vel non 7, 17, 371; ad bonum universi operatur Deus circa irrationabilia 7, 12, 279; determinatus situs terrae in partibus universi 38, 124, *vide* terra; secundum quosdam tota universi dispositio (a Deo procedens secundum ordinem numeri 5, 184) est ex quadam necessitate naturae 5, 191; quidam ponebant universum corporale istud corrumpendum et iterum reparandum 14, 12, 123; solet septenario numero universitas designari 5, 19, 320, 42, 69. — *Universorum finis*: terminus resolutionis rerum 28, 63; universitas creaturarum: *caelum* 22, 11, 117. — *Vide* Deus, mundus
- unus: unum et idem potest esse bonum et malum diversis naturis 10, 79
- Ursa: Arcturus est constellatio in caelo quae vocatur Ursa maior 9, 240, 37, 144, 38, 21, 546
- ursus: propter ferocitatem vel iram leo aut ursus nominatur homo 4, 10, 175
- uterus: ad matrem pertinet 38, 29, 512, est locus conceptionis 15, 35, 338, 32, 18, 169; in utero mulieris occurrit compactio massae corporeae 10, 10, 245; puer primo de utero matris egreditur 38, 188. — *Uterus*: cor 15, 35, 337, intellectus 32, 18, 169, occultum divinae providentiae 38, 195; *spiritus uteri*: voluntas ad manifestandum conceptiones cordis 32, 18, 172
- utilitas, uti, usus, utilis: omnia quae accidunt in corporali creatura in utilitatem hominum redundant 38, 13, 270; res naturales temperatae esse videntur ad hominum et animalium usum 5, 10, 204; pluviae sunt utiles ad terrae fecunditatem 36, 31, 329; bonis huius mundi male utuntur mali 24, 18, 207, 215; utentes sua potentia quasi lege iustitiae 36, 88; terribilia utilia 38, 13, 271
- uxor: est una caro cum viro 31, 12, 145, solet delectari praesentia viri 19, 17, 153; uxor adultera subtrahitur viro 31, 11, 143; iuste puniri videtur qui alienam uxorem adulterio polluit quod etiam eius uxor ab aliis polluitur 31, 10, 129; uxorem sterilem nutriendam 24, 21, 255; ea quae vir ex suggestionem uxoris ferociter agit uxori imputantur in culpam 4, 10, 182

V - Z

- vacca: *bos*, idest vacca 21, 10, 83
- vacuus: spatium aere plenum vulgares homines reputant vacuum 26, 96; in vacuum ambulat qui a fine ambulationis deficient 6, 18, 238
- vagari: *vagantes*, idest huc et illuc prospicientes 38, 11, 692
- vagina: in vagina arcus 20, 25, 284
- vah!: interiectio exultantis 39, 25, 275
- valles: valles solent diligentius excoli propter maiorem fecunditatem 39, 10, 135
- vallum, vallare: *vallare*, idest protegere sicut protegit vallum 1, 10, 501
- vanitas, vanus: dicuntur vana illa quae soliditatem non habent 31, 72, quae instabilia sunt eo quod debitis finibus non stabiliuntur 11, 11, 175; ex hoc est vanitas hominis quod cor eius in veritate non figitur 11, 11, 177, inde ad iniquitatem declinans 11, 11, 179, divino iudicio se subiectum esse non reputans 11, 12, 191; hypocrita cor habet vanum 8, 14, 223. — *Vanitas*: facta vana 11, 11, 174, falsitas 31, 71; *vana*: quae rationis fulcimentum non habent 27, 12, 143
- vapor, vaporabiliter: pluviae vaporabiliter elevatae in nubibus 28, 25, 312; nubes ex vaporibus resolutis ex aqua generantur 38, 198; vapores pluviosi elevantur maxime ex locis humidis 38, 26, 476; in locis petrosis non est multa vaporum resolutio 39, 23, 308; pluviarum et roris causa est calor resolvens et non permittens congelari vaporem 38, 29, 507; aqua in aere suspensa vaporabiliter elevata et non tota simul cadens 26, 115; vapores nubium successive in pluvias condensantur 36, 28, 307; divina virtute fit ut vapores non simul condensentur 26, 123; ex vaporum reliquiis nebulae generantur 26, 126; ex vaporibus sursum elevatis nives et grandines generantur 38, 22, 430; ex impulsu venti vapores nubium transferuntur ad diversas partes terrae 37, 12, 181, 37, 13, 203, *vide* ventus
- Aliquae partes terrae moventur naturaliter ex vapore incluso 9, 150, *vide* terra; puritas vaporis resoluti ad speciem metallorum facit 28, 1, 20, ad generationem argenti 28, 1, 36, ad generationem aeris 28, 50, *vide* metallum; vapor musti multiplicatur interius quandoque usque ad vasis contractionem 32, 18, 179; sopor fit immobilitatis exterioribus sensibus per vapores ascendentes ad principium sentiendi 33, 16, 163. — Vapores elevati ex quibus nives et grandines: *thesauri nivis et grandinis* 38, 22, 430; vapores super maris superficiem aerem obscurantes: *caligo* 38, 203. — *Vide* aqua, nubes, pluvia, etc.
- variatio: prima dispositio communis in corpore supra terram et aquam est variatio noctis et diei 38, 12, 229, *vide* aer, per motum caeli supremi 38, 12, 240, *vide* caelum
- vas: vasa aurea habent pulcritudinem ex artificio 28, 17, 219; vas musti ferventis quandoque vapore frangitur 32, 18, 179; luminaria mundi luminaria dicuntur quia sunt luminis vasa 38, 19, 376

vectis: vecte processus alicuius impeditur 38₁₁ 220

vehementia, vehemens: vehementia imbris 38₂₅ 466, cf. 37₆ 110; vehemens frigus 38₃₀ 521; solet furor quo vehementior est eo citius transire 19₁₁ 106

Vehemot: significat 'animal' 40₁₀ 250, idest elephas 40₁₀ 265, cf. 249; sub figura Vehemot describitur diabolus vel Satan 40₁₀ 249, 282

vehiculum: subsidium extrinsecum homini necessarium 31₂ 337

vena: argentum invenitur ut plurimum in quibusdam venis vel terrae vel lapidum 28₁ 29, cf. 28₁ 36

venatio, venator: duplex venatio elephantum 40₁₉ 485, 495; causa venationis solitarii esse volentes 31₄ 368. — *Venator capiens Vehemot*: Christus et sui 40₁₉ 484

venenum, venenosus: lignum profrens fructus venenosos nocivum est 24₂₂ 259; cibus indigestus interius manet et convertitur in humores venenosos 20₁₄ 146; vipera lingua sua venena diffundit 20₁₆ 171; diabolus comparatur colubro propter malignitatis venenum 26₁₃ 189

venter: vita hominis in ventre matris 31₀ 295. — *Venter*: mens 32₁₉ 176, dominium 20₁₅ 161

ventus: creatura occulta 28₂₅ 308; venti et aliae perturbationes aeris ex motu vaporum resolutorum ex terra et aqua fiunt 11₉ 718; divina virtus ventos producit 38₂₅ 466, eis dedit inclinationem motus 28₂₅ 309; Deo permittente daemones possunt ventos concitare 11₉ 706

Solent venti ut plurimum gyrum quendam facere sequentes motum solis 37₁₂ 183, unde in mane flant venti orientales et postea meridionales et tandem versus vespere occidentales 37₁₂ 185; venti meridionales oriuntur nobis ex parte quae est versus polum antarcticum 37₉ 133, producant pluvias et tempestates 37₉ 131, *vide* auster; venti septentrionales causant frigus in aere 37₉ 132, *vide* aquilo; vento urente consueverunt segetes sicari et consumi 4₉ 147; ex ventis dum pluvia impellitur causatur imber 38₂₅ 464, 37₆ 110, cf. 38₂₅ 466; de nubibus procedunt fulgura propter collisionem venti 36₃₀ 317; dum ex ventis nubes impelluntur causatur sonus tonitruum 38₂₅ 468, 38₃₁ 597, *vide* tonitruum. — *Ventus*

urens: febris 27₂₁ 237; *venti flatus*: divinum iudicium vindicans iniquitatem 4₉ 151; *in ventum loqui*: gloriam captare verbis 15₂ 13; *verba ventosa*: inutilia, falsa, soliditatem non habentia 16₃ 22; ventus: *spiritus* 4₉ 153. — *Vide* aer, nubes, pluvia, vapor

Venus: in motu planetarum irregularitas maxime deprehenditur in stella Veneris 38₂₂ 552, quae quandoque oritur ante solem et tunc vocatur Lucifer, quandoque autem occidit post solem et tunc vocatur Vesperus 38₂₂ 554, 564, 573

verbum: desiderium interius homo explicat verbis 31₃₀ 315, *vide* vox; sicut gustus habet iudicare de escis ita auditus de verbis 34₃ 20; transmittimus sensus et verba nostra in posteros per scripturae officium 19₂₃ 228; sensus literalis est qui primo per verba intenditur 1₆ 233

Superbia verborum offendet Deum 15₃₁ 307; verba multiplicare contra amicum suum videtur esse malitiae confirmatae 19₃ 14; ex defectu intellectus proveniunt verborum multiplicatio vana et inordinata eorum conexio 18₃ 18; per verbum simplex homo homini subici potest, blanditiis quandoque additis 40₂₂ 565; solent afflictiones verbis consolatoriis relevari 2₉ 147; verba exasperantia consolatoris quandoque excusationem habent 16₃ 13; verba dissuta 8₃ 23. — *Verba ventosa*: inutilia, falsa, soliditatem non habentia 16₃ 22; *verba iactare*: inordinate verba spargere 18₃ 15

verecundia: verecundia est timor inhonorationis (Aristoteles) 3₂₅ 531

veritas, verum: Deus veritas est 13₁₀ 131, totius veritatis doctor 13₃ 27, *vide* Deus; sapientia veritatis angelis enarratur 28₂₇ 341, *vide* sapientia; rationis investigatio ad veritatis terminum pervenire non potest nisi divinitus doceatur 10₂ 56; veritas abscondita revelatur quibusdam manifeste, quibusdam occulte 4₁₂ 230; triplex modus occultationis veritatis revelatae 4₁₂ 236; inter opera vitae praecipuum est intelligentia veritatis 33₁ 32; philosophi excellunt in consideratione veritatis 12₂₀ 313; via veritatis quandoque difficilis est 31₅ 78; a principio homines parvum quid de veritate attigerunt, posterius autem quasi pedetentim ad quandam pleniorum mensuram veritatis pervenerunt Prol. 4

Soliditas maxima est per veritatem 31₅ 73; cum aliquis loquitur veritatem vinci non potest cum quocumque disputet 13₂₀ 288; ille recte iudicat de rerum veritate qui potest discernere quomodo aliquis decipiatur a veritate declinans 12₁₄ 245; per veritatem solam potest cor hominis stabiliri 11₁₁ 177, *vide* cor; aliquis potest in loquendo deficere non solum errando contra veritatem doctrinae, sed etiam in particulari iudicio deficiendo contra veritatem iustitiae 34₂₂ 365; ex hoc quod a veritate recedit homo iniquitatem operatur 11₁₁ 179; veritas ex diversitate personarum non variatur 13₂₀ 287

Manifestatur veritas per deceptionem inter iustos 9₃ 25, disputando vel contendendo 23₅ 50, 22₃ 10, cf. 7₂₁ 525; tria impedimenta veritatis inveniendae in disputatione 6₂₃ 307, *vide* contentio, disputatio; defensio veritatis pertinet ad omnes 32₁₇ 158, impediri potest molestia aut aliqua passione 13₂₁ 302; veritas sine mendacio defendi potest 13₉ 123, 13₇ 70; quod non potest nisi per mendacia defendi impossibile est esse verum 13₇ 74, *vide* mendacium; ex igne veritas auri manifestatur 23₁₀ 166

vermis: generantur vermes ex putredine 25₉ 90, ex putredine vulnere 30₁₇ 194; post mortem homo in putredinem et vermes resolvitur quae ex eius corpore generantur 17₁₁ 193; vermi comparatur filius hominis 25₉ 90. — *Vermis*: conscientiae remorsus 24₂₀ 236

vertex: *stellarum vertex*, idest altissima creaturarum 22₁₂ 118

vesper, vespera: vespere flant venti occidentales 37₁₂ 183. — *Vespera*: senectus 11₁₇ 249

Vesperus: stella Veneris quandoque occidit post solem et tunc vocatur Vesperus 38₂₂ 554, 576

vestibulum: angelos supremae hierarchiae Dionysius dicit esse collocatos in vestibulis deitatis 38₇ 165

vestigium: vestigia signa sunt per viam procedentis 11₇ 106, *vide* Deus; vestigium navis transeuntis ad longum spatium relinquitur 41₂₃ 402; aliquod vestigium intellectus in elephante apparet 40₁₀ 305; umbrae transeuntis nullum vestigium aut memoria manet 13 (14₂) 449; somniorum nullum manet vestigium vel debile 20₃ 75

vestis, vestire, vestitus, vestimentum: inter divitias naturales hominum naturali necessitati subvenientes computantur vestimenta 27₁₈ 193; vestimentum hominem undique circumdat 29₁₄ 128, calefacit 37₁₇ 254, protegit et ornat 29₁₄ 131, 40, 118; signa tristitiae quantum ad vestes nigras et sordidas 18₁₈ 190; consueverunt honorari qui utuntur vestibus pretiosis 31₁₉ 220; vestimentum quod non excutitur a tinea consumitur 420 535, cf. 38₁₈ 274, *vide* tinea; ad publicum sine vestibus nudus prodire pertinet ad magnam inopiam vestitus 24₁₀ 100; corpus videtur esse animae in circuitu sicut vestimentum vestito 10₈ 172. — *Vestimenta*: exteriora opera 9₃₁ 692; *nudi*: non sufficienter vestiti 22₆ 56, non habentes vestimenta 24₁₀ 99

vetustas, vetus: per maiorem vetustatem maior sapientia intellecta 15₁₀ 88. — *Vide* lex, Testamentum

via, viator: via ad motum refertur 38₁₉ 378; viator, quicumque transiens per viam 21₂₉ 287; non perfecte mensuratur motus alicuius corporis nisi via per quam ambulat cognoscatur 38₂₀ 390, *vide* luminare; ex labore viae sitis generatur 22₇ 59; viae vinearum solent esse umbrosae et temperatae 24₁₈ 210; viatores utuntur tabernaculis 18₂₁ 257

Hominis via est abscondita quia nescitur quo status praesentis prosperitatis perveniat 3₂₃ 470; quomodo sit via hominis abscondita 3₂₃ 477; qui hac vita utuntur ut via dicuntur viatores 21₂₉ 290; in statu viae homo impugnationes patitur 17₃ 59, imperfecte Deo appropinquat per cognitionem et amorem 17₃ 57

Vias accommodatas ad finem invenire 12₁₈ 194; viis dolosis et fraudulentis uti ad colorandum mendacium 13₇ 76, ad obtinendum aliquid velociter 31₅ 78; calcare viam dicuntur qui frequenter et sine dubitatione et ex proposito viam terunt 22₁₅ 166

Via: facultas sibi necessaria procurandi 24₄ 45, totus processus vitae 23₁₀ 155; *viae*: excogitata consilia 4₆ 106, actiones 4₆ 104, operationes 8₁₃ 218, 34₂₁ 242, processus 23₁₀ 155, 24₁₃ 132, 24₂₃ 284, 28₂₃ 282, 31₄ 59, opera 11₇ 107, 26₁₄ 199, 34₂₁ 242, 36₂₃ 249, 36₂₄ 258, 40₁₄ 388; vias alicuius considerare: *super eum oculos aperire* 13 (14₃) 468. — *Vide* Deus

victoria, vincere, victor: in disputationibus litigiosis et sophisticis aliquis intendit ad victoriam et gloriam 6₂₉ 314, *vide* disputatio; iudex cum per iudicium suum iustitiae victoriam tribuit coronam meretur 29₁₄ 134; milites militando ad victoriam tendunt 7₁ 25; in concertatione bellorum victoribus datur corona 29₁₄ 132; propter timorem preces porrigere victori 40₂₃ 579; victoria contra diabolum est Christi principaliter 40₁₉ 475; per illos alienus transire dicitur qui ab aliquo alieno vincuntur et subiciuntur 15₁₉ 177

victus: frumentum seminatur ad victum hominum 31₁₀ 402

vidua: viduarum consueverunt homines misereri propter fragilitatem sexus et quia destitutae sunt virorum solatio 24₃ 39, cf. 31₁₇ 202; viduae plorantur in solemnibus sepulturis 27₁₅ 182. — *Vidua*: omnes indigentes 24₂₁ 258

vigil: solent vigiles quodam cantu aut instrumenti sono propinquitatem diei declarare et certarum horarum noctis 38₃₇ 641

vigilare: in vigilando est ratio magis libera 4₁₆ 339; visa vigilantibus apparentia 4₁₆ 334

vigor: animi vigor amittitur per delicias vitae 5₈ 85. — *Vigor*: *flos* 8₁₂ 181

vilesce: aliqui putant quod scientia Dei vilesceat si se ad inferiora extenderet 22₁₂ 115

vimen: dicitur gurgustium quoddam instrumentum de viminibus factum 40₂₈ 636

vinculum, vincire: signa servitutis asinorum sunt vincula quibus ligantur, sicut camus 39₈ 82; paupertas est quoddam vinculum quo homines ligantur ne opera sua possint implere et insuper multis miseris astringuntur 36₈ 77. — *Vinciri*: ligari 36₈ 75

vindicta, vindicare: vindicta apud nos solet esse irae effectus 9₈ 146, *vide* ira; nomine furoris acrior vindicta significatur 21₃₀ 300; immoderata vindicta est offensa merens poenam 3₂₆ 537; metaphorice dicitur irasci Deus cum vindictam exercet 9₈ 144, 9₁₃ 357, *vide* Deus; livor vindictae 16₆ 42; sententialiter vindicare 19₇ 63

vineae: vineae temperatum locum requirunt 24₁₈ 212, in primo flore laeduntur ex frigore 15₃₃ 316; viae vinearum solent esse umbrosae

et temperatae 24₁₈ 210. — *Laesio vineae in primo flore*: exterior persecutio 15₃₃ 315

vinum: inter divitias naturales computatur vinum 27₁₆ 193; qui bibit vinum cum aliqua observatione bibit ne inebrietur 15₁₆ 142

violentia, violentus: violentus motus est a potestate humana 26₇ 110; corrumpitur iustitia per violentiam alicuius potentis 8₃ 50, *vide* potens; quidam per violentiam pauperes opprimunt 29₁₇ 154, aedificant sibi domum in loco alieno 27₁₈ 208; diabolum peccatores absorbet violentia et astutia 41₈ 81; ultio inferetur peccatori a Deo cum tanta violentia quod resisti non poterit 20₂₅ 292, *vide* Deus. — *Violenti*: iniuste acquirentes temporalia bona 27₁₃ 162

vipera: lingua sua venena diffundit 20₁₆ 171. — *Lingua viperae*: nocumentum proveniens ex lingua hominis 20₁₆ 173

vir, virilis: sexus virilis ad perferendas molestias invenitur robustior 1₁₀ 10; solet uxori maxime delectabilis fieri praesentia viri 19₁₇ 153; viduae destitutae virorum solatio 24₃ 40; ferocitas viro addita ex suggestione uxoris 4₁₀ 182; in viris iustus Deus perambulans 1₇ 394, *vide* Deus; viri via abscondita 3₂₃ 470; vir non potest esse purior suo factore 4₁₇ 406; sapientes viri nominantur propter animi virtutem 36₂₄ 261. — *Vide* homo

virescere: arbor rursum virescens 19₁₀ 92, cf. 15₃₀ 297

Virgiliae: est tempus calidum quando apparent stellae Virgiliae, scilicet in mense Iulii 39₁₄ 171

virgo: primum in peccato luxuriae est aspectus oculorum quo mulier pulchra aspicitur et praecipue virgo 31₁ 9

virtus, virtuosus: divina virtus excedit omnem creaturam in producendo et in conservando 11₁₀ 150, *vide* Deus; in Christo est omnis virtutis et sapientiae plenitudo 3₁ 14; caelestium virtutum numerus ignotus est homini 25₃ 48, *vide* homo; omnes caelestes virtutes per illuminationem divinam diriguntur 25₃ 56; secundum multorum deorum cultores, caelestes virtutes ex suo arbitrio cuncta agunt 25₃ 51; ad praesentiam maioris virtutis minor obstupescit 4₁₅ 291; virtus spiritus maior est quam carnis 4₁₅ 293, *vide* spiritus; nulla virtus corporalis

adaequatur potestati daemonis quae est potestas spiritualis naturae 41₂₄ 427

Naturales virtutes quibus corpora in suis locis naturaliter continentur 26, 108; virtus cuiuscumque creaturae corporeae est determinata ad finitos effectus 14₂₀ 296; per virtutem naturalem a Deo sustentati pulli corvi 38₄₁ 688; virtus solis et stellarum in generatione metallorum 28, 14; virtus frigoris in generatione pruinae et glaciei 38₂₉ 517; virtus activa proportionata ad materiam auri 28, 42

Virtus humana resistere non potest Deo 12₁₄ 216, pro nihilo a diabolo reputatur 41₁₈ 330, *vide* diabolus; ex defectu visivae virtutis claritas diei aufertur 3, 193, *vide* visus; virtus liberi arbitrii se habet ad infinitas actiones 14₂₀ 297; voluntaria virtutum opera sunt in potestate hominis 21₁₆ 153, quae possunt retinere virtuosi quandiu volunt 21₁₆ 156; qui vult ad verum bonum pervenire oportet quod conquirit virtutes quibus illud consequatur 9₂₈ 616; Deus virtutibus hominem ornat 13 (14₄) 474, *vide* Deus; qui in virtutibus superabundant deficientes non irident, sed magis compatiuntur et iuvant 12₄ 62; diversi homines ad diversas virtutes quasdam naturales inclinationes habere solent 31₁₈ 213; simul cum anima rationali infunduntur homini divinitus quaedam semina virtutum 10₁₂ 258, in unoquoque sancto est aliqua virtutis praeminentia quantum ad aliquem specialem usum 1₈ 444; filii Iob erant in virtute praecellentes 42₁₈ 187; prosperitas temporalis non semper est praemium virtutis 21₁₆ 141; lucem spirituales Deus in praemium virtutis hominibus reservat 37 (36₃₃) 26, quam merentur et praeparant virtutum opera 37 (36₃₃) 32

Virtus vera cito non deficit in tribulatione 4₆ 74; multiplici virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 4₆ 78; cum iustus adversitatem patitur remanet ei fulcimentum virtutis 21₁₇ 167; sublata reverentia aut timore ad Deum subsequitur desidia circa virtutes Prol. 42; sustinet homo non virtuosus ut quicumque alii potius corpore affligantur quam ipse 2₁ 91; impatientes nesciunt adversis uti ad virtutem 4₃ 40; impius in medio virtutis non manet 24₁₉ 219,

caret humore virtutis 21₁₈ 185; hypocritae, falsarii virtutis 27₈ 103; effeminatis non est virtus ut se de manu opprimentium liberent 36₁₄ 138

Virtus manuum: potentia 30₂ 22; virtus: *manus* 27₁₁ 134, 37₇ 122; virtutem exercere: *mittere manum* 2₅ 105; virtute comprehendere: *tenere* 38₁₃ 266; virtutes caelestes: *militis Dei* 25₃ 45; virtutes cognitivae hominis: *facies* 40₈ 204; virtutes corporum caelestium ut causae corruptionis viventium: *portae mortis* 38₁₇ 331

vis: quid ex vi activa in angelis 41₈ 440, ex vi contemplativa 41₈ 419; aliquid apparet in caelo et terra quod humanas vires excedit 26₇ 81; intimae vires animae sunt intellectus et ratio 38₃₈ 622, corpus vivificant 26₄ 48; vires inferiores rationem non pro semper ligant 7₂₀ 477; ex peccato praeterito inferioribus viribus est addita pronitas ad similes actus 7₂₀ 483; vis sensitiva non percipit bonum ex miseria 3₈ 89; vis sementina in putredine ligni 14₉ 82.—Vires intimae animae: *viscera* 38₃₈ 622

In proximum quis peccat manifeste per vim 1₁ 28, *vide* violentia

viscera: viscera hominis qui nimis comedit artantur ex nimio cibo compressa 20₂₂ 244, inde sequitur inordinatus calor et anxietas 20₂₂ 252, 30₂₇ 268; propter circumstantias aeris frigus calor recurrit ad interiora viscera terrae 37₂₂ 336.—*Viscera hominis*: intimae vires animae 38₃₈ 622

viscum: capiuntur aves per viscum 40₂₄ 590

visus, visio, videre, visivus: visus hominis in facie ponitur 40₈ 205, principatum tenet in vita sensibili 7₈ 162, inter alios sensus excedit 10₄ 136, est subtilior sensuum 7₈ 161, auditui praeminet 37₂ 55 cf. 42₅ 38, *vide* auditus, plurimum intellectualem cognitionem iuvat 37 (36₃₃) 22; aquila habet visum valde acutum 39₂₉ 312; vulgur valde a remotis solet videre 28₇ 110; discursu humorum visus oculorum impeditur 16₁₇ 225; deficit virtus visiva cum aliquis moritur vel visu privatur 3₈ 193, 38₁₇ 340; conversatio humana maxime consistit in videre et videri 7₈ 160

Nihil videtur nisi in aliquo lumine 37₃ 77, cf. 38₁₇ 340, cognitio visus per lucem perficitur 37 (36₃₃)

21, per lumen 38₁₇ 340; visus est cognoscitivus lucis corporalis 37₂ 55; in nocte res visu discerni non possunt 41₈ 302; visio diurna est rei permanentis 20₈ 85, nocturna est phantasmatis non permanentis 20₈ 82; homo frequentius in somno videt illos cum quibus consuevit conversari 41₈ 327, *vide* somnium. — *Vide* lux

Quod a remotis videtur quasi caliginose, quia percipitur esse homo sed non quis homo 22₁₃ 127; visa quae ex aliqua superiori causa oriuntur 41₈ 334; visiones apparenti vigilantibus ab usu exteriorum sensuum alienato 7₁₄ 312; aliquando Deus locutus est hominibus per imaginariam visionem 1₇ 348, 4₁₂ 238, 246; etiam in visionibus a bono spiritu interdum commotiones magnae et voces horribiles audiuntur 41₈ 368, cf. 352; a spiritu malo frequenter visiones mendaces ostenduntur 41₈ 362; *vide* apparitio.—*Videre*: considerare 6₂₈ 306; obscuritas visionis: *nox* 35₁₀ 109

vita, vivere, vitalis, vivificare: sicut sol est causa diei, ita Deus est auctor vitae 14₆ 31; triplex est status viventium 1₇ 397, *vide* terra; vita hominis est per animam 33₂₂ 232, vivere nobile est propter animam 32₀ 446, quae per vires corpus vivificat 26₄ 48; vita corporis est per vitales spiritus qui a corde ad omnia membra diffunduntur 17₁ 10, *vide* cor, spiritus, corpus; est duplex status vitae: unus occultus in utero, alius manifestus post nativitatem 31₁₁ 325, seu vita exterior 31₁₁ 331; vita nati in sui principio lactationis indiget 31₁₂ 342; vitae conservatio est partim per principia naturalia, partim per alia Dei beneficia naturae superaddita 10₁₂ 266, per respirationem 27₃ 31, 37, per nutrimentum 18₁₂ 160, 12₁₁ 178; in viventibus duo praecipua, scilicet vivere et cognoscere 32₀ 439; per cognitionem maxime viventia a non viventibus distinguuntur 12₂₂ 345; in vita sensibili visus principatum tenet 7₈ 161, *vide* visus; inter opera vitae praecipuum est intelligentia veritatis 33₄ 32; intellectus est principium totius intellectualis vitae 34₁₀ 104

Vita secundum se desiderabilis est 31₀ 314, delectabilis 10₁ 17; vivere et esse omnibus desiderabile est 3₈ 82, 31₀ 310; cui delectabilis est sua vita optat se vivere 10₁ 19, cuncta exteriora dabit homo pro

vita conservanda 2, 94; vivi delectantur praecipue in societate humana 10, 22, 481; illa misera vita non ordinata ad aliquem finem bonum nullo modo est eligenda 3, 86; vita miseris subiecta non desiderabilis est 3, 10, 314; graves tribulationes reddunt vitam taediosam 10, 16; in angustiis vivere taediosum est 10, 18; ipsum vivere redditur amarum, si anima in amaritudine est 3, 20, 447; esse et vivere in miseria est fugiendum secundum quod huiusmodi 3, 82; cui taediosa est sua vita optat se vita privari 10, 20; tempus vitae humanae absque quiete continuo labitur 7, 133; vita hominis similis est texturae telae 7, 126, comparatur diei et nocti 3, 10, 295; vita praesens multis tribulationibus repletur 14, 35; plurimos in hac vita praecupat luctus 21, 33, 339; parvitas et magnitudo est in hac vita secundum inaequalitatem prosperitatis terrena 3, 10, 422; illi qui in tota vita sua maximis prosperitatibus florent hoc fine concluduntur, scilicet mortis 3, 13, 360, *vide* prosperitas, adversitas

Termini humanae vitae praestituti sunt ex aliquibus corporalibus causis 14, 20; mensura vitae humanae determinatur a Deo 14, 10; diutius vel minus vivere quam divina dispositio habet est impossibile 14, 17, 25; periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei difficillime cognoscitur 38, 17, 334; vitae humanae terminus a nullo scitur 38, 21, 419; secundum statum vitae praesentis caro hominis corruptibilis est 19, 28, 308; ablato spiritu divinitus homini dato, carnalis vita deficit 34, 15, 157; vita hominis deficit per violentiam et per naturam 14, 67, ex nocuimento supervenienti 3, 11, 331, ex subtractione necessari subsidii 3, 11, 336, *vide* mors, corruptio; deficiente nutrimento etiam subtrahitur vita 18, 16, 164; ablatio vitae corporalis per mortem naturalem non est tribulatio 5, 20, 359

Vitae aetates iterare homo nequit 16, 28, 313, reparatio vel recuperatio perfecta non invenitur secundum decursum praesentis vitae 14, 84; non potest redire homo post mortem ad eundem modum vivendi 20, 101, *vide* reditus; vita praesens ordinatur ad alium finem 7, 64, in futuram vitam propter duo 7, 67; mors hominis non est in perpetuum sed iterum reparabitur ad vitam immortalem 14, 41, cf. 14, 6; si

non ponitur alia vita non potest reddi causa tribulationis iustorum 10, 22, 504, non esset ratio quare Deus differret parcere aut iustificare et remunerare 7, 21, 511, non videretur condignus homo tanta Dei sollicitudine circa ipsum 7, 18, 414, cf. 409; non naturali virtute homo in statum alterius vitae immutatur 14, 15, 196, 208; vitam aliam esse non credebant amici Iob 10, 21, 429; homo quodammodo post mortem vivit in filiis suis 14, 21, 313; vivere in memoriis hominum: ex fama 18, 17, 208, ex tumultis 11, 18, 264, per bona opera 11, 18, 271; vitae reparatio in corruptibilibus secundum Aristotilem 19, 27, 334

Est duplex regula humanae vitae 23, 11, 176, *vide* lex; experimentum de rebus activae vitae 12, 11, 179; vita iustitiae in homine consumitur dupliciter 4, 20, 522; vita Filii Dei non sumpsit initium ex Maria sed semper fuit 19, 25, 277; ex vita divinitatis etiam humanitas Christi est reparata ad vitam resurgendo 19, 25, 265; est primordialis causa resurrectionis humanae vita Filii Dei 19, 25, 276; vita Christi resurgentis ad omnes homines diffundetur in resurrectione communi 19, 25, 268

Suaviter viventes: deliciose 28, 13, 170. - Vita: *anima* 2, 95, *status* 34, 14, 153; vitae diurnitas: *mori senex* 42, 18, 200; vitae longaevitae: *dierum multiplicatio* 29, 18, 171; vitae processus: *via* 23, 10, 155; vitae prosperitas: *dierum plenitudo* 42, 18, 201; vitae terminatio: *recessus Dei* 14, 33; vitae futurae poenae: *arcus ferreus* 20, 24, 278; vitae praesentis poenae: *arma ferrea* 20, 24, 275; vita utens ut via: *viator* 21, 29, 290

vitium: sublata reverentia aut timore ad Deum subsequitur pronitas ad vitia Prol. 44; impius a contrario vitio in contrarium transit 24, 19, 219; inter cuncta vitia Deus maxime superbiam detestatur 40, 134

vitrum: habet pulcritudinem ex perspicuitate 28, 17, 217, non est praecellens pretii aestimatione 28, 17, 218

vocare: ad imperium pertinet 14, 15, 202

volatus, volare: volatus est motus proprius avis, requirens alas et pennas 5, 117; aquila ceteris avibus altius volat 39, 27, 295, 303, *vide* aquila; herodius (*girfalcus*) et accipiter sunt aves boni volatus 39, 18, 165

volubilitas: volubilitas cordis humani 9, 21, 685

voluntas, velle, voluntarius: principium actionis est voluntas 1, 372; est proprium voluntatis ut propter finem operetur 36, 21, 324, *vide* finis; voluntas ad bonum ut potentia ad actum 4, 18, 427, *vide* bonum; voluntas humana quando ultimum finem consecuta est in illo quiescit 7, 2, 58; voluntaria virtutum opera sunt in potestate hominis 21, 16, 153; promptitudo voluntatis ad serviendum Deo in illo qui Deum diligit 15, 2, 252; sapiens voluntatem suam moderatur secundum virtutem 23, 14, 221; voluntatem suam voluntati divinae conformans 1, 21, 833; repentina mutatio voluntatis 10, 188; voluntas Dei non ad perniciem sed ad salutem hominum tendit 41, 20, *vide* Deus; est amicorum idem velle et nolle 1, 21, 833

Voluntates humanae motus contrarios habent 25, 27; illi qui providentiam negant, contempto Dei timore, in omnibus sequi solent propriam voluntatem 22, 18, 159; voluntas nocendi vel malefaciendi est homini a se ipso, potestas autem a Deo 15, 20, 196, 12, 129; non potest scire homo quanto tempore ei detur potestas implendi suam impiam voluntatem 15, 20, 197; voluntas nocendi est diabolo a se ipso 40, 14, 407, sed effectus nocendi non habet nisi ex voluntate vel permissione divina 40, 14, 409

Voluntas: *anima* 23, 18, 219, *cor* 34, 14, 151; voluntas loquendi: *spiritus uteri* 32, 18, 172; voluntas nocendi diaboli: *gladius eius* 40, 14, 407

voluptas, voluptuosus: voluptas carnalis praecipue impedit spirituale auditum 38, 64, *vide* delectatio; eorum qui in dignitatibus constituti sunt intentio est vel ad voluptatibus fruendum vel ad divitias congregandum 3, 14, 365; dulcedine voluptatis finaliter ligatos tenet luxuriosos diabolus 40, 18, 366; in voluptuosus maxime gladius diaboli habet effectum 40, 18, 470. - Voluptas carnalis: *lumbi* 38, 63

vomitus: cibus comestus quandoque si digeri non potest per vomitum extra eicitur cum abominatione et dolore 20, 18, 153

voracitas, vorax: quicquid habuit in suos usus convertit vorax, nihil in aliorum necessitatem reservans 20, 21, 235, cuius conveniens poena est perdere omnia 20, 21, 238

votum: videntur in luce ambulare quibus omnia prospere succedunt

- ad votum 18, 62, dicitur felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum 21, 23, 241; quandoque Deus hominem exaudit non ad votum sed ad profectum 9, 16, 411; solent exauditi a Deo implere vota quae postulando promiserunt 22, 27, 287; vota reddere in signum exauditionis 22, 27, 289
- vox: labiis formantur voces exterius 11, 48; auditus est perceptivus vocum 37, 2, 56; vocis humanae cantica sunt signa gaudii 30, 31, 295; naturale est animalibus quod interiorum afflictionem exprimat voce 6, 76; vocibus interiores conceptus cordis exprimimus 11, 48, intellectuales conceptiones 37, 2, 57; in visionibus interdum voces horribiles audiuntur 4, 16, 368; vox Dei miraculose formata in aere cum quadam aeris turbatione 38, 1, 20, sensibilibus audita 38, 1, 35
- vulgaris: spatium aere plenum vulgares homines reputant vacuum 26, 96; secundum aestimationem vulgarium hominum loqui mos est in sacra Scriptura 26, 98
- vulnus, vulnerare: vulnera a principio curata ad sanitatem perveniunt 7, 110; ex putredine vulnerum vermes generati 30, 1, 194; sagittae laedunt interius vulnerando 41, 1, 336; vulnerum dolore non repellitur equus in praelio 39, 22, 252.—*Vulnera*: tribulationes 9, 17, 427; *vulnera multiplicare*: contendere 9, 17, 426
- vultur: valde a remotis solet videre 28, 110
- vultus: *vultum iudicum operire*, id est rationem eorum obnubilare 9, 24, 553
- vulva: in vulva aliqui moriuntur ante vel post infusionem animae rationalis 3, 16, 392
- zelus: iusti ex zelo divino interdum ea quae concipiunt ad honorem Dei dicenda tacere non possunt 4, 2, 25, *vide* iustus, ira

LOCI SACRAE SCRIPTURAE

VETUS TESTAMENTUM

<p>Genesis</p> <p>I I₆ 293, 2₂ 33</p> <p>I, I 38₇ 147</p> <p>2 38₈ 207</p> <p>9 26₁₀ 141, 26₁₂ 175</p> <p>14 38₇ 149</p> <p>24 40₁₀ 286</p> <p>25 35₁₀ 102</p> <p>2, 7 4₁₉ 471, 10₈ 176, 10₉ 216, 38₁₂ 239</p> <p>24 31₁₂ 145</p> <p>3, I 2₉ 152</p> <p>I7 31 56</p> <p>I9 10₉ 220</p> <p>4, 10 16₁₉ 256</p> <p>6, 4 26₅ 56</p> <p>I2-I3 26₅ 57</p> <p>I4 23₁₂ 200</p> <p>I7 26₅ 60</p> <p>9, I 23₁₂ 200</p> <p>25 31 57</p> <p>I3, 6 I₄ 100</p> <p>I8, 27 16₁₆ 214</p> <p>I9, 24 28₈ 90</p> <p>37, 34 I₂₀ 754</p> <p>37, 35 21₁₃ 120</p> <p>40, 20 3₄ 181</p>	<p>Iosue</p> <p>7, 25 31 58</p> <p>I Regum</p> <p>2, 6 10₂ 50</p> <p>I7, 43 31 60</p> <p>II Regum</p> <p>II, 2-4 4₂₀ 538</p> <p>III Regum</p> <p>I7, 23 7₁₀ 231</p> <p>I9, 12 4₁₆ 366</p> <p>21, 27 I₂₀ 754</p> <p>22, 22 4₁₆ 363</p> <p>IV Regum</p> <p>4, 35 7₁₀ 231</p> <p>9, 30 42₁₄ 180</p> <p>Tobias</p> <p>2, 12 I₁₂ 577</p> <p>Iob</p> <p>I-2 16₁₃ 161</p> <p>I, I I₅ 134, I₈ 456</p> <p>3 42₁₂ 151, 153, 154, 156</p> <p>8 2₁ 12, 2₃ 39</p> <p>I2 2₆ 114, 2₈ 144, 40₁₀ 271</p> <p>I5 I9₁₂ 114, 30₁₂ 129</p> <p>I7 I9₁₂ 114</p> <p>I9 I9₁₇ 164</p> <p>21 4₆ 83</p> <p>2, 5 4₅ 68</p> <p>7 I6₈ 76</p> <p>8 7₆ 114, I6₁₆ 217, I9₉ 86</p> <p>I0 2₁₈ 271</p> <p>3, 3 3₂₆ 557, 4₁ 7, 6₂₅ 275, I9₃ 20, 34₃₃ 380, 39₃₅ 373</p> <p>7 3₈ 272</p> <p>II 3₁₆ 391</p> <p>24 3₂₆ 559, 4₁ 8, 4₇ III</p> <p>26 3₂₆ 560, 4₁ 9, II₄ 31</p> <p>4, 2 I3₁₄ 196</p> <p>5 6₁₀ 134</p> <p>7 4₁₇ 383, 9₂₂ 511, I3₁₄ 196, I6₉ 89, 36₁₂ 112, 37₂₄ 379</p>	<p>4, 10 10₁₆ 340</p> <p>I2 5₂ 2</p> <p>I3 4₁₅ 301, 4₁₆ 346</p> <p>I7 9₁ 5, 9₂ 23, 37₂₄ 383</p> <p>I8-I9 16₁₉ 244</p> <p>I8 4₁₉ 494, 497, 4₂₀ 519, 26₁₂ 168, 40₁₀ 229</p> <p>I9 5₂ 4, 6₁ 9</p> <p>20 4₂₁ 561</p> <p>5, 6 36₁₂ 112, 37₂₄ 379</p> <p>8 15₄ 40</p> <p>I7-26 22₃₀ 313</p> <p>I7 7₁ 2, I7₁₃ 177</p> <p>I8 10₁₅ 330, I5₁₁ 97, 17₅ 82</p> <p>I9 I7₁₁ 156</p> <p>23 8₄ 60</p> <p>6, 2-3 II₆ 100</p> <p>2 8₃ 35, 9₂₂ 513, 33₂₇ 316, 39₃₅ 360</p> <p>4 30₁₁ 107, 34₈ 61</p> <p>25 II₃ 19</p> <p>30 II₄ 25</p> <p>7 37₂₄ 377</p> <p>7, I 7₅ 97, 7₇ 148, I4₆ 49, I4₁₄ 177</p> <p>3 42₁₆ 203</p> <p>5 II₁₇ 240, 33₂₅ 278</p> <p>6 7₁₆ 336, 8₅ 83, II₁₇ 242, II₁₈ 256, 258</p> <p>7 7₁₀ 235</p> <p>I2 7₂₁ 531, 9₁ 7</p> <p>I4 33₂₂ 240</p> <p>I6 8₃ 37, I3₁₅ 222</p> <p>I8 7₂₁ 534</p> <p>I9 9₁ 7</p> <p>20 7₂₁ 536</p> <p>8, 3 9₁ II, I8, 37₂₄ 386</p> <p>4 36₁₂ 112, 37₂₄ 379</p> <p>5 10₁₅ 330</p> <p>6 I7₁₁ 156</p> <p>I9 I4₂₁ 315</p> <p>20 9₁ 13, 19</p> <p>9, 4-7 9₃₃ 726</p> <p>8 9₁₀ 274, 278</p> <p>9 9₁₀ 281</p> <p>II 9₁₉ 448</p> <p>I2 9₁₄ 388</p> <p>I3 16₁₅ 192</p> <p>I4 9₁₉ 452</p> <p>I6 9₁₉ 446</p> <p>22 10₁ 2</p> <p>24 10₁ 4, 8, 10₂ 46, 10₂₂ 496</p> <p>34-35 II₁₈ 206</p>	
<p>Exodus</p> <p>4, 21 7₂₀ 462</p> <p>10, I 7₂₀ 462</p> <p>I3, 3 3₄ 172</p> <p>20, 8 3₄ 164</p> <p>II 3₄ 171</p> <p>I8 38₁ 24</p> <p>22, I 31₁₁ 143</p> <p>32, 6 I₅ 169</p> <p>33, II 4₁₂ 260</p>	<p>Leviticus</p> <p>25, 5 5₆ 105</p>	<p>Numeri</p> <p>I2, 6-8 4₁₂ 240</p> <p>6 33₁₅ 157</p> <p>23, 19 2₃ 54</p>	<p>Deuteronomium</p> <p>5, 26 37₂₀ 313</p> <p>16, 18 5₄ 73, 29₇ 75</p> <p>32, 13 5₂₃ 392</p> <p>15 I₅ 129, I30, I2₈ 124</p> <p>39 9₂₂ 522</p>

(Iob)

10, 2 II₅ 42, II₁₃ 211
 3 IO₈ I64, IO₁₈ 372,
 IO₂₂ 497
 4 IO₂₂ 498
 7 II₄ 30
 8 IO₁₈ 372
 9 IO₁₈ 277
 14 . . IO₂₂ 499, II₄ 29, 35₃ 30
 15 35₃ 22
 16 II₁ 2
 17 IO₂₀ 413, II₃ 18
 18 IO₂₂ 499
 II, 4 37₂₄ 386
 6 I2₁ 3, I3₃ I9, 37₂₄ 383
 8 23₃ 60
 14-15 I6₁₈ 239
 15 I2₄ 52
 17 I2₁ I9, I7₁₁ I56
 18 I2₁ I9, I3₁₂ I70
 19 I3₁₂ I76
 I2, 2 I2₁₁ I63, I5₂ I6
 3 I5₁ 8, 34₁₀ I07
 7-8 I2₁₀ I56
 12 32₄ 45, 32₇ 71
 17 I2₂₁ 330, 333
 18 I2₂₁ 352
 19 I2₂₂ 354
 I3, 3 I3₁₉ 282, I5₃ 20,
 33₁₂ IO2, 39₃₅ 359
 4 33₃ 23, 34₂₂ 364,
 37₂₄ 395, 42₇ 62
 8 I3₂₃ 321
 10 37₂₄ 399
 15 I3₁₈ 255
 17 33₁₁ 93
 18 I5₁₄ II9, 33₉ 62
 20 I5₃ 20
 21 I5₄ 33
 22 38₃ 72
 24-25 I5₁₇ I51
 24 I5₂₀ I83, 33₁₀ 73
 25 I3 (I4₁) 441
 26 I5₂₀ I86, I5₂₈ 278
 27 I4₁₆ 222, I5₁₇ I53,
 I5₂₀ I84, 33₁₁ 92
 28 I5₂₂ 218
 I4, I I4₆ 36, I6₂₃ 303
 6 I4₁₃ I50, I4₁₄ I80
 7-9 I4₁₁ IO2
 7 I9₁₀ 93
 10 I4₁₂ I22
 13 31₃ 351, IO₂₁ 425,
 I3₁₆ 238
 14 37₂₄ 377
 21-22 I8₂₀ 243
 21 21₂₁ 203
 I5, 2 I5₁₂ IO1
 3 I5₁₁ 94, I5₁₃ II0
 9 I7₁₀ I52
 11 I6₂₁ 281
 12 I6₁₆ 203
 15-16 I6₁₉ 246
 15 I6₁₈ 232

I5, I8 I7₁₀ I53
 20 I6₁₀ II6
 21 24₂₂ 269
 28 I5₂₀ I89
 32 I6₁₀ II0
 34 I6₁₀ II7
 I6, I2 I7₃ 50, 23₃ 22
 14 I6₂₁ 276, I7₁ 2
 16 I6₂₁ 276, I7₁ 2, I7₂ 42
 17 I7₂ 45
 18 I6₂₁ 276, I7₁ 2,
 I7₂ 37, 33₃ 62
 21 I7₂ 46
 23 I7₁ 2
 I7, 2 I8₄ 45, 33₂₇ 311
 7 I8₄ 32
 9 I8₄ 36
 10 I7₁ 6, I8₃ 26
 18, 2 I9₄ 27
 4 36₁₂ II2, 37₂₄ 379, 386
 I9, 2 33₃ I7
 6 34₅ 36
 7 33₁₃ I25
 10 I9₂₃ 216
 II-20 I9₂₃ 220
 13 42₁₁ I20
 20 I9₂₆ 298
 25 31₃ 351, IO₂₁ 425,
 I3₁₆ 238, 21₁₃ II6,
 21₂₄ 341, 27₈ 89
 20, 4 36₁₂ II2, 37₂₄ 379
 5 21₇ 48, 54, 21₁₃ IO9
 6-7 40₇ I70
 8 21₇ 52
 10 21₇ 59
 11 20₁₄ I39
 15 21₇ 57
 19 20₂₁ 222
 21, 3 22₁₉ 206
 4 22₂ 6
 7 34₄₀ 350
 22 22₁₂ IO7, 22₁₄ I54
 28 22₅ 36
 32 27₈ 89
 22, I 37₂₄ 386
 5 23₁ 3, 24₁ 3, 25₁ 3
 12 23₁ 3, 24₁ 6, 25₁ 3
 14 23₁₀ I58
 17 22₂₁ 231
 18 27₁₃ I65
 23, 3-4 33₂₃ 252, 34₂₃ 268
 3 23₈ 74
 4-5 33₁₃ II8
 6 25₂ I7
 10 32₂ 32, 34₅ 42,
 40₃ 23
 11 32₂ 33, 34₃ 89
 13 25₁ I3
 24, I5 38 269
 17 38 270
 25, 3 33₂₃ 265
 4 37₂₄ 383
 26, I4 40₄ 66

27, 2 34₅ 34, 34₆ 46
 6 I7₂ 32, 34₅ 30, 40₁ 8
 13 28₁ 2
 28 27₈ 93
 28, I5 28₁ 9
 20 28₂₃ 284
 29 30₂₅ 249, 31₁ 2
 29, 2 42₁₂ I47
 6 30₃ 35, 30₆ 58
 7 5₄ 73
 8-10 29₂₁ I94
 8 30₁ I2
 9 30₁ I9
 10 30₃ 25
 II-I6 29₂₁ I94
 II 30₂ 29
 12 30₂₅ 257
 14 36₂₁ 227
 18 30₇ 76
 21 29₂₃ 211
 23 30₁₀ 95
 25 I9₉ 85
 30 29₁ I2, 31₁ 2
 30, I-24 30₂₅ 249
 I I9₉ 82
 16 33₂₂ 242
 21 34₉ 90, 41₁ I3
 31 29₁ I2, 34₅ 32, 35₃ 43
 31, I 31₁₆ I83
 5 31₁₆ I83, 31₂₄ 265
 16 31₂₄ 265
 18 IO₁₂ 264
 32, 2-3 33₁ 2
 22 37₂₄ 377
 33, 9-II 33₁₂ IO0
 9-10 34₁ 4, 36₁ 2
 IO-I3 32₁ 7
 IO 37₂₄ 386, 39₃₅ 362
 12 38₃ 46
 14 33₃₀ 341
 23 33₂₆ 289, 37₂₄ 390
 27 36₁₂ II2, 37₂₄ 379
 34-35 36₁ 6, 36₂ I6
 34 33₁₂ IO7, 40₁ 8
 34, 5 32₁ 7, 38₂ 46
 9 32₁ 7
 18-23 34₂₄ 274
 20 34₂₃ 256
 24 34₂₀ 238, 34₂₃ 330
 30 37₂₄ 389
 35 36₁ 6, 36₂ I6
 35, 2-3 32₁ 7
 2 38₂ 46
 3 35₁₀ 96
 36, 5-12 36₁₅ I52
 5 36₁₇ I77
 8 36₁₆ I54
 13 27₈ IO5, 37₂₄ 383
 15 36₁₆ I54
 17 36₁₈ I90
 27-30 37 (36₂₂) 2
 29 37₁₁ I70
 31 38₂₃ 440
 33 37₂₁ 321

(Iob)

37, 12	37 ¹² 201
38	40 ¹ 2
38, 1	40 ¹ 14
2	38 ¹ 14, 42 ⁷ 50
3	38 ¹ 14, 40 ¹ 14, 42 ⁷ 50
4	38 ¹² 238
10	26 ¹⁰ 141
19	38 ²⁴ 452
35	41 ¹⁴ 241
36	39 ¹ 3
39	39 ¹ 5
41	39 ¹ 5
39	40 ¹ 2
39, 13	39 ¹² 202
15	30 ²⁰ 285
40, 6	41 ²⁵ 451
10	40 ¹⁵ 411
14	40 ¹⁰ 266
19	40 ²⁰ 527
20	3 ⁸ 256, 40 ¹⁰ 254
41, 25	40 ¹⁰ 268
42, 6	3 ⁴ 133
7	38 ¹ 14
10	42 ¹² 149

Psalmi

4, 6	33 ¹⁴ 146
7	33 ¹⁴ 147
5, 5	1 ⁵ 177
7	10 ³ 103
7, 5	3 ²⁶ 541
13	9 ²⁸ 651
9, 22	9 ¹¹ 311
39 (10, 18)	22 ⁹ 83
10, 6	9 ¹² 335
11, 9	1 ⁷ 379
12, 1	10 ⁹ 211
15, 2	22 ³ 23
6	27 ¹³ 155
17, 12	3 ²³ 490
18, 13	4 ²⁰ 544, 4 ²¹ 551, 9 ²⁰ 491
26, 10	12 ⁴ 49
30, 13	8 ¹⁹ 292
31, 9	4 ¹⁰ 173
33, 16	3 ⁶ 62
34, 16	16 ¹⁶ 207
40, 4	33 ¹⁹ 217
41, 4	16 ²¹ 288
43, 22	5 ¹⁹ 343
23	8 ⁶ 108
44, 4	12 ¹⁸ 304
49, 9	35 ⁷ 73
56, 5	5 ¹⁵ 269
57, 11	16 ¹¹ 129
68, 13	5 ⁴ 73, 29 ⁷ 75
72, 18	40 ⁸ 162
76, 19	40 ⁴ 69, 70
84, 9	11 ⁵ 46
101, 18	35 ¹² 126
102, 20-21	9 ¹⁸ 366
103, 4	4 ¹⁹ 498
10	28 ¹⁰ 127
29	34 ¹⁵ 162

118, 11	23 ¹² 205
124, 1	9 ⁵ 94
138, 7	9 ¹² 355
8	9 ¹² 372
148, 8	39 ²⁷ 301

Proverbia

1, 24	27 ⁹ 113
28	27 ⁹ 114
5, 22	18 ⁸ 107
8, 15	9 ¹² 378, 36 ²² 243
10, 7	40 ⁸ 194
24	13 ¹¹ 169
11, 2	5 ² 18, 15 ²⁷ 260
13, 10	40 ⁶ 150
14, 13	3 ²³ 472
15, 1	40 ²² 571
5	15 ¹⁴ 126
19, 11	4 ⁵ 71
12	39 ²⁴ 265
20, 9	9 ¹² 339
21, 1	12 ²⁴ 374
22, 22	5 ⁴ 73, 29 ⁷ 75
25, 27	37 ²⁰ 305
26, 14	22 ¹⁴ 146
28, 9	27 ⁹ 116
15	4 ¹⁰ 176

Ecclesiastes

1, 8	3 ²³ 492
4, 14-15	8 ¹⁹ 294
5, 9	20 ²⁰ 226
12	5 ⁸ 55, 18 ¹⁰ 128
16	3 ⁴ 160
6, 1-2	1 ⁴ 105
7, 1	3 ²³ 474
14	12 ¹⁴ 225
8, 6-7	3 ²³ 481
9, 3	21 ¹⁶ 148
11	5 ¹¹ 229
11, 7	3 ⁴ 157
12, 7	34 ¹⁴ 156

Cantica

8, 6	18 ⁵ 70
------	--------------------

Sapientia

2, 9	24 ¹² 206, 27 ¹² 152
11	22 ⁸ 72
24	40 ¹⁰ 280
4, 16	1 ⁸ 474
5, 21	9 ¹² 374, 20 ²⁸ 333
22	41 ¹⁴ 256
6, 14	24 ¹² 131 <i>vide</i> Addenda
9, 15	19 ²⁶ 309
11, 21	9 ¹⁰ 285
13, 2	31 ²⁶ 284
14, 11	15 ¹⁹ 171
17, 4	10 ²² 487
10	12 ⁶ 113, 18 ¹¹ 142
17-18	4 ¹⁵ 306
18, 20	13 ¹¹ 159

Ecclesiasticus

1, 5	28 ²¹ 258
10	28 ²³ 291
2, 5	4 ⁸ 76
5, 8	8 ⁵ 95
9, 10	20 ⁷ 64
10, 14	15 ²⁸ 251, 40 ⁷ 175
15	33 ¹⁷ 195, 40 ⁶ 133
11, 27	3 ²⁵ 527
33	1 ⁹ 484
12, 9	2 ¹¹ 225
19, 1	4 ²⁰ 534
12	4 ² 23
27	31 ¹² 223
23, 32	31 ¹² 153
24, 5	37 ⁷ 71
25, 23	4 ¹¹ 206
26	4 ¹¹ 207
26, 5-6	31 ²⁴ 346
13	1 ⁴ 123
27, 6	7 ¹⁸ 401
31, 35	1 ¹² 641
40, 1	1 ²¹ 795
44, 20	1 ⁸ 447

Isaias

1, 23	22 ⁹ 79
3, 1-2	12 ²⁰ 323
6, 1	1 ⁶ 226
9	7 ²⁰ 462
7, 14	4 ¹² 249, 252
8, 19	5 (4 ¹) 585
11, 1	4 ¹² 251, 254
2	3 ² 84
14, 4	3 ¹⁸ 419
12	41 ¹⁶ 298
18, 4	29 ¹⁹ 186
26, 3	9 ⁴ 79
7	1 ¹ 35
27, 1	3 ⁸ 263
28, 9	3 ⁸ 65
30, 13	34 ²⁰ 218
33	20 ²⁶ 311
32, 17	25 ⁴ 64
35, 3	4 ⁴ 57
4	9 ¹¹ 307
40, 11	40 ⁴ 57
26	25 ⁵ 50
49, 18	40 ⁵ 122
57, 20	3 ²⁶ 548
21	9 ⁴ 82
63, 17	7 ²⁰ 462
64, 6	9 ¹⁵ 407
66, 1	26 ⁹ 130, 35 ⁵ 54
	36 ²⁹ 316, 38 ²⁴ 601
24	24 ²⁰ 237

Ieremias

1, 13	1 ⁷ 349
14	30 ¹² 126
5, 8	39 ¹⁹ 228
22	26 ¹⁰ 141

(Jeremias)	19, 3 4 ¹⁰ 178	Ionas	3, 5 16 ¹⁶ 212
9, 22 20 ⁷ 61	38, 19 13 ¹¹ 159	Nahum	2, 12 4 ¹⁰ 192, 31 ⁸ 115
24 40 ⁵ 102	Daniel	Zacharias	6, 1 1 ⁷ 349
10, 23 3 ²³ 474	2, 28-29 33 ¹⁵ 172	11, 4-5 1 ⁵ 197	
14, 22 1 ¹⁹ 725	4, 9 40 ¹⁵ 421	Malachias	
17, 9 9 ²¹ 502	14 12 ¹⁰ 153	3, 11 4 ⁹ 148	
20, 9 4 ² 27	7, 10 1 ⁶ 269, 280	14 2 ⁹ 158	
14 3 ³ 123	10, 8 4 ¹⁴ 286	I Machabaeorum	
48, 29-30 40 ⁶ 157	18 4 ¹⁶ 356	2, 24 17 ⁷ 114	
Ezechiel	Ioel		
1, 1 1 ⁶ 228	2, 13 33 ²⁶ 296		
4 4 ¹⁶ 371	Amos		
24 4 ¹⁶ 372	4, 7 37 ¹⁸ 206		
9, 9 22 ¹⁴ 140			
14, 14 Prol. 82			

NOVUM TESTAMENTUM

Matthaeus	15, 2 24 ²⁰ 246	Ad Ephesios	3, 20 42 ¹² 145
3, 10 24 ²⁰ 243	16, 12 37 ²⁰ 311	5, 1 23 ¹¹ 185	
17 1 ⁷ 347	24, 15 3 ³ 269	13 37 ³ 78	
5, 11 9 ¹⁸ 441	17 3 ³ 270	16 31 76	
12 9 ¹⁸ 442	Actus Apostolorum	Ad Philippenses	
48 23 ¹¹ 183	5, 41 1 ²¹ 852	4, 12-13 2 ¹⁰ 187, 188	
6, 33 42 ¹⁰ 107	Ad Romanos	Ad Colossenses	
7, 7 4 ²⁴ 33	1, 20 11 ⁶ 53	2, 15 40 ¹⁹ 507	
15 9 ²¹ 694	22 12 ²⁰ 319	I ad Thessalonicenses	
16 20 ⁵ 47	24 7 ²⁰ 462	4, 13 1 ²⁰ 760	
9, 25 7 ¹⁰ 231	5, 12 14 ¹³ 153, 19 ²⁵ 256	5, 3 22 ¹¹ 101	
14, 6 3 ⁴ 181	7, 15 31 39	22 39 ³⁴ 354	
8 4 ¹⁰ 185	8, 16 9 ²⁰ 476	I ad Timotheum	
17, 5 1 ⁷ 347	28 9 ¹¹ 316	6, 16 3 ²³ 487	
19, 6 31 ¹¹ 137	36 5 ¹⁹ 343	17 31 ²⁴ 273	
21, 21 9 ⁵ 99	9, 18 7 ²⁰ 462	Ad Hebraeos	
23, 3 4 ³ 37	11, 33 37 ²³ 361	13, 8 19 ²⁵ 279	
26, 24 3 ³ 88	12, 14 31 46, 64	Epist. Iacobi	
38 31 13, 38	15 30 ²⁵ 253	1, 11 22 ²⁰ 226	
27, 52 7 ¹⁰ 231	13, 1 4 ¹¹ 6	4, 6 40 ⁶ 136	
Marcus	I ad Corinthios	5, 11 Prol. 87	
14, 34 31 13	2, 11 3 ²³ 485	I Epist. Petri	
Lucas	4, 4 9 ¹⁵ 403, 9 ²⁰ 485	5, 8 1 ⁷ 368	
1 4 ¹⁶ 357	6, 18 1 ¹ 27	I Epist. Iohannis	
1, 51 40 ⁴ 59	7, 31 14 ¹² 130	1, 8 17 ² 34	
4, 6 40 ¹⁰ 321	10, 13 2 ⁴ 122	4, 20 6 ¹⁴ 196	
12, 4 27 ²² 247	13, 2 9 ⁵ 101	Apocalypsis	
18 20 ²² 250	15, 15 13 ¹⁰ 136	1, 10 4 ¹⁶ 374	
18, 11 40 ⁶ 145	51 14 ¹⁴ 194	5, 5 40 ¹⁹ 478	
Iohannes	53 19 ²⁶ 315	12, 9 3 ³ 262	
3, 20 3 ³ 268, 24 ¹⁴ 145	57 40 ¹⁶ 480	10 41 ¹⁶ 307	
5, 25-26 19 ²⁵ 273	II ad Corinthios		
25 14 ¹⁵ 202	2, 15-16 1 ³ 466		
28 14 ¹⁵ 200	6, 14 4 ¹³ 46		
6, 40 19 ²⁵ 294	16 1 ⁷ 395		
8, 34 9 ²⁴ 566	12, 4 4 ¹² 226		
9, 4 23 ⁹ 141	13, 4 19 ²⁵ 267, 271		
11, 9 18 ⁵ 60			
24 14 ¹² 134			
12, 29 38 ¹ 25			

INDEX AUCTORUM ET OPERUM

Numerorum, quibus hic ad textum Thomae remittimus, prior capitulum, alter lineam indicat; numerus vero cursivus denuntiat auctorem vel locum ab ipso Thoma aperte vel tacite allegatum.

Alanus de Insulis	Alcuinus	De sophisticis elenchis
Distinctiones . . . I 255; 7 330; 8 261; 13 341; 15 259; 22 275; 40 636	Super Iohannem I, 18 . . . 19 311	I c. 11 (171 b 18) . . . 6 317
Albertus Magnus	Alexander Aphrodisius	Physica
Analytica posteriora	Super Meteora II c. 1 . . . 38 181	I 15 (192 a 24) . . . 10 101
I tr. 2 c. 9 I 371	Algazel	II 7 (196 a 20) . . . Prol. 16
De animalibus	Metaphysica	8 (196 b 21) . . . 9 114
I tr. 2 c. 8 n. 220 . . . 27 36	I tr. 3 22 124	10 (197 b 25) . . . 9 655
II tr. 1 c. 7 n. 76 . . . 41 204	tr. 5 sent. 5 ibid.	13 (199 a 7) . . . 9 114
tr. 2 c. 3 n. 112 . . . 16 177; 40 328	Ambrosius	III 10 (206 b 32) . . . 9 37
XIII tr. 1 c. 6 n. 45 . . . 41 177	De officiis I c. 24 4 392	IV 8 (213 a 1) . . . 5 208; 26 138; 38 173
XXIV n. 14 41 73	Expos. in Ps. 118, 68 . . . 27 58	9 (213 a 27) . . . 26 97
n. 15 41 51	Ambrosius (pseudo)	19 (220 b 28) . . . 38 393
n. 17 40 641, 666 6 313; 40 96	VIII 15 (261 b 12) . . . 3 376
n. 19 40 625	Anaritiis	De caelo et mundo
De caelo et mundo	In X lib. priores Elementorum	I 6 (270 a 12) . . . 14 114; 25 32
I tr. 1 c. 8 37 268	Euclidis I 371	7 (270 b 20) . . . 35 55
II tr. 1 c. 6 38 354	Anaxagoras	28 (282 b 4) . . . 9 106; 14 253
tr. 3 c. 11 38 557 38 181	II 2 (284 b 21) . . . 23 80
De natura locorum	antiqui	3 (285 b 16) . . . 23 84
tr. 1 c. 8 37 333; 38 523 Prol. 14; 9 37; 34 165; 35 116; 38 96	3 (285 b 23) . . . 23 96
c. 9 38 354	Aristoteles	3 (285 b 31) . . . 23 130
De spiritu et respiratione	<i>Operum quae Thomas commentatus</i>	4 (286 a 32) . . . 10 101
I tr. 2 c. 3 . . . 17 10; 18 167; 34 104	<i>est primo loco librum, deinde com-</i>	6 (287 a 23) . . . 9 182
De vegetabilibus et plantis	<i>mentarii subdivisionem vel, ut aiunt,</i>	11 (289 b 30) . . . 38 384
VI tr. 2 c. 4 8 166	<i>lectionem producimus; pro ceteris</i>	14 (290 b 12) . . . 38 656
VII tr. 2 c. 4 24 212	<i>vero operibus quae allegantur quaeque</i>	14 (291 a 7) . . . 38 651
Meteora	<i>a Thoma non exposita fuerunt, ad</i>	26 (296 b 6) . . . 38 130
III tr. 1 c. 2 37 132	<i>capitula (= c. vel cap.) editionis</i>	26 (296 b 21) . . . 9 149; 38 130
tr. 3 c. 5 . . . 36 317; 38 469, 594	<i>Berolinensis remittimus.</i>	III 3 (299 b 13) . . . 37 274
tr. 5 28 14, 94 22 141; 38 384	IV c. 5 (312 a 25) . . . 5 208; 26 138; 38 173
Mineralia	Perihermenias	De generatione et corruptione
I tr. 1 c. 9 10 468	I 2 (16 a 3) 11 49	II c. 10 (336 a 16) . . . 38 327
II tr. 2 c. 11 28 180	Analytica posteriora	c. 10 (336 b 27) . . . 14 142
tr. 2 c. 13 28 201	I 1 (71 a 1) 23 36	c. 11 (338 b 11) . . . 7 188
tr. 2 c. 17 28 201	4 (71 b 34) 12 205	c. 11 (338 b 16) . . . 19 335
tr. 2 c. 18 28 243	II 20 (100 a 10) . . . 10 129	Meteora
III tr. 1 c. 2 28 14, 94	Topica	I 3 (339 b 21) . . . 35 55
tr. 1 c. 5 28 14, 20, 94	III c. 1 (116 b 21) . . . 10 253	14 (346 b 20) . . . 38 498
tr. 1 c. 10 28 20	IV c. 5 (125 b 22) . . . 4 96	14 (346 b 32) . . . 26 127
Quaestiones de animalibus		14 (347 a 16) . . . 38 508
II q. 14 40 439		14 (347 b 6) . . . 37 336
Super De caelesti hierarchia		15 (347 b 12) . . . 38 432
cap. 2 § 9 . . . 19 106; 21 300; 40 154		15 (347 b 17) . . . 38 499
Super Iob 37, 22 37 336		15 (347 b 23) . . . 38 504
Super lib. I Sententiarum		15 (348 a 29) . . . 38 433
in Prol. Magistri 6 313		15 (348 b 2) . . . 37 336
		15 (348 b 16) . . . 38 433

- (*Meteora*)
 II 6 (358 a 29) . . . 37 253
 7 (359 b 27) . . . 38 198
 10 (362 b 19) . . . 38 360
 10 (362 b 25) . . . 9 252
 c. 6 (364 b 14) . . . 37 184
 c. 8 (366 a 4) . . . 9 151
 c. 9 (369 a 28) . . . 36 317;
 38 469, 594
 III c. 6 (378 a 26) . . 28 14, 94
 IV c. 4 (382 a 11) . . . 37 274
 c. 9 (386 a 13) . . . 40 180
- De anima*
 I 2 (403 a 30) . . . 5 10
 12 (411 a 5) . . . 11 36
 II 2 (413 a 9) . . 4 476, 486
 9 (416 b 23) . . . 4 489
 III 7 (429 a 18, b 5) . 14 309
- De sensu et sensato*
 2 (437 a 3) 7 161;
 10 136; 37 21
 2 (437 a 12) . . . 12 176; 37 56
- De memoria et reminiscencia*
 6 (452 a 27) 39 73
- De somno*
 cap. 3 (456 b 17) . . . 33 166
- De insomniis*
 cap. 3 (461 a 15) . . . 4 313;
 33 171
 cap. 3 (461 a 21) . . . 7 318
- De divinatione per somnium*
 cap. 1 (463 a 23) . . 4 326; 7 315
- De respiratione*
 cap. 5 (472 b 27) . . 27 31
 cap. 17 (478 b 24) . . 13 420;
 14 67
- De historiis animalium* (transl. Scoti:
 ms. Bibl. Apost. Vaticanae, Chis.
 E. VIII. 251; transl. Guillelmi: ms.
 Vat. lat. 2095; *vide* Praefatio § 13
 et 145)
 I c. 8 (491 b 9) . . 14 307
 c. 11 (492 b 10) . . 27 36
 II c. 13 (504 b 17) . 41 204
 III c. 1 (510 a 15) . . 40 344
 V c. 2 (540 a 20) . . 40 425
 c. 2 (540 a 21) . . 40 331
 VIII c. 9 (596 a 7) . . 40 452
 IX c. 1 (610 a 24) . . 40 496
 c. 46 (630 b 18) . . 40 307
- De partibus animalium*
 III c. 6 (669 a 8) . . . 41 177
- De progressu animalium*
 cap. 4 (705 b 20) . . . 23 84
- De generatione animalium*
 I c. 18 (725 b 3) . . 10 245
 c. 18 (726 a 26) . . 10 245
 II c. 3 (736 a 35) . . 10 258
 c. 3 (737 a 27) . . . 1 64
 c. 4 (739 b 20) . . 10 250
 III c. 11 (761 a 32) . . 38 187
- IV c. 2 (767 a 31) . . 38 187
 c. 6 (775 a 6, 14) . . 38 507
- Metaphysica*
 I 1 (980 a 26) . . . 7 161;
 10 136; 37 21
 3 (982 b 26) . . . 1 431
 4 (983 b 7) . . . Prol. 14
 4 (983 b 26) . . . 38 188
 V 13 (1018 b 30) . . . 12 205
 19 (1022 a 5) . . . 38 219
- Liber Ethicorum*
 I 2 (1094 a 23) . . . 9 121
 9 (1097 a 29) . . . 7 75
 12 (1098 b 12) . . . 2 1
 14 (1099 b 28) . . . 8 196
 II 7 (1107 a 2) . . . 24 220
 III 12 (1114 a 23) . . 10 99
 14^v (1115 a 26) . . . 8 73;
 9 519
 17 (1116 b 31) . . . 17 139
 18 (1117 a 29) . . . 4 91
 IV 10 (1124 b 18) . . . 29 103
 10 (1124 b 26) . . . 36 143
 17 (1128 b 11) . . . 3 532
 V 9 (1133 a 20) . . . 27 189
 16 (1137 b 13) . . . 11 79
 VI 7 (1142 a 15) . . . 15 89;
 32 71
 11 (1144 b 2) . . . 10 260;
 38 625
 VII 6 (1149 a 25) . . . 5 20
 9 (1152 a 1) . . . 4 98
 11 (1152 b 18) . . . 31 28;
 38 64
 VIII 12 (1161 b 18) . . . 1 57
 IX 11^r (1170 a 20) . . 3 82, 315;
 10 17
 13 (1171 a 28) . . . 2 245
 13 (1171 a 35) . . . 2 227
 14 (1171 b 32) . . . 2 227
- Politica*
 I 1 (1253 a 10) . . . 6 77
 6 (1256 b 20) . . . 37 112;
 38 271
 7 (1257 a 5) . . . 27 187
 7 (1257 a 35) . . . 27 189
 VII c. 7 (1327 b 23) . . 30 122
- Rhetorica*
 II c. 2 (1378 a 31) . . . 5 10
 c. 2 (1379 a 15) . . . 30 278
 c. 8 (1385 b 13) . . . 19 201
 III c. 17 (1418 b 4) . . . 1 637
- astrologi*
 3 120; 38 354
- Augustinus*
Confessiones
 I c. 12 24 223
 II c. 6 5 10
 IX c. 12 7 297
Contra Maximinum
 II c. 13 40 96
- De civitate Dei*
 II c. 4 40 358
 c. 25 40 355
 V c. 1 Prol. 39
 c. 9 Prol. 37
 IX c. 4 . . . 1 736; 3 2; 6 81,
 163, 168
 c. 5 19 201
 XI c. 9 . . . 38 159; 40 295
 XII c. 13 . . 7 138, 207, 229;
 10 422; 14 123;
 16 308; 19 285
 XIV c. 7 . . . 14 335; 16 59
 c. 9 1 749
 c. 10 1 52
 XV c. 23 40 349
 c. 25 . . . 3 551; 6 31;
 9 145, 357; 13 159
 XVIII c. 14 25 54
 XX c. 7 9 42; 19 302
 c. 22 24 236
 XXI c. 17 4 453
 XXII c. 26 19 319
 c. 29 19 330
- De consensu Evangelistarum*
 II c. 4 5 321; 42 69
- De cura pro mortuis*
 cap. 4 11 266
- De disciplina christiana*
 cap. 6 29 59
- De Genesi ad litteram*
 I c. 1 40 292, 391
 IV c. 26 40 295
 c. 33 40 295
 XI c. 3 1 572; 12 129;
 15 196; 40 407
- De haeresibus*
 8 19 302
 10 19 278
 46 10 50, 106, 169
- De libero arbitrio*
 II c. 19 8 196
 III c. 17 22 275
- De nuptiis et concupiscentia*
 I c. 24 25 72
- De perfectione iustitiae hominis*
 cap. 5 13 335
- De Trinitate*
 III c. 4 9 363; 25 43
 XIII c. 5 18 62; 21 241
 XIV c. 1 1 868; 28 238
- Enarrationes in Psalmos*
 7, 5 31 69, 112
 34, 6 31 7
 63 27 102
 94, 1 . . . 23 188; 30 141; 31 76
 139, 5 41 99
- Soliloquia*
 I c. 10 31 28; 38 64
 c. 12 16 71

- Augustinus (pseudo)
 39 296
- Averroes
 De caelo et mundo
 II comm. 13 23 90
- Metaphysica
 XI (XII) comm. 37 22 141
 comm. 51 22 111, 124
 comm. 52 22 141
- De substantia orbis
 cap. 2 38 321
- Avicenna
 Canon medicinae
 I fen 1 doct. 3 c. 1 14 22
 doct. 4 c. 1 7 118;
 16 85
 doct. 5 c. 1 21 249
 doct. 6 c. 1 17 10;
 18 167; 34 104
 fen 2 doct. 3 c. 11 16 62
 III fen 5 tr. 2 c. 13 41 139
- De anima
 II c. 3 16 62
- Metaphysica
 VIII c. 6 22 124
 IX c. 4 5 184
 c. 6 1 404
- Sufficientia
 I c. 14 Prol. 16
- Bartholomaeus Anglicus
 De proprietatibus rerum
 VIII c. 35 et 36 9 240;
 37 144; 38 546
 c. 37 9 248
 XI c. 3 37 256
 XII c. 1 39 313
 XIII c. 26 41 165
 XVII c. 35 8 168, 171
 XVIII c. 12 21 82
 c. 43 40 487
- Bernardus
 Epistula 12 19 201
- Boetius
 De consolatione philosophiae
 I metr. 1 3 42
 III pr. 11 14 142
- Bonaventura
 Super lib. I Sententiarum
 in Prol. Magistri dub. 7 6 313
- Cassiodorus
 Super Psalmos
 I, 1 18 62; 21 241
 96, 6 13 249
- Cerinthiani
 19 302
- Chiliastae
 19 302
- Chrysippus
 Prol. 17
- Cicero
vide Tullius
- Cleanthes
 Prol. 17
- Coran
 azoara 23 et 54 19 302
- Corpus iuris canonici
 Decretum Gratiani
 II causa 24 q. 3 can. 6 33 331
- Decretales Gregorii IX
 I tit. 1 c. 1 4 412; 40 226
 tit. 2 c. 11 33 331
 tit. 34 c. 1 33 331
- Corpus iuris civilis
 Digesta
 I tit. 3, 3 11 79
 XLII tit. 1, 53 33 331
- Codex Iustinianus
 III tit. 3 29 76
- Democritus
 Prol. 16
- Diogenes
 38 181
- Dionysius
 De caelesti hierarchia
 cap. 1 § 2 et 3 38 34
 7 § 2 38 166; 41 289
 7 § 3 41 289
 13 § 2 1 278
 14 9 33
- De ecclesiastica hierarchia
 cap. 6 pars 3 § 6 41 289
- De divinis nominibus
 cap. 1 § 5 17 55; 36 50
 4 § 4 38 409
 4 § 19 10 371
 4 § 25 10 81
 4 § 31 10 371
 7 § 2 28 341
- Donatus
 Ars grammatica III 6 13 249
- Ebionitae
 19 278
- Empedocles
 Prol. 16
- Gennadius
 De ecclesiasticis dogmatibus
 cap. 2 19 278
 15 26 48
- gentiles antiqui
 7 138, 207; 14 123; 16 308;
 19 285
- Gerardus Cremonensis
 1 371
- Glossa ordinaria Bibliorum
sive marginalis sive interlinearis
 Gen. 1, 1 40 292, 391
 3, 1 1 572; 12 129;
 15 196; 40 407
 18, 19 21 134
 Lev. 1, 17 1 183
 Esther 4, 1 16 213
 Iob 1, 4 1 100
 1, 21 1 793
 6, 10 6 125
 8, 17 8 267
 10, 22 10 454
 21, 24 15 255
 22, 16 22 181
 26, 11 26 156
 27, 8 13 235; 27 101
 28, 21 28 274
 30, 23 7 182; 10 437;
 21 117
 34, 21 34 243
 36, 23 21 134
 Ps. 1, 1 18 62; 21 241
 34, 6 31 7
 54, 6 26 160
 118, 9 20 122
 Prov. 8, 22 26 199;
 36 250, 259
 Is. 5, 24 20 334
 Osee 8, 8 11 196; 24 57;
 39 69
 Ioh. prol. 39 296
 Rom. 1, 29 6 313
 14, 3 4 19
 16, 27 40 96
 Phil. 4, 4 33 255
 Col. 3, 23 27 102
- Gregorius Magnus
 Homiliae in Evangelia
 II hom. 34 40 392
 hom. 35 1 632 *vide* Addenda

(Gregorius Magnus)

Moralia

	Prol.	101
I	c. 5	34 255
	c. 7	1 100
II	c. 4	1 267
	c. 16	1 774
	c. 17	1 793
V	c. 6	3 461
	c. 38	4 508
	c. 42	4 559
	c. 45	17 109; 19 106; 21 300; 40 154
VII	c. 22	6 156
VIII	c. 25	21 248
IX	c. 16	9 361, 376
	c. 43	10 33
	c. 63	10 436
	c. 65-66	10 457
XI	c. 13	13 123
XIII	c. 55	32 171
XIV	c. 2	18 17
	c. 7	18 65
	c. 49	19 213
	c. 52	19 211
XV	c. 57	21 291
	c. 60	21 326
XVI	c. 8	24 7
	c. 10	22 181
XVII	c. 17	25 90; 30 194
	c. 29	26 161
	c. 32	26 189
XVIII	c. 15	31 334
XXII	c. 20	34 134
XXIV	c. 14	38 153
XXX	c. 10	39 9
XXXII	c. 12	40 250, 302, 303
	c. 23	40 392
XXXIII	c. 9	40 255, 517

Guillelmus de Moerbeke

Transl. ex graeco librorum Aristotelis
De historiis animalium (ms. Bibl. Apost.
Vaticanae, Vat. lat. 2095)
40 307, 331, 425, 452; 41 204

haeretici

19 295; 24 7

Hermannus Alemannus

1 637

Hieronymus

Prologus in libro Iob de
hebraeo translato . . . 3 131

Super Epistolam ad Titum
I, 2 40 296

Hugo de S. Charo

Super Epistolam ad Hebraeos
I, 10 38 85, 664

Hugo de S. Victore

De sacramentis
I pars I c. 10 26 170

Huguccio Pisanus

Liber derivationum I 183;
41 168 var.

Iohannes Damascenus

De fide orthodoxa
II c. 3 40 296
c. 6 37 272; 38 158
c. 7 38 378
c. 14 5 27
c. 16 5 10

Iohannes de Sacrobosco

De sphaera cap. I . . . 38 531, 542

Isidorus

De natura rerum cap. 37 . 37 132, 256

Etymologiae

I	c. 14	39 275
III	c. 71	9 240, 248; 37 143, 144; 38 537, 546
VII	c. 5	1 246
VIII	c. 9	28 258, 267; 35 116; 40 645
	c. 11	1 255, 256; 40 250, 255, 517
X	n. 119	13 235; 27 101
XI	c. 1	16 177; 38 63
XII	c. 1	1 84
	c. 2	39 117
	c. 6	40 515, 518
XIII	c. 15	26 143
XV	c. 16	11 106; 26 199
XVII	c. 7	29 170
	c. 8	42 176

Iudaei

7 229; 19 302

Lambertus Altissiodorensis

Summulae logicae . . . 34 392

Leopoldus

Compilatio de astrorum scientia
tr. 7 3 120

Macrobius

In somnium Scipionis
I c. 9 37 40
c. 14 37 35

Mahumetus

19 302

Manichaei

10 50, 106, 169; 40 302

Michael Scotus

Transl. ex arabico librorum Aristotelis
De animalibus (ms. Bibl. Apost.
Vaticanae, Chis. E. VIII. 241)
27 36; 40 496

Missale romanum

Graduale missae 'Statuit' . . . 1 447

Moneta Cremonensis

Adversus Catharos
IV c. 7 § 2 19 295

Moralium dogma philosophorum

22 1 833

Moyses Maimonides

Dux neutrorum
III c. 16 (17) Prol. 31
c. 17 (18) 22 141
c. 22 (23) Prol. 72; 32 14

naturales antiqui

. Prol. 14

Nemesius

De natura hominis
cap. 3 4 476, 486

nigromantici

40 645, 649

Origenes

Peri Archon I c. 6 4 453

Ovidius

Remedia amoris 127 2 266

Papias

41 168 var.

Peripatetici

1 740; 3 4; 6 168

Petrus Hispanus

Summulae logicae
tr. 5 n. 24 et 26 10 297

Tractatus maiorum fallaciarum 34 392

Petrus Lombardus

Glossa super Psalmos
I, 1 18 62; 21 241
34, 6 31 7
54, 6 26 160
118, 9 20 122

- (Petrus Lombardus)
 Glossa super Epistolas Pauli
 Rom. I, 29 6 313
 I4, 3 4 19
 Col. 3, 23 27 102
 Hebr. I, 3 38 625
 Libri Sententiarum
 II d. 42 c. 4 I 21; 7 499;
 13 339
 d. 42 c. 5 13 349; 33 64
 III d. 39 c. 7 31 69, 112
 Petrus Venerabilis
 19 302
 Pharisaei
 7 229; 19 302
 Philippus Cancellarius
 Summa de bono I 371
 philosophi
 Prol. 17; I 736; 4 98; 7 230;
 9 151; 14 309; 26 155; 38 163
 Plato
 4 476; 9 37
 Parmenides 137 E I 317
 Platonici
 25 54; 37 35
 Plinius
 Naturalis historia
 VII c. 54 (55) 34 165
 IX c. 2 (1) 41 424
 c. 3 (2) 40 514; 41 484
 XVI c. 10 (19) 41 163
 Poeta
 2 266
 Porphyrius
 19 319
 Ptolomaeus
 Almagestum XIII c. 2 38 383
 Pythagorici
 23 96; 38 160, 651
 quidam
 vide Index rerum et verborum
 s.v. quidam
 Robertus Grosseteste (Lincol-
 niensis)
 I 532
 Saraceni
 19 302
 Sallustius
 Bellum Catilinae cap. 20 I 833
 Stoici
 I 737; 3 3; 6 81, 163
 Summa Sententiarum
 tr. 3 c. 16 I 21; 7 499; 13 339
 Thomas Cantimpratanus
 De naturis rerum (ms. Bibl. Apost.
 Vaticanae, Palat. lat. 1066)
 lib. IV 39 16, 224, 273;
 40 372, 496
 lib. V 38 686; 39 160, 164,
 165, 166, 180, 209, 289
 lib. VI 40 514; 41 61, 384
 Tullius Cicero
 I 833
 De divinatione II c. 7 Prol. 37
 De fato cap. 17 Prol. 37
 De finibus III c. 6 10 260; 38 625
 De natura deorum
 II c. 5-8 Prol. 17
 c. 20 38 554
 c. 21 Prol. 17
 Tusculanae disputationes
 III c. 1 10 260; 37 625
 IV c. 2 35 107; 36 262
 Vegetius
 Instit. rei militaris I c. 2 30 122
 Zeno
 Prol. 17

LOCI OPERUM THOMAE AB EDITORIBUS ALLEGATI

- Summa theologiae
 Prima pars
 q. 1 a. 10 ad 3 I 233
 q. 19 a. 11 3 551; 6 31;
 9 145, 357; 13 159
 q. 20 a. 1 ad 2 5 10
 q. 61 a. 3 arg. 1 40 296
 q. 63 a. 4 ad 3 10 81
 q. 63 a. 7 sed c. 40 392
 q. 67 a. 3 38 322
 q. 68 a. 4 37 272
 q. 69 a. 1 ad 4 5 208;
 26 138, 141; 38 173
 q. 70 a. 1 ad 3 38 383, 384
 q. 70 a. 3 38 160
 q. 74 a. 2 40 295
 q. 84 a. 8 ad 2 4 313;
 33 166, 171
 q. 85 a. 2 arg. 3 11 49
 q. 97 a. 2 I 52
 q. 103 a. 8 10 371
 q. 106 a. 2 ad 1 41 289
 q. 108 a. 1 38 166
 q. 110 a. 2-3 I 710
 q. 111 a. 1 I 240
 q. 112 a. 2 I 278
 q. 112 a. 4 ad 2 9 33
 q. 115 a. 2 4 489
 q. 115 a. 3 I 238; 38 327
 q. 119 a. 1 arg. 3 7 118; 16 85
 Prima secundae
 q. 1 a. 2 sed c. 9 114
 q. 2 a. 3 40 96
 q. 3 a. 2 ad 2 7 75
 q. 4 a. 6 19 319
 q. 5 a. 8 ad 3 18 62; 21 241
 q. 17 a. 1 7 474
 q. 21 a. 1 11 34
 q. 21 a. 2 arg. 1 10 99
 q. 35 a. 2 arg. 1 14 335; 16 59
 q. 35 a. 8 6 77
 q. 37 a. 1 16 71; 31 28;
 38 64
 q. 38 a. 3 2 245
 q. 38 a. 5 sed c. 7 297
 q. 42 a. 5 3 27
 q. 46 a. 1 - 2 5 10
 q. 46 a. 4 ad 3 5 20
 q. 47 a. 3 arg. 1 30 278
 q. 59 a. 2 I 736; 3 2;
 4 96; 6 81, 163, 168
 q. 72 a. 4 I 21; 7 499; 13 339
 q. 72 a. 6 13 335
 q. 83 a. 4 arg. 3 7 161;
 10 136; 37 21
 q. 85 a. 5 sed c. 14 153
 q. 96 a. 1 sed c. 11 79
 q. 102 a. 2 arg. 1 3 172
 q. 103 a. 1 I 161; 42 66
 q. 109 a. 8 16 265

Secunda secundae

q. 19 a. 4	I 431
q. 26 a. 4	40 41
q. 29 a. 3	I 833
q. 30 a. I	19 201
q. 35 a. I	I 211
q. 36 a. I sed c.	5 27
q. 38 a. I	6 313
q. 45 a. I arg. 2	I 868; 28 238
q. 57 a. 4	I 57
q. 60 a. 4 sed c.	4 19
q. 64 a. 5 ad 3	8 73; 9 519
q. 66 a. I	37 112; 38 271
q. 69 a. I ad 3	31 334
q. 78 a. I	27 189
q. 94 a. I	25 54
q. 94 a. 4	31 284
q. 95 a. 3	28 258; 267;
	35 116
q. 103 a. I ad 3	40 96
q. III a. 2-3	13 235; 27 101
q. III a. 4 arg. I	27 102
q. III a. 2 ad 2	29 59
q. 122 a. 4	3 171
q. 123 a. 9	I 632 <i>vide</i> Addenda
q. 125 a. 4 ad 3	8 196
q. 129 a. 3 ad 5	29 103
q. 136 a. 4 ad 2	4 91
q. 144 a. 2 arg. I	3 532
q. 152 a. 2	2 1
q. 153 a. 2 arg. 3	25 72
q. 158 a. I ad 2	17 134
q. 180 a. 2 ad 3	31 28; 38 64
q. 188 a. 7 ad 5	27 187

Tertia pars

q. 5 a. 2	14 114
q. 22 a. 2	I 183
q. 31 a. 3 ad 3	5 321; 42 69
q. 33 a. 2 arg. 3	10 258
q. 66 a. 3	38 187

Summa contra gentiles

I c. 6	19 302
II c. 39	Prol. 14
c. 58	26 48
III c. 26	8 196
c. 27	19 302
c. 49	11 128
c. 64	5 149
c. 94	Prol. 37
IV c. 82	7 138, 207, 229;
	10 422; 14 123;
	16 308; 19 285
c. 83	19 302

Quaestiones disputatae

De veritate	
q. 2 a. 10 ad 3	9 655
q. 5 a. 2	5 149
q. 5 a. 4	I 404
q. 5 a. 9	I 238
q. 7 a. I	12 176; 37 56
q. 8 a. 15 sed c. I	28 341

q. 9 a. 3	41 289
q. 10 a. 6 sed c. 2	10 129
q. 11 a. I ad 3	23 36
q. 12 a. 7	I 349
q. 24 a. 8	4 455
q. 24 a. 9 sed c.	4 459
q. 24 a. 10	4 453
q. 26 a. 3	16 62
q. 26 a. 4	14 335; 16 59
De potentia	
q. 3 a. 16	5 184
q. 4 a. I	5 208; 26 138;
	38 173

De malo

q. 9 a. I	11 176; 31 72
q. 16 a. 5	4 453

De spiritualibus creaturis

a. 2	4 476, 486
a. 6 ad 14	38 158

De virtutibus in communi

a. 8 arg. 15	38 625
------------------------	--------

De virtutibus cardinalibus

a. I	22 146
----------------	--------

Super libros Sententiarum

Liber I	
in Prol. Magistri	6 313
d. 35 a. 3	22 124
d. 36 q. I a. I	22 124
d. 39 q. 2 a. 2	22 141

Liber II

d. I q. 2 a. 5 ad 4	4 470
d. 10 a. 2	1 278
d. 13 a. 4 arg. 5	38 198
d. 14 expos. textus	38 383; 384
d. 14 a. 3 ad 4	23 80
d. 18 q. I a. I sed c. I	1 64
d. 19 q. I a. 4	14 22
d. 20 q. I a. I arg. 2	9 106;
	14 253
d. 23 q. 2 a. I ad 3	13 249
d. 29 a. 3 arg. 3	19 201
d. 30 q. 2 a. I	7 118; 16 85
d. 30 q. 2 a. 2 sed c.	10 245
d. 42 q. 2 a. 2 qc. 3 arg. 3	13 349; 33 64
d. 42 q. 2 a. 4	11 36

Liber III

d. 2 q. I a. 3 qc. 2	19 278
d. 15 q. 2 a. 2 qc. 2 arg. 3	5 10
d. 22 q. I a. I	4 476, 486;
	14 142
d. 33 q. I a. 2 qc. I	10 260;
	38 625
d. 34 q. I a. 5	4 98

Liber IV

d. 17 q. 2 a. I qc. I	40 180
d. 43 a. 3 qc. I ad 4	9 42
d. 43 a. 4 qc. 2 ad 2	34 165
d. 44 q. I a. I qc. I	19 295

d. 44 q. 3 a. I qc. 2 ad 3	3 82, 315; 10 17
d. 44 q. 3 a. 2 qc. 3	I 401;
	7 183; 17 187
d. 45 q. I a. 2 qc. I sed c. I	7 182; 10 437; 21 117
d. 45 q. 2 a. 3 qc. 3	11 266
d. 47 q. I a. 2 qc. I	20 331
d. 48 q. I a. 4 qc. 2 arg. 2	38 321
d. 49 q. I a. 2 qc. I	14 142
d. 49 q. 4 a. 5 qc. 3 ad 3	37 19
d. 50 q. 2 a. 3 qc. 2 sed c.	23 236

Super sacram Scripturam

Super Psalmos	
36, 8	19 106; 21 300; 40 154

Super Isaiam	
3, I	10 253
13, 9	19 106; 21 300; 40 154
30, 27	19 106; 21 300; 40 154

Lectura super Matthaeum	
22, 28	7 229; 19 302

Lectura super Iohannem	
11, 7	I 632 <i>vide</i> Addenda

Super Epistolas Pauli	
Rom. I, 21	11 176; 31 72
I, 25	31 284
Gal. 5, 26	11 176; 31 72
Hebr. I, 10	38 85, 664
8, 12	13 341
12, 13	11 34

Super opera Aristotelis

Super Physicam	
II 7 (196 a 24)	Prol. 16
15 (200 a 1)	38 96
VIII 23 (267 b 6)	38 232, 540
Super De caelo et mundo	
II 3 (285 b 11)	38 354
(285 b 23)	9 253;
	23 96; 26 93; 37 135
9 (288 b 7)	38 531
28 (297 b 30)	38 542
28 (297 b 31)	9 253;
	26 93; 37 135

Super Meteora	
I 14 (347 b 6)	37 336
15 (348 b 2)	37 336
II I (353 b 5)	38 181

Super De anima	
II 14 (418 b 20)	38 322
14 (418 b 26)	10 468

Super De sensu et sensato	
3 (437 a 29)	41 155

Super Metaphysicam	
I 7 (986 a 9)	9 37
II I (993 b 7)	36 285

Super librum Ethicorum	
V 16 (1137 b 13)	11 79

Super Boetium De Trinitate	Responsio de 36 quaest.	cap. 17 (19)	17 55; 36 50
q. 1 a. 2	q. 1-4		26 155; 38 163
Opuscula	Responsio de 42 quaest.	De regno	
De articulis fidei	q. 3-5	II c. 1	30 122
art. 5	De substantiis separatis	De motu cordis	17 10; 18 167; 34 104
	cap. 16 (17)		38 159; 40 296

CODICES MANU SCRIPTI
IN APPARATU ALLEGATI

Paris, Bibliothèque Nationale

lat. 16617	34 392
lat. 16673	1 637
lat. 17880	1 183

Biblioteca Apostolica Vaticana

Chigi E. VIII. 251	<i>vide</i> Index auctorum <i>sub nomine</i> Michael Scotus	
Ottob. lat. 2165	38 181	
Palat. lat. 1066	<i>vide</i> Index auctorum <i>sub nomine</i> Thomas Cantimpratanus	
Regin. lat. 1731	34 392	
Vat. lat. 2056	38 383	
Vat. lat. 2095	<i>vide</i> Index auctorum <i>sub nomine</i> Guillelmus de Moerbeke	
Vat. lat. 7669	1 371	
Vat. lat. 9850	34 115	

LIBRI IMPRESSI VEL MANU SCRIPTI PER COMPENDIA ALLATI

- Albertus Magnus, De animalibus libri XXVI nach der Cölnner Urschrift, Herausgegeben von Hermann Stadler (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Bd. 15, 16), Münster i.W. 1916, 1920.
- Albertus Magnus, Quaestiones super De animalibus, primum edidit Ephrem Filthaut, Opera omnia edenda curavit Institutum Alberti Magni Coloniensis, t. XII, Monasterii Westfalorum 1955, pp. 77-309.
- Aristoteles graece ex recognitione Immanuelis Bekkeri (Aristotelis opera edidit Academia Regia Borussica, vol. I, II), Berolini 1831.
- Aristoteles, De animalibus secundum translationem ex arabico Michaelis Scoti, ms. Bibliothecae Apostolicae Vaticanae, Chis. E. VIII. 251 (membran., s. XIII, ff. 1^r-108^r).
- Aristoteles, De historiis animalium secundum translationem ex graeco Guillelmi de Moerbeke, ms. Bibliothecae Apostolicae Vaticanae, Vat. lat. 2095 (membran., s. XIII-XIV, ff. 1^r-68^v).
- Averroes. Aristotelis omnia quae extant opera... Averrois Cordubensis in ea opera omnes, qui ad haec usque tempora pervenere, commentarii, vol. I - XI, Venetiis 1562.
- Avicenna, Opera in lucem redacta, Venetiis 1508.
- Bartholomaeus Anglicus, De proprietatibus rerum libri XIX, Argentinae 1485.
- Bt = Buytaert, cf. Iohannes Damascenus.
- Codex Iustinianus, recognovit Paulus Krueger (Corpus iuris civilis, vol. II, ed. ster. 11), Berolini 1954.
- Decretales Gregorii P. IX, instruxit Aemilius Friedberg (Corpus iuris canonici, pars II), Lipsiae 1922.
- Digesta, recognovit Theodorus Mommsen, retractavit Paulus Krueger (Corpus iuris civilis, vol. I, ed. ster. 16), Berolini 1954.
- Dion. = Dionysiaca. Recueil donnant l'ensemble des traductions latines des ouvrages attribués au Denys de l'Aréopage, t. I, II, Bruges 1937.
- Iohannes Damascenus. Saint John Damascene, De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus, edited by Eligius M. Buytaert (Franciscan Institute Publications, Text Series No. 8), St. Bonaventure N.Y. 1955.
- Nemesius, De nat. hom. = Gregorii Nysseni (Nemesii Emeseni) περί φύσεως ἀνθρώπου liber a Burgundione in latinum translatus. Edidit Carolus Im. Burkhard. Jahresberichte des Gymnasiums Wien-Untermeidling 1891, pp. 4-26: cap. I; 1892, pp. [27]-[60]: cap. II-IV.
- PG = Patrologiae cursus completus accurante J.-P. Migne, series graeca.
- PL = Patrologiae cursus completus accurante J.-P. Migne, series latina (numeri columnarum in tomis 15, 16 et 26 ad editionem alteram indicantur).
- St = Stadler, cf. Albertus Magnus, De animalibus.
- Stegmüller = Repertorium biblicum medii aevi collegit disposuit edidit Fridericus Stegmüller, Martini 1950 sqq.
- Thomas Cantimpratanus, De naturis rerum libri XX, ms. Bibliothecae Apostolicae Vaticanae, Palat. lat. 1066 (chartac., an. 1424, ff. 1^r-192^r).
- Vulg. *vide* Signa et compendia

SIGNA ET COMPENDIA

< >	verba supplenda includunt	l.c.	loco citato
...	partem lemmatis inter extrema non positam significat	lac.	lacuna
]	lemma secernit a variis lectionibus	lin.	linea
—	explet lemmatis partem in variis lectionibus non iteratam	marg.	marginē
a.	articulus	ms.	codex manu scriptus
add.	addit, addunt	om.	omittit, omittunt
al.	alias, aliter	p.	(ante numerum quendam) pagina
arg.	argumentum	p	(ante sigla alicuius codicis, e.g. pF pN) formam pristinam textus a librario principali scripti significat
c.	(post numerum cuiusdam libri) capitulum	praec.	praecedens
cap.	capitulum	Praef.	Praefatio
cet.	ceteri	praem.	praemittit
cf.	confer	Prol.	Prologus
cod.	codex	q.	quaestio
codd.	codices	qc.	quaestiuncula
coni.	coniecimus	ras.	rasura
d.	distinctio	s	(ante sigla alicuius codicis, e.g. sF sN) secundum statum seu manum alteram significat
def.	deficit	s.v.	sub voce
del.	delevit	sec.	secundum
e.g.	exempli gratia	scil.	scilicet
ed.	editio, edidit	scrips.	scripsimus
eras.	erasit	sed c.	sed contra
f.	folium	suppl.	supplevimus
ff.	folia	tr.	tractatus
h.l.	hoc loco	transl.	translatio
hom.	homoeoteleuton	vers.	versus
ibid.	ibidem	Vulg.	Biblia sacra iuxta latinam Vulgatam versionem, cura et studio monachorum abbatis pontificiae Sancti Hieronymi in Urbe edita, Romae 1926 sqq.
inc.	incipit		
induc.	inducente		
inv.	invertit		

ADDENDA ET EMENDENDA

- 1 182 *hostis lege hostiis*
- 241 *adde in apparatu fontium*: ecclesiastica traditio: cf. infra cap. 4 412 'fides catholica'; cap. 40 226 'Ecclesia catholica'.
- 632 *adde in apparatu fontium*: praecogitata... tolerantur: cf. Gregor. II *In Evang.* hom. 35 n. 1 (PL 76, 1259 C) ut refert Thomas *Lect. super Ioh.* xi⁷ et II-II q. 123 a. 9.
- 18 39 *adde in apparatu lectionum*: praecipue] precipua $\gamma(-Sv)$
- 24 81 *in apparatu lectionum*: ad tentiora π *lege* ad tentoria π
- 131 *praeoccupat... concupiscunt lege* «praeoccupat... concupiscunt» *et adde in apparatu fontium*: Sap. vi¹⁴.
- 25 72 *in apparatu fontium*: (PL 42, 429) *lege* (PL 44, 429)
- 33 87 *adde in apparatu lectionum*: iudicii] iudicis $\delta^1 \pi$
- 165 *adde in apparatu lectionum*: immobilitatis *vide adnotationem in lin.* 177
- 173 *in apparatu fontium*: 173 *distorta lege* 171 *distorta*
- 38 470 *scilicet lege* *sed et adde in apparatu lectionum*: *sed con. cum Sv π] om. δ scilicet cet.*

T A B U L A

Ad lectorem	IX
Conspectus Praefationis	XI
Praefatio	I*
Index Praefationis	I43*
Sigla codicum	2
Expositio super Iob ad litteram	3
Index rerum et verborum	233
Loci sacrae Scripturae	320
Index auctorum et operum	324
Loci operum Thomae ab editoribus allegati	328
Codices manu scripti in apparatu allegati	330
Libri impressi vel manu scripti per compendia allati	331
Signa et compendia	332
Addenda et emendenda	333

